

ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส:
ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น

นายอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล

สถาบันวิทยบริการ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

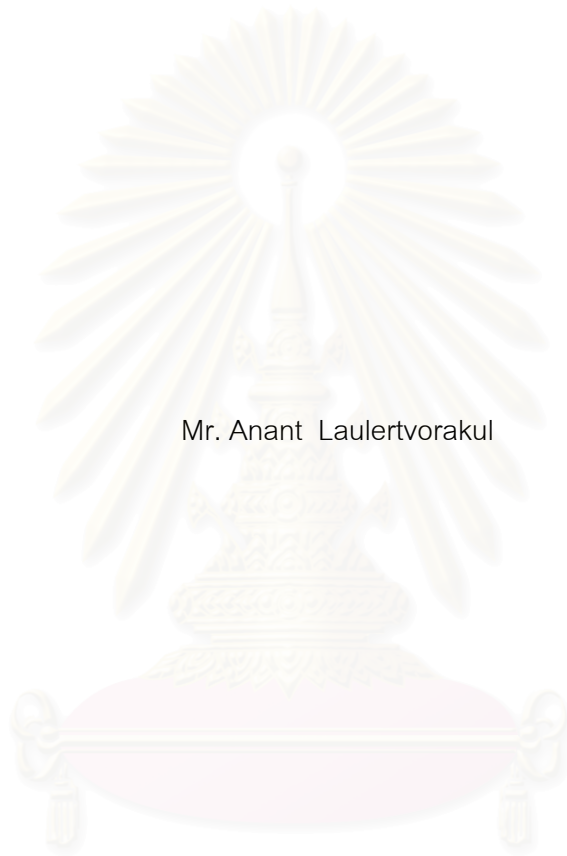
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา ๒๕๔๖

ISBN 974-17-3573-1

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE THAI VERSION OF PATHOMSOMBODHIKATHA
BY THE SUPREME PATRIARCH H.R.H. PRINCE PARAMANUJITAJINORASA:
CONTENT RELATION TO OTHER BIOGRAPHIES OF THE BUDDHA

Mr. Anant Laulertvorakul

สถาบันวิทยบริการ

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2003

ISBN 974-17-3573-1

หัวข้อวิทยานิพนธ์ ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมาภิไธยทิตฺติโนรส: ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรม
พุทธประวัติอื่น

โดย นายอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล

ภาควิชา ภาษาไทย

อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพจน์ อัครวิรุฬห์การ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

..... คณะบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กัลยา ติงศรัทีย)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพจน์ อัครวิรุฬห์การ)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ชลดา เรืองรักษลิขิต)

..... กรรมการ
(Mister Peter Skilling)

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล : ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น (THE THAI VERSION OF PATHOMSOMBODHIKATHA BY THE SUPREME PATRIARCH H.R.H. PRINCE PARAMANUJITAJINORASA : CONTENT RELATION TO OTHER BIOGRAPHIES OF THE BUDDHA) อ. ที่ปรึกษา : รศ. ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์, อ. ที่ปรึกษาร่วม : ผศ. ดร. ประพจน์ อัศววิรุฬหการ, ๒๕๙๙ หน้า. ISBN 974-17-3573-1.

ปฐมสมโพธิเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติของชาวไทย เดิมแพร่หลายในหมู่ชาวไทยยวน ไทยอีสาน ลาว ไทลื้อ และไทเขิน ซึ่งมีวัฒนธรรมร่วมกัน ภายหลังปฐมสมโพธิได้รับความนิยมในหมู่ชาวไทยภาคกลาง และชนชาติเพื่อนบ้านของไทยบางชาติ ได้แก่ ชาวมอญและชาวเขมรด้วย ปฐมสมโพธิเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่บันทึกเป็นลายลักษณ์ไว้ด้วยภาษาต่างๆ มากถึง ๙ ภาษา ทั้งภาษาบาลี ภาษามอญ ภาษาเขมร และภาษาตระกูลไทอีก ๖ ภาษา บันทึกไว้ด้วยตัวอักษรที่แตกต่างกัน ๓ กลุ่ม ปฐมสมโพธิฉบับที่เก่าแก่ที่สุดคือปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา แต่งขึ้นที่เมืองท่าส้อยแห่งอาณาจักรล้านนา ปฐมสมโพธิสำนวนนั้นนอกจากเป็นที่มาของปฐมสมโพธิภาษาไทยหลายภาษาแล้ว ยังวิวัฒนาการเรื่อยมาจนเป็นปฐมสมโพธิกถาพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

เนื้อเรื่องดั้งเดิมของปฐมสมโพธิเป็นประวัติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ เนื้อเรื่องเดิมมีทั้งที่สอดคล้องกับเนื้อเรื่องในวรรณกรรมพุทธประวัติสายบาลีและนอกสายบาลี ภายหลังเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิได้วิวัฒนาการจนกลายมาเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวพันพุทธชีวประวัติและพุทธศาสนประวัติ แม้ว่าเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิจะวิวัฒนาการไปจนยาวกว่าเดิมถึง ๑ เท่า แต่เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนาซึ่งเป็นฉบับที่เก่าที่สุดยังคงเป็นแกนของปฐมสมโพธิทุกฉบับ และชื่อเรื่องเดิมยังคงใช้ต่อกันเรื่อยมา

เนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของปฐมสมโพธิภาษาบาลีและปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สอดคล้องกับปฐมสมโพธิฉบับอื่นๆ เฉพาะรายละเอียดของเรื่องและลำดับเรื่องในตอนพระพุทธานุญาตเจ้าผจญธิดาพญามารในปัจเจกเทศมารวิชัยเท่านั้นที่แตกต่างกับปฐมสมโพธิฉบับอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด เพราะทรงชำระให้ต้องตามเนื้อเรื่องที่มีมาในพระบาลีและอรรถกถาภาษาบาลี ลำดับเรื่องตอนพระพุทธานุญาตเจ้าผจญธิดาพญามารที่ทรงแก้ไขแล้วนี้ ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ ทั้งหมด ยกเว้นปฐมสมโพธิกถาภาษาเขมรซึ่งแปลไปจากปฐมสมโพธิกถาภาษาไทย ปฐมสมโพธิภาษาบาลีและปฐมสมโพธิกถาพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสมีเนื้อเรื่องสอดคล้องกับวรรณกรรมพุทธประวัติสายบาลีที่มีอยู่ก่อนหน้า เป็นปฐมสมโพธิที่มีเนื้อเรื่องละเอียดสมบูรณ์ที่สุดในบรรดาคัมภีร์ชื่อปฐมสมโพธิทั้งหมดที่พบ

ภาควิชา.....ภาษาไทย..... ลายมือเขียนนิสิต.....
สาขาวิชา.....ภาษาไทย..... ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา.....๒๕๔๖..... ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4180906022 : MAJOR THAI

KEY WORD: PATṬHAMASAMBODHI / PATṬHOMSOMBODHIKATHĀ / CONTENT RELATION / PRINCE PARAMĀNUJITAJINORASA / BIOGRAPHIES OF THE BUDDHA

ANANT LAULERTVORAKUL : THE THAI VERSION OF PATHOMSOMBODHIKATHA BY THE SUPREME PATRIARCH H.R.H. PRINCE PARAMANUJITAJINORASA: CONTENT RELATION TO OTHER BIOGRAPHIES OF THE BUDDHA. THESIS ADVISOR : ASSO. PROF. PRAKONG NIMMANAHAEMINDA, Ph.D. THESIS COADVISOR : ASSIST. PROF. PRAPOD ASSAVAVIRULHAKARN, Ph.D. 659 pp. ISBN 974-17-3573-1.

Pathamasambodhis are the biography of the Buddha which apparently belong to Tai people. They are popular among the Thai Yuan, Thai Isan, Lao, Tai Khoeun and Tai Lue before spreading among the Thai people who live in the central part of Thailand as well as to the Mons and the Cambodians. They were written in nine languages: Pāli, Mon, Cambodian, and six different Tai dialects; in three scripts: Khom, Mon, and Dhamma scripts. The Pāli version of Pathamasambodhi, written in Dhamma script, which is, as evidence indicates, composed in Thâ Soī of the Lanna Kingdom, is the original version. It is the source of many versions of Pathamasambodhis in Tai dialects, which was to be finalized in the version of Prince Paramānujitajinorasa.

The content of the original version of Pathamasambodhi is the biography of Siddhattha Bodhisatta. It contains episodes of the Bodhisatta's life existing in Theravāda and other sects of Buddhism. Later it became a full biography of the Buddha and a history of Buddhism. This later development results in the extended version, double in size, but preserves all the episodes and title of the original.

Almost every episodes of the Pathamasambodhi and the Pathomsombodhikathā of Prince Paramānujitajinorasa, both Pāli and Thai, is in agreement, except for some minor details and the place of Māradhitas' episode, which Prince Paramānujitajinorasa corrected according to the Pāli Canon and the Commentaries. This makes it differ from other versions except the Cambodian. The content of his Pathamasambodhi, Pāli and Thai, follow the Pāli Canon and the Commentaries and some Pāli biographical texts faithfully. They are more complete than any other Pathamasambodhis.

Department.....Thai..... Student's signature.....
Field of study.....Thai..... Advisor's signature.....
Academic year.....2003..... Co-advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยดีเพราะได้รองศาสตราจารย์ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์ อาจารย์ที่ปรึกษา และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม เป็นผู้ประสาทความรู้ คอยเอาใจใส่ และให้คำแนะนำด้วยความอดทน นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้รับคำแนะนำและข้อคิดที่เป็นประโยชน์จากศาสตราจารย์ ดร. Oskar von Hinüber แห่ง University of Freiburg อาจารย์ผู้ดูแลผู้วิจัยระหว่างที่ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าในต่างประเทศ รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตยวัฒน์ และรองศาสตราจารย์ ดร. ชลดา เรืองรักษลิขิต อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอาจารย์ Peter Skilling แห่งสมาคมบาลีปกรณ์ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้พระครูโชติธรรมสุนทร (ช่วง โชติปาโล) ช่วยสอนภาษามอญ และกรุณาสละเวลาตลอด ๓ เดือนคอยประกบผู้วิจัยจนแปลปฐมสมโพธิภาษามอญได้สำเร็จบริบูรณ์ จึงขอรำลึกพระคุณบุคคลดังกล่าวเป็นอย่างสูง

ผู้วิจัยขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร. Richard Gombrich และอาจารย์ ดร. Jim Benson แห่ง Oxford University ผู้เอาใจใส่และอำนวยความสะดวกต่างๆ ระหว่างที่ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าอยู่ในประเทศอังกฤษ ขอขอบคุณบุคคลจำนวนมากผู้เอื้อเฟื้อข้อมูลที่มีค่ายิ่งแก่ผู้วิจัย อาทิ อาจารย์จิระวรรณ คงเจริญ, เจ้าคุณศรีวิสุทธิวงศ์, เจ้าอาวาสวัดบ้านดอน จังหวัดอุบลราชธานี, พระ- บั้วรา, พระสมจิตร กณฺหวณฺโณ, ดร. Anatole-Roger PELTIER, ดร. William Pruitt, Mme. Jacqueline FILLIOZAT และ M. Olivier de BERNON ฯลฯ และบุคคลจำนวนมากผู้ช่วยอำนวยความสะดวกจนผู้วิจัยได้ข้อมูลที่ต้องการ อาทิ อาจารย์ณัฐฉิณี พรหมเกิด, คุณดิษณุ ธนไพบุลย์กิจ, คุณทองพล กุลณี, อาจารย์ ดร. บาลี พุทธรักษา, ผู้ช่วยศาสตราจารย์เรณู ถาวรฤทธิ, คุณเลิศศักดิ์ ศรีประไพ, ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรสระริน, เจ้ามหาขันธวงศ์, พระมหาโยธิน และศาสตราจารย์ ดร. Volker Grabowsky รวมทั้งบุคคลจำนวนมากที่มีอาจเอ่ยนามทั้งหมดในที่นี้ได้ และขอขอบคุณคณาจารย์ในภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่แบกรับภาระงานแทนผู้วิจัยระหว่างที่ผู้วิจัยลาศึกษา

งานวิจัยนี้คงประสบอุปสรรคอย่างมากหากไม่ได้รับทุนการศึกษาจากสำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จึงขอขอบคุณ สกว. และบุคคลทั้งหมดที่เกี่ยวข้อง และขอขอบคุณนายแพทย์รัตน์ มาลากร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ฝอยผ่า พันธุ์พัก คุณสืบสาย สมบูรณ์วิบูลล์ และคุณเทพินทร์ โพธิสมภรณ์ ผู้มอบทุนสมทบระหว่างที่ผู้วิจัยศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษและเยอรมนี

สุดท้าย ขอขอบพระคุณมารดาผู้แบกสังขารอันรุ่งโรยและบิดาผู้ตรากตรำงานหนักเพื่อรอคอยวันที่บุตรสำเร็จการศึกษา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญแผนภูมิ.....	ณ
สารบัญตาราง.....	ด
คำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรย่อ.....	ต
บทที่	
๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์.....	๗
๑.๓ แนวเหตุผล ทฤษฎีที่สำคัญ หรือสมมติฐาน.....	๗
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยนี้.....	๗
๑.๖ ขอบเขตการวิจัย.....	๘
๑.๗ ข้อตกลงในการปริวรรตและแปลภาษาต่างประเทศ.....	๘
๑.๘ ข้อตกลงเรื่องชื่อเฉพาะของคัมภีร์.....	๙
๒ ประเภทของพุทธประวัติ.....	๑๐
๒.๑ การเขียนประวัติศาสตร์.....	๑๐
๒.๒ ประวัติของพระพุทธเจ้า.....	๑๑
๒.๓ ประเภทของพุทธประวัติ.....	๑๗
๒.๓.๑ ประเภทของวรรณกรรมพุทธประวัติที่จำแนกตามหลักฐานอ้างอิง ที่สำคัญ.....	๑๗
๒.๓.๑.๑ วรรณกรรมพุทธประวัติในหลักฐานชั้นพระไตรปิฎก.....	๑๗
๒.๓.๑.๑.๑ วรรณกรรมพุทธประวัติในพระวินัย.....	๑๗
๒.๓.๑.๑.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติในพระสูตร.....	๒๘
ก. วรรณกรรมพุทธประวัติในทีฆนิกาย.....	๒๙
ข. วรรณกรรมพุทธประวัติในมัชฌิมนิกาย.....	๓๗

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
ค. วรรณกรรมพุทธประวัติในสังยุตตนิกาย.....	๓๙
ง. วรรณกรรมพุทธประวัติในอังคุตตรนิกาย.....	๔๐
จ. วรรณกรรมพุทธประวัติในขุททกนิกาย.....	๔๑
๒.๓.๑.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติในหลักฐานชั้นอรรถกถา.....	๔๒
๒.๓.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติจำแนกตามเนื้อหา.....	๕๙
๒.๓.๒.๑ วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงแต่เฉพาะชีวประวัติ ของพระมหาสมณโคดม.....	๕๙
ก. ผลิตวิสูตร.....	๕๙
ข. พุทธจริต.....	๖๕
ค. ชีนาลังการ.....	๖๙
ง. มาลาลังการวัตถุ.....	๗๐
จ. พุทธานุประวัติ.....	๗๖
ฉ. ปฐมสมโพธิ.....	๗๗
๒.๓.๒.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าหลายองค์.....	๗๘
๒.๓.๒.๒.๑ วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้า ในอดีต-ปัจจุบัน.....	๗๙
ก. มหาปทานสูตร.....	๗๙
ข. พุทธวงส์.....	๗๙
ค. นิทานกถา.....	๘๐
ง. ชินจริต.....	๘๐
จ. โสตัดถกีมหานิทาน.....	๘๑
ฉ. สัมภารวิปาก.....	๘๔
ช. สัมปิตตมหานิทาน.....	๘๖
ซ. ชินมหานิทาน.....	๘๗
๒.๓.๒.๒.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต.....	๙๑
ก. คัมภีร์อนาคตวงส์.....	๙๑
ข. คัมภีร์ทสโพธิสัตตอุทเทส.....	๙๑
ค. คัมภีร์ทสโพธิสัตตูปัตตติกา.....	๙๓

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
๒.๓.๒.๓ วรรณกรรมพุทธประวัติที่เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ที่มีเนื้อหาอื่น.....	๙๔
๒.๓.๒.๓.๑ วรรณกรรมพุทธประวัติที่เป็นส่วนหนึ่งของตำนานศาสนา.....	๙๔
ก. ชินกาลมาลินีปกรณ์.....	๙๔
ข. ญาโณทัยปกรณ์.....	๙๖
๒.๓.๒.๓.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติที่เป็นส่วนหนึ่งของพระวินัย.....	๙๗
ก. มหาวรรคแห่งพระบาลีวินัยปิฎก.....	๙๗
ข. มหาวิสตุ.....	๙๗
ค. สังฆเภทวิสตุ.....	๙๙
๒.๓.๒.๓.๓ วรรณกรรมพุทธประวัติที่เป็นส่วนหนึ่งของอรรถกถา.....	๙๙
๓ ต้นฉบับ ประวัติ และลักษณะของปฐมสมโพธิฉบับต่างๆ.....	๑๐๑
๓.๑ การแพร่กระจาย.....	๑๐๑
๓.๒ ต้นฉบับ ประวัติ และลักษณะของปฐมสมโพธิฉบับต่างๆ.....	๑๐๔
๓.๒.๑ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี.....	๑๐๔
๓.๒.๑.๑ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา.....	๑๐๕
ก. ต้นฉบับ.....	๑๐๕
ข. สภาพและลักษณะ.....	๑๐๖
ค. ประวัติ.....	๑๑๕
ง. จำนวนปริจเฉท.....	๑๑๖
จ. เนื้อเรื่อง.....	๑๑๗
ฉ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา.....	๑๑๙
๓.๒.๑.๒ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม.....	๑๑๙
ก. ต้นฉบับ.....	๑๑๙
ข. สภาพและลักษณะ.....	๑๒๔
ค. ประวัติ.....	๑๒๘
ง. จำนวนปริจเฉท.....	๑๓๓
จ. เนื้อเรื่อง.....	๑๓๗
ฉ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา.....	๑๓๘
๓.๒.๑.๓ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรมอญ.....	๑๓๘

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
๓.๒.๒ ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว.....	๑๓๘
ก. ต้นฉบับ.....	๑๓๘
ข. สภาพและลักษณะ.....	๑๔๖
ค. ประวัติ.....	๑๔๖
ง. จำนวนปริเฉท.....	๑๔๗
จ. เนื้อเรื่อง.....	๑๔๘
ฉ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา.....	๑๕๘
๓.๒.๓ ปฐมสมโพธิภาษาลาว จำนวนคำกลอน.....	๑๔๙
ก. ต้นฉบับ.....	๑๔๙
ข. สภาพและลักษณะ.....	๑๔๙
ค. ประวัติ.....	๑๕๐
ง. เนื้อเรื่อง.....	๑๕๕
จ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา.....	๑๕๖
๓.๒.๔ ปฐมสมโพธิภาษาไทย.....	๑๕๗
ก. ต้นฉบับ.....	๑๕๗
ข. สภาพและลักษณะ.....	๑๕๘
ค. ประวัติ.....	๑๖๑
ง. จำนวนปริเฉท.....	๑๖๑
จ. เนื้อเรื่อง.....	๑๖๒
ฉ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา.....	๑๖๒
๓.๒.๕ ปฐมสมโพธิภาษาไทย.....	๑๖๔
ก. ต้นฉบับ ประวัติ และต้นฉบับที่ใช้ศึกษา.....	๑๖๔
ข. สภาพและลักษณะ.....	๑๖๔
ค. จำนวนปริเฉท.....	๑๖๕
ง. เนื้อเรื่อง.....	๑๖๕
๓.๒.๖ ปฐมสมโพธิภาษาไทย.....	๑๖๗
ก. ประวัติ.....	๑๖๗
ข. ลักษณะ.....	๑๖๙

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
ค. จำนวนปริจเฉท.....	๑๗๑
๓.๒.๗. ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน.....	๑๗๑
ก. ต้นฉบับ.....	๑๗๑
ข. สภาพและลักษณะ.....	๑๗๔
ค. ประวัติ.....	๑๗๖
ง. จำนวนปริจเฉท.....	๑๗๖
จ. เนื้อเรื่อง.....	๑๗๗
ฉ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา.....	๑๗๗
๓.๒.๘ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน.....	๑๗๗
ก. ต้นฉบับ.....	๑๗๗
ข. สภาพและลักษณะ.....	๑๘๒
ค. ประวัติ.....	๑๘๕
ง. จำนวนปริจเฉท.....	๑๘๕
จ. เนื้อเรื่อง.....	๑๘๖
ฉ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา.....	๑๘๗
๓.๒.๙ ปฐมสมโพธิภาษามอญ.....	๑๘๘
ก. ต้นฉบับ.....	๑๘๘
ข. สภาพและลักษณะ.....	๑๘๙
ค. ประวัติ.....	๑๘๙
ง. จำนวนปริจเฉท.....	๑๙๒
จ. เนื้อเรื่อง.....	๑๙๓
ฉ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา.....	๑๙๔
๓.๒.๑๐ ปฐมสมโพธิภาษาเขมร.....	๑๙๔
ก. ต้นฉบับ.....	๑๙๔
ข. ประวัติ.....	๑๙๖
ค. จำนวนปริจเฉท.....	๑๙๘
ง. เนื้อเรื่อง.....	๒๐๐
จ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา.....	๒๐๐

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
๔	
เปรียบเทียบสารัตถะระหว่างปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสกับปฐมสมโพธิสำนวนอื่น.....	๒๐๒
๔.๑ ประเภทของปฐมสมโพธิตามเกณฑ์โครงสร้างเนื้อหา.....	๒๐๒
๔.๒ เปรียบเทียบสารัตถะของปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับปฐมสมโพธิกลุ่ม	
โพธิสัตว์ประวัติ.....	๒๐๕
๔.๒.๑ การขึ้นต้น.....	๒๐๕
๔.๒.๑.๑ บทประณามพจน์.....	๒๐๕
๔.๒.๑.๒ คาถา เสด็จจุดต์.....	๒๐๕
๔.๒.๒ การปิดเรื่อง.....	๒๑๓
๔.๒.๓ เนื้อเรื่อง.....	๒๒๖
๔.๒.๓.๑ เนื้อเรื่องที่แตกต่างกัน.....	๒๒๖
ก. ตอนพระอินทร์ตีตพิณ.....	๒๒๗
ข. ตอนผจญธิดาพญามาร.....	๒๓๔
๔.๒.๓.๒ เนื้อเรื่องที่สอดคล้องกัน.....	๒๖๒
ก. ตอนพระโพธิสัตว์ประสูติ.....	๒๖๓
ข. ตอนนางธรรณีปีบมายดม.....	๒๗๘
๔.๓ เปรียบเทียบสารัตถะของปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับปฐมสมโพธิกลุ่ม	
พุทธชีวประวัติ.....	๓๐๕
๔.๓.๑ การขึ้นต้น.....	๓๐๖
๔.๓.๑.๑ บทประณามพจน์.....	๓๐๖
๔.๓.๑.๒ คาถา เสด็จจุดต์.....	๓๐๘
๔.๓.๑.๓ การเปิดเรื่อง.....	๓๑๓
๔.๓.๒ การปิดเรื่อง.....	๓๓๖
๔.๓.๓ เนื้อเรื่อง.....	๓๔๓
๔.๓.๓.๑ เนื้อเรื่องที่แตกต่างกัน.....	๓๔๓

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
๔.๓.๓.๑.๑ เนื้อเรื่องที่แตกต่างกับปฐมสมโพธิกถาแต่สอดคล้องกัน ในปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติ.....	๓๔๓
ก. ตอนผจญธิดาพญามาร.....	๓๔๔
ข. ตอนเสวยวิมุตตสุขในสัปดาห์ที่ ๕.....	๓๕๖
๔.๓.๓.๑.๒ เนื้อเรื่องที่ปรากฏแต่เฉพาะในปฐมสมโพธิกถา แต่ไม่ ปรากฏในปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติ.....	๓๕๙
๔.๓.๓.๑.๓ เนื้อเรื่องที่ปรากฏแต่เฉพาะในปฐมสมโพธิกลุ่ม พุทธชิวประวัติบางส่วน ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา.....	๓๖๒
๔.๓.๓.๑.๓.๑ เนื้อเรื่องที่ปรากฏเฉพาะในปฐมสมโพธิภาษาขอม.....	๓๖๓
๔.๓.๓.๑.๓.๒ เนื้อเรื่องที่ปรากฏเฉพาะในปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน.....	๓๖๕
ก. ตอนพระนางพิมพาปฏิเสศที่จะอภิเษกกับพระสิทธัตถกุมาร.....	๓๖๕
ข. ตอนพระนางพิมพาคร่ำครวญเมื่อรู้ว่าพระโพธิสัตว์เสด็จ หนีออกผนวช.....	๓๗๐
ค. ตอนพระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปีติฆาต.....	๓๗๔
๔.๓.๓.๒ เนื้อเรื่องที่พ้องกัน.....	๓๗๕
๔.๓.๓.๒.๑ เนื้อเรื่องที่พ้องกันแต่ปฐมสมโพธิกถาพรรณนาความไว้ ละเอียดกว่าปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติ.....	๓๗๕
๔.๓.๓.๒.๒ เนื้อเรื่องที่พ้องกันแต่ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติ พรรณนาความไว้ละเอียดกว่าปฐมสมโพธิกถา.....	๓๗๑
ก. ตอนพรรณนาอดีตชาติของพระนางมาया.....	๓๗๒
ข. ตอนบุพกรรมที่ทำให้พระโกณฑัญญะได้เป็นปฐมสาวก.....	๓๗๙
๔.๓.๓.๒.๓ เนื้อเรื่องที่สอดคล้องกันแต่แตกต่างกับปฐมสมโพธิ กลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ.....	๔๐๓
๔.๔ เปรียบเทียบสาระสำคัญของปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระ มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับปฐมสมโพธิกลุ่ม พุทธศาสนประวัติ.....	๔๒๑
๕ ที่มาปฐมสมโพธิ แนวคิดในการใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” และความสัมพันธ์ระหว่าง ปฐมสมโพธิฉบับต่างๆ.....	๔๒๓

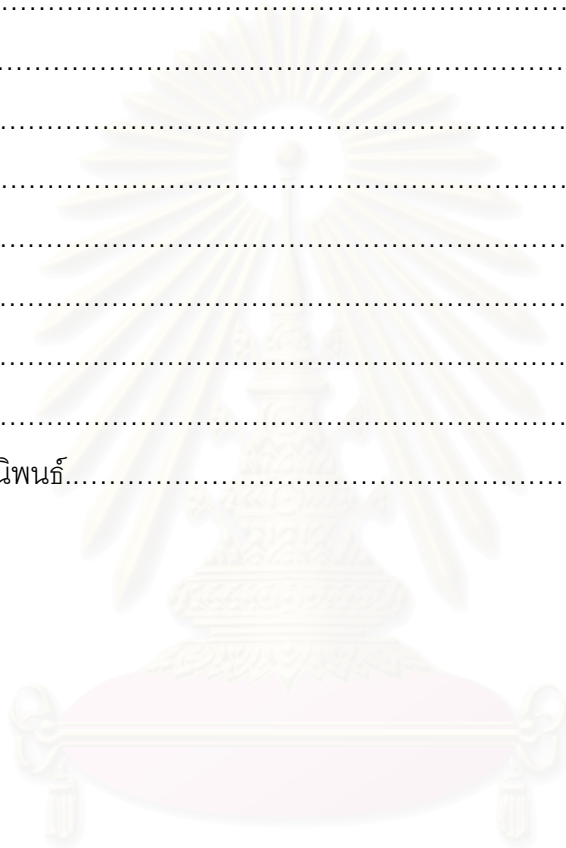
สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
๕.๑ ปฐมสมโพธิฉบับเก่าแก่ที่สุด.....	๔๒๓
๕.๒ ที่มาของเนื้อเรื่องปฐมสมโพธิฉบับที่เก่าแก่ที่สุด.....	๔๓๖
๕.๒.๑ ที่มาจากนิทานกถา.....	๔๓๗
๕.๒.๒ ที่มาจากอรรถกถาอื่นๆ.....	๔๔๐
๕.๒.๓ ที่มาจากคัมภีร์นอกสายบาลี.....	๔๔๖
๕.๓ ความหมายของชื่อ “ปฐมสมโพธิ” และความสัมพันธ์ระหว่างชื่อเรื่องกับ เนื้อหาของเรื่อง.....	๔๕๘
๕.๓.๑ ความหมายของ “ปฐมสมโพธิ”.....	๔๕๘
๕.๓.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างชื่อเรื่องกับเนื้อหา.....	๔๖๖
๕.๔ ประเภทวรรณกรรมของปฐมสมโพธิและปฐมสมโพธิกถา.....	๔๗๐
๕.๔.๑ ประเภทวรรณกรรมของปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ.....	๔๗๐
๕.๔.๒ ประเภทวรรณกรรมของปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติและกลุ่ม พุทธศาสนประวัติ.....	๔๗๓
๕.๕ ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ.....	๔๗๘
๕.๕.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ.....	๔๗๘
๕.๕.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิในกลุ่มพุทธชีวประวัติ.....	๔๘๖
๕.๕.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิในกลุ่มพุทธศาสนประวัติ.....	๔๙๐
๖. วิวัฒนาการของวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่อง “ปฐมสมโพธิ”.....	๔๙๗
๖.๑ วิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๑.....	๕๐๐
๖.๒ วิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๒.....	๕๐๓
๖.๓ วิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๓.....	๕๑๗
๖.๔ สาเหตุแห่งวิวัฒนาการของปฐมสมโพธิ.....	๕๒๔
๗. ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะระหว่างปฐมสมโพธิกถากับวรรณกรรม พุทธประวัติอื่น.....	๕๓๐
๘. สรุปและเสนอแนะ.....	๕๒๙
๘.๑ สรุป.....	๕๔๓
๘.๒ เสนอแนะ.....	๕๔๖
รายการอ้างอิง.....	๕๔๘

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

ภาคผนวก.....	๕๖๙
ภาคผนวก ก.....	๕๗๐
ภาคผนวก ข.....	๕๘๐
ภาคผนวก ค.....	๕๘๙
ภาคผนวก ง.....	๕๙๖
ภาคผนวก จ.....	๖๐๕
ภาคผนวก ฉ.....	๖๑๒
ภาคผนวก ช.....	๖๓๑
ภาคผนวก ซ.....	๖๔๐
ภาคผนวก ฌ.....	๖๔๔
ภาคผนวก ฎ.....	๖๕๕
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	๖๕๙

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
๑: แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับเมืองท่าส้อยกับฉบับวัดไหลหิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง.....	๔๓๕
๒: แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์-ประวัติ.....	๔๔๖
๓: แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธชิวประวัติ.....	๔๙๐
๔: แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธศาสนประวัติ.....	๔๙๖
๕: แผนภูมิแสดงวิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๑.....	๕๐๓
๖: แผนภูมิแสดงวิวัฒนาการของปฐมสมโพธิช่วงที่ ๒ ระยะเวลาที่ ๑-๔.....	๕๑๖
๗: แผนภูมิแสดงวิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๓.....	๕๒๓

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๑. เปรียบเทียบเนื้อเรื่องเฉพาะที่ปรากฏในลลิตวิสตระหรือในนิทานกถา.....	๖๒
๒. เปรียบเทียบเนื้อเรื่องลลิตวิสตระกับนิทานกถาในตอนเดียวกันแต่มี รายละเอียดแตกต่างกัน.....	๖๓
๓. เปรียบเทียบโครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์โศดตถกัมมทานกับคัมภีร์ สัมภาวีบาถ.....	๘๕
๔. เปรียบเทียบชื่อปริจเฉทของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับ EFEO นครฮานอย, ฉบับหอมณเฑียรธรรม, ฉบับวัดโรคา เมืองพระตะบอง, ฉบับของเจ้าหญิงโสมาวดี และฉบับของหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕.....	๑๓๔
๕. เปรียบเทียบปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอมณเฑียรธรรมกับ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ๒๒ ปริจเฉท.....	๑๓๖
๖. แสดงประเภทของปฐมสมโพธิซึ่งจัดแบ่งตามโครงสร้างของเนื้อหา.....	๒๐๔
๗. แสดงรายละเอียดที่แตกต่างกันระหว่างปฐมสมโพธิกถากับปฐมสมโพธิ กลุ่มโพธิสัตว์ประวัติในตอนพระโพธิสัตว์ผจญจิตาพญามาร.....	๒๓๕
๘. แสดงเนื้อหาที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถาเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิสำนวน ต่างๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ.....	๒๙๔
๙. แสดงเนื้อหาที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถาเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิสำนวน ต่างๆ ในกลุ่มพุทธชีวประวัติ.....	๔๐๙
๑๐. เปรียบเทียบปริจเฉทระหว่างปฐมสมโพธิ สำนวนล้านนา กับปฐมสมโพธิภาษา ไทยยวน และปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม.....	๕๐๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

สัญลักษณ์

<	มาจาก
>	กลายเป็น
=	ตรงกับอักขรวิธีปัจจุบันว่า
√	รากศัพท์
*	๑. รูปสืบสร้าง ๒. รูปที่ผิด, รูปที่ไม่เป็นที่ยอมรับ
...	ลัดข้อความ
(...)	ข้อความเลอะเลือนหรือชำรุด ไม่สามารถอ่านได้
< >	รูปเขียน
//	หน่วยเสียง

คำย่อ

ขุทฺทก. จริยา	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐
ขุทฺทก. ชาดก	ขุทฺทกนิกาย ชาดก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐
ขุทฺทก. พุทธ.	ขุทฺทกนิกาย พุทธวิธี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐
ขุทฺทก. อปทาน.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐
ทีฆ.	ทีฆนิกาย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐
ปฐมสมโพธิ บาลี-เซเดส์	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับชำระตรวจจสอบ George Coedès เป็นผู้ชำระ สมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society) อยู่ระหว่างจัดพิมพ์
ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ล้านนา ล้านนา

ประชุมสมโพธิ บาลี ปรมา.	ประชุมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาภิชาธิราช
ประชุมสมโพธิ บาลี-ขอม	ประชุมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม
ประชุมสมโพธิ บาลี-ขอม หอมณเฑียร	ประชุมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับหอ มณเฑียรธรรม
ประชุมสมโพธิ บาลี-ขอม หอมสมุด	ประชุมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับหอ สมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕
ประชุมสมโพธิ บาลี-ไทยยวน สังเขป	ประชุมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน ฉบับสังเขป
ประชุมสมโพธิ ไทเขิน	ประชุมสมโพธิภาษาไทเขิน
ประชุมสมโพธิ ไทลื้อ	ประชุมสมโพธิภาษาไทลื้อ
ประชุมสมโพธิ ไทยยวน	ประชุมสมโพธิภาษาไทยยวน
ประชุมสมโพธิ นิสสัย	ประชุมสมโพธิจำนวนนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว
ประชุมสมโพธิ มอญ	ประชุมสมโพธิภาษามอญ
ประชุมสมโพธิ อีสาน	ประชุมสมโพธิภาษาไทยอีสาน
ประชุมสมโพธิ ลาว-กลอน	ประชุมสมโพธิภาษาลาว จำนวนร้อยกรอง
ประชุมสมโพธิกถา	ประชุมสมโพธิกถา ภาษาไทย จำนวนสมเด็จพระมหาสมณ เจ้า กรมพระปรมาภิชาธิราช
ประชุมสมโพธิกถา เขมร	ประชุมสมโพธิกถาภาษาเขมร
ปรมตฤ. เถร.	ปรมตฤที่ปนี เถรคาถาฎจกถา ฉบับมหามกุฏราช วิทยาลัย ๒๕๓๕
พุทฺธจริต	พุทฺธจริตฉบับ E. B. Johnston 1972
มชฺฌิม.	มชฺฌิมนิกาย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐
ลลิตวิสุตฺตฺระ	ลลิตวิสุตฺตฺระฉบับกรมศิลปากร ๒๕๑๒
วินย.	วินยปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐
สังยุตฺต.	สังยุตฺตนิกาย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐
สมนฺต.	สมนฺตปาสาทิกา วินยฎจกถา ฉบับมหามกุฏราช วิทยาลัย ๒๕๓๕
สุมฺงคฺล.	สุมฺงคฺลวิลาสินี ที่มณิกายฎจกถา ฉบับมหามกุฏราช วิทยาลัย ๒๕๓๕

อังกุตุตร.

อังกุตุตรนิกาย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒๕๐๐

ตัวอย่างการอ้างอิงคัมภีร์สำคัญ

ที่สม. ๒/๑-๙	= ที่สมนิกาย เล่ม ๒ / ข้อ ๑ ถึงข้อ ๙
มโนรถปฐูรณี ๒/๒๐๒-๗	= มโนรถปฐูรณี เล่ม ๒/หน้า ๒๐๒ ถึงหน้า ๒๐๗
พุทธวจิต ๑๓/๓	= พุทธวจิต สรรคที่ ๑๓ / โศลกที่ ๓
Fo-Sho-Hing-Tsan-King 13/1039-40	= คัมภีร์พุทธวจิตฉบับแปลภาษาจีน สรรคที่ ๑๓ / โศลกที่ (๑๐๓๙-๔๐)
ลลิตวิสุตฺระ ๒๑/๓๒๕-๔๘	= ลลิตวิสุตฺระ ปรีวรรตที่ ๒๑ / หน้า ๓๒๕-๔๘

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา

ศักดิ์ศรี แย้มนั้ดดา (๒๕๓๔: ๑๔๖-๗) ได้กล่าวยกย่องปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่าเป็นวรรณคดีร้อยแก้วที่ “ไพเราะงดงามด้วยลีลาการแต่งที่ประณีตและสมบูรณ์ด้วยเนื้อหา ยากจะหาวรรณคดีร้อยแก้วเรื่องใดๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์มาเทียบเคียงได้” และได้เทียบลักษณะคำประพันธ์ในปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับคัทยกาพย์^๑ ของสันสกฤต เพื่อสนับสนุนประเด็นความงดงามทางภาษาของปฐมสมโพธิกถาฯ แล้วสรุปว่า “ปฐมสมโพธิกถาไม่ใช่ประวัติศาสตร์และไม่ใช่ตำรา หนังสือเล่มนี้เป็นผลงานการประพันธ์อันงดงามถึงขั้นวรรณคดีและเป็นวรรณคดีชั้นยอดเล่มหนึ่งในจักรวาลวรรณกรรมพุทธศาสนา” ก่อนหน้านี้ก็มีนักวิชาการทางภาษาและวรรณคดีหลายคน เช่น เกษม บุญศรี (๒๕๑๑: ๒๓๘) และสุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๖๗-๗๒) ได้แสดงตัวอย่างจากปฐมสมโพธิกถาฯ เพื่อสนับสนุนประเด็นดังกล่าว นอกจากนี้วงเดือน สุขบาง (๒๕๒๔) ได้วิเคราะห์ทั้งรสคำ รสความและท่วงทำนองการเขียนเพื่อแสดงให้เห็นถึงสุนทรีย์ในปฐมสมโพธิกถาฯ

ในประเด็นด้านความ “สมบูรณ์ด้วยเนื้อหา” นั้น ศักดิ์ศรี แย้มนั้ดดา (๒๕๓๔ : ๑๔๗-๕๐) ได้เทียบปฐมสมโพธิกถาฯ กับวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายมหายาน **ลลิตวิสตระ** และแสดงความเห็นว่า ลลิตวิสตระจบเนื้อหาเพียงพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาทั้งนี้เพราะ “มุ่งชี้ให้เห็นความสำคัญล้ำเลิศของการตรัสรู้ยิ่งกว่าสิ่งอื่น” แต่ปฐมสมโพธิกถาฯ “ครอบคลุมเรื่องราวทั้งหมดตั้งแต่ก่อนการประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ ไปจนถึงการสิ้นอายุของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นภายหลังที่พระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วช้านาน”

ปฐมสมโพธิกถาฯ แบ่งเป็น ๒๙ ตอน ลลิตวิสตระเองก็มีถึง ๒๗ ตอน เสาวณิต วิงวอน (๒๕๔๐: ๙๗-๘) จึงได้นำปฐมสมโพธิกถาฯ กับลลิตวิสตระมาเปรียบเทียบเนื้อหาตอนต่อตอน แต่ทำอย่างสังเขปว่า วรรณกรรมพุทธประวัติทั้ง ๒ เล่มคล้ายคลึงกันตามที่เสฐียรโกเศศและ ส.

^๑ < ส. คทฤษฎี “กาพย์ร้อยแก้ว”

ศาลีตุล (๒๕๓๗: ๑-๕) เคยตั้งข้อสังเกตไว้เท่านั้น มิได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางด้านเนื้อหา ระหว่างวรรณกรรมพุทธประวัติทั้ง ๒ เล่มนี้มากเท่าใดนัก

ด้านความสัมพันธ์ทางสารัตถะระหว่างปฐมสมโพธิกถากับวรรณกรรมพุทธประวัติเล่มอื่น ๆ นั้น สุภาพรรณ ฌ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๓๐-๑๙๐, ๒๐๕-๑๐, ๕๑๓-๒๔) เสนอว่า วรรณกรรมพุทธประวัติที่แต่งในลังกาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ชื่อ **โสฬสตัดกิมหานิทาน** ของ **พระจุฬ-พุทธโฆษาจารย์** มีอิทธิพลทางด้านสารัตถะต่อวรรณกรรมพุทธประวัติที่แต่งในล้านนาและอยุธยาก่อให้เกิดพัฒนาการเป็นลำดับจาก **สัมภารวิบาก สัมปณัตติมหานิทาน ชินกาลมาลินี-ปกรณ์ ปฐมสมโพธิ พุทธานุประวัติ** จนถึง **ชินมหานิทาน** พัฒนาการดังกล่าวสุภาพรรณ ฌ บางช้างได้ใช้เป็นความคิดหลักเพื่อสันนิษฐานสถานที่แต่งและสมัยที่แต่งวรรณกรรมพุทธประวัติในประเทศไทยแต่ละเล่มว่า **สัมภารวิบาก** แต่งที่เชียงใหม่เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ **สัมปณัตติมหานิทาน** แต่งที่เชียงใหม่เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๐ **ปฐมสมโพธิกถาและพุทธานุ-ประวัติ** แต่งเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ แต่ปฐมสมโพธิแต่งที่เชียงใหม่ขณะที่พุทธานุประวัติแต่งที่อยุธยา ส่วน **ชินมหานิทาน** แต่งที่เชียงใหม่เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒

นอกจาก **ชินกาลมาลินีปกรณ์** (๒๕๔๐: ๓๖๔) ซึ่งมีหลักฐานแน่นอนว่าแต่งที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ แล้ว สมัยที่แต่งวรรณกรรมพุทธประวัติเล่มอื่นๆ ที่สุภาพรรณ ฌ บางช้างเสนอไว้ยังอาจโต้แย้งได้ เพราะหากอาศัยแต่เพียงรายละเอียดมากน้อยของเนื้อหาคงไม่อาจที่จะสรุปได้อย่างแน่นอนว่าวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องใดส่งอิทธิพลทางด้านสารัตถะไปสู่เรื่องใด

ปฐมสมโพธิที่สุภาพรรณ ฌ บางช้างใช้ศึกษาพัฒนาการทางด้านสารัตถะและเปรียบเทียบกับวรรณกรรมพุทธศาสนาภาษาบาลีเรื่องอื่นๆ ได้แก่ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนที่แตกต่างกัน ๒ สำนวน สำนวนแรก มี ๒๒ ปริเฉท สุภาพรรณ ฌ บางช้างเชื่อว่าแต่งในล้านนา แต่ไม่ทราบผู้แต่ง และไม่เชื่อว่าพระสุวรรณรังสี พระเถระชาวเชียงใหม่เป็นผู้แต่ง เนื่องจากเห็นว่า “น่าจะเกิดความเข้าใจผิด สัมพันธ์กับพระสุวรรณรังสี ซึ่งเป็นชื่อยานามของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่ระบุไว้ในตอนท้ายของปฐมสมโพธิกถาบับสำนวนที่ ๒” สำนวนที่ ๒ มี ๓๐ ปริเฉท สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นผู้ชำระ สุภาพรรณ ฌ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๖๖) เชื่อว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ชำระจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา โดย “เพิ่มเติมเนื้อหาที่แสดงความเป็นเหตุเป็นผล” (๒๕๓๕: ๑๗๐) และแสดงความเห็นเช่นเดียวกับนิธิ เอียวศรีวงศ์

(๒๕๓๘: ๔๕๐-๕๐๔) ว่า ปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสแทรกสาระพุทธประวัติแบบชีวประวัติซึ่งเป็นแนวความคิดแบบมนุษยนิยมซึ่งกำลังได้รับความนิยมในหมู่ปัญญาชนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากนี้ สุภาพรณ ฌ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๖๔-๕) ได้แสดงความเชื่อมโยงทางสารัตถะระหว่างปฐมสมโพธิทั้ง ๒ สำนวนนี้โดยนำชื่อตอนของทั้ง ๒ สำนวนมาวางคู่กันเพื่อเปรียบเทียบ แต่ผลการศึกษาของพระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ (๒๕๔๑: ๑๘-๕๔) มีหลายประการไม่สอดคล้องกับความเห็นที่สุภาพรณ ฌ บางช้างเสนอไว้

พระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ (๒๕๔๑: ๒๗-๘) เห็นว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลีมี ๕ สำนวน เป็นของล้านนา ๑ สำนวน ของอยุธยา ๑ สำนวน และของรัตนโกสินทร์อีก ๓ สำนวน ดังนี้

๑. ปฐมสมโพธิ (สังเขป) ฉบับล้านนา พระสุวรรณรังสี พระเถระชาวเชียงใหม่เป็นผู้แต่ง มี ๙ ปริจเฉท เริ่มตั้งแต่ตฤติปริวัตต - ฌมฺมจกฺกปฺวตฺตณปริวัตต
๒. ปฐมสมโพธิ ฉบับอยุธยา ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง มี ๑๗ ปริจเฉท เริ่มตั้งแต่ตฤติปริวัตต - มารพนฺธ
๓. ปฐมสมโพธิ ฉบับรัตนโกสินทร์ สำนวนที่ ๑ มี ๑๘ ปริจเฉท เริ่มตั้งแต่วิวาหรมงฺคล - มารพนฺธ (เพิ่มวิวาหรมงฺคล ปริจเฉทที่ ๑)
๔. ปฐมสมโพธิ ฉบับรัตนโกสินทร์ สำนวนที่ ๒ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่สันนิษฐานว่า สมเด็จพระพนรัตน์ พระอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นผู้แต่ง มี ๒๒ ปริจเฉท เริ่มตั้งแต่วิวาหรมงฺคล - ฌตฺตุนิพฺพานกถา (เพิ่มต่อจากสำนวนที่ ๑ อีก ๔ ปริจเฉท)
๕. ปฐมสมโพธิ ฉบับรัตนโกสินทร์ สำนวนที่ ๓ เป็นฉบับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ มี ๓๐ ปริจเฉท เริ่มตั้งแต่วิวาหรมงฺคล (ปฺพพ-ภาค) - ปญฺจนฺตรธานกถา

ปฐมสมโพธิสำนวนที่มี ๒๒ ปริจเฉท นี้ตรงกับที่เสฐียรโกเศศ และ ส. สาลิตุล ให้รายชื่อแต่ละปริจเฉทไว้ สุภาพรณ ฌ บางช้างเชื่อว่าปฐมสมโพธิกถาสำนวนนี้แต่งขึ้นในล้านนาแต่พระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์เชื่อว่าแต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ และเมื่อเปรียบเทียบกับฉบับที่พระมหาสุรพลเชื่อว่าแต่งในสมัยอยุธยา ซึ่งมี ๑๗ ปริจเฉท และฉบับรัตนโกสินทร์สำนวนที่ ๑ ซึ่งมี ๑๘ ปริจเฉท

พระมหาสุรพลก็เชื่อว่า จำนวนปริจเฉทที่เพิ่มขึ้นนี้ แต่งเติมมาเป็นทอดๆ โดยที่ยังคงชื่อเรียก ปริจเฉทและเนื้อความเดิมของฉบับอยุธยาไว้ เพราะ “เป็นความตั้งใจของผู้แต่งเพิ่มที่ไม่แต่ต้องของเก่า ยังคงไว้ตามเดิม ส่วนที่แทรกเพิ่มขึ้นมาใหม่ใช้วิธีดังกล่าวเพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นส่วนที่แต่งขึ้นใหม่”

หากพิจารณาตามรายชื่อปริจเฉทของปฐมสมโพธิกถาทั้ง ๕ ส่วนที่พระมหาสุรพล สิกิริรัตน์ (๒๕๔๑: ๕๓-๔) ให้ตารางเปรียบเทียบไว้ จะพบความสอดคล้องระหว่างปฐมสมโพธิ ฉบับอยุธยา และฉบับรัตนโกสินทร์ทั้ง ๓ ส่วนว่าต่างก็ไปยุติเรื่องในเหตุการณ์สมัยหลังจากที่ พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วทั้งสิ้น ต่างกับฉบับล้านนาที่ยุติเรื่องตรงกับลลิต-วิสตรระคือยุติหลังจากที่พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ สอดคล้องกับการศึกษาของ บำเพ็ญ ะวิน (๒๕๓๒: ๑) ก่อนหน้านี้ที่กล่าวว่าปฐมสมโพธิภาษาล้านนามีทั้งฉบับความย่อและ ฉบับความพิสดาร แต่ไม่ว่าจะเป็นฉบับใดต่างก็ยุติเรื่องในตอนปฐมเทศนาทั้งสิ้น

ผู้วิจัยพบว่า ปฐมสมโพธิฉบับที่พระมหาสุรพล (๒๕๔๑: ๕๓) ให้รายชื่อปริจเฉททั้งหมด ไว้ในตารางเพื่อเทียบกับชื่อปริจเฉทของปฐมสมโพธิฉบับอยุธยาและฉบับรัตนโกสินทร์นั้น แท้ที่จริงไม่ใช่ปฐมสมโพธิภาษาล้านนาที่แต่งขึ้นในอาณาจักรล้านนา แต่เป็นปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนหรือภาษาพื้นเมืองของดินแดนล้านนา ปัจจุบันยังไม่มีนักวิชาการคนใดศึกษาปฐมสมโพธิสำนวนนี้โดยละเอียด จึงน่าศึกษาอย่างยิ่งว่าปฐมสมโพธิภาษาล้านนาสำนวนล้านนามี สาระแตกต่างกับปฐมสมโพธิฉบับอื่นๆ และแตกต่างกับปฐมสมโพธิกถาสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสอย่างไร

ผู้วิจัยพบว่า วรรณกรรมพุทธประวัติที่ใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” และ “ปฐมสมโพธิกถา” มีอยู่ จำนวนไม่น้อย เท่าที่สำรวจพบในเบื้องต้นพบจำนวนมากถึง ๖ ภาษา เป็นสำนวนที่แตกต่างกัน กว่า ๘ สำนวน นอกจากปฐมสมโพธิภาษาล้านนาและปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิภาษาล้านนาฉบับที่มี ๑๘ และ ๒๒ ปริจเฉท และปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนดังได้กล่าวมาแล้ว นักวิชาการด้านวรรณกรรมพุทธ-ศาสนาและวรรณกรรมชนชาติไทยยังได้ศึกษาหรืออ้างอิงถึงปฐมสมโพธิภาษาต่างๆ อีกหลาย

ภาษา ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษามอญ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน และ ปฐมสมโพธิภาษาลาว^๒

ปฐมสมโพธิสำนวนที่มีผู้ศึกษาไว้แล้ว ได้แก่ **ปฐมสมโพธิภาษามอญ** และ**ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน** ญัฐิณี พรหมเกิด (๒๕๓๐) ได้ศึกษาปฐมสมโพธิกถาภาษามอญ และจรรยา คงเจริญ (๒๕๓๒) ศึกษาปฐมสมโพธิกถาสำนวนไทยอีสาน งานศึกษาทั้ง ๒ ชิ้นนี้เป็นแนวเดียวกัน คือศึกษาในด้านลักษณะตัวอักษรที่จาร ด้านอักขรวิธี ด้านวรรณศิลป์ และด้านวัฒนธรรม และสังคมที่เกี่ยวข้องในวรรณกรรม แม้ว่าทั้งญัฐิณี พรหมเกิดและจรรยา คงเจริญ ได้เปรียบเทียบปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ศึกษากับสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชิตชิโนรสไว้ แต่ก็ศึกษาไว้แต่เพียงสังเขปเท่านั้น ผลการศึกษาของทั้งญัฐิณี พรหมเกิดและจรรยา คงเจริญยังไม่อาจแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษามอญและปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานได้ ที่สำคัญญัฐิณี พรหมเกิดและจรรยา คงเจริญยังมิได้ศึกษาว่า ปฐมสมโพธิภาษามอญและปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานมีความสัมพันธ์กับปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชิตชิโนรสหรือไม่ อย่างไร

ส่วนปฐมสมโพธิสำนวนที่มีนักวิชาการอ้างอิงหรือสำรวจพบกล่าวถึงแล้ว ได้แก่ **ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน** และ **ปฐมสมโพธิภาษาลาว** Anatole-Roger Peltier (๑๙๘๗: ๒๐๕-๖) เป็นบุคคลแรกที่กล่าวถึงปฐมสมโพธิสำนวนภาษาไทยจีน Peltier ได้ย่อเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิไว้ แต่ยังมีได้ศึกษารายละเอียด และมีได้ศึกษาเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิสำนวนอื่น ส่วนปฐมสมโพธิภาษาลาวนั้นก็เข้าไปในลักษณะเดียวกัน คือ ปรากฏในบัญชีไมโครฟิล์มของหอสมุดพิพิธภัณฑสถานหลวงพระบาง (๑๙๙๕-๑๙๙๖) บัญชีไมโครฟิล์มหอสมุดแห่งชาติ (๑๙๙๗) และบัญชีไมโครฟิล์มวัดใหม่สุวรรณภูมาราม (๑๙๙๘) ของโครงการปกป้องรักษาหนังสือโบราณลาว บัญชีไมโครฟิล์มทั้ง ๓ ปรากฏชื่อ “ปฐมสมโพธิ” ภาษาลาว” อยู่หลายรายการ ปฐมสมโพธิภาษาลาวนี้ปัจจุบันยังไม่มีผู้ศึกษามาก่อนว่า เนื้อเรื่องเป็นอย่างไร เหมือนหรือคล้ายคลึงกับปฐมสมโพธิสำนวนอื่นอย่างไร และเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ หรือไม่ นอกจากนี้ยังไม่มีผู้ศึกษาว่าวรรณกรรมพุทธประวัติทั้งหมดที่ใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” หรือ “ปฐมสมโพธิกถา” ว่ามี

^๒ ภายหลังผู้วิจัยได้พบปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ เพิ่มขึ้นอีกหลายสำนวนรวมเป็นต้นฉบับที่ใช้ภาษาแตกต่างกันมากถึง ๙ ภาษา และมีสำนวนที่แตกต่างกันมากกว่า ๑๔ สำนวน (ดูรายละเอียดในบทที่ ๓)

^๓ เมื่อได้ศึกษาแล้วพบว่า ปฐมสมโพธิสำนวนนี้ มิได้แต่งเป็นภาษาลาว แต่แต่งเป็นล้านช้าง คือ ล้านช้าง แปลแบบยกศัพท์ภาษาบาลีสลับคำแปลภาษาลาวเป็นระยะโดยตลอดเรื่อง (ดู ๓.๒.๓)

สารัตถะเกี่ยวข้องกันหรือไม่ อะไรเป็นเครื่องยึดโยงให้วรรณกรรมพุทธประวัติกลุ่มนี้ใช้ชื่อพ้องกัน วรรณกรรมพุทธประวัติชื่อ “ปฐมสมโพธิ” หรือ “ปฐมสมโพธิกถา” มีความหลากหลายมาแต่เริ่มแรก หรือมีกำเนิดมาจากต้นธารเดียวกัน ต่อเมื่อภายหลังจึงได้แตกกระแสนอกเป็นสำนวนต่างๆ มากมายจนกลายเป็นวรรณกรรมที่มีจำนวนสำนวนที่หลากหลายมากที่สุดเรื่องหนึ่งดังที่พบในปัจจุบัน

อนึ่ง เรื่องราวเกี่ยวแก่พุทธประวัติกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก นอกจากในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์แล้ว ก็ไม่ปรากฏหมวดใดในพระไตรปิฎกที่มีสาระเกี่ยวแก่พุทธประวัติที่สมบูรณ์โดยตรง พุทธประวัติที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธวงศ์ก็ได้จำกัดแต่เพียงประวัติของพระสมณโคดมเท่านั้น แต่ได้เล่าประวัติของพระสมณโคดมปนไปกับประวัติของพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ทั้งในอดีตและในอนาคตอีกรวม ๒๕ องค์ และแม้ในอรรถกถาก็ปรากฏลักษณะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวแก่พุทธประวัติอยู่อย่างกระจัดกระจายและไม่มีคัมภีร์เล่มหนึ่งเล่มใดมุ่งกล่าวถึงประวัติของพระสมณโคดมโดยเฉพาะเท่าที่มีหลักฐานลลิตวิสตรจะเป็นเรื่องแรกที่มุ่งบอกเล่าประวัติของพระสมณโคดมแต่เพียงองค์เดียว แต่ **ลลิตวิสตร** ไม่ใช่พุทธประวัติที่มีเนื้อเรื่องสมบูรณ์ตลอดแต่ต้นจนจบ ภายหลังจึงมีวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่นๆ ขึ้นทั้งในอินเดีย ลังกา ไทย ธิเบต และจีน วรรณกรรมพุทธประวัติเหล่านี้เล่าถึงประวัติของพระสมณโคดมเพียงองค์เดียวบ้าง เล่าปนไปกับประวัติพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ บ้าง เล่าไปจนกระทั่งถึงพุทธศาสนาสูญสิ้นไปตามกฎแห่งความไม่เที่ยงบ้าง วรรณกรรมที่มุ่งประเด็นเนื้อหาสาระเกี่ยวแก่พุทธประวัติโดยตรงในแต่ละยุคแต่ละสมัยและแต่ละสถานล้วนแต่ใช้ระยะเวลาพัฒนาและประมวลเนื้อหาสาระ สารัตถะในวรรณกรรมแต่ละเล่มสะท้อนให้เห็นถึงโลกทรรศน์ของผู้แต่งที่มองศาสนาของตนแตกต่างกันไปตามความเชื่อความศรัทธาของสังคมที่ผู้ประพันธ์เป็นสมาชิก กาลเวลาผ่านไป สังคมที่พุทธศาสนาเข้าไปมีอิทธิพลเปลี่ยนไป ก็เกิดวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องใหม่ขึ้นอยู่เสมอ แม้จะเป็นเรื่องใหม่หรือสำนวนใหม่แต่ทั้งหมดก็เป็นวรรณกรรมพุทธประวัติ มีความเชื่อมสัมพันธ์กันทางเนื้อหาหลายประการ แต่ก็มีรายละเอียดที่แตกต่างกันไป วรรณกรรมเหล่านี้ไม่มีเรื่องใดที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อมุ่งแสดงข้อเท็จจริงที่ถูกต้องเกี่ยวแก่ประวัติของพุทธศาสดา แต่มุ่งสะท้อนความเข้าใจและความรับรู้เรื่องพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่งว่าวรรณกรรมพุทธประวัติที่ใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” หรือ “ปฐมสมโพธิกถา” จะมีแนวคิดที่แสดงอัตลักษณ์และแตกต่างกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่นๆ หรือไม่ ประการใด

การศึกษาศาสตร์ละของพุทธประวัติที่ใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” หรือ “ปฐมสมโพธิกถา” ในเชิงเปรียบเทียบ จะทำให้เห็นพัฒนาการของวรรณกรรมพุทธประวัติฉบับที่แพร่หลายมากที่สุด在地ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้จะช่วยเห็นมรดกทางความคิดในการบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวแก่ศาสดาของชาวพุทธ在地ดินแดนแถบนี้แล้ว ในทางกลับกันยังช่วยให้เข้าใจความเชื่อและความศรัทธาของชาวพุทธที่มีต่อพระพุทธรูปศาสนาด้วย

๑.๒ วัตถุประสงค์

๑) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางสารัตถะระหว่างปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับปฐมสมโพธิกถาสำนวนต่างถิ่นและต่างภาษา

๒) เพื่อศึกษาความคิดในการใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” หรือ “ปฐมสมโพธิกถา” เรียกวรรณกรรมพุทธประวัติในประเทศไทยและดินแดนอื่นที่มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับอาณาจักรไทย

๑.๓ แนวเหตุผล ทฤษฎีที่สำคัญ หรือสมมติฐาน

ปฐมสมโพธิเป็นวรรณกรรมของชนเผ่าไทที่สะท้อนถึงทรรศนะของชาวไทยเกี่ยวแก่ พระพุทธเจ้า ชาวไทประมวลเรื่องราวต่างๆ จากเนื้อหาสาระและแนวคิดอันเนื่องด้วยประวัติพระพุทธเจ้าที่มีมาก่อนหน้าผู้ขึ้นเป็นเรื่องปฐมสมโพธิ

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

- ๑) สํารวจเอกสารโบราณ ปกรรบทเป็นอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย
- ๒) ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- ๓) วิเคราะห์และเรียบเรียง

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยนี้

๑) เข้าใจความเชื่อมโยงทางสารัตถะระหว่างวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องปฐมสมโพธิซึ่งแพร่หลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กับวรรณกรรมพุทธประวัติ在地ดินแดนอื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมพุทธประวัติที่แต่งในประเทศอินเดียในฐานะที่เป็นแหล่งกำเนิดพุทธศาสนา และในลังกา ธิเบต รวมทั้งจีน ในฐานะที่เป็นดินแดนที่สืบทอดพุทธศาสนาจากอินเดียโดยตรง

๒) ทราบความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมพุทธประวัติที่ใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” หรือ “ปฐมสมโพธิกถา” จำนวนและฉบับต่างๆ

๓) ทราบความสัมพันธ์ระหว่างชื่อ “ปฐมสมโพธิ” หรือ “ปฐมสมโพธิกถา” กับสารัตถะของเรื่อง

๔) เข้าใจโลกทรรศน์ของชาวพุทธที่มองศาสดาของตนอันจักนำไปสู่ความมีขันติธรรมในการศึกษาประวัติศาสตร์ของศาสนาอื่นด้วยความเคารพเพื่อการอยู่ร่วมกันโดยสันติในโลกที่มีความเชื่อและความศรัทธาอันหลากหลาย

๑.๖ ขอบเขตการวิจัย

๑) ศึกษาวรรณกรรมพุทธประวัติที่ใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” หรือ “ปฐมสมโพธิกถา” ไม่ว่าจะเป็นภาษาไทย ภาษาไท หรือภาษาต่างประเทศ จะเลือกเพียงถิ่นละและภาษาละ ๑ จำนวน โดยเลือกศึกษาเฉพาะต้นฉบับที่เนื้อเรื่องสมบูรณ์ ถ้ามีต้นฉบับที่สมบูรณ์หลายฉบับ จะเลือกฉบับที่เก่าที่สุด จำนวนใดมีทั้งฉบับความย่อและความพิสดาร จะศึกษาทั้ง ๒ ฉบับ กรณีที่ไม่อาจหาต้นฉบับสมบูรณ์ได้ หรือกรณีที่ต้องการสอบข้อความของต้นฉบับสมบูรณ์ซึ่งจารตกหล่นหรือจารไว้ไม่ชัดเจน จึงจะนำต้นฉบับที่ไม่สมบูรณ์มาร่วมศึกษา

๒) วรรณกรรมพุทธประวัติชื่ออื่นที่นำมาศึกษาถ้าเป็นวรรณกรรมภาษาบาลีและสันสกฤต จะศึกษาจากต้นฉบับภาษาเดิม เว้นแต่หาต้นฉบับภาษาเดิมไม่ได้ แต่มีฉบับแปลอยู่ไม่ว่าจะแปลเป็นภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษ ก็จะใช้ฉบับแปล

๓) พระไตรปิฎกและอรรถกถาจะใช้ฉบับอักษรไทยเป็นหลัก หากเกิดปัญหาด้านความเข้าใจจึงจะสอบเทียบกับฉบับอักษรโรมัน

๔) ไม่ศึกษาปฐมสมโพธิหรือปฐมสมโพธิกถาและวรรณกรรมพุทธประวัติที่แต่งเป็นภาษาไทยมาตรฐานซึ่งมีหลักฐานแน่ชัดว่าแต่งหลังปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๑.๗ ข้อตกลงในการปริวรรตและแปลภาษาต่างประเทศ

๑) การปริวรรตใช้หลักปริวรรตตามต้นฉบับเดิมทุกประการ แม้ต้นฉบับจะจารไว้ตกหล่นหรือผิดพลาด ก็จะไม่จารออกมาตามนั้น เช่น ต้นฉบับจารเป็น <ปฏิภวนิ> ก็จะปริวรรตออกมา

เป็น <ปฏิทิน< ไม่แก้เป็น <ปฏิสนธิ< การประวิสรรชนีย์หรือประวิสรรชนีย์ถือตามต้นฉบับ เช่น ต้นฉบับจารว่า <พรอง> ก็ปริวรรตเป็น <พรอง> ไม่แก้เป็น <พระองค์>, <พระองค์> หรือ <พระองค์> ยกเว้นต้นฉบับไม่ใส่เครื่องหมายวรรคตอนไว้ จะใส่เครื่องหมายวรรคตอนกำกับในข้อความที่ปริวรรตด้วย บางกรณีโดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีคำหรือข้อความสำคัญที่จารตกหล่นหรือผิดพลาด จะให้เชิงอรรถแสดงข้อวินิจฉัยว่า คำหรือข้อความที่ถูกต้องเป็นคำหรือข้อความใด เชิงอรรถที่ให้ไม่มีเจตนาจะชำระตรวจสอบต้นฉบับ แต่เสนอคำที่ถูกต้องหรือเทียบคำในภาษาไทย กับคำภาษาไทยมาตรฐานเพื่อให้ผู้อ่านติดตามข้อความที่ผู้วิจัยปริวรรตได้สะดวกขึ้นเท่านั้น

๒) ข้อความที่คัดมาจากภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต จะไม่แปลเป็นภาษาไทยทั้งหมด เลือกแปลเฉพาะข้อความที่สำคัญจริงๆ เท่านั้น ข้อความใดที่กล่าวสรุปเนื้อหาไว้แล้ว หรือมีสำนวนภาษาไทยเทียบ จะไม่แปลซ้ำอีก ได้แต่คัดมาลงไว้เพื่อให้เปรียบเทียบกันเท่านั้น

๓) ข้อความที่คัดจากภาษามอญและเขมร จะแสดงแต่เฉพาะคำแปลโดยไม่แสดงข้อความภาษาเดิมที่ปริวรรตจากอักษรมอญและเขมรมาเป็นอักษรไทย เว้นแต่ต้องการแสดงให้เห็นลักษณะของภาษามอญและเขมรเดิม จึงจะนำภาษามอญและเขมรซึ่งปริวรรตออกเป็นอักษรไทยลงไว้ด้วย

๔) วรรณกรรมภาษาบาลีหรือภาษาสันสกฤตที่ถ่ายทอดเป็นภาษาธิเบต มองโกล จีน เป็นต้น แล้วภายหลังมีผู้แปลภาษานั้นๆ มาเป็นภาษาตะวันตกอีกทอดหนึ่ง จะยกภาษาตะวันตกมาแสดงโดยไม่แปลออกมาเป็นภาษาไทยอีก ด้วยได้แปลต่อๆ กันมาหลายชั้นมากแล้ว หากผู้วิจัยแปลจากภาษาตะวันตกเป็นภาษาไทยอีกเกรงจะทำให้ความเดิมคลาดเคลื่อนไปยิ่งขึ้น

๑.๘ ข้อตกลงเรื่องชื่อเฉพาะของคัมภีร์

คำว่า **ปฐมสมโพธิ** เป็นคำเรียกรวม (generic term) หมายถึง วรรณกรรมพุทธประวัติทุกเรื่องที่ใช้ชื่อ ปฐมสมโพธิ, ปถมสมโพธิ, ปถมสมผด, ปถมสมโพด, ปถมสมโผด, ปรมสมโพธิ, ปฐมโพธิ, ปถมโพธิ และ ปฐมสมโพธิกถา ส่วนคำว่า **ปฐมสมโพธิกถา** เป็นชื่อเฉพาะ หมายถึง แต่ ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ส่วนปฐมสมโพธิฉบับที่เขมรแปลไปจากปฐมสมโพธิกถา จะเรียกว่า **ปฐมสมโพธิกถาภาษาเขมร**

บทที่ ๒

ประเภทของพุทธประวัติ

๒.๑ การเขียนประวัติศาสตร์

การศึกษาประวัติศาสตร์ที่สำคัญของโลกทำให้ประจักษ์ถึงข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่า ประวัติของศาสดาส่วนใหญ่ นั้น ไม่ได้เขียนขึ้นในสมัยเดียวกับที่ศาสดายังมีชีวิตอยู่ หากแต่ ศึกษาศาสตร์ของศาสนานั้นๆ รวบรวมขึ้นในสมัยหลัง ดังที่ Hermann Oldenberg (1971: 79) กล่าวว่า “สมัยที่ผู้คนสนใจประวัติของศาสดาอยู่หลังสมัยที่สนใจคำสอนของศาสดายิ่งนัก”

ประวัติศาสตร์ามีไม่เพียงเป็นแหล่งรวบรวมคุณธรรมและจริยวัตรอันล้ำเลิศของศาสดา แต่ยังได้รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวแก่อธิปไตยปวงจักร์ที่ผู้ศรัทธาเชื่อว่าจะได้เกิดขึ้นจริงแก่ศาสดาของตน ประวัติศาสดาจึงมีลักษณะใกล้เคียงเทพปกรณัมเสียยิ่งกว่าประวัติของบุคคลผู้มีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์

มูลเหตุที่ศาสดามีความพิเศษเหนือบุคคลทั่วไปก็เนื่องจากเป็นบุคคลที่สามารถค้นพบธรรมวิเศษและอุทิศชีวิตแก่สังคมมนุษยชาติเพื่อสอนธรรมวิเศษที่ตนค้นพบจนกระทั่งได้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณอันยิ่งใหญ่ของคนจำนวนมาก

เนื่องจากผู้เขียนตำนานศาสดาของแต่ละศาสนามีได้มีความตั้งใจที่จะเขียนบันทึกชีวประวัติบุคคล กอปรกับมองศาสดาของตนว่าเป็นบุคคลพิเศษยิ่งใหญ่นับถือคนทั่วไป กล่าวคือ ส่วนใหญ่มองศาสดาว่ามีภาวะวิเศษมิได้ต่างกับเทพเจ้า การเขียนประวัติศาสตร์จึงอาศัยแต่เพียงข้อเท็จจริงเล็กน้อยที่หลงเหลือเกี่ยวแก่ศาสดาของตนซึ่งมีชีวิตอยู่ในอดีตที่ล่วงเลยมาแสนนานก็นับว่าเพียงพอ ส่วนคุณสมบัติพิเศษที่ศาสดาพึงมีในฐานะอัศจรรย์บุคคลหรือคนเหนือคนนั้น ผู้เขียนประวัติหรือตำนานเกี่ยวแก่ศาสดาสามารถเสริมแต่งเข้าไปได้อย่างมากมายตามทฤษฎี ซึ่งเป็นที่นิยมของผู้คนในสังคมผู้เปี่ยมล้นไปด้วยศรัทธา และมอบเป็นมรดกตกทอดมาถึงผู้ศรัทธาในปัจจุบันตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ประวัติศาสตร์ได้รับการถ่ายทอดจากผู้ศรัทธารุ่นหนึ่งไปสู่อีกผู้ศรัทธารุ่นหนึ่ง ความเชื่อต่างๆ ซึ่งห่างไกลความเป็นจริงก็จะค่อยๆ พูนเพิ่มขึ้นทีละน้อยๆ จนเมื่อกวีหรือนักประพันธ์ลือนามได้นำประวัติศาสดาองค์นั้นๆ มาเรียบเรียง เรื่องราวชีวิตที่

สมบูรณของศาสดาตั้งแต่เกิดจนละจากโลกก็กลายเป็นเรื่องที่ศาสนิกทั้งหลายได้รับรู้กันกว้างขวาง

อาจเป็นไปได้ว่า ศาสดามีฐานะเหนือบุคคลสามัญ ก่อนที่เรื่องราวเกี่ยวกับศาสดา ผู้ยิ่งใหญ่และทรงคุณูปการต่อมวลมนุษยและจะเล่าขานต่อเนื่องกันมา ประวัติของศาสดาจึงได้รับการยอมรับว่าศักดิ์สิทธิ์เฉกเช่นเดียวกับพระผู้เป็นเจ้าของศาสนานั้นๆ ดังที่มุสลิมนิกายชีอะห์เชื่อว่า พระมุฮัมมัดทรงมีภาวะกึ่งเทพ และภาวะพิเศษนั้นสามารถถ่ายทอดไปสู่อาลี ญาติสนิทเพียงคนเดียวของพระมุฮัมมัดได้ ชาวคริสต์เชื่อว่า พระเยซูทรงเป็นหนึ่งในตรีเอกานุภาวะของพระเจ้า หรือแม้แต่พุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่ปฏิเสธสิ่งเหนือธรรมชาติกำหนดความเป็นไปต่างๆ ของธรรมชาติ ก็กลับมิได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ต่างๆ ของพระพุทธเจ้าซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพของพระพุทธเจ้าที่ได้จากพุทธประวัติฝ่ายมหายานสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงมีภาวะเฉกเช่นเดียวกับอติเทพ

เมื่อศาสดามีฐานะประดุจเทพหรือพระเจ้าแล้ว คำถามต่างๆ ตลอดจนข้อสงสัยทั้งหมดเกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์นานาของศาสดาจึงเป็นสิ่งที่ผู้ศรัทธามิพึงเอ่ยถึง ยิ่งประวัติของศาสดาได้ผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์หรือคัมภีร์ซึ่งเป็นที่เคารพศรัทธาอย่างสูงยิ่งประดุจธรรมนูญของชีวิต เช่น ประวัติของโมเสสปรากฏอยู่ในคัมภีร์พันธสัญญาเก่า ประวัติบางส่วนของพระพุทธเจ้าปรากฏอยู่ตอนต้นของคัมภีร์วินัยปิฎก มหาวรรค เป็นต้น ด้วยแล้ว เรื่องราวของศาสดาก็จะมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าธรรมที่บรรดาองค์ศาสดาได้ประกาศไว้ก่อนหน้า

๒.๒ ประวัติของพระพุทธเจ้า

ในปัจจุบันคนไทยที่เป็นชาวพุทธน้อยคนนักจะกล้าตั้งคำถามเกี่ยวกับการมีพระชนมชีพอยู่จริงของพระพุทธเจ้า ดูเหมือนทุกคนจะยอมรับตรรกะที่ว่า เมื่อธรรมะของพระพุทธองค์มีอยู่จริง พระพุทธองค์ก็ควรเป็นบุคคลที่ครั้งหนึ่งมีชีวิตอยู่จริง ส่วนใหญ่รับรู้ตามความเชื่อทางศาสนาว่า พระพุทธองค์ประสูติในราชสกุลแห่งศากยะผู้ครองนครกบิลพัสดุ์ ประสูติที่ลุมพินีวัน ในเขตประเทศเนปาลในปัจจุบัน แต่บางส่วนเชื่อตามโลกทรรศน์ท้องถิ่นว่าพระพุทธเจ้าเป็นคนไทย แต่สำหรับนักวิชาการทางพุทธศาสนาแล้ว การตั้งคำถามเกี่ยวกับการมีพระชนมชีพอยู่จริงของพระพุทธเจ้า ดูจะเป็นเรื่องสามัญในปัจจุบัน Chan Wing-Tsit (1964: 93) กล่าวว่า

นักวิชาการบางคนเช่น Przulski ปฏิเสธเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับพระพุทธรูปเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่าเป็นของดั้งเดิม นอกจาก Sénart และนักวิชาการคนอื่น ๆ อีกคนหรือสองคนแล้ว ก็ไม่มีนักวิชาการคนใดที่เห็นว่าพระบาฬีเป็นคัมภีร์ที่ไม่ยังประโยชน์ใดๆ เกี่ยวกับเรื่องราวของพระพุทธรูปเจ้า

Emile Sénart^๑ (อ้างใน Oldenberg, 1971: 71) นักวิชาการชาวฝรั่งเศสได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับประวัติของพระพุทธรูปเจ้าในแง่ของบุคคลในประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า

พระพุทธรูปเจ้าคงจะมีพระชนม์ชีพอยู่ที่ใดที่หนึ่งในสมัยหนึ่งสมัยใด แต่พระพุทธรูปเจ้าที่ชาวพุทธเล่าต่อๆ กันมานั้นไม่มีพระองค์อยู่จริง พระพุทธรูปเจ้านี้มิใช่สามัญมนุษย์ กำเนิด ความทุกข์ยากนานาที่พระองค์ประสบ และการดับขันธของพระองค์ล้วนแต่ไม่ใช่เรื่องราวของมนุษย์จริง

ส่วน Edward J. Thomas (1949: xvii) กล่าวว่า

เราไม่อาจปฏิเสธว่าประวัติพระพุทธรูปเจ้าได้งอกขึ้นจากที่มีอยู่เดิม แม้แต่ในเอกสารที่เก่าที่สุดซึ่งเราสามารถสืบสาวไปหาบันทึกเรื่องราวเก่าแก่ที่มีอยู่หลากหลาย เราจำต้องระลึกไว้ว่านักวิชาการที่มีชื่อเสียงหลายคนปฏิเสธว่าประวัติของพระพุทธรูปเจ้าเป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ มีข้อเท็จจริงที่ไม่ต้องตั้งข้อสงสัยเลยว่า บุคคลนามอุโฆษหลายคน ไม่ว่าจะ เป็น ดีโดแห่งคาร์เธจ, เพรสเตอร์ จอห์น, พระสันตปาปาโจฮัน หรือเซอร์ จอห์น แมนเดอวิลล์นั้น ครั้งหนึ่ง เราเคยยอมรับว่าเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ แต่ปัจจุบันกลับกลายเป็นว่า ทั้งหมดล้วนแต่เป็นเพียงบุคคลในตำนาน ในกรณีของพระพุทธรูปเจ้าก็เช่นกัน...เรามีหลักฐานที่เป็นบันทึกและข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องกับบันทึกที่ระบุนเวลา ชากโบราณสถานและพุทธศาสนิกซึ่งมีตัวตนจริงอยู่มากมาย ฤๅว่าข้อมูลเหล่านี้จะช่วยชี้ให้เห็นกำเนิด พัฒนาการ และการแพร่หลายของตำนาน ซึ่งความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าได้ค่อยๆ แปรเปลี่ยนมาเป็นเหตุ

^๑ Sénart ได้ค่อยๆ สืบสาวประวัติพระพุทธรูปเจ้าทีละขั้นๆ จากประวัติศาสตร์ไปสู่ตำนาน และเสนอว่าประวัติของพระพุทธรูปเจ้าแท้ที่จริงก็คือตำนานเกี่ยวกับ "สุรยวีรบุรุษ" ผลการศึกษาของ Sénart ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางและได้รับการอ้างอิงมากที่สุดเรื่องหนึ่ง

การณ์ทางประวัติศาสตร์ หรือเป็นรากฐานให้เกิดบุคคลทางประวัติศาสตร์ซึ่งมีชีวิตอยู่จริงเมื่อศตวรรษที่ ๖ ก่อนคริสตกาล

หากค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์ปฐมภูมิในการศึกษาประวัติคำสอนและประวัติพุทธศาสนา ก็เกิดความประหลาดใจอีกว่า ประวัติพระพุทธเจ้าปรากฏอยู่อย่างประปรายและกระจัดกระจายเป็นอย่างยิ่ง นักวิชาการที่มีชื่อเสียงทั้งชาวไทยและชาวตะวันตกหลายคน เช่น Edward J. Thomas, Rhys Davids, Govind C. Pande ต่างก็แสดงข้อสังเกตดังกล่าวไว้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส ทรงกล่าวว่า (๒๕๓๐: ก)

เรื่องพุทธประวัติ ที่พรรณนาความเป็นไปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมเป็นสิ่งสำคัญในการศึกษาและปฏิบัติพระพุทธศาสนา เพราะแสดงพระพุทธรจรรยาให้ปรากฏ, อย่างเดียวกับตำนานย่อมเป็นสิ่งสำคัญของชาติคน ที่จะให้ได้ว่าชาติได้เป็นมาแล้วอย่างไร, แต่น่าเสียดายว่า เรื่องพุทธประวัตินั้น ไม่ปรากฏในบาลีซึ่งขึ้นสู่สังคีติจนตลอดเรื่องสักแห่งเดียว, มีมาในบาลีประเทศนั้นๆ เพียงเป็นตอนๆ

Edward J. Thomas (1963: 133) กล่าวว่า

ทุกเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติส่วนบุคคลของพระพุทธเจ้าที่เราได้จากพระไตรปิฎกได้รับการแต่งผ่านมุมมองความเชื่ออันเนื่องด้วยธรรมชาติ ชะตาชีวิต และพระจริยานุวัตรของพระพุทธองค์ซึ่งเป็นบันไดสำคัญในการดำเนินชีวิตของพระองค์ ข้อความทั้งหลายเหล่านี้เกี่ยวข้องกับรายละเอียดส่วนบุคคลที่เราได้จากพระไตรปิฎกหาใช่พระพุทธรวณะไม่ แต่เป็นส่วนเสริมแต่งซึ่งเป็นส่วนสำคัญในภานกะ...ภานกะเหล่านี้เป็นส่วนของจารีตซึ่งบางครั้งได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก

ส่วน Rhys Davids (1975: 56) กล่าวว่า

เป็นเรื่องแปลกและเป็นลักษณะของพุทธศาสนาโดยแท้ว่า ไม่ปรากฏประวัติของพระสมณโคดมอยู่ในพระไตรปิฎก

และ (1973) ว่า

เนื่องจากไม่มีงานชิ้นใดได้รับการยอมรับว่าเป็นพระคัมภีร์ซึ่งมีอายุเก่าแก่มาจกๆ จึงประมาณว่าพระไตรปิฎกมีอายุเก่าแกราว ๔๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช และเนื้อหาหลายส่วนในพระไตรปิฎกอาจมีอายุใกล้เคียงกับสมัยพุทธกาลอย่างที่สุด ในการสังคายนาพระไตรปิฎก ๘ ครั้งนั้น ๗ ครั้งเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกภาษาบาลี ซึ่งยอมรับกันว่ามีค่าน่าเชื่อถืออย่างที่สุด แต่พระไตรปิฎกภาษาบาลีกลับรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าน้อยมาก และความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติพระสมณโคดมในพระไตรปิฎกภาษาบาลีที่มีอยู่ทุกวันนี้ล้วนมีรากฐานมาจากงานที่แต่งขึ้นในสมัยหลังทั้งสิ้น

Govind C. Pande (1974: 369) กล่าวว่

ชีวประวัติที่สมบูรณ์ของพระพุทธเจ้าไม่ปรากฏในพระบาลี อย่างไรก็ตาม มีพระสูตร ๔ พระสูตร พรรณนาถึงเวลาที่พระองค์ทรงท่องเที่ยวเพื่อแสวงหาสัจธรรม ส่วนพระสูตรอีกหลายพระสูตรที่กระจายอยู่ทั่วไปในนิกายทั้ง ๔ ของมหาวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธองค์ มหาวรรคยังได้เล่าถึงเหตุการณ์ในเวลาหลังจากที่ทรงตรัสรู้ และมีเพียงมหาปรินิพพานสูตรที่ได้รวบรวมข้อมูลเป็นชิ้นๆ ซึ่งไม่ต่อเนื่องเกี่ยวแก่วันทำยม ของพระพุทธองค์ มาเล่าอย่างต่อเนื่อง ความพยายามในการร้อยเรียงชีวิตซึ่งมีลักษณะเป็นเทววิทยาก็ได้ก้าวล้ำไปไกลปรากฏในมหาปทานสูตร นอกจากนี้ในนิกายต่างๆ ในมหาวรรคก็มีหลักฐานเกี่ยวแกเหตุการณ์อื่นซึ่งเพ่งไปที่พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า

แม้ว่าในพระไตรปิฎกจะไม่ปรากฏประวัติพระพุทเจ้าที่สมบูรณ์ในความหมายเดียวกับอัตชีวประวัติหรือชีวประวัติที่เข้มงวด แต่เชื่อว่าในพระไตรปิฎกจะปราศจากพุทธประวัติเสียทีเดียว ตรงกันข้ามกลับมีอัตชีวประวัติกระจัดกระจายอยู่อย่างมากมายในวินัยปิฎกและสุตตันตปิฎก เพียงแต่พระไตรปิฎกมิได้มีวัตถุประสงค์หลักในการบันทึกชีวประวัติหรืออัตชีวประวัติของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏล้วนแต่เชื่อมโยงกับคำสอนที่พระพุทธเจ้าเทศน์แก่บุคคลต่างๆ ในเวลาและสถานที่ที่แตกต่างกันไป หากเปิดพระไตรปิฎกอ่านตั้งแต่นำแรกไปจนถึงหน้าสุดท้าย ก็จะได้ภาพเรื่องราวหรือประวัติของพระพุทธเจ้าที่ไม่ประติดประต่อ ส่วนใหญ่เป็นเหตุการณ์ภายหลัง

จากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว ส่วนข้อมูลประวัติของพระพุทธเจ้าก่อนหน้าการตรัสรู้ธรรมปรากฏอยู่น้อยมาก และค่อนข้างแตกต่างกับที่ปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

สาเหตุที่พระไตรปิฎกภาษาบาลีไม่มีประวัติของพระพุทธเจ้า (ในความหมายของชีวประวัติที่เคร่งครัด) เป็นด้วยลักษณะร่วมในการบันทึกประวัติของศาสนาประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง เป็นเพราะทรรศนะของพุทธศาสนาเองที่ว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าสำคัญยิ่งเสียกว่าพระพุทธเจ้าเอง ความคิดนี้ปรากฏอย่างเด่นชัดในพุทธวจนะซึ่งปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก มหาปรินิพพานสูตร มหาวรรค ทีฆนิกาย (ทีฆ. ๒/๑๔๑) ว่า

ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต โส โว มจฺเจยน สตฺถา ยถา

—ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ จักเป็นศาสดาของพวกเธอ ในยามที่เราหาไม่แล้ว

ในสูตรตันตปิฎก โยธาชีวรวรรค ดิกนิบาต อังคุตตรนิกาย (อังคุตตร ๑/๕๗๖) ว่า

อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตฺตานํ อนฺนุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ จิตฺตว สฺวา ธาตุ ธมฺมมฺภูจิตฺตา ธมฺมนิยามตา สพฺเพ สงฺขารว อนิจฺจาติ ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญาเปติ ปญฺจเปติ วิวฺรติ วิภฺษติ อุตฺตานิโกโรติ สพฺเพ สงฺขารว อนิจฺจาติ ฯ อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตฺตานํ อนฺนุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ จิตฺตว สฺวา ธาตุ ธมฺมมฺภูจิตฺตา ธมฺมนิยามตา สพฺเพ สงฺขารว ทุกฺขาติ ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญาเปติ ปญฺจเปติ วิวฺรติ วิภฺษติ อุตฺตานิโกโรติ สพฺเพ สงฺขารว ทุกฺขาติ ฯ อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตฺตานํ อนฺนุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ จิตฺตว สฺวา ธาตุ ธมฺมมฺภูจิตฺตา ธมฺมนิยามตา สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตฺตาติ ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญาเปติ ปญฺจเปติ วิวฺรติ วิภฺษติ อุตฺตานิโกโรติ สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตฺตาติ ฯ

—ภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตเกิดขึ้น หรือเพราะตถาคตไม่เกิดขึ้นก็ตาม สิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้เอง ซึ่งเป็นความตั้งอยู่ตามธรรมดา เป็นความตายตัวของธรรม

สิ่งนั้นย่อมตั้งอยู่อย่างคงตัวว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตได้ตรัสรู้ ได้หยั่งรู้เป็นอย่างยิ่งในสิ่งนั้นๆ ครั้นตรัสรู้อย่างยิ่ง หยั่งรู้อย่างยิ่งแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ วางกฎเกณฑ์ เปิดเผย จำแนก และทำให้เป็นของง่าย เพื่อให้รู้ทั่วกัน

และในสุดตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวัคค์ (สังยุตต. ๒/๖๑) ว่า

ภควา เอตทโวจ กตโม จ ภิกขเว ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ชาติปฺจฺจยา ภิกขเว ชรามรณํ อุปฺปาทา วา ตถาคตานิ อนุปฺปาทา วา ตถาคตานิ จิตาว สา ธาตุธมฺมฏฺฐิตตา ธมฺมนิยามตา อิทฺทปฺจฺจยตา ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุตฺตวา อภิสเมตติ อภิสมฺพุตฺตวา อภิสเมตฺวา อจฺจิตฺวา เทเสตติ ปญฺญเปตติ ปญฺญเปตติ วิจฺจิตติ วิจฺจิตฺวา อุตฺตานิโกโรติ ปสฺสเถว จาห ๕

—พระผู้มีพระภาคได้กล่าวดังนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปปาทเป็นอย่างไรรักษุทั้งหลาย ชรามรณะเกิดขึ้นเพราะชาติเป็นปัจจัย พระตถาคตจะอุบัติหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้นย่อมดำรงอยู่ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม เป็นอิทัปปัจจยตา พระตถาคตย่อมตรัสรู้ คือทรงพบซึ่งธาตุอันนั้น ครั้นตรัสรู้แล้ว ทรงอธิบาย เทศน์ บัญญัติ จัดตั้ง เปิดเผย แจกแจง และทำให้ง่าย

Edward Conze (1959: 34) แสดงความเห็นสอดคล้องกับความคิดที่ปรากฏในพระไตรปิฎกข้างต้นว่า

พระโคตมพุทธะคงจะมีชีวิตอยู่ในราว ๕๖๐-๔๘๐ ปีก่อนคริสต์ศักราชทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ไม่อาจแยกออกจากตำนานที่ชาวพุทธทั้งหลายยอมรับ การมีชีวิตอยู่จริงของพระโคตมพุทธะหรือพระศากยมุนี (ซึ่งมีความหมายว่า “มุนีจากตระกูลศากยะ”) ในฐานะบุคคลมีความสำคัญน้อยแก่ความศรัทธาของชาวพุทธ

เหตุดังนี้ พุทธประวัติในรูปของชีวประวัติในสายธารของวรรณกรรมพุทธศาสนาภาษาบาลีจึงมีน้อยเป็นอย่างยิ่ง พุทธประวัติในรูปชีวประวัติภาษาบาลีเห็นจะมีอยู่เพียงชินาลังการของลังกาและปฐมสมโพธิของไทยเท่านั้น เมื่อเปรียบเทียบกับนิทานกถาแห่งชาติภูฏานและลิต-

วิสตระ ทั้งชีนาลังการและปฐมสมโพธินับว่าเป็นงานที่ใหม่กว่ามาก แต่ก็ให้ประวัติของพระพุทธเจ้าไว้ได้สมบูรณ์กว่านิทานกถาและลลิตวิสตระ

แน่นอนว่าทั้งลลิตวิสตระและนิทานกถาได้รวบรวมขึ้นจากประวัติของพระพุทธเจ้าที่กระจัดกระจายหลังยุคพุทธกาลนานแสนนาน กระทั่งผู้ที่รวบรวมประวัติพระพุทธเจ้าไม่สามารถหาหลักฐานเชื่อมโยงกับภาพของพระพุทธเจ้าในฐานะบุคคลในประวัติศาสตร์อันวางเลือนได้ ลลิตวิสตระและนิทานกถาของฝ่ายเถรวาทตลอดจนวรรณกรรมพุทธประวัติอื่นๆ ซึ่งแตกหน่อผลิยอดออกมาจากคัมภีร์ทั้ง ๒ เล่มนี้จึงไม่มีลักษณะเป็นชีวประวัติอย่างแท้จริง วรรณกรรมพุทธประวัติจึงไม่สามารถใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อศึกษาประวัติของพระพุทธเจ้าได้ หรือหากใช้ จำเป็นต้องใช้ด้วยความรอบคอบเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวพุทธนั้นการสอบสวนประวัติของพระพุทธเจ้าในฐานะบุคคลในประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่ไม่จำเป็น ประวัติของพระพุทธเจ้าที่ชาวพุทธรับรู้กันอยู่จากวรรณกรรมพุทธประวัตินับว่าเพียงพอแก่ความเข้าใจในพระปัญญา พระเมตตา และพระกรุณาที่พระองค์ทรงมีต่อพุทธศาสนิกและชาวโลกทั้งมวล

๒.๓ ประเภทของพุทธประวัติ

๒.๓.๑ ประเภทของวรรณกรรมพุทธประวัติที่จำแนกตามหลักฐานอ้างอิงที่สำคัญ

๒.๓.๑.๑ วรรณกรรมพุทธประวัติในหลักฐานชั้นพระไตรปิฎก

๒.๓.๑.๑.๑ วรรณกรรมพุทธประวัติในพระวินัย

คัมภีร์วินัยปิฎกแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน ได้แก่

๑. มหาวิภังค์ เป็นเรื่องเกี่ยวแก่วินัยหลักของภิกษุ แจกแจงอธิบายภิกษุปาฏิโมกข์ และกฎเกณฑ์บังคับส่วนบุคคล
๒. ภิกษุณีวิภังค์ เป็นเรื่องเกี่ยวแก่วินัยหลักของภิกษุณี
๓. มหาวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวแก่ข้อห้ามและข้ออนุญาตต่างๆ เรื่องเกี่ยวแก่สามเณร และพิธีกรรมที่เนื่องด้วยวินัย
๔. จุลวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวแก่การลงโทษภิกษุและภิกษุณีที่กระทำผิดวินัย ตลอดจนข้อห้ามและข้อลงโทษต่างๆ ความเป็นมาของภิกษุณี ประวัติการทำสังคายนาพระไตรปิฎก ทั้งมหาวรรคและจุลวรรคเป็นกฎหมายกำกับคณะสงฆ์

๕. ปรีวาร เป็นเรื่องเกี่ยวแก่ประเด็นคำถามและคำอธิบายเกี่ยวแก่นัยต่างๆ ของภิกษุและภิกษุณี

ประวัติของพระพุทธเจ้าในวินัยปิฎกปรากฏอยู่เฉพาะในหมวดมหาวรรคและจุลวรรค ในมหาวรรคแบ่งออกเป็นหมวดย่อย ๔ หมวด แต่ละหมวดเรียกว่าชั้นระ ประกอบด้วย มหาชั้นระ อุโบสถชั้นระ วัสสูปนายิกาชั้นระ และปวารณาชั้นระ ประวัติของพระพุทธเจ้า ปรากฏอยู่เฉพาะในส่วนต้นของมหาชั้นระ ตั้งแต่ภาณวารที่ ๑-๔ เป็นพุทธประวัติที่สมบูรณ์นับ ตั้งแต่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ไปจนกระทั่งทรงได้พุทธอัครสาวก เล่าเหตุการณ์สำคัญต่อเนื่องไปอย่างไม่ขาดตอน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. พระพุทธเจ้าแรกตรัสรู้ เสวยวิมุตติสุข ณ ใต้ต้นโพธิ์ตลอด ๗ วัน ทรงมนสิการ-ปฏิบัติสมุปปาททั้งอนุโลมและปฏิโลมตลอดราตรี (วินย. ๔/๑-๓)

๒. เสวยวิมุตติสุขใต้ต้นอชปาลนิโครธตลอด ๗ วัน ทรงอธิบายความหมายของคำว่า พราหมณ์แก่พราหมณ์ทุกชาติผู้เข้าไปเฝ้า (วินย. ๔/๑-๓)

๓. เสวยวิมุตติสุขใต้ต้นจิกตลอด ๗ วัน เกิดฝนตกพรำตลอดทั้งๆ ที่ไม่ใช่ฤดู พญานาค มุจจลินท์มาแผ่พังพานเหนือพระเศียรเพื่อปกป้องพระองค์จากสภาพอากาศและสัตว์รบกวน ทรง-เปล่งอุทานสรรเสริญความสุขอันเกิดจากการไม่เบียดเบียน (วินย. ๔/๕)

๔. เสวยวิมุตติสุขใต้ต้นราชตยะตลอด ๗ วัน พ้อคำชื่อตปุสสะและภัลลิกะเดินทางผ่านมา และได้ถวายสัตตูก่อนและสัตตุงแด่พระพุทธองค์ ท้าวจาดุมหาราชนำบาตรมาถวายให้ทรงรับ ข้าวสัตตु พ้อคำทั้ง ๒ ขอลถึงพระพุทธและพระธรรมเป็นที่พึง (วินย. ๔/๖)

๕. เสด็จกลับไปประทับที่ต้นอชปาลนิโครธ ทรงครุ่นคำนึงว่าธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้ลึกซึ้งยิ่งนัก ยากที่ผู้อื่นจะรู้ตามได้ ทรงพระดำริจะไม่ประกาศธรรม (วินย. ๔/๗)

๖. ท้าวสหัมบดีพรหมทรงโน้มน้ำวาราณาให้พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรม (วินย. ๔/๘)

๗. ทรงพิจารณาเปรียบเทียบสัตว์โลกเหมือนดอกบัว ๔ เหล่า ได้แก่ ดอกบัวที่เกิด เจริญ และงอกงามในน้ำ ดอกบัวจมน้ำ ดอกบัวเสมอน้ำ และดอกบัวพ้นน้ำ ตรัสตอบพรหมว่าจะทรงเปิดโอกาสให้สัตว์โลกได้ฟังธรรม (วินย. ๔/๙)

๘. ทรงพระดำริถึงผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมจะฟังธรรม ทรงพระดำริถึงอาฬารดาบสและอุทกดาบสก่อน แต่ทเวดาพูลว่าอาฬารดาบสเพิ่งสิ้นชีพไปได้ ๗ วัน ส่วนอุทกดาบสเพิ่งสิ้นชีพไปเมื่อวาน ดังนั้นจึงทรงพระดำริถึงปัญจวัคคีย์ซึ่งอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี จึงเสด็จไปทางเมืองพาราณสี (วินย. ๔/๑๐)

๙. ระหว่างทางทรงพบอาชีวกะชื่ออุปกะ อุปกาชีวกะไม่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงบรรลุธรรม (วินย. ๔/๑๑)

๑๐. พระพุทธเจ้าเสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้พบปัญจวัคคีย์ ปัญจวัคคีย์ตั้งใจไม่แสดงความเคารพ แต่เมื่อเสด็จเข้ามาใกล้ปัญจวัคคีย์แต่ละคนต่างก็เข้ามารับเสด็จ พระพุทธเจ้าตรัสแก่ปัญจวัคคีย์ว่าทรงได้บรรลุธรรม ปัญจวัคคีย์ไม่เชื่อ แต่เมื่อทรงเตือนปัญจวัคคีย์ว่า ไม่เคยตรัสมาก่อนว่าได้ตรัสรู้ธรรม ปัญจวัคคีย์จึงเชื่อ และยินดีฟังธรรม (วินย. ๔/๑๒)

๑๑. ทรงแสดงปฐมเทศนาธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ (วินย. ๔/๑๓-๗)

๑๒. โภณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมจึงขอบวช ต่อมาวิปะและภัททิยะ มหานามะและอัชสีชิ บรรลุธรรมตามมา บุคคลทั้ง ๒ คู่ จึงได้บวชพร้อมกันตามลำดับ (วินย. ๔/๑๘-๑๙)

๑๓. ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ ปัญจวัคคีย์ได้บรรลุอรหัตต์พร้อมกัน (วินย. ๔/๒๐-๒๔)

๑๔. ยสกุลบุตรเพื่อนายความวุ่นวายในบ้านที่ตนได้รับปรนเปรอด้วยกามคุณ จึงออกจากบ้านเข้าสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันตอนกลางคืน ได้พบพระพุทธเจ้าตอนเช้า ได้ฟังธรรมเทศนา ได้ดวงตาเห็นธรรม บิดาของพระยสะตามหาพระยสะมาจนถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้ฟังธรรมพระยสะมีโอกาสดังกล่าวที่พระพุทธรูปที่พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดบิดา บิดาพระยสะได้ดวงตาเห็นธรรม ขอเป็นอุบาสก พระยสะบรรลุอรหัตต์ และขอบวช (วินย. ๔/๒๕-๒๘)

๑๕. พระพุทธเจ้าเสด็จสู่บ้านของพระยสะ มารดาและภรรยาของพระยสะได้ฟังธรรมเทศนา ได้ดวงตาเห็นธรรม และขอเป็นอุบาสิกา (วินย. ๔/๒๙)

๑๖. เพื่อนของพระยสะทราบข่าวว่าพระยสะออกบวช จึงพากันมาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปพิภพิกถา บุคคลทั้งหมดได้ดวงตาเห็นธรรม ขอบวช และต่อมาได้บรรลุอรหัตต์ทั้งหมด (วินย. ๔/๓๑)

๑๗. พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่าทรงพ้นจากบ่วงทั้งปวง มารมาเฝ้าแล้วทูลว่า พระพุทธเจ้าไม่พ้นจากบ่วงของมาร ทรงตอบมารว่าทรงปราศจากอารมณ์พอใจทั้ง ๕ มารเสียใจหนีหายไป (วินย. ๔/๓๒-๓๓)

๑๘. ภิกษุพาผู้ประสงค์จะบวชมาจากทุกทิศเพื่อให้พระพุทธเจ้าบวชให้ ได้รับความยากลำบาก พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษুবวชบุคคลได้ด้วยตนเอง โดยให้ผู้ประสงค์บวชปลงผมและหวด ครองผ้ากาสาเยะ กราบเท้าภิกษุ แล้วขอถึงไตรสรณคมน์เป็นที่พึ่ง (วินย. ๔/๓๔)

๑๙. เมื่อพระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาแล้ว ได้ประทานโอวาทแก่ภิกษุให้ตั้งความเพียรเพื่อการบรรลุธรรม มารมาก่อกวน แต่แล้วก็หนีไปเหมือนเช่นเดิม (วินย. ๔/๓๕)

๒๐. พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในเมืองพาราณสี ได้เสด็จไปตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ระหว่างทางทรงแวะป่าแห่งหนึ่ง พบสหายนัททวัคคีย์ ๓๐ คน กำลังตามหาหญิงแพศยาที่ลักเครื่องประดับจนมาพบพระพุทธเจ้า สหายนัททวัคคีย์ทั้ง ๓๐ ได้ฟังธรรม บรรลุธรรม และบวชเป็นภิกษุ (วินย. ๔/๓๖)

๒๑. พระพุทธเจ้าโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ ซึ่งอาศัยอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในสำนักของอุรุเวลกัสสปะ ได้แสดงปาฏิหาริย์ต่างๆ ดังนี้

เสด็จเข้าสู่โรงบูชาเพลิงของอุรุเวลกัสสปะ ทรงปราบพญานาค

ทำวจาตุมหาราชมาเฝ้าในยามราตรีเพื่อฟังธรรม

พระอินทร์มาเฝ้าในยามราตรีเพื่อฟังธรรม

ทำวสัทม์บดีพรหมมาเฝ้าในยามราตรีเพื่อฟังธรรม

ทรงอ่านใจอุรุเวลกัสสปะไม่มาพบอุรุเวลกัสสปะในวันที่อุรุเวลกัสสปะเตรียมการบูชา ยัญครั้งใหญ่

ผ้าบังสุกุลบังเกิดแก่พระพุทธเจ้า เมื่อทรงพระดำริจะซักผ้าบังสุกุล พระอินทร์ก็มาขุดสระถวายให้ทรงซัก เทวดาที่สถิตอยู่ที่ต้นกุ่มน้อมกิ่งลงมาให้ทรงพาดผ้า พระอินทร์ยกแผ่นศิลาใหญ่มาให้ทรงผึ่งผ้า

เสด็จไปเก็บผลหว่าที่ชมพูทวีปแล้วมาถึงโรงบูชาเพลิงก่อนอุรุเวลกัสสปะทั้งๆ ที่อุรุเวลกัสสปะล่วงมาก่อนพระพุทธเจ้า ในวันต่อๆ มาก็ทรงกระทำเช่นเดิม แต่เปลี่ยนไปเก็บผลมะม่วง ผลมะขามป้อม ผลสมอ และเก็บดอกปาริชาติจากดาวดึงส์สวรรค์ แต่ทรงมาโรงบูชาเพลิงก่อนอุรุเวลกัสสปะทุกครั้ง

อุรุเวลกัสสปะและบริวารจะบูชาไฟ แต่ไม่สามารถฝ่าไฟได้ ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอำนวยการให้ทำสำเร็จ ชฎิลจึงฝ่าไฟได้

อุรุเวลกัสสปะและบริวารจะบูชาไฟ แต่ไม่สามารถก่อไฟได้ ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอำนวยการให้ทำสำเร็จ ชฎิลจึงก่อไฟได้

อุรุเวลกัสสปะและบริวารบูชาไฟแล้ว แต่ไม่สามารถดับไฟได้ ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอำนวยการให้ทำสำเร็จ ชฎิลจึงสามารถดับไฟได้

เหล่าชฎิลลงว้ายน้ำในแม่น้ำเนรัญชราในหน้าหนาว พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตกองไฟ ๕๐๐ กองให้ผิงเมื่อขึ้นจากน้ำ

เกิดฝนตกใหญ่จนน้ำท่วม พระพุทธเจ้าบันดาลให้น้ำห่างออกไปโดยรอบ แล้วทรงจกรม

อุรุเวลกัสสปะเชื่อว่าตนเป็นพระอรหันต์ แต่พระพุทธเจ้าว่าไม่ใช่ จึงไม่ยอมละทิ้งฐิ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า อุรุเวลกัสสปะไม่ใช่พระอรหันต์ อุรุเวลกัสสปะสลัดใจ ชบสัระที่พระบาทของพระพุทธเจ้า แล้วขอบวช บริวารทั้ง ๕๐๐ ก็บวชตาม ชฎิลทั้งหมดลอยผม ชฎา เครื่องบริวาร เครื่องบูชาไฟลงในน้ำ นทีกัสสปะและคยาก็สสปะเห็นของทั้งหมดลอยตามน้ำมา จึงพาบริวารไปหาพี่ชาย และได้ขอบวชกับพระพุทธเจ้าตามลำดับ (วินย. ๔/๓๗-๕๔)

๒๒. พระพุทธเจ้ายังคงประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ทรงแสดงธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตรแก่ภิกษุที่เป็นชฎิลมาก่อน ทั้งหมดได้บรรลุอรหันต์ (วินย. ๔/๕๕)

๒๓. พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่นครราชคฤห์พร้อมภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ประทับอยู่ที่ต้นไทรในสวนตาลหนุ่ม พระเจ้าพิมพิสารได้ยินข่าว จึงเสด็จพร้อมด้วยพราหมณ์และคหบดีชาวมคธจำนวน ๑๒ นหุต ไปเฝ้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุပ္พิกถาแก่ผู้มาเฝ้า บุคคลทั้งหมด ได้ดวงตาเห็นธรรม และแสดงตนเป็นอุบาสก พระเจ้าพิมพิสารทูลว่า ความปรารถนา ๕ ประการของพระองค์อันได้แก่ ได้รับอภิเษกเป็นกษัตริย์ พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาสู่แคว้นแคว้น ได้เฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า

ได้แสดงธรรมแก่พระองค์ และพระองค์ได้บรรลุนิพพาน สำเร็จในวันนี้ พระเจ้าพิมพิสารนิมนต์พระพุทธรเจ้าและพระสาวกไปรับภัตตาหารในวังในวันรุ่งขึ้น (วินย. ๔/๕๖-๖๒)

๒๔. พระพุทธรเจ้าเสด็จเข้าสู่วังของพระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยพระสาวกเพื่อรับภัตตาหาร พระเจ้าพิมพิสารถวายเวฬุวันให้เป็นที่ประทับแต่พระพุทธรเจ้าและภิกษุสงฆ์ พระพุทธรเจ้าทรงรับเวฬุวันเป็นอาวาส (วินย. ๔/๖๓)

๒๕. พระโมคคัลลานะและพระสารีบุตรบวชเป็นปริพาชกในสำนักของสังขยเวฬุวิภูตติ ทั้งสองสัญญาแก่กันว่า ถ้าผู้ใดบรรลุนิพพานก่อนให้บอกแก่อีกคนหนึ่ง

พระสารีบุตรพบพระอัสสชิกำลังบิณฑบาตในนครราชคฤห์ เห็นอิริยาบถของพระอัสสชิแล้วบังเกิดความเลื่อมใส จึงติดตามไป ได้สนทนากับพระอัสสชิ และถามถึงศาสนาและธรรมที่พระอัสสชียึดปฏิบัติ พระอัสสชิแสดงคาถา เย ธมฺมา พระสารีบุตรได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วไปหาพระโมคคัลลานะ แสดงธรรมะที่พระอัสสชิแสดงให้พระโมคคัลลานะฟัง พระโมคคัลลานะได้ดวงตาเห็นธรรม (วินย. ๔/๖๔-๖๗)

๒๖. พระโมคคัลลานะชวนพระสารีบุตรไปพบพระพุทธรเจ้า จึงพากันไปลาสังขยปริพาชก สังขยชักท้วงแต่ไม่เป็นผล ศิษย์ของสังขยทั้ง ๒๕๐ คนก็พากันตาม ๒ สหาย ไปเฝ้าพระพุทธรเจ้าด้วย สังขยปริพาชกกระอักโลหิต (วินย. ๔/๗๐)

๒๗. พระพุทธรเจ้าทอดพระเนตรเห็นพระโมคคัลลานะและพระสารีบุตรมาแต่ไกล ทรงพยากรณ์ว่าทั้ง ๒ จะได้เป็นอัครสาวก พระโมคคัลลานะและสารีบุตรได้เฝ้าพระพุทธรเจ้าและขอบวชเป็นภิกษุ (วินย. ๔/๗๑-๒)

๒๘. ประชาชนในแคว้นมคธพากันตำหนิพระพุทธรเจ้าว่าเป็นเหตุให้หญิงในแคว้นมคธจำนวนมากเป็นหม้ายเพราะผู้ชายพากันมาบวชในสำนักของพระพุทธรเจ้าจำนวนมาก กับว่าทรงนำชฎิลและปริพาชกไปเป็นภิกษุแล้วจะนำใครไปอีก ภิกษุได้ยินเสียงตีเตียนจึงนำไปทูลพระพุทธรเจ้า พระพุทธรเจ้าตรัสว่า เพียง ๗ วันเสียงตำหนิเหล่านั้นจะหายไป เพราะพระองค์ทรงนำชนทั้งหลายไปสู่พระสัทธรรม (วินย. ๔/๗๓-๖)

นอกจากนี้ ในมหาวรรค มหาขันธกะ ทายัชชภาณวาร ยังมีเรื่องทรงบรรพชาพระราหุล เป็นสามเณร ความว่า พระพุทธรเจ้าเสด็จจากนครราชคฤห์เข้าสู่นครกบิลพัสดุ์ ทรงพระดำเนนเข้าสู่พระราชานิเวศน์ของพระเจ้าสุทโธทนะ พระนางยโสธราตรัสบอกพระราหุลว่า พระพุทธรเจ้าเป็นพระราชบิดา ให้พระราหุลเข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้าทูลขอทรัพย์มรดก พระพุทธรเจ้าจึงรับสั่งให้พระสารี-

บุตรบวชพระราหุลเป็นสามเณรด้วยการด้วยการขอถึงไตรสรณะเป็นที่พึ่ง พระเจ้าสุทโธทนะเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อขอพรมิให้บวชบุตรที่บิดามารดาไม่อนุญาต ต่อมาเสด็จไปสู่นครสาวัตถีประทับอยู่ในเขตวันมหาวิหารของอนาถบิณฑิกเศรษฐี (วินย. ๔/๑๑๘)

ในมหาวรรค โกสัมพีชั้นธกะ เป็นพุทธประวัติเกี่ยวแก่เหตุการณ์สำคัญในนครโกสัมพี ความว่า ภิกษุ ๒ รูป ทะเลาะกันเรื่องภิกษุรูปหนึ่งหาว่าภิกษุอีกรูปหนึ่งต้องอาบัติ แล้วไม่อาบัติ จึงพากันมาประชุมสวดอุกเขปนียกรรม^๑ ต่างฝ่ายต่างมีเพื่อนมาก จึงแยกกันเป็นฝ่ายกล่าวหากันและกัน แยกกันทำอุโบสถ พระพุทธเจ้าทรงตั้งเตือนก็ไม่รับฟัง ที่สุดถึงขั้นแสดงกิริยาและวาจาที่ไม่สมควรแก่กัน แม้พระพุทธเจ้ายกเรื่องที่มาดูกุมารขึ้นมาสอนให้เลิกจองเวร ภิกษุก็ไม่เชื่อฟัง พระพุทธเจ้าจึงปลีกพระองค์ไปสู่พาลกโณการกคามและปราจีนวังสทายวัน ได้พบพระภาคและพระอนุรุทธกับพระนันทิยะ พระกิมพิละตามลำดับ ทรงซักถามอรรถาของภิกษุเหล่านั้น แล้วเสด็จไปสู่ป่ารักชิตวัน เขตตำบลปาลีไลยก์ ประทับที่โคนต้นรัง

พญาช้างตัวหนึ่งปลีกจากโขลงมาอยู่ตามลำพังเช่นกัน ได้พบกับพระพุทธเจ้า ประณินบัติพระพุทธเจ้าด้วยน้ำ ต่อมาพระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับที่เขตวันมหาวิหาร นครสาวัตถี

ชาวเมืองโกสัมพีเลิกแสดงความเคารพ และถวายบิณฑบาตแก่เหล่าภิกษุที่ทะเลาะกัน เพราะไม่พอใจที่เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าจากไป ภิกษุที่โกสัมพีประสบความลำบาก จึงพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่นครสาวัตถีเพื่อให้ทรงระงับอธิกรณ์ ภิกษุต้นเหตุยอมแสดงอาบัติ ฝ่ายที่สวดประกาศอุกเขปนียกรรมยอมถอนประกาศ (วินย. ๕/๒๔๘-๕๑)

น่าสังเกตว่า พุทธประวัติที่ปรากฏในวินัยปิฎก มหาวรรค แม้จะลำดับเรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ ไล่เรียงตามลำดับเวลาลงมา แต่ไม่ปรากฏในทีใดที่หนึ่งที่ระบุแน่นอนว่าแต่ละเหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อใด

ส่วนในจุลวรรค แบ่งออกเป็นหมวดย่อยๆ ๑๒ หมวด แต่ละหมวดเรียกว่า ชั้นธกะ เช่นเดียวกับมหาวรรค เนื้อหาส่วนที่เป็นพุทธประวัติปรากฏใน เสนาสนชั้นธกะ สังฆเภทชั้นธกะ และภิกษุณีชั้นธกะ ดังนี้

^๑ สวดประกาศไม่คบหากับอีกฝ่ายหนึ่ง

ในเสนาสนชั้นธกะปรากฏเรื่องราวเกี่ยวแก่นาถปิณฑิกเศรษฐีเลื่อมใสพระพุทธศาสนา และสร้างมหาวิหารเซตวัน ความว่า

อนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นน้องเขยของเศรษฐีผู้หนึ่งในนครราชคฤห์ ได้เดินทางไปนครราชคฤห์ด้วยกิจบางอย่าง ในขณะนั้นที่บ้านพี่เขยกำลังสาธยายไตรปิฎกเพื่ออภิมนต์พระพุทธเจ้า และภิกษุสาวกมาฉันภัตตาหาร อนาถปิณฑิกเศรษฐีเข้าใจผิดว่าพี่เขยจะจัดงานมงคลหรืออัญญา-พิธี เมื่อทราบความจริงก็ปรารถนาที่จะเฝ้าพระพุทธเจ้า อนาถปิณฑิกเศรษฐีนี้แต่จะได้เฝ้าพระพุทธเจ้าจึงตั้งขึ้นกลางดึกด้วยคิดว่าเข้าแล้วจึงเดินออกไปสู่ป่าสีตวัน เมื่อออกนอกเมืองแสงสว่างก็หายไป ปรากฏความมืดขึ้นแทน บังเกิดความกลัวสยของเกล้า จึงหันหลังกลับ เป็นเช่นนี้อยู่ถึง ๓ ครั้ง จึงสามารถเข้าไปสู่สีตวันได้ พระพุทธเจ้าเสด็จลุกขึ้นจงกรมแต่เช้า ทอดพระเนตรเห็นอนาถ-ปิณฑิกเศรษฐีแต่ไกล ตรัสเรียกเข้าไปหา แล้วทรงแสดงอนุปพิทกา อนาถปิณฑิกเศรษฐีได้ดวงตาเห็นธรรม ขอเป็นอุบาสก และอาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมพระสาวกรับภัตตาหารจากตนในวันรุ่งขึ้น แล้วกลับไปด้วยความปิติ ฝ่ายเศรษฐีพี่เขย ชาวเมืองราชคฤห์ และพระเจ้าพิมพิสารได้ทราบเรื่องปรารถนาจะให้ยืมทรัพย์เพื่อการดังกล่าว อนาถปิณฑิกเศรษฐีปฏิเสธ กล่าวว่าตนมีทรัพย์แล้ว อนาถปิณฑิกเศรษฐีอาศัยบ้านของพี่เขยถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้า และอาราธนาให้ทรงจำพรรษาอยู่ที่เมืองสาวัตถีบ้าง เมื่อกลับสู่เมืองของตนก็ได้เชิญชวนชาวบ้านระหว่างทางและชาวเมืองสาวัตถีสั่งสร้างอารามถวายพระพุทธเจ้า ได้เข้าเฝ้าเจ้าชายเซตะเพื่อทูลขอพระอุทยานพระเชตราชกุมารตรัสว่าให้ไม่ได้ ต้องซื้อด้วยทรัพย์เป็นโกฏิบุเต็มพื้นอุทยาน อนาถปิณฑิกเศรษฐีสั่งคนนำเงินมาปูจนเกือบเต็มพื้นที่ ขาดแต่บริเวณใกล้ซุ้มประตู จึงสั่งคนให้นำเงินมาเพิ่ม แต่เจ้าชายเซตะทัดทาน แล้วประทานที่ที่เหลือให้ แล้วทรงสร้างซุ้มประตู ณ ที่ว่างนั้น ส่วนอนาถ-ปิณฑิกเศรษฐีสร้างวิหารหลายหลัง (วินย. ๗/๒๔๑-๕๘)

ในสังฆเภทชั้นธกะปรากฏเรื่องพระเทวทัตกระทำสังฆเภท ความว่า

ราชกุมารแห่งศากยะประกอบด้วยภททิยราชา อนุรุทธ อานนท ภัคคุ และพระกัมพิละ กับพระเทวทัตแห่งโกถิยะ และอุบาลีช่างกลบกรร รวม ๗ คนออกบวช ทั้ง ๗ ลงความเห็นให้อุบาลีบวชก่อน ตนจะได้กราบไหว้เพื่อทำลายทิฐิ เมื่อบวชแล้ว พระภททิยะได้วิชชา ๓ พระอนุรุทธได้ทิพยจักขุ พระอานนทได้โสดาบัน ส่วนพระเทวทัตได้ฤทธิ์ของปุถุชน

พระเทวทัตหวังลาภสักการะ จึงแปลงกายเป็นเด็กไปนั่งอยู่บนตักของอชาตศัตรูราชกุมาร อชาตศัตรูราชกุมารเลื่อมใสบำรุงพระเทวทัตด้วยเครื่องสักการะจำนวนมากทั้งเข้าเย็น

ขณะนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เวฬุวันวิหาร สถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เขตกรุง-
ราชคฤห์ ตรัสเตือนสติภิกษุทั้งหลายไม่ให้พอใจในลาภสักการะ ลาภสักการะที่พระเทวทัตได้รับ
จะก่อความหายนะแก่พระเทวทัตภายหลัง

พระเทวทัตเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า อ้างว่าพระพุทธเจ้ามีพระชนมายุมากแล้ว สมควรมอบ
คณะสงฆ์ให้พระเทวทัตปกครอง แต่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ พระเทวทัตผูกอาฆาต พระพุทธเจ้า
ตรัสให้พระสงฆ์กระทำปาสาณียกรรมว่าพระเทวทัตมิได้กระทำทั้งกายและวาจาเพื่อพระพุทธ-
พระธรรม พระสงฆ์ แต่ทำเพื่อตนเอง โปรดให้พระสารีบุตรนำเหล่าภิกษุกระทำปาสาณียกรรมดัง
กล่าวในกรุงราชคฤห์ ประชาชนในนครราชคฤห์ที่ไม่มีปัญญากล่าวหาเหล่าภิกษุว่าวิชยาพระเทว-
ทัต

พระเทวทัตยุให้พระอชาตศัตรูราชกุมารปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสาร ฝ่ายตนจะปลง
พระชนม์พระพุทธเจ้า พระอชาตศัตรูราชกุมารคิดว่าพระเทวทัตเป็นพระผู้เป็นเจ้า จึงกลัว เหน็บ
กริชเข้าไปในวังตอนกลางวันหวังลอบปลงพระชนม์พระราชบิดา แต่เหล่ามหาอมาตย์จับได้ ชัก-
ถามได้ความว่าพระเทวทัตเป็นผู้ใช้ให้ทำการ จึงคุมตัวไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร อมาตย์ลงความ
เห็นต่างกันเป็น ๓ พวก พระเจ้าพิมพิสารทรงถอยศเหล่าอมาตย์ที่เห็นว่าควรสังหารพระกุมาร
พระเทวทัต และภิกษุทั้งหมด ทรงลดยศเหล่าอมาตย์ที่เห็นว่าควรสังหารพระกุมารและเทวทัต แต่
ไว้ชีวิตเหล่าภิกษุ และทรงเลื่อนยศแก่เหล่าอมาตย์ที่เห็นว่าไม่ควรสังหารทั้งพระกุมาร พระเทวทัต
และเหล่าภิกษุ เพราะทรงพิจารณาว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงให้ภิกษุทำปาสาณียกรรมพระเทวทัต
ก่อนหน้านี้อแล้ว ทรงถามพระกุมารได้ความว่าต้องการสังหารพระองค์เพราะปรารถนาพระราช-
สมบัติ จึงทรงเวนพระราชสมบัติแก่พระอชาตศัตรูราชกุมาร

พระเทวทัตประทุษร้ายพระพุทธเจ้า ๓ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ ขอให้พระเจ้าอชาตศัตรูส่งคนไปปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า พระเจ้าอชาต-
ศัตรูส่งราชบุรุษคนหนึ่งไปลอบปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า เพื่อไม่ให้ความ-
ลับแพร่พรายจึงทรงส่งราชบุรุษอีก ๒ คน ๔ คน ๘ คน และ ๑๖ คน ไปฆ่า
ราชบุรุษที่ทรงส่งไปตามลำดับก่อนหน้า แต่ราชบุรุษทั้งหมดที่ส่งไปได้ฟัง
พระธรรมเทศนาอนุปุพพิกาจึงขอเป็นอุบาสกทั้งหมด ราชบุรุษคนแรกที่
ส่งไปปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าเข้าไปหาพระเทวทัต บอกว่าไม่สามารถ
ทำการได้ พระเทวทัตบอกว่าจะเป็นผู้กระทำเอง

ครั้งที่ ๒ พระพุทธเจ้าเสด็จจรงกรมอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ พระเทวทัตกำลังก้อนหินใหญ่ ลงมาเพื่อปลงพระชนม์ ยอดเขาทั้งสองน้อมรับก้อนหินไว้ สะเก็ดหิน กระเด็นต้องพระพุทธบาทจนหือพระโลหิต พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุว่า นี่ เป็นอนันตริยกรรมข้อแรกที่พระเทวทัตกระทำ ภิกษุที่ทราบข่าวพากันมา จรงกรมรอบวิหารของพระพุทธเจ้าเพื่อคุ้มครอง พระพุทธเจ้าโปรดให้ภิกษุ ใฝ่ ทรงแตรัสเรื่องศาสดา ๕ จำพวก ได้แก่ ศาสดาที่มีศีลไม่บริสุทธิ์ ที่มี อาชีวะไม่บริสุทธิ์ ที่มีธรรมเทศนาไม่บริสุทธิ์ ที่มีไวยาकरणไม่บริสุทธิ์ และ ที่มีญาณทัสสนะไม่บริสุทธิ์ แต่พระองค์เป็นผู้บริสุทธิ์ในศีล ในอาชีวะ ใน ธรรมเทศนา ในไวยาकरण และในญาณทัสสนะ จึงจะไม่ปรินิพพานเพราะ ผู้อื่น แล้วโปรดให้ภิกษุกลับไปสู่สำนักของตนตามเดิม

ครั้งที่ ๓ โภทกความข้างในโรงข้างว่าเป็นพระราชญาติ จะเพิ่มเงินเดือนและเบี้ย เลี้ยงให้ความ ขอบให้ความข้อย่อยข้างนาฟ้าศิริที่ดูร้ายไปทำร้ายพระพุทธ- เจ้า ความข้อย่อยข้างนาฟ้าศิริ ข้างนาฟ้าศิริตรงเข้าจะทำร้ายพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงพระดำเนินมาตามตรอก เหล่าภิกษุขอให้พระพุทธเจ้า เสด็จกลับ พระพุทธเจ้าทรงปลอบภิกษุไม่ให้กลัว เพราะจะไม่ปรินิพพาน เพราะผู้อื่น ผู้คนพากันหนีข้างขึ้นที่สูง พระพุทธทรงแม่เมตตาแก่ข้าง ข้าง นาฟ้าศิริลดวงลง ยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์ ทรงยกพระหัตถ์ขวาถูบ กระพองข้าง ข้างเองวงลูบละของธุลีพระบาท ฟันที่กระหม่อมของตน แล้วกลับไปโรงข้างตามเดิมผู้คนติเตียนว่าพระเทวทัตเป็นคนบาป ลาก สักการะของพระเทวทัตก็เสื่อมลง

พระเทวทัตไปหาพระโกกาลิกะ พระกตโมรกตีสสกะ พระชันขเทวีบุตร พระสมุททัตตะ เพื่อชวนทำสังฆเภท พระเทวทัตและพวกเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อขอวัตถุ ๕ ประการ เพื่อแสดงถึง ความเคร่งครัด คือ ให้ภิกษุอาศัยป่าเป็นวัตรตลอดชีพ ให้บิณฑบาตไม่ได้รับภิกษุจินนัต ให้ครองผ้า ยังไม่ได้รับคหบดีจีวร ให้อยู่โคนต้นไม้ตลอดชีวิต ห้ามฉันเนื้อสัตว์ แต่พระพุทธเจ้าปฏิเสธ ทรงอนุญาตให้ภิกษุสามารถเลือกได้ว่า จะถือวัตรเคร่งครัดหรือไม่ พระเทวทัตตั้งใจที่พระพุทธเจ้า ไม่ทรงอนุญาตวัตถุ ๕ ประการ ต่อมาได้พาบริวารเข้าเมืองราชคฤห์เพื่อประกาศแก่ประชาชนว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตวัตถุ ๕ ประการ แต่พวกตนถือวัตถุ ๕ ประการ ผู้ไม่มีปัญญากล่าวหา พระพุทธเจ้าว่ามักมาก ผู้มีปัญญาพากันติเตียนว่าพระเทวทัตทำสังฆเภท พระพุทธเจ้าจึงสอบถามพระเทวทัต พระเทวทัตรับว่าเป็นความจริง พระพุทธเจ้าตรัสว่าการทำสังฆเภทมีโทษหนัก ต่อ

มาพระอานนท์พบพระเทวทัตขณะบิณฑบาต พระเทวทัตกล่าวแก่พระอานนท์ว่าตนจะทำสังฆ-
เภท พระอานนท์ทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสว่าทรงทราบเรื่องแล้ว

พระเทวทัตหาบริวาร ได้พระวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลีประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งเป็นพระ-
บวชใหม่ รู้พระธรรมวินัยน้อยเป็นพรรคพวก พระเทวทัตพาบริวารไปทางคยาสี่ประเทศ พระ-
โมคคัลลานะและพระสารีบุตรเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลเรื่องดังกล่าว พระพุทธเจ้าโปรดให้พระ-
โมคคัลลานะและพระสารีบุตรไปช่วยเหลือภิกษুবวชใหม่เหล่านั้น ภิกษุรูปหนึ่งยื่นร้องให้ เข้าใจผิดว่า
พระอุครสาวกไปสู่น้ำของพระเทวทัตเพราะชอบใจธรรมของพระเทวทัต พระพุทธเจ้าตรัส
อธิบาย พระอัครสาวกไปสู่น้ำพระเทวทัต พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะสอนธรรมแก่ภิกษุ
๕๐๐ เป็นอนุศาสนีเจือด้วยอาเทศนาปาฏิหาริย์และอนุศาสนีเจือด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ตามลำดับ
เหล่าภิกษุได้ดวงตาเห็นธรรม ตามพระอัครสาวกทั้ง ๒ กลับไปเวฬุวัน พระโกลาติกะแจ้งแก่พระ-
เทวทัต พระเทวทัตถึงแก่ระอักษโหด พระสารีบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ภิกษุ ๕๐๐ ได้บวช
ใหม่ พระพุทธเจ้าทัตทาน โปรดให้ภิกษุแสดงอาบัติอุลลัจจัย เพราะประพฤติดุตามภิกษุที่ทำการสัง-
เภท พระพุทธเจ้าตรัสสองค้แห่งทูต ๘ ประการ สรรเสริญพระสารีบุตรว่าประกอบด้วยองค์แห่งทูต
ทั้ง ๘ และทรงแสดงธรรมอีกหลายเรื่อง (วินย. ๗/๓๕๘-๓๖๙)

ในภิกษุณีชั้นธกะปรากฏเรื่องพระนางประชาปดีโคตมีขอบวชเป็นภิกษุณี ความว่า

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ พระนางประชาปดีโคตมีเข้าเฝ้า
พระพุทธเจ้าขอประทานให้สตรีบวชเป็นบรรพชิต พระพุทธเจ้าทรงทัตทานถึง ๓ ครั้ง พระนาง
ประชาปดีโคตมีทรงน้อยพระทัย มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร ถวายบังคมลากลับไป พระ-
พุทธเจ้าเสด็จไปสู่เมืองเวสาลี ประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน พระนางประชาปดีปลงพระ-
เกศา ทรงภูษาย้อมผาด เสด็จไปทางนครเวสาลีพร้อมด้วยนางสาวกนิจำนวนมาก เมื่อถึงป่า
มหาวัน พระนางประชาปดีมีพระบาทพองทั้ง ๒ ข้าง พระวรกายาเกลือกกิ้วด้วยธุลี มีทุกข์
ประทับกันแสงอยู่ที่ซุ้มทวารภายนอก พระอานนท์เห็นเข้า ถ้ามได้ความ รับไปทูลขอพระ-
พุทธเจ้าให้ พระพุทธเจ้าทรงทัตทานถึง ๓ ครั้ง พระอานนท์ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ถ้าสตรีออก
บวช ควรทำให้แจ้งซึ่งอริยมผลหรือไม่ พระพุทธเจ้ารับว่าควร พระอานนท์ทูลว่า พระนางประชาปดี-
โคตมี เป็นผู้มิอุปการแก่พระพุทธองค์เป็นอันมาก ทรงเลี้ยงดูพระพุทธองค์ภายหลังจากที่พระ-
พุทธมารดาสวรรคต ได้ถวายน้ำนม จึงขอประทานพรให้สตรีได้ออกบวช พระพุทธเจ้าทรงวาง
เงื่อนไขว่า ถ้าพระนางประชาปดีสามารถรับครุธรรม ๘ ประการได้ จะทรงอนุญาต พระนาง
ประชาปดีทรงรับครุธรรม ๘ ประการ พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์ว่า เมื่อสตรีบวชในพระ-

ธรรมวินัยของพระตถาคต สัทธรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปีเท่านั้น พระนางประชาปติโคตมีเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุอุปสมบทภิกษุณี (วินย. ๗/๕๑๓-๒๐)

๒.๓.๑.๑.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติในพระสูตร

พระสูตรหรือพระสูตรต้นตปิฎกแบ่งเป็น ๕ หมวดใหญ่ แต่ละหมวดเรียกว่า นิกาย ประกอบด้วย

๑. ทีฆนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรขนาดยาว
๒. มัชฌิมนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรขนาดกลาง
๓. สังยุตตนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรที่จัดเป็นหมวดหมู่เดียวกัน
๔. อังคุตรนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรที่จัดตามพระธรรมเทศนาตามลำดับจำนวน
๕. ขุททกนิกาย ประกอบด้วยคัมภีร์เบ็ดเตล็ดต่างๆ ๑๕ คัมภีร์ ได้แก่
 ๑. ขุททกปาฐกะ ประกอบด้วยบทสวดเล็กๆ น้อยๆ
 ๒. ธรรมบท ประกอบด้วยคติธรรม
 ๓. อุทาน ประกอบด้วยอุทานที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งออกมาในวาระต่างๆ
 ๔. อิติวุตตกะ ประกอบด้วยชุมนุมธรรมที่จัดหมวดหมู่ตั้งแต่ธรรมที่มี ๑-๔ ข้อ
 ๕. สุตตนิบาต ประกอบด้วยพระสูตรที่เป็นคำฉันท์จำนวน ๗๐ สูตร
 ๖. วิมานวัตถุ ประกอบด้วยบทถามตอบระหว่างพระโมคคัลลานะกับเทพบุตรเทพธิดาที่ได้วิมาน
 ๗. เปตวัตถุ ประกอบด้วยคำสอนของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว และบทสนทนาระหว่างพระเถระกับเปรต
 ๘. เถรคาถา ประกอบด้วยภษิตของพระเถระจำนวน ๒๖๔ รูป
 ๙. เถรีคาถา ประกอบด้วยภษิตของพระเถรีจำนวน ๗๓ รูป
 ๑๐. ชาดก ประกอบด้วยนิทานสุภษิต
 ๑๑. มหานิทเทศ ประกอบด้วยพระสูตรที่ขยายความจากสุตตนิบาต
 ๑๒. ปฏิสัมภิทามรรค ประกอบด้วยคำอธิบายศัพท์ธรรมะต่างๆ

๑๓. อปทาน ประกอบด้วยประวัติการบำเพ็ญคุณความดีของพระ-
พุทธเจ้าองค์ต่างๆ และพระสาวก
๑๔. พุทธวงศ์ ประกอบด้วยข้อมูลเกี่ยวแก่วงศ์ของพระพุทธเจ้า
จำนวน ๒๔ พระองค์
๑๕. จริยาปิฎก ประกอบด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีใน
อดีตของพระพุทธเจ้า

วรรณกรรมพุทธประวัติในพระสูตรจะปรากฏในนิกายต่างๆ ๔ นิกาย คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย แต่เฉพาะใน ๓ นิกายแรกปรากฏประวัติของพระสมณโคดมพุทธเจ้าเป็นส่วนใหญ่ บางพระสูตรก็ปรากฏเป็นเนื้อหาหลัก บางพระสูตรก็มีพุทธประวัติแทรกอยู่เพียงเล็กน้อย ส่วนในขุททกนิกาย คัมภีร์ที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวแก่พุทธประวัติโดยตรงมีเพียงคัมภีร์พุทธวงศ์เท่านั้น อย่างไรก็ตามพบว่าพระสูตรหนึ่งในคัมภีร์อุทาน และพระสูตรอีก ๓ พระสูตรในคัมภีร์สุตตนิบาตเป็นพระสูตรที่มีสารสำคัญเกี่ยวแก่เนื้อเรื่องบางตอนในพุทธประวัติ

ก. วรรณกรรมพุทธประวัติในทีฆนิกาย

ในทีฆนิกาย พระสูตรสำคัญที่ปรากฏประวัติของพระพุทธเจ้า ได้แก่ มหาปทานสูตร และมหาปริณีพพานสูตร

มหาปทานสูตร

มหาปทานสูตร ในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวแก่ประวัติพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ ประกอบด้วย พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู พระกุกสันธะ พระโกนาคมน์ พระกัสสปะ และพระสมณโคดม โดยเล่าเป็นเรื่องราว ทั้ง ๗ พระองค์รวมกันไป ดังนี้

พระนามของพระพุทธเจ้า

พระชาติสกุลของพระพุทธเจ้า

โคตรของพระพุทธเจ้า

พระชนมายุของพระพุทธเจ้า

ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับตรัสรู้

นามของพระพุทธรูปสาวก

การประชุมแห่งอรหันตสาวก

นามของพระพุทธอุปัฏฐาก

นามของพระพุทธรูปิตาพุทธมารดา และนามราชธานีของพุทธรูปิตา

(ที่ขม. ๒/๑-๙)

นอกจากนี้ในมหาปทานสูตรมีเรื่องธรรมดาของพระโพธิสัตว์จำนวน ๑๖ ประการ^๑ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเรียบเรียงพุทธประวัติที่แต่งขึ้นหลังพระไตรปิฎกเป็นอย่างมาก^๒ เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับปฐมสมโพธิกถาฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสต่อไป จึงขอประมวลธรรมดาของพระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๖ ประการ ไว้ดังนี้

๑. พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต มีพระสติสัมปชัญญะ เสด็จลงสู่ครรภ์ของพุทธมารดา
๒. เมื่อพระโพธิสัตว์จุติ เกิดแสงสว่างขึ้นในโลกทั้งหลาย หมื่นโลกธาตุดุสะเพื่อนไหว
๓. เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดา เทวบุตร ๔ องค์รักษาทิศทั้ง ๔ ป้องกันไม่ให้มนุษย์และอมนุษย์ทำร้ายพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธมารดา
๔. เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดา พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงศีล ๕ เป็นปกติ
๕. เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดา พระมารดาพระโพธิสัตว์ไม่ทรงมีจิตในทางกามารมณ์ และบุรุษจิตกำหนดไม่อาจล่วงเกินได้
๖. เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดา พระมารดาจะพร้อมทั้งพร้อมกามคุณทั้ง ๕^๓
๗. เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดา พระมารดาจะไม่เจ็บป่วย และทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ในครรภ์มีอวัยวะครบถ้วนเหมือนมีด้ายร้อยอยู่ในแก้วไพฑูรย์
๘. เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาจะสวรรคตเสด็จสู่ดุสิตสวรรค์
๙. พระมารดาทรงครรภ์พระโพธิสัตว์ครบ ๑๐ เดือนบริบูรณ์
๑๐. พระมารดาประทับยืนประสูติพระโพธิสัตว์

^๑ เรื่องธรรมดาของพระโพธิสัตว์ได้กล่าวอีกครั้งหนึ่งในอรรถกถาธรรมมสูตร ในมัชฌิมนิกาย อุपरินิพนธสภัก

^๒ Waddell แสดงความเห็นว่าเป็นเรื่องใน มหาปทานสูตร สัมพันธ์กับจารีตที่เกิดขึ้นในราวศตวรรษที่ ๑-๓ ก่อนคริสตกาล

^๓ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย

๑๑. เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จออกจากพระครรภ์พระมารดา เทวดาจะรับก่อน มนุษย์รับทีหลัง

๑๒. เวลาพระโพธิสัตว์เสด็จออกจากครรภ์พระมารดา ยังไม่ทันถึงแผ่นดิน เทวบุตร ๔ องค์จะประคองรับวางไว้เฉพาะพระพักตร์พระมารดา แล้วกราบทูลว่า ขอจงมีพระทัยยินดีเถิด พระเทวี พระโอรสจะมีศักดิ์ใหญ่

๑๓. เวลาพระโพธิสัตว์เสด็จออกจากครรภ์พระมารดาจะเสด็จออกง่ายและไม่ทรง-
เปื้อนอสุจิใดๆ

๑๔. เวลาพระโพธิสัตว์เสด็จออกจากครรภ์พระมารดา ธารน้ำร้อนน้ำเย็นจะไหลจาก
อากาศมาสงรงแก่พระโพธิสัตว์และพระมารดา

๑๕. เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ครู่หนึ่ง จะประทับยืนด้วยพระบาท ผินพระพักตร์ไป
ทางทิศอุดร เสด็จดำเนิน ๗ ก้าว เมื่อฝูงเทวดากันจัดสรรตาม ทรงเหลียวดูทั่วทิศ และทรงเปล่งวาจา
ว่า เราเป็นยอดของโลก เราเป็นใหญ่ในโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก ความเกิดของเรานี้เป็นที่
สูงสุด บัดนี้ความเกิดอีกมิได้มี

๑๖. เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกจากครรภ์พระมารดา จะเกิดแสงสว่างขึ้นในโลกทั้ง
หลาย เหมือนโลกธาตุสะเทือนไหว (ทีฆ. ๒/๑๒-๒๗)

ส่วนทำยมของมหาปทานสูตรเป็นประวัติของพระวิปัสสีตั้งแต่พระวิปัสสีกุมารประสูติไป
จนถึงพระวิปัสสีพุทธเจ้าแสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ที่มาร่วมประชุมกัน ความว่า

พระวิปัสสีกุมารประสูติ พระบิดารับสั่งเรียกพราหมณ์มาทำนาย พราหมณ์กราบทูลถึง
มหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระกุมาร ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระมหาจักรพรรดิ ถ้าออก
ผนวชจะได้เป็นพระพุทธเจ้า พระกุมารได้นามว่าวิปัสสีเพราะเมื่อพระบิดาทรงพิพากษาอรรถคดี
โปรดให้พระกุมารนั่งบนพระเพลา ยังให้พระบิดาส่งอรรถคดีได้ด้วยพระญาณ พระบิดาให้บำรุง
พระกุมารอย่างดีทั้งกลางวันกลางคืน บำรุงด้วยกามคุณทั้ง ๕ โปรดให้สร้างปราสาท ๓ หลัง เวลา
ผ่านไปหลายพันปีพระวิปัสสีทรงยานประพาสุทธานัน ทอดพระเนตรเห็นคนในลักษณะที่ไม่ทรง-
เคยเห็นมาก่อน นายสารถีอธิบายว่าเป็น คนชรา คนเจ็บ และคนตาย เมื่อพระบิดาทรงทราบก็
โปรดให้บำรุงพระวิปัสสียิ่งขึ้นไปอีก ด้วยเกรงพระราชโอรสจะออกผนวชตามพราหมณพยากรณ์
ต่อมาพระวิปัสสีเสด็จประพาสุทธานัน ทอดพระเนตรเห็นภิกษุ จึงรับสั่งกับนายสารถีว่าจะปลง
ผมและหนวด นุ่งหมวกาสาวพัสตร์ ออกผนวชเป็นภิกษุในสวนนั้น จากนั้นให้นายสารถีกลับพระบุรี

เมื่อมหาชนทราบข่าว พวกกันบวชตาม พระวิปัสสีจึงหลีกเลี่ยงจากหมู่ไปอยู่ที่ภูฐาน พระวิปัสสีพิจารณาปฏิจกสมุปาบทและบรรลุประโพธิญาณ เมื่อได้ตรัสรู้ทรงปริวิตกว่าธรรมที่ทรงค้นพบลึกซึ้งยิ่งนัก ยากที่ผู้อื่นจะรู้ตาม มิทรงชวนชวายเป็นแสดงธรรม ทำมหาพรหมทราบพระปริวิตก ทูลอาราธนา พระวิปัสสีพุทธเจ้าพิจารณาตอบว่า ๓ เหล่า เห็นว่า ผู้มีกิเลสบางเบา พอดีจะบรรลุดูธรรมได้มีอยู่ จึงดำริประกาศธรรม ทรงดำริว่าพระราชโอรสนามชัณฑะและบุตรบุโรหิตนามติสสะ สามารถบรรลุดูธรรมได้รวดเร็ว ควรแก่เป็นผู้แรกที่ฟังธรรม จึงเสด็จเข้าสู่นครพันธุมดีประทับที่มฤคทายวัน นายมฤคทายบาลรับพระดำรัสแจ้งข่าวแก่พระชัณฑะและติสสะบุโรหิตบุตรทั้ง ๒ ฟังธรรม ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดมีความเกิดย่อมมีดับไปเป็นธรรมดา จึงขออุปสมบทต่อมาได้บรรลุประโพธิญาณ มหาชนชาวนครพันธุมดี ๘๔,๐๐๐ คน ทราบข่าวพระวิปัสสีพุทธเจ้า พวกกันมาเฝ้า ได้ฟังธรรม ได้ดวงตาเห็นธรรม ได้บวช และได้บรรลุดูธรรม

เมื่อเกิดภิกษุในพันธุมดีประมาณ ๖๘๐,๐๐๐ รูป พระวิปัสสีพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตภิกษุทั้งหลายให้ออกจาริกไปตามลำพังเพื่อประกาศพระสัทธรรม แต่เมื่อหกปีผ่านไปให้กลับมายังพันธุมดีนครเพื่อแสดงพระปาฏิโมกข์ เมื่อหกปีผ่านไป ภิกษุทั้งหลายก็กลับมาที่นครพันธุมดี พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงสวดพระปาฏิโมกข์ว่า การไม่ทำบาปทั้งสิ้น การยังกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตให้ผ่องใส เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ทีฆ. ๒/๒๘-๕๔)

แม้ว่าเนื้อความส่วนใหญ่ในมหาปทานสูตรจะกล่าวถึงพระวิปัสสีพุทธเจ้าเป็นหลัก แต่เมื่อเปรียบเทียบกับประวัติของพระสมณโคดมซึ่งปรากฏในที่อื่นๆ ในพระไตรปิฎก จะได้ข้อสังเกต ๓ ประการดังนี้

๑. ในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏหลักฐานโดยตรงว่า

- เจ้าชายสิทธัตถะพบเทวทูต ๔ ก่อนออกผนวช
- นายสารถียอยู่ด้วยกับพระสิทธัตถะราชกุมารขณะที่ทรงปลงผมผนวช
- ภิกษุมานูมาชมนุมรับฟังโอวาทปาฏิโมกข์จากพระสมณโคดม^๑

๒. ความตั้งแต่พระวิปัสสีพุทธเจ้าตรัสรู้สอดคล้องกับประวัติของพระสมณโคดมที่ปรากฏในวินัยปิฎก มหาวรรค ได้แก่

- ไม่ทรงชวนชวายเป็นแสดงธรรม

^๑ ปรากฏในคัมภีร์ปัญจสุทนี อรรถกถา มัชฌิมปิณฑาสก

- พระพรหมอาราธนาให้แสดงธรรม
- ทรงพิจารณาบุคคลกับดอกบัว ๓ เหล่า
- ทรงแสดงปฐมเทศนาที่มฤคทายวัน
- พระอัครสาวกได้ฟังธรรมโดยสภาวะว่า สิ่งใดมีเกิดย่อมมีดับไปเป็นธรรมดา
- การได้สาวกจะมีขั้นตอนที่เหมือนๆ กัน เริ่มจากได้ฟังธรรม ได้ดวงตาเห็นธรรม ขอบวช แล้วจึงบรรลุลอรหันต์

๓. ในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏประวัติของพระสมณโคดมอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ประสูติจนตรัสรู้ แต่กลับปรากฏประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้าแทน ประวัติของพระวิปัสสีนี้ส่วนหนึ่งเรียบเรียงขึ้นจากความเชื่อในเรื่องธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ๑๖ ประการ ซึ่งปรากฏในพระสูตรเดียวกัน อยู่ก่อนหน้าประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้าเล็กน้อย อีกส่วนหนึ่ง ได้แก่เรื่องพระพุทธรูปดาโปรดให้สร้างปราสาท ๓ หลัง พระวิปัสสีราชกุมารพบเทวดาทูตทั้ง ๔ เป็นส่วนที่ปรากฏในมหาปทานสูตรเป็นที่แรก

มหาปรีนิพพานสูตร

มหาปรีนิพพานสูตร ในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เป็นพุทธประวัติตอนท้ายที่ลำดับเหตุการณ์ต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ที่น่าสังเกตเป็นอย่างยิ่งคือ พุทธประวัติในมหาปรีนิพพานสูตรมีเรื่องราวปาฏิหาริย์เข้ามาเกี่ยวข้องน้อยมาก พระพุทธเจ้าในพระสูตรนี้มีลักษณะเหมือนบุคคลธรรมดามากที่สุด พระองค์ทรงไม่อาจหลีกเลี่ยงเวทนาเนื่องจากความเจ็บป่วยและความเสื่อมโทรมของสังขาร และทรงต้องวាយพระชนม์ไปเช่นเดียวกับสัตว์โลกทั้งหลาย ระหว่างที่ทรงเจ็บป่วยทรงทำได้แต่เพียงตั้งพระสติสัมปชัญญะเพื่อรำบความเจ็บป่วย และไม่มีปาฏิหาริย์ใดๆ มาช่วยพระองค์ทรงพ้นเวทนานี้ได้ ไม่มีเรื่องพรหมและเทวดาเข้ามาเกี่ยวข้อง

ตอนต้นของมหาปรีนิพพานสูตรเป็นเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูมีพระดำริจะทำลายแคว้นวัชชี และการสร้างนครปาฏลีคาม พุทธประวัติเริ่มตั้งแต่เสด็จอัมพวันของนางคณิกา ไปจนถึงการสร้างสถูปบรรจุพระธาตุ ดังรายละเอียดดังนี้

๑. นางอัมพปาลีคณิกาทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จถึงนครเวสาลี ประทับอยู่ที่ป่ามะม่วงของตน ก็ไปเฝ้าพระพุทธเจ้านิมนต์ให้รับภัตตาหารของตนในวันรุ่งขึ้น เหล่ากษัตริย์ลิจฉวีทราบข่าวพระพุทธเจ้า ก็ไปเฝ้า และทูลให้รับภัตตาหาร พระพุทธเจ้าตรัสว่าทรงรับภัตตาหารของนาง

อัมพาลีไว้ก่อนแล้ว เมื่อนางอัมพาลีถวายภัตตาหารแล้ว ก็ทูลมอบปามะม่วงของตนให้เป็นอาหารแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงรับไว้ (ที่สม. ๒/๙๑-๙๒)

๒. พระพุทธเจ้าเสด็จจากอัมพวันไปสู่เวฬุคามพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ ทรงจำพรรษาสุดท้ายอยู่ที่เวฬุคาม โปรดให้ภิกษุจำพรรษารอบนครเวสาลี พระพุทธเจ้าประชวรหนัก ทรงใช้ความเพียรขับไล่อาพาธ พระอานนท์กราบทูลแสดงความกังวลในพระอาการประชวร (ที่สม. ๒/๙๓)

๓. พระพุทธเจ้าเสด็จสู่ป่าवालเจตีย์ ตรัสเป็นนัยแก่พระอานนท์ถึง ๓ ครั้งว่า ผู้เจริญอิทธิบาท ๔ ถ้าปรารถนา อาจดำรงอยู่ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัป แต่มารดลใจพระอานนท์ พระอานนท์จึงมิได้ทูลอาราธนาให้ดำรงพระชนม์ตลอดกัป (ที่สม. ๒/๙๔)

๔. พอพระอานนท์ออกไป มารเข้ามาทูลให้ปรินิพพานในบัดดล พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความปรินิพพานจะมีในไม่ช้า แล้วทรงปลงอายุสังขาร เกิดแผ่นดินไหว (ที่สม. ๒/๙๕-๖)

๕. พระอานนท์เข้าไปทูลถามเหตุแผ่นดินไหว พระพุทธเจ้าทรงอธิบายเหตุแห่งแผ่นดินไหว ๘ ประการ ทรงแสดงธรรมเรื่องบริษัท ๘ อภิกายตนะ ๘ วิโมกข์ ๘ (ที่สม. ๒/๙๗-๑๐๑)

๖. พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องมารทูลให้ปรินิพพานและตรัสความผิดพลาดของพระอานนท์ พระองค์ไม่สามารถประทานพรให้พระอานนท์ตามที่ขอให้ทรงพระชนม์ชีพ เพราะไม่ใช่งาม ด้วยทรงเคยแสดงแก่พระอานนท์ในที่ต่างๆ ในกรุงราชคฤห์และเวสาลีรวม ๑๖ แห่งแล้ว แต่พระอานนท์ก็มิได้ทูลอาราธนา ตรัสปลอบพระอานนท์ว่า ความพลัดพรากจากของรักย่อมมี สิ่งใดมีเกิดย่อมมีความทำลายเป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้วว่า อีก ๓ เดือนจะปรินิพพาน ไม่อาจกลับเป็นดังเดิมได้ แล้วทรงชวนพระอานนท์ไปยังกุฎาคารศาลापामหาวันเพื่อประชุมภิกษุที่อยู่ในนครเวสาลี ในที่ประชุมทรงประกาศว่า ต่อไปอีก ๓ เดือนจะปรินิพพาน (ที่สม. ๒/๑๐๒-๔)

๗. พระพุทธเจ้าทรงบิณฑบาตในนครเวสาลี และทอดพระเนตรเป็นครั้งสุดท้าย จากนั้นเสด็จสู่บ้านภัณฑคาม แล้วต่อไปโกคนคร และเมืองปาวาตามลำดับ (ที่สม. ๒/๑๐๙-๑๖)

๘. ที่เมืองปาวา ประทับที่ปามะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร นายจุนทะถวายอังกาสสุกรมัททวะแด่พระพุทธเจ้า ถวายโภชนะอื่นแก่ภิกษุ พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ฝั่งสุกรมัททวะที่เหลือ

ฉัน พระพุทธเจ้าประจวบหน้าพระโลหิตใกล้จะนิพพาน แต่ทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดกลั้น ความเจ็บปวด รับสั่งกับพระอานนท์ว่าจะเสด็จไปเมืองกุสินารา (ที่สม. ๒/๑๑๗-๘)

๙. ระหว่างทางทรงแวะที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง รับสั่งให้พระอานนท์ปูสังฆาฏิ ๔ ชั้นเพื่อรองนั่ง และให้นำน้ำมาถวาย พระอานนท์ทูลว่าน้ำในแม่น้ำที่นั่นขุ่นเพราะเกวียน ๕๐๐ เล่มเพิ่งผ่านไป ทูลให้เสด็จต่อไปยังกุกุธานีซึ่งมีน้ำใสและอยู่ไม่ไกล พระพุทธเจ้าตรัสดังเดิม ๓ ครั้ง เมื่อพระอานนท์ไปตักน้ำ ก็พบว่าน้ำกลับใสสะอาด (ที่สม. ๒/๑๑๙)

๑๐. ปุกกุสะ โอรสกษัตริย์มัลละ สาวกอาฬารดาบสกาลามโคตร ออกจากกุสินาราจะไปเมืองปาวา ได้สนทนากับพระพุทธเจ้า ประกาศตนเป็นอุบาสก นำผ้าเนื้อดี ๒ ผืนมาถวาย พระพุทธเจ้าแนะนำให้ถวายแต่พระองค์ผืนหนึ่ง แต่พระอานนท์ผืนหนึ่ง แล้วปุกกุสะก็จากไป พระอานนท์นำผ้านั้นให้พระพุทธเจ้าครอง แลเห็นพระฉวีวรรณผุดผ่องเป็นอัศจรรย์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระฉวีวรรณของพระพุทธเจ้าจะผุดผ่องเป็นพิเศษในราตรีที่ตรัสรู้และที่จะปรินิพพาน (ที่สม. ๒/๑๒๐-๓)

๑๑. พระพุทธเจ้าและพระสาวกเสด็จไปสู่กุกุธานี สรงและเสวยน้ำ แล้วเสด็จสู่ป่ามะม่วงของนายจุนทะ ตรัสแก่นายจุนทะว่าอย่าได้เดือดร้อนใจที่พระพุทธองค์เสวยภัตที่นายจุนทะถวายแล้วปรินิพพาน เนื่องจากบิณฑบาตที่มีผลมากมี ๒ ประการ คือบิณฑบาตครั้งแรกที่ได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้ากับบิณฑบาตสุดท้ายแล้วปรินิพพาน (ที่สม. ๒/๑๒๔-๗)

๑๒. พระพุทธเจ้ารับสั่งกับพระอานนท์ว่าจะทรงข้ามแม่น้ำหิริญวดีเพื่อเสด็จสู่ศาลวโนทยาน นครกุสินารา เมื่อถึงศาลวันรับสั่งให้พระอานนท์เตรียมเตียงได้ต้นสาละคู่ หันไปทางทิศเหนือ ทรงเอนพระวรกายลงนอนท่าสี่หไสยาสน์โดยพระประคัมภีร์ ข้อนพระบาทเหลืองพระบาทมีพระสติสัมปชัญญะ (ที่สม. ๒/๑๒๘)

๑๓. เกสรดอกสาละร่วงหล่น ดอกมณฑารพหล่นจากสวรรค์เพื่อเป็นพุทธรูชา (ที่สม. ๒/๑๒๙)

๑๔. ทรงขับพระอุปวาณะผู้เฝ้างานพิศเฉพาะพระพักตร์ให้หลีกไปเพื่อให้เทวดาจากหมื่นโลกธาตุเห็นพระตถาคต (ที่สม. ๒/๑๓๐)

๑๕. ตรัสถึงสังเขปสถาน ๔ แห่ง คือสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมจักร และ
ปรินิพพาน เพื่อให้บริษัท ๔ จาริกไปเพื่อความเลื่อมใส (ที่สม. ๒/๑๓๑)

๑๖. ตรัสให้ปฏิบัติต่อพระพุทธรูปพระประดิษฐานแห่งพระมหากัจจวรรดิ โปรดให้
สร้างสถาปนทางสี่แพร่ง ตรัสถึงผู้ควรแก่สถาป ๔ บุคคล (ที่สม. ๒/๑๓๒-๔)

๑๗. ขณะนั้นพระอานนท์เข้าไปสู่วิหารยืนเหนี่ยวคันทวยร้องไห้ว่า ตนยังเป็นเสขบุคคล
แต่พระพุทธรูปเจ้ากำลังจะปรินิพพาน พระพุทธรูปเจ้ารับสั่งหาพระอานนท์ตรัสปลอบและสรรเสริญ
ความเป็นผู้รู้กาลควรละอภัยธรรม ๔ ประการของพระอานนท์ (ที่สม. ๒/๑๓๕-๖)

๑๘. พระอานนท์ทูลโน้มน้าวไม่ให้ปรินิพพานในเมืองเล็กเช่นกุสินารา พระพุทธรูปเจ้าตรัส
ว่าสมัยก่อนกุสินาราเป็นเมืองใหญ่มีนามว่ากุสวดี มีพระมหาสุทิสสนะเป็นพระมหากัจจวรรดิ
แล้วรับสั่งให้พระอานนท์แจ้งแก่เหล่ากษัตริย์มัลละว่าพระพุทธรูปเจ้าจะปรินิพพานในปัจฉิมยาม
ราตรีนี้ พระอานนท์จัดให้เหล่ากษัตริย์มัลละเฝ้า (ที่สม. ๒/๑๓๗)

๑๙. สุภทัชปริพาชกเข้าไปหาพระอานนท์เพื่อขอเฝ้าพระพุทธรูปเจ้า พระอานนท์ทัดทาน
พระพุทธรูปเจ้าทรงได้ยินโปรดให้เฝ้าและฟังพระพุทธรูปธรรม ได้บวชเป็นภิกษุรูปสุดท้าย และกระทำ
เพียรจนบรรลุอรหัตต์ (ที่สม. ๒/๑๓๘-๔๐)

๒๐. พระพุทธรูปเจ้าตรัสแก่พระอานนท์ให้ภิกษุถือพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์
และให้ภิกษุสงฆ์สามารถถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ (ที่สม. ๒/๑๔๑)

๒๑. ดำรัสปัจฉิมโอวาทแก่เหล่าภิกษุว่า สังขารมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ภิกษุจงยัง
ความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม (ที่สม. ๒/๑๔๓)

๒๒. ทรงเข้าสมาบัติเสด็จปรินิพพาน เกิดแผ่นดินไหว ภิกษุที่ยังไม่ปราศจากราคะลุ่มลง
เกลือกกลิ้ง ภิกษุที่ปราศจากราคะบังเกิดความสังเวช พระอนุรุทธ์เตือนภิกษุมิให้เศร้าโศก พระ-
อนุรุทธ์ให้พระอานนท์แจ้งข่าวในกุสินารา (ที่สม. ๒/๑๔๔-๕๑)

๒๓. เหล่ากษัตริย์มัลละจัดเครื่องสักการะพระพุทธรูปเจ้า ๗ วัน ดำริจะถวายพระเพลิง
ทางทิศทักษิณแห่งพระนคร มัลลปาโมกข์ ๘ องค์จะเคลื่อนพระพุทธรูปแต่ทำไม่สำเร็จ พระ-
อนุรุทธ์อธิบายว่าเหล่าเทวดาประสงค์จะถวายพระเพลิงที่มกุฏพันธนเจดีย์ ทางทิศตะวันออกของ

พระนคร เหล่ากษัตริย์มัลละขอให้เป็นไปตามประสงค์ของเทวดา เหล่ากษัตริย์มัลละห่อพระพุทธ-
สรีระด้วยผ้าใหม่ ๕๐๐ คู่ แล้วเชิญลงในรางเหล็กที่มีน้ำมันเต็ม ครอบด้วยรางเหล็ก กระทำจิตกา-
ธารด้วยไม้หอมล้วน (ทีฆ. ๒/๑๕๒-๓)

๒๖. พระมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูปมาจากเมืองปาวาจะไปกุสินารา เห็น
อาชีวกผู้หนึ่งถือดอกมณฑารพเดินทางมาจากกุสินารา เมื่อสอบถามได้ความว่าพระพุทธเจ้า
ปรินิพพานแล้ว (ทีฆ. ๒/๑๕๔)

๒๗. เหล่าภิกษุแสดงความเศร้าโศก ภิกษุบวชเมื่อแก่ชื่อสุภทัชทะกล่าววาทะจ้วงจาบ
พระธรรมวินัย พระมหากัสสปะปลดอบภิกษุ (ทีฆ. ๒/๑๕๕)

๒๘. มัลลปาโมกษ์ ๔ องค์จุดเพลิงไม่ติดเพราะพระมหากัสสปะยังเดินทางมาไม่ถึง ต่อ
เมื่อพระมหากัสสปะมาถึงนำภิกษุกระทำประทักษิณ ๓ รอบ ถวายบังคมอยู่ที่พระบาท ไฟที่
จิตกาธานก็ลุกติดขึ้นเอง เมื่อพระพุทธสรีระถูกไฟไหม้หมด ท่อน้ำหอมก็ไหลมาจากอากาศและ
ต้นสาละมาดับเพลิง (ทีฆ. ๒/๑๕๖)

๒๙. พระเจ้าอชาตศัตรูและกษัตริย์ เหล่ากษัตริย์ลิจฉวี เหล่ากษัตริย์ศากยะ เหล่า
กษัตริย์ถูลี เหล่ากษัตริย์โกถียะ และพราหมณ์ผู้ครองเมืองเวฐลูที่ปะสะงทูตมากุสินาราเพื่อขอ
ส่วนแบ่งพระพุทธสรีระ (ทีฆ. ๒/๑๕๗)

๓๐. เหล่ากษัตริย์มัลละปฏิเสธคำขอ โทณพราหมณ์พุดกล่อมเพื่อหลีกเลี่ยงการ-
ประหารกัน ผู้คนพร้อมใจให้โทณพราหมณ์เป็นผู้แบ่งพระธาตุออกเป็น ๘ ส่วน (ทีฆ. ๒/๑๕๘-๙)

๓๑. เจ้าผู้ครองนครต่างสร้างสถูปรวม ๘ แห่งเพื่อบรรจุพระธาตุ รวมกับสถูปบรรจุ
ทะนานที่ใช้แบ่งพระธาตุและสถูปบรรจุพระอังคารนับได้ ๑๐ แห่ง (ทีฆ. ๒/๑๖๐-๒)

ข. วรณกรรมพุทธประวัติในมัชฌิมนิกาย

ในมัชฌิมนิกายปรากฏพุทธประวัติในป่าสาสิสุตร มาคัณฑียสุตร โพธิราชกุมารสุตร
สคารวสุตร และอัจฉริยัพภูตัมมสุตร

ปาสราสิสูตร

เนื้อหาเกือบทั้งหมดของปาสราสิสูตร ในสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เป็นพุทธประวัติที่แสดงเนื้อเรื่องตั้งแต่ผนวชจนถึงทรงแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ ความมีว่า

สมัยเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงอยู่ในวัยหนุ่ม พระองค์ปลงผมและหนวด ห่มผ้ากาสา-พัศตร์ออกผนวชท่ามกลางน้ำตาของพระราชบิดาและพระราชมารดาเพราะไม่ประสงค์ให้ผนวช ได้ทรงศึกษาธรรมจนสำเร็จอากิญญาญาณตนสมาบัติในสำนักของอาฬารดาบส กาลามโคตรเช่นเดียวกับอาฬารดาบส แต่เมื่อสมบัตินั้นไม่ยังให้บรรลุธรรมได้ จึงทรงมาสู่สำนักของอุททดาบส ราม-บุตร ได้ศึกษาเนวส์ัญญาตนสมาบัติเสมอด้วยกับอาจารย์แต่ก็ยังไม่ทรงบรรลุธรรมจึงลาจากสำนักอาจารย์มากระทำเพียรที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมจนได้บรรลุพระนิพพาน (มชฺฌิม ๑/๓๑๗-๒๐)

ส่วนตั้งแต่ตรัสรู้จนเดินทางไปพบปัญจวัคคีย์มีเนื้อหาซ้ำกับวินัยปิฎก มหาวรรค แปลกกว่าตรงที่ทรงแสดงธรรมเกี่ยวแก่กามคุณ ๕ แก่ปัญจวัคคีย์ ปัญจวัคคีย์ชื่นชมพุทธธรรมภาสิต แล้วก็จบพระสูตรเพียงเท่านี้ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ในปาสราสิสูตรคงเป็นการปูพื้นฐานก่อนที่จะทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรซึ่งมีใจความให้ผู้ประพฤติธรรมละทิ้งทางสุดโต่งทั้ง ๒ สาย แล้วเลือกดำเนินทางสายกลาง

มหาสังจกสูตร

มหาสังจกสูตร ในสุตตันตปิฎก มีเนื้อหาซ้ำกับปาสราสิสูตร คือ ทรงออกผนวชท่ามกลางพระอัสสุชลของพระราชบิดาและพระราชมารดาซึ่งไม่ทรงปรารถนาให้ผนวช และทรงศึกษาในสำนักของอาฬารดาบสและอุททดาบส แต่มีเรื่องบำเพ็ญทุกรกิริยา และบำเพ็ญทางจิตจนได้ตรัสรู้เพิ่มเข้ามา

มาคัณทียสูตร

มาคัณทียสูตร ในสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ มีหลักฐานเกี่ยวแก่ปราสาท ๓ หลังของเจ้าชายสิทธัตถะ ดังนี้

ดูกรมาคัณทียะ ปราสาทของเรานั้น ได้มีถึงสามแห่ง คือปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูแล้ง ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูหนาว ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูร้อน

เรานั้นให้บำเรอด้วยดนตรี ล้วนแต่สตรีไม่มีบุรุษเจือปนในปราสาท เป็นที่อยู่
 ฤๅณตลอดสี่เดือนไม่ได้ลงภายใต้ปราสาท

(มชฺฌิม ๒/๒๘๑)

โพธิราชกุมารสูตร

โพธิราชกุมารสูตร ในสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ มีเนื้อหาซ้ำกับ
 ปาสาธสิสูตร แต่มีเรื่องบำเพ็ญทุกกรกิริยาเพิ่มเข้ามาเหมือนมหาสัจจกสูตร

สคารวสูตร

สคารวสูตร ในสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ มีพุทธประวัติตอนทรง
 ออกผนวชจนถึงบรรลุนิพพาน มีเนื้อหาซ้ำกับปาสาธสิสูตร มหาสัจจกสูตร และโพธิราชกุมารสูตร

อัจฉริยัพภูตธัมมสูตร

อัจฉริยัพภูตธัมมสูตร ในมัชฌิมนิกาย อุปรปัณณาสก์ กล่าวถึงอัศจรรย์ต่างๆ ของพระ
 โภธิสัตว์ เช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในมหาปทานสูตร

ค. พรรณกรรมพุทธประวัติในสังยุตตนิกาย

ในอังคุตตรนิกาย มีพระสูตร ๒ พระสูตรเล่าพุทธประวัติตอนสำคัญ ๒ ตอนต่อเนื่องกัน
 คือตอนพระพญามารตามรังควาญพระพุทเจ้าภายหลังที่ทรงตรัสรู้ได้ไม่นานนัก กับตอนธิดาทั้ง
 ๓ ของพญามารพยายามล่อลวงพระพุทเจ้า เหตุการณ์ทั้ง ๒ เหตุการณ์เป็นเหตุการณ์ที่ต่อกัน
 และมีเนื้อเรื่องสอดคล้องกับที่ปรากฏในคัมภีร์นิทานกถาแห่งชาติภุมมสุคาถา และในวรรณกรรม
 พุทธประวัติสายบาลีหลายเรื่อง พระสูตรทั้ง ๒ นี้ได้แก่ สัตตวัสสสูตร และมารธิตสูตร ในมาร-
 สังยุต สคาถวรรค

สัตตวัสสสูตร

ในสัตตวัสสสูตร เล่าว่าขณะที่พระพุทเจ้าประทับอยู่ใต้ต้นอชปาลนิโครธ พญามารได้
 เข้ามาสนทนากับพระพุทเจ้า และพยายามพูดหว่านล้อมให้พระพุทเจ้าตกอยู่ในวิสัยของมาร

แต่ไม่ประสบผล พญามารเกิดเบื่อหน่าย จึงละจากสำนักของพระพุทธเจ้า มาก็มหัน้ำขีดเขียนพื้นดินอยู่ลำพัง

มารธิตสูตร

ในมารธิตสูตร เล่าเรื่องต่อจากสัตตวัสสสูตรว่า ธิดาทั้ง ๓ ของพญามาร ได้แก่นาง ตัณฑหา อรดี และนางราคา พบบิดานั่งคอดกขีดเขียนแผ่นดินอยู่ตามลำพังจึงอาสาจะใช้บ่วงของพวกตนมัดพระพุทธเจ้าในกลับมาอยู่ในวิสัยของพญามารผู้บิดา นางมารทั้ง ๓ เมื่อเข้ามาสู่สำนักของพระพุทธเจ้า ก็พยายามพูดชักนำให้พระพุทธเจ้าตกอยู่ในวิสัยของตน แต่ไม่สำเร็จ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสไล่ นางทั้ง ๓ จึงพากันกลับมาแจ้งบิดาของตน

เนื้อเรื่องในพระสูตรทั้ง ๒ พระสูตรแห่งสังยุตตนิกายนี้ ภายหลังได้กลายเป็นเนื้อเรื่องสำคัญในนิทานกถาแห่งชาติกุฎฐกถาและในวรรณกรรมพุทธประวัติภาษาบาลีหลายเรื่องรวมทั้งในปฐมสมโพธิภาษาบาลีและปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธด้วย (ดู ๕.๓.๓.๑.๑)

ง. วรรณกรรมพุทธประวัติในอังคุตตรนิกาย

ในอังคุตตรนิกาย ปราภุพุทธประวัติในสุขุมาลสูตร และมนุสสสูตร

สุขุมาลสูตร

สุขุมาลสูตร ในสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต มีเรื่องปราสาท ๓ หลังของเจ้าชายสิทธัตถะเช่นเดียวกับมาคัณฑิยสูตร

มนุสสสูตร

มนุสสสูตร ในสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต มีเรื่องเกี่ยวแก่ประวัติของราชวงศ์ศากยะความว่า

พระเจ้าอุกกากราชมีพระราชประสงค์จะเวนราชสมบัติให้แก่พระราชโอรส จึงรับสั่งให้พระราชกุมารทั้ง ๔ ประกอบด้วยพระอุกกามุขราชกุมาร พระกรกัณฐราชกุมาร พระหัตถินีกราชกุมาร และพระสีนปุรราชกุมาร ไปทรงสร้างพระนครตามลำพัง พระกุมารทั้ง ๔ ไปสร้างพระนครที่

ป่าไม้สักกะโหลกหิมฝั่งสระโบกขรณีข้างภูเขาหิมพานต์ และทรงอภิเษกกับพระภคินีเพราะทรงเกรงว่าชาติจะระคนกัน และเรียกวงศ์ของตนว่าศากยะ พระเจ้าอุกกากกราชนับว่าเป็นกษัตริย์ต้นวงศ์ (องคุตตร ๑/๑๔๙)

จ. วรณกรรมพุทธประวัติในขุททกนิกาย

ในขุททกนิกายแห่งพระสูตรต้นตปิฎกปรากฏเนื้อหาพุทธประวัติในคัมภีร์อุทาน คัมภีร์สุดตนิบาต และคัมภีร์พุทธวงศ์

อุทาน

ในคัมภีร์อุทานปรากฏพุทธประวัติในพระสูตรเพียงพระสูตรเดียวคือจุนทสูตรในปาฎลิกคามียวรรค เนื้อเรื่องในพระสูตรนี้ซ้ำกับที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรแห่งที่ฌนิกายมหาวรรค แต่เล่าเนื้อเรื่องเฉพาะเหตุการณ์ที่นายจุนทกะถวายสุกรมัททวะซึ่งเป็นอาหารมื้อสุดท้ายแด่พระพุทธเจ้าแล้วพระพุทธเจ้าประจวบหน้า^๑

สุดตนิบาต

ในสุดตนิบาต มหาวรรค มีพระสูตรที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวแก่พุทธประวัติอยู่ ๓ พระสูตร ได้แก่ นาลกสูตร ปัพพชชาสูตร และปธานสูตร

ในนาลกสูตรเป็นเรื่องอดีตขีลังจากสวรรคมาเฝ้าพระเจ้าสุทโธทนะเพื่อชมพระกุมารอดีตขีลังทำนายว่าพระกุมารจะได้ตรัสรู้ จึงได้ให้หลานชายบวชขอทำ เรื่องอดีตขีลังและนาลกะปรากฏในนิทานกถาแห่งชาติกฐกถาดด้วย คัมภีร์หลังคงได้เนื้อหาไปจากคัมภีร์แกนนั่นเอง

ในปัพพชชาสูตรเป็นเนื้อเรื่องภายหลังที่พระสิทธัตถะออกผนวชใหม่ๆ ได้พบกับพระเจ้าพิมพิสาร ทั้งสองได้สนทนากันที่เชิงเขาบิณฑวะ พระสิทธัตถะได้ทรงเล่าถึงสาเหตุที่ออกผนวชแก่พระเจ้าพิมพิสาร

ส่วนในปธานสูตรเป็นเรื่องพญามารและเสนามารทั้ง ๑๐ ในรูปบุคลาธิษฐานของธรรมฝ่ายเสื่อม มีกาม ตณหา ถีนมิทธะ เป็นต้น พญามารและเสนามารได้ติดตามล่อลวงพระสิทธัตถะ

^๑ เทียบมหาปรินิพพานสูตร ที่ฌนิกาย มหาวรรค ๒/๑๑๗-๙, ๑๒๔-๗

ตลอด ๗ ปี แต่ไม่สำเร็จ ในพระไตรปิฎกไม่มีเนื้อเรื่องตอนพญามารและเสนามารรบพระโพธิสัตว์ มีเพียงเรื่องที่ปรากฏในปธานสูตรแห่งคัมภีร์สุตตนิบาต มหาวรรค เท่านั้น

พุทธวงศ์

คัมภีร์นี้มีเนื้อหาแตกต่างกับพุทธประวัติที่ปรากฏในนิกายอื่นๆ ของพระสูตรอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือพุทธวงศ์มีได้จำกัดในการเล่าประวัติแต่เฉพาะของพระมหาสมณโคดมเท่านั้น แต่ได้เล่าถึงประวัติของอดีตพุทธเจ้าอีก ๒๔ องค์ โดยเน้นที่การให้ข้อมูลเกี่ยวแก่พระพุทธรูปที่ซ้ำๆ กัน เช่น ส่วนสูงของพระพุทธรูป ระยะเวลาที่ทรงเป็นมรณวาส อายุของพระพุทธรูป ต้นไม้ที่ประทับขณะตรัสรู้ ฯลฯ ในแง่ของการศึกษาชีวประวัติของพระพุทธรูป คัมภีร์พุทธวงศ์มีประโยชน์น้อย แต่ในแง่การศึกษาความคิดเกี่ยวกับปรัชญาคัมภีร์ธรรมและความเป็นสากลของพระพุทธรูป คัมภีร์พุทธวงศ์มีประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง

แม้ว่าวรรณกรรมพุทธประวัติที่ปรากฏในหลักฐานชั้นพระไตรปิฎกจะไม่ใช้พุทธประวัติที่สมบูรณ์ แต่ก็นับว่าเป็นพุทธประวัติฉบับที่เก่าแก่ที่สุด และเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษาเปรียบเทียบกับวรรณกรรมพุทธประวัติที่เกิดขึ้นในสมัยหลัง

๒.๓.๑.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติในหลักฐานชั้นอรรถกถา

ในการทำงานเกี่ยวกับวรรณกรรมพุทธประวัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎก วรรณกรรมพุทธประวัติในหลักฐานชั้นอรรถกถายังคงมีได้แยกออกเป็นวรรณกรรมเอกเทศ แต่ปรากฏเป็นส่วนนำเรื่องในคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา (อรรถกถาของคัมภีร์ชาตก) และคัมภีร์วิสุทธิชนวิลาสินี (อรรถกถาของคัมภีร์อปทาน) พุทธประวัติที่ปรากฏเป็นส่วนต้นของคัมภีร์ชาตกัฏฐกถานั้นมีชื่อวานิทานกถาธนิต อยู่โพธิ์ (๒๕๒๙: (๕)) สันนิษฐานว่า

ท่านผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน ก็ได้นำเอา นิทานกถา ทั้งหมดของชาตกัฏฐกถานี้ ไปใช้เป็นนิทานนำเรื่องด้วย นิทานกถาของ ๒ คัมภีร์นี้จึงเกือบเหมือนกันโดยตลอด จะแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย ก็แต่ตรงขึ้นต้นเรื่องและถ้อยคำศัพท์แสงในท้องเรื่อง ซึ่งการแตกต่างกันนั้น อาจเป็นเพราะเมื่อล่วงกาลผ่านมา ได้คัดลอกสืบต่อและทรงจำกันไปคนละทาง และผู้ชำระต่างกันไปคนละคนก็เป็นได้

นิทานกถาเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่สำคัญของพุทธศาสนิกายเถรวาท Maurice Winternitz (1977: 186) กล่าวว่า

เท่าที่มีในพระบาลี ไม่ปรากฏเรื่องเกี่ยวข้องกับประวัติของพระพุทธเจ้า จนกระทั่งมาถึงในนิทานกถา “เรื่องเล่าในตอนต้น” ซึ่งอยู่ส่วนต้นของชาติกัฏฐกัณณนา อรรถกถาของชาดก และรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของงานอรรถกถาที่ยิ่งใหญ่นี้

ความเห็นของ Winternitz สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของธนิต อัญโญ (๒๕๒๙: (๕)) ว่า

ดูเหมือน นิทานกถา นี้จะเป็นพระพุทธประวัติที่แต่งขึ้นเป็นภาษาบาลีเป็นสำนวนแรก และคณะสงฆ์นิคายเถรวาทหรือหินยานได้ยึดถือเป็นหลักฐานสำคัญ^๑

เหตุที่ทำให้ธนิต อัญโญ สันนิษฐานเช่นนั้น เพราะคัมภีร์ที่แต่งขึ้นภายหลัง ๒ คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์ปรมัตถโชติกา อรรถกถาของคัมภีร์สุตตนิบาตในสุดตันตปิฎก และคัมภีร์อัญญาสาลินี อรรถกถาของคัมภีร์มัสมสังคณีในอภิธรรมปิฎก ได้อ้างอิงถึงนิทานกถาไว้

ไม่ปรากฏหลักฐานแน่นอนว่าผู้ใดเป็นผู้แต่งนิทานกถา และแต่งในสมัยใด จะแต่งในคราวเดียวกับที่แต่งชาติกัฏฐกถา หรือว่าแต่งขึ้นภายหลังแล้วผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชาติกัฏฐกถา โดยทั่วไปมักเชื่อกันว่า ผู้แต่งชาติกัฏฐกถาก็คือผู้แต่งนิทานกถา แม้กระนั้นเรื่องผู้แต่งชาติกัฏฐกถาก็เป็นประเด็นที่นักวิชาการถกเถียงกันอยู่

นักวิชาการบางคนเช่น E. W. Adikaram และพระญาณโมลีเชื่อว่าชาติกัฏฐกถาเป็นผลงานของพระพุทธโฆสะ (อ้างใน สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, ๒๕๒๖: ๒๙๕) ตรงกับที่คัมภีร์คันธวงส์ระบุ ในชาติกัฏฐกถา อักษรพม่า ฉบับฉัฐรังสีสังคายนารัฐบาลสหภาพพม่า (อ้างใน ธนิต อัญโญ, ๒๕๒๙: ๑๗๓) ก็กล่าวเช่นเดียวกัน เป็นไปได้ว่าชาติกัฏฐกถาของพม่าถือตามคัมภีร์คันธวงส์ แต่นักวิชาการที่มีชื่อเสียงหลายคนกลับไม่ได้เชื่อเช่นนั้น Maurice Winternitz (1977: 116-7) กล่าวว่า

^๑ การสันนิษฐานเช่นนี้ ย่อมไม่พิจารณาถึงพุทธประวัติที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ชาติภุสสุกถาว์ณณา หรือ “การอธิบายความหมายของชาติภุส” เป็นผลงานของพระภิกษุนิรนามชาวสิงหล ผู้ซึ่งนำวัตถุดิบในการแต่งมาจากชาติภุสสุกถา^๑ ซึ่งเป็นอรรถกถาของคัมภีร์ชาติภุสที่มีมาก่อนหน้า ชื่อหลังที่เอ่ยถึงนี้ เป็นอรรถกถาภาษาบาลีซึ่งแต่งขึ้นเพื่อขยายความพระบาลีโดยตรง ได้นำไปลังกา แปลเป็นภาษาสิงหลโบราณ และผู้รวบรวมชาติภุสสุกถาว์ณณาได้แปลกลับมาเป็นภาษาบาลีอีกครั้งหนึ่ง

ในนิทานกถามีข้อความอ้างอิงถึง **ชาติภุสสุกถา** ซึ่งเป็นที่มาของ **ชาติภุสสุกถาว์ณณา** หรือชาติภุสสุกถาฉบับปัจจุบันตามที่ Winternitz กล่าวไว้ ดังนี้

โพธิสตโต อุมมาเร ปาทำ จเปตวา จิตโกว โอลิเกตวา สจาห์ เทเวีย หตุถ์
 อปนเนตวา มม ปุตต์ คณฺหิสฺสามิ เทวี ปพฺพชฺฉิสฺสติ เอวํ เม คมนนฺตฺราโย
 ภวิสฺสติ อหฺปิ พุทฺโธ หุตฺวาว อาคณฺตฺวา ปุตต์ ปสฺสิสฺสามิตี ปาสาทลโต
 โอตฺริฯ ยํ ปน **ชาติภุสสุกถายํ** ตทา สตฺตฺวาหชาโต ราชุลกุมารโว โหตีตี วุตต์ ตํ
 เสฏฺฐจฺจกถาสฺสู นตฺถิ ฯ ตสฺมา อิทเมว คเหตุพฺพิฯ

(ชาติภุสสุกถา ๑/๑๑๔)

—พระโพธิสัตว์ประทับยืน ทรงวางพระบาทเหนือธรณีประตู ทอดพระเนตรแล้ว มีพระดำริว่า ‘หากเราเอามือของพระเทวีออก แล้วอุ้มพระบุตรของเรา อันตรายแห่งการจากไปของเราจะเกิดมีขึ้น พระเทวีคงจะทรงตื่นเป็นแน่ ต่อเมื่อเราได้เป็นพระพุทฺธเจ้า จึงค่อยหวนกลับมาเห็นหน้าพระบุตร’ แล้วทรงลงจากพื้นปราสาท แต่ทว่าใน **ชาติภุสสุกถา**ว่า ‘ขณะนั้นพระราชุลกุมารประสูติได้ ๗ วัน’ ในอรรถกถาที่เหลื้อมามีข้อความดังกล่าวไม่ ดังนั้น ควรถือตามนี้

T. W. Rhys Davids ได้ตั้งคำถามแสดงความสงสัยว่าพระพุทฺธโสมสะอาจไม่ใช่ผู้แต่งอรรถกถาชาติภุส E. W. Burlingame (1969: 49) ได้ตั้งข้อสังเกตว่าอรรถกถาชาติภุสมีภาษาและ

^๑ Winternitz ใช้คำว่า **ชาติภุสสุกถา** กับ **ชาติภุสสุกถาว์ณณา** ในความหมายที่แตกต่างกัน ชาติภุสสุกถาเป็นที่มาของชาติภุสสุกถาว์ณณา (เรียกชื่อตามฉบับอักษรโรมัน) แต่ในประเทศไทย หนังสือทั้ง ๒ ชื่อที่ Winternitz เอ่ยถึง มักเรียกรวมกันว่า **ชาติภุสสุกถา** หรืออรรถกถาชาติภุส

ท่วงทำนองการแต่งที่แตกต่างกับงานของพระพุทโธมโหสถที่ G. P. Malasekera (1958: 124) เห็นว่าผู้แต่งชาตภัฏฐกถาที่แท้จริงน่าจะเป็นพระธัมมรุจิแห่งอภัยคีรีวิหาร

เนื้อหาในนิทานกถาแบ่งออกเป็น ๓ ตอน ได้แก่

ทูเรนิทาน แปลว่า “นิทานในกาลไกล”

อวิทูเรนิทาน แปลว่า “นิทานในกาลไม่ไกล”

สันติเกนิทาน แปลว่า “นิทานในกาลใกล้”

ทูเรนิทาน มีความยาวประมาณครึ่งหนึ่งของนิทานกถา ตอนต้นเป็นเรื่องเกี่ยวแก่อดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อเกิดเป็นสุเมธดาบสในสมัยพระที่ปังกรปัจเจกพุทธเจ้า ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะได้เป็นอนาคตพุทธเจ้า ตอนท้ายเป็นเรื่องอดีตพุทธเจ้า ๒๔ องค์ เนื้อหาเกือบทั้งหมดของทูเรนิทานได้นำคัมภีร์พุทธวงศ์มาเล่าใหม่ บางตอนได้นำคาถาในคัมภีร์มหาวงศ์เข้ามาแทรก เนื้อหาสุดท้ายของทูเรนิทานเป็นเรื่องพระโพธิสัตว์บำเพ็ญปรมาตบารมีซึ่งปรากฏในคัมภีร์จริยาปิฎก ทูเรนิทานจบที่พระโพธิสัตว์จุติจากอภัตตภาวะของพระเวสสันดรไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

อวิทูเรนิทาน เป็นเรื่องพระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตสวรรค์มาเกิดในมนุษยสัพพิกพจนถึงบรรลุนิพพานเป็นพระพุทธเจ้า ความโดยย่อมีดังนี้

๑. พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในดุสิตสวรรค์ เกิดพุทธโกลาหล เทวดาประชุมปรึกษา ทูลเชิญพระโพธิสัตว์จุติ

๒. พระโพธิสัตว์ทรงตรวจดูมหาวิโลกน ๕ ประการ ได้แก่ กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล และอายุของพระพุทโธมารดา แล้วทรงรับคำเชิญ

๓. พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางสิริมหามายา

๔. พระนางสิริมหามายาสุบินนิมิต

๕. บุพนิมิต ๓๒ ประการ

๖. พระโพธิสัตว์ทรงอยู่ในครรภ์มารดา มีเทวบุตร ๔ องค์คือพระขรรค์คอยรักษา

๗. พระนางสิริมหามายาเสด็จไปนครเทวทหะ มีพระประสูติกาลพระโพธิสัตว์ระหว่างทางที่ลุมพินีวัน

๘. เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติมีท่อน้ำไหลจากอากาศมาสนาน ทำวมหาราชทั้ง ๔ ทรงรับพระโพธิสัตว์

๙. พระโพธิสัตว์ทรงพระดำเนินไป ๗ ก้าว และทรงเปล่งอาสภิวาจา ประชาชนชาว-กบิลพัสดุ์และเทวทหะพาพระกุมารนิวัติสู่นครกบิลพัสดุ์

๑๐. กาฬเทวดาบสเข้าเฝ้าพระกุมาร กระทำอัญชลีพระกุมาร กาฬเทวดะยืมแล้วร้องไห้ กาฬเทวดะให้หลานชายบวชเพื่อคอยพระกุมารได้ตรัสเป็นพระพุทธรเจ้า

๑๑. พราหมณ์ทำนายพระลักษณะของพระโพธิสัตว์เป็น ๒ ทาง แต่โกณฑัญญะพราหมณ์หนุ่มทำนายว่า พระกุมารจะบวชและจะได้เป็นพระพุทธรเจ้า

๑๒. โกณฑัญญะชวนบุตรพราหมณ์ที่ร่วมทำนายพระลักษณะพระโพธิสัตว์ได้ ๔ คน รวมเป็นปัญจวัคคีย์ออกบวชเพื่อคอยพระพุทธรเจ้า

๑๓. พระเจ้าสุทโธทนะให้อารักขาพระโพธิสัตว์กุมาร

๑๔. พระโพธิสัตว์ได้ปฐมฌานใต้ต้นหว่าขณะทีพระบิดาทรงกระทำพิธีวิปสมงคล

๑๕. พระเจ้าสุทโธทนะมีพระดำริให้สร้างสระโบกขรณี

๑๖. พระเจ้าสุทโธทนะมีพระดำริให้สร้างปราสาท ๓ หลังแก่พระกุมาร พระโพธิสัตว์มีพระราหูมาตาเป็นพระมเหสี ปราสาททั้ง ๓ หลังแวดล้อมไปด้วยสตรี ไม่มีบุรุษเจือ

๑๗. พระโพธิสัตว์ทรงแสดงธนูศิลป์แก่พระญาติ

๑๘. พระโพธิสัตว์เสด็จประพาสอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต พระเจ้าสุทโธทนะให้วางอารักขาป้องกันพระโพธิสัตว์ออกผนวช

๑๙. พระราหูกุมารประสูติ นางชัตติยภัตญญากีสาคโคตมีทรงเปล่งอุทานสรรเสริญความงามของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ดำริออกผนวช

๒๐. พระโพธิสัตว์ทรงตื่นบรรทมกลางดึก ทอดพระเนตรเห็นสตรีที่พอนรำและขับร้องนอนในอาการไม่สำรวมต่างๆ ทรงคลายความปรารถนาในกาม ทรงม้ากัณถะเสด็จออกจากพระ-

นคร มีนายฉันทะมาตย์เป็นผู้ติดตาม ก่อนเสด็จออกจากพระนคร ได้เสด็จไปทอดพระเนตรพระ-
ราหุลกุมารก่อน

๒๑. วสวัตตีมารมาชวาง ทูลโน้มน้าวให้ทรงระลึกถึงจักรพรรดิสมบัติ ทัดทานมิให้
ออกผนวช แต่พระโพธิสัตว์มีทรงอาลัย

๒๒. พระโพธิสัตว์ทรงปรารถนาทอดพระเนตรพระนครเป็นครั้งสุดท้าย แผ่นดินได้
แยกออก แล้วหมุนเป็นกงล้อให้ทรงทอดพระเนตรพระนครโดยไม่ต้องทรงผินพระพักตร์กลับ

๒๓. ระหว่างที่เสด็จ เทวดาเชิญคบเพลิง เครื่องหอมและดอกไม้ไปตลอดทาง

๒๔. พระโพธิสัตว์ผนวช ณ ริมฝั่งแม่น้ำอนินทรา ทรงโยนพระเมาลีที่ตัดออกด้วยพระ-
ขรรค์พร้อมทั้งเครื่องประดับพระเมาลีขึ้นไปในอากาศ พระอินทร์รับไว้ แล้วประดิษฐานไว้ที่พระ
จุฬามณีเจดีย์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

๒๕. ทำวมหาพรหมนำอัฐฐบริขารมาถวาย

๒๖. พระโพธิสัตว์ให้นายฉันทะพาม้ำก้นฐกะกลับไป พอพระโพธิสัตว์ลับสายตา ม้า
ก้นฐกะก็สิ้นใจด้วยความเศร้าโศก

๒๗. พระโพธิสัตว์เสด็จเข้าไปในนครราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลถวายราช-
สมบัติให้ ทรงปฏิเสธ พระเจ้าพิมพิสารทูลให้เสด็จมาโปรดนครราชคฤห์เป็นแห่งแรก เมื่อสำเร็จ
เป็นพระพุทธเจ้า

๒๘. พระโพธิสัตว์เสด็จไปศึกษาในสำนักของอาฬารดาบสและอุททดาบส แต่ไม่
ทรงตรัสรู้ จึงลาจากอาจารย์มาบำเพ็ญทุกกรกิริยา

๒๙. ระหว่างที่ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา ปัญจวัคคีย์มาคอยอุปัฏฐาก

๓๐. ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาจนแทบสิ้นพระชนม์ก็ยังไม่ตรัสรู้ จึงเลิกเสวย กลับมาฉัน
อาหาร ปัญจวัคคีย์จึงละทิ้งพระองค์ไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

๓๑. พระโพธิสัตว์ทรงมีมหาสุบินนิมิต ๕ ประการ นางสุชาดาถวายข้าวมธุรสปายาส
บรรจุในถาดทอง พระโพธิสัตว์ทรงอธิษฐานลอยถาดทองในแม่น้ำเนรัญชรา

๓๒. โสติดิยพราหมณ์ถวายหญ้าคา พระโพธิสัตว์ประทับที่คางคกต้นโพธิ์ ทรงอธิษฐานจะไม่ลุกขึ้นหากไม่บรรลुพระโพธิญาณ

๓๓. พญาอสูรตีมารยกกองทัพมา พรหมและเทวดาหนีไป พระโพธิสัตว์เฝ้ามองกองทัพมารตามลำพัง

๓๔. กองทัพมารมีอาชทำอันตรายพระพุทเจ้า มารทวงพระโพธิบัลลังก์ พระพุทเจ้าอ้างธรรมเป็นพยานในการบำเพ็ญบารมี ธรรม์บันลือก็ก้อง กองทัพมารแตกหนีไป

๓๕. พระโพธิสัตว์บรรลุพระสัมพัญุตญาณ

สันติเกนิทาน เป็นประวัติพระพุทเจ้าตั้งแต่ทรงตรัสรู้จนถึงอนาถปิณฑิกเศรษฐีสืสร้างเซตวันมหาวิหาร ความโดยย่อมีดังนี้

๑. พระพุทเจ้าเสวยวิมุตติสุขเหนือโพธิบัลลังก์ ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์แก่เทวดาที่ปริวิตกว่าพระองค์ยังไม่หมดอาลัยในบัลลังก์ แล้วเสวยวิมุตติสุขต่อ

๒. ธิตามารทั้ง ๓ ตามหาบิดา เห็นบิดาโทรมนัสซิดเขียนแผ่นดินอยู่ จึงอาสาแปลงเป็นหญิงสาว หญิงกลางคน และหญิงชราไปเฝ้าโลมพระพุทเจ้า พระพุทเจ้าขับธิตามารทั้ง ๓ พ่ายหนีไป

๓. ทรงเสวยวิมุตติสุขต่อจนครบ ๗ สัปดาห์ ตปฺสสะและภัลลิกะ ๒ พ้อคำเข้าไปเฝ้าถวายสัตตกัณฐ์ก่อนสัตตกัณฐ์ และอธิษฐานเป็นอุบาสกคู่แรก

๔. พระพุทเจ้ามีพระดำริว่าธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ลึกซึ้งนัก ผู้อื่นรู้ตามได้ยาก ทรงไม่ชวนขยายแสดงธรรม พระสัทมบดีพรหมทูลอาราธนาให้แสดงธรรม

๕. ทรงพิจารณาบุคคลแรกที่จะได้ฟังธรรม ทรงทราบว่าอาฬารดาบสและอุททกดาบสสิ้นอายุแล้ว จึงทรงระลึกถึงปัญจวัคคีย์ซึ่งอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน จึงเสด็จไปที่นั่น

๖. ทรงพบอุปกาศีวกะระหว่างทาง ตรัสแก่อุปกาศีวกะว่า พระองค์เป็นพระพุทเจ้าแล้ว

๗. ทรงพบปัญจวัคคีย์ แรกที่ปัญจวัคคีย์ตั้งใจไม่แสดงความเคารพ แต่เมื่อพระพุทเจ้าเสด็จเข้าใกล้ ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ก็แสดงความเคารพ ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

โกณฑัญญะบรรลุนิเสศตาม ตามด้วยวัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ในวันต่อๆ มา จากนั้น ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร ปัญจวัคคีย์บรรลุนิสรณะ

๘. พระพุทธเจ้าโปรดพระยสะและสหาย ๕๔ คน เกิดพระอรหันต์ในโลก ๖๑ รูป ภายหลังออกพรรษาทรงให้ภิกษุสาวกจาริกไปเพื่อประกาศธรรม ส่วนพระองค์เสด็จไปโปรดพวก ภัททวัคคีย์กุมาร ๓๐ คน

๙. ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๓,๕๐๐ ประการ โปรดชฎิล ๓ พี่น้องและบริวาร ๑,๐๐๐ คน ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร ชฎิล ๓ พี่น้องและบริวารสำเร็จอรหันต์

๑๐. เสด็จสู่นครราชคฤห์โปรดพระเจ้าพิมพิสารตามสัญญา ชาวมคธสรรเสริญพระพุทธเจ้าที่ทำลายทิวาของอสูรเวลกัสสปะได้ ทรงแสดงอริยสัจ ๔ พระเจ้าพิมพิสารกับพราหมณ์และคหบดีจำนวน ๑๑๐,๐๐๐ คนบรรลุนิเสศตาม ประกาศตนเป็นอุบาสก

๑๑. พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ลุมพินีวัน ชาวมคธจำนวน ๑๔ โกฎิพากันมาเฝ้าชมโฉมพระพุทธเจ้า ภิกษุออกจากอุทยานไม่ได้ พระพุทธเจ้าอาจมิได้เสวยภัตตาหาร พระอินทร์จึงแปลงมาเป็นมาณพน้อย ประชาชนหลงรูปมาณพน้อย พระพุทธเจ้าและสาวก ๑,๐๐๐ จึงมีทางดำเนินสู่นครราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารถวายมหาทานแก่คณะสงฆ์ พระเจ้าพิมพิสารปรารถนาว่าลุมพินีวัน ไกลเกินไปจึงถวายเวฬุวันเป็นอาราม

๑๒. พระสารีบุตรพบพระอัสสชิ ได้ฟังคาถา เย ธมมา บรรลุนิเสศตาม นำคาถาดังกล่าวไปบอกแก่พระโมคคัลลานะ พระโมคคัลลานะบรรลุนิเสศตามเช่นกัน ต่อมาทั้ง ๒ ได้เฝ้าพระพุทธเจ้า และเป็นอัครสาวก วันที่พระสารีบุตรบรรลุนิสรณะ ได้มีสาวกสันนิบาต

๑๓. พระเจ้าสุทโธทนะทราบข่าวพระพุทธเจ้า จึงส่งอมาตย์พร้อมบริวาร ๑,๐๐๐ ไปทูลเชิญเสด็จนิวัตินครกบิลพัสดุ์ ทรงส่งอมาตย์ไปถึง ๙ นาย บริวาร ๙,๐๐๐ ก็ไม่ได้ทราบข่าว เนื่องจากทุกคนออกบวชหมด สุดท้ายทรงส่งกาฬทายีอมาตย์ กาฬทายีรับปากว่าจะทำการให้สำเร็จ หากพระเจ้าสุทโธทนะทรงอนุญาตให้บวช

๑๔. เมื่อกาฬทายีและบริวารบวชและบรรลุนิสรณะแล้ว ได้พรรณนาคุณของการเดินทางแต่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้ามีพระดำริเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมอรหันต์สาวก ๒๐,๐๐๐ รูป

๑๕. กาพุทธายีเถระเหาะไปนครกบิลพัสดุ์เพื่อทูลข่าวแด่พระเจ้าสุทโธทนะ ตลอดระยะเวลาที่เสด็จ พระเจ้าสุทโธทนะได้ถวายอังกาส กาพุทธายีเป็นผู้เหาะนำอังกาสนั้นมาแด่พระพุทธเจ้า

๑๖. เจ้าศากยะเตรียมนิโครธารามเป็นที่ประทับแด่พระพุทธเจ้าและพุทธสาวก พระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์ทำลายทิวเขาของเหล่าเจ้าศากยะ ฝนโบกขรพรรษตก ตรัสเรื่องพระเวสสันดร

๑๗. พระพุทธเจ้าทรงออกบิณฑบาตในนครกบิลพัสดุ์ รานุมาตาทอดพระเนตรเห็นตรัสชมความงาม แล้วทูลพระเจ้าสุทโธทนะ

๑๘. พระเจ้าสุทโธทนะทรงมีความอายเมื่อทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้าทรงเที่ยวภิกขาจารไม่สมกับเป็นราชวงศ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าวงศ์ของพระองค์คือพุทธวงศ์ ดำรงพระชนม์ด้วยการภิกขาจาร พระเจ้าสุทโธทนะได้บรรลุนิเวศน์ตามลำดับ และก่อนสิ้นพระชนม์ได้บรรลุนิเวศน์

๑๙. พระเจ้าสุทโธทนะนิมนต์พระพุทธเจ้าเข้าสู่ปราสาท รานุมาตามิได้มาเฝ้า จึงเสด็จไปห้องที่ประทับของนาง พระเจ้าสุทโธทนะทูลว่า เมื่อพระนางรานุมาตาทรงทราบข่าวว่าพระพุทธองค์มีวัตรเช่นใด นางก็ถือวัตรเช่นนั้น เมื่อพระนางคลายความเศร้าโศก ทรงตรัสจันทกนิกริชาตก พระนางบรรลุนิเวศน์

๒๐. พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังปราสาทของเจ้าชายนันทะขณะที่เจ้าชายกำลังเข้าการวิเวก และโปรดให้เจ้าชายนันทะบวช ทั้งๆ ที่เจ้าชายไม่ปรารถนา

๒๑. พระรานุมาตาทรงส่งพระรานุลกุมารไปสู่สำนักของพระพุทธเจ้าเพื่อทูลขอทรัพย์ พระพุทธเจ้ามีพระดำริมอบอริยทรัพย์ ๗ ประการที่ได้ ณ ควงไม้โพธิ์ จึงตรัสเรียกพระสารีบุตรให้ช่วยบวชแก่พระรานุลกุมาร

๒๒. เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ เกิดโทรมนัส ทูลขอพรมิให้พระพุทธเจ้าทรงบวชบุตรที่บิดามารดาไม่อนุญาต พระพุทธเจ้าประทานพร ภายหลังจากที่พระเจ้าสุทโธทนะบรรลุนิเวศน์ พระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปนครราชคฤห์พร้อมด้วยเหล่าภิกษุ

๒๓. อนาคตปิณฑิกเศรษฐีมาค้าขายในนครราชคฤห์ ไปเยี่ยมเศรษฐีสหายรัก ได้ข่าว พระพุทธเจ้า ได้เข้าเฝ้าตอนเข้ามิด ได้ฟังธรรมและบรรลुโสดาบัน วันต่อมาได้ถวายอังกาสและ อารานาให้พระพุทธเจ้าเสด็จนครสาวัดดี

๒๔. ระหว่างเดินทางกลับนครสาวัดดี อนาคตปิณฑิกเศรษฐีมอบทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ เพื่อสร้างวิหารไว้ทุกๆ โยชน์ ตลอดระยะทาง ๔๕ โยชน์ เมื่อถึงนครสาวัดดีได้ซื้อเซตวันด้วยทรัพย์ ๑๘ โภกิตด้วยการวางลาดทรัพย์ และบริจาคค่างก่อสร้างวิหารอีก ๑๘ โภกิต เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จ นครสาวัดดี อนาคตปิณฑิกเศรษฐีได้ถวายวิหาร

๒๕. ลำดับนามผู้สร้างวิหารถวายพระพุทธเจ้าตั้งแต่สมัยพระเจ้าวิปัสสีจนถึงพระ-
มหาสมณโคดม

ข้อสังเกตเกี่ยวแก่พุทธประวัติในพระไตรปิฎกและในนิทานกถา

๑. นิทานกถาแต่งหลังพระไตรปิฎกกว่า ๑,๐๐๐ ปี และผู้แต่งมีความมุ่งหมายในการ-
บอกเล่าพุทธประวัติมากกว่าในพระไตรปิฎก พุทธประวัติในนิทานกถาจึงมีเนื้อความขยายออกไป
มากกว่าที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก นิทานกถาจึงเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่ละเอียดกว่าที่มีอยู่ใน
พระไตรปิฎก อย่างไรก็ตามพบว่า มีเนื้อความบางอย่างปรากฏในพระไตรปิฎกแต่กลับไม่ปรากฏ
ในนิทานกถา เช่น

- เมื่อพระสัทมบดีพรหมทูลอารานาให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อเกื้อกูลสัตว์
โลก ในวินัยปิฎก มหาวรรค (วินย ๔/๙) พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาอุปมาบุคคลเหมือนดอกบัว ๔
เหล่า ส่วนในมหาปทานสูตร (ทีฆ. ๒/๔๔), ปาสราสิสูตร (มชฺฌิม. ๑/๓๒๓), และโพธิราชกุมาร
สูตร (มชฺฌิม ๒/๕๑๑) ทรงอุปมาเหมือนดอกบัว ๓ เหล่า

- ราชกุมารแห่งศากยะประกอบด้วยภัททิยราชา อนุรุทธ์ อานนท์ ภัคคุ และพระ-
กัมพิละ กับพระเทวทัตแห่งโกถิยะ และอุบาลีช่างกลบกรบ รวม ๗ คนออกบวช (วินย ๗/๓๔๑)

๒. ความบางตอนในนิทานกถากล่าวอย่างรวบรัด แต่ในพระไตรปิฎกมีเนื้อความ
พิสดารกว่า ทำให้เข้าใจพุทธประวัติได้มากกว่า เช่น ตอนพระพุทธเจ้าทรงพบกับอุปกาศิวกะ ดังนี้

พระไตรปิฎก	นิทานกถา
<p>อทุทสา ไช อูปโก อาชีวกโก ภควนุตฺตํ อนุตฺตรา จ คยฺ อนุตฺตรา จ โโพธิ อทุธานมคฺคปฏฺธิปฺนฺนํ ทิสฺวาน ภควนุตฺตํ เอตทโวจ วิปฺปสฺสนฺนาณิ ไช เต อาวุโส อินฺทฺริยานิ ปริสุทฺโธ จวิวนฺโณ ปฺริโยทาโต กัสสิ ตฺวํ อาวุโส อทุทิสฺส ปพฺพชิตฺโต โก วา เต สตฺถา กสฺส วา ตฺวํ ฐมฺมํ โรเจสฺสีติ ฯ เหวํ วุตฺเต ภควา อูปกํ อาชีวกํ คาถาหิ อชฺชฎภาสิ</p> <p>สพฺพภาภิกฺขุ สพฺพวิทฺฐมฺมุสมิ สพฺพเพสุ ฐมฺเมสุ อณฺุปลิตฺโต สพฺพญชฺโห ตณฺุหฺกฺขเย วิมฺุตฺโต สยฺม อภินฺุถาย กมฺุทฺธิเสยฺยํ ฯ</p> <p>น เม อาจฺริโย อตฺถิ สทิสฺโส เม น วิชฺชติ สเทวกสฺมุํ โลกสฺมุํ นตฺถิ เม ปฏฺธิปฺคฺคโล ฯ อหฺญหิ อรหา โลเก อหํ สตฺถา อณฺุตฺตโร เอโกมฺุหิ สมฺมาสมฺุทฺโธ สฺตีภฺุโตสฺมุํ นิพฺุทฺโต ฯ ฐมฺมจกฺกํ ปวตฺเตตฺตํ คจฺฉามิ กาสินํ ปุริ อณฺุฏฺฐสฺมุํ โลกสฺมุํ อหฺญถึ อมตฺทณฺุทฺทินฺติ ฯ</p> <p>ยถา ไช ตฺวํ อาวุโส ปฏฺธิชานาสิ อรรหฺสิ อณฺุตฺตชฺชินฺติ ฯ มาทิสฺสา เว ชินา โหณฺุติ เย ปตฺตฺตา อาสวกฺขยฺมํ ฯ ชิตฺตา เม ปาปกฺกา ฐมฺมา ตสฺมาหฺมฺปกฺก ชฺชินฺติ ฯ</p> <p>เอวํ วุตฺเต อูปโก อาชีวกโก หุเวยฺยาวุโสติ วตฺวา สึลฺลํ โอกมฺุเปตฺวา อุมฺมุคฺคํ คเหตฺวา ปกฺกามิ ฯ อถไช ภควา อณฺุปฺพุเพน จาริกํ จรมาโน เยน</p>	<p>จาตฺตทฺทิสฺสียํ ปจฺจุสฺสมเย ปภาตฺตาย รตฺตติยา กาลสฺเสว ปตฺตจฺฉีวรมาทฺาย อฏฺฐารสโยชนมคฺคํ ปฏฺธิปฺนฺโน</p> <p>อนฺุตรามคฺเค อูปกนฺุณาม อาชีวกํ ทิสฺวา</p> <p>ตสฺส ตํ อตฺตโน พุทฺธภาวํ อาจิกฺกชิตฺวา ตํ ทิวสฺสเยว สายณฺุหสมเย อธิปตฺนํ อคฺมาสิ ฯ</p> <p>(ชาตกฏฺฐกถา ๑/๑๔๙)</p>

พระไตรปิฎก	นิทานกถา
<p>พาราณสี อสิปตน์ มิคทาโย เยน ปญจวคคิยา ภิกขุ เตนุปลงฺกมิ ฯ</p> <p>(วินย. ๔/๑๑-๒)</p> <p>—อาชีวกชื่ออุปกะเห็นพระผู้มีพระภาคทรงพระ ดำเนินทางไกลระหว่างแม่น้ำคยา กับต้นโพธิ์ ได้ ทูลแต่พระผู้มีพระภาคว่าดังนี้ อาวุโส ! อินทรีย์ ของท่านบริสุทฺธิ์ ผิดพรรณของท่านบริสุทฺธิ์ผุด ผ่อง อาวุโส ! ท่านบวชด้วยคำชี้แนะของใคร ? ใครเป็นศาสดาของท่าน ? หรือท่านขึ้นชอบ ธรรมของใคร ? เมื่ออุปกะชิวะกราบทูลอย่างนี้ แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาตอบอุปกะ ชิวะว่า</p> <p>เราเป็นผู้ชนะ (กิเลส) ทั้งหมด เราเป็นผู้รู้ทั้งหมด เป็นผู้ที่ไม่ถูกกิเลสแปดเปื้อนในธรรมทั้งปวง เป็นผู้ละทิ้งทุกสิ่ง เป็นผู้หลุดพ้นเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา เราได้อภิญญาด้วยตนเอง จะพึงมีใครเล่าชี้แนะเรา อาจารย์ของเราไม่มี บุคคลเช่นเราก็ไม่พบอีกแล้ว บุคคลที่เสมอเหมือนกับเรา ไม่มีทั้งในโลกและเทวโลก ด้วยเหตุว่าเราเป็นพระอรหันต์ในโลก เราเป็นศาสดา ไม่มีศาสดาอื่นเหนือกว่า เราผู้เดียว เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เราเป็นผู้เย็น ดับ (ไฟ) กิเลสได้แล้ว</p>	<p>—ตอนเช้ามีดในคืนวัน ๑๔ ค่ำ เมื่อรัตติกาลได้ สว่างขึ้นแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรแต่เช้าตรู่ ทรงพระดำเนินไปตามมรรคาได้ ๑๘ โยชน์ ระหว่างทางทรงได้พบอาชีวกผู้มีชื่อว่าอุปกะ ได้ ตรัสบอกแก่อุปกะอาชีวกนั้นว่า พระองค์ทรงถึง ซึ่งความเป็นพระพุทฺธเจ้าด้วยตนเอง แล้วได้ เสด็จถึงป่าอสิปตนมฤคทายวันยามสายัณห์ใน วันนั้น</p>

พระไตรปิฎก	นิทานกถา
<p>เราจะไปยังเมืองในแคว้นกาสิ เพื่อหมูน (กงล้อ) พระธรรมจักร เราจะลั่นกลองประกาศพระอมตธรรม ในโลกของสัตว์ผู้มีคบอด (อุปกาศีวกทูลว่า) อาวุโส ! ท่านรู้ได้อย่างไร ว่าท่านเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ชนะที่ไร้ที่สิ้นสุด (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) บุคคลผู้ถึงซึ่งความสิ้นไปแห่งอาสวะแล้ว ย่อม เป็นผู้ชนะดุจดังเรา อุปกะเอย ! เราชนะธรรมอันเป็นบาปแล้ว ดังนั้นเราจึงเป็นผู้ชนะ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเช่นนั้นแล้ว อุปกาศีวกะ ทูลว่า พอเถิด อาวุโส แล้วส่ายศิโรชนะ ถือเอา ทางข้างๆ เดินหลีกไปเสีย ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกโดยลำดับ กระทั่งถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงนคร พาราณสี เสด็จเข้าไปหาภิกษุปัญจวัคคีย์</p>	

๓. บางตอนพระไตรปิฎกและนิทานกถามีเนื้อความที่ขัดแย้งกัน เช่น การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมของเจ้าชายสิทธัตถะ ข้อความในปาสราสีสูตร มหาสัจจกสูตร โพธิราชกุมารสูตร และสคารวสูตร ในพระสูตรต้นปิฎก กล่าวตรงกันว่า เจ้าชายสิทธัตถะทรงปลงพระเมาฬีและพระมัสสุ ออกผนวชท่ามกลางพระอัสสุนของพระราชบิดาและพระราชมารดาที่ไม่ทรงประสงค์ให้พระองค์ออกผนวช แต่ในนิทานกถากล่าวว่า ทรงม้ากัณฐกะหนีออกจากพระนครในราตรีกาล มีนายฉันทะเป็นผู้ติดตาม แล้วผนวช ณ ริมฝั่งแม่น้ำอนิมา

๔. บางตอนในพระไตรปิฎกและนิทานกถามีรายละเอียดที่แตกต่างกัน เช่น เรื่องพระปัจจุวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรม ในวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ กล่าวว่า โภณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมก่อน ต่อมา วัปปะและภัททิยะได้ดวงตาเห็นธรรมพร้อมกัน จากนั้นมหานามะและอัสสชิ

ได้ดวงตาเห็นธรรมพร้อมกันในวันรุ่งขึ้น แต่ในนิทานกถากล่าวว่าปัญญาวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรมคนละวันเรียงกันไป ดั่งข้อความที่คัดมาเปรียบเทียบกันดังนี้

พระไตรปิฎก	นิทานกถา
<p>อถโข อายสฺมา อญฺเฐโกณฺหณฺโฏโฏ ทิฏฺฐจรมฺโม ปตฺตตมฺโม วิทิตตมฺโม ปริโยคาพฺพหรมฺโม ติณฺณ- วิจิกฺโข วิคตกถฺกโก เวสสารชฺชปฺปตฺโต อ- ปฺรปฺปจฺจโย สตฺถุ สาสเน ภควนฺตํ เอตทโวจ ลเภยฺยหา ภนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ ลเภยฺยํ อฺปสมฺปนฺนติ ฯ เอहि ภิกฺขุติ ภควา อโวจ สุวากฺขาโต ธมฺโม จร พฺรหฺมจฺริยํ สมฺมา ทฺวักขสฺส อนฺตกิริยาयाติ ฯ สา ว ตสฺส อายสฺมโต อฺป- สมฺปทา อโหสิ ฯ</p> <p>อถโข ภควา ตทวเสเส ภิกฺขุ ธมฺมียา กถาย โอวทิ อฺนุสาสิ ฯ อถโข อายสฺมโต จ วปฺปสฺส อายสฺมโต จ ภทฺทียสฺส ภควตา ธมฺมียา กถาย โอวทีย-มานานํ อฺนุสาสิยานานํ วิรชํ วิตมลํ ธมฺมจฺกขํ อฺทปาติ ยงฺกิลฺลิจิ สมฺพทฺธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมนฺติ ฯ</p> <p style="text-align: center;">ฯลฯ</p> <p>อถโข ภควา ตทวเสเส ภิกฺขุ นีหารภตฺโต ธมฺมียา กถาย โอวทิ อฺนุสาสิ ฯ ยํ ตโย ภิกฺขุ ปิณฺฑทฺาย จริตฺวา อหฺรณฺติ เตน ฉพฺพคฺโค ยาเปติ ฯ</p> <p>อถโข อายสฺมโต จ มหานามสฺส อายสฺมโต จ อสฺสชฺชิสฺส ภควตา ธมฺมียา กถาย โอวทียมานานํ อฺนุสาสิยานานํ วิรชํ วิตมลํ ธมฺมจฺกขํ อฺทปาติ</p>	<p>อตุตฺตราสาพฺพทฺทโยเค วตฺตมานเ อญฺจารส- พฺรหฺมโกฏฺฐิ ปรีวฺโต ปญฺจวคฺคิเย เถเร อามนฺเตสิ ธมฺมจฺกขปฺปวตฺตนฺตฺตฺตฺตํ เทเสสิ ฯ.เตสฺส อญฺเฐโกณฺหณฺโฏโฏ เทสนานฺุสาเรน ฅาณํ เปเสนฺโต สุตฺตปริโนสาเน อญฺจารสทฺธิ พฺรหฺม- โกฏฺฐิ สทฺธิ โสตาปตฺติผล ปตฺติจฺจาสิ ฯ</p> <p>สตุถา ตตฺถเวว วสฺสํ อฺปคนฺตฺวา ปฺนทิวเส วปฺปตฺถเระ โอวทฺนฺโต วิหาเรเวว นิสฺสีติ ฯ เสสา จตฺตาโร ปิณฺฑทฺาย จริสฺสุ ฯ วปฺปเถโร ปุพฺพณฺุเหเวว โสตาปตฺติผลํ ปาปุณฺิ ฯ เอเตเนว อฺปาเยน จ ปฺนทิวเส ภทฺทียตฺถเระ ปาปุณฺิ ฯ เอเตเนว อฺปาเยน จ ปฺนทิวเส ภทฺทียตฺถเระ ปฺน- ทิวเส มหา-นามตฺถเระ ปฺนทิวเส อสฺสชฺชิตฺถเระนฺติ สพฺเพ โสตาปตฺติผล ปตฺติจฺจาเปตฺวา...</p> <p style="text-align: right;">(ชาตภูจกถา ๑/๑๕๐)</p>

พระไตรปิฎก	นิทานกถา
<p>ยงฺกิลฺลิจิ สฺมฺพุทฺถมฺมํ สฺพุทฺทนต์ นิโรธมฺมมฺนฺติ ฯ</p> <p>ฯลฯ</p> <p>เอถ ภิกฺขโวติ ภควา อโวจ สุวากฺขาทิ ธมฺโม จรต พุรฺหมจฺริยํ สฺมฺมา ทฺวักฺขสฺส อนฺตกิริยาयाติ ฯ สว เตสํ อายสฺมฺนฺตานิ อฺปสฺมฺปทา อโหสิ ฯ</p> <p>(วินย. ๔/๑๘-๑๙)</p> <p>—ครั้งนั้น พระอัญญาโกณฑัญญะได้เห็นธรรมแล้ว ได้รู้บรรลุพระธรรมแล้ว ได้รู้ธรรมโดยแจ่มแจ้งแล้ว ได้หยั่งลึกลงในธรรมแล้ว ข้ามพ้นความสงสัยแล้ว ปราศจากถ้อยคำแสดงความสงสัย บรรลุความเป็นผู้กล้าหาญ ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของศาสดา ทูลพระผู้มีพระภาคว่าดังนี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอจงภิกษุเถิด ธรรมะเรากล่าวไว้ดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด พระดำรัสดังนี้แล การอุปสมบทจึงได้มีแก่พระผู้มีอายุนั้น</p> <p>จากนั้น พระผู้มีพระภาคได้อนุศาสน์โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายที่เหลือด้วยธรรมิกถา เมื่อพระผู้มีพระภาคแสดงโอวาทเป็นอนุศาสน์ด้วยธรรมิกถาอยู่นั้น ธรรมจักขุ อันปราศจากมลทิน ไร้ซึ่งธุลี ได้บังเกิดแก่พระวัปปะและพระภัททิยะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีเกิด ย่อมมีดับเป็นธรรมดา</p> <p>ฯลฯ</p>	<p>—ในวันซึ่งกำลังเป็นโยคะแห่งนักษัตรในเดือน ในวันประกอบด้วยนักษัตรในเดือนอุตตรา-สาฬหะ^๑ ทรงมีพรหมจำนวน ๑๘ โภกิวัดล้อม ได้ตรัสเรียกพระปัญจวัคคีย์เถระเข้ามา แล้วทรงแสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในหมู่ปัญจวัคคีย์นั้น พระอัญญาโกณฑัญญะได้ใช้ญาณระลึกตามคำพระเทศนา พอพระสูตรจบลง ก็ตั้งอยู่ในไสดาปัตติผลกับด้วยพรหม ๑๘ โภกิวัด พระศาสดาเสด็จเข้าจำพระวัสสา ณ ที่นั้นในวันนั้นเอง ครั้นวันรุ่งขึ้น ก็ประทับลงประทานโอวาทแก่พระวัปปะเถระในพระวิหารนั่นเอง ส่วนปัญจวัคคีย์อีก ๔ รูป ก็ไปเที่ยวบิณฑบาตพระ-วัปปะเถระได้บรรลุไสดาปัตติผลในเช้าวันนั้น และโดยอุบายเช่นเดียวกันนี้ ในวันต่อมาก็เป็นพระภัททิยะเถระ วันถัดมาก็เป็นพระมหานามเถระ และวันถัดมา ก็เป็นพระอัสสชิเถระ (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ได้โปรดให้ปัญจวัคคีย์ทั้งปวงบรรลุไสดาปัตติผล</p>

^๑ วันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘

พระไตรปิฎก	นิทานกถา
<p>ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสวยภัตตะ ได้ทรงอนุศาสน์โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายที่เหลือด้วยธรรมิกถา ภิกษุทั้ง ๓ เทียววิณฑนาตนาของสิ่งใดมา ทั้ง ๖ ก็เลี้ยงชีพด้วยของสิ่งนั้น</p> <p>ต่อมา เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงอนุศาสน์โอวาทด้วยธรรมิกถาอยู่นั้น ธรรมจักขุ อันปราศจากมลทิน ไร้ซึ่งธุลี ได้บังเกิดแก่แก่พระมหานามะและพระอัสสชิว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีเกิดย่อมมีดับเป็นธรรมดา</p> <p>ฯลฯ</p> <p>พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอจงมาเป็นภิกษุเกิด ธรรมะเรากล่าวไว้ดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด พระดำรัสตั้งนั้นแล การอุปสมบทจึงได้มีแก่พระผู้มีอายุทั้งหลายนั้น</p>	

๕. ในนิทานกถา ระบุระยะเวลาอย่างแน่ชัดว่าเหตุการณ์สำคัญบางเหตุการณ์เกิดขึ้นในวันขึ้นหรือแรมเท่าใด เช่น

เอวํ อุตฺตราสาฬฺหณฺขตฺเต ปฏฺิสนฺธิ คณฺหิ ฯ

(ชาติกกุฏกถา ๑/๙๒)

—พระโพธิสัตว์ถือเอาปฏิสนธิในวันอุตตรอาสาฬหะนักษัตร^๑

อุตฺตราสาฬฺหณฺขตฺตโยเค วตฺตมานเ อฏฺุจาสพฺุรฺหมโกฏฺุฑฺุฑิ ปฺริวุโต ปญฺุจ-
วคฺุคฺิเย เถเว อามนฺุเตสิ ธมฺมจกฺุปปวตฺตตฺนสฺุตฺตฺนตฺ เตเสสิ ฯ...ปญฺุจมิยํ

^๑ วันเพ็ญเดือน ๘

ปักษุสสุ ปญจปี ชเน สนฺนิปาเตตฺวา อนตฺตลกฺขณฺสุตฺตุนฺตํ เทเสสิ ๕

(ชาติภูกกฤทธา ๑/๑๕๐)

—ในวันประกอบด้วยนักษัตรในเดือนอุตตราสาฬหะ^๑ ทรงมีพรหมจำนวน ๑๘ โภกิวัดล้อม ได้ตรัสเรียกพระปัญจวัคคีย์เถระเข้ามา แล้วทรงแสดงพระรั้มมจักกัปปวัตตนสูตร...ครั้นในวันที่ ๕ ของปีภษ^๒ ได้โปรดให้บุคคลทั้ง ๕ มาประชุมโดยพร้อมกัน แล้วทรงแสดง พระธรรมเทศนาอนัตตลักขณสูตร

สตฺถา พุทฺโธ หุตฺวา ปจฺมํ อนฺุตฺวสุสฺสํ อธิสฺปิเตเน วสฺสิตฺวา วุตฺถวสุโส ปวาเรตฺวา อูรุเวลฺลํ คนฺตุวา ตตฺถ ตโย มาเส วสนฺโต เตภาติกชฺฎฺฐิเล วิเนตฺวา ภิกฺขุสหฺสฺส-ปริวารโ ปุสฺสมาเส ปุณฺณมาย์ ราชคหํ คนฺตุวา เทว มาเส วสิ ๕ เขตฺตาวตฺวา พาราณสีโต นิภฺขมนฺตฺสฺส ปญฺจ มาสา ชาตา สกฺลเหมนฺโต อติภฺกนฺโต อูทฺยิตฺถเถรสฺส อาคตฺทิวสฺโต ปญฺจาย สตฺตภฺจทิวสา วิตีวตฺตา ๕ โส ผคฺคณ-ปุณฺณมาสิยํ จินฺเตสิ อติภฺกนฺโต เหมนฺโต วสุสฺนตฺสมโย อนฺุปฺตฺโต มนฺุสฺเสหิ สสุสานิ อูทฺถริตฺวา สมฺมุขสมฺมุขญฺจาเน มคฺคา ทินฺนา หริตฺติณฺสญฺจนฺนา ปจฺวีสุปฺปิตฺตา วนฺสนฺทา ปฏิปชฺชนภฺขโม มคฺโค กาลิ ทสฺพลสุสฺส ภาติสฺสงฺคหํ กาทฺตุนฺติ ๕ อถ ภควนฺตํ อฺุปฺสงฺกมิตฺวา สญฺจิมตฺตาหิ คาทาหิ ทสฺพลสุสฺส กุล-นคฺรคฺมนตฺถาย คมนวณฺณํ วณฺเณสิ ๕

(ชาติภูกกฤทธา ๑/๑๕๘-๙)

—พระบรมศาสดา แม้ได้เป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว ในพรรษาแรกได้เสด็จไปประทับอยู่ในป่าอิสิปตนะมฤคทายวัน ออกพรรษาทรงปวารณาแล้ว เสด็จไปยัง อูรุเวลาเสนาณิคม ประทับอยู่ ที่นั่นได้ ๓ เดือน ทรงให้นมนำชฎิล ๓ ฟัน้อง ทรงได้บริวารจำนวน ๑,๐๐๐ ในวันเพ็ญเดือนปุสสมาส^๓ เสด็จไปสู่นครราชคฤห์ ประทับอยู่ ๒ เดือน นับแต่เสด็จออกจากพาราณสีมารวมได้ ๕ เดือน ฤดู

^๑ วันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘

^๒ วันแรม ๕ ค่ำเดือน ๘

^๓ วันเพ็ญเดือนยี่

เหมันต์ผ่านพ้นไป นับแต่วันที่อุทายีเถระ^๑มาถึง ล่องไปได้ ๗-๘ จนถึงวันเพ็ญเดือนฝักคุณมาส^๒ กาฬุทายีเถระคิดว่า เหมันตฤดูได้ผ่านไปแล้ว วัสสันตฤดูก็เวียนมาถึงตามลำดับ ผู้คนได้ถอนกล้าเรียบร้อยแล้ว ทำให้เห็นเป็นทางทอดไปข้างหน้า แผ่นดินปกคลุมด้วยหญ้าเขียวขจี แนวปามีดอกไม้ผลิบานงาม ถนนหนทางเป็นที่เหมาะจะสัญจรไป จึงเป็นกาลควรแท้ที่พระทศพลจะได้ส่งเคราะห์พระญาติ ลำดับนั้น จึงได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วพรรณนาคุณแห่งการเดินทางเป็นคาถา ๖๐ คาถา เพื่อให้พระทศพลเสด็จสู่พระนครแห่งพระตระกูล

เวลาที่ระบุเหตุการณ์ในพุทธประวัติแน่ชัดในนิทานกथाทำให้พุทธประวัติมีลักษณะเป็นชีวประวัติที่น่าเชื่อถือ และเป็นแบบอย่างแก่วรรณกรรมพุทธประวัติรุ่นหลัง หนึ่งในนั้นมีปฐมสมโพธิรวมอยู่ด้วย

๒.๓.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติจำแนกตามเนื้อหา

๒.๓.๒.๑ วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงแต่เฉพาะชีวประวัติของพระมหาสมณโคดม

ก. ลลิตวิสตระ

ลลิตวิสตระเป็นคัมภีร์พุทธประวัติฝ่ายมหายานนิกายธรรมวาสดิวาท Maurice Winter-nitz (1977: 253) แสดงความเห็นว่

เป็นไปได้ที่ลลิตวิสตระจะเป็นผลงานของบุคคลคนเดียว แต่เป็นผลกรรวบรวมของผู้ที่ไม่ปรากฏนาม

ลลิตวิสตระประพันธ์ด้วยภาษาสันสกฤตพันทาง (Hybrid Sanskrit หรือ Sanskritized Prakrit) ลลิตวิสตระเป็นข้อความที่พระอานนท์ถ่ายทอดพระพุทธรวณะที่ทรงตรัสแก่เหล่าภิกษุและพระโพธิสัตว์ทั้งหลายตามที่เทพบุตรทูลอาราธนา จึงขึ้นต้นด้วยถ้อยตามชนบเหมือนพระสูตรอื่นๆ ว่า “เอว ัมยา สุรุตม / เอกสมินุสมเย ภควานุ สุราวสุตยา วัหริติ สุม... / (ลลิตวิสตระ

^๑ คือ กาฬุทายี

^๒ วันเพ็ญเดือน ๔

๒๕๑๒: ๑) —เรื่องอันข้าพเจ้า^๑ได้สดับมาแล้วตั้งนี้ว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในนครสาวัตถี...” พุทธศาสนมหายานถือว่าลลิตวิสตระเป็นพระ-พุทธวจนะล้วนๆ และเป็นหนึ่งในบรรดาพระสูตรศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญทั้งหลาย^๒

แสง มนวิฑูร (๒๕๑๒: [๕]) ให้ความหมายชื่อ ลลิตวิสตระ ว่า

ลลิต แปลว่า การเล่นสนุกสำราญหรือการกรීทา วิสตร แปลว่า กว้างขวาง
พิสดาร ลลิตวิสตร หมายถึงชีวประวัติและงานของพระพุทธเจ้าอย่างกว้าง
ขวางพิสดาร

นอกจากชื่อ ลลิตวิสตระ แล้ว ชื่ออื่นๆ ที่ใช้เรียกคัมภีร์นี้ ได้แก่ ไวบุลยสูตร มหานิทาน และลลิตวิสตรปุราณะ (Winternitz, 1977: 248, 248 n.)

ลลิตวิสตระประพันธ์ด้วยร้อยแก้วผสมร้อยกรอง แบ่งเป็น ๒๗ อธิบายะ ตอนต้นกล่าวถึงมูลเหตุที่ทำให้พระพุทธเจ้าตรัสเล่าลลิตวิสตระ แล้วเริ่มเข้าสู่เนื้อเรื่องพุทธประวัติ เนื้อเรื่องส่วนใหญ่สอดคล้องกับพุทธประวัติของฝ่ายเถรวาท กล่าวคือ เล่าเรื่องพระโพธิสัตว์ทรงพระอุตสาหะเพื่อให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงพิจารณาตระกูลที่จะเสด็จไปบังเกิด ทรงจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตมาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางมายา ประสูติที่ป่าลุมพินีวัน เมื่อประสูติได้เพียง ๗ วัน พระพุทธมารดาถึงสวรรคต พระโพธิสัตว์กุมารได้รับคำพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือไม่ก็ได้เป็นพระพุทธเจ้า พระบิดาโปรดให้นำพระโพธิสัตว์ไปนมัสการเทวดาในวิหาร รูปปั้นเทวดาต่างล้มลง พระโพธิสัตว์แสดงศิลปวิทยาได้นางโคปาเป็นนมเหสี พระบิดาป้องกันไม่ให้พระกุมารออกผนวช แต่พระกุมารก็เสด็จออกผนวชภายหลังจากที่เห็นนิมิต ๔ ประการ เมื่อผนวชแล้วทรงได้พบกับพระเจ้าพิมพิสาร ทรงศึกษากับอาราทะ กาลาปะ^๓ และรุททะ รามปุตระ^๔ แต่ไม่ทรงบรรลุนิพพาน จึงทรงลาอาจารย์มาปฏิบัติธรรมตามลำพัง ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาแต่เมื่อเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้จึงทรงละทิ้งเสีย ภัทรวรรคีย์ทั้ง ๕^๕ ผู้อุปัฏฐากจึงลี้ภัยจากพระองค์ไป ทรงรับหญ้าจาก

^๑ คือ พระอานนท์

^๒ พระสูตรสำคัญอื่นของมหายานได้แก่ ปรัชญาปารมิตาสูตร คันทวยุทธ จันทรปทีปสูตร ลังกาวตารสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร ตถาคตคฤหะกสูตร และสวรรณประภาสสูตร

^๓ อาฬารดาบส กาลามโคตร

^๔ อุททกดาบส รามปุตระ

^๕ ปัญจวัคคีย์

สวัสติกะ^๑ ทรงพิจารณาธรรมได้ดวงไม้โพธิ์ ทรงผจญมาร ทรงชนะมารและได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงรับอาหารจากตระปุษะ^๒ และ ภัลลิกะ ทำวรมหาราชถวายบาตร พรหมพุลอาราธนาให้ ทรงแสดงธรรม ทรงแสดงธรรมโปรดภัทรวรรคีย์ทั้ง ๕

เมื่อเปรียบเทียบกับนิทานกถาซึ่งเป็นพุทธประวัติของเถรวาท จะเห็นว่าลลิตวิสตระคือ เนื้อความทั้งหมดในอวิทูเรนิทานและความส่วนใหญ่ในสันติเกนิทานของนิทานกถา พุทธประวัติ ทั้ง ๒ เรื่องเริ่มเล่าเรื่องและไปสิ้นสุดในเหตุการณ์ใกล้เคียงกัน ลลิตวิสตระยุติเรื่องในตอนปฐมเทศนา ส่วนนิทานกถาเล่าเหตุการณ์ต่อออกไปอีกเล็กน้อย นิทานกถายุติเรื่องที่พระราชหุลกุมาร ผนวงชและอนาถปิณฑิกเศรษฐีถวายเซตวันมหาวิหาร เนื้อหาส่วนใหญ่ในลลิตวิสตระใกล้เคียงกับนิทานกถา มีเนื้อความเพียงส่วนน้อยปรากฏแต่เฉพาะในลลิตวิสตระหรือนิทานกถา ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ โสติยะ

^๒ ตัปปุสะ

ตารางที่ ๑: เปรียบเทียบเนื้อเรื่องที่ปรากฏเฉพาะในลลิตวิสตระหรือในนิทานกถา

เนื้อเรื่องที่ปรากฏเฉพาะในลลิตวิสตระ	เนื้อเรื่องที่ปรากฏเฉพาะในนิทานกถา
	พระนางมายาทรงพระสุบินนิมิต
พระเจ้าศุทโธทนะโปรดให้นำพระโพธิสัตว์ไปนมัสการเทวรูปที่เทวสถาน	
มีผู้นำเครื่องประดับมาถวายพระโพธิสัตว์ พระกายของพระโพธิสัตว์รุ่งโรจน์เข้มแสงเครื่องประดับ	
พระกุมารแสดงชื่อหนังสือ ๖๔ ชื่อ พระอาจารย์วิศวามิตรไม่รู้จัก พระอาจารย์สอนพระกุมารอื่นโดยอาศัยพระโพธิสัตว์	
	พระเจ้าศุทโธทนะทรงสร้างสระโบกขรณีแต่พระโอรส
พระพุทธเจ้าผู้ประทับในโลกธาตุทั้ง ๑๐ ทิศ และทวยเทพเตือนให้พระโพธิสัตว์ออกผนวช	
	ทรงทราบข่าวพระประสูติกារของพระราहुลกุมาร และทรงสดับค่านางกัสาโคตมีขัตติย-กัญญา
	โปรดพระยสะและชฎิล ๓ พี่น้อง โปรดพระเจ้าพิมพิสาร ทรงได้พุทธอัศวสาร เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ โปรดพระเจ้าศุทโธทนะและราहुลมาตา พระนันทกุมารและพระราहुลผนวช อนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างและถวายเชตวัน ^๑

^๑ เนื้อความตั้งแต่โปรดพระยสะและชฎิล ๓ พี่น้องจนถึงอนาถปิณฑิกเศรษฐีถวายเชตวันนารามไม่ปรากฏในลลิตวิสตระ เพราะลลิตวิสตระยุดีเรื่องเพียงตอนทรงแสดงปฐมเทศนา

และมีบางตอนเนื้อความโดยรวมของลลิตวิสตระกับนิทานกถาสอดคล้องกัน จะต่างกันก็เพียงรายละเอียดเล็กน้อย ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๒: เปรียบเทียบเนื้อเรื่องลลิตวิสตระกับนิทานกถาในตอนเดียวกันแต่มีรายละเอียดแตกต่างกัน

ลลิตวิสตระ	นิทานกถา
พระโพธิสัตว์ประสูติได้ต้นปลักษะ (< ปลักษะ “ <i>Ficus infectoria</i> —ต้นมะเดื่อ”)	พระโพธิสัตว์ประสูติได้ต้นสาละ (< สาละ “ <i>Vatica robusta</i> ”)
เทวดาบันดาลให้พระเจ้าสุทโธทนะลวงรู้ในความฝันว่าพระโพธิสัตว์จะเสด็จหนีผนวช พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงวางทหารป้องกัน	พราหมณ์ ๘ นายทำนายว่าถ้าพระโพธิสัตว์ผนวชจะได้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์จะออกผนวชเมื่อได้เห็นบุพพนิมิต ๔ พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงวางอารักขา
เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงเจริญวัยขึ้น เสด็จไปหมู่บ้านชาวนา ทอดพระเนตรชาวนาและบุตรอมตย์ทำนา ทรงกระทำสมาธิได้ต้นหญ้า ๓ ต้น ๕ ต้น เหาะผ่านไปไม่ได้ จึงกระทำประทักษิณและเหาะจากไป	พระเจ้าสุทโธทนะเสด็จไปทรงประกอบพิธีวิปสมงคล ทรงนำพระกุมารน้อยโพธิสัตว์ไปด้วย ขณะที่นางพี่เลี้ยงพากันไปดูราชพิธี พระกุมารได้ประทับนั่งกระทำสมาธิ
พระโพธิสัตว์เข้าพิธีสุมพร ทรงแสดงศิลปวิทยาต่างๆ เหนือกว่าศากยกุมารอื่นๆ ได้นางโคปาเป็นอัครมเหสี	พระโพธิสัตว์มีพระราหุลมาตาเป็นอัครมเหสี เสวยมหาสมบัติสนุกอยู่ พระญาติตำหนิว่าพระโพธิสัตว์ไม่ศึกษาศิลปะ พระโพธิสัตว์จึงทรงแสดงธนูศิลป์แก่พระญาติ
เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงปลงผมผนวชแล้ว นายจันทกะพร้อมกับมัจฉานุก็กลับไปแจ้งข่าวแก่ศากยกษัตริย์	มัจฉานุรู้กะขาดใจตายเมื่อต้องจากพระโพธิสัตว์

^๑ คนไทยมักแปล สาละ ว่า “ต้นรัง” A. A. Macdonell (1979: 348) ให้ชื่อทางวิทยาศาสตร์ของต้น สาละ หรือ สาละ ว่า *Vatica robusta* แต่ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ พิมพ์ครั้งที่ ๕ (๒๕๓๘: ๖๙๓) ให้ชื่อทางวิทยาศาสตร์ของต้นรังว่า *Shorea siamensis* จะเห็นได้ว่าเป็นไม้คนละชนิดกัน

ลลิตวิสตระ	นิทานกถา
ภัทธวรรคีย์ทั้ง ๕ เป็นศิษย์ของรุทรกะ ราม- บุตรระมาก่อน	โกณฑัญญะหัวหน้าปัญจวัคคีย์เป็น ๑ ใน พราหมณ์ทั้ง ๘ ที่ถวายคำทำนายพระลักษณะ ของพระโพธิสัตว์กุมาร ปัญจวัคคีย์ที่เหลือเป็น บุตรพราหมณ์ที่ร่วมทำนายพระลักษณะ ทั้ง ๕ ออกบวชขอพระโพธิสัตว์ ไม่ปรากฏว่าเป็นศิษย์ ผู้ใด
พระเจ้าสุทโธทนะทราบข่าวพระโพธิสัตว์ทรง- บำเพ็ญทุกกรกิริยาอย่างยิ่งยวด เพราะส่งทูตไป สำนักพระโพธิสัตว์ทุกวัน	เทวดาแจ้งข่าวแก่พระเจ้าสุทโธทนะว่าพระ- โพธิสัตว์กระทำทุกกรกิริยาจนจนกระทั่งกาลละ

ลักษณะเฉพาะของลลิตวิสตระที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือลลิตวิสตระมีบทพรรณนายืด
ยาวมาก ความพรรณนามักแต่งด้วยร้อยกรอง บางครั้งเนื้อความในร้อยกรองและร้อยแก้วจะซ้ำ
กัน ทำให้ลลิตวิสตระกลายเป็นคัมภีร์ขนาดใหญ่ขึ้นมาแม้จะมีเนื้อหาครอบคลุมน้อยกว่านิทาน-
กถาและวรรณกรรมพุทธประวัติอื่นๆ ก็ตาม

คัมภีร์ลลิตวิสตระได้แปลออกเป็นภาษาจีนครั้งแรกตั้งแต่ตอนต้นคริสตกาล
(Winternitz, 1977: 253) นอกจากนี้ยังได้แปลออกเป็นภาษาธิเบตอีกด้วย ไม่มีหลักฐานว่าผู้ใด
เป็นผู้แปลและแปลแต่เมื่อใด ทราบแต่เพียงว่าประมาณคริสต์วรรษที่ ๑๔ ลลิตวิสตระได้แปลออก
เป็นภาษา มองโกลอีกต่อหนึ่ง ใช้ชื่อว่าคัมภีร์ Arban qoyar j→okiyangyui ในข้อความท้ายต้น
ฉบับ (colophon) ของคัมภีร์ Arban qoyar j→okiyangyui ระบุว่า พระภิกษุ Ses-rab Sen-ge
ผู้มีชีวิตอยู่ในสมัยราชวงศ์หยวน (ค.ศ. ๑๒๖๐-๑๓๖๘) เป็นผู้แปลเป็นภาษามองโกล (Poppe
1967: 11) ภายหลัง Nicholas Poppe (1967) ได้แปลจากภาษามองโกลออกมาเป็นภาษา
อังกฤษอีกทอดหนึ่ง Poppe ให้ชื่อคัมภีร์นี้เป็นภาษาอังกฤษว่า “the Twelve Deeds of
Buddha—พุทธทวาทศ-กรรม” ส่วนลลิตวิสตระฉบับแปลภาษาไทยมี ๓ ส่วน ส่วนแรกพระ
ยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละ-ลักษมณ์) แปล ส่วนวันที่ ๒ พระพินิจวรรณการ (แสง ศาลิตุล)
แปล และส่วนวันที่ ๓ แสง มณีวิฑูรแปล ๒ ส่วนแรก แปลไม่จบ คือแปลได้เพียง ๒ อธิบายะ
และ ๗ อธิบายะ ตามลำดับ จากต้นฉบับจำนวนทั้งสิ้น ๒๗ อธิบายะ

ข. พุทธจรีต

พุทธจรีตเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่ได้รับยกย่องว่าไพเราะที่สุด เป็นผลงานของกวีชื่อ อัครโฆษะ มีกวีหลายคนใช้ชื่อนี้ พุทธจรีตเป็นผลงานของกวีชื่ออัครโฆษะซึ่งมีชีวิตอยู่ใน รัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กุษาณะในคริสต์ศตวรรษที่ ๑ (Cowell, 1968: ix) ต้นฉบับพุทธจรีตภาษาสันสกฤตที่เชื่อว่าเป็นต้นฉบับดั้งเดิมจริงๆ มีเพียง ๑๓ สรรค (จบตอนชนะมาร) แต่ต้นฉบับเท่าที่พบในปัจจุบันไปจบที่สรรคที่ ๑๗ (จบตอนได้สาวกสำคัญ โปรดพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ แล้วเสด็จขึ้นเหนือเพื่อแสดงธรรม) ชาวเนปาลชื่ออมฤตานันทะผู้มีชีวิตอยู่ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นผู้คัดลอกจากต้นฉบับดั้งเดิมและแต่ง ๔ สรรคท้ายเติมขึ้นมา อมฤตานันทะเองยอมรับว่าที่ต่อเติมและยุติเรื่องเพียงเท่านั้นเพราะไม่สามารถหาต้นฉบับภาษาสันสกฤตได้ อมฤตานันทะระบุไว้ท้ายใบลาน (colophon) ว่า “ได้สืบหาต้นฉบับทุกหนแห่ง แต่ไม่พบข้าพเจ้า อมฤตานันทะจึงได้รจนารับเติม ๔ สรรค คือสรรคที่ ๑๔, ๑๕, ๑๖ และ ๑๗” (Cowell, 1968: xi) ต้นฉบับที่หอประสาธตศาสตร์พบภายหลังและลงพิมพ์ในวารสารสมาคมเอเชียแห่งเบงกอล (Journal of the Asiatic Society of Bengal: JASB) เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๐๙ นั้น ก็มีเพียง ๑๓ สรรคครึ่งเช่นกัน แต่หลักฐานที่ได้จากบันทึกของหลวงจีนอึ้งจิงพบว่า พุทธจรีตฉบับดั้งเดิมมีเนื้อเรื่องตั้งแต่พระพุทธรูปเจ้าประสูติจนปรินิพพาน นอกจากนี้หลวงจีนอึ้งจิงยังได้อ้างถึงพุทธจรีตฉบับแปลภาษาจีนซึ่งแปลระหว่างคริสต์ศักราช ๔๑๔-๔๒๑ มีจำนวน ๒๘ สรรค^๒ เนื้อความเท่ากันและเมื่อนำไปเปรียบกับฉบับแปลภาษาทิเบตซึ่งแปลเมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๗-๘ พบว่าฉบับแปลภาษาทิเบตก็มีจำนวน ๒๘ สรรคเท่ากัน (Winternitz, 1977: 258-9) สันนิษฐานว่า พุทธจรีตฉบับสันสกฤตดั้งเดิมน่าจะมีจำนวน ๒๘ สรรคเช่นกัน

คัมภีร์พุทธจรีตฉบับภาษาจีนมีชื่อว่า คัมภีร์ Fo-Sho-Hing-Tsan-King พระธรรมรักษ์แปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนเมื่อ ค.ศ. ๔๒๐ และ Samuel Beal (1968) ได้ถ่ายทอดเป็นภาษาอังกฤษอีกต่อหนึ่งและพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๘๓ รวมอยู่ในหนังสือชุด The Sacred Books of the East เล่มที่ ๑๙ ในภาคผนวกของหนังสือดังกล่าว Beal (1968: 340-3) ได้

^๑ อึ้งจิงเป็นภิกษุชาวจีน หลวงจีนอึ้งจิงเดินทางจาริกไปแสวงบุญที่อินเดียเมื่อ ค.ศ. ๖๗๓ บันทึกของหลวงจีนอึ้งจิงกับทั้งภิกษุชาวจีนคนอื่นๆ มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์และประวัติวรรณคดีของอินเดียเป็นอย่างมาก

^๒ T. W. Rhys Davids แสดงความเห็นว่ายฉบับแปลภาษาจีนซึ่งพระธรรมรักษ์เป็นผู้แปลนี้ ไม่ได้แปลจากงานของอัครโฆษะ แต่ Else Wohlgemath เชื่อว่าต้องแปลจากงานของอัครโฆษะอย่างไม่ต้องสงสัย แม้ว่าฉบับแปลภาษาจีนจะมีข้อความบางอย่างหายไปและบางอย่างเพิ่มแทรกเข้ามาก็ตาม (Winternitz, 1977: 259 n.)

เทียบพุทธจริตกับคำแปลภาษาจีนไว้ แสดงให้เห็นว่า พระธรรมรักษได้แปลพุทธจริตจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนโดยใช้วิธีแปลโดยพยัญชนะ คือแปลแบบรักษาโครงภาษาของภาษาต้นฉบับไว้ อย่างไรก็ตาม (Cowell, 1868: x) แสดงความเห็นที่เห็นว่า ฉบับแปลภาษาทิเบตใกล้เคียงกับต้นฉบับสันสกฤตมากกว่าฉบับแปลภาษาจีน พุทธจริตที่แปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาอังกฤษมี ๒ ส่วน คือส่วนหนึ่งเป็นของ E. B. Cowell (1868) ปรากฏในหนังสือชุด The Sacred Books of the East เล่มที่ ๔๙ อีกส่วนหนึ่งเป็นของ E. H. Johnston (1995) Johnston แปลพุทธจริตสรรคที่ ๑-๑๔ จากฉบับภาษาสันสกฤตที่เขาตรวจชำระ และพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ส่วนฉบับที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๔ เป็นต้นมาได้เพิ่มภาคผนวกคำแปลตั้งแต่สรรคที่ ๑๕-๒๘ เข้ามา คำแปล ๑๔ สรรคหลังนี้ Johnston แปลมาจากพุทธจริตฉบับภาษาทิเบตและจีน กรุณาและเรื่องอุไร กุศลาสัย (๒๕๔๔) พุทธจริตพากย์ภาษาไทยไม่ได้แปลจากภาษาสันสกฤตโดยตรง แต่แปลจากฉบับภาษาฮินดีของสุรยนารายณ์ เจาตรี (กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, ๒๕๔๔: (๓๐)) พุทธจริตฉบับภาษาไทยแปลไว้ได้เพียง ๕ สรรคเท่านั้น

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นชัดเจนว่า พุทธจริตน่าจะเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติเล่มแรกที่มีเนื้อหาเกี่ยวแก่พระพุทธเจ้าสมบุรณ์ครอบคลุมตั้งแต่ประสูติจนถึงปรินิพพาน และมีอิทธิพลทั้งด้านเนื้อหาและลีลาการประพันธ์ต่อชินาลังการของลังกา^๑

อัครโฆษะอ้างในพุทธจริตว่า พุทธจริตเป็น มหากาวย^๒ หรือ มหากาพย์ ซึ่งหมายถึง “กวีนิพนธ์ที่ประพันธ์ขึ้นอย่างมีชั้นเชิงและงดงาม” เมื่อเปรียบกับวรรณกรรมพุทธประวัติฉบับอื่นๆ ทั้งพุทธประวัติฝ่ายมหายานและเถรวาท จะเห็นว่าพุทธจริตเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่ไม่ให้ความสำคัญแก่ปาฏิหาริย์ต่างๆ นัก แต่ก็มิได้มีเนื้อหาแปลกใหม่

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๘: ๔๗๖) กล่าวว่า “พระปฐมสมโพธิกถาแตกต่างจากพุทธประวัติจำนวนมากที่เคยเขียนกันมาทั้งในลังกาและสยามประเทศ...พระปฐมสมโพธิกถาเป็นพุทธประวัติในแนวแปลก เพราะเล่าประวัติของพระพุทธเจ้าในเชิงชีวิตประวัติ ไม่ใช่ธรรมประวัติ เนื้อหาทั้งหมดของพระปฐมสมโพธิกถาก็อยู่ที่เรื่องของชีวิตและผลงานของพระพุทธโคตม นับตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ และเผยแผ่พระศาสนาจบจนปรินิพพาน” ความเข้าใจของนิธิ เอียวศรีวงศ์น่าจะเข้าใจผิดโดยแท้ เพราะทั้งพุทธจริตและชินาลังการต่างก็เป็นพุทธประวัติฉบับสมบุรณ์ที่เล่าประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ต้นจนจบและมีอยู่ก่อนปฐมสมโพธิและปฐมสมโพธิกถา

^๒ มหากาวย มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “ผลงานอันยิ่งใหญ่ของกวี”

แม้จะระบุไม่ได้แน่นอนว่า ลลิตวิสตระแต่งขึ้นเมื่อใด แต่ก็ค่อนข้างน่าเชื่อว่าลลิตวิสตระและนิทานกถาเรียบเรียงขึ้นก่อนพุทธจริต แม้กระนั้น A Berriedale Keith (1920: 58) ก็แสดงความเห็นว่า

เราไม่รู้ว่า แหล่งข้อมูลใดมีอิทธิพลต่องานของอศฺวโฆษะ และไม่อาจพิสูจน์ได้ว่า ในสมัยของอศฺวโฆษะนั้นลลิตวิสตระอยู่ในรูปใดเช่นปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม งานทั้ง ๒ ชิ้นนี้มีความต่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน ลลิตวิสตระแต่งด้วยร้อยแก้วผสมร้อยกรอง ส่วนที่เป็นร้อยแก้วเป็นภาษาสันสกฤต ส่วนร้อยกรองอยู่ในรูปของคาถาเป็นสันสกฤตผสม ลลิตวิสตระมีเนื้อหาที่สับสน และมีเอกภาพไม่ดีนัก ส่วนกาพย์ของอศฺวโฆษะนั้นเป็นผลงานของศิลปิน อศฺวโฆษะได้เลือกและลำดับเหตุการณ์อย่างดี แม้ว่าอศฺวโฆษะจะมีได้แปรเปลี่ยนจารีตซึ่งเป็นสาระสำคัญ แต่ก็ได้พรรณนาฉากต่างๆ ในพุทธจริตได้อย่างตื่นตระการและชวนให้หลงใหล

พุทธจริตเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่วางแผนการประพันธ์อย่างดีเยี่ยม และอวดแสดงฝีมืออันยอดเยี่ยมในทางการประพันธ์ จน Maurice Winternitz (1977: 260) กล่าวสรรเสริญอศฺวโฆษะว่า “อศฺวโฆษะเป็นกวียิ่งเสียดกว่าภิกษุ อย่างน้อยก็เห็นได้จากพุทธจริต”

หลวงจีนอี้จิง (อ้างใน Winternitz, 1977: 258-9) เล่าว่า

พุทธจริตอ่านกันอย่างกว้างขวางและขับลำไปทั่วอินเดียทั้ง ๕ ภาค และในประเทศทางทะเลได้^๑ ผู้ที่อ่านพุทธจริตได้ห่อหุ้มความหมายและความคิดหลายต่อหลายชั้นไว้ในคำจำนวนไม่กี่คำ ซึ่งจับใจผู้อ่านกระทั่งว่าผู้อ่านอ่านโดยไม่รู้จักเหน็ดจักเหนื่อย นอกจากนี้ผู้อ่านพุทธจริตนับว่าเป็นผู้มีคุณธรรมเลิศล้ำเสมอด้วยความล้ำเลิศแห่งคำสอนซึ่งอยู่ในรูปที่กระต๊วนี้ด้วย

บันทึกของหลวงจีนอี้จิงเกี่ยวกับการอ่านและขับลำมหากาพย์พุทธจริต สอดรับกับเรื่อง
ที่ René de Berval (1959: 240-1) เล่าว่า ในอาณาจักรลาวโบราณนิยมขับลำพุทธประวัติที่เรียก

^๑ J. Takakusu ผู้แปลบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิงเป็นภาษาอังกฤษอธิบายว่า ประเทศในทะเลใต้หมายถึง สุมาตรา ซวา และเกาะอื่นๆ ใกล้เคียง (Winternitz, 1977: 258 n.)

ว่าล้าสืธาต^๑ ชาวลาวส่วนใหญ่รับรู้เรื่องราวพุทธประวัติผ่านหมอลำซึ่งขับเล่าเรื่องราวพุทธประวัติตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งตรัสรู้ สุกัญญา สุขฉายา (สัมภาษณ์, ๑๖ ตุลาคม ๒๕๔๒) กล่าวว่าประชาชนในภาคอีสานของไทยมีประเพณีล้าสืธาตเช่นกัน นิยมลำกันในเทศกาลออกพรรษา ช่างซอในดินแดนล้านนาก็นิยมขับซอเรื่องพุทธประวัติ พิจารณาจากโบราณปฐมสมโพธิสำนวนไทยยวนจำนวนมากที่สถาบันวิจัยสังคม และสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่สำรวจพบ เป็นเครื่องแสดงว่า ในดินแดนล้านนากการขับซอหรือฟังเทศน์เรื่องพุทธประวัติ คงจะนิยมกันมาก ส่วนในภาคกลางนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๘: ๔๗๕-๖) ได้กล่าวถึงพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่โปรดขับเรื่องพุทธประวัติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเคยทรงสดับพระธรรมเทศนาปฐมสมโพธิ ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ในปีใดที่ไม่มีเทศน์มหาชาติของหลวง จะโปรดให้เทศน์ปฐมสมโพธิแทน^๒

อาจเป็นไปได้ว่าความนิยมในการอ่านหรือขับล้าเรื่องพุทธประวัติในประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาจสืบมาแต่ประเพณีนิยมในอินเดีย ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจมาจากมหากาพย์พุทธประวัติอันไพเราะยิ่งของอัสวเมษะก็เป็นได้

ค. ชินาลังการ

ชินาลังการเป็นบทกวีนิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวแกพุทธประวัติซึ่งมีชื่อเสียงในด้านลีลาภาษา ตามตำนานในคัมภีร์พุทธโฆสุปปัตติซึ่งแต่งในพม่ากล่าวว่า พระพุทธโฆสะเดินทางไปลังกาเพื่อแปลอรรถกถา ได้พบพระพุทธทตตะ พระพุทธทตตะกล่าวว่าตนเพิ่งกลับจากลังกา หลังจากเขียนชินาลังการ และทันตธาตุโพธิวงสะเสร็จสิ้น ยังไม่ทันได้เขียนอรรถกถาและฎีกา พระพุทธโฆสะเคยได้เรื่องราวของพระพุทธทตตะมาก่อน ได้กล่าวสรรเสริญชินาลังการว่า “เป็นคัมภีร์ที่ลึกซึ้ง บุคคลผู้ไม่ฉลาดยากจะเข้าใจ” (Malalasekera, 1958: 106) อย่างไรก็ตามก็ลังกาเชื่อกันตามจารีตว่าพระพุทธทตตะแต่งคัมภีร์ที่สำคัญ ๒ เล่ม คือมธุรัตถวิลาสนีอรรถกถาของคัมภีร์พุทธวงศ์ และชินาลังการ (1958: 109) ในคัมภีร์คันธวงส์กล่าวว่า พระพุทธทตตะเป็นผู้แต่งคัมภีร์ชินาลังการ แต่พระพุทธรักขิตะเป็นผู้วิจารณ์ (Winternitz, 1977: 223 n.) Wilhelm Geiger

^๑ สืธาต /siithaat/ < สิทฺธาธาต /sddhartha/

^๒ พระราชนิยมสดับปฐมสมโพธิในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้ทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมปรมาณูชิตชิโนรสทรงชำระปฐมสมโพธิกถาขึ้น

(1978: 33, 41-2) กล่าวว่าชินาลังการมี ๒ สำนวน สำนวนหนึ่งพระพุทธรูปตัดตะเป็นผู้แต่ง อีก สำนวนหนึ่งเป็นสำนวนของพระพุทธรักขิต สำนวนหลังนี้เป็นสำนวนที่แต่งได้วิจิตรโอ้อ่า ใช้ฉันทน์ หลายชนิด และสะท้อนลักษณะกวีนิพนธ์ของอินเดีย Maurice Winternitz (1977: 223) เชื่อว่า พระพุทธรักขิตเป็นผู้แต่งคัมภีร์นี้ แต่ Oskar von Hinüber (1996: 187) กล่าวว่ามีความสับสน เกี่ยวแก่ชื่อผู้แต่งที่เชื่อกันตามจารีต แต่ที่คาถาที่ปรากฏในท้ายเรื่อง (colophon) ของคัมภีร์ ชินาลังการวัฒนณา อรรถกถาของคัมภีร์ชินาลังการ ซึ่งพบที่เมืองโคทกุมปุระในลังกา ปรากฏข้อความระบุชัดแจ้งว่า พระพุทธรักขิต เกิดที่เมืองโรหณะได้แต่งชินาลังการและอรรถกถาเมื่อคริสต์ ศักราช ๑๑๕๖ ในชินาลังการสำนวนที่พบในประเทศไทย ที่คาถาท้ายเรื่องก็ระบุความสอดคล้อง กันว่า พระพุทธรักขิตเป็นผู้แต่ง (วัลลีย์ ภิงคารวัฒน์, ๒๕๒๒: ๗๖)

ฉันทน์ในชินาลังการมี ๒๕๐ บท แต่ชินาลังการฉบับภาษาสิงหล (ฉบับปีคริสต์ศักราช ๑๙๐๐) มีจำนวนฉันทน์มากกว่า ๒๐ บท เชื่อว่าแต่เพิ่มขึ้นภายหลัง ถ้ารวมจำนวนคาถาท้ายใบ- ลาน (เหมือนที่ปรากฏในอรรถกถา) ก็จะมีจำนวนฉันทน์ ๒๗๑-๒๗๘ บท (von Hinüber, 1996: 188) ส่วนชินาลังการที่พบในประเทศไทยมีจำนวนฉันทน์ทั้งสิ้น ๒๗๑ บท (วัลลีย์ ภิงคารวัฒน์ ๒๕๒๒: ๕๑-๗๖)

ความโดยย่อของชินาลังการมีดังนี้

พระโพธิสัตว์ประทับที่ดุสิตสวรรค์ บรรดาเทพอาราธนาให้ทรงจุติ พระโพธิสัตว์ปฏิสนธิ ในครรภ์มารดา หมื่นโลกธาตุนั่นไหว เกิดบุพนิมิต ๓๒ ประการ พระมารดามีพระประสูติกาล หลังจากทรงครรภ์ ๑๐ เดือน เทวดาและอมนุษย์เฝ้าแสดงความยินดีในพระประสูติกาล พระ- โพธิสัตว์มิได้แปดเปื้อนมลทินจากการประสูติ เมื่อประสูติเทวดารับก่อน มนุษย์รับทีหลัง พระ- โพธิสัตว์ทรงดำเนินไป ๗ ก้าว แล้วเปล่งอาสภิวาจา เมื่อมีพระประสูติกาลได้ ๗ วัน พระมารดาสิ้น พระชนม์ วันที่ ๕ พระราชบิดาประทานเลี้ยงพราหมณ์เพื่อขนานพระนามพระกุมาร พราหมณ์พา- กันพยากรณ์ว่าพระราชากุมารจะได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าเพราะทรงเห็นคนแก่ เจ็บ ตาย และบรรพชิต พระสิทธัตถะกุมารแวดล้อมด้วยพระสนม ๔๘,๐๐๐ นาง มีพระนางยโสธราเป็นพระอัครมเหสี พระโพธิสัตว์เสวยกามสุขในปราสาท ๓ หลัง ทรงเห็นนิมิต ๔ เสด็จไปเยี่ยมคุณพระโอรส ทรงพระ- ดำริออกจากกาม ทรงออกผนวช เสด็จไปสู่นครราชคฤห์ ขณะที่ประทับได้ควงไม้โพธิ์ พญามารยก- กองทัพมาผจญ แต่มีอากระทำอันตรายพระโพธิสัตว์ พญามารตู่เอาพระโพธิบัลลังก์ ทรงอาชยี้- มารและกองทัพให้แตกได้ด้วยพระหัตถ์แต่มีประสงค์จะกระทำปานาติบาต จึงทรงอ้างพระธรณี เป็นพยาน พระธรณีก็ยกก้อนขึ้นมา มารและบริวารหนีกระเจาไป เทวดาในหมื่นจักรวาลแสดง

ความยินดี เมื่อทรงชำนะมาร ทรงได้บุพเพนิวาสานุสติญาณในยามตื่น ได้จุตูปปาตญาณในยาม
 สอง ทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาททั้งอนุโลมและปฏิโลมในยามสาม ทรงบรรลุพระโพธิญาณ
 เสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ สัปดาห์ พระมหาพรหมทูลอารานาให้ทรงแสดงธรรม ทรงยังธรรมจักรให้
 หมุน ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมื่อทรงยังกิจเสด็จทรงปรินิพพานระหว่างไม้สาละคู่ของหมู่
 กษัตริย์มัลละ

ง. มาลาลังการวัตถุ

มาลาลังการวัตถุเป็นพุทธประวัติของพม่า Wilhelm Geiger (1978: 48) กล่าวถึง
 วรรณกรรมเล่มนี้ว่า

มาลาลังการวัตถุ พุทธประวัติที่แต่งโดยกวีนิพนาม เป็นงานชิ้นเอกแห่งวรรณกรรมที่
 ศึกษากัน เต็มไปด้วยข้อความอ้างอิงถึงตำนานและประวัติศาสตร์ และเต็มเพียบไป
 ด้วยอัญพจน์จากวรรณกรรมท้องถิ่นที่หลากหลายโดยเฉพาะจากชาดกที่ค่อนข้างเก่า
 งานชิ้นนี้เป็นที่รู้จักกันดีก็แต่เฉพาะคำแปลของ Bigandet เท่านั้น

ส่วน Maurice Winternitz (1977: 224) กล่าวว่า

มาลาลังการวัตถุเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่แต่งขึ้นในสมัยหลัง (๑๗๗๓)
 เรื่องนี้รู้จักกันผ่านฉบับแปลภาษาอังกฤษซึ่งแปลมาจากฉบับภาษาพม่าซึ่ง
 แปลจากภาษาบาลีอีกทอดหนึ่งเท่านั้น

มาลาลังการวัตถุ ในฉบับภาษาพม่าใช้ว่า Malla-Linkara-Wouttoo ส่วนที่หน้าบ้านที่ก
 ก่อนคำนำของฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ กล่าวว่า ชื่อภาษาบาลีคือ ตถาคตอุทาน (Bigandet, 1866: v)
 ฉบับแปลภาษาอังกฤษของ P. Bigandet ใช้ชื่อว่า ตำนานพระพุทธรูปผู้ทรงพระนามว่าโคตมะของ
 พม่า (Legend of the Burmese Buddha Called Gaudama) บางส่วนของหนังสือเล่มนี้ทยอย
 ลงพิมพ์ใน Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asian ในปี ค.ศ. ๑๘๕๒, ๑๘๕๓,
 ๑๘๕๔ และ ๑๘๕๕ อย่างต่อเนื่อง ส่วนฉบับสมบูรณ์ตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ. ๑๘๕๘ ฉบับพิมพ์
 ครั้งที่ ๒ ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๘๖๖ มีขนาดใหญ่กว่าสมบูรณ์กว่าฉบับพิมพ์ครั้งแรก เนื่องจาก “ได้
 เพิ่มเชิงอรรถจำนวนมากเข้าไปจากฉบับพิมพ์ครั้งแรกเพื่อไขความและอธิบายหลักธรรมรวมทั้ง

เรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบศาสนาของศาสนาพุทธเท่าที่จะทำได้” (1866: vi) ส่วนฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ พิมพ์เมื่อปี ค.ศ. ๑๘๘๐^๑

แม้ว่ามาลาลังการวัตถุจะเริ่มจับความเล่าเรื่องตั้งแต่ก่อนสมเด็จพระเจ้าตากสินได้พบพระที่บึงกร พุทธเจ้าก็ตาม แต่ตอนต้นของมาลาลังการวัตถุ (Bigandet, 1866: 4) มีข้อความแสดงเจตนาของผู้แปลมาลาลังการวัตถุจากฉบับภาษาบาลีมาเป็นภาษาพม่าว่า

ข้าพเจ้าอุตสาหะแปลประวัติของพระพุทธเจ้าจากฉบับภาษาบาลี เริ่มตั้งแต่ พระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่ ๔ มาจนถึงตอนที่พระพุทธเจ้า เสด็จปรินิพพาน

แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมาลาลังการวัตถุฉบับภาษาพม่าต้องการแสดงประวัติที่สมบูรณ์ของพระสมณโคดมพุทธเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียว ต่างกับนิทานกถาและพุทธวงศ์ที่เล่าประวัติของอดีตพุทธเจ้าด้วย ประเด็นดังกล่าวทำให้ T. W. Rhys Davids (1875: 56) แสดงความเห็นว่

มีงานเพียงชิ้นเดียวจริงๆ ที่เรารู้จักกันทุกวันนี้ว่าเป็นชีวประวัติของพระสมณโคดมตามนัยของชาวตะวันตก งานที่ว่าก็คือมาลาลังการวัตถุ เป็นงานที่ค่อนข้างใหม่ ‘ไม่รู้ปีที่แต่งแน่นอน รู้เพียงแต่ว่าแต่งขึ้นหลังสมัยพุทธกาลเกือบ ๒,๐๐๐ ปี

การเล่าเรื่องก่อนหน้าเรื่องพระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตสวรรค์เป็นเพียงการปูเรื่องให้เข้าใจความยากลำบากในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ความตอนนี้นำอย่างรวบรัดอย่างยิ่ง และเป็นส่วนน้อยของเรื่อง

นอกจากนี้ตอนต้นของคัมภีร์ยังอ้างว่ามาลาลังการวัตถุเป็นพระพุทธรูจนะ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าประวัติของพระองค์เองแก่พระสารีบุตร เมื่อพิจารณาแล้วไม่น่าเป็นไปได้ เพราะขัดกับหลักฐานจากคัมภีร์อื่นๆ ที่กล่าวว่าพระสารีบุตรมรณะก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน และหากพระพุทธเจ้าตรัสเล่าจริง เรื่องที่ทรงเล่าก็ไม่น่าดำเนินไปจนถึงกาลปรินิพพาน ผู้แต่งภาษาพม่าคง

^๑ ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ ค.ศ. ๑๘๖๖ ด้วยไม่อาจหาฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ ได้ เข้าใจว่าฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ กับครั้งที่ ๓ ไม่แตกต่างกันมากนัก

ต้องการยกมาลาลังการวัตถุให้มีความสำคัญเสมอพระไตรปิฎก และอาจได้รับอิทธิพลความคิดมาจากคัมภีร์อนาคตวงศ์ (ดู ๒.๒.๑)

ด้านเนื้อหา K. D. P. Wickremesinghe (1972: 307) ได้วิจารณ์ว่า

เนื้อเรื่องในพุทธประวัติฉบับพม่ามิได้ตั้งขึ้นอาศัยคัมภีร์นิทานกถาและอรรถกถาของคัมภีร์พุทธวงศ์เป็นฐานข้อมูล แต่มีพัฒนาการคู่ขนานไปกับคัมภีร์ทั้ง ๒ อย่างใกล้ชิด จากคำกล่าวอ้างของผู้แต่ง เนื้อเรื่องเรื่องนี้อาศัยพระไตรปิฎกเป็นรากฐานเช่นเดียวกับเนื้อเรื่องในพุทธประวัติของลังกา ดังนั้นฉบับพม่าจึงมีรายละเอียดบางประการที่ไม่พบในคัมภีร์ของลังกา

ผู้วิจัยเห็นด้วยกับ Wickremesinghe ว่าผู้แต่งมาลาลังการวัตถุฉบับดั้งเดิมคงจะได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่คงเป็นไปได้ที่จะไม่ได้รับอิทธิพลจากนิทานกถาในชาติภวสุกถาซึ่งมีอยู่ก่อนหน้าและแพร่หลายในพม่าด้วย ผู้วิจัยเห็นว่าเนื้อความในมาลาลังการวัตถุตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงปฐมเทศนามีรายละเอียดที่ใกล้เคียงกับนิทานกถาเป็นอย่างมาก ดังตัวอย่างเปรียบเทียบมาลาลังการวัตถุกับนิทานกถาจากตอนพิธิวัปมงคล ดังนี้^๑

มาลาลังการวัตถุ	นิทานกถา
กาลวันหนึ่ง เป็นวันประกอบพิธีวัปมงคลอันน่าสนุก ทิวทัศน์ครได้ตบแต่งเครื่องประดับอันโอ่อ่าประหนึ่งวิมานแห่งเทพดา บรรดาประชารัฐต่างตนต่างตบแต่งเสื้อผ้าใหม่โดย	กาลวันหนึ่ง พระราชาทรงมีการชื่อว่าวัปมงคลวันนั้น ประชาชนประดับทิวสกลพระนครดุจดั่งเทววิมาน ประชาชนทั้งปวงมีทาสกรรมกรเป็นอาทิ ต่างตน

^๑ น่าเสียดายว่าผู้วิจัยไม่อาจหามาลาลังการวัตถุสำนวนภาษาบาลีได้ ตัวอย่างจากมาลาลังการวัตถุจะแปลจากฉบับแปลของ Bigandet Bigandet แปลมาลาลังการวัตถุจากฉบับภาษาพม่าซึ่งได้แปลมาจากภาษาบาลีอีกต่อหนึ่ง การแปลต่อๆ กันไปหลายทอดนี้จะทำให้ความคลาดเคลื่อนไปมาก ผู้วิจัยพยายามแปลโดยเคารพตามต้นฉบับของ Bigandet Bigandet ว่าไว้อย่างไร ก็แปลไปตามนั้น ที่ได้ผิสังเกตุก็จะทำเชิงอรรถไว้จะไม่แก้ไขตามข้อเท็จจริงที่เห็นว่าควรจะเป็น

มาลาจักรวรรดิ	นิทานกถา
<p>ถ้วนทั่วแล้วมุ่งไปสู่พระราชนิเวศน์</p> <p>คันไถจำนวนพันหนึ่งกับทั้งวัวต่างมีจำนวนคู่เท่ากันได้จัดเตรียมไว้เพื่อการนี้ คันไถจำนวนแปดร้อยหย่อนหนึ่ง^๑ เสนามาตย์ทั้งหลายถือเอาแลนำไปซึ่งคันไถ แอก และเขาแห่งโคที่ล้วนหุ้มห่อด้วยเงิน คันไถ แอก แลเขาแห่งโคหนึ่ง ซึ่งกันไว้แต่องค์ราชาหุ้มไว้ด้วยทอง</p> <p>พระเจ้าสุทโธทนะเสด็จออกจากพระเวียงชัยพร้อมด้วยฝูงชนอันสุดจะคณานับไปสู่กลางทุ่งเกษตรกว้าง ราชกุมารอันนางพี่เลี้ยงพาไปเพื่อราชพิธีที่แสนสนุก ตันหว่าอันงามแล้วล้วนไปด้วยไปอันชุ่มแฉะครีมนานาแม่กิ้งก้านให้ร่วมเงาแก่สถานที่ที่สดชื่น ณ ที่นี้ พระอู่แห่งพระกุมารได้ประดิษฐานไว้ หลังคาพระอู่แลมานซึ่งปักด้วยทองได้เล็กขึ้นทันใด</p> <p>เหล่าอารักษ์รับพระบัณฑูรให้เฝ้าดูพระกุมารน้อย ส่วนพระราชอันแวดล้อมด้วยบรรดามหาดเล็กทรงย่างพระบาทลงสู่สถานซึ่งคันไถทั้งหลายเตรียมพร้อมอยู่ ทรงจับคันไถส่วนพระองค์ เสนามาตย์จำนวนแปดร้อยหย่อนหนึ่งแลชาวชนบทได้ทำตาม ทรงลากคันไถตามพระโคไปดำเนินไปทางนั้นทางนี้ตลอดผืนเกษตร</p>	<p>ต่างนุ่งวัดถาวรณีใหม่เอี่ยม ประดับดอกไม้หอมมาประชุมพร้อมกันอยู่ในราชตระกูล</p> <p>ในการงานแห่งพระราช เจ้าพนักงานจัดเทียมไถไว้ ๑,๐๐๐ คัน ในวันนั้นมีคันไถ ๑๐๗ คันหุ้มเงิน ทั้งเชือกผูกสะพายโคหนุ่มก็เป็นเงิน</p> <p>ส่วนคันไถทรงของพระราชหุ้มทองคำ เขาโคเชือก และปฏิภาก็หุ้มทองเช่นกัน</p> <p>เมื่อพระราชเสด็จออกจากพระนครพร้อมด้วยบริวารมากมาย</p> <p>ได้โปรดให้นำพระโอรสไปด้วย ในสถานที่แห่งการพิธีนั้น มีชมพูฤกษ์อยู่ต้นหนึ่ง มีใบดกร่มครีมน</p> <p>พระราชโอรสโปรดให้ลาดที่พระบรรทมของพระกุมารลง ณ บริเวณโคนต้นหว่านั้น แล้วมีพระดำรัสให้กันเพดานตบแต่งแล้วล้วนด้วยดวงสุวรรณดารา วงกำแพงพระวิสูตรโดยรอบ ทรงวางอารักขาไว้แล้ว</p> <p>พระราชทรงเครื่องสรรพาลังการพร้อม มีหม่อมมาตย์แวดล้อม เสด็จไปยังสถานที่ทำการพระนั่งคัล พระราชทรงจับคันไถทองคำมาตย์ทั้งหลายจับคันไถเงิน ๑๐๗ คัน ชาวพนักงานจับคันไถที่เหลือจากนั้น คนทั้งหลายจับคันไถเหล่านั้น ไถไปทางนั้นทางนี้ ฝ่ายพระ-</p>

^๑ Bigandet ใช้ว่า "Eight hundred ploughs, less one" เมื่อเทียบกับนิทานกถาแล้ว ต้นฉบับเดิมในภาษาพม่าหรือภาษาบาลีน่าจะมีความหมายว่า "คันไถจำนวนหนึ่งร้อยแปดหย่อนหนึ่ง" มากกว่า

มาลาลังการวัตถุ	นิทานกถา
<p>บรรดาผู้ถือคัมภีร์ต่างกระทำตามองค์ราชัน ลากคัมภีร์ไปทางเดียวกัน เป็นภาพที่สนองความตื่นตาและชีวิตชีวาแก่มหาชนผู้เฝ้าดู อากาศเคลื่อนไหวกลับไปด้วยเสียงแห่งความชื่นชม บันเทิงสุข นางพี่เลี้ยงทั้งหลายผู้มีหน้าที่ดูแลพระอยู่ต่างตื่นเต้นกับภาพที่ความรื่นเริงจนลืมหลงละทิ้งหน้าที่ดูแลพระกุมาร ต่างวิ่งไปใกล้พิธีสถานเพื่อร่วมบันเทิงกับภาพที่ความสนุกสนานที่ปรากฏแก่ดวงตาที่ชื่นชม</p> <p>ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทรงแลลอบสถาน ไม่ทรงเห็นผู้ใดอยู่ใกล้ จึงทรงลุกประทับนั่งในท่าขัดสมาธิ ทรงหยั่งจิตลงในปฐมญาณ</p> <p>นางพี่เลี้ยงอื่นสาละวณกับการเตรียมพระกระยาหารแก่พระกุมาร และใช้เวลาไปมากกว่าที่ควร เงามืดดำไม่ทั้งหลายเคลื่อนคล้อยไปด้านตรงข้ามกับดวงตะวัน</p> <p>เหล่านางพี่เลี้ยงระลึกได้ว่าละทิ้งพระกุมารอยู่ตามลำพังและแสงอาทิตย์คงส่องมากระทบพระอยู่ จึงรีบกลับไปยังสถานที่ตนทิ้งมาโดยไม่ได้คิด แต่ทุกคนก็บังเกิดความอัศจรรย์ยิ่ง เมื่อเห็นเงาของต้นหว่ามิได้เคลื่อนไปจากที่ และพระกุมารประทับนั่งนิ่งในพระอยู่ ชาวอัศจรรย์ได้นำไปสู่พระเจ้าสุทโธทนะโดยทันใด</p> <p>พระองค์ทรงรีบมาทอดพระเนตร ทรงกระทำอัญชลี มีพระดำรัสว่า ลูกรัก นี่เป็นครั้งที่ ๒ ที่พ่อไหว้เจ้า</p> <p>(Bigandet, 1866: 46-7)</p>	<p>ราชาทรงไกลจากด้านในไปด้านนอก และจากด้านนอกมาด้านใน ณ ที่นั้น ได้พบมหาสมบัติ</p> <p>ฝ่ายนางพี่เลี้ยงทั้งหลายซึ่งนั่งห้อมล้อมพระโพธิสัตว์อยู่ ปรีक्षाแก่กันว่า พวกเราจักไปดูสมบัติของพระราชา จึงพากันก้าวออกไปนอกพระวิสูตร</p> <p>พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรดูไปมา ไม่ทรงเห็นใครๆ จึงเสด็จลุกขึ้นประทับนั่งเป็นบัลลังก์ ทรงกำหนดอาณาปานะ ทรงยังปฐมญาณให้เกิดขึ้น ฝ่ายนางพระพี่เลี้ยงทั้งหลายเที่ยวเพเลิดเพลินอยู่ในระหว่าง(เวลา)ซซชโภชนา เกิดเข้าไปหน้อยหนึ่ง เงาของต้นไม้อื่นๆ เคลื่อนคล้อยไปสิ้นแล้ว ยังแต่เงาของต้นหว่านั้นยังตั้งเป็นปริมณฑลอยู่ นางพระพี่เลี้ยงทั้งหลายเกิดนึกได้ว่าทิงโอรสเจ้าตนอยู่เพียงพระองค์คนเดียว จึงรีบมาเลิกผ้ามาขึ้น เข้าไปข้างใน เห็นพระโพธิสัตว์นั่งเป็นบัลลังก์บนพระที่ไสยาสน์ ได้เห็นปาฏิหาริย์นั้น</p> <p>จึงไปกราบทูลพระราชาวา “ทเวะ, พระกุมารประทับอย่างนี้ เงาของต้นไม้อื่นๆ เคลื่อนไปแล้ว อย่างนี้ แต่เงาของต้นหว่ายังตั้งเป็นปริมณฑลอยู่” พระราชารีบเสด็จมา ได้ทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์ก็ทรงมีพระดำรัสว่า “ลูกรักนี้เป็นทุติยวันทนา” แล้วทรงถวายบังคมพระโอรส</p> <p>(ชาติคภุจกถา ๑/๑๐๕-๖)</p>

ส่วนเนื้อความหลังตอนปฐมเทศานั้น มาลาลังการวัตถุกล่าวละเอียดกว่าพุทธประวัติฉบับอื่นๆ แม้ชินมทานิทานและปฐมสมโพธิกถาฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานูชิตชินโนรสซึ่งกล่าวเนื้อความตั้งแต่พระพุทธเจ้าประสูติจนถึงเหตุการณ์หลังปรินิพพานก็ยังไม่ละเอียดเท่า เนื้อความหลายตอน เช่น โปรดองค์ลีมาล พระเทวทัตลอบปลงพระชนม์ เหตุการณ์ภิกษุทะเลาะกันที่โกสัมพี ฯลฯ ปรากฏในมาลาลังการวัตถุเท่านั้น ไม่พบในพุทธประวัติอื่น ยกเว้นในพระไตรปิฎก แต่บางตอนก็พบแต่ในมาลาลังการวัตถุเท่านั้น เช่น เรื่องภิกษุอุจฉาพระโมคคัลลานะและพระสารีบุตรที่ได้เป็นพระอัครสาวก เรื่องพ่อค้าดอกไม้ไม่นำดอกไม้ไปถวายพระเจ้าพิมพิสารแต่กลับนำไปถวายพระพุทธเจ้า ฯลฯ

เนื้อความบางตอนของมาลาลังการวัตถุ เช่น ตอนโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง ตอนปรินิพพาน ฯลฯ ใกล้เคียงกับในพระไตรปิฎกมาก แตกต่างกันที่รายละเอียดเล็กน้อย สันนิษฐานว่าคงได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพระไตรปิฎก ดังจะแสดงเปรียบเทียบมาลาลังการวัตถุกับพระไตรปิฎกในตอนโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง ดังต่อไปนี้

มาลาลังการวัตถุ	พระไตรปิฎก
<p>พระสมณโคดมทรงพระปิติยิ่งที่ทรงกระทำกุศลบุตรเหล่านั้นให้ดำรงสมณเพศ ทรงยืนขึ้นแล้วทรงดำเนินตรงสู่ป่าแห่งตำบลอุรุเวลา ในครั้งนั้น มีครูผู้โดดเด่นและมีชื่อเสียงอย่างยิ่ง ๓ คน เป็นผู้นำฤๅษีหรือสาวกจำนวนมากซึ่งโน้มนำชีวิตอยู่ในเพศนักบวช</p> <p>ครูทั้ง ๓ นั้นมีชื่อว่าอุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ อุรุเวลกัสสปะมีสาวก ๕๐๐ คน นทีกัสสปะมีสาวก ๓๐๐ คน คยากัสสปะมีสาวก ๒๐๐ คน พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่อาศรมของอุรุเวลกัสสปะ และตรัสแก่เขาว่า อาตมามีเพียงสิ่งเล็กน้อยติดกายมา ประสงค์เพียงที่เล็กน้อย</p>	<p>ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงจาริกโดยลำดับ กระทั่งถึงตำบลอุรุเวลาแล้ว</p> <p>ในเวลานั้น ชฎิล ๓ คน คือ อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ อาศัยอยู่ในตำบลอุรุเวลาเสนานิคม บรรดาชฎิลทั้ง ๓ คนนั้น ชฎิลชื่ออุรุเวลกัสสปะเป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึกสอน เป็นผู้เลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๕๐๐ คน ชฎิลชื่อนทีกัสสปะเป็นผู้นำ...เป็นประธานของชฎิล ๓๐๐ คน ชฎิลชื่อคยากัสสปะเป็นผู้นำ...เป็นประธานของชฎิล ๒๐๐ คน ครั้งนั้น</p>

มาลาลังการวัตถุ	พระไตรปิฎก
<p>เพื่อพักกาย อาตมะขอท่านอนุญาตให้พักในโรงครัว^๑ สักราตรีหนึ่ง</p> <p>อุรุเวลกัศสปะตอบว่า เนื่องจากท่านมีเพียงของเล็กน้อยติดกายมา ข้าพเจ้าเต็มใจให้ท่านพักในโรงครัวตามที่ท่านประสงค์ แต่ข้าพเจ้าจำต้องเตือนท่านว่า พญานาคผู้พิทักษ์สถานที่เป็นสัตว์ที่อารมณ์ร้ายเป็นอย่างยิ่ง ทรงพลังกำลังและมีพิษถึงตาย</p> <p>พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อาตมะหาได้กลัวพญานาคไม่ เราพอใจเป็นที่ซึ่งที่ท่านอนุญาตให้พักในโรงครัว</p> <p>พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จเข้าสู่โรงครัว ประทับนั่งในท่าขัดสมาธิ ดำรงพระกายตั้งตรง ดำรงสติในสมาธิอย่างลึกล้ำ</p> <p>(Bigandet, 1866: 46-7)</p>	<p>พระผู้มีพระภาคได้เสด็จเข้าไปสู่อารามของชฎิลชื่ออุรุเวลกัศสปะ ได้ตรัสแก่ชฎิลอุรุเวลกัศสปะ...แม้ครั้งที่สอง...แม้ครั้งที่สาม พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่ชฎิลชื่ออุรุเวลกัศสปะว่า กัศสปะ ! ถ้าท่านไม่หนักใจ เราขอพักอาศัยในโรงบูชาไฟสักคืนหนึ่ง</p> <p>(อุรุเวลกัศสปะกล่าววว่า) ข้าแต่พระมหาสมณะ ข้าพเจ้าไม่หนักใจเลย แต่ในโรงบูชาไฟนั้น มีพญานาคดุร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มีพิษร้ายแรง ท่านอย่าเข้าไปเลย มันจะทำให้ท่านลำบาก (พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าววว่า) บางทีพญานาคอาจไม่ทำให้เราลำบาก กัศสปะ ! เอาเถิด ขอท่านจงอนุญาตโรงบูชาไฟ</p> <p>(อุรุเวลกัศสปะกล่าววว่า) ข้าแต่มหาสมณะ เชิญท่านอยู่ตามสบายเถิด</p> <p>ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปสู่โรงบูชาไฟ แล้วทรงปฐุหญ้า เครื่องลาด ประทับนั่งเป็นบัลลังก์ ตั้งพระกายตรง ดำรงพระสติมั่น</p> <p>(วินย. ๔/๓๗)</p>

๑. พุทธานุประวัติ

ชื่อคัมภีร์พุทธานุประวัติ แปลว่า “เรื่องราวตามลำดับของพระพุทธเจ้า” พุทธานุประวัติแบ่งออกเป็น ๑๗ ตอน แต่ละตอนล้วนลงท้ายด้วยประวัติซึ่งแปลว่า “เรื่องราว” เช่นเดียวกับชื่อคัมภีร์

^๑ Bigandet ใช้คำว่า kitchen แต่ในพระไตรปิฎกภาษาบาลีใช้คำว่า ภูฏาคาร “อาคารที่มียอดแหลมสูง”

พุทธานุปริวัตต์เป็นคัมภีร์หนึ่งที่ไม่พบในลังกาและพม่า พบแต่ในประเทศไทย ในหนังสือศัพทสงเคราะห์ (๒๔๖๘: ๖๐) กล่าวถึงคัมภีร์นี้ว่า “พุทธานุปริวัตต์ ว่าด้วยพุทธกิจซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาเป็นลำดับ”

สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๗๓-๕) อาศัยข้อความท้ายคัมภีร์ที่ผู้แต่งตั้งความปรารถนาขอให้ได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเทียบกับจารึกต่างๆ ที่ระบุปีที่จารแน่นอนและมีคตินิยมเดียวกันมาประมาณอายุของคัมภีร์นี้ว่า น่าจะแต่งขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒

เนื้อหาของพุทธานุปริวัตต์เล่าถึงประวัติของพระสมณโคดมตั้งแต่อยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงเหตุการณ์ต่างๆ ในนครกบิลพัสดุ์เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จพระนครครั้งแรกภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้ เนื้อหาเริ่มเรื่องและจบใกล้เคียงกับคัมภีร์พุทธจรตฉบับสันสกฤตปัจจุบัน

จ. ปฐมสมโพธิ

ปฐมสมโพธิเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่แพร่หลายที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต้นฉบับเท่าที่สำรวจพบในปัจจุบันมีทั้งที่เป็นภาษาบาลี ภาษาไทถิ่นต่างๆ ได้แก่ ภาษาไทยกรุงเทพฯ ภาษาไทยยวน ภาษาไทยอีสาน ภาษาลาว ภาษาไทเขิน และภาษาไทลื้อ นอกจากนี้ยังพบต้นฉบับที่แต่งเป็นภาษามอญและภาษาเขมรด้วย ปฐมสมโพธิบางสำนวนเช่น ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนและปฐมสมโพธิภาษาไทลื้อ มีทั้งฉบับย่อและฉบับพิสดาร บางสำนวน เช่น ปฐมสมโพธิภาษาลาวและปฐมสมโพธิภาษามอญ มีทั้งฉบับร้อยแก้วและฉบับร้อยกรอง ต้นฉบับส่วนใหญ่ที่พบใช้ชื่อว่า **ปฐมสมโพธิ** ยกเว้นฉบับภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสและฉบับภาษาเขมรเท่านั้นที่ใช้ชื่อว่า **ปฐมสมโพธิกถา** ปฐมสมโพธิและปฐมสมโพธิกถา เป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่งานวิจัยนี้มุ่งศึกษา ผู้วิจัยของดไม่กล่าวถึงรายละเอียดของวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องปฐมสมโพธิในที่นี้ เพราะในบทต่อๆ ไปจะเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมเรื่องนี้โดยตรง คือ ต้นฉบับรวมทั้งประวัติและรายละเอียดโดยสังเขปของต้นฉบับแต่ละฉบับจะกล่าวไว้ในบทที่ ๓ ส่วนความสัมพันธ์ด้านสารัตถะระหว่างต้นฉบับต่างๆ เปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิกถาสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสปรากฏในบทที่ ๔ ส่วนกำเนิดและวิวัฒนาการของคัมภีร์ปรากฏรายละเอียดในบทที่ ๕ ส่วนบทที่ ๖ จะเปรียบเทียบปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่นๆ

๒.๓.๒.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าหลายองค์

วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าหลายองค์เกิดขึ้นเมื่อความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเปลี่ยนแปลงไป สาเหตุของความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ ประพจน์ อัครวิรุฬห์การพิจารณาในแง่ปรัชญา เห็นว่าเป็นผลจากความคิดทางปรัชญาเกี่ยวกับกายของพระพุทธเจ้าที่เปลี่ยนแปลงไป เกิดความคิดเรื่องรูปร่างแยกออกจากความคิดเรื่องธรรมกาย ประพจน์ อัครวิรุฬห์การ (๒๕๒๓: ๑๒๔) กล่าวว่า

ลักษณะของพระพุทธเจ้าเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ไม่มีความคิดเรื่องพระพุทธเจ้าว่าเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ หรือบุคคลเอกเทศเหลืออยู่อีก พระพุทธเจ้ามีมาปรากฏบนโลกเป็นเพียงการแสดงของธรรมกายซึ่งมีอยู่ทุกหนแห่ง เมื่อสภาวะของธรรมกายเป็นของทุกคน คนทุกคนจึงเป็นพระโพธิสัตว์ได้เท่ากันหมดและเป็นพระพุทธเจ้าได้ทุกคนเช่นกัน

ส่วน H. Saddhatissa (1975: 21) แสดงความเห็นไปในอีกทางหนึ่งโดยพิจารณาในมิติและความเป็นไปได้ในเชิงประวัติศาสตร์ของกลยุทธ์ในการเผยแพร่พุทธศาสนาว่า

โดยมีปัจจัยสองสัจจะ ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าที่ไม่จำกัดจำนวนเกิดขึ้นเมื่อคำสอนของพระพุทธเจ้าได้แพร่หลายออกไปกับทั้งมีความคิดใหม่แตกหน่อออกมา มีหลักฐานว่าชาวพุทธอาศัยการนำเสนอความคิดใหม่ที่ว่าธรรมะที่พระพุทธเจ้าองค์ต่างๆ ตรัสเทศน์นั้นเป็นหนึ่งเดียวกัน ทั้งนี้เพื่ออาศัยเป็นเครื่องเชื่อมกับมวลชน อาศัยการกระทำดังกล่าว พวกเขาจึงสามารถลงหลักปักความคิดเกี่ยวกับธรรมะซึ่งเป็นนิรันดร์ (สनाตนธรรม) ให้เกิดแก่ผู้คน และคำสอนนั้นไม่เป็นคำสอนแต่เพียงเฉพาะกาลหนึ่งกาลใด

อาจเป็นไปได้ว่า ความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในแง่ของบุคคลทางประวัติศาสตร์หายไป ไม่ได้เป็นสืบมาแต่เหตุผลหนึ่งเหตุผลใดแต่เพียงลำพัง ข้อเท็จจริงมีว่า แม้จะนิยมกันว่า ความคิดดังกล่าวก่อกำเนิดและรับเข้าเป็นฐานความคิดหลักของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แต่พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทก็ชื่นชมความคิดนี้ และรับเข้าเป็นส่วนหนึ่งของฝ่ายตนด้วย ความคิดเรื่องพระพุทธเจ้าหลายองค์ในฐานะของผู้ค้นพบธรรม จึงปรากฏในพระไตรปิฎกฉบับปัจจุบันของฝ่ายเถรวาท ทั้งในพระสูตรสำคัญอย่างมหาปทานสูตร จักกวัตติสูตร และในคัมภีร์พุทธวงศ์ในขุททกนิกาย บางแห่งก็ปรากฏในรูปของพระพุทธรูปโดยตรง

วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าหลายองค์สามารถจำแนกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ได้แก่ วรรณกรรมที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าในอดีต-ปัจจุบัน และที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต

๒.๓.๒.๒.๑ วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าในอดีต-ปัจจุบัน

วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าในอดีต-ปัจจุบันมีทั้งที่เป็นวรรณกรรมในระดับพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์พิเศษที่แต่งขึ้นในสมัยหลัง

ก. มหาปทานสูตร

L. A. Waddell (อ้างใน Winternitz, 1977: 42 n.) กล่าวว่า ชื่อ มหาปทานสูตร มาจาก มหา-ปทาน-สูตร แปลว่า “*Sutta of the highest being—พระสูตรเกี่ยวกับความเป็นอันสูงสุด*” แต่ Winternitz (1977: 42) ไม่เห็นด้วย เขาเห็นว่าชื่อพระสูตรนี้น่าจะมาจาก มหา-อปทาน-สูตร แปลว่า “เรื่องเล่าอันยิ่งใหญ่เกี่ยวกับปาฏิหาริย์ (ของพระพุทธรูปเจ้า)” อย่างไรก็ตาม Winternitz (1977: 42 n.) เห็นด้วยกับ Waddell ว่า มหาปทานสูตรกับลลิตวิสตรสามารถสืบสาวไปถึง คัมภีร์ซึ่งมีต้นกำเนิดร่วมกันได้

มหาปทานสูตรกล่าวถึงประวัติพระพุทธรูปเจ้า ๗ พระองค์ ประกอบด้วยอดีตพุทธรูปเจ้า ๖ องค์ ได้แก่ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมน์ พระกัสสปะ และประวัติของพระสมณโคดม แต่เน้นเรื่องราวของพระวิปัสสีพุทธรูปเจ้าเป็นพิเศษ (ดู ๒.๓.๑.๑.๒.ก)

ข. พุทธวงศ์

กล่าวถึงอดีตพุทธรูปเจ้าจำนวนมากถึง ๒๔ องค์ และพระสมณโคดม พระนามพระอดีตพุทธรูปเจ้าทั้ง ๒๔ องค์ ประกอบด้วย พระทีปังกร พระโกณฑัญญะ พระมังคละ พระสุมนะ พระเววตะ พระโสภิตะ พระอนิมทัสสี พระปทุม พระนารท พระปทุมุตตร พระสุเมธะ พระสุชาตะ พระปิยทัสสี พระอัทธทัสสี พระธัมมทัสสี พระสิทธัตถะ พระติสสะ พระปุสสะ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมน และพระกัสสปะ ในแต่ละสมัยที่พระอดีตพุทธรูปเจ้าทรงอุบัติ กล่าวกันว่าพระสมณโคดมเกิดเป็นใคร และทรงได้รับพุทธพยากรณ์เรื่อยมาว่าจะได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต (ดู ๒.๓.๑.๑.๒.ง)

ค. นิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา

ส่วนของนิทานกถาที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอดีตคือส่วนที่เป็นทูลเรณินิทาน มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับคัมภีร์พุทธวงศ์มาก แม้แต่การลำดับพระพุทธเจ้าแต่ละองค์ มีการอ้างอิงถึงชื่อคัมภีร์พุทธวงศ์ แต่ผู้แต่งนิทานกถาเห็นว่าสมควรนำมากล่าวซ้ำใหม่ เพราะพุทธวงศ์แต่งไว้เป็นคาถา ผู้แต่งนิทานกถาจึงได้ยกคาถาจากพุทธวงศ์บางคาถาแล้วอธิบายเป็นตอนๆ ไป เนื่องจากนิทานกถาก็เป็นส่วนหนึ่งของอรรถกถานั้นเอง (ดู ๒.๓.๑.๒)

ง. ชินจริต

ผู้แต่งชินจริตคือพระวันรัตนเมธังกร เจ้าอาวาสวัดวิชัยพาหุบริเวณ ผู้มีชีวิตอยู่ในสมัยพระเจ้าภูวเนกพาหุที่ ๑ (Malasekera, 1974a: 956, 1975b: 663) ซึ่งครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. ๑๒๗๗-๑๒๘๘ (Davids, 1904-5: iv; Winternitz, 1977: 224)

Oskar von Hinüber (1996: 187) กล่าวว่าชินจริตแต่งด้วยบทร้อยกรองจำนวน ๔๔๙ บท แต่ G. P. Malasekera (1958: 230-1) กล่าวว่ามีจำนวน ๔๗๒ บท ตรงกับฉบับที่วาสน์ มุขยานวงศ์ (๒๕๓๑) ชำระโดยอาศัยต้นฉบับที่หาได้ในประเทศไทย

von Hinüber (1996: 187) และ Wilhelm Geiger (1968: 42) ต่างเห็นพ้องว่า ชินจริตเป็น “บทร้อยกรองที่แต่งด้วยศิลปะชั้นสูง” สอดคล้องกับความเห็นของสุภาพรรณ ฦ บางช่วง (๒๕๒๖: ๓๘๐) ที่ว่า “ความดีเด่นของคัมภีร์ชินจริตไม่ได้อยู่ที่เนื้อหาซึ่งเป็นเรื่องที่กล่าวซ้ำแล้วซ้ำอีกในคัมภีร์ต่างๆ แต่อยู่ที่สำนวนภาษาและลีลาของการประพันธ์” แต่ Maurice Winternitz (1977: 224) กลับวิจารณ์ว่า ชินจริต “เป็นงานที่มีได้ใช้ภาษางดงามมากนัก และเห็นว่าเป็นเหมือนกับพุทธประวัติพากย์ร้อยกรองที่มุ่งงามของนิทานกถา” ส่วนผู้วิจัยเห็นด้วยกับ von Hinüber และสุภาพรรณ ฦ บางช่วงมากกว่าว่า ชินจริตเป็นกวีนิพนธ์ที่ใช้ภาษาดังดงามน่าประทับใจ

แม้เนื้อเรื่องของชินจริตจะเหมือนนิทานกถาแต่ในตอนท้ายได้พรรณนาว่าตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษาพระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาอยู่ที่ใดบ้าง ความตรงกับอรรถกถาของคัมภีร์พุทธวงศ์

จ. โสวัตตถกิมหานิทาน

สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๓๒) กล่าวถึงคัมภีร์โสวัตตถกิมหานิทานว่าเป็น

ผลงานของพระจุฬาทุทธโฆสศาจารย์ คัมภีร์นี้ไม่ปรากฏหลักฐานทางฝ่ายลังกา แต่เป็นคัมภีร์ที่รู้จักกันดีในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะในพม่าและไทย

แม้สุภาพรรณ ณ บางช้างจะกล่าวว่าคัมภีร์นี้ไม่ปรากฏหลักฐานทางฝ่ายลังกา แต่ก็ปักใจเชื่อว่า โสวัตตถกิมหานิทานแต่งในลังกาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๓๓: ๑๓๒) ประเด็นนี้ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีข้อถกเถียงอยู่ ประการแรก สุภาพรรณ ณ บางช้างมิได้อ้างอิงหลักฐานสนับสนุนข้อสรุปของตน ประการที่สอง หลักฐานที่กล่าวว่าโสวัตตถกิมหานิทานแต่งในลังกาปรากฏแต่การอ้างอิงในคัมภีร์ Pitakatthamain ของลังกา (อ้างใน Bode, 1966: 104 n.) ข้อความในคัมภีร์นี้ คงต้องวิจัยต่อไปว่า น่าเชื่อถือได้เพียงใด ในคัมภีร์คันทรวงส์ (Minayeff, 1886b: 72) กล่าวแต่เพียงว่า พระจุฬาทุทธโฆสศาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์นี้เป็นชาวลังกา แต่ไม่ปรากฏว่าแต่งขึ้นที่ใด Oskar von Hinüber (interview, January 5, 2002) แสดงความเห็นว่าเป็นโสวัตตถกิมหานิทานเป็นวรรณกรรมของล้านนา แต่นักวิชาการกลับมักอ้างว่าเป็นวรรณกรรมของลังกา ทั้งๆ ที่ชาวลังกาไม่รู้จักคัมภีร์ชื่อนี้

ผู้วิจัยเห็นว่าอาจเป็นไปได้ว่าโสวัตตถกิมหานิทานอาจมิได้แต่งขึ้นในลังกา จึงไม่มีรายงานพบต้นฉบับคัมภีร์นี้ ในทางตรงกันข้ามคัมภีร์นี้กลับรู้จักกันกว้างขวางในพม่าและล้านนา นอกจากนี้ ชาตคบางเรื่องเช่น วยัคซีชาตค ไม่พบในชาตคภุฎฐกา แต่กลับพบในชินกาลมาลินีปกรณ์ และในโสวัตตถกิมหานิทาน (บำเพ็ญ ะวิน, ๒๕๓๕: (๗))^๑ วรรณกรรมพุทธประวัติของไทยอีกหลายเรื่อง ได้แก่ สัมภารวิปาก สัมปิณฑิตมหานิทาน และทสโพธิสัตตอุทเทส ยังมีเนื้อหาสอดคล้องกับโสวัตตถกิมหานิทาน นอกจากนี้การที่คัมภีร์นี้มีชื่อแปรไปต่างๆ สะท้อนให้เห็นถึงการออกเสียงภาษาบาลีโดยปรับระบบให้เข้ากับภาษาไทย ดังนั้น โสวัตตถกิมหานิทานอาจแต่งในประเทศไทยหรืออาจเป็นประเทศพม่าก็เป็นได้

ชื่อคัมภีร์นี้มีรูปแบบหลากหลายมาก นอกจากชื่อส่วนท้ายที่เรียกว่า นิทาน บ้าง มหานิทาน บ้าง บางทีก็เรียก มหานิทานชาตค ชื่อส่วนต้น โสวัตตถก ก็ยังแปรไปต่างๆ นานา

^๑ บำเพ็ญ ะวิน เชื่อตามจารีตเช่นเดียวกับสุภาพรรณ ณ บางช้าง ว่า โสวัตตถกิมหานิทาน แต่งในลังกา

เอกสารตัวเขียนในล้านนาใช้ว่า **ไสตตตคิ** **ไสทตตคิ** **ไสหันตคิ** **ไสตตตคิ** **ไสตตตคิ** **ไสทตคิ** ในคัมภีร์อนาคตวงศ์ล้านนาใช้ว่า **ไสทตคิ** (บำเพ็ญ ะวิน, ๒๕๓๕: (๕)) ใน A Critical Pali Dictionary ของ V. Trenckner (1948: 8) ใช้ว่า **ไสตตตคิ** ในคัมภีร์คินฉวส (Minayeff, 1886b: 72) ใช้ว่า **ไสตตตคิ** ในบัญชีรายชื่อคัมภีร์ที่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดให้ส่งไปลังกาเพื่อช่วยผดุง พระพุทธศาสนาปรากฏชื่อคัมภีร์ **ไสพสภิมหานิทาน**^๑ (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๔๕๙: ๒๓๒) สุภาพรรณ ธิ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๓๓) และบำเพ็ญ ะวิน (๒๕๓๕: (๖)) เห็นพ้องว่า น่าจะหมายถึงไสตตตคิมหานิทาน

ในคัมภีร์อนาคตวงศ์ล้านนา (บำเพ็ญ ะวิน, ๒๕๓๕: ๖๒) ปรากฏข้อความว่า

ไสทตคิกินิทานนั้น จักว่าพระเจ้าเทสนาแท้มิได้ มหาพุทธโฆสจารย์จึงเกิด
เมื่อลูนนี้ใส่ ท่านลวดไสชื่อคัมภีร์นั้นว่า ไสทตคิกี้ด้วยอัตรว่า เตน อนุ-
สาวเนน ตกุกนั ปริกปบณั ไสทตคิกี้ ดีว่าเอาไสทตคิกี้ เอา ต เปน ท ดั่ง สุกโต
นั้นแล ไสทตคิกี้ อตุถิติ ไสทตคิกี้ ได้คัมภีร์นี้ตั้งพระเจ้าเทสนาแท้เด

สรุปว่าพระมหาพุทธโฆสจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ไสตตตคิมหานิทานล้านนาตั้งชื่อ
คัมภีร์นี้ว่า ไสทตคิกี้ และอธิบายว่ามาจากคำว่า ไสท (< ไสต) + ตกุก + อี้ แปลว่า “มีตักกะ (= “ความตรึกตรอง”) ตามที่ได้ฟังมา”

^๑ ชื่อต้นของคัมภีร์นี้ที่แปรไปต่างๆ อันเนื่องมาจากปรากฏการณ์ต่างๆ ทางเสียงดังนี้

๑. การเพิ่มลดเสียงลมหายใจ (aspiration-deaspiration) ของเสียงพยัญชนะกัก ๒ กลุ่มเสียง ได้
แก่ ต [t]-ท/ถ [th] กลุ่มหนึ่ง กับเสียง ก [k]-ค [kh] อีกกลุ่มหนึ่ง เสียงของคำนี้จึงเป็น
[sot(h)att(h)ak(h)ii] รูปถ่ายเสียงเป็นอักษรไทยจึงได้รูปเป็น ไสตตตคิ ไสทตตคิ ไสตตตคิ ไส
ตตตคิ

๒. การผลัดเสียง (dissimilation) ผลักเสียง ต [t] เป็นเสียง น [n] จึงได้รูป ไสทตตคิ [sohattakii]
และ ไสหันตคิ [sohantakii]

๓. การกลมกลืนเสียง (assimilation) กลมกลืนเสียง ต [t] กับเสียง ก [k] เป็นเสียง ก [k] จึงได้รูป
ไสทตตคิ [sohattakii] และไสทตคิ [sohatakki] และกลมกลืนเสียง ต [t] กับ ค [g] เป็น
เสียง ค [g] จึงได้รูปเป็น ไสตตตคิ [sotattagii] ไสตตคคิ [aotattagii]

๔. การสูญเสียง ต [t] ซึ่งอยู่ซ้อนกัน จึงได้รูป ไสทตตคิ [sohattakii] และ ไสทตคิ [sohatakii]

รูปแปรของคำว่า ไสตตตคิ เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการออกเสียงคำบาลีโดยใช้ระบบเสียงของไทย
ได้เป็นอย่างดี

ชื่อที่แท้จริงและความหมายที่แท้จริงของคัมภีร์คืออะไรยังไม่มีความเห็นร่วมที่เป็นบรรทัดฐาน คงต้องค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป

เนื้อหาของคัมภีร์โสทัตถกิมหานิทานคล้ายคลึงกับนิทานกถา คือกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ตั้งจิตอธิษฐานเป็นพระพุทธเจ้าและได้เกิดในสำนักของพระพุทธเจ้า ๒๔ องค์จึงจะได้เกิดเป็นพระพุทธเจ้า แต่มีเนื้อความเพิ่มเข้ามาได้แก่ ประวัติการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในกัปต่างๆ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าอุบัติบ้างไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติบ้างในตอนต้น และการกล่าวถึงอนาคตพระพุทธเจ้า ๑๐ องค์ในตอนท้าย และให้ความสำคัญแก่ชีวประวัติของพระมหาสมณโคดมน้อยมาก โดยกล่าวแต่เพียงย่อมนั้น Oskar von Hinüber (1996: 199) แสดงความเห็นว่โสทัตถกิมหานิทานเป็นนิทานกถาและพุทธวงศ์ฉบับย่อในขณะเดียวกัน

โสทัตถกิมหานิทานเป็นคัมภีร์ที่อ้างอยู่ในหนังสือหลายเล่ม นอกจากอ้างไว้ในคัมภีร์อนาคตวงศ์ล้านนา คัมภีร์คันทวงส์และในบัญชีรายชื่อคัมภีร์ฯ ดังกล่าวแล้ว โสทัตถกิมหานิทานยังมีอ้างไว้ในจารึกของพม่าซึ่งค้นพบที่เมือง Pagan ซึ่งจารเมื่อปี ค.ศ. ๑๔๔๒ (Bode, 1966: 101, 104) ในคัมภีร์ Piṭakatthamain ของลังกา ในคัมภีร์สัทธัมมสังคหะ (ธมฺมกิตฺติมหาสาหมิ ๒๕๑๕: ๕๘) ในหนังสือศัพท์สงเคราะห์ (๒๔๖๘: ๗๒) และในไตรภูมิโลกวิเนจยกถาของพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) (๒๕๒๐: ๓๗)

นอกจากนี้ในบานแพนทของไตรภูมิพระร่วง (๒๕๒๖: ๒) ยังได้เอ่ยถึงคัมภีร์ชื่อ มหานิทาน ซึ่ง Waledemar C. Sailer (บรรจบ บรรณรุจิ, ผู้แปล ๒๕๒๖: ๒, ๘) และสุภาพวรรณ งบประมาณข้าง (๒๕๓๓: ๑๓๓) สันนิษฐานว่า อาจจะหมายถึงคัมภีร์โสทัตถกิมหานิทานนี้ บำเพ็ญระวิน (๒๕๓๕: (๖)) ได้ขยายความเพิ่มเติมว่า

แม้ว่าหลักฐานไม่ได้ระบุว่าโสทัตถกิมหานิทาน หรือโสทัตถกิมหานิทานแต่พอจับเค้าได้จากความที่ปรากฏว่ามีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน โดยเฉพาะอนุภาคที่เกี่ยวข้องเรื่องศรีอริยมุตไตรยะ และเรื่องกัลป์ต่างๆ

ส่วนนิยะดา เหล่าสุนทร (๒๕๓๘: ๑๓๓) สันนิษฐานว่า

^๑ อาจพิมพ์คำนี้ผิด คำที่บำเพ็ญ ระวินเจตนาจะใช้น่าจะเป็น โสทัตถกิมหานิทาน ไม่น่าเป็น โสทัตถกิมหานิทาน—ผู้วิจัย

คัมภีร์โสดตถกัมมทานิทานไม่น่าจะเป็นคัมภีร์เดียวกับคัมภีร์พระมหานิทาน ตามที่อ้างไว้ในไตรภูมิพระร่วง เพราะไม่มีเนื้อความตอนใดที่ตรงกันเลย ถ้าพิจารณาแต่เพียงชื่อไม่น่าจะเพียงพอ...พระมหานิทานนี้ น่าจะเป็น คัมภีร์เดียวกับคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทานซึ่งเป็นที่ยังอ้างถึงอยู่บ่อยครั้งในวรรณกรรมโลกศาสตร์อื่นๆ ดังเช่น ไตรภูมิโลกวิจิตรของพระยาธรรมปรีชา (แก้ว)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยกลับเห็นว่า อาจจะเป็นการด่วนสรุปเกินไปว่า มหานิทาน ที่ปรากฏในบานแผนกของไตรภูมิพระร่วงหมายถึง โสดตถกัมมทานิทาน หรือ สัมปิณฑิตมทานิทาน ด้วยว่า ประการแรก คำว่า มหานิทาน เป็นชื่อคัมภีร์อื่นหลายคัมภีร์ทั้งคัมภีร์ฝ่ายมหายานและเถรวาท ดังจะเห็นว่า มหานิทาน เป็นชื่อหนึ่งของคัมภีร์ลลิตวิสูตรด้วย นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ที่แตกในประเทศไทยอื่นอีกอย่างน้อย ๑ คัมภีร์ที่มีคำว่า มหานิทาน ต่อท้าย ได้แก่ คัมภีร์ชินมทานิทาน การระบุนอายุของคัมภีร์เหล่านี้ล้วนไม่แน่นอน ประการที่ ๒ โสดตถกัมมทานิทาน อาจเรียกว่า โสดตถกัมมทานิทาน ก็ได้ แสดงให้เห็นว่าคำว่า มหานิทาน ไม่ได้เป็นชื่อตายตัวของคัมภีร์นี้ ประการที่ ๓ เรื่องพระศรีอารยเมตไตรยนั้น ไม่ได้กล่าวไว้แต่เพียงเฉพาะในโสดตถกัมมทานิทานเพียงคัมภีร์เดียว เรื่องพระศรีอารยเมตไตรยนั้น ในคัมภีร์อนาคตวงศ์ซึ่งเป็นอีกคัมภีร์หนึ่งที่อ้างไว้ในบานแผนกของไตรภูมิพระร่วงกล่าวไว้พิสดารกว่าในโสดตถกัมมทานิทานเสียอีก ประการที่ ๔ ไตรภูมิพระร่วงของพระยาสิทธิไทยจะเรียบเรียงโดยใช้สัมปิณฑิตมทานิทานเช่นเดียวกับไตรภูมิโลกวิจิตรจริงหรือไม่ จะต้องศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ทั้ง ๓ อย่างละเอียด นอกจากนี้ อาจเป็นไปได้มากกว่า อาจเคยมีคัมภีร์ที่ใช้ชื่อ มหานิทาน อื่นอยู่อีก แต่สูญหายไปหรือยังไม่มีผู้ใดสำรวจพบ มหานิทาน ที่อ้างไว้ในไตรภูมิพระร่วงอาจเป็นคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งที่เอ่ยชื่อมาแล้วหรือคัมภีร์มหานิทานที่สูญไปหรือเรียกรวมคัมภีร์ทั้งหมดที่นับว่าเป็น มหานิทาน ก็เป็นไปได้

จ. สัมภารวิปาก

สัมภารวิปากหรือสัมภารวิปากสูตรเป็นคัมภีร์ที่ไม่มีผู้ทราบประวัติ มีเพียงข้อสันนิษฐานของสุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๓๖) ว่า “น่าจะแต่งในล้านนา ประมาณช่วงหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๙” ข้อสันนิษฐานดังกล่าว สุภาพรรณ ณ บางช้าง อาศัยอายุและสถานที่แต่งของคัมภีร์ทันตธาตุนิธานและสารสังคหะมาเทียบเคียง แต่ผู้วิจัยเห็นว่าคัมภีร์สัมภารวิปากไม่น่าจะแต่งในล้านนา เพราะต้นฉบับโบราณที่พบล้วนแต่จารเป็นอักษรขอมทั้งสิ้น ไม่พบคัมภีร์นี้จารด้วยอักษรธรรม คัมภีร์สัมภารวิปากพบเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น ไม่พบในลังกาและพม่า และไม่

ปรากฏอ้างอิงในคัมภีร์อื่น นอกจากนี้ในหนังสือศัพท์สงเคราะห์ (๒๔๖๘: ๖๙) ว่า “สัมภारวืบากว่ ด้วยผลแห่งกรรมซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาแต่อนกชาติ”

เนื้อหาของคัมภีร์สัมภारวืบากแบ่งเป็น ๒ ส่วน เหมือนมาลาลังการวัตถุของพม่า ส่วนแรกเป็นเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เนื้อหาส่วนนี้คล้ายคลึงกับในโสดตถกัมทานิทาน แต่แบ่งตอนไม่เหมือนกัน กล่าวคือ โสดตถกัมทานิทานแบ่งเนื้อหาส่วนนี้ออกเป็น ๕ ตอน แต่ละตอนเรียกว่า **นิทาน** เช่นเดียวกับนิทานกถา แต่สัมภारวืบากแบ่งนิทานออกไว้เพียง ๒ นิทาน ดังเทียบให้เห็นในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๓: เปรียบเทียบโครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์โสดตถกัมทานิทานกับคัมภีร์สัมภारวืบาก

โสดตถกัมทานิทาน	สัมภारวืบาก
พาหิรนิทาน ประวัติพระโพธิสัตว์ก่อนพุทธันดร	พาหิรนิทาน ประวัติพระโพธิสัตว์ก่อนพุทธันดรและในพุทธันดร แต่ไม่ได้ตั้งจิตปรารภนาพุทธภูมิ
อัปภันตรนิทาน ประวัติพระโพธิสัตว์ในพุทธันดร แต่ไม่ได้รับคำพยากรณ์	
มหานิทาน พระโพธิสัตว์ตั้งจิตปรารภนาพุทธภูมิ ๗ อสงไขย	มหานิทาน หรือ อัปภันตรนิทาน พระโพธิสัตว์ตั้งจิตปรารภนาพุทธภูมิ ๗ อสงไขย และเปล่งวาจาปรารภนาพุทธภูมิอีก ๙
อติพุเรนิทาน พระโพธิสัตว์เปล่งวาจาปรารภนาพุทธภูมิ ๙ อสงไขย	อสงไขย และตั้งกาย วาจา ใจปรารภนาพุทธภูมิ ตั้งแต่ไม่ได้รับพุทธพยากรณ์จนได้รับพุทธพยากรณ์จากอตีตพุทธเจ้า ๒๓ องค์ และประวัติพระโพธิสัตว์ตั้งแต่จุติจากอภิวาระพระ
อวิพุเรนิทาน พระโพธิสัตว์ตั้งกาย วาจา ใจปรารภนาพุทธภูมิตั้งแต่ไม่ได้รับพุทธพยากรณ์จนได้รับพุทธพยากรณ์จากอตีตพุทธเจ้า ๒๓ องค์	เวสสันดรจนประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและได้ตรัสรู้

โสดัตถกัมมทานิทาน	สัมภารวิบาก
<p>สันติเกนิทาน</p> <p>ประวัติพระโพธิสัตว์ตั้งแต่จุติจาก อัฐภาวะพระเวสสันดรจนประสูติเป็นเจ้าชาย สิทตตะและได้ตรัสรู้</p>	

ส่วนหลังของคัมภีร์สัมภารวิบากกล่าวถึงชีวประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ตรัสรู้จน
ปรินิพพาน^๑

ข. สัมปิตตมทานิทาน

สัมปิตตมทานิทานเป็นคัมภีร์ภาษาบาลี ที่หน้าลานของคัมภีร์นี้ระบุว่าเป็นอรรถกถา
ของคัมภีร์โสดัตถกัมมทานิทาน (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, ๒๕๓๓: ๑๕๔) ในหนังสือศัพท์สงเคราะห์
(๒๔๖๘: ๖๙) กล่าวถึงคัมภีร์นี้ว่า

สัมปิตตมทานิทานรวบรวมนิทานบางเรื่องตั้งแต่ชาติที่พระพุทธเจ้าเริ่ม
ตรัสรู้ตราบเท่าถึงเสด็จปรินิพพาน

สัมปิตตมทานิทานเป็นคัมภีร์ภาษาบาลีที่พบในประเทศไทย แต่ไม่ทราบประวัติ
ผู้แต่งและเวลาที่แน่นอนเช่นเดียวกับคัมภีร์สัมภารวิบาก ลิขิต ลิขิตานนท์ (Likhitanon, 1969:
298) สันนิษฐานว่าแต่งในอยุธยาในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ แต่สุภาพรรณ ฌ บางช้าง
(๒๕๓๓: ๑๕๒) สันนิษฐานว่า น่าจะแต่งในล้านนาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ผู้วิจัยเห็นว่า
ลิขิต ลิขิตานนท์น่าจะสันนิษฐานสถานที่แต่งได้ถูกต้อง เพราะคัมภีร์โบลานทั้งหมดที่พบจารด้วย
อักษรขอม ส่วนระยะเวลาที่แต่งที่มีผู้สันนิษฐานไว้ยังขาดหลักฐานอ้างอิงที่หนักแน่นอยู่มาก

เนื้อหาของคัมภีร์สัมปิตตมทานิทานคล้ายคลึงกับคัมภีร์สัมภารวิบากแต่มีราย
ละเอียดของเนื้อหามากกว่าและพรรณนาความยืดยาวกว่า คัมภีร์สัมปิตตมทานิทานจึงยาว
กว่าคัมภีร์สัมภารวิบาก คัมภีร์สัมภารวิบากมีจำนวนโบลานประมาณ ๑๔-๑๕ ผูก แต่คัมภีร์
สัมปิตตมทานิทานมีจำนวนโบลานประมาณ ๑๙-๒๑ ผูก

^๑ เนื้อเรื่องพุทธประวัติตอนนี้ไม่ปรากฏในสัมภารวิบากฉบับของนาคะประทีป (๒๔๙๙)

ข. ชินมหานิทาน

ทศิศดิ์ เสนาณรงค์ อธิบดีกรมศิลปากรได้กล่าวไว้ในคำนำชินมหานิทาน (๒๕๓๐: (๑)) ฉบับพิมพ์ดังนี้

คัมภีร์นี้เดิมเป็นอักษรขอมภาษาบาลี มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง แต่ส่วนมากเป็นร้อยแก้ว จารลงในใบลานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมาจนถึงรัชกาลที่ ๓ มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ๙ ฉบับ หรือ ๙ ห่อ มีเนื้อเรื่องเหมือนกันทุกฉบับ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง และแต่งเมื่อใดไม่ปรากฏ แต่พอสันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์นี้แต่งโดยนักปราชญ์ไทยในสมัยอยุธยา เพราะคัมภีร์เริ่มจารลงในใบลานในสมัยต้นรัชกาลที่ ๑

สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๗๙) พบว่าชินมหานิทานฉบับที่มูลนิธิภูมิพลโลกิขุปริวรรตมีข้อความจบท้ายเพิ่มเติมที่แตกต่างกับฉบับพิมพ์ว่า

มุลกุขรา มลานภาสาสุสา ปน ลิกุชิตา—ก็คัมภีร์ชินมหานิทานนั้นอัน
(ข้าพเจ้า) เขียนแล้วจาก (ต้นฉบับ) ภาษามลาน อักษรมูล

สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๗๙-๘๐) ได้ตรวจสอบวรรณกรรมที่แต่งด้วยภาษาบาลีพบว่า คำว่า มลาน มีกล่าวไว้ในรัตนพิมพวงศ์และสังคีตยวงส์ คำแปลวรรณกรรมทั้ง ๒ เรื่องแปล มลาน ว่าหมายถึง “ล้านนา” นอกจากนี้ในสังคีตยวงส์ยังมีข้อความที่เอ่ยถึงประเทศต่างๆ หลายประเทศ จากปริบทระบุชัดเจนว่า มลาน ไม่ใช่อาณาจักรสยาม กัมพูชา รามัญ และพุกาม มลาน จึงเป็นอื่นไปไม่ได้นอกจาก หมายถึง “อาณาจักรล้านนา” สอดคล้องกับความเห็นของประเสริฐ ณ นคร (อ้างใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๓๓: ๑๘๑) ว่า มลาน มาจาก ม่าน หมายถึง “พม่า” แต่เชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า และเชียงใหม่ได้รับวัฒนธรรมพม่าเข้าไว้ ภาษาล้านนาจึงพลอยเรียกว่า ภาษามลาน ไปด้วย เหตุนี้สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๘๑) จึงสรุปว่า

มลานภาสาในตอนท้ายของคัมภีร์ชินมหานิทานมีความหมายถึงภาษาล้านนา ส่วนอักษรมูลหรืออักษรมูล คงจะหมายถึงอักษรล้านนาที่ใช้เขียนเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น คัมภีร์ชินมหานิทานจึงน่าจะเป็นคัมภีร์ที่เขียนโดยอาศัยต้นฉบับเรื่องพุทธประวัติที่เขียนด้วยอักษรและภาษาพื้นเมืองของ

เชียงใหม่มาเป็นสาระหรือแนวทางหลักในการนำเสนอ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็น่า
จะเป็นคัมภีร์ที่แต่งที่เชียงใหม่ ส่วนผู้แต่งจะเป็นใครยังไม่มีหลักฐาน

ผู้วิจัยเห็นสอดคล้องกับ Oskar von Hinüber (1996: 181) ว่าข้อสรุปของสุภาพรรณ ณ
บางช้าง ยังไม่อาจยุติได้แน่นอน ผู้วิจัยมีข้อสังเกตดังนี้ ประการแรก มีใบลานเพียงฉบับเดียวคือ
ฉบับปริวรรตของมูลนิธิภูมิพลโลกิขุซึ่งได้จากวัดบวรนิเวศนวิหาร ปรากฏคำว่า มลานภษา ท้าย
เรื่อง ประการที่ ๒ หากชินมหานิทานแต่งในล้านนาจริง น่าจะพบใบลานคัมภีร์นี้ในล้านนา แต่
ปัจจุบันไม่ยังมีรายงานว่าพบต้นฉบับคัมภีร์ชินมหานิทานฉบับอักษรธรรมล้านนา ในทางตรง
กันข้าม พบแต่ต้นฉบับอักษรขอม ประการที่ ๓ อักษรธรรมล้านนาไม่เคยเรียกว่าอักษรมูล ในทาง
ตรงกันข้าม อักษรขอมกลับมีรูปลักษณะคล้ายอักษรมูลของเขมร ดังนั้นผู้วิจัยจึงไม่ปักใจเชื่อว่า
คัมภีร์ชินมหานิทานแต่งขึ้นในล้านนา

ชินมหานิทานแบ่งออกเป็น ๘๕ ตอน ตั้งแต่ตอนที่ ๑-๒๔ ลงท้ายด้วยคำว่า ชินนิทาน
กถา เป็นเรื่องประวัติพระโพธิสัตว์เกิดในสมัยพระพุทธเจ้าต่างๆ ๒๔ องค์ ส่วนตอนที่ ๒๕-๘๕
รวม ๕๑ ตอน ลงท้ายด้วยคำว่า กถา เป็นเรื่องเกี่ยวแก่ประวัติของพระมหาสมณโคดมตั้งแต่ทรง
จุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จนถึงการแบ่งพระธาตุ เหตุที่เนื้อหาส่วนนี้มีจำนวนตอนมากถึง ๕๑
ตอน เพราะชินมหานิทานได้จำแนกเหตุการณ์ต่างๆ เป็นตอนย่อยๆ ความยาวแต่ละตอนก็ไม่เท่า
กัน เช่น ตอนที่ ๒๕ ซึ่งเป็นตอนเริ่มประวัติของพระมหาสมณโคดม เป็นตอนที่ยาวมากตอนหนึ่ง
ตอนนี้แม้จะใช้ชื่อตอนว่า ทวดตีสมหาปริสลดุชนกถา “เรื่องลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ” เริ่ม
กล่าวตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศทำนองเดียวกับที่กล่าวไว้ในคัมภีร์จริยาปิฎก
จากนั้นเล่าเรื่องพระเวสสันดรโดยย่อเฉพาะประวัติส่วนที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัศ
จนจุติจากอัฐภาวะพระเวสสันดรไปประทับที่สวรรค์ชั้นดุสิต พรหมและเทวดาอาราธนาให้ทรงจุติ
พระโพธิสัตว์จุติ ปฏิสนธิในครรภ์พระนางมายา ประสูติ เกิดบุพนิมิต ๓๒ ประการ กาล-
เทวิลดาบสเฝ้าพระกุมาร พรหมณ์ ๘ นายทำนายลักษณะ เล่าถึงมหาบุรุษลักษณะทั้ง ๓๒
ประการ ในตอนท้ายยังได้คัดข้อความจากลักษณะสูตร ที่สนิกาย ปาฏิกวัคค์มาไว้อีกยาว เฉพาะ
ตอนนี้ตอนเดียวในชินมหานิทาน เมื่อเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนปลายอยุธยา-
ต้นรัตนโกสินทร์^๑ ปฐมสมโพธิแยกออกเป็น ๓ ปริจเฉท ได้แก่ ตุสิตปริวรรต คัมภานิกขมนปริวรรต
และลักษณปริคาหกปริวรรต ในทางตรงกันข้ามเรื่องพระพุทธเจ้าโปรดชฎิล ๓ ฟัน้องปรากฏใน
ปฐมสมโพธิปริจเฉทชื่ออรรถเวลคมนปริวรรตเพียงปริจเฉทเดียว แต่ชินมหานิทานได้เล่าออกไป

^๑ รายละเอียดปฐมสมโพธิสำนวนนี้ดูที่ ๓.๒.๑.๒

พิสดารถึง ๒๒ ตอน ตั้งแต่ตอนที่ ๔๒-๖๓ โดยดำเนินเนื้อหาตามวินัยปิฎก มหาวรรค เช่นเดียวกับในมาลาลังการวัตถุ แต่เล่าเรื่องพิสดารกว่ามากกว่าที่เล่าในมาลาลังการวัตถุ ผู้วิจัยได้ลองยกตัวอย่างความบางตอนในมาลาลังการวัตถุตอนโปรดชฎิล ๓ ฟัน้องเปรียบเทียบกับที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมาแล้ว ต่อไปนี้จะได้ยกความตอนเดียวกันเปรียบเทียบมาลาลังการวัตถุของพม่ากับคัมภีร์ชินมหานิทานของไทย

ชินมหานิทาน	มาลาลังการวัตถุ
<p>สมัยนั้น มีพระอรหันต์ ๙๑ รูป ดังนั้นข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า</p> <p>“พระพุทธรเจ้า, พระมุนีทั้ง ๕^๑, พระเถระมีพระยสะเป็นอาทิ, สหายคฤหัสถ์ (ของพระยสะ) ผู้เป็นภิกษุรวม ๕๐ รูป พระภิกษุวัคคีย์กุมารมุนีจำนวน ๓๐ รวมเป็นพระอรหันต์ได้มากถึง ๙๑ รูป”</p> <p>ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามลำดับ ประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในเวลานั้น ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม มีชฎิล ๓ คนอาศัยอยู่ คืออุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ อาศัยอยู่ ชฎิลชื่ออุรุเวลกัสสปะ เป็นผู้นำ เป็นผู้ยอดผู้นำ เป็นประมุข เป็นประธานของชฎิล ๕๐๐ คน ชฎิลชื่อนทีกัสสปะ เป็นผู้นำ เป็นยอดผู้นำ เป็นประมุข เป็นประธานของชฎิล ๓๐๐ คนชฎิลชื่อนคยากัสสปะ เป็นผู้นำ เป็นผู้ยอดนำ เป็นประมุข เป็นประธานของชฎิล ๒๐๐ คน</p> <p>ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังอาศรมของชฎิลชื่ออุรุเวลกัสสปะ ครั้นเสด็จเข้า</p>	<p>พระสมณโคดมทรงพระปิติยิ่งที่ทรงกระทำกุศลบุตรเหล่านั้นให้ดำรงสมณเพศทรงยืนขึ้น แล้วทรงดำเนินตรงสู่ป่าแห่งตำบลอุรุเวลาเสนานิคม</p> <p>ในครั้งนั้น มีครูผู้โดดเด่นและมีชื่อเสียงอย่างยิ่ง ๓ คน เป็นผู้นำฤๅษีหรือสาวกจำนวนมากซึ่งโน้มนำชีวิตอยู่ในเพศนักบวช ครูทั้ง ๓ นั้นมีชื่อว่าอุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ</p> <p>อุรุเวลกัสสปะมีสาวก ๕๐๐ คน</p> <p>นทีกัสสปะมีสาวก ๓๐๐ คน</p> <p>คยากัสสปะมีสาวก ๒๐๐ คน</p> <p>พระพุทธรเจ้าเสด็จไปสู่อาศรมของอุรุเวลกัสสปะ และตรัสแก่เขาว่า อาตมมามีเพียงสิ่งเล็ก</p>

^๑ คือ พระปัญจวัคคีย์

ชินมหานิทาน	มาลาลังการัตน
<p>ไปแล้ว ได้ตรัสกับขุฎิชื่ออุรุเวลกัสสปะ...แม้ครั้งที่ ๒ แล...แม้ครั้งที่ ๓ แล...ตั้งนี้ว่า “กัสสปะ หากท่านไม่หนักใจไซ้ริ เราขอพักอยู่ในเรือนไฟราตรีหนึ่ง”</p> <p>(อุรุเวลกัสสปะ) “ข้าแต่มหาสมณะ ข้าพเจ้าหาได้หนักใจไม่ แต่ในเรือนไฟนี้มีพญานาคราชดุร้าย มีฤทธิ์ มีพิษร้ายแรง มันจะทำอันตรายท่าน”</p> <p>(พระผู้มีพระภาค) “มันคงไม่ทำอันตรายเราเป็นแน่แท้ กัสสปะ ขออนุญาตเรือนไฟ (แก่เรา)เถิด”</p> <p>(อุรุเวลกัสสปะ) “ข้าแต่มหาสมณะ ขอท่านจงอยู่ในเรือนไฟให้สุขสบายเถิด”</p> <p>ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาค เสด็จเข้าไปยังเรือนไฟแล้วปลาดหญ้าารองนั่ง ประทับเป็นบัลลังก์ ตั้งกายตรงมั่น ดำรงพระสติไว้เฉพาะหน้า</p> <p>(ชินมหานิทาน ๒๕๓๐: ๑๒๖-๗)</p>	<p>น้อยติดกายมา ประสงค์เพียงที่เล็กน้อย เพื่อพักกาย อาตมะขอท่านอนุญาตให้พักในโรงครัวสักราตรีหนึ่ง</p> <p>อุรุเวลกัสสปะตอบว่า เนื่องจากท่านมีเพียงของเล็กน้อยติดกายมา ข้าพเจ้าเต็มใจให้ท่านพักในโรงครัวตามที่ท่านประสงค์ แต่ข้าพเจ้าจำต้องเตือนท่านว่า พญานาคผู้พิทักษ์สถานที่เป็นสัตว์ที่อารมณ์ร้ายเป็นอย่างยิ่ง ทรง-พลกำลัง และมีพิษถึงตาย</p> <p>พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อาตมะหาได้กลัวพญานาคไม่ เราพอใจเป็นที่ยิ่งที่ท่านอนุญาตให้พักในโรงครัว</p> <p>พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จเข้าสู่โรงครัว ประทับนั่งในท่าขัดสมาธิ ดำรงพระกายตั้งตรง ดำรงสติในสมาธิอย่างลึกกล้า</p> <p>(Bigandet, 1866: 46-7)</p>

คัมภีร์ชินมหานิทานมีอยู่ก่อนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจะทรงชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลี นอกจากนี้ปฐมสมโพธิยังอ้างคัมภีร์ชินมหานิทานไว้ ๒ แห่ง ในตุลิตาปวิวรรต (กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ๒๕๓๗: ๒๕) แห่งหนึ่ง และในกปิลวัตถุคณปวิวรรต (๒๕๓๗: ๑๖๔) อีกแห่งหนึ่ง คัมภีร์ชินมหานิทานมีอิทธิพลต่อปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเล็กน้อยเพียงใด ผู้วิจัยขอยกไปอภิปรายไว้ในบทที่ ๖

๒.๓.๒.๒.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอนาคต

วรรณกรรมพุทธประวัติที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอนาคตประกอบด้วยคัมภีร์อนาคตวงศ์ คัมภีร์ทสโพธิสัตว์ตปุตติกา และคัมภีร์ทสโพธิสัตว์ตอุทเทส

ก. คัมภีร์อนาคตวงศ์

คัมภีร์อนาคตวงศ์มีเนื้อหาต่อมาจากคัมภีร์พุทธวงศ์ในสุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย แต่นำเนื้อหาในจักกวัตตสูตร ในสุดตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคมาขยายต่อ คัมภีร์อนาคตวงศ์มี ๓ ส่วนเป็นอย่างน้อย G. P. Malalasekera (1958: 161) และ Oskar von Hinüber (1996: 98, 206) ลงความเห็นว่คัมภีร์อนาคตวงศ์ ๒ ส่วนแรก เป็นคนละส่วนกัน ส่วนหนึ่งมีอ้างอิงอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อีกส่วนหนึ่งเป็นของพระมหากัสสปะ แห่งแคว้นโจฬะ คัมภีร์อนาคตวงศ์ส่วนแรกสาบสูญไปในปัจจุบัน คงเหลือแต่ส่วนหลัง ประกอบด้วยบทร้อยกรองจำนวน ๑๕๐ บท (von Hinüber, 1996: 98) แต่ V. Trenckner (อ้างใน สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, ๒๕๓๓: ๑๙๐) และประภาส สุระเสน (๒๕๔๐: ๑) ว่ามี ๑๔๒ บท G. P. Malalasekera (1958: 161) กล่าวว่า “ฉบับคัดลอกต่างกันจะมีจำนวนคาถาอาจมาน้อยต่างกัน” นอกจากนี้ Maurice Winternitz (1977: 221 n.) ยังได้กล่าวถึงคัมภีร์อนาคตวงศ์ส่วนร้อยแก้วผสมร้อยกรอง^๑

เนื้อเรื่องของอนาคตวงศ์กล่าวถึงเรื่องราวของพระเมตไตยซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระพุทธเจ้าทรงตรัสเล่าตามคำทูลขอของพระสารีบุตร

ข. คัมภีร์ทสโพธิสัตว์ตอุทเทส

ในใบลาน คัมภีร์ทสโพธิสัตว์ตอุทเทสใช้ชื่อที่หลากหลาย ผ่าน วงษ์อ้วน (๒๕๒๒: ๑๒-๙) ได้ศึกษาใบลานจำนวน ๑๖ ฉบับที่ได้จากหอสมุดแห่งชาติ พบว่าคัมภีร์นี้มีชื่อที่แตกต่างกันมาก บางฉบับชื่อที่หน้าปกเป็นชื่อหนึ่ง แต่ชื่อที่คำลงท้ายเป็นอีกชื่อหนึ่ง ส่วนใหญ่หน้าปกจะจารชื่อว่า อนาคตวงศ์ อนาคตวงศ์โพธิสัตว์ต ทสโพธิสัตว์ต หรืออนาคตวงศ์ทสโพธิสัตว์ต บางฉบับบอกชื่อที่คำขึ้นต้นคัมภีร์ว่า ทสโพธิสัตว์ต หรือ อนาคต ทสโพธิสัตว์ต ส่วนชื่อที่ปรากฏในคำลงท้าย ได้แก่ ทสโพธิสัตว์ต ปาลีอนาคตวงศ์ อนาคตโพธิวิงสา และทสโพธิสัตว์ตอุทเทส มีฉบับหนึ่งชื่อที่ปก ที่คำขึ้น

^๑ Winternitz ยังได้กล่าวถึงอนาคตวงศ์อีกส่วนหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ๑๐ องค์ในอนาคต คัมภีร์อนาคตวงศ์ส่วนหลังที่ Winternitz กล่าวถึงนี้น่าจะหมายถึงคัมภีร์ทสโพธิสัตว์ตอุทเทส

ต้น และคำลงท้าย เป็นคนละชื่อกัน คือใช้ว่า อนาคตวงศ์โพธิสัตต ทสโพธิสัตต และทสโพธิสัตต-
อุทเทส ตามลำดับ ผ่าน วงษ์อ้วนเลือกใช้ชื่ออนาคตวงศ์ ซึ่งเป็นชื่อที่ปรากฏบนปกใบลานเป็นส่วน
ใหญ่ Oskar von Hinüber (1996: 98 n.) กล่าวว่า

คัมภีร์นี้ชื่อที่ปรากฏในใบลานไม่ลงรอยเดียวกัน นอกจากชื่อทสโพธิสัตต-
อุทเทสแล้วยังใช้ชื่อ อนาคตวงศ์ และอนาคตทสพุทธวงศ์

แม้กระนั้น von Hinüber ก็เรียกชื่อคัมภีร์นี้เป็นทางการว่า ทสโพธิสัตตอุทเทส เช่นเดียวกับ
ในฉบับชำระ F. Martini ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (Bulletin de
l'Ecole Française d'Extrême-Orient: BEFEO) ชื่อทสโพธิสัตตอุทเทสนั้นเป็นชื่อที่ปรากฏท้าย
ใบลานส่วนใหญ่ ส่วน สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๙๓) เห็นว่า ชื่อที่ถูกต้องของคัมภีร์นี้
จะเป็น ทสโพธิสัตตอุทเทส ซึ่งเป็นรูปสนธิศัพท์ของ ทสโพธิสัตตอุทเทส อย่างไรก็ตามชื่อทสโพธิ-
สัตตอุทเทส (หรือทสโพธิสัตตอุทเทส) เป็นชื่อที่นักวิชาการไทยไม่นิยม กลับนิยมเรียกว่าอนาคต
วงศ์ (ซึ่งไปพ้องกับคัมภีร์อนาคตวงศ์ของพระกัศสปะแห่งลังกา) ดังที่ ผ่าน วงษ์อ้วน ใช้เรียกใน
งานวิจัย บำเพ็ญ ะวิน (๒๕๓๕) ได้ชำระคัมภีร์ล้านนาซึ่งมาเนื้อหาคล้ายคลึงกับคัมภีร์ทสโพธิ-
สัตตอุทเทสมาก ก็เรียกคัมภีร์นี้ว่า อนาคตวงศ์ล้านนาล้านนา^๑ ในฉบับพิมพ์อักษรไทยและแปล
ของประภาส สุระเสน (๒๕๔๐) ก็ใช้ว่า พระคัมภีร์อนาคตวงศ์

เนื้อหาของคัมภีร์ทสโพธิสัตตอุทเทส หรือทสโพธิสัตตอุทเทสขยายแต่ออกไปจากคัมภีร์
อนาคตวงศ์ของพระกัศสปะเถระ กล่าวคือนอกจากกล่าวถึงพระเมตไตรยพุทธเจ้าแล้ว ยังได้กล่าวถึง
ประวัติของพระอนาคตพุทธเจ้าอีก ๙ องค์ ได้แก่ พระรามะ พระธรรมราชา พระธรรมสามี พระ-
นารท พระรังสีมณี พระเทวเทพ พระนรสีห์ พระติสสะ และพระสุมังคละตามลำดับ เนื้อหาพร้อมของ
พระอนาคตพุทธเจ้าทั้ง ๑๐ องค์ ได้แก่ การอุบัติของพระอนาคตพุทธเจ้าซึ่งบางองค์ก็เป็นผู้มีชีวิต
อยู่ในสมัยพุทธกาล พระประวัติ และการบำเพ็ญทานบารมี

^๑ บำเพ็ญ ะวินพบว่าล้านนามีคัมภีร์ที่มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับอนาคตวงศ์ของพระกัศสปะแห่งลังกา ๒
คัมภีร์ คัมภีร์หนึ่งมีปรากฏชื่อที่ท้ายใบลานว่า เมตเตยสูตร อีกคัมภีร์หนึ่งคือ เมตเตยวงศ์ ทั้ง ๒ คัมภีร์ใช้ร้อย
แก้วผสมร้อยกรอง แตกต่างกับอนาคตวงศ์ของลังกาซึ่งใช้ร้อยกรองล้วนๆ เมตเตยสูตรและเมตเตยวงศ์ของ
บำเพ็ญ ะวิน อาจเป็นอนาคตวงศ์ฉบับร้อยแก้วผสมร้อยกรองที่ Mauric Winternitz กล่าวถึงก็เป็นได้

ค. คัมภีร์ทสโทธิสตัดุบัติตติกา

คัมภีร์ทสโทธิสตัดุบัติตติกา มีเนื้อหาแจกเช่นเดียวกับทสโทธิสตัดุทธิเตส แต่ขึ้นต้นแบบพระสูตรว่า เอว เม สุตต “ข้าพเจ้าได้ยินมาดังนี้ว่า...” คัมภีร์ทสโทธิสตัดุบัติตติกาฉบับลังกาและเขมรมีความแตกต่างกันเล็กน้อย (von Hinüber, 1996: 99) H. Saddhatissa (1975: 1) แสดงความเห็นเกี่ยวแก่คัมภีร์นี้ว่า

งานวรรณกรรมบาลีรุ่นหลังขึ้นเล็กและแปลกคือคัมภีร์ทสโทธิสตัดุบัติตติกา นี้ ดูเหมือนจะเป็นเพียงตัวอย่างเดียวซึ่งมีเนื้อหาทั้งหมดสรรเสริญพระโทธิสตร์ผู้ซึ่งจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ไม่ต้องสงสัยเลยว่าเรื่องราวที่ปรากฏในทสโทธิสตัดุบัติตติกา คงแต่งขึ้นในช่วงเวลาที่ลัทธิมหายานมีอิทธิพลมีกำลังแรง นั่นคืออิทธิพลความคิดที่ว่าพระโทธิสตร์ทรงบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดเพื่อประโยชน์ของสัตว์โลกทั้งมวล

ผ่าน วงษ์อ้วน (๒๕๒๒: ๓๙) แสดงความเห็น ว่า คัมภีร์ทสโทธิสตัดุบัติตติกาของลังกา คือคัมภีร์อนาคตวงศ์ (ทสโทธิสตัดุทธิเตส) ที่ได้ไปจากไทยในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แต่สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๙๕) แย้งว่า

ผู้แต่งคัมภีร์ทสโทธิสตัดุทธิเตส (ของไทย—ผู้วิจัย) น่าจะแต่งโดยอาศัยคัมภีร์ทสโทธิสตัดุบัติตติกา (ของลังกา—ผู้วิจัย) เป็นหลัก จึงปรากฏว่าคัมภีร์ทสโทธิสตัดุทธิเตสมีเค้าโครงเรื่องและการใช้ถ้อยคำภาษาคล้าย (หรือเลียนแบบ) คัมภีร์ทสโทธิสตัดุบัติตติกา แต่ได้ดัดแปลงเพิ่มเติมเนื้อหาและสำนวนภาษาออกไปจนเป็นคัมภีร์อีกเรื่องหนึ่ง

ไม่ว่าความเห็นของผ่าน วงษ์อ้วน หรือสุภาพรรณ ณ บางช้าง จะเป็นความเห็นที่ตรงกับความ เป็นจริง (ซึ่งยังไม่มีใครสามารถหาหลักฐานที่หนักแน่นมายืนยันได้) ก็ตาม ข้อเท็จจริงที่นักวิชาการด้านวรรณคดีบาลียอมรับก็คือ คัมภีร์ทั้ง ๒ นี้ มีความสัมพันธ์กันทั้งชื่อเรื่อง เนื้อหา และภาษา คัมภีร์เล่มหนึ่งคงจะเป็นแบบในการแต่งคัมภีร์อีกเล่มหนึ่ง

แม้ว่าจะมีเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกับคัมภีร์ทสโทธิสตัดุทธิเตส แต่คัมภีร์ทสโทธิสตัดุบัติตติกา มีบทพรรณนาฉาก เหตุการณ์ และปาฏิหาริย์ต่างๆ น้อยกว่า และไม่มีเนื้อเรื่องบางอย่างที่

คัมภีร์ทศโพธิสัตว์ตอุทเทศมี ทำให้คัมภีร์ทศโพธิสัตว์ตอุทเทศมีขนาดย่อมกว่าทศโพธิสัตว์ตอุทเทศมาก

๒.๓.๒.๓ วรรณกรรมพุทธประวัติที่เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ที่มีเนื้อหาอื่น

๒.๓.๒.๓.๑ วรรณกรรมพุทธประวัติที่เป็นส่วนหนึ่งของตำนานศาสนา

ลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของตำนานของลังกาคือจะรวมตำนานของดินแดนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของตำนานของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะต้องการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญอย่างยิ่งยวดของพุทธศาสนาต่อสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมของลังกา และต้องการให้ดินแดนลังกาเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์เป็นดินแดนแห่งพุทธศรัทธาเฉกเช่นเดียวกับแว่นแคว้นต่างๆ ในสมัยพุทธกาลที่อ้างอิงไว้ในพระไตรปิฎก ประวัติการรักษาศาสนาซึ่งมีพระธาตุและการสังคายนาพระธรรมวินัยเป็นสัญลักษณ์ ประวัติการเผยแพร่ศาสนา และรวมถึงประวัติการเกิดรัฐพุทธศาสนาถึงได้หลอมรวมเข้าเป็นระนาบแห่งการเวลาที่ต่อเนื่องกันไม่ขาดสาย ความคิดอย่างเดียวกันนี้มีอิทธิพลต่อความคิดของชาติอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รับพุทธศาสนานิกายเถรวาทมาจากลังกาดังนี้ ในประเทศไทยพบว่าตำนานบางตำนานได้เริ่มตำนานตั้งแต่ก่อนกาลเกิดของพระสมณโคดม กล่าวคือได้ผนวกเอาตำนานเกี่ยวแก่ประวัติของพระพุทธเจ้าเข้าเป็นส่วนหนึ่งของตำนานด้วย ตำนานดังกล่าวได้แก่ ชินกาลมาลินีปกรณ์ และคัมภีร์ญาโณทโยปกรณ์

ก. ชินกาลมาลินีปกรณ์

คัมภีร์ชินกาลมาลินี หรือชินกาลมาลินีปกรณ์เป็นคัมภีร์ที่แต่งในล้านนา ผู้แต่งคือพระรัตนปัญญา ที่ทำยคัมภีร์นี้มีข้อความระบุว่าแต่งเสร็จใน พ.ศ. ๒๐๒๖ แต่ แสง มนวิฑูร (๒๕๔๐: ๑๕๐) พบว่า เหตุการณ์ที่กล่าวถึงในเรื่องได้เล่ามาจนถึง พ.ศ. ๒๐๗๑ นอกจากนี้ก่อนจบเรื่องผู้แต่งยังได้ระบุไว้ชัดเจนว่า “ได้เพิ่มเติมตกแต่งคัมภีร์ชินกาลให้เป็นคัมภีร์อันงดงาม” กล่าวคือ ได้เพิ่มเติมเนื้อหาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

คัมภีร์ชินกาลมาลินีแปลเป็นภาษาไทยครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้แปลไว้และต่อมาในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ตีพิมพ์ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ฉบับพิมพ์ใช้ชื่อว่า ชินกาลมาลินี

แสง มนวิฑูร (๒๕๔๐: ๑๕๓) ได้ตรวจสอบใบลานต่างๆ พบว่า ใบลานภาษาบาลีทุกฉบับใช้ชื่อว่า **ชินกาลมาลี** ส่วนในใบลานฉบับแปลภาษาไทยปรากฏข้อความว่า หนังสือชินกาลมาลีนี้ ๕/๑๕^๑ ผู้ก แสง มนวิฑูร แสดงความเห็นที่ถูกต้องว่า หนังสือชินกาลมาลีนี้ หรือชินกาลมาลีนี้ โบราณไม่นิยมใส่เครื่องหมายวรรคตอนในใบลาน ทำให้เกิดเข้าใจผิดในสมัยหลังว่าชื่อคัมภีร์เป็น **ชินกาลมาลี** อย่างไรก็ตาม หากใช้ชื่อคัมภีร์อื่นๆ ทางพุทธศาสนามาเทียบ จะเห็นว่า ล้วนแต่ใช้รูปค่านามเพศหญิงเป็นชื่อคัมภีร์ เช่น สุมังคลวิลาสินี วังสมาลีณี สัทธัมมปปกาสินี ปรมัตถโชติกา ฯลฯ อนึ่งไม่มีธรรมเนียมใส่คำชี้เฉพาะ **นี้** หรือ **นี้** ไว้ท้ายชื่อเรียกคัมภีร์ ดังนั้นชื่อที่ถูกต้องของคัมภีร์นี้จึงน่าจะเป็น **ชินกาลมาลี**

คัมภีร์ชินกาลมาลินีสำนวนแปลภาษาไทยมี ๓ สำนวน สำนวนแรกเป็นของราชบัณฑิต ๕ คนในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สำนวนที่ ๒ แสง มนวิฑูร เป็นผู้แปล สำนวนที่ ๓ เสฐียร พันธงสีเป็นผู้แปล

คัมภีร์ชินกาลมาลีนี้เริ่มเรื่องโดยกล่าวถึงประวัติพระสมณโคดมในกาลอดีตหลายอสงไขยตั้งแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ตั้งจิตปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าโดยที่ยังไม่ได้พบพระพุทธเจ้าในอดีต ได้พบพระพุทธเจ้าแต่ยังไม่ได้รับพุทธพยากรณ์ ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ต่างๆ จนได้ประสูติในพระชาติสุดท้าย ชินกาลมาลีนี้เล่าพุทธประวัติอย่างย่อตั้งแต่ประสูติจนปรินิพพาน เมื่อจบเนื้อหาส่วนที่เป็นประวัติพระพุทธเจ้าก็เล่าตำนานศาสนา เริ่มตั้งแต่การทำสังคายนาพระไตรปิฎกทั้ง ๓ ครั้งในอินเดีย ตำนานการเผยแพร่พุทธศาสนาในลังกา ตำนานเมืองหริภุญชัย และตำนานเมืองเชียงใหม่

เนื้อหาพุทธประวัติในชินกาลมาลีนี้ปกครองไม่แปลกไปจากคัมภีร์นิทานกಥาแห่งชาติกัฎฐกಥา แต่ได้เล่าเนื้อเรื่องไปจนถึงพุทธปรินิพพานเช่นเดียวกับมาลาลังการัตถุ ผิดกันแต่ที่ มาลาลังการัตถุไม่ให้ความสำคัญแก่ประวัติพระโพธิสัตว์ก่อนเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและตำนานหลังพุทธกาลนัก จึงบรรยายไว้ไม่มากนัก เน้นเนื้อหาที่ประวัติของพระสมณโคดมตั้งแต่ประสูติจนปรินิพพานมาก แต่ชินกาลมาลีนี้ปกครองเน้นการเล่าตำนานศาสนาหลังพุทธกาล เนื้อเรื่องส่วนที่เป็นชีวประวัติพระพุทธเจ้าเล่าเพียงไม่กี่หน้า รายละเอียดที่แปลกกว่าพุทธประวัติฉบับอื่นคือ ให้ชื่อพระนางพิมพายโสธราเป็น พระนางสุภัททกัจจานา ไม่มีเรื่องพรหมอาราธนา และเรื่องผจญพญามาร

^๑ ๕/๑๕ หมายถึง คัมภีร์มีจำนวน ๕ ผู้ก กับ ๑๕ ลาน

ข. ญาโนทัยปกรณ

ในคำปรารภของคัมภีร์ญาโนทัยปกรณฉบับพิมพ์ครั้งแรก (พ.ศ. ๒๕๐๖) ก็ระบุว่า “เป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่เป็นภาษาบาลี พระพุทธโฆษาจารย์ชาวพุทธคยาเป็นผู้รจนาไว้เมื่อประมาณ ศตวรรษที่ ๑๐” (ญาโนทัยปกรณ, ๒๕๓๔: ไม่ระบุเลขหน้า) แต่คัมภีร์นี้จะแต่งขึ้นในประเทศไทย สังเกตจากภาษาพบว่า ใช้ภาษาบาลีที่แปลจากภาษาไทยอยู่จำนวนมาก คัมภีร์นี้มีได้ระบุผู้แต่งและปีที่แต่ง ลิขิต ลิขิตานนท์ (Likhitanon, 1969: 293) สันนิษฐานว่า แต่งที่อยุธยาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมซึ่งครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๖๓-๒๑๗๑ ส่วนสุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๒๔๖) สันนิษฐานว่า แต่งในสมัยอยุธยาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

ชื่อคัมภีร์นี้พ้องกับผลงานของพระพุทธโฆสะอรรถกถาจารย์ผู้มีชื่อเสียงของอินเดีย ในคัมภีร์มหาวงศ์กล่าวไว้ว่าพระพุทธโฆสาจารย์ได้แต่งคัมภีร์ชื่อญาโนทัยก่อนที่จะเดินทางไปลังกา แต่คัมภีร์นี้ได้สูญหายไป (von Hinüber 1996: 151, 206) ไม่มีผู้ทราบว่ายุคใดที่ญาโนทัยปกรณของไทยมีความเกี่ยวข้องทางเนื้อหาเกี่ยวกับญาโนทัยปกรณของพระพุทธโฆสาจารย์หรือไม่ หรือเพียงแต่มีชื่อพ้องกัน แต่ไม่มีความสัมพันธ์ใดๆ ต่อกัน

ญาโนทัยปกรณเป็นคัมภีร์ขนาดเล็กเพียง ๒ ภูเก็ตใบลาน เนื้อหากล่าวถึงพุทธประวัติตั้งแต่พระโพธิสัตว์ออกบวชจนประกาศพระศาสนา และพุทธกิจของพระพุทธเจ้าตั้งแต่พรรษาที่ ๑ ถึงพรรษาที่ ๒๙ เข้าใจว่าผู้แต่งต้องการให้ตัวเลขพรรษาตรงกับตัวเลขที่พระโพธิสัตว์ออกบวช ซึ่งสอดคล้องกับความหมายของชื่อคัมภีร์ “คัมภีร์เกี่ยวแก่อรุณรุ่งแห่งความรู้ (ของพระพุทธเจ้า)” จึงมิได้พรรณนาพุทธกิจหมดทั้ง ๔๕ พรรษา ในตอนต้นของคัมภีร์มีการระบุวัน เดือน ปีของเหตุการณ์สำคัญที่เกิดแก่พระพุทธเจ้า ตอนท้ายมีการกล่าวถึงตำนานการสังคายนาพระไตรปิฎกและตำนานการแต่งอรรถกถาฎีกา

คัมภีร์ญาโนทัยปกรณแปลเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ คณะกรรมการจัดงานสมโภชพระสุพรรณบัฏสมเด็จพระสังฆราช ญาโนทัยมหาเถระ ร่วมกันแปล มีนายทอง (กิม) หงส์ลดารมภ์ เป็นกำลังสำคัญ ในคำปรารภครั้งแรกให้ข้อมูลว่าปริวรรตมาจากต้นฉบับใบลานภาษาขอม แต่ไม่ได้ให้ข้อมูลว่า ปริวรรตจากใบลานที่เก็บรักษาไว้ที่ใด คัมภีร์ญาโนทัยปกรณได้พิมพ์ขึ้น ๒ ครั้ง ครั้งแรกพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ส่วนครั้งที่ ๒ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ ครั้ง ๒ ครั้งได้พิมพ์ทั้งข้อความภาษาบาลีและคำแปลภาษาไทย

๒.๓.๒.๓.๒ วรรณกรรมพุทธประวัติที่เป็นส่วนหนึ่งของพระวินัย

ก. มหาวรรคแห่งพระบาลีวินัยปิฎก

ดู ๒.๓.๑.๑.๑

ข. มหาวัสตุ

มหาวัสตุ หรือ **มหาวัสตุ-อวทาน** เป็นส่วนหนึ่งของวินัยปิฎกของอารยมหาสังฆิก-นิกาย แขนงโลกิยวัตรวาทิน ในมัธยมประเทศ (Winternitz, 1977: 239-40; Rahula 1978: 1) เป็นทำนองเดียวกับที่ มหาวรรค เป็นส่วนหนึ่งของพระวินัยของฝ่ายเถรวาท

ชื่อคัมภีร์ **มหาวัสตุ** แปลว่า “สิ่งใหญ่” หรือ “เรื่องใหญ่” (Rahula, 1978: 1) อันแสดงให้เห็นว่ามหาวัสตุเป็นวรรณกรรมขนาดใหญ่ เกี่ยวข้องกับประวัติพระโพธิสัตว์ ประวัติพระพุทธเจ้า ชาดก และหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ขนาดและเรื่องราวมากมายในมหาวัสตุทำให้ Bimala Churn Law (1930: Introduction) เรียกมหาวัสตุว่าเป็น “สารานุกรมแห่งตำนานและหลักธรรมในพุทธศาสนาเป็นงานวรรณกรรมที่สำคัญในบรรดาวรรณกรรมของพุทธศาสนา มหายาน” ในทำนองเดียวกับ A. B. Kieth (อ้างใน Rahula, 1978: xiii) กล่าวว่า “ทุกเรื่องราวอันไม่จำกัดอาจพบได้ในมหาวัสตุนี้” ในทำนองเดียวกับที่มหาภารตะเก็บและบอกเล่าเรื่องราวสิ่งสิ่งทุกอย่างเกี่ยวแก่ศาสนาฮินดูจนเป็นประดุษสารานุกรมขนาดมหึมา ดังนั้นมหาวัสตุจึงมีลักษณะเช่นเดียวกับมหาภารตะ คือเป็นวรรณกรรมที่ขาดเอกภาพโดยสิ้นเชิง Winternitz (1977: 241-2) ได้วิจารณ์เอกภาพและภาษาของมหาวัสตุว่า

มหาวัสตุอยู่ไกลจากวรรณกรรมที่มีชั้นเชิงทางวรรณศิลป์ อาจกล่าววามหาวัสตุเป็นเหมือนกับเขาวงกต ซึ่งสามารถคลายเส้นด้ายที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติออกมาได้อย่างยากเข็ญ เพราะเมื่อเล่าเรื่อยไป ก็จะมีเรื่องอื่นๆ เข้ามาแทรกอยู่ตลอดเวลา เรื่องที่แทรกเข้ามามาได้แก่ชาดกและอวทานต่างๆ นอกจากนี้ยังแทรกหลักธรรมเข้ามาอีกจำนวนมาก ไม่มีการลำดับเรื่องอย่างเป็นระบบ บ่อยครั้งที่เดียวไม่มีความพยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ต่างๆ หากมีก็เป็นเพียงความสัมพันธ์กันแบบหลวมๆ ซ้ำร้ายกว่านั้น ชาดกเรื่องเดียวกันบ่อยครั้งที่เดียวที่เล่าซ้ำถึง ๒ ครั้งต่อกัน ครั้งแรกเล่าในรูปร้อยแก้ว ต่อมาก็เล่าในรูปร้อยกรอง บางทีก็ฟังมากบางทีก็ฟังน้อย นอกจากนี้ ก็ยังมี

เรื่องเดียวกันเล่าซ้ำไว้ต่างๆ ที่กัน และล้วนแต่มีรายละเอียดที่แตกต่างกันบ้าง เราจึงได้พบว่าตำนานการประสูติของพระพุทธเจ้าได้เล่าไว้ไม่ต่ำกว่า ๔ ครั้ง และภาษาก็หาความสม่ำเสมอไม่ได้ ภาษาที่ใช้เป็นภาษาสันสกฤตผสม บางทีก็เหมือนภาษาสันสกฤตมาก บางทีก็เหมือนสันสกฤตน้อย

เกี่ยวแก่ความสัมพันธ์ระหว่างมหาวัสดุและแขนงโลกุตรวาทินเจ้าของคัมภีร์นี้ Winternitz (1977: 240) กล่าวว่า

ในบรรดานิกายต่างๆ ของพระพุทธศาสนาที่แบ่งแยกกันออกไป เราพบว่า นิกายโลกุตรวาทินหรือนิกายอันเนื่องด้วยหลักโลกุตตรธรรมได้ปรับตนเอง กับชีวิตเหนือโลก พุทธประวัติซึ่งเป็นเนื้อหาหลักของมหาวัสดุสอดคล้องกับ หลักความเชื่อนี้ จึงได้แต่งแต้มไปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ แน่นหนาว่าเมื่อ เคารพความคิดนี้มหาวัสดุจึงได้แตกต่างกับพุทธประวัติในพระไตรปิฎกบาลี อยู่บ้าง พุทธประวัติทั้งสองนี้มีเรื่องราวอิทธิปาฏิหาริย์ควบคู่ไปกับเหตุการณ์ เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงปฏิสนธิ ประสูติ ตรัสรู้ และเมื่อพระพุทธเจ้าทรงบวช พระสาวกครั้งแรก

เมื่อเป็นเช่นนี้มหาวัสดุจึงมีโครงสร้างเหมือนนิทานกถา กล่าวคือแบ่งเนื้อหาพุทธประวัติ ออกเป็น ๓ ตอน ตอนแรกเป็นประวัติของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่เกิดเป็นสุเมธดาบสและได้รับคำ พยากรณ์ในสำนักอิตตพุทธเจ้าองค์ต่างๆ ตอนที่ ๒ เป็นเรื่องพระโพธิสัตว์ตั้งแต่ประทับที่สวรรค์ ขึ้นดุสิตเรื่องไปจนพระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และตอนที่ ๓ เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรง แสดงปฐมเทศนา บวชภิกษุสาวก และทรงประดิษฐานคณะสงฆ์ ทั้ง ๓ ตอนนี้สอดคล้องกับ ทูเรนทาน อวิทูเรนทาน และสันติเกนิทานในนิทานกถาตามลำดับ พุทธประวัติในมหาวัสดุมาจบทที่ เกิดคณะสงฆ์ขึ้นในพุทธศาสนา ทำให้ Winternitz (1977: 241) สรุปว่า

เหตุดังนี้ ทำให้เข้าใจว่า ทำไมมหาวัสดุจึงอ้างว่าเป็นส่วนหนึ่งของวินัยปิฎก เพราะนอกจากเหตุการณ์เพียงไม่กี่เหตุการณ์ที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ พระวินัยขึ้นแล้ว มหาวัสดุก็ไม่มีเชื่อมโยงใดๆ กับพระวินัย

อันที่จริง สิ่งที่เกิดกับมหาวัสดุไม่ใช่เรื่องนอกแบบ แม้พุทธประวัติส่วนใหญ่ของเถรวาท เองก็ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์วินัยปิฎก หากแต่ว่าพุทธประวัติในมหาวัสดุมีความสมบูรณ์ มากกว่าพุทธประวัติในคัมภีร์วินัยปิฎก มหาวัสดุของเถรวาท

ด้านที่มาและอายุที่ต่าง A. L. Basham กล่าวไว้ในคำนำของหนังสือการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องมหาวัสดุของ Bhikkhu Telwatte Rahula (1978: ii) ว่า

มหาวัสดุรวบรวมขึ้นจากเรื่องราว ตำนาน และจารีตเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธเจ้า ประวัติชีวิตของพระโพธิสัตว์ก่อนหน้าที่จะเกิดเป็นพระพุทธเจ้า และเรื่องประวัติของพระองค์หลายแหล่งด้วยกัน

ส่วน Winternitz (1977: 247) สันนิษฐานว่า

แกนของวรรณกรรมชิ้นนี้เป็นของเก่า และอาจเก่าย้อนไปถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๒ แม้ว่าจะได้แต่งเสริมขยายในคริสต์ศตวรรษที่ ๔ หรือหลังจากนั้น

Winternitz ได้ข้อสันนิษฐานดังกล่าวจากหลักฐานภายในมหาวัสดุเอง ในมหาวัสดุมีการบรรยายถึงพระประภามณฑลของพระพุทธเจ้า ซึ่งชี้ให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปสกุลช่างคันธาระในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๔ นอกจากนี้ในมหาวัสดุยังมีการเอ่ยถึงชาวอื่น ภาษา และตัวอักษรจีน และลัทธิโยคาจาร (Winternitz, 1977: 247 และ Keith อ้างใน Law 1930: vi-vii)

ค. สังฆเภทวัสดุ

สังฆเภทวัสดุ “ส่วนที่แยกออกจากกลุ่ม” เป็นส่วนหนึ่งของพระวินัยของพุทธศาสนานิกายมุลลสรวาสติวาทีน เป็นวรรณกรรมขนาดใหญ่เรื่องหนึ่ง มีลักษณะคล้ายคลึงกับมหาวัสดุ คือมีทั้งเนื้อเรื่องพุทธประวัติและเรื่องแทรกอื่นๆ ปนอยู่มาก แต่มีความเป็นเอกภาพมากกว่ามหาวัสดุ เนื้อเรื่องพุทธประวัติที่ต่อเนื่องปรากฏอยู่ในตอนต้นเรื่อง สังฆเภทวัสดุเริ่มเล่าพุทธประวัติตั้งแต่เรื่องของพระเจ้าอักษวาถูเรื่อยไป

๒.๓.๒.๓.๓ วรรณกรรมพุทธประวัติที่เป็นส่วนหนึ่งของอรรถกถา

นิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาเป็นพุทธประวัติที่ปรากฏตอนต้นของอรรถกถาชาดกภาษาบาลี เนื้อเรื่องเล่าตั้งแต่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุเมธดาบสเรื่อยมาจนถึงอนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างและถวายพระ-อารามเขตวันมหาวิหาร ที่จบเพียงเท่านั้นเป็นเพราะชาดกส่วนใหญ่มักเล่าว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เขตวัน แล้วมีเหตุให้ทรงตรัสเล่าชาดกเรื่องต่างๆ ชาดกที่ตรัสเล่าเมื่อประทับ

อยู่ที่อื่นมีน้อยเรื่อง ที่เห็นได้ชัดเจนคือ ซาดกตั้งแต่เรื่องที่ ๑-๑๐ พระพุทธเจ้าทรงตรัสเล่าเมื่อทรงประทับอยู่ที่มหาวิหารแห่งนี้เสีย ๗ เรื่อง มีซาดกเพียง ๒ เรื่องที่ตรัสเล่าเมื่อประทับอยู่ ณ สถานที่อื่น

ผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมพุทธประวัติจำนวนมากที่แสดงมานี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธประวัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาท พุทธวงศ์ นิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา ลลิตวิสตระ พุทธจริต ชินมหานิทาน มีเนื้อหาสอดคล้องกับเนื้อหาของวรรณกรรมพุทธประวัติชื่อปฐมสมโพธิเป็นอย่างมาก แม้ส่วนใหญ่ปฐมสมโพธิจะมีได้ระบุว่านำเนื้อหาจากวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องใดมาเรียบเรียงเป็นเนื้อเรื่องตอนใด แต่เนื้อเรื่องหลายตอนก็สามารถสืบได้แน่นอนว่าได้รับอิทธิพลหรือนำเนื้อเรื่องมาจากมาจากวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องใด ในบทที่ ๔, บทที่ ๕ บทที่ ๖ และบทที่ ๗ ผู้วิจัยจะอ้างอิงถึงวรรณกรรมพุทธประวัติเหล่านี้เป็นอย่างมากเพื่อเปรียบเทียบกับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิฉบับต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเปรียบเทียบกับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ต้นฉบับ ประวัติ และลักษณะของปฐมสมโพธิฉบับต่างๆ

๓.๑ การแพร่กระจาย

วรรณกรรมพุทธประวัติที่ใช้ชื่อ **ปฐมสมโพธิ** หรือ **ปฐมสมโพธิกถา** แพร่กระจายอยู่ในดินแดนซึ่งเป็นที่ตั้งของประเทศต่างๆ ๕ ประเทศตามเกณฑ์ภูมิศาสตร์การเมืองในปัจจุบัน ได้แก่ ประเทศไทย ประเทศลาว ประเทศกัมพูชา ประเทศพม่า และประเทศจีน หากพิจารณาตามเกณฑ์อำนาจทางการเมืองในประวัติศาสตร์ ปฐมสมโพธิจะแพร่กระจายอยู่ในอาณาจักรโบราณ ๕ อาณาจักร ได้แก่ อาณาจักรล้านนา อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรสิบสองพันนา อาณาจักรอยุธยา-รัตนโกสินทร์ อาณาจักรกัมพูชา กับทั้งในเมืองเชียงตุงซึ่งเป็นรัฐอิสระ^๑

ในอาณาจักรล้านนาพบปฐมสมโพธิ ๒ ภาษา ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี และปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สํารวจพบปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ส่วนหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ สํารวจพบที่ อำเภอท่าสอย จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร สํารวจพบปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน อักษรธรรมล้านนา ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง พะเยา แพร่ และน่าน

เมืองเชียงตุง ปัจจุบันอยู่ในรัฐชานของพม่า มีรายงานพบว่าพบปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน (PELTIER, 1987) แต่เนื่องจากปัญหาความไม่สงบในพม่า จึงยังไม่มีนักวิชาการหรือหน่วยงานใดเข้าไปสำรวจคัมภีร์ใบลานและพัทธาในเมืองเชียงตุงในรัฐชานของพม่า จึงไม่อาจทราบได้แน่นอนว่าจะพบปฐมสมโพธิจำนวนมากเท่าใด ในวัดไหนบ้าง แต่สันนิษฐานว่าน่าจะมีอยู่มากพอควร ที่

^๑ เชียงตุงเป็นเมืองของชาวไทจีนหรือไทเขิน มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมทั้งกับอาณาจักรสิบสองพันนา และอาณาจักรล้านนา ผู้สร้างเมืองเชียงตุงคือพระเจ้ามังรายแห่งอาณาจักรล้านนา แต่ทรงโปรดให้เชียงตุงเป็นรัฐอิสระ ไม่ต้องขึ้นกับล้านนา ต่อมาสถานการณ์ทางการเมืองก็เปลี่ยนไป ตลอดประวัติศาสตร์ของเชียงตุง เชียงตุงเคยเป็นทั้งเมืองขึ้นของล้านนา อาณาจักรพุกาม และจีน ภายหลังตกอยู่ใต้อิทธิพลทางการเมืองของพม่าและจีน เชียงตุงต้องส่งบรรณาการให้ทั้งแก่พม่าและจีน จึงได้ชื่อว่าเป็นดินแดนสองฝั่งฟ้า

ทราบว่ามีการประชุมสมัชชาอยู่ที่เชียงตุง เพราะ Anatole-Roger PELTIER (Interview, April 22, 2002) ได้จ้างคนไปคัดลอกมาได้ฉบับหนึ่งจากที่เมืองนั้น

ในอาณาจักรสิบสองพันนาประกอบด้วยเมืองทั้งสิ้น ๕ เมือง ได้แก่ เชียงรุ่ง เมืองลำ เมืองลอง เมืองฮ่า และเมืองฮาย ทุกเมืองต่างก็พบประชุมสมัชชาทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองลำ ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ติดกับชายแดนประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบประชุมสมัชชาจำนวนมากที่สุด ๕ ฉบับ หากนับรวมคัมภีร์สี่ภาคออกบวชจะรวมเป็น ๖ ฉบับ (Kumiko, 2001)

ในอาณาจักรล้านช้าง โครงการขึ้นบัญชีโบราณลาว (โครงการอับซันฮูไบลานลาว, ๑๙๙๔) โครงการปกป้องรักษาโบราณลาว (โครงการปกป้องรักษาสถาปัตยกรรมโบราณลาว ม.ป.ป.) กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม ดำรวจพบพบประชุมสมัชชาภาษาบาลี-ลาว อักษรธรรมลาว ในแขวงหลวงพระบาง แขวงเวียงจันทน์ แขวงคำม่างนคร และแขวงจำปาสัก ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และคาดว่าจะพบในแขวงอื่นๆ เช่นกัน ในประเทศไทย ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยมหาสารคามสำรวจพบประชุมสมัชชาภาษาลาวที่วัดมหาธาตุ จังหวัดยโสธร

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง สหวิทยาลัยครุภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๒๕๒๓), ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, จรรยา คงเจริญ (๒๕๓๒), หอสมุดแห่งชาติ สาขาจังหวัดนครพนม รวมทั้งผู้วิจัยพบประชุมสมัชชาภาษาไทยอีสาน อักษรธรรมอีสาน ในหลายจังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา ยโสธร มหาสารคาม ศรีสะเกษ สุรินทร์ อุบลราชธานี อุตรธานี สกลนคร นครพนม ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ขอนแก่น เลย หนองคาย มุกดาหาร นอกจากนี้จากข้อมูลบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติ รัชมิ่งคณาภิเชก จังหวัดเชียงใหม่ยังพบต้นฉบับบางส่วนที่อำเภอศรีสะเกษ จังหวัดสุโขทัย

อาณาจักรอยุธยา-รัตนโกสินทร์พบประชุมสมัชชาภาษาบาลี ภาษาไทย และภาษามอญ ในหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เก็บรักษาประชุมสมัชชาหลายฉบับ ทั้งฉบับภาษาบาลี อักษรขอม ภาษาบาลี อักษรมอญ ภาษาไทย อักษรไทย แต่ส่วนใหญ่มิได้ระบุสถานที่พบ ด้านประชุมสมัชชาภาษามอญนั้น ญัฐินี พรหมเกิด (๒๕๓๐) พบที่จังหวัดราชบุรี ส่วนผู้วิจัยสำรวจพบที่จังหวัดปทุมธานี

อาณาจักรกัมพูชาพบบรรณกรรมพหุภาษาบาลี อักษรขอม และบรรณกรรมพหุภาษาเขมร อักษรเขมร^๑

วรรณกรรมที่พบบรรณกรรมพหุภาษาในประเทศไทยในเขตภาคกลาง แต่แพร่กระจายอยู่มากอยู่ในบริเวณรอยต่อของ ๔ ประเทศ คือ ในเขตปกครองตนเองสิบสองปันนา มณฑล ยูนนาน ประเทศจีนทางตอนใต้ ในรัฐชานทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศพม่า ในประเทศลาว และในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลาง ของประเทศไทย (ดูภาพประกอบ)

ในภาคใต้ของประเทศไทย ผู้วิจัยได้สำรวจวัดหลายวัดตั้งแต่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พังงา กระบี่ ภูเก็ต เรื่อยไปจนถึงจังหวัดสงขลาซึ่งเป็นจังหวัดที่มีผู้นับถือพุทธศาสนาและอยู่ใต้สุดของประเทศไทย ไม่พบวรรณกรรมพหุภาษาที่พบบรรณกรรมพหุภาษาที่แต่งในรูปภาพศิลปะสวยงาม ตรึงสีดิน ไม้แกะสลัก (สัมภาษณ์, ๖ พฤษภาคม ๒๕๕๐) แสดงความเห็นว่าเป็นวรรณกรรมประเภทกลอนสวด ในกลอนสวดเนื้อหาเกี่ยวแก่พุทธประวัติดังกล่าวมิได้ระบุชื่อเรื่องไว้ที่หน้าสมุดข่อย แต่มีลายมือใหม่เขียนเติมไว้ว่า **บรรณกรรมพหุ**

บรรณกรรมพหุภาษาที่พบในปัจจุบันเขียนเป็นภาษาต่างๆ ๙ ภาษา ประกอบด้วยภาษาในตระกูลต่างๆ ๓ ตระกูล ดังนี้

ภาษาตระกูลอินโด-อารยัน ได้แก่ บรรณกรรมพหุภาษาบาลี

ภาษาตระกูลมอญ-เขมร ได้แก่ บรรณกรรมพหุภาษามอญ และบรรณกรรมพหุภาษาเขมร

ภาษาตระกูลไท ได้แก่ บรรณกรรมพหุภาษาถิ่น บรรณกรรมพหุภาษาไทยยวน บรรณกรรมพหุภาษาไทยอีสาน บรรณกรรมพหุภาษาลาว บรรณกรรมพหุภาษาไทยถิ่น และบรรณกรรมพหุภาษาไทยลื้อ

ต้นฉบับบรรณกรรมพหุภาษาที่พบจารด้วยตัวอักษรแตกต่างกัน ๓ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มอักษรธรรม ซึ่งประกอบด้วยอักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมลาว อักษรธรรมอีสาน อักษรลื้อ และอักษรเขมร บรรณกรรมพหุภาษาที่จารด้วยอักษรธรรมล้านนา ได้แก่ บรรณกรรมพหุภาษาบาลี

^๑ **อักษรขอม** คือ อักษรที่นิยมใช้ในภาคกลางของประเทศไทย มีลักษณะคล้ายกับอักษรมูลของภาษาเขมรมาก อักษรขอมนิยมใช้เขียนวรรณกรรมพหุภาษาบาลี แต่ที่ใช้เขียนวรรณกรรมพหุภาษาภาษาไทยก็พบบ้าง ส่วน **อักษรเขมร** คือ อักษรที่ใช้ชาวเขมรใช้เขียนภาษาเขมร อักษรเขมรมี ๒ แบบ คืออักษรมูลหรืออักษรขอมบรรจง กับอักษรเขมรหรืออักษรขอมหวัด

สำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป) ที่จารด้วยอักษรธรรมลาว ได้แก่ ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย และปฐมสมโพธิภาษาลาวสำนวนร้อยกรอง ที่จารด้วยอักษรธรรมอีสาน ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ที่จารด้วยอักษรลื้อ ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อ และที่จารด้วยอักษรเขิน ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาไทยเขิน

กลุ่มอักษรขอม-เขมร ปฐมสมโพธิที่จารด้วยอักษรขอม ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนปลายอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ และปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่จารด้วยอักษรเขมร ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาไทยเขมร

กลุ่มอักษรมอญ ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และปฐมสมโพธิภาษามอญ

ปฐมสมโพธิทั้ง ๙ ภาษา ๓ กลุ่มตัวอักษรนี้ มีเนื้อหายาวไม่เท่ากัน บางภาษามีเนื้อหา มากกว่ากันถึงเท่าตัว ปฐมสมโพธิหลายภาษาได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาไทยเขิน ภาษาไทยลื้อ ภาษาลาว ภาษาไทยยวน และปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับอาณาจักรล้านนา มีเนื้อเรื่องเพียงครึ่งหนึ่งของปฐมสมโพธิภาษาบาลีที่พบในอาณาจักรอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับหลังนี้มีความยาวและเนื้อหาใกล้เคียงกับปฐมสมโพธิภาษาไทย ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ปฐมสมโพธิภาษามอญ และปฐมสมโพธิภาษาเขมร ปฐมสมโพธิกลุ่มแรกมีเนื้อเรื่องจบเพียงตอนที่เจ้าชาย สิทธัตถะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า หรือต่อออกไปแต่เพียงเล็กน้อย ส่วนกลุ่มหลังเนื้อเรื่องต่อออกไปจนถึงพุทธปรินิพพานหรือพระธาตุอันตรธาน อย่างไรก็ตาม ความสั้นยาว และจำนวนเนื้อหาที่แตกต่างกันระหว่างปฐมสมโพธิทั้ง ๒ กลุ่มนี้ ไม่เป็นอาจใช้เป็นข้อตัดสินได้ว่า ปฐมสมโพธิกลุ่มฉบับยาวกว่าเป็นฉบับที่สมบูรณ์ ส่วนกลุ่มฉบับสั้นเป็นฉบับที่แต่งไม่จบ การเปรียบเทียบเนื้อหาของปฐมสมโพธิฉบับภาษาต่างๆ จะได้กล่าวต่อไปในบทที่ ๔ ส่วนวิวัฒนาการของวรรณกรรมชื่อปฐมสมโพธิจะกล่าวในบทที่ ๖

๓.๒ ต้นฉบับ ประวัติ และลักษณะของปฐมสมโพธิฉบับต่างๆ

๓.๒.๑ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี

บริเวณที่พบปฐมสมโพธิภาษาบาลี ได้แก่ ภาคเหนือและภาคกลางของประเทศไทย และประเทศกัมพูชา ปฐมสมโพธิที่พบในภาคเหนือของประเทศไทยจารด้วยอักษรธรรมล้านนา ส่วนฉบับที่พบในภาคกลางของประเทศไทยและประเทศกัมพูชา จารด้วยอักษรขอม ปฐมสมโพธิ

จารอักษรขอมนี้เป็นคนละสำนวนกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนหลังนี้ พบทั้งที่จารด้วยอักษรขอมและ อักษรอมฤ

๓.๒.๑.๑ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา

ก. ต้นฉบับ

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา เท่าที่พบต้นฉบับในปัจจุบันพบเพียงสำนวน เดียว โครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณล้านนา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัย เชียงใหม่ ได้สำรวจและพบต้นฉบับโบราณปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ที่วัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ส่วนหอสมุดแห่งชาติ รัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ เก็บรักษา ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนาไว้ ๒ ผูก

ในสารบัญชารายชื่อคัมภีร์และดัชนีคัมภีร์จังหวัดลำปางและบัตรข้อมูลคัมภีร์โบราณล้านนา ของโครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณล้านนา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัย เชียงใหม่ พบรายการคัมภีร์ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา จำนวน ๓ รายการ ทั้งหมด พบที่วัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ปฐมสมโพธิทั้ง ๓ นี้ โครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ ล้านนา ใช้เลขทะเบียนแตกต่างกัน ดังนี้

เลขทะเบียน	รายการ	จำนวนผูก / ปีที่จาร
ลป ๐๑๐๔๐๐๖๐๐	ปฐมสมโพธิ	๓ / จ.ศ. ๙๓๖
ลป ๐๑๐๔๐๓๖๐๕	ปฐมสมโพธิ	๓ / จ.ศ. ๙๕๔
ลป ๐๑๐๔๐๔๔๐๕	ปฐมสมโพธิ	๑ / จ.ศ. ๙๕๔

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สมบัติของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัด เชียงใหม่พบจำนวน ๒ ผูก รวมอยู่ในห่อเดียวกัน เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติฯ ลงทะเบียนเป็นเลข เดียวกัน แต่มีเลขระบุลำดับที่ของผูกบอกไว้ด้วย ช.ม.บ. ๖๖๗/๒ ผูกหนึ่งใช้เลขทะเบียน อีกผูก หนึ่งใช้เลขทะเบียน ช.ม.บ. ๖๖๗/๓ ป^๑

^๑ เลข ๓ หลังเครื่องหมาย / คือเลขบอกลำดับผูก ส่วนอักษร ป คืออักษรตัวแรกของชื่อคัมภีร์

ข. สภาพและลักษณะ

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หินที่โครงการอนุรักษ์โบราณสถานล้านนาสำรวจพบนั้น ผู้สำรวจลงรายละเอียดในบัตรข้อมูลว่า “ไม่ครบชุด” Oskar von Hinüber (1996: 180) ก็กล่าวเช่นเดียวกันว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีที่พบที่วัดไหล่หินทั้งฉบับ จ.ศ. ๙๓๖ และ จ.ศ. ๙๕๔ เป็นฉบับที่ไม่สมบูรณ์ แต่เมื่อผู้วิจัยนำต้นฉบับทั้ง ๓ นี้มาศึกษาโดยละเอียด จึงได้พบความจริงว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา เลขทะเบียน ลป ๐๑๐๔๐๓๖๐๕ กับ ลป ๐๑๐๔๐๔๔๐๕ ซึ่งจารในปี จ.ศ. ๙๕๔ (พ.ศ. ๒๒๓๕) เหมือนกันนั้น แท้ที่จริงเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับฉบับเดียวกัน ดังหลักฐานดังต่อไปนี้

๑) มีข้อความในแผ่นปกโบราณระบุปีที่สร้างและชื่อผู้สร้างตรงกัน

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับเลขทะเบียน ลป ๐๑๐๔๐๔๔๐๕ พบผูกที่ ๑ เพียงผูกเดียว หน้าลานที่ ๑-๑๘ จารหน้าละ ๕ บรรทัด หน้าลานที่ ๑๘-หน้าสุดท้าย จารหน้าละ ๖ บรรทัด ในใบปกหน้าและปกหลัง มีข้อความคล้ายกัน ระบุศักราชและปีที่สร้าง ชื่อคัมภีร์ ผู้สร้างคัมภีร์ หมายเลขผูก และรหัสบอกแผ่นลานไว้ดังนี้

ปกหน้า

ผูก ๑

จุฬศักราชได้ ๙๕๔ ตัว ไนปีรวงหม้าตัว ปถมสมโพธิ อุบาสิกา मुคดา มี
ปรสาทสังฆาสร้างไว้ค้ำชูศาสนาพระเจ้าต่อเท่า ๕ พันวัสสาแล

กข

ปกหลัง

ผูก ๑

จุฬศักราชได้ ๙๕๔ ตัว ไนปีรวงหม้าตัว ปถมสมโพธิ อุบาสิกา मुคดา มีปรสาท
สังฆาสร้างไว้เพื่อหื้อเปนมูลศาสนาพระเจ้าต่อเท่า ๕ พันวัสสา

กข

ส่วนฉบับเลขทะเบียน ลป ๐๑๐๔๐๓๖๐๕ พบจำนวน ๓ ผูก คือผูกที่ ๒, ผูกที่ ๓ และผูกที่ ๔ ใบลานแต่ละหน้าจาร ๖ บรรทัดเสมอกันไปโดยตลอด ใบปิดปกหน้าและหลังมีข้อความ

ระบุดักราชและปีที่สร้าง ชื่อคัมภีร์ ผู้สร้างคัมภีร์ หมายเลขผูก และรหัสบอกแผ่นลานตรงกับฉบับ
เลขทะเบียน ลป ๐๑๐๔๐๔๔๐๕ ดังนี้

ผูก ๒ ปกหน้า

ผูก ๒

จุฬักราชได้ ๙๕๔ ตัว ในปี่รวงเหม้าตัว ปถมสมุโพธิ อูปาสิกามุกดา มีปราสาท
สถาศ้างไว้กับศาสนาพรพุทธเจ้าต่อเท่า ๕ พันวัสสาแล ฯ

คฆ

ผูก ๒ ปกหลัง

ผูก ๒

ฯ จุฬักราชได้ ๙๕๔ ตัว ในปี่รวงเหม้า อูปาสิกามุกดา มีปราสาทสถาศ้างไว้กับ
พุทธศาสนาพรพุทธเจ้าต่อเท่า ๕ พันวัสสาแล ตัวปถมสมุโพธิ

คฆ

ผูก ๓ ปกหน้า

ผูก ๓ จุฬักราชได้ ๙๕๔ ตัว ในปี่รวงเหม้าตัว ปถมสมุโพธิ อูปาสิกามุกดา มีปรา
สาทสถาศ้างไว้กับศาสนาพรพุทธเจ้าต่อเท่า ๕๐๐๐ วัสสาแล

งจ

ผูก ๓ ปกหลัง

(ไม่มีข้อความระบุ)

ผูก ๔ ปกหน้า

ผูก ๔

จุฬักราชได้ ๙๕๔ ตัว ในปี่รวงเหม้าตัว ปถมสมุโพธิ อูปาสิกามุกดา มีปราสาท
สถาศ้างไว้กับศาสนาพรพุทธเจ้าต่อเท่า ๕๐๐๐ วัสสาแล

ณข

ผูก ๔ ปกหลัง

ผูก ๔

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๙๕๔ ตัว ไนปรองหม้าตัว ปถมสมโพธิ อุบาสิกามุกดา มี
ปราสาทสังฆาสร้างไว้ค้ำชูพุทธศาสนาต่อเท่า ๕ พันวัสสาแล

ฉท

๒) มีความต่อกันสมบูรณ์

เมื่อนำฉบับเลขทะเบียน ลป ๐๑๐๔๐๔๔๐๕ กับฉบับเลขทะเบียน ลป ๐๑๐๔๐๓๖๐๕
มาเปรียบเทียบกัน พบว่าลายมือที่จารเป็นลายมือที่จารเป็นลายมือเดียวกัน ตัวใบลานเป็นใบ
ลานดิบเหมือนกัน และเมื่อนำมาต่อกัน พบว่าข้อความในหน้าลานสุดท้ายของฉบับ ลป
๐๑๐๔๐๔๔๐๕ กับหน้าลานแรกของฉบับ ลป ๐๑๐๔๐๓๖๐๕ มีข้อความต่อเนื่องกันพอดี เนื้อ
ความตอนนี้นำกล่าวถึงเรื่องคุณแห่งพระสัตตัตถะ และเมื่อเปรียบเทียบกับฉบับเลขทะเบียน ลป
๐๑๐๔๐๐๖๐๐ ซึ่งจารในปี จ.ศ. ๙๓๖ (พ.ศ. ๒๑๑๗) ก็จะมีแนวโน้มไปอีกว่า ปฐมสมโพธิ
ภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับเลขทะเบียน ลป ๐๑๐๔๐๔๔๐๕ ซึ่งพบผู้ที่ ๑ เพียงผู้เดียว
เป็นผู้ที่แยกออกไปจากฉบับเลขทะเบียน ลป ๐๑๐๔๐๓๖๐๕ ทั้งนี้เพราะข้อความรอยต่อ
ระหว่างผู้ที่ ๑ กับผู้ที่ ๒ ของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับ จ.ศ. ๙๓๖ ไม่ตรง
กันกับฉบับ จ.ศ. ๙๕๔ ดังตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา จ.ศ. ๙๕๔	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา จ.ศ. ๙๓๖
<p>ลป ๐๑๐๔๐๔๔๐๕</p> <p>ผู้ ๑ หน้าสุดท้าย (ลาน ขะ)</p> <p>จกกรตุนหตุถิตตุน อสุสรตุน มณิรตุน อิตติ- รตุน คหปิตรตุน ปรินายกรตุน เมวสตุตมัม ฯ ปโรสหัสส โข ปน ปุตโต ภวนติ สุรวิจรุครูปา ปรเสนา จ มทุทนา ฯ อิมานา สตุตตรตุนานิ กิ โหนติ ฯ ทวิสหัสสเมว อสุสรตุน ปาตุ ภวติ ฯ จตุรงคสมนาคเต อนกาเร โยชนปุปมาณา อนุการวิวิ มิตาอาโลทสุสนสมตุมณิรตุน ปาตุ ภวติ ฯ สพุพิ ไทสววิฑุชต์ มณาป จารินิ อิตติรตุน ปาตุ ภวติ ฯ</p>	<p>ลป ๐๑๐๔๐๐๖๐๐</p> <p>ผู้ ๑ หน้าสุดท้าย (ลาน ขะ)</p> <p>จกกรตุน ปาตุ ภวติ ฯ ปุเรภตุตเมว สาคร- ปริยญต์ ปจวี อนุยายนสมตถุ เวหาสมณ หตุถิตตุน ปาตุ ภวติ ฯ ตาทิสเมว อสุสรตุน ปาตุ ภวติ ฯ จตุรงคสมนาคเต อนุการเว โยชนปุปมาณ อนุการวิ วิธมิตุวา อาโลก-ทสุสนสมตถุ มณิรตุน ปาตุ ภวติ ฯ สพุพิ-โทสววิฑุชต์ มณาปจารินิ อิตติรตุน ปาตุ ภวติ ฯ</p>

<p style="text-align: center;">ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา จ.ศ. ๙๕๔</p>	<p style="text-align: center;">ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา จ.ศ. ๙๕๖</p>
<p>โยชนปุปมานะ ชานะ อคนุตตา</p> <p>ปถวิคตํ นิธิทสุสนสมตฺถํ คหปติรตฺตํ ปาตุ ภาวติ ฯ อคฺค-มเหสิยา</p> <p>ลป ๐๑๐๔๐๓๖๐๕</p> <p>ผูก ๒ หน้าแรก (ลาน ค)</p> <p>กัจฉิมฺหิ นิพฺพตฺเตตฺตวา สลฺลํชฺชมนฺสฺสาสน- สมตฺถเชฏฺฐปฺตฺตสขงฺขตํ ปรีนายกรตฺตํ ปาตุ ภาวติ ฯ โส อิมํ ปถวิสาคฺคํ ปรียณฺติ อทณฺฑเทน อสตุเถน ฐมฺเมเน อภิวิชฺฌิมิ อชฺฌมา วสฺสตี ฯ สจฺเจ อคารสฺมา อนนฺจนารุญํ ปพฺพชิสฺสตี ฯ อรหํ โหติ สมฺมา สมฺพุทฺโธ โลเก วิปชฺชุนเวโท ฯ อหํ สหิ เทว กุมารโ สุปฺตติตฺตปาโท ภาวติ ฯ</p>	<p>โยชนปุปมานะ ชานะ อคนุตเต ป-</p> <p>ผูก ๒ หน้าแรก (ลาน ค)</p> <p>จวิ เต นิธิทสุสนสมตฺถํ คหปติรตฺตํ ปาตุ ภาวติ ฯ อคฺคฺมเหสิยา</p> <p>กัจฉิมฺหิ นิพฺพตฺเตตฺตวา สกลรชฺชมนฺสฺสํ สาสนสมตฺถํ เชฏฺฐปฺตฺตสขาทํ ปรีนายกรตฺตํ ปาตุ ภาวติ ฯ โส อิมํ ปจวิสาคฺคปรียณฺติ อทณฺฑเทน อสตุเถน ฐมฺเมเน อภิวิชฺฌิมิ อชฺชมา วสฺสตี ฯ สจฺเจ อคาร-สฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิสฺสตี ฯ อรหํ โหติ สมฺมา สมฺพุทฺโธ โลเก วิปชฺช-สโท ฯ อหํ หิ เทวกุมารโ สุปฺตติฏฺฐิตปาโท ภาวติ ฯ</p>

จึงเป็นอันสรุปได้แน่นอนว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา จ.ศ. ๙๕๔ พบที่ วัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ซึ่งโครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณล้านนา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ให้เลขทะเบียนไว้ต่างกันเป็น ๒ ทะเบียน คือ ลป ๐๑๐๔๐๔๔๐๕ กับ ลป ๐๑๐๔๐๓๖๐๕ นั้น เป็นปฐมสมโพธิฉบับเดียวกัน ปฐมสมโพธิฉบับนี้แม้จะไม่ใช่วรรณกรรมที่ใช้ชื่อปฐมสมโพธิที่เก่าที่สุด แต่ก็เป็นฉบับภาษาบาลีที่มีเนื้อหามากที่สุดเท่าที่สำรวจพบในขณะนี้ สันนิษฐานว่า เหตุที่ผู้สำรวจของโครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณล้านนาลงเลขทะเบียนไว้ต่างกัน คงเพราะพบต่างห่อกันและอาจเก็บแยกไว้คนละตู้ เมื่อสำรวจโบราณที่มีจำนวนมากๆ ผู้สำรวจไม่มีโอกาสหรือไม่มีเวลาพอที่จะตรวจสอบรายการที่ลงไว้แล้ว กับคัมภีร์ที่

พบใหม่โดยละเอียด จึงลงบัญชีไว้ต่างรายการกัน นอกจากนี้ไบบลานช่วงต้นของผูกที่ ๑ ยังจารเพียงหน้าละ ๕ บรรทัด และไม่ได้จารบอกชื่อหน้าลานไว้ทุกหน้า หน้าทีบอกมีเพียงหน้า กิ, กุ, เก, ไก, โก, ขา, ชิ, ชี, เข, ไช, โข, ขิ, ขะ ขณะที่ไบบลานผูกที่ ๒-๔ จารหน้าละ ๖ บรรทัด และลงรหัสบอกลานไว้ทุกใบ

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔ พบไม่พร้อมกันผูกที่พบลำดับแรกคือผูกที่ ๓ สุภาพรรณ ฦ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๕๗) อ้างคำสัมภาษณ์ Oskar von Hinüber ว่า ปฐมสมโพธิ ฉบับวัดไหล่หิน จังหวัดลำปาง จารเมื่อ จ.ศ. ๙๕๔ เหลือผูกที่ ๓ เพียงผูกเดียว บำเพ็ญ ะวิน (๒๕๓๒) กล่าวเช่นเดียวกันว่า

ที่วัดไหล่หิน อ. เมือง จ. ลำปาง มีบาลีปฐมสมโพธิอยู่ ๑ ผูก ทำผูกบันทึกไว้ว่า “จุลศักราชได้ ๙๕๔ (พ.ศ. ๒๑๓๕) ตัวในปีรงเหมาตัวปถมสมโพธิ อุปาสิกามุกดาภิปสาทสัทธาสร้างไว้กับพุทธศาสนาต่อเท่า ๕๐๐๐ วัสสา” เมื่อตรวจสอบดูแล้วพบว่าเนื้อเรื่องไม่จบทั้งกัณฑ์ แต่เริ่มด้วยมหานิกขมนปริวัตต์เพราะระบุไว้ว่า มหานิกขมนปริวัตโต นิภูจิติ หมายความว่า มหานิกขมนปริวัตต์จบแล้ว ต่อจากนั้นเป็นทวารกิริยาปริวัตต์ แต่ความไม่จบ

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔ ผูกเดียวที่สุภาพรรณ ฦ บางช้าง และ บำเพ็ญ ะวิน กล่าวถึงนี้ คือปฐมสมโพธิ ผูกที่ ๓ ฉบับเลขทะเบียน ลป ๐๑๐๔๐๓๖๐๕ ของโครงการอนุรักษ์คัมภีร์ไบบลานล้านนา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพราะมีลักษณะตรงกับที่ บำเพ็ญ ะวิน บรรยายไว้ทุกประการ ภายหลังโครงการอนุรักษ์คัมภีร์ไบบลานล้านนาได้พบผูกที่ ๒ และ ๔ เพิ่ม และได้รวมไว้เป็นชุดเดียวกัน ให้เลขทะเบียนเดียวกัน ส่วนผูกที่ ๑ ใช้เลขทะเบียน ลป ๐๑๐๔๐๔๐๕ น่าจะพบทีหลังและไม่ได้นำมารวมเข้าชุดกับ ผูก ๒, ๓, ๔ ที่พบอยู่ก่อน

แม้ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔ จะเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลีที่มีเนื้อเรื่องมากที่สุด แต่ก็ยังไม่มีหลักฐานชัดเจนว่า เรื่องได้จบลงบริบูรณ์ ในทำผูกที่ ๔ ของต้นฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔ (ฉบับ ลป ๐๑๐๔๐๓๖๐๕) มีข้อความระบุว่า เรื่องปริเฉทชื่อ “ปฐมสมโพธิ” ได้จบบริบูรณ์ลงแล้ว ดังนี้

ปถมสมุโพธิปริวัตโต นิภูจิติ ปฐมสมุโพธิ ๙ ๘ ๙ ปถมสมุโพธิ

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา จ.ศ. ๙๕๔ ผูก ๔ ลาน ๗)

ควรสังเกตว่า ข้อความข้างต้นเป็นข้อความที่ระบุว่า จบ (นิมิต) ปริจเฉทที่ชื่อปฐมสมโพธิ (ปฐมสมโพธิปริวัตโต) ไม่ใช่ฉบับกัมภีร์ชื่อปฐมสมโพธิ คำถามมีว่า เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลีมีเพียงเท่านี้จริงๆ หรือว่ายังมีเรื่องต่อออกไปอีก เมื่อคำถามนี้ไม่สามารถหาคำตอบได้จากต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลีเอง จึงจำเป็นต้องนำปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ เข้ามาช่วยพิจารณา เมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย (ดู ๓.๒.๒) ภาษาบาลี-ลาว ปฐมสมโพธิภาษาไทย (ดู ๓.๒.๔) ปฐมสมโพธิภาษาไทย (๓.๒.๕) และปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป) (ดู ๓.๒.๗) พบว่ามีเนื้อเรื่องเท่ากับที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา เป็นเรื่องประวัติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ตั้งแต่ประสูติจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และจบเรื่องเหมือนกันบริบูรณ์เหมือนกันเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ อย่างไรก็ตามพบว่า ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน (ดู ๓.๒.๗) ซึ่งเป็นปฐมสมโพธิของอาณาจักรล้านนาอีกสำนวนหนึ่ง พบว่ากลับมีเนื้อเรื่องต่อออกไปอีกเล็กน้อย แทนที่จะจบลงในตอนพระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า อย่างไรก็ตามฉบับภาษาบาลี สำนวนล้านนา ฉบับนิสสัย บาลี-ลาว ฉบับไทย จีน และฉบับบาลี-ไทยยวน (สังเขป) ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนกลับไปจบลงในตอนพระโพธิสัตว์แสดงปฐมเทศนาแก่พระปัญจวัคคีย์ ดูเหมือนว่าต้นฉบับปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ ที่นำมาเทียบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ก็ยังไม่สามารถไขความกระจ่างได้ว่า เนื้อเรื่องที่สมบูรณ์ของปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ยาวเท่าไรแน่ เรื่องควรจบที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า หรือจบที่พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนา ผู้วิจัยขอเสนอทางสันนิษฐานเป็น ๒ ทาง ดังนี้

ทางสันนิษฐานทางที่ ๑

เนื้อเรื่องทั้งหมดของปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา มีเท่าที่พบตามที่ปรากฏในต้นฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔ เป็นเรื่องประวัติของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่ประสูติจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และมีเนื้อเรื่องเท่ากับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิอีก ๔ ฉบับ ได้แก่ ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยภาษาบาลี-ลาว ปฐมสมโพธิภาษาไทย ปฐมสมโพธิภาษาไทย ปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป) ส่วนเนื้อเรื่องที่ต่อออกไปดังที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน เป็นส่วนที่เพิ่มเติมขึ้นภายหลัง ดังนั้นปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔ จึงเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนาฉบับสมบูรณ์ฉบับเดียวที่พบในปัจจุบัน

ทางสันนิษฐานทางที่ ๒

เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนักนล้านนา ควรเป็นเรื่องเท่ากับที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน แต่เนื้อเรื่องในตอนท้ายของปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนักนล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔ ได้ขาดหายไป จึงได้พบต้นฉบับที่จบเพียงตอนพระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนักนล้านนาซึ่งมีเนื้อเรื่องจบที่ตอนพระพุทเจ้าแสดงปฐมเทศนานั้น ไม่พบในปัจจุบัน พบก็แต่เฉพาะปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนซึ่งได้แปลจากฉบับภาษาบาลีที่มีเนื้อเรื่องเท่ากันก่อนที่เนื้อเรื่องในตอนท้ายของต้นฉบับภาษาบาลี สำนักนล้านนาจะขาดหายไป ดังนั้นเนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนจึงสะท้อนเนื้อเรื่องดั้งเดิมของฉบับภาษาบาลีสำนักนล้านนาได้ ส่วนปฐมสมโพธิฉบับอื่นๆ ซึ่งจบในตอนพระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น อาจได้ต้นฉบับที่เหลือแต่เพียงเนื้อเรื่องตั้งแต่ตอนพระโพธิสัตว์ประสูติจนถึงตอนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ไปเป็นต้นร่างในการแปลฉบับภาษาไทยถิ่นต่างๆ

อย่างไรก็ตาม ทางสันนิษฐานทางที่ ๒ ดูจะให้ความสำคัญกับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนมากเกินไป จนละเลยความพ้องซึ่งปรากฏอยู่ในปฐมสมโพธิภาษาไทยหลายฉบับ ดังนั้นทางสันนิษฐานทางที่ ๑ จึงดูมีน้ำหนักน่าเชื่อมากกว่า เพราะมีปฐมสมโพธิภาษาไทยจำนวนมากถึง ๔ ฉบับยืนยันทันอยู่ เว้นแต่ว่าภายหลังจะได้พบต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนักนล้านนา ซึ่งมีเนื้อเรื่องเท่ากับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน

ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา อีกฉบับหนึ่งที่พบที่วัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง สร้างเมื่อ จ.ศ. ๙๓๖ (พ.ศ. ๒๑๑๗) ปฐมสมโพธิฉบับนี้เก่ากว่าฉบับ จ.ศ. ๙๕๔ แต่พบ ๓ ผูก คือ ผูกที่ ๑, ๒, ๓ ผูกที่ ๔ ซึ่งเป็นผูกจบหายไป ความในท้ายผูกที่ ๓ ซึ่งเป็นผูกสุดท้ายที่พบ จบตอนโสทธิยพราหมณ์ถวายหญ้าคาจำนวน ๘ ฟ่อนแต่พระสิทธัตถโพธิสัตว์ ปฐมสมโพธิฉบับนี้มีหมายเลขประจำผูกกำกับไว้ที่ใบปกหน้าและหลังของทุกผูก ใบปกบางใบระบุชื่อคัมภีร์ บางใบบอกผู้สร้าง บางใบระบุปีที่สร้างไว้ด้วย ใบปิดท้ายใบลานผูกที่ ๑ มีข้อความระบุปีที่สร้างว่า

ฯ ผูก ๑ ฯ จุฬสิกราชได้ ๙๓๖ ตัวโนปีรกา ไทยภาสาว่ากาบเสด เดือนยี่ แรม
๑๐ ค่ำแล้ว นิพพานปัจจุโย ตุ° เม ๘ ๘

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา จ.ศ. ๙๓๖ ผูก ๑ ใบปกท้าย)

ส่วนใบปิดปกหน้าของผูกที่ ๒ บอกชื่อคัมภีร์และผู้สร้างไว้ดังนี้

ฯ ผูก ๒ ฯ ปฐมสมโพธิ พื้แม่เจ้านางบุญสมล้างไว้กับพุทธศาสนาห้าพัน
วัสสา นิพพานปัจจุโย โหตุ ๘ ๘

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา จ.ศ. ๙๓๖ ผูก ๒ ใบปกหน้า)

ส่วนฉบับที่หอสมุดแห่งชาติ รัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งพบจำนวน ๒ ผูกนั้น
ผูกหนึ่ง (เลขทะเบียน ช.ม.บ. ๖๖๗/๒) ระบุชื่อคัมภีร์ ปีที่สร้าง และเลขลำดับผูก ไว้ที่ใบปกหน้า
และหลัง ชื่อคัมภีร์และปีที่สร้างให้ไว้ตรงกัน แต่เลขบอกลำดับให้ไว้ต่างกัน ที่ใบปิดปกหน้าบอกว่า
เป็นผูกที่ ๑ แต่ใบปิดปกหลังบอกว่าเป็นผูกที่ ๒ (ดูภาพที่ ๑)

ภาพที่ ๑: ใบปกหน้าและหลัง ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา หอสมุดแห่งชาติรัช-
มังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ เลขทะเบียน ช.ม.บ. ๖๖๗/๒

~~ปฐมสมโพธิ~~

ใบปกหน้า

ปฐมสมโพธิ ๙ ๘๓๙ ๙ ๑

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา จ.ศ. ๘๓๙)

อักษรธรรม อักษร ๑๖

ใบปกหลัง

ปฐมสมโพธิ ๙ ๘๓๙ ๙ ๒

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา จ.ศ. ๘๓๙)

เลขที่จารเป็นเลขในธรรม* เลขแต่ละตัวมีรูปที่แปรไปจากรูปที่พบโดยทั่วไปมาก อาจเป็นเพราะเป็นรูปอักษรเก่าก่อนที่จะพัฒนามาเป็นรูปที่ใช้ในสมัยหลัง เลขตัวสุดท้าย (๙ = เลข ๙) แลดูเหมือนเลข ๒ (๒) ทำให้หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษกหลงข้อมูลในรายการไว้ว่าเป็นปี ๘๓๒ แต่ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นปี ๘๓๙ (พ.ศ. ๒๐๒๐) ทั้งนี้เทียบจากเลข ๒ (๑) ซึ่งเป็นเลขบอกลำดับผูกในใบปิดปกหลัง ปฐมสมโพธิฉบับนี้เป็นคัมภีร์ชื่อ "ปฐมสมโพธิ" ที่เก่าแก่ที่สุดที่พบในขณะนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สมบัติของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่อีกผูกหนึ่ง (เลขทะเบียน ข.ม.บ. ๖๖๗/๓ ป) ที่ใบปิดปกหน้าให้ชื่อคัมภีร์ ชื่อวัด และชื่อลำดับผูก แต่ไม่ระบุปีที่สร้าง ชื่อวัดที่ระบุไว้คงเป็นวัดที่ผู้สร้างคัมภีร์สร้างแล้วถวายให้ (ดู ภาพที่ ๒)

* ตัวเลขที่ใช้เขียนในใบลานซึ่งมักใช้บันทึกเรื่องทางธรรมของทางศาสนา เลขในธรรมเป็นตัวเลขที่จำง่ายกว่าเลขในทางซึ่งนิยมใช้ในทางโหราศาสตร์

ภาพที่ ๒: ใบปกหลัง ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ เลขทะเบียน ช.ม.ป. ๖๖๗/๓ ป

ใบปิดปกหน้า

กับวัดศรีบุญเรืองท่าส้อย ปฐมสมโพธิ ๓

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา วัดศรีบุญเรืองท่าส้อย)

ค. ประวัติ

จากปีที่ระบุไว้ ลักษณะตัวอักษร และสภาพของใบลาน ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ เป็นวรรณกรรมที่ใช้ชื่อปฐมสมโพธิ ที่เก่าแก่ที่สุด ไม่ว่าจะเทียบกับฉบับภาษาบาลีด้วยกัน หรือเทียบกับฉบับภาษาอื่น ๆ กล่าวคือมีอายุกว่า ๕๒๐ ปี น่าเสียดายที่ใบลานที่พบทั้ง ๒ ผูกดังกล่าวไม่สมบูรณ์ เนื่องจากบางช่วงของทั้ง ๒ ผูกเกยกัน จึงควรเป็นคนละฉบับกัน นอกจากนี้ใบปกหน้าและใบปกหลังของฉบับที่ระบุปีที่สร้าง ๙๓๙ ยังให้เลขลำดับผูกต่างกัน ใบปกหน้าเป็นผูกที่ ๑ ส่วนใบปกหลังเป็นผูกที่ ๒ แต่เนื่องจากต่อเนื่องกัน เริ่มตั้งแต่ตอน ๘ พราหมณ์ถวายคำทำนายพระสิทธิตถกุมารแด่พระเจ้าสุทโธทนะเรื่อยไปจนจบตอนพระโพธิสัตว์ออกมหาภิเนษกรรมณ์ ส่วนฉบับที่ระบุชื่อวัดศรีบุญเรืองท่าส้อย เนื่องจากข้างในลับสน ไม่ต่อเนื่อง ลานที่ ๑ เป็นตอนพระโพธิสัตว์แสดงศิลปศาสตร์ แต่ลานที่ ๔ กลับเป็นตอนต้นเรื่อง ขึ้นต้นว่า “นโม ตสฺสสตฺถุ เสตาตปตฺตํ ชนตาภิปตฺถิตํ...” จากนั้นเนื้อเรื่องจึงดำเนินไปต่อเนื่องจนถึงพระพุทธบิดามีราชโองการให้สร้างสระโบกขรณี แน่ชัดว่า ใบลาน ๓ ใบแรกเป็นของผู้อื่นปนเข้ามา เมื่อเทียบกับฉบับวัดไหล่หิน จังหวัดลำปาง ทั้งฉบับ จ.ศ. ๙๓๖ และฉบับ จ.ศ. ๙๕๔ พบว่าเนื้อความตรงกัน

ไม่มีหลักฐานว่าหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษกได้ปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ผูกรุ่นนี้มาแต่ที่ใด ได้มาอย่างไร (ดู ๕.๑)

ง. จำนวนปริเฉท

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา นิยมจารผูกละ ๔๘ หน้าลาน เมื่อจารจบปริเฉทหนึ่ง แต่ยั้งจารไม่ครบทั้ง ๔๘ หน้าลาน ก็จะมีการปริเฉทอื่นต่อกันไป อีกทั้งระบุชื่อเรียกปริเฉทไว้ตอนท้ายของแต่ละปริเฉท ทำให้หาชื่อปริเฉทได้ค่อนข้างยาก

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๔๕ ระบุชื่อปริเฉทไว้ ๖ ปริเฉท ชื่อของแต่ละปริเฉทบอกไว้เมื่อความของแต่ละปริเฉทจบลงแล้ว ชื่อของแต่ละปริเฉทของปฐม-สมโพธิฉบับนี้มีดังนี้

ผูก ๑ หน้า ๓๘	ระบุชื่อปริเฉทที่ ๑ ไว้ว่า	คพุภาณิกมนปริวัตโต
ผูก ๒ หน้า ๑๗	๒	ลกขณปติคาหกปริวัตโต ^๑
ผูก ๓ หน้า ๑๗	๓	มหาภินิขุมนปริวัตโต
ผูก ๔ หน้า ๓	๔	ทุกกรจริยปริวัตโต
ผูก ๕ หน้า ๒๖	๕	มารวิชัยปริวัตโต ^๒
ผูก ๕ หน้า ๔๒	๖	ปถมสมุโพธิปริวัตโต

พระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ (๒๕๔๒: ๑๙) อ้างบทความพระพุทธรประวัติฉบับอินโดจีน: ปฐมสมโพธิ (Une Vie Indochinoise du Buddha: La Pathamasambodhi) ของ George Coedès (1968) ว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับล้านนา มี ๙ ปริเฉท คือ ตุสิตปริวัตต-คพุภาณิกุมนปริวัตต, ลกขณปริวัตต, ราชากิเสกปริวัตต, มหาภินิขุมนปริวัตต, ทุกกรกิริยาปริวัตต, มารวิชัยปริวัตต, อภิสมุโพธิปริวัตต, พุรหุมุชฌเมสนปริวัตต และธมมจกุกปวัตตตนปริวัตต แต่ที่จริง ปฐมสมโพธิ ๙ ปริเฉทที่ Coedès กล่าวถึงคือปฐมสมโพธิภาษาไทยวน Coedès (1968: 220-1) กล่าวไว้ดังนี้

Une recension beaucoup moins développée, et vraisemblément plus ancienne, est représentée par le manuscrit d'une traduction

^๑ ลกขณปฏิคาหกปริวัตโต

^๒ มารวิชัยปริวัตโต

(nissaya) en yuon (dialecte t'ai parlé au Siam à Ch'ieng Mai et dans l'ensemble de la province du Nord-Ouest), conservé à la Bibliothèque Royale de Copenhague sous la cote Laos 78.

—ยังมี (ปฐมสมโพธิ) อีกจำนวนหนึ่งซึ่งพัฒนาไปน้อยกว่ามากและดูเหมือนจะเก่าแก่กว่า อยู่ในรูปต้นฉบับตัวเขียน เป็นฉบับแปล (นิสุตย) ออกเป็นภาษาไทยยวน (ภาษาที่ใช้พูดกันในจังหวัดเชียงใหม่และในจังหวัดที่อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศไทย) ปฐมสมโพธิฉบับนี้เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาตินครโคเปนเฮเก้น ลงรหัสทะเบียน ลาว ๗๘

จ. เนื้อหา

เนื้อหาของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา พรรณนาประวัติของพระสิทธัตถะโพธิสัตว์ตั้งแต่ประทับที่ดุสิตสวรรค์ ประสูติ ออกผนวช แสงธรรม ฌปัญญามาร และจบลงตอนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นำสังเกตว่าเนื้อหาทั้งหมดของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ตรงกับเนื้อหาทั้งหมดของส่วนอวิทูเรนิทานในนิทานกถา

ปฐมสมโพธิฉบับนี้เริ่มเรื่องทีคธาสรรเสริญพระเกียรติของพระสิทธัตถะที่ทรงสละโลกียสุขออกมหาภิเนษกรรมโดยมิอาลัย

นโม ตสฺสสตฺถุ ฯ

เสดาตปตฺตํ ชนตาภิปตฺถิตา

มหาย โย สตฺตวสุหิ มนุชิตํ

หิตาย นิกฺขมมกาสิ ชนฺตุนํ

กฺลฺ ๑ สตฺตุนมตฺถุ ตสฺส โวติ ฯ

กปาลุโน หิ ภควโต สมฺมา สมฺพุทฺธํ สตฺถาย สงฺสารมณฺณวณฺนิมุตตานิตถิล
ชนคณฺมุทฺธิริฏฺกามตาย สตฺตทิวสฺปตฺตฺติรตฺตรตฺตณฺสุมิหํ ฅกฺกวตฺติราษฺส
สิริตถิมิว กจฺวเร ชิวฺหาลคฺคิตฺตฺเถว เชลปิตฺมุชฺมิว โอบาย ปพฺพชิตฺภาโว ปริ-

๑ กปาลุโน

ทิปิโตว โหติ ฯ

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา จ.ศ. ๙๕๔ ผูก ๑ หน้า ๑)

ปฐมสมโพธิฉบับนี้จบเรื่องที่อุทานคาถาที่พระพุทธเจ้าทรงอุทานภาย
หลังจากที่ตรัสรู้ได้ไม่นานนักดังนี้

ภควา อปริมาณน สิริวิภเวน ปุชามานน อเนกปุปกาเรสุ อจฺฉริยธมฺเมสุ
ปาตุภูเตสุ สัพพญญุตถาณํ ปฏิพฺพชฺฌิตฺวา สัพพพุทฺธานํ อวิชหิตํ อุทานํ
อุทานลลิตํ ฯ

อเนกชาติสังสารํ	สนฺธาวิสฺสุ อพฺพิสฺสุ
คหการํ คเวสนฺโต	ทุกฺขชาติ ปฺนปฺปนํ
คหการก ธิฏฺโฐสิ	ปฺน เคหนฺ กหาสิ
สพฺพา เต ฉาสฺสกา ภคฺคา	คหภูมฺมํ วิสงฺขตํ
วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ	ตณฺหาหนํ ขยมชฺชฌมคตํ ฯ

อุทานํ อุทานเตว นิสฺสนฺนฺสฺสทฺธิ ภควโต เอตโหสิ อหกปฺปา องฺครุพิรมํ
สทฺธิวตฺถน อสงฺขยฺยานิ อิมสฺส ปฺลลฺงกสฺส การณาสนฺธาวิสฺสุ ฯ เอตตํ กาลํ
อิมสฺสเสว ปฺลลฺงเกสฺสการณามยา องฺครุธิรมํ สทฺธิวตฺถนปริจฺจาคํ ปริจฺจตฺตํ
อลกตลลิตํ สํคิวยํ สินฺนิตฺตฺวา ทฺวินฺนฺนอญฺชตา อุกฺขินิ ทินฺนฺนานิหทยมส
อุพฺพตฺเตตฺตฺวา ทินฺนฺนชาลิกุมารสทฺธิสา ปฺตฺโต กณฺหาชินา กุมาริ สทฺธิสา ฐิตโร
มทฺธิเทวาสทฺธิสา ภริยาโยจฺปเรสํ ทาสีทาสตฺถายทินฺนฺนา อยปฺลลฺงโก อฺปฺปนฺโน
ทฺธิยธมฺสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิส
นิสฺสนฺนฺสฺส ยาว สงฺกปฺปานิ ปริปฺนฺนฺนฺนตา วตฺตโต อญฺจทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิส
โกฏฺฐิตสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิส
สทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิสทฺธิส
สนฺธาวินฺนฺนิตฺติ อาทินา อุทานโน อุทานลลิตํ ปิตฺติเวเคน ตาสีโส ฯ สลฺลฺกฺเขตฺตฺวา
คฺเณ ตสฺส ปฺลลฺงกสฺส อน...กถานตา อญฺจทฺธิ ยาบิ อิตฺโต ปฺลลฺงกโต อิตฺติ ฯ ส
มาปฺตฺติ สมาปฺชฺชํ อเนกสทฺธิโกธิโย สทฺธา ตตฺถเว สทฺธาหนํ นิสฺสนฺเน อจลา สเนติ ฯ

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา จ.ศ. ๙๕๔ ผูก ๔ หน้า ชุ-ช)

จ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา

ต้นฉบับที่ใช้ศึกษาเปรียบเทียบกับงานวิจัยนี้ คือ ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔ เป็นหลัก เพราะเป็นฉบับภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนาที่สมบูรณ์เพียงฉบับเดียวที่มีอยู่ในขณะนี้ ต้นฉบับนี้แม้ว่าจะมีเนื้อเรื่องสมบูรณ์กว่าฉบับอื่นๆ แต่ก็จืดจางตกหล่นมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเทียบกับปฐมสมโพธิฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖ ดังตัวอย่างดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖
อมจุจา เทวี คเหตุวา สาหลวง ปวิสีสุ ฯ สา สุวรรณสีวิกา โอรุยุห มงคลสุศาลมุล คตุวา สาตสาขํ คณฺหิตุกามา อโหสิ ฯ (ผูก ๑ หน้า ๒๔-๕)	อมจุจา เทวี คเหตุวา สาหลวง ปวิสีสุ ฯ สา สุวรรณสีวิกาย โอรุยุห มงคลสุศาลมุล คณฺตุวา สาตสาขํ คณฺหิตุกามา อโหสิ ฯ (ผูก ๑ หน้า ๒๓)

ดังนั้นหากเกิดข้อสงสัย ผู้วิจัยจะตรวจสอบกับฉบับ จ.ศ. ๙๓๖ และอีก ๒ ฉบับที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติรัชมังกลาภิเชก จังหวัดเชียงใหม่

ต้นฉบับของวัดไหล่หินใช้วิธีทำสำเนาจากไมโครฟิล์มของโครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณล้านนา โดยความอุปถัมภ์ของรัฐบาลไทย-สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติรัชมังกลาภิเชกใช้วิธีทำสำเนาจากหอสมุดแห่งนั้น

๓.๒.๑.๒ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม

ก. ต้นฉบับ

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม พบทั้งในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม แบ่งได้เป็น ๒ สำนวน คือ สำนวนเดิม คือสำนวนที่มีอยู่ก่อนสำนวนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระ กับสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สำนวนเดิม

พระยาอนุমানราชชน (เสฐียรโกเศศ) และพระพิณิจบรรณการ (แสง สาลิตุล) เป็นนักวิชาการผู้แรกที่กล่าวถึงปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม เสฐียรโกเศศและแสง สาลิตุล (๒๕๓๗: (๑๔) เริงอรุณ) กล่าวไว้ในคำแถลงซึ่งพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือปฐมสมโพธิกถา ฉบับที่โรงพิมพ์พิพรรฒธนาการเป็นผู้พิมพ์เผยแพร่พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ ว่า

หนังสือคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาบาลีที่ใช้ชื่อว่า “ปฐมสมโพธิกถา” พบฉบับที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติแต่ ๒ สำนวน สำนวนที่ ๑ มี ๒๒ ปรักเจท

George Coedès (1968: 219-20) นักวิชาการชาวฝรั่งเศสได้กล่าวถึงต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม หลายฉบับซึ่งเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาตินครปารีส ต้นฉบับทั้งหมดล้วนแต่อยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์ เช่นเดียวกับต้นฉบับจำนวนมากตามภัตตราการของหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ส่วนใหญ่เป็นฉบับไม่สมบูรณ์

Coedès ยังได้กล่าวถึงต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลีที่สมบูรณ์ ๓ ฉบับ ๒ ฉบับเก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ นครพนมเปญ ประเทศกัมพูชา ส่วนอีกฉบับหนึ่งเก็บรักษาอยู่ที่ สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École Française d' Extrême-Orient: EFEO) ที่ นครฮานอย ประเทศเวียดนาม

ฉบับที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ นครพนมเปญ ฉบับแรก ลงเลขทะเบียน 44B2 ไม่ระบุปีที่จาร อีกฉบับหนึ่งได้มาจากโบลานที่เจ้าหญิงโสมาวดี (Princess Somavodei) เก็บสะสมไว้ จารเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๗ (ค.ศ. ๑๙๐๔)

ฉบับที่เก็บรักษาไว้ที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ นครฮานอย ใช้เลขทะเบียน EFEO Pali 79 แต่เลขเดิมคือ SO 117 FILLIOZAT (ใน Coedès, in press: xv n.) อธิบายว่า ทะเบียน SO 117 เป็นทะเบียนที่ลงไว้ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ อักษรย่อ S หมายถึง “ประเทศสยาม” ส่วนอักษรย่อ O หมายถึง “โบลาน” (ôlas) จารเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ (ค.ศ. ๑๗๘๖)

สุภาพวรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๕๗-๘) กล่าวว่า ในหอสมุดแห่งชาติมีปฐมสมโพธิภาษาบาลี สร้างในสมัยอยุธยาอยู่ ๓ ฉบับ คือ

ฉบับ	ปีที่สร้าง	จำนวนผูก	ทะเบียน
ฉบับข้างลายรดน้ำแดง	จ.ศ. ๑๐๒๔ (พ.ศ. ๒๒๐๕)	๑๓ ผูก	๖๖๓๙
ฉบับล่องชาดข้างลาย	จ.ศ. ๑๐๕๑ (พ.ศ. ๒๒๓๒)	๘ ผูก	๒๒๖๗
ฉบับล่องชาด	ไม่ระบุ	๙ ผูก	๒๑๘๕

พระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ สำนวณฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี จารด้วยอักษรขอมฉบับสมบูรณอีกฉบับหนึ่ง เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดไตรธรรม ในพระบรมมหาราชวัง ฉบับนี้มีอายุใกล้เคียงกับฉบับที่เก็บไว้ที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ นอกจากนี้ พระมหาสุรพล (๒๕๔๒: ๒๖-๗) ยังพบปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ อีก ๒ ฉบับ

ปฐมสมโพธิ วิจารณ์ ฉบับรดน้ำดำเอก เลขทะเบียน ๒๑๙๕

ปฐมสมโพธิ วิจารณ์ ฉบับทองน้อย เลขทะเบียน ๒๒๓๓

สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

พระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ (๒๕๔๒: ๓๐) พบปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จำนวน ๕ ฉบับ ฉบับหนึ่งพบที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นฉบับเทศขุมนุม ส่วนอีก ๔ ฉบับพบที่หอสมุดแห่งชาติ มีรายละเอียดดังนี้

๑. ฉบับรดน้ำดำโท เลขทะเบียน ๒๓๘

๒. ฉบับทองน้อย (๑) เลขทะเบียน ๒๒๓๒

๓. ฉบับทองน้อย (๒) เลขทะเบียน ๒๒๖๓

๔. ฉบับล่องชาด เลขทะเบียน ๒๒๓๐

ผู้วิจัยพบที่วัดสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคามอีก ๑ ฉบับ เชื่อว่าหากสำรวจตามวัดต่างๆ ทั่วประเทศ อาจพบปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนนี้และรวมถึงสำนวนอื่นๆ เพิ่มเติมขึ้นอีกมาก

ในคู่มือรายการคัมภีร์โบราณอักษรขอมของหอสมุดแห่งชาติ ปรากฏบัตรรายการคัมภีร์ชื่อปฐมสมโพธิ จารอักษรขอม อีกกว่า ๒๐๐ ฉบับ สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๑๖๑-๒) ได้จำแนกรายการตามจำนวนผูกที่พบและให้เลขทะเบียนฉบับต่างๆ โดยละเอียด ปัจจุบันยัง

ไม่มีผู้ศึกษาอย่างจริงจังว่า แต่ฉบับเป็นสำนวนเดิมหรือเป็นสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส การค้นเอกสารตัวเขียนจำนวนน้อยๆ ฉบับที่ห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติมีอุปสรรค เพราะติดระเบียบไม่อาจขอศึกษาต้นฉบับจำนวนมากๆ ได้ นอกจากหอสมุดแห่งชาติแล้ว สถานที่ที่เก็บรักษาปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนมากได้แก่ สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École Française d' Extrême-Orient: EFEO) แต่ส่วนใหญ่ลงรายการว่าเป็นปฐมสมโพธิ นิสสัย บาลี-ไทย ไม่สมบุรณ์ FILLIOZAT (n.d.) กล่าวว่า ต้นฉบับเหล่านี้ยังไม่มีผู้ศึกษา

อนึ่ง พระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ (๒๕๔๒: ๑๙-๓๙) ได้จำแนกปฐมสมโพธิภาษาบาลีออกเป็นสำนวนต่างๆ ๓ สำนวน โดยใช้ศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองเป็นเกณฑ์ ได้แก่

๑. ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา (ฉบับวัดศรีบุญเรืองท่าส้อย และฉบับวัดไหล่นิน)
๒. ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนอยุธยา (ฉบับหอมนเทียรธรรม)
๓. ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนรัตนโกสินทร์

และจำแนกปฐมสมโพธิสำนวนรัตนโกสินทร์ออกเป็น ๓ สำนวน คือ

๑. สำนวน ๑๘ ปริจเฉท (คือ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕)
๒. สำนวน ๒๒ ปริจเฉท (สำนวนที่นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าเป็นของสมเด็จพระพนรัตน์)
๓. สำนวน ๓๐ ปริจเฉท (สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส)

แต่ผู้วิจัยเห็นว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับมณเทียรธรรมกับฉบับหอสมุดแห่งชาติเลขทะเบียน ๒๑๙๕ รวมทั้งอีก ๓ ฉบับที่ Coedès (1968) กล่าวถึง ควรจัดให้เป็นสำนวนเดียวกัน เพราะมีความเดียวกัน จะต่างกันก็แต่เพียงมีปริจเฉทชื่อวิวาหมงคลปริวรรตแทรกเข้ามาเป็นผูกแรกหรือไม่ ปฐมสมโพธิกลุ่มนี้อาจสร้างในปลายสมัยอยุธยาต่อกับต้นรัตนโกสินทร์ เพราะมีหลักฐานในบานแพนทของฉบับหอมนเทียรธรรมว่า มีฉบับเดิมอยู่ก่อนปี พ.ศ. ๒๓๓๑

ซึ่งเป็นปีที่สร้างฉบับหอมมณเฑียรธรรม ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอมฉบับที่เก่ากว่าฉบับหอมมณเฑียรธรรมที่พบในปัจจุบันได้แก่ฉบับ EFEO ที่นครฮานอย จารใน พ.ศ. ๒๓๑๒^๑

ผู้วิจัยเห็นว่าควรจัดปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับต่างๆ ที่กล่าวมากับทั้งฉบับที่ขยายออกเป็น ๒๒ ปริเฉทเป็นกลุ่มเดียวกันเรียกว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม จำนวนเดิม แต่จำแนกย่อยออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ไม่แทรกตำนาน กับ กลุ่มที่แทรกตำนาน กลุ่มที่ไม่แทรกตำนานได้แก่ฉบับหอมมณเฑียรธรรม, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕, ฉบับวัดโรคา, ฉบับเจ้าหญิงโสมาวดี, ฉบับ EFEO นครฮานอย กลุ่มที่แทรกตำนาน ได้แก่ ปฐมสมโพธิฉบับ ๒๒ ปริเฉทซึ่งเชื่อว่าเป็นสำนวนของสมเด็จพระพนรัตน์ ตำนานที่แทรกมีมากพอควร ได้แก่ ตำนานเรื่องพระอัฐฐเกสธาดู, ตำนานเรื่องเทโวโรหน, ตำนานเรื่องพระธาตุนิพพาน รวมทั้งพุทธประวัติตอนพิมพ์พิลาป ส่วนสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสควรแยกออกเป็นสำนวนหนึ่งต่างหาก เพราะมีเรื่องขยายออกไปมาก ผู้วิจัยเห็นด้วยกับพระมหาสุรพลว่าควรจัดปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับวัดศรีบุญเรืองท่าส้อย และฉบับวัดไหล่หิน จังหวัดลำปาง ออกเป็นอีกสำนวนหนึ่งต่างหาก แต่ไม่เห็นด้วยที่แยกฉบับหอมมณเฑียรธรรมซึ่งมี ๑๗ ปริเฉทกับฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ซึ่งมี ๑๘ ปริเฉทออกจากกัน ดังได้แสดงเหตุผลมาแล้วข้างต้น ตารางต่อไปนี้ได้เปรียบเทียบการแบ่งปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนต่างๆ ของพระมหาสุรพลกับของผู้วิจัย

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ Coedès ให้ศักราชเป็นปีคริสต์ศักราช ๑๘๔๕ ตรงกับปีจุลศักราช ๑๑๔๘ หรือ พ.ศ. ๒๓๑๒

ประเภทของปฐมสมโพธิภาษาบาลี ตามการแบ่งของพระมหาสุรพล	ประเภทของปฐมสมโพธิภาษาบาลี ตามการแบ่งของผู้วิจัย
๑. ปฐมสมโพธิสำนวนล้านนา	๑. ปฐมสมโพธิสำนวนล้านนา (ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา)
๒. ปฐมสมโพธิสำนวนอยุธยา	๒. ปฐมสมโพธิสำนวนปลายอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ (ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม)
๓. ปฐมสมโพธิสำนวนรัตนโกสินทร์	๒.๑ สำนวนเดิม
๓.๑ สำนวน ๑๘ ประจําเขต	ก. สำนวนไม่แทรกตำนาน
๓.๒ สำนวน ๒๒ ประจําเขต	ข. สำนวนแทรกตำนาน
๓.๓ สำนวน ๓๐ ประจําเขต (สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส)	๒.๒ สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ข. สภาพและลักษณะ

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ทั้งสำนวนเดิมและสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ส่วนใหญ่พบฉบับไม่สมบูรณ์ แต่ก็พบฉบับสมบูรณ์จำนวนหนึ่ง

ฉบับที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ นครพนมเปญ ฉบับแรก ลงเลขทะเบียน 44B2 Jacqueline FILLIOZAT กล่าวไว้ในคำนำของปฐมสมโพธิฉบับชำระตรวจสอบของ George Coedès (in press: xx-xxii) ว่า Coedès ทำข้อสังเกตกำกับไว้ว่า ผู้กที่ ๑, ๒, ๓, ๕, ๖ มีรอยแก้ไขและรอยแทรกคำแปลภาษาไทย ส่วนผู้กที่ ๘ และ ๙ ไม่มีรอยแก้ไข แต่มีคำแปล ผู้ก ๔ หายไป ส่วนผู้กที่ ๑๒, ๑๓, ๑๔ ไม่มีคำแปลแทรก

ฉบับที่ได้จากเจ้าหญิงโสมาวดี อยู่ที่วัดปทุมวดี (Vat Botumvodei) กรุงพนมเปญ FILLIOZAT (ใน Coedès, in press: xxii) ให้ข้อมูลว่า ขณะที่ Coedès ศึกษาปฐมสมโพธิฉบับนี้ ต้นฉบับยังคงเก็บรักษาไว้ที่วัดปทุมวดี แต่ปัจจุบันต้นฉบับนี้ได้สูญหายไปแล้ว ที่ผู้ก ๔ มีข้อความระบุว่า “พุทธมหาปถมวิภูจจา คพุทานิกุขมนปริวัตต ผู้ก ๔ นายโงรักจำโลง—พระมหาปฐม(สมโพธิ) วิตถาร คัพพานิกุขมนปริวัตต ผู้ก ๔ นายทองรักจำโลง” ในลานที่ ๒ ซึ่งเป็นใบรองปก มีคำประพันธ์ภาษาบาลีออกนามผู้สร้าง และคำอธิษฐานเป็นภาษาเขมรดังนี้

นรุตตมสุโสรสา ทเว ว	สุขุมาโล สุมาวตี
พทุทธวจนสุสกุทิตา	ถาปนาย จ สาสเน
คมุภีโร ภิกขุ โส จ' เอว	เปถมโภ ปฎกตตย
นรุตตมสุโสรसान	อุภินัน อสิตู ตทา ตี
นรุตตโมโรโส	สุขุมาโต
ราชชตติโย	สุมาวตตี

ปฏิตถาน ก สาง อภิ พุระ พุทธสุสนา กนฺลงฺคน ปาน ๒๔๔๗ พุระ วสุสา นฺนา
มะโรง ฉสกุส จุลลสขโร ๑๒๖๖^๑

(Coedès, in press: xxii-xxiii)

—ประดิษฐานไว้กับพระพุทธรศาสนา เมื่อพระพุทธรศาสนาแล้ว ๒๔๔๗
พระวัสสา ปีมะโรง ฉศก จุลศักราช ๑๒๖๖

น่าสังเกตว่า ชื่อ **นายทองรัก** ที่ปรากฏบนปกใบลานผูก ๔ เป็นชื่อภาษาไทย
สันนิษฐานว่าเป็นอาลักษณ์เอกในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะชื่อ นายทองรัก ปรากฏในบาน
แพนทของใบลานปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับที่เก็บรักษาที่หอสมุดแห่งชาติพระ
บรมมหาราชวังด้วย ส่วนข้อความในใบรองปกซึ่งออกชื่อเจ้าหญิงโสมวดี คงเพิ่มเข้ามาภายหลัง

ฉบับนี้มีรอยแก้ และคำแปล^๒อยู่น้อย ผู้ที่มีทั้งรอยแก้และคำแปลคือผู้ที่ ๑๖ นอกจากนี้
นี้ Coedès ยังให้ข้อสังเกตว่า จากลายมือที่จาร ทำให้รู้ว่าแตกต่างกันเป็น ๓ ลายมือ ผู้ที่ ๙, ๑๐,
๑๑ เป็นผู้ที่จารต่อเนื่องกัน และน่าจะเป็นลายมือเดียวกับผู้ที่ ๒, ๕, ๖, ๗ ส่วนผู้ที่ ๓, ๔, ๘
เป็นลายมือเดียวกันแต่น่าจะเป็นของฉบับอื่น ผู้ที่ ๑๖ และ ๑๗ ลายมือไม่เข้ากับ ๒ กลุ่มข้างต้น
(Coedès, in press: xxiv)

จากข้อสังเกตของ Coedès แสดงให้เห็นว่า ปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ฉบับนี้เป็นเป็นใบลาน
ต่างผูกมารวมเข้าเป็นชุดเดียวกัน

^๑ paṭṭitāna ka sān aṃki braḥ buddhasasanā kanlandan pān 2447 braḥ vassā chnāṃ maron
chasaks cullasakharai 1266 II

^๒ ไม่ระบุว่าคำแปลเป็นภาษาไทยหรือเขมร

ฉบับที่เก็บรักษาไว้ที่ สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ นครฮานอย เลขทะเบียน EFEO Pali 79 มี ๑๙ ผูก ตั้งแต่ผูกที่ ๑-๑๘ เรียงต่อกัน แต่มีผูกหนึ่งเพิ่มเข้ามาในตอนต้น ผูกที่เพิ่มเข้ามา ไม่มีเลขบอกลำดับผูก (Coedès, 1968: 221)

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ทั้ง ๓ ฉบับที่สุภาพรรณ ณ บางช้าง อ้างถึง ไม่มีรายละเอียดข้อมูล

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ทะเบียน ๒๑๙๕ มี ๑๗ ผูก ไม่ระบุปีที่สร้าง ชื่อผู้สร้าง แต่ที่ปกหน้าของใบลานของทุกผูก ระบุชื่อผู้จารว่า “ข้าพระพุทธเจ้า นายเอี่ยมจำลอง” ทั้งฉบับไม่มีรอยแก้ไขแต่ประการใด

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ในพระบรมมหาราชวัง ฉบับนี้มีอายุใกล้เคียงกับฉบับที่เก็บไว้ที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ นครฮานอย ประเทศเวียดนาม ปฐมสมโพธิฉบับนี้จารสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ ในตอนที่ ๒ ของผูกที่ ๑ มีข้อความระบุประวัติของปฐมสมโพธิฉบับนี้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลมีศรัทธาโปรดให้สร้างขึ้นเพื่ออานิสงส์แห่งพระสัพพัญญุตญาณ โดยโปรดให้หลวงธรรมมาภิบาลและนายสุกเป็นผู้ชำระ นายทองรักเป็นผู้จาร ดังนี้

ศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้วได้ ๒๓๓๑ พรรษา ปีวอก สัมฤทธิศก ครั้งเมื่อตั้งพรนครตนโกสินท^๑อินทอยุธยา^๑นั้น สมเด็จพระมหารัตนเจ้าบรมมธัมมิกราชาธิราชเจ้าผู้เปนพรเชษฐา แลสมเด็จพระเจ้าผู้เปนพรอนุชาธิราช ทั้งสองพระองค์ทรงพระราชสัตธานาพระปรมาภิเสกสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงพรอัสสาหนุบำรุงพรบวรพุทธศาสนา เปนสาสนูปถัมภก ให้ประชุมพรสงฆเถรานุเถรอันรู้พระไตรปิฎก ๒๑๘ พรรษา ราชบัณฑิต ๓๒ คน พร้อมทั้งในพรมหาสุวณณมณฑป ณ วัดพระสี่ลรรเพชณุดานิพพานาราม ชำพรไตรปิฎก พรบาฬีและพรอัฐฐกถา ฎีกาและอนฎีกา โยชนาและทีปนีทั้งปวงแต่บัดนี้ที่อักษรแลบทอันพิรุณนั้น ดูสอบกันตคแต่ดัดแปลงให้ถูกต้องให้มีอรรถเพ็ญชนอันบริสุทบริบูรณ์แล้ว ให้จำลองขึ้นลานใหม่ ตกตัวหนึ่งหลดลัดปราศจากมึก ปิดทองที่บ ปิดทองไปปกหน้าหลัง ห่อกำภินายกเขินเข้าไว้ในเยวมณฑปปรตนมุตตา อันประดิษฐานในพรมหาสุวณณมณฑปม้นทิมม น วัด

^๑ พรนครตนโกสินท

พรสี่สรัทธาราม อุทิศส่วนพระราชกุศลนี้ให้แก่สัรรพสัตว์ในอนันตจักกทวาท

ปถมสัมโพธิกัมภินี ๑๒ | ผู้ก | ๑๑
๒๐ | | ๑๒

ผู้ก หลวงธรรมมาภิรมลกลับมหาสุกข์าร ลบ ทาน นายทองรัก มหัดเล็ก จำลอง
นายดุล ราชบัณฑิต ให้สำเรจจฯ

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ขอม หอมณเทียร ผู้ก ๑)

แม้ข้อความข้างต้นจะระบุพระประสงค์ของพระผู้โปรดให้สร้างว่า ต้องการให้โบราณฉบับนี้สมบุรณ์ ปราศจากข้อแก้ไขซึ่งต้องใช้หมึกแก้ แต่ก็ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับนี้ก็ยังคงปรากฏรอยแก้ไขในผู้กที่ ๑ และ ๒ ร่องรอยแก้ไขนี้ แสดงให้เห็นว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลียังไม่สมบุรณ์เสียทีเดียว ทั้งผู้แก้ก็แก้ไปได้เพียง ๒ ผู้กก็เลิกแก้ เหตุนี้ภายหลังพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้กรมหมื่นไกรสรวิจิตรทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสแต่ครั้งที่ยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสชำระคัมภีร์ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ทั้งยังแสดงให้เห็นว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับนี้ เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็มีได้เก็บรักษาไว้แต่ประการเดียว คงจะได้นำออกมาสวดในการพระราชพิธีด้วย

นอกจากนี้ที่ปกโบราณของผู้กที่ ๒, ๙, ๑๐, ๑๒ ยังมีข้อความระบุชื่อผู้จารว่า “นายทองรักจำลอง” เหมือนกับปกของผู้กที่ ๔ ของฉบับที่ได้จากเจ้าหญิงโสมวดีในกัมพูชา

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับของหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ มีจำนวนผู้กมากกว่าฉบับของหอมนเทียรธรรม ๑ ผู้ก ผู้กที่เพิ่มเข้ามาอยู่เป็นผู้กแรก ใช้ชื่อผู้กว่า **เอก** จากนั้นจึงเริ่มผู้กที่ ๑ เรื่อยไปถึง ผู้กที่ ๑๗ นับรวมได้ ๑๘ ผู้ก ทั้ง ๑๘ ผู้กนี้ จารในคราวเดียวกัน ผู้จารเป็นคนเดียวกัน คือ นายเอี่ยม หากไม่พิจารณาผู้กพิเศษนี้ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ กับฉบับหอมนเทียรธรรมจะมีเนื้อความเดียวกัน ปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ฉบับนี้ใช้ชื่อเดียวกันว่า **พระมหาปถมสัมโพธิวิฐุวาร**

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับ ๒๒ ผู้กที่เสฐียรโกเศศและแสง สาลิตุลอ้างถึงนั้น พระมหาสุรพล สิงศิริตันก์กล่าวว่า เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ตู๋ ๑๐ ชั้น ๒/๒ ใช้เลขทะเบียน ๒๒๓๓ แต่ผู้วิจัยยังไม่พบ ทั้งไม่พบในบัตรรายการ ผู้วิจัยจึงไม่ทราบข้อมูลมากไปกว่าที่เสฐียรโกเศศและแสง สาลิตุล และพระมหาสุรพล สิงศิริตันก์ให้ไว้ว่า เป็นปฐมสมโพธิฉบับที่มี ๒๒ ผู้ก

ค. ประวัติ

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ทั้งหมด ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และปีที่แต่ง มีเพียงฉบับหอมถนเทียรธรรมเท่านั้นที่ระบุผู้ชำระ ได้แก่ พระธรรมมาภิบาลและนายสุกดังได้กล่าวแล้ว

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ทั้ง ๓ ฉบับที่ Coedès กล่าวถึง ได้แก่ฉบับวัดโรคา ฉบับเจ้าหญิงโสมาวดี และฉบับ EFEO นครฮานอย มีหลักฐานแน่ชัดว่าทั้งหมดได้ไปจากประเทศไทย Coedès ได้ศึกษาปฐมสมโพธิภาษาบาลีทั้ง ๓ ฉบับนี้โดยละเอียด และใช้เป็นฉบับอ้างอิงหลักในการชำระตรวจสอบ ปฐมสมโพธิฉบับที่ Coedès ชำระตรวจสอบมี ๑๔ ปริจเฉท สماعคมบาลีปกรณ์กำลังอยู่ระหว่างจัดพิมพ์

ปัจจุบันปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับวัดโรคา (Vat Rokā) เมืองพระตะบอง เลขทะเบียน 44B2 ยังคงเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ นครพนมเปญ สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศได้ถ่ายไมโครฟิล์มไว้แล้ว ใช้รหัสไมโครฟิล์ม ms.côte FEMC-EFEO n° B2, boîte n° 44.17 ปัจจุบันปฐมสมโพธิฉบับนี้มี ๑๗ ผูก ผูกที่ ๑๖ มีซ้ำกัน ๒ ผูก แต่ใช้ชื่อปริจเฉทต่างกัน ผูกหนึ่งใช้ชื่อปริจเฉทว่า ธาตุวิภชชุน ตรงกับข้อมูลของ Coedès ส่วนอีกผูกหนึ่งในอักษรเขมรอ่านได้ว่า ปถมจกธาดุ ข้อมูลรายการของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศมีข้อความเป็นอักษรโรมันบอกที่มาของคำว่า มาจาก ปถมจกธาดุ (Pathamcèkadhātu)^๑ แต่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า น่าจะมาจากปฐมสมโพธิ แจก (พระ) ธาดุ แปลว่า “ปฐมสมโพธิ การแจกพระธาดุ” มากกว่า เมื่อพิจารณาเนื้อหาโดยละเอียด ก็พบว่าตรงกับ ธาตุวิภชชุนปริวัตต ซึ่งระบุว่าเป็นผูกที่ ๑๖ เหมือนกัน เข้าใจว่าใบลานที่ใช้ชื่อผูกว่า ธาตุวิภชชุน เป็นของเดิม ส่วนใบลานที่ใช้ชื่อ ปถมจกธาดุ อาจเป็นของใหม่ที่ได้ออกมาภายหลัง แล้วเติมเข้ามา

ส่วนฉบับที่ได้จากเจ้าหญิงโสมาวดีนั้น FILLIOZAT (ใน Coedès, in press: xxii) ให้ข้อมูลว่า ขณะที่ Coedès ศึกษาปฐมสมโพธิฉบับนี้ ต้นฉบับเก็บรักษาไว้ที่วัดปทุมวดี (Vat Botumvodei) กรุงพนมเปญ แต่ปัจจุบันต้นฉบับนี้ได้สูญหายไปแล้ว

^๑ เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติพนมเปญหรือไม่กี่เจ้าหน้าที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศคงทำไว้ แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดอะไรมากไปกว่านี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับเจ้าหญิงโสมวดีอาจเป็นฉบับหลวงของราชอาณาจักรสยาม ภายหลังได้ถวายให้พระราชวงศ์แห่งราชอาณาจักรกัมพูชาเพื่อเชื่อมสัมพันธ์ไมตรี ทั้งนี้เพราะชื่อ **นายทองรัก** ที่ปรากฏบนปกใบลานผูก ๔ ของฉบับเจ้าหญิงโสมวดีปรากฏในบานแพนกของฉบับหอมณเฑียรธรรมด้วย ในบานแพนกของฉบับหอมณเฑียรธรรมกล่าวว่านายทองรักทำงานในตำแหน่งมหาดเล็ก น่าสังเกตว่าใบลานฉบับของเจ้าหญิงโสมวดีมีรอยแก้ไขน้อย แสดงให้เห็นว่าเป็นฉบับที่ชำระแล้วจารใหม่ อีกทั้งมีจำนวน ๑๗ ปริจเฉท แต่และปริจเฉทตรงกับฉบับหอมณเฑียรธรรม ส่วนข้อสังเกตของ Coedès เรื่องลายมือที่แตกต่างกัน เป็น ๓ ลายมือนั้น สันนิษฐานว่าเมื่อตกทอดมาเรื่อยๆ บางผูกอาจหายไป จึงได้นำผูกอื่นเข้ามาแทรก อย่างไรก็ตามข้อสังเกตของ Coedès และข้อสันนิษฐานของผู้วิจัยไม่อาจพิสูจน์ได้ เพราะไม่มีต้นฉบับให้ตรวจสอบ

ฉบับที่เก็บรักษาไว้ที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ นครฮานอย ใช้เลขทะเบียน EFEO Pali 79 Coedès ชื่อใบลานฉบับนี้มาจากกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ (ค.ศ. ๑๙๒๕) (Coedès, 1968: 219; in press: xv) น่าจะยังคงเก็บรักษาไว้ที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ นครฮานอย ประเทศเวียดนาม

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับหอมณเฑียรธรรม ระบุไว้ชัดเจนในใบรองปกใบลานว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระอนุชาโปรดให้ชำระขึ้นพร้อมคัมภีร์ทางพุทธศาสนาอื่นๆ จารให้เรียบร้อย แล้วเก็บรักษาไว้ที่หอมณเฑียรธรรม ปัจจุบันหอสมุดแห่งชาติได้ถ่ายไมโครฟิล์มไว้แล้ว

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม (๒๕๑๕: ๔๙๖) สันนิษฐานว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับ ๒๒ ปริจเฉท เป็นจำนวนของสมเด็จพระพนรัตน์ แต่พระมหาสุรพล (๒๕๔๒: ๒๙) สันนิษฐานว่า สมเด็จพระพนรัตน์น่าจะแต่งแต่เพียงปริจเฉทที่เพิ่มขึ้นจากฉบับ ๑๔ ปริจเฉทเดิม ผู้วิจัยเห็นสอดคล้องกับพระมหาสุรพลว่า หากสมเด็จพระพนรัตน์ทรงเกี่ยวข้องกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับนี้ น่าจะทรงเป็นเพียงผู้ชำระมากกว่าทรงแต่งทั้งหมด อย่างไรก็ตาม เพื่อพิสูจน์ข้อสันนิษฐานนี้จำเป็นต้องเปรียบเทียบสำนวนภาษาของปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนนี้กับสำนวนที่เก่ากว่า คือฉบับที่มี ๑๗ ปริจเฉท (ฉบับหอมณเฑียรธรรม) หรือฉบับที่มี ๑๔ ปริจเฉท (ฉบับของหอสมุดแห่งชาติ ทะเบียน ๒๑๙๕) และฉบับภาษาบาลีสำนวนของล้านนา รวมทั้งเปรียบกับงานนิพนธ์อื่นๆ ของสมเด็จพระพนรัตน์โดยละเอียด ซึ่งอยู่นอกเหนือขอบข่ายงานวิจัยนี้ อีกทั้งยังไม่ทราบแน่ชัดว่า ปัจจุบันปฐมสมโพธิฉบับ ๒๒ ปริจเฉทเก็บรักษาไว้ที่ใด

ทั้งเสฐียรโกเศศและแสง สาลิตุล และณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม กล่าวตรงกันว่า มีผู้แปล ออกเป็นภาษาไทยแล้ว

เสฐียรโกเศศและแสง สาลิตุล กล่าวไว้ในคำแถลงซึ่งอยู่ตอนต้นของหนังสือปฐมสมโพธิ กถา (ฉบับกรมการศาสนา) พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับพิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๘๗ และคณะสงฆ์วัดพระเชตุพนนำคำแถลงนี้มาพิมพ์ซ้ำในปฐมสมโพธิ กถาฉบับพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗ (๒๕๓๗: (๑๔)) ว่า

หนังสือคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาบาลีที่ให้ชื่อว่า “ปฐมสมโพธิกถา” พบฉบับที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติแต่ ๒ จำนวน จำนวนที่ ๑ มี ๒๒ ปริจเฉท...จำนวนที่ ๒ มี ๒๙ ปริจเฉท...หนังสือปฐมสมโพธิกถาทั้ง ๒ จำนวนนี้ ได้แปลแล้วทั้ง ๒ จำนวน จำนวนแรกไม่พบฉบับพิมพ์ เคยพบแต่ที่จารในใบลานมีตามพระอารามต่างๆ ไม่มีโอกาสที่จะสืบหามาสอบ จึงไม่มีหลักฐานที่จะพิจารณาว่าเป็นจำนวนแปลในสมัยใด ส่วนจำนวนที่ ๒ นั้นได้พิมพ์แล้วมากกว่า ๑ ครั้ง ใครเป็นผู้แปลก็ไม่ต้องพิจารณาค้นคว้า เพราะฉบับพิมพ์ครั้งแรกบอกไว้ที่หน้าปกชัดเจนอยู่แล้ว...

ส่วนณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม (๒๕๑๕: ๔๙๖) กล่าวว่า

เรื่องปฐมสมโพธิกถานี้ เดิมได้มีผู้แต่งไว้เป็นภาษาบาลี สันนิษฐานว่าคงเป็นนิพนธ์ของสมเด็จพระวันรัตน์ พระอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และได้มีผู้แปลไว้เป็นภาษาไทย

ข้อสันนิษฐานของณัฐวุฒิคงว่าตามที่เสฐียรโกเศศและแสง สาลิตุลได้สันนิษฐานไว้ก่อนหน้านี้ ผู้วิจัยเองก็ยังค้นไม่พบฉบับแปลนี้เช่นกัน ต้องอาศัยทั้งความอุตสาหะและต้องขอความอนุเคราะห์จากวัดต่างๆ ค้นหาปฐมสมโพธิฉบับแปลนี้ต่อไป

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีอีกจำนวนหนึ่ง มี ๓๐ ปริจเฉท มีหลักฐานชัดเจนในนิคมคถา (๒๕๓๗: ๑-๒) และข้อความตอนท้าย (๒๕๓๗: ๒๘๐) ว่า ผู้ชำระคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ข้อความดังกล่าวให้รายละเอียดชื่อผู้อาราธนาให้ทรงชำระ และวันที่เริ่มชำระ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า ทรงชำระจากฉบับหอมณเฑียรธรรมซึ่งมี ๑๗ ผูก หรือ

ชำระจากปฐมสมโพธิฉบับ ๒๒ ผูก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงให้
นิคมกถาไว้ดังนี้

อตีตานิ สมุพทุทธิพพานกาลา
 สหสุสาปี ชมมา นีรามา สตานิ ๑
 วสุสถาน เสธานี สตุตาสิตาธิ หิ
 อาสุชชมาสมุหิ กาพมิหิ ปกุเข.
 ปติปเท ทินตติถียมานิเต
 สุริยวารสมเยปี นราธิโป
 ปจสมสมุพทุทธิมมโสสิ โข
 ปุรปเร อนุสนุทธิมุเขตกั.
 ตทา นรินุโท วรราชวรั
 อณาปเย ตั ยสกรมมนาเม-
 น เกสร วิชิตมีติมฺ เสว
 ตโต นิมนุเตตุมิทํ นิพนุธา.
 นุชิตชิโนรสาวหุยทตา ๑ อาณิเต
 มหิปติชตุติเยน ปน เมตุภิกุชุนา
 ปุณ รจิตุ ปการณาปีทานิ สนุธิโต
 อถ ตมหํ กโรมิ ปุณ โส สมิขุณติ.
 ผุสุสโต ปกฺติ ยาว
 ทินอามวาสจฺทสี่ปกาฟ้า
 เชฏฺฐมาสินนฺจ โอรตา
 วุหเยปี วสุสปตฺตกาลชีเว.
 นิฏฺฐิตํ อิทมฺปิหํ กเร ต
 สตุตมาสสมฺปุณฺน ยุตฺตํ
 ราชปฏฺฐนาภิสฺสิชฺฌนํ
 ชินสุส สาสเน สุภํ อโยทยิ.

ฯลฯ

—พุทธนิพพานกาลล่วงไปแล้ว ๒๓๘๗ ปี วันอาทิตย์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑
 พระราชาได้สดับพระธรรมมีชื่อว่า ปฐมสมพุทธ ฉบับเก่ามีเนื้อหาไม่ต่อเนื่อง

จึงรับสั่งให้กรมหมื่นไกรสรวิฑิตอาราธนาอาตมภาพผู้เป็นภิกษุได้รับพระราชทานฉายาว่า กรมหมื่นนุชิตชิโนรส รับสั่งให้รจนาปกรณ์นี้ขึ้นใหม่ให้มีความต่อเนื่องกัน อาตมภาพได้ลงมือกระทำแล้ว พระองค์จึงทรงสมพระประสงค์ อาตมภาพได้เริ่มชำระเมื่อเดือนยี่ แล้วเสร็จเมื่อวันแรม ๘ ค่ำเดือน ๗ (ของอีกปีหนึ่งคือปี พ.ศ. ๒๓๘๘) เป็นฤกษ์ฝน ปกรณ์นี้บริบูรณ์แล้ว อาตมภาพใช้เวลา ๗ เดือนจึงยุติบริบูรณ์ ความปรารถนาของพระราชสมภารเจ้าแห่งอยุธยาบรรลุแล้ว เป็นความงามในศาสนาของพระชินเจ้า ฯลฯ

และทรงข้อความตอนท้ายไว้ ดังนี้

อิติ อีมา อฏฺฐ คาถา อิมสุมี ปกรณาวสานะ สุวณฺณรังสีนา นาม อุปชฌาย-
สมฺมเตน นุชิตชิโนรสสิริสุคตขัตติยวงศ์สาภิธานะ ราชสมฺมเตน เขตวันวิมฺงคลา-
วาสราชสมหาวิหาระ สัมมาธิปตินา เถเรน กถิตา ยาว พุทฺธศาสนนฺตรธานา จีริ
ติฏฺฐนฺเตว.

—คาถา ๘ บทในตอนจบของคัมภีร์นี้ พระเถระผู้ทรงเป็นอธิบดีแห่งสงฆ์ใน
เขตวันวิมิงคลาวาสราชวรมหาวิหาร ผู้ที่พระราชสมมติพระนามให้ว่า
นุชิตชิโนรสสิริสุคตขัตติยวงศ์ และผู้ที่พระอุปชฌาย์สมมติพระนามให้ว่า
สุวณฺณรังสี ทรงนิพนธ์แล้ว ขอจงทรงดำรงอยู่ตลอดจักรวาลกาลตราบเท่า
พระพุทฺธศาสนาจะอันตรธานสิ้นไป

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสนี้
กรมศิลปากรได้นำคัมภีร์โบราณฉบับหนึ่งซึ่งมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มาปริวรรต
สมคิด โชติกวณิชย์ กล่าวในคำนำฉบับพิมพ์ (๒๕๓๗: (๕)) ว่า โบราณฉบับที่นำมาปริวรรตเป็น
โบราณฉบับล่องชาติ อักษรขอม จารในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระเทพวรมณี กล่าวในคำปรารภ
(๒๕๒๗: (๑)) ว่า วิรัตน์ คุณนาทรวงกูร ผู้ชำนาญการด้านภาษาโบราณหอสมุดแห่งชาติ พระ-
มหาสุรพล ชิตวาโน^๑ เป็นผู้ตรวจชำระ ภายหลังพระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ (๒๕๔๑) ได้ชำระตรวจ
สอบปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนนี้ โดยอาศัยต้นฉบับ ๖ ฉบับ ได้แก่ฉบับอักษรขอม ๕ ฉบับดัง
ได้กล่าวมาแล้ว กับฉบับอักษรอมฤตอีก ๑ ฉบับ อย่างไรก็ตาม พระมหาสุรพลชำระไปได้เพียง ๗
ปริจเฉทเท่านั้น

^๑ คือ พระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ ปัจจุบันมีสมณศักดิ์เป็น เจ้าคุณศรีวิสุทธิคุณ

ง. จำนวนปริจเฉท

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จารแยกผูกละปริจเฉท ต่างกับฉบับภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ซึ่งมักจะจารผูกละ ๔๘ หน้าลาน

ปฐมสมโพธิฉบับ EFEO นครฮานอย ๒ ปริจเฉทแรกไม่มีเลขบอกปริจเฉท เริ่มลำดับ ปริจเฉทที่ ๑ ในผูกที่ ๓ ต่อเนื่องกันไปถึงปริจเฉทที่ ๑๘ รวม ๒๐ ปริจเฉท (๒ ปริจเฉท+ ๑๘ ปริจเฉท), ฉบับวัดโรคา มี ๑๖ ปริจเฉท, ฉบับเจ้าหญิงโสมาวดีมี ๑๗ ปริจเฉท, ฉบับที่หอ มณเฑียรธรรมมี ๑๗ ปริจเฉท, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ มี ๑๘ (ปริจเฉท เอก์ + ๑๗ ปริจเฉท),

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอมฉบับต่างๆ นี้ แม้จะมีจำนวนปริจเฉทไม่เท่ากัน แต่ก็ เห็นความสอดคล้องกันว่า เริ่มนับ ตูลิตาปริวัตต์ เป็นปริจเฉทที่ ๑ และมักไปจบปริจเฉทที่ ๑๗ มารพัตถปริวัตต์ เว้นแต่รวม ทุกกรกิริยาปริวัตต์ กับ พุทธปฐชาปริวัตต์ เข้าเป็นปริจเฉทเดียวกันก็ จะนับได้ ๑๖ ปริจเฉท บางฉบับมี วิวามงคลปริวัตต์ แทรกอยู่ตอนต้น ซึ่งอาจรวมเข้าเป็น ปริจเฉทใหญ่ปริจเฉทเดียว หรือแยกเป็น ๒ ปริจเฉท (บุพพภาค กับ ปัจฉิมภาค) ดังรายละเอียด ในตารางต่อไปนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ ๔: เปรียบเทียบชื่อปริเฉทของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับ EFEO นครหานอย, ฉบับหอมณเฑียรธรรม, ฉบับวัดโรคา เมืองพระตะบอง, ฉบับของเจ้าหญิงโสไมวดี และฉบับของหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕

EFEO ฮานอย	หอมณเฑียรธรรม	วัดโรคา	โสไมวดี	หอสมุดฯ เลข ๒๑๙๕
วิวามงฺคฺล ๑ ^๑	–	–	–	วิวามงฺคฺล
วิวามงฺคฺล ๒ ^๒	–	–	–	
ตุลิต				
คพฺพานิกฺขมน				
ลกฺขณ				
ราชาภิเศก				
(มหา) อภินิฏฺขมน				
ทุกฺกรกิริยา	ทุกฺกรกิริยา	ทุกฺกรกิริยา	ทุกฺกรกิริยา	
	พฺพุตฺปุชา		พฺพุตฺปุชา	
มารวิชย				
อภิสมฺโพธิ				
โพธิสพฺพญฺญ				
พฺพรหมชฺฌเณสน				
ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตณ				
(ปญฺจสต) สากิยปพฺพชฺชา				
เทสนา				
(มหา) ปรินิพฺพาน				
–	–	ชาลิกฺกณฺหา-อุภิสก ^๓	–	–
ธาคฺวุทฺทชฺชน				
มารพฺนฺธ (น)		–	มารพฺนฺธ (น)	
ปญฺจานฺตรธาน	–	–	–	–

^๑ วิวามงฺคฺล ปุพฺพภาค

^๒ วิวามงฺคฺล ปจฺฉิมภาค

^๓ ชาลิกฺกณฺหา-อุภิสก < ชาลิกฺกณฺหา-อุภิสก “การอภิเษกระหว่างชาลิกกับกัณหา” ปริเฉทนี้ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องปฐมสมโพธิ

ส่วนปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ๒๒ ผูก มีโครงใหญ่ร่วมกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีทั้ง ๕ ฉบับข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรมพระมหาสุรพล สิงคีรัตน์ (๒๕๔๒: ๔๒, ๕๒, ๕๔) พบว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ๒๒ ปริจเฉท ใช้เลขบอกลำดับปริจเฉทเรียงต่อกันตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑-๑๗ และมีปริจเฉทใหม่เพิ่มเข้ามา ๕ ปริจเฉท ปริจเฉทที่เพิ่มเข้ามานี้ มี ๓ ปริจเฉทมีอักษร ก กำกับ ได้แก่ แก้ว วิวามงฺคล ๑ ก, อฏฺฐเกสธาตูกถา ๑๒ ก และ พิมฺภาวิลापกถา ๑๖ ก อีก ๒ ปริจเฉทให้เลขบอกลำดับปริจเฉทเป็นเลข ๑๘ และ ๒๐ ปริจเฉทที่แทรกเข้ามาบางปริจเฉทเห็นได้ชัดเจนว่าแทรกเข้ามาระหว่างปริจเฉทเดิม คือ แทรก อฏฺฐเกสธาตูกถา ๑๒ ก เข้าไประหว่าง โพธิ-สพฺพญญ ๑๐ กับ พุรฺหมชฺฌเมสน ๑๑, แทรก พิมฺภาวิลापกถา ๑๖ ก เข้าไประหว่าง ฌมฺมจกฺกปฺป-วตฺตน ๑๒ กับ ปญฺจสตฺตสากิยปฺพพฺพชฺชา ๑๓ และแทรก เทโวโรหนกถา ๑๘ เข้าไประหว่าง เทสนา ๑๔ กับ ธาตุวิภวฺชน ๑๖ สังเกตจากตารางเปรียบเทียบปริจเฉทระหว่างฉบับหอสมุดแห่งชาติกับฉบับหอสมุดแห่งชาติ ๒๒ ปริจเฉทต่อไปนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ ๕: เปรียบเทียบปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดทิพยธรรมกับฉบับหอสมุดแห่งชาติ ๒๒ ปริจเฉท^๑

หอสมุดทิพยธรรม	หอสมุดฯ ๒๒ ปริจเฉท	
ตุลิตา ๑	ตุลิตา ๑	วิวาหมงคล ๑ ก
คพภาภินิภขมน ๒	คพภาภินิภขมน ๒	
ลกขณปฏิคคาหก ๓	ลกขณปฏิคคาหก ๓	
ราชาภิเสก ๔	ราชาภิเสก ๔	
อภินิภขมน ๕	อภินิภขมน ๕	
ทูกกรกิริยา ๖	ทูกกรกิริยา ๖	
พทุฐปุชา ๗	พทุฐปุชา ๗	
มารวิเชย ๘	มารวิเชย ๘	
อภิสมุโพธิ ๙	อภิสมุโพธิ ๙	
โพธิสพพญญสมุโพธิ ๑๐	โพธิสพพญญ ๑๐	
พุรหมชฺเฒสน ๑๑	พุรหมชฺเฒสน ๑๑	
ธมฺมจกุกปฺปวตฺตน ๑๒	ธมฺมจกุกปฺปวตฺตน ๑๒	
ปญฺจสตสากิยปพฺพชฺชา ๑๓	ปญฺจสตสากิยปพฺพชฺชา ๑๓	พิมภาวิลาปถา ๑๖ ก
เทสนา ๑๔	เทสนา ๑๔	
นิพฺพานสฺสูต ๑๕	นิพฺพานสฺสูต ๑๕	เทโวโรหนถา ๑๘
แจกธาคฤถา ๑๖	ธาคฤถา ๑๖	
มารพฺนุถน ๑๗	มารพฺนุถน ๑๗	ธาคฤถา ๒๒

นอกจากนี้ควรสังเกตว่า ชื่อปริจเฉทที่แทรกเข้ามาในฉบับหอสมุดแห่งชาติ ฉบับ ๒๒ ปริจเฉทนั้น ๔ ปริจเฉทจาก ๕ ปริจเฉท ลงท้ายด้วยคำว่า กถา มีปริจเฉท วิวาหมงคล เท่านั้นที่ไม่ลงท้ายด้วยคำว่า กถา เมื่อเปรียบกับฉบับ หอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ พบว่า ฉบับนี้น่าจะแทรกปริจเฉทชื่อวิวาหมงคลเข้าไปในตอนต้นเช่นเดียวกัน เพราะให้เลขลำดับปริจเฉท วิวาหมงคล ว่า เอก์ แล้วจึงขึ้น ตูลิตาปริวัตต เป็นผูกหรือปริจเฉทที่ ๑ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า วิวาหมงคลปริวัตต อาจเป็นคัมภีร์เอกเทศที่ผนวชเข้ามา (ดู บทที่ ๕) และผู้แต่งปริจเฉท วิวาหมงคล

^๑ ข้อมูลปฐมสมโพธิฉบับหอสมุดแห่งชาติ ๒๒ ปริจเฉท ผู้วิจัยยึดตามพระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ (๒๕๔๒)

อาจเป็นคนละคนกับที่แต่งปริศนาคือ อภุชเษธาตุกถา, พิมภาวิลาปกถา, เทโวโรหนกถา และ ธาตุนิพพานกถา เรื่องนี้จะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในบทที่ ๕

ส่วนปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มี ๓๐ ปริศนาคือ เมื่อเปรียบเทียบกับฉบับภาษาบาลีของหอสมุดแห่งชาติ ๒๒ ปริศนาคือ ฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้แยกปริศนา วิวาหมงคล ออกเป็น ๒ ปริศนาคือ ปุพฺพภาค กับ ปจฺจิมภาค รวมปริศนาคือ อภุชเษธาตุ เข้ากับปริศนา โพธิสพฺพบุญ และแต่งเพิ่ม ๘ ปริศนาคือ ยสฺสปุพฺพชฺชา, อรุเวลคฺมน, อคฺคฺสวากปฺพชฺชชฺชา, กปิลวตฺตคฺมน, เมตฺเตยฺยพฺพชฺชชฺชา, พุทฺธปิตฺตนิพฺพาน, ยมกปาฎิหาริย, อคฺคฺสวากนิพฺพาน

จ. เนื้อหา

เนื้อหาปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สั้นยาวต่างกัน และมีเนื้อหาไม่เท่ากัน โครงของฉบับ EFEO นครซานอย, ฉบับวัคโรคา, ฉบับเจ้าหญิงโสมวดี, ฉบับหอมณเฑียรธรรม และฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ เล่าเรื่องราวพุทธประวัติตั้งแต่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แล้วจุติลงมาเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ได้ออกมหาภิเนษกรรม ทรงแสวงมรรคเพื่อพระโพธิญาณ ฌณฺณมาร ตรีสํวํ ปรกาศศาสนา ไปรตพระญาติ ปรีนิพพาน จากนั้นเป็นเรื่องการบรรจุพระธาตุและเรื่องพระอุปัฏฐกปรมาณพญามาร บางฉบับอาจมีเรื่องวิวาหมงคลระหว่างพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายาผนวชอยู่ตอนต้น และมีเรื่องพระธาตุอันตรธานผนวชอยู่ตอนท้าย

ฉบับของหอสมุดแห่งชาติ ๒๒ ปริศนาคือ สันนิษฐานว่าคงได้เพิ่มรายละเอียดเรื่อง พระนางพิมพา ในเหตุการณ์ตอนได้พบกับพระสวามีในฐานะพระพุทธานุชาครั้งแรก และแทรกตำนานเข้าไป ๒ ตำนาน คือ คือ ตำนานพระอภุชเษธาตุ กับ ตำนานเรื่องเทโวโรหนะ

ฉบับสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ขยายความเหตุการณ์ระหว่าง ปฐมเทศนา กับ ไปรตพระพุทธานุชา ออกไปมาก เกิดเป็นปริศนาคือเพิ่มเข้ามาถึง ๔ ปริศนาคือ ๓ ปริศนาคือเป็นเรื่องการประดิษฐานพระพุทธานุชาในระยเริ่มแรกที่นครราชคฤห์ อีก ๑ ปริศนาคือเป็นการพรรณนาการเดินทางของพระพุทธานุชาสู่นครกบิลพัสดุ์ นอกจากนี้ยังเพิ่มเรื่องเกี่ยวกับอนาคตพุทธานุชา เรื่องการปราบเจ้าลัทธินอกพระพุทธานุชา และเรื่องการปรีนิพพานของพระพุทธานุชาและพระอัครสาวก

จ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ที่ผู้วิจัยใช้ศึกษามี ๒ ฉบับ ได้แก่ ฉบับหอสมุดแห่งชาติและฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ๒ ฉบับแรกผู้วิจัยได้รับการเชื้อเพื่อข้อมูลจากพระมหาสุรพล สิงศิริตันให้ฉบับที่พิมพ์จากไมโครฟิล์มมาทำสำเนาต่อ

นอกจากนี้ยังศึกษาจากต้นฉบับชำระตรวจสอบ ๒ ฉบับ คือฉบับสำนวนเดิมที่ George Coedès (in press) ชำระตรวจสอบ กับฉบับสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสซึ่งพระมหาสุรพล สิงศิริตัน (๒๕๔๑) ชำระตรวจสอบ ฉบับหลังนี้ยังได้ใช้ฉบับพิมพ์ (๒๕๓๗) ด้วย รายละเอียดเกี่ยวแก่ฉบับของเจ้าหญิงโสมาวดี และฉบับ EFEO นครฮานอย อาศัยข้อมูลที่ Coedès ทำเชิงอรรถอธิบายไว้ในฉบับชำระตรวจสอบ

๓.๒.๑.๓ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรมอญ

พระมหาสุรพล สิงศิริตัน (๒๕๔๒: ๓๐) กล่าวว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรมอญ เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ เป็นต้นฉบับโบราณฉบับลายทองจีน ใช้เลขทะเบียน ๑๗๙ เป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้วิจัยได้เห็นต้นฉบับนี้แล้ว เห็นว่าไม่สัมพันธ์กับปฐมสมโพธิภาษามอญ อักษรมอญ (ดู บทที่ ๕) และเป็นสำนวนเดียวกับฉบับอักษรเขมรที่ได้ปริวรรตและพิมพ์เผยแพร่แล้ว ผู้วิจัยจึงมิได้ใช้ปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลี อักษรมอญในการศึกษาวิจัยนี้

๓.๒.๒ ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว

ก. ต้นฉบับ

รายงานการค้นพบต้นฉบับปฐมสมโพธิในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวซึ่งเป็นที่ตั้งของอาณาจักรล้านช้างเดิม มีทั้งที่เป็นผลงานของนักวิชาการชาวตะวันตกและนักวิชาการชาวลาว

นักวิชาการชาวตะวันตกที่กล่าวถึงปฐมสมโพธิในประเทศลาวมี ๓ คน ได้แก่ Louis FINOT, Pierre-Bernard LAFONT และ Jacqueline FILLIOZAT

Louis FINOT (1917) เป็นบุคคลแรกที่จัดทำบัญชีรายชื่อโบราณในประเทศไทย และ
เป็นบุคคลแรกที่กล่าวถึงต้นฉบับปฐมสมโพธิที่พบในประเทศไทย FINOT พบต้นฉบับปฐมสมโพธิ
ภาษาลาว ๒ ฉบับในหอสมุดหลวงแห่งนครหลวงพระบาง (Bibliothèque Royale de Luang
Prabang^๒)

Pierre-Bernard LAFONT (1959) สำรวจพบปฐมสมโพธิแปลนิสสัย และปฐมสมโพธิ
ภาษาลาว ดังนี้

ปฐมสมโพธิแปลนิสสัยพบที่

วัดมุนนา (Vat Munna)	ในเมืองหลวงพระบาง	จำนวน	๑๐	ผูก
วัดหนอง (Vat Nong)	"	"	๑๐ และ ๑๑	"
วัดเซียงม่วน (Vat Xieng Muane)	"	"	๒	"
วัดวิซุน (Vat Visun)	"	"	๑๐	"
วัดธาตุ (Vat That)	"	"	๑๐	"
วัดใหม่ (Vat May)	"	"	๗	"
วัดปากแห (Vat Pakhe)	"	"	๑๔	"
วัดอินแปง (Vat Inpeng)	ในเมืองเวียงจันทน์	"	๖	"
วัดพระแก้ว ^๓ (Vat Pra Keo)	"	"	๑๐	"
วัดสมาน (Vat Samanh)	ในแขวงจำปาสัก	ไม่ระบุจำนวนผูก		
วัดบ้านซงไซ (Vat Ban Song Say)	"	"		
วัดวังไซไน (Vat Veun Say Nhay)	"	จำนวน	๓๑	ผูก

^๒ ในเอกสารประกอบการสัมมนาโบราณทั่วประเทศครั้งที่ ๑ ซึ่งสถาบันวิทยาศาสตร์ สังคมแห่งชาติของ
ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จัดขึ้นเมื่อวันที่ ๑๐-๑๓ มีนาคม ๑๙๘๘ ที่นครเวียงจันทน์
(๑๙๘๘: ๒๐๘) กล่าวยกย่องงานของ Louis FINOT ว่า "ฉบับภาคนี้ภาคเดียวที่สูญหายกลับ—เป็นบาทก้าวบาท
ใหญ่ที่สุดหลายด้าน"

^๓ Bibliothèque Royale de Luang Prabang ที่ AEFEO และหลุยส์ ฟิโนต์กล่าวถึง อาจเป็นสถานที่เดียวกับที่โครงการปกป้องรักษาหนังสือโบราณลาว เรียกว่า หอพิพิธภัณฑสถานหลวงพระบาง (พิพิธภัณฑสถานหลวงพระบาง)

^๔ ปฐมสมโพธิที่พบที่วัดพระแก้วนี้ ในรายการใช้ชื่อว่า ปฐมสมโพธิขาดก

วัดบ้านใหม่ (Vat Bane May)	”	ไม่ระบุจำนวนผูก
วัดบ้านกะถิน (Vat Ban Katin)	”	”
วัดดงเหนียง (Vat Dong Nhiong)	”	”
วัดสีบูนเฮือง (Vat Si Boun Heuang)	”	”

นอกจากนี้ LAFONT (1959: 531-7) ยังให้รายชื่อโบราณวัตถุจำนวนมากที่รัฐบาลได้มาจากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École Française d' Extrême-Orient: EFEO) ปรากฏรายการปฐมสมโพธิแปลนิสสัยที่พบที่วัดแก้ว นครเวียงจันทน์เพิ่มอีก ๒ รายการ มีจำนวน ๔ ผูก และ ๑๐ ผูก ตามลำดับ และ **ปฐมสมโพธิชาดก** จำนวน ๒ ผูก อีก ๑ รายการ

ปฐมสมโพธิภาษาลาวพบแต่เฉพาะที่แขวงจำปาสักดังนี้

วัดโพไซสี (Vat Pho Saisi)	จำนวน ๓๐ และ ๗ ผูก
วัดสักมุง (Vat Sak Muong)	ไม่ระบุจำนวนผูก
วัดหนองไฮ (Vat Nong Hay)	”
วัดอุตเสา (Vat Utsou)	”
วัดบ้านตู (Vat Ban Dou)	”

LAFONT จัดประเภทรายการให้ปฐมสมโพธิแปลนิสสัยกับปฐมสมโพธิภาษาลาวอยู่แยกรายการกัน คือ ให้ปฐมสมโพธิแปลนิสสัยอยู่ในรายการที่ ๗๒๙ แต่ให้ปฐมสมโพธิภาษาลาวอยู่ในรายการที่ ๗๒๖ แต่ใช้ชื่อรายการตรงกันว่า **ปะถะสมโพธิ** ที่เป็นดังนี้เพราะ LAFONT คงเห็นว่า ปฐมสมโพธิแปลนิสสัยกับปฐมสมโพธิภาษาลาวมีลักษณะที่แตกต่างกันมากจนไม่อาจเข้ากันได้ ผู้เขียนไม่มีโอกาสเห็นต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาลาวที่ LAFONT กล่าวถึง จึงติดใจรายการปฐมสมโพธิแปลนิสสัยฉบับ ๓๑ ผูก ของวัดวังไซใน และปฐมสมโพธิภาษาลาวฉบับ ๓๐ ผูก ของวัดโพไซสี ทั้ง ๒ วัดนี้ต่างก็อยู่ในแขวงจำปาสักเหมือนกัน เท่าที่ผู้วิจัยสำรวจพบ ปฐมสมโพธิแปลนิสสัยภาษาบาลี-ลาวมักจารจบภายใน ๑๐ ผูก ที่ขยายออกไปมากถึง ๓ เท่า เป็น ๓๐-๓๑ ผูกนั้น เห็นได้ชัดว่า ปฐมสมโพธิฉบับวัดเวินเซใหญ่และวัดโพไซสีน่าจะเป็นคนละสำนวนกันกับฉบับแปลนิสสัยอื่นๆ และเป็นไปได้มากกว่าที่เดี๋ยวกว่า ปฐมสมโพธิฉบับวัดเวินเซใหญ่กับฉบับวัดโพไซสี อาจเป็นสำนวนเดียวกัน ที่สำคัญ ควรสังเกตว่าปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ฉบับดังกล่าวมีจำนวนผูก ๓๐-๓๑ ผูก ใกล้เคียงกับจำนวนผูกของปฐมสมโพธิอีสานที่พบในประเทศไทย และคงไม่ใช่เรื่องแปลกที่วรรณกรรมของลาวและวรรณกรรมของอีสานจะถ่ายทอดให้แก่กันและกัน ดังนั้นเป็น

ไปได้มากทีเดียวว่า ปฐมสมโพธิฉบับ ๓๑ ผู้ของวัดเวินเซใหญ่ กับฉบับ ๓๐ ผู้ของวัดโพธิ์ไตรสี อาจเป็นสำนวนเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาอีสานซึ่งพบกระจัดกระจายตามวัดต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย อย่างไรก็ตาม ทางพิสูจน์ที่แน่ชัด จำเป็นต้องนำต้นฉบับของทั้งฉบับวัดเวินเซใหญ่และวัดโพธิ์ไตรสีมาศึกษาโดยละเอียด ซึ่งผู้วิจัยมิได้กระทำ อนึ่งอุปสรรคที่สำคัญที่สุดคือ LAFONT สำนวณต้นฉบับต่างๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ (ค.ศ. ๑๙๕๙) กว่า ๔๐ ปีล่วงมาแล้ว จึงไม่อาจรู้ว่า ต้นฉบับทั้ง ๒ ที่ LAFONT กล่าวถึง จะยังเก็บรักษาไว้ที่เดิมโดยปลอดภัยหรือไม่

Jacqueline FILLIOZAT นักวิชาการของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ ได้รวบรวมบรรณานุกรมเบื้องต้นสำหรับการศึกษาวิจัยวรรณกรรมชื่อ **ปฐมสมโพธิกถา** บรรณานุกรมนี้อรวบรวมรายชื่องานทั้งหมดที่นักวิชาการชาวตะวันตกเคยถึงปฐมสมโพธิ หลายรายการเป็นงานวิจัยของคนไทย นับเป็นข้อมูลบรรณานุกรมการศึกษาวรรณกรรมที่ใช้ชื่อปฐมสมโพธิที่สมบูรณ์ที่สุด แต่แม้กระนั้นก็พบว่า ไม่มีรายการอ้างอิงงานสำนวนฉบับที่กระทำในประเทศลาวโดย LAFONT และนักวิชาการชาวลาว และดูเหมือนว่า FILLIOZAT และนักวิชาการลาวต่างฝ่ายต่างไม่มีข้อมูลของกันและกัน

FILLIOZAT (n.d.: 27) กล่าวว่า บัญชีรายชื่อเอกสารโบราณที่ FINOT กล่าวถึง พบในบรรณาคารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (Archives de École Française d' Extrême-Orient: AEFEO) ที่นครปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในกล่อง (box) ที่ ๓๖ ด้วย^๑ ปฐมสมโพธิภาษาลาวลงรายการอยู่ในลำดับที่ ๒๑ และ ๑๑๑๕ เป็นไปลานจำนวน ๑๐ ผู้ทั้ง ๒ ฉบับ FILLIOZAT ระบุว่า ปัจจุบันไม่ทราบว่าเป็นไปลานทั้ง ๒ ฉบับนี้เก็บรักษาไว้สถานที่ใด

นอกจาก AEFEO box 36 แล้ว AEFEO box 31 ยังได้อ้างถึงต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาลาวไว้ดังนี้

Rapport mensuel de juillet 1951. Royaume du Laos, Ministère de l'Intérieur et des Cultes, Service national des monuments historiques.

Bibliothèque et travaux de recherches. M. M. Maha Am, Phone,

Phang, La, have done the transcript from the dhamma into Laotian of

^๑ อนุรักษ์กับเอกสารทางวิทยาศาสตร์ของลาวปี ๑๙๐๔-๑๙๔๐ และปี ๑๙๔๘ (LAOS Documents Scientifiques 1904-1940 et 1948)

the following MSS for Mr H Deydier: Pathamasambodhi 10 phuks.

(AEFEO box 31 อ้างใน FILLIOZAT, n.d. 28)

—รายงานประจำเดือนกรกฎาคม ปี ๑๙๕๑ หน่วยงานแห่งชาติด้านประวัติศาสตร์ ภัณฑารักษ์ กรมมหาดไทยและศาสนา ราชอาณาจักรลาว บรรณานุกรมและการทำวิจัย นายมหาอำ, ฝน, ฝาง และ หล้า ได้ปริวรรตต้นฉบับต่อไปนี้จากอักษรธรรมเป็นอักษรลาวให้ เอช. เดยดีเยร์: ปฐมสมโพธิ ๑๐ ผูก

FILLIOZAT (n.d.: 27) ทำเชิงอรรถอธิบายไว้ว่า ไม่พบปฐมสมโพธิภาษาลาวฉบับที่ปริวรรตแล้วใน AEFEO พบแต่ไมโครฟิล์มต้นฉบับโบราณที่ใช้ปริวรรต รหัสไมโครฟิล์มเลขที่ n° 93-99

ส่วนนักวิชาการและหน่วยงานของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวที่สำรวจพบปฐมสมโพธิจำนวนล้านช้าง ได้แก่ ราชบัณฑิตยสถานลาว ท้าวเคน โครงการขึ้นบัญชีโบราณ และ โครงการปกป้องและรักษาหนังสือโบราณลาว

ราชบัณฑิตยสถานลาว (อ้างใน สะถุขันธ์ อธิบายศิลปะวัฒนธรรมลาว, ๑๙๘๘: ๓๐๔-๕๒) ปรากฏรายชื่อ ปะถมโพธิ และ ปะถมสมโพธิ ในรายการวรรณคดีศานาลำดับที่ ๖๒๕ และ ๑๑๗๓ ตามลำดับ

ท้าวเคน (Kéne, 1958: 22) ให้ชื่อ ปฐมสมโพธิ และ ปฐมสมโพธิขาดก ไว้ในหนังสือรายชื่อโบราณวรรณคดีลาว (Catalogue des Manuscrits de la Littérature du Lao) รายการลำดับที่ ๒๒๓ และ ๕๕๔ ตามลำดับ

โครงการขึ้นบัญชีโบราณได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมูลนิธิโตโยต้า ประเทศญี่ปุ่น สำรวจโบราณรวม ๑๗ แขวงทั่วประเทศลาว และจัดทำบัญชีรายชื่อโบราณที่สำรวจพบตีพิมพ์ออกมาเป็นระยะ นำเสียดายที่ผู้วิจัยหาได้เฉพาะบัญชีสำรวจที่ทำในแขวงสุวรรณเขต และแขวงกำแพงนครเล่ม ๒ เท่านั้น ในบัญชีสำรวจที่ทำในแขวงกำแพงนครเล่ม ๒ (โครงการขึ้นบัญชีโบราณลาว, ๑๙๙๔: ๓๑๒) ปรากฏคัมภีร์ชื่อ ปัญญาบารมี ๓๐ ทศ เป็นรายการแรก จึงไม่พบรายการ ปฐมสมโพธิ อย่างไรก็ตามในบัญชีสำรวจที่แขวงสุวรรณเขต (โครงการขึ้นบัญชีโบราณ,

๑๙๙๔: ๔๑) ปรากฏรายชื่อ ปฐมสมโพธิจำนวนมากถึง ๙ รายการ ตั้งแต่รายการที่ ๑๒๐๔-๑๒๑๒ ดังนี้

รายการที่	จำนวนผูก	ปีที่จาร (พ.ศ.)	สถานที่พบ
๑๒๐๔	๖	๒๕๑๗	- ^๑
๑๒๐๕	๑๐	๒๕๖๙	วัดจักขุสีลานันทะราม
๑๒๐๖	๑๐	๒๕๑๗	วัดโพธิ์สุนเือง
๑๒๐๗	๑๐	๑๒๖๘ ^๒	-
๑๒๐๘	๑๐	๒๕๗๐	-
๑๒๐๙	๑๐	๒๕๘๓	-
๑๒๑๐	๑๐	-	วัดพืดชะมน
๑๒๑๑	๑๑	๒๕๗๓	วัดจักขุสีลานันทะราม
๑๒๑๒	๑	-	-

คาดว่าในบัญชีสำรวจของแขวงอื่นๆ คงพบรายการ ปฐมสมโพธิ อีกมาก ดังในรายงานสรุปจำนวนใบลานที่พบในแขวงเวียงจันทน์ซึ่งตีพิมพ์อยู่ในเอกสารสัมมนาใบลานทั่วประเทศ ครั้งที่ ๑ (สะพานบั้งลิ้นถั่วลิสงปะวันปะละเดิดตัญญาต, ๑๙๘๘: ๑๕๐) ระบุว่าพบคัมภีร์ปฐมสมโพธิจำนวนมากถึง ๑๓๕ ผูก

ส่วนโครงการปกป้องรักษาหนังสือใบลานลาวได้สำรวจ ถ่ายไมโครฟิล์ม และจัดทำบัญชีใบลานไว้ ๓ บัญชี คือบัญชีไมโครฟิล์มใบลานที่เก็บรักษาที่หอสมุดแห่งชาติ ในนครเวียงจันทน์ ที่หอพิพิธภัณฑน์ บ้านจุมคอง แขวงหลวงพระบาง และที่วัดใหม่สุวรรณภูมาราม บ้านป่าขาม แขวงหลวงพระบาง

ในบัญชีไมโครฟิล์มหอสมุดแห่งชาติ พบปฐมสมโพธิ ๓ ฉบับ ใช้รหัสไมโครฟิล์ม ๐๑๐๑๒๙๑๓๖๓๑๐๐, ๐๑๐๑๒๙๑๓๖๓๒๐๐ และ ๐๑๐๑๒๙๑๓๖๓๓๐๐ ฉบับที่ใช้รหัส ๓๑๐๐ มี ๘ ผูก จารในปี จ.ศ. ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖) ฉบับที่ใช้รหัส ~๓๒๐๐ มี ๑๐ ผูก จารใน

^๑ ชื่อวัดที่วางไว้ เป็นเพราะในบัญชีหนังสือใบลานให้แต่รหัสเลขวัดแต่ไม่ได้ให้รายการอ้างอิงไว้ว่ารหัสนั้นหมายถึงวัดใดอะไร

^๒ เป็นฉบับเดียวที่ให้ปีที่จารเป็นจุดศักราช

ปี จ.ศ. ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) ฉบับที่ใช้รหัส ~๓๓๐๐ มี ๔ ผูก จารในปี จ.ศ. ๑๒๒๐ (พ.ศ. ๒๔๐๑)

บัญชีไมโครฟิล์มหอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหลวงพระบางปรากฏรายชื่อคัมภีร์ปฐมสมโพธิที่จารด้วยอักษรธรรมลาว ๒ ฉบับ ใช้เลขรหัสไมโครฟิล์ม ๐๖๐๑๘๕๑๓๐๗๓๐๐ และ ๐๖๐๑๘๕๑๓๐๗๔๐๐ ฉบับที่ใช้รหัส ~๗๓๐๐ จารในปี จ.ศ. ๑๑๘๘ (พ.ศ. ๒๓๖๙) ส่วนฉบับที่ใช้เลขรหัส ~๗๔๐๐ จารในปี จ.ศ. ๑๒๗๐ (พ.ศ. ๒๔๕๑) แต่ละฉบับมีจำนวน ๑๐ ผูก นอกจากนี้ยังพบปฐมสมโพธิที่จารด้วยอักษรธรรมล้านนาอีก ๑ ฉบับ โบราณฉบับ จ.ศ. ๑๑๘๘ นับว่าเป็นปฐมสมโพธิจำนวนล้านช้างที่เก่าที่สุดในขณะนี้

ส่วนบัญชีไมโครฟิล์มวัดใหม่สุวรรณภูมาราม (วัดใหม่สุวรรณภูมาราม) บ้านป่าขาม แขวงหลวงพระบาง พบรายชื่อคัมภีร์ปฐมสมโพธิ จารด้วยอักษรธรรมลาวจำนวน ๑๔ ฉบับ ดังนี้

รหัสไมโครฟิล์ม	ปีที่จาร (จ.ศ.)	จำนวนผูก
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๐๐๐	๑๒๒๕	๘
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๒๐๐	๑๑๙๕	๑๐
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๓๐๒	๑๑๕๖	๕
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๓๐๓	๑๒๑๔	๔
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๓๐๔	๑๑๗๔	๕
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๔๐๒	๑๒๑๙	๑
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๔๐๓	๑๒๑๒	๑
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๔๐๔	๑๒๐๙	๑
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๕๐๑	๑๒๒๑	๕
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๕๐๒	๑๒๐๙	๓
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๕๐๓	๑๒๐๙	๒
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๖๐๑	๑๑๙๘	๘
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๖๐๒	๑๑๘๑	๓
๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๖๐๓	-	๕

ที่จริงโครงการปกป้องรักษาโบราณวัตถุสำรวจพบคัมภีร์ปฐมสมโพธิที่วัดใหม่สุวรรณภูมารามจำนวน ๑๖ ฉบับ แต่ ๒ ฉบับเป็นฉบับภาษาไทยแล้ว

ใบลานปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างของวัดใหม่สุวรรณภูมารามจำนวนมากถึง ๑๑ ฉบับ จาก ๑๔ ฉบับ พบเพียง ๑-๕ ผูก คงเป็นฉบับที่ไม่สมบูรณ์ มี ๒ ฉบับ พบจำนวน ๘ ผูก และมีเพียงฉบับที่ชำรุด ~๑๒๐๐ ฉบับเดียวเท่านั้นที่พบจำนวน ๑๐ ผูก ใบลานฉบับหลังนี้เป็นฉบับที่เก่ากว่าอีก ๑๓ ฉบับ จารในปี จ.ศ. ๑๑๙๕ (พ.ศ. ๒๓๗๖) เก่าเป็นอันดับที่ ๒ รองจากฉบับ จ.ศ. ๑๑๘๘ (พ.ศ. ๒๓๖๙) ซึ่งพบที่หอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระบาง

นอกจากนี้ศูนย์วัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สํารวจพบต้นฉบับปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ที่เก่ากว่าฉบับหอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระบาง ที่วัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ใบลานระบุอายุ ว่าจารขึ้นในปีเต่าสี่ จ.ศ. ๑๐๑๔ (พ.ศ. ๒๑๙๕) นำเสียดายที่พบเพียง ๕ ผูก เท่านั้น

ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบใบลานคัมภีร์ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นฉบับแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ส่วนฉบับภาษาลาวเท่าที่มีข้อมูลในปัจจุบันพบเฉพาะในแขวงจำปาสัก ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ส่วนใหญ่มีจำนวน ๑๐ ผูก ตรงกัน บางฉบับอาจมี ๑๑ ผูก ส่วนที่พบจำนวนน้อยผูกอาจเป็นฉบับที่ไม่สมบูรณ์ มีเพียงฉบับที่ LAFONT (1959: 543) พบที่วัดวังไซใน (Vat Veun Say Nhay) ฉบับเดียวเท่านั้นที่มีจำนวน ๓๑ ผูก สันนิษฐานว่า อาจลงรายการผิดพลาด เมื่อเทียบกับฉบับที่พบที่วัดโพไซสี (Vat Pho Saysi) ซึ่งเป็นฉบับภาษาลาวมีจำนวน ๓๐ ผูก ปฐมสมโพธิฉบับของวัดวังไซใน อาจเป็นฉบับภาษาลาวร้อยกรอง ไม่ใช่ฉบับแปลนิสสัยก็เป็นได้ ที่ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างภาษาลาวร้อยกรองมีจำนวนผูกมากกว่าฉบับแปลนิสสัยถึง ๓ เท่า ไม่ใช่เพราะยาวกว่า แต่เป็นเพราะแต่ละผูกเป็นมัดเล็กกว่า มีหลักฐานรายการ ๒ รายการที่ LAFONT (1959: 541) ลงรายละเอียดปฐมสมโพธิภาษาลาวไว้ว่าเป็น “ปถมสมโพธิ มัดน้อย” ส่วนฉบับที่ FINOT และ FILLIOZAT กล่าวถึง ก็น่าจะเป็นฉบับแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว เช่นกัน เพราะมีจำนวนผูกเท่ากับฉบับแปลนิสสัยอื่นๆ

เท่าที่มีข้อมูลในปัจจุบันพบใบลานปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว มีอายุแตกต่างกัน ฉบับที่เก่าที่สุดพบในประเทศไทย แต่เป็นฉบับที่ไม่สมบูรณ์ ส่วนฉบับสมบูรณ์ที่เก่าที่สุดอยู่ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ฉบับสมบูรณ์ที่ใหม่ที่ล่าสุดอยู่ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๖ ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างฉบับสมบูรณ์ที่เก่าที่สุดที่พบในขณะนี้ คือฉบับที่พบที่หอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระบาง นครหลวงพระบาง จารขึ้นในปี จ.ศ. ๑๑๘๘ (พ.ศ. ๒๓๖๙) ส่วนฉบับสมบูรณ์ที่ใหม่ที่ล่าสุด

พบที่วัดโพธิ์ไชยบุนเรือง บ้านห้วยซาย แขวงสุวรรณเขต จารในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ปฐมสมโพธิ ๒ ฉบับ
นี้มีอายุต่างกันถึง ๑๔๘ ปี

ข. สภาพและลักษณะ

จากข้อมูลที่นักวิชาการและหน่วยงานต่างๆ สํารวจพบ ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษา
บาลี-ลาว ฉบับสมบูรณส่วนใหญ่มีจำนวน ๑๐ ผูก ฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาก็มีจำนวน ๑๐ ผูก เท่า
กัน สันนิษฐานว่า จำนวนหน้าของแต่ละผูก และจำนวนบรรทัดของแต่ละหน้า มีลักษณะเหมือน
กันคือ แต่ละผูกจาร ๔๘ หน้าลาน ๑ หน้าจาร ๔ บรรทัด เมื่อจารปริจเฉทหนึ่งจบแล้ว ก็จาร
ปริจเฉทถัดมาต่อเนื่องกันไป

ค. ประวัติ

ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว แต่ละฉบับมิได้ระบุว่าใครเป็นผู้แต่ง แต่งขึ้น
เมื่อใด ระบุแต่เพียงปีที่จาร แน่นอนที่สุดว่า ต้องแต่งก่อนปี พ.ศ. ๒๓๖๙ (จ.ศ. ๑๑๘๘) อันเป็นปี
ที่จารปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ฉบับของหอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระบาง ซึ่งเป็น
ฉบับที่เก่าแก่ที่สุด

แม้ยังไม่พบข้อความในตัวใบลานระบุชื่อผู้แปลและปีที่แปล แต่ผู้วิจัยเชื่อว่า ปฐม-
สมโพธิฉบับแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว แปลมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี ในอาณาจักรล้านช้าง
ในอดีต คงมีปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลีอยู่ แม้นักวิชาการและหน่วยงานหลายหน่วยจะสำรวจ
ต้นฉบับใบลานตามวัดต่างๆ ทั่วทั้งประเทศลาว แต่จนถึงปัจจุบันก็ยังไม่มียางานว่า ได้พบปฐม-
สมโพธิฉบับที่แต่งด้วยภาษาบาลีที่คาดว่าเป็นต้นฉบับที่ใช้แปลออกเป็นฉบับสำนวนนิสสัย ผิดกับ
ต้นฉบับแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ซึ่งพบเป็นจำนวนมาก

เหตุที่ปัจจุบันสำรวจไม่พบปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลีในประเทศลาว เป็นเพราะต้น
ฉบับมีอายุเก่าแก่มากเช่นเดียวกับอายุของปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับต่างๆ ที่พบในดินแดนล้าน
นา ความเก่าของคัมภีร์ทำให้ต้นฉบับเสียหายไปตามกาลเวลาและสูญไปในที่สุด

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหา การเริ่มต้นและการจบของแต่ละปริจเฉท และภาษาบาลี พบว่า
ปฐมสมโพธิต้นภาษาบาลี ฉบับของอาณาจักรล้านนา กับ ปฐมสมโพธิฉบับแปลนิสสัยของอาณาจักร
ล้านช้างเหมือนกันมาก จนยากจะเชื่อว่าปฐมสมโพธิทั้ง ๒ สำนวนนี้ไม่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน

ผู้วิจัยจึงสรุปว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนของอาณัติกรลำนานา เป็นที่มาของปฐมสมโพธิ ฉบับแปลนิสสัยฉบับของอาณัติกรลำนานา

ง. จำนวนปริจเฉท

เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนลำนานา ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว บอกชื่อปริจเฉทไว้ที่ท้ายปริจเฉท ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ฉบับที่ผู้วิจัยศึกษาระบุชื่อปริจเฉทไว้เพียง ๔ ปริจเฉท คือ คัพภานิกขมนปริวัตต์, ลักษณะปริจเฉท, มหาภิกขมนกัณฑ์ และมารวิชัยกัณฑ์ เนื่องจากความแต่ละปริจเฉทเริ่มต้นและจบตรงกับฉบับภาษาบาลี จำนวนลำนานา และชื่อปริจเฉททั้ง ๔ ปริจเฉทที่ให้ไว้ก็ตรงกับชื่อปริจเฉทของปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนลำนานา ทำให้เชื่อว่า ชื่อปริจเฉท ๒ ปริจเฉทที่ปฐมสมโพธิจำนวนนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ไม่ได้จารบอไว้ คือ ทุกกกรรียาปริวัตต์ กับ ปฐมสมโพธิปริวัตต์ เปรียบเทียบชื่อปริจเฉทของปฐมสมโพธิทั้ง ๒ จำนวนนี้ ดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนลำนานา

ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว

คัพภานิกขมนปริวัตต์

คัพภานิกขมนปริวัตต์

ลักษณะปติคาหกปริวัตต์

ลักษณะปริจเฉท

มหาภิกขมนปริวัตต์

มหาภิกขมนกัณฑ์

ทุกกกรรียาปริวัตต์

(ไม่ระบุชื่อปริจเฉท)

มารวิชัยปริวัตต์

มารวิชัยกัณฑ์

ปฐมสมโพธิปริวัตต์

(ไม่ระบุชื่อปริจเฉท)

สันนิษฐานว่า เหตุที่ปฐมสมโพธิจำนวนนิสสัยไม่ได้บอกชื่อปริจเฉทสุดท้ายไว้ เพราะได้บอกชื่อคัมภีร์ไว้แทน เนื่องจากชื่อคัมภีร์ (ปฐมสมโพธิ) กับชื่อปริจเฉทสุดท้าย (ปฐมสมโพธิปริวัตต์) เป็นชื่อเดียวกัน เมื่อได้บอกชื่อคัมภีร์แล้ว จึงได้ได้ระบุชื่อปริจเฉทสุดท้ายอีก อนึ่ง

^๑ ทุกกกรรียา

จ. เนื้อเรื่อง

เนื้อหาของปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ตรงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี
 ล้านนา เป็นเรื่องประวัติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ตั้งแต่ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ใน
 ปริเฉทคัพภานิกขมนปริวัตต์ เรื่อยไปจนพระโพธิสัตว์ได้ตรัสอภิธรรมโพธิได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้า
 ในปริเฉทสุดท้าย ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ใช้คาถาสรรเสริญพระเกียรติคุณพระ-
 โพธิสัตว์ที่ขึ้นต้นว่า **เสตาดิปปุตฺตํ ขนตาทิปตฺติตฺ...** เป็นคาถานำเรื่อง และจบลงที่อุทานคาถาซึ่ง
 ขึ้นต้นด้วยคำว่า **อเนกชาติสังสาร...** ในตอนท้ายมีข้อความระบุชื่อเรื่อง และข้อความระบุว่าเรื่อง
 จบปริบูรณ์แล้ว ดังนี้

อิติปวรปถมสมโพธิ คนุถปริวัตฺโต สมตฺโต กิริยาอันกล่าวแก่ยังคัมภีร์อันชื่อว่า
 ปถมสมโพธิอันงามแต่เค้าเท่าถึงปลาย สมตฺโต ก็แล้วเท่านั้นก่อนแล ฯ
 ปถมสมโพธิหมดนี้แล ฯ

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๑๐ หน้า ๔๒)

ข้อความบอกความบริบูรณ์ของเรื่องทำให้รู้ว่า สวรรค์ของปฐมสมโพธิแปลนิสสัย
 ภาษาบาลี-ลาว มุ่งเล่าประวัติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ ไม่ใช่เล่าประวัติของพระพุทธเจ้าทั้งหมด

จ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา

ใบลานปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาคือฉบับวัดใหม่
 สุวรรณภูมาราม เป็นใบลานทองที่บ มีจำนวน ๑๐ ผูก แต่ละผูกจาร ๔๘ หน้าลาน ยกเว้นผูกสุดท้าย
 ท้ายจารมี ๔๒ หน้าลาน แต่ละหน้าลานจาร ๔ บรรทัด อักษรที่ใช้จารเป็นอักษรธรรมลาว หน้าที่
 ๒๑-๒๒ ของผูก ๕ จารซ้ำกับหน้าที่ ๔๔-๔๕ ของผูกที่ ๔ สันนิษฐานว่า สายสนองที่ร้อยใบลานคง
 ขาดออก ทำให้ใบลานหายไป ๑ ใบ เวลาที่ร้อยใบลานกลับเข้าผูกใหม่ คงจะได้หยิบใบลานที่หลุด
 จากฉบับอื่นกลับเข้ามาร้อย ลายมือและอักขรวิธีของผูกที่ ๓ ต่างกับผูกอื่นๆ แต่ข้อความต่อเนื่อง
 กัน สันนิษฐานว่าผู้จารคงมีมากกว่า ๑ คน ใบลานไม่ระบุอายุที่แต่ง ไม่ระบุชื่อผู้จาร ระบุแต่ปีที่
 จาร และผู้สร้าง ไว้ที่ท้ายใบลานผูกที่ ๒, ๓, ๔, ๗ และ ๘ ว่า จารขึ้นในปี จ.ศ. ๑๑๙๕ (พ.ศ.
 ๒๓๗๖) เจ้ามหาพุทธวงสาเป็นผู้สร้าง ข้อความดังกล่าวว่าดังนี้

สกัดได้พันธุ์ย่อย ๙๕ ตัวปีกลา ไข่เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ พม่าว่าได้วัน ๖ บรมสุด มี
รวงหม้า วิชาจนแล้วยามเช้า เจ้ามหาพุทธวงสามีสัทธาเปนยั้งจึงสั่งปลงมดัม
โพไว้กับสาสนาเท่า ๕ พันวัสสา นิพพานปัจจุโย โหตุ ฯ

ที่แผ่นใบลานปิดต้นและท้ายผูกไม่ได้จารบอกชื่อเรื่องไว้ แต่จารไว้ที่ขอบซ้ายมือของใบ
ลานใบแรกของแต่ละผูกว่า **ปถมสมโผด**

ใบลานฉบับนี้ผู้เขียนได้ทำสำเนาจากไมโครฟิล์มของโครงการปกป้องรักษาหนังสือใบ
ลานลาว ได้ Volker Grabowsky เป็นผู้ช่วยติดต่อและอำนวยความสะดวก เลขรหัสไมโครฟิล์ม
ของปฐมสมโผดฉบับนี้คือ ๐๖๐๑๑๔๑๓๐๑๒๐๐

ปฐมสมโผดแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาวฉบับวัดใหม่สุวรรณภูมารามที่ผู้วิจัยใช้ศึกษานี้
เก่าแก่เป็นอันดับ ๒ รองจากปฐมสมโผดฉบับของหอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระบาง จ.ศ. ๑๑๘๘
(พ.ศ. ๒๓๖๙)

๓.๒.๓ ปฐมสมโผดภาษาลาว สำนวนคำกลอน

ก. ต้นฉบับ

ในประเทศลาว นอกจากฉบับสำนวนร้อยแก้วแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาวแล้ว ยังพบ
ปฐมสมโผดภาษาลาวสำนวนร้อยกรองหรือฉบับคำกลอนด้วย (ดู ๓.๒.๓.ก) นอกจากต้นฉบับที่มี
ผู้สำรวจพบที่ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวแล้ว พระมหาชนะ ธรรมชโย พบต้น
ฉบับปฐมสมโผดคำกลอนภาษาลาว จารด้วยอักษรธรรมลาว ที่วัดลาวในนครบิสเบน รัฐ
ควีนสแลนด์ ประเทศออสเตรเลีย

ข. สภาพและลักษณะ

พระมหาชนะ (๒๕๔๒: (๘)) ให้ข้อมูลว่า ต้นฉบับปฐมสมโผดภาษาลาว สำนวนคำ
กลอน มีสภาพชำรุดไปตามกาลเวลา แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดอื่น อย่างไรก็ตาม พระมหาชนะได้
ให้รายละเอียดต้นฉบับอีกฉบับหนึ่งไว้ ฉบับนี้เป็นฉบับที่คัดลอกจากต้นฉบับเดิม ผู้คัดลอกคือ
อาจารย์มหาบุญกว้าง ยมมณีวงศ์ ฉบับคัดลอกใหม่มี ๑๑ ผูก ๒๖๗ หน้าลาน ตัวใบลานมีขนาด
๔.๙ x ๕๑.๕ เซนติเมตร ไม่มีข้อมูลว่าฉบับจารคัดลอกใหม่ทำขึ้นในปีใด

ค. ประวัติ

ต้นฉบับดั้งเดิมของปถมสมโพธิภาษาลาว จำนวนคำกลอน ที่พระมหาชนะพบ ทำยผูก
มีข้อความออกชื่อผู้จารและปีที่จารไว้ดังนี้

ต้นฉบับเดิมถ่ายมาจากวัดบ้านหนองลำจัง ริจนาโดยญาท่านบุปผา เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๑๑ วันเดือนยามบมี

(พระมหาชนะ ธรรมชโย, ๒๕๔๒: (๙))

พระมหาชนะ (๒๕๔๒: (๙)) วิจัยเห็นว่าชื่อบุคคลที่ให้ไว้ แม้จะใช้คำว่า ริจนา^๑ ซึ่งมีความหมายในภาษาบาลีว่า "การแต่ง, การประพันธ์" แต่อาจใช้คำดังกล่าวในความหมายว่า "เขียน" แม้กระนั้นผู้วิจัยก็ยังเห็นว่า ข้อความดังกล่าวกำกวม อาจหมายความว่า "ต้นฉบับเดิมถ่ายมาจากวัดบ้านหนองลำจัง ซึ่งต้นฉบับเดิมนั้นท่านบุปผาแต่ง (หรือจาร) ไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ แต่ไม่ระบุวันเดือนที่แต่ง (หรือจาร)" หรือหมายความว่า "ต้นฉบับเดิมถ่ายมาจากวัดบ้านหนองลำจัง ท่านบุปผาเป็นผู้ถ่ายไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ แต่ไม่ได้ระบุวันเดือนที่ถ่าย" หรือ "ต้นฉบับเดิมถ่ายมาจากวัดบ้านหนองลำจัง ท่านบุปผาเป็นผู้ถ่ายไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ต้นฉบับเดิมไม่ได้ระบุวันเดือนที่สร้าง"

ทางพิสูจน์อายุและนามผู้แต่งปถมสมโพธิสำนวนนี้ ต้องรวบรวมต้นฉบับอื่นๆ จำนวนมากมาศึกษาเปรียบเทียบกัน ซึ่งผู้วิจัยไม่ได้กระทำเพราะมีข้อจำกัดด้านเวลาและงบประมาณ

พระมหาชนะได้นำต้นฉบับที่อาจารย์มหาบุญกว้างคัดลอกใหม่มาปริวรรตเป็นอักษรไทย และพิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ใช้ชื่อว่า โคลงสารปถมสมโพธิฉบับล้านช้าง

ระหว่างที่ปริวรรต (พ.ศ. ๒๕๔๑) พระมหาชนะ (๒๕๔๒: (๑๐)) ได้พบว่า ในประเทศลาวมีหนังสือชื่อ ปถมสมโพธิคำกลอน ดีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ มีสำนวนใกล้เคียงกับฉบับที่พระมหาชนะปริวรรตมาก พระมหาชนะกล่าวว่า เป็นสำนวนของมหาคำผูน พิลาวงศ์

หนังสือ พระปถมสมโพธิคำกลอน (พระปะทุมมะสิมโฬถัจจาทอบ) หรือ ปถมสมโพธิคำกลอน ฉบับที่พระมหาชนะกล่าวถึง พิมพ์ด้วยอักษรลาวปัจจุบันที่เวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓

หน้าปกหนังสือมีพิมพ์ชื่อ พระมหาคำคุณ พิลาวงส์ แต่ในคำนำ พระมหาคำคุณ กล่าวว่า ผู้เป็นเจ้าของผลงาน พระปถมสมโพธิคำกลอน คือ พระมหาสีลา วีระวงส์ พระมหาคำคุณเป็นเพียงผู้นำต้นฉบับลายมือของพระมหาสีลา วีระวงส์ มาจัดพิมพ์และแต่งร่ายแสดงความปรารถนาไว้ตอนต้นของหนังสือเท่านั้น ถัดจากรายบอกคำปรารภของพระมหาคำคุณ พิลาวงส์ เป็นร่ายสำนวนของพระมหาสีลา วีระวงส์

พระปถมสมโพธิคำกลอนมีข้อความระบุชื่อหนังสือไว้ตอนต้นเรื่องว่าชื่อ ปถมสมโพธิ

ก็เพื่อคิดสูงสู้อยู่	คุณยอดดงพุดโท
นะโมวันทา	กำวอนถวินไหว
บ่ได้กายเอิ้นเข้า	เอาใจตั้งดี
ลืแต่สามหน่วยแก้ว	กอมแก้วเพิงพา
บ่ได้ละวางเว้น	เอิ้นคำวันคืน
ถึงว่ายยืนเดินเหิง	บ่ห่างเม็งวางไว้
พระไททวงแม้ง	มะโนในช้อยขึ้น
หลับต้นให้	คินิงคุ่มค่วงทัม เจ้าเอี้ย
ซ้ำจึงตกแดงตั้ง	แปงกาบกอนปะจิด
พ้ให้ยูแยงผุง	ล้ำเลิงพายช้อย
ตามกะบินเบื่อง	โคดมพุดทะโคด
ปะถมมะสมโพดเป็นแม่ตั้ง	ปะทวนที่ป่องไป
บ่ได้ละเฮื่องเค้า	หาใหม่ปุนแถม

(พระมหาสีลา วีระวงษ์, ๒๕๑๗: ๕)

และระบุชื่อผู้แต่งว่าคือ พระมหาสีลา วีระวงส์

ใผผู้คิดคองด้วย	ในหน้าเฮียน
ข้ให้มีความสุก	ตั้งพมพายฟ้า
นามะกอนของซ้ำ	สีลา เป็นผู้แต่ง
บ่ได้ขัดแข่งอ้าง	ผยาไอ้อวดใผ
ก็เพื่อคิดไค้ด้วย	ดวงยอดยานไก

พระนมไฟเป็น
ใจสงวนลู่

ถิ่นถานแถวบ้าน
แบ่งทมิไสสาต

(พระมหาสิลา วิธะวิจิ, ๒๕๑๒: ๕-๗)

ตอนต้นเรื่องให้รายละเอียดว่าผู้แต่งได้แต่งขึ้นตามเรื่องที่โบราณจารย์แต่งไว้ โดยแต่งตามเรื่องเดิม ไม่ได้ตัดเนื้อหาส่วนใดส่วนหนึ่งออกให้เสียความ

พ้แต่ย์แยงท้ม	ให้ค่องคำเฮาต่าน
คิดเพื่อหลานเหลนหล่อน	บัดลีมาน้อยอ่อน
วางเพื่อจิตสองแจ้ง	มะโนช้อยขึ้นบาน
จึงได้คิดอ่านแก้	ถแลงวาดเป็นกอน
ท่อนเป็นคำบูฮาน	ดั่งเดิมปะถมดั่ง
ฟังเอาท่อน	ปะสงยามโยให้
มีแต่คำหม่ตื่น	บูฮานว่าแต่ปะถม แท้แล้ว
บู้ได้ลัดเฮื่องเค้า	ให้เสียเงื่อนคำหลัง
เพียงแต่เคียงคำไซ	แต่งไปตามเฮื่อง
เหมือนดั่งเยื่องไฟให้	อนทะกานแจ้งสอง
คือดั่งโคมยี่นอยี่	ปะยองใต้ตี้มแสง เจ้าเอี้ย
.....
ข้แก่นักปาดเจ้า	อย่าเตียมด้านกว่าขวั้น ข้าแม่
แม่นว่าผิตพาดฟัง	ทังอ่อนไวหาน
ข้ให้เมทีเดิม	ตี้มตามตองแต่้ม
แม่นว่าคำใดด้ว	บกเบาบางเหต
ผนขาดข้	ข้เจ้าช่วยเตือน แต่ท่อน
ข้ได้มีคุณล้น	พินโยยาวย้ง
คี่ดั่งช้วก่ายข้าม	สะพานกว้างห้องเทียว เจ้าเอี้ย
ตามเฮื่องเค้า	อาจนแก่บูฮาน
สับแปงเป็น	มากหลายเหลือล้น
คนผู้ปั้นฮาน้อย	เบาบางด้อยต่ำ

จำป๋ได้

ไลถัมผ่องหลง เจ้าเอี้ย

(พระมทาสีลา วีระวงษ์, ๒๕๑๓: ๕-๗)

แต่ที่ท่ายเรื่องมีข้อความระบุว่า ผู้แต่งได้นำปฐมสมโพธิที่ "อาจารย์โบราณ" แต่งไว้มาแก้ไขเติมข้อความที่ขาดหาย แสดงให้เห็นชัดเจนว่า พระมหาสีลา วีระวงษ์ไม่ได้เป็นผู้แต่งพระปถมสมโพธิคำกลอนทั้งหมด แต่เป็นผู้ชำระฉบับเดิมให้ถูกต้องและสมบูรณ์ขึ้น ดังนี้

ใผผู้บุนมากลัน	กอมแผ่นท่ระนี
ไลลาเสี้ย	บาบเว้นทั้งค้าย
จิ่งได้เอาตนเข้า	นีระพานดวงยอด
ผู้ที่บุนต่าต้อย	คอยเอี้ยนเป่าคาย แม้แล
เรียมผู้แหนหางที่	ปะทวนแต่งตามทัม
หมายเอากุสนไป	ชาดชิมายพายหน้า
ในหนห้อง	บวมปะถมมะสมโพด
เหลือทีแบบใหม่แท้	อาจันเจ้าแต่งมา แท้แล้ว
เรียมได้ลัดเล่งเค้า	คะนชาตบางตอน
ท่อนคิดเอาใจความ	ให้ผู้ฟังจำได้
เกินว่าหลายเหลือลัน	ความเหนของนักปาด
วางแบบไว้	หลายชั้นต่างกัม
เรียมจิ่งตัดฮ่อมให้	คนฟังจำง่าย
ทั้งเล่ากับถ่ายเนื้อ	ความเว้าคองกัม
แต่งไปตามแบบเค้า	อาจันเก่าชาวเวียง
สงวนพาสา	พากเหนื่อเอาไว้
เพิ่นหากเป็นคนเก่า	บุนฮานตั้งแต่เก่า
เอาได้เป็นลูกเต้า	เหล้นลันต้อมมา

(พระมทาสีลา วีระวงษ์, ๒๕๑๓: ๖๒๖-๖)

ท่ายเรื่องมีข้อความระบุว่าแต่งหรือชำระเสร็จปี พ.ศ. ๒๔๗๕

พ.ส. ได้
กับสี่ร้อย

สองพันปายคุณเสด
เจ็ดสิบห้าล่องมา แท้แล้ว

(พระมทาสีลา วีระวงษ์, ๒๕๑๖: ๖๔๘)

บอกวัตถุประสงค์ในการแต่งไว้ ๒ ที่ ตอนต้นเรื่องครึ่งหนึ่งและท้ายเรื่องอีกครึ่งหนึ่ง ใน
ตอนต้นเรื่องบอกว่าแต่งไว้ให้เยาวชนอ่านเพื่อพัฒนาจิตใจ

พื้แต่ย์แยงทัม	ให้คองคำเฮาด้าน
คิดเพือหลานเหลนหล่อน	บัดสิมาน้อยอ่อน
लगที่อจิดสองแจ้ง	มะโนช้อยขึ้นบาน

(พระมทาสีลา วีระวงษ์, ๒๕๑๖: ๕)

ในท้ายเรื่องผู้แต่งได้บอกวัตถุประสงค์อีกครึ่งหนึ่งว่าแต่งไว้ให้เยาวชนอ่าน

เฮียมจ้งได้แต่งตั้ง	แปงกาบใดสาน
ไว้ให้กุมมานหลาน	อ่านฟังยามแค้น

(พระมทาสีลา วีระวงษ์, ๒๕๑๖: ๖๔๘)

นอกจากนี้พระมหาสิลา วีระวงษ์ ยังได้อ้างถึงปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลีไว้ด้วยในตอน
ท้ายเรื่อง ดังนี้

เฮียมเป็นปาเฮียนห้า	บันยาต้อยต่ำ
ความจำเป็นแน่แท้	แลเลี้ยวที่กัม เจ้าเฮีย
ใผผู้ได้อ่านแล้ว	อย่าฟ้าวก้าวเตียนขวัน แต่แม่
ขให้เมที่ชน	ฮ้าคิงหลายชั้น
กะรนาให้	ดอมเฮียนคนแต่ง
อย่าฟ้าวเว้ายกย้าย	เดือนนี้ก้าวขวัน แต่ท่อน
ใผอยากฮู้เฮื่องกว้าง	ลิตถะราดความหลาย
เฮินให้ไปดูเอา	แบบเดิมเต้เจ้า
สบแป้พ้อม	ปาลีทุกอย่าง

มีอยู่ในแบบคำ

อาจนเจ้าแต่งมา แท้แล้ว

ประโยชน์เสีย

ปะถ่มมะสมดพด

ให้ขุนส่งยู่

นำช้อยผู้แต่งกอน แต่ท่อน

(พระมทาสีลา วีระวงษ์, ๒๕๑๓: ๖๔๘)

ปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลีที่พระมหาสิลา วีระวงษ์อ้างถึงนี้ คงเป็นฉบับที่ "อาจารย์โบราณ" ใช้อ้างอิงเพื่อแต่งปฐมสมโพธิคำกลอน และไม่ใช่ฉบับที่ใช้แปลเป็นปฐมสมโพธิแปลนิสัย ภาษาบาลี-ลาว เพราะเนื้อเรื่องสั้นยาวกว่ากันมาก หากเปรียบเทียบเนื้อความทั้งหมดของปฐมสมโพธิคำกลอนกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีต่างๆ เท่าที่มีอยู่ในปัจจุบันจะพบว่า ใกล้เคียงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับที่มี ๑๘ ผูก ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ มากที่สุด กล่าวคือเนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่พิธีวิวาห์มงคลระหว่างพระเจ้าสิริสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายาไปจนถึงพระอุปคุตต์มัตถมรณพญามาร

ปฐมสมโพธิภาษาลาวฉบับคำกลอนยังมีความสัมพันธ์กับปฐมสมโพธิภาษาอีสาน เพราะสำนวนหลังอ้างว่าแปลมาจากปฐมสมโพธิฉบับกลอน (ดู ๓.๒.๘).

ง. เนื้อเรื่อง

ตอนต้นของของปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนคำกลอน ได้สรุปเนื้อเรื่องโดยย่อไว้ว่าเป็นประวัติของพระพุทธเจ้าซึ่งได้เสด็จไปตามที่ต่างๆ เพื่อเทศนาธรรมจนกระทั่งพระองค์ปรินิพพาน

ข้าผู้ป็นยาน้อย

ถแลงฮอยคำแคบ

ตั้งเขบช้

ไซไว้แต่ปะมาน เจ้าเอี้ย

พ้ให้ฮู้เฮื่องเค้า

ดวงยอดดองพุดโท

ยามเมื่อทวัระเทียวสอน

ตั้งคนทั้งค้าย

พระองค์ฉายทมให้

เห็นยานแจ้งส่อง

จนพระเข้าสู่ห้อง

นิบพานพุ้นพ้านาน แท้แล้ว

ตั้งหากนุนหลายลัน

คนฟังอย่าปะมาด

ให้มีขันดอกไม้

บูชาแล้วจึงอ่านฟัง เจ้าเอี้ย

(พระมทาสีลา วีระวงษ์, ๒๕๑๓: ๕-๖)

นอกจากประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งปรินิพพานแล้ว ยังได้เล่าการวิวาทระหว่างพระพุทธบิดาและพระพุทธมารดาไว้ตอนต้นเรื่อง และเล่าเรื่องการแบ่งพระธาตุเรื่องพระเจ้าอโศกค้ำหาพระธาตุ และเรื่องพระอุปัฏฐากปรายพญามารไว้ตอนท้ายเรื่อง

จ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา

ผู้วิจัยไม่ได้ต้นฉบับใบลานปฐมสมโพธิภาษาลาว จำนวนคำกลอน มาศึกษา เพราะค้นพบว่าต้นฉบับดังกล่าวภายหลังจากที่ได้เดินทางกลับจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวแล้ว การเดินทางไปประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในครั้งนั้นผู้วิจัยมุ่งตามหาต้นฉบับปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว เป็นสำคัญ เมื่อเดินทางกลับมาประเทศไทย ก็ไม่มีโอกาสเดินทางไปประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวอีก เพราะยังมีต้นฉบับปฐมสมโพธิจำนวนอื่นอีกมากที่ต้องสำรวจและติดตาม ประกอบกับเห็นว่ามีฉบับปริวรรตของพระมหาชนะอยู่แล้ว

ผู้วิจัยตัดสินใจเลือกศึกษาปฐมสมโพธิภาษาลาว จำนวนคำกลอน ฉบับปริวรรตของพระมหาชนะแทนที่จะศึกษาจากฉบับของพระมหาสีลา วีระวงษ์ เพราะปริวรรตมาจากต้นฉบับใบลานโดยตรง เมื่อเปรียบเทียบกับฉบับของพระมหาสีลา วีระวงษ์ จะพบว่า ฉบับของพระมหาชนะอาจมีภาษาบกพร่องอยู่บ้าง ทั้งนี้เพราะใบลานว่าอย่างไร ผู้ปริวรรตก็ปริวรรตไปตามนั้น ส่วนฉบับของพระมหาสีลา วีระวงษ์ได้ชำระ และแต่งกลอนตอนที่ขาดหายเติมเข้าไป เช่น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ฉบับของพระมหาศีลา วีระวงส์		ฉบับที่พระมหาชนะปริวรรต	
ฟัง ยินคี่นๆ ฟ้า	ฮ้องเง่าระงมฝน พุ้นเอยิ	ฟังยิน คี่นๆ ฟ้า	ร้องเง่าระงมฝน พุ้นเอย
วาโยเผลียงไหล	ลั้งลงคุด้าว	วาโยเผลียง	หลั้งลงคุด้าว
ปะทะพีพั้น	ละอองหนาหนาวหน่วง	ปถพีพั้น	ละอองหนาหนาวหน่วง
เมกคะลันลั้งย้อย	พวงพ้าวเพ่นละออง เจ้าเฮย	เมชคลีหลั้งย้อย	พวงพ้าวเพ่นละออง เจ้าเฮย
ฝูงเข้าก้า	โนไร่่นาสวน	ฝูงเข้าก้า	โนไร่่นาสวน
ไบปางเขี้ยว	อ๋อนงามล้าดัว	ไบปางเขี้ยว	อ๋อนงามล้าดัว
มีหมุ่มมาลาเสี้ยว	แสนกังกาบ	มีหมุ่ม มาลาเสี้ยว	แสนกอกางกليب
เพลงพ้าถ้วน	พูนพั้นเถื่อนแถว		
พระกาเกสอน	เป่งละอาบานแย้ม	ผกาเกส	เป่งละอาบานแย้ม
มะโนโนน้อม	คินิงท้มดวงยอด	มโนโนน้อม	คินิงธรรมดวงยอด
ขอให้ยานส่องแจ้ง	อย่ามีเอ้าอั้งทวง แต่ท้อน	ขอให้ ญาณส่องแจ้ง	อย่ามีเอ้าอั้งทวง แต่ท้อน

๓.๒.๔ ปฐมสมโพธิภาษาไทย

ก. ต้นฉบับ

นักวิชาการรู้ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมรวมทั้งความสัมพันธ์ทางวรรณคดีระหว่างอาณาจักรสิบสองปันนา ล้านนา และล้านช้างมานานแล้ว แต่ยังไม่มีการค้นคว้าผู้ใดแสดงหลักฐานความสัมพันธ์ดังกล่าวได้อย่างเป็นรูปธรรม จนเมื่อ Kumiko Kato และคณะ (2001) ได้สำรวจเอกสารโบราณทั้งหมดในเขตปกครองตนเองสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ทั้ง ๖ เมือง ซึ่งประกอบด้วย เมืองเซียงรุ่ง (Cheng Hung), เมืองหล้า (Moeng La), เมืองหลง (Moeng Long), เมืองฮาย (Moeng Hai), เมืองฮำ (Moeng Ham) และเมืองโจวจิ้งเสี้ยว (Zhou Zheng Xie) จึงทำให้รู้ว่า ในเขตปกครองตนเองสิบสองปันนามีเอกสารโบราณชื่ออะไรบ้าง และมีวรรณกรรมใดบ้างที่เป็นวรรณกรรมร่วมของอาณาจักรของชนชาติไททั้ง ๓ อาณาจักร

จากเอกสารบัญชีรายชื่อเอกสารโบราณในเขตปกครองตนเองสิบสองปันนาของ Kato และ Yanatan (2001) ปราบกฏรายชื่อคัมภีร์ปฐมสมโพธิตามเมืองต่างๆ ของสิบสองปันนาดังนี้

ชื่อคัมภีร์	ประเภท	จำนวน	จำนวน	ชื่อวัด หรือ ชื่อเจ้าของ	เมืองที่พบ
ปถมะไก่อผู้แดง	พับสา	๑/๓		วัดบ้านนาง	เชียงรุ่ง
ปถมสัมโพธิ		๑/๑๑		วัดบ้านสา	เชียงรุ่ง
ปฐมสมโพธิไก่อผู้แดง	พับสา	๑/๗		วัดบ้านกล้า	เชียงรุ่ง
ปถมสัมโพธิ	พับสา	๘/๑๕๖		มื่นว้อย	เมืองหล้า
ปถมสัมโพธิ	ใบลาน	๑๑/๓๐๘		มื่นว้อย	เมืองหล้า
ปถมสัมโพธิไก่อผู้แดง	กระดาษ	๑/๑๐		วัดบ้านหลวงใต้	เมืองหล้า
ปถมสัมโพธิ	กระดาษ	๙/๑๘๐		พ่ออู่แพง บ้านหลวงเหนือ	เมืองหล้า
ปถมสัมโพธิหลวง	กระดาษ	๙/๑๘๐		วัดบ้านหลวงเหนือ	เมืองหล้า
ปฐมโพธิ	กระดาษ	๙/๑๒๐		พ่ออู่แก้ว บ้านเลียง	เมืองหล้า
ปถมสัมโพธิ	ใบลาน	๑		พ่อแสงอิน บ้านถาง	เมืองลอง
ปถมสัมโพธิ	พับสา	๗		วัดบ้านแรด	เมืองฮาย
ปถมสัมโพธิ	ใบลาน	๑๑/๑๒๔		พ่อหน่อแสง บ้านหนาด	เมืองฮ่า

นอกจากนี้โครงการปกป้องรักษาหนังสือใบลานลาวยังพบปฐมสมโพธิภาษาไทยอีก ๒ ฉบับ ที่วัดใหม่สุวรรณภูมาราม บ้านป่าขาม แขวงหลวงพระบาง ฉบับหนึ่งมี ๖ ผูก จารเมื่อ จ.ศ. ๑๑๕๘ (พ.ศ. ๒๓๓๙) อีกฉบับหนึ่งพบเพียง ๑ ผูก จารเมื่อ จ.ศ. ๑๑๕๐ (พ.ศ. ๒๓๓๑).

ในเอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง สัมมนาใบลานทั่วประเทศครั้งที่ ๑ (สำมะบาใบลานทั่วประเทศ ครั้งที่ ๑) ซึ่งจัดขึ้นที่นครเวียงจันทน์ ระหว่างวันที่ ๑๐-๑๓ มีนาคม ๒๕๓๑ รายงานว่า เฉพาะในแขวงเวียงจันทน์พบใบลานเชื้อ ปฐมสมโพธิ จำนวนมากถึง ๑๓๕ ฉบับ (๑๖๖๖: ๑๕๐) ใบลานที่พบจำนวนมากนี้ น่าจะมีปฐมสมโพธิฉบับภาษาไทยป้อนอยู่ด้วย

ข. สภาพและลักษณะ

วรรณกรรมของไทยเดิมนั้นทึกไว้ในใบลาน แต่เมื่อเกิดสมุดกระดาษสาหรือพับสาและเริ่มใช้กันแพร่หลายแล้ว ชาวไทยลื้อก็ได้คัดลอกวรรณกรรมในใบลานลงในพับสา และเมื่อมีกระดาษแบบฝรั่ง ก็เริ่มบันทึกลงกระดาษ เพราะบันทึกและพกพาได้สะดวกกว่า ดังนั้นจึงพบปฐมสมโพธิบันทึกไว้ในทั้งในใบลาน พับสา และกระดาษ

ปฐมสมโพธิภาษาไทลื้อฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาก็เช่นกัน เดิมน่าจะจารไว้ในใบลาน ภายหลังจึงได้คัดลอกลงในพับสา ดังนั้นในพับสาจึงยังคงเรียกใช้คำว่า ผูก เป็นลักษณะนามเรียกพับสาแต่ละเล่ม สันนิษฐานว่าต้นฉบับใบลานเดิมของผูกที่ ๓ คงหลุดออกจากสายสนอง เมื่อคัดลอกลงในพับสา ปรากฏว่าเนื้อความตอนกาลเทวิลดาบสแนะนำให้นาลกะหลานชายออกบวชขอทำพระพุทธรูป และตอนบรรยายมหาปฐิสลักษณะของพระโพธิสัตว์ แบ่งออกเป็น ๒ ช่วง ระหว่างช่วงที่แยกกันนั้น มีตอน ๗ พราหมณ์ทำนายคติเป็น ๒ ทาง, ตอนคุณแห่งพระสัตตัตถะ และตอนพระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้พราหมณ์ทำพิธีนามกรรมแต่พระกุมารเข้ามาคั้น ดังแสดงให้เห็นในตารางต่อไปนี้

ผูก หน้า บรรทัด	เนื้อความ	ตอน
ผูก ๓ หน้า ๔ บรรทัดที่ ๑-๓	กุมมานตนนั้นจักได้ข้ามเสียงศิริทั้งหลายว่าอันคัจฉ ได้ตรัดปียาสัพพัญญูปนุแก้วแก้วลัวทั้งมวนแท้บ สงไส เจ้าคหากจักได้ยหันราชบุตรตนนั้นเป็นพระ หมื่นชแล เจ้ารสคั่งสอนยังหลานแห่งตนด้วยคำอัน ชอบชูปกรานสันนิหั้นแล	ตอนกาลเทวิลดาบส ขอให้นาลกะหลาน ชายออกบวช
ผูก ๓ หน้า ๔ บรรทัดที่ ๔-๖	หนังสืออันมิวัณณหวางคิวนินมิอันพิดด้วยหน้าจัก เสมือคดี ดินนิ้วคว่างอันมิหังหากปกคบมีแล ค่ตั้ง อยู่เป็นคูกันปนกกติอันงามมากนักล แล อันว่าคนทั้ง หลายฝูงอื่นอันมิหว่างคิวนิ ดินนิ้วมีมือติดกันเป็นดัง ครุงคราวนั้นเป็นปฐิสแห่งผู้ชายฝูงนั้น ควนเป็นสภา	ต อ น ม ห า ปุ ธิ ส - ลักษณะ
ผูก ๓ หน้า ๑๑ บรรทัดที่ ๔-๑๐	แจ้งนักร คัจฉจักแลงดูยังรักษณณแห่งมหาสัดเจ้าวัน นั้นหั้นแล อันว่าชื่อแห่งพราหมทั้งหลาย ๘ คนนั้น ผู้ ๑ โชติติมันเต ผู้ ๑ ชื่อยัญญู ผู้ ๑ ชื่ออรักทั้งหลายผู้ได้ อันลเส มโน ปุจจวิตต ๓ ปกรานมิ อคิชา อคิโธแล้ว พรายาปาทีคือสมิสทิวสิฎฐิมิตติดด้วยวิลาดบ่เที่ยงนั้น คดีปกราน ๑ พรายอันกตหมายรู้ยังอนิจอันบ่หมั้นบ่ เที่ยงทั้ง ๑ แลชื่อว่าทุกขอนิจจ อนาตตาเป็นอันบ่ หมั้นบ่เที่ยงชแลอัน ๑ คือได้ยลเสยงสันธิราคิตถหา	ตอนพราหมณ์ทำพิธี นามกรรม

ผูก หน้า บรรทัด	เนื้อความ	ตอน
	ไนใจแล้ว สรรำเปนมอคมคี่ พรายอันเข้ามานิราส ธัมม อันดับเสยงใจนั้นคี่ธำทังหลายผูกนึชื้อว่า มโน มาเซยยุปที	
ผูก ๓ หน้า ๑๑ บรรทัดที่ ๑๑-๑๓	วัดแล พระพุทธเจ้าเทศสนาัยังนาลณปติปดีด้วยทัง ๓ ปรกาน ยังนาลณเอียงสันนั้นแลแล้ว คักล่าวว่าดูรา นาลณณภิกขุสัดบรับฟังธัมมเทศสนาพระพุทเจ้า แล้วคเข้าไฟพสุปล่าไม้หิมมัพพาน คติบัตตามดังค พระตถคคตต หากเทศสนานั้นปมีนนาน	ตอนกาลเทวิลดาบส ของให้นาลกะหลาน ชายออกบวช
ผูก ๓ หน้า ๑๓ บรรทัดที่ ๖-๑๑	ฝ่ายแล ดิแต่ไกลมาหื้อแล้ว คตัดยงหมวดเกล้าแล มวยผมแล้วจุงเอาผ้าย้อมฝายห่วยหน้าสโประ	ตอนกาลเทวิลดาบส ของให้นาลกะหลาน
ผูก ๓ หน้า ๑๓ บรรทัดที่ ๖-๑๑ (ต่อ)	ซึ่งบรมมโพธิสัดเจ้า คบวดซึ่งบรมมโพธิสัดเจ้าแล้ว ห่วยหน้าหูปูนกวงพระบรมมโพธิสัดเจ้า ไหวทิตติ เทา ๕ แห่งแล้วคเอาบาตสูงนห้อยบาตแห่งตนแล้ว ค เข้าไฟพสุปล่าไม้หิมมมพาน กธำกานสมบัตินณอยู่ หันแล ไนเมื่อพระบรมมโพธิสัดเจ้าได้ตรัดปรยา สัพพัญญูปนพระแล้ว เจ้านรณรสิตนนั้นครู้ว มหาราชกุมมานตนนั้นเปอันยืนอยู่บักมลงนักเอา มือเรยงเข้าทัง ๒ กำด้วยพื้นมืออันอ่อนคได้ยแล	ชายออกบวช
ผูก ๓ หน้า ๑๓ บรรทัดที่ ๑๑-๑๔	อัน ๑ ปุริสรักขรอัน ๑ เจ้าราชกุมมานตนนิมมังค ชาต อันปรกอบด้วยปากคื่อว่าเปปองคองด้วย องคคชาตแห่งเจ้าราชกุมมานตนนิเปปรดจดัง ดอกบัวคำนัน ผิจักมิเปนดังอัน คเปนดังววุสมภราด นั้นแล อันว่าองคคชาตมหาปุริสัดเจ้าดูจดังบปรกต	ต อ น ม ห า ปุ ริ ส - ลักษณะ

เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ปฐมสมโพธิภาษาไทยนี้มี ๒ ส่วนวน ส่วนวน
หนึ่งเป็นฉบับสังเขป ยาว ๑ ผูก มีชื้อว่า **ปฐมสมโพธิไก่อผู้ตอน** อีกส่วนวนหนึ่งเป็นฉบับวิถถาร
ยาว ๗-๑๑ ผูก เรียกว่า **ปฐมสมโพธิ** หรือ **ปฐมสมโพธิหลวง** แต่โดยมากปฐมสมโพธิทัง ๒
ส่วนวนนี้ ใช้ชื้อแต่เพียงว่า **ปฐมสมโพธิ** โดยไม่มีค้ำว่า **ไก่อผู้ตอน** และ **หลวง** ตามหลัง

ค. ประวัติ

ปฐมสมโพธิภาษาไทยฉบับที่ผู้วิจัยได้มาไม่มีรายละเอียดบอกชื่อผู้แต่ง ชื่อผู้จาร ปีที่จาร ส่วนปฐมสมโพธิภาษาไทยฉบับ ๒ ฉบับ ที่โครงการปกปักรักษาโบราณวัตถุที่วัดใหม่สุวรรณภูมิาราม บ้านท่าขาม แขวงหลวงพระบาง บอกอายุที่จารว่า ฉบับหนึ่งจารเมื่อ จ.ศ. ๑๑๕๘ (พ.ศ. ๒๓๓๙) อีกฉบับหนึ่งจาร จ.ศ. ๑๑๕๐ (พ.ศ. ๒๓๓๑) เมื่อเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนกับปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว พบว่าปฐมสมโพธิภาษาไทยทั้ง ๒ ฉบับของวัดใหม่สุวรรณภูมิารามมีอายุใกล้เคียงกับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนและปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ฉบับเก่าที่สุด ได้แก่ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนฉบับวัดบ้านหลุกอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง จ.ศ. ๑๑๔๒ (พ.ศ. ๒๓๒๓) และปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ฉบับหอพิพิธภัณฑสถานหลวงพระบาง จ.ศ. ๑๑๘๘ (พ.ศ. ๒๓๖๙)

ง. จำนวนปริเฉท

ปฐมสมโพธิภาษาไทยฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษานั้น แม้บางปริเฉทจะไม่ระบุชื่อเรียกปริเฉทชัดเจน แต่ทำยปริเฉทที่ ๑-๔ มีข้อความบอกให้รู้ว่าความของปริเฉทนั้นๆ จบลงแล้ว ส่วนปริเฉทที่ ๕ จบพร้อมผู้ที่ ๖ และปริเฉทที่ ๗ จบพร้อมผู้ที่ ๘ ไม่มีข้อความระบุว่าจบปริเฉทมี แต่ข้อความระบุว่าจบผู้

- ทำยปริเฉทที่ ๑ กล่าวห้องอันโพธิสัตเจ้าลงมาเอาปฏิสนธิค้แล้วเท่านี้ห้อง ๑ ก่อนแล
- ทำยปริเฉทที่ ๒ **คณิกขวโค**^๑ กิริยาอันสำแดงยังห้องคัพภแห่งพระมหาสัตเจ้าออกจากห้องแม่ค้แล้วห้องก่อนแล
- ทำยปริเฉทที่ ๓ **ลกขณปโค นิตถิโค**^๒ กิริยาอันสำแดงอันพรามทั้งหลายมาทำนายททายรักขณณะแห่งปฐิสัตทั้งหลายเป็นต้นแล
- ทำยปริเฉทที่ ๔ ค้กล่าวยัง**ภินิกขปันน**^๓ออกบวคค้แล้วห้อง ๑ ก่อนแล

^๑ คพุภานิกขมนปริวัตโต

^๒ ลกขณปริวัตโต นิฏจิติ

^๓ อภินิกขมน

- ทำยปริจเฉทที่ ๕ กิริยาสังวัตถณนาเทสสนายังปถมสัมโพธิผู้กถ้วน ๕ ค่สรเดจบัวรวมวน
กาลควนเท่านีก่อนแล ไล่แล้วยามกินเพนข้าแลเจ้าเฮย
- ทำยปริจเฉทที่ ๖ กิริยาสังวัตถณนาเทสสนาบังปุ่มสัมโพธิผู้กถ้วน ๘ เปนผูกพายค่สรเดจ
บัวรวมวนกาลควนเท่านีก่อนแล

เมื่อเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา กับปฐมสมโพธิแปล
นิสสัย ภาษาบาลี-ลาว พบว่าปฐมสมโพธิทั้ง ๓ สำนวนนี้ แบ่งเป็น ๖ ปริจเฉทเท่ากัน เนื้อความ
ของแต่ละปริจเฉทเริ่มต้นและสิ้นสุดในความตอนเดียวกัน ทำให้สามารถกำหนดชื่อปริจเฉททั้ง ๖
ของปฐมสมโพธิภาษาไทยได้ดังนี้

ปริจเฉทที่ ๑	คัพภานิกขมนปริวัตต์
ปริจเฉทที่ ๒	ลักขณปริวัตต์
ปริจเฉทที่ ๓	มหาภิกขมนปริวัตต์
ปริจเฉทที่ ๔	ทุกรจริยาปริวัตต์
ปริจเฉทที่ ๕	มารวิชัยปริวัตต์
ปริจเฉทที่ ๖	ปฐมสมโพธิปริวัตต์

จ. เนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาไทยลือเหมือนกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา,
ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาไทย-ลาว, ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน คือเป็นพรรณนาประวัติของ
พระสิทธัตถโพธิสัตว์ตั้งแต่ประทับที่สวรรคตชั้นดุสิตจนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า โดยเริ่มต้น
ผูกที่ ๑ ด้วยบทประณามพจน์ แล้วต่อด้วยคาถาซึ่งขึ้นต้นด้วยคำว่า เสตสตนตาภิวติต (<
เสตต-ปตตฺ ชนตภาิปตฺติต)

จ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยลือฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาได้แก่ฉบับพิมพ์สาจำนวน ๘ ผูก ซึ่ง
เก็บรักษาไว้ที่ศูนย์ศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไทม้งนุ้ย () เมืองหล้า เขตปกครองตนเอง
สิบสองพันนา มณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ในการเดินทางติดตามหาข้อมูล
ผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลืออย่างดีจากเจ้ามหาขันธวงศ์ (Dao Zhing Xiang) ช่วยเป็นผู้นำทาง
และติดต่อบุคคลต่างๆ จนได้ต้นฉบับมาทำสำเนา

ปฐมสมโพธิฉบับนี้จารด้วยอักษรไทลื้อ ภาษาที่ใช้เป็นภาษาไทยลื้อ มีภาษาบาลีแทรกเป็นระยะ ภาษาบาลีที่ใช้แปรไปมากจนเข้าใจยาก ดังตัวอย่างเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานิตธิธิโนรสดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี กรมปรมา	ปฐมสมโพธิภาษาไทย
<p>เตน วุตตี</p> <p>นามานานุปิยนนาม คนตุวา อมฺพวนํ ตีหีสตฺตทานํ วิตฺตินาเมตฺวา ปพฺพชฺชา สุขิตฺโต คโตติ.</p> <p>(ปฐมสมโพธิ บาลี ปรมา ๒๕๓๗: ๗๒)</p> <p>—เมื่อเสด็จไปสู่ป่ามะม่วงมีชื่อว่าอนุปิยะ พระพุทธองค์ได้ประทับอยู่ที่นั่นตลอดสี่ปาดำรงเสวยสุขที่ได้เสด็จบรรพชา</p>	<p>พระพุทธเจ้าเทศนาแก่ลมหาสาริบุตรเถียนว่า</p> <p>น เมนนุทียมานํ วตุวา อมฺมวนนฺทิสเนตฺมฺ มิตฺติณเมตฺวา</p> <p>ดูราสารบุตร คุตตถคตตบวตแล้วไฟพสุปล่า ไม้ม่วงม ๘ สิบ ๒ อันชื่อว่าอนุทียมันอยู่ที่นี่ เสียง ๗ วันหือข้ามลวงพันไฟจากที่นั่นแล</p> <p>(ปฐมสมโพธิ ไทลื้อ ผูก ๑๗ หน้า ๑๒๕)</p>

ปกหน้าและปกหลังมักจารบอกชื่อคัมภีร์ไว้ว่าชื่อ ปฐมสมโพธิ และบอกสาระย่อของเรื่องไว้ว่าเป็นเรื่อง สีธาดอกบวช ดังปกหน้าและหลังของผูกที่ ๑ ดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อ ผูก๑ ปกหน้า

|| หน้าทับพายเคล้ำปถมสัมโพธิผูกต้นแลทั้งมวนมี ๘ ผูกแล

เปนสีธาทธาด^๑อกบวตแล ๘

ปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อ ผูก๑ ปกหลัง

พพายปลายสีท้ธระอกบวตแลแล้ว ๘

^๑ สีธาท

๓.๒.๕ ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน

ก. ต้นฉบับ ประวัติ และต้นฉบับที่ใช้ศึกษา

ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน เท่าที่มีข้อมูลอยู่ในปัจจุบัน พบต้นฉบับเพียงฉบับเดียว เป็นสมบัติส่วนตัวของ Anatole-Roger PELTIER จากการสัมภาษณ์ PELTIER (Interview, April 22, 2002) ทำให้ทราบว่า ไม่ใช่ต้นฉบับดั้งเดิม PELTIER ได้จ้างชาวไทเขินจากเชียงตุงที่อาศัยอยู่ในเชียงใหม่เดินทางกลับไปไทเขินตุงแล้วคัดลอกมาพร้อมกับวรรณกรรมไทเขินอื่นๆ อีกจำนวนมาก ผู้คัดลอกได้คัดลอกแต่ตัวเนื้อเรื่อง ไม่ได้บันทึกรายละเอียดว่า คัดลอกต้นฉบับมาจากวัดใด

ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนฉบับนี้ PELTIER (1987: 205) ให้รายละเอียดไว้ว่า จารไว้บนพับสาชั้นเดียวหนา ๒๘๘ หน้า รวมอยู่กับเรื่องอัตตานิเวศและบุญนาค ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนจารไว้ที่หน้า ๒-๑๔๓ และหน้า ๑๔๗-๒๑๗ ส่วนหน้า ๑ และ หน้า ๑๔๔-๑๔๖ เป็นหน้าว่าง พับสามี่ขนาด ๑๗๔ มิลลิเมตร x ๔๒๙ มิลลิเมตร

หลักฐานจาก PELTIER ทำให้รู้ว่า เมืองเชียงตุง ปัจจุบันอยู่ในรัฐฉานของประเทศ สหภาพพม่า มีวรรณกรรมชื่อปฐมสมโพธิฉบับภาษาไทยจีน แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์คนใดเคยเห็นต้นฉบับจริง และไม่มีข้อมูลว่า ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนมีจำนวนกี่สำนวน กี่ฉบับ ผู้วิจัยไม่ได้เดินทางไปไทเขินเมืองเชียงตุงด้วยตนเอง เพราะสถานการณ์ทางการเมืองในประเทศสหภาพพม่าโดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัฐฉานซึ่งมีชนกลุ่มน้อยไทใหญ่อาศัยอยู่มากนั้นไม่ปลอดภัยพอ อย่างไรก็ตาม ประคอง นิมมานเหมินท์ ได้กรุณาขอต้นฉบับจาก PELTIER แล้วทำสำเนามอบให้ผู้วิจัยไว้ศึกษา

ข. สภาพและลักษณะ

ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาจารด้วยอักษรไทเขิน ลายมือหวัดอ่านค่อนข้างยาก (ดู ภาคผนวกที่ ๗) ภาษาที่ใช้เป็นภาษาไทยจีน มีภาษาบาลีปนอยู่บ้าง ภาษาบาลีที่ใช้ส่วนใหญ่แปรไปมากจนอ่านไม่ได้ความ หากไม่เทียบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนอื่น ดังเปรียบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในตารางต่อไปนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี กรมปรมา	ปฐมสมโพธิภาษาไทย
<p>ติจีวรฎจ ปโต ๑ วาสี สุจิ ๑ พุณฺณ ปริสฺสาวเนน อฎเจเต ยุตฺตโยคสุส ภิกฺขุโน (ปฐมสมโพธิ บาลี ปรมา. ๒๕๓๗: ๗๒)</p> <p>—ไตรจีวร, บาตร, มีดโกน, เข็ม, รัศ- ประคด รวมทั้งหม้อกรองน้ำเป็น ๘ ลิ่ง เป็นของสมควรแก่ภิกษุผู้ประกอบ ไปด้วยความอดทน</p>	<p>ติจีวรฎจา ปโต ๑ วาสี สุจิจิมฺรํ กายยาพฺพุณฺณ ปริสฺสพณํ จมฺมขณฺธํ อยตฺรํ อฎฺจเก สุตฺตโยคสุสฺสึ ภิกฺขุโน (ปฐมสมโพธิ ไทยจีน ผูก ๑๗ หน้า ๑๒๕)</p>

ปฐมสมโพธิภาษาไทยฉบับนี้มีหลายหน้าจารข้อความซ้ำกัน

ค. จำนวนปริจเฉท

ปฐมสมโพธิภาษาไทยแบ่งเนื้อหาออกเป็นผุ่เล็กๆ จำนวน ๒๖ ผุ่ แสดงให้เห็นว่า ต้นฉบับเดิมจารไว้ในใบลาน เกือบทุกผุ่ขึ้นต้นด้วยคำภาษาบาลีเหมือนกันว่า **นโม ตสฺสตุฏฺ**—ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น” เนื้อเรื่องไม่แบ่งออกเป็นปริจเฉท แต่ละผุ่มีข้อความจารไว้ ๖-๑๑ หน้า แต่โดยมากมี ๘ หน้า แต่ละหน้ามี ๙ บรรทัด จารด้วยอักษรไทย ซึ่ง มีลักษณะคล้ายคลึงกับอักษรธรรมล้านนา

จ. เนื้อเรื่อง

PELTIER (1987: 205-6) เล่าเนื้อเรื่องย่อของปฐมสมโพธิภาษาไทยไว้ในหนังสือ วรรณกรรมไทยว่า เป็นประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งปรินิพพานที่นครเวสาลี แต่เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาต้นฉบับดังกล่าวพบว่า เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาไทยไม่มีเนื้อหา ครอบคลุมประวัติทั้งหมดของพระพุทธเจ้า เนื้อหาที่เฉพาะส่วนที่เป็นประวัติของพระสิทธัตถ-โพธิสัตว์เท่านั้น เนื้อหาโดยรวมเกือบทั้งหมดของปฐมสมโพธิภาษาไทยตรงกับปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี ล้านนา ล้านนา, ล้านนาแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว และล้านนาภาษาไทย กล่าวคือ เริ่มเรื่องที่คาถาที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า **เสตจฺจตุตฺ...** แล้วเล่าประวัติของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่จุติจาก อุตภาวะพระเวสสันดรไปบังเกิดเป็นสันดุสิตเทวบุตร เทวดาทูลเชิญจุติ พระสันดุสิตเทวบุตรจุติมา

เกิดเป็นพระสิทธัตถะ แล้วเล่าประวัติของพระสิทธัตถะเรื่อยไปจนจบลงในตอนพระโพธิสัตว์ตรัสรู้ ได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วแปลงคาถาที่ขึ้นต้นด้วย **อนเนกชาติสังสารี...** ในท้ายผูกที่ ๒๖ มีข้อความระบุว่าเรื่องได้จบลงหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงแปลงอุทานกถา ดังนี้

เต วุตติ เหตุตั้งอัน ผู้กพันนคาถาอันนี้ พรพุทธเจ้าเมื่อได้ปรยาแล้ว ค่แสดงแก่ ภิกขุทั้งหลายว่าดังนี้ อนเนกชาติสังสารี ดังนี้เป็นต้นแล ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย อหิ อันว่าคูพรตถาคต อันนั่งอยู่เหนือแท่นแก้วนั้น ค่เป่งออกยังความยินดีด้วยกำลังนัก อันหันมาปานดังนี้แล อหิ อันว่าคูอันเที่ยวโผมาในวัดตตสงสานนี้ อันมากค่บังเกิดเบนอันโสภทุกมากนัก จิตฺ เหว ด้วยใจอันเดียนี่ จิตฺ อันว่าจิตใจอันนี้ เป็นหลังเรือนหลังใหญ่ อันเป็นที่อยู่แห่งตนนี้แล เคหิกาลา ดูราช่างกทำเรือน คีว่าแห่งคู ตฺว อันว่ามิ่ง ปุณฺน เคหิ นกาลสิ บได้เพื่อว่าจักแพงเรือนแห่งมิ่งเมื่อพายุลุนเกล้าแล เหตุตั้งฤชา ด้วยมีแท้แล ไนกล^๑บัดนี้ อันว่าลูกข้าง^๒อันเป็นเช่นเรือนทั้งมวนคดี อันว่าเครื่องเรือนทั้งมวนคดี เป็นต้นว่าเสาทั้งสี่เหลี่ยมคดี อันว่ากองเรือน คีอว่าคูกคานคดี อันว่ายอดช่อฟ้าแลพานลมทั้งหลาย ค่หากหักเสียคีว่าม้างเสียด้วยปรยาสัพพญแห่งคูแล เหตุตั้งอัน คูค่จักได้เป่งยังเรือน คีว่ายังเกิดยังรูปขันธ์แห่งคูเกล้าแล ภควา อันว่าพรพุทธเจ้าค่อรำพึงซึ่งยังคุณแก้ว ๓ ปรกานค่อกล่าวยินดีมากนักด้วยปรกานดังนี้แล อหิ อันว่าคู ตาบใดแลไปได้สมริทธิเทื่อตั้งอัน ยังความปราถนาแห่งคูค้ไป บัรรมวนตั้งอัน นาอุถาหิสมิ ค่ปลุกหนีจากแท่นแก้ว อันนี้ค่นั่ง(...)รอนชาแล สมมาสมพุทธิ อันว่าพรพุทธเจ้าตนปรเส็ด ปชิตา พรพุทธเจ้าค่อเข้าด้วยดีสูสมปธิทั้งหลายอันมากกว่าแสน ควด^๓ นิสินเ เจ้าค่นั่งอยู่เหนือแท่นแก้ววเชรเพก^๔อันบ่พ่ายบ่กัวแต่บุคคลผู้ใดแล สตุตหิ เสียง ๗ วัน เหว ด้วยปรการตั้งกล่าวมานี้แล กิริยาสวัณณายัง ปถมสมุโพธิ ปกุกาเร ปริปุโต นิภูจิติ ปริปุณฺณโณติ อันว่ากล่าวยังคัมภีอันชี้ว่า ปถมสมุโพธิอรันพรพุทธเจ้าได้ตรัสปรยาสัพพญเป็นพร-

^๑ กาล

^๒ ลูกข้าง = กระจุกข้าง

^๓ แสนควด = แสนโกฏี

^๔ วเชรเพก = วชิรเพชร

พุทธเจ้าแล้วตั้งแต่นั้นมาแล ก็เสด็จสวรรคตก่อนกาลควนเท่านี้ก่อนแล ๐๐

(ปฐมสมโพธิ ไทจีน ผูก ๒๖ หน้า ๒๑๖-๗)

๓.๒.๖ ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทย

ก. ประวัติ

ปฐมสมโพธิภาษาไทยมีอยู่หลายสำนวนด้วยกัน แต่สำนวนที่เก่าที่สุดที่พบในขณะนี้ และมีความสัมพันธ์กับฉบับภาษาบาลี คือฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิฉบับนี้เป็นเพียงฉบับเดียวที่ระบุชื่อไว้ว่า **ปฐมสมโพธิกถา**

ในคำนำของปฐมสมโพธิกถาฉบับกรมการศาสนาซึ่งพิมพ์เมื่อ ๒๕๐๕ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสอาจจะทรงนิพนธ์ฉบับภาษาบาลีก่อนแล้ว แปลออกเป็นภาษาไทย หรือในทางกลับกันอาจจะทรงนิพนธ์ฉบับภาษาไทยก่อนแล้วแปลเป็นภาษาบาลีก็ได้

ในการตีพิมพ์ครั้งนี้ได้พยายามสอบทานชำระกับต้นฉบับบาลี ซึ่งก็เข้าใจว่าเป็นบทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น จะทรงเป็นภาษาบาลีก่อนแล้วจึงจะแปลเป็นภาษาไทย หรือจะทรงแปลก่อนแล้วจึงทรงแปลกลับเป็นภาษาบาลีก็สุดแต่จะพิจารณา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ๒๕๐๕: ก)

แต่ผู้วิจัยเห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระฉบับภาษาบาลีก่อนที่จะทรงแปลออกมาเป็นภาษาไทย เพราะปรากฏหลักฐานดังกล่าวมาแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับเก่าซึ่งยังคงคลาดเคลื่อนอยู่มาก พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเหตุให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลีของเก่า ต่อเมื่อได้ทรงชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำเร็จ จึงได้ทรงถ่ายถอดออกเป็นพากย์ไทยภายหลัง ดังปรากฏข้อความชัดเจนในตอนต้นของปฐมสมโพธิกถา ยังปรากฏข้อความชัดเจนว่า ทรงอธิบายปฐมสมโพธิภาษาไทยตามที่ปรากฏ “โดยพระบาลีในพระคัมภีร์ปฐมสมโพธิ” ดังนี้

จะได้รับพระราชทานอรรถาธิบาย โดยพระบาลีในพระคัมภีร์ปฐมสมโพธิ มี
คาถาประณามพระรัตนตรัยอยู่เบื้องต้นแล้ว แสดงเรื่องความตามลำดับไป
ว่า...

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ทรงเจตนาตั้งชื่อ **ปฐมสมโพธิกถา** ฉบับแปลภาษาไทยของพระองค์ให้ต่างจากชื่อ ปฐมสมโพธิ ที่
ใช้ในคัมภีร์บาลี

เสฐียรโกเศศ และ ส. สาลิตุล ก็แสดงความเห็นไว้ในคำแถลงของปฐมสมโพธิกถาฉบับ
กรมการศาสนา (๒๕๓๗: (๑๔-๕)) ก่อนหน้านี้แล้วว่า ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยเป็นฉบับที่แปล
มาจากฉบับภาษาบาลี ดังนี้

หนังสือคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาบาลีที่ใช้ชื่อว่า “ปฐมสมโพธิกถา” พบฉบับที่
มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติแต่ ๒ สำนักวน สำนักวนที่ ๑ มี ๒๒ ปริจเฉท...สำนักวนที่
๒ มี ๒๙ ปริจเฉท ดังคำแปลที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้...หนังสือปฐมสมโพธิกถา
ทั้ง ๒ สำนักวนนี้ ได้แปลแล้วทั้ง ๒ สำนักวน...สำนักวนที่ ๒ นั้น ได้พิมพ์แล้วกว่า
๑ ครั้ง ใครเป็นผู้แปลก็ไม่ต้องพิจารณาค้นคว้า เพราะฉบับพิมพ์ครั้งแรก
บอกไว้ที่หน้าปกชัดเจนแล้วว่า พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์กรมสมเด็จพระ
พระปรมานุชิตชิโนรส...

ในคำแถลงซึ่งพิมพ์ไว้ตอนต้นของหนังสือปฐมสมโพธิกถา (๒๕๓๗: (๑๖), (๑๙))
เสฐียรโกเศศ และ ส. สาลิตุล สันนิษฐานว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
น่าจะทรงแปลปฐมสมโพธิกถาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^๑ เพราะพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิยมเรื่องที่มีมาแต่ในพระไตรปิฎกมากกว่าที่มีมาแต่ในอรรถ-
กถา ด้วยเป็นหลักฐานชั้นต้น ดังนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจึงไม่น่า
จะแปลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสฐียรโกเศศ และ ส. สาลิตุล กล่าวไว้
ดังนี้

^๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๗-๑๙๔

คงแปลถวายในรัชกาลที่ ๓ นั้นเอง ไม่ล่วงมาถึงรัชกาลที่ ๔...เมื่อกรม
สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงชำระหนังสือปฐมสมโพธิภาษาบาลีและทรง
แปลในปลายรัชกาลที่ ๓ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระผนวชตั้ง ๒๐ พรรษา ได้ทรงศึกษาพระธรรมวินัยแตกฉานแล้ว ทั้ง ๒ พระ
องค์นี้ พระองค์หนึ่งเป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา-
โลก อีกพระองค์หนึ่งเป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย นำที่จะได้ทรงปรึกษากันในเรื่องต่างๆ แต่ไม่ปรากฏว่าได้ทรงปรึกษา
หารือกัน...พอสิ้นรัชกาลที่ ๓ แล้ว คงเป็นที่ทราบกันดีในพระบรมราช
ประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันมีมาแต่กาลที่ทรง
พระผนวชแล้ว เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงพระนิพนธ์เรื่องปฐมสมโพธิ
ขึ้นใหม่ จึงละมติโบราณ ทรงพระนิพนธ์ตามเค้าบาลี มิได้คำนึงถึงอรรถกถา
จารย์วาท...

ข. ลักษณะ

พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ปฐมสมโพธิกถาโดยใช้ภาษา
ไทยตลอดเรื่อง ไม่มีข้อความภาษาบาลีเข้าไปแทรกอย่างปฐมสมโพธิฉบับภาษาไทยยวน, ฉบับ
แปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว, ฉบับภาษาไทยจีน และฉบับภาษามอญ นอกจากคาถาประณามพจน์
ภาษาบาลี ๒ บท ซึ่งทรงยกมาจากฉบับภาษาบาลีแล้ว ก็ไม่ปรากฏข้อความภาษาบาลีแทรกอีก
ยกเว้นในปริจเจตลักขณปริคคาหกปริวรรตทรงยกคำภาษาบาลีที่แสดงทวาดังสมหาบุริสลักษณะ
ขึ้นมาก่อนที่จะทรงบรรยายเป็นภาษาไทย นอกนั้นทรงยกเฉพาะส่วนต้นของคาถาภาษาบาลีขึ้น
มาอ้างอิง ไม่ทรงคัดลอกคาถาลงมาโดยตลอดอย่างในฉบับอื่น ดังตัวอย่างเปรียบเทียบปฐม-
สมโพธิกถากับปฐมสมโพธิแปลนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว, ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ต่อไปนี้

ปฐมสมโพธิกถา

แล้วมีพุทธปฏิภาตรัสโดยสรวพระคาถาว่า **ยสส ชิตํ นาวชียติ** เป็นอาทิ
อรรถาธิบายความว่า ก็เลสอันใดอันหนึ่งในโลกอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระ
องค์ใดมัจฉุชณะแล้ว แลซึ่งจะกลับชนะแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
อีก แลจะไปตามอำนาจกิเลสนั้นอีก หามิได้แล้ว แลพระสัพพัญญูมามีอารมณ์
เป็นอันมาก หาที่สุดนับมิได้ ด้วยอำนาจแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ปราศจาก

สัญญากรรมราคาแห่งราคาทิกิเลสทั้งหลายแล้ว แลท่านจะนำไปซึ่งพระสัพพัญญู
 ผู้อานาจกิเลสมรรคาอันใด ประการหนึ่งอันว่าชายคือตณหาอันร้อยกรองไว้
 ซึ่งสัตว์ให้สัตว์ทั้งหลายบริโภคอาหารอันประกอบด้วยพิษ คือเบญจกามคุณ
 ทั้ง ๕ อันจะนำไปสู่ไตรภพใดๆ นั้น พระสัพพัญญูเจ้าพระองค์ใดตัดเสียได้เป็น
 สมุจเฉทประหาน มิได้มีพุทธสันดานสิ้นสูญแล้ว แลท่านจะนำไปซึ่งพระ-
 สัพพัญญูเจ้าพระองค์นั้น ให้บรรลุลอานาจกิเลสมรรคาอันใดได้แล้ว

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑๙๔-๕)

ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย

คาถาพรณามานอันนี้พระพุทธเจ้า วุตต์ ก่หากกล่าวให้แจ้งแก่ภิกษุทั้งหลาย
 ว่า

ยสุส ชิตํ นาวชียติ
 ชิตมสุส โน ยาหิ โก
 ตํท พุทฺธมนนฺตโกจริ
 อปทํ เกน ปเทน เนสุสถ

ดังนี้ ภิกษเว ดูราภิกษุทั้งหลาย อัดตแห่งคาถาพรณามานกล่าวว่ดังนี้ ชิตํ อัน
 ว่ากิริยาอันแพ้ยสุส แห่งบุคคลผู้ใดแล มี โส ปุคฺคฺโล อันว่าบุคคลผู้ใด นาว
 ชียติ ก่บ่เล็งว่าจักมีแพ้ยสิ่งเดียวแล โก อันว่าบุคคลผู้ใด เนยฺยาติ แลไปได้ไป
 ชิตํสุ ที่อันแพ้ยแห่งสิทธัตถกุมมานนั้นจฯ โส ปุคฺคฺโล อันว่าบุคคลผู้ใด เนสุสถ
 แลจักแพ้ย ตํ ยังสิทธัตถกุมมานตนนั้น พุทฺธํ อันมีปรญา อนนฺตโกจริ อันมี
 วิสยหาที่สุดบ่ได้ อปรํ อันหารอยบ่ได้นั้น จฯ ในย ๑ ว่า โส ปุคฺคฺโล อันว่า
 บุคคลผู้ใด เนสุสถ แลจักนำไป ตํ ยังสิทธัตถกุมมานตนนั้น เกน ปเทน ด้วยหน
 ทางอันใดนั้นจฯ

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๙ หน้า ๑-๒)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน

ยสุส ชิตํ นาวชียติ
 ชิตมสุส โนยาติ โกจิ

โลก พุทฺธมนนฺตโคจร
 อปทํ เกน ปเทน
 เนสฺสธ ยสฺส ชาลินี
 วิสตุติกา ตณฺห^๑ นตฺถิ
 กุหิณฺจึ เนตเว ตํ
 พุทฺธมนนฺตโคจรํ อปทํ
 เกน ปเทน เนสฺสธ

อันว่ากิเลสอันบุคคลผู้ใด หากปรจณแพ้แล้ว โส อันว่าบุคคลผู้นั้นบ่ได้ปรจณแพ้
 หือได้เล่าอันชา ผู้อันใดหือแพ้แล้วนั้น บุคคลผู้ใดมีในโลกนี้ บ่ได้ถึงยังหมูกิเลส
 อันบุคคลผู้อันแพ้แล้วนั้นแล

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน หน้า ๘๖)

ค. จำนวนปริจเฉท

ปฐมสมโพธิกถาฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสนี้แบ่งเนื้อหา
 ออกเป็น ๒๙ ปริจเฉท ในขณะที่ฉบับภาษาบาลีของพระองค์มี ๓๐ ปริจเฉท ทั้งนี้เพราะไม่ทรง
 แยกปริจเฉทชื่อวิวาหมงคลปริวรรตออกเป็น ๒ ปริจเฉท บุพพภาค “บันตัน” กับ ปัจฉิมภาค “บัน
 ปลาย” อย่างในฉบับภาษาบาลี ในการแปล มิได้ทรงแปลประณามคาถา และนิคมคาถา แต่ทรง
 ยกคาถาประณามพระรัตนตรัย ๒ บทมานำต้นเรื่อง

๓.๒.๗. ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน

ก. ต้นฉบับ

George Coedès (1968) เป็นนักวิชาการคนแรกที่กำลังถึงปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน
 Coedès (1968: 220-1) กล่าวว่า

^๑ ตณฺหา

ต้นฉบับปฐมสมโพธิฉบับนี้ไม่ใช่ฉบับเก่าแก่ เพราะเพิ่งจารในปี ค.ศ. ๑๘๑๒ (พ.ศ. ๒๓๕๕) แต่อาจเชื่อได้ว่า เป็นฉบับล่าสุดที่ลอกต่อๆ กันมาจากต้นฉบับดั้งเดิมซึ่งมีอายุหลายร้อยปี

ต้นฉบับปฐมสมโพธิสำนวนภาษาไทยยวนที่ Coedès ที่กล่าวถึงนี้ Coedès กล่าวว่าเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาตินครโคเปนเฮเก้น

ในบทความชื่อ วรรณคดีบาลีจากประเทศลาว (Pali Literature from Laos) H. Saddhatissa (1979: 340) ผู้เขียนบทความ กล่าวถึงปฐมสมโพธิที่พบในอาณาจักรล้านนาไปกับที่พบในประเทศไทยและเขมร กล่าวว่ปฐมสมโพธิที่พบในอาณาจักรล้านนาเป็นฉบับภาษาบาลีและมีฉบับแปลอยู่ด้วย ดังนี้

ปฐมสมโพธิพบได้เฉพาะในประเทศไทย ลาว^๑ และกัมพูชา ต้นฉบับภาษาบาลีรวมทั้งคำแปลภาษาสยาม ลาว และเขมร จำนวนมากเก็บรักษาไว้ที่นครปารีส กรุงเทพฯ พนมเปญ และหลวงพระบาง...ต้นฉบับมีอายุในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ที่พบในกัมพูชาและในสยามมี ๑๕ ปริเฉทแล้ว แต่ตามจาริตของลาวซึ่งดูได้จากฉบับแปล กลับเป็นฉบับที่สั้นกว่ามาก จบเรื่องเพียงปริเฉทที่ ๙ เท่านั้น

Saddhatissa (1979: 336) กล่าวตามข้อมูลของ Coedès (The Royal Library, Copenhagen, 1966: 91) ว่า ปฐมสมโพธิมี ๒ ฉบับ คือฉบับเก่ากับฉบับปัจจุบัน ฉบับเก่ามี ๑๕ ปริเฉท พรรณนาประวัติของพระพุทธเจ้าเรื่อยไปจนถึงกาลปรินิพพาน แต่งในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ (พุทธศตวรรษที่ ๒๒) ส่วนฉบับปัจจุบันมี ๙ ปริเฉท (คพุภานิกุขมน, ลกุกุณ, ราชากิเสก, มหาภินิกุขมาณ, ทุกุกรจริยา, มารวิชัย, สมุโพธิ, พุรมหุมชุเฉสน และ ธมม-จุกุปปวตุน) แต่งในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ (พุทธศตวรรษที่ ๒๔) มี ๑๗ ปริเฉท

^๑ ข้อมูลส่วนใหญ่ของ Saddhatissa ได้จาก Catalogue des Manuscrits en Pāli, Laotiens et Siamois provenant de la Thaïlande ของ George Coedès (The Royal Library, Copenhagen, 1966) Coedès ใช้คำว่า ลาว ในความหมายว่า ไทยยวน ไม่ได้หมายถึงรัฐที่ตั้งบนฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นดินแดนในอาณานิคมของฝรั่งเศส “Le terme <<Laos>> ne désigne pas ici cet Etat riverain su Mékong qui était jusqu’à ces derniers temps un protectorat français.” (1996: vii)

เมื่อสถาบันวิจัยสังคม และโครงการอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานล้านนา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สำรวจใบลานตามวัดต่างๆ ทั่วภาคเหนือของประเทศไทย ก็ได้พบปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน อักษรธรรมล้านนา ตามวัดต่างๆ หลายแห่ง สถานที่พบมีดังนี้

วัดกิตติวงศ์ อำเภอแม่สะเรียง และวัดหลวง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

วัดนันทาราม, วัดเจดีย์หลวง, วัดดวงดี, วัดเชียงใหม่, วัดฝายหิน และวัดพระสิงห์วรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่; วัดช่อแลพระงาม อำเภอแม่แตง; วัดพุทธเอ็น, วัดป่าแดด, วัดยางหลวง อำเภอแม่แจ่ม; วัดรัตนาราม และวัดสันโป่ง อำเภอแมริม; วัดแม่สูงหลวง, วัดคงคาราม อำเภอฝาง; วัดป่าสักน้อย อำเภอสันกำแพง; วัดบ้านแอ่น ดอยเต่า; วัดดอนชัย, วัดศรีดอนชัย อำเภอเชียงดาว; วัดฮอดหลวง อำเภอฮอด; วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร จอมทอง; วัดท่าปองสันป่าตอง, วัดขันแก้ว อำเภอหางดง; วัดปากเหมือง อำเภอสารภี และวัดน้ำริน อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่

วัดหริภุญชัยคณะหลวง, วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร, วัดประดู่ป่า, วัดป่าเฝ้า และวัดป่าชาวน้อย อำเภอเมืองลำพูน; วัดทากาศ อำเภอแม่ทา; วัดบ้านปาง อำเภอลี้ และวัดบ้านโฮ้งหลวง อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน

วัดบ้านเอื้อม อำเภอเมืองลำปาง; วัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา; วัดห้างฉัตร อำเภอห้างฉัตร; วัดเวียง อำเภอเถิน; วัดนาคตหลวง และวัดบ้านหลุก อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

วัดศรีโคมคำ, วัดหลวงราชสถูปฐาน, วัดแม่นาเรือ, วัดลี และวัดแม่นาเรือ อำเภอเมืองพะเยา; วัดโพธาราม อำเภอแม่ใจ; วัดบุญเรือง และวัดบุญเกิด อำเภอดอกคำใต้; วัดดอนไชย, วัดหย่อน อำเภอเชียงคำ และวัดศรีสุพรรณ อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา;

วัดเหมือนหม้อ, วัดหลวง และวัดพระบาทมิ่งเมือง อำเภอเมืองแพร่; วัดห้วยหม้าย, วัดกลาง อำเภอสอง และวัดพระหลวง อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่

วัดเขื่อนเมือง อำเภอผาน; วัดป่าบาง และวัดโพธาราม อำเภอแม่จัน; วัดปกสนุก อำเภอเชียงแสน และวัดห้วยไคร้หลวง อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

วัดพระเกิด, วัดนาบึง, วัดพระธาตุแช่แห้ง, วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร, วัดพระเนตร
อำเภอมือง่าน; วัดเข็ญ อำเภอบัว; วัดเมืองราม และวัดดอนไชยพระบาง อำเภอยิ่งสา; วัดป่า
เหมือด อำเภอบัว และวัดหนองบัว อำเภอรังฆา จังหวัดน่าน

ในประเทศไทย ไม่มีรายงานฯ พบต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน อักษรธรรม
ล้านนา นอกอาณาจักรล้านนา แต่มีรายงานฯ พบบางฉบับในประเทศลาวซึ่งเป็นอาณาจักร
ล้านนาข้างเดิม โครงการปกป้องรักษาโบราณลาว (ม.ป.ป.) พบปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน อักษร-
ธรรมล้านนาที่พิพิธภัณฑ์บ้านจุมคอง แขวงหลวงพระบาง ๑ ผูก จารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๒๓ (พ.ศ.
๒๔๐๔) ในเอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง สำนะนาโบราณทั่วประเทศครั้งที่ ๑ (สำมะนาใบ
ลานทั่วประเทศ ครั้งที่ ๑) ซึ่งจัดขึ้นที่นครเวียงจันทน์ ระหว่างวันที่ ๑๐-๑๓ มีนาคม ๒๕๓๑ ราย-
งานฯ เฉพาะในแขวงเวียงจันทน์พบโบราณเขียน ปฐมสมโพธิ จำนวนมากถึง ๑๓๕ ฉบับ (๑๑๒๒:
๑๕๐) ผู้วิจัยเชื่อว่า โบราณที่พบนี้ อาจไม่ใช่ปฐมสมโพธิแปลนิสสัยหรือปฐมสมโพธิภาษาลาวทั้ง
หมด น่าจะมีฉบับภาษาไทยยวนปนอยู่ด้วย

ข. สภาพและลักษณะ

โบราณปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนส่วนใหญ่จารขึ้นระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ถึง
ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นับว่าเป็นฉบับที่ใหม่มากเมื่อเปรียบเทียบกับฉบับภาษาบาลี อักษรธรรม
ล้านนา

ตัวโบราณนิยมใช้อักษรกำกับชื่อเรียกโบราณแต่ละใบ เริ่มจาก ก, กา, กิ, กี่ เรื่อยไปจน
ถึง กะ และเปลี่ยนเป็นหมวดอักษรอื่นตามลำดับต่อไป เมื่อความแต่ละปัจเจกจบแล้ว นิยมจาร
ปัจเจกถัดมาต่อกันไป ต่อเมื่อจารจนได้โบราณจำนวนพอที่จะมัดเป็นผูก ก็รวมเข้าเป็นผูกหนึ่งๆ
บางฉบับก็นิยมจารผูกละ ๔๔ หน้าลานเสมอกันไปตลอด

ภาษาที่ใช้แต่งเป็นร้อยแก้วภาษาไทยยวนหรือภาษาล้านนา บางครั้งมีภาษาบาลีปน
สลับกับภาษาไทยยวนทำนองแปลแบบนิสสัย แต่จำนวนแปลลักษณะนี้พบได้น้อยมาก ดังตัว
อย่างต่อไปนี้

ในกาลนั้น อันว่าความอันสลึงสงไสค้เกิดมีแก่มุ่เทพดาทั้งหลาย ลางพรอง
กล่าวจากันว่าดังนี้ อัมมทั้งหลาย พุทธกรธา อันกทำหื้อหื้อเปนพระ อดุณเ

หากฝูงอื่น **อติถิ คัมมิ กิณฺณู** อันชฎา เทพพดาทั้งหลายบางพระองค์ว่าอันแล
 พรพุทเจ้ารู้ใจแห่งเทพพดาทั้งหลายนั้น พรพุทเจ้ามีใจมักไคร่ทำยังมก-
 ปาติหาริย^๑อันเปนอัสสจันมีมากนัก เพื่อว่าจักบันเทาเสียดังความสลึงสงไส
 แห่งเทพพดาทั้งหลายนั้น พรพุทเจ้าจึงเนรมิตจรมขรมแก้วกายขอบจักข
 พาพิกลาเสาเนรุราชได้หมื่นแหล่มมโนหมื่นโลกจักราวาพหือเสาคำแล้ว พาย
 ลุ่มมีชายแก้วอันเต็มแต่พื้นหมื่นโลกกจักราวาพแล อันว่าพรจันแลพรอาทิตย
 อันส่องแจ้งในหมื่นโลกจักราวาพหือเปนปรทิสตามส่องแจ้งอันมีดาวทั้งหลาย
 ในหมื่นโลกจักราวาพหือเปนภิดานกั้งพายบนแล้ว พรพุทเจ้าคำสำแดงยมก
 ปาฏิหาริยอันหือมีปรการกันต่างกันแล้ว พรพุทเจ้าค้อย่างเที่ยวไพบาด้วยดวง
 ยาวพายวันตก แลพายวันออก แลพายใต้ แลพายเหนือแห่งไม้มหาโพธิ์นั้น
 เสี่ยง ๗ วันในทีนั้นแล ได้ชี้ว่าจังกมเจตียแล รัสมิค้บ่อออกมาแต่ตนพรพุทเจ้า
 แล

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๖ หน้า ๓๖๖)

ส่วนคาถาจะยกเป็นภาษาบาลี เช่น

พรโพธิสัตเจ้าอันเปนบุพโพภิโยค คือว่าได้หือทานแล้ว มีในกาลเมื่อก่อน บุญ
 นั้นหากมาหือได้สุบสอดตนโพธิสัตเจ้า ได้นุ่งเครื่องอันเปนอรัหันตาแล เขา
 เพดเปนนักบวชตนปรเสดแล เหตุนั้น อาจานเจ้าทั้งหลายกล่าวยังคาถาดังนี้
 แล

อตุตมตถปริกษาเร	ธาเรตฺวา พุรหฺมโน ภูเต
อภูจเร ปฏิปชฺชิตฺวา	ธาเร ทุสฺสยฺคฺมปี
จ ตทาย มหาพุรหฺมา	พุรหฺมโลเก มโนรมฺม
ทฺวาทสโยชฺชนฺตถพุเพธึ	ทฺสฺสธฺมฺมปี อการยิ

โพธิสตโต อันว่าโพธิสัตเจ้าทรงยังสมณปริกษารอันปรเสด ๘ ปรกานอัน
 มหาพรหมนำเอามาหือแล้ว

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๔ หน้า ๓๖๖)

^๑ ยมกปาติหาริย

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนมี ๒ ส่วน คือ ส่วนสังเขปกับส่วนนิตถาร ส่วนสังเขปมีความยาวเพียง ๑ ผูก

ค. ประวัติ

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน อักษรธรรมล้านนา ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง บางฉบับอาจบอกชื่อผู้จาร ปีที่จารบอกเป็นจุลศักราช

บำเพ็ญ ะวิน (๒๕๓๒) ได้ปริวรรตใบลานฉบับของวัดขันแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นอักษรไทย ใบลานฉบับนี้สถาบันวิจัยสังคมได้ถ่ายไมโครฟิล์มไว้ เลขที่ ๘๔๑๓.๐๐๑#๐๐๑-๐๐๗ ตัวใบลานระบุว่าจารขึ้นระหว่างปี จ.ศ. ๑๑๙๖-๑๑๙๗ (พ.ศ. ๒๓๗๗-๒๓๗๘) บำเพ็ญ ะวิน (๒๕๓๒: (๒๐)) กล่าวว่า เป็นต้นฉบับสมบูรณ์ที่เก่าที่สุดที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีอยู่ในขณะนั้น

ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๕) โครงการอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานล้านนา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สืบค้นพบต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนฉบับสมบูรณ์ที่เก่ากว่าฉบับวัดขันแก้วอีกหลายฉบับ ได้แก่ ที่วัดนันทาราม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และที่วัดนาบึง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน พบที่ละ ๓ ฉบับ จารในปี จ.ศ. ๑๑๗๑ (พ.ศ. ๒๓๕๒) , ๑๑๗๙ (พ.ศ. ๒๓๖๐), ๑๑๙๓ (พ.ศ. ๒๓๗๔) และ จ.ศ. ๑๑๔๙ (พ.ศ. ๒๓๓๐), ๑๑๖๘ (๒๓๔๙), ๑๑๗๓ (๒๓๕๔) ตามลำดับ ส่วนที่วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดน่าน และที่วัดศรีล้อม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง พบที่ละฉบับ จารในปี จ.ศ. ๑๑๖๙ (พ.ศ. ๒๓๕๐) และปี จ.ศ. ๑๑๘๐ (พ.ศ. ๒๓๖๑) ตามลำดับ ใบลานปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนฉบับสมบูรณ์ที่เก่าที่สุดพบที่วัดบ้านหลุก อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง จารในปี จ.ศ. ๑๑๔๒ (พ.ศ. ๒๓๒๓)

ง. จำนวนปริเฉท

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน อักษรธรรมล้านนา มี ๙ ปริเฉท ต้นฉบับของวัดขันแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ ให้ชื่อปริเฉททั้ง ๙ ไว้ครบถ้วนดังนี้

๑. คพุภานิกุขมนปวิวัตต
๒. ลกขณปวิวัตต
๓. ราชากิเสกปวิวัตต
๔. อภินิกุขมนปวิวัตต
๕. ทุกุกรกิริยาปวิวัตต
๖. มารวิชยปวิวัตต
๗. ปถมสมุโพธิปวิวัตต
๘. พุรหุมชฺฌเมสนปวิวัตต
๙. ฌมฺมจกุกปฺปวตฺตณปวิวัตต

จ. เนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องเริ่มต้นบทพุทธประณามพจน์ แล้วตามด้วยคาถาที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า เสตจฺจตุตฺ... แล้วกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เรื่อยไปจนประสูติ เสด็จออกมหาภิเนษกรรม ณ ทรงแสงหนทางเพื่อความหลุดพ้น ผจญพญามาร ได้ตรัสรู้ และไปจบในตอนพระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ ส่วนปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนฉบับสังเขป (๑ ผูก) เนื้อเรื่องจบเพียงพระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานกถาภายหลังตรัสรู้ได้ใหม่ ๆ

ฉ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา

ต้นฉบับที่ใช้ศึกษาใช้ต้นฉบับของวัดบ้านหลุก อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เลขที่สำรวจ ๐๒๐๐๑๐๐ จารในปี จ.ศ. ๑๑๔๒ (พ.ศ. ๒๓๒๓) ต้นฉบับมีจำนวน ๙ ผูก สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ถ่ายไมโครฟิล์มไว้ ผู้วิจัยได้ขออนุญาตทำสำเนามาศึกษา

๓.๒.๘ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน

ก. ต้นฉบับ

ในบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติ รัชมั่งคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ พบปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานจำนวน ๓ ฉบับ ดังนี้

เลขทะเบียน	จำนวนผูก	ปีที่จาร (พ.ศ.)	สถานที่พบ
ข.ม.ป. ๒๗๕/๑-๑๕, ๕ก	๑๖	-	-
ข.ม.ป. ๓๔๓๖/๑	๑	-	วัดหาดสูง ต. หาดเสี้ยว อ. ศรีสัชนาลัย จ. สุโขทัย
ข.ม.ป. ๒๗๙๑/๑-๘	๘	๒๔๖๕	วัดหาดสูง ต. หาดเสี้ยว อ. ศรีสัชนาลัย จ. สุโขทัย

ส่วนบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติ จังหวัดนครพนม พบจำนวน ๑๐ ฉบับ ดังนี้

เลขทะเบียน	จำนวนผูก	สถานที่พบ
น.พ.ป. ๕๒๐/๑	๑	วัดธาตุเรณู อ. เรณูนคร จ. นครพนม
น.พ.ป. ๒๔๐๘/๗, ๑๒	๑	วัดพระธาตุพนม อ. ธาตุพนม จ. นครพนม
น.พ.ป. ๒๕๙๑/๕	๑	วัดพระธาตุพนม อ. ธาตุพนม
น.พ.ป. ๒๗๔๔/๔	๑	วัดธาตุเรณู อ. เรณูนคร จ. นครพนม
น.พ.ป. ๓๐๑๖/๒	๑	วัดยอดแล้วศรีวิชัย ต. ในเมือง อ. เมือง จ. มุกดาหาร
น.พ.ป. ๓๑๐๖/๑	๑	วัดบัวขาว ต. โคกหินแฮ่ อ. เรณูนคร จ. นครพนม
น.พ.ป. ๓๑๔๖/๔	๑	วัดธาตุเรณู อ. เรณูนคร จ. นครพนม
น.พ.ป. ๓๑๘๕/๘	๑	วัดธาตุเรณู อ. เรณูนคร จ. นครพนม
น.พ.ป. ๓๒๐๖/๑๘	๑	วัดธาตุเรณู อ. เรณูนคร จ. นครพนม
น.พ.ป. ๓๓๑๙/๖, ๘	๒	วัดธาตุเรณู อ. เรณูนคร จ. นครพนม

กลุ่มวิทยาลัยครูภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมหาวิทยาลัยขอนแก่นได้ร่วมมือกันสำรวจใบลานทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๖-๒๕๒๙ โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากมูลนิธิโตโยต้า ประเทศญี่ปุ่น และได้จัดทำบัญชีรายชื่อไว้จำนวนมากถึง ๑๔ เล่ม ในบัญชีสำรวจเอกสารโบราณ ๑๔ เล่มนี้ ปรากฏรายชื่อปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานจำนวนมาก เก็บรักษาไว้ในวัดต่างๆ ในจังหวัดนครราชสีมา, สุรินทร์, ศรีสะเกษ, อุบลราชธานี, ขอนแก่น, เลย, อุดรธานี, หนองคาย, สกลนคร, นครพนม, มหาสารคาม, ร้อยเอ็ด, ยโสธร, กาฬสินธุ์ และมุกดาหาร

ส่วนจรรยา คงเจริญ^๑ (๒๕๓๒) พบปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานจำนวน ๔ ฉบับ ได้แก่ ฉบับวัดใหม่ทองสว่าง อำเภอวารินทรสาราณ จังหวัดอุบลราชธานี, ฉบับวัดบังวัด อำเภอวารินทรสาราณ จังหวัดอุบลราชธานี ๒ ฉบับ และฉบับวัดบกน้อย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ๑ ฉบับ

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานฉบับวัดใหม่ทองสว่างเป็นใบลานสมบูรณ์จำนวน ๒๙ ผูก จารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘

ฉบับวัดบังวัด ฉบับหนึ่งจารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ มี ๓๑ ผูก แต่ผูกที่ ๑๐, ๑๑, ๑๖, ๒๒, ๒๘ และ ๓๐ ขาดหายไป อีกฉบับหนึ่งพบผูกที่ ๑๑ เพียงผูกเดียว

ส่วนวัดบกน้อยจารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ มีจำนวน ๓๑ ผูก แต่ผูกที่ ๑๕ และ ๒๘ ขาดหายไป

เมื่อผู้วิจัยเดินทางไปวัดใหม่ทองสว่างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒ พบว่าต้นฉบับของวัดใหม่ทองสว่างซึ่งเป็นฉบับที่ จรรยา คงเจริญ เคยศึกษาในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเรื่องปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสานจากต้นฉบับวัดใหม่ทองสว่าง จังหวัดอุบลราชธานี” ได้สูญหายไป จรรยา คงเจริญได้ขอยืมต้นฉบับของวัดใหม่ทองสว่างมาถ่ายเอกสาร แล้วคืนแก่วัดภายในวันเดียว เจ้าอาวาสให้ข้อมูลว่า ภายหลังมีผู้อื่นขอยืมไปอีก แต่มิได้นำกลับมาคืน ส่วนสำเนาที่จรรยาทำไว้ได้ให้สถาบันราชภัฏจังหวัดนครสวรรค์ขี้มไป และหายไปเช่นกัน จึงจำเป็นต้องตามหาปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานฉบับสมบูรณ์ฉบับอื่น

ผู้วิจัยเดินทางไปตามวัดต่างๆ มากกว่า ๕๐ วัดในจังหวัดต่างๆ ตามที่ระบุไว้ในบัญชีเอกสารโบราณของกลุ่มสหวิทยาลัยครุภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมหาวิทยาลัยขอนแก่น ปรากฏว่า พบต้นฉบับเพียง ๑๒ ผูกที่วัดบ้านจิว หมู่ ๑๙ ตำบลสาวตี่ อำเภอเมืองฯ จังหวัดขอนแก่น ประกอบด้วยใบลานผูกที่ ๓, ๕, ๖, ๗, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๒๕ และ ๒๖

ใบลานฉบับวัดบ้านจิวนี้ ที่ทำใบลานผูก ๗ มีข้อความเขียนด้วยลายมือใหม่ เป็นอักษรไทยกลางว่า “ปถมสมโพธิ บ้านหนองกอย ต. แดงใหญ่ อ. เมือง จ. ขอนแก่น” อาจเป็นไปได้ว่า วัดบ้านจิวมีใบลานจากบ้านหนองกอยมาเทศน์ แล้วเก็บรักษาไว้ที่วัดบ้านจิวเรื่อยมา

^๑ ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นจระวรรณ คงเจริญ

ที่ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เก็บรักษาปฐมสมโพธิภาษาไทย อีสานไว้ ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่งเป็นฉบับรักที่บ มี ๔ ผูก ได้แก่ ผูกที่ ๑,๒,๓,๕,๙ ที่ท้ายผูก ๙ มีข้อความบอกว่า “ล้างไว้กับวัดบ้านทราย” ส่วนอีกฉบับหนึ่งเป็นฉบับลานดิบ พบผูกที่ ๔ เพียงผูกเดียว ปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ฉบับนี้ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมรวมไว้ในห่อเดียวกัน

ภายหลังผู้วิจัยได้สำรวจตามวัดต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกมากกว่า ๑๐๐ วัด ที่สุดได้พบปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานฉบับสมบูรณ์มากที่สุดที่วัดบ้านดอน หมู่ ๓ ตำบลกระโสม อำเภอเมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานี

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานหรือสำนวนอีสานเป็นวรรณกรรมขนาดใหญ่ ยาวถึง ๓๐-๓๑ ผูก แต่ต้นฉบับสมบูรณ์ที่เหลือมาถึงปัจจุบันมีน้อยมาก ทั้งๆ ที่พระอาวุโสในวัดยืนยมนั่นคงว่า เคยได้เห็นหรือเคยได้เทศน์ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน แต่ภายหลังต้นฉบับสูญหายหรือถูกทำลายไปหมด เนื่องจากผู้อ่านอักษรธรรมอีสานได้มีน้อย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่มีองค์กรที่เข้มแข็งคอยสืบสานวัฒนธรรมอีสานอย่างในล้านนา จึงไม่ได้ฟื้นฟูและส่งเสริมให้เยาวชนรุ่นใหม่เรียนอักษรธรรมอีสาน อีกทั้งผู้จารใบลานได้เหลืออยู่ไม่มากนัก ที่จารได้ก็เลิกจาร เพราะประเพณีสร้างหนังสือให้วัดหายไป ประกอบกับผู้สนใจฟังเทศน์ปฐมสมโพธิสำนวนอีสานมีน้อยลง พระที่เรียนเปรียญและฆราวาสที่เรียนนักธรรมได้เรียนพุทธประวัติฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระชินญาณวโรรส และฉบับสมเด็จพระสังฆราชสา (ปสุตเทว) และมีวรรณกรรมชื่อปฐมสมโพธิสำนวนใหม่ๆ อยู่จำนวนมากซึ่งหาอ่านได้ง่ายกว่า พระจึงเลิกเทศน์ปฐมสมโพธิสำนวนอีสานไป ปฐมสมโพธิสำนวนอีสานรวมทั้งวรรณกรรมอีสานอื่นๆ ถูกทิ้งขว้าง ปล่อยให้แตกตาดผ่น ถูกปลวกกิน ถูกไฟไหม้ เผาทิ้งเพราะต้องการสร้างกุฏิใหม่ นำไปปนทำพระพิมพ์ แม้กลุ่มสหวิทยาลัยคุณภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมหาวิทยาลัยขอนแก่นจะสำรวจเอกสารโบราณทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่มิได้ซื้อตู้เก็บคัมภีร์ ทำความสะอาดและบรรจุลงผ้าห่อให้ใหม่ ทำให้วัดที่พบใบลานส่วนใหญ่มิได้ใส่ใจดูแลในลานของวัด เหตุดังนี้ผู้วิจัยจึงใช้เวลามากกว่า ๓ ปีครึ่ง กว่าที่จะพบต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานที่ค่อนข้างสมบูรณ์

ล่าสุดผู้วิจัยได้พบปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานฉบับปริวรรตฉบับหนึ่ง สำนักงานลูก ส.ธรรมภักดี เป็นผู้ถือลิขสิทธิ์และพิมพ์เผยแพร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ ใช้ชื่อว่า **พระปฐมสมโพธิภาคอีสาน พิศดาร** ปฐมสมโพธิฉบับนี้พิมพ์ลงในใบลานใหม่เลียนแบบใบลานแบบจารของเก่า ยาว ๓๑ ผูก เนื้อเรื่องสมบูรณ์ ไม่มีรายละเอียดว่าใครเป็นผู้ปริวรรต ปริวรรตมาจากต้นฉบับใด เนื้อเรื่องและภาษาใกล้เคียงกับปฐมสมโพธิฉบับจารอักษรธรรมอีสาน แต่ปริวรรตออกมาโดยใช้

อักษรวิธีสมัยใหม่ ดังตัวอย่างเปรียบเทียบฉบับปริวรรตกับฉบับวัดบ้านดอนตอนพระอุปัชฌาย์คฤหัสถ์
พญามารไว้กับภูเขาดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ฉบับปริวรรต	ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ฉบับวัดบ้านดอน
<p>สามเณรก็จึงก้มกราบไหว้อย่นิ้วใส่หัว ข้าแต่พระ เป็นเจ้าองค์ดีตนวิเศษ</p> <p>ข้า่น้อยนี้เป็นผู้มีอายุประมาณได้ ๗ ขวบ เห็นสิ ฮับบได้ขอแท้โทษกร แต่ว่าสิหาผู้ให้อาสาต่างสิ ได้บ มหาเถระทั้งหลายจึงฮับคำว่าได้ตาม</p> <p>แท้แต่ใจ แต่ว่าสามเณรจักหาไผแท้สามเณรฮับ ฟ้าวบอก แต่่นั้น สามเณรจึงปอกเหตุเค้าตาม เรื่องแต่หลัง ยังมีภิกษุองค์หนึ่ง ท่านดับขันธแล้ว ลงไปบังเกิดอยู่ในพื้นสมุทรกว้างยานยาวเดี๋ยวนี ท่านนิรมิตผาสาดแก้ว ๗ ประการอันประเสริฐ พระรัตนะแก้วบมิได้หวั่นไหวเสียแล้ว อาหาร บิณฑบาตข้าวบฉนจักเทือ เป็นผู้ทรงวิชาญาณ อันเลิศล้ำดีแท้กว่าสองค์ แต่่นั้น ชื่อของท่านนั้น กิสนาคอุคุดต์แท้นามเดิมบได้เปลี่ยน เห็นพอผู้ ได้มารฮ้านพ่ายพัง แต่่นั้นมหาเถระเจ้ายินดี ชมชื่น ดูราสามเณร เดี๋ยวนีพระกิสนาค ท่าน หากยังอยู่หันหนีไปแท้แห่งใด สามเณรจึงตอบ ต้านบได้ไปไสยังอยู่ พระอรหันต์ก็จัดกัน ฟ้าวไปแท้เที่ยวพลัน พระอรหันต์สององค์ก็ดำ น้ำแทรกลงไปภายต่าเถิงพระกิสนาคเจ้า</p> <p>(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับปริวรรต ผูก ๓๑ ลาน ข)</p>	<p>สัมมเถรณก็จึงก้มกราบไหว้ ย่นิ้วใส่หัว</p> <p>ข้า่น้อยเป็นผู้อายุน้อยประมาณดูได้ ๗ ขวบ เห็นสิ รับบได้ ข้แท้โทษก่อน แต่ว่าสิหาผู้อื่นให้อาสา ต่างซีได้บ มหาเถรทั้งหลายจึงรับเจ้าว่าได้ตาม</p> <p>แท้แต่ใจ สัมมเถรณชหาไผแท้ สัมมเถรณrieb บอก แต่่นั้นสัมมเถรณจึงบอกเหตุเลื่องเดิมเค้า แต่หลัง ยังมีพรภิกษุของหนึ่ง ท่านดับขันแล้ว ลงไปเกิดอยู่ใต้พื้นสมุทรกว้างยานยาวเดี๋ยวนี ท่านนิรมิตผาสาดแก้ว ๗ ประการอันประเสียด ทานิ รตนั แก้วบได้หวั่นไหวเสียแล้วอาทานมีกั ดี บาดเข้าบสันจักเพื่อเป็นผู้ทรงวิชาญาณ อันเลิศล้ำดีแท้กว่าสอง ชื่อของท่านนั้นชื่อว่า คิสสานากแท้ นามเดิมบได้เปี่ยน เหนชีกผู้ ได้มายร้ายผายพัง แต่อันมหาเถรเจ้าทั้งหลาย ชมชื่น ดูราสัมมเถรณ เดี๋ยวนีพร-กิสสานาก ท่าน หากอยู่หันหนีไปแท้แห่งใด สัมมเถรณตอบ ต้าน บไปไสยังอยู่ พรอรหันทั้งหลายก็จัดกันพัง ฟ้าวไปแท้เที่ยวพลัน ให้พรอรหัน ๒ องดำชวด น้ำลงไปเมืองลุมเถิงพรกิสสานากเจ้า</p> <p>(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบ้านดอน ผูก ๓๑ หน้า ๔-๕)</p>

นอกฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานซึ่งยาว ๒๙ – ๓๑ ผูก ดังกล่าวแล้ว หอสมุดแห่งชาติ จังหวัดนครพนม ยังเก็บรักษาปฐมสมโพธิฉบับสังเขปไว้ฉบับหนึ่ง ได้มาจากวัดเทพนาคดา ตำบลฝั่งเต อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ใช้เลขทะเบียน น.พ.บ. ๑๙๒๙/๑ ใบประวัติรายการระบุว่า พระสุวรรณรังสี (เวียงจันทน์) เป็นผู้แต่ง

ข. สภาพและลักษณะ

ปฐมสมโพธิภาษาไทยฉบับวัดใหม่ทองสว่าง จารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘, ฉบับวัดบังวัด จารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐, ฉบับวัดบกน้อย จารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ และฉบับวัดบ้านจิว จารเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ส่วนฉบับวัดบ้านดอนไม่ระบุปีที่จาร ควรสังเกตว่า ต้นฉบับของวัดใหม่ทองสว่าง, วัดบกน้อย และวัดบ้านจิว ล้วนแต่มีอายุไม่เกิน ๘๐ ปี นอกจากนี้ปีที่จารล้วนแต่ใช้ปีพุทธศักราช ไม่ใช่จุลศักราช และบอกวันเดือนปีที่จารตามปฏิทินสุริยคติ ดังนี้

พิจารณาแล้วพอเวลางายเจ้าเอย ขอสุข ๓ ประการจงเกิดมีแต่ข้าพเจ้าผมเทิน
แล้ว ณ วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบกน้อย ทำยผูกที่ ๒๗, จรรยา คงเจริญ สำนวนจ-
ปริวรรต)

พิจารณาแล้วยามเช้า วันที่ ๒๒ เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วัน ๑ พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้ ๓
เดือน จึงสำเร็ดแล้ว พระภิกษุห่อมเป็นผู้เขียนไว้กับสาสนา ขอให้มืผล
มาก ๆ เทินเจ้าเอย...

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบังวัด ทำยผูกที่ ๓๑, จรรยา คงเจริญ สำนวนจ-
ปริวรรต)

พ้อออกพ้อชา นายไสน ส้างหนังสือปถมสมโพธิไว้เป็นสมบัตตี่วัดบ้านก้อใน
ในวันที่ ๘ ตุลาคม พอสอ ๒๔๘๙ ขอให้ข้าพเจ้าสิ้นกิเลส ถึงนิพพานเทิน ฯ

Cw

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดใหม่ทองสว่าง ทำยผูกที่ ๒๙, จรรยา คงเจริญ
สำนวนจ-ปริวรรต)

ปรถมมสมพคณิส้างเมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ ๕^๑ นายพินางลับเปนผู้จวน ช้ให้ได้
 บุนคูปาดแจ่งเหล็กจวน ฆวผลาสมว์ตฤทำเจอนิกข์ำเทิน นิพานบัตจาโยตุ เอว
 กัแล้วเท่านี้

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบ้านจิว ทำยผูกที่ ๑๐)

โบราณทั้งหมดที่พบเพิ่งจารขึ้นได้ไม่นาน สันนิษฐานได้ ๒ กรณี กรณีแรกปฐมสมโพธิ
 ภาษาไทยอีสานเพิ่งแต่งมาได้ไม่เกิน ๑๐๐ ปี ประการที่ ๒ อาจมีต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทย
 อีสานที่เก่ากว่าต้นฉบับที่พบในปัจจุบัน แต่ถูกทำลายไปจนหมดสิ้น เพราะในสมัยรัชกาลที่ ๕
 และ ๖ ทางการได้สั่งให้เผาทำลายโบราณที่จารด้วยอักษรธรรมอีสาน และบังคับให้ชาวอีสาน
 เรียนหนังสือไทย ด้วยเหตุผลด้านความมั่นคง เพื่อให้คนอีสานรู้สึกว่าเป็นคนไทยไม่ใช่คนลาว แม้
 จะได้จารขึ้นใหม่ในสมัยหลัง เมื่อหาผู้อ่านอักษรธรรมอีสานยากเต็มที่ โบราณเหล่านี้ก็ถูกทิ้งขว้าง
 โบราณปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานจึงสูญหายไปมาก ที่พบในปัจจุบันล้วนแต่เป็นฉบับที่จารขึ้น
 ใหม่จากโบราณเก่าที่ชำรุดมากทั้งสิ้น

เมื่อเปรียบเทียบปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานฉบับต่างๆ พบว่าเนื้อเรื่องและภาษาใกล้เคียงกัน แสดงให้เห็นว่าคัดลอกหรือถ่ายทอดมาจากฉบับดั้งเดิมเดียวกัน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาภาษาโดยละเอียด จะพบว่าไม่ตรงกันทั้งหมดทีเดียว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ฉบับวัดบ้านจิว

บัดนี้จักกล่าวถึงมหาบุหลุตราชาเจ้าเนาบันล้งองปรเส็ดชนะมานผาบแพ
 จวนช้ซ้อนเที่ยงคีนพระจิงยินดิแท้ไนใจชมชื่น เราควนช้พันทุกแท้ไปหน้าช้
 อยู่เออยน พระองจิงหันหลังเข้าโกทององปรเส็ด ป็นหน้าไปทิดกำ
 บัระภาตวันออกพระเนงเชิงนั้งแท่นแก้ว พระองเจ้าบติงหลับตา แล้วบมี
 ใจไหววันยกเอาดวงจิตขึ้นชมชานเบื้องต้นถึงจรดปายถึงบันจาชานแล้ว
 กับมาเบ็งต่ำเปียบเหมือดังบุคคลคนขึ้นบันไดผาสาดแก้ว กับป็นต่ำวลง
 เปนมมุดแท้ความสบายสุทยยัง บมีจิตอันไดมาแจกเข้าใจนั้น เทียงชั้นคั้น

^๑ พ.ศ. ๒๕๐๕

หากถึง**บัณฑมมซาน**แล้ว...

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบ้านจิว ผูก ๑๑)

ฉบับวัดใหม่ทองสว่าง

บัดนี้จักกล่าวถึง**มหาบุรุษตราขเจ้า**เนาบัลลังอันประเสียด พระองชนะผา
แพ้ว จวนซีขึ้นเที่ยงคืนพระคิดแท้ในใจชมชื่น เราควนซีได้พันทุกแท้ไป
หน้าอยู่สบาย พระจึงหันหน้า^๑เข้าโพทองต้นประเสียดไปทางทิศบัวรพาดาวัน
ออกพระนั่งเชิงนั่งแล้ว พระองเจ้าบตีง หลับตาแล้ว**บมีใจไหวหวั่น** ยกเอา
ช่วงจิตขึ้นจำเรินซานต้นเบื้องตั้งแต่ต้นซีเท่ารอดปลายถึง**บัณฑมซาน**แล้ว ลวง
กับลงมาเบื้องต่ำเปียบเหมือนดัง**บุคคล**ขึ้นบันไดผาสาดแก้ว กับป็นตาลวง
เปนอนุลมความสบายสุทธยั้ง บมีจิตอันใดซีมา**แซก**เข้าใจนั้น เที่ยงชั้นคั้น
หากถึง**บัณฑมมชิมมยาม**แล้ว...

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดใหม่ทองสว่าง ผูก ๑๑, จรรยา คงเจริญ ปวิวรรต)

ฉบับวัดบ้านดอน

บัดนี้จักกล่าวถึง**มหาบุรุษตราตราขเจ้า**เนาบัลลังอันประเสียด พระองชนะ
มานเผดร้าย จวนซีไ้เที่ยงคืน พระกยินดีแท้ในใจชมชื่นพันทุกแล้วไป
หน้าชืออยู่เออยน พระองหันหลังเข้าโพทองต้นไหย่ ป็นหน้าไปเบื้องบัวรพาดาวัน
ออกพรเนงเชิงนั่งแล้ว พระองเจ้าบตีงหลับตาแล้ว พระองเจ้าบ**ไหว**
ไหว ยกเอาดวงจิตขึ้นชมซานเบื้องต้นถึงเท่ารอดปลายถึง**ปัญญาซาน** แล้ว
กับลงมาพายต่ำเปียบเหมือนดัง**คน**ขึ้นบันไดผาสาดแก้ว กับขึ้นต่ำวงเปน
อนุดลมลวงความสบายสุทธยั้ง บมีจิตอันใดมา**แซก**เข้าใจนั้น เที่ยงชั้นคั้น
หากถึง**ยาม**แล้ว...

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบ้านดอน ผูก ๑๑)

^๑ ตามเนื้อความและเปรียบเทียบกับฉบับวัดบ้านจิวและวัดบ้านดอนน่าจะเป็น **หันหลัง** ผู้วิจัยไม่แน่ใจว่า
ต้นฉบับของวัดใหม่ทองสว่างเป็น **หันหน้า** หรือจรรยา คงเจริญ ปวิวรรตผิด

ที่เป็นเช่นนี้เพราะต้นฉบับดั้งเดิมอาจถ่ายทอดผ่านทางมุขปาฐะก่อน แล้วมาจารลงใบลานกันภายหลัง เมื่อคัดลอกต่อๆ กันมา คำที่ใช้จึงแตกต่างกันไป

ค. ประวัติ

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานไม่ระบุชื่อผู้แต่ง และไม่รู้แน่ชัดว่าแท้ที่จริงแต่งขึ้นในภาคอีสานของไทย หรือแต่งในลาว แล้วแปลงมาเป็นสำนวนอีสานของไทย ชาวอีสานส่วนใหญ่มักลงความเห็นว่าเป็นปฐมสมโพธิสำนวนที่คัดลอกมาจากปฐมสมโพธิสำนวนของลาว (สุภณ สมจิตร ศรีปัญญา, สัมภาษณ์, ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๐ และ เจ้าอาวาสวัดหมากมี, สัมภาษณ์, ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๓๕) แต่ความเห็นนี้ขัดกับข้อเท็จจริง เพราะไม่พบปฐมสมโพธิสำนวนเดียวกันนี้ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในทางตรงกันข้ามในลาวพบปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ อีก ๒ สำนวน คือ ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย และปฐมสมโพธิสำนวนร้อยกรอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยได้สำรวจพบต้นฉบับจำนวนมาก

ผู้วิจัยพบว่า เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานส่วนใหญ่ตรงกับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคล้ายกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ มากเป็นพิเศษ นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาสอดคล้องกับปฐมสมโพธิภาษามอญซึ่งอ้างว่าแปลมาจากฉบับภาษาบาลีด้วย จึงสันนิษฐานว่าปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานแปลมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม บางตอนแปลแบบรักษาความในภาษาบาลีไว้เคร่งครัด แต่บางตอนก็เป็นแต่เพียงเก็บความมาแล้ว และแทรกเรื่องที่ค้นได้มาจากคัมภีร์อื่นเข้าไปและอธิบายขยายความไว้โดยแจ่มแจ้ง ทำให้ผู้ฟังซึ่งก็น่าจะเป็นชาวไทยอีสานเข้าใจเรื่องและติดตามเรื่องซึ่งมีขนาดยาวได้โดยง่าย

ง. จำนวนปริเฉท

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานเล่าเรื่องต่อเนื่องกันไป ไม่ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นปริเฉท อย่างไรก็ตามเนื้อหาของผู้ที่ ๑ และผู้ที่ ๒ จบใกล้เคียงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีปุพพภาค และปัจฉิมภาคตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีคำให้เห็นว่าปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานพยายามแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอนๆ เช่นกัน แต่วิธีแบ่งไม่ตรงกับปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ เช่น เมื่อจบตอนพระพุทธเจ้าเทศน์โปรดนาง บอกว่าจบตอนพิมพาหายโคก ดังนี้

จึงนำคาถาตนเปนนทำอันประเสียดให้แมรอาหุนฟังถึถ้วนเหนแ้งคู้อัน ดูราภิมพาอย่าได้
 สงไสแท้ตามความคิดอ่าน ยิงคืดยั้งมีความเดื่อดร้อนหมองใหม่เข้าใส่โต ควนที่ซันตีตั้ง
 ด้บปรทานไนลก จึงชียายบายเบืองเวรร้ายแต่หลัง พรจึงพันรนาเลืองซันตีอันประเสียด
 เปนนทำอันล้าเลิด นางแก้วเชือฟัง นางจิงค้อยตั้งสันตีซันใจบานเสมอเก่า น้ำตาจิงค้อย
 เหือดแห่งหมดความลำบาก นางกัมขาบไหว้เอาตีนเจ้าใส่หัว นางจิงเจียหน้าได้แลดู
 พุทบาท ตั้งใจฟังเทศสนาบได้ฟังปานเลือนไหลด นางกัมขีปิตยีนตีซันในทำเปนนอันยั้ง
 เปียบเหมือนดังชียั้งได้ ใจเหลืออมสองใส่พ้แต่จบบดถ้วนพรทำอันประเสียด สัดทั้งหลาย
 ได้สำเลดพรโสตามากล้นปรมาณถึงแปดหมื่น ละทมม ๓ ปรกานได้แล้ว ใจอันซันบาน
 พ้เมื่อถึงเวลาแล้ววงพุทโธเสลดเลิกบัลีสัดทั้งหลายก็คีนสู้ห้องสถานแห่งตน **นิตุถิต์**
บันภิมพาหายสกแล้ว

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบ้านดอน ผูก ๑๙ หน้า ๔-๕)

เหตุที่ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานมีข้อความระบุว่าจบเนื้อความตอนพิมพาหายเศร้า
 โศกเป็นเพราะอาณัจกรล้านนา ล้านช้าง และสิบสองพันนา มีวรรณกรรมเรื่องพิมพาพิลาปหรือ
 พิมพาชนะนึ่งัวแยกเป็นวรรณกรรมเอกเทศ ข้อความบอกจบความตอนพิมพาพิลาปในปฐม-
 สมโพธิภาษาไทยอีสานเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งได้ค้นคว้าวรรณกรรมอื่นๆ ประกอบการ
 เรียงเรียง

ผู้วิจัยพบว่าปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานมีความสัมพันธ์กับปฐมสมโพธิภาษาบาลี
 อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ เพราะมีเนื้อหาสำคัญบาง
 ประการเหมือนกัน และแตกต่างกับปฐมสมโพธิจำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ-
 ประมานูชิตชิโนรส ทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทยอย่างเห็นได้ชัด (ดู ๔.๓.๑.๓ และบทที่
 ๕)

จ. เนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานเป็นประวัติของพระพุทธเจ้าที่สมบุรณ์ เรื่อง
 เริ่มต้นตั้งแต่การวิวามงคระหว่างพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา แล้วจึงเล่าถึง
 พระโพธิสัตว์ประทับในสวรรค์ชั้นดุสิต จากพระโพธิสัตว์จุติลงมาเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ แล้ว
 เเดินเรื่องเรื่อยไป จนพระโพธิสัตว์เจริญวัย อภิเษก หนีบวช แสวงธรรม ผนวกรรม ตรัสรู้ เผยแพร่

ธรรม โปรดพระญาติ ปริณิพพาน เหตุการณ์หลังปริณิพพานเล่าไปจนถึงเรื่องพระอุคฺคปต์ปราบ
พญามาร

จ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษา ได้แก่ใบลานฉบับวัดบ้าน
ดอน อำเภอเมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานี เจ้าอาวาสวัดบ้านดอนได้กรุณาให้ผู้วิจัยยืมต้นฉบับจริง
มาศึกษา

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานฉบับวัดบ้านดอน เป็นฉบับล่องชาด มีจำนวน ๓๑ ผูก แต่
ละผูกประกอบด้วยใบลานประมาณ ๑๐-๑๔ ใบ จารด้วยอักษรธรรมอีสาน แต่ละหน้าจาร ๔
บรรทัด ตัวใบลานอยู่ในสภาพดี ตัวอักษรคมชัดเจน ใบปิดปกใบลานไม่จารข้อความใดๆ ไว้ แต่ที่
หน้าแรกของแต่ละผูก จะจารชื่อคัมภีร์และเลขบอกลำดับผูกไว้ที่ขอบทางซ้ายมือของใบลาน ชื่อ
เรื่องจารไว้ว่า **บัตถมมสมพต** หรือ **บัตถมมสมพต** และจารบอกเลขลำดับผูกและเลขลำดับใบ
ลานไว้ที่ขอบทางซ้ายมือในหน้าหลังของใบลานแต่ละใบ ทำยใบลานผูกที่ ๒๐ และผูกสุดท้ายมี
ข้อความออกชื่อผู้สร้างและผู้จาร แต่ไม่ระบุปีที่จาร ดังนี้

หลวงปู่ดำแลเป็นผู้เขียน ช้ได้บุญมาก ๒ ช้ให้รอดพ้นรยาแลลูกหลานเหลนทุก
คนทุกคนก้ข้าเทิน นิพานบัดใจโย โหตุ

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบ้านดอน ผูก ๒๐ หน้า ๑๙)

หลวงปู่ดำแลเป็นผู้เขียน ช้ให้ได้บุญมาก ก้ข้าเทิน นิพานบัดใจโย โหตุ ฯ แม่
หนูแกนสูงผู้สร้าง ช้ให้ได้บุญมาก ๒ ก้ข้าเทิน ช้ให้ถึงสุข ๓ ปรกาน มีนืรพพาน
เปนที่แล้ว ฯ

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบ้านดอน ผูก ๓๑ หน้า ๒๔)

ต้นฉบับของวัดบ้านดอนนี้แม้จะจารต่อเนื่องตั้งแต่ผูกที่ ๑ ถึงผูกที่ ๓๑ แต่ก็ไม่ใช้ฉบับ
สมบูรณ์ทีเดียว ที่ผูกที่ ๔ มีจำนวนใบลานเพียง ๕ ใบ และเนื้อความไม่ต่อกับผูกที่ ๙ แสดงว่าใบ
ลานหลุดหายไป ๕-๗ ใบ ความสำคัญตอนที่หายไปคือตอนพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทุกรกิริยา

นอกจากผู้วิจัยจะได้ต้นฉบับจากวัดบ้านดอนมาศึกษาแล้ว ผู้วิจัยยังได้รับความกรุณาจากจรรยา คงเจริญ กรุณามอบต้นฉบับลายมือฉบับที่ปริวรรตจากฉบับวัดใหม่ทองสว่าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ให้ไว้ศึกษาเปรียบเทียบกับต้นฉบับของวัดบ้านดอนอีกด้วย ในงานวิจัยนี้จะใช้ฉบับวัดบ้านดอนเป็นหลัก หากต้องอ้างอิงเนื้อความส่วนที่หายไปของผู้ที่ ๘ จึงจะอาศัยฉบับปริวรรตของจรรยา คงเจริญ ในงานวิจัยนี้ จะไม่ใช้ฉบับปริวรรตของโรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี

๓.๒.๙ ปฐมสมโพธิภาษามอญ

ก. ต้นฉบับ

ณัฐินี พรหมเกิด (๒๕๓๐) เป็นบุคคลแรกที่กล่าวถึงและศึกษาปฐมสมโพธิภาษามอญ ต้นฉบับที่ณัฐินีศึกษาเป็นต้นฉบับของวัดคงคาราม อำเภอโพธิ์ราม จังหวัดราชบุรี เป็นใบลานจำนวน ๘ ผูก ใช้ภาษามอญปนภาษาบาลี

ต้นฉบับที่ ณัฐินี พรหมเกิด (๒๕๓๐) ศึกษา ปัจจุบันเหลือหลักฐานเพียงผูกเดียว คือ ผูกที่ ๑ ซึ่ง ณัฐินี พรหมเกิด ได้ทำสำเนา ปริวรรต และแปลเป็นภาษาไทย ไว้ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเรื่องปฐมสมโพธิจากต้นฉบับวัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี” ใบลานผูกที่ ๑ นี้กับทั้งเนื้อเรื่องย่อของแต่ละผูกที่ ณัฐินี ได้ย่อไว้ในวิทยานิพนธ์ ทำให้ทราบว่า ปฐมสมโพธิภาษามอญฉบับที่ณัฐินีศึกษา เป็นสำนวนเดียวกับฉบับอื่นๆ ที่ผู้วิจัยพบ เพียงแต่ใบลานแต่ละผูกของฉบับที่ณัฐินีศึกษา มีจำนวนหน้าลานมากกว่า ผูกที่ ๑ มีจำนวนมากถึง ๖๘ หน้าลาน (ณัฐินี พรหมเกิด, ๒๕๓๐: ๒๘๕) เข้าใจว่า ผูกอื่นๆ มีจำนวนหน้าลานพอๆ กัน รวมเนื้อเรื่องทั้งหมด จึงมีเพียง ๘ ผูก ขณะที่ใบลานของวัดศาลาแดงเหนือมี ๑๒ ผูก ผูกละ ๔๘ หน้าลาน

ณัฐินีได้เดินทางไปวัดคงคาราม เพื่อช่วยผู้วิจัยค้นหาต้นฉบับที่เคยศึกษา แต่ค้นไม่พบ เมื่อผู้วิจัยเดินทางไปด้วยตนเอง ก็ค้นไม่พบต้นฉบับดังกล่าวเช่นกัน จึงสรุปในขั้นแรกนี้ว่า ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษามอญฉบับสมบูรณ ๘ ผูกที่ณัฐินีเคยศึกษานั้นหายไป อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้พบปฐมสมโพธิภาษามอญฉบับอื่น ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่งมี ๙ ผูก ผูกที่ ๑-๙ อีกฉบับหนึ่งมี ๗ ผูก ผูกที่ ๒-๘ ต้นฉบับทั้ง ๒ นี้ เป็นฉบับไม่สมบูรณ

ผู้วิจัยได้พยายามค้นหาต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษามอญตามวัดมอญต่างๆ ในจังหวัดราชบุรี, สมุทรปราการ, กรุงเทพฯ นนทบุรี และปทุมธานี ในที่สุดได้ต้นฉบับสมบุรณ์ที่วัดศาลาแดงเหนือ ตำบลเชียงรากน้อย อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี

ปฐมสมโพธิภาษามอญมีฉบับที่เป็นร้อยกรองเช่นเดียวกับฉบับภาษาลาว มีความยาวเพียง ๑ ผูก ต้นฉบับที่พบเป็นสมบัติส่วนตัวของพระครูโชติธรรมสุนทร (ช่วง โชติปาโล) แห่งวัดอาวธวิภิกขิตาราม บางพลัด กรุงเทพฯ

ข. สภาพและลักษณะ

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษามอญทั้ง ๓ ฉบับที่ผู้วิจัยพบนั้น ๒ ฉบับที่พบที่วัดคงคาราม อยู่ในสภาพดีมาก ส่วนต้นฉบับของวัดศาลาแดงเหนือมีสภาพเก่ากว่า สายสนองส่วนใหญ่ขาดแต่ใบลานทุกใบรวมอยู่ในห่อผ้าเก่าๆ เดียวกัน

ปฐมสมโพธิภาษามอญแต่งด้วยภาษามอญแต่มีภาษาบาลีเข้ามาแทรกปนเป็นระยะข้อความภาษาบาลีหลายตอนที่แทรกเข้าไปนั้นค่อนข้างยาว และยกคาถาภาษาบาลีประกอบเป็นระยะ

ค. ประวัติ

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษามอญทุกฉบับที่ผู้วิจัยค้นพบ ไม่มีข้อความบอกไว้ในต้นฉบับว่า ผู้แต่ง ผู้สร้าง ผู้จาร เป็นใคร และสร้างและจารขึ้นเมื่อไร

ณัฐฉิณี พรหมเกิด (๒๕๓๐: ๕๙-๖๐) กล่าวถึงที่มาของปฐมสมโพธิภาษามอญไว้ว่า

ปฐมสมโพธิมอญ ฉบับวัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี เป็นคัมภีร์ใบลานภาษามอญที่ได้รับอิทธิพลจากพม่า เป็นคัมภีร์พุทธประวัติซึ่งได้มีการจารต่อกันมาตั้งแต่ครั้งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดราชบุรี...ปฐมสมโพธิฉบับภาษามอญที่ปรากฏอยู่นี้ มีเนื้อหาเป็นธรรมประวัติ นิยมแต่งกันในสมัยโบราณ เป็นหลักฐานแสดงถึงความสัมพันธ์และการรับอิทธิพลทางด้านศาสนาระหว่างพม่า มอญ และล้านนา

แต่ผู้วิจัยเห็นว่าปฐมสมโพธิภาษามอญไม่ได้แต่งหรือแปลในประเทศพม่าหรือประเทศมอญ และไม่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมพุทธประวัติของพม่า ปฐมสมโพธิภาษามอญแปลมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทย และแปลในประเทศไทยนี้เอง ดังหลักฐานต่อไปนี้

๑) ที่ปกหน้าและหลังของผู้ที่ ๑ และที่ปกหลังของผู้ที่ ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒ ของฉบับวัดศาลาแดงเหนือ มีคำว่า **สแก้ปถมสมโพธิ** หรือ **เสกปถสมโพธิ** แปลว่า “ปฐมสมโพธิแปลโดยอรรถ” เป็นหลักฐานชี้ชัดว่า ปฐมสมโพธิภาษามอญเป็นสำนวนที่แปลมาจากสำนวนภาษาบาลี

๒) เมื่อเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ พบว่า ปฐมสมโพธิภาษามอญมีเนื้อหาใกล้เคียงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับเดิม คือฉบับวัดโรคา, ฉบับหอมณเฑียรธรรม และฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ มากที่สุด (ดู บทที่ ๔, ๖)

๓) เมื่อสอบข้อความภาษาบาลีที่ใช้แต่งสลับกับภาษามอญในปฐมสมโพธิภาษามอญกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับสำนวนเดิม และฉบับสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส พบว่าเป็นข้อความเดียวกันดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษามอญ

ทเวเม ภิกขเว อนนตา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพทา. กตเม เทว โย กาม-
 สุขลฺลิกานฺุโยโค อตฺตกิลมถานฺุโยโค ตาเมสุ กามสุขลฺลิกานฺุโยโค โย
 กามเสสุ กามฉนฺุโท กปรากามนินฺุติ กามตณฺุหา กามปิปาโส กามปริลาโห
 กามเมติเยว สนฺุโต

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผู้ก ๘ ลาน ตี)

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอมณเฑียรธรรม

ทเวเม ภิกขเว อนนตา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพทา ฯ กตเม เทว ฯ กาม-
 สุขลฺลิกานฺุโยโค อตฺตกิลมถานฺุโยโค ฯ กตโม จ กามสุขลฺลิกานฺุโยโค ฯ
 โย กามเสสุ กามฉนฺุโท กามราโค กามนินฺุติ กามตณฺุหา กามปิปาโส

กามปริธาโห กามปริเยสนา...

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ขอม หอมณเข็ยร ผูก ๑๓ ถาน ฌ)

**ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ส่วนวรรณคดีเจ้าพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต
ชิโนรส**

ทเวเม ภิกขเว อนุตตา ปพพชิตน น เสวิตพพา กตเม เทว กามสุขลลิกายโค
อดตกิลมถานุโยโค กตโม จ กามสุขลลิกานุโยโค โย กามesu กามฉนุโท
กามราโค กามนนุติ กามตณหา กามปิปาสา กามปริฟาโห กาม-
ปริเยสน...

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑๒๔)

เทียบพระเวทย์ปิฎก มหาวรรค

ทเวเม ภิกขเว อนุตตา ปพพชิตน น เสวิตพพา ฯ โย จายั กามesu กาม-
สุขลลิกานุโยโค หีนโน คมโม ไปถุชชนิโก อนริโย อนตถสญหิตโต โย จายั อดต-
กิลมถานุโยโค ทุกโข อนริโย อนตถสญหิตโต เอเต เต ภิกขเว อุกา อนูเต
อนุปคम्म มชฺฐิมมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสสมุพฺพธา จกฺขกรณี ฌาณกรณี
อุปสมาย อภิถุถาย สมุโพธาย นิพฺพานาย สัมมุตตติ ฯ

(วินย ๔/๑๓)

๔) มีภาษาไทยเข้าไปปน เช่น ใช้คำเรียกมาตราที่ดินว่า **ไร่** ปรากฏในผูกที่ ๕ ตอน
พระโพธิสัตว์เสด็จออกมหาภิเนษกรมณณ์ ดังนี้

โพธิสตุตฺตฐฐฐฐฐฐฐฐฐ (...)นกุณฺฐทุโทษลฺวากุลากรังอนุมนาที่มอาจิปลฺสรุณฺว
เตตรมคฺวุเกลาพฺลະนุโกโสมสังสากีฯ โพธิสตุตฺตทุมังปงฺวัตานเทสกรุณฺคฺหุฯ
กุณฺฐอนุมนาที่ปุมมฺกุสฺลั้ว คัมภจาคุสพฺพิติยาริตฺตุมิตฺติ **ราย** คฺวุ ๑๕ **ราย** รฯ

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๕ หน้า ฌ)

—พระโพธิสัตว์ผู้มีศรัทธาขับม้าด้วย อรุสทุโท ข้ามฝั่งแม่น้ำอินทมนาทิ ไปถึง ฝั่งโน้นแล้ว จะได้ข้ามพ้นฝั่งโสมสงสาร พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ นั้นแล้ว แม่น้ำอินทมนาทินี้มีสวนกว้างได้ ๘ อสุพุพิติ ถ้านับจำนวนเป็นไร่ได้ ๑๕ ไร่ แล้ว

พระครูโชติธรรมสุนทร (ช่วง โชติปาโล) (สัมภาษณ์, ๒๒-๒๓ กรกฎาคม ๒๕๔๕) แสดง ความเห็นว่า คำว่า ไร่ เป็นคำที่ภาษามอญไม่ใช่ คำนี้เป็นคำเฉพาะที่คนมอญที่อาศัยอยู่ใน ประเทศไทยยืมเข้าไปใช้

ไม่มีหลักฐานแน่นอนว่าปฐมสมโพธิภาษามอญแปลเมื่อใด สันนิษฐานว่า แปลก่อนที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจะทรงชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลี คือก่อน รัชกาลที่ ๓ แต่พบว่าเนื้อความในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสอดคล้องกับปฐมสมโพธิภาษา บาลี อักษรขอม จำนวนเดิม คือ จำนวนฉบับวัดโรคา, ฉบับหอสมุดเทียนธรรม และฉบับหอสมุด แห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ มากกว่าฉบับภาษาบาลีของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ- ปรมานุชิตชิโนรส (ดู บทที่ ๔) กล่าวคือเนื้อเรื่องไม่ต่อออกไปถึงเรื่องการต่อสู้ระหว่างพญามารกับ พระอุคุตต์ และไม่ขยายเนื้อเรื่องเกี่ยวกับสกุमार, ภัททิกุมาร, ชฎิล ๓ พี่น้อง ให้ยืดยาวออกไปจนเกิดเป็นปริศนาใหม่เหมือนปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระ

๕) ปัจจุบันยังไม่มีรายงานว่าพบวรรณกรรมชื่อปฐมสมโพธิในประเทศพม่า วรรณกรรม พุทธประวัติฉบับพม่าที่วงวิชาการรู้จักได้แก่ มาลาลังการัตถุ (ดู ๒.๑.๔)

ง. จำนวนปริศนา

ปฐมสมโพธิภาษามอญแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๗ ปริศนา ชื่อปริศนาจะบอกไว้ตอนท้าย ของแต่ละปริศนา ยกเว้นปริศนาสุดท้าย ไม่ได้ใช้ชื่อไว้ ชื่อปริศนาส่วนใหญ่ตรงกับปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับวัดโรคา และฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ แต่ปฐมสมโพธิภาษามอญลำดับปริศนาดุสิตปริวัตต์เป็นปริศนาที่ ๑ และให้ปริศนา มงคลวิวาหปรกรณ์เป็นปริศนาที่ ๒ เมื่อพิจารณาจากเนื้อเรื่องของปริศนาสุดท้ายกับทั้งอ้างอิงกับ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ทั้ง ๒ ฉบับดังกล่าว ทำให้อนุมานได้ว่า ชื่อปริศนาสุดท้ายคือ ชาติวิวัชชนปริวัตต์ ชื่อปริศนาทั้งหมดของปฐมสมโพธิภาษามอญมีดังนี้

ปริเฉทที่ ๑	ตสุลิตาปริวัตโต ^๑	ปรากฏในผูก ๑ ลาน กาว
๒	มงคลวิวาหปการณ	ผูก ๒ ลาน ชู
๒	คพุกปริวัตต์	ผูก ๓ ลาน งาว
๓	ลกขณปริวัตโต	ผูก ๓ ลาน จัว
๔	ราชาภิเศก ^๒	ผูก ๔ ลาน ช
๕	มหาภินิภขมน	ผูก ๕ ลาน ฉู
๖	ทุกขจริยา ปริวัตโต	ผูก ๕ ลาน เญ
๗	พุกุทธราชา ปริวัตโต	ผูก ๖ ลาน ฎัว
๘	มารวิชัยปริวัตต์	ผูก ๖ ลาน ฐะ
๙	อภิสมุโพธิปริวัตโต	ผูก ๗ ลาน เทา
๑๐	โพธิสพพญญปริวัตโต	ผูก ๗ ลาน เฒ
๑๑	พุรหมชฌแสนปริวัตต์	ผูก ๘ ลาน ญ
๑๒	ธมฺมจกุกปฺปวตฺนสสุตฺต	ผูก ๘ ลาน เต
๑๓	สกกยปพพชชาปริวัตโต	ผูก ๑๐ ลาน ฐัว
๑๔	เทศนาปริวัตโต	ผูก ๑๑ หน้า ปา
๑๕	นิพพานสุตฺตปริวัตโต	ผูก ๑๒ หน้า พู
๑๖	ไม่ปรากฏชื่อ	

จ. เนื้อเรื่อง

ปฐมสมโพธิภาษามอญเริ่มต้นที่ค่านมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วตามด้วยคาถาที่ขึ้นต้นว่า **เสตจจตุตตี...** เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา, ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว, ปฐมสมโพธิภาษาไทเขิน, ปฐมสมโพธิภาษาไทลื้อ และปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับวัดโศภิต ต่อมาเป็นเรื่องราวของพระสุเมธดาบสและพระเวสสันดรอย่างย่อที่สุด แล้วจึงกล่าวถึงพระโพธิสัตว์สถิตในสวรรค์ชั้นดุสิต จากนั้นเดินเรื่องตรงกับปริเฉทตสุลิตปริวัตต์ในฉบับภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม จนถึงเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูช่วยพระมหากัสสปะบรรจพระบรมสารีริกธาตุ

^๑ ตสุลิตาปริวัตโต

^๒ ควรเป็น พุกุทธปฐา อาจารย์ผิต

จ. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา

ผู้วิจัยได้ใช้ต้นฉบับที่ได้มาจากวัดศาลาแดงเหนือในงานวิจัยนี้ ต้นฉบับดังกล่าวประกอบด้วยใบลานจำนวน ๑๒ ผูก เป็นลานทองที่บ เนื้อความจบสมบูรณ์ ใบลานแต่ละผูกมีจำนวน ๔๘ หน้าลาน เสมอกันไปโดยตลอด ยกเว้นผูกสุดท้ายมี ๕๒ หน้าลาน เพื่อให้สามารถจบเรื่องบริบูรณ์ในผูกที่ ๑๒ ไม่ต้องต่อออกไปเป็นผูกใหม่ ใบลานฉบับนี้ แต่ละหน้าจาร ๔ บรรทัด

ปฐมสมโพธิภาษามอญฉบับนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๗ ปริเฉท จารต่อเนื่องกันไป ไม่แยกแต่ละปริเฉทออกเป็นแต่ละผูกเป็นเอกเทศ แต่กำหนดจำนวนใบลานในแต่ละผูกให้เท่ากัน ผูกละ ๔๘ หน้าลาน ยกเว้นผูกสุดท้ายมี ๕๒ หน้าลาน ใบลานแต่ละผูกใช้อักษร ๒ ตัวกำกับใบลานแต่ละใบ ตั้งแต่ ก, กา, กิ,...ข, ขา, ขิ,...จนถึงผูกที่ ๑๒ ซึ่งเป็นผูกสุดท้าย ใช้อักษร ๓ ตัวกำกับ คือ พ, ภ และ ม ใบลานใบสุดท้ายคือ มี

๓.๒.๑๐ ปฐมสมโพธิภาษาเขมร

ก. ต้นฉบับ

EFEQ-FEMC (2001: 1) มีข้อมูลรายการปฐมสมโพธิภาษาเขมรจำนวน ๑๐ ฉบับ เป็นสมบูรณ์ ๗ ฉบับ และฉบับไม่สมบูรณ์ ๓ ฉบับ มีรายละเอียดเกี่ยวแก่จำนวนผูก สถานที่พบ และสถานที่เก็บรักษาในปัจจุบัน ดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาเขมรฉบับสมบูรณ์

รหัส	รหัสไมโครฟิล์ม	จำนวนผูก	สถานที่พบ	สถานที่เก็บรักษาในปัจจุบัน
12.B.01.02.01	n° 220	(ไม่มีข้อมูล) ^๑	วัดคนธบุปผา- กีสุนามานสิรี	วัดคนธบุปผา- กีสุนามานสิรี
71.B.01.06.01	n° 204	๑-๓๐	วัดภูมิธมฺมีสิริมงคล	ห้องสมุด EFEQ-FEMC
3.B.05.01.02	n° 105-106	๑-๓๑	วัดจันทคามูณี	วัดจันทคามูณี

^๑ EFEQ-FEMC (2001: 1) ให้ข้อมูลว่าเป็นต้นฉบับสมบูรณ์ มีจำนวน ๑ มัด แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดว่ามีกี่ปริเฉท

รหัส	รหัสไมโครฟิล์ม	จำนวนผูก	สถานที่พบ	สถานที่เก็บรักษาในปัจจุบัน
2.B11.11.03	n° 181°	๑-๓๐	วัดปราสาทโคม	วัดปราสาทโคม
3.B.11.02.01	n° 192	๑-๓๑	วัดขุจิตต์	วัดขุจิตต์
ancienne cote b 768, boite n°21	(ไม่มี)	๑-๓๐	หอสมุดแห่งชาติ นครพนมเปญ	หอสมุดแห่งชาติ นครพนมเปญ
cote EFEO d.32	(ไม่มี)	๑-๓๑	พิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติ นครพนมเปญ	พิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติ นครพนมเปญ

ปฐมสมโพธิภาษาเขมรฉบับไม่สมบูรณ์

รหัส	รหัสไมโครฟิล์ม	จำนวนผูก	สถานที่พบ	สถานที่เก็บรักษาในปัจจุบัน
70.B.01.06.01	n° 203	๑-๙, ๑๑-๓๑	วัดภูมิถัมมีศรีมงคล	ห้องสมุด EFEO-FEMC
3.B.04.04.01	n° 176	๑-๗, ๙-๓๐	วัดจันทคามนี	วัดจันทคามนี
cote EFEO d.33 (ไม่มี)		๑-๓	พิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติ นครพนมเปญ	พิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติ นครพนมเปญ

ภายหลังผู้วิจัยได้สำเนาไมโครฟิล์มปฐมสมโพธิภาษาเขมรชุดหนึ่งมาจากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (EFEO) ประเทศกัมพูชา ปฐมสมโพธิภาษาเขมรฉบับนี้เป็นฉบับของวัดสารวันเตโช ใช้เลขทะเบียน F.E.M.C I/2 iii 1 เป็นต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาเขมรสมบูรณ์ ยาว ๓๐ ผูก ปฐมสมโพธิฉบับนี้ใช้ชื่อว่า **ปฐมสมโพธิกถา** เป็นปฐมสมโพธิภาษาเขมรซึ่ง EFEO-FEMC (2001) ไม่ได้ลงรายการรวมเข้าไว้ด้วยกันกับอีก ๑๐ ฉบับที่กล่าวถึงข้างต้น อาจเป็นไปได้

° ที่ใบข้อมูลต้นไมโครฟิล์มให้เลขรหัสเป็น F.E.M.C. (Fonos pour l'edition des manuscrits du Cambodge EFEO) b 32 iii 1

ว่า ข้อมูลของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศกระจาย ไม่ได้รวมอยู่ในรายการเดียวกันทั้งหมด และอาจจะมีฉบับอื่นๆ นอกจากนี้อยู่อีก

ข. ประวัติ

เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ ปฐมสมโพธิภาษาเขมรไม่จารบอกชื่อผู้แต่ง ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาเขมรนั้นใหม่มาก อายุประมาณ ๘๐ ปีเท่านั้น ฉบับวัดสวราเดโชจารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ ส่วนฉบับวัดปรำปีโถมจารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ ปีที่จารบอกเป็นปีพุทธศักราช แสดงให้เห็นว่าขณะที่จารนั้น เลิกใช้ปีจุลศักราชแล้ว ที่ปกหน้าของปฐมสมโพธิภาษาเขมรฉบับวัดปรำปีโถมมีข้อความระบุปีที่จารว่า จารเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๙^๑ ดังนี้

พระพุทธศักราชพระศาสนาکنونลงเทวานาน ๒๔๘๙ พระวสุสานิง ๕ ไช ๑ โถง
พระปถมสมโพธิสตุติมหาธานปริจเฉทที่ ๑๑ จุลที่ ๑๒ จป ๕
๔ (...) กุณงพุทธศาสนา สุม (...) มานคุณ (...)
ฎลพระนิพพาน ๕ วัดตปรำปีโถม ๕

(ปฐมสมโพธิกถา เขมร ฉบับวัดปรำปีโถม ผูก ๑๑ ปกหน้า)

—พระพุทธศักราชพระศาสนาล่วงได้ ๒๔๘๙ ปี เดือน ๕ วันอาทิตย์
พระปฐมสมโพธิ สตุติมหาธาน ปริจเฉทที่ ๑๑ ถึง ๑๒ จป ๕
๔ (...) ในพุทธศาสนา ขอ (...) มีคุณ (...)
ตราบเท่านิพพาน ๕ วัดปรำปีโถม ๕

ปฐมสมโพธิภาษาเขมรทั้งหมดที่พบเป็นสำนวนเดียวกัน ส่วนใหญ่มี ๓๐ ผูก แต่บางฉบับมีปริจเฉทที่ ๓๑ เพิ่มเข้ามา ปริจเฉทที่เพิ่มเข้ามานี้ชื่อว่า สิงคตฺตฺรเจติย เป็นเรื่องเกี่ยวแก่การสร้างและการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ในเจดีย์ชื่อดังกล่าว นอกจากนี้บางฉบับอาจมีใบลานอีก ๒ ผูก คือ **วิสาขบูชา** และ **มาฆบูชา** แทรกนำไว้ก่อนเริ่มผูกที่ ๑ แต่มิได้ลงเลขบอกผูกกำกับ เห็นได้ชัดว่า ใบลาน ๒ ผูกต้น และผูกสุดท้ายของฉบับที่มี ๓๑ ผูก นั้น เพิ่มเข้ามาภายหลัง

พิจารณาตามอายุแล้ว นับว่าปฐมสมโพธิภาษาเขมรเป็นฉบับที่ใหม่มาก ปฐมสมโพธิภาษาเขมรไม่มีความสัมพันธ์กับปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับวัดโรคา และฉบับวัดปทุมวดี ซึ่งพบ

^๑ ใบข้อมูลต้นไมโครฟิล์มระบุผิดเป็นปี ๒๔๘๘

อยู่ในประเทศกัมพูชาเหมือนกัน แต่มีความสัมพันธ์กับปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาไทยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ฉบับนี้ แบ่งจำนวนปริเฉทตรงกันเกือบทั้งหมด เนื้อเรื่องของแต่ละปริเฉทเริ่มและจบตรงกัน ที่สำคัญที่สุดภาษาของปฐมสมโพธิกถาภาษาเขมรใกล้เคียงกับปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสมาก (ดูตัวอย่างใน ๕.๕.๓) จึงสรุปได้แน่นอนว่า ปฐมสมโพธิภาษาเขมรแปลมาจากปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในลักษณะแปลตรงตามตัวอักษร ภายหลังปฐมสมโพธิภาษาเขมรได้ผนวกเรื่องเกี่ยวกับวันสำคัญทางพุทธศาสนาเข้าไปในตอนต้นและประวัติพระเจดีย์สิงคุตตระเข้าไปในตอนท้าย

เหตุที่แทรกปริเฉทชื่อ **สิงคุตตระเจดีย์** หรือ **สิงคุตตระเจดีย์** เป็นการโยงตำนานเรื่องพระธาตุซึ่งปรากฏอยู่ในปฐมสมโพธิได้แก่ เรื่องพระราชทานอัฐกุศธาตุแก่นายวาณิชย์ ๒ คน, เรื่องการแบ่งพระธาตุ, เรื่องการบรรจุพระธาตุ, การขุดและฉลองพระธาตุ กับตำนานเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้า ส่วนเหตุที่แทรกเรื่องวิสาขบูชาและมาฆบูชาเข้าไปตอนต้นของบางฉบับ เพราะราชสำนักกัมพูชาคงจะจัดเทศน์มหาชาติในวันสำคัญทางศาสนาทั้ง ๒ ทำนองเดียวกับที่ราชอาณาจักรสยามจัดเทศน์ปฐมสมโพธิในวันวิสาขบูชา

ในประเทศไทยไม่มีหลักฐานกล่าวว่า ราชสำนักสยามจัดเทศน์ปฐมสมโพธิในวันมาฆบูชา แต่ในพระราชพิธีสิบสองเดือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๓๓: ๙๑-๒) ทรงอธิบายการวิสาขบูชาไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชนิยมให้เทศน์ปฐมสมโพธิในพิธีวันวิสาขบูชาด้วย ดังนี้

การวิสาขบูชาที่ทำกันมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ เป็นต้น ตลอดจนรัชกาลที่ ๓ ก็เป็นการคงยืนที่อยู่ คือมีการพระราชกุศลเช่นได้พรรณนามาแล้วข้างต้น แต่ในท้ายรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรงสร้างวัดสุทัศนเทพวราราม โปรดให้ทำเกยขึ้นตั้งพระสถิตมหาสถานรอบพระอุโบสถ และวิสาขบูชา也给เชิญพระพุทธรูปออกตั้งแล้วมีเทศนาปฐมสมโพธิ ให้สัปบุรุษทยอยไปฟัง และเที่ยวนมัสการพระพุทธรูป

สันนิษฐานว่า อาณาจักรกัมพูชาน่าจะรับแบบอย่างเทศน์ปฐมสมโพธิในวันสำคัญทางพุทธศาสนาไปจากราชสำนักสยาม และภายหลังได้ขยายไปเทศน์ในวันมาฆบูชาด้วย วันสำคัญทางพุทธศาสนาทั้ง ๒ จึงสัมพันธ์กับวรรณกรรมเรื่องปฐมสมโพธิ ภายหลังจึงได้แต่งเรื่องวิสาข-

ปูชาและมาฆปูชาแล้วนำมาผนวกไว้ในตอนต้นของปฐมสมโพธิฉบับที่แปลไปจากฉบับภาษาไทย
สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

อนึ่งปฐมสมโพธิภาษาเขมรฉบับวัดสารวันเตโชใช้ชื่อว่า **ปถมสมโพธิกถา** ตรงกับ
ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นผู้แรกที่ทรงใช้ **ปฐมสมโพธิกถา** เป็น
ชื่อเฉพาะเรียกผลงานของพระองค์ ส่วนฉบับอื่นๆ ใช้ชื่อว่า **ปฐมสมโพธิ** ตามฉบับภาษาบาลี
สำนวนล้านนา ทั้งสิ้น แม้แต่ฉบับภาษาบาลีที่ทรงชำระก็คงใช้ชื่อ **ปฐมสมโพธิ** เช่นกัน เหตุที่ทรง
ใช้ชื่อเดิมกับฉบับภาษาบาลีที่ทรงชำระทรงเห็นว่าเป็นวรรณกรรมเก่าแต่ครั้งโบราณ จึงไม่มีพระ-
ประสงค์เปลี่ยนแปลงชื่อที่เข้ามาแต่เดิม และเหตุที่ทรงใช้ชื่อ **ปฐมสมโพธิกถา** เรียกฉบับที่ทรง
แปล เพราะปฐมสมโพธิฉบับนี้เป็นผลงานแปลของพระองค์เองทั้งหมด

ง. จำนวนปริจเฉท

ปฐมสมโพธิภาษาเขมรมี ๓๐ ปริจเฉท แต่บางฉบับมีปริจเฉทที่ ๓๑ คือ ชื่อปริจเฉทของ
ปฐมสมโพธิภาษาเขมรตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑-๑๐, ๑๒-๒๗ สอดคล้องกับปฐมสมโพธิภาษาไทยฉบับ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีบางปริจเฉทอาจใช้ชื่อเรียกเป็นภาษา
สันสกฤต ปริจเฉทที่ ๑๑ ใช้ชื่อต่างกัน นอกจากนี้ได้แยกความตอนหลังของปริจเฉทที่ ๒๗ ออก
เป็นปริจเฉทที่ ๒๘ ใช้ชื่อปริจเฉทที่แยกใหม่ว่า ธาตุนิธาน ปริจเฉทที่ ๒๙-๓๑ ใช้ชื่อ มารพณฺณ,
ปญฺจานุตฺตราน และ สิงฺคตฺตฺรเจติย ตามลำดับ ปริจเฉทต่างๆ ของทั้ง ๒ สำนวนมีดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาไทย

-
-
- ปริจเฉทที่ ๑. วิวาหมงคล^๑
- ๒. ตฺลุสิต
- ๓. คัพภานิกฺขมน
- ๔. ลักขณปริคคาหก

ปฐมสมโพธิภาษาเขมร

- ปริจเฉทแทรก ๑. วิสาขปูชา
- ปริจเฉทแทรก ๒. มาฆปูชา
- ปริจเฉทที่ ๑. วิวาหมงคล
- ๒. ตฺลุสิต
- ๓. คัพภานิกฺขมน
- ๔. มหาปฐิสลฺกฺขณ

^๑ ปฐมสมโพธิกถาภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แยกออกเป็น ๒
ปริจเฉท คือ วิวาหมงคล ปุพฺพภาค กับ วิวาหมงคล ปจฺฉิมภาค

๕. ราชากิเชก	๕. ราชากิเสก
๖. มหาภินิกขมน	๖. มหาภินเนสฺสกฺกรม
๗. ทุกกรกิริยา	๗. ทุกกรกิริยา
๘. พุทฺธบุชชา	๘. พุทฺธบุชชา
๙. มารวิชัย	๙. มารวิชัย
๑๐. อภิสัมโพธิ	๑๐. อภิสัมโพธิ
๑๑. โภธิสัพพัญญู	๑๑. สติมหาปฏฺฐาน
๑๒. พรหมชฺฌเณสน	๑๒. พุรฺหมาชฺฌเณสนา
๑๓. รัมมจักกปวิวรรต	๑๓. รัมมจกฺกปฺवादฺตนสฺสูตฺร
๑๔. ยสบรรพชา	๑๔. ยสฺกุลปฺตฺรปฺพุทฺธชฺชา
๑๕. อรุเวลคฺมน	๑๕. อรุเวฬฺคฺมน
๑๖. อัคฺรสวากบรพฺชา	๑๖. อคฺคฺรสวากฺกปฺพุทฺธชฺชา
๑๗. กปิลวัตตคฺมน	๑๗. กปิลวัตตคฺมน
๑๘. พิมพาพิลาป	๑๘. พิมฺพาภิลาป
๑๙. สักยบรพฺชา	๑๙. สกฺยราชาปฺพุทฺธชฺชา
๒๐. เมตฺตยพฺยากรณฺ์	๒๐. เมตฺตยพฺยากรณฺ์
๒๑. พุทฺธิปฺตฺนินฺพพาน	๒๑. พุทฺธิปฺตฺานินฺพพาน
๒๒. ยมกปาฏิหาริย์	๒๒. ยมกปาฏิหา
๒๓. เทศนา	๒๓. เทสนา
๒๔. เทโวโรหน	๒๔. เทโวโรหน
๒๕. อัคฺรสวากนินฺพพาน	๒๕. อคฺคฺรสวากฺกปฺรินินฺพพาน
๒๖. มหานินฺพพานสฺสูตฺร	๒๖. มหานินฺพพานสฺสูตฺร
๒๗. ธาตุวิภังฺกน	๒๗. ธาตุวิภังฺกน
(ไม่มี)	๒๘. ธาตุนิธาน
๒๘. มารพินฺธ	๒๙. มารพินฺธ
๒๙. ธาตุอันตรธาน	๓๐. (ปญฺจ)ธาตฺ-อันตรธาน
(ไม่มี)	๓๑. สิงฺคตฺตฺรเจตฺตีย

๑. เนื้อเรื่อง

ปฐมสมโพธิภาษาเขมรมีเนื้อหาเหมือนกับปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เริ่มเรื่องที่มีการมงคลวิวาหะของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา แล้วจึงเล่าประวัติของพระโพธิสัตว์เริ่มตั้งแต่เมื่อประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต เทวดาทูลเชิญให้จุติ จึงลงมาจุติในครรภ์ของพระนางสิริมหามายา เมื่อเจริญพระชันษาขึ้นได้อภิเษกกับพระนางยโสธรา ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ แล้วเสด็จหนีออกผนวช ทรงแสวงสังขรรณอยู่ ๖ ปี จึงได้ตรัสรู้ ก่อนตรัสรู้ได้ผจญกองทัพมารตามลำพัง ภายหลังตรัสรู้แล้วได้เทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ พระยสะ ชฎิล ๓ พี่น้อง โปรดพระเจ้าพิมพิสาร ได้อัครสาวก และพระพุทธรูปิตา พระนางพิมพา และพระญาติอื่นๆ เสด็จไปโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นอกจากนี้ยังพรรณนาเหตุการณ์ตอนพุทธรูปิตานิพพาน พระอัครสาวกนิพพาน และพระพุทธรูปนิพพาน เรื่องการแบ่งพระธาตุ การบรรจุพระธาตุ เรื่องพระเจ้าอโศกฉลองพระธาตุ เรื่องพระอุปคุตต์กับปัญามาร และเรื่องอันตรายแห่งพระธาตุ

๑. ต้นฉบับที่ใช้ศึกษา

ผู้วิจัยได้ติดต่อกับ Olivier de BERNON นักวิชาการของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ ประเทศกัมพูชา ได้ทราบว่ามีการปฐมสมโพธิภาษาเขมรเก็บรักษาไว้ในสถานที่หลายแห่งในประเทศนั้น และสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศได้ถ่ายไมโครฟิล์มไว้ทั้งหมดแล้ว จึงได้ขอให้สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ติดต่อขอทำสำเนาไมโครฟิล์มจากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ การติดต่อทั้งหมด de BERNON เป็นผู้ประสานและดำเนินการจนได้ต้นฉบับในรูปไมโครฟิล์มมา ๒ ฉบับ ได้แก่ฉบับ ๓๐ ผู้ก ที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ นครพนมเปญ กับฉบับ ๓๑ ผู้ก ที่อยู่ที่วัดปราปีโอม ตำบลกัณฐาร ไม่ระบุงจังหวัด นำเสียดายที่สภาพไมโครฟิล์มของปฐมสมโพธิภาษาเขมรทั้ง ๒ ฉบับนี้อยู่ในสภาพที่ไม่ดี ตัวอักษรบางเลือนมาก จนอ่านแทบไม่ได้รับความ ภายหลัง de BERNON ได้กรุณาทำสำเนาไมโครฟิล์มอีกฉบับหนึ่งมาให้ผู้วิจัย ฉบับหลังนี้เป็นฉบับของวัดสารวันเตโช มีจำนวน ๓๐ ผู้ก แต่ละผู้กจาร ๒๔-๒๘ หน้า หน้าละ ๔ บรรทัด ไม่มีเรื่องวิสาขบูชาและมาฆบูชาแทรกอยู่ตอนต้น ที่หน้าปกใบลานทุกใบใช้ชื่อตรงกันหมดว่า **ปฐมสมโพธิกถา** ที่ผู้กที่ ๑ หน้า กะ ออกชื่อผู้จารว่าชื่อ **สามเณรสูง** งานวิจัยนี้ศึกษาจากต้นฉบับหลังนี้ ส่วนไมโครฟิล์ม ผู้วิจัยได้มอบแก่สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเก็บรักษารวมกับไมโครฟิล์มที่ได้มาก่อนหน้านี้

วรรณกรรมชื่อปฐมสมโพธิทั้ง ๙ ภาษา มากกว่า ๑๔ สำนวนดังที่กล่าวมาแล้วล้วนสัมพันธ์กัน และมีวิวัฒนาการต่อเนื่องกันมา ในบทที่ ๔ จะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาหรือด้านสารัตถะระหว่างปฐมสมโพธิฉบับภาษาและสำนวนต่างๆ โดยใช้สำนวนของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นแกน ส่วนความเกี่ยวข้องที่แต่ละฉบับแต่ละสำนวนมีต่อกันและพัฒนาการของปฐมสมโพธิจากอดีตมาจนกระทั่งเป็นปฐมสมโพธิภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจะแสดงให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมในบทที่ ๕ และ ๖ ตามลำดับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๔

เปรียบเทียบสารัตถะระหว่างปฐมสมโพธิกถาภาษาไทย สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส กับปฐมสมโพธิสำนวนอื่น

๔.๑ ประเภทของปฐมสมโพธิตามเกณฑ์โครงสร้างเนื้อหา

ปฐมสมโพธิฉบับต่างๆ ที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาในงานวิจัยนี้ หากจัดประเภทของคัมภีร์ปฐมสมโพธิโดยใช้โครงสร้างเนื้อหาเป็นเกณฑ์ จะสามารถแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่ม แต่ละกลุ่มมีเนื้อหาครอบคลุมประวัติของพระพุทธเจ้ามาน้อยแตกต่างกันและเน้นรายละเอียดของเนื้อหาแตกต่างกัน ดังนี้

กลุ่มที่ ๑

ปฐมสมโพธิกลุ่มนี้มีเนื้อหาไม่ครอบคลุมพุทธประวัติตลอดทั้งเรื่อง เนื้อหาเน้นที่พุทธประวัติตอนต้น เป็นประวัติของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่ประทับอยู่ที่สวรรค์ชั้นดุสิต จุดลงมาเกิดเป็นพระสิทธัตถกุมาร เรื่อยไปจนพระโพธิสัตว์ได้บรรลุพระอุตรธรรมและแปรเปลี่ยนมาเป็นพระพุทธเจ้า เนื้อหาของปฐมสมโพธิกลุ่มนี้สอดคล้องกับเนื้อหาทั้งหมดที่ปรากฏในวิทูเรนิทานของนิทานกถา ปฐมสมโพธิกลุ่มนี้ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย (บาลี-ลาว) ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน และปฐมสมโพธิภาษาไทย นอกจากนี้ยังมีปฐมสมโพธิอีก ๒ สำนวน ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลี-ไทยยวนล้านนา (สังเขป) ปฐมสมโพธิ ๒ ฉบับหลังนี้มีเนื้อหาสอดคล้องกับปฐมสมโพธิทั้ง ๔ สำนวนที่กล่าวมาแล้ว แต่มีเนื้อเรื่องเพิ่มขึ้นอีกเล็กน้อย กล่าวคือได้เล่าประวัติพระพุทธเจ้าภายหลังตรัสรู้เพิ่มเข้ามา แต่ยุติไว้เพียงเมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์จนปัญจวัคคีย์บรรลุอรหัตต์ เนื่องจากมีความยาวของเนื้อหาที่ใกล้เคียงกัน ผู้วิจัยจึงได้จัดให้ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน และปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป) รวมอยู่ในกลุ่มที่ ๑ นี้ด้วย

เนื่องจากปฐมสมโพธิกลุ่มนี้มีเนื้อหาครอบคลุมประวัติทั้งหมดของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ แต่ไม่เล่าประวัติของพระพุทธเจ้าภายหลังจากที่พระสิทธัตถโพธิสัตว์ตรัสรู้แล้ว ผู้วิจัยจึงเรียกปฐมสมโพธิกลุ่มนี้ว่า ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ

กลุ่มที่ ๒

ปฐมสมโพธิกลุ่มที่ ๒ มีเนื้อหาครอบคลุมประวัติของพระพุทธเจ้าทั้งหมดตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งปรินิพพาน นอกจากนี้ยังได้เล่าพุทธประวัติหลังกาลปรินิพพานเพิ่มเข้ามาด้วย บางสำนวนยุดีเรื่องในตอนพระเจ้าอชาตศัตรูบรจจุพระธาตุแต่บางสำนวนก็ไปยุดีในตอนพระอุคฺคฺปะเถรมัตถมานพญามาร ปฐมสมโพธิกลุ่มนี้ไม่มีสำนวนใดที่พรรณนาเรื่องพระธาตุอันตรธาน และบางสำนวนมีเรื่องการวิวามงคระหว่างพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางมายาอยู่ตอนต้นเรื่อง ปฐมสมโพธิกลุ่มนี้ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนปลายอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ ปฐมสมโพธิภาษามอญ ปฐมสมโพธิภาษาอีสาน และปฐมสมโพธิภาษาลาวสำนวน ร้อยกรอง

เนื่องจากเนื้อหาของปฐมสมโพธิกลุ่มนี้เป็นชีวประวัติที่สมบูรณ์ของพระโคตมพุทธเจ้าทั้งประวัติก่อนและหลังที่ได้ตรัสรู้ พรรณนาชีวประวัติของพระสมณโคตมพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติจนปรินิพพานและต่อเนื่องไปจนถึงเรื่องการแบ่งพระธาตุ การบรจจุพระธาตุ และการเผยแพร่พระธาตุไปนอกดินแดนกำเนิดพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจึงเรียกปฐมสมโพธิกลุ่มนี้ว่า ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีว-ประวัติ

กลุ่มที่ ๓

ปฐมสมโพธิกลุ่มที่ ๓ มีเนื้อหาครอบคลุมพุทธประวัติโดยสมบูรณ์เช่นเดียวกับกลุ่มที่ ๒ แต่มีเรื่องอันตรธานแห่งพระธาตุเพิ่มเข้ามาในตอนท้าย และได้ขยายรายละเอียดเนื้อหาภายในของเรื่องซึ่งเป็นประวัติของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับพระสาวก พระญาติ และอนาคตพุทธเจ้ายาวออกไปเป็น ปริจเจทเอกเทศ ปฐมสมโพธิกลุ่มนี้มี ๓ สำนวน ได้แก่ ปฐมสมโพธิสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทั้งสำนวนภาษาบาลีและสำนวนภาษาไทย และปฐมสมโพธิภาษาถิ่นสำนวนภาษาเขมร

ผู้วิจัยเรียกปฐมสมโพธิกลุ่มนี้ว่าปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธศาสนประวัติเพราะนอกจากจะมีเนื้อหาครอบคลุมชีวประวัติของพระสมณโคตมพุทธเจ้าโดยสมบูรณ์แล้ว ยังขยายเนื้อหาเรื่องการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธ ประวัติของสาวกสำคัญ และประวัติของญาติใกล้ชิดซึ่งในที่สุดได้เข้ามาอยู่ร่วมวงศ์ของพระพุทธเจ้า

ปฐมสมโพธิทั้ง ๓ กลุ่ม ได้แสดงไว้ในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๖: แสดงประเภทของปฐมสมโพธิซึ่งจัดแบ่งตามโครงสร้างของเนื้อหา

กลุ่ม	เนื้อหา	ปฐมสมโพธิ
โพธิสัตว์-ประวัติ	ตอนพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตถึงตอนพระโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า หรือตอนพระพุทธรูปทรงแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์	๑. ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ๒. ปฐมสมโพธิแปลนิสสัย (บาลี-ลาว) ๓. ปฐมสมโพธิภาษาไทยเขิน ๔. ปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อ ๕. ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ๖. ปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป)
พุทธชีว-ประวัติ	ตอนพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตถึงตอนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน หรือตอนแจกและบรรจุพระธาตุ หรือตอนพระอุปัคตต์มัตทรมานพญามาร บางสำนวนอาจมีเรื่องวิวาหรงคลอยู่ตอนต้น	๑. ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนปลายอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ ๒. ปฐมสมโพธิภาษามอญ ๓. ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ๔. ปฐมสมโพธิภาษาลาวสำนวนร้อย-กรอง
พุทธศาสน-ประวัติ	ตอนพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตถึงตอนพระธาตุสิ้นสูญ (มีการขยายรายละเอียดเนื้อหาภายในของเรื่องซึ่งเป็นประวัติของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับพระสาวก พระญาติ และอนาคตพุทธเจ้าออกไปเป็นปริศนาคำใหม่)	๑. ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรมานุชิตชิโนรส ๒. ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรมานุชิตชิโนรส ๓. ปฐมสมโพธิกถาภาษาเขมร

ในการเปรียบเทียบสาระสำคัญของปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรมานุชิตชิโนรสกับปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ ผู้วิจัยจะได้เปรียบเทียบทีละกลุ่มเป็นลำดับไป

๔.๒ เปรียบเทียบสาระสำคัญของปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ

๔.๒.๑ การขึ้นต้น

๔.๒.๑.๑ บทประณามพจน์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเปิดเรื่องปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยด้วยประณามคาถานมัสการพระพุทธเจ้าจำนวน ๒ บทดังนี้

ตถาคตฺ ชินฺ พุทฺธํ	สุทฺถวํสํ ชินฺตุตฺตมํ
ปารคฺ สุพฺพธมฺมานํ	นตฺวา ปาปฺปฆาตกํ
วุกฺขามิ ตสฺส พุทฺธสฺส	ชนกานํ มโนหรี
วํสํ วํสฺตุตฺตมํ เญยฺย	ปีติปาโมชฺชวฑฺฒนํ

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑)

—ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระตถาคต ผู้ชนะ ผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้มีวงศ์บริสุทธิ์ ผู้ชนะสูงสุด ผู้ข้ามถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ผู้ประหารแล้วซึ่งบาป ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงวงศ์แห่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ซึ่งเป็นวงศ์ที่สูงสุด อันจะยังปีติปราโมทย์ให้เพิ่มพูน นำความเบิกบานมาสู่มหาชน

ประณามคาถาในปฐมสมโพธิกถา ไม่พบในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเลย ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน และปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ใช้คำนมัสการพระพุทธเจ้าว่า “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส—ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองพระองค์นั้น” ส่วนปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป) ขึ้นต้นเพียงคำประณามพจน์สั้นๆ ว่า “นโม ตสฺสตุถุ—ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระศาสดาพระองค์นั้น”

๔.๒.๑.๒ คาถา เสด็จจุดต์

หลังจบคาถาประณามพจน์ จะเห็นความแตกต่างระหว่างปฐมสมโพธิกถากับปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ เมื่อจบบทประณามพจน์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสก็เริ่มพรรณนาวิวาหมงคลปริวรรตแห่งปฐมสมโพธิกถาทันที ปรากฏตามข้อความดังนี้

จะได้รับพระราชทานอรรถาธิบาย โดยพระบาลีในพระคัมภีร์ปฐมสมโพธิ มีคาถาประณามพระรัตนตรัยอยู่เบื้องต้นแล้ว แสดงเรื่องความตามลำดับไปว่า
 ดังได้รู้มาในต้นปฐมกับ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เกิดเป็นพระเจ้ามหาสมมติเทวราชปฐมกษัตริย์ เสวยราชสมบัติเป็นมหิศราธิปไตย ในสกลชมพูทวีปนี้มีพระราชโอรสทรงพระนามว่า โรชราช...

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๒๗: ๑)

ในขณะที่ปฐมสมโพธิทั้งหมดในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติยังไม่เริ่มพรรณนาเนื้อเรื่องทันที แต่ใช้คาถาจำนวน ๑ บทนำเรื่อง คาถาดังกล่าวมีเนื้อความสรรเสริญวีรกรรมกล้าเลิศของพระโพธิสัตว์ที่ทรงตัดพระทัยสละจักรวรรดิสมบัติที่จะมาถึงพระองค์ภายใน ๗ วัน โดยไม่ทรงนึกเสียดาย พระโพธิสัตว์ได้ออกมหาภิเนษกรรมเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก คาถานี้ในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔ (พ.ศ. ๒๒๓๕) ว่าดังนี้

เสตตปุตฺตํ ชนตาทิปตฺติตา
 ปหาย โย สตฺตวสุหิ มณฺฑิตํ
 หิตาย นิกฺขมฺมมกาลี ชนฺตุนํ
 กลฺลสฺตฺถุ นมตฺถุ ตสฺส โวติ^๑

คาถานี้ปรากฏในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติทุกสำนวน ยกเว้นปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป) อาจเป็นเพราะปฐมสมโพธิสำนวนนี้มีความยาวเพียงผูกเดียว อีกทั้งยังแต่งเป็นภาษาบาลีและมีคำแปลภาษาไทยยวนประกอบ ทำให้ไม่สามารถให้รายละเอียดได้มากนัก คำแรกของคาถาบทนี้มีต่างๆ ดังนี้

^๑ ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖ (พ.ศ. ๒๑๑๗) ว่า

เสตตปุตฺตํ ชนตาทิปตฺติตํ
 มหาย โย สตฺตวสุหิ มณฺฑิตํ
 หิตาย นิกฺขมฺมมกาลี ชนฺตุนํ
 กมฺปาลุโน สตฺถุ นมตฺถุ ตสฺส เตฯ

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ฉบับวัดศรีบุญเรืองท่าส้อย	เสตาดปตต์
ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ฉบับวัดไหลหิน จ.ศ. ๙๓๖	เสตาดปตต์
ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ฉบับวัดไหลหิน จ.ศ. ๙๕๔	เสตาดปตต์
ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ฉบับวัดบ้านหลุก จ.ศ. ๑๑๔๒	เสตาวมตต์
ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ฉบับวัดขันแก้ว ^๑ จ.ศ. ๑๑๙๖	เสตาวมตต์
ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ฉบับวัดพระเนตร ^๒ จ.ศ. ๑๒๐๘	เสตม
ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ฉบับหอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระบาง ๑๑๘๘	เสตาดปตต์ ^๓
ปฐมสมโพธิภาษาไทย ลือ ฉบับมื่นวู้ย (ไม่ระบุปีที่สร้าง)	เสตสต
ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน ฉบับคัดลอกของ Anatole-Roger Peltier (ไม่ระบุปีที่สร้าง)	โสตมณฺณ์

แม้ว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาทั้ง ๓ ฉบับจะสอดคล้องกันว่า คำแรกของคาถานี้คือ **เสตาดปตต์** แต่ เมื่อพิจารณาจากคำแปลในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ฉบับวัดขันแก้ว (ผูก ๑ หน้า ๑) ว่า “คิได้ละเสียยังเสตฉัตต” และจากข้อความในปฐมสมโพธิสำนวน นิสสัย (ผูก ๑ หน้า ๑) ว่า “**เสตาดฉตต์ จุกกตติ เสตฉตต์** ยัง**เสตฉัตต**อันจักได้เปนพรญาจักกในระแวก ๗ วันนั้นแล **เสตฉตต์** อันว่า **เสตฉัตต**อันนั้น” จะเห็นว่า คำขึ้นต้นคาถานี้ น่าจะเป็น “เสตฉตต์—เสตฉัตต” ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนแปลคาถานี้ไว้ดังนี้

โย สตุถา สัพพัญญุพรพุทธเจ้าตนได ปหาย คิได้ละเสียยังเสตฉัตต อันมีหมู่คนทั้งหลาย เทียนย่อมปราณอันประกอบด้วยแก้วเจดปรกาน แลปราสส-จากยังกิริยาอันจักได้หือออกไพบวด เปนอันปรเสตยงนัก เพื่อจักหือเปนปรโยชน แก่สัตตทั้งหลายแล กิริยาอันไหว้แห่งข้าเชิงบาทคีว่าตีนทั้ง ๒ แห่งพระพุทเจ้าอันมีปรกตอิอันรักอินคุดีตมากนัก เหตุว่ามีมหากรุณาจุงมีเทอะ

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๑ หน้า ๑)

^๑ วัดขันแก้ว ตำบลหารแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

^๒ วัดพระเนตร ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองฯ จังหวัดน่าน

^๓ ในคาถาภาษาบาลีใช้ว่า “เสตาดปตต์” แต่บทบาลีในบทนิสสัยใช้ว่า “เสตาดฉตต์” และ “เสตฉตต์”

ถัดจากคานานี้ ในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน และปฐมสมโพธิ
สำนวนนิสสัยมีข้อความอธิบายอุทานคาถา มีเนื้อความคล้ายคลึงกับคานาดังกล่าว ในปฐม-
สมโพธิภาษาไทยจีนพรรณนาไว้ดังนี้

ปพพชิตภาโว อันว่าภาวะอันบวคแห่งสัพพะปัญญพระพุทธาน์มีมหา
กรุณาเพื่อที่ได้ถึงยังพรยาสัพพะปัญญขบรู้เวเนยยสัดด้วยตนด้วยดี พระพุทธร-
เจ้าคะเสยงสิริสมบัตติอันเปนจักกวัตติอันรุ่งเรืองด้วยแก้ว ๗ จำพวก มีน้ำ
มหาสมุททศกรเปนต้นแล สมบัติอันตนจักได้ถึงไฉวันถ้วน ๗ แม้นว่ามาหา
สัดเจ้าอันผิแล ทงอยู่ในเรือนถ้วน ๗ วัน ค่จักได้ถึงอันเปนพรยาจักกวัตติราชา
แท้บ่สงสัยชาแล เหียดตั้งอัน พระมหาบุริสเจ้าคะเสสมบัตติ อันเปนพรยาจัก
อันนั้น เปนปรคุดจตั้งหยากเหยื่อแลหญ้าแกदनันแล ผิบมีเปนตั้งอัน ค่เปนตั้ง
กื่อน้ำลายอันตนหากถ่มคายเสด้วยพายลันนันแล เหียดตั้งอัน พระพุทธาน์เจ้า
ค่ยกเอายังสัดทั้งหลายอันจมอยู่ในมหาอเวจันรกแล มหาสมุททศคอนอันใหญ่
กว้างกว่า คิวาตองสงสานให้ได้ถึงสูงอันยิ่ง คิวามหาเนรมพานอันยิ่ง คิวามหา-
นัคคราชาเนรมพานคมีแล อันว่ามหาบุริสเจ้าแลปรารณามักยังปรยา คิวา
ราชปรารณามักยังปรยาสัพพะปัญญ อันจักได้เปนพระสัพพะปัญญผดลวงนัน ค่
เปนอันยากนัก เหียดว่ามหาบุริสเจ้าได้จกจ่ายยังมหาบุริสจาคอันใหญ่ ๗
ปรกาน คิวาลูกแลเม ชิวิดแลองคคเนื้อตน คิวาหุตาเปันทาน บ่เท่าแต่นั้น ค่
สละยังเข้าของเปันทานมากนัแล้ว ค่จึงจักได้เปนพระพุทธาน์เพื่อจักยกสัด
ทั้งหลายพ้นจากทุกสงสาน ให้ได้ถึงยังสูง คิวานีพพานอันบรู้ตายนั้น

(ปฐมสมโพธิ ไทยจีน ผูก ๑ หน้า ๓)

ในปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อ ข้อความเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนที่ยกมาแสดงข้าง
ต้นปรากฏอยู่ก่อนหน้าคำแปลของคานา เสดจจตุตต์ ทั้งนี้เพราะก่อนหน้าคานา เสดจจตุตต์ มีข้อ-
ความภาษาบาลีค่อนข้างยาวนำมาก่อน ข้อความนี้ไม่พบในปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ แม้ว่าภาษา
บาลีที่ใช้จะผิดเพี้ยนไปมาก ปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อว่าดังนี้

อคชีหาสมตุสโล ฐมฺมอุณฺณมฺเมคฺคสิตา

มฺเหสิโน นิพฺพานํ มททาจฺปฺกุกฺขํ สชโน รณมฺหโม หตุตฺมํ

^๑ = วัฏฏ

โลกจํ สุนติ ฐมฺวตภาวสภวตํ วา ปตุภูตํ มหาเมตนนํ
 ฐมฺวราโท ทสเจจชนฺตุจิตฺตา สเวชาติํ ปสฺกมุทํ สทา
 โคเวณฺตสงฺฆวนฺตํ จริเลโน รุณฺหนํ ชินวถมฺสมโพิธิโลกสทิตตฺถึ
 สุภํทกฺขามิ สทา สนตญฺจ สุนสาธุตํ

(ปฐมสมโพธิ ไทลื้อ ผูก ๑ หน้า ๒)

ข้อความนี้อาจแต่งเป็นคาถา เพราะหลังข้อความนี้มีคาถา เสด็จจุดต์ ตามมา จากคำแปลที่ผู้แต่ให้ไว้ทำให้รู้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของบทประณามพจน์และเป็นคำนำระบุงประเภทคัมภีร์ว่าเป็นคัมภีร์ประเภท **ชินาวทาน** หรือ “เรื่องราวเกี่ยวแก่พระชินเจ้า” เนื้อหาเป็นเรื่องพระโพธิสัตว์ออกมหาภิเนษกรรม (สี่ธาตอออกบวช) ผู้แต่งยังให้ข้อมูลอีกว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระประวัติของพระโพธิสัตว์ด้วยพระองค์เอง จึงได้แต่งคัมภีร์ชื่อ **ปฐมสมโพธิ** ซึ่งเป็นคัมภีร์ประเภทชินาวทานขึ้น ในปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อว่าดังนี้

สาธโว พังคฺราสปริสะทังหลาย ปถมโน ฐมฺเทศนาพรพุทธเจ้าอันนี้ คือว่า
 อัปทานเป็นกานอันจักสำแดงยังปวัตตินิเมตด้วยเนยยอันพรเจ้าออกมากทำ
 มหาภิเนษกรรมขมุทวานสิงเดยวเสี้ยง ๕ สิบวสาแล เจ้าศัตร์ตปรญาฐยังญฺเยยฐม
 ทังมวนวสเสลดสละแล มีตั้งอัน อัจจันเจ้าศัตร์ฐมฺตตฺถญฺจกัแต่งกัมพ็อันชื่อ
 ว่า**ปถมสัมโพธิชินวทาน**อันมีอัจจันเจ้าทังหลายจุงไหวแก้ว ๓ ปรกาน
 เพื่อกัใครฐยังอันรับหับอุทรายทังหลาย มีต้นว่าชีวิติทร ค่จุงจักไหวพรพุทธ-
 เจ้าว่าดังนี้ อหิ อันว่าข้าตนเปนเถียนจักกทำ**ปถมสัมโพธิชินวทาน** ข้าแล
 ไหว่ตีนทัง ๒ แห่งพรพุทธเจ้ามีวณอันงามเปดงดอกบัวบาน เปนที่พึ่งแก่
 วิเนยยสัดทังหลายอันเห็นแล้ว ยังติวิธสุกชนสิริสมบัตติทัง ๗ ปรกาน มี
 อมัตตมหาเนรัพพานเปนที่แล้ว พระเจ้าตนเปนอุตมยิงกลวาโลวทัง ๓ มาละ
 ผู้ข้า ค่ขอไหวด้วยหัวแห่งข้า ปรกาน ๑ เล่า ถ้าทังหลายเปนอันโลกุตตร ๙
 ปรกานอัน พรพุทธเจ้าหากยกออกเทศนาดังอันข้าค้ไหวพรพุทธเจ้า ฐมฺม-
 เจ้าเปนถ้วน ๓ ก่อนแล บ่เท่านั้นข้าค้ไหวยังอริยสงฆเจ้าอันมีอชฌาไสยหัวใจ
 ชมขึ้นยังเปดงรสมีพรจันแลรุ่งเรืองงามไฟด้วยจตุบริสุทสนั้น อัน ๑ เปน
 ดงพรอาทิตย์อันรุ่งเรืองไฟในคือว่าปตุลอากาศนั้นแล พรอารียสงฆเจ้านั้นแล
 เปนดงออกครหมุดฟิงกว่าด้วยปสทสัทธาอันเกิดมาในสรล คือว่าหัวใจแห่งป
 (...)นั้นสัดทังหลายห้ป่าถนาออกสัดตืออนุภาพ สิลิทิคนแห่งพรพุทธเจ้า ข้าค้

ไหว้ยังแก้ว ๓ ปรกานแล้ว ข้าจักกล่าวยังกัมพีอันชื่อว่า**ปฐมสมโพธิ-
ชินวเพนทาน**เพื่อเปนกำแลคุณวิเสดแก่ลวกทั้ง ๓ ด้วยอันจักกล่าวเช่นใน
กาลบัดนี้แล ตุมเห อันว่าสูทาทันทั้งหลาย อันกโณณโสตุชน จงตรัดยัง
มหานิทาน^๑เปนกานอันจักให้รู้ยังยัตตปตินิมิตอัน ๑ จักได้ยถึงยังสัพพัญญุต-
ญาณแห่งสัพพัญญูพรพุทธเจ้าแห่งเราบัดนี้เทือ

(ปฐมสมโพธิ ไทลื้อ ผูก ๑ หน้า ๒-๓)

ข้อความทำนองเดียวกันนี้ปรากฏอยู่ในปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยด้วย แม้จะออกชื่อ
คัมภีร์ “ปฐมสมโพธิ” ไว้ แต่ก็ให้รายละเอียดได้ไม่มากเท่าในปฐมสมโพธิภาษาไทย ปฐมสมโพธิ
สำนวนนิสสัยว่าดังนี้

นโม อันว่ากิริยาอันไหว้นบครบออย่าแอยงด้วยทวานทั้ง ๓ แห่งผู้ข้า อตุถ กิ่ง
มีแก่พระพุทธรเจ้าตนนั้นเท้าวัน หิ ด้วยมีแท้ สพุทชิตอ ภาโว อันว่าภาวะอัน
บวชเพื่อให้ได้ตรัดปรัชญาสัพพัญญูเปนพระนั้น ปริธิปิโต อันพุทธรบารมีญาณ
หากสำแดงแกลงบันदनให้บังเกิดยังอันกรสันในใจ ภควโต แห่งพรพุทธรเจ้าตน
ปรกอบด้วยกรรณากุฑุทธิตุกามตาย เหนเจ้ามีใจอันมักเพื่อจักยกออกเพื่อยัง
หมุ่สัดคณาอันจมอยู่ในน้ำมหาสมุททกล่าวคือว่า ภาวะสงสาน โหติ แลมีตั้งนั้น
โส ภควา อันพรพุทธรเจ้าองนั้น โอบาย ละเสียแล้ว จกกวตฺติฏฐสุส สิริ ยังสิริ-
สมบัตอันจักได้เปนพรญาจักกนั้น แลสมบัตติจักกอันนั้น สตุตรตฺตนสมิทฺติ
อันสาริทธิบรบวรด้วยข้างแก้ว ม้าแก้ว แลนางแก้ว จักแก้ว แลแก้วมณีโชด
ปริณายก พัดแก้ว สตุตถิว สมฺปตฺตพพฺ อันจักเกิดมาเถิงแก่ตนนรเวก ๗ วัน
เจ้าก็มีประโยชน์ะปรีโพด ด้วยสมบัตติจักกอันนั้น ตินฺนุณนิมิวกรรํ อิว เปน
ประดุจจดังหยากเหยื่อแลกองฝอยอันอ้อยยอียดกวาดเสียนั้นแล ฌิมมีตั้งนั้น
ชิวหาลคฺคิตเชลปิณฺฑํ อิว เปนประดุจจดังก้อนน้ำลายคายตกจากลิ้นนั้น
นิกฺขมิตฺวา เจ้าก็มีใจมักออกเนกขัมซึ่งอันออกบวดปรหนวด กทำเพียนแล ตํ
อตุถูปฺตฺติ อันว่าอุปบัตติเหตกานนิทานถ้อยคำธัมมเทศนาจาในวัดตุค้ำพีอัน
ชื่อว่า**ปฐมสมโพธิ**อันนั้น โหติ ก็มี กถึ ด้วยประกานดังรี จาเราทั้งหลายเพิงรู้
ด้วยประกานจักกล่าวไปพายหน้านี้แล มหาบุริโส อันว่ามหาบุริสเจ้าตนปรเสด
คณฺหา เปตุกาโม อันมักเพื่อจักถึตา สพุทญฺญุตญาณผลึ ยังลูกไม้อันปรเสด

^๑ มหานิทาน

อุฬารกล่าวคือว่าสัพพัญญุตญาณผลอันวิเศษแล ญาณลูกไม้ฉันนั้น จิต্ত์ อันตั้งอยู่
 ปารมีมหารุกเข รุกเขคฺเค ในปายไม้ต้นใหญ่อันมีร่มอันเอี่ยม กล่าวคือว่าพระ-
 บารมีเจ้าสามสิบห้าแล ปารมีรุกเขะต้นนั้น มหาปริจาคาคาทิกุสมุปปเล อัน
 ประกอบด้วยดอกอันบานงามมากนัก กล่าวคือว่ากุสลกัมมธัมมอันดีมีต้นว่า
 มหาปริจาคทานแล ปารมีรุกเขะต้นนั้น ปติภูจิตฺเต อันตั้งอยู่ดีนัก ปรถวิญ ใน
 แผ่นธรณีสิริรัตนไตรยภูมิคือพรแก้วทั้ง ๓ แล ตีรตตตณภูมิอันนั้น ติววิ-
 สมฺปตฺติทตฺติยฺ อันให้แล้ว ให้บริวารด้วยสมบัติ ๓ ประการแก่หมู่ประชาทั้ง
 หลาย อกาสิ เจ้ากัทำสำเพดแล้ว มหาปทานิ ยังเพี้ยนอันมากนักเพื่อให้ได้
 ยังลูกไม้ผลญาณอันนั้นแล

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๑ หน้า ๒-๓)

ในปริเฉทแรกแห่งปฐมสมโพธิกถา ไม่ปรากฏคาถา เสด็จจุดต์ และบทอธิบายความ
 แต่ข้อความที่ตรงกับบทอธิบายความคาถา เสด็จจุดต์ กลับไปปรากฏในปริเฉทที่ ๒ คือ ดุสิตา-
 ปริวารต ในปฐมสมโพธิกถาว่าไว้ดังนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงพระมหากรุณาแก่สัตว์โลกปรารถนาจะรื้อสัตว์ให้
 พ้นจากห้วงมหรณพสงสาร แลละเสียดซึ่งจักรพรรดิราชสมบัติอันจะมาถึงใน
 ๗ วัน มิได้ทรงพระอาลัยดุจก่อนจะอันข้องอยู่ในปลายพระชิวหา พระ-
 หฤทัยปรารถนาจะถือเอาซึ่งผล คือพระสัพพัญญุตญาณในไม้กัลปพฤกษ์ คือ
 พระสมเด็จสวารมี มีดอกอันบานคือเบญจมหาปริจาค แลตั้งอยู่เหนือภูมิภาค
 กล่าวคือไตรพิธสมบัติทั้งสาม

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๓๕)

ข้อความในปฐมสมโพธิกถาดังที่ยกมาแสดงข้างต้นใกล้เคียงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี
 จำนวนล้านนาและปฐมสมโพธิจำนวนแปลนิสสัยมากที่สุด ปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนา
 ว่าดังนี้

กपालุโน หิ ภควาโต สมฺมาสมฺพุทฺธํ สตุถายํ สงฺสارวณฺณ^๑นิมุตฺตานิชิตฺถิล-
 ชนคณฺมุทฺตริตฺตูกามตาย สตุตฺติวสฺปตฺติรตฺตรตฺตณฺสสุส ปิทุธิปี จกฺกวัตฺตฺติราชสุส

^๑ อณฺณ

สิริตถิณมิทววจเร ชิวหาลคคิตตเถวเขตปิณฺฑมิทว กัม โอิทหาย ปพฺพชิตภาโว ปริ-
ทปิปิโตว โหติ กถํ ทิวทฺธสมฺปตฺติปถวิยํ ปตฺติถิตเต มหาปริจาคาทิกุสุมปฺปฺผล
ปารมิมหารุกฺเข สพฺพญฺญตฺตญฺญาณผลํ คณฺหาเปตฺตกาโม

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๑ หน้า ๑)

ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ว่าดังนี้

โส ภควา อัมพรพุทฺธเจ้าองฺนั้น โอิทหาย ละเสี่ยแล้ว จกฺกวตฺตวิภูจฺจสฺส สิริ ยังสิริ
สมบัตฺตอํจกฺกได้เปนนพรญาจกฺกนํนั้น แลสมบัตฺตอํจกฺกอํนํนั้น สตฺตฺตตฺตตฺตสมิทฺธิ
อํนํสํริทฺธิบรฺบวรด้วยซํงแก้ว มํแก้ว แลนางแก้ว จกฺกแก้ว แลแก้วมณฺีไซต
ปริณายก พัดแก้ว สตฺตเถว สมฺปตฺตพฺพ อํนํจกฺกเกิดมาเถิงแกตฺนนรเวก ๗ วัน
เจ้ากํมีปฺริยชนปฺริยโพต ด้วยสมบัตฺตอํจกฺกอํนํนั้น ตินฺถมิทววจเร อิว เปนปฺริยจจ
ดงหยากเหยื่อแลกองฝอยอํนํยอຍยาดกวาดเสี่ยนํนั้นแล ฝิบมีดงนํนั้น ชิวหา-
ลคคิตเขตปิณฺฑมิทว อิว เปนปฺริยจจดงกอนํน้ำลายคายตจกกลันนํนั้น นิภฺขมิทว
เจ้ากํมีใจมกออกเนกขมซึ่งอํนํออกบวดปฺรหฺนวด กทำเพียนแล ตํ อตฺตฺตฺตปฺตฺติ
อํนํว่าอฺบตฺตติเหตุกานนิทานถ้อยคํธมฺมเทสนาจา ไนวัตถุคํพินฺธิอํนํชื่อว่าปฺฐม-
สมโพธิอํนํนั้น โหติ ก็มี กถํ ด้วยปฺรกานดงรี จาเราทงหลายเพิงรู้ด้วยปฺรกาน
จกฺกกล่าวไปพายหน้านี้แล มหาปฺริโส อํนํว่ามหาปฺริสเจ้าตฺนปฺเรเสิต คณฺหา
เปตฺตกาโม อํนํมกเพือจกฺกเถิดา สพฺพญฺญตฺตญฺญาณผลํ ยังลฺกไม้อํนํปฺเรเสิตอฺพาร
กล่าวคํว่าสัพฺพญฺญตฺตญฺญาณผลอํนํวิเสตแล ญฺญาณลฺกไม้นํนั้น จิตฺ อํนํตั้งอยู่ ปารมิ
มหารุกฺเข รุกฺขคฺเค ในปายไม้อํนํใหญ่อํนํมีรํอํนํเอยฺนํ กล่าวคํว่าพฺรบารมีเจ้า
สามสิบทัดแล ปารมิรุกฺษตํนํนั้น มหาปริจาคาทิกุสุมปฺปฺผล อํนํปฺเรกอบด้วย
ดอกอํนํบานงามมากนํก กล่าวคํว่ากุสลกัมมธมฺมอํนํมีตํนํว่ามหาปริจาค
ทานแล ปารมิรุกฺษตํนํนั้น ปตฺติจฺจิต อํนํตั้งอยู่ตํนํก ปถวิยํ ในแผ่นธรรณีสิริ-
รัตตนํไตรยญฺมคิพฺรแก้วทง ๓ แล ติวตตตฺตนญฺมอํนํนั้น ติวทฺธสมฺปตฺติทตฺติยํ อํนํ
ให้แลแล้ว ให้บรฺบวรด้วยสมบัตฺตติ ๓ ปฺรกานแก่มุชฺซาทงหลาย อกาสิ เจ้ากํกทำ
สํพฺเตดแลแล้ว มหาปทานํ ยังเพียนอํนํมากนํกเพือให้ไดยังลฺกไม้อํนํผลญฺญาณอํนํนั้น
แล

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๑ หน้า ๓๓-๔)

ประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือ ปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเมื่อจบคาถา เสด็จจุดต์ และข้อความอธิบายคาถาแล้ว ก็เริ่มพรรณานำเนื้อหาในเหตุการณ์ตอนดุสิตา-ปรีวรรตทันที สอดคล้องกับปฐมสมโพธิกาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ-ปรมาณูชิตชินโนรส ผิดกันก็เพียงปฐมสมโพธิกานำเรื่องราวการวิวาห์มงคลของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางมายามากล่าวไว้ในตอนต้น ปรากฏอยู่ระหว่างบทประณามพจน์กับคาถา เสด็จจุดต์ เมื่อเปรียบเทียบปฐมสมโพธิกากับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติจะเห็นว่า วิวาห์มงคล-ปรีวรรตในปฐมสมโพธิกาเล่าเรื่องตั้งแต่พระเจ้ามหาสมมติราชเป็นลำดับมาจนถึงพระเจ้าสีหหนุ และพระเจ้าสุทโธทนะเพื่อให้ปฐมสมโพธิกามีลักษณะเป็นงานประเภท **วงษ์** (ดู ๕.๔.๒)

ปฐมสมโพธิกากับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติมีแก่นเรื่องต่างกันโดยสิ้นเชิง เรื่องแรกเป็นเรื่องพุทธประวัติทั้งหมดที่ครอบคลุมทั้งประวัติของพระสมณโคดมพุทธเจ้า พระสาวกสำคัญ พระญาติ และประวัติพุทธศาสนาในสมัยแรก ประวัติการเก็บรักษาพระธาตุซึ่งเป็นเครื่องให้รำลึกถึงพระพุทธเจ้า การเผยแพร่พุทธศาสนาออกนอกดินแดนอนุทวีป และกาลสิ้นสุดแห่งพระธาตุซึ่งหมายความว่าถึงกาลสิ้นสุดแห่งพระศาสนาของพระมหาสมณโคดมด้วย ในขณะที่เรื่องหลังเป็นเรื่องการออกมหาภิเนษกรรมและการตรัสรู้ธรรมของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ (เรื่องสี่ภาค ออกบวช)

โดยเหตุนี้ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเน้นไปที่การออกมหาภิเนษกรรมของพระ-โพธิสัตว์ ปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มนี้จึงใช้คาถา เสด็จจุดต์ เป็นคาถานำ เพราะเป็นคาถาที่พรรณาคุณธรรมอันยอดเยี่ยมของพระโพธิสัตว์ คาถานี้แม้จะไม่นำมากล่าวไว้ในปฐมสมโพธิกา แต่ก็ยังปรากฏร่องรอยอยู่โดยสมบูรณ์

๔.๒.๒ การปิดเรื่อง

ปฐมสมโพธิกาจบเรื่องในตอนพระบรมธาตุนิพพาน พรรณานำว่าเทวดาต่างพากันมาสักการะพระบรมธาตุเช่นเดียวกับกาลเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพาน จากนั้นคำกล่าวจบปริจเฉท และคำกล่าวจบ ไม่มีคาถาปิดท้าย ไม่มีนิคมพจน์ การปิดเรื่องลักษณะนี้เป็นการปิดเรื่องอย่างง่าย ๆ เพราะก็ได้พรรณานำเรื่องแห่งปฐมสมโพธิกามาโดยบริบูรณ์แล้ว ข้อความในตอนท้ายของปฐมสมโพธิกามีดังนี้

ตทา สนฺนิปิตฺตเทวสงฺฆมา ฝ่ายฝูงอมรเทพยดาทั้งหลาย บรรดาที่มาสนับนินาต
พร้อมที่พระบรมธาตุ สุกการิ กริตฺวา พากันกระทำสักการบูชาด้วยเทวปุษนีย-

ภักดิ์สรรพสุคนธ์เครื่องสำอางอบ กับทั้งเครื่องดุริยางค์ดนตรีพิณพาทย์
กระทำครั้งนั้น ก็มีอาการเหมือนเมื่อองค์สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค อันเสด็จ
ดับขันธเข้าสู่พระอมตมหานิพพาน ครั้นแล้ว ดิคุขตุต์ ปทกฺขิน กตฺวา กระทำ
ประทักษิณานตติยวารเวียนขวาลิ้นสามรอบโดยคำรบแล้ว สกฺกฺจากเมฆ
คจฺจนฺติ ก็พากันกลับยังนิเวศวสนัญฐานที่อยู่วิมานตน **ปัญจอันตรธานกา
ปริจเฉทที่ ๒๙ จบ**

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๕๒๔)

ในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติส่วนใหญ่จบเรื่องเมื่อผู้แต่งพรรณนาประวัติของ
พระสิทธัตถกุมารเรื่อยมาตั้งแต่สมัยที่เป็นประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตเรื่อยมาจนพระโพธิสัตว์ได้
ตรัสรู้ และภายหลังจากที่ได้ตรัสรู้ได้ทรงแปลงอุทานคาถา พรรณนาเปรียบเทียบว่าพระโพธิสัตว์ได้
พบสาเหตุแท้จริงของทุกข์อันเกิดแต่วิภวสงสารซึ่งอุปมาเป็นนายช่างปลุกเรื้อนภายหลังจากที่ทรง
เพียรพยายามตามหามาตลอดกาลที่ทรงเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ เมื่อได้ตามหานายช่างปลุก
เรื้อนหรือสาเหตุแห่งทุกข์พบ นายช่างปลุกเรื้อนก็ไม่สามารถปลุกเรื้อนกิเลสตัดมหาแก่พระองค์อีก
พระโพธิสัตว์จึงได้เข้าสู่ภาวะที่จิตปราศจากกิเลสตัดมหาโดยสิ้นเชิง อุทานคาถาคัดมาจากคัมภีร์
พระธรรมบท ชรารวรรค (ธมฺมบท ๓๕-๖) หลังอุทานคาถามีข้อความอธิบายขยายความ ปฐม-
สมโพธิบางสำนวน ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ปฐม-
สมโพธิภาษาไทยลื้อ และปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป) มีทั้งอุทานคาถา และข้อความ
ขยายความ บางสำนวน ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน และปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน มีแต่ข้อ-
ความขยายความ แต่ไม่ปรากฏอุทานคาถา ปฐมสมโพธิทั้งหมดในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัตินั้น เมื่อ
จบข้อความขยายความอุทานคาถาแล้ว ปฐมสมโพธิในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติก็ยุติเรื่องลงโดย
สมบูรณ์ ยกเว้นปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน เพราะปฐมสมโพธิสำนวนหลังมีเนื้อความขยายต่อ
ออกไปอีกจนไปจบที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา อาจกล่าวได้ว่าปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์-
ประวัติใช้อุทานคาถาเป็นคาถาปิดเรื่อง ความตอนท้ายเรื่องของปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่ม
นี้มีดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา

สพฺพญฺญตฺตฺถาณํ ปฏิพฺพชฺฌิตฺตฺวา สพฺพพฺพุทฺธานํ อวิชฺหิตํ อุทฺทํ อุทฺทาเนติ ฯ

อนเภาตติสงฺสารํ

สนฺธาวิสํ อพฺพิสฺสํ

คหการี คเวสนุโต	ทุกข ชาติ ปุณฺณปุณฺ
คหการกทิกฺกุโจสิ	ปุณฺณ เคนฺ น กาทสิ
สพฺพ เต ฆาสุกา ภคฺคา	คหกุญฺ วิสงฺขตํ
วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ	ตณฺหานํ ขยมชฺชวมคาคติ ฯ

อุทานํ อุทานेतฺวา นิสฺสินฺนุสฺสहि ภควโต เอตโหสิ อหํ กปฺปสฺตสทฺทสฺสาธิ นิตฺต...
 องฺคุรุพิรมํ สชฺวิตถน อสงฺขยฺยา นิ อิมสฺส ปฺลลงฺกสฺส การณาสนฺธาวิสฺส ฯ
 เอตฺตํ กาลํ อิมสฺเสว ปฺลลงฺกสฺส การณา มยา องฺคุรุพิรมํ สชฺวิตถนปริจฺจาตํ
 ปริจฺจตฺตํ อลกตสิสํ คิวายํ สินฺหิตฺวา ทุวิญฺญอญฺชตา อกฺขินิทิญฺณานิหนยมํลํ
 อุพฺพตฺเตตฺวา ติญฺนชาลิกุมารสทิสฺสา ปฺตฺตา กณฺหาชินากุมาริสทิสฺสา ธีตโร มทุติ-
 เทวีสทิสฺสา ภริยาโยจฺเปรสํ ทาสิทาสตฺถา ยทิญฺนา อຍํ ปฺลลงฺโก อุပ္ပปฺนโน
 ทิยฺมสทฺทสทิสฺสเกสฺเส เขเปตฺวา มยายํ โลกุตฺตรมฺโม ปฏฺิลทุโธ เอตฺถ เม
 นิสฺสินฺนุสฺส ยาว สงฺกปฺปานิ ปริပ္ပณฺณมานตา วพฺพโต ภูจฺหิสฺสามิตี ฯ อเนก-
 โภจฺจิสฺสทฺทสฺสมาปฺตฺติโย สฺมาปฺชฺชุนฺโต สตฺตาทตฺตฺเถว นิสฺสีติ อเนกชาติสฺสสารี
 สนฺธาวิสฺสนติ อาทินา อุทานโน อุทานสิ ปิตฺเวเคน ตาทิสฺโส ฯ สลฺลกฺเขตฺวา คุณฺ
 ตสฺส ปฺลลงฺกสฺส อเนกถานตา ภูจฺหิสฺสามิ อิตฺตปฺลลงฺกโต อิตฺถิ ฯ ๘
 สฺมาปฺตฺติสฺมาปฺชฺชํ อเนกสฺตโภจฺจโย สตฺถา ตตฺเถว สตฺตาทํ นิสฺสินฺเน อจลา สเนติ
 ฯ ปถมสมฺโพธิปริวตฺโต นิกฺกฺจิตฺ ๗ ๘

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๔ หน้า ๔๒-๓)

ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย

ปติพฺพชฺชิตฺวา พระกั้ได้ตรัดปรณฺยาสัพฺพญฺญุตญานแล้ว อุทานสิ พระกั้เปล่งเลง
 ออกยังอุทานคาถา อันพระพุทฺธเจ้าทั้งหลายมวณบ่ห่อนจักได้ละสั้กตนนั้น
 แลว่า

อเนกชาติสฺสสารี	สนฺธาวิสํ อนิพฺพิสํ
คหการี คเวสนุโต	ทุกฺขา ชาติ ปุณฺณปุณฺ
คหการก ทิกฺกุโจสิ	ปุณฺณ เคนฺ น กาทสิ
สพฺพา เต ฆาสุกา ภคฺคา	คหกุญฺ
วิสฺขารคตํ จิตฺตํ	ตณฺหานํ ขยมชฺชวมคาคติ

ดังนี้ คหการก ดูร่าท่านช่างแปลงเรื่อน อหิ อันวากู คเวสนุโต อันสืบแสวงหา
 ตั คหาริ ยังท่านช่างเรื่อนนั้น อนิพพิสิ กัปปัได้บัจจนแล อหิ อันวากู สุนุทวิสิ กั
 ทั่วเทียวไปมา อเนกชาติสิสาริ เลี้ยงชาติสงสานอันนานนัด้วยอเนกชาติแล
 ชาติ อันวากู กิริยาอันเกิดมา ปุณปุณิ ใจวิ ๒ นั้น ทุกุชา โหติ กัเปนทุกนัแล
 คหการก ดูกรท่านช่างแปลงเรื่อน ตูวิ อันวาท่าน มยา อันกุ ทิฏุจิ ได้เหนแลแล้ว
 อสิ กัมีแล ตูวิ อันวาท่าน น กาหลี กัปปัได้กัทำสังแปงติด ตั เคหิ ยังเรื่อนคือว่า
 อัดตภาพเหนื่อตน ปุณ เมื่อ พายลุนแล สพุพา เต ผาสูกา อันวากูเครื่องเรื่อนทั้ง
 มวนเปนต์ันว่าฝาแลเซน เต แห่งท่าน มยา อันกุ ภคคา กัหากได้หัก ได้ลิดเสี่ย
 แลแล้ว คหกุฏิ อันวากูอดซัฟ้า คือว่า มานนุส หาว มยา อันกุ วิสิ ชาติ กัหากได้
 แปงบัตลัดออกถอดเสี่ยแลแล้ว จิตตุ อันวากูใจแห่งกุ วิสิ ขารคต อันวากูซึ่งอันจัก
 นิพพานด้วย สมัตถดานิพพานเปนมารมแล อหิ อันวากู อชชुकคา อธิคโต กั
 ได้ถึงยังนัก ขยิ ยังสภาวะอันเสี่ยอันสุดแลแล้ว ตณุหานิ แห่งตณหาทั้งหลาย
 แล เอต วิตทุกนั อันวากูคำตีคณิงในใจอันนั้น อโหสิ กัมีแก่พระพุทธุเจ้าอันเลง
 เปล่งออกยังอุทานคาถาแลแล้ว นังอยู่นั้น ว่าดังนี้ อหิ อันวากู สุนุทวิสิ กัยังได้
 เทียวไปมาเสี่ยกาลอันนานปรหมานว่าได้ ๔ อสงไขยปลายแสนมหากั กัได้
 ให้แลแล้วยังสภาวะอันจ่ายสละยังอง ๑ คือว่าหุแลตาแลขึ้นแลเลื่อแลชีวิตแล
 โอยให้เปันทานสิ้นกาละอันนานมีปรหมานเท่านั้น กัเหตแห่งแท่นแก้วอันนี้แท้
 ดีหลีแล อลลกตสิสิ คือว่าสิ สินุทิตวา ทินุนทานิ อันท่านอันกุหากได้ตัดให้ยังคั
 แลแล้ว แลให้ยังหวัอันปรตบตีเปันทานกัดี สุกอบุณน อกุขินิ ทินุนทานิ อันท่านอัน
 กุหากได้ให้ตาทั้ง ๒ อันบิรสุดดีมีอยาอันวิเสดใสแลแล้ว ให้เปันทานนั้นกัดี
 หทยมสิ อุกุพตุเตตวา ที่นั้น ทานิ อันวากูท่านอันกุหากได้ฝ่าหวัออกจกยกออก
 ยังหวัใจให้ไปเปันทานกัดี อันวากูท่านอันกุหากได้มละให้ยังลูกชายรักอัคคบุค
 เสมอดังเจ้าซาลี แลลูกยังรักอัคคธิตา เสมอดังนางกัณหานันแล เสี่ยรักอัคค-
 ภริยาเสมอดังนางราชมัทที่นั้นแล กัได้วางให้เปันทานกัดี อัยิ ปลลัโก อันวากู
 แท่นแก้วอันนี้ อุกุปปุณโน กัเกิดมีแก่กุ กัด้วยอนุภาพแห่งทานผู้้นั้นแท้ดีหลี
 อัยิ โลกุตตรมมุโม อันวากูโลกุตตรมมุเจ้าอันนี้ มยา อันกุ เขเปตวา ได้กัจำกัด
 ตัดเสี่ยแลแล้ว ยังกิเลสทั้งหลายได้พันปลายหวัร้อยชาติ^๑ แลแล้ว ปฏิลทุโธ กัจึงได้
 แล สกปุปา อันวากูคำปราถนา น ปริบุญณา แลไปบิรบวนแก่กุอันนังอยู่ในที่นี้
 ยาว ตราบใด อหิ อันวากู น วุตถุทิสุสามิ กัปปัจักลูกหนี อิติ จากที่นี้ ตาว

^๑ ชาติ

ตราบนั้นแล ภควา อันว่าพระพุทธรูปเจ้าคั่นวรามเพิง ดั่งนั้นแล้ว สมปาฏฐนุโต^๑ ก็
 เข้ายังสมบัติธรรมทั้งหลายอันมากกว่าแสนโกต นิสิตินิ เจ้าก่สถิตอยู่ใน
 แทนแก้วที่นั่นเสียด ๗ วัน เตน อุตตติ เหตุการดังนั้นบันดาอากาศาพันธนาวิเสด
 อันนี้ พระพุทธรูปเจ้าก่หากเทศสนาในจาริยาพิตกัว่า อเนกชาติ สัสมาริ สมนุ-
 วิสสนุติ อาทิน อุตทานิ อุตทานตาปิตเวเคนตาทีโส ดั่งนี้เป็นปรทาน ภิกขเว ดูรา
 ภิกขุทั้งหลาย ตถา คโต อันว่าพระตถาคต สตถา อันเป็นครู เทวมนุสสุสานิ แก่
 คนแลเทวดาทั้งหลาย ตาทีสุโส อันเหนมาปานดั่งนั้น นิสินิ อันนั่งอยู่ ตถเว
 อจลาสนเน เหนืออาสนนาแทนแก้วที่นั่น อุตทานตวา คันทาเลงเปล่งออกแล้ว
 ยังอุตทานคาถาว่า อเนกชาติ สัสมาริ สมนุวิสุสิ ดั่งนี้เป็นต้น สลุลเกตวา ก่แกวด
 กตหมายรู้ยังคุณทั้งหลาย อเนกชา ด้วยคุณอันมากนัก ปิตเวเคน ด้วยกำลัง
 แห่งปีติธรรม วิตกั อันว่าคำตคินิง ก่เกิดมีในใจแห่งพระพุทธรูปเจ้าว่า คำปราถนา
 แล ไปถึงสถานที่บรรจบแก้วกฏาบาโต กูไปย้ายไปตาบนั้น แลว่าดั่งนั้น
 นิสินุเนว อันนั่งอยู่เหนือแทนแก้วอันนั่งพับพแนงเชิงผัดผาบแผ้วพลันลมาน
 นานได้ ๗ วัน สมปาชชิต พระก่ได้ถึงยังสมบัติธรรมทั้งหลายอันมากกว่าร้อย
 โกต วิหริติ เจ้าก่อยู่สำราญด้วยสมาธิสุข วิโล ได้ร่มไม้สริมหาโพธิต้นอุลลาน
 วันนั้นแล เหตุการดังนั้น พระพุทธรูปเจ้าแห่งเราพำเพงบารมีสร้างโพธิสมภาน
 เสียดกาลอันนานนักแล้ว ก่จึงได้นั่งแทนแก้วตรัดปรญาสัพพัญญูเพื่ออินดู
 สัตตโลกอันซ้องอยู่ในโสมสงสาน เจ้าจึงบันดานบองโผดบองบดโผดแก้สัดทั้ง
 หลาย บุคคลยิงชายแถวถัทั้งชาวเจ้าฝูงหมู่คนาฝูงเกิดมาแลได้จวบกับ
 สาสนาพระพุทธรูปเจ้านี้ ได้ชื่อว่าบุญต้นหลายซักได้โชคใหญ่จึงจักพ้อมดีหลี ให้
 คอยพิจารณาตถตถิ ให้รู้ที่ทางอันตนจักไปกว่าได้หลอนหลังทางพายหน้าบับ
 แม่นทางเพื่อเมืองฟ้าแลนิพพานหลอนแม่นทางสงสานยังจักยาก เหตุทางอัน
 นั้นมีชวากเสียดนแหลมหลาว มียานควาสัดฝูงกงลาแม่นชานบาโจน^๒ มาน
 ยามนั้น เท่ามีทางเป็นที่เพ็งทานหากเปนมิตตแก้วเพ็งพันแสนปรกาน ๑ สิ้น
 เลาแควนดูยั้งเปดั่งม้าแก้วมิ่งอาชาไนยขวีหลังไปบ่ยากข้ามพันจากอันตาย
 ทั้งมวนแลปรกาน ๑ ภาวนาอันใจอันบดลดผ่อนโกธาทั้งตันทหาโลกมาก
 เท่าจากสันตรเมตตกานผายโผดอดย่อมโผดทเวรา ก่หากเปนอาวุดห้าปรกาน
 ผาบสงสานแสนสิ่งรักษาให้ได้ถึงสูกอันยังแท้คินิพพานก็มีแล ฯ อิติปวรบถม-

^๑ คาถา “อเนกชาติสัสมาริ...” ไม่ได้อยู่ในคัมภีร์จาริยาปิฎก แต่อยู่ในคัมภีร์ธรรมบท (๓๕-๖)

^๒ = ผจญ

สมโพธิ คนุถปริวุตโต สมตฺโต กิริยาอันกล่าวแก่ยังคัมภีร์อันชื่อว่าปถมสมโพธิ
อันงามแต่เค้าเท่าถึงปลาย สมตฺโต กัแล้วเท่านี้ก่อนแล ฯ ปถมสมโพธิหมด
นี้แล ฯ

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๑๐ หน้า ๓๔-๔๒)

ปฐมสมโพธิภาษาไทย

พุทธเจ้าครุฑที่ขมนมแห่งพระนวลโลกุตตรธำอันบัวรวมวนปริสุทธแท้ พระพุทธเจ้า
ศัตร์รู้ชื่อยธำทั้งมวนปเสตสัดอันแล เต ภคฺควา อวภิรณย อคฺครุฑิรมุส-
ชีวิตฺตโร วิจคฺคปริจหํ อภฺกสิยํ วิย สิฑฺธตาทีนํ อหฺนฺยจลา อหฺกฺชิริกนิ ทมฺยส
ปเวตฺวานินํ ซาลิกุมฺมาโร ยสฺงฺทิสมฺตฺตา ดังนี้เป็นต้นแล

อเนกาชาติสงฺสาลํ	สนฺตฺวิสิ์ อนิปีสิ์
คหกริ์ คเสนฺเต	ทฺกฺขจฺทิ ปุณฺณปฺนฺนํ
คหคฺลํ คหิทฺโธสิ	ปฺนฺนเคหํ นคฺาหสิ
สพฺเพ เต ภาสฺกฺาผากา	กหฺกฺุจฺ วิสิ์กฺฺขตํ
วิสิ์กฺฺขลํ คตํ จิตฺตํ	ตณฺหาณํ กฺฺขยฺยมชฺฐมคฺาตี

อหิ์ อันว่าควุสสันตรอันแสงวหฺรยยัง มกหฺกหิ เป็นอันกล่าวคือว่าตณฺหา หัว
ทฺธิ์นั้นหิ์บังเกิดยังอดภาคแห่งคฺุณิ อเนกาชาติ สํสลํ อันทวนเทียวไพมาในวิตต-
สูงสถานอันนั้นคได้ยทุกขนั้นอันเกิดยังทุกใจ สรณฺตฺวิสิ์ อนิคิ์ลํ อันคฺุบได้ยถึงมค-
ญานอันวิญญานเหตฺ อถ คาคา บัดถฺวณ ๒ นิตินัก ผู้มีปรยาพิงรู้คฺุทานคาคา
อันนิหากเป็นปวิณีแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายอันคได้ยตรัดปรยาบห่อนละเสย
ยังสัักตนแล พระเจ้ามาจาถึงตนหากได้ยกำแจตเสแล้วยังอรหันตมคฺุญานอัน
เป็นปทณฺ์นั้นแล สัพฺพัญญุตญานดวงปรเส็ดแล คฺุทานํ คฺุทานกาวนสินยาคฺา
เอตฺโตสิ ในเมื่อพระพุทธเจ้าได้ยตรัดปรยาสัพฺพัญญุตญานดวงปรเส็ดอันนั้นอยู่
เหนือแผ่นดินแลแทนแก้วปลังกานนำมายังคฺุทานคาคาอันหมื่นได้ยวธาตฺุทั้ง
มวนคํสทํานหฺวันไปไพมา บังเกิดเป็นตฺวราหนอันลือชาปรากดยังพระพุทธเจ้า
ตนปรกอบไฟด้วยหมุ์อันปได้ยสิริวิราตอันงามมากนิก พระพุทธเจ้าคํกล่าววว่า
ดังนี้ ได้ยลัทธิพระเจ้าทิบบก่อนแล ได้กทำแพงบารมีทั้งหลายหอมหอยอบ
มายังหลายชาติมักใครได้ยปรยาสัพฺพัญญุตญานเพื่อปรโยชนนำสัดเข้าสู่

นิพพานอันเป็นที่คู่ทั้งมวน อัน ๑ คู่เที่ยวไพเราะในวัดตสงสานจักได้ยกำแพง
 บารมี ๓ สิบทัตแล ได้ยสรที่ทานแลตรัดปัญจมหาปริจาคาถาสีปรกานเปน
 ทานมากำไ้เป็นพรยาเวสันตรคได้ยสรละลูกเมรักเปนทาน ค่เพื่อประโยชน์
 ปรารถนาเอาปรยาสัพพัญญุตนปรเส็ดเห็นอแทนแก้วแลตั้งรูตั้งพระนวลโลกุตร
 ธิम्म ๙ ปรกาน ยังกิเลสตัณหาทั้งมวนอันได้ยพันพาย ๕ ร้อย อันประดับไฟ
 ด้วยวิพนมากนัก หาที่สูดบได้ยกำตัดคูมิสิน ค่ได้ยแทนแก้วเปนอันไ้ยนักค
 ควนจักที่จากที่นิคจกกล่าวววิจสมุทปาทาสแล้วอัน เจ้าค้เข้าสัสมมาบัญญัติสุก
 ขมากกล่าวสันโกฎฎิเจ้านั้นแลอยู่เสียง ๗ วันแทบเกล้าไม้สริมหาโพธิตนปรเส็ด
 อันสงได้ยว่า ๗ สอกมีคราน้อยคราไ้ยทั้งหลายได้ย ๑๐๐๐ คราปรกอบด้วย
 ไบชแล ยอดทั้งหลายได้ยแสนโกดอันปรถัดตราดูงามมากนัก เตน วุตติ เหน
 ดั้งอันผูกพันธคาถาอันนิพระพุทธเจ้าเทศนาแก่มหาสาริบุตรตเถียนว่า อเนกา
 ชาติตีสสาริ ดั่งนิเปนต้นว่า สาริบุตรต ดูราสาริบุตร คุพระตถาคตตตน
 ปรกอบด้วยตติเปนเกล้านามยังนิทาน ความชมชื่นยินดีด้วยคำวอเนกาชาติ
 ติสงสาริ นิเปนเกล้ารำพึงถึงคุณแห่งกาแทนแก้วบลังกานเสียง ๗ วันคมีแล
 ลูกด้วยคำวาคูไปบัวรวมวนเทือบควนจักลูกจากที่หนีตราบนันก่อนแล ว่าอัน
 เจ้าค้เข้าสมมาวทสุกขก่าวแสนโกดเห็นอแทนแก้วบลังกานเสียง ๗ วันคมี
 อิติปิโต ภคคคควา กมุสตสทสาวตอสงขยานิ ปารมีโย ปุเรถวถโม ธิฎก-
 อธิสมพุทธา น กฏจาปริโห อโหสิ ดูราสาริบุตรกิริยาอันได้ยกทำ กตวา วิกาน
 อรหันตเจ้าทั้งหลายสุกเสมียกยตั้งอันได้ยตรัดปรยาสัพพัญญุตญาณเปน
 ปถมโหทธิแห่งพระตถาคตตอันได้ยสังบารมี ๓ สิบทั้งเสเสียงนั้นแล อสงไข
 พายสันมหากบจึงได้ยตรัดปรยาสัพพัญญุตญาณครู้เสเสียงทั้งมวนอันเปน
 เมืองบ่เสลียดสลัดักดวงวันนั้น อันว่านางสมุธิยวิชาเทวีบ่ใช้ได้ยบุคคลผู้ใดคือ
 หากได้ยยโสธราลาหุพีเถียนในกาลบัดนี้แลเปนครูสั่งสอนคนแลเทวดาทัง
 หลายภิกขุแลภิกขุณีในกาลบัดนี้แล อันเปนที่พึ่งแห่งโล้วทั้งหลายคือวากาม
 โล้วในกาลบัดนี้แล ตุมเห ภวนตุ อันว่าสูทานทั้งหลายจึงจักจำไ้วยใน
 มโนววิญฐิอันในใจค้เพื่อที่เปนแก่ประโยชน์สองปรกานคือวาทิถัมมกธา
 เปนประโยชน์ปัจจุบันต์หน้า สปุปรายิกา เปนประโยชน์จักมาพายหน้าสืบกันไฟ
 ตราบต์เท่าถึงนิพพาน เหตุว่าพระบปีเจกกเจ้าหากได้ยกตริกัน หากพึ่งบารมี
 ๓ สิบทัต หากแต่ัมบัวรวมวนแล ค้จักได้ยสวัยยังสัมบัตติในชั้นฟ้าแลเมืองคน
 ถึงนิพพานเปนยอดแล้ว อิติถีกาจุเปลป ด้วยเนยปรกานดังกล่าวมานิแล

กิริยาสังวัณณาเทศสนาบังปุมสัมโพธิผูกถ้วน ๘ เป็นผูกปลายคัศรเดจ
บัวรวมวณกาลควนเท่านี้ก่อนแล

(ปฐมสมโพธิ ๒๒๕ อ ผูก ๘ หน้า ๑๕-๘)

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป)

ตโต สมฺปตฺตีหิ อรหตฺตผลจิตฺเตหิ อนนฺตญาณปริวาริตํ สพฺพญฺญุตญาณาทิ
คุณสมฺปตฺติโย นุตฺวา สพฺพพุทฺธานุจิณฺณํ อุตฺทาเนสิ ฯ

อเนกชาติ สัสารี	สนฺธาวิสิ อนิพฺพิสิ
คหการี คเวสนฺโต	ทุกฺขา ชาติ ปุณฺปุณฺ
คหการ ติฏฺโฐสิ	ปุณฺปุเคหํ น กานฺสิ
สพฺพ เต ฉาสฺสกา ภคฺคา	คหญฺญํ วิสงฺขตํ
วิสงฺขารญฺญํ จิตฺตํ	ตณฺหานํ ขยมชฺฌคาคติ ฯ...

(บำเพ็ญ ะวิน, ๒๕๔๑: ๓)

...ตโต ถัดนั้น ปตฺวา แก้วคี่ถึง สพฺพญฺญุตญาณาทิคุณสมฺปตฺติโย ยังสัมปตฺติ
ทั้งหลายมีต้นว่า ประหญาสัพฺพญฺญุตญาณ อนนฺตญาณปริวาริตํ อันมี
ประหญาหาที่สุคป์ได้ หากแวดล้อมอ้อมเป็นปริวาร สห กับ สมฺปตฺตีหิ
อรหตฺตผลจิตฺเตหิ ด้วยสมาปัตตอันเป็นกับด้วยอรหตฺตผลจิตฺตนั้นแล พุทฺโ
โหติ คี่เป็นพระพุทฺธเจ้าตฺระสฺฐัญเวยยธัมมํทั้งมวล โหติ คมีแล ตโต ถัดนั้น ปตฺวา
เจ้าคี่ถึง ปจฺจเวกิขณญาณานิ ยังปัจจเวกณญาณทั้งหลายแล ตโต ถัดนั้น
อุตฺทาเนสิ เจ็สคี่นำเอามา อิมํ อุตฺทานํ ยังอุตฺทานอันนี้ สพฺพพุทฺธานุจิณฺณํ อันเป็น
อาจิณแห่งพระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย อิติ ดั่งนี้แล

อเนกชาติสัสารี ฯเปฯ ขยมชฺฌคาคติ อหิ อันว่าคู้ คเวสนฺโต อันแสวงหา คหการี
ยังช่างแบ่งเรื่อน เยน สพฺพญฺญุตญาณน ด้วยประหญาสัพฺพญฺญุตญาณอัน
โต อนิพฺพิสิ อันปได้ ตํ สพฺพญฺญุตญาณน ยังประหญาสัพฺพญฺญุตญาณอันนั้น
สนฺธาวิสิ คี่ได้ทวยน อเนกชาติสัสารี ในสงสารอันมีชาติอันมากนั้ ทุกฺขา
ชาติ ก็ได้เกิดมาเป็นทุกข์ ปุณฺ ปุณฺ ใจ้ๆ แล คหการ ดูราช่างแบ่งเรื่อน คี่อว่า
ตณฺหา อิทานิ ในกาละบัดนี้ ตํ อันว่ามึง มยา อันดู ติฏฺโฐ หากหันแลแล้ว อสุมี คี่

มีแล ตวิ อันว่ามิ่ง น กาทสิ คีปได้กะทำ เคหิ ยังเวื่อน คือว่าตนแห่งคุณี่ชะแล
 สพพา เต ผาสูกา อันว่าข้างเช่นเวื่อนแห่งมิ่ง คือว่าทิมฐิ ๖๔ มยา อันคฺ ภาคฺคา
 หากได้หักเสียแล้ว คหฺกฺฏิ อันว่าดอกช่อฟ้าปราสาทแห่งมิ่ง อหิ คือว่าอวิชา
 มยา อันคฺ วิสฺซตฺ หากได้ถอดแล้ว จิตฺตฺ อันว่าใจ เม อหิ คฺ วิสฺซารคตฺ คีเข้าไฟสู
 นิพพานแล้วแล อหิ อันว่าคฺ อชฺฌคฺ คีได้เถิง อรหฺตฺตฺ ยังอรหฺนตา ขยิ อันเสี่ยง
 ตณฺหานํ แห่งตณฺหาทั้งหลายแล้วแล

ปถมสมฺโพธิ สมตฺตา กิริยาอันเทศนาสำแดงยังปถมสมฺโพธิแต่ต้นเถิงปลายคิ
 แล้วเท่านั้นก่อนแล

(ป่าเพ็ญ ะวิน, ๒๕๔๑: ๗)

ปฐมสมโพธิภาษาไทย

พรพุทธเจ้ากัได้ตรัดปรยาสัพพัญญูเปนพระเจ้า รู้ยังธาทั้งมวนด้วยตนบเสสหลั
 สักอัน ด้วยปรยาทิบแห่งตน ลูกชื่อว่าสัพพัญญูกัมีด้วยปรกานดังกล่าวมานี้แล
 เอวิ ปริวิตตักิ อันว่าคำปริวิตักิอันนี้ กัมีแต่พรพุทธเจ้าอันนั่งเหนือแท่นแก้วอัน
 อุทานेतฺวา เจ้ากัเปงออกยังเสี่ยง เปนอันม่วนโพระมากนั ด้วยธาอันยินดีนั
 ว่าดังนี้ อหิ อันว่ากูกัได้พาแพงมายังปารมีธาทั้งหลายสามสิบหัด ในภาวะทั้ง
 หลายได้สื้อสงไขปลายแสนมหากับ อิมาสปรักกั การณา เหตุจักได้แท่นแก้วอัน
 นี้ กูกักจ่ายยังองคคเนื่อตนทั้งมวนที่เปนทาน กัเพื่อว่าจักได้ยังแท่นแก้วอันนี้
 แล อลงการกฺเก สึติ อันว่าหัวแห่งกูกอันปรัดบไฟด้วยผมเขี่ยวงามนั กูกากตัด
 ที่เปนทาน กัเพื่อว่าจักได้ยังแท่นแก้วอันนี้แล จกฺขุ อันว่าตาแห่งกูกอันงามเป
 ดังดอกเองชันนั อันกูกหากขวกออกที่เปนทานนั กัเพื่อจักได้แท่นแก้วอัน
 นี้ แล หทฺทฺยิ อันว่าหัวใจแห่งกูก หากผ่าออกที่เปนทานนั กัหากเพื่อจักได้ตรัด
 ปรยาสัพพัญญูนัแล ปุตฺตติตฺรา อันว่าลูกยิงลูกชายอันเกิดมาแต่กางอกูก คี
 ว่าซาลีแลนางกัถนาอันกูกหากยกทานแก่พรามนั กัเพื่อจักได้ยังแท่นแก้วอัน
 นี้ แล อหิ อันว่ากูก ปิยปิยฺยิ อันว่าเมรักแห่งตนกูก คีว่านางมที่นัที่เปนทานเพื่อ
 เขี่ยดห้จักได้แท่นแก้วที่นัที่นั อยิ นวโลกุตตรมโม อันว่าโลกุตตรธรรมา ๙ ปรกาน
 ปฏิลทุโธ อันกูกหากที่ถึงแล้ว เหนือแท่นแก้วอันปรเส็ดแท้แล ปถนา อันว่า
 ความปรารธนาแห่งกูก ตราบใดไปบวรมวนเพื่อตั้งอัน กูกบได้ลูกหนีจากแท่น
 แก้วลูกนี้ ตาว เทว ตราบนัแล

เอวมปี ปน วตุวา ค้นว่าพรพุทธเจ้ากล่าวแล้วดังอัน สมมุขชนตุ พรเจ้าก่เข้า
 ไพด้วยดี สัมมาปฏิฏฐิตังหลายกว่าแสนกวด^๑ นิสินเ เจ้าก่นั่งอยู่ในแท่นแก้วที่
 นั้นแล สตุดาห์ เสียง ๗ วันแล้ว เตน วุตตุ เหตุดังอัน ผูกพันธนคาถาอันนี้ พร-
 พุทธเจ้าเมื่อได้ตรัดปรยาแล้ว ก่เทศนาแก่ภิกขุทั้งหลายว่าดังนี้ อเนกชาติ-
 สัสารี ดังนี้ เปนต้นแล ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย อหิ อันว่ากุพรตถาคตอันนั่ง
 อยู่เหนือแท่นแก้วนั้น ก่แปงออกยังความยินดีด้วยกำลังนัถ อันหันมาปานดังนี้
 แล อหิ อันว่ากุอันเที่ยวไปมาในวิภวสุสงสานนี้ อันมากก่บังเกิดเปอันโสทุก
 มากนัถ จิตฺ เหว ด้วยใจอันเดียวนี้ จิตฺ อันว่าจิตใจอันนี้เป็นหลังเรือนหลัง
 ไหญ่ อันเป็นที่อยู่แห่งตนนี้แล เคะ กาลา ดูราช่างกรทำเรือน คือว่าแห่งกุ ตวั
 อันว่ามึง ปุณน เคะ น กาสสิ บัได้เพื่อว่าจักแพงเรือนแห่งมึง เมื่อพายลุนเล่า
 ซาแล เขียดดังฤชาด้วยมีแทแล ในกาละบัดนี้ อันว่าลูกช่างอันเปเชนเรือน
 ทั้งหมดกดี อันว่าเครื่องเรือนทั้งหมดกดี เปนต้นว่าเสาทั้งสี่เหลี่ยมกดี อันว่าอน
 เรือนคือว่าคูก้านกดี อันว่ายอดซัฟ้าแลพานลมทั้งหลาย ก่หากหักเสียคือว่าม้าง
 เสด้วยปรยาสัพพัญญูแห่งกุแล้ว เขียดดังอัน กูก่จักได้แปงยังเรือน คือว่ายังเกิด
 ยังรู้ซันธแห่งกุเหล่าแล ภควา อันว่าพรพุทธเจ้ากรำพึงถึงยังคุณแก้ว ๓ ปรกาน
 กกล่าวยินดีมากนัถ ด้วยปรกานดังนี้แล อหิ อันว่ากุ ตราบใดแลไปได้สมริทธิ
 เทื่อดังอัน ยังความปรารธนาแห่งกุไปบวรมวนดังอัน นาอุถาหิสมิ ก่ปลุกจาก
 แท่นแก้วอันนี้ ก่นั่งก่อนซาแล สมุมาสมุพุทฺโธ อันว่าพรพุทธเจ้าตนปรเส็ด
 ปชิตา พรพุทธเจ้าก่เข้าด้วยดี สุตัมปฏิฏฐิตังหลายอันมากกว่าแสนกวด นิสินเ
 เจ้าก่นั่งอยู่เหนือแท่นแก้วเชรแพก อันป่พ่ายบักวแต่บุคคลผู้ใดแล สตุดาห์
 เสียง ๗ วัน เหว ด้วยปรกานดังกล่าวมานี้แล กิริยาสังวัณณนายังถมสัมโพธิ
^๒ ปกุกาเร ปริปุโต นิฏฐิตอ ปุณนโณติ อันว่ากล่าวยังกัมพีอันชื่อว่า ปถมสัมโพธิ
 อันพรพุทธเจ้าได้ตรัดปรยาสัพพัญญูเปพรพุทธเจ้าแล้ว ตั้งแต่หัวที่นั่นมาแล
 ก่เสดจจบวรมวนกาลควนเท่านี้ก่อนแล ฯ ๐๘

(ปฐมสมโพธิ ๓๖ หน้า ๒๑๔-๗)

^๑ = โกฎิ

^๒ ปถมสัมโพธิ

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน

พรพุทธเจ้าได้เป็นพระแล้ว คัมโปออกยังอุทานคาถาอันพรพุทธเจ้าทั้งหลาย แต่ก่อนบิณฑอนจักละเสียนั้น พรพุทธเจ้าคัมโปกล่าวว่า อเนกชาติสัมมาสัมมา ดังนี้ว่า คหการี ดูราช่างผู้อันแปงเรือนคือว่าตันทนา คุณี่เรานี้อันแสวงหาขังมึงอันเป็นช่างอันจักแปงเรือนนั้น คือว่าตนคุณี่เล่าตังอัน ส่วนอันว่าช่างอันแต่งแปงยังเรือนนี้ คือว่าตนคุณี่ คุบ้อาจจักหันด้วยอันใดสักอันได้เลย ส่วนอันว่าคุณี่มีความอันมักอันปราถนาหากทำมีแล้วแท้แล ตนแห่งคุณี่ได้แทบตีนพรพุทธที่บังกอนเจ้ามาเพื่อว่าคุณี่จักที่เปนประโยชน์ด้วยอันที่มีปรยาอันจักได้ตรัสสัพพัญญุตญาณอันนั้นบิณฑอนใจเทื่อ ตังอัน คุคักได้ท่วนเทียวไพมามากนั้จักใจๆ พิเสียงในสงสานอันมากนั้จักอันใด บิษฐี่แสนโกฏชาติแล้ว นานมีปรหมานเท่านี มีในชาติอันได้เกิดมานั้นแลกับด้วยอันซาราเถ่าแก่แล คัมโปพยาพริอันเปนทุกมากนั้แค่คุณี่แล มรณิ อันตายไปแล้ว พ้อยยังเกิดมาเล่า ทุกขา ว่าที่เปนทุกมีมากนั้เพื่ออันเกิดมาจักใจๆ นี้แล ในเมื่อตนคุณี่อันยังบิณฑอนใจได้หันด้วยปรยาคุณี่เทื่อตังอันชาติอันได้เกิดมานี้ คัมโปได้คืนมาเล่าแล เหตุตังอันคุณี่ได้แสวงหาขัง คือว่าตันทนาอันหื้อรายนั้จัก คุคักลวดอยู่ได้ท่วนเทียวไพมาในสงสานอันยี่ดยาวครราวไกลมากนั้แล ดังนี้แล ดูราช่างแปงเรือน มึงนี้แลยังคุผู้อันได้ตรัสสรู้แล้ว ยังปรยาอันมาก คือว่าปรยาสัพพัญญุตญาณเปนพระแล้ว คุได้หันบัดนี้ยังมึงผู้อันเปนตันทนาอันนี้แล มึงบิณฑอนใจยังเรือน คือว่า อุตถาว ต่ แห่งคุณี่ได้ท่วนเทียวไพมาในสงสานนี้เมื่อพายลุนเล่าแล ส่วนว่าเครื่องเรือนแห่งมึงคือว่ากิเลสอันยังหล่นนี้ คุคักได้มล้างท่มเสียแล้ว คุได้ผาได้หักยอดขีฟ้าเสียเสี้ยงแล้ว ยอดขีฟ้ากล่าวคือว่าวิชาอันกันบั้งยังหัวใจแห่งคุณี่คัมโปมีแล คุคักหากได้กำจัดเสียเสี้ยงแล้ว ใจคุคักเปนอันใสแจ้งนั้จักอันผั่งเข้าไฟในอันหาปรใจอันจักที่นั้นบิณฑอนใจคุณี่ อันจักแต่งแปงแก้คุหาบิณฑอนใจได้ ด้วยสามัตถะอันจักที่คิดถึงเมื่อพายลุนที่เปนอารมณนั้นบิณฑอนใจคุณี่คักได้ถึงอรหันตผลอันปรเสียดแล้วเปนที่ที่เสียงแห่งตันทนาทั้งหลายแล้วกิริยาอันคำคิดอันนี้มิในใจแห่งพรพุทธเจ้า อันนำมาขังความยินดีดังนี้ คัมโปครนิงใจว่า คุนีอยู่ท่วงเทียวในสงสานนี้เสี้ยง ๔ อสงไขยปลายแสนมหากับแล้ว จึงได้แทนแก้ววชิรเพกอันนี้แล กิริยานคุได้สละจ่ายไฟที่เปนทานยังองค์คือว่าขิ้นแลเลียด ชีวิตแห่งคุณี่มีเข้าของเงินคำทั้งหลายที่เปนทานมากนั้แลเสียงกาละนานมีปรหมานเท่านี เปนเหตุที่คุได้แทนแก้วอันแล หัวคุประดับด้วยดอกไม้คำคักได้ตัดออกที่เปนทานแล ตาคุทั้ง ๒ อันงามเปนดังดอกเองขิ้น

คุณก็ได้ขั้วออกที่เปนนานแล้ว อันว่าก่อนหัวใจแห่งคุณก็ได้ขั้วออกที่เปนนาน
 แล ยังลูกยิงลูกชายดั่งเข้าซาลีแลนางกัณหาชรีนา คุณก็ได้ให้เปนนาน เมียรักคุณทั้ง
 หลายเสมอตั้งนางราชมัททีเทวี คได้สละจ่ายไฟเปนนานเพื่อว่าจักให้เปนนาน
 แห่งท่านผู้อื่นแล้ว คจึงได้แทนแก้ววชิรเพกนี้แล แทนแก้วอันนี้เกิดมีแก่คุณด้วย
 ทานได้วัตถุเจตนาแลโลกุตตรธัมม ๙ ปรกานผู้นี้ คุณได้ให้เลี้ยงชูเบื่องแล้วยัง
 กิเลตพันห้าร้อยคี่เลี้ยง คำปราถนาแห่งคุณอันนี้อยู่ในแทนแก้วอันนี้ ไปทันตม
 ด้วยคำปราถนา คุณก็จักถูกหนีจากแทนแก้วอันนี้ตรานั่นก่อนชะแล พรพุทธ-
 เจ้าครนิงใจว่าดังนี้แล้ว คเข้ามาหสมมาบัตติได้แสนโกตแนมมากนัค คนี้ยังอยู่
 เหนือแทนแก้วนั้นตรานต่อเท่าถ้วน ๗ วันแล เหตุตั้งอันอาจารย์เจ้าทั้งหลาย
 กล่าวคาถาว่า อเนกชาติสัสสารี ดั่งนี้ พรพุทธเจ้าค้แหวดกตหมายว่า คุณทั้ง
 หลายอันได้รู้แล้ว อันได้หันมาปานั้นแห่งแทนแก้วอันนี้ด้วยปรกานอันมาก
 นัค ความอันคุณมีคำปราถนาไปตมตรานไป คุณก็จักถูกหนีจากแทนแก้วอันนี้
 ตรานั่นก่อนชะแล ด้วยอันกล่าวคำยินดีเปนมณัสสการค้เทศานามีต้นว่า
 อเนกชาติสัสสารี ดั่งนี้แล้ว พรพุทธเจ้าค้เข้ามาบัตติอันได้แสนโกตหลายเทื่อ
 หลายทีแล้ว คนี้ยังอยู่เหนือแทนแก้ววชิรเพกนั้นสิ่งเดียวแล ส่วนอันว่าพรยา
 มานค้บ่ปรจนแก่พรพุทธเจ้าได้ พรยามานอันอยู่ทำเพียรนบพรพุทธเจ้านั้น
 มีปรหมานว่าได้ ๗ วัน คมีวันนั้นแล ปถมสมโพธิปริจเฉท ปุณฺณ โณ นิฏฺฐิติ

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๖ หน้า ๑๕-๑๗)

ในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน เมื่อจบข้อความแปลขยายความอุทานคาถาแล้ว แม้ว่า
 เรื่องจะยังไม่ยุติลง แต่ก็จบความสมบูรณ์ของปริจเฉทที่ ๗ พอดี เมื่อเปรียบเทียบกัน พบว่าเนื้อ
 ความของปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนตั้งแต่ปริจเฉทต้นจนถึงปริจเฉทที่ ๗ ตรงกับเนื้อความทั้ง
 หมดของปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติพอดี หมายความว่า ปฐมสมโพธิภาษาไทย
 ยวนเป็นปฐมสมโพธิเพียงสำนวนเดียวที่ไม่ใช้อุทานคาถาเป็นเครื่องช่วยปิดเรื่อง ปฐมสมโพธิ
 ภาษาไทยยวนยุติเรื่องในตอนที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ และได้ยังปัญจ-
 วัคคีย์ให้ถึงซึ่งพระอรหัตผล ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนพรรณนาไว้ดังนี้

พรพุทธเจ้าตนเปนครูแก่สัตตโลกทั้งหลาย ตั้งมหาอัณฺญาโกณทัณฺเณรเจ้าไว้
 ไนโสตาปัตติผลในวันเดือนสิบเพง แลตั้งเจ้าวัปะไว้ในเดือนแรมค่านึง แลตั้ง
 เจ้าภททิยะในวันแรมสองค้ำ แลตั้งเจ้ามทานามไว้ในเดือนแรมสามค้ำ แลตั้ง

เจ้าอัสสซีไว้ในโศดาปัตติผลในเดือนแรมสี่ค่ำแล พรพุทธเจ้าที่ปัญจวัคคีย์ทั้งหลายห้าตนนี้ได้เป็นอรหันตาแล้ว พรพุทธเจ้าที่จิงจักเทศนายังนามรูปนี้ อนัตตลักษณะ ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย นามรูปอันนี้เป็นอนิจจัง บ่เที่ยงแท้แล อันว่านามรูปนี้ อันที่ได้เป็นทุก มีลักษณะบ่หมั่นบ่เที่ยงสักอันแล อันว่านามรูปนี้ อนัตตลักษณะแล ดูราภิกขุทั้งหลายอันว่าเกิดมาในโลกนี้แล้วคิบบ่หมั่นบ่เที่ยง คมี้แก่สัดทั้งหลายเสี้ยงแล พรพุทธเจ้าเทศนาอนัตตะนี้แก่ปัญจวัคคีย์ทั้งหลายห้าตนมีตนแลเทพดาอินทร์พรหมทั้งหลาย วันเดือนอาสาฬหะแรมห้าค่ำ ปัญจวัคคีย์ทั้งหลายห้าตนนี้ได้ถึงอรหัตตผลชุตนแล้ว ในกาละนั้น อรหันตาทั้งมวนมีหกกับทั้งพรพุทธเจ้าก่อนแล มีในพุทธศาสนาก่อนทั้งมวนวันนั้นคมีแล ปถมสมุโพธิกณฺฐํ นิฏฺฐิตํ

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๖ หน้า ๓๗-๙)

ในปฐมสมโพธิกถา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสมิได้ทรงยก อุทานคาถามาทั้งหมด ทรงยกมาเฉพาะแต่คำแรกของคาถา แล้วก็ทรงแปล สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงทำเช่นนี้กับคาถาทุกคาถาในปฐมสมโพธิกถาเสมอกัน โดยตลอดเรื่อง เหตุที่มีทรงยกข้อความภาษาบาลีมาแทรกในปฐมสมโพธิกถา ก็เพราะทรงต้องการให้ปฐมสมโพธิกถาเป็นงานแปลภาษาบาลีที่สมบูรณ์โดยไม่ต้องแทรกภาษาบาลีคั่นเป็นระยะ ดังที่กวีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นิยมกระทำกันเมื่อแปลเรียบเรียงร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก นอกจากนี้ปฐมสมโพธิกถามีขนาดเรื่องใหญ่กว่าร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก ถ้าทรงบรรจุคาถาภาษาบาลี และแทรกบทภาษาบาลีเป็นระยะดังที่เป็นอยู่ในร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก จะทำให้ปฐมสมโพธิกถายาวมากกว่าขนาดความยาวในปัจจุบันมากทีเดียว ข้อความในปฐมสมโพธิกถาตอนพระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานคาถาภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้แล้วได้ไม่นานมีดังนี้

ในขณะนั้น พอเป็นเวลาตัมพารุณสมัยไขแสงทองส่องอร่ามฟ้า สมเด็จพระมหาสัตว์กิตติ์ตรัสรู้พระปัญญุตัญญาณ ดับสูญสิ้นอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉท ประหาณ พร้อมกันกับมหัสจรรย์ทั้งปวง จึงเปล่งพระพุทธสีหนาทปฐมอุทาน ตรัสทักตันทา โดยสารพระคาถาว่า อเนกชาติสัสสารี เป็นอาทิ อรรถาธิบาย ความว่า แต่ตถาคตต้องเที่ยวมาในชาติสังสารประมาณเป็นอันมาก สืบเสาะแสวงหาช่างอันกระทำเวือนกล่าวคือตันทาอันก่อสร้างนามรูป ก็มีได้พบพาน ทรมานเสวยชาติทนต์ทุกขลำบากแล้วๆ เล่าๆ ดูก่อนตันทาผู้เป็นช่างกระทำ

เรือนให้ตภาคต กาลบัดนี้ตภาคตพบท่านแล้ว เห็นตัวท่านแล้ว ตั้งแต่นี้สืบไปใน เบื้องหน้า ท่านมิได้กระทำเรือนให้ตภาคตสืบไปอีกแล้ว แลกลอนเรือนทั้งปวงของท่าน ตภาคตก็กินหนากการหักทำลายเสียสิ้นแล้ว ซ่อฟ้าเรือนของท่าน ตภาคตก็ประหารขจัดขายสิ้นแล้ว แลจิตของตภาคตก็ปราศจากสังขารทั้ง ๓ ซึ่งจะตกแต่งให้บังเกิดในไตรภพสืบไปอีกนั้นท่านมิได้แล้วแลสันดานแห่งตภาคต ก็ถึงซึ่งสิ้นสูญจากตณหาเป็นนิรวาเศษโดยแท้

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑๘๒-๓)

๔.๒.๓ เนื้อเรื่อง

๔.๒.๓.๑ เนื้อเรื่องที่แตกต่างกัน

เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกถากับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ในขณะที่ปฐมสมโพธิกถามีเนื้อหาครอบคลุมประวัติทั้งหมดของพระสิทธัตถะทั้งที่เป็นพระโพธิสัตว์ผู้สละความสุขสมบุรณ์ในโกคราไชศูรย์ออกมหาภิเนษกรมณ และบำเพ็ญเพียรอย่างหนักเพื่อให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ประวัติส่วนที่พระสิทธัตถะได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ได้สงเคราะห์พระญาติและสัตว์โลกตลอด ๔๕ พรรษาจนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ประวัติการเข้าร่วมพระพุทธศาสนาของพระสาวกสำคัญและพระญาติสนิท และพุทธประวัติส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุเรื่อยไปจนพระธาตุอันตรธาน แต่ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติมีเนื้อหาเพียงส่วนเดียวของปฐมสมโพธิกถา คือเพียงส่วนที่เป็นประวัติของพระสิทธัตถะกุมารยามเมื่อยังมีได้ตรัสรู้เท่านั้น ไม่มีประวัติหลังพระโพธิสัตว์ตรัสรู้อยู่เลย ยกเว้นปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน มีประวัติของพระพุทธเจ้าภายหลังพระโพธิสัตว์ตรัสรู้ต่อออกไปเล็กน้อย คือประวัติของพระพุทธเจ้าในช่วงที่เสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ สัปดาห์ ประวัติอุบาสกผู้แรกในพุทธศาสนา ประวัติพระพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยแสดงธรรมเทศนาเพื่อโปรดสัตว์โลก และประวัติพระสงฆ์คณะแรกในพระพุทธศาสนา รวมถึงการบรรลุโลกุตตรธรรมของภิกษุคณะดังกล่าวตามที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนา

เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกถาเริ่มที่วิวาหมงคลปริวรรต จับความพรรณนาตั้งแต่ประวัติของพระมหาสมมติเทวราชซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์ปกครองชมพูทวีป กำเนิดศากยะและโกถิยวงศ์ กำเนิดพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางมาया สารสำคัญในวิวาหมงคลปริวรรตอยู่ที่การมงคลวิวาหะระหว่างพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางมาयाซึ่งสอดคล้องกับชื่อปริจเฉท นำสังเกตว่าเนื้อเรื่องตอนวิวาหมงคลซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพรรณนาไว้อย่าง

พิสดารและอยู่เป็นปริจเฉทแรกของปฐมสมโพธิกถากลับไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิสำนวนใด ๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเลย ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติมุ่งพรรณานื้อหาเฉพาะส่วนประวัติของพระสิทธัตถกุมาร พรรณนาไว้สมบูรณ์และเป็นเอกภาพเป็นอย่างยิ่ง เหตุนี้จึงไม่พรรณนาประวัติภายหลังเมื่อพระสิทธัตถกุมารได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ยกเว้นปฐมสมโพธิไทยยวนดั้งเดิมได้กล่าวแล้ว

หากไม่พิจารณาเนื้อเรื่องในตอนวิเวกคณปรีชาวรรต เนื้อเรื่องที่ปฐมสมโพธิกถาแตกต่างกับปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติอย่างเห็นได้ชัดมี ๒ ตอน ได้แก่ ตอนพระอินทร์ตีตผิน ตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามาร ซึ่งจะได้แสดงให้เห็นโดยละเอียดต่อไปดังนี้

ก. ตอนพระอินทร์ตีตผิน

เรื่องพระอินทร์ตีตผินเป็นตอนสำคัญในพุทธประวัติที่คนไทยรู้จักเป็นอย่างดี ในสมุทภาพไตรภูมิหลายฉบับที่เขียนขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาและธนบุรีก็มีภาพพุทธประวัติตอนนี้แล้ว นอกจากนี้จิตรกรรมฝาผนังในพระอารามหลายแห่งที่เขียนภาพพุทธประวัติ ช่างจิตรกรรมก็จะมักเขียนภาพพุทธประวัติตอนนี้ได้ด้วย แต่เรื่องพระอินทร์ตีตผินปรากฏอยู่เฉพาะในปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิภาษาไทเขิน ส่วนปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน และปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อ กลับไม่ปรากฏเรื่องพระอินทร์ตีตผิน ปฐมสมโพธิ ๔ สำนวนหลัง กล่าวเนื้อเรื่องในตอนนี้เป็นไปในทำนองเดียวกันว่า พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่จนถึง ๖ ปี แต่ก็ยังไม่ทรงตรัสรู้ จึงทรงดำริด้วยพระองค์เองว่าควรกลับมาเสวยอาหารดังก่อนบำเพ็ญทุกกรกิริยา แต่ได้ทรงเลือกเสวยอาหารที่เป็น **โอฟาริก** หรือ “อาหารหยาบ” หรือ “อาหารที่ไม่ประณีต”^๑ เมื่อได้เสวยอาหารแล้ว มหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการที่จางหายไปเมื่อบำเพ็ญทุกกรกิริยาก็กลับมาดังเก่าก่อน ปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ (ยกเว้นปฐมสมโพธิภาษาไทเขิน) พรรณนาพุทธประวัติตอนนี้ได้ตามลำดับดังนี้

^๑ T.W. Rhys Davids และ William Stede (1972: 171) ให้ข้อมูลว่า ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย บางแห่งคำว่า **โอฟาริก** มีความหมายตรงข้ามกับ **สุขุม** “ละเอียดอ่อน” ดังนั้น **โอฟาริก** **อาหาร** ในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา (ผูก ๓ หน้า ๘) จึงอาจแปลได้ว่า “อาหารหยาบ” หรือ “อาหารที่ไม่ประณีต” เทียบ สุตตนิบาต (๑๖๒) **ปณิต** **ขาพนีย** **โภชนีย** “ของขบเคี้ยวและโภชนะที่ประณีต”

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา

อดสุส ตาย อนิราหาร ตาย ปรมกีสัฆมานปุตตตายิ สุวณฺณวณฺณโณ กาโย ภาพ-
วณฺโณ วณฺโณ อโหสิ ฯ ทวตฺตีสมหาปุริสลกฺขณานิ ปฏิจฺจนฺนานิ อเหตุ...

มหาสตุตฺตสุส ฆวสุสานิ ทุกฺกรการิกิ กโรนฺตสุส อากาเส คณฺฐิปปหารณกาโล วिय
กาโล อโหสิ ฯ อยํ ทุกฺกรการิกิ นาม โพธาย มคฺโค โหตีติ^๑ โอลาริกิ อาหาริ
อาหริตฺตฺ กาโม คามนิกเมสุ ปิณฺฑทาย จริตฺวา โอลาริกิ อาหาริ อาหริ ฯ อดสุส
ทวตฺตีสมหาปุริสลกฺขณานิ ปากฺกิกานิ อเหตุ ฯ กาโย สุวณฺณวณฺณโณ อโหสิ ฯ

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๓ หน้า ๒๖-๘)

ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย

อด ในกาลเมื่อนั้น กาโย อันว่าเนื้อตนแห่งมหาปุริสเจ้านั้น สุวณฺณวณฺณโณ อัน
มีวิณฺณอันงามเสมอตั้งค้ำแต่ก่อนนั้น วิวณฺโณ โหติ ก็ลวดเปนอันมีวิณฺณะอัน
หลาคาเสีย เหตุว่าอึดอยากกันอาทานแล ผอมเหลืออึ่งยิ่งนัก ส่วนมหาปุริส-
ลักขณะ ๓๒ ปรกาน ก็เปนอันบ่ปรากดแจ้งได้ดีหี...

ในเมื่อมหาสัดเจ้ากทำเพียนเพื่อเปนพระนानได้ ๖ วัสสาตั้งนั้น อากาเส
คณฺฐิปปหารณกาโล เปนกาลอันนานปรหมานชั่วเสียงระคังทิบอันเทวดาหาก
ตีในอากาศนั้นแล มวากโพธิสัดเจ้าออกบวคปีได เทวดากัหากตีระคังทิบบูชา
ปีนั้น ยามนั้นเสียงแห่งระคังทิบอันนั้นแลตั้งอยู่นานได้ ๖ วัสสาจึงหายแล
มหาสตุโต อันว่ามหาสัดเจ้า จินฺเตสิ ก็จึงรมเพิงว่า อหิ ทุกฺกโต อนโก นาม ซึ่ง
อันว่ากานอันกทำเพียนด้วยวัดอันเกงแรงแรงยิ่งนักด้วยอันตัดอาทานเสีย บ่
กินสังสัักอันนี้ ก็เปนอันทุพพลถอยกำลังเสียแท้แล น มคฺโค โหติ ก็บ่เปนครอง
เพื่อว่าจักได้ตรัดปรญาสัพพัญญูเปนพระได้แล มหาสัดเจ้าก็รมเพิงตั้งนั้นแล้ว
เจ้าก็มีใจอันมักเพื่อจักเสบยงอาทานให้มีแรงเปนอันสบายหายเวทนา จริตฺวา
ก็จึงตรเดินไปบิณฑิชาติมาฉันหันแล อด ในกาลยามนั้น ส่วนมหาปุริส-
ลักขณะ ๓๒ นั้นก็จึงปรากดออกมา กาโย อันว่าเนื้อตนแห่งมหาสัดเจ้าแล

^๑ ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖ ว่า น โหตีติ

สุวรรณวณฺโณ อันมีวิณฺณอันงามเสมอ ดังคำ อโหสิ กัมมิตฺเต

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๗ หน้า ๓๒, ๓๔-๖)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน

โพธิสัตว์เจ้าถึงเชิงอันชอบผอมด้วย อันโพธิสัตว์เจ้าคับกินอาหารนตนอันมีวิณฺณอันงามเปดดังคำคํลวดเกฏฺฐเปดดังข่าเส้าหมองเสียดแล มหาปุริสาลักษณ ๓๒ คํลวดเปดอันหนีเหี่ยวหับลับจมเสียดแห่งเสียดอยู่แล...

พรโพธิสัตว์เจ้าอันปฏิบัติเปดอันทุกการการอันได้กทำเพียรเคร่งนัก หากลำบากมากนัก นานมีปรหมานว่าได้ ๖ วัสสาดีหลีแล เปดดังกาลอันตียังลคังในอากาศนั้น เหตุปรากฏมากนักคัมมิแกโพธิสัตว์เจ้าแล พรโพธิสัตว์เจ้าคํครนิงใจว่า กิริยาอันคูกทำเพียรหือเคร่งสนับเปดคองอันจักได้ตรัสสัพพัญญูแห่งคูนีแล ว่าอันแล้ว คัมมิใคร่ฉันยังอาหารอันโอฬาริกนั้น คํจึงจรเดินไฟเอาเข้าปิตนทีบาดในคานิคมบ้านไหยบ้านน้อยทงหลายได้แลแล้ว คํฉันยังอาหารอันเปดโอฬาริกอันผางร้ายนั้น คํมาฉันแล้วแล ในกาลนั้น มหาสัตว์เจ้าคัมมิลักษณ ๓๒ อันอ้วนเตมงาม คํปรากฏเปดปกกตติดังเก่าแล้วคัมมิแล มักว่าเกิดมีวิณฺณเปดดังคํานั้นแล

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๔ หน้า ๔๐, ๔๒-๓)

ปฐมสมโพธิภาษาไทย

ปฐมสมโพธิภาษาไทยบรรยายเหตุการณ์ตอนนี้เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย และปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน แต่ให้ความเปรียบเทียบระยะเวลาที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาต่างออกไป แทนที่จะเปรียบกับเสียงระฆังทิพย์ของเทวดา กลับเปรียบกับธงแก้วที่โบกสะบัดในอากาศ

อันว่าเนื้อตนแห่งบรมมโพธิสัตว์เจ้าคํเปดอันชอบผอมผางร้ายเหตุอันเจ้าผอนอาหา^๑ เสสนั้น บรมมโพธิสัตว์เจ้าคํกันอาหารเสบกินแท้ดังอัน แม้นดังฤทาวตีสมหาปุริสาลักษณ ๓ สิบ ๒ แล้ว เปดอันบปรกตสักอันหันแล...

^๑ อาหาร

มหาสดุดี สวสา ในกาลนั้นพระบรมมโหฬารเจ้ากทำเพี้ยนอันยากนักเสียง ๖
 วสาได้ยตรัดปรยาเพื่อ เปนดังท่านเอาทวงแก้วไว้โยในอากาศจักยื่นเอาค้ำบ
 อันเปนอันวิภวักชูดอยุนั้นแล เมื่อนั้นดั่งอันบรมมโหฬารเจ้า พอยครนึ่งใจ
 ว่าคุณิมาทันอาหารเสแล้วกทำเพี้ยนสนนิเปนทูกกรกราริยากนักแท้แล กิริยา
 อันคู้จักกินอาหารนค้ำบเปนคองแห่งโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย อันเปนแล้วแต่ก่อน
 อันตรัดปรยาสัพัญญโพธิญาณดาว่าอัน เจ้าอยาก อาหารจึงกินอาหาร
 แล้ว เจ้าชอเดือนไฟพบ้านน้อยเมืองไห้ทั้งหลายเพื่อจักบิณฑบาตเข้ามา
 เลี้ยงชีวิตเปนไฟพหันแล ในกาลบัดนี้ อันว่าเนื้อตณแห่งมหाराชเจ้าคัจ
 วจเรื่องมาดั่งค้ำนั้นแล

(ปฐมสมโพธิ ไขลื้อ ผูก ๖ หน้า ๗-๙)

ในปฐมสมโพธิกาเหตุการณตอนพระอินทร์ตีดิพิน ๓ สาย เปนเหตุการณสำคัญตอน
 หนึ่ง ในขณะทีพระโพธิสัตว์ประสบบกวิกฤตครั้งสำคัญในชีวิต แม้จะทรงทุกขทรมานจากทุกกร
 กิริยาแต่ทีไม่ทรงดำริจะละทิ้งทุกกรกิริยาเลยแม้แต่น้อย อยางไรก็ตามทรงดำรงอยู่ในภาวะ
 สิ้นหน-ทางทีจะเห็นมรรคาแห่งพระโพธิธรรมได้นั้น พระอินทร์ก็ไดเสด็จลงมาจกดาวดึงสสวรรค์
 มาบรรเลงพิณ ๓ สายเป็นอนุสติให้พระโพธิสัตว์ทรงรำลึกถึงการปฏิบัติวัตรตามทางสายกลาง
 เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาตามเพลงพิณนิमितของพระอินทร์ก็ทรง “เห็นแจ้ง” ว่าการปฏิบัติ
 ตามทางสายกลางยอมเป็นหนทางทีแม่แท้ทีจักนำพาพระองค์ไปสู่อะโพธิญาณได้ จึงทรงละทิ้ง
 ทุกกร-กิริยาทีทรงบำเพ็ญมาด้วยความทุกขยากตลอด ๖ ปี ทั้ๆ ทีก่อนหน้านี้ไม่ทรงดำริจะละทิ้ง
 มาก่อน แล้วเสด็จไปบิณฑบาตมาบริโภคเพื่อบำรุงพระวรกายให้แข็งแรงให้เกิดกำลังทีจะเจริญ
 สมานิติได้ ปฐมสมโพธิกาพรรณนาไว้ดังนี้

อันว่าทีวัดติงสมหาปุริสลักษณะ และพระอสีตยานุพยัญชนะทั้ปวงนั้นก
 อันตรธานเลื่อมสูญสิ้น พระมังสะแลพระโลหิตก็เหือดแห้งทั้ทั้พระสกลกาย
 พระสกลกายก็ชুবผอมยั้งนัก ครุณาจุดดอกไม้อันหล่นลงจกขั้วแล้วเหี่ยว
 แห้ง ยังแต่หน้ห่มพระอัฐิ แลพระอัฐิปฤษฏางค์ แลสีข้างกัเห็นคคค้อมวิการ
 ปรากฎดุจะเปียบแห่งกลอนเรื้อนอันเรียบเรียงไว้เป็องวายกพระหัตถ์
 ปรามาสบนพระเศียร กัประสบแต่แถวพระเส้นแลพระอัฐิควรจะสังเวชเพทนา
 เป็องว่าพระองค์ทรงเสวยมหันตทุกขถึงเพียงนี้ จะมีพระทัยปริวิตกดำริว่า จะ
 ประโยชนอันใดด้วยกระทำทุกกรกิริยาอันสาหัสลำบาก แต่อาตมะทำความ-

เพ็ญมาสิ้น ๖ ปีแล้ว ก็ยังมีได้บรรลู่แก่พระโพธิญาณอย่าเลยจะกลับไปสู่ราชนิเวศนฐานจะเห็นพัคตร์นางชัตติยักัญญาทั้ง ๔ หมื่น มีนางยโสธรพิมพาเป็นประธานกับทั้งพระปิตุราชมาตุจฉาแลเจ้าราหุลโอรสอีกทั้งชัตติยประยูรญาติราชวงศาทั้ง ๘ หมื่นสกุล แล้วจะได้บริโภคโภชนาหาร แลจะได้ไสยาเหนือสิริไสยาสน์เป็นบรมสุขสำราญ จะได้ทรงพระจินตนาณีกดั่งนี้แต่มาตราบว่าวาระจิตหนึ่งบพึงมีเป็นอันขาด...

ในขณะนั้น พระมหาสัตว์ก็ตรัสคูกคามยังพระยามารให้ประลาดหลักหนีไปแล้วก็ทรงดำริว่า บรรดาบุคคลใดๆ ในโลกนี้ที่จะกระทำทุกกริยาอันยิ่งอย่างอุกฤษฏ์ แลชนทั้งหลายก็ย่อมกระทำเสมอเหมือนอาตมา จะได้หย่อนได้ยิ่งกว่าอาตมานี้หามิได้ แลวัตรปฏิบัตินี้ใช้หนทางพระโพธิญาณ ดังอาตมาจะปริวิตก จะปฏิบัติไหนหนอจึงจะเป็นทางพระโพธิญาณโดยแท้

ขณะนั้นสมเด็จพระอินทราชาทราบในข้อปริวิตกดังนั้น จึงทรงซึ่งพิณพิพม์สามสายลงมาติดถวายพระมหาสัตว์ สายหนึ่งเครื่องนักพอดดีก็ขาดออกไป สายหนึ่งหย่อนนัก ติดเข้าก็ไม่บันลือเสียง และสายหนึ่งนั้นไม่เครื่องไม่หย่อนปานกลาง ติดเข้าก็บันลือศัพท์ไพเราะจะเจริญจิต พระมหาสัตว์ได้ลำดับเสียงพิณก็ถือเอานิมิตอันนั้น ทรงพิจารณาเห็นแจ้งว่า มัชฌิมปฏิบัตินั้นเป็นหนทางพระโพธิญาณ จึงเสด็จนิสัชนาการ ณ ภายใต้อาชาวมพุงฤษฏ์ ทรงพระอาโภคทราบเหตุตระหนักรว่า กิจแห่งทุกกริยานี้ใช้วิถีพระโพธิญาณเป็นแท้

จึงทรงพระปริวิตกต่อไปว่า อาตมานี้ก็ล้วนแต่ความสุข กระทำแต่ทุกข์เป็นอารมณ์เบื้องว่า เว้นจากกามคุณแลอกุศลจิต แต่มีกายทุพลภาพอยู่อย่างนี้ ก็มิอาจที่จะเจริญสมาธินั้นได้ ผิดจะนั้นควรจะเสพซึ่งภัตตอาหารบำรุงสรีรกายแห่งอาตมาให้อิ่มหนำมีกำลังแล้ว จึงจะอาจสามารถจะเจริญพระสมาธิได้ เมื่อทรงพระดำริเช่นนี้แล้วก็ทรงจับบาตรเสด็จไปโคจรบิณฑบาตในคามนิคมทั้งปวงดุจแต่ก่อน ได้โภชนาหารก็มากกระทำภัตกิจ

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: หน้า ๑๓๒, ๑๓๔-๕)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยเขิน

ปฐมสมโพธิภาษาไทยเขินเป็นปฐมสมโพธิอีกสำนวนหนึ่งที่กล่าวถึงเรื่องพระอินทร์ตีตผิน เมื่อเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ ที่อยู่ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ ปฐมสมโพธิภาษาไทยเขินนับว่าแปลกแยกออกไปอย่างเห็นได้ชัด ขณะที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน และปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อ บรรยายความตอนพระโพธิสัตว์ทรงละทิ้งทวกรกิริยาไปในทำนองเดียวกันว่า พระโพธิสัตว์ทรงรู้ด้วยพระปัญญาโดยพระองค์เองว่า การบำเพ็ญทวกรกิริยาไม่ใช่หนทางเพื่อการตรัสรู้ จึงทรงกลับมาเสวยอาหารอีกครั้ง แต่ทรงเลือกบริโภคเฉพาะอาหารที่ไม่ประณีต ส่วนปฐมสมโพธิภาษาไทยเขินบรรยายว่า พระอินทร์ตั้งใจเสด็จลงมาจากสวรรค์โลกเพื่อสั่งสอนพระโพธิสัตว์ จึงถือผินสายเดี่ยวมาบรรเลงแต่พระโพธิสัตว์ พระอินทร์ตีตผินรวม ๓ ครั้ง ครั้งแรกซึ่งสายผินไว้ตึงเกินไป ครั้งที่ ๒ ซึ่งไว้ย่อนเกินไป และครั้งที่ ๓ ซึ่งไว้พอดี ขณะที่พระอินทร์ตีตผินแต่ละครั้งได้ พระอินทร์ได้หยุดเพื่อสนทนาได้ตอบกับพระโพธิสัตว์เพื่อหยั่งความรู้สึกรู้สึกและความคิดของพระโพธิสัตว์ ในปฐมสมโพธิภาษาไทยเขินพระโพธิสัตว์ไม่ได้บังเกิดปัญญาระลึกได้ด้วยพระองค์เองว่า ควรปฏิบัติตามครรลองสายกลาง ประหนึ่งสายผินที่ซึ่งไว้ไม่ตึงไม่หย่อนเกินไปซึ่งทำให้บรรเลงได้ไพเราะ แต่พระอินทร์เป็นผู้อธิบายนิมิตตรัสสั่งสอนพระโพธิสัตว์โดยพิสดารให้พระโพธิสัตว์โน้มนำการบำเพ็ญเพียรไปตามทางสายกลาง แม้ว่าปฐมสมโพธิภาษาไทยเขินจะพรรณนาเรื่องพระอินทร์ตีตผินไว้ แต่ก็แปลกแตกต่างกับที่ปฐมสมโพธิภาษาพจนานานาไว้เป็นอย่างมาก ในปฐมสมโพธิภาษาพจนานานาของพระอินทร์มี ๓ สาย ส่วนปฐมสมโพธิภาษาไทยเขินผินของพระอินทร์เป็นผินสายเดี่ยวทำนองเดียวกับผินเพียงของล้านนา ในปฐมสมโพธิภาษาพจนานานาพระอินทร์มีได้ทรงตรัสสอนธรรมแต่พระโพธิสัตว์ แต่พระโพธิสัตว์สดับเสียงผินนิมิตของพระอินทร์แล้วทรงบังเกิดพระปัญญาแจ้งแก่พระองค์เองว่า มัชฌิมาปฏิปทาเป็นหนทางเพื่อการตรัสรู้โดยแท้ ปฐมสมโพธิภาษาไทยเขินพรรณนาความตอนพระอินทร์ตีตผินนิมิตไว้ดังนี้

ในเมื่อโพธิสัตว์เจ้าแล มีเพียนอันเคร่งสันนั้น สกโก ส่วนว่าพระยาอินทาทิราด
 ได้รู้แจ้งเหี้ยมสันนี้ จึงจักม^๑ครหนึ่งใจว่า อันว่าเจ้าสิทธกุมมานตนนี้ มีเพียน
 อันเคร่งนักสันนี้ ค่เปน(...)กยิกทุกเจตตียลิกทุก อันว่าจิตใจบ่อดั้งไว้ย ก^๑
 จักเปนอันนานได้ตรัยปรยาสัพพัญญุแท้แล บัดนี้ควนคูไปสั่งสอนท่านทีน

^๑ มา

ว่าอัน จึ่งจักเอาพิณทิพลงมาจากสวรรค์คเวทโลกแล้ว ค่เข้ามาสู่สำนักแห่งมหา
 สัตเจ้าแล้ว ก่ขึ้นมาสายพิณ หื้อเครื่องเสี้ยแล วาเสริ ก่มาติดยังสายพิณอันเคร่ง
 นกนั ก่หื้อมาหาสัตเจ้าฟังดูหั้นแล แล้วก่ถามว่า ภาบุตร ข้าแต่เจ้ากู อันว่าเสียง
 พิณคำอันนี้ ยังม่วนแก่หูแห่งเจ้าอันชฤฯ ที่นั้นโพธิสัตเจ้าจึ่งกล่าวว่ ดูรา
 มหาราด อันว่าเสียงพิณอันนี้เคร่งนั เปนดังหลาวเหล็กแล มาเสียบแทงยังหู
 ก่บ่ยินม่วนสน้อยแล

ที่นั้นพรยาอินทาทิราด พอยจึ่งย่อนยังสายพิณอันนั้นเสี้ย หื้อยานลงเสี้ย แล้ว
 ดิดเล่า พรยาอินจึ่งถามว่ ข้าแต่เจ้ากู เสียงพิณอันนี้ยังม่วนแก่หูแห่งเจ้าชฤฯ
 โพธิสัตเจ้ากล่าวว่ มหาราช ดูรามหาราด ปางนี้ดูเปานัก เปนดังเสียงยวงงิ้ว
 อันปิวไฟในอากาศปรกคเปนสันนี้ รานว่ยานเช่นแล เปนอันบ่ม่วนเพราะสัก
 น้อยแล

ที่นั้นพรยาอินจึ่งมาร่ำฟังว่ มาดูเยขึ้นสายพิณ หื้อพืดที่น ว่าอัน พรยาอินทจึ่ง
 จักบิตเสียงพิณคำบ่หื้อเคร่งนั ค่บ่หื้อยานนั หื้อพี่ปานกาง ก่หากทึงม่วน
 แล้ว ก่ดิดไฟหั้นแล กิริยาสังวณณนาวิเสียดเทศนาห้องเหยียดปถมสัมโพธิ ผูก
 ๑๗ ก่สรเดจบัวรวมวณกาลควนเท่านี้ก่อนแล ๘๘ ลิกขตพุสโล กต(...)

(ปฐมสมโพธิ ไทเขิน ผูก ๑๗ หน้า ๘-๙)

นโม ตสฺสสตฺถุ ฯ ตทา ในกาลเมื่อเสียงพิณคำอันนั้น ค่เปนอันม่วนมากนั
 พรยาอินจึ่งถามว่ ข้าแต่เจ้ากู อันว่าเสียงปางนี้ยังม่วนแห่งหูเจ้าชฤฯ เมื่อ
 โพธิสัตเจ้ากล่าวว่ เสียงพิณมหาราดปางนี้ ค่หากยินม่วนโพระแก่หูแห่งเรา
 แท้แล

เมื่อนั้นพรยาอินค่ถามไหว้สาว่า ภาบุตร ข้าแต่เจ้าครู อันว่าคำลัวกหากยังว่
 สันนี้ ชชาติ อันว่าพริ้วมีดอกดาบมีคมบางเช่นคมริบแล บางหรือดาบมี
 ปายแหลมแซวนัก ค่ซ่างหักแลว่าอันตาย อันว่าพิณแห่งข้านี้ มีสายอันเคร่งนั
 เจ้ากูพ้อยติเตียนว่ เสียงแข่งนั ค่บ่ยินม่วนแล ว่าอัน อย่อนสายลงเสี้ย เจ้า
 กูค่กล่าวว่ มีเสียงอ้วนเช่น บ่ม่วนแล ว่าอัน ข้าค่เยมาบิตหื้อพืดปานกาง คี่
 ว่บ่เคร่งบ่ยานเช่น เจ้ากูค่ยังว่สกลินว่แควนปุ่นฟังแท้แล มหาราดเยกทำ

ผิวดลายพิน หื้อถูกตั้งนี้ทุกเมื่อเทื่อ อันคองปฏิญัตต์แห่งท่านนี้ เปนอันเคร่งนัก
เช่นแล เจ้ากุกเยกทำหื้อเสมอเปดั่งเสียงสายพินค่านั้น คีว่าสายอันบ่เคร่งบ่
ยานอันปานกลางนี้เทื่อ คั้นว่าเจ้าคูลแลตั้งอยู่ในคองมัชฌิมมปฏิญัตต์
อัน อันว่าพุทธโพธิญาณดวงประเส็ด คัจักบังเกิดบัวรวมวณแก่เจ้าคูป่อยาชาแล

อินุทาทิปติราชา คั้นว่าสันนี้แล ค่เมื่อสู่อุสวัตรคเทวโลกหันแล อด มหาสตุโต ใน
เมื่อมหาสัดเจ้าอันปฏิญัตต์ตั้งอยู่ในมัชฌิมมปฏิญัตต์ อันบ่เคร่งบ่ยานอันปาน
กานนี้เทื่อ คั้นว่าเจ้าคูลแล ตั้งอยู่ในคองมัชฌิมมปฏิญัตต์อัน อันว่าพุทธ-
โพธิญาณดวงประเส็ดคัจักบังเกิดบัวรวมวณแล เจ้าค่ออาไสโคจรนิคมค่ออยู่
โพธิสัดเจ้าค่อจรเดินไฟเอาเข้าบิณฑบาตแต่รัชธานีมาฉันด้วยตนหันแล อด
ในกาลเมื่อนั้น อันว่าทวัตตีสาลักขณณแห่งมหาปฐิสเจ้าอันได้สาม ๒ ค่ปรกต
หันมาเปดั่งเกาค่มีหันแล กายอ อันว่าตนแห่งมหาสัดเจ้านั้น สุวณณวณณณา
มีวัณณเปดั่งผิวค่านั้น เปนปกก^๒ตั้งเกาคั่นแล

(ปฐมสมโพธิ ไทเขิน ผูก ๑๘ หน้า ๑-๒)

เรื่องพระอินทร์กับพินสายเดี่ยวที่พรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิภาษาไทยเขินนับว่าแปลก
กว่าเรื่องพระอินทร์ตีตีพินที่บรรยายไว้ในวรรณกรรมพุทธประวัติอื่นๆ ผู้วิจัยยังไม่พบว่า มี
วรรณกรรมเรื่องใดอีกหรือมีปฐมสมโพธิสำนวนใดอีกที่กล่าวถึงเรื่องพระอินทร์กับพินสายเดี่ยว
อย่างไรก็ตามสุภัญญา สุขฉายา (สัมภาษณ์, ๑๖ ตุลาคม ๒๕๔๒) ได้ให้ข้อมูลว่า ภาพจิตรกรรม
เรื่องพุทธประวัติที่ พระอุโบสถวัดโพธิ์ชัยนาฬิง อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย และที่วัดโพธิ์คำ อำเภอนา
ธาตุนม จังหวัดนครพนม เขียนรูปพระอินทร์ในตอนตีตีพินนิมิตถวายแด่พระโพธิสัตว์เป็นรูป
พระอินทร์กำลังบรรเลงพินสายเดี่ยว แสดงให้เห็นว่า เรื่องพระอินทร์ตีตีพินสายเดี่ยวแพร่หลาย
ในกลุ่มชนเผ่าไทมากกว่า ๑ กลุ่ม และอาจถ่ายทอดกันทางมุขปาฐะก่อนที่จะบันทึกไว้เป็นลาย
ลักษณ์อักษรในปฐมสมโพธิภาษาไทยเขิน

ข. ตอนผจญธิดาพญามาร

เหตุการณ์พุทธประวัติตอนผจญธิดาพญามารเป็นอีกตอนหนึ่งที่ปฐมสมโพธิกับ
ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติแตกต่างกันเป็นอย่างมาก ปฐมสมโพธิภาพรรณาคความตอนนี้

^๑ ราชธานี

^๒ ปกกติ

ไว้ในโพธิสัตว์ปัญญาปริวรรต เหตุการณ์ตอนนี้เกิดขึ้นในขณะที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขได้ตั้ง
อชปาลนิโครธในสัปดาห์ที่ ๕ ปฐมสมโพธิกาลำดับเหตุการณ์ให้พระพุทธเจ้าผจญธิดาพญามาร
ภายหลังจากที่ได้พระโพธิสัตว์ได้ผจญกับพญามารและกองทัพในขณะที่ประทับอยู่ที่โพธิบัลลังก์
ในคืนสุดท้ายก่อนที่จะทรงตรัสรู้ แต่ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเล่าว่า พญามารได้ส่งธิดาทั้ง
๓ กับทั้งบริวารมาผจญพระโพธิสัตว์เพื่อให้พระโพธิสัตว์ทรงลงจากโพธิบัลลังก์ แต่พระโพธิสัตว์
สามารถขับไล่ธิดาของพญามารกับทั้งบริวารไปได้ พญามารจึงยกเสนามารมารบพระโพธิสัตว์
ด้วยตนเอง นัยว่าเพื่อแก้แค้นแทนธิดาของตนและเพื่อต้องการให้พระโพธิสัตว์อยู่ในบ่วงอำนาจ
ของตน

นอกจากจะเรียงลำดับเหตุการณ์ตามลำดับเวลาแตกต่างกันแล้ว ปฐมสมโพธิกาลำดับ
ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติยังให้รายละเอียดตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารไว้แตก
ต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ ๗: แสดงรายละเอียดที่แตกต่างกันระหว่างปฐมสมโพธิกาลำดับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิ-
สัตว์ประวัติในตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามาร

ปฐมสมโพธิกาลำดับ	ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ
๑. เล่าเรื่องพระโพธิสัตว์ผจญพญามารไว้ใน มารวิชัยปริวรรต แต่เล่าเรื่องพระพุทธเจ้าผจญ ธิดาพญามารไว้ในโพธิสัตว์ปัญญาปริวรรต	๑. เล่าทั้งเรื่องพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามาร และผจญพญามารไว้ในมารวิชัยปริวรรต
๒. บรรยายความตอนธิดาพญามารยั่วยวนพระ พุทธเจ้าไว้ค่อนข้างสั้น	๒. บรรยายไว้ยาวกว่า
๓. ธิดาทั้ง ๓ ของพญามารเข้าไปสู่สำนักของ พระพุทธเจ้าตามลำพัง	๓. ธิดาทั้ง ๓ ของพญามารพร้อมด้วยบริวาร คนละ ๕๐๐ ตบแต่งอาการงดงามแล้วเข้าไปสู่ สำนักของพระโพธิสัตว์
๔. นางตัณหา รากา และอรติ เข้าไปหาพระ พุทธเจ้าพร้อมกันทั้ง ๓ นาง	๔. นางรากาเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ก่อน เมื่อยั ยุวนพระโพธิสัตว์ไม่สำเร็จจึงกลับออกมา และ นางอรติและนางตัณหาก็เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ ตามลำดับ

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ
<p>๕. เมื่อธิดาทั้ง ๓ ของพญามารเข้าไปถึงสำนักของพระพุทธเจ้าได้กล่าวแก่พระพุทธเจ้าว่านางทั้ง ๓ จะบำเรอพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสคำใดๆ ตอบนางทั้ง ๓ เลย ธิดาพญามารได้แปลงเพศเป็นสตรีรูปร่างและวัยต่างๆกัน ด้วยคิดว่า บุรุษแต่ละคนย่อมพึงใจสตรีลักษณะต่างกัน และหวังว่าพระพุทธเจ้าจะพึงใจสตรีรูปร่างอย่างใดอย่างหนึ่งและวัยใดวัยหนึ่ง และได้พ้อนรำเพื่อยั่วยวนพระพุทธเจ้า</p>	<p>๕. พระโพธิสัตว์ได้สนทนาโต้ตอบกับนางราคาอรดี และค้นหาตามลำดับ เมื่ออยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์ ธิดาพญามารได้ขับให้พระโพธิสัตว์ลงจากโพธิบัลลังก์ พระโพธิสัตว์ได้ตรัสถามชื่อของนาง และความสามารถของนาง ภายหลังที่ธิดามารแต่ละนางกล่าวถึงชื่อและความสามารถของตน พระโพธิสัตว์ได้กล่าวโทษเมื่อบุคคลตกอยู่ในอำนาจแห่งราคะ โทสะ และตัณหา คำของพระโพธิสัตว์นี้ในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยให้ไว้เป็นคาถา เมื่อธิดาทั้ง ๓ ของพญามารขับพระโพธิสัตว์ลงจากโพธิบัลลังก์ไม่สำเร็จ นางกับบริวารคนละ ๕๐๐ ก็ได้พ้อนรำเพื่อยั่วยวนพระโพธิสัตว์ ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติไม่ได้บรรยายว่าธิดาพญามารแปลงเพศเป็นสตรีรูปร่างและวัยต่างๆ</p>
<p>๖. พระพุทธเจ้าตรัสขับไล่อธิดาพญามาร</p>	<p>๖. ธิดาพญามารและบริวารยั่วยวนพระโพธิสัตว์ไม่สำเร็จ พระโพธิสัตว์ทรงหักราคะ โทสะ และตัณหาลงได้ ยังให้เกิดเป็นอานุภาพบรรดาให้ธิดาพญามารและบริวารมีรูปร่างอัปลักษณ์ไปกลายเป็นหญิงชรา ผิวหนังเหี่ยวแห้ง ร่างกายผิดรูปไป ผมหงอก ฟันหลอ ธิดาพญามารและบริวารบังเกิดความละอายในรูปร่างอัปลักษณ์ของตน จึงหนีไปจากสำนักของพระโพธิสัตว์</p>
<p>๗. ธิดาพญามารพากันไปสู่สำนักของพญามาร</p>	<p>๗. ธิดาพญามารพากันไปสู่สำนักของพญามารแล้วเล่าเรื่องราวทั้งหมดให้ฟัง</p>
<p>๘. พระพุทธเจ้าตรัสคาถาขึ้นต้นด้วยบทว่า ยสุส ชิตี นาวชิตี</p>	<p>๘. พญามารเป็นผู้กล่าวคาถา ยสุส ชิตี นาวชิตี บางสำนวนขยายความว่า คาถาที่พญามารกล่าวนี้ เป็นคาถาที่พระพุทธเจ้ากล่าวแก่ภิกษุ</p>

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ
	ทั้งหลาย
๙. พญามารเกรงว่าพระโพธิสัตว์จะพ้นจากอำนาจของตน บังเกิดเป็นความโกรธ จึงเกณฑ์ทัฬมารไปรบพระโพธิสัตว์	๙. พญามารโกรธเกรี้ยวที่ธิดาของตนพ่ายแพ้พระโพธิสัตว์ จึงได้สั่งเกณฑ์ทัฬมารไปรบพระโพธิสัตว์

ในปฐมสมโพธิกถาพรรณนาเรื่องพระพุทธเจ้าผจญธิดาพญามารไว้เช่นเดียวกับที่นิทานกถาพรรณนาไว้และสอดคล้องกับพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค มารสังยุตต์ มารธิตสูต (สังยุต. ๑/๕๐๕-๒๑) ว่าเหตุการณ์ตอนนี้เกิดขึ้นในขณะที่พระพุทธเจ้าประทับใต้ชปาโลนิโครธภายหลังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ธิดาพญามารอาสาพญามารมามัดพระพุทธเจ้าให้อยู่ในอำนาจของพญามาร แต่ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเล่าเหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารผิดลำดับเวลาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาบาลีและนิทานกถาแห่งชาติกัมพูชากล่าวแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติคนแรกมิได้จำกัดตนอยู่ในกรอบของพระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาบาลีเคร่งครัด แม้ว่าเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติจะนำมาจากอรรถกถาภาษาบาลีก็ตาม อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารและลำดับไว้ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้มิได้ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องปฐมสมโพธิเป็นเรื่องแรก หากแต่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติของฝ่ายมหายานหลายเรื่อง ประเด็นนี้จะอภิปรายต่อไปในบทที่ ๕ (ดู ๕.๒)

ในพระไตรปิฎก นิทานกถา และปฐมสมโพธิกถา เมื่อธิดาทั้ง ๓ ของพญามารเข้าไปสู่สำนักของพระพุทธเจ้า นางทั้ง ๓ ก็ได้เริ่มช่วยนพระพุทธเจ้าทันที เพื่อมัดพระพุทธเจ้าให้กลับมาตกอยู่ใน “บ่วง” ของตัณหา ราคะ และโทสะ แต่เนื่องจากพระพุทธเจ้าเป็นพระกษัตริย์มา และอุปภิเลสใดๆ จึงไม่อาจแปดเปื้อนได้ ธิดาพญามารทั้ง ๓ จึงต้องพ่ายแพ้แก่พระพุทธเจ้า ธิดามารและบริวารช่วยนพระพุทธเจ้าทันทีที่พบเป็นประการรบชั้นแตกหักในทันทีที่กองทัพประจันกับปัจเจกมิตร ทั้งนี้เพราะพญามารและกองเสนามารได้เคยพ่ายแพ้แก่พระพุทธเจ้ามาแล้วครั้งหนึ่งตั้งแต่ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า นางทั้ง ๓ จึงมีวิธีที่จะท่อมอำนาจทั้งหมดที่มีเพื่อต่อสู้ชั้นแตกหักกับพระพุทธเจ้า

ส่วนในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ ธิดาทั้ง ๓ ของพญามารและบริวารเป็นทัพแรกที่เข้าไปรบพระโพธิสัตว์ ได้เข้าไปหาพระสิทธัตถะตั้งแต่วินาทีที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ยังมีได้ตรัสรู้ นางทั้ง ๓ มิได้ใช้อำนาจทั้งหมดที่มีช่วยนพระโพธิสัตว์แต่แรกที่อยู่เป็นสำนักของพระโพธิสัตว์ แต่

ค่อยๆ พยายามกล่าวคุุคคามให้พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากโพธิบัลลังก์ เพื่อพระโพธิสัตว์จะไม่อาจบรรลुพระสัพพัญญุตญาณได้ พระโพธิสัตว์ทรงปฏิเสธคำธิดาพญามารที่ละนาง กล่าวคือทรงปฏิเสธราคะ โทสะ และตัณหาใดๆ โดยไม่ทรงลังเล ด้วยทรงมุ่งพระทัยมั่นคงว่าจะไม่สละละโพธิบัลลังก์ไปตราบที่ยังไม่ทรงตรัสพระอริยญาณ ดังที่ได้มีพระปฏิญญาไว้แต่แรกก่อนจะประทับบนโพธิบัลลังก์แล้ว คำปฏิเสธธิดามารของพระโพธิสัตว์ย้าให้เห็นพระทัยมั่นคงของพระองค์ว่า จะทรงมุ่งมั่นเพื่อตรัสพระโพธิญาณให้ได้ นอกจากนี้ยังเป็นธงนำให้ผู้อ่านหรือฟังเทศน์ปฐมสมโพธิรู้ว่า พระโพธิสัตว์จะทรงละกิเลสตัณหาทั้งหยาบและละเอียดทั้งปวงได้ในไม่ช้า พระโพธิสัตว์วิไลจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ต่อเมื่อคุุคคามให้พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากโพธิบัลลังก์ไม่สำเร็จธิดาทั้ง ๓ ของพญามารจึงทุ่มเทอำนาจมาหาทั้งหมดที่มีช่วยวนพระโพธิสัตว์โดยแปลงเพศเป็นสตรีรูปร่างและวัยต่างๆ แต่ที่สุดก็ต้องพ่ายแพ้ ในที่สุดพญามารจึงได้ยกกองเสนามารมทิมามารบพระโพธิสัตว์ด้วยตนเอง เนื้อเรื่องและลำดับเหตุการณ์ตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารและผจญพญามารในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ สะท้อนให้เห็นทรรคนะของผู้แต่งปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติผู้แรกว่า พญามารนั้นมีอำนาจยิ่งกว่าธิดาของตน เหล่าเสนามารก็มีอิทธิฤทธิ์น่ากลัวกว่าบริวารของธิดามาร แม้เทวดา พรหม ครุฑ และนาคยังต้องรีบหนีไปทันทีที่ได้ยินเสียงกองทัพของพญามาร

ผู้วิจัยพบว่า ลำดับเรื่องเหตุการณ์พระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารดังที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติส่งผลให้ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเป็นวรรณกรรมที่สมบูรณ์และมีเอกภาพเป็นอย่างยิ่ง มีจุดมุ่งหมายเล่าประวัติและคุณธรรมล้ำเลิศของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ที่สามารถชนะธิดาพญามารกับบริวารและพญามารกับทั้งกองทัพได้

ในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ พญามารเป็นผู้กล่าวคาถา “ยสุส ชิตัง นาวชียตี...” ซึ่งเน้นย้ำให้เห็นพระบารมีของพระโพธิสัตว์ และพญามารเองก็ตระหนักดีว่า กิเลสซึ่งอาจชนะบุคคลผู้ใดๆ ในโลกได้ แต่จักไม่อาจชนะพระโพธิสัตว์ได้เลย ธิดาทั้ง ๓ ของตนซึ่งเป็นบุคคลาธิษฐานของกิเลสตัณหาจึงต้องพ่ายแพ้แก่พระโพธิสัตว์ พญามารตระหนักถึงบารมีและคุณธรรมล้ำค่าของพระโพธิสัตว์อย่างดี จึงได้กล่าวเตือนแก่เสนามารขณะเกณฑ์มารเสนาวว่า

มาริสฺสา มาริสฺสา เหมฺจฺจา อวิจฺจึ อฺปฺริภวคฺคา ติริยํ อปฺริยฺนฺตาสฺสุ โลกธาตฺตฺสุ
 สิหฺรุตฺตฺสทิสฺโส อุตฺตมํ บุริสฺโส นตฺถิ บุริสฺสีหา บุริสฺนาโค ตฺสฺมา ตฺสฺส สมนฺมุขา ยฺทฺถิ
 กาณฺณ สกฺขิสฺสสาม เอกสฺสเสน ยฺญฺจิสฺสสามาติ

—ท่านทั้งหลาย บุรุษในโลกนี้ตั้งแต่เบื้องล่างแต่เอเวจีไปจนกระทั่งถึงภวัคค-
พรหม จะเสมอเหมือนพระสิทธัตถะผู้เป็นยอดบุรุษผู้สี่หบุรุษและนาคบุรุษมิ
ได้ ฉะนั้นเราทั้งหลายมีอาจรบซึ่งๆ หน้าได้ จักรบเข้าทางข้างข้างหนึ่ง

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๔ หน้า ๖)

ในปฐมสมโพธิกถาก็กกล่าวถึงข้อความเดียวกันนี้ไว้ดังนี้

ดูก่อนท่านผู้เนียรทุกข์ แต่บรรดาบุรุษในโลกนี้เบื้องต่ำตั้งแต่เอเวจีตลอดขึ้นไป
เบื้องบน จนตราบเท่าถึงภวัคคพรหมเป็นที่สุด เบื้องขวานั้นกำหนดสุดสกล-
โลกธาตุทั้งปวง แลบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งจะเป็นอุดมบุรุษเหมือนดุจพระสิทธัตถ-
ราชกุมารนี้มีได้มีเป็นแท้แล พระสิทธัตถราชกุมารนี้เป็นบุรุษอุคคะเป็นบุรุษ-
สี่หะเป็นบุรุษนาคะอันประเสริฐโดยยิ่ง เหตุดังนั้น เราทั้งหลายมีอาจรบ
ยุทธนาการในที่เฉพาะหน้าได้ จะต้องชิงชัยในปรัศวภาคฝ่ายเบื้องซ้ายข้างๆ
หนึ่ง

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑๕๓)

เมื่อเปรียบเทียบเหตุผลในปฐมสมโพธิกถากับในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติที่
พญามารจักต้องรบเข้าด้านข้างของพระโพธิสัตว์ เหตุผลในปฐมสมโพธิกถาอ่อนกว่าเหตุผลใน
ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ

ความตอนพระโพธิสัตว์ผจญิตาพญามารนี้ ในปฐมสมโพธิกถากล่าวว่า หลังจากที่
พระโพธิสัตว์ได้ตรัสเป็นพระพุทเจ้า พญามารก็เฝ้าติดตามเพื่อหาโอกาสมัดพระพุทเจ้าไว้ให้อยู่
ในอำนาจ แต่ก็ไม่พบช่องทางสำเร็จ พญามารเศร้าเสียใจจึงใช้เล็บขีดเขียนรอยบนพื้นดิน
พรรณนาว่าพระสิทธัตถกุมารทรงหลุดพ้นจากอำนาจของตน เพราะทรงกอบปรด้วยบารมีสมบุรณ์
ทั้ง ๑๐ ประการ จนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า แต่ตนไม่มีบารมีเสมอเช่นพระโพธิสัตว์ ธิดาทั้ง ๓
ของพญามารมาพบเข้าจึงอาสาจะใช้ราคาจะค้นหาของตนมัดพระพุทเจ้าให้มาอยู่ในวิสัยของ
พญามารให้จงได้ แต่ธิดาของพญามารก็ไม่สามารถกระทำการสำเร็จตามที่ตั้งใจ และขับไล่ธิดา
ทั้ง ๓ ของพญามารไปโดยมิได้ไยดี ปฐมสมโพธิกถาพรรณนาไว้ดังนี้

ในสมัยนั้น ส่วนพระย้าวสวัติมาราธิราชจึงดำริว่า ตั้งแต่อาตมาติดตามพระ-
สิทธัตถราชกุมารสิ้นกาลมีประมาณเท่านี้ ด้วยคอยหาโอกาสที่จะทำอันตราย

ก็มีให้เห็นช่องที่จะประมาทพลาดพลั้งแต่สักสิ่งหนึ่งก็มีได้มี และพระสิทธัตถ-
 ราชกุมารนี้ หนีล่องพ้นจากพิสัยอาตมะได้เป็นแท้แล้ว ก็มีจิตโหมนัสเป็นกำลัง
 จึงลงมาจากเทวโลกแล้ว มานั่งในหนทางใหญ่แห่งหนึ่ง จึงจินตนาการซึ่งเหตุ
 ๑๖ ข้อ เอานาขาขีดลงในพื้นภูมิภาค นับเป็นคะแนน ๑๖ รอย ดำริว่าอาตมะมี
 ได้บำเพ็ญทานบารมีเหมือนพระสิทธัตถกุมาร จึงมิได้ตรัสเป็นพระพุทธรเจ้าดูจ
 พระสิทธัตถะนี้ แลขีดลงรอย ๑ พलगดำริสืบไปแล้วว่า อาตมะมิได้บำเพ็ญศีล
 บารมี ๑ เนกขัมบารมี ๑ พलगดำริสืบไปแล้วว่า อาตมะมิได้บำเพ็ญศีลบารมี
 ๑ เนกขัมบารมี ๑ ปัญญาบารมี ๑ วิริยบารมี ๑ ชันติบารมี ๑ สัจจบารมี ๑
 อธิษฐานบารมี ๑ เมตตาบารมี ๑ อุเบกขาบารมี ๑ จึงมิได้ตรัสเป็นพระพุทธร-
 เจ้า ดูจพระสิทธัตถกุมารนี้ แล้วขีดลงโดยวารดำริสิ่งละรอบๆ เป็นสิบลอยด้วย
 กัน ลำดับนั้นก็ดำริสืบไปว่า อาตมะมิได้บำเพ็ญศบารมีทั้ง ๑๐ อันเป็น
 อุปนิสัยเพื่อจะให้ตรัสรู้ซึ่งอสาธารณญาณทั้ง ๖ อินทริยปโรปริยัตตญาณ ๑
 อาสยานุสยญาณ ๑ มหารุกฺณาสมาบัติญาณ ๑ ยมกปาฏิหาริยญาณ ๑
 อนาวรณณญาณ ๑ สัพพัญญุตญาณ ๑ จึงมิได้ตรัสเป็นพระพุทธรเจ้าเหมือน
 พระสิทธัตถกุมารนี้ แล้วขีดลงโดยวารดำริซึ่งอสาธารณญาณทั้ง ๖ ญาณ
 ญาณและรอย สิริเป็น ๑๖ รอยด้วยกัน

ในลำดับนั้น จึงนางมาริตาทั้งหลาย ๓ คือ นางราคา ๑ นางอรดี ๑ นาง-
 ตัณฑหา ๑ มิได้เห็นพระบิดาปรากฏในเทวโลก จึงดำริว่า พระบิดาเสด็จไปในที่
 ไตในกาลบัดนี้ ก็เล็งแลดูด้วยทิพยจักขุ เห็นพระบิดาไปนั่งอยู่ในหนทางใหญ่
 ในมนุษยโลก เอานาขาขีดพสุธาอยู่นั้น นางทั้ง ๓ ก็ลงมาสู่สำนักแล้วทูลถามว่า
 พระองค์ทรงพระทุกข์โหมนัสด้วยเหตุดังฤ? พระยามารก็บอกเหตุดังนั้นแก่
 ธิดาทั้ง ๓ แลนางทั้ง ๓ จึงกราบทูลว่า พระบิดาอย่าได้ทรงพระปริวิตกไปเลย
 ข้าพเจ้าทั้ง ๓ จะอาสาไปกระทำพระสิทธัตถะให้อยู่ในอำนาจแห่งตน แล้วจะ
 นำมาถวายพระองค์ให้จงได้ จึงตรัสตอบว่า ดูกรมทั้ง ๓ บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ก็
 มีอำนาจจะกระทำให้พระสิทธัตถะอยู่ในอำนาจได้ ข้าแต่พระบิดา
 ข้าพเจ้าทั้ง ๓ คงจะพันธุนาการซึ่งพระสิทธัตถะด้วยปวงทั้งหลายมีราคา
 เป็นต้น เพราะว่าข้าพเจ้าทั้ง ๓ คนนี้เป็นสตรี แลจะนำมาถวายให้จงได้ในกาล
 บัดนี้ พระองค์อย่างทรงปริวิตกไปเลย แล้วนางมาริตาทั้ง ๓ ก็ทูลลาบิดามา
 สู่สำนักพระศาสดาจารย์ อันเสด็จนิสัชนาการอยู่ ณ ภายใต้อัชบาลนิโครธ-
 รุกขมูล แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาสมณะ ข้าพเจ้าจะบำเรอบาทยุคคล

แห่งพระองค์ สมเด็จพระสังฆราชก็มิได้เอาพระทัยใส่ในถ้อยคำแห่งนางมาริตาทั้ง ๓ แลมิได้ลืมนพระเนตรขึ้นทศนาการ ทรงดูษณีภาพนิ่งอยู่เป็นปรกติ แลนางทั้ง ๓ จึงดำริว่ากรรมดาบรุษย่อมมีอัธยาศัยเสนาหาในสตรีอันมีรูปร่าง สันฐานต่างๆ บ้างก็รักสตรีที่เป็นกุมารี บ้างก็รักสตรีอันตั้งอยู่ในปฐมวัยแล มัชฌิมวัยแลปัจฉิมวัยก็มีบ้าง เราทั้งหลายจักประโลมด้วยรูปต่างๆ โดยอเนก-ประการ แลนางมาริตาทั้ง ๓ ก็นฤมิตอัธยาศัยแห่งตนๆ คนละร้อยๆ เป็นรูป-ตรรกุมารียังไม่เป็นบุตรบ้าง ที่มีบุตรแล้วคนหนึ่งบ้างสองคนบ้าง ที่เป็นรูปสตรี มัชฌิมวัยบ้าง ปัจฉิมวัยบ้าง ถึง ๖ อย่าง ๖ ครั้ง ตามแต่จะต้องพระทัย-ปรารถนา ไปแวดล้อมพระศาสดาแล้วก็ทูลเล่าโลมดูจกกาลก่อน สมเด็จพระ-บรมครูก็ทรงนิ่งมธยัสถ์มิได้ตรัสประการใด แลนางมาริตาทั้งหลาย ก็กระทำ-อิตถิมายาโดยอาการลีลาศช้าเลื่องเนตรพ้องรำช้บรองมีประการต่างๆ ก็มี-อาจสามารถจะยังพระหทัยพระพิชิตมารให้กำปนาการกำเจ็บได้

ในลำดับนั้น พระภควันตบพิตรจึงมีพระพุทธรูปปฏิมาตรัสช้บนางมาริตาทั้ง-หลายว่า ท่านจงหลีกออกไปเสียให้พ้นจากที่นี่ จะมากระทำเพียรพยายามใน-ที่เฉพาะหน้าตถาคตมิสมควร สมควรที่จะไปกระทำประโลมในที่เฉพาะหน้า-แห่งบุรุษทั้งหลายอื่น ซึ่งราคะยังมีได้ขาดจากสันดาน อันสรรพกิเลสมีราคะ-เป็นต้นตถาคตละเสียสิ้นแล้วดังฤจะนำไปซึ่งตถาคตให้อยู่ในอำนาจแห่งตน-ได้ แล้วมีพุทธรูปปฏิมาตรัสโดยสารพระคาถาว่า ยสุส ชิตํ นาวชียติ เป็นอาทิ-อรรถาธิบายความว่า กิเลสอันใดอันหนึ่งในโลกอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระ-องค์ใดผจญชนะแล้ว แลซึ่งจะกลับชนะแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น-อีก แลจะไปตามอำนาจกิเลสนั้นอีกหาไม่ได้แล้ว แลพระสังฆราชก็มิอาจมี-เป็นอันมากหาที่สุดจะนับมิได้ ด้วยอำนาจแห่งพระสังฆราชผู้ประเสริฐ-ปราศจากสัญญากรรมราคาแห่งราคาทิกิเลสมรรคาอันใด ประการหนึ่งอันว่าชาย-คือตณหาอันร้อยกรองไว้ซึ่งสัตว์ให้สัตว์ทั้งหลายหลงบริโภคาหารอัน-ประกอบด้วยพิษ คือเบญจกามคุณทั้ง ๕ อันจะนำไปสู่ไตรภพใดๆ นั้น พระ-สังฆราชผู้ประเสริฐแห่งพระองค์นั้น ให้บรรลุนอำนาจโดยกิเลสมรรคาอันใดได้แล้ว เมื่อมี-พระพุทธรูปปฏิมาตรัสดังนี้ นางมาริตาทั้ง ๓ ได้สดับจึงกล่าวว่า คำซึ่งพระบิดา-ดำรงมั่นเป็นความจริง อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว บุคคลผู้ใดในโลกจะพึง

นำไปสู่อำนาจแห่งตนมิได้มีโดยแท้ แล้วยกพากันไปสู่สำนักพระบิดา

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑๙๒-๕)

ส่วนปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัตินี้กล่าวว่า พญามารเกรงว่าพระโพธิสัตว์จะหลุดพ้นอำนาจของตน จึงให้ธิดาทั้ง ๓ ไปมัดพระโพธิสัตว์ไว้ในอำนาจบ่วงแห่งราคะ โทสะ และโมหะ เมื่อนางทั้ง ๓ พ่ายแพ้จึงหนีกลับมาสำนักของพญามาร ปฐมสมโพธิแต่ละสำนวนในในกลุ่มนี้พรรณนาไว้ดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา พรรณนาไว้ว่า

ตสมี่ สมเย มาโร ปาปิมา ฉวสุธานี มหาสตุตสุส ปทานุปทิตโต โอตาราเปกุกโข
 วิจริตฺวา อมรณโกลาหลํ สหุํ สุตฺวา อัย สิทฺถตฺถกฺมาโร มม วิสยา วิมฺญจิตฺกา
 โม อโหสิ หายติ เม วิสโย หนุททานิ มสุส อนฺตรายํ กริสฺสามิติ จินฺเตตฺวา ติสฺโส
 ธีตาโร รากาอรตฺตณฺหา ปโกสาเปตฺวา คจฺฉถ ตุมฺเห สิทฺถกฺมารสุส อนฺตรายํ
 กโรธาติ อาห ๕ อถ ตสุสา ตา สาธุตา ตาติ อาหฺงสุ ๕ ตาว เทว ตโยชนา
 ปญฺจสตปญฺจสตปริวารา สหฺพาลงฺการวิภูตา ตาสํ ปจฺมํ รากา โพธิสตุตฺสุส
 สนฺติกํ อูปคนฺตฺวา อาห อญฺเจหิ โภ ชตฺตฺยปจฺฉาตาติ ๕ อถ โพธิสตุโต ตํ สุตฺวา
 กา ลี ตฺวนฺติ ๕ อหํ รากาติ ๕ กิํ ตว กิริยฺนฺติ ๕ อหํ สหฺพโลกํ รากปาเส
 พนฺธุสฺสามิติ ๕ ตํ สุตฺวา โพธิสตุโต ยทิ เอวํ ว โหตุ วทสีติ วตฺวา อาห ๕

รตุโต อตถํ น ชานาติ รตุโต ฐมฺมํ น ปสุสฺติ

อนฺธตฺม ตทา โหติ ยํ ราโค สหเต นรํ

อหํ รากเว วิภคฺคาย วามิสฺสามิ หาคโตติ ๕

สา ตํ สุตฺวา เอกมฺนฺตํ อญฺจาสิ ๕ ตโต อรหติ อาห อญฺเจหิ โภ ราชปฺตฺต อิมฺมหา
 อาสนาติ ๕ ตํ สุตฺวา โพธิสตุโต กา ลี ตฺวนฺติ ๕ อหํ อรหตฺตีติ ๕ กิํ ตว กิริยฺติ ๕
 อหํ ตํ โทสปาเสน อรติยา พนฺธุสฺสามิติ ๕ ตํ สุตฺวา โพธิสตุโต ยทิ เอวํ ปทสีติ
 วตฺวา อาห ๕

ทฺฐุจฺจ อตถํ น ชานาติ ทฺฐุจฺจ ฐมฺมํ น ปสุสฺติ

อนฺธตฺมํ ตทา โหติ ยํ โทโส สหเต นรํ

ตสมฺมา หนฺตํ นิหนิสฺสามิ ตฺวมสิเนหโต มยาติ ๕

สา ตั สุตฺวา เอกมนฺตํ อญฺชาสี ฯ ตโต ตณฺหา อาห อญฺเจहि โภ สิหุตฺถถ อิมฺมหา
 ปรลฺลงฺกาติ ฯ กา สี ตฺวณฺติ อหํ ฯ อหํ ตณฺหา นามาติ ฯ กิ ตว กิริยณฺติ ฯ อยํ
 สพุพฺโลกํ ตณฺหาเวเสน พนฺธิสฺสามีติ ฯ ตั สุตฺวา โฟธิสฺตฺโต ยถิ เอรํ วจสฺสีติ วจฺตฺวา
 อาห ฯ

มฺพฺโห อตฺถํ น ชานาติ มฺพฺโห ฐมฺมํ น ปรสฺสติ
 อนฺธตฺมํ ตทา โหติ ยํ มฺพฺโห สหเต นรํ
 ตสฺมา หนฺตํ นหริสฺสามิ ตฺวณฺสิ นินฺตามยาติ ฯ

เตน วุตฺตํ ฯ ทิสฺวา น ตณฺหํ อรตี จ ภคํ นาโหติ สิสฺนุโทมิ เมถฺนสฺมุํ กิเมวิหมํ
 มุตฺตกิริสฺปฺณฺณํ ปาเทหิเมตํ ปุปีตฺ น อิจฺเจहि ฯ เอรํ ราคโทสโมหปฺปหานาย
 พุทฺโธ ภวิสฺสามิ คจฺจถ ตฺมฺเหติ อาห ฯ อถ ติสฺโส มารีตโร ปรีวารว
 โฟสฺตฺตฺสฺส^๑ จิตฺตา คาหนสมตฺเถน อุมฺมิลนิมฺมลเปกฺขนกรณฺ ๑ นจฺจนฺติ โย
 คายณฺติ โย โฟธิสฺตฺตฺสฺส วิกฺเขปํ กาคฺตุ อสมตฺถา ภคฺคมโนรธานิราสา หุตฺวา
 ชรฺวา ชรฺวตวิวณฺณา วิรูปรุปา ปลิตเกสา ภคฺคทฺนตาทีคฺจฺจา ภคฺคปฺภุจฺฉิ
 ลชฺชฺฆมานา ปรายิตฺวา ปิตฺ สนฺติกํ คนฺตฺวา สพุพานิ กมฺมานิ อัจฺจิสฺสํ ฯ มาโร ตํ
 สุตฺวา อาห ฯ

ยสฺส ชิตฺตฺนา อชฺยติ ฯ
 ชิตฺมาสโน ยาติ กาจิ โลก
 ตํ พุทฺธมนฺตํ โคจฺริ
 อปทํ เกน ปาเทน เนสฺสธฺตาติ ฯ

อิทํ วจฺตฺวา โภธมานโส อิสฺสาภิภูโต หุตฺวา มารโฆสนํ โฆเสตฺวา อเนกปฺปการ-
 มารเสนํ อภินิมิตฺวา^๒ ราคโทสโมหอิสฺสาชฺสมนฺนา คโต ปรีมทา ทารุโณ มาร-
 เสนํ อามนฺเตสิ มาริสฺสา มาริสฺสา เหฏฺฐา อวิจิ อฺปรีภวคฺคา คิริยํ อปรียณฺตาสุ
 โลกธาตฺสฺส สิหุตฺถถสิโส อุตฺตมํ ปฺริโส นตฺถิ ปฺริสฺสีหา ปฺริสนาโค ตสฺมา ตสฺส
 สมฺมุชา ยฺพุทฺธํ กาคฺตุ น สกฺขิสฺสาม เอกสฺเสน ยฺภูจิสฺสามาติ ฯ อุตฺตมปรสฺเสน

^๑ โฟธิสฺตฺตฺสฺส

^๒ อภินิมิตฺวา

มารเสนสุส คมนิ วิจาเรสิ ฯ

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๔ หน้า ๓-๖)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน พรรณนาไว้ว่า

ตฺสมิ สมเย มาโร ปาปิมา ฉพฺพสุสานิ มหาสตุตฺสุส ปทานุปโต ตมฺเห สิฑฺธตฺต-
กุมารสฺส อนฺตรายํ กโรธาติ ในกาละเมื่อนั้น พรยามานผู้ใจบาบนั้น มั่นค้เทียน
ยอมด้วยไฟตามทุกบาทย่างตีนแห่งโพธิสัตเจ้าแล้วค้ดูช่องดูรอยอันเปนโทษ
แห่งโพธิสัตเจ้านั้น พรยามานค้จรเดินไฟจิมบขาดสาย อันหาปรหมากบได้ ค้
เสี้ยง ๖ วัสสาแล้ว พรยามานไดยินเสี้ยงโกลาหลมีนั้น มีหมู่เทวดาทังหลาย
นั้น มั่นจิงครนิงใจว่าดังนี้ เจ้าสิทธัตถะมักจักใคร่ห้พันวิสัยแห่งคู้न्हั้นแล ควน
ดูจักกทำห้เปนอันทราขายเสี้ยแก่เจ้าสิทธัตถะตนนี้เทอะ ว่าอันแล้ว พรยามานจิง
เรียกกมายังคู้ยึง ๓ คนอันเปนมาน ผู้ ๑ ชื่อนางราคา ผู้ ๑ ชื่ออรติ ผู้ ๑ ชี
ว่าตันทา ว่าเจ้าทัง ๓ จุงไฟซบหนียังเจ้าสิทธัตถะกทำห้เปนอันทราขายเสี้ย
เทอะว่าอันแล้ว

นางมานทัง ๓ คนคู้ยึงนั้น ค้รับเอาค้าพรยามานอันเปนพ้แห่งตนด้วยค้าว่า ซ้า
แห่งพ้เปนเจ้า สาธุ ดีแล ว่าอันแล้ว นางมานทัง ๓ นั้น แลตนมีบริวานแล ๕
ร้อยคนซุ คนอันนุงเครื่องประดับตน เขาทังมวนค้เข้าไฟ คีนางราคานั้นค้เข้ามา
หาโพธิสัตเจ้าก่อนแล้ว คันว่านางราคาเข้าไฟสู่สำนักโพธิสัตเจ้าแล้วกล่าววว่า
อฏฺฐเจหิ จตฺตिय มจฺจุหิ ว่า ดูราพรยาเจ้าตนเปนไหยกว่ามัจจุเจ้าจุงคู้หนีเสี้ย
จากแท่นแก้ววชิรเพกอันนี้พลันนักเทอะ นางมานว่าอันแกโพธิสัตเจ้าหั้นแล

โพธิสัตเจ้าไดยินค้าอันนั้น โพธิสัตเจ้าค้บมีนตา ค้หลับตาอยู่ ค้ถามว่า มิงคู้นี้มี
ช้ดิงฎา อันชา นางราคาคู้เปนมาน มั่นกล่าววว่า ซ้านี้ช้ราคาแล โพธิสัตเจ้าว่า
มิงนี้ ฉันไดพ้อยมาอันชา มั่นว่าซ้านี้จักคู้กเอายังโลกทังมวนด้วยค้ลค้องค้ว่า
ราคาจะนับเสี้ยแล โพธิสัตเจ้ากล่าววว่า ดูรามารธิตา แม่นว่ามิงว่าอันค้ดี บรู้อา
เพิงหั้นยังโทษแห่งราคะนั้น ราคาจะน้เทียนยอมค้รอบบงะยังคนคู้ยึงคู้ชาย ห้อได้
เล้าหมองเสี้ยแล อันว่าได้ห้กเสี้ยยังราคะนั้นแล คู้มีราคะนั้นเพ่าจักมีค้มัวอยู่
ซแล คู้न्हันหาราคะบได้แล้ว โพธิสัตเจ้าค้กล่าววว่าดังนี้แก่นางราคาแล นาง-
ราคาไดยินค้าอันโพธิสัตเจ้าว่าแล้วค้อยืนอยู่ทีนั้นหั้นแล

ถัดนั้น นางอรดีมาแล้วกล่าวว่า อฎุเจหิ โภ ราชปุโต อิมมหา อาสนา ดูราเจ้า
 ราชชบุตร เจ้าจุงลุกหนีเสียจากแท่นแก้วอันนี้พลันนึกทีนว่าอันหันแล โภริสต์-
 เจ้ากล่าววว่า มิ่งผู้นี้ชี่ฤ นางผู้้นักกล่าววว่าข้านี้ชี่อรดีแล โภริสต์เจ้ากล่าววว่ามิ่ง
 จิงมาทำตุงฤชา นางผู้้นักกล่าววว่า อันว่าข้านี้คัจักผูกเอาย้งเจ้าราชชบุตรด้วย
 บ่วงคล้องอันจักหี่โทส เหตุด้วยคำอันหี่เจ้าราชชบุตรเคียดมีมากนักชแล โภริสต์-
 เจ้ากล่าววว่า ฅิว่ามิ่งว่าอัน คำปรารถนาค้บสมริทธิชแล ว่าอันแล ดูรามาริตา
 บุคคลยิงชายผู้อันปรกอบด้วยโทสอันบรู้งยังผลผู้ยิงผู้ชายท้งหลายมากนัค ค้
 เปนอันมีดมัวมากนัคแล ในกาลบัดนี้ คุงได้ก้าจัดเสียยงอันมทมว้นั้นแลแล้วแล
 นางอรดีได้ยินคำอันนั้น ค้อยีนอยู่ที่ ๑ แล

ลำดับนั้น นางมารผู้ชี่ตั้นหานั้น ค้เข้ามาแล้วกล่าววว่า ดูราสิทธิตละ เจ้าจุงลุก
 หนีเสียจากแท่นแก้วอันนี้ทีน พรโภริสต์เจ้ากล่าววว่า มิ่งผู้นี้มีชี่ตุงฤ นางมารผู้
 นั้นค้กล่าววว่า ข้านี้ชี่ตั้นหาแล พรโภริสต์เจ้าว่า มิ่งจักมากทำฉนได้นั้นชา
 นางมารผู้ชี่ตั้นหา มันค้กล่าววตุงนี้ ข้าจักผูกเอาย้งโลกด้วยตั้นหาแล พรโภริ-
 สต์เจ้าว่า ฅิว่ามิ่งว่าอัน ค้บสมริทธิตุงคำปรารถนามิ่งได้แล ดูรานางมาริตายิง
 ชายอันหลงหลงอยู่ เหตุอันมีตั้นหาบได้ร้งจับดับเสีย บรู้งยังอันร้ยอันตั้นจัก
 หี่เปนเหตุแห่งโมหตั้นหา มีมากนัค หากมาครอบงำ คนผู้ไดผู้้นค้เกิดเปนมืด
 มัวหลงหลงมีในโลกนี้แล เหตุนั้น คุงจักก้าจัดเสียยงมิ่งผู้อันหลงหลงมีบัดนี้ หี่
 มิ่งหนีไฟในกาลบัดนี้ทีน

เหตุั้น พรพุทธเจ้าได้จันส์สัพพัญญุตญาณเปนพรพุทธเจ้าแล้ว เทสนาแก่
 มาคันทียพราหมณ์ว่าตุงนี้

ทิสฺวาน ตณฺหา อรติญฺจ วาคํ

นาโหสิ ฌนฺโท อปี เมถุนสุมี

กิเมวิทฺ มุตฺตกริสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส

ปาทาปี นํ สมนุสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส

พรหมณ ดูราพราม แม้นว่าคำอันกัตติรักด้วยราคาะไนเมถุนธัม อันบุคคลท้ง ๒
 คนนั้นมี่ฉันทะพร้อมเพรียงกันแล้ว เฝิงได้ถึงย้งเหตุอันได้หันย้งลูกสาวพรายา
 มารท้ง ๓ อันเปนทิพนั้น ค้ว่านางราคาผู้ ๑ นางอรดีผู้ ๑ นางตั้นหาผู้ ๑ แล ค้
 ปยีนค้กัตติมาตราน้อยยั้ง ค้บมีแก่พรตถาคตนี้แล ก็ ปโยชนํ จักมีปโยชนอัน

ไต่ กับด้วยนางคันทียาอันเป็นลูกสาวท้าวพรยาอันมีตน อันเต็มไฟด้วยมุตต-
กรีสอันมีกลิ่นคันระอันเหม็นโสโข่มากนัก ดูรามานทั้ง ๓ ตนพี่น้อง กับทั้ง
ปรีวานขอพอนของหน้าพรบรมโพธิสัตว์เจ้าด้วยอันกทำด้วยตาเขาเหลือบไหล
ไพบมา ค่เลงดูโพธิสัตว์เจ้าด้วยมายาล่อโพธิสัตว์เจ้า อันจักเอาเอาใจมหาปฐิสะ
เจ้าคับได้ยังโพธิสัตว์เจ้า อันกะทำให้ฟุ้งชานแห่งใจบรมโพธิสัตว์เจ้า บ่ได้แล ด้วย
รูปอันอย่างมีสีลามิตนทั้งรูปทั้งมวณนั้นแห่งลูกสาวมานั้น ค่เปดตั้งมหาจิ้งจิก
แม่เท่า่นั้นชุตนแล ค่ด้วยอานุภาวะแห่งโพธิสัตว์เจ้าหากหักเสี้ยนนั้นแล ด้วยคำ
มักคำปราถณาแห่งลูกสาวนางมานั้น ค่ลวดบ่บ้วรมวณได้ ลวดกลายเป็น
ตนอันเต้า คร่ำชรา มีวัณณะผิวหนังเขียวแห้ง มีรูปผางร้าย มีผมอันหงอก มี
ฟันอันหลอ เปนอันควนเผดละอายเฟิงกิเหลียดมากนัก มีสันหลังค้ำหักเสียดลูก-
สาวพรยามารทั้ง ๓ พี่น้อง ค่มิคำเผดละอาย มีมากนักแล้ว ค่เล่นหนีไฟ

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๔ หน้า)

ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย พรรณนาไว้ดังนี้

ตสมิ สมเย มาโร ปาปีมา ฉวสุธานี มหาสตุตสุต ปทนุปทิกโก โอตาราเปตฺวา
วิจิริตฺวา อมรมณคณโกลาหลสทฺทํ สุตฺวา อยํ สีหุตฺตฤกฺมาโร มม วิสยา วิ-
มุญฺจิตฺกาโม อโห วิหายติ เม วิสโย หนุทหมสุส อนุตฺตรายํ กริสฺสามิติ จินฺเตตฺวา
ตสมิ สมเย ไนกาลเมือมหาปฐิสเจ้าแล ขึ้นนั่งอยู่เหนือแท่นแก้วอุตตมบัลลังนั้น
มาโร อันว่าพรญามาณผู้ก่อนพูน ปาปีมา อันมักباب บ่ใโสภาบตามปัญญา
ปทานุปทิกโก อันเทียบยอมไปนำทุกบาดอย่างเพื่อจักให้เป็นอันตายได้หว่างได้
บ่วงช่องอันจักกทำอันตายแก่เพียนแห่งโพธิสัตว์เจ้า ฉวสุธานี เสียงว่าได้ ๖
วัสสาแล้ว คอยลิ่งดูแก่ตา จึงพิจารณาหาโอกาสบ่อาดสักวัน วิจิริตฺวา กั
ตรเดินไปมา สุตฺวา มันได้ยินเสียงโกลาหนมีนั้นแห่งหมู่ทวดอันกทำสาธุทาน
เฝ้าแหนบุชาแก่มหาสตุตเจ้าตั้งนั้น จินฺเตตฺวา ก่คณิงใจว่า อยํ สีหุตฺตฤกฺมาโร อัน
ว่าสิหุตฺตฤกฺมาณนี้ วิมุญฺจิตฺ กาโม มักไค่พ้นจากวิสโยแห่งภูนี้แล อโห โอน์
ส่วนดังวิสโยแห่งภูนี้ วิหายติ ก่จักลงจากถอยเสียดแล หนุท ควนแล้ว อหิ อันว่า
ภู กริสฺสามิ จักกทำยังอันเปนอันตายแก่สิหุตฺตฤกฺมาณเทิน มานคณิงใจตั้งนั้น
แล้ว ปกฺกาสิตฺวา จึงรีบหามา ติสฺโส ธิโต ยังลูกสาวมานคนผู้ ๑ ชื่อว่านางราคา
ผู้ ๑ ชื่อว่านางตันหา ผู้ ๑ ชื่อว่านางอรหตี ลูกสาว ๓ คนนี้แล้ว อาห กล่าวด้วย

คำว่า ตุมุเห อันว่านางทั้งหลาย คจฺจถ จงไป กโรถ จงทำยังอันตายแต่แก้
สิทธิ์ตถกมมานตนนี้เทิน ว่าดั่งนั้นแล้ว

ถถ ในกาลยามนั้น นางทั้ง ๓ รับผิดชอบต่อคำว่า สาธุ ตาต ดั่งนั้นแล้ว ตา เวเทว
ในขณะที่บัดนั้นสิ่งเดียว ตโย ชนา อันว่านางทั้ง ๓ นั้นแล คนมีบริวารนหำร้อย
คน มีตนอันประดับประดาดีแล้ว ส่วนดั่งนางผู้ชื่อว่าราคา ก่เข้ามาสู่สำนักแห่ง
โพธิสัตว์เจ้าก่อน อหา ก่กล่าวด้วยคำว่า โถ ขตุติย ข้าแต่เจ้ากุตตนเปนพรญา
ปัจจุคตา เถิงยามจักไถลลู่่งแล ตูว์ เจ้ากุต ภูฏเสหิ จึงลงมาเทิน ว่าดั่งนั้น

โพธิสัตว์โต อันว่าโพธิสัตว์เจ้า สุตฺวา ได้ยินคำอันนั้น ปุจฺฉิ ก่ถามด้วยคำว่า กาสิ
ตฺวํ ดั่งนี้ว่า นางผู้มีชื่ดั่งรึนั้น จารนางมารธิดาจึงกล่าววว่า อหิ อันว่าข้า ราคา
นาม ชื่ว่านางราคาแล โพธิสัตว์เจ้ากล่าววว่า ตว กิริยํ อันว่ากิริยาอันกทำแห่ง
นาง ก็ โหติ มีชื่ดั่งรึ นั้นจางนางกล่าววว่า อหิ ข้า พนฺธิสุสฺสามี ก่เพียนยอมผูกคดา
ยังโลกทั้งมวณ รา^๑ ปาเสน ด้วยบ่วงกล่าววคือราคาละแล ว่าดั่งนั้น

โพธิสัตว์โต อันว่าโพธิสัตว์เจ้า สุตฺวา ได้ยินคำอันนั้น วตฺวา กล่าววว่า ตูว์ อันว่า
นาง วทสิ มากกล่าวยังคำอันนั้น ยทิ อตฺถิ ติแลมีดั่งนั้น โหตุ ก่จงมีเทิน เจ้า
กล่าวดั่งนั้นแล้ว ก่จึงกล่าวยังคาถาว่า

รตุโต อตฺถิ น ชานาติ รตุโต ธมฺมํ น ปสฺสตี

อนุทธมํ ตทา โหติ ยํ ราโค มหเตนรํ

อหิ ราคา วิรายนวามิสฺสามี หคคโต ดั่งนี้ ปุคฺคโล อันว่าบุคคล รตุโต อันปรกอบ
ด้วยราคาละเปนจริต น ชานาติ ก่บรู้อตฺถิ ยังอถตฺตปรโยชน รตุโต อันว่ากิริยาอัน
ยินดี กตฺติ ด้วยราคาละ น ปสฺสตี ก่บรมเพิงเหน ธมฺมํ ยังธัมม ราโค อันว่าราคาละ
เต แลเบียดเบียน ยํ นรํ ยังคนผู้ใด อนุทธมํ อันว่าสภาพอันมีดมัว โหติ ก็มีแก่
คนผู้นั้น ตทา ในกาลยามนั้นแล อหิ อันว่ากุต อิทาคโต มาอยู่ในที่นี้
วายนวามิสฺสามี ก่จักกทำเพียน ราคา วิราคาย เพื่อให้ได้หนายเสียรับเสียยังราคา
ละนั้นแล

สา อันว่านางราคาผู้นั้น สุตฺวา ได้ยินคำจากถ้อยคำอันบ่มีประโยชน์ด้วยราคาละ
แห่งพระโพธิสัตว์เจ้า นางก่ลึงหลีกพีกอยู่หั้นแล

^๑ ราเคน

ตทา ในกาลยามนั้น นางอหตี ก่กล่าววว่า โภ ขตติย ดูราเจ้าพรญา ตูว์ อันว่า
 เจ้าภู อุฎฺฐเจหิ จงลงมาเทิน ว่าดั่งนั้นที่นั้น โพธิสัดเจ้าจึงถามว่านางผู้นี้ชื่ดั่งรี
 นางอหตีกล่าววว่า ผู้ชื่อนี้ชื่อนางอหตีแล พรโพธิสัดเจ้ากล่าววว่า ตูว์ กิริย อัน
 ว่ากิริยาอากาศนแห่งนางคือจักเปดั่งรี นั้นจนางอหตีก่กล่าววว่า คำอันบ่ยินดี
 ปีติซึ่งผู้ใดผู้อื่นก่บ่มีสักคนแก่ข้าแล อหิ อันว่าผู้ชื่อนี้ชื่อนางอหตีแล
 สพุพโลกิ ยังโลกทั้งมวน^๑ โทสปาเสน ด้วยบ่วงบาดกกล่าววคือโทสโกอันช่มเหง
 เเตงแก่การทำร้ายด่าตีดาแล ว่าดั่งนั้นนางนั้นก่เหนนางราคากกล่าววคำอันกรตติ
 ยินดีแล บ่แม่นใจแห่งพระโพธิสัดเจ้าดั่งนั้น นางก่มากกล่าววว่าตนบ่ยินดีเท่าจัก
 มีโทสโกช่มเหงเเตงด่าว่าดั่งนั้นเพื่อใจแห่งโพธิสัดเจ้าอัน ๑ ก่บ่แม่นใจแห่งตน
 แด่หันแล โพธิสตุโต อันพระโพธิสัดเจ้า วตุวา ก่กล่าววว่า นางกล่าวคำอันได้
 คำอันนั้นมิแล มีแต่ดั่งนั้น โหตุ จงไว้หนก่อนเทิน เจ้ากล่าวดั่งนั้นแล้ว อาห ก่
 กล่าวเปนคาถาวว่า

ทฎฺฐโจ อตุถิ น ชานาติ ทุกุโข ฐมฺมํ น ปสฺสตี

อนตมํ ตทา โหติ โทโส สหเต นริ

ตสฺมา หนุต น หริสฺสามิ ตํ มลฺลินิ นินทา มยา

ดั่งนี้ โภติ กถุเณ ดูรานาง ทฎฺฐโจ นโร อันว่าคนผู้ปรกอบด้วยโทสจิต น ชานาติ
 ก่บ่รู้ อตุถิ ยังเหตอันนั้น จิตอันผิดอันชอบ ทฎฺฐโจ อันคนผู้เปนทฎฺฐจิตต น
 ปสฺสตี ก่บ่รมเพิงเหน ฐมฺมํ ยังธัมมะได้ดีหลี แม้นรู้ธัมมะเท่าใดก่ดี คั้นโทสะ
 โภระเกิดดั่งนั้น จิตใจอันจักกล่าวกับตามธัมมอันเปนสุกกสันตนิยานิกนั้น ก่บ่
 มีแล โทโส อันว่าสภาวะอันแข็งเคียดเหียดเข้าทารุณนั้น สหเต แลเบียดเบียนถึ
 ดา ยํ นริ ยังคนผู้ใด ยทา ในกาลยามใด อนุชตมํ อันสภาวะอันมีดมัว โหติ ก่มี
 แก่คนผู้นั้น ตทา ในกาลยามนั้นแล ตสฺมา เหตุ ดูราดั่งนั้น อหิ อันว่าภู นิ
 หริสฺสามิ ก่จักเสียกำจัดเสีย ตํ โทสํ ยังโทสะอันนั้นดีหลีแล ตูว์ อันว่านาง มยา
 อันภู นินทา หากนำเสียแล้ว อสิ ก่มีแล สภา ส่วนดั่งนางอหตี สุตฺวา ได้ยินคำ
 อันนั้น เอกมนุตฺ อฎฺฐจาสิ อยุตฺที่ ๑ แลแล้ว

ตโต ถัดนั้นนางผู้ถ้วน ๓ ชื่อนี้ชื่อนางนั้น อาห ก่กล่าววว่า โภ ขตติย ดูราเจ้า
 พรญาตนมีคำปราถนาหากส่วริททั้งมวนด้วยดี ตูว์ อันว่าเจ้าภู อุฎฺฐเจหิ จงลง

^๑ ก่ยังโลกทั้งมวน

มาจากแท่นที่นั่ง เหนือว่าดั่งนั้น โภทิสต์ที่ถามฉันเดียนั้น นางก็กล่าวว่า ข้าแห่ง
 เจ้ากู ข้านี้ชื่อว่านางตันทาแล โภทิสต์เจ้ากล่าวว่ กิริยาอาทานอันมักอันกทำ
 แห่งนางมีดังรี นั้นจนางตันทากล่าวว่ อหิ อันว่าข้า พนุธิสุสามิ ก่จักผูกไว้
 สัพพโลกก็ ยังโลกทั้งมวน ตณฺหาหย ด้วยคองคี่ตันทาแล พรญาโภทิสต์เจ้าไดยิน
 คำอันนั้น วตฺวา จึงกล่าวว่ โย สภาโว อันว่าสภาวะอันใด ยทิ ฝิแลมี เหว่ ดั่ง
 นั้น ตฺวี่ อันว่านาง วเทสิ แลมากล่าวยังคำอันนั้น อหิ อันว่ากู ชานามิ ก่หาฐู้ ตั
 วจณิ ยังคำอันนั้นแล้ว เจ้ากล่าวดั่งนั้นแล้ว อหิ ก่กล่าวยังคาถาว่

มฺพฺโห อตุถิ น ชานาติ มฺพฺโห ฐมฺมํ น ปสฺสุติ

อนฺนตฺมํ ตทา โหติ ยํ โมโห สหเต นริ

ตฺสฺมา หนุตฺติ นิหริสุสามิตฺวา มสฺสินิห ตมยา

ดั่งนี้ ตณฺเห ตูรานางตันทา มฺพฺโห นโร อันคนผู้หลง หลงด้วยโลกตันทานั้น น
 ชานาติ ก่บ่รู้ อตุถิ ยังปรโยชน มฺพฺหา อันว่าความหลง ๒ นั้น น ปสฺสุติ ก่บ่เห็น
 ฐมฺมํ ยังธมฺมได้แท้ดีหลี โมโห อันว่าโมหธมฺมคี่ว่าโลภมัจเจรนั้น สหเต แล
 เบียดเบียนถึแพ ยํ นริ ยังคนใด ยทา ในกาลยามใด อนฺนตฺมํ อันว่าสภาวะอัน
 มีตมน โหติ ก่มีแก่คนผู้นั้น ตทา ในกาลยามนั้นแล ตฺสฺมา เหตุตฺสูราดั่งนั้น อหิ
 อันว่ากู นิหริสุสามิ ก่หากได้ก่าจัดเสียแล้ว ตํ โมหิ ยังโมหะอันนั้นแท้ดีหลี ตฺวี่
 อันว่าอันนั้น อันนาง มหยา อันกู นิหตา หากได้บันเทาละเสียแล้ว บ่ได้ตาเปน
 เสียอนร่วมข้าง บ่ได้ตาเปนข้างนั่งขัดขิ บ่ได้ตาเปนใจเสียถามหาเชิงอันจัก
 ส้างคอกเขื่อนกว้างในสงสานนี้แล้ว เตน วุตฺติ พระพุทฺธเจ้ากล่าวเปนไวย
 คาถาว่

ทิสฺวาน ตณฺหํ อติจฺราภิ

นาเห โหสิ จินฺโต อปิเมถฺนสมิ

กิเมติวิมฺตฺตกริสฺปฺณณิ

ปาเทหิ เมสฺมฺสุสฺสิตฺตุน อิจฺเจ

ดั่งนี้ โภ สารีปุตฺต ตูราสารีปุตฺต อหิ อันว่ากู พระตถาคต ทิสฺวาน คั่นว่าได้เห็น
 ติสฺโส ธิตโร ยังลูกสาว ๓ คน แห่งพรญาแมนปรากฏในสงสานได้ชื่อว่านาง-
 ตันทาผู้ ๑ นางอรหตีผู้ ๑ นางราคาผู้ ๑ อันปรตบปรดาด้วยเครื่องทิบทั้งมวน
 สนฺเท อันคากรสันอันมัก กตฺติ ในเมถฺนกับนางผู้หนึ่ง น โหสิ ก่บ่มีแก่กูพระ-

ตถาคต ก็ ปโยชนิ จักมีปโยชนอันใดแก่ภูด้วยตนอันเต็มไปด้วยอสุภต่าง ๒ นี้
จา อหิ อันว่าภู น อิจฺเจ กัมป์มก ผสฺสิตฺต เพื่อจักถูกต้องยังมีแห่งนางผู้หนึ่ง ปาเท
หิ ด้วยตีนแห่งภูพระแล ภิกฺขเว ดูราภิกฺขุทั้งหลาย

อถ ในกาลยามนั้น มหาสตุโต อันว่ามหาสัดเจ้า วตฺวา จึงกล่าวซึ่งนางทั้ง-
หลายด้วยคำว่า อันว่าภู พุทฺโธ ภวิสฺสामी กัมป์มกเปณพระ ราคะโทสะโมหะปหาย เพื่อ
ละเสียยัง ราคะโทสะโมหะนั้น เอว ด้วยอากานดังภูหากกทำเพี้ยนนี้แล ตุมฺเห
อันว่าสูท่านทั้งหลาย คจฺจถ จงคืนหนีเมื่อหาที่อยู่แห่งสูเทิน

อถ ในกาลนั้น ติสฺสโส มารรตีโร อันว่าลูกสาวพรญามานทั้ง ๓ พี่น้องกับทั้ง
ปรริวาน นิจฺจุนฺตโย กัมป์พน คายนฺตฺเรย กัมป์บ สัมภลลิตา กาเรน ด้วยลีลาอากาน
อันเสกเสมอของยี่ อุมฺมิลินิ อุมฺมิลเมกฺขคา การณน ด้วยอันกทำยิกคิ้วหลิว
หน้าหลับตามากทำมายาตนต่าง ๒ ปรฺโต ช่องหน้าแห่งพระโพธิสัดเจ้าชู
ปรกาน วิตุตฺติ คาหน สมตฺถเณ ด้วยสามาตถจักถิตายังใจแห่งโพธิสัดเจ้า
อมตฺถา บั่อาดเพื่อจักกทำให้เข้าใจลงใจแก่มหาสัดเจ้าได้ คฺมาเนรณามิ คำ
ปรารถนาหากหักเสียแล้ว หากความอโลใจคิดบับได้ สวิณฺณฺมา รุปา อันว่ารูปอันดี
อันงามมีวิณฺณ ๓ ปรกานนั้น วิฐฺปฐฺวา กัมป์มกกับกลายหายเสีย กัมป์เกิดกายเปนผู้-
ร้ายต่าง ๒ พี่นกำหัก ผมกัมป์งอก ตัวผางร้ายยิ่ง ลักอายแก่โพธิสัดเจ้า ปลายิตฺวา
กัมป์พายหนีเมื่อสู่อ่านักแห่งพรญา

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๘ หน้า ๓๖-๔๘)

มานตนพ้แล้ว อาจิกฺขิสฺสุ กัมป์บอกยังกัมป์มทั้งมวนนั้นแก่พรญามานตนเปนพ้แล
มาโร อันว่าพรญามาน สุตฺวา ได้ยินคำอันนั้น วตฺวา กัมป์กล่าวยังคาถาอันนี้แล
คาถาพรญามานอันนี้พระพุทฺธเจ้า วุตฺตํ กัมป์หากกล่าวให้แจ้งแก่ภิกฺขุทั้งหลาย
ว่า

ยสฺส ชิตํ นาวชียติ

ชิตมสฺส โน ยาหิ โก

ตํท พุทฺธมนนฺตโคจรั

อปทํ เกน ปเทน เนสฺสถ

ดังนี้ ภิกษุเว จูราภิกษุทั้งหลาย อุตตแห่งคาถาพรญามานกล่าวว่ดังนี้ ชิติ อัน
ว่กิริยาอันแพ้ยสุส แห่งบุคคลผู้ใดแล มี โส ปุคฺคโล อันว่บุคคลผู้หนึ่ง นาว
ชียติ กัปปิเลิงว่จักมีแพ้ยสิ่งเดียวแล โก อันว่บุคคลผู้ใด เนยฺยาติ แลไปได้ไป
ชิติสฺส ที่อันแพ้ยแห่งสิทธัตถกุมมานนั้นจํา โส ปุคฺคโล อันว่บุคคลผู้ใด เนยฺยสุส
แลจักแพ้ย ตํ ยังสิทธัตถกุมมานตนนั้น พุทฺธํ อันมีปรญา อนนุตโกจริ อันมี
วิไสยหาที่สุตบ่ได้ อปริ อันหารอบบ่ได้นั้นจําไนย ๑ ว่ โส ปุคฺคโล อันว่
บุคคลผู้ใด เนยฺยสุส แลจักนำไป ตํ ยังสิทธัตถกุมมานตนนั้น เกน ปเทน ด้วยหน
ทางอันใดนั้นจํา เมื่อพรญามานแลกล่าวว่ดังนี้ เหตุสัตตโลกทั้งมวนคึคนแล
เทวดาอินทพรหมทั้งมวนตายจากชาติอันได้มาเกิดกัดี ตายจากชาติอันนี้จัก
ได้เปนอันใด พรญามานกัหากรู้หากเหนทั้งมวนแล คึว่คนแลเทวดาแล ส่วน
โพธิสัตเจ้าไนชาติอันสุตอันชอยนี้จักได้เปนพระแล้ว ลวดนิพพานสิ่งเดียว บั
ได้เทียวทหนทุกไนภพพายหน้าแล้วดั่งนั้น พรญามานบ่เหนที่จักได้ไปเกิดพาย
หน้าแห่งโพธิสัตเจ้า มั่นกักล่าวว่ดั่งนั้นแล

โส ส่วนพรญามานตนนั้น อิทํ วตฺวา กล่าวยังคาถาอันนี้แล้ว โภธมานโส มีใจ
อันเคียดเบียด อิศฺสา โสสาเปตฺวา กัให้ปาวเตีอนมายังหมู่เสนามานทั้งมวน
แล้ว สมฺปนฺนคโต อันปรกอบด้วยระคะโทสะโมหะอิจฉาอันมากนั กภิ-
นิมฺมิตฺวา กันิรมิต อเนกปฺปการิ มารเสนํ ยังหมู่เสนามานมีปรกานอันมากนั
อันหยาบช้าทารุณยั้งนั อามนฺเตสิ กัจรรจาซึ่งมารเสนาทั้งมวนว่ มาริสา
จูราเจ้าทั้งหลายผู้มึบุญสมภวานอันมาก จูรานายทั้งหลายผู้หาทุกบ่ได้
อุตฺตมปุริโส อันว่ผู้ชายผู้คุดมยั้ง ปิริสุสโก อันปรเสิดกัว่ผู้ชายทั้งหลาย
สิทฺถตฺตสทิโส อันจักเสมอกับด้วยสิทธัตถราชบุตนั้น โลกธาตฺสฺส พายบนมี
ภวคคพรหมเปนที่สุต พายได้จุพื้นอวิจึแล้ว อันว่แล้ว กัวางคณนาสังขยานับ
ด้วยอนันตจักกพานหาปรหมานบ่ได้ ผู้ใดแลจักเสมอดังราชบุตตนนั้น นตฺถิ กั
บ่มีแล เอโส สิทฺถตฺโต อันว่สิธาดราชกุมมานตนนั้น ปุริสสิโห เปนดั่งราชสีแก่
ผู้ชายทั้งหลาย ปุริสนาโค เปนดั่งข้างसानแก่ผู้ชายทั้งหลายดีหลีแล ตฺสฺมา
เหตุจูราดั่งนั้น มยิ อันเราทั้งหลาย น สกฺขิสฺสสาม กับ่อาดเพือจักรบ ตฺสฺส มฺขา
แก่กัาของหน้าแห่งราชกุมมานตนนั้นได้แล มยิ อันว่เราทั้งหลาย พุชฺฌิสฺสสาม
จักรบยังราชบุตตนนั้น เอกปฺสฺเสน ด้วยฝ่ายข้างกั ๑ แล จักให้หมู่เสนามาน

แห่งเราแวดล้อมอมไปด้วยข้างกำเหน็จเทิน

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๙ หน้า ๑-๔)

ปฐมสมโพธิภาษาไทย พรรณนาไว้ดังนี้

นโม ตสตุฏฺฐ ตสฺมึ สมฺมเย วา มาริส วสทนิ มตา สตุฏฺฐา สจทญฺมท สตุฏฺโธ โอิหา
 ราชปตุฏฺฐา โข วิจิริฏฺฐวา อปฺปรโตลาหฬํ สทฺสุฏฺฐวา สีหจฺรากลุมมาน โย มม
 จิสฺยุยวิ มุณฺชิฏฺฐิตาเม อโหสิ จหาสิ จมคฺสิโย หนฺทปิณี อนฺตรายา กกริสฺมตฺติจฺนฺเท
 ไนเมื่อเทวดาททั้งหลายยังอยู่สูงเสียบนภูเขา พระมหาสัตเจ้า^๑ดังอัน ยังมีพราหมผู้ ๑
 ชื่อว่าบวิมมานเทียนยอมไฟพตามดอยอันใหญ่อันน้อยแห่งพระมหาสัตเจ้า^๒
 อันกทำเพียน ๖ วสาตามหราชมหาราดอยแห่งพระมหาสัตเจ้าปาวิมพาผู้^๓นั้น ค
 ชรเดือนไฟพคได้ยยินเสียงมินัน แห่งเทวดาททั้งหลายมากนั้ มนคจิงครนิงไจ
 ว่า เจ้าสิทตฺรราชกุมมานตนิชแลว่าอันแล้ว จุงจักรับหรามายังลูกผู้ ๑ ชื่อว่า
 คค^๔เทียนยอมหื้อผู้ชายทั้งหลาย ตติยินดีไนพราหมผู้ ๑ ชื่ออรัตติหื้อบุคคลทั้ง
 หลาย เกิดผู้ันตณหาหื้อผู้ชายทั้งหลายอันอยู่สงสานนาง ๓ คนนิมิบวิวานแล
 คน ๘ ร้อยคนชฺว่าอันแล นางทั้งหลายเขาคปรัดบตนด้วยเครื่อง ปรัดบทั้ง
 หลายต่าง ๒ แล เปนต้นว่าต่างแก้วกนธ^๕ หูปรัดบทำเนาเลาตนแห่งเขามาก
 ต่าง ๒ แลว ค่ลูงมาหั้นแล

นาง ๓ คนนั้นผู้ ๑ ชื่อว่าราว^๕ นั้น ค่เข้ามาสู่สำนัก ๑ ปรบรมมโพธิสัตเจ้า
 กล่าววว่า โต^๖ ขติย ข้าแก่เจ้าพรยาตนเกิดมาไนขติยชาติ บัดนิ ค่รุงเรื่องแจ้งดิ
 แล เจ้าคุงจุงมาเพื่อว่าอัน บรมมโพธิสัตเจ้า ค่ได้ยยินเสียงอันมาร้องนัน จัก
 งามด้วยคำวว่าดังนิ มีชื่อดังฤชานางราคคะกล่าววว่า ข้าไนชื่อราคคะแล เมื่อ
 นั้นพระโพธิสัตเจ้า กิริยาอันมึงมาสู่ไนเปดังฤชานันชา นางราคคค้กล่าววว่า ข้า

^๑ พระมหาสัตเจ้า

^๒ พระมหาสัตเจ้า

^๓ ราคค

^๔ กุณฺฑล

^๕ ราคะ

^๖ โภ

นิชือ ข้าแก่เจ้าคุณ ข้านี้เทียนยอมเป็นผู้สั่งสอนในลัทธิไฟไหว้แล พระบรมมโพิธิสต์เจ้า ได้ยินคำอันนั้นจึงกล่าวว่า ดูรานางราคคะมิ่งว่าข้านี้เทียนยอมผู้สั่งสอนในลัทธิ ไวย้ทั้งมวนว่าอันเจ้าคักกล่าวคาถาว่า ดูรานางราคคะบุคคลผู้ยินดีในราคะบ่ห่อนว่าจักเป็นประโยชน์สูง ๓ ประการ ในอิตถกวอันนidayชาย สัมมัตถะเป็นทฤษฎีเวทนิยาแล อับปล่าปปลาเวทนิยาสืบไฟพอสักเทื่อแล บุคคลผู้กล่าวยินดีในกามาราด^๑ เทียนยอมบ่ได้ยตรัดปรยาสัพัญญูยังธัมมทั้งหลายชื้อว่าสัจธัมมแล โพิธิบัณฑิตยธำอันเสมือมาสักเทื่อแล ดูแลนางราคคะราภาจอันดื่อยอมมาบิเบียนคนผู้โมเมา^๒ ด้วยราคคหัตถินหา มิอวิชา เปนต้นบ่เกิดจักมีแล ส่วนตนคุณิกทำเพียนเพื่อว่าพระสธัมมเจ้าเสยยังราคคะโทสะโมหะทั้งหลายแล พระบรมมโพิธิสต์เจ้ากล่าวซึ่งนางราคคะสันนิแล ยามนั้นนางราคคะได้ยินคำพระเจ้าบ่บานเท่าใดค่ถอยหนีที่อยู่อันหันแล

เมื่อนั้นนางอดติคบ่เข้ามาสู่สำนักพระบรมมโพิธิสต์เจ้า กล่าวข้าแก่เจ้าพรยาตนเกิดมาในชติยชาติเทียนยอมบุคคลมักเคียดไวย้ในบ้ววาด กล่าวคือว่า เทวสสเคียดร้ายนักแลว่าอัน เมื่อนั้นพระบรมมโพิธิเจ้ากล่าวว่าคุณผู้ชลผู้มักเคียดร้าย คำอันมิ่งนางบรู้แลว่าอันแล้ว ค่กล่าวดูรานางผู้ชลผู้มักเคียดร้ายบ่ห่อนเปนปรกานบุคคลผู้มักเคียดร้ายนั้นคบ่ห่อนได้ยหันยังคำสบุรีสเจ้าสักเทื่อแล อันว่าเท่าอันเครื่องเคียดนั้นมาบิเบียนยังบุคคลผู้ใดตั้งอัน

ค่เปนอันมักโมหัตถินหา ค่เข้ามาลงกล่าวว่า ข้าแก่เจ้ารสิ สิทธิตถราช ท่านจักหนีจากอาสสนาราริบเทื่อปรบรมมโพิธิสต์เจ้าได้ยินคำเยื้องนั้นจึงว่ามา กล่าวคำอันนิ มิชื้อดงฤาแพพชาว่าอัน นางกล่าวคำว้าข้านี้ชื้อนางัตถินหาว่าแลอัน ปรบรมมโพิธิสต์เจ้าถามมิ่งมากกล่าวคำเยื้องนิเปนดงฤาชา นางค่กล่าวว้า ข้านี้เทียนยอมมาผูกยังคนทั้งหลายในลัทธิไว้ด้วยบ้ววาดอำนาจัตถินหาแห่งข้านี้แล ปรบรมมโพิธิสต์เจ้ากล่าวว้ามิ่งมากกล่าวซึ่งคุณกับด้วยัตถินหาค่จงไวย้เหลือมิ่งเทื่อ ดูรานางโม^๓บ่ห่อนไหว้บรู้อย่างอปรโยชนทั้งหลายแล อันมิหน้าตนว่าติถธธัมมเวทนิเยยาสักเทื่อแลอันบุคคลหลงหลืมอยู่ในสงสานค่

^๑ กามราคะ

^๒ มัวเมา

^๓ โมหะ

จักหันยังคำแห่งมหาปริสสเจ้าทั้งหลายอันมีความหลงหลืมหามาบิเบียนยังบุคคลผู้นั้น เปนอันโมหหาปรยาบไ้ได้ยฟังมิชแล เหตุตั้งอัน คุณิค์หักเสยยัง ตัณหาแล แสงวหารยังนิพพานอันเปนคองแห่งมหาปริสสเจ้าทั้งหลายแล

เตน วุตต์ เหตุตั้งอัน ผูกพันธคาถาอันนิแลว่าพระพุทเจ้าเทสสนาแก่มหาสิริ-
บุตตเถียน^๑ว่า ดูราสิริบุต คุณันลูกสาวมาดาอิราด ๓ คน เพื่อจักทำเปนอัน
ธรายแก่กุมักไคร่หื้อคูกติยินดีเสียบ^๒กามคุณกับด้วยเขาคมีแล จักเปนปรโยชน
แก่คูด้วย สาว^๓พรยามานอันเตมไฟด้วยปุตติอันว่ายณตอิอันสัวชัวมากนั บ
ควนตนคูกจักถูกตอง กิริยเรสตามกับด้วยเขาแล พระโพธิสัดเจ้าคักกล่าววว่า สูง
จุงพ่ายหนีไฟไกลริบพันนัเทือ ส่วนตนคูปันเถ้าเอาเสยยังแล ยังโลกโลกภ
ราคคโทสโมหมานทิกฐิแล้ว คันไ้ยตรัดปรยาสัพพัญญุตญาณแล้ว เทสสนา
ธำอันปรเส็ดชแลว่าอันแล้ว

เมื่อนั้นลูกยิงสาวพรยามานทั้ง ๓ เปนอันกับด้วยบริวานค้เข้ามาขับมาพอน
เหล่นม่วนกายาคิวหัวตาด้วยลิลากากานสูงเสมือยกยยังหน้าพระบรมมโพธิ
สัดเจ้า เพื่อจักไคร่หื้อหัวใจแห่งพระบรมมโพธิสัดเจ้าฟุงชานหลุงหลืมจงไฟพ
ด้วยมยาหลายปรกานต่าง ๒ ขิงความเอื้อค้บ่อาดหื้อหัวใจพระบรมโพธิสัด
เจ้าวันไหว^๔ ฟุงชานไ้ยสัคอัน ลูกสาวภยามาน ๓ อิราด ๓ คน เปนกับด้วย
ยสสบริวานแห่งตนค้กายเกิดเปนยาเถ้าครำชรามิหลังค้เปนอันชกหักมิหนัง
อันเปี้ยวแห่งผมคองกมิเขี้ยวค้หลอน มิคางเตมไฟด้วยไฟดำไฟแดง^๕เปนอัน
ผางร่ายนัค อยู่บ่ไ้ยค้เอากันพ่ายหนีไฟสุที่้อยู่สำนักภยามานตนเปนพ้เขา
แล้ว กล่าววว่าชำนิงไฟพมายาากานอันหลุงลืมแห่งเจ้าสิริตตะตนนั้นตาม
คำภยาเจ้าตนพ้ว่า ค้บ่อาดสมัตตะจักปรจนแพพไ้ยลุงไฟกายเกิดเปนสันนิ
มากแล

เมื่อนั้นพรยาไ้ยยินคำลูกยิงมากล่าวแลหันสวยแห่งตนเกิดเปนยาเถ้าผาง

^๑ มหาสิริบุตตเถียน

^๒ เสพ

^๓ ลูกสาว

^๔ วันไหว

^๕ ไฟดำไฟแดง

ร้อยมากนักสนั่น ค่เปนอันค่เปนอันห้อยต่มักนัก ด้วยมิชแล สภาวะอันจักก
 ทำหือแก่บุคคลผู้มีบุญสมพานอันหาบได้ยสั่งมากเต็มแล้วนั้นค่เปนอันยาก
 แท้แล บุคคลผู้ใดเกิดมาในลัทธิแล้วค่บ่ปรจนแก่ท่านผู้ปรเส็ดมิบุญสมพาน
 มากนักแล มิปรยาบัญญัติอันวิเสียดหราชิสุคป์ได้ยหือถอยยอมไพนั้น ค่เปน
 อันยากนักแท้แล ภาษามานกล่าวคำเท่านี้แล้ว มันมีใจมักไคร่แพ้มีคำโกธแข็ง
 เคียดปรกอบไฟด้วยโลภะราคะโทสะโมหะมากอันนั้นหยาบข้ากล้ำแข่งนัก
 หากมาครอบงำคักกล่าวซึ่งเสนาอามาตทั้งหลายด้วยคำดังนี้ ดูราเจ้าทั้งหลาย
 หาฝั่งทูกบ่ได้ อันว่าบุคคลผู้ใดในลัทธิแล้วพายหน้า ไฟตั้งอยู่ในอวิจชี้้นไฟ
 トラบถึงภักคความพรมพันกิดลักกาง โลกนทาตุ^๑ อนันตหราชที่สุคป์ได้ยแล ค่เสมือ
 ดั่งเจ้าสิทธัตถหราชผู้บ่ได้ยแล เจ้าสิทธัตถะตณนั้นเปนชายผู้ปรเส็ดเปดิงวั
 อุสมภาราตนั้น ฌิมมีเปดิงอัน เสนาค่เปดิงสิขยมีคควราชตัวของอาดแท้แลอัน
 ๑ เปดิงปรกอบด้วยภยานากตัวปรกอบคดีมากนักดิหเลียย เราทั้งหลายค่บ่
 อาดจักไฟรูบกายต่น้ำเราทั้งหลายจักล้ำแดงยังแห่งเราทั้งหลายพายข้าง ๑
 ชแลว่าอันแล้ว ภาษามานค่พิจจรณณาดูยงักิริยาอันเขาไฟแห่งเสนาอามาต
 พายซ้ายแลพายขวาคือว่าพายหนเหนือว่าอันแล

(ปฐมสมโพธิ ทัลลือ ผูก ๗ หน้า ๑-๖)

ความในปฐมสมโพธิภาษาไทเขินดำเนินไปเช่นเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวน
 ล้านนา ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน และปฐมสมโพธิภาษาทัลลือ แต่
 ปฐมสมโพธิภาษาไทเขินได้แทรกความขยายเป็นบทเทศนาอธิบายลักษณะของมารบริวารคน
 สำคัญของพญามารในรูปของบุคลาธิษฐานของความชั่วและความประทุติมิชอบต่างๆ ๓๔
 ประการ ในตอนท้ายบทเทศนาที่แทรกเข้าไปยังได้สรุปว่า หากผู้ใดละกิเลสมารทั้ง ๓๔ ได้ก็จะได้
 ถึงพระนิพพาน ปฐมสมโพธิภาษาไทเขินพรรณนาไว้ดังนี้

ตสมึ สมเย มาโร ปาปี สมซานิ มหาสตส ปทาน ปาทโก โอตรา ปกุไซ วิจิริตุวา
 เทวตานิ โกลาหล สุตวา จินุเตสิ ในเมื่อมหาสัดเจ้าแลกทำเพียนได้ ๖ วสาแล้ว
 จิงจักได้ถึงยังแท่นแก้ว แทบเกล้าไม้สรีมหาโพธิ์นั้นเพื่อจักตรัดปรยาสัพพัญญ
 ด้วยปรกานดังอัน มาโร อันว่าพยามานผู้ใจบาบนั้น ค่ไฟด้วยตามรอยแห่ง

^๑ โลกธาตุ

มหาปฐิเจ้าเสียง ๖ วสา ตราบตู่เท้าเพื่อจักตรัดปฤษฎาฬัพัญญูปนพระแล้ว แล อันว่าพรมานค้เลงคู้มวิตักซึ่งอันบิเบียนหึเปอนนทราย^๑แก่มหาปฐิเจ้า มั่นค้ไฟด้วยไฟตามรอยตีน อันเข้าไฟสู่เกล้าไม้สริมหาโพธิ์นั้น มั่นค้ไต้ยีนเสียงสฎกานแห่งเทวบุตรเทวดาทังหลายอันยีนดีมานัก จินุเตสิ มั่นค้ครนิงใจว่าดั่งนี้ อย สิทฺตฤตถุมมาโร หึเจ้าสิธธาตราชคู้มมานต่นนี้ มักเพื่อจักพันวิไลแห่งคู้ อโหวตุด ด้วยมีแท้แล อันว่าเจ้าสิธธาตฤตถุมมานผู้นี้ จักหึพันวิไลแห่งคู้บ่จักมีชาแล อันว่าคู้จักทำยังสิธธาตฤตถุมานผู้นี้ หึเปอนนทรายหึถอยจากกำลัง คึว่าเพียนบัตนี้เทื่อว่าอัน พรมานครำพึงสั่นนี้แล ปโกสเปตวา ค้หรามายังลูกยิงสาวสามคน มีรูปโฉมโนมภันวถณอันงามแล นางสามคนนั้น ผู้ ๑ ชื่อว่าราค ผู้ ๑ ชื่อว่ารัตติ ผู้ ๑ ตัณหา พรมานค้กล่าวซึ่งลูกยิงสาวสามคนนั้นว่าดั่งนี้ ตุมเห อันว่าสุท้านทังหลาย งุงจักเมือกทำเพื่อหึเปอนนทรายแกเจ้าสิธธาตฤตถุมมานต่นนั้นเทื่อ เมื่อนั้นนางทังสามคนนั้น มีบริวานแลคนสามร้อยนั้น อันว่านางทังหลายผู้นั้น คมาแต่งยังเครื่องประดับตน ด้วยเครื่องประหมอพอน^๒แล้ว ค้ไฟด้วยบริวานแห่งตนอันได้ ๙ ร้อยนั้น

อันว่านางผู้ราคค้ นั้น ค้เข้าไฟสู่สำนักแห่งมหาสัดเจ้าแต่หวัที่ก่อนนางสองคนแล ค้กล่าวซึ่งมหาสัดเจ้าว่า ดูราเจ้าต่นมีรูปอันงาม งุงจักลงมาจากแท่นแก้วแล้วแล บังเกิดยีนดีในปัญจกามคุณทัง ๕ กับด้วยผู้เข้าทังหลายบัตนี้เทื่อ เมื่อนั้นโพธิสัดเจ้ากล่าววว่าดั่งนี้ ดูรากลานาง มึงมีชื่อนาง ชีตั้งถุณั้นชา นางค้กล่าววว่าดั่งนี้ ดูราเจ้าต่นมีรูปอันงาม อันว่าข้าแลกรทำสั่นนี้ เทียนยอมปลูกไม้ไผ่ยยังสัดโลกอันเปนผู้ชายทังมวนด้วยราคคคิเลสนั้น เหตุตั้งอัน ข้าจึงจักเข้ามาสู่สำนักแห่งเจ้าคู้บัตนี้แล โพธิสตุโต อันว่าโพธิสัดเจ้า คั่นว่าไต้ยีนค้ำนั้น เจ้าค้กล่าววว่า ดูรานางราคคะ ตัณหากิเลสข่มต่นแลจิตใจชายผู้ใด อันว่าชายผู้นั้นค้บรู้อย่างอันรายอันดี คึว่าบ่ไต้ยีนธำอันดี เทียดว่ามันมีใจมีตมัวหลงลิม ค้หากมาตม...ไว้ดีหลีแล อันว่าคู้บ่ยีนดีในราคคคิเลสนั้นสั่นนอยแล คู้บ่ม้างเสียงยังเพียนอันประเสีนี้ได้แล เทียดตั้งอันคู้บ่จักลงจากแท่นแก้วไฟสู่มีนางได้ เมื่อนั้นนางราคะไต้ยีนยังธำอันนั้น ค้ถอยหนีเมื่อสูกที่อยู่แห่งต่นหันแล

^๑ อันตราย

^๒ ถนิมอาภรณ์

ในกาลเมื่อนั้น อันว่านางผู้ชื่อว่าอรตินั้น ค่เข้าไฟไ้แกกล่าวซึ่งโพธิสัตว์เจ้าตนมี
 รูปอันงาม เจ้าจูงจักลงจากแท่นแก้วแล้ว จูงจักมา กตติ ยินดีซึ่งกามคุณกับ
 ด้วยข้าบัดนี้เพื่อ เมื่อนั้นโพธิสัตว์เจ้ากล่าวซึ่งอรติผู้นั้นว่า ดูรานางมีมีซึ่งดั่งฤ
 นั้นชา เมื่อนั้นนางผู้คกล่าวว่ ข้ามีซึ่งว่ากาอรติแล ข้านี้เทียบยอมผูกไว้ยัง
 สตโลกทั้งหลาย อันเปนยิงผู้ชายด้วยบองคับคี่ว่ากามกิเลสกามแห่งสตโลก
 ทั้งหลาย เหยียดดั่งอันข้าจึงจักเข้ามาสู่สำนักแห่งเจ้าคุณแล เพื่อจักมาล้างเสียยัง
 ซิตใจ^๑แห่งเจ้าคุณแล้วอัน โพธิสัตว์เจ้าค่นว่าได้^๒คำอันนั้น เจ้ากล่าวซึ่งนางผู้นั้น
 ว่าดั่งนี้ ดูรานาง บุคคลผู้ใดแลปกติยินดีในกามกิเลสนั้น ค่เทียบยอมที่ปรมา
 เสยงคองอันจักเปนปรโยดชนนั้นแล มีจูงจักลงจากที่นี้เพื่อ เมื่อนั้นลูกยิงสาว
 พรยามานผู้ชื่อว่าอรตินั้นค่บ่อาจทรงตนอยู่ได้ ค่ฟั่งไฟอยู่ที่ ๑ หันแล

ตโต ถัดแต่นั้น อันว่านางผู้ชื่อว่าตณหานั้น ค่เข้าไฟแล้วกล่าวว่ดั่งนี้ ดูราเจ้า
 ตนมีรูปอันงาม ค่มีปรถนาหากสมริทธิ ท่านจูงจักลงมาจากแท่นแก้วแล้ว
 เพื่อปรโยดชนแก่ตนสักอันแล เหยียดดั่งอันคู้บยินดีสักอันแล อันว่าคู้บไฟสู่
 ไไพหาเม็งนางสักเพื่อสักบาดอย่างตีนคุณแล คู้จักตัดเสยงราคคต^๓ด้วยลาบ^๔
 เถียนกล้า คี่ว่าปรยาแห่งคู้อันหมั้นนัก อันบ่กลัวขามแลหวันไหวแก่บุคคลผู้ใด
 สักเพื่อ เหยียดดั่งอัน มีจูงหนีจากที่นี้เพื่อ เมื่อนั้นนางผู้เปนลูกยิงสาวแห่ง
 พรยานั้น ค่บ่อาจจักตั้งตนอยู่ได้ ค่ถอยหนีจากที่นั้นไฟหันแล เตน วุตติ เหยียดดั่ง
 อัน คาถาพันธอันนี้ พรพุทธเจ้าตรัสปรยาศัพท์พญญแล้วเทศนาแก่ภิกษุแล
 ปริสัดทั้งหลายว่าดั่งนี้

ทิสวา ตณหิ อรติ ราค นา^๕ อโหสิ ดั่งนี้ ภิกษเว ดูราภิกษุทั้งหลาย อันว่าคู้
 ตตถาคคต ในเมื่อนั่งเหนือแท่นแก้วบัลลังگان แทบเค้าไม้สริมหาโพธิตันนั้น
 เพื่อจักตัดปรยาศัพท์พญญแล้ว มีดั่งอัน ทิสวา พรตถาคคตค่นยังลูกยิงสาว
 แห่งพรยามานคนนั้น ผู้ ๑ ชื่อว่าราคค ผู้ ๑ อารติ ผู้ ๑ ชื่อว่าตณหา อันมาสู่พร-

^๑ จิตใจ

^๒ ได้ยิน

^๓ ตัณหา

^๔ = คาบ

^๕ นาม

ตถาคคต เพื่อจักม้างเสยงใจแห่งคฺวพรตถาคคตหันแล เหียดตั้งอัน อันว่าคฺวแล จักมีความ กตฺติ ยินดีในเมณฺณรํ คีว่ากิเลสคามแลวตฺถกามนััน น โหนฺติ คบ่มี แก่คฺวแล อหิ อันว่าคฺวคํกล่าวซึ่งลูกยิงสว^๑แห่งพรยามานด้วยคํว่าดังนี้ หิ ด้วยมี แก่แล กิ ปโยชนิ จักเปนปรอยชนแก่คฺว เหียดอันนางหากปนมาตฺถความ^๒ติด ด้วยโสโครกทั้งมวน คีกิเลสฺมุตอาจม คํหากควนกิเลสรัยนักแล อหิ อันว่าคฺวนี้ คบ่มีจักถูกตอง ยังตนตัวแห่งมิงนาง อันเตมไฟด้วยสัวครว^๓นั้น ปาเทน ด้วยตีนแห่งคฺวแล โพิสฺสฺตฺโต อันว่าโพิสฺสฺตฺเจ้า คํกล่าวว่ดังนี้ อหิ อันว่าคฺวจักติด เสยงราคคโทสโมโลภตฺถนหา ด้วยดาบเถียนกล้า ซึ่ว่าปรยาอันหมันนัก ด้วย ปรกานตั้งอันแล ตุมฺเห อันว่าสฺฐทํานทั้งหลาย อันเปนมตฺถความ^๔ อันเตมไฟด้วย ซากผี อันได้สามสิบสองโสภโครก คีว่ากิเลส^๕มากนัก งุงจักหนีจากที่นี้

ตโต ในกาลเมื่อลูกยิงสวพรยามานสามคนนััน เยคนมีบริวานได้สามร้อย มัก ว่าเปน ๙ ร้อยปายสามคน ด้วยอันรวมกัน เทียนยอมมีรูปอันงาม มีลูกสาว พรยาสามคนหากเปนบริวาน เขาทั้งมวนแลคํมากทํามยา^๖หลายปรกานต่าง ๆ คีว่าซับแลฟ้อนแล้ว คม่าเฒ่เลงดูยงมหาสัดเจ้าด้วยตาอันหลับมีนแล คํทํายัก คีวแลสํายังอก คีว่านมสองเต้าแล้ว แลสํแดงยงองคเนื่อตนทั้งมวน เพื่อจัก น้าวเอายงใจมหาสัดเจ้า ด้วยอิตถีมา^๗หลายปรกานต่าง ๆ ซ็องหน้าแห่งมหา สัดเจ้ตั้งอัน คบ่อาจน้าวเอายงใจแห่งมหาสัดเจ้า ที่เข้าสู่อำนาจแห่งเขาได้ หันแล เหียดว่าบารมีหากได้สั่งมาสื่อสงไขยปายแสนมหากัป หากเปนเชื่อน เปนรัวเปนราวซังไวยันนั้นแล

เมื่อนั้นลูกยิงสวพรยามานสามคน คมีความปรารถนาปสมริทธิได้ มักว่าป คาคบคํ^๘เสตั้งอัน ค่ด้วยวิปากทํานทุกใจชนิดทั้ง ราชคตา วิณฺ เขาคํบงเกิด

^๑ ยิงสว

^๒ มาตฺถคาม

^๓ โสโครก

^๔ มาตฺถความ

^๕ กิเลส

^๖ มายา

^๗ มายา

^๘ ปคฺลาคปคฺลา

ยังเชียวรา^๑ ความเก่า มีผิวหนังหับเหี่ยวแห้งผางร้าย มีนมอันยาน มีผมคั่งงอก
 ขาวข้าทั้งหัว มีเขี้ยวคั่นหล่อนคั่นควนเกลียด^๒ มากนัก มีหลังค่อมโพ มีมีถีนี่ไม้เท้า
 แล้ว ค่อยอย่างค่อยเหี่ยวโพหันแล เขาทั้งสามค้อมีความเฝียด^๓ ละอายมากนัก
 จึงจักคืนเมื่อสุพรรณยาตนพ้แล้ว อวิกุขิสุ เขาคับอกกล่าวยังเหียดกานทั้งทั้งมวน
 แก่พรรยาตนพ้หันแล

เมื่อนั้นพรรยาตนพ้ ได้ยินคำลูกยิงสาวหากกล่าววว่า เทว ข้าแต่พ้พรรยาเปนเจ้า
 ผู้เข้าปอดจักม้างเสได้ยังบารมีแห่งมหาปฐิสเจ้าได้แล ว่าอัน ยามนั้น พรรยา
 มาณตนเปนพ้ค้อมีเคียดมากนัก ค่อมกล่าวคำที่สาหากบิบบเบียนที่เกิดยังจิตใจอัน
 ยาบข้าทาธุ^๔ มั่นคร้องเอ็นปาวซึ่งหมู่หมานทั้งมวนอันมีหลายปรกานต่างๆ
 หันแล อันว่าพรรยาตนพรรยาอบด้วยโรคโทสโมหมากนัก มันใช้ไฟยังหมู่หมาน
 ทั้งหลาย เพื่อที่ผู้กไว้ยังสติโลก^๕ ทั้งหลาย ด้วยว่องค้อมอันหมั้น คีโรคคโทส
 โมหมิจฉา อิริยาแก่สัดค้อมีดังนี้แล เอเต จตุที่สาโย อันว่าโยธาอันกว้างขวาง
 มากนัก อันเปนปักขพายพรรยามาณ เทียนย่อมไฟก่อนหน้าแห่งสติโลก
 ทั้งหลาย ที่ได้กทำบาบไฟใจๆ หันแล มาลเสนา อันว่าเสนาแห่งพรรยามาณนั้น
 ค้อมเทียนย่อมไฟลักครอบซึ่งเอายังใจแห่งเจ้าตนมีดังนี้แล ได้สุคร้อยแลปรกอบ
 ไฟด้วยพรรยาปัญญาอันมากนักแล้ว มย อันว่า...

มีสิลบุญนัก อันยิ่งกว่าตนนั้น ค้อมเปนมานผู้ถ้วน ๕ แล อัน ๑ มักคร่า
 ทานยัตนแลติเตียนเนทา^๖ ผู้อื่น ค้อมเปนมานผู้ถ้วน ๖ แล อัน ๑ มักเฝียบ
 เทียมตน อันรู้กว่าตนนั้น เปนมานผู้ถ้วน ๗ แล อันว่ากทำตนอันคัต
 ต่าง^๗ แขงนัก คีว่าบเอาคำท่านอันรู้กว่านั้น ค้อมเปนมานผู้ถ้วนแปดแล
 มักถองเถียงท่านผู้อื่นแลที่คำตนเหลือองท่านนั้น ค้อมเปนมานผู้ถ้วน ๙
 แล มจเจ อันว่าคำถนีคิบบค้อมแลบสูที่ทานนั้นแล อสมปโปซาโน อันบรู

^๑ ชรา

^๒ เกลียด

^๓ ความผิด

^๔ ทารุณ

^๕ สัตว์โลก

^๖ ข้อความจารตทหาย

^๗ นินทา

^๘ กระต่าง

จักคุณท่านสินทางบุญนั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนสิบเอ็ดแล เต สจจ๋ อันว่า
 ครานบ่กทำกานอันเปนบุญนั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนสิบสงแล อันเอาเพด
 เปนดังกทำบาบนั้น เสนียกนั้นค่เปนมานผู้ชัวช้ำสิบสามแล มโท อันว่า
 ความตายมีดมัววงเงาอยู่ คีว่าหลงลิมเปนดั่งบรู๊ตายนันแล กิริยาเทศนา
 ยังปถมสัมโพธิ ผูก ๒๑ ค่สรเด็ยจบัวรวมวนกาลควนเท่านีก่อนแล ฯ ๐๗ ฯ

(ปฐมสมโพธิ ไทเขิน ผูก ๒๑ หน้า ๒-๘)

นโม ตสตุฏฺฐํ ตทา ปมาโท อันว่าคำปรหมาดหลงลิมคุณแก้วทั้งสาม ฐ
 เท่า กทำบาบอยู่ใ้ๆ ด้วยปากด้วยตวจใจสักอันนั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนสิบ-
 ห้าแล ทฎฐาสริ อันว่าลาเสยงสัตติปฏิฐานทั้งสี่ มีกายวิปัสสนาเปนต์
 นั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนสิบ ๖ แล สงกกา สงกกา อันว่าความสงสงไสแลบ
 ยุม^๒ เชื้อบตกแก้วกวางใจ เหี้ยดว่าชี่คร้านอยู่สนั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนสิบ
 ๗ แล อันว่ากทำตนเปนดั่งรู้หลักสักสวาด คบ่ฟังคำท่านผู้อื่น คีอันพ
 แม่ครุบาอาจานสั่งสอนนั้น เปนมานถ้วนสิบแปดแล ทุบุปญโย อันว่า
 หาราปรยาปัญญาบได้ บรู๊ราฟังถึงยังปรโยดชนในกาลอันนี้ ภาวะพา-
 หนานั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนสิบ ๙ แล ทูเมธวสติ เทียนยอมไพเสบกับ
 ด้วยคนไปไร่ปรยานันแล ค่เปนมานถ้วนซาวแล อันว่า กทำบาบบรู
 เผ็ดลอายุแก่คนเทวดาทั้งหลาย ค่เปนมานผู้ถ้วนซาวเอ็ดแล อนินตา
 อันบรู๊สตุ้งตกใจแก้วแต่บาบนั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนซาวสงแล กุทธิฎิจิ อัน
 ว่าทิฎฐิอันร้าย ๑ บ่ฟังคำพ่อแม่ันั้น เปนมานผู้ถ้วนซาวสามแล อันว่ามัก
 แดงดู สตุ้งตกใจแก้วแต่บาบนั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนซาวสามแล อันมักแดง
 ดูรบอันงามนั้นด้วยกิเลสกามนั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนซาวสี่แล อันว่าสังรม
 อินทรีแห่งตนที่ได้นั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนซาวห้าแล อสธา อันว่าหระ
 สัทธาบได้ คีว่าเชื่อในกุศลบุญนั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนซาว ๖ อสนตุ อันว่า
 มีใจร้ายนัก ค่เปนมานผู้ถ้วนซาว ๗ แล โอิทริโก อันว่ามักอ้อมท้องดีใจ
 กินอันใดคกินมาก บ่แจกบ่ห่วยแก่ท่านผู้อื่นนั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนซาว
 แปดแล มหิใจ อันว่ามักลาภาสาด^๓ คีว่าตัณหาอันมากนัก ค่เปนมาน

^๑ ตสตุฏฺฐํ

^๒ ยอม

^๓ ลาภสักการะ

ผู้ถ้วนชาว ๙ แล ส^๑ สตุถา อันว่าจรเตนไฟแอ่วหากินของท่านผู้อื่นนั้น
 ค่เปนมานผู้ถ้วนสามสิบแล คุณโณ อมิโต อันมักกทำเป็นข้าศึกแก่ ผู้มี
 บุญ คือว่าพ่อแม่แลครูบาอาจารย์ตนสั่งสอนยังตนตัวนั้น ค่เปนมานผู้ถ้วน
 สามสิบเอ็ดแล มกุไซ อันว่ามักโลม บรู๋คุณท่าน คือว่าอันท่านกทำบุญแก่
 ท่าน พ้อยบ้นบียังคุณแก่ท่านนั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนสามสิบสองแล
 อโม อันว่าบอดใจสันนั้น ด้วยขันติ คือว่ามักฆ่าเคียดนัก บรู๋หายรู้อื่น
 นั้น ค่เปนมานผู้ถ้วนสามสิบสามหากมีสันนี้แล อถ ปรกาน ๑
 ซชาคคริโยนยุโต อันว่าปรกอบไฟด้วยเพียนอันลูกเข้า คือว่าลูกหลัง
 กวายนักนั้น พังพรอาทิจพิสงแจ่งนั้น จิงจักรู้^๒ จากที่นอนนั้น ค่หากเป
 นมานผู้สามสิบสี่ พุทุโร อันว่าพรพุทธเจ้าตนมีปรยา วิทิตวา รู้อแล้ว อิมิ
 รเสน^๓ ยังเสนาแห่งพรยามานทั้งหลายนี้ว่า เปนโยธาแก้วหานแห่ง
 พรยามานผู้ไจยาบข้าทหารุน ค่มิด้วยปรกานสันนี้แล

ยทา ในกาลเมื่อใด อันมานมาบังเกิดยังหัวใจตั้งอัน ตทา ในกาลเมื่อ
 นั้น พุทุโร อันผู้มีปรยา อคมมา จุงจักอาสาไรซึ่งสินแลธำกัมมาฐาน
 ใจๆ โอกาสติ ค่ควนป่าบัตตัดเสยงคองว้องแห่งพรยามานทั้งหลาย อัน
 ได้สามสิบสี่ด้วยดาบเถียนกำ พร้าเถียนผาย คือว่าปรยาปัญญาแห่ง
 ผู้ตนนั้นเทือ เหยียดตั้งฤชาว่าอันแท้แล อันว่าเสนาแห่งพรยามาน
 ทั้งหมดยู่ณั้น เที่ยนย่อมผูกไว้ยังสัตตโลกทั้งมวนนั้นด้วยจิตใจ
 แห่งคนครหด^๔แลนักบวช ด้วยบ้องค้องอันมัดในคอกหมั้นนักนั้นแล
 ตสุมา เหยียดตั้งอัน บุคคลผู้มีปรยาทั้งหลาย ค่หากควนแว่นเสยงมาน
 ทั้งหมด อันได้สามสิบสี่คนนี้แท้เทือ แม้นตั้งฤ ค่จักได้ถึงสุกสาม
 ปรกานมีนิพพานเปนยอดเปนจอมปยาชาแล

ตทา ในกาลเมื่อนั้น อันว่าพรยามานผู้ไจยาบมักเพื่อจักกทำร้ายที่เปนอน
 ทรายแก่มหาสัดเจ้าตั้งอัน มันค่ปากด้านเจียรจากับด้วยเสนาอาามาดี ผู้ไจ
 ยาบข้าก้าแขงนักกว่าดังนี้ มาริสา ดูราท่านทั้งหลาย ยู่จนมีใจกับตามด้วยคุ
 ตุมเห อันว่าสูท่านทั้งหลายจุงจักไปาวเตือนยังหมู่โยธาเรามากนักแล โย
 แห่งเราทั้งหลายยู่ณั้น เหฎฐาจิโต พายไต้พื้นแผ่นดิน คือว่าอเวจีเปนแดน พาย

^๑ ตั

^๒ ลูก

^๓ มารเสน

^๔ คฤหัสถ์

บนมีอักษกนิฐฐาพรมเปนขอบแดน ลวงกว้างหราชที่สุดับได้ เหียดว่ามี จักขพพาลเปนที่พึง สู่ท่านทั้งหลายจุงจักปรสูมชุนมกันมาทุกแห่ง ยังหมู่ โยธาทั้งหลายอันมากนักทีน ไนกาลนี้ อันว่าเจ้าสิทธัตถธราชกุมมานตนนี้ ค่จัก พันวิไลแห่งเราแล มาเราทั้งหลายจักไทกทำให้แก่เจ้าสิทธัตถธตนนั้น เพื่อห้เขาบ ี่เขามาโน่มไนเงื่อมมีแห่งเราทั้งหลายบัดนี้ทีน ว่าอัน

เมื่อนั้นเสนาอาามาตผู้หยาบช้ก้าแขงมากนัก ค่กทำตามอาญาแห่งพรยามาน ชูปรากนทั้งมวนแล ส่วนว่าพรยามานผู้หยาบช้ก้า อันมีหมู่เสนาอาามาต ทั้งหลายมากนัก หากแวดล้อมเปนบริวานค่เข้ามามากนัก เพื่อจักรบกับด้วย มหาสัดเจ้าแล

เมื่อนั้นพรยามานค่กล่าวซึ่งเสนาแห่งเราว่าสันนี้ อันว่าเจ้าสิทธัตถธกุมมานตน นั้น ค่าอันเปนชายทั้งหลายอันมีไนโลกนี้ทั้งมวนนี้ ค่หาบได้ยังผู้จักเยียบเทียบ บ่ได้ องอาดเปนตั้งราชาสีตัวปรเสียดกว่าเนื่อน้อยทั้งหลายนั้น เหียดตั้งอันเรา ทั้งหลายนี้ ค่บควนเข้าไฟต้หน้าแล มย อันว่าเราทั้งหลายค่ควนเข้าไฟทางข้าง เบื้องซ้าย ไนทิสานหนเหนือทีน

(ปฐมสมโพธิ ไทเขิน ผูก ๒๒ หน้า ๑-๔)

๔.๒.๓.๒ เนื้อเรื่องที่สอดคล้องกัน

หากไม่พิจารณาปริจเฉทวิวาหมงคลปริวรรตซึ่งปรากฏแต่ในปฐมสมโพธิกถา ไม่ปรากฏ ไนปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ไนกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ เนื้อหาโดยรวมของปฐมสมโพธิกถาจำนวน ๙ ปริจเฉท ตั้งแต่คฤติปริวรรตจนถึงอภิสัมโพธิปริวรรตสอดคล้องกับเนื้อเรื่องทั้งหมดของปฐมสมโพธิไนกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเป็นอย่างมาก คือเล่าเรื่องราวเดียวกัน มีเนื้อหาหลักตรงกัน แตกต่างกันเฉพาะรายละเอียดปลีกย่อย ผู้วิจัยจะแสดงตัวอย่าง ๒ ตัวอย่าง ตัวอย่างแรกเป็นตอน พระโพธิสัตว์ประสูติ ตัวอย่างที่ ๒ เป็นตอนนางธรรณีบีบมวยผมขับไล่กองทัพมาร ทั้ง ๒ ตอนนี้มี ลักษณะบางประการที่แตกต่างกัน ในตอนพระโพธิสัตว์ประสูติความที่พรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิ กถากับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาตรงกันจนดูราวกับว่าปฐมสมโพธิกถาแปลมาจาก ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาโดยตรง ทั้งนี้เพราะข้อความตอนนีไนปฐมสมโพธิภาษา บาลีสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสซึ่งเป็นฉบับที่พระองค์ใช้ถ่าย- ทอดเป็นปฐมสมโพธิกถาตรงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ข้อแตกต่างที่พบเป็นข้อ

แตกต่างที่เกิดจากการจารและการชำระ กล่าวคือทั้งปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา และปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ต่างก็จารต่อๆ กันลงมาหลายทอด เฉพาะปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม มีหลักฐานว่าเป็นจำนวนที่ชำระกันหลายครั้ง อย่างน้อยที่สุดในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตให้ชำระครั้งหนึ่ง แล้วจารไว้เป็นใบลานหลวงเก็บรักษาไว้ที่หอมนเทียรธรรมในพระบรมมหาราชวัง และต่อมามีผู้ชำระอีกครั้งหนึ่ง ครั้งหลังนี้แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดแต่นักวิชาการส่วนใหญ่ลงความเห็นไปทางเดียวกันว่า สมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน พระอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นผู้ชำระและเพิ่มเติม ครั้งสุดท้ายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นผู้ชำระและเพิ่มเติม (ดู บทที่ ๓, บทที่ ๕ และบทที่ ๖) ส่วนตอนนางธรรณีปีบมวยผมข้อความในปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับจำนวนล้านนาไม่ตรงกัน อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบปฐมสมโพธิภาษาบาลีซึ่งเป็นพากย์ไทยของปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับปฐมสมโพธิจำนวนต่างในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติแล้ว พบว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับตอนพระโพธิสัตว์ประสูติรวมทั้งตอนอื่นๆ ที่ไม่ได้ยกมาแสดงไว้ด้วย ลักษณะดังกล่าวคือความโดยรวมลงรอยเดียวกัน แต่แตกต่างกันในรายละเอียด

ก. ตอนพระโพธิสัตว์ประสูติ

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีและปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติพรรณนาความตรงกันว่า ระหว่างที่พระนางมาयाเสด็จผ่านสวนลุมพินีเพื่อเดินทางไปนครเทวทหะ ทรงแวะประทับพักผ่อนที่สวนนั้น และได้คลอดพระกุมารในที่นั้น ทรงประทับยืนคลอดพระกุมารโดยใช้พระหัตถ์ขวาเหนี่ยวกิ่งสาละไว้ พระกุมารประสูติออกมาติดกับผู้อื่นคือลมกรรมชาตมิได้พัดให้ศีรษะของพระกุมารตกลงจึงทรงก้าวเท้าออกมาจากครรภ์พระมารดา และพระกายมิได้เปื้อนเมือกมลทินใดๆ

ความในปฐมสมโพธิภาษาบาลีตอนนี้สอดคล้องกับปฐมสมโพธิจำนวนต่างๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งตรงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนาเป็นอย่างมาก แม้แต่รายละเอียดในการเปรียบเทียบ เช่น เปรียบกายของพระโพธิสัตว์ซึ่งเพิ่งออกจากครรภ์พระมารดาว่าบริสุทธิ์เหมือนกับพระอาทิตย์ออกมาจากเมฆ (เทียบปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนา “มหาเมฆปตลวิวัต นิกุขนุตตํ ตรุณสุริโย วีย มาตุกุจฺจิตโต วิสุทฺโธ”) หรือเปรียบเทียบว่าพระกายของพระโพธิสัตว์มิได้เปื้อนเมือกสกปรกเหมือนกับแก้วมณีที่วางไว้บนผ้ากาสิกพัสดุ์ (เทียบปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา “อุทฺเทน อสุจินา กาสิกวตฺถิจุมฺพิตฺเท

นิกขิตชชาติมณิ วีย”) หรือให้รายละเอียดผ้าที่พระนางมายาสวมใส่ว่าเป็นผ้าชนิดเดียวกันคือทง
ผ้า “โกไสย” ขจิตด้วยทง (เทียบสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา “สุวรรณฉัตตโกเสยย วตถ์
นิวาเสตวา”) และทรงห่มผ้า “ทกุล” คลุมไปถึงพระบาท (เทียบปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้าน
นา “อตุตมทกุลปฏั ยาว ปฎุจิปาทรุปาเปตวา”) ดังจะแสดงให้เห็นในตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา
<p>เมื่อพระราชเทวีได้ทัศนากการสาธวันก็มีพระทัย ปรารถนาจะเที่ยวประพาสในป่านั้น อมาตย์ทั้ง หลายก็เชิญเสด็จแวงออกจากมรรคาเข้าไปสู่ ป่าไม้ร้าง ก็เสด็จลงจากสุวรรณสีวิกายาน แวด ล้อมด้วยนางพระพี่เลี้ยงแลนารีราชบริวารทั้ง หลายดำเนินไปถึงใต้ต้นมณฑลสาธฤกษ์ พระ กมลปรารถนาจะทรงจับซึ่งกิ่งรังก็มีอาจเอื้อม พระหัตถ์ขึ้นไปถึง ขณะนั้นกิ่งรังเหมือนมีจิต กรรณาก็บันดาลอ่อนนุ่มค้อมลงมาดุจยอด หวายอันต้องเพลิง พอถึงพระหัตถ์พระราชเทวีก็ ทรงจับเอากิ่งรัง พอเกิดลมกรรมชวาทหวนไหว ประชวรพระกรรม</p> <p>ในขณะนั้น ชนทั้งหลายก็ผูกมานแวดวงเข้า ภายใต้ร่มไม้ร้าง แล้วยกชวนกันออกมาภายนอก ฝ่ายเทพยดาทั้งหมื่นจักรวาฬก็มาสันนิบาติ พร้อมกันในที่นั้น แท้จริงหญิงทั้งหลายเมื่อขณะ จะคลอตบุตรนั้น ก็ย่อนั่งคลอตบ้างนอน คลอตบ้าง และพระราชเทวีจะได้เหมือนสามัญ</p>	<p>เทวี ตั ทิสวา สาธวัน กิลิกิลิตุกามตตาย จิตต อุทปาติ ฯ</p> <p>อมจจา เทวี คเหตุวา สาธว^๑ ปวิสีสุ ฯ</p> <p>สา สุวรรณสีวิกา^๒ ไอรุยม มงคลสาธมูล^๓</p> <p>คตวา สาธสาขั คณหิตุกามา อโหสิ ฯ</p> <p>สาธสาขั กริกเรหิปี ปาปุเนตฺ ฯ</p> <p>น สกุกุณเยยา เทเวีย การุณตตาย</p> <p>สุเสทิตเวตุนุโตโร วีย โอนมิตวา</p> <p>เทเวีย หตถสมมุสสุลล อูปคณจิ ฯ สา หตถ์ ปสาเรตวา สาขั อคคเหสิ ฯ ตาว เทว ตสุสา กมมชชวาทา กุจิมุหิ จลีสู ฯ</p> <p>อโส สาณิหิ ปริกขิปิตวา มหาชโน ปติกมุหิ ฯ</p> <p>ทสสทสุสจกกวาฬเทวตา เอกคณา นุนิปตีสุ^๔ ฯ</p>

^๑ สาธวัน

^๒ สุวรรณสีวิกาย

^๓ มงคลสาธมูล

^๔ สนวนิปตีสุ

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา
<p>สตรีทั้งปวงหาไม่ได้ ทรงซึ่งอารมณ์พร้อมแล ทรงนุ่งโกไสยพัศตร์ขจิตด้วยทอง ทรงหม่ อุดมทุกุลพัศตร์คลุมพระองค์ลงไปถึงหลัง พระบาท ยืนผันพระผฤษฎางค์อิงเข้ากับลำต้น มงคผลาลพฤกษ์ พระหัตถ์ขวาเหนี่ยวกิ่งรังแล้ว ทอดพระเนตรไปฝ่ายปาจีนโลกธาตูลำดับนี้ พระคันถรจนาคารยจึงกล่าวพระคาถาว่า ส ปุณณคพภา ทสมาสโต ปรี เป็นอาทิ แปลเนื้อ ความก็ซ้ำเหมือนนัยนหลัง</p> <p>ในกาลนั้น พระบรมโพธิสัตว์กำหนดซึ่งกาลอัน ควรแก่อุดมมเหตุฤกษ์ ก็ประสูติออกจากมาตุ- คัพโภทร มีพระกายอันบริสุทธิดุจตรุณ- ทิพากรอันออกจากระหว่างแห่งพื้นแผ่นดิน มหาเมฆ ด้วยวิสาขนักขัตฤกษ์ในวันเพ็ญเดือน ๖ แท้จริงสัตว์ทั้งหลายอื่น</p> <p>กาลเมื่อคลอดจากครรภ์ ลมกรรมชวาทหากพัด ผันให้ศีรษะลงเบื้องต่ำมีเท้าขึ้นเบื้องบน ครุวณา ดุจตกลงในเหวลึกได้ ๑๐๐ ชั่วโมง ๖๕ ลงสู่ บัสสาวมรรคแห่งมารดา อันเป็นที่ปรสมสัมพาธ- ฐาน เสวยทุกขเวทนาเจ็บปวดเป็นสาหัส มีกาย อันแปดเปื้อนด้วยเสมหะหรือหรือสุจิมลทินอัน (ลามก)</p>	<p>สา ปน^๑ สพุพภรณ^๒ปติมณฺหิตา สุวณฺณจิตฺตํ โกเสยฺย วตถํ นิวาเสตฺวา ฯ มจฺฉิกํ สทิส^๓ อุตฺตมทุกุลวตถํ ยาว ปิฏฺฐิจิปาทฺรฺปาเปตฺวา มนฺตล^๔สาธฺรฺกฺษชณฺฑํ ปิฏฺฐิจิตฺ กตฺวา ทกฺขินฺนหฺต เถน สาธฺสาขํ คเหตุวา ฯ ปาจีนโลกธาตฺ โถโลเกยฺมานา ถิตฺ โพธิสฺสตุตฺ วิชายี ฯ</p> <p>อถ โพธิสฺสตุตฺ กาลโต ตาวตฺถาย วิสาข- ปุณฺณมาย วิสาขํ นกฺขตฺเตน มหาเมฆปตล- วิวรโต นิกฺขนฺตตํ ตฺรฺณสุริโย วิย มาตฺกฺกุจฺจิตฺ วิลุทฺโธ^๕ นิกฺขมิตฺ ฯ ยถา ปน อญฺเฐ สตฺตา โยนิมคฺคนลคฺคนฺตา โอบตฺตวิภคฺคา อสุจฺ- มลมกฺขิตา นิกฺขมฺนฺติ ฯ</p> <p>ยถา ปน มาตฺกฺกุจฺจิตฺ นิกฺขมิตฺ ฯ โยนิมคฺเคน อลคฺคนฺโต อมกฺขิตฺ เสมุเหน อมกฺขิตฺ รุจิเรน อมกฺขิตฺ</p>

^๑ ดูเหมือนข้อความก่อนหน้าจะหายไป จึงไม่ปรากฏความตามที่พรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิกถา

^๒ สพุพภรณ

^๓ สทิส

^๔ มงคผล

^๕ วิลุทฺโธ

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา
<p>พระกายนั้นยืนเหยียดพระบาทและพระหัตถ์ ออกมาก่อน ครุวนาดูจรรรมกถีกกลงจาก ธรรมาสน์ บมิตได้เกิดทุกขเวทนาแก่พระองค์และ พระมารดาเหมือนดังสัตว์ทั้งหลายอื่น และ พระกายก็มีได้ระคนด้วยเสมหุริรค์พมกลทิน อันใดอันหนึ่ง แลบริสุทธิผ่องใสสะอาด ครุวนาดูจดวงแก้วมณีโชติรสอันนำออกมา วางไว้บนกองผ้ากาสิกพัศตร์</p> <p>(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๕๓-๕)</p>	<p>อุทเคน อสุจินา กาสิกวตถิจุมพิตเก นิกุชิต ชฺชาติ มณี วีย อจฺจนฺตวิสุทฺโธ โหติ ฯ ยถาปี อญฺเญ สตุตา กมฺมชฺชวาทเหหิ อุทฺธปา อวสีโร โยนิมคฺเค ปกุชิตาสตปฺริสนรฺกปฺปาเต ปตฺนฺตา วีย</p> <p>(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๑ หน้า ๒๕-๖)</p>

สาเหตุที่ความในปฐมสมโพธิกถาสอดคล้องกับปฐมสมโพธิกถาภาษาบาลีสำนวน
ล้านนา ประหนึ่งว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงแปลมาจากปฐม-
สมโพธิกถาภาษาบาลี สำนวนล้านนานั้น เป็นเพราะข้อความในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวน
ล้านนาตอนที่ผู้วิจัยยกมาแสดงเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิกถาข้างต้นตรงกับปฐมสมโพธิภาษา
บาลีสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (๒๕๓๗: ๒๖-๗) ในลักษณะ
ที่เป็นข้อความเดียวกันแต่คำที่ใช้แปรออกไปอันเป็นผลมาจากการจารและการชำระดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนกรมพระปรมฯ	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา
<p>เทวี ตํ ทิสฺวา สาลวณํ กิพิตฺตฺกามจิตฺตํ อุปฺปาติ อมจฺจา เทวี คเหตุววา สาลวณํ ปวิเสสฺสุ. สา สุวณฺณสีวิกา ย โอรฺยุห ธาติคณปฺริวฺตฺตา</p>	<p>เทวี ตํ ทิสฺวา สาลวณํ กิลิกลิตฺตฺกามตฺตฺตาย จิตฺตํ อุทฺธปาติ ฯ อมจฺจา เทวี คเหตุววา สาลว ปวิสีสุ ฯ สา สุวณฺณสีวิกา โอรฺยุห</p>

<p>ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนกรมพระปรมานุชิต</p>	<p>ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา</p>
<p>มงคลสามมัลล์ คนตุวา สาลสาขั คณฺหิตุกามา อโหสิ. ส่า สาลสาขั กรกเรหิปี ปาปุเณตุ. น สกุณฺเณยฺย. เทเวีย การุณฺณปตฺตา วีย สุเสทิตเวตตฺงุโร วีย โอนมิตฺวา เทเวีย หตฺถปทํ อูปคจฺฉิ. ส่า หตฺถํ ปสาเรตฺวา ส่าขั อคฺคฺเฮสิ. ตาวเทว ตฺตฺสา กมฺมชฺชวาทา จลฺลิสฺสุ. อถฺสฺสา สานฺนิยา ปริกฺขิปีตฺวา มหาชโน ปฏิกฺกมิ. ทสฺสทฺสฺสจฺกฺกวาฬฺเทวตา เอกคณฺมา สนฺนิปตฺติสฺสุ. ยถา อถฺญา อิตฺถิโน นิสฺสิณฺนา วา นิปนฺนา วา วิชายนฺติ น เอรํ เทวี. ส่า ปน สพฺพภกรณปติมณฺชิตา สุวณฺณจิตฺตํ โกเสยฺยวตฺถํ นิวาเสตฺวา. มจฺฉิกิ สฺทิสฺ อุตฺตมทฺกฺลวตฺถํ ยาว ปิฏฺฐิจปาทา ปารุปีตฺวา มนฺคฺลสารุภฺขณฺฑํ ปิฏฺฐิจโต กตฺวา ทฺกฺขิณฺนหตฺถเณน สาลสาขั คฺเหตฺวา. ปาจฺฉินโลภฺธาตฺถ อโโลภฺยมาณา อภฺฐจฺจาสิ. อิทานิ คพฺพภาวฺภูจฺฉานํ ทสฺเสสนฺโต อาห. ส่า ปุณฺณคพฺพา ทสฺมาสโต ปรี คนฺตุวาย มุลฺลํ วรรณฺมพฺพนิวณฺ จิตฺตา คฺเหตฺวา วรรณฺสาสาขั วิชานํ ตํ ปุตฺตํ วรรณํ สุเชนาติ. อถ โฟธิสฺตฺโต กาลมฺนฺวาย วิสาขปุณฺณมาຍ วิสาขนฺกฺขตฺเตน มหาเมฆปตฺลวิวโรติ นิกฺขนฺตฺตฺรณฺสุริโย</p>	<p>มงคลสามมัลล์ คตฺวา สาลสาขั คณฺหิตุกามา อโหสิ ฯ สาลสาขั กริกเรหิปี ปาปุเณตุ ฯ น สกุณฺเณยฺยา เทเวีย การุณฺณตฺยา สุเสทิตเวตฺนฺตฺโร วีย โอนมิตฺวา เทเวีย หตฺถสมฺมตฺตํ อูปคณฺจิ ฯ ส่า หตฺถํ ปสาเรตฺวา ส่าขั อคฺคฺคฺเฮสิ ฯ ตาวเทว ตฺตฺสา กมฺมชฺชวาทา กุจฺฉิมฺหิ จลฺลิสฺสุ ฯ อโส สานฺนิหิ ปริกฺขิปีตฺวา มหาชโน ปติกฺกมิ ฯ ทสฺสทฺสฺสจฺกฺกวาฬฺเทวตา เอกคณฺมา นฺนิปตฺติสฺสุ ฯ ส่า ปน สพฺพภกรณปติมณฺชิตา สุวณฺณจิตฺตํ โกเสยฺยวตฺถํ นิวาเสตฺวา ฯ มจฺฉิกิ สฺทิสฺ อุตฺตมทฺกฺลวตฺถํ ยาว ปิฏฺฐิจปาท รฺูปาเปตฺวา มนฺคฺลสารุภฺขณฺฑํ ปิฏฺฐิจโต กตฺวา ทฺกฺขิณฺนหตฺถเณน สาลสาขั คฺเหตฺวา ฯ ปาจฺฉินโลภฺธาตฺถ อโโลภฺยมาณา ถิตฺโต โฟธิสฺตฺตํ วิชาเย ฯ อถ โฟธิสฺตฺโต กาลโต ตาวตฺถาย วิสาขปุณฺณมาຍ วิสาขํ นกฺขตฺเตน มหาเมฆปตฺลวิวโรติ นิกฺขนฺตฺตฺรณฺสุริโย</p>

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนกรมพระปรมานุชิต	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา
<p>วีย มาตกุจฺฉิตโต วิสุทฺโธ นิภขมิ. ยถา ปน อญฺเณ สตฺตา มาตกุจฺฉิตโต นิภขมนฺตา โยนิมคฺเค โอบกคฺตวิภคฺคา อสุจิมลฺมกฺขิตา นิภขมนฺติ. น เหวํ โพิธสฺตฺโต นิภขมฺติ.</p> <p>ยถา ปน โพิธสฺตฺโต มาตกุจฺฉิมหา นิภขมฺติ. โยนิมคฺเคน อลคฺคนฺโต อมกฺขิตโต เสฺมุเหฺน อมกฺขิตโต รุธิเรน อมกฺขิตโต เกนจि อสุจินา กาสิกฺวตฺตฺถุมฺพิตฺตนิภขิตฺตฺตฺตฺติมฺนิ วีย อจฺจนฺตฺวิสุทฺโธ โหติ. ยถาปิ อญฺเณ กมฺมุชฺชวาเตหิ อุตฺทปาทา อวฺสิโร โยนิมคฺเค ปฺกฺขิตา สตฺปฺริสนรฺกปฺปาเต ปตฺนฺโต วีย</p> <p>(ปฐมสมโพธิ ปรมา ๒๕๓๗: ๓๖-๗)</p>	<p>วีย มาตกุจฺฉิตโต วิสุทฺโธ นิภขมฺติ ฯ ยถา ปน อญฺเณ สตฺตา โยนิมคฺคนลคฺคนฺตา โอบกตฺตฺตฺตฺติวิภคฺคา อสุจิมลฺมกฺขิตา นิภขมนฺติ ฯ</p> <p>ยถา ปน มาตกุจฺฉิตโต นิภขมฺติ ฯ โยนิมคฺเคน อลคฺคนฺโต อมกฺขิตโต เสฺมุเหฺน อมกฺขิตโต รุธิเรน อมกฺขิตโต อุตฺทเกน อสุจินา กาสิกฺวตฺตฺถุมฺพิตฺตเก นิภขิตฺตฺตฺตฺติ มฺนิ วีย อจฺจนฺตฺวิสุทฺโธ โหติ ฯ ยถาปิ อญฺเณ สตฺตา กมฺมุชฺชวาเตหิ อุตฺทปา อวฺสิโร โยนิมคฺเค ปฺกฺขิตา สตฺปฺริสนรฺกปฺปาเต ปตฺนฺตา วีย</p> <p>(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๑ หน้า ๒๕-๖)</p>

ความแตกต่างที่สำคัญของข้อความในปฐมสมโพธิก็เท่ากับปฐมสมโพธิภาษาบาลี
สำนวนล้านนาดังที่แสดงมาแล้วอยู่ที่ปฐมสมโพธิก็อ้างถึงคาถาที่ขึ้นต้นว่า *สา ปุณฺณคฺพฺภา-
ทสมาสโต ปรี* คาถานี้ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม-
พระปรมานุชิตชิโนรส พระองค์จึงทรงอ้างไว้ในปฐมสมโพธิก็ด้วย แต่คาถานี้ไม่ปรากฏในปฐม-
สมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา และสำนวนอื่นๆ ทั้งหมดในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ

มีละเอียดเล็กน้อยอีกประการหนึ่งในตอนหนึ่งที่ปฐมสมโพธิก็แตกต่างกับปฐมสมโพธิ
หลายสำนวนในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ กล่าวคือ ในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาบรรยาย
ผ้า “ทุกุล” ว่า “มจฺฉิกิ สฺทิสฺ—มีลักษณะคล้ายกับปลา” ในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (๒๕๓๗: ๓๗) ใช้คำว่า “มจฺฉิกิสฺทิสฺ” ใน
ปฐมสมโพธินี้สลับแปลว่า “(ผ้าทุกุล) มีสงสถานดังเกิดปลานั้น” ปฐมสมโพธิภาษาไทยวนแปล
ว่า “(ผ้าทุกุล) มีตาอันเป็นดังตาปลา” ในปฐมสมโพธินี้สลับแปลว่า “(ผ้าทุกุล) เป็นดังเพดปลา”
แต่ปฐมสมโพธิก็และปฐมสมโพธิภาษาไทยเดิมมิได้แปลไว้

ความตอนเดียวกันในปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาที่ตั้งได้ แสดงตัวอย่างไปแล้วนั้น ในปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยและปฐมสมโพธิภาษาไทยก็ไม่มีรายละเอียด ที่แตกต่างออกไป ส่วนปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนและภาษาไทยจีนให้รายละเอียดเกี่ยวแก้ววัน ประสูติของพระโพธิสัตว์แตกต่างออกไปเล็กน้อย ดังจะคัดข้อความในปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ที่ กล่าวมาข้างต้นมาแสดงโดยลำดับดังนี้

ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย พรรณนาไว้ดังนี้

ดูราเจ้าราชเทวีเจ้าหนีไปที่ใดนั้น จา เอหิ เจ้ากุงมาเสวยยังสุขสวัสดิ์สดีฯ สิริ สมบัติอันมากแห่งข้าเทิน เหมือนดังว่าสิ่งนั้นบันราชหรินไท้ใจแห่งนางราช เทวีมีอันกรสันถึงอยากหลิ้นยังป่าที่นั่น อุทปาที ก่เกิดมีเหตุ นางได้เหนย้ง พรรณาไลไสส่่องรุ่งเรื่องผ่องฉายสายงามนั้นแล

อมจจา เมื่อนั้นอามาตทั้งหลาย คเหตุวา ถีตายังนางราชเทวี เข้าไปสูป่าไม้รั้ง ที่นั่น สฯ ส่วนนางราชเทวีก็ลีลาลงจากสิวิกายคำแล้ว คตุวา ก่เข้าไปสู่เค้าไม้ รั้งมงคลต้นนี้ นางก่อยากได้ยั้งกิ่งไม้รั้งมงคลรุกต้นนั้น ปสาเตตุวา ก่ยื่นมีไป ดั้งนั้น น สกุกุณญยุ ก่บ่อาดเพื่อว่าจักถึงได้หันแล รุกุขสาไซ อันว่ากิ่งไม้รั้ง โอนมิตุวา ก่อ่อนน้อมค้อมลงมาด้วยสภาพมีจิตอันอีตุกุธนา^๒ นางราชเทวีนั้น สุเสทิตเวตตุงกูโร วีย เปนปรดุจดังยอดหวายอันทานลมไฟไกวกวัดแกว่งนั้น แล อุปกญจิ ก่อ่อนน้อมค้อมลงมาถึงมีแห่งพระราชเทวีนั้น สฯ เทวี อันว่าราช เทวีสิริรหามาया ก่ยื่นมีถีตายังกิ่งไม้รั้งอันนั้นอยู่หันแล

ตาว เทว ในขณะบัดนั้นบ่มีนาน กมุขชวตา อันลมกัมมัชชวต จลีสุ ก่บวน ในท้องแห่งพระราชเทวี อถ ในกาลนั้น มหาขโน อันว่าคนทั้งหลายอันมาก คี ผูงซ้อยในใจแก้วนเคียลูกแล่นนาน ปริกุชิปีตุวา เขาก่มากกลางยั้งผาดั้งเวียน แวดกั้งบังนางแล้ว ปติณฺณมิ เขาก่หลิกลูกอยู่ที่ควนแล ลำดับธัมเทสสนาควนแก่ กาละเท้านี้ก่อนแลฯ

^๑ ราชหฤทัย

^๒ อีนตุกุธนา

ทสสหัสสจกุกวารเทวดา อันว่าเทวดาทั้งหลายอันอยู่ในหมื่นโลกธาตุ เอก-
คณา มาสังโรมพ้อมกันแปนคนะอันเดียวกันแล้ว สนฺนิปติสุ กัมาปรสมุชฺชุกัน
ในป่าอุมพินีวิถณที่นั่นแล

สา ปน เทวี ส่วนนางราชเทวีสิริมหามายาธรงเครื่องประดับปรดาดีบริบวณมี
ควนแล้ว ยังวัตถุอันธรงยังวัตถโกเสยยผืนหนึ่งอันปรจิตริจนาสนแสแล้วด้วย
ใหม่คำ ปารูปิตฺวา กัหมโลมปีงไวยังแผ่นผ้าทุกุลผืนหนึ่ง ชาวไสงามดูปรเส็ดมี
พระลัณณเหลื่อมเหลื่อดแสงศรี มจฺฉิกสทิสฺส มีสงสถานดังเกดปลานัน ยาว
ปิฏฺฐปาทา แต่ไหล่หลงลงมาเท่าถึงตีน กตฺวา มากทำยังไม่วังไว้พายหลังแล้ว
คเหตุวา นางก็ถึต้ายังกัังไม่วังอันอ่อนน้อมลงมานันด้วยมีกำขวา แล้วอวาย
หน้าไปหาปาจันนโลกธาตุกำวันออกแล้วอเย็นอยู่ดั่งนั้น วิชายิ กัปรสูตพระ-
บรัมมโพธิสัดเจ้าแล อถ ในกาลันั้น มหาสตุโต อันว่าพระมหาสัดเจ้า นิคุชฺมตี
เจ้าก็ออกมาจากท้องแม่แห่งตน วิสาขปุณฺณมาสิ ในวันเดือน ๖ เพ็งอัน
ปรกอบด้วยนักซ์ตตฤกตัวชื่อว่าวิสาขาแล

กาลโต ปฏฺฐาย ตั้งแต่กาลอันมหาสัดเจ้าเกิดมามีตนอันบรมสุดงามเปนฤ คือตั้ง
พระสุริยอาทิตย์อันยังหนุ่มจึงสรเดจออกมากำปาจันนโลกธาตุันั้นแล
ปราสสจากทีบอยามกัน้ำค้ำงทั้งมวนันนั้นแลฯ ปน ด้วยมีแท้

อญฺเณ สตุตา อันว่าสัดทั้งหลายผู้งอื่น ยถา อญฺเณตา โหนฺติ กัหากเปนด้วย
ปรกานฉันอื่นแล คือว่าสัดทั้งหลายผู้งอื่นนั้นออกมาจากท้องแม่ ลฆนฺตุ
โอบคฺคา เปนอันกิดข์ของอียัดคัดด้วยทวานมคคแห่งแม่นันอันหนึ่ง กัชดออกมา
มลมกฺขิตฺตา เทียนยอมติดแปดไปด้วยมลมินทีนด้วยเล็ดแล อย่างผางร้ายนัก
นิคุชฺมนฺติ กัออกมาเปนกับด้วยทุกมากนัก อันนี้ก็ได้ชื่อว่าชาติทุกแห่งสัดทั้ง-
หลายแล โพธิสตุโต อันว่าพระโพธิสัดเจ้า น เหว โหติ กัเป่เปดดังสัดทั้งหลาย
นั้น ส่วนโพธิสัดเจ้านันแม่นอยู่ในท้องแม่กัดี กับรมสุดงามนักเสมอตั้งแก้วอันใส่
ไว้ในพรอบ^๒ คำนัน เมื่อกออกมาจากท้องแม่กัดี อลคฺคฺนฺเต กัเป่ติดบ่แปดข์ของต้อง
อันคัดคาด้วยทวานมคคโยนีแห่งแม่ปรกานัน อรมกฺขิตฺโต เจ้ากัเป่ติดแปด
ด้วยมลมินทีนเปนต้นว่า เสดไหลไซยาด อจฺจนฺติ วิสุทฺโธ โหติ กัเปนอันบรมสุด

^๑ เมฆ

^๒ ผอบ

ยิ่งนักเปดงฤจา นิภูติตตชาติมณิ วีย เปนประจุจดังแก้วลูกดีวิเสดอันท่าน
หากใส่ไว้ กาสิกวตฤจุมุพิตเก ในพกผ้ากาสิอันบรสุตดีชาวผ่องนั้นแล อปี
ปรกาน ๑ โสด

อญเฒ สตุตา อันว่าสัดทั้งหลายผู้เงื่อนเมื่อจักประสูตออกมา กมุขชวาทหิ อัน
ว่าลมกัมมัชชวาทหากมาพัคกรจัดบวณแป(...)อุทุธาพาทวิโร กวัดหัวลงลุมรีบ
นักแล้ว กวัดตื้นขึ้นเมื่อบน ยามนั้น ใจผู้หน้อยนั้นเหมือนจะขาดตายมาแล
เปดงฤจา สตุตโปริสนรกปปาเต ปตนุต วีย เปนประจุจดังชายผู้เงื่อนอันคน
หากดีกำจัดบัดใส่ตกไปในที่เหวที่หนึ่งอันเล็กได้ร้อยโยदनั้นแล บ่ทำแต่นั้น
นิภูขมนุต เมื่อออกมาด้วยทวานมคคโยนีแห่งแม่นั้น ลคฺคนุต ก่เปนอันขัดข้อง
ยิ่งนัก...

กมุขชวาทา อันชื่อลมกัมมัชชวาทนั้น(...)นฺติ ก่บ่อาดเพื่อว่าจักกำจัดยังโพธิ-
สัดเจ้าให้ตาหัวลงก่อนได้ ปสาเรตฺวา เจ้าก่เอยียดตื้นทั้ง ๒ ให้พ้อมแขนทั้ง
สองข้างแล้ว ติฏฺจโตว อยีนอยู่ดีมีมาระยาดเสมอดังมหาเถรเจ้าตนเทศนา
ธัมมแล้วแล จักลงจากธัมมมาคั้นนั้น นิภูขมฺติ ก่ออกจากท้องแม่มาด้วยสภาพอัน
บรสุตประจุจดังคำอันหามลทินมันบ่ได้สักอัน(...)มีในวันนั้นแล

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๒ หน้า ๒๐-๒)

ปฐมสมโพธิภาษาไทย พรรณนาไว้ดังนี้

เมื่อนั้นนางสิริมหามายาเทวีแลงหันปลาไม้อันชื่อว่าสัมพวันอันควนควนชม-
ชื่นยินดีคั้งเกิดเพื่อว่าจักเหล่นไพล่าไม้ที่นั่น นางคมีอาชญาแก่อาามาตทั้ง-
หลายว่า จักเข้าไฟพสุปลาไม้รังที่นั่นเพื่อว่าจักที่นางเหล่นมหาสรลบชมชื่น
ยินดีหันแล सा सुวณฺณสกาย โอตริกฺวานามิชีลาลมพคนฺตุวา สกฺขิ คฺคฺมุหิตฺ-
กามา อโหสิ สีโนกาลเมื่อนั้น นางเทวีค้เข้าไฟพสุปลาไม้รังที่นั่น แลนางคลง
จากสิวีกายค้แล้ว เข้าไฟพสุเคล่าไม้ต้น ๑ อันเป็นคน นางคมีใจใคร่ผันเอา
คราไม้รังต้นนั้นเปนอันสนั้นนั้น นางเทวีค้อาดเพื่อจักหนึ่งเอาได้ย อันว่าครา
ไม้รังต้นนั้นเปนอันอ่อนน้อมค้อมลงมาสู่เมื่อนางเทวีนางเทวีด้วยเตชบุญา-
สมพพานแห่งพระมหาสัดเจ้า เปนประจุจดังยอดหวายอันท่านหากลมไฟนั้น
เพื่อว่าจักที่นางได้ยถือเอา นางค้เหยียดมือขึ้นผันเอาคราไม้รังอันนั้นยืนอยู่หัน

แล ในกาลนั้น อันว่าลมกัมมชรวาดทิบพัดให้เจ้ากุมมานตนนั้นออกมาค้เป็น
อันหวั่นไหว ในท้องแห่งนางราชเทวี คือว่ากิวในท้อง

ในกาลนั้นชนทั้งหลาย หันอกานอันนั้นประสูตลูกนั้น เขาค้เอาผ้ากั้มาทางที่
นางเทวีแล้วค้ถอยไปพอยอยู่ที่ไกลนางเทวีน้อย ๑ หันแล ในกาลนั้นเทวดาทัง
หลายอันอยู่ในหมีนโลกธาตุทังมวนเขาค้มาเป็นคนคนหนุมู่ ๑ หนุมู่เดียวปรสม
กันเพื่อมาอยู่เฝ้าแหรมมหาสัดเจ้าหันแล สปนุน อสตุถภาทรณณ ปฎิปญจติ
นึขมนติ ส่วนว่านางสิริมหามาษาเทวีนั้น อันหากปรัดบด้วยเครื่องอาพอนทัง
หลายต่าง ๒ คือว่าผ้าโกไสอันพิจจรณณาด้วยไหมค้ค่าแล **ผ้าปุกลผินดิอัน
พิจจรณณาสูสมพานเปนดังเพดปลานัน** ยาวเจ้าหลังหนีดิน กทำทำไม้
รังเปนมุคนไวยัพพายหลังแล้ว นางค้เอามือผันหนีอาเอาคร้าไม้รังนั้นด้วยมือ
กวากวามือกทำชรายโกชรนางปชา ปตีโคต มีผู้นองแล้ว ค้แดงดูหันทิสสวน
ออกแห่งโลกกธาตุ ค้ประสูตได้ยโพธิสัดเจ้าออกมาจากท้องแม่แห่งตนแล้ว เหด
ดังอัน ค้เปนวริสูตมากนั้ก เปนปรตุจดังภสุริยาอาทิตออกมาจากเขา
ยุคันธอนขึ้นมาปตุลอากาศนปรสจากองฟ้าเมคร^๑น้ำฟางหมอกเหมือยเปนดัง
บวรวิสูตงามยิ่งนั้กนั้นแล พระบรมมโพธิสัดเจ้าออกมาจากท้องแม่แห่งตนด้วย
นั้กซัตตเรีกตัวดี^๒ ชื่อว่าวิสาษา เรีกลูกถ้วนสิบ ๕ ในวันเดือน ๖ แท้แล

สัดตลัวทังหลายฝูงอื่นออกมาจากท้องแม่ เทียนยอมกั้วเกล้าไฟพด้วยมัลล-
มนทินสั้วครัว^๓มากนั้ก ส่วนว่าตนมหาสัดเจ้าออกากจากท้องแม่แห่งตน บมีกั้
เกล้าด้วยมัลลมนทินอันไดย มหาสัดเจ้าออกมาจากเปนอันบวรวิสูทเปน
ทองแก้วมณเฑณีอันออกมากั้ปสัอันทานรำไวยันั้นแล ปรกาน ๑ สัดทังหลาย
ฝูงอื่นอันลมกัมมชรวาดหากมาถึบมาพัดเทียนยอมเอาหัวลงต่ำเอาตีนขึ้น
พพายบนเปนดังฟิงตกแหวนลั้กไดยรั้อยชั่วผู้ชาย...

ส่วนว่าพระมหาสัดเจ้าบมีเปนดังสัดทังหลายฝูงอื่นด้วยแท้แล ลมกัมมชรวาด
บ่อาดจักกทำร้ายไดย วณฺเณ มหาสัดเจ้าหึ่หว่ายหัวลงเจิงต่ำ เอาตีนเมือบน
ไดยพระโพธิสัดเจ้าค้เหยียดมือทัง ๒ ยื่นออกมาท้องแม่เปนอันองอาด หมด

^๑ เมฆ

^๒ ตัวดี

^๓ ไสโคจรก

ด้วยมัลลมนทินบัววิสูตรนัก เปนดังเจ้ากถินทสสนาแล้วลงจากธัมมคัมภีร์นั้นแล
ปรกาน ๑ เปนดังผู้ชายลงจากพื้นแล เขยียดตีนมือลงนั้นแล อด
นนิทมนนญปถมวีลวิชัย อุกกุสสปริเสโท นตฺถิ ในกาลเมื่อมหาสัจเจ้าออกมาจาก
ท้องแม่แห่งตนสิ้นนั้น

(ปฐมสมโพธิ ไทลื้อ ผูก ๒ หน้า ๔-๕)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนให้รายละเอียดวันประสูติของพระโพธิสัตว์ว่าประสูติในวัน-
เพ็ญเดือน ๖ หรือเดือนวิสาขะ ซึ่งตรงกับวันพุธ ยามพระอาทิตย์ขึ้น ปีกจ หรือ “ปีเป็กเสด” ตรงกับ
โบราณศักราช ๘๔๐ ส่วนความนอกนั้นสอดคล้องกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาและ
ปฐมสมโพธิกถา ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนพรรณนาไว้ดังนี้

อุทยานอันนั้นเพนกับด้วยสิริอันงาม เปนดังช่วงเหลนอันประดับหิงามแห่ง
อินทิตนเพนเจ้าแห่งเทวดาทังหลายอันควระระมาเอาใจมากนักนั้น คัมมีแห่ง
นางราชเทวีที่ได้บังเกิด เพื่อกว่าจักมักเหลนในศาลนุญยานนั้น เหตุอันว่านั้น
อามาตย์ทังหลาย ค้เอาราชเทวีเข้าไฟในปานุญยานที่นั้นแล

ในกาละนั้น นางลงมาจากสิวิกายตานั้นแล้ว ก็เข้าไฟสู่เค้าไม้รังมัจคละนั้น ค้
จักใคร่เกาะเอากิ่งไม้รังมัจคละนั้น คัมมีหันแล ส่วนว่ากิ่งไม้รังนั้นบ่อาจเพื่อกว่า
จักรอดมาถึงมีนั้นได้ตั้งอัน แม่นว่าจักอโยเออดังอัน ค้บรอดบ่ถึงได้แล ส่วน
ว่ากิ่งไม้นั้น ค้หาก่อนค้อมลงมาที่ไต่หุบเอากิ่งไม้ด้วยอันอินตฺตุกรุณาในนาง-
ราชเทวีมากนักแล นางค้ยื่นมีไฟหุบเอากิ่งไม้รังมัจคละนั้นแล้ว

ในขณะบัดนั้น ลมกัมมชวาททังหลาย ค้ที่ไหวโหมมาในท้องนางราชเทวีนั้น
แล ในกาลนั้นคนทังหลายค้ชะหวัดวางผ้ากึ่งที่แกนางแล้ว ค้หลิทหนีไกลแล
ส่วนว่าตนราชเทวีมีตนอันประดับด้วยเครื่องประดับทังมวนแล้ว ค้นุ่งผ้าผืนอัน
แล้วด้วยไหมคำ เปนทุกกุลอันประเสียดยิ่งนัก มีตาอนเปนตาดั้งปลา นุ่งผ้า
นั้นตราบต่อเท้าถึงบาทแล้ว ค้อิงลำไม้รังอันเปนมัจคล เกาะเอากิ่งไม้ด้วยมี
กั๊วชาแล้ว เลงดูโลกธาตบ่้องวันออกแล ค้ยื่นประสูตพรโพธิสัตตเจ้าหันแล

ในกาลนั้นพรโพธิสัตตเจ้าค้ออกมาจากท้องแม่อันบ่ข้องในคลองกั๊วคำ ค้
ออกมาด้วยอันง่ายนักแล พระบรมโพธิสัตตเจ้าค้บตีตบทาด้วยอสุจิมีลสะลัก
อัน งามเปดดังพระสุริยาอาทิตย์อันยังหนุ่มนั้น จึงออกมาแต่หว่างกลีบเมษนั้น

ด้วยวิสาขนักขัตตฤกษ์ได้ ๖ ตัว ในเดือนวิสาขา เพงวันพุธไทย ยาม-
พรสุริยยังฝั่งขึ้นมนั้นแล โภธิสัตตเจ้าเกิดในปีจอ ไทยว่าปีเปิกเสด
โบราณสักกราชได้ ๘๔๐ ตัวแล ด้วยมีแท่นแล

สตุดา อันว่าสัตตทั้งหลายฝูงอื่นอันข้องขัดอยู่ในโยนิมีคคเป็นตั้งอันจักแตก
ย่อย เปนกรจวนไฟนั้นแล คดีตทาไฟด้วยอสุจิมละทั้งหลาย คัจจจักออกมา
เปนอันอยาก ค้เปนทุกขลำบากมากนักแห่งฝูงคนสมาญทั้งหลายแล ส่วนว่า
โภธิสัตตเจ้าอันมาจากท้องแม่ บ่เป็นตั้งอันแล พรโภธิสัตตเจ้าบ่ข้องบ่ขัดใน
โยนิมีคคอสุจิมละมลทินสักอันแล เปนอันบริสุทธยั้งนัก เปนตั้งชาดแก้วอันตั้ง
ไว้หันแล เปนอันดูงามแล ค้เอาตั้งไว้เหนือผ้าก็ปปาสิกวัตถหันแล ปรกาน
หนึ่ง ส่วนว่าสัตตทั้งหลายฝูงอื่นอันลมหกัณฐชาตหากพัดขัดลงไว้ห้วยพายต่ำ
เอาตื่นขึ้นเมื่อบน แล้วค้ขัดตไฟในโยนิมีคค เปนตั้งขัดตไฟในแควอันเล็กได้
ร้อยเซนผู้ชายนั่นแล อันได้เสวยยังทุกขเวทนา มากนัก...

ส่วนลมหกัณฐชาตบ่ว่าจักทำให้ร้ายแก่โภธิสัตตเจ้า หี่มีปาทะเอาตื่นขึ้นเมื่อบน
ห้วยลงต่ำแล ส่วนว่าโภธิสัตตเจ้าออกมาจากท้องแม่ เปนตั้งธัมมกถิกะลงจาก
ธัมมาสนนั้น บ่มีค้เป็นตั้งผู้ชายนั่นแล

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๑ หน้า ๔๔-๔๘)

ในปฐมสมโพธิภาษาไทยเชินกล่าวว่าวันประสูติตรงกับวันพุธ เดือน ๖ เช่นกัน แต่เป็น
ตอนใกล้เที่ยง เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ยามเมื่อทรงออกจากครรภ์พระมารดาว่าเป็นเหมือนดวง-
อาทิตย์ที่ไร่มะหมอกบดบังเคลื่อนออกมาจากภูเขาคุณธรรแทนที่จะเคลื่อนออกจากกลีบเมฆ
อย่างปฐมสมโพธิสำนวนอื่น และเปรียบเทียบอาการที่คนทั่วไปถูกลมกรรมชาตพัดให้ศิระตะก
ลงว่าได้รับความทุกข์เหมือนตกลงเหวลูก ๑,๐๐๐ วา ในขณะที่ปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิ
สำนวนอื่นๆ ในกถุมโพธิสัตว์ประวัติเปรียบเทียบว่าเหมือนตกลงในเหวลึกเท่ากับความสูงของ
ผู้ชาย ๑๐๐ คน ปฐมสมโพธิภาษาไทยเชินพรรณนาไว้ดังนี้

ตี วนิ อันว่าป่าอันนั้น ค้ควนสนุกถุกถุกเนื้อฟุ้งไใจมากนัก เปนปรตุจจตั้งสวน
อุญญาณแห่งเวทดาคาคาคชราก^๑ชั้นฟ้าดาวลีสามาสู่เมมีองคนแห่งเรา^๑ ค้มี

^๑ คลาคลาดจาก

แล ยสุมา เขียดตั้งอัน สภา เทวี อันว่านางเทวี คั้นว่าไปถึงในที่ใ้ป่าไม้อันชื่อว่า
 ลุมพวนุญานนั้น นางคั้งเกิดยังคำยินดี มักใคร่เหล่นในสวนป่าไม้ที่นั้น ค
 บอกล่าวอามาตทั้งหลาย ค่อยังนางเทวีไปด้วยสิวิกายคำแล้ว คไปสูป่าไม้
 ต้นปรเสฐแล้ว คปลงจากสิวิกายคำแล้ว นางคเข้าไฟสุเคล้ำไม้รังต้นนี้ อัน
 เปนมังคลดั้นแล เมื่อนั้นนางเทวีคมีใจใคร่หนองเอากิ่งไม้รังต้นนั้นว่าอัน ส่วน
 ไม้รังต้นนั้น คอ่นค้อมลงมาสู่มีนางเปนปรดุจจลยอดหวายอันคนลนไฟ
 นั้น คอ่ค้อมน้อมลงมาถูกตนยังมีนางเทวี เขียดว่าปุนธิดุชฎณายังนาง
 เทวี คเพื่อบุญแห่งมหาสัดเจ้าคมีแล ตา เทวดา สภา กมมชวาตุดา กุจุฉิ
 จหีสู่ ในชนดบัดนั้น อันว่าลมกัมมชวาตุดนั้น คเกิดมากี่วไนทองแห่งนางราชเทวี
 หั้นแล

อด ในกาลนั้น คนทั้งหลาย เปนต้นว่าเสนาอามาตทั้งหลาย คั้งเกิดเสดยง
 ตนนางเทวีด้วยผ้าแล้ว คหลักกิกหนีไฟหั้นแล ในกาลเมื่อนั้น อันว่านางเทวดา
 ทั้งหลายมวนหมู่ คำอันสุ่มกันอยู่ในจักชวานทั้งมวน อันมีพรยาไฮยสี่หมีนตน
 เปนปรธานกว่าเทวดาทั้งหลายมวน คมาปรสุ่มกันอยู่ในจักชวานทั้งมวน เปน
 หมู่หนึ่งหมู่เดียว อันจตเจือกันอยู่ เพื่อจักไฟต้อนไปรับเอายิ่งมหาสัดเจ้าหั้นแล
 เมื่อนั้นนางเทวีคมาปรดับเนื่อตนด้วยเครื่องปรดับทั้งมวนนั้น นางคมานุ่งผ้า
 โกไสผืนปรเสฐ นางคปรผ้าทุกุลผืนอันค่าควนแสนค่า คหี่ห้อยย้อยลงกุมตน
 นางทั้งมวนแล้ว ตราบตรอดปายตีน นางคมากทำป่าไม้รังต้นเปนชอยมังค
 ้วยพายหลังแล้ว นางคถือเอากิ่งไม้รังต้นนั้นด้วยมีเบ็องกว่า^๒แล้ว นางคยืน
 อยู่ด้วยอันหนองเอากิ่งไม้รังอันนั้นแล นางคเลงดูโลกธาตกำวันออกแล้ว นาง
 คปรสุตไดยิ่งมหาสัดเจ้าไนที่นั้นด้วยปรกานดั่งนี้แล มหาสโตปี อันว่ามหาสัด-
 เจ้าตนนั้น ตั้งแรกแต่อันมาอยู่ในทองแม่แห่งตนนั้น คเปนอันบัวรสุดมากนั
 กเจ้าคออกมาจากทองแม่แห่งตนแล้ว คเปนอันบัวรสุดมากนั **เปนอัน**
ปรดุจดังพรอาทิดจออกจากเขาคุณธอนอันปราสจากฟ้าเมฆาน้ำ
ค่างหมอกหมิง^๓นั้นแล อันว่ามหาปฐิสเจ้านั้นคปรสุตออกมาจากทอง
 แม่แห่งตน ด้วยนั๊กชัตตเรีกดวงตีไนเติน ๖ เพงพุด ยามแตรจักไ้เที่ยง

^๑ เอ็นดูกรุณา

^๒ ขวา

^๓ เหมย

คมีหันแล กิริยาสังวณณา วิเสียด เทสนาห้องเหียดปถมสัมมโพธิ ผูก ๔ ค์
สรเดี่ยจจบัวรวมวณกาลควนเท่านี้ก่อนแล

(ปฐมสมโพธิ ไทเขิน ผูก ๔ หน้า ๗-๘)

อันว่าสัดทั้งหลายฝูงนี้ มีตนอันหดย้อยอยู่ เหียดว่าลมหกัมมชวาทหากมาพัด
มากวินั้นแล อันว่าสัดทั้งหลายเทียบยอมมีตัวอันกาภาไพด้วยมัดลุมุทิน
โสภโคจร ค่อออกจากห้องแม่แห่งตนสิ่งเดียวแล ส่วนวามหาบุริสสนั้น ค่เป้น
สันได เจ้าค่ปรสูตออกมาจากห้องแม่แห่งตนนั้น ค่เป้นอันบัวริสุทธิยั้งนัก ค่บ
กิดบ่ซ้องยังโยณีแม่แห่งตนสักอัน เจ้าค่อออกมาจากห้องแม่แห่งตนนั้น อัน
ว่าลมหกัมมชวาท หากมาพัดยั้งหน้าผาก หี้ตักยั้งมาหลายต่ามาสูริโยณีองคค-
ชาตแม่แห่งตนแล อุปปมาเป้นตั้งเอาซัดตกลงมาไพแหวแหวผา^๑ อันลี้กได้พัน
วานั้นแล อันว่าสัดทั้งหลายนั้น มีตนเป้นตั้งจักย้อยเป้นครจวนบัดเดี่ยวนั้น มี
ตนอันเกาไพด้วยมละนทินนักคมีแล โพธิสตุโต อันว่าโพธิสัดเจ้านั้น ค่บ
เป้นตั้งสัดทั้งหลายฝูงอื่นตาย อันว่าลมหกัมมชวาทนั้น ค่บอาดจักพัดถีบเนื้อตัว
แห่งมหาสัดเจ้าได้แล เจ้าค่อออกมาด้วยลีลาอากานอันงาม เป้นตั้งมหาเถียน-
เจ้าตนอันเทสนาธัมแล้ว ลงมาจากอาดสนาด้วยลีลา^๒ อันงามดีแล มายืนอยู่
เนกขมตติ ค่อออกมาจากห้องแม่แห่งตนหันแล

(ปฐมสมโพธิ ไทเขิน ผูก ๕ หน้า ๑-๒)

อย่างไรก็ตาม ความในตอนประสูติผู้วิจัยพบว่ามีตอนหนึ่งซึ่งปฐมสมโพธิกถากับปฐม-
สมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติแตกต่างกันเห็นได้ชัดคือ ความเปรียบเทียบพุทธธรรมานที่บุคคลได้รับ
ขณะที่กำลังคลอดจากครรภ์มารดา ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติพรรณนาเปรียบเทียบไว้ตรง
กันว่า เหมือนดั่งข้างออกทางช่องประตู ความเปรียบเทียบไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ส่วน
ปฐมสมโพธิในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติสำนวนต่างๆ พรรณนาไว้ตามลำดับต่อไปนี้

^๑ เหวผา

^๒ ลีลา

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา

ตาลมิเนน นิกคิมยนา^๑ หตุถึ วิย มหาทุกุขั อนุภวนุตตา นานาอสุจิจิ^๒ สมกุชิตา ว
 นิกุขมนุตติ ๕ เอรัง โพธิสตโต โพธิสตตัง หิ กมมุชชวาทา อุตุทธปาท อโรสิริ กาทุน
 สกุโกนติ ๕ ไส ฐมมาสนโต โอตรณโต ฐมมกถิโก วิย เสนิโก โอตรณโต ปุริโส วิย
 จ เทว หตุเถ จ ปาเท จ ปสาเรตวา ถิโก ว กุจฉิยั ภเวณ เกนจิ อสุจิจินา อมกุชิตโต
 นิกุขมติ ๕

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๑ หน้า ๒๕-๗)

ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย

บ่ทำแต่นั้น นิกุขมนุตเต เมื่อออกมาด้วยทวามัคคโยนีแห่งแม่นั้น ลคฺคบุตร ก่เป
 อันขัดข้องยิ่งนัก เปนดังฤา ตาลสิเทน นิกุขุคฺคิมยมานา หตุถึ วิย เปนปรดุจดัง
 ชัดดาอย่างข้างसानออกจากโรงด้วยฐุขิกรตานปตฺตูนั้นแล มหาทุกุขั อนุภวนุต ได้
 เสวยทุกมามากนัก

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๒ หน้า ๒๕)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน

ปรกานหนึ่ง ส่วนว่าสัตตทั้งหลายผู้อื่นอันลมกัมมชวาทหากพัดขัดลงไว้หัว
 พายต่ำ เอาตีนขึ้นเมื่อบน แล้วค้ขัดตตไฟไนโยนีมัคค เปนดังขัดตตไฟไนแคว
 อันเล็กได้ร้อยเซนผู้ชายนั้นแล อันได้เสวยยังทุกขเวทนามากนัก เปนดังชักเอา
 ช้างออกฐุขอกปตฺตูนันอันติดทาด้วยอสุจิมละต่างๆ แล้วออกมาแล

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๑ หน้า ๔๗-๘)

^๑ นิกคิมยมานา

^๒ อสุจิจิ

ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน

๗ นิโม ตส ภควาโต อรหุโต สมุมาสพุทธสฺส ๗ อเย สตุตา อันว่าสัตตังหลาย
ฝูงอื่น อันจักออกจากท้องแม่แห่งตนนั้น ค่เทียบยอมข้องค้ำอยู่ในรูโยนี้แห่งตน
เปนปรอดุจจดังช้างसानตัวไทยพีแล ออกจากประตูเวียงน้อยนั้นแล

(ปฐมสมโพธิ ไทยจีน ผูก ๕ หน้า ๑)

ปฐมสมโพธิภาษาไทย

ปรกาน ๑ สัตตังหลายฝูงอื่นอันลมกัมมชรวาดหากมาถีบมาพัดเทียบยอมเอา
หัวลงต่ำเอาตีนขึ้นพวยบนเปดงฟังตกแหวนลิกได้ยร้อยชั่วผู้ชาย อัน ๑ ค่
เปดงชักเอาช้างसानออกมาด้วยรุกรอกประตูอันน้อยนั้นแล

(ปฐมสมโพธิ ไทย ผูก ๒ หน้า ๕)

ข. ตอนนางธณีบีบมวยผม

ปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัตินี้กล่าวไว้ตรงกันว่า
พระโพธิสัตว์ได้อ่างพื้นแผ่นดินเป็นพยานการทำงานบารมีของพระองค์ แผ่นดินจึงปรากฏ
บุคลาธิษฐานขึ้นในรูปของนางธณี นางธณีได้บิดมวยผมซึ่งซับน้ำทักษิณาทกของพระโพธิสัตว์
มาตลอดทุกชาติที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานบารมี น้ำทักษิณาทกซึ่งนางธณีได้แสดงให้ประจักษ์
ปรากฏเป็นสมุทรใหญ่ ช้างคีรีเมฆล์ข้างทรงของพญามารมีอาจทรงกายอยู่ได้ แผ่นดินก็เกิดเสียง
ก้องกัมปนาทขึ้นขับไล่หมู่เสนามารแตกกระจายไว้ทิศทาง ส่วนพญามารบังเกิดปสาทะชุกรอัญชูลี
พระโพธิสัตว์และกล่าวคาถาสรรเสริญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ การกระทำนี้ของพญามารส่ง
ผลให้พญามารจะได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต แล้วก็กลับสู่สถานพำนักของตน

เช่นเดียวกับในตอนพระโพธิสัตว์ประสูติ ปฐมสมโพธิกถาก็มีรายละเอียดบางประการ
แตกต่างกับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัตินี้ ในปฐมสมโพธิกถากล่าวว่า น้ำทักษิณาทกจากมวย
ผมของนางธณีทำให้เกิดน้ำท่วมกองทัพพญามาร และพัดพาช้างคีรีเมฆล์ไหลไปจนถึงมหาสมุทร
และทำให้เครื่องสูงแสดงเกียรติยศของพญามารหักกระจายเกลื่อนกลาด ส่วนกองทัพพญามารนั้นถูก
ขับไปเพราะเสียงแผ่นดินและอากาศกัมปนาท เมื่อเสนามารแตกหนีไปพญามารก็บังเกิดความ
กลัวเพราะปราศจากที่พึ่ง ในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัตินี้สำนวนต่างๆ ยกเว้นปฐมสมโพธิ

ภาษาไทยลือ ไม่ได้บรรยายว่าเกิดน้ำท่วมกองทัพมาร แต่บรรยายว่า ช้างคีรีเมฆลี้คุกเข่าลงเพราะมี
อาจ้านทานบารมีของพระโพธิสัตว์ เสนามารเมื่อเห็นช้างคุกเข่าลงก็เกิดพรั่นพรึง ทิ้งเครื่องสูง
และอาวุธต่างๆ เติลิดหนีไว้ทิศทาง

นอกจากนี้ยังพบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงตีความข้อ
ความว่า “สพฺพาวุธานิ อหุเตตฺวา พานุสฺสฺสํ สมินฺชิตฺวา” ซึ่งปรากฏทั้งในปฐมสมโพธิภาษาบาลี
สำนวนล้านนา (ผูก ๔ หน้า ๒๕) และปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (๒๕๓๗: ๑๐๐) ต่างกับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ปฐมสมโพธิสำนวน
นิสสัย และปฐมสมโพธิภาษาไทยเงิน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงแปล
ข้อความดังกล่าวในปฐมสมโพธิกถา (๒๕๓๗: ๑๗๒) ว่า “จึงทิ้งเสียซึ่งสรรพอาวุธประนมหัตถ์ทั้ง
๒,๐๐๐ อัญชลีกรรมมัสการ” คือทรงตีความว่า พญามารมีแขนจำนวน ๑,๐๐๐ คู่ จึงได้มีมือ
จำนวน ๒,๐๐๐ แต่ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติตีความว่า พญามารมีแขนจำนวน ๑,๐๐๐
ช้าง

ปฐมสมโพธิกถา พรรณนาความตอนนางธรรณีบีบมวยผมไว้ดังนี้

ในขณะนั้น นางสุนทรวิณีดาภิโฆสอาจดำรงกายอยู่ได้ ด้วยโพธิสมภารานุภาพ
ยิ่งใหญ่แห่งพระมหาสัตว์ ก็อุบัติบันดาลเป็นรูปนารีผุดขึ้นจากพื้นปฐพีขึ้น
ประดิษฐานเฉพาะพระพักตร์พระพุทธรังษีราช ข้าพระบาททราบบซึ่งสมภาร
บารมีที่พระองค์สั่งสมอบรมบ่มเพ็ญมา แต่น้ำทักษิณทกตกลงชุ่มอยู่ในเศ
ข้าพระพุทธรังษีนั้นก็มากกว่ามากประมาณมิได้ ข้าพระองค์จะบิดกระแเสใสสิน
โททให้ตกไหลหลังลงจเห็นประจักษ์แก่นัยนาในครานี้ แลนางธรรณีก็บิดน้ำ
ในโมลีแห่งตน อันว่ากระแเสชลก็หลังไหลออกจากเศโมลีแห่งนางพสุนธรี
เป็นต่อธารามหามหรรณพ นองท่วมไปในประเทศที่ทั้งปวงประดุจห้องมหา
สาครสมุทร พระผู้เป็นเจ้าพุทธรังษีตาจารย์จึงกล่าวสารพระคาถา
อรรถาธิบายความก็เหมือนนัยกล่าวแล้วแต่หนหลัง

ครั้นนั้น หมู่มารเสนาทั้งหลายมีอาจดำรงกายอยู่ได้ ก็ลอยไปตาม
กระแสน้ำปลาดนการไปสิ้น ส่วนคีรีเมฆลคชินทรที่นั่งทรงองค์พระ
ยาวัวสวดีก็มีบาทอันพลาด มีอาจตั้งกายตรงอยู่ได้ ก็ลอยตามชลธาร
ไปตราบเท่าถึงมหาสาคร อันว่าระเบียบแห่งจักรวรรษาจมารทั้งหลาย ก็
หักทบทว่าทำลายล้มลงเกลื่อนกลาด แลพระยามาราชิราชได้ทัศนการ

เห็นมหัศจรรย์ดังนั้น ก็บันดาลจิตพิศวงครั้นคร้ามขามพระเดชพระคุณเป็นอันมาก พระคันถรจนจารย์จึงกล่าวพระคาถาสรรเสริญคุณานุภาพโพธิสัตว์อรรธาธิบายความก็ซ้ำนหลัง

ครั้นนั้นมหาปฐพีก็ป่วนปั่นป่วนประหนึ่งว่าจักรแห่งนายช่างหม้อบันลือศัพท์นฤนาทหวั่นไหวสะเทือนสะท้าน เบื้องบนอากาศก็นฤโฆษนาการ เสียงมหาเมฆครึ้นครึ้นป้อนป้อนจะทำลายภูผาทั้งหลายมีสัตตภัณฑ์บรรพตเป็นต้น กิจจลลการขนาศัพท์สำเนียงก็ก้องทั่วเหมือนดุจร้องประกาศกราบทูลพระกรุณาว่า ข้าแต่พระมหาบุรุษราชทั้งห้องจักรวาล ก็บันดาลโกลาหลทั่วสกลดั่งสะท้าน ปานดุจเสียงปาไฟอันไหม้ด้วยเปลวอัคคี ทั้งเทวทูตภูิกดองสวรรค์ก็บันลือลั่นไปเอง เสียงครึ้นเครงดุจวิหิตาซอันสาดทิ้ง ถูกกระเบื้องอันเรื่องโรจน์ร้อนในกองอัคคีการ อสนีบาตก็ประหารลงเปรี้ยงๆ เพียงพื้นแผ่นดินปฐพีจะพังภาค ดั่งท่าฝนถ่านเพลิงตกต้องพสุธาดลดำเกิงแสงสว่าง **หม่อมราชวงศ์**ทั้งหลายต่าง ๆ กระหนกตกประหม่ากลัวพระเดชานุภาพแพ้วพายแตกขจักษจายหนีไปในทิศานุทิศทั้งปวงมิได้เศษ แลพระยามาราทิราชก็กลัวพระเดชบารมี ปราศจากที่พึ่งที่พำนักซ่อนเร้นให้พ้นภัยหฤทัยที่อระทศลดสังเวช จึงออกพระโอรสผู้สรรเสริญพระเดชพระคุณพระมหาบุรุษราชว่า ดั่งอาตมาจินตนาการ อันว่าผลทานศีลสรรพบารมีแห่งพระสิทธัตถุมารนี้ปรากฏอาจให้บังเกิดมหิทธิฤทธิ์สำเร็จกิจมโนรถปรารถนาทุกประการ มีพระกมลเบิกบานแผ่ไปด้วยประสาทไสมนัส **จึงทิ้งเสียซึ่งสรรพาวุธประนมหัตถ์ทั้ง ๒,๐๐๐ อัญชลีกรนมัสการ**ก็กล่าวสารพระคาถาว่า นโม เต บุริสาชฌนุ เปนอาทิ อรรธาธิบายความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บุริสาชานในชาติเป็นอุดมบุรุษราชในโลกนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายวันทนาการชุติพร้อมด้วยทวารทั้ง ๓ คือกายวลีมนิประณามประณมในบทบงกชยุคลบาท บุคคลผู้ใดในมนุษยโลกธาตุกับทั้งเทวโลก ที่จะป่วนเปรียบประเสริฐเสมอพระองค์คงเทียมเทียบนั้นมิได้มี พระองค์ได้ตรัสเป็นพระศรีสรรเพชญ์เสร็จแจ้งจตุราริยส์จัสตาดอาจารย์ มีพระเดชครอบงำชำนะหม่อมราชวงศ์เป็นปิ่นปราศรัยฉลาดในอนุสัยแห่งสรรพสัตว์โลก จะข้ามชนนิกรเวไนยให้พ้นจตุโรธกัณดารบรรลุมุ่งฟากอมฤตมทานุพานอันเกษมสุข ปราศจากสังสารทุกข์ในครั้งนี้ และพระยาวิสุดีมาร โภจนการพระคุณพระมหาบุรุษราชด้วยจิตประสานเลื่อมใส ผลกุศลนั้นจะตกแต่งให้ได้ตรัสแก่พระปัจเจกโพธิญาณในอนาคต-

กาลภายหน้า เมื่อพระยามารกล่าวสัมภาวนกถาสรรเสริญคุณพระโพธิสัตว์
แล้วก็นิวัตตนาการสู่สถานเทพพิภพ

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑๗๐-๓)

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา พรรณนาไว้ว่า

ตทา วสุนุชรา วนิตา โพธิสตุตสุส สมภานุภาเวนุ อตุตทานิ สตุถาเรตุ อ-
สกุโกนุติ ปจวีตลโตอุฏฐหิตฺวา อิตฺถิ สามญฺญตา วีย โพธิสตุตสุส ปุรตุโต
จตุวา ตาต มหาปุริส อหิ ตว สมภาริ ชานามิ ตว ทกุชฺโณทเกน มม เกสา
อลิยฺนุติ อหิ เต ตทา สกุชฺชิตฺติ วิราวสเตน วิราวสหัสเสน วิราวสตสหัสเสน มาร-
ชาเล อวตุถรมานา วีย อุนฺนทิตฺวา อตุตโน เกเส ปริวตุเตตฺวา วิสขุเชสิ ฯ ตสุ
สา เกสโต อุทกํ ปติตํ ยถา คจฺจคาโสตวตฺตติ ตํ ฯ มหาปุริเสสุ ทินฺนุนฺเต สิทฺตฺตถ
มหาทานํ อุตฺตมทานนฺติ เวสฺสนุตรทาเน สมสนฺนเต ทิยฆโยชนสฺติโก **คิริเมฆล-**
หตฺติชฌเกน ปกฺขลิตฺวา ปตฺติฏฺจาสิ ฯ

มารปริสา ทิสฺวา ปลายิงฺสุ ฯ **เอตฺตกเมว นตฺถิ ฯ** **สตุตฺตชจามราทีนิ เจ**
ตตุถ วสนิ จ ปหาย มฺขสมฺขทิสฺหาหิเยว ปลายิงฺสุ ฯ **เตน วุตฺตํ ฯ** ส อินฺทเท
สงฺฆเมหิ เตหิ อิตฺถํ มหาเมเวตฺตมาเน ตทา มาโร ปาปี อิมาริ ฯ ปาปีมา อิติ
จินฺตยิ อติกกมิตฺกาโม ยํ กุมาริ วิสยํ มม สิทฺตฺตถ ตปฺสิทฺตฺถํ กริสฺสามีติ.

ดาว เทวาเปถ ภิงฺสนตโร รุสฺสพฺพหาปคณฺหิ ตาหิ ชลิตาปี วิธาวุชานิ อารุญฺห
จารุทริทํ คิริเมฆลชฺยํ จกุชฺทิตฺตสฺตโยชนมายตฺนตฺนนานา น นาย น นีลวณฺณ-
สีโร รุหายรตุโต รุวตฺตพหิโนคฺคตาโล จนาย ทาโฆฏฺฐกํ สนมฺขายุคฺคพฺพชาย
เสนาย โส ปริวฺโต วิวิธายธาย ตตุถอ ปคฺมม อติภิมรวิ รวนฺโต สิทฺตฺตถเมตฺถ อิติ
คณฺหถ พนฺธถมํ อาณาปฺสฺสิสุรคณา สหทยเนน จณฺชานิ ลุคฺคตปิจฺคป-
ปลาปยิตฺถ คมฺภริเมฆรเวสนฺนิกจกฺขุนาท์ วาตฺตจ มา ปยิตฺโต สุกฺตสุส ตสุส
กณฺณมฺปิ จีวรฺวรสฺสมาโน รมฺสฺสโน อาสิเยว จลิตฺุ ปฏฺ อนฺตโก ถสวณฺณ-
ปฺภูจิวสนฺนนิ ภภิมโฆริ วสุลํ ปวสุสยตโตทกพินฺทกมฺปิ น สกุชฺิเมตุ มตุลสุส
สมฺปกมฺปิ ทิสฺวา ตปฺพกฺตมถาปีสุทฺมฺมุไซ โส อจฺจนฺตภิมนล อจฺฉิ สมฺขชฺโล รุปา
สาณภสฺมา กุลลาวัชฺวรสฺสธารา อจฺจวปฺชชฺลิตวาลุกวสุสธารา วสุสาปยิตฺถ
สกลานิ อิมานิ ตานิ มารานุกาวพลโตนภิตอ ปคฺนตุวา ปตุวา น ปุณฺณสิทฺท-

รุกคตสนุติ กนตุมาลา คุฟปุปฏติภาวคตา ตถาปี โลกนุตเร วติมิริติ มรฺสุ ไหมริ
 มาเปถ โมหติ มิริปีหตสฺส ตสฺส เทหปฺปภาหิ สตรฺ สีสฺ ตาทิตฺวฺ ชาติ มโนรมตฺริ
 อภิทสฺสนิยามา โลกปฺปญฺชวมวโลกิยปาปณฺมโม โก โปปรตฺตวตฺตมโน คกุฏิปฺปจาโร
 อจฺจนฺตํ ภีสนวิฐูปกเวสธาริ อจฺจนฺติกฺขตฺริ ธารมสงฺคฺยหเมว จกฺกาวัฏฺ วรรตฺริ อปี
 เมฐฺปราชฺ สงฺขณฺนุทฺยนฺตุมิว ฤลกพิรกณฺฑํ วิสฺซีโต นาปี น กิณฺจึ คุณฺนากรสฺส
 กาทฺ มหฺตฺตมฺปคฺคณฺจิตฺโต ตเมตฺ คณฺตฺวา นภาณฺนุสฺมตฺตตฺตมาคฺสีฆํ วิสฺชตฺยา
 เสนาย เสลกฺฎฺยานลากฺลาปคณฺตฺวา นภสฺมาลคฺคฺพฺตํ สฺมฺหปาคตา ตฺปี ทิสฺวา
 สฺโส โกโส คณฺตฺวา ธีรฺสฺส สนฺตฺกํ ปาปฺณนาติ มเมวายปฺลลฺงโก อปฺราซีโต อิติ
 อุกฺกฺจฺหิ ปฺลลฺงกา อิติ ภาสฺสิธมฺมิตฺโต กตฺกถฺยาณกมฺมสฺส ปฺลลฺงกาตฺถายํ มารโต
 โก สกฺซีติ. ปฺวตฺโต โส อิมฺสพฺเพติ สกฺซีโน เสนายาภิมุขํ หตฺถํ ปสาเรตฺวา น
 ปาปีมา ไหมรนาเทนฺหํ สกฺซี อหํ สกฺซีติ ตายปี สกฺซีภาวํ วทาเปตฺวา ตสฺเสว
 สฺมฺทีรฺย ๕ โก เต สิทฺตฺตฺถ สกฺซีติ ๕ อถ เตน ตฺถเลน ปมเมตฺถสกฺซีโน มารนสนฺตฺติ
 สเจ ตนารตฺตเมฆาวนิกฺขนฺติ เหมวิฐฺวภาสฺสุริ นีหริตฺวา สรตฺตมฺหา จีวฺวา
 ทกฺขินฺนํกรํ ภูมียาภิมุขํ กตฺวา กสมฺมา ปาวิภูมียํ อุนฺนาเทตฺวา อิทานิ
 เนวณิสฺสทฺททาสฺตี ภูมียา มฺญฺจาปี เตรเวณกสฺเต เมฆรเว ยถา พุทฺธนาคพลา-
 นาคํ ชนฺธุสิ สฺติ ภูมิจิตฺ ทิสฺวา นีทานิ คณฺหาติ ทานิ คณฺหาติ จินฺตฺยํ สฺม-
 ภินฺนทาตฺตสฺปโป วหตฺทปฺปสฺสุทฺมฺมุโข ปหายาวุธฺวตฺถานิ ลงฺการานิ อเนกธา-
 จกฺกฺวาพวล์ ยาว สเสนาย ปลาโยสฺติ ๕

ตจฺจฺริยํ ทิสฺวา มาโร สฺวิมฺหยพฺพฺโล อโหนานสฺส วิเสโส อโหนานาสฺส วิปาโก
 อโหมหิทฺทิกตา สิทฺตฺตฺถกฺมารสฺส อโหมมิฐฺมิสฺสติ ตสฺส ปฏฺจานาติ ปสฺสิต-
 ปสาทภริตทโย **สพฺพาวุธฺวาน อหฺเทตฺวา พานฺุสฺส สฺมิณฺชิตฺวา**^๑ นมฺสฺส
 มาโน อหา ๕

นโม เตปฺริสา ชณฺณา

สเทวกสมฺมี โลกสมฺมี

ตฺวํ พุทฺโธ ตฺวํ สตฺถา

ตฺวํ มนฺุสเย เจโกติณฺุณ

นโม เต ปฺริสฺตฺตม

นตฺถิ เต ปฏฺิพฺคฺคโล

ตฺวํ มารยาภิมุขนิ

ตาเรสิ มํ ปชนฺติ ๕

^๑ ตรงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชิตชิโนรส (๒๕๓๗: ๑๐๐) ว่า “สพฺพาวุธฺวานิ อหฺเทตฺวา พานฺุสฺส สฺมิณฺชิตฺวา”

โพธิสัตว์ โทเมติ ฯ เตเนว ปสาเทเน อนาคโต ปจเจกพุทโธ ภวิสสติ ฯ เอว
 มาโร โพธิสัตว์เต เณเมตวา สกจามเมว อคมาสิ ฯ C=C C=C ฯ

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๔ หน้า ๒๑-๒)

ในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน พรรณนาว่า

ค้นว่าโพธิสัตว์เจ้าว่าอันแล้ว อันว่านางแผ่นดินอันเป็นเจ้าที่ค้ำบอดจักทรงอยู่
 ได้ ด้วยอานุภาพะบุญสมภารแห่งพระโพธิสัตว์เจ้า นางธรรณีจึงกล่าวว่า ข้าครู้
 จิมเจาคูดีหลีแล ผมแห่งข้าค้ำยังเป็ยะยังชุ่มด้วยน้ำอันเจ้าคุณหากขยายดหมาย
 ทานวันนั้น ข้าครู้ค้ำเป็นสักขีแก่เจ้าคุณแล ผมแห่งข้าค้ำยังเป็ยะยังชุ่มด้วยน้ำอัน
 เจ้าคุณหากขยายดหมายทานวันนั้น ข้าครู้ค้ำเป็นสักขีแก่เจ้าคุณแล นางธรรณีว่าอัน
 แล้ว คร้องให้พอร้อยที่พันที่หมื่นทุกแสนที่ เป็นต้นจักหื้อครอบงำยังหมู่แห่งเสนา
 พรยามานตนนั้น หื้อก้องดังสนั่นหวั่นไหวไพเราะมากนักแล ที่นั้น นางธรรณีค้ำจึง
 กำเอาข้อมผมแห่งตนแล้ว ครูดหื้อน้ำไหลหลังถึงตกแต่ผมนางนั้น ค้ำไหลไปเป็น
 ดั่งน้ำแม่คงคานั้นแล

พรยามานค้ำว่าแก่พรโพธิสัตว์เจ้าว่าดังนี้ ดูราเจ้าสิทธัตถะ มหาทานแห่งเจ้าคุณ
 เป็นอันประเสริดนักดีหลีแล เจ้าคุณได้หื้อทานมีมากนักแท้แล พรยามานว่าอันแก่โพ
 ธิสัตว์เจ้าแล้ว ส่วนข้างศิริเมฆละตัวนั้นค้ำหื้อเข้าทังสี่แล้ว ค้ำยังขงขึ้น
 แล้วไหว้พรพุทธเจ้าหันแล หมู่มานทังหลายค้ำเลงหันข้างค้ำหื้อเข้าขึ้น ค้ำ
 เล่นหนีไฟในทิศต่างๆ บ่ทันว่าจักหาหนทางแล หมู่เสนามานทัง
 หลายค้ำละเสยงฉัดขู่ค้ำจามอนทังหลาย แลเครื่องเขาระข้ายลาย
 คำผ้าแผ่น ค้ำละห้อมเสยงเล่นหนีไฟ ทัดของหน้าพรโพธิสัตว์เจ้า บ่ถ้าว่า
 จักหาหนทางแล

เหตุตั้งอัน อาจามเจ้ากล่าวคาถาดังนี้

อินุทเทว สงฺฆมหาเต อิตฺตม หามเหวตฺตนโต

ตทา มาโร ปาปมา ตฺ อถมตฺกาตฺกาโม ยํ กุมารโ วสติ

โพธิสัตว์เจ้าอันจักได้เป็นพรพุทธเจ้าในวันอันพรยามานรบอันยังนั่งอยู่ด้วย
 ปรกานตั้งอัน อันว่าข้างศิริเมฆลมีกำลังอันกล้ามากนัก ค้ำแล้วค้ำตั้งอยู่ด้วย
 หัวเข้าทังสี่ มีหน้าเป็นผางร้ายมากนัก ค้ำเส้าหม่นหมองเสยงแล้ว เป็นต้นฟุ้งหาก

ถอนเอาเขี้ยวออกเสียอันหาพิสไปได้ หาดัณหาปได้ อันจักตอดค้หาปได้แล
 พยายามค้ลวดลเสียอาวุธอันนั้นแลผ่าฟันเครื่องประดับมันค้ละเสียแล้ว มัน
 ค้เล่นหนีไพหาหมูเสนาแห่งมัน หนีไพตราบต้เท่ารอดขอบจักรวาฬิพื้นคมีแล

มาโร อันว่ามาราธาตุนั้น มันเลงหันแล้วยังอันปุนอัสสจรัยปุนังตมากนัถ
 มันมีหัวใจอันยินดีนัถ อันห้เติมไฟด้วยปสาทะ ความชมชื่นยินดีค้ล็กเลินยกยั
 มันค้กล่าวว้ดงนี้ ทานสุส วิเสโส อันว่าเจ้าสิทธัตถะอันได้ก้ทำบุญห้ทานเป
 อันวิเสสมากนัถคมีแล เจ้าคู้อันได้ห้ทานนี้เปอันปรเสียดยังนัถแล อโห อจจรัย
 เปอันอัสสจรัยควนังตแท้แล ทานสุส วิปาโก อันว่าผลอันได้ห้ทานนี้ อโห
 เปอันอัสสจรัยแท้แล มหิทธิโก มีภาวะอันได้ก้ทำยังบุญพุทธานุภาพมีมากนัถ
 แห่งเจ้าสิทธัตถกุกุมา อโห ค้เปอันอัสสจรัยแท้แล อันว่าความอันมกอัน
 ปรารถนาแห่งเจ้าสิทธัตถะ อันพ้าเพงบารมีร้า ๓๐ ทัดค้ห้แล้วยังค้าปรารถนาแห่ง
 เจ้าสิทธัตถะ ค้บ้วรวนปางนี้ด้วยอันห้ทานแท้แล พยายามว้าอันแล้ว **ค้ละ**
ทอดยังอาวุธเสียแล้ว พยายามค้คู้มายังแขนอันได้พัน ๑ แล้ว ค้บ้อม
หัวลงแผ่นดินแล้ว ค้ยกยัมีใส่ไว้เหนือหัวตนแล้ว ค้กล่าวคาถานมัสสกา
 นให้ว้ว้ดงนี้

นโม เต บุริสชฌณ

นโม เต บุริสสุตตม

สเทวกสุมี โลกสุมี

นตฺถิ เต ปฏฺฐิคุคฺโค

ตุวํ พุทฺโธ ตุวํ สตุถา

ตุวํ มาราภิภู

ตุวํ อนุสเย เจโก

ตาเรสิ มํ ปทํ

ดงนี้ บุริสชฌณ ช้าแห่งเจ้าคู้ตนเปผู้ชายตนปรเสียดยังนัถ กิริยาอันไหวแห่ง
 ช้านี้ค้ไหวเจ้าคู้แล้ว ช้าค้ข้สมมาเจ้าคู้จ้งนัถกั้น เจ้าคู้จ้งขมายังโหดทังมวน
 แก้ช้าจ้งนัถกั้น ปฏฺฐิคุคฺโค บุคคคผู้ใดจักเพียงจักเทียมก้บด้วยเจ้าคู้บ้มีได้
 โลกนี้ก้บด้วยทังเวทโลกแล ตุวํ อันว่าเจ้าคู้ได้เปพรพุทธเจ้าแล้ว ค้จักได้ตรัสรู้
 ยังสัจจัมมทังส้แล้ว ค้จักได้สั่งสอนหมู่ตนแลเทพดาทังหลายมากนัถแล เจ้า
 คู้ตนปรเสียดยังนัถอันปรจนแพ้มาทังหลายแล้ว เจ้าคู้ตดเสียแล้วยังอานุสยะ
 ๗ ปรกานแล้ว ได้ช้ามพันจากยังฟองน้ำสมุทท คี้ว่าโสมสงสาน ๔ ปรกาน
 ด้วยตนแล้ว ทินี้ จักยังหมู่ส้ดทังหลายอันมีในโลกนี้ เจ้าคู้จ้งห้ช้ามพันโสม
 สงสานเล่าเทอะ พยายามค้โถมนคุณบรมโพธิส้ดเจ้าแล้วดงนี้ พยายามตน
 นี้ยังจักได้เปพรปัจเจกพุทธเจ้าตน ๑ ในกาลอันจักมาพายหน้าด้วยมีจิตต

ปลาตะยีนดีแห่งพรพุทธเจ้านั้นคมีแล พรายามานโถมนคุณแห่งโพธิสัตว์เจ้าแล้ว
 ค่เมื่อสูที่อยู่แห่งตน คมีวันนั้นแล

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๕ หน้า ๔๔-๔๕)

**ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยพรรณนาตรงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา และ
 ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนไว้ดังนี้**

ตทา ในกาลเมื่อนั้น วสุนุทธา วนิตา อันว่านางเทพดานาริผู้ประเลิดเกิดมา
 เทียนยอรักษาแผ่นดินอันตรงโลกได้ชื่อว่านางธรรณี อสกุโกนุโต บ่อาดเพื่อจัก
 ธรงตั้งอยู่ได้ด้วยอาณาภานุสมภานแห่งโพธิสัตว์เจ้า อุกุจิติตวา ออกมาจาก
 แผ่นดินเปนปรดุจดังยั้งคนอยืนอยู่ชองหน้าแห่งโพธิสัตว์เจ้าแล้ว วตุวา จึงกล่าว
 ด้วยคำว่า ตาต มหาบุริส ตูราเจ้ามหาบุริสตนประเลิด อหิ อันว่าผู้ข้า ชานามิ กั
 ฐู ตว สมุภาวิ ยังบุญสมภานแห่งเจ้ากุกแล มม เกสา อันว่าผมแห่งข้า อลุลิยนุติ
 กัยังชุ่มราชบำเชียเปยะปะยะ ตว ทกุชิโณทเคน ด้วยน้ำหลังหมายทานแห่งเจ้า-
 กุกนั้นแล อหิ อันว่าผู้ข้า สกุขิมิ กัเปนสักขีแก่เจ้ากุก

ตทา ในกาลเมื่อให้ทานนั้นแล ว่าดังนั้น อุกุมาที่ตวา กัร้องเปงเลงออก วิราว-
 สเตน ด้วยเสียงอันได้แลร้อย แลพัน แลหมื่น แลแสน อวตุถมานา วีย^๑ เปน
 ปรดุจดังจักคอบงำดาอย่างหมูรีพลมานทั้งมวน ปวรวตุเตตวา^๒ แกวงไกวไปด้วย
 ผมแห่งตนแล้ว วิสชเชสิ กัวางเปงเลงไหลไปยังถ่องแถวน้ำผมแห่งนาง อุกุก-
 ปติดี อันถ่องแถวน้ำอันตคจากผมนางนั้น โสตุตตุติ^๓ กับังเกิดเปนกรแสแม่-
 น้ำอันใหญ่ไหลไปเสมอดังคุงคามหาสมุทสนั้นแล

มหาบุริส ในเมื่อมหาบุริสเจ้า สมนุเต แลพีจารย์าดูยังทานแห่งตนปางเปน
 พรญาเวสศครันด้วยคำว่า สิพุทธุตต ตูราเจ้าสีธาต มหาทานัน อันว่ามหาทาน
 สุทีนึ เปนอันให้แลดีนึก อุตตมทานัน เปนทานอันอุดมล้ำเลิศแท้ดีหลีแล เมื่อ
 มหาบุริสเจ้ารมเฟิงถึงทานแห่งตนดั่งนั้น **บันช้างคิลิเมกขลาแห่งพรญา
 มานสูงปรหมานว่าได้รับยห้ำสิบโยชน ชานุกเนน ปกุชิตวา มีหัวเข้า**

^๑ อวภูฏมานา วีย

^๒ ปวิรวภูฏิตวา

^๓ โสตุ วตุตติ

อันกต่างแขงเสี ย ไนย ๑ ว่าคร้ มขาบห้วเข่าท้ ง ๒ แล้ ว ปติฏฐาสิ ก่อยี่ น
อยู่ แล

มารปริสา อันว่าบ่าวพรญา มา นท้ งหลาย ทิสฺวา ก่ เหนยยังเหตอันนั น บ่
มี ไชย ไภยอันตายเกิดมีดังนั น ปลายิสฺ ก่ ฟ่ายหนีหันแล เมื่อนางธรรณีมี
เสี ยงแขงร้อ งดาเป นปรตุจดังฟ้าจกฝ่าห้วมาน แม้นซี้ จักหานดังไฟกั นเผาฝ่าวกั
เสี ยบชบท้าวท้ งยี่ น คั นมีนตาได้ ก่ ลูกฟ่ายเซ่ ข้าบายผิด เมื่อนานพ้ ๒ พ้ ๓
จักไปร่วมทางเดี ยวกัน ก่ บ่มีได้ ผู้ใดอ้วยหน้าไปก่า ไดคำฟ่ายไปก่า นั้น ปหาย
ก่ ละบเสี ยยังเครี องเคา หอกดาบเครี องกำ ร้ายสมคมา เสื่อผ้าหลา ม
หลายหมู่ ชพหุลุดปะเสี ยชุดเซบไปชฺชคนหันแล

มาโร อันว่าพรญา มา น ทิสฺวา ก่ เหนแล้ว ยังอา นุภาบบุญแห่งมหา สัดเจ้าเป น
อันควนอัสสจันยี่ นัก สวีคคหทยพหุโล มีห้วใจอันสังเว กมากนั ก วตุวา ก่ จีง
กล่าวว่ อโห โอนั ทานวิเสโส อันว่าทานนี้ วิเสดแท้นั ทานสส วิปาโก อันว่าผล
แห่งทานนี้ มหิทิโก มีริทธีอันมากนั กแท้นั ปตุถนา อันว่าคำปราถนาแห่งเจ้า
สิทธีตถกุมมา นนี้ สมิชฺชนิสฺสติ ก่ แท้แลว่าจักบ่ รบวณบ่ อยาแล พรญา มา นกั
รวมเพิงดังนั นแล้ ว ปสั สิตปสาทภริตหตุถโย มีห้วใจอันอิม เตมไปด้ ยวคำว่ ชม-
ชี่ ยินดีด้ ยวอันเล็กเส มออยอัยยัง บุนสมภา นแห่งโพธิ สัดเจ้า นั้น สเทตฺวา ก่ ถีบ
ทอดเสี ย สพฺพาวุธา นิ ยังเครี องอาวุธท้ งมว นแล้ ว สมฺมิญจิตฺวา ก่ ด้
มายังแข นท้ งมว นอันได้ พัน ๑ ก่ เลิกชี่ นมายังเอง ๑ ชฺชลิ น้อ มนบไปห้วโพธิ-
สัดเจ้า กล่าวเป นคาถาว่

นโม เต บุริสา ชญญา นโม เต บุริสฺสุตฺตม

สเทวกสุมิ โลกสุมิ นตฺถิ เต ปฏฺฐิปุคฺคโล

ดังนั บุริสา ชญญา ช้าแต่เจ้า กูต นเป นอาชาไนยบุริส ตนปรเสิด นโม อันว่า
กิริยาอันไห้ว เม แห่งช้า อตุถุ จงมี เต แก่เจ้า กูเทิน บุริสฺสุตฺตม ช้าแก่เจ้า กูต น
ปรเสิดกว่ ผู้ชายท้ งมว น นโม อันว่ากานอันไห้วแห่งช้า อตุถุ ก่ จงมี เต แก่เจ้า-
กูเทิน ปฏฺฐิปุคฺคโล อันว่าบุคคลผู้จัก ล้ายี่ ง เต กว่ เจ้า กูนั้น นตฺถิ ก่ บ่มี โลกสุมิ
ไนม นุสสโลกกับท้ งเทวโลกแล ตฺวั อันว่าเจ้า กู พุทฺโธ โหตุ จงเป นพระ ตฺวั อัน-
ว่ เจ้า กู สตุธา โหตุ จงได้เป นพระ ตฺวั อันว่าเจ้า กู มาลาภุมุ นิ หากเป นนั กบวด
ตนดีมี ไชยช้านะ แก่หมู่ มา นท้ งมว น ตฺวั อันว่าเจ้า กู เจโก อันฉลาดอาดไ น
มนุสส วิไลยท้ งมว น ติถุ โณ คั นว่ ได้ ช้า มพันแล้ วจากภพสงสา นยัง สัดตมา น

ทั้งโลกจงให้ข้ามพ้นโสมสงสานเทิน พรญามานนั้นก่มาเน้อมนมัสสกานไหว้สา
โถมนายองยี่ด้วยปรกานดังนี้แล้ว

โส ส่วนดั่งพรญามานตนนั้น ปจฺเจกพุทฺโธ ภวิสฺสติ กัยังจักได้เป็นพระปัจเจก
ตน ๑ ในกานจักมาพายหน้า จิตฺตปสาทสทฺธา ได้โถมนายองยี่ให้พระเจ้าเรา
นั้นแล

มาโร อันว่าพรญามาน โถเมตฺวา กล่าวเลิกเสินยี่องยี่ดั่งนี้แล้ว อคฺคฺมาสิ ก่มา
สู่ที่อยู่แห่งตนอันมีในชั้นฟ้าอันชื่อว่าปรนิมิตตวสฺสวตฺตินั้นแล

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๙ หน้า ๓๖-๔๒)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยชิน พรรณนาไว้ดังนี้

ตฺสุมิ ขเน ในชนิดบัดนั้น อันว่าแผ่นดินหลวงคบ้งเกิดเป็นนางธรรณีผู้ ๑ คมีตน
อันงามอยู่ ๑ คบู้แตกออกมาจากแผ่นดินด้วยอันเนรมิตแล้ว คมาเย็นอยู่ชอง
หน้าแห่งมหาสัดเจ้าแล้ว คกล่าวซึ่งโพธิสัดเจ้าว่าดั่งนี้ ตาต ข้าแลมหาบุริสเจ้า
ข้าแต่ มหาบุริสเจ้า อหิ อันว่าข้าคยอมรู้ยังบุญสมพานแห่งมหาสัดเจ้าอันได้หี
ทานมาทุกเมื่อชาติ อันมาก^๑ ร้อยกว่าพันกว่าหมื่นกว่าแสนแห่งกับทั้งหลายสืบ
ตามมาไฉ้ๆ ตราบที่เท่ามาถึงปางเมื่อได้เกิดมาเป็นภรรยาเวสันตรนั้นแล ได้หี
ยังสัดตคมหาทาน แลสิ่งแล ๗ ร้อยนั้น มม เกสิสา อันว่าผมหัวข้านี้คหากเป็น
สักขีแห่งเจ้าคอันหากได้หีทานนั้นแล ข้าคหากเป็นสักขีแก่เจ้าค มี สันนี้แล

สา ส่วนว่านางธรรณีผู้มีวิเสียด คันเจ้าว่าแล้วยังคำดั่งนี้ คร้องด้วยเสียงอันรัง^๒
ม่มากนัก เป็นปรดุจจดังจักครอบงำเอาข่มุเสนาโยธาแห่งพรยามานกับทั้ง
ตนภรยามานนั้นด้วยเสียงอันได้แลร้อยพันแสนนั้นแล ปวิวตฺติตฺวา นางคคียัง
ผมแห่งตนแล้ว คมากทำยังปายผมหีค้อมลงสู่แผ่นดินหันแล ในชนิดบัดนั้น
คุทุทกั อันว่าน้ำหยาดหมายทานแห่งโพธิสัดเจ้านั้น คบู้ไหลออกมาแต่แก้ผม
แห่งนางธรรณี คไหลหลังถึงตกลงมาแต่ปายผมแห่งนางธรรณีนั้น ปติวติ คไหล
ไฟด้วยแผ่นดินนั้น ดุจจดังน้ำแม่คงคาคมีหันแล

^๑ อันมากกว่า

^๒ ดัง

ตทา ในกาลเมื่อนั้น นาโค อันว่าช่างแก้วแห่งพรยามาน ตัวชื่อว่าศิริ-
เมฆารานั้น อันมีตัวใหญ่ยาวได้ว่า ๕ โยตชนนั้น คบ่อาดจักทรงตนอยู่
ครุบด้วยหัวเข่าทั้งสอง เพื่อจักก้มขาบนามสักกาน ด้วยเดชสมพาน
แห่งมหาสัดเจ้าหันแล มาริ ปรีสา เมื่อนั้นหมู่เสนาโยธาแห่งพรยามาน
ทั้งหลายอันมากนัก เขาค่หั้นยังข้างตัวนั้น ครุบยังหัวเข่าทั้งสองตั้งอัน
เขาค่พายหนีไฟสู่ทิศทั้งหลายต่างๆ เขาค่ละเสย้งเครื่องสักกทั้งหลาย คี
ว่าหอกดาบผาลานั้น เขาค่ละเสย้งเสดจัดแล พัดคำวไมไ่โล่จามมอนแล
ซึ่งทุกอันกองพายบันหัวแห่งพรยามานค่ดี ดังตัวเขาค่ สวชวางวงเสย้งผ้านุ่งผ้า
ไบกับทั้งเครื่องประดับแห่งตนเสแลแล้ว ค่พายหนีไฟไ่้ๆ แม้นว่าจักอยู่ปรหมาน
จลัดมี ๑ คบ่อาด เขาค่ขัดกันแล่นหนีลวงกันไฟไ่้ๆ トラบตู่ไ่้มาถึงจักชีพพาน
หันแล เขาคบ่อาดจักหว่ายหน้าพอกคีนมาได้ ค่เอากันหนีไฟสู่ที่อยู่แห่งตนคมี
แล

เมื่อนั้นพรยามานได้หันกิริยาากานทั้งมวนมีสภาวะปานลันนั้น ตั้งอัน มัน
คครหนึ่งใจว่าดังนี้ อิทานิ ในกาลบัดนี้ ครอยว่าจักเอายังคูกับทั้งเสนาโยธา
แห่งคูกทั้งมวนด้วยวิธีทีกำลังแห่งตน ฟิงมีบ่หย่าชาแล ว่าอัน ปลาโย ค่แล่นไฟ
กับด้วยเสนาโยธาแห่งตน トラบตู่ไ่้มาถึงครอบจักชีพพานนั้นคมีแล

ในกาลเมื่อนั้น ราชมาโรปี ส่วนว่าพรยามาน ทิสฺวา น คินว่าไ่้ยังอาสสจันทั้ง-
หลายฝูงนั้น ค่รำฟิงว่าดังนี้ อโหวตุด ด้วยมีแท้แล ทานํ นา ซึ่งว่าอันหีทานัน
มผล คมีผละอานิสงอันมากนัก มหิทฺธิโก มีริทคี่มากนัก อาดจักปรจนแพ้
ยังข้าสีกแท้แล ทานํ อันว่าหีทานันคี่อาดหีเปนนที่ฟิงแล หีตามควมไ่้แม็ก
ปรารถนาแห่งบุคคลผู้หีทานได้หีทานแท้แล เตน วุตฺตี เหยคตั้งอัน อันว่าค่า
ปรารถนาแห่งเจ้าสิทธัตถราชกุมมานัน จุงจักสมริทคี่เก้ทานทีน

โส ราชมาโร อันว่าพรยามานนั้น คมีใจเต็มไฟด้วยความยินดีในคูนแห่งมหา
สัดเจ้ามากนักตั้งอัน สาทฺเตตฺวา เขาค่ทอดเสย้งเครื่องข้าอาวุดมทั้งหลาย
จากมีแห่งตนแลแล้ว ค่ครุ้มายังมีทั้งสงแล เคล้าแขนแห่งตนได้พันทีแลแล้ว
ค่น้อมนมสگانไหวยังมหาสัดเจ้าค่กล่าวยังคาธาไปพายหน้าว่าดังนี้ วิณ
ตาโรสิมํ ปชตฺติ ดังนี้ ดูราเจ้าสิทธัตถราชกุมมาน ปุริสชภา ตนปรกอบด้วย
เซยม้งคตนปรเส็ดคว่าผู้ชายทั้งหลายในโลกนี้ทั้งมวนแล มโม มั๊กว่า นมสิ-
กาโร กิริยาากานอันขาบไหว้ เม แห่งข้า อตุถุ ค่จุงมีเก้ทานทีน ปุริสตุตฺตมํ ดูรา
ตนปรเส็ด ตฺวํ อันว่าท่าน สตุถา ตนฉลาตฺรู้โลกทั้ง ๓ ท่านจุงจักสังสอนยังคน

แลเทวดาทังหลายทีน ดูราเจ้าตนปรเสียดกว่าคนแลเทวดาทังหลาย หาผู้จัก
 เฝียบเทียบบได้ เต สิทธิ กับด้วยเจ้าคุณ พุทฺโธ เปนพรพุทธเจ้าแล้ว ตูว์ อันว่า
 ท่าน ติณฺโณ ตาเรสิ จุงจักยกออกยังสัตตโลกนี้ หี่ข้ามพ้นจากสงสานนี้ทีน อัน
 ว่าพรยามานคไหญ่ยังโพธิสัตเจ้าด้วยความสกลื่นยกยด้วยคาถาว่าตั้งนี้
 ปจเจกพุทฺโธ ภวิสติ ตั้งนี้ พรยาตนนี้คยังจักได้เปนพรปัจเจกเจ้าตน ๑ ใน
 กาลอันจักมาพายหน้า ด้วยใจอันเหลือมไสยินดีในคุณแห่งพรพุทธเจ้า
 พรหมานเท่านั้น คจักมีหมื่นชาแล มาโร อันว่าพรยามานคกล่าวสกลื่นยกย
 ยังคุณและบุญแห่งมหาสัตเจ้า ด้วยคาถาทังหลายผุ่นี้แล้ว ปกุกามิ คหนี่เมื่อสู
 ที่ยูแห่งตน คมีด้วยปรกานสนนี้ อันว่าพรยามานคบักทำแก่มหาสัตเจ้าได้
 มหาสัตเจ้าคยูตามไพสุกขสวัสดิแห่งตนคมีแล

(ปฐมสมโพธิ ไทเขิน ผูก ๒๔ หน้า ๑-๔)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยนี้มีรายละเอียดแตกต่างจากปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตวประวัติเล็ก
 น้อย คือไม่กล่าววว่าแผ่นดินบันลือเสียงกัมปนาท และบรรยายว่าน้ำทักษิณทกที่ออกมาจากมวย
 ผมของนางธรรณีทำให้เกิดน้ำท่วมซ้างศิริเมฆลและกองทัพพญามาร และไม่ได้กล่าวถึงจำนวนแขน
 ของพญามารว่ามีจำนวนเท่าใด บอกไว้เพียงแต่ว่าพญามารพนมนิ้วทั้ง ๑๐ กระทำอัญชลีแก่พระ-
 โพธิสัตว อนึ่งในตอนต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยที่ผู้วิจัยใช้มีข้อความตอนพญามารบันดาล
 ฝนนิมิตขับไล่พระโพธิสัตวให้ละหนีจากโพธิบัลลังก์แทรกเข้ามา ข้อความนี้ควรอยู่ก่อนหน้าตอน
 นางธรรณีปีบมวยผม คงเป็นด้วยคัดลอกผิดพลาด ปฐมสมโพธิภาษาไทยพรรณนาไว้ดังนี้

ธรรณีตนนั้นคยังหลุดปลาผัดบันไพมาแล้ว ดูราสแห่งเก้าแห่งตนหือเปดงน้ำ
 รินกลางตบกบังเกิดแม่น้ำอันไหญ่เปนแดงน้ำคองคานั้น นางธรรณีคมาสูกเสมือ
 ยกยบุญญสมพานแห่งพระบรมมโพธิสัตเจ้าด้วยว่าตั้งนี้ข้าแก่เจ้าคุณปางเมื่อ
 เจ้าคุณยังได้ยเปนภยาเวสันตรได้ยสรละหือยังมหาทานอันไหญ่แห่งเจ้านั้นแล ค
 เปนอุตมทานอันยิ่งอันปรเสียดมากนักรกล่าวทานทังหลายแท้ดายว่าอัน

ในกาลนั้นแม่น้ำอันไหญ่คมาถมถิบซ้างคลิริเมฆลแห่งพรยามานอันสูง
 ได้ย ๕๐ โยชนคกลาดทอยไพครบเข้าอยู่ในอยู่ในน้ำทีนคลือบได้ยหัน
 แลหือเสนาโยธาทานทังหลายอันน้ำหากมากัดไหลไพนั้นคมีแล ลาง
 พรองค์แล่นหนีในจักแล่นหนีไพเปนหมู่ ๑ หมู่เดียวไพคบมีต่างคนคต่างไพ

เสียงเข้าหันท้างเมกขราครบเข้าอยู่เปนนั่นนั้นเข้าคัสต์้านหย้านแก้วมกัณัก คน
หาของหารูหาทางคป์ได้ยัคมิแล เตน วุต์ เหตุตั้งอัน ผูกพันธคาถาอันนิพระ-
พุทธเจ้าเทศนาแก่มหาสิริบุตรเถียนเจ้าไนจริยาวิตค^๒ว่า ยา อินุท ดูราสาวิ-
บุตรเถียนเทวดาทั้งหลายอันมารักสาด้วยพรยาอินภยามมลูงมาสูงเสียบบูชา
ยังพระตถาตามักนักรตั้งอันว่า

(หิ มโย อันว่าภยามานผู้ชื่อว่าปาหิมาผู้มักบาศครนิงใจตั้งนิ เจ้าสิทธิตถะตน
นิกกล่าวว้าจักข้ามลัวพันวิไลแห่งคุณแท้แล คุณจักทำหื้อเปนนุทรายแก่เจ้า-
สิทธิตถะตนนิชแล คป์าวเอายังเสสนามานทั้งหลายเปเนบริวานเนรมเดรบทั้ง-
หลายบุรีแก้วมกัณัก บุคคลผู้ใดมีวาคะปรสเจ้า^๓เพื่อนั้น เข้ามาเกือจักซื้อเอาจัก
มาชิงเอาแท่นแก้วคุณตถาคตตแลร้องกล่าวซึ่งเสนาอามาตทั้งหลายหื้อเขา
ย่ายีเอายังพระตถคตตด้วยเสียงอันใหญ่แล้วพรยามานคเนรมเดเปนมอัน
ใหญ่แล้ว พรยามานคเนรมเดหว่าฝนเท่าแดงหินผาอันใหญ่ลูกเปเนเปียวหว่าฝน
เปือกตมทั้งหลายเพื่อบหื้อมาถูกต้อกันถับคุณพระตถาคตตาคบ่ถูกต้อได้ยัค
เกิดเปเนดอกไม้มาบูชาพระตถคตตเสียงหันแล บ่เท่าแต่นั้นเสนามานค
เนรมเดยอดไฟทั้งหลายหื้อลูกเปเนเปียวชากมาหระพระตถคตตคบ่ถูกต้อค
กายเกิดเปเนดังดอกไม้บูชาเสียงหันแล พรยามานมากทำครอบงำ
พระตถคตตหลายปรกานสนั่น คป์ได้ยัคมันคร้องกล่าวว้าแท่นแก้วลูกนิเปเน
ของเราท่าจุงลูกหนีไฟบัดนิเทือ ว่าอัน)^๔

ในกาลนั้นมหาบุริสัดเจ้าคกล่าวตอบภยามานว่า บุคคลผู้ใดเปเนสักขิมึงนั้นชา
พรยามานว่าเสนาโยธาเปเนบริวานเปเนสักขิแก่เรา วามหาปิสสเจ้ากล่าวว้าคุณค

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ มาก

^๒ ไม่เพียงแต่ปฐมสมโพธิภาษาไทลื้อ ปฐมสมโพธิอื่นอีกหลายสำนวนก็มักอ้างที่มาของคาถาว่ามาจาก
จริยาปิฎก แต่เมื่อตรวจสอบดูแล้วปรากฏว่าไม่พบ นอกจากนี้ปฐมสมโพธิหลายสำนวนมักอ้างว่าคาถาต่างๆ ที่
พระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าตรัสแก่พระสารีบุตร

^๓ ปราศจาก

^๔ ข้อความท่อนนี้ควรบรรยายอยู่ก่อนหน้าตอนนางธรรณีบีบมวยผม เข้าใจว่าเป็นเพราะคัดลอกผิดพลาด

บ่ฟังแล้วว่าอัน^๑ ภายมานกล่าวว่าคุณาสิทตตะบุคคลใดเป็นสักขีแก่ท่านนั้นชา
ว่าอัน มหาบุริสสทั้งหลายกล่าวแผ่นดินหลวงเป็นสักขีแก่คุณแล้วว่าอัน

ในกาลยามนั้น อันว่าแผ่นดินหลวงอันหราชอาณาจักรนบได้ยเปนดั่งมิบได้ยเปนดั่งมิ
จิตใจนั้น ค่เกิดเปนนางธรรณิมาเยนอยู่ชองหน้าพรหมสัดเจ้า^๒ แล้วมีรูปโพะผม
ภูเอาหมู่มานพ่ายหนีไฟเสี้ยง แม้นว่าข้างศิริเมกขรามิโห^๓ สูงได้ ๕๐ โยชนา
อันภายมานยังชื้ออยู่นั้นค่ท้าวครองเคร่าอยู่ในน้ำที่นั้น มาราชิตราดมิตนแสน
ส่ายมากนักร มีกำลังหากถอยเสเปนดั่งข้างพายสานตัวไหยอันท่านหากถ่องถา
อยู่นั้นแล้ว ยามนั้นภายมานค่ครนิงใจว่า เจ้าสิทตตะตนิ แคร่นหากมิบุญ
สมพานแท้ัน ว่าอัน ค่ชรวงเสยยังเครื่องซ้ำอาวรุสมทั้งมวนเสเสี้ยงทันแล

ในกาลเมื่อภายมานหันอสนจันอันอยู่บุนกัวมากนักร ค่ครนิงใจดั่งนิ น วิเสโส
ท่านวิเสด สิทตตะตนิค่มิผลยงกว้างขวางมิสภาวะบานสันนิ เจ้าสิทตตะ
ตนิค่เปนอันมิทธิ^๔ มากนักรแท้แล ความปรารถนาแห่งท่านค่เปนอันสมริทธิแท้
แล้วว่าอันแล้ว ค่เล็กขึ้นยังครภูมิอสิบนิ้ว **ครนมนอบนานามาสกาณ**
ไหว้พระบรมมโพธิสัดเจ้าแล กล่าววา นโม เต บุริสชญา ตนยั้งปรเส็ดกว่า
ผู้ช่ายทั้งหลาย นโม มวา นมสิกลโล กิริยาอันไหว้เมแห่งเข้าอตุ จงมิเจ้าคูปุริสตม
ตนอุดมกว่าผู้ช่ายทั้งหลาย โลกสุมี ไนลวันนิ สภาวะอันกับด้วยเทวลับุคคลผู้
ใดเกิดมาไนลวันนิเท่าสาลัคค่เสมื่อดังเจ้าคู้ค่หราบได้ยแล เจ้าคู้ได้ยตรัดปรายา
สัพพัญญูเปนพระตนปรเส็ดเปนคู้แก่คนแลเทวดาทั้งหลายที่น เจ้าคู้ตนปรเส็ด
อันปรจนแก่ย้งมานทั้งหลายเจ้าจลาตองอาดพันวิไลแก่คนแลเทวดาทั้งหลาย
เจ้าคู้ตนปรเส็ดข้ามพันจากมยาสมุททสกอนชื้อว่าโอชวตสงสานหื้อถึงฝั่งน้ำ
เบิกหน้า คือว่าเนรัพพานแท้บ่สงไสชแล

เอว มาโร โพธิสโต เมเนตุเม สาทิติ อาคเต ปเวกแก ภาวิสติ เอว มาโร โพธิ-
สโตเมตวา สพพญ์ อูอุปมิตีส่วนพรย^๕ ตนนั้นค่มาสูงเสมื่อยกยั้งวันณนาบุญ

^๑ ในต้นฉบับจารข้อความต่อไปนี้ซ้ำ “พระพุทธเจ้าว่ากล่าวตอบพยามานว่าบุคคลผู้ใดเป็นสักขีมีงั้นชา
พยามานว่าเสนาโยธาเปนบริวารนสักขีแก่เราว่า มหาบุริสเจ้ากล่าวว่าคุณบ่เก็กแล ว่าอัน”

^๒ พรหมสัดเจ้า

^๓ หัว

^๔ มิทธิ

^๕ พรยา

สมพานแห่งพระบรมมโหฬารเจ้าประหมานเท่านี้ ปญฺสทฺธ อ้นอ่อนน้อมมาก
นัก เตชบุณยึ่งนาคัยจักได้ยเปนพระปลอกเจ้าตน ๑ พายหน้าชแล ปรกาน ๑
คเปนอันมักใคร่ได้ยแทนแก้วลูกนิปรเส็ดอญุ่ใจติดด้วยนิเมดลวดจักได้ยเปน
พระบรมมโหฬารเจ้าตน ๑ อ้นจักมาพายหน้าคมิชแล ภายมานตนนั้นได้ยมา
นบครบยำแยงสูงเสมื่อยกยั้งบุรีสมมาน^๑ พระบรมมโหฬารเจ้าไปได้ย
ตรัดปรยาสัพพัญญูเปนพระเทือ คจักได้ยช่วยยงผลบุญยึ่งนิตราบตู่เท่าได้ย
เปนพระบรมมโหฬารเจ้าพายหน้าปายชแล บุคคลผู้ใดได้ยวิญญาสูงเสมือ
ยกยพระพุทฺธเจ้าว่าอ้นคจักได้ยช่วยผลอนิสงได้ยแสนกับดาบ่ห่อนว่าได้ย
ต้องสักชาติชแล ปามาโก ภายมานอญุ่บักกตติคั้นว่าสูงเสมือยกยั้งคนพระ-
พุทฺธเจ้าแล้ว คร้องเรกเอายงสบริวานแห่งตนขึ้นเมื่อสู้ชั้นฟ้าบรินิมิตตคสวดี
อ้นเปนทืออญุ่แห่งตนคมีวันนั้นแล

(ปฐมสมโพธิ ๓๒๕ ผูก ๗ หน้า ๑๓-๑๔)

มีข้อควรสังเกตประการหนึ่งว่า ในตอนนางธรรณีบีบมวยผมนั้น ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิ
สัตว์ประวัติบรรยายว่าพญามารยอมแพ้แก่บารมีของพระโพธิสัตว์และกล่าวคาถาสรรเสริญบารมี
ของพระองค์ พญามารประพฤติเช่นนี้จึงได้อานิสงส์จะได้บังเกิดเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต
เห็นได้ชัดเจนว่าผู้ผูกโครงเรื่องปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติจงใจให้ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์-
ประวัติสามารถจบเรื่องได้สมบุญเมื่อพระโพธิสัตว์ได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า และไม่ต้องการ
บรรยายเรื่องพญามารคอยติดตามพระพุทธเจ้าเพื่อหาช่องมัดพระพุทธเจ้าในอนาคตวิสัยอำนาจ
รวมทั้งไม่ต้องการกล่าวถึงเรื่องพญามารมาทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าบรินิพพาน รวมทั้งมา
รังควานในพิธิสมโภชพระธาตุของพระเจ้าอโศก อย่างที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกา ผลการผูก
ลำดับเรื่องใหม่ดังกล่าว ทำให้ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติมีเอกภาพเป็นอย่างมาก แม้ว่าจะ
ขัดกับเรื่องทีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาก็ตาม เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับปฐม-
สมโพธิกา ผู้อ่านอาจตั้งข้อสงสัยว่า เมื่อพญามารยอมแพ้ในลักษณะศิโรราบแก่พระโพธิสัตว์ดังที่
ปฐมสมโพธิกา (๒๕๓๗: ๑๗๓) บรรยายว่า “แลพระยาวัสวดีมาร โภมนการพระคุณพระมหา
บุรุษราชด้วยจิตประสาทเลื่อมใส” อีกทั้งในคาถาที่พญามารสรรเสริญบารมีของพระโพธิสัตว์ก็มี
ความบรรยายว่า พญามารได้นมัสการพระโพธิสัตว์พร้อมทั้งไตรทวารดังนี้ “ข้าแต่พระองค์ผู้ปริสา
ชาในยชาติเป็นอุดมบุรุษราชในโลกนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายวันทนาการชูลีพร้อมด้วยทวารทั้ง

^๑ สมภาร

๓ คือกายวลิมในประณามประณมในบทพงกชยุคคลบาท” (ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑๗๓) เช่นนี้แล้ว เหตุใดในปฐมสมโพธิกถาจึงยังเล่าว่าพญามารคอยหาช่องมัดพระพุทธเจ้าให้อยู่ในอำนาจอีก เมื่อไม่สำเร็จก็เสียใจ และมีได้ทักทานที่ธิดาของตนจะมายั่วยวนพระพุทธเจ้า ทั้งยังทูลให้พระพุทธเจ้าเข้าสู่ห้องพระนิพพาน และยังมีมารังควานภายหลังที่พระพุทธเจ้าบริณิพพานไปนานแล้วอีก แม้ว่าปฐมสมโพธิกถาจะได้รับยกย่องว่าเป็นพุทธประวัติที่สมบูรณ์ แต่เมื่อพิจารณารายละเอียดบางประการแล้ว ก็จะมีข้อขัดแย้งในเชิงตรรกะดังได้แสดงมา

ในนิทานกถาซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าเป็นพุทธประวัติฉบับหลักที่ทั้งผู้แต่งปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเป็นผู้แรกและสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสใช้เป็นปกรณ์อ้างอิงหลัก มิได้บรรยายไว้ว่า พญามารยอมแพ้แก่พระโพธิสัตว์ กล่าวแต่เพียงว่า พญาช้างคีรีเมฆลี้คุกเข่าลง และกองทัพมารก็แตกพ่ายกระเจาไป ดังนั้นในนิทานกถาจึงเล่าว่าภายหลังที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พญามารจึงคอยหาช่องผูกมัดพระพุทธเจ้าให้อยู่ในอำนาจ และเล่าเรื่องธิดาทั้ง ๓ ของพญามารมายั่วยวนพระพุทธเจ้า พิเคราะห์ดูก็เห็นว่า นิทานกถาก็ไม่ปรากฏข้อขัดแย้งเหมือนดังที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยคิดว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสคงจะทรงทราบว่าบางตอนของปฐมสมโพธิกถามีข้อขัดแย้งกันอยู่ แต่คงทรงเห็นว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย ในขณะที่เรื่องราวตามปรากฏเป็นมรดกต่อกันลงมานับแต่ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติต่อลงมาถึงปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติจนถึงปฐมสมโพธิกถาของพระองค์นั้น น่าประทับใจกว่า จึงทรงรักษาเรื่องพญามารถวายนมัสการพระโพธิสัตว์ภายหลังที่พ่ายแพ้แก่ทานบารมีของพระองค์ไว้ รวมทั้งรักษาคำอธิบายถึงผลานิสงส์ของพญามารว่าจะได้เป็นอนาคตปัจจุเจกพุทธเจ้าที่ได้กล่าวคาถาสรรเสริญบารมีของพระโพธิสัตว์ไว้ด้วย อนึ่งในปฐมสมโพธิกถาปริเฉทमारพันธะ พญามารได้กล่าวสรรเสริญพระพุทธรูปคุณและแจ้งความปรารถนาขอถึงพุทธภูมิในอนาคตกาล

ตอนอื่นๆ ของปฐมสมโพธิกถากับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติก็เป็นไปในลักษณะเดียวกับตอนพระโพธิสัตว์ประสูติและตอนนงนารถณีปีบมวยผมดังที่แสดงมาข้างต้น คือมีโครงใหญ่เป็นโครงเดียวกัน มีรายละเอียดส่วนใหญ่สอดคล้องกัน แต่มีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกัน เนื้อเรื่องในตอนใดปรากฏหรือไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิสำนวนใดได้แสดงไว้ในตารางที่ ๘ ดังนี้

ตารางที่ ๘: แสดงเนื้อหาที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถาเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ
ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ

ทป = ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

บล = ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา

นส = ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย

ทย = ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน

บย = ปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป)

ทข = ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน

ทล = ปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อ

X = ปรากฏ

O = ไม่ปรากฏ

เนื้อเรื่อง	ทป	บล	นส	ทย	บย	ทข	ทล
พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์	X	O	O	O	O	X	O
ทำความเข้าใจพระชาติพระเวสสันดร	X	X	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ประทับในสวรรค์ชั้นดุสิต	X	X	X	X	X	X	X
อัครจรรยา ๕	X	X	X	X	O	X	X
ปัญจบุพพนิมิต	X	X	X	X	O	X	X
เทวดาทูลเชิญจุติลงมาเกิดเป็นมนุษย์	X	X	X	X	O	X	X
ปัญจมหาวิโลกนะ	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงรับคำเทวดาทูลเชิญจุติ	X	X	X	X	O	X	X
พระนางมายามีพระสุบินนิมิต	X	X	X	X	O	X	X
คำทำนายพระสุบินนิมิต	X	X	X	X	O	X	X
บุพนิมิต ๓๒ ประการ	X	X	X	X	O	X	X
อารักขาครรรภ์พระพุทธมารดา	X	X	X	X	O	X	X
ธรรมดาแห่งพระโพธิสัตว์มาตา	X	X	X	X	O	X	X
พระนางมายาเสด็จเยือนนครเทวทหะ	X	X	X	X	O	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะส่งเสด็จพระนางมายา	O	O	O	O	O	X	O
พระนางมายาพินาศ	O	O	O	O	O	X	O
พระโพธิสัตว์ประสูติ	X	X	X	X	X	X	X
ปาฏิหาริย์ขณะพระโพธิสัตว์ประสูติ	X	X	X	X	O	X	X
สหชาติของพระโพธิสัตว์	X	X	X	X	O	X	X

เนื้อเรื่อง	ทป	บล	นส	ทย	บย	ทช	ทล
เทวดาสรรเสริญ	X	X	X	X	O	X	X
พระนางมาयाเสด็จถึงนครเทวทหะ	O	O	O	O	O	X	O
กาลเทวินฤษีกระทำอัญชลี	X	X	X	X	O	X	X
พระพุทธรูปดากกระทำอัญชลี	X	X	X	X	O	X	X
นาลกะบวช	X	X	X	X	O	X	X
พิธีนามกรณ	X	X	X	X	O	X	X
พราหมณ์ทำนายพระกุมาร	X	X	X	X	O	X	X
คุณแห่งสัตว์ตนะ	X	X	X	X	O	X	X
มงคล ๑๐๘ ประการที่ฝ่าพระบาท	X	X	X	X	O	X	X
มหาปฐิสลักษณะ ๓๒ ประการ	X	X	X	X	O	X	X
คำทำนายของโกณฑัญญะ	X	X	X	X	O	X	X
ปัญจวัคคีย์ออกบวช	X	X	X	X	O	X	X
ปัญจนิมิต	X	X	X	X	O	X	X
พระพุทธรูปโปรดให้ป้องกันพระกุมาร	X	X	X	X	O	X	X
พระกุมารได้พระนามอังกิรต	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ได้พระนามว่าสิทธัตถะ	X	X	X	X	O	X	X
พระพุทธรูปจัดหานางแม่นมแก่พระโพธิสัตว์	X	X	X	X	O	X	X
พระนางมาयाสวรรคต	X	X	X	X	O	X	X
พิธีว์ปมงคล	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ได้ปฐมฌาน	X	X	X	X	O	X	X
พระพุทธรูปดากกระทำอัญชลีเป็นคำรบสอง	X	X	X	X	O	X	X
สระโบกขรณี	X	X	X	X	O	X	X
พระอินทร์โปรดให้พระเวสสุวรรณช่วยสรเสระโบกขรณี	X	X	X	X	O	X	X
ปราสาท ๓ หลัง	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์แสดงศิลปวิทยา	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์เสวยสุขอยู่ในปราสาท ๓ หลัง	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์เสด็จประพาสอุทยาน	X	X	X	X	O	X	X
เทวทูต ๔	X	X	X	X	X	X	X
พระเวสสุวรรณตบแต่งพระโพธิสัตว์	X	X	X	X	O	X	X
ราहुลประสูติ	X	X	X	X	O	X	X
ราहुลได้พระนาม	X	X	X	X	O	X	X
นางกัสาโคตมีชมพระโพธิสัตว์	X	X	X	X	O	X	X
นางสนมบำรุงพระโพธิสัตว์	X	X	X	X	O	X	X

เนื้อเรื่อง	ทป	บล	นส	ทย	บย	ทข	ทล
พระโพธิสัตว์ทรงตื่นบรรทมกลางดึก	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นภริยาไม่สำรวมของเหล่า นางนัการคนตรี	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงเบื่อหน่ายโลกีย์สุข	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงตัดสินใจออกผนวช	X	X	X	X	O ^๑	X	X
พระโพธิสัตว์เสด็จทอดพระเนตรราหูล	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ นายฉันทะ ม้ากัณทกะรำพึงจะกระโดดข้าม กำแพงนครกบิลพัสดุ์	X	X	X	X	O	X	X
เทวดาเปิดประตูกำแพงพระนคร	X	X	X	X	O	X	X
พญามารห้ามพระโพธิสัตว์ออกผนวช	X	X	X	X	O	X	X
แผ่นดินหมุนเป็นจักรให้พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรนคร กบิลพัสดุ์	X	X	X	X	O	X	O
เทวดาอำวยพร	X	X	X	X	O	X	O
เทวดาบูชา	X	X	X	X	O	X	X
เสด็จถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงตัดพระเมาลี	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงเสียดพระเมาลี	X	X	X	X	O	X	X
พระอินทร์นำพานมารับพระเมาลี	X	X	X	X	O	X	X
ปฏิบัติการพรหมนำอัฐบริวารมาถวาย	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์โปรดให้นายฉันทะนำม้ากัณทกะกลับพระ นคร	X	X	X	X	O	X	X
นายฉันทะของบวชตามเสด็จ	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงขู่ว่าร้ายนายฉันทะหากไม่กลับคืนพระ นคร	X	X	X	O	O	O	X
ม้ากัณทกะถึงแก่กาลภริยา	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์เสด็จไปตามลำพังเป็นครั้งแรก	X	X	X	X	O	X	X
เสด็จถึงนครราชคฤห์	X	X	X	X	O	X	X
ชวานครราชคฤห์ชื่นชมความงามของพระโพธิสัตว์	X	X	X	X	O	X	X
พระกระยาหารมื้อแรกหลังจากที่ทรงออกผนวช	X	X	X	X	O	X	X
ได้พบพระเจ้าพิมพิสาร	X	X	X	X	O	X	X

^๑ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป) กล่าวโดยย่อแต่เพียงว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ได้เห็นเทวทูต ๔ ก็ทรงสละราชสมบัติออกผนวช ณ ริมฝั่งแม่น้ำอโนมา

เนื้อเรื่อง	ทป	บล	นส	ทย	บย	ทข	ทล
พระเจ้าพิมพิสารเสนอเวนนครให้กึ่งหนึ่ง	X	X	X	X	O	X	X
พระเจ้าพิมพิสารทูลอาราธนาให้เสด็จนครราชคฤห์ภายหลังที่ทรงตรัสรู้แล้ว	X	X	X	X	O	X	X
ศึกษาในสำนักกอาฬารดาบสและอุทกดาบส	X	X	X	X	O	X	X
ปัญจวัคคีย์เฝ้าอุปัฏฐาก	X	X	X	X	O	X	X
ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา	X	X	X	X	O	X	X
มหาปฐิสลักษณ์ละเลือนหาย	X	X	X	X	O	X	X
เทวดาบอกข่าวพระพุทธบิดาว่าพระโพธิสัตว์ถึงแก่กาลกิริยา	X	X	X	X	O	X	X
นายโคบาลติดเตียนพระโพธิสัตว์	X	O	O	O	O	O	O
พญามารขอให้พระโพธิสัตว์ทรงเลิกการบำเพ็ญทุกกรกิริยา	X	X	X	X	O	X	X
พระอินทร์ตีตพิน	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงยกเลิกการบำเพ็ญทุกกรกิริยา	X	X	X	X	O	X	X
ปัญจวัคคีย์ทอดทิ้งพระโพธิสัตว์	X	X	X	X	O	X	X
นางสุชาดาบวงสรวงเทวดา	X	X	X	X	O	X	X
นางสุชาดาเตรียมข้าวมธุรปายาส	X	X	X	X	O	X	X
นางสุชาดากระทำพิธีปริวรรต	X	X	X	X	O	X	X
นางสุชาดาหุงข้าวมธุรปายาส	X	X	X	X	O	X	X
ปัญจมหาสุบินนิมิต	X	X	X	X	O	X	X
นางสุชาดาถวายข้าวมธุรปายาส	X	X	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงลอยถาดทอง	X	X	X	X	X	X	X
พญากาลนาครู้ว่าพระพุทธเจ้ากำลังจะบังเกิดขึ้นในโลก	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์เสด็จเข้าสู่ป่าไม้รัง	X	X	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์เสด็จขึ้นสู่วิถีบัลลังก์	X	X	X	X	X	X	X
โสณิยะถวายหญ้าคา	X	X	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงตั้งสัตยาธิษฐานก่อนเสด็จขึ้นสู่วิถีบัลลังก์	X	X	X	X	O	X	X
เทวดาบูชาเมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จขึ้นสู่วิถีบัลลังก์	X	X	X	X	X	X	X
ผจญธิดาพญามาร	X	X	X	X	O	X	X
ผจญพญามารและกองทัพมาร	X	X	X	X	O	X	X
เทวดาพากันหนีหาย	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ขอทศบารมีช่วยปกป้อง	X	X	X	X	O	X	X

เนื้อเรื่อง	ทป	บล	นส	ทย	บย	ทช	ทล
พญามารทำร้ายพระโพธิสัตว์ด้วยท่าฝน ๙ ชนิด	X	X	X	X	O	X	X
พญามารขว้างจักรใส่พระโพธิสัตว์	X	X	X	X	O	X	X
พญามารตู่เอาโพธิบัลลังก์	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์อ้างนางธรรณีเป็นพยาน	X	X	X	X	O	X	X
นางธรรณีบีบมวยผม	X	X	X	X	O	X	X
กองทัพพญามารถูกกระแสน้ำพัดพาไป	X	O	O	O	O	O	O
กองทัพพญามารประลาดหนี	X	X	X	X	O	X	X
พญามารยอมแพ้	X	X	X	X	O	X	X
พุทธพยากรณ์ว่าพญามารจักได้เป็นพระอนาคตพุทธเจ้า	X	X	X	X	O	X	X
เทวดานูชาภายหลังที่ทรงชนะพญามาร	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ได้บุพเพนิวาสานุสติญาณ	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ได้ทิพพจักขุ	X	X	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาปฏิจสมุปบาท	X	X	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์เปล่งอุทานคาถา อเนกชาติสังสาร	X	X	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์ในจัมมเจติยะ	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้าพิจารณาพระไตรปิฎกในรัตนฆรเจติยะ	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้าประทับ ณ อชปาลนิโครธ	X	O	O	X	O	O	O
พญามารขีดเขียนแผ่นดิน	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้าประทับควงไม้มุจลินท์	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้าประทับควงไม้ราชายตนะ	X	O	O	X	O	O	O
นายพาดินช ๒ พี่น้องถวายข้าวสัตตตุ	X	O	O	X	O	O	O
ท้าวจตุโลกบาลนำบาตรมาถวาย	X	O	O	X	O	O	O
นายพาดินช ๒ พี่น้องประกาศตนเป็นพุทธมามกะ	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปประทับ ณ ควงไม้อชปาลนิโครธ	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้ามีพระทัยไปทางไมเทศนารธรรมแก่สัตว์โลก	X	O	O	X	O	O	O
สหัมบดีพรหมทูลอาราธนาให้เทศนารธรรมแก่สัตว์โลก	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้าทรงเปรียบบุคคลกับบัว ๔ เหล่า	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาผู้สมควรฟังธรรมเทศนา	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้าทรงระลึกถึงปัญจวัคคีย์	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้าทรงพบอุปกาชีวก	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้าทรงพบปัญจวัคคีย์	X	O	O	X	O	O	O
พระพุทธเจ้าทรงเทศนารธรรมจักกัปปวัตนสูตร	X	O	O	X	O	O	O
ปัญจวัคคีย์บรรลุนิเวศน์	X	O	O	X	O	O	O

เนื้อเรื่อง	ทป	บล	นส	ทย	บย	ทข	ทล
ปัญจวัคคีย์บรรลอรหันต์	X	O	O	X	O	O	O
พุทธประวัติหลังปัญจวัคคีย์บรรลอรหันต์-พระภาตุนิพพาน	X	O	O	O	O	O	O

จากตารางเปรียบเทียบเนื้อหาระหว่างปฐมสมโพธิกถากับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติข้างต้นจะเห็นว่า เนื้อความตลอดทั้งเรื่องของปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติปรากฏในปฐมสมโพธิกถา มีเพียงปฐมสมโพธิฉบับภาษาไทยเท่านั้นที่มีเรื่องเดิมซึ่งไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิฉบับใดๆ ไม่ว่าจะปฐมสมโพธิในกลุ่มเดียวกันหรือปฐมสมโพธิกถา เนื้อเรื่องที่เติมเข้าไปในปฐมสมโพธิภาษาไทยเป็นเนื้อเรื่องย่อย เมื่อเติมเข้าไปแล้วไม่ทำให้โครงสร้างใหญ่ของเรื่องเสียไป เนื้อเรื่องที่เติมเข้าไปนับเป็นส่วนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับขนาดของเรื่องทั้งหมด ได้แก่ เนื้อเรื่องที่เติมเข้าไปตอนต้นเรื่อง เรื่องมีว่าพระนางมายาจะเสด็จกลับไปเยี่ยมนครเทวทหะซึ่งในปฐมสมโพธิภาษาไทยเรียกว่า **นครเทวลังการปุระ** พระเจ้าสุทโธทนะได้เสด็จมาส่งเสด็จพระนางมายาไกลถึงโยชน์ พระนางมายารู้การณ์ล่วงหน้าว่า จะต้องถึงแก่กาลกิรียา มิได้เสด็จกลับมาเห็นพระพักตร์ของพระเจ้าสุทโธทนะอีก จึงทรงพิลาปคร่ำครวญที่ต้องพลัดพราก พระเจ้าสุทโธทนะได้เทศนาเพื่อปลอบให้พระนางมายาเห็นสังขารว่า ความตายเป็นทุกข์แน่นอนของสัตว์โลก ปฐมสมโพธิภาษาไทยบรรยายความตอนนี้อย่างนี้

ตตา ปรี พายหน้าแต่นั้น สา เทเวีย อันว่านางเทวีตนเปนแม่แห่งมหาสัดเจ้าครักสายังลูกแห่งตนนานได้สิบเดือนแล้ว บัรรวมดั่งอัน นางคมีใจมักไค้ไปสูเมืองเทวนุรานคร อันเปนเมืองพ่แม่แห่งตน ค้ไปบอกกล่าวอธธาอันนั้น หี้แจ้งแก่พรยาสิริสุทโธทนตนเปนผัวดั่งอัน นางค้ไฟสู่สำนักแห่งพรยาสิริสุทโธทนแล้ว ค้บอกแก่พรยาว่า เทว ข้าแลมหาราชาเปนเจ้า อหิ อันว่าข้า อิจุฉาปี^๑ อันว่าข้าค้มักไค้ไปเมืองลังกาบุรานคร อันเปนเมืองกรกฎพ่แม่แห่งข้าแล ราชนสมุปตติลิตวา เมื่อนั้นพรยาค้รับเอาคำแห่งนางเทวีว่า สาธุ ดีแล ว่าอันแล้วค้หี้เสนาอามาตทั้งหลายไปปรดบมคานทางดั่งอัน ค้กล่าววว่า อมจุใจ ดูราอามาตทั้งหลาย ตุมุเห อันว่าสูท่านทั้งหลาย จุงจักออกไปพายนอกเวียงกับด้วยหมียสบริวานแห่งตนแล้ว จุงจักปรดบยังหนทาง ตั้งแต่เมืองกัปปิลลพัตแห่งเรานี้ ไทตราบต้เท้าไฟถึงเทวนุตราณคณพูนเทือ

^๑ อิจุฉามิ

เมื่อนั้นอามาตทั้งหลายได้รับเอกราชอาชญาพริยาเจ้า คไพบรดับปรดายังหนทางด้วยเครื่องประดับต่างๆ คือว่าต้นก้วยต้นอ้อยคู้ค่าชิงช่าชั้นน้อยทงไซ อยู่ใยยายสงตราบข้างหนทาง แม่นว่าพายบนค้กั้งกางไฟด้วยผ้ากิดานทั้งหลาย อันปรเส็ดควนค่าแล้ว ยังครพวงดอกไม้คัณธของหอมต่างๆ ค้หัลห้อยย้อยไวยสงตราบข้างหนทางแล เร็รายไฟด้วยคัณธของหอมทั้งหลาย ด้วยมัดคานหนทางไพรอดทุกแห่งบัวรวมวนหันแล คันว่าประดับแล้วบัวรวมวนดั่งอัน คไพบอกแก่พริยาหันแล

อด ในกาลานั้น คันว่าถึงเซยยมังคลอันปรเส็ดวันดีแล้ว ราชา อันว่าพริยาค้หีนางขึ้นชีสีวิกายค่าแหล้มปรเส็ดอันประดับดีแล้ว ค้จึ้นนำไฟสุ่รดแหล้มปรเส็ดมหารี ไหยอันควนแก่ท้าวพริยาตนไหย่ อันว่ารดแหล้มนั้น อันมีกัจจันแล้วด้วยแก้ว ๗ จำโพวก อันงามไฟด้วยมล้าแก้วสินธุวาต ตัวอันมีกำลังพันนักเสม็ดังลมนักแล อันว่าม้าทั้งหลายฝูงนั้น มีตัวอันบัวรสุด มีตาอันเขียวงามเปดั่งแก้วมณีนั้น อันพริยาสิริสุทโธธนมหาราชาหากห่างแต่่งแล เพื่อห้สมแก่ความแลนางเทวีหันแล เตน วุตตี เขียดดั่งอันผูกพันธนคาถา อันพรพุทธเจ้าห้เทศนาแก่ภิกขุว่า ทสมเสสนมิต ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย สภา เทเวีย ส่วนนางเทวีตนนั้น คันว่าทรงคัพภได้สืบเด็อนบัวรวมวนแล้วดั่งอัน ค้จักควนปรสูดได้ยังลูกในกรกุนพ้แม่แห่งตนดั่งอัน คไพบอกแก่พริยาว่าดั่งนี้ เทว ช้าแหล้มหาราชเปนเจ้า อหิ อันว่าช้านี้ค้มีคัพพหากแก่แล้ว ช้าค้จักเมื่อสู่เมื่อองพ้แม่แห่งตนช้าดีหลีแล

ตทา ในกาลเมื่อนั้น พริยาสิริสุทโธทนครับเอาค่าแห่งนางเทวีว่า สาธุ ดีดีแล้วว่าอันแล้ว พริยาค้ตั้งยังภริยามัณณอากาศนังมวนแล้ว อันจักไฟนั้นค้ห้บัวรวมวนแล พริยาค้ถามยังพริยาทั้งหลาย ๕ คนนั้น ค้ที่แดง^๑ดูยังกาลอันควนไฟหันแล ตทา ในกาลเมื่อนั้น ราชา อันว่าพริยา อุปลถิตวา ค้ลูกด้วยตนโอโรปปีตวา ค้จุงเอามีนางเทวีด้วยมีแห่งตนแล้ว ค้ลงไฟจากปราสาทไม้จันแล้ว ค้ไปสุ่รดแหล้มปรเส็ดยั้งนัก พริยาค้นั่งเหนื่อแท่นแก้วอันไหย่ อันมีในรดแลนำไฟหันแล

^๑ เแดง

ตทา ในกาลเมื่อนั้น อันว่านางเรื่อนหลวงทั้งหลายแลกุมมารีหนุ่มทั้งหลาย คได้หมีนคนแสนคน คมาแวดล้อมล้อมเป็นบริวารรอดทุก้าทุกพาย ตั้งแต่ตื่นรอดหลับปรเสฏฐุนั้นไฟหั้นแล ตโต ถัดแต่นั้น อันว่าเสนาสีจำพวก คเอากันถึเคื่องอวรุ มาแวดล้อมเป็นบริวารหั้นแล

ราชา อันว่าพฤษาสุโททนมหาราชานั้นคมาเวียน^๑แก่พฤษาตนเป็นน้องแล้ว ยังบ้านเมืองราชสัมบัติบ้านเมืองไวยถ้ำตน คหื้ออยู่รักสาดี บหีเป็นสถานแก่ราชไก^๒ไทยใจไทยหั้นแล ในเมืองมณณอากาศอันจักไพบัวรวมแล้วตั้งอัน

ยามนั้น อฎฐสินธุวา อันว่ามล้าสินธุแปดตัวนั้น คมาช้อนเอาแอรอดด้วยครีแห่งตนเสแล้ว คลากนำไฟด้วยอากาศนหนอันดีหั้นแล เทเวปี ส่วนว่านางเทวีคั่งอยู่เหนื่อรอดหลับปรเสฏฐุกับด้วยพฤษา นิภุมิตวา คออกไฟสู่นทางหลวงอันประดับดีนัก ด้วยเสียงตริยมนตริทั้งหลาย อันคนทั้งหลายหากดีนั้น มีเสียงอันมีนั้น ม่วนโพระมากนัก เป็นปรดุจจตั้งเสียงอันดังในน้ำแม่สมุดนั้น นางคไฟด้วยยัสสบริวารอันมากนัก อโหสิ คมีแล

สมบุโต กาล ในกาลาเมื่อไฟรอดไฟถึงยังหนทาง ปรหมานว่าได้กึ่งโยดชน ๑ คีว่าสีพันवादั่งอัน นางเทวีคัจจจาซึ่งพฤษาว่า เทว ช้าแต่่มหาราชเป็นเจ้าอหุมปี ส่วนตนช้าอันจักไฟสู่มแม่แห่งช้า เพื่อจักปรสูดลูกสินนั้น อันว่าบาบอันไดในกานเมื่อก่อนนั้น อันช้าหากกทำมาแต่พายหลังนั้นคดี กำอันเป็นบาบแท้ตั้งอันคดี บัดนี้ผู้ช้าคจักได้ปากด้านเจียรจากับด้วยมหาราชเป็นเจ้าแล ปาปกมม อันว่าบาบกัมมอันนั้น ผิแลมียังบหีก่าแห่งช้า เมื่อช้ายังปรกอบชีวิตอยู่ฉนี้ ช้าคจักได้ปากด้านจารจากับด้วยมหาราชเป็นเจ้าชาแล เขียดตั้งอันมหาราชเป็น^๓อย่าได้น้อยใจด้วยอันจักไฟแห่งช้าบัดนี้เทือ ตูว์ อันว่ามหาราชเป็นเจ้า ลุงจักรักสาคีนจากช้าไในที่นี้เทือ อธิบายว่านางจักไฟหื้อพฤษาอดโทสตนเสแก่ช้า พฤษาคคกกล่าวว่ดั่งนี้ ภาทุเท ดูรานางเทวี ตั้งแรกแต่กาลนี้ไฟคอย อันกทำอาวาวหิวาหมังคลแห่งราชทั้งสอง^๔ ตราบแต่เท่าถึงกาลบัดนี้ ชีว่า

^๑ เวณ

^๒ ไพร

^๓ มหาราชเป็นเจ้า

^๔ เราทั้งสอง

ทั่วอันเกิดด้วยตนด้วยใจแห่งข้า พรหมานมีน้อย ๑ ค่ำหาบได้มีได้แล การเน
 ไนเมื่อเหียดกานอันใด แม่นมีตั้งอันคดี ข้าว่าเป็นคนอันประกอบไฟด้วยชีวิตแห่ง
 ราทั้งสอง^๒นี้ ค่ำเท่าเป็นอนิจจำ อันบ่มันบ่เที่ยงสักอันแล แม่นว่าตนแห่งเรา
 ทั้งสองนี้ ค่ำหากยังจักตายวัน ๑ บ่คาดบ่คาชาแล ปาปี กตต์ ปุญญ อันมีบาบ
 แลบุญ ค่ำหากแต่งแปงหื้อได้ถึงยังทุกแลสุกทั้งมวนแก่สัดทั้งหลายแล มจฺโน
 ชาติ^๓ความตายนั้น เทียนยอมมาข้าเสยงสัดโลกทั้งมวนนั้น บ่แว้นบ่แว่สักคน
 ยังตัวสัดแลคนทุกเมื่อทุกยามแล แม่นว่าเจ้าค่ำตาย หนุ่มค่ำตายทุกตัวสัด
 พรยามัจจุราดค่ำแว้นสักคนแท้แล ชีวิตุตต์ อันว่าชีวิตแห่งสัดทั้งหลายนี้ ค่ำเป็น
 อันบ่มันบ่เที่ยงสักคนแล แม่นว่ายังค่ำตาย ชายค่ำตาย เปนปรอดุดจตั้งพยับ
 แดด ฌิบบ่เป็นตั้งอัน ค่ำเป็นตั้งต่อมน้ำ อันตกลงมาเหนือปายหย้านั้นแล หาย
 จากรับพันนั้ ด้วยรัสมี่พรอาทิตนั้นแล ตสุมา เหียดตั้งอัน อหุมปี แม่นตนคูพี่
 ค่ำหากอดโทสเสแก่ สปโทส^๔ ยังโทสทั้งมวน คือว่าอันข้ามลวงพันไฟค่ำดี ทั่ว สอัน
 ยังมีไว้ค่ำดี พี่นี้นางอดเสยงค้ำสามอัน คือว่ากายกำ วจีกำ มโนกำนั้นแล พรยา
 ค้นว่ากล่าวแล้ว ค่ำเร่รายผายยังเข้าตอดดอกไม้ลำเทียนทั้งหลาย ตกแต่ไถ่ตน
 นางเทวีแล้ว ยังนางขนาดสนมทั้งหลายฝูงอันยังหนุ่มกว่านางเทวีทั้งหลายนั้น
 ค่ำให้หัวนางเทวีแล้ว ค่ำให้ตาดอดโทสเสแก่เทวีนั้นแล ส่วนว่านางเทวี ค่ำให้อดเสแก่
 นางขนาดสนมสนทั้งหลายนั้นแล

ตทา ไนกาลเมื่อนั้น ส่วนว่านางเทวี ค้นว่าได้ยินยังพรยาหากกล่าวนั้น นาง-
 เทวีคักอดเอายังพรยาด้วยมีทั้งสงแล้ว ค่ำบังเกิดยังคำสวั้^๕ทุกมากนั้ อันว่า
 ถ่องแถวน้ำตาแห่งพรยาค้ำไหลหลังตั้งออกมาจากตาทั้งสองนั้นแล สภา เทวียา
 ส่วนนางเทวีคร้องให้รำไรไผ่มามากนั้หันแล ราชา อันว่าพรยาคักอดยังค้ำ
 นางเทวีแห่งตนด้วยอก ปโรตุติ คร้องให้มีน้ำตาไหลออกมาแต่ตาทั้งสองก้ำ
 แล ส่วนอันว่านางเทวีแลยังพรยาให้อดโทสเสแก่ตนแล ค่ำสมมคารวะ^๕ยังพรยา
 แลบัวรวมวน อุษุโย เทสิ ค่ำส่งหื้อยังพรยาให้เมื่อสูที่อยู่แห่งตนแล เทวีปี ส่วนอันว่า

^๑ โทษ

^๒ เราทั้งสอง

^๓ ราชา

^๔ โศก

^๕ สัมมาคารวะ

ไฟกับมาด^๑ ด้วยยสบริวานอันมาด้วยหนทางอันปรัดดี หนทางดีเสมอตั้งหน
ทางเมืองฟ้าทิพพสวรรค์เทวโลกนั้น

(ปฐมสมโพธิ ไทยจีน ผูก ๔ หน้า ๑-๕)

นอกจากนี้ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนยังกล่าวไว้ว่า ภายหลังที่พระนางมายาประสูติพระ-
โพธิสัตว์ที่สวนลุมพินีแล้ว นางรู้ว่าจะดำรงพระชนม์ชีพอยู่ได้ไม่นาน จึงได้แต่งตั้งนางปชาบดี-
โคตมีเป็นพระมารดาเลี้ยงและแม่นมบำรุงพระโพธิสัตว์ พระนางมายาได้เสด็จไปจนถึงนครเทว-
ลังการปุระและได้ถึงแก่สวรรคาลัย ณ มาตุนครของพระองค์ มีทำพระยาและบรรดาอมาตย์จัด
การพระศพ หนึ่ง **เทวลังการปุระ** ซึ่งเป็นชื่อนครของพระนางมายาสอดคล้องกับชื่อที่ใช้ในปฐม-
สมโพธิสำนวนภาษามอญด้วย ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนพรรณนาไว้ดังนี้

ด้วยหมู่เทวดาทังหลายอันมากนักแล ทำวพรยาเสนาอามาตทังหลายอันกับ
ด้วยหมู่คนทังหลายอันมาก มีอิสุทธธอมาตเปนประธาน ค่มาเวดล้อมล้อม
เปนบริวานแห่งมหาสดเจ้าคดี นางสิริมหามาयाเทวีคดี นางโคตมี ปโตสิ ค่ได้
ไฟด้วยหนทางตราบตู่เท้าถึงเมืองลังกาบุรณคอนพูนหันแล อันว่านางสิริมหา
ยาเทวีตนนั้น ค่อยู่ในเมืองบุรณคอนที่นั้น สดุดเมตวิเส ไนวนถ้วน ๗ นั้น นางค
มากทำกาล จุตติตายแล้ว นิพพาติ ค่ได้ไฟเกิดในชั้นฟ้าปรกคได้ชื่อว่าสิริมหา
มาयाเทวบุตร ปราสจากเพียดอันเปนผู้ยงนั้นเสแล ค่ได้เปนผู้ชาย กายเปนเทว-
บุตร เขียดไคแล เปนแม่แห่งพรเจ้าคมีหันแล ตูลิตา ภาวเน ค่อยู่สวอย^๒ สมบัติ
ทิบที่นั่นหันแล^๓ อถ ไนกาลาเมื่อนั้น อันว่าคนทังหลายอันมากมีทำวพรยาแล
เสนาอามาตเปนต้นค่พ้อมกันเล็กซากส่งสگانแห่งนางเทวีเสแล้ว บัรรวมวช
ปรกานแล้ว

(ปฐมสมโพธิ ไทยจีน ผูก ๗ หน้า ๒-๓)

ส่วนเนื้อความของปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนที่เพิ่มเข้าไปอีก ๓ ประจักษ์สอดคล้องกับที่
พรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิกถา แต่มิได้กล่าวถึงเรื่องพระพุทธรเจ้าผจญธิดาพญามารอีกในขณะที่
พระพุทธรเจ้าเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นขอขาลนิโครธในสัปดาห์ที่ ๕ เพราะได้พรรณนาไปแล้วใน

^๑ อามาต

^๒ เสวย

^๓ ในต้นฉบับจารข้อความต่อไปนี้อ้า “ตูลิตา ภาวเน ค่อยู่สวอยสมบัติทิบที่นั่นหันแล”

ปริเฉทมารวิชัยปริวรรตตั้งได้แสดงมาแล้ว แม้แต่ความอุปมาแบ่งชั้นภูมิปัญญาของบุคคลเป็น ดอกบัว ๔ เหล่า ก็กล่าวไว้ตรงกับปฐมสมโพธิกถา ไม่ได้เปรียบเป็นบัว ๓ เหล่าดังที่ปรากฏใน พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก^๑ แสดงให้เห็นว่า ความในปฐมสมโพธิภาษา ไทยยวนที่เพิ่มเข้ามา ๒ ปริเฉท อาจได้รับอิทธิพลจากปฐมสมโพธิสำนวนใดสำนวนหนึ่งระหว่าง ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนอยุธยา-รัตนโกสินทร์ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระ- มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิกถา ลองเปรียบเทียบปฐมสมโพธิกถากับ ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนในตอนพระพุทธเจ้าเปรียบเทียบบุคคลกับดอกบัว ๔ เหล่าดังนี้

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน
<p>แท้จริงแต่กาลเมื่อปัจฉิมราตรีปฐมภุมิสมโพธิ รุ่งขึ้นจะได้ตรัสเป็นองค์พระสัมพันธุทรวงตรัสรู้ ทิพจักขุญาณ กาลขณะนั้นก็ทอดพระเนตรเห็น ซึ่งอเนกเวไนยสัตว์ อันมีธูลีคืออวิชาบางหนาคอบงำสันดานน้อยมากประการใดๆ ก็ดี จะมี ปัญญาที่รีย้ออ่อนแลกล้า อากาการชั่วดีมีประเภทต่างๆ เป็นอันมาก จะตรัสรู้มรรคผลงายยาก และเป็นภัพบุคคลประการใดๆ ก็เห็นแจ้ง ประจักษ์ในพระญาณทั่วทั้งสิ้น แลบุคคลบางพวกก็มีปัญญาพิจารณาเห็นโทษภัยในโลก บางจำพวกก็ปราศจากปัญญาบมิได้พิจารณา เห็นโทษเห็นภัยในโลกนั้นก็ครวนาคุดอก บุปผพุ่มบุนทรักษาติทั้งหลายต่างๆ บางดอก ก็ฟุ้งอกขึ้นจากเงายังจมอยู่ใต้น้ำ บางดอกก็ อกมีก้านเจริญ แต่ยังไม่อยู่ใต้น้ำ ยังไม่งอก ขึ้นมาเสมอน้ำ บางดอกก็เจริญขึ้นมาพอเสมอ หลังน้ำ บางดอกก็งอกขึ้นมาพ้นน้ำเกือบใกล้จะ บาน แลดอกบัวทั้ง ๔ จำพวกนี้ อุปมาฉันใดก็</p>	<p>เมื่อนั้น พระพุทธเจ้ากล่าวเชิงมหาพรหมตนนั้น ว่า พรตถาคตคัจฉกเทศนาธัมมด้วยอันพรหม หากลงมาขอขึ้นแล้ว ว่าอันแล้ว พระพุทธเจ้าจึงจัก เลงดูหมู่เวเนยยสัตว์ทั้งหลายด้วยญาณปรยา แห่งตนในปัจฉิมยามแล้ว ค่ำหั้นยังสัตว์ทั้งหลายอันมีกิเลสอันน้อยอันบาง มี าคคีว่าปรยาอันกล้ายังมีมากนัก อันมีชราคีว่า กิเลสบมาก แลมีอินทรีย์อันกล้า มีใจใสศทา มี อากานอันดี อันร้าย หีรูง่ายอันองอาด</p> <p>จักอุปมาเปนดังดอกอุบล อันมีในกอดอกบัว แดง บัวขาว ดอกจังกอนทั้งหลายฝูงนั้น อันเกิด มีใ้ใ้แล้ว ค่ำจ้ำเรินใ้ใ้ใ้ ดอกบัวทั้งหลาย ลางพ่องค้ขึ้นมาตามน้ำ บางพ่องค้ตั้งอยู่เพียง ผิวน้ำ บางพ่องค้ขึ้นมาพ้นน้ำแล้วค่ำบานใ้วัน นี้แล</p> <p>มีฉันใด ส่วนบุคคลมีสี่จำพวก พระพุทธเจ้าค้เลง)</p>

^๑ แต่ในวินัยปิฎก มหาวรรค (วินย. ๔/๙) กล่าวไว้ ทรงเปรียบบุคคลเหมือนบัว ๔ เหล่า (ดู ๒.๓.๑.๒)

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน
<p>เหมือนด้วยสัตัพัญญูทรงพิจารณาเห็นซึ่งสัตว- โลกทั้งหลาย ๔ จำพวกประจักษ์แจ้งด้วยพระ พุทธจักษุญาณก็มีอุปไมยดั่งนั้น แท้จริงอันว่า ปทุมชาติดอกใดที่งอกขึ้นพ้นจากน้ำคอยท่าสุ ริยรังสีสัมผัสก็จะบานในวันนี้ แลดอกใดที่ยังต้ งอຍเสมอหลังน้ำ ก็จะเป็นในวันพรุ่งนี้ ดอกใด ที่ยังอยู่ภายใต้ใต้น้ำนั้น ยังอีกสามวันจึงจะบาน</p> <p>ดอกพืงอกใหม่จากเง้านั้นบมิอาจเจริญขึ้นมา ตราบเท่าจนถึงบานได้ ย่อมจะพืงวินาศฉิบหาย เป็นรักษาหารแห่งหมู่จักขชาติทั้งปวง สิ้น อันนี้แลมีอุปมาฉันใด ก็อุปไมยเหมือน บุทคลทั้ง ๔ จำพวกอันมีในโลก คือ อุคฆฏิตัญญูปุทคลจำพวก ๑ วิปจิตัญญูปุทคล จำพวก ๑ ไนยบุทคลจำพวก ๑ ปทปรมบุทคล จำพวก ๑ อันสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส เทศนาโปรดให้ได้สดับ</p> <p>(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๒๑๐-๑)</p>	<p>แลดูด้วยปรยา แห่งตนแลแห่งหมู่ตนทั้งหลายค้ เปนดั่งดอกอันมีใต้น้ำนั้นแล ดอกบัวทั้งหลาย ฝู่งนั้นอันได้ออกมาพ้นน้ำแล้ว ค้เท่าจักยังถ้าอันถูกต้องสายพรอาทิตแล้ว ค้จัก บานในวันนี้สิ่งเดียวนั้นขแล ดอกทั้งหลายฝู่งตั้งอยู่เพียงผิวน้ำนั้น ดอก ทั้งหลายฝู่งนั้นจักบานวันพรุกเช้า แลดอก ทั้งหลายบางพรองจักบานในวันรินขแล ดอกบัวทั้งหลายฝู่งอันจมอยู่ในน้ำนั้นบ่อาดว่า จักบานได้ ค้จักเปนอาหานแก่ปลาแลเต่า ทั้งหลาย ค้จักฉิบหายไฟใต้น้ำที่นั้นขแล อันนั้นแลมีฉันใด อันว่าตนทั้งหลายสี่จำพวก นั้น พรพุทธเจ้าค้เทศนาด้วยอันเปนอุปมาที่แก มหาพรหมได้ฟังเปดั่งดอกทั้งหลายนั้นแล</p> <p>(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๖)</p>

๔.๓ เปรียบเทียบสาระัตถะของปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหา สมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติ

ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติ ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม
ปฐมสมโพธิภาษาขอม ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน และปฐมสมโพธิภาษาลาวสำนวนร้อยกรอง
ปฐมสมโพธิกลุ่มนี้แตกต่างกับปฐมสมโพธิกถาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต-
ชิโนรสดังนี้

๔.๓.๑ การขึ้นต้น

๔.๓.๑.๑ บทประณามพจน์

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับวัดโรคำใช้บทประณามพจน์สั้นๆ แต่เพียงว่า “นมตฤ—ขอความนอบน้อมจงมี” (Coedès, in press: 1) แต่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิมส่วนใหญ่ ได้แก่ ฉบับเจ้าหญิงโสมมาวดี และฉบับ EFEO นครยานอย ใช้บทสรรเสริญพระพุทธรูป “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส—ขอความนอบน้อมบรรจบแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้ตรัสรู้โดยชอบแล้ว” (in press: 1) เป็นบทประณามพจน์ ส่วนฉบับหอพระมณฑิยธรรมนอกจากใช้บท นโม ตสฺส แล้ว ยังมีประณามพจนาคาตามมา บทประณามพจนาคาของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอพระมณฑิยธรรมมีดังนี้

มหากฤษณิกํ นาถิ	ธมฺมนุเตน สุเทสิตํ
นตฺวา อริยสํมญฺจ	ทกฺขิณเณยฺยํ นิรฺงฺคณิ ^๑
ทสฺสยิสฺส สฺมาเสน	ปวริ สารสงฺคหิ
สมาหริตฺวา วิวิธ-	นยํ โสตฺสฺชาวหนฺติ ฯ

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ขอม หอมณฑิยร ผูก ๑ ลาน ก)

แปลว่า

—ขอนอบน้อมพระโลกนาถผู้ทรงพระกรุณายิ่งใหญ่ อิกทั้งพระธรรมที่พระองค์ทรงเทศนาไว้ดีแล้ว และพระอริยสงฆ์ผู้ควรค่าแก่ทักษิณาผู้สะอาดสดใส เมื่อได้รวบรวมบรรดาสารสงเคราะห์ซึ่งควรค่าแก่การทอดทศนาโดยการเรียงร้อยเข้าด้วยกันแล้ว ขอความตามนัยต่างๆ ย่อมนำความสุขมาให้ผู้ฟัง

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า คณะพระเถรานุเถระและราชบัณฑิตผู้ชำระพระธรรมวินัยและปกรณ์ต่างๆ ทางพุทธศาสนาตามพระราชาคณะของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตามที่ปรากฏหลักฐานในบานแพนง (ดู ๓.๒.๑.๒ ข.) เป็นผู้ประพันธ์ประณามพจนาคาข้างต้นนี้ ขึ้น ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอมณฑิยธรรมตั้งแต่ผูกแรกจนถึงผูกสุดท้าย (ผูกที่

^๑ นิรฺงฺคณ แปลว่า “ไร้ไผ่ฟ้า” (นิสฺ + อฺงฺคณ) คือ “สะอาดสดใส”

๑๗) ตรงกับฉบับของหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ประณามพจนานุกรมข้างต้น จึงปรากฏในฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ด้วย ผิดกันแต่ฉบับหอสมุด-
 แห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ มีปริเฉท วิวาทมงคล เอก์ เพิ่มเข้ามาดังได้กล่าวมาแล้ว
 ในบทที่ ๓ (ดู ๓.๒.๑.๒ ข.) ปริเฉทที่เพิ่มเข้ามาของฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน
 ๒๑๙๕ มีบทประณามพจน์ นโม ตสฺส อยู่ด้วย ทำให้ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวน
 เดิม ฉบับหลังนี้ มีบทประณามพจน์อยู่ ๒ ที่ และเป็นหลักฐานอย่างดีว่าปริเฉท วิวาทมงคล เอก์
 นั้น เพิ่มเข้ามาภายหลัง

ปฐมสมโพธิภาษามอญใช้บท นโม ตสฺส เป็นบทประณามพจน์เช่นเดียวกัน ตามด้วย
 คาถา เสด็จจุดต์ และมีคำนมัสการพระรัตนตรัยภาษามอญตามมา ดังนี้

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส ฯ

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๑ ปกหน้า)

(คาถา เสด็จจุดต์)

เม สาทโว ทานสาธุชนพุทฺธบริษัททั้งหญิงทั้งชายทั้งหลาย มีจิตใจเลื่อมใส ทั้ง
 บริจาคจาคะโดยความเคารพกราบไหว้รัตนะ ๓ ประการแล้ว

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๑ ลาน ก)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานใช้บทนมัสการพระรัตนตรัยเป็นภาษาไทยอีสานสั้นๆ ดังนี้

นโม อันว่าความนบนมอันประเสิด นับถือว่าเปนรัตนอันเลิศล้ำหาสิ่งเปรียบมี

(ปฐมสมโพธิ ไทยอีสาน ผูก ๑ หน้า ๑)

ส่วนบทประณามพจน์ในปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรองนั้น กวีพรรณนาภาพ
 ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีบรรยากาศสดชื่น เพื่อโน้มนำให้จิตใจเข้าถึงพระธรรม และขอพรให้
 เกิดปัญญาสามารถเข้าถึงพระธรรมได้ ดังนี้

พียงยิน	ครึ้นๆ ฟ้า	ร้องเง่าระงมฝน	พุ้นเยอ
	วาโยแผ่เสียง	หลังลงคั่งด้าว	

	ปถพี ^๑ พื้น	ละอองหนานาวหน่วง
	เมฆคลี ^๑ หลังย้อย	พวงฟ้า ^๑ เพนละออง เจ้าเฮย
	ฝูงเข้ากล้า	ไนโร ^๑ นาสวน
	ใบปางเขียว	อ่อนงามลำ ^๑ ด้ว
มีหมู่	มาลาเสียว	แสนกอกางกลีบ
	ผกาเกสร	เปล่งละอ ^๑ บานแย้ม
	มโนใน ^๑ น้อม	คณิง ^๑ ธรรมดวงยอด
ขอให้	ญาณสอง ^๑ แจ้ง	อย่ามี ^๑ เข้า ^๑ อังก ^๑ ทวง แต่ ^๑ ทำ ^๑ อน

(ปฐมสมโพธิ ลาว-กลอน ๒๕๔๒: ๑)

๔.๓.๑.๒ คาถา เสด็จจุดต์

คาถา เสด็จจุดต์ เป็นคาถานำบริจเฉตตุสิตปริวัตต์ซึ่งเป็นบริจเฉตที่ ๓ ของปฐมสมโพธิ ภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชาติชินโนรส และพระองค์ทรงแปลคาถานี้ไว้ในปฐมสมโพธิกาปริจเฉตที่ ๒ ซึ่งตรงกับบริจเฉตตุสิตปริวัตต์ฉบับภาษาบาลีของพระองค์ ดังได้กล่าวมาแล้วใน ๔.๒.๑.๒

ในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับวัดโรคา ฉบับเจ้าหญิงโสมมาวดี และฉบับ EFEO นครฮานอย ปรากฏคาถา เสด็จจุดต์ เช่นเดียวกัน คาถานี้ใช้เป็นคาถานำในบริจเฉตแรก ปรากฏตามบทประณามพจน์มาทันทีเช่นเดียวกับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ (ดู ๔.๒.๑.๒) ทั้งนี้เพราะบริจเฉตที่ ๑ ของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับวัดโรคา ฉบับเจ้าหญิงโสมมาวดี และฉบับ EFEO นครฮานอย และปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเริ่มบริจเฉตตุสิตปริวัตต์เป็นบริจเฉตแรกเหมือนกัน George Coedès^๑ (in press: 1) ให้คาถา เสด็จจุดต์ ไว้ในปฐมสมโพธิฉบับที่ชำระดังนี้

^๑ ตัวอย่างทั้งหมดของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับวัดโรคา ฉบับเจ้าหญิงโสมมาวดี และฉบับ EFEO นครฮานอย ผู้วิจัยนำมาจากฉบับชำระตรวจสอบของ George Coedès (in press) รายละเอียดที่แตกต่างกันระหว่างปฐมสมโพธิทั้ง ๓ ฉบับนี้ Coedès แสดงไว้ในเชิงอรรถ แต่ผู้วิจัยจะไม่แสดงเชิงอรรถที่ Coedès ให้ไว้ ผู้ที่ต้องการทราบรายละเอียดดังกล่าว ควรดูจาก Pāṭhamasambodhi ของ George Coedès ซึ่ง Pali Text Society กำลังอยู่ระหว่างจัดพิมพ์

เสตาดปดุด์ ชนตาทิปดุด์
 ปหาย โย สดุดวสุหิ มณุดิต์
 หิตาย เนกขมม์ อกาลิ ชนุดุน์
 กปาลุนิ สดุดถ นมดุดถ สดุดส โว

คาคา เสตาดุดุด์ ดั่งที่ยกมาข้างต้นไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม
 สำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติหอธรรมและฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕
 ปฐมสมโพธิ ๒ สำนวนหลังนี้มีประณามพจนาคาตา มหากรุณิกิ นาถ... (ดู ๔.๓.๑.๑) แทนคาคา
 เสตาดุดุด์

นอกจากคาคา เสตาดุดุด์ แล้ว ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับที่
 Coedès ตรวจชำระ ยังมีข้อความที่ขึ้นต้นด้วย กปาลุนิ หิ โพิสตุโต... ซึ่งเป็นบทอธิบายคาคา
 เสตาดุดุด์ ด้วย ข้อความดังกล่าวตรงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา และปฐม-
 สมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในปฐมสมโพธิกถา
 ก็มีข้อความแปลบทดังกล่าวอยู่เช่นกัน ดังนี้

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี ฉบับ Coedès ชำระ
สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงพระมหากรุณาแก่ สัตว์โลกปรารถนาจะรื้อสัตว์ให้พ้นจากห้วง มหรรณพสงสาร แลละเสียซึ่งจักรพรรดิราช สมบัติอันจะมาถึงใน ๗ วัน มิได้ทรงพระอาลัย ดูก่อนเขพะอันข้องอยู่ในปลายพระชิวหา (ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๓๕)	กปาลุนิ หิ ภควโต สมมาสมพุทฺธสสตุถาย สัสสารณฺณวณิมุคฺคินิขิลชนคณฺมุทฺธิริตุกามตาย สตุตฺทิวสฺปตฺตพฺพํ อิว ชิวฺหาลคฺคิตฺเทลปิณฺฑมฺ อิว โอิหาย ปพฺพชิตฺถาโว ปริทีปิตฺโต โหติ. (Coedès, in press: 1-2)

เนื่องจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติหอธรรม และ
 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ไม่ปรากฏคาคา เสตาดุดุด์ ปฐมสมโพธิทั้ง
 ๒ ฉบับนี้จึงพลอยไม่มีบท กปาลุนิ หิ โพิสตุโต ซึ่งใช้อธิบายคาคา เสตาดุดุด์ ด้วย แต่มีข้อความ
 อื่นซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกันเข้ามาแทน ข้อความอื่นๆ นอกนั้นเป็นข้อความเดียวกับฉบับที่
 Coedès ตรวจชำระ ดังจะยกข้อความในฉบับหอสมุดแห่งชาติหอธรรมมาเปรียบกับฉบับที่ Coedès
 ตรวจชำระดังต่อไปนี้

<p>ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี ฉบับหอมนทีयरธรรม</p>	<p>ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี ฉบับ Coedès ชำระ</p>
<p>มหากรุณิกิ นาถิ ฌมฺมนเตน สุเทสิตํ นตฺวา อริยสํมณฺจ ทกฺขิณฺเอยฺยํ นิรํจณํ ทสฺสยิสฺส สฺมาเสน ปวริ สฺารสงฺคหํ สฺมาหริตฺวา วิวิธ- นยํ โสตฺสฺขาวหนฺติ ฯ ตตฺรารยํ มาติกา ฯ พุทฺธาทิมภินิหาโร กิริยํ สฺตถฺ อพฺภูตํ ปญฺจอนฺตรธานานิ จกฺกวตฺติ- วิภาวนํ จรมิว ชิวฺหาลคฺคิตฺเชลปิณฺฑมฺมิว โอิหฺาย ปพฺพชิตฺภาโว ปฺริทีปิตฺโต โหติ ฯ ติวิธสฺมปฺตตี ปถวิยํ ปติฏฺฐิจิตฺเต มหาปฺริจฺจาคา ทฺิ-กฺุสฺมปฺปุณฺณฺเล ปารมฺมีมหาจฺุเกฯ สพฺพญฺญตฺตว าณผลํ คณฺหาเปตฺตกาโม ฯ กถํ ฯ อมฺหากํ กิร โฟธิสฺตฺโต อิมสฺมึ ภาทฺทกปฺเป กปฺเป-สฺตสฺหสฺสาธิกาณํ จตฺตุนฺนํ อสฺสฺเขยฺยานํ มตฺถเก สุเมโธ นาม ปญฺจาภินฺญา อฏฺฐสฺมาปฺตฺติลาภิ- ตาปฺไส หุตฺวา ทิพฺเพน จกฺขฺนา โลกํ โวลฺเณนฺโต จตฺตฺสฺ อปาเยสฺสุ ปติตฺวา สฺมฺภคฺคฺวิภคฺคฺสรีเร มหนฺตํ ทกฺขํ อญฺฆวณฺเต สฺตฺเต ทิสฺวา กรุณฺยา กปฺปิตฺททโย หุตฺวา วิหฺรณฺโต ทีปฺงฺกรสฺสฺ สฺตฺถฺโน สฺมาคมฺํ ปตฺวา ตสฺสฺ สฺนฺติเก อวสฺมฺปุ- ปฺชฺชฺนารหํ อรหฺตฺตํ ปหาย สพฺพสฺตฺตฺทิตฺตฺตฺถเมว สฺมฺมาสมฺโพธิอภิปฺภาเจตฺวา ลทฺธ-</p>	<p>เสตตฺตปฺตฺตํ ชนฺตาภิปฺตฺถิตํ ปหาย โย สฺตฺตฺวสฺสุทฺธิ มณฺฑิตํ ทิตาย เนกฺขมฺมํ อกาสิ ชนฺตฺตฺนํ กปาลฺโน สฺตฺถฺ นมตฺถฺ ตสฺสฺโว กปาลฺโน ทิ ภคฺวโต สฺมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฺตฺถาย สฺสฺสารณฺณวณฺนิมฺคฺคฺนิชิลชนคณฺมุทฺธิริตฺตฺกาม- ตฺตาย สฺตฺตฺทิวสฺปตฺตฺพพํ อิว ชิวฺหาลคฺคิตฺเชลปิณฺฑมฺม อิว โอิหฺาย ปพฺพชิต- ภาโว ปฺริทีปิตฺโต โหติ. ติวิธสฺมปฺตตีปถวิยํ ปติฏฺฐิจิตฺเต มหาปฺริจฺจาคา ทฺิ-กฺุสฺมปฺปุณฺณฺเล ปารมฺมีมหาจฺุเกฯ สพฺพญฺญตฺตว าณผลํ คณฺหาเปตฺตกาโม. กถํ? อมฺหากํ กิร โฟธิสฺตฺโต อิมสฺมึ ภาทฺทกปฺเป กปฺเป-สฺตสฺหสฺสาธิกาณํ จตฺตุนฺนํ อสฺสฺเขยฺยานํ มตฺถเก สุเมโธ นาม ปญฺจาภินฺญา อฏฺฐสฺมาปฺตฺติลาภิ- ตาปฺไส หุตฺวา ทิพฺเพน จกฺขฺนา โลกํ โวลฺเณนฺโต จตฺตฺสฺ อปาเยสฺสุ ปติตฺวา สฺมฺภคฺคฺวิภคฺคฺสรีเร มหนฺตํ ทกฺขํ อญฺฆวณฺเต สฺตฺเต ทิสฺวา กรุณฺยา กปฺปิตฺททโย หุตฺวา วิหฺรณฺโต ทีปฺงฺกรสฺสฺ สฺตฺถฺโน สฺมาคมฺํ ปตฺวา ตสฺสฺ สฺนฺติเก อวสฺมฺ อฺปุ- ปฺชฺชฺนารหํ อรหฺตฺตํ ปหาย สพฺพสฺตฺตฺทิตฺตฺตฺถมฺ เอว สฺมฺมาสมฺโพธิปตฺตาภิปฺภาเจตฺวา ลทฺธ-</p>

ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี ฉบับหอมณเฑียรธรรม	ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี ฉบับ Cœdès ชำระ
<p>พยากกรโณ อปริมาเน ชาติกนฺดาเร ธนปฺตุต- ภริยงฺคชฺวีเต จาติ เอว วุตฺตปญฺจมหา- ปริจฺจาเค ปริจฺจฺเช(...)</p> <p style="text-align: center;">ฯลฯ</p> <p>(ปฐมสมโพธิ บาลี-หอม หอมณเฑียร ผูก ๑ ลาน ก-กา)</p>	<p>พยากกรโณ อปริมาณ ชาติกนฺดาเร ธนปฺตุต- ภริยงฺคชฺวีเต จาติ เอว วุตฺตปญฺจมหา- ปริจฺจาเค ปริจฺจฺเชลลิตฺติ.</p> <p style="text-align: center;">ฯลฯ</p> <p>(Cœdès, in press: 1-2)</p>

คาถา เสตจฺจตุตฺตํ ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานเช่นกัน

ปฐมสมโพธิภาษามอญเป็นปฐมสมโพธิอีกสำนวนหนึ่งที่ปรากฏคาถา เสตจฺจตุตฺตํ เป็นคาถาเปิดเรื่อง ปฐมสมโพธิภาษามอญมีปริจเฉทวิวาหมงคลปวิวรรตอยู่ด้วย ได้นำตอนต้นของปริจเฉทสุตติปวิวรรต ได้แก่ คาถา เสตจฺจตุตฺตํ กับบทอธิบายคาถา เสตจฺจตุตฺตํ รวมทั้งเนื้อเรื่องในสุตติปวิวรรตขึ้นมาก่อน แล้วจึงนำเนื้อเรื่องในวิวาหมงคลปวิวรรตมาต่อ (ดูรายละเอียดใน ๔.๓.๓.๒) ทำให้สามารถรักษาขนบของปฐมสมโพธิที่สืบมาแต่ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติที่ใช้คาถา เสตจฺจตุตฺตํ เป็นคาถานำเรื่องไว้ได้ แม้จะแทรกวิวาหมงคลปวิวรรตเข้ามาเช่นเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ และปฐมสมโพธิกถา แต่ก็ไม่ตัดคาถา เสตจฺจตุตฺตํ ออกไปอย่างในปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ และไม่ทำให้ขนบเดิมเปลี่ยนแปลง คือทำให้คาถา เสตจฺจตุตฺตํ กลายเป็นคาถานำปริจเฉทที่ ๒ อย่างปฐมสมโพธิกถา ปฐมสมโพธิภาษามอญให้คาถา เสตจฺจตุตฺตํ รวมทั้งคำแปลเป็นภาษามอญ^๑และบทอธิบายไว้ดังนี้

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺทสฺส ฯ...

^๑ ข้อความที่เป็นภาษามอญ ผู้วิจัยได้ถ่ายถอดเป็นภาษาไทยทั้งหมด ส่วนข้อความภาษาบาลีคงไว้ตามเดิม

เสตลปตต์ ชนตลปตต์
 มหย โย สตลสฺหิ ปตมณตต์
 หิตย เนกขมมกาลี ชนตฺนํ
 กปาลุโน สตฺถุ นมตฺถ ตสฺส เต ตฺ

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๑ ปกหน้า)

แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งหรือแปลปฐมสมโพธิภาษาสมอญพิจารณาว่าคาถา เสตจตต์ ควรเป็นคาถานำเรื่องของปฐมสมโพธิอยู่ แม้ว่าจะตัดเนื้อเรื่องในดุสิตปริวรรตออกไปทั้งปริเฉทและเพิ่มปริเฉทวิเวกคณปริวรรตซึ่งมีเนื้อความยาวมาก คือยาวถึง ๒ ผูก จากจำนวนความยาวทั้งสิ้น ๑๒ ผูกเข้ามาก็ตาม

เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับที่ Coedès ตรวจชำระ และปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิภาษาสมอญก็ปรากฏคำอธิบายคาถา เสตจตต์ ตามหลังมาด้วยเช่นกัน แต่ความแปลกออกไปเล็กน้อย คือแทนที่จะกล่าวถึง “จักรพรรดิราชสมบัติที่จะมาถึงใน ๗ วัน” กลับกล่าวถึง “ขุมทรัพย์นิตี ๑๐ ประการ” ดังนี้

สตฺถา พระบรมศาสดาเป็นครูอาจารย์ ๓๑ ภูมิ ได้รับการบูชาทั้งโลก ๓ กล่าวคือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก โส ภควา อันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าองค์นั้น พระองค์สละทอดทิ้งปราสาท ขุมทรัพย์นิตี ๑๐ ประการแล้ว พระองค์บำเพ็ญวิริยบารมีเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย

เม สาทโว ท่านสาธุชนพุทธบริษัททั้งหญิงทั้งชายทั้งหลาย มีจิตใจเลื่อมใส ทั้งบริจาคจาคะด้วยความเคารพกราบไหว้รัตนะ ๓ ประการแล้ว ฯ

สตฺถา พระบรมศาสดาเป็นครูอาจารย์ ๓๑ ภูมิ ได้รับการบูชาทั้งโลก ๓ กล่าวคือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก โส ภควา อันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าองค์นั้น พระองค์สละทอดทิ้งปราสาท ขุมทรัพย์นิตี ๑๐ ประการแล้ว พระองค์บำเพ็ญวิริยบารมีเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย

ตถาลุโน หิ ภควาโต สมฺมาสมุทฺตฺสฺส ตฺถาย ฯ สํสาร อนุํ วนิมุตฺตํ นิชฺชชน
 ชนคคสมทฺตฺตฺตฺ กามตย หิ ฯ สจฺจํ โดยสัจจะจริงใจ

ในกาลนั้น พระอรรคทายาทปรากฏจดจำไว้ดังนี้ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระกรุณาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายอย่างสุดซึ้ง จึงเสด็จออกเพศบรรพชาในสถานมหานิโครจจกรมบำเพ็ญเนกขัมมบารมีแล้ว ทรงบำเพ็ญทุกขจริยา ๖ ปีแล้ว เพื่อหวังจำสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณ โปรดสรรพสัตว์ทั้งหมดแล้ว

ในกาลนั้น ได้ตรัสรู้สัพพัญญุตญาณ พระองค์เสด็จเที่ยวไปเพื่อโปรดสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ในสงสารเพื่อให้บรรลุถึงเมืองพระนิพพาน อันเป็นสถานที่ดับโทสะ โมหะ โลภะ ในวันที่พระองค์เสด็จออกบวชเป็นพระ พญามารมาผจญภัย จึงกล่าวอย่างนี้ สิทธุตถ ดูก่อนสิทธัตถะ เธออย่าเพิ่งออกบวชเป็นพระภายใน ๗ วันหลังจากนี้ สมบัติคือการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชจักสมบุรณ์พูนผลและมีอำนาจอันยิ่งใหญ่

ในขณะนั้น พระมหาบุรุษโพธิสัตว์จึงพูดกับพญามารอย่างนี้ว่า โภ ท่านพญามารผู้เจริญ เรื่องสมบัติจักรพรรดิอันเต็มเปี่ยมด้วยรัตนะ ๗ ประการนั้น เราไม่ปรารถนาแล้ว วา อีกนัยหนึ่ง สมบัติจักรพรรดิของพระราชานั้น เสยถาปิ อุปมาเหมือนอย่างใดเล่า เหมือนอย่างน้ำลายอันอยู่บนปลายลิ้นอันเราจะถ่มทิ้ง ตทา อุปมาเหมือนอย่างนั้น สมบัติพระเจ้าจักรพรรดินั้น เราไม่ปรารถนาแล้ว

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๑ ลาน ก-กา)

๔.๓.๑.๓ การเปิดเรื่อง

ปฐมสมโพธิกถาเปิดเรื่องในวิภาหิงคคปวิวรรตเล่าถึงประวัติวงศ์ศากยะว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระเจ้ามหาสมมติเทวราชเป็นปฐมกษัตริย์ในชมพูทวีป พระมหาสมมติเทวราชมีพระราชโอรสสืบราชวงศ์มาจนถึงพระเจ้าโอกกากราช พระราชโอรสและพระราชธิดาของพระเจ้าโอกกากราชรวม ๙ พระองค์เสด็จไปสร้างพระนครใหม่ เป็นวงศ์ศากยะสืบราชชาติตติยวงศ์มาจนถึงพระเจ้าสีหนุ พระเจ้าสีหนุมีพระราชโอรส ๓ พระองค์ มีพระเจ้าสิริสุทโธทนะพระพุทธบิดาเป็นปฐมราชโอรส

ปฐมสมโพธิกถาพรรณนาความเปิดเรื่องกล่าวถึงประวัติการสร้างวงศ์ศากยะและประวัติบุพวงศ์ของศากยวงศ์ไว้ค่อนข้างยาว สิ้นหน้ากระดาษพิมพ์ถึง ๘ หน้า เมื่อเปรียบเทียบกับ

ปฐมสมโพธิฉบับอื่นๆ ในกลุ่มพุทธชีวประวัติที่ปรากฏความตอนวิเวกนิเวศเช่นกัน ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ปฐมสมโพธิภาษามอญ และปฐมสมโพธิภาษาลาวจำนวนร้อยกรอง พบว่า ปฐมสมโพธิกถาเท่านั้นที่พรรณนาความประวัติกำเนิดวงศ์กษัตริย์ในโลก พรรณนาถึงโองการวงศ์ และกำเนิดศากยวงศ์ไว้ ในขณะที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ปฐมสมโพธิภาษามอญ และปฐมสมโพธิภาษาลาวจำนวนร้อยกรอง เริ่มจับความพรรณนาตั้งแต่พระเจ้าสีหหนุครองศากยวงศ์เรื่อยไปจนยุติการมงคลวิเวกแห่งพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางมายา ส่วนปฐมสมโพธิฉบับอื่นๆ ที่เหลือในกลุ่มพุทธชีวประวัติ ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับวัดโรคา ฉบับเจ้าหญิงโสมมาวดี และฉบับ EFEO นครฮานอย และฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ไม่มีความตอนมงคลวิเวก ปฐมสมโพธิ ๔ ฉบับหลังนี้เริ่มความพรรณนาตั้งแต่ตุลิตปริวรรตเป็นต้นไป

เนื่องจากปฐมสมโพธิภาษาเขมร อักษรขอม ฉบับวัดโรคา ฉบับเจ้าหญิงโสมมาวดี และฉบับ EFEO นครฮานอย เริ่มที่ปัจเจกตุลิตปริวรรต จึงเปิดเรื่องโดยกล่าวถึงเรื่องพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทศบารมีจนเต็มเปี่ยมนับตั้งแต่ที่ได้พุทธพยากรณ์ในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้ามาจนถึงพระชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดร

ความในตอนเปิดเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอมทั้ง ๓ ฉบับนี้ ตรงกับตอนต้นของปัจเจกตุลิตปริวรรตในปฐมสมโพธิกถาเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับ Coedès ชำระ
สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงพระมหากุณาแก่ สัตว์โลกปรารถนาจะรื้อสัตว์ให้พ้นจากห้วง มหรรณพ-สงสาร แลละเสียซึ่งจักรพรรดิราช สมบัติอันจะมาถึงใน ๗ วัน มิได้ทรงพระอาลัย ดุจก้อนเขฬะอันขังอยู่ในปลายพระชิวหา พระ-หฤทัยปรารถนาจะถือเอาซึ่งผล คือพระ-	กปาละโน ทิ ภควโต สมุมาสมุพุทธสสตุถาย สังสารณณวนิมุคฺคินิฉิลชนคณมฺหุทธิตุกามตาย สตุตทิวสปตุตพุทฺ อิว ชิวหาลคฺคิตเชลปิณฺฑมฺ อิว° ไอบหาย ปพฺพชิตภาโว ปริทีปิตโต โหติ. ติวทฺธสมฺปตุติ-

° ผู้วิจัยปริวรรตตามที่ Coedès ให้ไว้ทุกประการ ไม่ได้เขียนในรูปเข้าสนธิตามแบบที่นิยมเมื่อใช้อักษรไทยเขียนภาษาบาลี

<p>สัพพัญญุต-ญาณในไม้กัลปพฤกษ์ คือพระ- สมเด็จสภารมี มีดอกอันบานคือเบญจมหา ปริจาค แลตั้งอยู่เหนือภูมิภาคกล่าวคือไตรพิธ- สมบัติทั้งสาม</p> <p>จึงมีคำปุจฉาว่า กิริยาที่พระสัพพัญญูปรารธนา พระสัพพัญญุตญาณเป็นดังฤา?</p> <p>วิสัยเห็นว่าพระบรมโพธิสัตว์แห่งเรา เมื่ออดีตภพ ที่สุด ๔ อสงไขยแสนกัปนับถอยหลังลงไปแต่ มหาภักดิ์ป็นี่</p> <p>บังเกิดเป็นพระสุเมธดาบสได้พบพระพุทธเจ้า ที่ปิงกร แลละเสียซึ่งพระอรหันต์อันจะบรรลุนใน สำนักพระพุทธองค์โดยแท้</p> <p>ปรารธนาพระสัพพัญญุตญาณ แลได้พุทธพยากรณ์แล้ว ทรงบำเพ็ญเบญจ มหา-ปริจาคแลพระสมเด็จสภารมีทานเป็นต้น ในชาติกัณดารอันจะนับจะประมาณมิได้</p> <p>พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวสรรเสริญพระ บารมีโดยสารพระคาถาว่า ทานํ สีลนจ เนกขม มํ เป็นอาทิ</p> <p>(ไม่มี)</p>	<p>ปลวีย์ ปติภูจิตะ มหาปริจาคาทิกุสุมปุပ္ผุสสุเล ปารมีมหาภูเข สัพพัญญุตญาณผล คณฺหาเปตฺตกาโม.</p> <p>กถึ?</p> <p>อมุหากํ กิร โพิธิตฺตโต อิมสุมี ภาทฺทกปฺเป กปฺป- สฺตสทฺสสาธิกานํ จตฺตุนฺนํ อสํเขยฺยานํ มตฺตเก</p> <p>สุเมโธ นาม ปญฺจาภิญฺญา อฏฺฐสฺมาปตฺติลาภิ- ตาปโส หุตฺวา ทิพฺเพน จกฺขุณา โลกํ โวลเณนฺโต จตฺตฺสุ อปาเยสุ ปตฺติตฺวา สมฺภคฺคฺวิภคฺคฺสรีเร มหนฺตํ ทุกฺขํ อนฺนภวฺนฺเต สฺตฺเต ทิสฺวา กรุณฺยา กปฺปิตฺททโย หุตฺวา วิหรนฺโต ทิปฺงกรสฺส สฺตฺตฺนฺ สมาคมฺํ ปตฺวา ตสฺส สนฺติเก อวสฺม อฺปฺปชฺชนาร หํ อรหฺตํ ปหาย สพฺพ-สฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต สมฺมาสมฺโพธิปตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต อปริมาเณ ชาติกนฺตฺวาเร ธนฺปฺตฺต-ภริย-องฺคชฺวีเต จาทิ เอว วุตฺตปญฺจมหา-ปริจาคเค ปริจฺจชฺเชสิ.</p> <p>ยถาห: ทานํ สีลนฺจ เนกขมมํ ปญฺญา วิริยปญฺจมํ ขนฺตี สจฺจมฺ อธิภฺจฺจานํ เมตฺตํ อฺเปกฺขา จ เต ทสฺสชาติ.</p> <p>โส หิ ทิปฺงกรปาทฺมฺมฺเล กตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ยว เวสฺสนฺตโร หุตฺวา มทฺทํ ทานํ ทตฺวา ตว อปริมาเณสุ กาลेषु มหนฺตํ ปุณฺณสญฺจยมฺ</p>
--	---

๑ ข้อความตอนนี้เป็นปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ข้อความตอนนี้เป็นแปลว่า “

อรรถาธิบายความว่า ด้วยบารมี ๑๐ ทิศ แล
พระบรมโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระสมเด็จบารมี
ทั้งปวง คือพระทศบารมี ๑๐ พระทศอุปปบารมี
๑๐ พระ-ทศปรมัตถบารมี ๑๐
แลปลูกซึ่งบุญพีชณะจะบริโภคซึ่งผลยังฉายา
แห่งกุศลพฤษ์ให้ร่มเย็นแก่มหาชนทั้งหลาย
ครุณาอุปลุกซึ่งอัมพพฤษ์
พระคันถรจนจารย์จึงกล่าวนัยอุปมาด้วยพระ-
คาถาว่า
ตเถว สัสารปเถ ชนนานิ เป็นอาทิ อรรถาธิบาย
ความว่า ชนทั้งหลายใดๆ จะนำไปซึ่งทรัพย์แล
องค์แลชีวิตแห่งพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์บมิ
ได้เอื้อเพื่อแก่พระองค์ ทรงบำเพ็ญซึ่งมูลปณิธิ
กุศล จนสำเร็จจุดไต่ด้วยพระทัยปรารถนาจะให้
เป็นประโยชน์แก่ชนทั้งหลาย อันท่องเที่ยว
อยู่ในสังสารมรรคาอยู่นั้น
แต่พระองค์ให้พระโลหิตเป็นทานก็มากกว่า
กระแสน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔
แต่ให้พระมังสะเป็นทานก็ยิ่งพินแผ่นมหาปฐพี
ให้พ่ายแพ้
แต่ตัดพระเศียรกับทั้งพระเศศโมลีให้เป็นทานก็
ประมาณสูงกว่าเขาสิเนรุราช
แต่ควักพระเนตรให้เป็นทานก็มากกว่าดวง
ดารานในนภากาศ

อกาสิ. อนนุตโลกธาตฺสู อนนุตสตุเตหิ กตปุณฺณํ
เอกโกฏฺฐาสิ กตฺวา มินิยมานํ เตสิ ปุณฺณํ สต-
ภาคํ สหฺสฺสภาคํ ปี น อุเปติ. เหวํ โพธิสตุโต
ปารมฺมีย ปาเรนฺโต

ทศปารมิตฺส-อุปปารมิตฺสปรมตฺตปารมิตฺติ

สพฺพา สมตฺตีสปารมฺมีย ปุเรตฺวา,

อิทานิ ยถา อมฺพุทฺฐุชฺชทิสฺสา ชนฉายา ผลปริโภค-
ปุณฺณพีชโรปกสฺส โรปีตฺกขาณฺเตตา อุปมา
สัสนฺนฺเทนฺโต

อิมา คาคมฺ อาน:

ตถ' เหว สัสารปเถ ชนนานิ
หิตาย อตฺตทานิ ภโรปิฏฺขณฺ
สิทฺถิวั ว ปุณฺณํ ปุริตสฺส ตฺสุมิ
ธนฺจฺจชิวฺม ปี หรฺนฺติ เย เย.

โย สาคเร ชลมฺ อธิกรุจฺฉิรํ อทาสิ

ภูมิปราชยสมํ มํลํ อทาสิ ทานํ

เมรฺอุปมาณํ อธิกญฺ ๑ สาโมลิสฺสิ

เช ตารกาธิกตรํ นยฺนํ อทาสิ.

พฺพุธาโลกา โลเก โลเก ชาโต สตุโต โโก นุ มฺมุตฺโต

<p>(ไม่มี)</p> <p>แลจำเดิมแต่บำเพ็ญกฤษฏาภินิหารแต่บาทมุลสมเด็จพะพุทท์ที่ปังกรเป็นต้น แต่บำเพ็ญพระสมเด็จสภารมีมาสำเร็จลงในชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น</p> <p>(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๓๕-๖)</p>	<p>พุทฺธํ สุทฺธํ โขสมติณฺณํ สทฺโธ ปญฺญโถ โภ โน วนฺนุเทติ</p> <p>เอวํ ที่ปังกรปาทมูล กตภินิหารโต ปฏฺจายทานาทโย สมตีสปารมมโย ปุเรนฺโต เวสฺสนฺตภาเวน สทฺพพา ปารมมโย นิฏฺฐาเปสิ.</p> <p>(Coedès, in press: 1-3)</p>
---	---

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้นจะเห็นว่า ความในปฐมสมโพธิกถากับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ซึ่ง Coedès ตรวจสอบและชำระมาฉบับวัดโรคา ฉบับเจ้าหญิงโสมวดี และฉบับ EFEO นครฮานอยนั้นตรงกันมาก มีเพียงบางช่วงที่ความในปฐมสมโพธิกถารวดเร็วกว่า และมีบางข้อความปรากฏในปฐมสมโพธิฉบับที่ Coedès ตรวจสอบแต่ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ได้แก่ข้อความดังนี้

โส หนิ ที่ปังกรปาทมูล กตภินิหารโต ปฏฺจาย ยาว เวสฺสนฺตโร หุตฺวา มทฺที่ทานํ ทตฺวา ตาว อปริมาณฺสุ กาลฺลสุ มหนฺตํ ปุญฺญสญฺจยมฺ อกาลสิ. อนนฺตโลก-ธาดุสฺ อนนฺตสตุเตหิ กตฺปุญฺญํ เอกโกฏฺจาสํ กตฺวา มินิยมานํ เตสํ ปุญฺญํ สตภาคํ สหสฺสภาคํ ปิ น อุเปติ. เอวํ โพธิสตุโต ปารมมโย ปาเรนฺโต

—ตั้งแต่ที่พระโพธิสัตว์ทรงกระทำภินิหารแทบพระบาทของพระเจ้าที่ปังกรพุทท์เจ้า จนได้เกิดเป็นพระเวสสันดรซึ่งได้ทรงมอบพระนางมัทรีเป็นทานนั้น พระโพธิสัตว์ได้ทรงสะสมบุญไว้มากล้นตลอดกาลอันมิอาจประมาณได้ บุญที่อนันตสัตรีในอนันตโลกธาตุได้นั้นคนนับได้เพียงส่วนหนึ่งในร้อยละหนึ่งในพันส่วนที่พระโพธิสัตว์ได้กระทำไป เหตุฉะนั้นบารมีของพระโพธิสัตว์จึงเปี่ยมสมบูรณ์แล้ว”

และคาถาต่อไปนี้

พุทฺธา โลกกา โลเก โลเก ชาโต สตุโต โโก นุ มุตฺโต
 พุทฺธํ สุทฺธํ โขสมติณฺณํ สทฺโธ ปญฺญโถ โภ โน วนฺนุเทติ

—พระพุทธรูปทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นในโลกเพื่อชาวโลก สัตว์ที่บังเกิดขึ้นในโลก
ผู้ใดจะไม่มัวเมา ทานผู้เจริญผู้มีปัญญาและมีศรัทธาพึงนมัสการพระพุทธรูปเจ้า
ผู้บริสุทธิผู้ข้ามพ้นโสมงสารเสียได้

เมื่อได้ตรวจสอบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ-
ปรมาณูชิตชิโนรสพบว่า ข้อความทั้งหมดในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับที่ Coedès
ตรวจสอบชำระที่ยกมาแสดงไว้ในตารางเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิกถานั้น ตรงกับปฐมสมโพธิ
ภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชิโนรสมากกว่าที่ตรงกับปฐม-
สมโพธิกถา เพราะปฐมสมโพธิภาษาบาลีปรากฏคาถา “พุทฺธา โลกาท...” อยู่ด้วย และพบว่า ข้อ-
ความก่อน “โส หิ ที่ปฺนุกรปาทุมฺเ...ปาเรนฺโต” ซึ่งปรากฏในฉบับที่ Coedès ตรวจสอบชำระ รวมทั้ง
ปรากฏในฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ด้วย
นั้น ไม่ปรากฏมาตั้งแต่ในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ-
ปรมาณูชิตชิโนรสแล้ว เปรียบเทียบข้อความตอนต้นซึ่งเป็นตอนเปิดเรื่องของปริเฉทตุลิตปริวรรต
(ปริเฉทที่ ๓) กับข้อความตอนต้นในปริเฉทตุลิตปริวรรต (ปริเฉทที่ ๑) แห่งปฐมสมโพธิภาษา
บาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับที่ Coedès ตรวจสอบชำระ ดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนกรมพระปรมาณูชิตชิโนรส	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับ Coedès ชำระ
<p>กปาโลโน หิ ภควโต สมฺมาสมฺพุทฺธสส สมฺพุทฺธสสตถาย สํสารอนฺณวนนิมฺมตฺต- นินฺนิตฺตชนคณมฺพุทฺธิรุตฺตคามตาย สตฺตทิวส- ปตฺตพฺพํ สตฺตรตฺตสนฺนิมฺมํ จกฺกตฺตติรชฺชสิริ ติณฺมิว กวจรมิว</p> <p>ชิวฺหาลคฺคิตฺตเชลปิณฺฑมฺมิว โอิหยา ปพฺพชิต- ภาโว ปริทีปิตโต โหติ. ติวฺธิสมฺปตฺติปถวียํ ปติฏฺฐิจิตฺเต มหาปริจฺจาคาทิกุสมฺมผลฺเล ปารมฺมิหารุกฺเข สพฺพญฺญตฺตถาณผลํ คณฺหาเปตฺตกาโม. กถํ? อมฺหากํ กิร โฟธิสฺสโต อิโต ภทฺทกปฺเป กปฺปสฺตสฺสหาสิริกาณํ</p>	<p>กปาโลโน หิ ภควโต สมฺมาสมฺพุทฺธสสตถาย สํสารอนฺณวนนิมฺมคฺค- นินฺนิตฺตชนคณมฺพุทฺธิรุตฺตคามตาย สตฺตทิวส- ปตฺตพฺพํ อิว</p> <p>ชิวฺหาลคฺคิตฺตเชลปิณฺฑมฺมิว อิว โอิหยา ปพฺพชิต- ภาโว ปริทีปิตโต โหติ. ติวฺธิสมฺปตฺติปถวียํ ปติฏฺฐิจิตฺเต มหาปริจฺจาคาทิกุสมฺมปฺปผลฺเล ปารมฺมิหารุกฺเข สพฺพญฺญตฺตถาณผลํ คณฺหาเปตฺตกาโม. กถํ? อมฺหากํ กิร โฟธิสฺสโต อิมฺสฺมิ ภทฺทกปฺเป กปฺปสฺตสฺสหาสิริกาณํ</p>

จตุรนต์ อสงฺเขยยานํ มตฺถเก สุเมโธ นาม
 ปญฺจาภิญญาอภฺยัสมาปตฺติลาภี ตาปโส
 หุตฺวา ทิพฺเพน จกฺขุณา โลกํ **โวลเกนโต** จตฺตฺสุ
 อปาเยสุ ปตฺติตฺวา สํภคฺคฺวิ-ภคฺคฺสรีเร มหนฺตํ
 ทุกฺข์ อนฺนฺวเนเต สตฺเต ทิสฺวา กรุณาย
 กปฺปิตททโย หุตฺวา วิหรนฺโต ที่ปงฺกรสฺส สตฺถุโน
 สฺมาคฺมํ ปตฺวา ตสฺส สฺนฺติเก
 อวสฺสมุปุชฺชุนารหํ อรหฺตํ ปหาย
สพฺพสฺตฺตฺติ ตตฺถเมว สฺมฺมาสมฺโพธิ-
อภิปตฺถตฺวา ลทฺธพฺยากรโณ อปริมาณ
 ชาติกนฺตาเร **ธนฺปฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺ** จาติ
เอวํ วุตฺตปญฺจมหาปริจฺจาเค **ปริจฺจชฺเชตฺวา**
ทส-ปารมฺมโย ปฺุเรสิ ยถาห:

ทานํ สීลฺจ เนกฺขมฺมํ
 ปญฺญา **วิริยํ ปญฺจมํ**
 ขนฺตี สจฺจมธฺธิจฺ्ञานํ
 เมตฺตฺตฺเพกฺขา จ เต ทสฺสาติ.

(ไม่มี)

ทสปารมฺมิตฺสอุปปารมฺมิตฺสปรมตฺถปารมฺมโย ติ
สพฺพสมตฺตฺสปารมฺมโย ปฺุเรสิ. อิทานิ **เอวํ โฟธิ**
สตฺโต ปามิ ปฺุเรนโต ยถา อมฺพฺรฺกฺขสฺทิสฺสา
 ขนฺฉายาผลปริโกค-**ปฺุญฺญพิช-**
โรปิตกฺขาณเวยว ตํ **อฺุปมํ**
 สํสนฺทนฺโต อิมา **คาถา** อาห:

จตุรนต์ อสงฺเขยยานํ มตฺถเก สุเมโธ นาม
 ปญฺจาภิญญา **อภฺยัสมาปตฺติลาภิตาปโส**
 หุตฺวา ทิพฺเพน จกฺขุณา โลกํ **โวลเกนโต** จตฺตฺสุ
 อปาเยสุ ปตฺติตฺวา สมฺภคฺคฺวิ-ภคฺคฺสรีเร มหนฺตํ
 ทุกฺข์ อนฺน- ภาวนเต สตฺเต ทิสฺวา กรุณาย
 กปฺปิตททโย หุตฺวา วิหรนฺโต ที่ปงฺกรสฺส สตฺถุโน
 สฺมาคฺมํ ปตฺวา ตสฺส สฺนฺติเก
 อวสฺสมุ อฺุปุชฺชุนารหํ อรหฺตํ ปหาย
สพฺพสฺตฺตฺตฺติตตฺถมฺ เอว สฺมฺมาสมฺโพธิ-
ปตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺ ลทฺธพฺยากรโณ อปริมาณ
 ชาติกนฺตาเร **ธนฺปฺตฺต-ภริย-องฺคชฺวีเต** จาติ
เอว วุตฺตปญฺจมหาปริจฺจาเค **ปริจฺจชฺเชสิ.**
 ยถาห:

ทานํ สීลฺจ เนกฺขมฺมํ
 ปญฺญา **วิริยปญฺจมํ**
 ขนฺตี สจฺจมฺ อธฺธิจฺ्ञานํ
 เมตฺตฺ' อฺุเพกฺขา จ เต ทสฺสา ติ.

โส หิ ที่ปงฺกรปาทมฺุเล กตฺตฺกนิหารโต
 ปญฺจาย ยาว เวสฺสนฺตโร หุตฺวา มทฺธิ ทานํ
 ทตฺวา ตาว อปริมาณฺสุ กาลฺสุ มหนฺตํ
 ปฺุญฺญสญฺจยมฺ อกาสิ. อนนฺตโลกธฺตฺตฺ
 อนนฺตสฺตฺเตหิ กตฺปฺุญฺญํ **เอกโกภฺยจฺ्ञาสํ** กตฺวา
 มินิยมานํ **เตสํ ปฺุญฺญํ สตฺภาคํ สหสฺสภาคํ** ปิ
 น อฺุเปติ. **เอวํ โฟธิสฺตฺโต ปารมฺมโย ปาเรนโต**
ทสปารมฺมิตฺส-อุปปารมฺมิตฺสปรมตฺถปารมฺม ติ
สพฺพสฺมา สมตฺตฺสปารมฺมโย ปฺุเรตฺวา, อิทานิ
 ยถา อมฺพฺรฺกฺขสฺทิสฺสา
 ขนฺฉายา ผลปริโกค-**ปฺุญฺญพิชโรปกสฺส**
โรปิตกฺขาณเวยว อฺุปมา
 สํสนฺทนฺโต อิมา **คาถมฺ** อาห:

<p>ตเถว สัสารปะเถ ชน่าน อตถาย อตต่านมจาทยนุโต สิทฺธั ว ปญญั ปุริตสฺส ตสฺมี ธนฺจคชีวมปิ หรฺนฺติ เย เย.</p> <p>โย สาคเร ชลธิตฺ รุธิริ อทาสี ภุมิปราชยสมฺ มังสํ อทาสี ทานั เมรุปรมาณปธิกญจ สาโมลิสฺสั อากาสตารกธิกั นยณั อทาสี.</p> <p>พุกฺขาลอกา โลกเ โลกเ ชาโต สตุโต โโก นฺมุตฺโต พุกฺขั สุกฺขั โอสติณฺณั สทฺโธ ปญฺญเ โภนโต วนฺ เทติ</p> <p>เอวํ ทีปงฺกรปาทฺมุเล กตาทินิหารโต ปฏฺจาย ทานาทโย สมตีสปารมิโย ปุเรนฺโต เวสุสฺนตฺรภา เวน สพฺพา ปารมิ นิฏฺจาเปสิ.</p> <p>(ปฐมสมโพธิ บาลี ปรมา ๒๕๓๗: ๒๔-๕)</p>	<p>ตถ' เอว สัสารปะเถ ชน่าน หิตาย อตต่านั ภิโรปิภฺขเ สิทฺธั ว ปญญั ปุริตสฺส ตสฺมี ธนฺจคชีวมปิ หรฺนฺติ เย เย.</p> <p>โย สาคเร ชลม อธิกรุธิริ อทาสี ภุมิปราชยสมฺ มังสํ อทาสี ทานั เมรุปรมาณ อธิกญจ สาโมลิสฺสั เช ตารกาธิกตฺร นยณั อทาสี.</p> <p>พุกฺขาลอกา โลกเ โลกเ ชาโต สตุโต โโก นฺมุตฺโต พุกฺขั สุกฺขั โอสติณฺณั สทฺโธ ปญฺญเ โภ โน วนฺเท ตี</p> <p>เอวํ ทีปงฺกรปาทฺมุเล กตาทินิหารโต ปฏฺจาย ทานาทโย สมตีสปารมิโย ปุเรนฺโต เวสุสฺนตฺรภา เวน สพฺพา ปารมิโย นิฏฺจาเปสิ.</p> <p>(Coedès, in press: 1-3)</p>
---	---

ควรสังเกตว่า ความในตอนที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุเมธดาบสได้รับคำพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้าและได้บำเพ็ญบารมีมาตลอดชาติต่างๆ ที่เกิดมาครั้งแล้วครั้งเล่า นั้น ทั้งปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสและปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิมที่ Coedès ชำระนั้นตรงกัน ดังนี้

สุเมธ นาม ปญฺจาภินฺวาอฏฺฐสมาปตฺติลาภี ตาปโส หุตฺวา ทิพฺเพน จกฺขุณา
 โลกั โวลเเกนฺโต จตุสฺส อปาเยสฺส ปตฺติววา สัมคฺควิภคฺคสรีเร มหฺนฺตํ ทุกฺขั อนฺ
 ฏวนฺเต สตุเต ทิสฺวา กรุณาย กปฺปิตทโย หุตฺวา วิหฺรฺนฺโต ทีปงฺกรสฺส สตุตฺถโน
 สมามํ ปตฺวา ตสฺส สนฺติเก อวสุสมฺปุชฺชนารหิ อรหฺตฺตํ ปหาย สพฺพสตุตฺติ
 ตตฺถเมว สมฺมาสมฺโพธิ อภิปตฺเตตฺวา ลทฺทพฺยากรเณ อปริมาเณ ชาติกนฺตาเร
 ธนฺปุตฺตกริยาองฺคชีวิตสฺส จาติ เอวํ วุตฺตปญฺจมหาปริจฺจาเค ปริจฺจชฺเชตฺวา
 ทสฺปารมิโย ปุเรสิ

แปลว่า

—พระโพธิสัตว์เกิดเป็นดาบสนามว่าสุเมธะ ทรงได้สมบัติ ๘ ประการและ
อภิญญา ๕ ประการ ทรงส่งดูสัตว์โลกด้วยทิพจักขุ เห็นสัตว์ทั้งหลายตกอยู่
ในอบายภูมิทั้ง ๔ มีทั้งที่ร่างสมบูรณ์และร่างหลุดขาด ได้รับทุกข์สาหัส ทรงมี
ดวงพระอาทิตย์หวั่นไหวด้วยพระกรุณา ทรงได้เสด็จมาถึงสำนักของ
พระศาสดาที่ปังกกร ทรงละอรรถผลซึ่งควรได้รับแน่นอนในที่ใกล้แห่งพระ-
ศาสดาพระองค์นั้น ณ ที่นั้น ทรงตั้งปรารถนาอย่างแรงกล้าถึงพระสัมมา-
สัมโพธิญาณ และทรงได้รับพระพุทธรูปพยากรณ์ ตลอดชาติที่ข้ามผ่านไปได้
อย่างยากเย็นสุดจะนับประมาณได้ ได้ทรงบริจาคปัญญามหาทานซึ่งกล่าวไว้
ว่าประกอบด้วยทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา อวัยวะ และชีวิต ทรงกระทำศ-
บารมีให้เต็มเปี่ยมแล้ว”

แต่ในปฐมสมโพธิกถากลับแปลอย่างรวบรัดเพียง

พระโพธิสัตว์...บังเกิดเป็นพระสุเมธดาบสได้พบพระพุทธเจ้าที่ปังกกร และ
เสียซึ่งพระอรหันต์อันจะบรรลุในสำนักพระพุทธองค์โดยแท้ ปรารถนาพระ-
สัมโพธิญาณ แลได้พุทธรูปพยากรณ์แล้ว ทรงบำเพ็ญเบญจมหา-บริจาคแด
พระสมเด็จสภารมีทานเป็นต้น ในชาติกัณดารอันจะนับจะประมาณมิได้

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๓๕)

ส่วนเหตุที่ปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมานุชิตชิโนรสไม่มีข้อความ “โส ทิ ที่ปงฺกรปาทฺมุเล กตานิหารโต ปฏฺจาย...” ผู้วิจัย
เห็นว่าเป็นเพราะข้อความนี้ขึ้นต้นคล้ายคลึงกับข้อความ “เอวํ ที่ปงฺกรปาทฺมุเล กตานิหารโต
ปฏฺจาย...” ที่ตามมา และเหตุที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสไม่ได้แปล
คาถา “พุทฺธาโลกา...” ไว้ในปฐมสมโพธิกถาอาจเป็นเพราะคาถาบทนี้มีลักษณะคล้ายกับเป็นบท-
ประณามพจนาคถานมัสการพระพุทธคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึง
ทรงเลียงไม่แปล ผู้วิจัยเห็นว่า ขณะที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรง-
ชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลี ทรงพยายามรักษาปฐมสมโพธิภาษาบาลีของเก่าไว้ให้มากที่สุด แต่
เมื่อทรงถ่ายถอดออกเป็นพากย์ไทยในปฐมสมโพธิกถา ทรงใช้พระวินิจฉัยส่วนพระองค์ลงไปมาก

ว่า ที่ใดควรแปลหรือไม่ควรแปล ที่ใดควรแปลรักษาให้ตรงกับความเป็นฉบับภาษาบาลีหรือควรแปลรวบรัด

ปฐมสมโพธิภาษามอญเปิดเรื่องในปริจเฉทที่ ๑ (ตุลิตปริวรรต)^๑ จับความพรรณนาตั้ง แต่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุเมธดาบส ได้รับพระพุทธรูปพยากรณ์แทบพระบาทของพระที่บังกรพุทธเจ้า และได้บำเพ็ญบารมีตลอดกัปที่ยาวนาน จนได้เกิดเป็นพระเวสสันดรได้กระทำศบารมีให้เต็มเปี่ยมในพระชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดรนั้น แล้วไปบังเกิดเป็นพระสันตตุลิตเทวบุตรในสวรรค์

ความตอนเปิดเรื่องของปฐมสมโพธิภาษามอญสอดคล้องกับความในตอนต้นปริจเฉท ตูลิตปริวรรตของปฐมสมโพธิกา ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนักอนสมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูตธิธิโนรส และปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนักอนเดิมทุกฉบับ ความตอนเปิด เรื่องของปฐมสมโพธิภาษามอญมีดังนี้

โพธิสัตว์โต พระโพธิสัตว์ในขณะนั้นเป็นฤๅษีสุมเมธโน้น พระโพธิสัตว์ส่องดูด้วย ทิพพจักขุญาณเห็นอิทธิญาณสมาบัติ ๘ แล้ว ในกาลนั้น เต็มเปี่ยมด้วย ๑ หมื่นกัปปี พระโพธิสัตว์เห็นสรรพสัตว์ทั้งหลายตกไปในห้วงโสมสงสารหมก ไหม้อยู่ในอบายภูมิ ๔ ต้องทนทุกข์เวทนาแล้ว พระโพธิสัตว์เกิดธรรมสังเวชใน ใจ เพราะเหตุธรรมคือกรุณาในสรรพสัตว์ทั้งหลาย

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าที่บังกร พระที่บังกรทรงเห็นฤๅษีสุมเมธดาบสมีบารมีแก่กล้าแล้ว พระพุทธเจ้าที่บังกรทรง พยากรณ์ไว้ว่า สุเมธดาบสนี้ในอนาคตกาลจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าสิริ ศากยมุนีโคตมะ อันเป็นที่เคารพบูชา ๓๑ ภูมิและทวีปทั้ง ๔ อันเป็นที่พึ่งของ โลก ๓ กล่าวคือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก โปรดสรรพสัตว์จากห้วงโสมสงสาร ได้เข้าถึงเมืองนิพพานสถานที่บรรเทานามรูป เหมือนอย่างแก้วมณีเพื่อให้ มนุษย์ได้เป็นที่บันเทิงใจของสัตว์ทั้งหลายแล้ว

ในกาลนั้น พระมหานรุษได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่บังกรแล้ว พระ โพธิสัตว์บำเพ็ญเพียรบารมีบริจาควัตถุ ๕ ประการ คือบริจาคสิ่งของ บริจาค

^๑ ปริจเฉทที่ ๑, ๒ และ ๓ ของปฐมสมโพธิภาษามอญ คือ ตูลิตปริวรรต, มงคลปรณ และคัพพานิกขมนะ ตามลำดับ

บุตร บริจาคภรรยา บริจาคร่างกาย บริจาคชีวิต พระโพธิสัตว์ของเราเมื่อ
บำเพ็ญบารมี ทานอุปบารมี ทานปรมัตถบารมี ๑๐ อันเป็นสักขีพยานอย่างนี้

โย สาคเว ชลมถิกิ รุริ อทาสี ฯ

ภูมิปราชยสปี มังส อทาสี ทานํ ฯ

เมรุปมานํ อธิกญจ ฯ สโมลิสสิ

เช ตาโก ทิกตาร นยณํ อทาสี ฯ^๑

โย ภควา พระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ
ได้เคยให้ทาน คือเลือด ทานคือนัยน์ตา อันเป็นอชฌัตติกทาน เว้นจากพระ-
โพธิสัตว์พระองค์หนึ่งแล้ว ยากนักยากหนาที่บุคคลจะบริจาคทานได้ เป็น
ทานอันยอดเยี่ยมจะได้เป็นทานอันยอดเยี่ยม จะได้เป็นพระพุทธเจ้าตรัสรู้
ธรรมโปรดสัตว์ ได้บำเพ็ญทานบารมีจำนวนมาก อีกอย่างหนึ่ง พระโพธิสัตว์
เคยบริจาคทานคือเลือดนั้น นับจำนวนมากมายอุปมาอย่างไรเล่า เหมือนน้ำ
ในมหาสมุทรใหญ่ พระโพธิสัตว์ของเราได้บริจาคเนื้อ อุปมาอย่างไรเล่า
เหมือนอย่างพื้นแผ่นดินใหญ่มีความหนาได้ ๒ หมื่นโยชน์กับ ๔ หลุดกว่า อีก
อย่างหนึ่ง พระโพธิสัตว์ของเราบำเพ็ญทานคือนัยน์ตาอุปมาเหมือนอย่างไร
เล่า เหมือนอย่างดวงดาวอันอยู่บนขอบฟ้ายังน้อยไปเลย และให้ทานนัยน์ตา
มากมาย **พระพุทธองค์ทรงมีพระมหากรุณาต่อสัตว์โลกอย่างมากมาย
พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอกราบไหว้บูชา**

ในกาลพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ ได้ตั้งความปรารถนาไว้ในสำนัก
พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าที่ปึงกรโน้น เพื่อปรารถนาจะได้ตรัสรู้เป็น
พระพุทธเจ้าในอนาคตกาล

ในกาลที่พระโพธิสัตว์ของเราเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระโพธิสัตว์ได้
บริจาคทานจำนวนของทั้งหมด ๗ ร้อย ๗ ร้อย ซ้ำ ๗๐๐ เชือก ม้า ๗๐๐ ตัว
เกวียนอันเทียมวัว ๗๐๐ เล่ม ซ้ำรัตนปัจจัยนาคได้ให้ทานกับพราหมณ์ผู้ยาก

^๑ เทียบ Coedès (in press: 3-4) โย สาคเว ชลม อธิกรุริริ อทาสี
ภูมิปราชยสม มังส อทาสี ทานํ
เมรุปมานํ อธิกญจ ๑ สาโมลิสสิ
เช ตารกาธิกตร นยณํ อทาสี

จน ผู้ขอทานทั้งหลาย ในกาลนั้น พระเจ้ากรุงสุยชัยเกิดโศกเศร้ากับ พระโพธิสัตว์อย่างสุดซึ้ง ทรงขับไล่พระโพธิสัตว์ออกจากเมืองเซกุตตรานคร พระโพธิสัตว์เดินดงไปสู่เขาวงกต ในกาลนั้น มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่าชุก มา ขอบุตรคือกัณหาภิชาลต่อพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ก็ให้ทานแก่พราหมณ์ นั้น พราหมณ์ได้เด็ก ๒ คนแล้ว ก็จากไป ในขณะที่นั้น พระอินทร์แปลงกายเป็น พราหมณ์ลงมาสู่ขอพระนางมัทรีต่อพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์จึงมอบให้ พราหมณ์นั้นไป พราหมณ์ได้นางมัทรีแล้วก็จากไป ในขณะที่นั้นพระอินทร์ แปลงกายเป็นพราหมณ์มาขอนางมัทรีและคืนพระนางมัทรีแก่พระโพธิสัตว์

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีนับจำนวนไม่ถ้วน จุตินิพพานพระ- เวศสันดรแล้วไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตอันมีเทพบุตรห้อมล้อมเป็นบริวาร จำนวนมาก ด้วยเครื่องประดับปราศรัยอันเป็นทิพย์มีอายุอันยืน ๑๐๐๐ ปี ทิพย์ ถ้านับในมนุษยโลกนี้ก็ได้ ๕๐ โภก กับ ๖ ปโยกโยก

ตथा โพธิสตฺโต ตตฺถ ยาวตา ยุกํ อกาสิ ฯ ตพฺพพฺพุทฺธจกฺวตฺติมฺงฺคฺลโม ฯ เนยฺย โกลาหฺเล ฯ สุปฺปสุพฺพุทฺธโกลาหฺลํ ฯ อุกฺกทฺปฺพิ ตथा อุกฺโขเสตฺตุกา มา มหา- พุร หุมโณ พฺราหฺมขารณปติมฺนุชิตา ฯ ตथा กาลे ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เสวย สมบัติบนสวรรค์ชั้นดุสิตนานแสนนาน พุรุมา ทำวมหาพรหมทั้งหลาย อุกฺโข เสตฺตุกา มา มีใจเพื่อปรารถนาจะสนองงานพระโพธิสัตว์แล้ว

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๑ ลาน กา-กี)

ควรสังเกตว่าปฐมสมโพธิภาษามอญปรากฏข้อความ “พระพุทฺธของค์ทรงมีพระมหา กรุณาต่อสัตว์โลกอย่างมากมาย พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอกราบไหว้บูชา” ซึ่งตรงกับคาถา “พุทฺธา โลกา โลกเ โลกเ...” ด้วย ดังได้กล่าวมาแล้วว่า คาถานี้มีลักษณะคล้ายกับเป็นบท ประณามพจนคาถา เมื่อปฐมสมโพธิภาษามอญนำตุลิตปริวรรตมาไว้เป็นลำดับแรก ทำให้คาถา “พุทฺธา โลกา โลกเ โลกเ...” ปรากฏอยู่ตอนต้นเรื่อง นับว่าเหมาะสมอย่างยิ่ง เพราะทำให้เนื้อ เรื่องเรียงร้อยกลมกลืนกัน ต่างกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม- พระปรมาธิบดีชินโรส คาถาบทนี้ปรากฏในตอนต้นของปริจเฉทที่ ๓ ทำให้ดูเหมือนว่า ทั้งปริจเฉท ที่ ๑ (วิเวกมงคลปริวรรต บุพภาค) และ ปริจเฉทที่ ๒ (ตุลิตปริวรรต) ต่างก็มีบทประณามพจน- คาถาแยกเป็นเอกเทศ ในปฐมสมโพธิภาษาไม่ปรากฏคำแปลคาถา “พุทฺธา โลกา โลกเ โลกเ...” เพราะคำแปลของคาถาบทนี้ไม่เข้ากับเนื้อความในตอนตุลิตปริวรรต

เมื่อเปรียบเทียบการเปิดเรื่องระหว่างปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานกับปฐมสมโพธิสำนวนและฉบับต่างๆ ที่ได้แสดงมาแล้ว พบว่าปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานเปิดเรื่องแปลกกว่าคือเริ่มพรรณนาพุทธประวัติโดยย่อตั้งแต่ประสูติจนถึงปรินิพพานและการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๑ ที่ถ้ำสัตบรรณคูหานครราชคฤห์เพื่อเชื่อมเข้าประเด็นสำคัญว่า พระอานนท์ว่า พระอานนท์เป็นผู้แสดงพระประวัติของพระพุทธเจ้า นับตั้งแต่การวิวาหมงคลของพระพุทธบิดากับพระพุทธมารดา ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานพรรณนาว่า พระเจ้าชวตศัตรูอาราธนาให้พระมหากัสสปะแสดงเรื่องการวิวาหมงคลของพระพุทธบิดาพระพุทธมารดา พระกัสสปะปฏิเสธเพราะไม่เคยฟังพระพุทธเจ้าเล่าเรื่องดังกล่าว จึงอาราธนาพระอานนท์ให้เป็นผู้เล่าถวาย พระอานนท์เริ่มต้นเล่าตั้งแต่พระเจ้าสีหหนุมมีพระโอรส ๒ พระองค์ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานพรรณนาความตอนนี้อย่างนี้

ความเมื่อองค์เจ้าสัพพัญญูดวงยอด เปนโพธิสัตว์สืบสร้างเปนเจ้าแผ่นดินได้ ๒๙ ปีแท้ จึงเอาตนออกบวช ๖ ปีจึงได้สำเร็จเป็นพรพุทธเจ้าองค์โลกคน นับแต่พระองค์ที่ยังโผดสัตว์นั้น หลายปีเป็นอันมาก ได้ ๔๕ พรรษาเป็นที่สังเกตได้ พระองค์เจ้าสั่งสอน พระองค์จึงเสลดเข้านรีพพานอันประเสียดในเมืองโกสินนหลาย^๒ ไหย่ กั้วตั้งวังงามทั้งคู่

มีแต่อานนท์ผู้น้องแทนเจ้าเทศสนา เพราะว่าอานนท์พระองค์ได้ทำนบไว้เดิมตั้งแต่ก่อนว่า อานนท์ได้เทศสนาชดช้อยแท้พ่ายท้ายช้อยพระองค์ พ้นแต่พระองค์บัพพรชัณเข้านรีพพานอันประเสียด

พระกัสสปะจึงประชุมพรอหิณดาทั้ง ๕ ร้อย เพียงพ้อมคู่ง ยังหลุด ๕ ร้อยดูประมาณคู่ง ๑ เพราะว่าอานนท์ยังบัพพันได้สำเร็จอหิณแท้ช้อยดูไว้ จึงควนควนนั้น พรยาอาสาตตสัตตผู้อุปถัมภ์ สังกายนายทำอันไหย่ตั้งมานดบ^๓ ไว้ในปีปริคูหาไว้ไว้ถ้าไหย่กว้าง ดูเหลือมสองไสตามปากถ้าคูหาอันประเสียด พรยาอาสาตตจัดคาคตั้งตามแท้ปราธนา คันหากถึงทันสิสังคายยานั้น เปนมงคนอันไหญ่ พรอานนท์ได้สำเร็ดในวันสังคายยานั้น ตัสสา^๓รู้สองญาณ กานวิธีวิสิชชนาไนไตพิคตัสสอง เพราะว่าเปนน้องของพรพุทธเจ้าตัสสา^๓รู้สู่อัน

^๑ พระองค์

^๒ กุสินารา

^๓ มณฑป

เพราะว่าได้ตามติดเจ้านำพระองค์ได้ขาด พระองค์เสนาอันใด อานนได้ฟัง
ตลอดเรื่องหมดถ้วนสุกอัน คั้นได้สำเร็ดเปนพรอรั้นแล้ว ปัญญาไวต์ส่งบ่มี
พรอรั้นองโคสิเปียบได้ เหมือนแแต่ตั้งพระองค์ พรอรั้นทั้งหลายจึงนิมนพระองค์
ขึ้นวิสิชชนาธัมมอันประเสิด

พรอานนก็ยั้งขึ้นคมรบพรอรั้นทั้งหลายหมดถ้วนแล้วเลยขึ้นนั่งเทิง เหนือ
ธัมมอดแก้วดูงามเหลืออม ตั้งพรพุทธเจ้าองล้ำพี่ชาย พรอานนก็บายเอาคั้นที่
ด้ามแก้วปรัดบังอันประเสิด แล้วจึงสแดงลำดับต้งขึ้นบ่มีได้ขาดสาย อยาย^๑หัว
ขึ้นีทานทั้งพรอพิธัมมพำพ้อม บ่มีได้ขาดสาย หลายวันได้ ๓ เดือนเปนเขต ผู่
อินพรหมอยู่ฟ้าฟ้างเจ้าเทสสนา ผู่หมู่พริยาสมลลราด^๒ทั้งหลายเปนอันมาก
ฟังพรอานนแสดงสังคายนามาถัน เพียงพ้อมหมู่พริยาสิงอันใดพ้ได้หมด
ถ้วน นีทานทางพรสุต ตังแต่มอนคนวิวหามนคนของพรพุทธเจ้า อานนบ่
สแดง เพราะว่าเป็นพรปารมตวา แท้หนีทานชั้นยอด เพราะพรกัสนสปพรอุปบริ
พ้แสดงบ่ได้หมดถ้วน ทุกอันแต่อันพริยาสมลลราดเจ้าทั้งหลาย พากันกัมขาบ
ไหว้กัสนสปผู้เปนไทย แต่ันั้นพริยาสมลลราดเจ้าทั้งหลาย เปนอันมาก พากัน
กัมขาบไหว้กัสนสปผู้เปนไทย นิมนพระเถรเจ้าแสดงในเรื่องวิวหามนคคของ
พรบาค พรกัสนสปก็แสดงบ่ได้ วงพรเจ้าตามหลัง เพราะว่าเราบอดเมื่อแก่เฒ่า
พระสิทธรรมปรู้มาก มีแต่ท่านพรอานน ท่านเปนน้องของพรพุทธเจ้าแสดงไว้
คู่อัน พวกมหาธาตทั้งหลายอยากฟังนิทานของพรพุทธเจ้าบำเพนมา แต่ก่อน
เราชิ^๓ธาตนาให้พรอานนผู้ท่านรู้แสดงให้เพียงฟังสุกอัน

แต่ันั้นพรกัสนสปเจ้ามหาเถรเจ้าผู้เป็นไทย ท่าน พรอรั้นพำพ้อมหมดถ้วน
ทุกอง พากันธาตนา เจ้าอานนพ้อมพากว่า ภาบุตร ข้าแต่เจ้าอานนผู้ประเสิด
เดี๋ยวนีพริยาสมลลราดทั้งหลายอยากฟังมคคของพรพุทธเจ้าเปนมาต้งแต่
ก่อน ช้ให้พรอานนแสดงให้แต่ต้นถึงเทารอดบาย

^๑ บรรยาย

^๒ พระยาสามนตราช

^๓ ลี

แต่นั้น พรอานนก์ปายเอาตารบัตด้ามแก้วปรงา^๑อันวิเสด แล้วจึงประกาศสงให้
รู้ทั้งเจ้าหมู่พรรยา บัดนี้เอาตมาจักได้แสดงในเรื่องมงคนของพรবাদ ขิอัปไฟ^๒
แก่พรเถรเจ้าฟังถ้วนทุกพรองค์ พรอานนก์แสดงเปนคาถาตันตามนี้ทานชั้น
ยอด บมีที่จ้ง ปานน้ำเลือนไหล

ยังมีนคองห้องกาป็นวัตถุเมืองใหญ่บ้ออาดไร่ของนั้นมากมุน เมืองอันนี้เป็นหน
ห้องเมืองเดิมพรเจ้าเกิด สนุกยิ่งล้ำเมืองฟ้าเก็งกัน อันว่ากุมพากพื้นเสวยราด
เปนกสัดชื่อว่าสีหานุราดเจ้าเสวยเมืองเปนไทย ๔ ที่ป่น้อมถวายเป็นขบพูน
ปรเกียนกงของชุมพุงงชอก บมีกรสัดสี่เปียบได้เหมือนแท้แห่งพรอง พรกมี
โอรดเจ้า ๓ องงามยิ่ง พรจ้งใส่ที่เจ้านามท้าวลูกพรอง อันว่าเซตถาตันหัวที่ผู้-
เกิดก่อน ชื่อว่าสีสุทโธเจ้าสมงามผู้สอาส^๓ ผู้ที่สอง ชื่อว่าสุกโกทนะเจ้า เปนน้อง
ผู้ถ้วนสอง ลองสุดทำยอमितโตเป็นที่ บ่สูงบ่ต่ำแท้เสม็ดตามเก็งกัน

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๑ หน้า ๑-๖)

อย่างไรก็ตาม พบว่าความตอนเปิดเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานตรงกับ ความ
ตอนเปิดเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ล้านวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ
เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ในต้นปริจเฉท วิวาหมงคล์ เอก์ ซึ่งเป็นปริจเฉทที่แทรกเพิ่มเข้าไปภายหลัง
เป็นอย่างมาก

ปฐมสมโพธิภาษามอญเป็นปฐมสมโพธิอีกสำนวนหนึ่งที่ปรากฏเรื่อง พระอานนก์ที่ได้รับ
อาราธนาจากพระมหากัสสปะให้แสดงประวัติของพระพุทธเจ้าตามพระประสงค์ของพระเจ้า
อชาตศัตรู แต่ความตอนนี้มีได้กล่าวไว้ในตอนต้นเรื่อง หากแต่ลำดับไว้หลังจากที่พรรณาถึง
พระสันตสูติเทวบุตรรับอาราธนาจากเทวดา อินทร์ พรหมทั้งหลายมาเกิดเป็นพระสิทธัตถกุมาร
เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงส่งดูสัตว์โลก ทรงพบว่าควรไปถือกำเนิดในราชตระกูลศากยะ ปฐมสมโพธิ
ภาษามอญพรรณาไว้ดังนี้

^๑ ประดับงา (จาร “ด็บ” ตก)

^๒ ขอภัย

^๓ สะอาด

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีพิจารณาธรรมคือกุศล พระโพธิสัตว์เคยสั่งสมไว้แล้วในอดีตชาติโน้น พระโพธิสัตว์พิจารณาธรรมกุศลของตนซึ่งจะต้องจุติปฏิสนธิในกาลนั้น

ในขณะนั้นสมเด็จพระอมรินทร์เทวราชาพร้อมกับเทพดาทั้งหลายมาขออ้อนวอนให้พระโพธิสัตว์ลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา ในกาลนั้น ตสุติตาปริวัตโต นิตฺติโต^๑

พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีซึ่งอยู่ในพระราชวังตลอดอายุ ๒๙ พรรษาแล้ว จากพระราชวังเสด็จหนีออกเพื่อบำเพ็ญทุกรกิริยา ๖ ปี แล้ว บำเพ็ญเพียรเพื่อจะได้เป็นพระพุทธเจ้าที่โคนต้นโพธิ์ จำเดิมแต่นั้นก็เสด็จไปถึงต้นโพธิ์แล้วตลอด ๔๕ พรรษา เพื่อแสดงธรรมแก่มนุษย์และเทพดาทั้งหลาย เพื่อให้ฟังรสแห่งพระสัทธรรม แล้วจึงไปสู่มืองกุสินาราในอุทยาน ก็เสด็จปรินิพพาน ในกาลนั้น พระอานนท์เถระ อยู่ใกล้พระพุทธเจ้า ได้ทรงพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระอรหันต์ภายใน ๗ วัน จะได้ทำปฐมสังคายนาที่เมืองราชคฤห์

พระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระเจ้าพิมพิสารนั้น ในวันเพ็ญเดือน ๙ ที่ทิศตะวันออก เมื่อนั้นที่ภูเขาคิชฌกูฏพุทตะข่างๆ ต้นโพธิ์นั้นสร้างประรำพิธีเป็นปราสาท ๗ ชั้น ประดับด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็น ๗ ชั้น พระองค์ได้สร้างประรำพิธีแล้ว ในประรำพิธีนั้นมีอรหันต์ ๙๐ หมื่น พระองค์โปรดให้อรหันต์อยู่ในที่นั้น มนุษย์ เทวดา พระอินทร์ พระพรหมทั้งหลายมารวมกันแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูในท่ามกลางมหาชนทั้งหลาย พระองค์เข้าไปสู่อำเภอกลางภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ซึ่งมีพระมหาเถรกัสสปะเป็นประธาน กราบไหว้โดยเบญจางคประดิษฐ์แล้วจึงถวายพระพรว่า ข้าแต่พระอริยสงฆ์ คือพระมหากัสสปะพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นครูบาอาจารย์ของเรา ประนินพพานแล้ว ในขณะนั้น พระมหากัสสปะผู้มีชื่อเสียงเหมือนกับพระพุทธเจ้านั้น ธรรมจักรกับปวัตตีสถูตรนั้น แสดงแก่ข้าเจ้าทั้งหลายขอท่านจงแสดงธรรมเทอดู

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๑ ลาน เกา-กาว)

^๑ ตสุติตาปริวัตโต นินฺจฺจโต

เมื่อเปรียบเทียบความในตอนพระมหากัสปะอาราธนาให้พระอานนท์แสดงพุทธประวัติระหว่างปฐมสมโพธิภาษาไทยเทียบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ และปฐมสมโพธิภาษามอญแล้ว พบความสอดคล้องและความแตกต่างกันบางประการดังนี้

๑) ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานและปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ใช้ความตอนนี้เป็นฉากเปิดเรื่องเพื่อเล่าพุทธชีวประวัติทั้งหมดนับตั้งแต่การวิเวกของพระพุทธบิดาและพุทธมารดาต่อเนื่องเรื่อยไป ในปฐมสมโพธิภาษามอญไม่ได้ใช้ความตอนนี้เป็นตอนเปิดเรื่อง แต่พรรณนาความตอนนี้อยู่หลังตอนพระสันตสิทธเทวบุตรทรงตรวจพบผู้ที่สมควรจะเป็นพระพุทธบิดามารดาและตระกูลที่สมควรไปถือกำเนิด ครอบพระอชาตศัตถุมิได้อาราธนาให้พระมหากัสปะแสดงพุทธประวัติ เมื่อความตอนพระอานนท์รับอาราธนาแสดงพุทธประวัติ ปฐมสมโพธิภาษามอญจึงเริ่มพรรณนาความพุทธประวัติในวิเวกของพระบิดาและมารดาโดยเริ่มต้นกล่าวถึงพระเจ้าสีหหนุแห่งราชสกุลศากยะมีพระโอรส ๓ พระองค์ โดยไม่ได้พรรณนาต้นวงศ์แต่สมัยพระเจ้าโอกกากราชและพระเจ้ามหาสมมติราชเป็นต้นมาอย่างในปฐมสมโพธิกถา

๒) ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ และปฐมสมโพธิภาษามอญ พรรณนาความตอนต้นในตอนพระอานนท์รับอาราธนาแสดงพุทธประวัติไว้เหมือนกัน คือเล่าพุทธประวัติโดยย่อ เล่าถึงพระอานนท์มีบทบาทในการทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๑ แต่ความหลังจากนั้นคือตั้งแต่พระเจ้าอชาตศัตถุอาราธนาให้พระมหากัสปะแสดงธรรม พระมหากัสปะทูลปฏิเสธ แต่อาราธนาให้พระอานนท์เป็นผู้แสดงแทน จนถึงพระอานนท์รับอาราธนา และแสดงธรรมนั้น ความในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ พรรณนาไว้ตรงกับปฐมสมโพธิภาษามอญมากกว่าปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ที่สำคัญปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานกล่าวว่า ธรรมที่พระเจ้าอชาตศัตถุขอให้พระมหากัสปะแสดงคือนิทานเรื่องการวิเวกของพระพุทธบิดาและพระพุทธรดา แต่ในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ กับปฐมสมโพธิภาษามอญกล่าวตรงกันว่า พระเจ้าอชาตศัตถุขอให้พระมหากัสปะแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร นอกจากนี้ปฐมสมโพธิ ๒ ส่วนหลังนี้ยังพรรณนารายละเอียดอื่นๆ ในตอนนี้อย่างตรงกันมากกว่าที่พรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ดังจะคัดข้อความมาเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี หอสมุดแห่งชาติ (ทะเบียน ๒๑๙๕)	ปฐมสมโพธิภาษามอญ
<p>โพธิสตุโตปี นววิสติวสุลล์ ฆราวาสล วสนโต ตโต มหาภินิกุขมนัน นิกุขมิตวา ฌวสุสานิ ปธานจริย พุทธภาว ปติวิฑูมิตวา ฯ</p> <p>โส โพธิสตุโต ปฏุสย ปญจจตตวาฬิสล วสุลล์ เทวมนุสสุสานัน ฌมมรลล์ ปิวิตวา กุสวตินคเร ส มลลวราชานัน อุกุยานะ ปริกา นิพพุตโต ฯ</p> <p>อานนุทเถโรปี พุทธปาทมูละ อรหตตพุกาภณัน ลภิตวา สตตเม ทิวเส ปจสมสงคากายเน อรหตตม ลล์ ปตวา</p> <p>ปญจปพุตานมนุตเร รุมเม คิริปพุตเต นาม ฯ ราชคเห พิมพิสารราชสุลล์ ปุตโต อชาตสตุต ราชา สวานปญญณมาเส นครสุลล์ ปจฉิมทิสภา เค เวการ-คิริปพุตสมีเป สตตปญญณรุกขนุเต สตุตรตน- ปาสาเท สตตฎุมิเก ปลุลงเก มาเป ตวา สมนุตตา มนุชป การาเปตวา ตตถ นวโกฏิ ยานัน อรหุตานัน นิสีทาเปสิ ฯ สพุเพ เทวมนุสสุสา พุรหุมคณา จ</p> <p>ตตเถว สนนิปตีสุฯ</p> <p>อชาตสตุตราชาปี มหาชนสุลล์ มชฺฐเม ปวิสิตวา มหากสุลล์เปธราที ภิกขุสฺสมญจ ปญจปติฏฺฐ เตน วนุทิตวา เอวมาห ภนุเต อริย มหากสุลล์ป อมุหากัน อัจริโย ภควา ปรินิพุโต อิทานิ พุท ลิลลา วิย</p> <p>อมุหากัน ฌมมจกุกัน เทเสถาติ ฯ</p>	<p>พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีซึ่งอยู่ในพระราชวัง ตลอดอายุ ๒๙ พรรษาแล้ว จากพระราชวังเสด็จ หนีออกเพื่อบำเพ็ญทุกรกิริยา ๖ ปี แล้ว บำเพ็ญ เพียรเพื่อจะได้เป็นพระพุทธรเจ้าที่โคนต้นโพธิ์ จำเดิมแต่นั้นก็เสด็จไปถึงต้นโพธิ์แล้วตลอด ๔๕ พรรษา เพื่อแสดงธรรมแก่มนุษย์และเทวดาทั้ง หลาย เพื่อให้ฟังรสแห่งพระสัจธรรม แล้วจึงไปสู่ เมืองกุสินาราในอุทยาน ก็เสด็จปรินิพพาน ในกาลนั้น พระอานนท์เถระ อยู่ใกล้พระพุทธรเจ้า ได้ทรงพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระอรหันต์ภายใน ๗ วัน จะได้ทำปฐมสังคายนาที่เมืองราชคฤห์</p> <p>พระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งเป็นพระราชบุตรของ พระเจ้าพิมพิสารนั้น ในวันเพ็ญเดือน ๙ ที่ทิศ ตะวันออก เมื่อนั้นที่ภูเขาชื่อว่าคิริขุพพตะ ข้างๆ ต้นโพธิ์นั้น สร้างปะรำพิธีเป็นปราสาท ๗ ชั้น ประดับด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็น ๗ ชั้น พระองค์ได้สร้างปะรำพิธีแล้ว ในปะรำพิธีนั้นมี อรหันต์ ๙๐ หมื่น พระองค์โปรดให้อรหันต์อยู่ใน ที่นั้น มนุษย์ เทวดา พระอินทร์ พระพรหมทั้ง หลายมารวมกันแล้ว</p> <p>พระเจ้าอชาตศัตรูในท่ามกลางมหาชนทั้งหลาย พระองค์เข้าไปสู่ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ซึ่ง มีพระมหาเถรกัสสปะเป็นประธาน กราบไหว้ โดยเบญจางคประดิษฐ์แล้วจึงถวายพระพรว่า ข้าแต่พระอริยสงฆ์ คือพระมหากัสสปะพระ พุทธรเจ้าซึ่งเป็นครูบาอาจารย์ของเรา ปรินิพพาน แล้ว ในขณะนั้น พระมหากัสสปะผู้มีชื่อเสียง</p>

<p>ตี สุตวา เถโร มหาราช อหิ ภควโต สนฺติเก</p> <p>อรหตุตี ลภิตวา ตสฺมี อาทิ โต ปฏฺจาย ภควนฺตี</p> <p>อาปฺจฺจิตฺวา ปี ปลฺลิตฺตฺหาย วสุสิสฺสามิ ภควโต</p> <p>ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตุนันํ สุตํ อหิ ปี ภควโต</p> <p>ธมฺมจกฺกํ น สิกฺขามิ</p> <p>อานนฺโทปี ภควโต ปาทมฺมุเล นิจฺจํ อฺปฏฺจเปตี</p> <p>ธมฺม-จกฺกปฺป-วตฺตุนนฺจ โสปี ชานาตี ตี ๕ เตน</p> <p>ภนฺเต อานนฺทเถโร ปกฺโกเสถาตี ๕</p> <p>มหากฺกุสโปปี อานนฺทเถโร ปกฺโกเสธาเปตี ๕</p> <p>รตนมฺภวสุสฺตมฺมหาเถรสฺส ปกฺโกสิตฺสทฺทํ สุตฺวา</p> <p>อานนฺทเถโร ปตฺตจิวฺรมาทาย อาคนฺตุวา เทวม</p> <p>นฺสุสฺสภิกฺขุสงฺฆมฺขุเม ปาวิสิตฺวา ๕</p> <p>สพฺเพ สํเทวมนฺสุสฺสานํ มหาพฺรหฺมานนฺจ ตํ เถโร</p> <p>ทิสฺวา จตฺตอจฺฉิริยานิ อฺปฺปชฺชิสฺสุ ๕ กตฺมานิ จตฺ-</p> <p>อจฺฉิริยานิ ๕ จกฺกวตฺติราชาปี จตฺตอจฺฉิริยานิ ๕</p> <p>อานนฺโทปี จตฺตอจฺฉิริยานิ ๕ ตตฺถ จกฺกวตฺติราชา</p> <p>สุวณฺณปาสาทสฺส สึหปฺถชฺรํ วิวริตฺวา นิฏฺฆมน-</p> <p>กาเล อจฺฉิริโย ๕</p>	<p>เหมือนกับพระพุทธเจ้าฉันนั้น ธรรมจักรกับปวัตตน</p> <p>สูตรนั้น แสดงแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายขอท่านจง</p> <p>แสดงธรรมเทอญ คำพูดเช่นนี้พระเจ้าอชาตศัตรู</p> <p>อ้อนวอนพระมหาเถรกัสสปะ</p> <p>พระมหาเถรกัสสปะได้ทราบความประสงค์ของ</p> <p>พระองค์แล้วอย่างนี้ ขอถวายพระพรพระองค์ผู้-</p> <p>ทรงคุณธรรมอันประเสริฐ นับแต่อาตมะได้</p> <p>สำเร็จอรหันต์แล้ว อาตมะได้กราบบังคมทูล</p> <p>พระพุทธเจ้าที่ค้นหาใกล้ต้นไทร อาตมภาพ</p> <p>ประทับอยู่บำเพ็ญกรรมคือศีล พระธรรมจักรอัน</p> <p>เป็นธรรมของพระพุทธเจ้าฉันนั้น ข้าพเจ้าไม่ได้</p> <p>ศึกษาเล่าเรียนมา มีแต่พระอานนท์เถระเท่านั้น</p> <p>ที่สมควร และได้คอยอุปัฏฐากรับใช้องค์พระสัม-</p> <p>มาสัมพุทธเจ้าตลอดเนื่องนิത്യ ธรรมจักรนั้น</p> <p>พระอานนท์เถระรู้แจ่มแจ้ง</p> <p>พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสว่า ข้าพเจ้าต้องการให้</p> <p>พระอานนท์เถระแสดงธรรม พระกัสสปะเถระ</p> <p>ทราบความประสงค์จึงไปบอกแก่พระอานนท์</p> <p>พระอานนท์ซึ่งอยู่ในรัตนฆร นั้น พระสงฆ์เถระ</p> <p>จึงส่งมา พระอานนท์จึงถือเอาบาตร จีวร รวบ-</p> <p>รวมมาแล้ว เข้ามาสู่ท่ามกลางหมู่ภิกษุสงฆ์</p> <p>มนุษย์ และเทวดาทั้งหลาย</p> <p>พระมหาเถระเข้าไปแล้ว มนุษย์ เทวดา พระ-</p> <p>อินทร์ พระพรหม เห็นพระมหาเถระแล้ว เกิด</p> <p>อัศจรรย์ ๔ ประการขึ้น อุปมาอย่างไรเล่า</p> <p>เหมือนอย่างพระเจ้าจักรพรรดิด้วย พระเจ้า</p> <p>จักรพรรดิประทับอยู่ในปราสาททองคำ พระ-</p> <p>ทวารด้วยรูปราชสีห์นั้นแล้ว ในขณะนั้นได้ออก</p> <p>มาเป็นอย่างหนึ่งด้วย</p>
---	--

<p>จกกวตติราชาปี มหาวิจิเฉยย คนตุวา สตุตว ตนะจิตตปลุลงกนิสินุนกาลเอ อจฉิริโย ๙ สตสท สุสารหสูวณณภานาหาริ ปริจริตุวา ภูณชน- กาลเอ อจฉิริโย ๙</p>	<p>พระเจ้าจักรพรรดิในสถานที่ซึ่งจะพระราช- วินิจฉัยในท่ามกลางที่ประดับประดาด้วยรัตนะ ๗ ประการ ในขณะที่ประทับอยู่นั้น เป็นเหตุ อัศจรรย์อัน ๑ ด้วย ในยามเสวยพระกระยาหาร อันประเสริฐบนถาดทองคำมีราคาทอง ๑ หมื่น นั้น เป็นเหตุอัศจรรย์ประการ ๑ ด้วย</p>
<p>สายณหสมเย อเนกาหิราชกณณภาหิ ปริ- วาเรตุวา อนูโต ปาสาทเอ ปริสนกาลเอ อจฉิริโย ๙ อานนุโท ๑ เทวมนุสุสานิ มชฺเฒ ปวิสนกาลเอ อจฉิริโย ๙</p>	<p>ในเวลากลางวันสวาน้อยมีจำนวนมากหอมล้อม แล้ว ในขณะที่เข้าไปสู่ปราสาทนั้นเป็นเหตุ อัศจรรย์อย่าง ๑ ด้วย เป็นอย่างนั้นแล</p>
<p>เทว-มนุสุสานิ อานนุโท ทิสฺวา เอว วทิสฺสุ</p>	<p>พระเถระชื่อว่าอานนท์องค์นี้ ในท่ามกลาง มนุษย์และเทวดาทั้งหลายเข้าไปเป็นเหตุ อัศจรรย์อัน ๑ มนุษย์และเทวดาเห็นพระอานนท์ เถระแล้ว จึงกล่าวอย่างนี้ว่า</p>
<p>อมฺโก อมฺหากิ สตุถา ปรินิพฺพุโต อานนุโทปิ พฺพุทฺธภาวํ ปตุโต ภวิสฺสตีติ มนฺตยิสฺสุ ๙</p>	<p>ดูก่อนท่านทั้งหลาย พระพุทธเจ้าของเรา ปรินิพพานแล้ว พระอานนท์เถระองค์นี้ผู้ทรงคุณ ธรรมคล้ายกับพระพุทธเจ้า คำพูดอย่างนี้ มหาชนทั้งหลายพิจารณาด้วยปัญญา ต่างรู้ว่าพระอานนท์เข้าไปสู่สำนักพระมหาเถระ กัสสปะแล้ว กราบไหว้แล้ว จึงกล่าวว่า ท่านผู้- เจริญมีฐานะอย่างไรเล่า</p>
<p>อานนุทเถโรปี มหาภสฺสเปเถริ อฺปสงฺกมิตฺวา วนฺ ทิตฺวา เอวมาห ภานฺเต โภ อตุโถติ ๙</p>	<p>ดูก่อนพระอานนท์ ในขณะนี้ พระเจ้าอชาตศัตรู มีพระประสงค์ จะสดับตรับฟังพระธรรมจักรซึ่ง เป็นคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอ เชิญท่านแสดงธรรมหน่อยเถิด</p>
<p>เถโร อหา อานนุท อิทานิ อชาตสตุราชา ภคว ตา เทสิติ ธมฺมจกฺกํ โสตุกาโม อชาตสตุราชานิ สเทวดานิ เทเสถาติ ๙</p>	<p>พระอานนท์เถระทราบแล้ว กระทำตามความ- ประสงค์ เมื่อกราบพระมหากัสสปะแล้ว จึงขึ้น ไปนั่งบนบัลลังก์อันประดับด้วยรัตนะ ๗ ประการ ในขณะที่พระอานนท์จะก้าว่างขึ้น เป็นเหตุอัศจรรย์อัน ๑ ด้วย</p>
<p>อานนุโทปิ สาธุ ทิสฺมปติจฺฉิตฺวา มหาภสฺสเปเถริ วณฺทิตฺวา สตุตวตตนปลุลงกํ อารุญฺห น กาลเอ อจฉิ ริโย ๙</p>	<p>ในขณะที่จับพัดที่ทำด้วยงาช้างประดับด้วยทอง</p>

โส สตุตตรตณขจิตตทณทพาลวิซุชนี้ คเหตุวา
 ฌมฺมจกฺกั เทเสสิ เทสนกาเล อจฺฉริโย ฯ
 ฌมฺมเทสนาปริโยสาเน ปลฺลงกโต โอตรกาเล เย
 ว อจฺฉริโย ฯ

อานนุโทปิ เอกสทภาเสน อตฺตโน อตฺตโน
 ภาเสน ชานาเปตฺวา ภควโต เทสิตนียาเมเนว
 เทวมนุสฺसानํ ฌมฺมจกฺกั เทเสสิ ฯ
 ภนฺเต อริยกสฺสปลฺ เอตํ ฌมฺมจกฺกปวตฺตณํ
 ทฺวาทสการปริปฺปญฺณํ ยถาปี เอโก บุริโส อุกท-
 ปริปฺปญฺณํ กุมภํ อุกฺขิปิตฺวา เสลปาสาโ(…)น โโก
 เชนฺโต ภินฺทาปยติ

อัย ฌมฺมจกฺโก ภควโต เทสนกาเล กิเลสฺกุมภํ
 เอวเมว ภินฺทิตฺวา โสตาสกิทาคา-อนาคาอรห
 ตฺตมคฺคคฺคฺจ สพฺเพ สตุเต ปติฏฺฐาเปสิ ฯ

ภควโต เทสิตอ อัย ฌมฺมจกฺโก เทวานมินุทสฺส
 จกฺโก วิย สกฺกสฺส จกฺกั ชิปิตถาเน มนุสฺसानํ
 คิวายํ ฉินฺทิตฺวา ตสฺมา ภควโต ฌมฺมจกฺโก กิเลสฺ
 สตุตฺตานํ ฉินฺทิตฺวา นิพฺพานสฺสํ เทตฺติ ฯ

คำด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นเหตุอัศจรรย์อัน ๑
 ด้วย ในกาลแสดงธรรมจักร ก็เป็นเหตุอัศจรรย์
 อัน ๑ ด้วย ในที่สุดแห่งการแสดงพระธรรมจักร
 จะก้าวลงจากธรรมาสน์เป็นเหตุอัศจรรย์อัน ๑
 ด้วย คือเหตุอัศจรรย์ ๔ ประการ
 พระอานนทเถระมีรัศมีของตนแผ่ออกไป
 ประมาณ ๑๐๐ ด้วย ธรรมจักรตามที่พระพุทธ-
 เจ้าแสดงไว้นี้ แสดงแก่มนุษย์และเทวดาทั้ง-
 หลาย

พระอานนทเถระก็แสดงตามนั้น ข้าแต่พระ-
 กัสสปะ พระธรรมจักรมีอันวิเศษ ๗ ประการ
 อุปมาอย่างไรเล่า เหมือนอย่างบุรุษคน ๑ แบก
 คนโทอันเต็มเปี่ยมด้วยน้ำซึ่งไม่กระเพื่อมออก
 มาและไม่ตกหล่นลงสู่พื้นดินด้วย เปรียบเหมือน
 อย่างนั้น ธรรมจักรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง-
 แสดงแก่มนุษย์และเทวดาทั้งหลาย พระอานนท
 เถระก็แสดงตามนั้น

ข้าแต่พระมหากัสสปะผู้เจริญ ผู้ปฏิบัติตาม
 พระธรรมจักรนั้นจะมีผล ๔ ประการ ในขณะที่
 พระพุทธเจ้าแสดงนั้น ธรรมคือกิเลสทั้งหมดจะ
 หดไปด้วย สัตว์ทั้งหลายได้บรรลุโสดาบัน
 สกทาคามี อนาคามี อรหันต์

(ไม่มี)

ข้าแต่พระอริยสงฆ์กัสสปะ พระธรรมจักร-
 กัปปวัตตณสูตรนี้ซึ่งออกจากพระโอษฐ์ของพระ-
 พุทธเจ้าด้วยอักขระทั้งหมดนี้ ข้าพเจ้าได้สดับ
 ตรีบังมาอย่างนี้ ข้าพเจ้าได้จดจำมาอย่างนี้

ภนฺเต อริยกฺขสฺส ป อิทํ ธมฺมจกฺกปวตฺตณฺ์ สุตฺตํ
ภควโต สฺมุเข เอกเภา นากาเรน มยา ต สุตฺตํ มยา
อุปลกฺขิตฺตํ มยา อุปรชาริตฺตํ ฯ

ภนฺเต อริยกฺขสฺส ป อมฺหากํ ภควา โพรสิตฺตตกาเล
ปจฺมสํ-ภาเร ปชฺชิกมานวกาเล มาตโร องฺเส
นินฺสินา-เปตฺวา นที ตฺรติ ฯ आयุหฺปฺริโยสาเน
พฺุรหฺมโลเกนิ พุทฺธติ ฯ

ภนฺเต อริยกฺขสฺส ป อมฺหากํ พุทฺธสฺส อโยโย
สิหฺตฺนุราชา ปจฺมกปฺเป สฺมุทิตสฺส โอกากสฺส
มหาเตชสฺส มหานุภาวสฺส ราชวฺโส โส สิหฺตฺนุ-
ราชา ฉทสฺสทฺสสาธิกสฺสทสฺสทฺสสาธิกยราชฺฐนฺ์
อธิปฺติหฺตุวา กปฺลวตฺถุ นาม นคเร วาสํ กปฺเปสิ
ฯ โส สิหฺตฺนุราชา อธิปฺติ หฺตุวา ปี ตเต ๑ ปน
กาลนฺตเร ตโย ปฺตุเต ปฺติลภี ฯ เอกโก ปฺตุโต สิริ-
สฺสุทฺโททโน นาม เอกโก สฺสุโกทโน นาม เอกโก ปฺตุโต
อมิตฺโตทโน นาม อโหสิ ฯ

(ปฐฺมสมโพธิ บาลี-ขอม หอสมฺมุตฯ ผูก ๑ ลาน
ก-กั)

ข้าแต่พระอริยกัสสปะผู้เจริญ พระพุทธเจ้าของ
เราในกาลเมื่อเป็นพระพุทธเจ้านั้น บำเพ็ญ
พระบารมีในการเกิดเป็นมานพชื่อว่าไซติกะนั้น
ได้แบกมารดาผู้ทรงไว้บนบ่า ในเวลาหมดอายุก็
ได้บังเกิดในพรหมโลก

ข้าแต่พระอริยกัสสปะผู้เจริญ ในปฐมกัปป์โน้น
พระเจ้าโอกากะนั้น ได้ปกครองชาติสืบๆ มา
จนถึงพระเจ้าสีหนุซึ่งเป็นอัยกาของพระพุทธ-
เจ้าของเรา นี้ พระเจ้าสีหนุนั้น ศากวงศ์ ๖๐
หมื่น เป็นผู้ใหญ่แล้ว ในเมืองชื่อว่ากบิลพัสดุ์
ทรงปกครองอยู่

พระเจ้าสีหนุนั้น มีพระราชบุตร ๓ คน ราชบุตร
องค์ใหญ่ทรงพระนามว่าสิริสุทโธทนะ โอรสองค์
ที่ ๒ ทรงพระนามว่าสุโตทนะ ราชบุตรองค์เล็ก
นั้นทรงพระนามว่าอมิตโตทนะ

(ปฐฺมสมโพธิ มอญ ผูก ๑ ลาน กาว-ข)

ผู้วิจัยขอเว้นยังไม่วิเคราะห์ประเด็นที่ปฐฺมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ปฐฺมสมโพธิภาษา
บาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับหอสมฺมุตแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ และปฐฺม-
สมโพธิภาษามอญ ผูกเรื่องพระอานนทเป็นผู้แสดงธัมมจักกัปวัตตสูตร (หรืออนิทานมงคลวิวาหะ
ในกรณีของปฐฺมสมโพธิภาษาไทยอีสาน) ในที่นี้ จะขอยกไปกล่าวไปบทที่ ๕ (ดู ๕.๔.๒) ซึ่งว่าด้วย
ความสัมพันธ์ของปฐฺมสมโพธิแต่ละสำนวนและวิวัฒนาการของปฐฺมสมโพธิตั้งแต่ฉบับภาษาบาลี

สำนวนล้านนา ซึ่งเป็นปฐมสมโพธิสำนวนที่เก่าที่สุดมาจนถึงปฐมสมโพธิกถาซึ่งเป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ส่วนปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง เริ่มเนื้อหาพุทธประวัติโดยกล่าวถึงนครกบิลพัสดุ์ในรัชสมัยของพระเจ้าสีหหนุเช่นเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ และปฐมสมโพธิภาษามอญ แต่ไม่มีเรื่องพระอานนที่ได้รับอาภรณ์ให้แสดงธรรม ตอนเปิดเรื่องในปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง พรรณนาตามขนบวรรณศิลป์ของไทย มีบทพรรณนาร้านเมืองของนครกบิลพัสดุ์และแสดงพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ (พระเจ้าสีหหนุ) ดังนี้

ยังมี	นักเรศล้ำ	ชั้นชื่อกบิล
	นิคมคน	คั่งระงมพืดื้อ
	ยอพระเกียรติ์น้อม	ทะลิ่งตีนพื้นแผ่นดิน
	เชิงชำเท้า	นครกว้างทั่วแดน
	ทุกย่านฟ้า	ขงเขตลือแดน
	นิกรพล	ท่องเที่ยวทวนค้ำ
	พารากว้าง	ลูงลิ่งล้ำน่าน
	น้ำแผ่ล้อม	ระวังต้ายชั่วไกล
	รุ่งค้ำเช้า	เรื่องเรือโคมพระกาย
	พอแยงแสง	เปล่งพลังลงพื้น
อันว่า	มุนเทียรท้าว	ประกายทงแก้วคู่
	สูงฟุ้งพัน	โทยมฟ้าเปล่งสี
	หลังใหญ่กว้าง	คำพอกเพ็งศรี
	พระพายพานพัด	ดาดเงาวรรณต้อง
	แสงไสเหลือม	มณีเงาวรรณแล่น
	มาบๆ แก้ว	มณีเข็มคล้ายกระดิ่ง
ยามเมื่อ	ลมล่องต้อง	ดั่งวีวอนเสียง
คือตั้ง	ดนตรีทิพย์	กล่อมพระอินทร์กายฟ้า
ภูเบศร์	สร้างท่อนท้าว	สีหามุราชพญาเมือง
	พระเกียรติ์กยศ	ทั่วแดนดังสะท้าน

	ผากฎเค้า	ธรณีไหวหวั่น
	๔ ทวีปน้อม	ประนมนิ้วส่วยสิน เจ้าเฮย
	รุ่งคำเช้า	อามาตย์ชুমสนาม
	โดยเดมกบิล	ชั้วกลางลือไว้
มีทั้ง	ขุนสารช้าง	พังพลายตั้งหมื่น
	ม้ามากลั่น	หลายร้อยอยู่โรง

(ปฐมสมโพธิ ลาว-กลอน ๒๕๔๒: ๑-๒)

๔.๓.๒ การปิดเรื่อง

ความที่ใช้ปิดเรื่องในปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติไม่เป็นเอกภาพอย่างในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ เพราะปฐมสมโพธิแต่ละสำนวนในกลุ่มพุทธชีวประวัติมีเนื้อหายาวไม่เท่ากัน จึงจบเรื่องแตกต่างกัน บางสำนวนจบในปริเฉทธาตุวิภังชนะ ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับวัดโรคา และฉบับของเจ้าหญิงโสเภาวดี และปฐมสมโพธิภาษามอญ บางสำนวนจบในปริเฉทมารพันธนะ ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับหอมณเฑียรธรรม และฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน และปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง มีเพียงปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับ EFEO นครฮานอย ประเทศเวียดนาม ฉบับเดียวเท่านั้นที่จบในปริเฉทปัญญาอันตรายาน เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิกถา เนื่องจากผู้วิจัยไม่มีต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับ EFEO นครฮานอย แม้ปฐมสมโพธิฉบับนี้ Coedès จะใช้เป็นต้นฉบับสำคัญฉบับหนึ่งในการตรวจชำระ แต่ Coedès ก็ได้ตัด ๓ ปริเฉทสุดท้ายคือ ธาตุวิภังชนะ มารพันธนะ และปัญญาอันตรายานออก เพราะวินิจฉัยว่าไม่ใช่ของเก่า ผู้วิจัยจึงไม่อาจแสดงตัวอย่างเปรียบเทียบกับความตอนปิดเรื่องในปริเฉทอันตรายานปริวรรตแห่งปฐมสมโพธิกถาได้

ความตอนปิดเรื่องของปฐมสมโพธิภาษามอญในปริเฉทธาตุวิภังชนะกล่าวถึงพระอินทร์มีเทวโองการให้พระเวสสุกรรมลงมาช่วยสร้างจักรยนต์เพื่อรักษาพระธาตุ ความในปฐมสมโพธิภาษามอญตอนนี้ตรงกับปฐมสมโพธิกถาในปริเฉทมารพันธปริวรรตตอนต้น ดังนี้

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิภาษามอญ
<p>ครั้งนั้นฝ่ายสมเด็จพระอมรินทรราชาทราบเหตุว่า กรุงอชาตศัตรูราชกับพระมหากัสสปมากกระทำ ธาดุณิธานกรรม จึงดำรัสสั่งพระเวสสุกรรม เทพบุตรว่า ท่านจงลงไปช่วยป้องกันรักษาห้อง พระบรมธาตุไว้ให้มั่นคง อย่าให้มีอันตรายได้</p> <p>พระเวสสุกรรมรับเทวราชบัญชา แล้วก็ลงมาสู่ ห้องบรรจุพระธาตุ จึงนฤมิตรูปผ้าพยนต์เป็นรูป ไม้ มีมือถอซึ่งพระขรรค์อันคม แล้วมีพรหม โอบาสดุจแก้วผลึกพิลึกพิงกั้ว วิ่งเวียนอยู่รอบ ห้องพระธาตุรวดเร็วดุจลมพัด แล้วเอาแท่งศิลา อันยาวและใหญ่มาพาดทิ้งไว้ในเบื้องบนให้ เสมอกับพื้นปฐมพีเดิมแล้ว นฤมิตรพระสถูปศิลา องค์หนึ่ง ประดิษฐานทับไว้ในเบื้องบนที่ธาตุ นิทานนั้นอีกเล่ากระทำให้มีจิตเป็นอันดีแล้ว นิ วัตนาการยังเทวโลก...</p> <p>(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๔๙๐-๑)</p>	<p>ในกาลนั้น สมเด็จพระอมรินทร์จอมปิ่นเทวา- ธิราชรู้ว่าพระเจ้าอชาตศัตรูจัดแจงการงานทั้ง หมด บรรจุพระธาตุนั้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระ- อินทร์ออกคำสั่งให้เทพบุตรวิสุกัมมอย่างนี้ว่า วิสุกัมม ดูก่อนวิสุกัมม เธอไปทำรูปอันหนึ่ง แขวนไว้ เป็นนิมิตจักรพัดเพื่อจะเฝ้าพระธาตุ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหน่อยเถิด</p> <p>เทพบุตรวิสุกัมมรับคำสั่งพระอินทร์แล้วลงมา ทำรูปอัน ๑ แขวนไว้เป็นจักร ที่มีทั้ง ๒ ถือดาบ แล้ว ให้หมุนอยู่ทุกทิศบัลลังก์ ในกาลนั้นสำเร็จ แล้ว นำประตูล้านใหญ่มาปิดข้างบนแล้ว ให้นำ หินใหญ่อัน ๑ ทับไว้ข้างบนแล้ว พระองค์จึงให้ เอาดินมากลบอีกข้างบนนั้น พระองค์สร้างเจดีย์ เพื่อให้บูชาสักการะ ในกาลนั้นแล้ว นิพพาน- ปัจจุโย โหตุ</p> <p>(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๑๒ ลาน มิ-มี)</p>

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานปิดเรื่องในตอนพระเจ้าอโคทโปรดให้พระมหินทร์และนาง-
สังฆมิตตาออกผนวชเพื่อพระองค์จะได้ชื่อว่าเป็นพระญาติใกล้ชิดพระพุทธศาสนา อานิสงส์ที่
พระเจ้าอโคทและบริวารกระทำไว้แก่พระศาสนาส่งผลให้ได้ไปเกิดในสวรรค์ ความปิดเรื่องของ
ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานตรงกับเรื่องปิดเรื่องในปฐมสมโพธิกถา แต่ปฐมสมโพธิภาษาไทย
อีสานบรรยายรวบรัดกว่า ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานบรรยายไว้ดังนี้

ทั้งเล่าฟังพระธรรมพ้อมกานฉลองพรสาฎบ^๑จับถ้วนแล้ว พรองเจ้าเล็กลา
ถึง ๗ วันแล้ว ก็จึงมาหาเจ้ามหาเถรผู้ใหญ่ ภัณฑ ข้าแต่พรหมมหาเถรเจ้า ตัว
ของโยมได้สั่งพรวิหาแล พรสาฎบหมดเงินถึง ๙๖ โทดแท้เหลืออันมาก
หลาย เหนว่าสมควนแล้วนับว่าผู้บัตติบัตไนทำแทกบิควนเปนญาตบิไน มหา
เถรตอบด้านขามเจ้าว่า บิควนยังนับว่ากุสนพายนอกแท้ บิสมควน พิเปน
ยาด คันเมื่อได้ให้พรองได้บวดลูกยิงลูกชายสาก่อน จึงสมควนเปนญาต

แต่นั้น พรยาบิชา มีใจขึ้นแท้ ลาเจ้าออกมา พรจึงให้มหินทกุมมานนาง
สังคิมิตตาทั้งคูบวตแทนพรบิตตาพี่แม่เจ้าตรัสารู้คู่ออง ทงอรภิญา^๒พ้อม
อรหันผู้วิเสด พรยาธัมมโสภกราดเจ้าผู้เปนบิตตาพี่แม่นั้น ใจเหลืออมสองญาน
คันหากถึงอายุถ้วนมรนา รดชั่วไปบังเกิดไนชั้นฟ้าวิมานกว้างโยดพันรเม็งนั้น
เหมือนกัน บิได้อยูมีแต่ไปเกิดชั้นฟ้าหมดถ้วนคันเจ้าเรีย ๗ ... นิพาน-
บัตใจโย โหตุ ๗

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๓๑ หน้า ๒๓-๕)

ปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง ก็ปิดเรื่องตรงกับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน
และมีคำอธิบายข้อถึงซึ่งพระนิพพานเช่นเดียวกัน

พระจึง	บอกแจ่มเจ้า	มหินทะราชกุมมาร
ออกบวช	เป็นภิกขุสงฆ์	รุ่งเรืองเหลืออมเหลืออม
กับทั้ง	กุมาริกาน้อย	สังฆะมิตตานางนารถ
	พระบาทเจ้า	แพงไว้แว่นใจ
พระก็	ยกอ่อนน้อย	ทรงเพศบรรพชา
	เป็นภิกษุ ^๑ น้อย	พรำเพิงเพียรสร้าง
	ทั้งสองได้	อรหันต์ดวงยอด
	พระแม่เจ้า	พระทัยข้อยขึ้นบาน
ยามเมื่อ	ลดชั่วเมี้ยน	ก็เมื่อสูเมือองแมน
ยูท่าง	เชยชมสุข	อยู่สวรรคค์หายร้อน

^๑ พระสฎบ

^๒ ทงอรภิญา

ก็เมื่อ	โกศลสร้าง	บารมีผู้ส่ง	
จึงได้	ไปเกิดก้ำ	สวรรคฟ้าพรา้พระอินทร์	เจ้าเฮย
บัดนี้	ปริโยสานเสี้ยง	ปถมสมโพธิ	
องค์พุทธโธ	เข้าสู่ห้อง	นิพพานแก้วสว่างเวร	เจ้าเฮย
	ยังเหลือไว้	วินัยธัมมะสูตร	
	แทนบาทเจ้า	ให้คงหมั่นอยู่เสถียร	แท้แล้ว
อันว่า	เมืองใหญ่กว้าง	สนุกค้ำวันคืน	
อยู่ทาง	มีความสุข	อยู่สบายเล็งเลื่อย	
บ่มี	ความเจ็บไข้	โรคาเป็นป่วย	
	มัจจุราชหลีกเว้น	บ่ไปเอี้ยยมแผ่แล	ได้แล้ว
ไผผู้	บุญมากล้น	กวมแผ่นธรณี	
	โลกกรรมเวร	บาปเสียสูญสิ้น	
จึงได้	เอาตนเข้า	นัระพานดวงยอด	
ผู้ที่	บุญต่ำต้อย	คอยเอี้ยยมเปล่าตาย	แท้แล
บัดนี้	อาวสานสิ้น	เทศนาโจะก่อน	
เอวัง	หมดท่อนี้	ถวายเป็นที่ควร	ก่อนแล้ว

(ปฐมสมโพธิ ลาว-กลอน ๒๕๔๒: ๒๕๔-๕)

ความตอนปิดเรื่องในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ-ธรรม และฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ก็ตรงกับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานและปฐมสมโพธิภาษาลาว จำนวนร้อยกรอง เช่นกัน แต่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ทั้ง ๒ ฉบับดังกล่าวพรรณนาได้ใกล้เคียงกับปฐมสมโพธิกถามากกว่า และเมื่อได้สอบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสด้วยก็พบว่า เป็นข้อความเดียวกัน ผิดกันแต่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ทั้ง ๒ ฉบับดังกล่าวมีคาถาของพระอุปัชฌ์ต่อไปอีก ๓ บท ความปิดท้ายเรื่องในปริจเจทมารพันธนปริวัตต์แห่งปฐมสมโพธิกถากับความปิดเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ มีดังนี้

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (ทะเบียน ๒๑๙๕)
<p>เมื่อพระราชบุตรธิดาทั้งสองได้สดับพระราช บัญชาแห่งบรมราชบิดาดังนั้น ก็กราบทูลว่า ข้าพระบาททั้งสองนี้มีจิตยินดีปราโมช ปรารภจะบรรพชา เมื่อสมเด็จพระมกษัตริย์ เสาวนาภิเษกพระโสมนัส ดำรัสอนุญาตให้พระ- ราชโอรสทั้งสองออกบรรพชาอุปสมบทเป็น ภิกษุภิกษุณี ในสำนักพระโมคคัลลีย์บุตรดิ- สเสนา</p> <p>เหตุตั้งนั้นพระคันธกวจนจารย์ จึงกล่าวพระ คาถาอันมีในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า สภา ภิกษุณี จนุท เลขา เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า</p> <p>พระสังฆมิตตาภิกษุณีมีพระคุณปรากฏดุจดวง จันทร์ พระมหินทภิกษุณีก็ปรากฏพระคุณดุจ ดวงพระอาทิตย์รุ่งเรืองในพระพุทธานุภาพ ทั้ง สองพระองค์ทรงซึ่งฉัพพวิญญาแตกฉานใน ปฏิสัมภทาญาณทั้ง ๔ เป็นพระมหาชีนาสพ มี สันดานอันรับจากบาปกรรมบรรลุแก่ ปรินิพพาน</p> <p>ลำดับนั้นพระโมคคัลลีย์บุตรดิเสนาจารย์ จึง ถวายพระพรแก่บรมมกษัตริย์ว่า</p>	<p>(ข้อความที่ตรงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมา ณูชาติชินวรา)</p> <p>ปิตุวจนํ สุตฺวา กุมารรา เทว สจฺเจ อิจฺฉสิ มยํ ปพฺพชิสฺสามาติ ฯ</p> <p>ตํ สุตฺวา ราชา โสมนสฺสปรตฺโต สพฺพปฺปชาสกาเรหิ มหินฺททฺวจ สํสมิตฺตทฺวจ</p> <p>ปพฺพชาเสสิ ฯ เทว กุมารรา ปพฺพชิตฺวา จ ปน ลทฺฐปฺปสมฺปทา โหนฺติ ฯ ภควโต สาสเน อติวिय ปากตา อเหตุ ฯ</p> <p>เตน มหาวํเส อิมํ คาถมาท ฯ</p> <p>สภา ภิกษุณี มนุทเลขา^๑ มหินฺโท ภิกษุ อาทิจ สมฺพุทฺธสาสนากเลเต ตทา ปากตา สทา ฉพฺพิญญา วิสารทา ปภินฺนปติสมฺภทา มหาชีนาสวา สนฺตทา ปาปฺณิสฺสุ จ นิพฺพุตี ฯ</p> <p>อถ นํ เถรา อาหํสุ ฯ</p>

^๑ จนุทเลขา

<p> คูกรมพระราชสมภาร กาลบัดนี้บพิตรได้เป็น ญาติในพระศาสนาแล้ว เบื้องหน้าแต่นั้น สมเด็จพระกษัตริย์ธรรมมาศก ราชก็ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลภียโยภาพยิ่งขึ้น ไป ทรงเคารพในรัตนตรัยตกแต่งซึ่งสรรพบูชาวิธาน ในพระสถูปทั่วทุกตำบล ครั้นทำลายพระชนมชีพทิวงคต ก็จตุไปอุบัติ บังเกิดในสกทวงโลก กับทั้งมหาชนบรุษ บรรดาที่กระทำพระวิหารและพระสถูปทั้งปวง มีเสนาบดีแลพลาหเป็นต้น ทำลายชนม์ก็จตุไปบังเกิดในสวรรค์ทั้งสิ้นด้วย กัน <p style="text-align: center;">(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๕๑๓-๔)</p> <p style="text-align: center;">(จปมารพันธนปริวัตต์ ปริจเฉทที่ ๒๘)</p> </p>	<p> อิทานิ มหาราช สาสเน ทายาทो โหติ ฯ ตโต ปรี อติเรกตรปญญกมมํ กโรนุโต ธมฺมิโก ธมฺมราชา ฯ พุทฺธกตฺติปรายโน รตนเย สุคารโว สพุเพสุ เตสุ ญฺเปสุ สพุพฺพุชา วิธานํ สํวิทฺทิตฺวา ฯ ตโต จวิตฺวา สคฺคปรายโน อโหสิ ฯ ราชาโน จ เสนา ปติพลพาทโย จ ญฺปวิหารกรรณ อนุโลมิกา หุตฺวา ฯ จตฺตา สคฺคปรายโน อหฺสุ ฯ </p>
<p style="text-align: center;">(ไม่มี)</p>	<p> (ข้อความที่ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ- พรมานูชิตชิโนรส) ยถา อาห ฯ กตฺวาน ปญฺญกมฺมานิ อนฺกานิ มหาย โส อนตฺถํ ชนฺสุส กตฺวาน คนฺตุวาน ตฺสิสฺสุปฺรี โส ตตฺถ ทิพฺพสมฺปตฺตี จิรํ ภูณฺชิ อกนฺทิตฺโต มหาวិภาวสมฺปนฺโน เทวตานํ ปฺรภิภฺชิตฺโต ตสฺมี สมฺปตฺติโมหาย ชิวโลเก มโนรสฺมี โลกุตฺตรํ สิริ เขปี อิจฺฉนฺโตว ตมิสฺสตี ฯ อิติ อุกฺคตฺเตธมารพฺนธนาถาสตา ฯ อิมินา </p>

	มารพนุชณลิกุชิติน พุฑุโธ อโหสิ อนาคต (ปฐมสมโพธิ บาลี-ขอม หอสมุดฯ ผูก ๑๗ ลาน ผิ) (จบปฐมสมโพธิในปริเฉทที่ ๑๗ มารพนุชณลิกุชิติน วัตต์)
--	---

ส่วนปฐมสมโพธิกถาปิดเรื่องสมบุรณ์ในตอนพระนิพพานแห่งพระธาตุ เมื่อพระศาสนาเสื่อมสิ้นไปตามอนิจจตาธรรม บังเกิดไฟขึ้นผลาญพระบรมธาตุ เหล่าเทวดามาเฝ้าบูชาเหมือนเมื่อครั้งที่เฝ้าถวายพระเพลิงพระบรมศพแห่งพระศาสดา ความตอนนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงยกบทภาษาบาลีมานำบทแปลร้อยอยู่โดยตลอดดังนี้

อชช สาสัน โอสกุกติ พระพุทธศาสนาเสื่อมทรุดลงในวันนี้แล้ว อิทธิ ปัจฉิม-
 ทสฺสนิ ครั้งนี้เป็นปัจฉิมที่สุด การที่จะได้เห็นไปในเบื้องหน้าไม่มีแล้ว ตั้งแต่นี้
 ไปโลกก็จะมัวมนอันธการกอบรัดด้วยกองมืด เทพยดาทั้งหลายอันเศษเว้นไว้
 แต่เทพยดาอันเป็นชีณาสวมีอาสพกษัยไกลจากสันดาน เทพยดาอันเศษนั้น
 ไม่อาจดำรงประดิษฐานอยู่ได้ด้วยวิเศษ โศก อด ธาตุสรีโรโต ในลำดับนั้น
 เตโชธาตุก็ตั้งขึ้นแต่พระสรีรธาตุเผาผลาญสังขารให้ย่อยยับถึงวิงภาวะหา
 บัญญัติมิได้ ธาตุสรีโรโต สมุฏฺจิตา เปลวไฟที่ตั้งขึ้นแต่พระบรมธาตุนั้น พุ่งพัน
 ขึ้นไปถึงเพียงพรหมโลก เหว มหนุตฺ อานุกาวิ ทสฺเสตฺวา พระบรมธาตุแสดงซึ่ง
 เตโชพลอานุภาพด้วยประการดังนี้แล้ว ก็แสดงนิพพาน ตทา สนนฺปิติดเทว-
 สงฺฆา ฝ่ายผู้อมรเทพยดาทั้งหลาย บรรดาที่มาสันนิบาตพร้อมที่พระบรม-
 ธาตุ สกฺกาโร กริตฺวา พากันกระทำสักการบูชาด้วยเทวปุชนียภัณฑฺยสรรพสุคนธ์
 เครื่องสำอางอบ กับทั้งเครื่องดุริยางค์ดนตรีพิณพาทย์ กระทำครั้งนั้น ก็มี
 อาการเหมือนเมื่อองค์สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค อันเสด็จดับขันธเข้าสู่พระ-
 อมตมหานิพพานครั้งแล้ว ดิกุชุตฺ ปทกฺขินิ กตฺวา กระทำประทักษิณสิ้น
 ตติยวารเวียนขวาสิ้นสามรอบโดยคำรบแล้ว สกฺกฺจา กเมว คจฺจนฺติ ก็พากัน
 กลับยังนิเวศวสนฺนิฐานที่อยู่วิมานตน

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๕๒๓๓-๔)

๔.๓.๓ เนื้อเรื่อง

๔.๓.๓.๑ เนื้อเรื่องที่แตกต่างกัน

๔.๓.๓.๑.๑ เนื้อเรื่องที่แตกต่างกับปฐมสมโพธิกถาแต่สอดคล้องกันในปฐมสมโพธิ กลุ่มพุทธชีวประวัติ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า เนื้อหาของปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติไม่เป็นเอกภาพชัดเจน อย่างปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ นอกจากนี้ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติยังมีเนื้อหาบาง ประจุที่ปรากฏแต่บางสำนวนหรือบางฉบับทำให้จำนวนประจุซึ่งหมายรวมถึงเนื้อหาแตกต่างกันไปด้วย เช่น ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ไม่มีประจุทิวาหมงคลปริวรรต แต่ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ปรากฏประจุดังกล่าวเพิ่มเข้ามาด้วย แม้จะมีหลักฐานชัดเจนว่าเพิ่มเข้ามาภายหลังก็ตาม อย่างไรก็ตามพบว่ามีปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติที่มีเนื้อความซึ่งเป็นแกนร่วมกัน คือ ความตั้งแต่ประจุ ทูลติปริวัตต์จนถึงปรินิพพานปริวัตต์ซึ่งครอบคลุมชีวประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งปรินิพพาน เหตุดังนี้ ในการเปรียบเทียบเนื้อหาของปฐมสมโพธิกถากับปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติจึงมุ่งไปที่เนื้อหาตั้งแต่ประจุทูลติปริวัตต์ถึงมหานิพพานปริวัตต์เป็นสำคัญ

เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติจะขยายความออกไปมากกว่าปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ คือได้เล่าถึงชีวประวัติของพระพุทธเจ้าหลังตรัสรู้เพิ่มเข้าไปด้วย เนื้อหาที่เพิ่มขึ้นมานี้รวมถึงเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ สัปดาห์ด้วย อย่างไรก็ตามปฐมสมโพธิทุกสำนวนในกลุ่มพุทธชีวประวัติก็ได้พรรณนาว่า ธิดาทั้ง ๓ ของพระยามารเข้ามา รังควานพระพุทธเจ้าขณะที่พระองค์เสวยวิมุตติสุขอยู่ที่ใต้ต้นอชปาลนิโครธในสัปดาห์ที่ ๕ หลังตรัสรู้ ตามนัยที่ปรากฏในมารธิตสูตร มารสังยุตต์ สคาถวรรค สังยุตตนิกาย และในสันติเกนิทาน นิทานกถา แห่งชาติกุฎฐกถา

เมื่อเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิกถาพบว่า ปฐมสมโพธิกถาพรรณนาความตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารตามนัยที่มีมาในพระสูตรและอรรถกถา แต่ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติกลับพรรณนาตามชนบทที่มีมาแต่ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ คือพรรณนาเหตุการณ์ตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารและพระโพธิสัตว์ผจญพระยามารและกองทัพมารเรียงต่อกันไว้ และรวมอยู่ในประจุทิวาหมงคลปริวรรตแต่เพียงประจุเดียว เมื่อได้พรรณนาความพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารไปแล้วในประจุทิวาหมงคลปริวรรตแล้ว จึงไม่พรรณนาซ้ำในประจุโพธิสัตว์ผจญ-

ปริวัตตคือ ขณะที่พระพุทธรเจ้าเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๕ จึงบรรยายรวบรัดแต่เพียงว่า เสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้คางไม้ขอชปาณิโครธ เมื่อเปรียบเทียบความพรรณนาขณะที่พระพุทธรเจ้าเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์อื่น ก็พบว่าความบรรยายขณะที่พระพุทธรเจ้าเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๕ สั้นกว่ามาก

เมื่อสำรวจเนื้อหาทั้งหมดของปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธรชีวิตประวัติพร้อมกับเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิภิกขาภิพวว่า เนื้อเรื่องที่เป็นเอกภาพระหว่างปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธรชีวิตประวัติแต่แตกต่างกับปฐมสมโพธิภิกขาภิพวมีเพียงเนื้อเรื่องในตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพระยามารและตอนเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๕ เท่านั้น ส่วนเนื้อเรื่องอื่นๆ ไม่แตกต่างกันมากนัก ลำดับต่อไปผู้วิจัยจะคัดข้อความจากปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธรชีวิตประวัติในตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาทั้ง ๓ ของพระยามาร และตอนพระพุทธรเจ้าเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๕ มาลงไว้เป็นลำดับไปเพื่อเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิภิกขาภิพว เนื่องจากผู้วิจัยได้คัดข้อความจากปฐมสมโพธิภิกขาภิพวในตอนผจญธิดาพญามารโดยละเอียดมาแล้วใน ๔.๒.๓.๑ข. จึงไม่ขอคัดมาลงซ้ำอีก

ก. ตอนผจญธิดาพญามาร

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม พรรณนาความตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารไว้เช่นเดียวกับที่ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติพรรณนาไว้ กล่าวคือ พญามารบัญชาให้ธิดาทั้ง ๓ ของตน ใช้อัทธิมายาที่มีมัดพระโพธิสัตว์ให้ตกอยู่ในวิสัย เพื่อให้พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากโพธิบัลลังก์ก่อนที่พระองค์จะทันได้ตรัสเป็นพระพุทธรเจ้า ธิดาพญามารทั้ง ๓ กับทั้งบริวารคนละ ๕๐๐ ทรงเครื่องอาภรณ์ล้างการแล้วเสด็จสู่สำนักของพระโพธิสัตว์ นางราคา นางอรดี และนางตมทาเข้าไปเชื้อเชิญพระโพธิสัตว์ให้เสด็จลงจากโพธิบัลลังก์ตามลำดับ แต่พระโพธิสัตว์ตรัสปฏิเสธโดยปราศจากเยื่อใย นางทั้ง ๓ กับทั้งบริวารจึงเริ่มร้ายรำ แต่สังขารของนางทั้งหลายก็แปรเปลี่ยนไปเพราะพระบารมีของพระโพธิสัตว์ นางมารทั้ง ๓ หนีไปเฝ้าบิดา พญามารจึงเตรียมทัพเพื่อมารบพระโพธิสัตว์ด้วยตนเอง นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบข้อความของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม กับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ก็พบว่า เป็นข้อความเดียวกัน มีคำเพียงบางคำเท่านั้นที่แปรออกไปกัน อันสืบมาแต่ผู้จารหรือผู้ชำระเรียบเรียงขึ้นใหม่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับหอมถนอมเกียรติธรรม พรรณนาตอนนี้ไว้ดังนี้

ตทา มาโร ปาปีมา ฉพพสุธานี มหาสตุตสุส ปทานุปทีโต โธตาราเปกฺโข วิ-
 จริตฺวา อมรคณโกลหลสทฺทํ สุตฺวา อัย สิทฺตฺตฺตฺกฺมาโร มม วิสยา มุญฺจิตฺกามา
 อโห ปริหายติ เม วิสโย หนฺทาหมสุส อนุตฺตรายํ กิริสฺสามีติ จินฺเตตฺตฺวา ติสฺโส
 ธีตาริ ราคา ๑ อรตี ๑ ตณฺหา ๑ ปกฺโกสิตฺตฺวา คจฺจนฺถ สิทฺตฺกฺมารสุส อนุตฺตรายํ
 กโรธติ อาห ๕ อถ ตา สารุตา ตาติ อาหํสุ ๕ ตาว เทว ตโยชฺนา ปญฺจสฺต-
 ปญฺจสฺตปรีวารา สพฺพาวภรณากฺกุสิตา ปจฺมํ ราคา โพิสฺสตุตฺตฺสฺส สนฺติกํ อฺป-
 คนฺตฺวา อาห ๕ อญฺเฐถ โภ ชฺตฺตฺยปจฺจกฺกิตาติ ๕ ตํ สุตฺวา โพิสฺสตุตฺโต กา ลี ตฺวณฺติ
 ๕ อหํ ราคาคี ๕ กิ ตว กิริยณฺติ ๕ อหฺนฺจ สพฺพโลกํ ราคปาสฺเนน พนฺธิสฺสามีติ ๕ ตํ
 สุตฺวา โพิสฺสตุตฺโต ยทิ เอวํ วเทสิ ๕

รตุโต อตุถํ น ชานาติ รตุโต ธมฺมํ น ปสฺสตี
 อนุตฺตมํ ตทา โหติ ยํ ราโค สหเต นรํ
 อหํ ราคเ วิรคาคาย วายมิสฺสามี หาคโตติ ๕

สา ตํ สุตฺวา เอกมฺนฺตํ อญฺจาสี ๕ ตโต อรติ อาห อญฺเฐหิ โภ ราชฺปฺตฺต อิมฺมหา
 อาสนาติ ๕ ตํ สุตฺวา โพิสฺสตุตฺโต กา ลี ตฺวณฺติ ๕ อรติ อหํ ตี ๕ กิ ตว กิริยติ ๕
 อหฺนฺตํ อรติยา โทสปาสฺเนน พนฺธิสฺสามีติ ๕ ตํ สุตฺวา โพิสฺสตุตฺโต ยทิ เอวํ วเทสิ ๕

ทฺฐุจฺโจะ อตุถํ น ชานาติ ทฺฐุจฺโจะ ธมฺมํ น ปสฺสตี
 อนุตฺตมํ ตทา โหติ ยํ โทโส สหเต นรํ
 ตฺววมสิ นินฺหโต มยาตี^๑ ๕

สา ตํ สุตฺวา เอกมฺนฺตํ อญฺจาสี ๕ ตโต ตณฺหา อาห อญฺเฐหิ โภ สิทฺตฺตฺต อิมฺมหา
 ปลฺลงฺกาติ ๕ กา ลี ตฺวณฺติ ๕ อหํ ตณฺหา นามาติ ๕ กิ ตว กิริยณฺติ ๕ อัย สพฺพ-
 โลกํ ตณฺหาเยน พนฺธิสฺสามีติ ๕ ตํ สุตฺวา โพิสฺสตุตฺโต ยทิ เอวํ วเทสิ ๕

มฺถุโห อตุถํ น ชานาติ มฺถุโห ธมฺมํ น ปสฺสตี
 อนุตฺตมํ ตทา โหติ ยํ โม่โห สหเต นรํ
 ตสฺมา อหฺนฺตํ นินฺหิตฺตฺสามี^๒ ๕

^๑ ควรเป็น ตสฺมา หนฺตํ นินฺหิตฺตฺสามี ตฺววมสิ นินฺหโต มยาตี แต่จารย์ ตสฺมา หนฺตํ นินฺหิตฺตฺสามี ตกไป

^๒ ควรเป็น ตสฺมา อหฺนฺตํ นินฺหิตฺตฺสามี ตฺววมสิ นินฺหิตฺตฺตามยาตี แต่จารย์ ตฺววมสิ นินฺหิตฺตฺตามยาตี ตกไป

ยถาห ๕ ทิสฺวา น ตณฺหํ อรติญฺจ วาคํ นาโหสิ ฌนฺโทอมิ เมถุนสมฺมึ กิ เม วิทํ
 มุตฺตกรีสปฺนุณฺณํ ปาทาหิมํสํ ฝุลิตฺตุน อิจฺเจติ ๕ เอวํ วาคโทสมโหปหานาย พุทฺโธ
 ภวิสฺสามิ วตฺวา คจฺจถ ตฺมฺเหติ อาห ๕ ธถ ติสฺโส มาวรตีโร ปริวารวา โฟธิ-
 สตฺตสฺส ปฺรโต สึคารลึลา การณน โฟธิสฺตฺตสฺส จิตฺตํ คามาณํ สฺมตฺเถน
 อุมฺมิลนิมฺมลกเปกฺขกรณน นจฺจนฺติ โย กายนฺติ โย โฟธิสฺตฺตสฺส จิตฺตํ
 วิกฺเขเปตฺถ อสมตฺเถ ภาคฺคฺมโนรเถ นิราสา หุตฺวา ชราตฺรณวีนฺณนา วิฐฺปฺรฺปา
 ปลิตเกสา ภาคฺคฺทนฺตา ชิคฺจฺจนา ลชฺชฺมานา ปลยิตฺวา ปิตฺตฺ สนฺติกํ คนฺตฺวา
 สพฺพานิ กมฺมานิ อัจฺจิกฺขีสุ ๕ มาโร ตํ สุตฺวา อาห ๕

ยสฺส ชิตํ นาวชียติ ๕

ชิตมฺสฺส โน ยาติ โกจิ โลเก

ตํ พุทฺธมฺนนฺต โคจฺรํ

อปทํ เกน ปาเทน เนสฺสเถติ ๕

อิทํ วตฺวา โภธฺมานโส อิสฺสาภิกฺขุโต หุตฺวา มาวรโสมนํ โสมเสตฺวา อเนกปฺปการ-
 มารเสนํ อภินิมฺมิตฺวา นิกฺขณฺวา ททโย วาคโทสมโหอิสฺสาชฺสมนฺนาคโต
 ปเมทารุโณ อามนฺเตสิ มาริสฺวา มาริสฺวา เหฏฺฐา อวิจิ ภวตฺตํ คิริยญฺจ อ-
 ปริยนฺตาสฺส โลกธาตฺสฺส สิทฺตฺตสฺสทิสฺโส อุตฺตม ปฺริโส นตฺถิ ปฺริสฺสโก ตสฺมา
 สมฺมุชฺชยุทฺถํ กาทฺตุน สกฺขิสฺสาม เอกปฺสฺเสน ยฺยทฺถํ ทสฺสามาติ ๕ อุตฺตรปฺสฺเสน
 มาวรเสนาย คมนํ วิจาเรสิ ๕

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ขอม หอมณเฑียร ผูก ๘ ลาน ฉ-ฉ)

ปฐมสมโพธิภาษามอญ

ปฐมสมโพธิภาษามอญพรรณนาความตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารไว้เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ข้อความภาษาบาลีในตอนต้นเป็นหลักฐานชัดเจนว่า ต้นฉบับที่ผู้แปลปฐมสมโพธิภาษามอญใช้เป็นต้นฉบับสำหรับแปลคือปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม อย่างไรก็ตามผู้วิจัยสันนิษฐานว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม อาจจะได้ปริวรรตเป็นอักษรขอมอญเช่นเดียวกับที่พบปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทั้งที่จารเป็นอักษรขอมและอักษรอมฤ (ดู ๓.๒.๑.๒ และ ๓.๒.๑.๓) ปฐมสมโพธิภาษามอญพรรณนาตอนนี้นำปรากฏความดังนี้

ตทา มาโร ปาปีมา ฌพพสุธานี ปหาสตุตสุส^๑ ปทานุปทิตโต โอดาราเปกฺโข วิ-
จริตฺวา อมรคณ^๒โกลาหล^๓ สุตฺวา ๕ อตี^๔ สิริตฺถกฺกุมมาโร^๕ มม วิมฺญจิตฺกาโม^๖
อโห ปริหายกิ^๗ เม วิสโย หนุทาหิ ๕ อิมสุส อนุตฺราย^๘ กริสฺสามิติ จินฺเตตฺวา
ติสุส ธีตา โย ราคา อริติ ตณฺหา ๑ ปกฺโกสิตฺวา อจทตาม^๙ สิริตฺถกฺกุมมารสุส^{๑๐}
อนุตฺราย กโรธาติ อาห

ตทา ในกาลนั้น พญามารอันเป็นผู้มีจิตใจอันเป็นบาปอย่างเลวทรามสอดส่อง
แสวงหาโทษพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมี ตามรอยพระบาทไปข้างหลัง
พระโพธิสัตว์ ในกาลนั้น ได้เห็นโทษอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแก่พระ-
โพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีไม่มี ขณะนั้นพญามารติดตามไปได้ยินเสียงโกลาหล
เกิดขึ้นหวั่นไหว เป็นเหตุบุตรหมื่นจักรวาลมาประชุมซึ่งกันและกันแล้ว ให้
สาธุการแวดล้อมพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีนำส่งไปถึงต้นโพธิ์ในกาลนั้นแล

ในกาลนั้น พญามารมีจิตเจตนาคิดขึ้นว่าสิทธัตถะกุมารนี้จะได้หลุดพ้นจาก
กิเลสทัณฑ์ ๕๐๐ ตัณหา ๑๐๘ จะได้เป็นพระพุทธเจ้ามั่นคงแล้ว เพราะเหตุไร
เราจะทำอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งเล่าให้สิทธัตถะกุมารไม่อยากออกบวช คิด
แล้วเราจะทำอุบายอย่างนี้ เราจะให้ลูกสาวของเราทั้ง ๓ ออกไปช่วยวนร่ำ
รำไปมา ขณะนั้นพญามารเรียกราชธิดาลูกสาวทั้ง ๓

^๑ มหาสตุตสุส

^๒ คณ

^๓ โกลาหล

^๔ อตี

^๕ สิริตฺถกฺกุมมาโร

^๖ วิมฺญจิตฺกาโม

^๗ ปริหายติ

^๘ อนุตฺราย

^๙ คจฺจถ ตฺมุเห

^{๑๐} สิริตฺถกฺกุมารสุส

ในกาลนั้น ธิดาพญามารทั้ง ๓ คนนั้น คนหนึ่งชื่อว่านางต้นหา อีกคนหนึ่งชื่อว่านางราคะ อีกคนหนึ่งชื่อว่าอิรตีมาถึงแล้ว พญามารกล่าวกะธิดาทั้ง ๓ อย่างนี้ว่า ดูก่อนราชธิดาทั้งหลาย พวกเธออันเป็นที่โปรดปรานของบิดาอย่างที่สุด พวกเธอเชื่อคำพูดของบิดาหน่อยเถิด พวกเธอออกไปสู่สิทธิ์ตถกุมารแล้ว ด้วยอุบายต่างๆ นานา ที่พวกเธอทำแล้ว สิทธิ์ตถกุมารจะให้เห็น จะได้เกิดจิตติดข้องกับการยั่วยวนของอารมณ์ที่กระเข้ากระชี่ไม่ให้หลุดพ้นออกไปจากวิสัยของเรา ธิดาทั้งหลายทำหน่อยเถิด

ในกาลนั้น ราชธิดาของพญามารทั้ง ๓ ได้ยินคำสั่งของบิดาแล้ว รู้สึกดีใจอย่างที่สุด รับเอาคำสั่งของพญามารแล้วโดยเร็วกราบบังคมทูลพญามารว่า คำสั่งของบิดานั้น ขอท่านอย่าหนักอกหนักใจไปเลย พวกข้าจะยั่วยวน จะได้ประเล้าประโลมพระกุมารนั้น ในกาลนั้น พญามารซึ่งเป็นบิดาของธิดาพญามารนั้น มอบให้ลามสั๊กการะแกธิดา คนคนหนึ่งเข้าทาส ๕๐๐ ทุกๆ คน

ในกาลนั้น ธิดาพญามารชื่อว่าราคะประดับประดาเครื่องแต่งกาย นานาประการออกไปก่อนทั้ง ๒ คนนั้น แล้วเข้าไปหาพระโพธิสัตว์อย่างนี้ กล่าวว่ โภ ขตุติโย ดูก่อนท่านขัตติยะผู้เจริญ ขณะนี้พวกข้าพเจ้ามาหาท่าน พวกข้าพเจ้าทราบว่าคุณจะได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าตรัสรู้ธรรมตัดขาดจากกิเลส เพราะเหตุใดไม่โปรดปราน เพราะเหตุใดจึงประทับนั่งอยู่ ทำไมไม่มองดูพวกข้าพเจ้าบ้าง ขอเชิญพระองค์เสด็จลงจากรัตนบัลลังก์ ลงมาต้อนรับพูดสังวาส ซึ่งกันและกัน พูดตามภาษาโลก ความทุกข์ความโศกก่อนนิคหน้อยท่าน

ต้ สุตววา โภธิสตฺโต กา สี ตฺวานิ^๑ ปุจฺฉิ โภธิสตฺโต พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมี วจนั คำพูดของนางราคะเรียกให้ลงจากรัตนบัลลังก์นั้น สุตววา พระองค์ได้ ยินแล้ว อย่างนี้พระองค์จึงพูดว่า โภ นาม ดูก่อนพวกท่าน ชื่อพวกท่านอย่าง ไตเล่า พวกท่านบอกแก่เราหน่อยเถิด

ในกาลนั้น นางราคะกล่าวแก่พระโพธิสัตว์ว่า ดูก่อนท่านสิทธิ์ตถกุมาร อหิ ข้า ชื่อว่า ราคะ กิวัต^๒ กิริยนฺติ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีถามต่อไปถามต่อไป อีกว่า ดูก่อนนางราคะ เธอมาถึงสถานที่อยู่ของเรานี้ มีรูระอย่างใดอย่างหนึ่ง

^๑ ตฺวานฺติ

^๒ กิ ตว

เธอจงพูดมาหน่อยเถิด อหุญจ สัพพะโลก รากหเสน พนุทิสฺสามิติ นางรากะพูด
 กะพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีอย่างนี้ว่า คุณก่อนสิทธัตถกุมาร พวกเรานี้มีจิตใจ
 เพื่อจะให้ท่านติดอยู่ในบ่วงของสัตว์โลกในโลกทั้งหลายด้วยกรรมคือ รากะ
 โทสะ โมหะ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีได้ยินคำพูดของนางรากะแล้ว

พระโพธิสัตว์ตรัสว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่งเคลิบเคลิ้มอยู่ในกรรมคือรากะ โทสะ
 โมหะ บุคคลนั้นจะได้ถึงกรรมคือมรรคผลนั้นไม่มี บุคคลนั้นต้องตกลงไปหมก
 ไหม้อยู่ในอบายภูมิทั้ง ๔ อย่างแน่นอน เพราะเหตุนี้พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญ
 เพียรวิริยะทอดทิ้งกรรมคือรากะ โทสะ โมหะ ที่เกิดขึ้นในชั้นนี้ของตนแล้ว
 นางรากะได้ยินคำพูดของพระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว เอกมณฑุ ในสถานที่
 หนึ่งอันปลอดภัย อตถาสี ก็อยู่ในที่นั้นแล

ตโต อมตี^๑ อาห อุปตุเถहि^๒ ราชปุตฺต อิมิมุมา^๓ อาสนาติ ฯ ตโต กาลโต ใน
 เวลานั้น นางอิรติเข้าไปสู่พระโพธิสัตว์อีก กล่าวแก่พระโพธิสัตว์ว่า ราชปุตฺต
 คุณก่อนท่านผู้เป็นตระกูลกษัตริย์ ท่านนั่งอยู่บนรัตนบัลลังก์ ขอเชิญเสด็จลงมา
 ต้องรับข้าหน่อยเถิด พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีได้ยินคำพูดของนางอิรติพูด
 อย่างนี้แล้ว จึงตรัสถามขึ้นอีกว่า โภ คุณก่อนท่านผู้เจริญ ก็ นาม ชื่อของท่าน
 อะไรเล่า

ในขณะนั้น ตา อิรติ ได้ยินคำของพระโพธิสัตว์ตรัสถามแล้ว จึงกล่าวตอบ
 พระโพธิสัตว์ว่า สิหุตฺต คุณก่อนสิทธัตถกุมาร อหิ อันว่าข้าพเจ้า มีชื่อว่าอิรติ
 โภ พระโพธิสัตว์ตรัสถามขึ้นอีกว่า มีกิจอย่างใดจึงมาถึงที่นี่เล่า ข้าพเจ้ามาถึง
 มีจิตใจเพื่อให้ท่านเคลิบเคลิ้มด้วยอารมณ์ด้วยกามคือรากะ โทสะ โมหะ ของ
 ข้าหน่อยเถิด

โพธิสฺตโต พระโพธิสัตว์อันเป็นเชื้อสายกษัตริย์ครั้งก่อนๆ นั้นตรัสแก่นางอิรติ
 ว่า โย ปุคฺคโล บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ถ้ามีจิตใจในมาตุคามแล้วไซ้ บุคคลนั้น
 จะถึงกรรมคือมรรคผลไม่มี เพราะเหตุนี้ ตัวของเราไม่มีความประสงค์ เพื่อ
 จะซึ้งเสพเมถุนอย่างแน่นอน พวกเธออย่าติดตามเรามาเลย กลับไปสู่สถาน

^๑ อรติ

^๒ อัญเจहि

^๓ อิมิมุหา

ของตนเกิด นางอิรติทราบคำพูดของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีกล่าวอย่างนี้ แล้ว ออกถันอยู่ในที่นั้นแล

ตโต ตณฺหา อหา อุตฺเถหิ ฯ โภ สิหฺตฺต อิมฺมา วลกา สี ๑ ตโต ในกาลนั้น นางตัณหาเข้ามาหาพระโพธิสัตว์อีก เมื่อเกิดอารมณ์ขึ้นจึงเชื้อเชิญพระโพธิสัตว์อีก พระโพธิสัตว์ถามขึ้นว่า ชื่อของตนอะไรเล่า ชื่อของข้าพเจ้าชื่อ ตัณหา มีฐานะอย่างใดอย่างหนึ่งจึงมาสู่ที่นี่เล่า ข้าพเจ้ามีจิตใจเพื่อให้ลูกปลา ชีวิตชั้นนมอบตัวไว้แก่ท่านกระทั่งจนถึงตาย ฐานะที่จะเป็นภรรยาอย่างนี้ มอบให้แก่ท่านเกิด

ขณะนั้นพระโพธิสัตว์ตรัสขึ้นอีกว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่งเกลือกกลัวอยู่ในธรรมคือตัณหา มีลักษณะเพียงแต่รูปขันธ์ รส ชิวหา ด้วยธรรมคือเมถุน บุคคลนั้นจะได้ไปถึงธรรมคือมรรคผลไม่มี บุคคลนั้นเป็นผู้หลับใหลอยู่ในสังสารวัฏแล เราไม่มีจิตใจอย่างนั้นแน่นอน พวกเธอมาพูดต่อต้าน ขอจงกลับไปสู่สถานของตนน้อยเกิด

เตน วุตฺติ เตน กรณฺณ เพรเหตุนฺน ภควา อึนฺวาพระผู้มีพระภาคเจ้า สารี-
ปุตฺเตน อึนฺพระเถระชื่อสารีบุตร รมฺมึ ซึ่งพระสังฆธรรม เทเสสิ แสดงแล้ว โภ
สารีปุตฺต ดูก่อนพระสารีบุตรผู้เป็นจอมทัฬหกรรม ในกาลที่พระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้าเป็นสิทธัตถกุมารโน้น ธิดาของพญามารทั้ง ๓ คน กล่าวคือนางตัณหา
นางราคะ นางอิรติ มาพูดจาประเล้าประโลมเรา นี้ เราจะมีใจเกี่ยวข้องด้วย
ธรรมคือตัณหา ราคะนั้น ไม่มีเลย เราจึงเกี่ยวข้องอย่างที่สุด เปรียบเหมือนอย่าง
ไรเล่า เหมือนอย่างกองคูถสุจันไม่สะอาดอยู่ในหลุมในเวจกุฎีนั้นด้วย
เพราะเหตุนี้ เราสละธรรมคือตัณหา ราคะ โทสะ โมหะ ไม่ให้ถูกต้องในขันธ์
แล้ว เราจึงเข้าไปในกาลนั้นแล

ธิดาพญามารทั้ง ๓ คน ได้ยินคำพูดอย่างนี้แล้ว ชักชวนกันอยู่ห้อมล้อมอยู่นั้น
ลุกขึ้นร้องรำทำเพลงยั่วชวนเพื่อให้พระโพธิสัตว์ เห็นรูปของตนเพื่อจะได้เกิด
อารมณ์เพราะธรรมคืออกุศลที่บำเพ็ญไว้ที่นั่นที่นั่นที่นั่นมีรูปร่างต่างๆ เห็น
สมควรน่าเกลียดอย่างที่สุด ตามฝ่าตาฟาง แก้มทั้ง ๒ บุ่มลง ผมหงอก ฟัน
หลุด จมูกบี้ ปากเป็นรู เหมือนอย่างแก่เฒ่าชราหมดมรรคาพด้วยเห็นร่าง

กายของตนเกิดเป็นวิปริตต่างๆ แล้ว ปลายิตฺวา จึงเข้าไปกราบบังคมทูลแก่ พญามารในกาลนั้น

โส อิทํ วตฺวา โภจนโส^๑ อิศฺสาติภูโต หุตฺวา ในกาลนั้นพญามารได้ยื่นคำพูด ของธิดาของตนทั้ง ๓ กราบบังคมทูลให้ทราบเหตุผลแล้ว บันดาลโทษะ โมหะ ในพระโพธิสัตว์อย่างที่สุด ร้องแสบเสียงดังกึกก้องเหมือนอย่างฟ้าผ่าลงด้วย นิमितเป็นกำลังพลของมารทั้งหลายแล้ว มีคำสั่งให้เรียกอมาตย์เสนาบดีทั้งหลาย ดูก่อนอมาตย์เสนาบดีทั้งหลาย สิทธิตถกุมารนี้มีบุญกุศลอย่างที่สุด แม้กระทั่งถึงพระอินทร์พระพรหม พระยม พญามารให้ลงไปถึงอเวจีโน้น ก็ไม่ทันถึง พวกเธอช่วยกันรบให้มึนซัย พวกเธอนิรมิตแปลงเป็นรูปร่างหลายอย่าง ใบหน้าของท่านหลายๆ อย่าง พวกเธอตั้งใจบำเพ็ญเพียรรบกับสิทธิตถกุมาร จะได้ลงมาจากรัตนบัลลังก์ พวกเธอทำหนอยเถิด

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๖ ลาน ภูิว-ฐ)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานเป็นปฐมสมโพธิอีกสำนวนหนึ่งที่พรรณนาความตอนพระ-โพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารไว้สอดคล้องกับที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม พรรณนาไว้ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่า ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานมีรายละเอียดแตกต่างไปเล็กน้อย คือ แทนที่จะเล่าว่า นางราคา นางอรดี และนางตันทา เข้าไปพูดหวานล้อมให้พระโพธิสัตว์ เสด็จลงจากโพธิบัลลังก์ตามลำดับ อย่างไรก็ตามปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม และปฐมสมโพธิภาษามอญ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานกลับเล่าว่านางอรดีเข้าไปสู่สำนักของพระ-โพธิสัตว์เป็นผู้แรก เมื่อนางอรดีทำให้พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากโพธิบัลลังก์ไม่สำเร็จ นางราคาและนางตันทาจึงเข้าไปหาพระโพธิสัตว์พร้อมกัน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ผู้เรียบเรียงปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานคงมีทรรคนะว่า ในภาษาไทยอีสาน (รวมทั้งในภาษาไทยด้วย) คำว่า “ราคา” กับ “ตันทา” นั้น มีความหมายคล้ายคลึงกัน คือ หมายถึง “ความต้องการหรือความปรารถนาในทาง กามารมณ์” ผู้เรียบเรียงปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานจึง “ดัดแปลง” เรื่องเล็กน้อย ดังที่แถลงไว้แต่ต้นว่า “ซ้ำจักแปลปนเรื่องกอนไทให้เปนลาวฟังหน่าย อธิบายความไทให้แจ่มแจ้ง เปนพาสาว ฟังหน่าย” (ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๑ หน้า ๑) ดังนั้นจึงได้ให้นางราคาและนางตันทาเข้าไปหา

^๑ โภจมานโส

พระโพธิสัตว์พร้อมกัน นอกจากนี้ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยอีสานยังอธิบายไว้ชัดเจนว่า พระโพธิสัตว์มิได้ตกอยู่ในวิสัยของธิดาพญามารทั้ง ๓ ทั้งๆ ที่นางและบริวารพยายามยั่วยวนต่างนานา ก็เป็นเพราะทรงเล็งเห็นว่า “กายเนื้อ” กับทั้งอารมณ์ต่างๆ ซึ่งนางมารและบริวารคิดว่างามเลิศอย่างที่สุดนั้น แท้ที่จริงเป็นของเน่าและเหม็นน่ารังเกียจเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นรูปของนางมารและบริวารทั้งหมดจึงได้แปรไปเชื่อมสัญญาความงามทั้งหมดที่เคยมี ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยอีสานพรรณนาไว้ดังนี้

บัดนี้จักกล่าวถึงมาโหดร้ายซึ่งเลวสุดที่พรองก่อนแล้ว พรยามานก็ได้ยินเสียงสนั่นโลกพูน เป็นพื้นทั่วแดน มานก้มหลังดูแท้เป็นกานอันต่าง รอยว่าพรสรีธาตุือตัดลวงข้ามวิไสแท้แห่งเรา ท่านซิเป็นพรพุทธเจ้าตัดสงสารข้ามโลก เอาสัดทั้งหลายไปพำพอม เรายี่ซีเชื่อมสูน ความเื่อเราไปทำแผ่ม้างกานสูดู้แล้ว พรยามานคิดแล้วกอดูหาเหตุแลแต่ซีแผ่ม้าง ๖ ปีบ่เหนสอง^๒ ที่นี้เราควนทำดอกล้อ^๓ให้กะสันดินต้นนำ พรยามาจึงใช้บริวารธิดา ๓ อ่อนกับเพดเพียงงาม ลันคู๋ นางผู้ ๑ ซื่อว่าตันหาส้อยสมงามเสมลิ^๔ ผู้ ๑ ซื่อว่าออร์ดินาดน้อยงามลันลันเขียน ผู้ ๑ ซื่อว่าราคาส้อยเหมือนพรจันออกใหม่ มีบริวารคนละ ๕ ร้อย เสดลล้าดวงมาลงมาหาบุรุดราชเจ้าเนาบัลลอันปรเสริด อื่นพรหมนั่งล้อมบ่เกงแท้แห่งไผ

แต่นั้นออร์ดิน้อยซ้ทางไปก่อน ถึงบัลลแทนแก้ว ยมีขึ้นขาบทุน ซ้ำแต่องเปนเจ้าสมบุณปรเสริด เชิญพรองลงจากแทนแก้วเที่ยวเหล่นให้อิมใจ อันว่านามกอนซ่า ออร์ดิเปนซื่อ ผู้ใดได้เข้าอยู่ซ้อน ความแผ่ม้างบ่มิแต่อัน มหาบุรุดราชเจ้าโพธิญาณตนปรเสริด รู้ว่ามาดอกล้ออุบบายหาเหตุ พรกัตัดส่องแจ้งเหนถ้วนทุกอัน พรกับ่มิหน้าจาเลีย เฟิงตู่แต่นั้น ราคหน่น้อยเลียเข้าลวงมา ตันหาพ้อม ๒ นางเปนคู๋ ทูนกล่าวเว้าเสม็ด้ามตั้งเดี่ยว

^๑ ควร

^๒ ซ้อง

^๓ หลอกล้อ

^๔ เสมอหล่อ = “ราวกับประติมากรรม”

แต่นั้น มหาบุรุษราชเจ้าพิจารณาคูถี พรกัตตสองแจ้เงนถ้วนคู่อัน แล้วจึง
 วาจา^๑ด้านถามมานสาโหด ดูรามาน พวกท่านหมายชิตีเอบ่วงคนรมีมาผูก
 แหน่น ชิฎกให้แหน่นแล้วตั้งไว้กบ่ฟัง ตัวของเราเป็นผู้ตัดเสียแล้ว โทโสของชั่ว
 เดียวนี้เราบ่มีจิตเกี่ยวข้องนำแท้สิ่งใด เป็นผู้บริสุทธิ์แท้ สันดานหมดกิเลดพวก
 ท่านหากเป็นคนชั่วช้า อย่ามาต้านต้อย อันว่าโยกายเนื้อตนตัวของท่าน เป็น
 แต่ของเอนาแท้ เหมนร้ายยิ่ง กว่าผี มีแต่หนอนเข้าหมุ่นกินในเมียนข้าเราเหน
 อันใดก็เปนต์าหมายแท้ อย่ามาเว้าต้อยแต่ั้นั้น มานกัทนบ่ได้ ความรอาายมี
 มาก มานกักับแก่ถ้ำ นม้นกัเล่ายาน มีถ้ำทำค่างไปทั้งสัน หัวหงก^๒ซ้ำ ทั้ง
 หัวลน^๓เสีย ฝึสบหยมเข้าคางเนนเปนต์าหน้าย มานกัอยู่บ่ได้เลียขาลวงหนี
 ไปบอกให้ปีตตาดนพ^๔

พรยามาราที่ราดรู้เหนเรื่องใจร้อนดั่งไฟ เราชิไปยาดรีเอบัลลัพรสีทาด เราชิ
 พันแผ่ม้างหัวใจนั้นขาดเสีย มานกัร้องปรกาดขึ้นหาเสนาพวกไฟ^๕ เสียสนั้น
 พันไปแท้ทั่วแดน แสนจักวานเทาได้ยีนไปทุกแห่ง เสนาบข้าหลูเข้าดั่ง^๖มาถึง
 พรยามาราที่ราด มานกักัฆษาบไหว้ทูนเล็งเหดกาน พรยาบข้าจาพนทั้งสัน
 เดียวนี้พรสีทาดทำชิตตเปนพรพุทธเจ้าองดีตนปรเลิด สัดทั้งหลายชิตได้ชนข
 เข้าเพิงขุนอัน ชิสุนเสียแท้วิไล เราเปนอันมาก เรามาไปผา^๗ม้างเอาให้หาง
 ทาง ไผ ๒ ก้อย่าถอยหลัง ตีเอาให้แตก แต่วาชิเข้าชิตแท่งหน้าบตี พรสีทาด
 ท่านเปนบุรุษราชเจ้าสมพานเตงมาก ให้เข้าแต่

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๙ หน้า ๑๙-๒๒)

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ มีวาจา

^๒ หัวหงอก

^๓ ซ้ำทั้งเขี้ยวหล่น

^๔ ไฟร

^๕ หล้าง

^๖ ควรเป็น ผาบ แต่จาร บ ตก

ปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง

ปฐมสมโพธิภาษาลาวสำนวนร้อยกรอง พรรณนาว่า พระยามารส่งธิดาทั้ง ๓ และบริวารไปลวงให้พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากโพธิบัลลังก์ พอนางมารทั้ง ๓ เข้าไปถึงก็เริ่มยั่วชวนพระโพธิสัตว์โดยแปลงเพศเป็นหญิงต่างๆ อายุกัน แต่พระโพธิสัตว์ไม่ทรงไยดี ทรงถ่มน้ำลายรดศีรษะนางมาร ทำให้ร่างของนางแปรสภาพไป กลายเป็นหญิงชรา มีร่างกายทู่พลสิ้นเต็ม แสบไม่สามารถดำรงกายอยู่ได้ ธิดามารและบริวารทั้งหมดจึงปลาทหนีไป ความตอนนี้นำปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง แตกต่างกับปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ ในกลุ่มพุทธชีวประวัติเล็กน้อย คือไม่ปรากฏข้อความตอนธิดาทั้ง ๓ ของพญามารและพระโพธิสัตว์สนทนาโต้ตอบกัน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ผู้แต่งปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรองคงมีเจตนาจะลัดความตอนนี้นำไป เพื่อให้เรื่องกระชับขึ้น ปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรองพรรณนาไว้ดังนี้

บัดนี้	จ๊กกล่าวกำ	หินโหดพญามาร	ก่อนแล้ว
นับแต่	เที่ยวสงสาร	ก่อเวรเวียนใช้	
อันว่า	เพณีสั้น	พระสุธาไหวหวั่น	
	ฟ้าแตกก้อง	คะนองบ้าเปล่งเสียง	
	ทุกทั่วดำ	เสียงสนั่นนินเือง	
มารก็	แนมตาทิพย์	ส่องลงทางพื้น	
เห็นแต่	บานบุญท้าว	กุมมารศรีธารถ	พระองค์นั้น
สีได้	เป็นพระพุทเจ้า	บ่มีเอื้ออ่าวคาม	
เมื่อนั้น	มารฟังข่าว	ทันราชบุตร	
ขอให้	กุมมารีนาง	ล่องลงภายใต้	
	ไปทูลให้	บานบุญศรีธารถ	
	จิตหล่าๆ	หลงๆ เกี่ยววคาม	พ่อท่อน
เมื่อนั้น	ยวนาฏน้อย	น้องพ้อรดี	
	ราคาทั้งตันทหา	ล่องลงภายใต้	
เขาก็	ทไตนให้	แปงโถมหลายอย่าง	
บางพ่อง	เป็นล้า่น้อย	สาวขึ้นใหญ่งาม	
	กลางล้า่น	พอกแก้กลางคน	
กลางล้า	เป็นสาวฮาม	ร่างคิงกลมบ้อง	

นางสาว	พอส่อนหน้า	เพ็งโหมสรรรूप	
	นิ้วอ่อนเกลี้ยง	คูสีช่วยสอดแหวน	
เขากี่	ตกแต่งเนื้อ	เคียนคาคสังวาลย์	
	ธำมรงค์สวม	ใส่มือเพรียงพร้อม	
	ดูกระบวนหน้า	ทรงสีแก้วส่อง	
	ขาดล่องค้อม	งามแถมยิ่งเขียน	
	วรรณตรหน้า	นางเทพกัลยา	
	สองถันงาม	ตั้งบัวจุมตั้ง	
	คิ้วก่องตัว	ธนูก้าวก่องหล้า	
	ตาเลือนย้อย	ดำปลอดผิงงาม	
	โคมเจลา นาง	ตั้งนางนครฟ้า	
บ่อาจ	พรรณนาได้	โคมงามรูปคล่อง	
เขากี่	ไหลหลังเข้า	หาเจ้าหน่อพุทโธ	
	เทียมแทบใกล้	ตีนแทนบัลลังก์	
เขากี่	ทำมา ยา	เลศลวงกลเกี่ยว	
ขอพระ	กฤษณาเยื้อน	มโนไสฮักห่อ	
ฝูงข้า	ขอมอบเนื้อ	เป็นข้าฝ่าละออง	พระเสย
อย่าได้	ไลลาปละ	สีห่างเขยชมซ้อน	
แม่นพระ	มีใจด้วย	กรุณาผายไผด	
ฝูงข้า	หมดหมุ่น	สีแฝงเฝ้าพริ้วเพียร	พระเสย
เมื่อนั้น	พระบาทเจ้า	दनยอดนาโถ	
	พระทัยทงคิด	หน่ายสะอากผางร้าย	
สู่อ่า	มาจาก้าน	กามคุณหุ้มห่อ	ภูท้อน
	เอ็นดูกเดี้ยว	ผุเปื่อยเพพัง	
	โลหิตตั้งแตก	สลายเต็มพื้น	
อันว่า	สัตว์ในห้อง	ทั้งมวลสามโลก	
	กามกิเลสหุ้ม	บังเบื่องบ่ส่องเห็น	
เมื่อนั้น	พระบาทเจ้า	เลยถ่มเซฟ้า	
	ลายรดหัว	หน่อนางสามน้อย	

อันว่า	กุมมารีน้อย	นางงามสามอ่อน
บังเกิด	เป็นยาเถ่า	คางว่าดังลิง
	ยกย่างย้าย	ตีนสั้นมือโกว
	ทัณฑ์ถึง	ไต่ทางจูงนิ้ว
	เอากันฟ้าว	เมื่อสวรรคตพูลพอ
	ลับเสียดย่อง	ยวงถ้อยใส่พระองค์ แท้แล้ว
เมื่อนั้น	หินชาติเชื้อ	พญาใหญ่มารหลวง
มันก็	โกรธชม	ขุ่นมโนในค้ำ
กุสึ	ไปชิงรื้อ	บัลลังก์ขาดแทน
	ตีนเหยียบหย่อ	คอไว้ใส่ดิน แท้แล้ว
	มารฮ้ำแล้ว	เดินไพรโยธา
บ่อาจ	พรรณนานับ	อเนกนองเหลือล้น
	พลหาญพร้อม	ธรณีค้ำคั่ง
มีทั้ง	ช้างและม้า	ระงมร้องปลั่งเสียง

(ปฐมสมโพธิ ลาว-กลอน ๒๕๔๒: ๑๑๒-๕)

ข. ตอนเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๕

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม

ปญจเม สตุตาเห โพิธิรุกขา ปุฎฐิมภาเค อชฺชปาลนิโครธมุเล สตุตาหิ เอกัง
 ปลุ่เกน นิสิติ วิมุตติสุขํ ปฏิสัเวติ ฯ ตโต ภควา สตุตาหจฺเจยน ตมฺหา เยน
 มุจฺจลินฺโท เตนุปลฺสงฺกมิตฺวา

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ขอม หอมณเฑียร ผูก ๑๐ ลาน ฎ)

ปฐมสมโพธิภาษามอญ

นิสิติ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขทางทิศตะวันออกข้างต้นไพรอช-
 ปาลนิโครธ สตุตาหิ ตลอด ๗ วันแล้ว ในวันที่ ๗ พระโพธิสัตว์ก็เสด็จออกจาก

ต้นไทรอชปาลนิโครธ

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๗ หน้า ๘)

ปฐมสมโพธิภาษาลาว ส่วนนร้อยกรอง

นับแต่	พระบาทเจ้า	สถิตอยู่เรือนธรรม	
ภายใน	๗ ราตรี	พรำวันคืนได้	
แล้ว	เสด็จโคนไม้	อชชปาลนิโครธ	
	๗ พรำมือ	เซาหั้นบ่หนี	แท้แล้ว
พระองค์	สุขอยู่ด้วย	ผลยอดสมมาบัติ	
แล้ว	เล่าเลยเสด็จ	เคลื่อนคราวไปหน้า	
	เนาสถิตยั้ง	มุจลินท์ไม้ท่ม	

(ปฐมสมโพธิ ลาว-กลอน ๒๕๔๒: ๑๒๑-๒)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน

นับแต่พระองค์พิจารณาในห้องพาสาทำ^๑ทั้ง ๘ หมื่น ๗ พรำ^๒ ดูถ้วนทุกอัน แล้ว
 วจึงพากที่นั่นเสลด^๓ไปบ่อนใหม่ ไปนั่งอยู่ในอชชจาปานโพ^๔ไม้ไซกว้างร่วม
 งาม พระองค์เสวยสมมุติ^๕ชานบสมมบัติ^๖ทั้งแปด ๗ พรำมีสบายเนื้ออยู่เอียน
 แล้วจึงเสลดไปพักอัยมุจลิน์แคมท่า

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๑๑ หน้า ๑๑)

^๑ ห้องพระสังฆธรรม^๒ ๗ วัน^๓ เสด็จ^๔ อชปาลนิโครธ^๕ วิมุตติสุข^๖ ฌานสมมาบัติ

จากข้อความตอนพระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๕ ซึ่งคัดจากปฐมสมโพธิ
 จำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธชีวประวัติที่แสดงมาข้างต้น จะเห็นว่าปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธประวัติ
 บรรยายความตอนนี้อย่างรวบรัด และเว้นไม่กล่าวถึงธิดาทั้ง ๓ ของพระยามารอีก เมื่อเปรียบเทียบ
 เนื้อความที่ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติพรรณนาเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติ-
 สุขในสัปดาห์อื่น พบว่าพรรณนาความไว้ค่อนข้างละเอียด ผิดกับความในตอนที่พระพุทธเจ้า
 เสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๕ อย่างเห็นได้ชัด แสดงว่าปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติตั้งใจ
 บรรยายความตอนเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๕ ให้รวบรัด ดังจะคัดข้อความจากปฐมสมโพธิ
 ภาษาไทยอีสานตอนพระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๖ มาเปรียบเทียบกับตอนที่เสวย
 วิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๕ ที่แสดงมาแล้วข้างต้นดังนี้

แล้วจึงเสลดไปพักอัยมัจฉลินแคมท่า ที่นั้นมีสา^๑ใหญ่กว้างมีน้ำสองใส มีไม้
 จิกต้นลำงามสะอาด มีนากคลาดท้าวลักสาแท้เขดวัง พรองเสลดไปอยู่ที่นั้น
 ต้นจิกแท้ร่มงาม พรองจึงกะแฉงเชิงนั่งแล้วชดัชเคาเข้า เอาหนา^๒มาเปน
 เคื่องรูปล้างใจนั้นอยู่เออยน เวรานั้นเมกมีตตั้งฝนตกบ่ได้ขาดเปนเส้นอยาด
 ย้อยเลิงเลื่อยอยู่เขา

แต่นั้นนากฆราวาตผู้เตไซชังเคต^๓ผุดขึ้นจากน้ำมาเอี้ยยมเขตแดนพรยานาก กั
 หลิงลำเอี้ยยมเหนแท้แห่งพรองรัสมมีเหลืออมเหลือตาสุทธยั้ง พรยานากบ่รู้จัก
 ว่าสิ่งอัน ได้สั่งมางามเลิดลันเหนแท้เทือเดียว พรยานากจึงภิจารนาดูแท้ในใจ
 คักแหน คันชีว่าอินพรหมอยู่ฟ้ากำงามลันลันตา อันนี้ชีแมนสมเดตพรพุทธเจ้า
 องล้ำโลกคนแท้ แล้วจึงมีรัสมมีเหลืออมเหลือตาสุทธยั้ง อันนี้เหนชีแมนผู้มี
 ปัญญามาก เหนเจ้าหน้พุทโธ บุนหลายลัน นำมายุสงพรองจึงเสลดมาอยู่ที่
 ต้นไม้สถานกวงแห่งเรา ๒ ชีได้อันได้บูชาพุทโธบาคจึง ชีเปนอันปรเสิตแท้เหลือ
 ล้ากว่าคูอัน เราเราควนเอาหางล้อมเปนกำแพงอันไหญ่บ่ให้ยุงแลร์นตอมเจ้า
 หน้พุทโธ ๗ ยกหัวขึ้นเปนตพาน^๔อันไหญ่ทำให้เปนฝากังกันแท้แห่งฝน พรยา-
 นากเลียขตหางเปนกำแพงอันปรเสิตยกหัวให้เปนฝากังกันแท้แดดลมกำหาก
 ยินดีแท้ แต่่นั้นพรยานากทำอยู่หัน ๗ วันถ้วนบ่เสดเหลือ พรยานากก็เหน

^๑ สระ

^๒ ผลธรรม

^๓ = เสด็จ

^๔ พังพาน

เมกสว่างแล้ว ร้องฝนหายขาดแล้ว จึงมายางออกจากพระองค์เจ้าเล็กมากับ
 เพดเพียงเป็นรูปใหม่มาหน้านุ่ม^๑ น้อยงามลั่นลิ้น คนบนบ่อนี้วปรนมีทูน
 บาดนาคคราดน้อยบ่มีให้หวั่นไหว

นับแต่ต้องเป็นเจ้าของพิณญัตนประเลิดเข้าสั่งสมพาน บัดนั้นเล็ดล้ำ ๗ วันถ้วน
 จึงเล็กลก่าหากมีสุกกลิ่น ผนทำอันประเลิดหาความสุขมาบุนเปียบแท้เหมือนนั้น
 กับมี พรองจึงสรเสินขึ้นผนทำอันประเลิดบุกละผู้ใดหากมีความยินดีแท้ในทำ
 เปนอันยิ่งนัก ผนบังเกิดขึ้นสุกกลิ่นกว่าสุกอันได้ชื่อว่าวิเวกเปนนีพพานอันยิ่งบ่มี
 เวณกำขีมาเดือร้อนใจนั้นอยู่เอยนเปนนานมัดชาสุก^๒ แท้หนีพพานอันประเลิด
 หาสุกสิ่งอื่นขีมาเล็ดล้ำเหลือ^๓ บ่มีบุกละผู้ใดหากกล่าวสัจจะแท้บ่มีความ-
 พรยาบาดบ้อยแข่งเว้นจากอันนี้ ก็หากสุกยิ่งลั่นบ่มีเว้นบังเปียดเปนกายวิเวก
 แท้ เปนร้ายบ่มีบุกละผู้ใดมีสัทธาธาธาเสินอันประเลิดอันนี้ ก็หากเปนนีเสอันไ
 ยกกว้างเหลือขามกว่าสุกอัน ได้ชื่อว่าดับทุกแท้นทางอันประเลิดได้ชื่อว่าอุปปะท
 วิเวกแท้ ความร้อนกับมีแท้แล้ว พรองสรเสินความสุขเปนนันมากแล้ว จึง
 เสลดลาลวงไป พรองก็พักยงราชายตนเพด^๔ เข้าชานสัมมบัตอยู่ทีนั้น อาไสยง
 พักเขาคุณามได้ ๗ วันบ่มีเสด

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๑๑ หน้า ๑๑-๒, ผูก ๑๒ หน้า ๑-๒)

๔.๓.๓.๑.๒ เนื้อเรื่องที่ปรากฏแต่เฉพาะในปฐมสมโพธิกถา แต่ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิ กลุ่มพุทธชีวประวัติ

เนื้อเรื่องสำคัญที่ปรากฏแต่เฉพาะในปฐมสมโพธิกถา ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิกลุ่ม
 พุทธชีวประวัติมี ๒ ตอน ได้แก่ ตอนพรรณนา “วงส์” ของศากยตระกูลซึ่งสืบเนื่องมาแต่พระเจ้า-
 มหาสมมติราช ปรากฏในตอนต้นแห่งวิวาหมงคลปริวรรตซึ่งเป็นปริเฉทแรกตอนหนึ่ง กับตอน
 ปัญจานตรธาน หรือการอันตรธานทั้ง ๕ ได้แก่ อันตรธานแห่งพระปริยัติ อันตรธานแห่งการปฏิบัติ

^๑ นุ่ม

^๒ = ปรมัตถสุข

^๓ เหมือน = เหมือน

^๔ ควรเป็น “เกิด” อาจารย์ผิด

อันตรธานแห่งปฏิเวธ อันตรธานจากสมณเพศ และอันตรธานแห่งพระธาตุ ซึ่งพรรณนาไว้ใน
อันตรธานปริวรรตปัจจุเทศสุดท้ายอีกตอนหนึ่ง

แม้ว่าปัจจุเทศวิวาหรงคจะปรากฏในปฐมสมโพธิภาษามอญ ปฐมสมโพธิภาษาไทย
อีสาน ปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง และปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวน
เดิม บางฉบับ ได้แก่ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ และฉบับ EFEO นคร
ฮานอย แต่ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติสำนวนและฉบับต่างๆ ดังกล่าวก็มีได้พรรณนาเนื้อ
เรื่องประวัติ “วงส์” ของศากยตระกูลไว้ดังที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีว-
ประวัติพรรณนาความตอนต้นแห่งปัจจุเทศวิวาหรงคปริวรรตเป็นร้อยกรองเดียวกัน คือกล่าวถึง
นครกบิลพัสดุ์ในรัชสมัยของพระเจ้าสีหหนุว่าพระองค์ทรงมีพระราชโอรส ๓ พระองค์ โอรสองค์
ใหญ่มีพระนามว่าพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อพระสุทโธทนะกุมารจำเริญวัยสมควรอภิเษกสมรส พระ-
เจ้าสีหหนุก็ทรงโปรดให้พราหมณ์ ๘ นาย เดินทางไปเที่ยวหาสตรีที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเพื่อเสนอ
ให้มากระทำวิวาหระด้วยกับพระสุทโธทนะกุมาร มีปฐมสมโพธิบางสำนวนย่อพระนามพระเจ้า
โศกกากราชซึ่งเป็นกษัตริย์ต้นวงศ์ศากยะ แต่ก็กล่าวไว้รวบรัดอย่างที่สุด ความพรรณนาตอนต้น
ในปัจจุเทศวิวาหรงคปริวรรตของปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธชีวประวัติได้ยกมาแสดง
แล้วใน ๔.๓.๑.๓ จึงไม่ขอยกแสดงซ้ำอีก (ดู ๔.๓.๑.๓) ส่วนในปฐมสมโพธิกถาได้พรรณนา
ประวัติ “วงส์” ของศากยตระกูลไว้โดยพิสดารเกินกว่าที่จะยกมาแสดงทั้งหมดในที่นี้ได้ ประกอบ
ด้วยเนื้อเรื่องต่างๆ ซึ่งไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติดังนี้

- ๑) พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระเจ้ามหาสมมติเทวราชเป็นปฐมกษัตริย์ปกครองชมพูทวีป
- ๒) มีพระมหากษัตริย์ทรงสืบสันตติวงศ์ต่อเนื่องจากพระเจ้ามหาสมมติราชลงมามาก
กว่า ๘๔,๐๐๐ องค์ จนถึงสมัยพระเจ้าโศกกากราช
- ๓) ในสมัยพระเจ้าโศกกากราชที่ ๓ แห่งโศกกาวงศ์เกิดภัยแก่ราชบัลลังก์ พระอัคร-
มเหสีองค์ใหญ่ทรงขอพรขอราชบัลลังก์แก่บุตรของนางซึ่งเป็นพระราชโอรสลำดับที่ ๕
- ๔) พระเจ้าโศกกากราชที่ ๓ ขอให้พระโอรสทั้ง ๔ กับทั้งพระราชธิดา ๕ พระองค์พร้อมทั้ง
จตุรงคนิกรไปสร้างนครแห่งใหม่
- ๕) พระนครแห่งใหม่สร้างขึ้นบริเวณบรรณศาลาของกบิลดาบสโพธิสัตว์จึงได้เฉลิมนาม
พระนครว่ากบิลพัสดุ์

๖) พระราชโอรสและพระราชธิดาแห่งพระเจ้าอโศกกราชที่ ๓ ทรงกระทำสวกสังวาส เกิดเป็นศากยราชตระกูล

๗) ศากยวงศ์มีกษัตริย์สืบต่อๆ กันมาจนถึงสมัยพระเจ้าสีวี นครกบิลพัสดุ์ได้เปลี่ยนนามมาเป็นนครพิชัยเขตตฺร หลังพระเจ้าสีวี พระเจ้าสญชัย พระเวสสันดร พระชาลี สืบราชสมบัติเป็นลำดับสืบต่อกันมา และมีกษัตริย์อีกกว่า ๑๖๑,๐๐๐ พระองค์จนถึงสมัยพระเจ้าสีหนุ

๘) สมัยพระเจ้าสีหนุ นครพิชัยเขตตฺรได้เปลี่ยนพระนามกลับมาเป็นนครกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสีหนุมีพระราชโอรส ๓ พระองค์ พระราชโอรสองค์ใหญ่มีพระนามว่า พระเจ้าสุทโธทนะ^๑

ส่วนสารัตถะสำคัญในปริจเฉทอันตรธานปริวรรตแห่งปฐมสมโพธิกถากล่าวถึงสาเหตุแห่งปัญจานตรธาน ลำดับแห่งอันตรธานทั้งหลายเหล่านั้น และอย่างไรจึงจะเรียกว่าเกิดอันตรธานขึ้นแล้ว ดังจะยกตัวอย่างพอสังเขปเป็นลำดับไปดังนี้

กล่าวถึงสาเหตุของความเสื่อมแห่งพระปริยัติโดยมีความคิดว่า ศาสนจักร อาณาจักร และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติสัมพันธ์และมีอิทธิพลแก่กันและกัน หากผู้ปกครองมิได้ดำรงอยู่ในธรรม ธรรมชาติก็จะเกิดวิปริตไป ฟ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดภาวะข้าวยากหมากแพง บุคคลทำทานน้อยลง พระภิกษุก็ไม่อาจสงเคราะห์ให้ศิษย์ได้ศึกษาพระปริยัติ จึงไม่มีผู้สืบต่อพระปริยัติ พระปริยัติจึงได้เสื่อมไป ปฐมสมโพธิกถาพรรณนาไว้ดังนี้

คจฺจนฺเต กาลเ ในเมื่อกาลล่วงไป กลียุคราชาโน อันว่าสมเด็จบรมกษัตริย์ บังเกิดในกาลกลียุคสมัย ก็มิได้ตั้งอยู่โดยทศพิธธรรมราชประเพณี หม่อมมาตย์ราชเสนาบดี อาณาประชาราชนกัมิได้ตั้งอยู่โดยธรรม เอเตส อ-
ธมฺมิกตาย ครั้นเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีสมเด็จบรมกษัตริย์เป็นต้น มิได้ตั้งอยู่
โดยธรรมแล้ว สมฺมา เทโวโน วสุสฺสตี วัสสวลาหกัไม่ตกต้องตามฤดูกาล พืช
โภชนาธัญญาหารกัหายาก มิได้บริบูรณ์แล้ว เตสุ อสมฺปชฺชนเตสุ กาลเมื่อ
ข้าวกล้าไม่บริบูรณ์แล้ว ปัจจทายกาพวกมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้ถวาย
จตุปัจจัยแก่สงฆ์ ก็ไม่อาจสามารถจะถวายจตุปัจจัยได้ ภิกขุ จตุหิ ปจฺจเยหิ
กิลมนฺตา เมื่อภิกษุทั้งหลายขาดสนด้วยจตุปัจจัยแล้ว ก็ไม่อาจสงเคราะห์

^๑ ดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (๒๕๓๗: ๑-๘)

อันเตวาสิกให้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติได้ คจจนฺเต กาเล ครั้นกาลล่วงไป
พระปริยัติหาซึ่งผู้จะเล่าเรียนมิได้แล้ว ก็ตั้งแต่จะเสื่อมทรุดลงไป

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๕๑๖)

กล่าวถึงลำดับแห่งการเสื่อมของพระธรรมวินัยว่า คัมภีร์ชาดกจะเสื่อมไปก่อนพระวินัย
พระชาดกเรื่องสุดท้ายคือมหาเวสสันดรชาดกจะเสื่อมไปก่อน จากนั้นชาดกอื่นๆ ก็จะเสื่อมไป
ตามลำดับขึ้นไปจนถึงอัปถนชาดกซึ่งเป็นชาดกเรื่องแรกแห่งเอกนิบาต ปฐมสมโพธิกถา
พรรณนาไว้ดังนี้

กาลครั้งนั้นพระภิกษุทั้งหลายก็ทรงไว้ซึ่งชาดก พระวินัย คจจนฺเต กาเล ครั้น
กาลล่วงไป ภิกษุทั้งหลายก็ไม่อาจทรงไว้ซึ่งชาดก ชาดกก็เสื่อม เมื่อชาดก
เสื่อมนั้น มหาเวสสันดรชาดกเสื่อมก่อน แล้วก็เสื่อมลงมาจนกระทั่งถึง
อัปถนชาดกเป็นที่สุด

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๕๑๗)

กล่าวถึงความหมายของปฏิบัติอันตรธานว่า ที่เรียกว่าเกิดปฏิบัติอันตรธานก็เมื่อภิกษุ
ไม่สามารถรักษาสิกขาบทปาราชิกไว้ได้ ปฐมสมโพธิกถาพรรณนาไว้ดังนี้

ปาราชิกานิ รกฺขณฺตํ เมื่อภิกษุทั้งหลายยังทรงไว้ซึ่งปาราชิกสิกขาบทยังมีอยู่
ตราบใด ปฏิบัติก็จัดได้ชื่อว่าจะไม่อันตรธานในกาลนั้น กาลใดหากภิกษุซึ่งจะ
สำรวมรักษาปาราชิกสิกขาบทมิได้แล้ว อนุตฺตริตา นาม จัดได้ชื่อว่าปฏิบัติ
ธรรมอันตรธาน

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๕๑๗)

๔.๓.๓.๑.๓ เนื้อเรื่องที่ปรากฏแต่เฉพาะในปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติบางสำนวน ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา

แม้ว่าเนื้อความเกือบทั้งหมดในปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติจะพ้องกับปฐมสมโพธิ-
กถา แต่ผู้วิจัยพบว่า มีปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติบางสำนวน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฐมสมโพธิ
ภาษามอญและปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน มีเนื้อเรื่องบางตอนไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถารวม

ทั้งในวรรณกรรมที่ใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” และวรรณกรรมพุทธประวัติอื่นๆ เนื้อเรื่องตอนที่เพิ่มเข้ามาเนี่ยมักเป็นคำอธิบายเสริมเนื้อความที่เป็นแกนหลักเป็นสำคัญและไม่ทำให้โครงสร้างเนื้อหาหลักของเรื่อง ผิดแผกกับ “ปฐมสมโพธิ” สำนวนอื่นๆ นอกจากนี้ยังพบว่าเนื้อความตอนที่เพิ่มเข้าไปเนี่ยมีอยู่จำกัดมาก แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งหรือแปลปฐมสมโพธิแต่ละสำนวนมี “กรอบ” หรือ “ขอบ” บางประการที่ต้องรักษาและสืบทอด ในขณะที่เดียวกันก็มี “เอกสิทธิ์” ที่จะเพิ่มเติมหรือเสริมความไปตามความรู้และจินตนาการของตน เนื้อเรื่องแทรกที่ปรากฏเฉพาะในปฐมสมโพธิภาษามอญและปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานมีดังนี้

๔.๓.๓.๑.๓.๑ เนื้อเรื่องที่ปรากฏเฉพาะในปฐมสมโพธิภาษามอญ

ในปฐมสมโพธิภาษามอญ ตอนพระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้ทำพิธีนามกรรมเพื่อเฉลิมพระนามพระราชโอรสของพระองค์ที่ประสูติแต่พระนางมยา พระกุมารน้อยได้พระนาม ๒ พระนาม คือ อังคีรส และ สิทธิตถะ ในปฐมสมโพธิกถากล่าวว่า พระนาม อังคีรส พระกุมารทรงได้รับตามลักษณะภาพของพระองค์ที่ปรากฏแก่บุคคลทั่วไปว่า มีแสงเป็นประกายเปล่งออกจากพระกายของพระกุมาร ส่วนพระนาม สิทธิตถะ เป็นพระนามที่เหล่าพราหมณ์เฉลิมให้เป็นพรมงคลให้พระกุมาร ทรงสมประสงค์ในทุกสิ่งที่ปรารถนา ปฐมสมโพธิกถาพรรณนาไว้ดังนี้

แลพระมหาบุรุษราชเจ้า มีพระรัศมีโอภาสจากพระศรีรกาย เหตุตั้งนั้น พราหมณ์ทั้งหลายจึงถวายพระนามว่า พระอังคีรสราชกุมาร ประการหนึ่ง พระมหาสัตว์จะมีประโยชน์ด้วยสิ่งอันใด สิ่งอันนั้นก็สำเร็จประโยชน์ทุกประการ เหตุตั้งนั้น พราหมณ์จึงถวายพระนามอีกนามหนึ่งว่า พระสิทธิตถะราชกุมาร

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๘๒-๓)

ความที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถาปรากฏในปฐมสมโพธิภาษามอญด้วย แต่ปฐมสมโพธิภาษามอญให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า ที่พระกุมารได้พระนามว่า อังคีรส เพราะอดีตชาติเคยกระทำทุราจาร เพ่งมองนางภิกษุณีที่มีอาภรณ์เปียกขณะข้ามแม่น้ำ แล้วจิตเกิดลุ่มหลงเรือนกายแห่งนางภิกษุณีนั่น เกิดเป็นวิบาก จึงบังเกิดเป็นหญิงไปหนึ่งชาติ ชาติที่เกิดเป็นหญิงนี้ ทรงเกิดเป็นกษัตริย์มีพระนามว่า อังคีรสเทวี อาศัยอันสงสที่ใต้ถวายน้ำมันงาแก่พระเถระ และพระเถระได้นำน้ำมันงานั้นไปจุดประทีปถวายพระที่ปึงกรพุทธเจ้าผู้เป็นพระเชษฐาแห่งนางเทวี จึงได้พ้นจากอตภาพที่เป็นหญิง และพระที่ปึงกรพุทธเจ้ามีพระพุทธานุญาตว่า พระโพธิสัตว์จะได้เป็น

พระพุทธเจ้าในอนาคตกาล และในพระชาติที่จะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้านั้น จะทรงได้พระนามว่า อังคิรสกุมาร ปฐมสมโพธิภาษามอญพรรณนาไว้ความดังนี้

เยว ราช อันว่าพระเจ้าสิริสุทโธทนะ มีดำรัสตรัสถามพราหมณ์ทั้งหลายอีกว่า พราหมณ์ ดูก่อนพราหมณ์ ราชบุตรของเรานี้ ชื่อสิทธัตถะกุมาร ท่านได้เปลี่ยนพระนามใหม่จะถูกต้องหรือ พราหมณ์ทราบแล้ว กราบบังคมทูลแก่พระองค์ว่า มหาราชฯ ข้าแต่พระมหาราชฯผู้ยิ่งใหญ่ ราชบุตรของพระองค์มีรูปพระวรกาย มีสง่าราศี มีอุณาโลม แสงสว่างทั้งหมดทั่วพระวรกาย ข้าพเจ้าจะขนานนามว่า อังคิรสราชกุมาร พระเจ้าสิริสุทโธทนะทราบแล้ว ทรงนั่งอยู่ในขณะนั้น

สาธุชนทั้งหลายเกิดสงสัยในเหตุพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมี มีชื่อว่าสิทธัตถะกุมารและเพราะเหตุใดจะต้องมาเปลี่ยนชื่อเป็นอังคิรสราชกุมารอีกเล่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระกรุณายิ่งใหญ่ได้ตรัสไว้เป็นอย่างนี้ว่า อดีตเต กาเล ภเว ในอดีตกาลโน้น พระโพธิสัตว์ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ บังเกิดเป็นชายหนุ่มผู้หนึ่ง วันหนึ่งหนุ่มชายคนนั้นเห็นภิกษุณีองค์หนึ่งเต็มข้ามฝั่งคลอง ภิกษุณีองค์นั้นมีสงบงจิวรเปี้ยก ได้ถอดจิวรออก ถกขึ้น แล้วขัดแบบโจงกระเบน พระโพธิสัตว์หนุ่มเห็นอวัยวะของภิกษุณีนั้น จิตใจก็เกิดลุ่มหลงนางภิกษุณีนั้น ทำให้พระโพธิสัตว์เคลื่อนจากภพนั้นก็ไปบังเกิดเป็นเพศหญิงไป ๑ ชาติ แล้วไปบังเกิดเป็นพระกนิษฐภคินีของพระพุทธเจ้าที่บังกร บิดาเดียวกัน ต่างมารดา ได้ชื่อว่า อังคิรสเทวี ในกาลนั้น พระอังคิรสเทวีได้มาลัยเพื่อจะมาสะเดาะเคราะห์แก่พระพุทธเจ้าที่บังกร

พระอังคิรสเทวีได้ทอดพระเนตรเห็นพระมหาเถระรูปหนึ่งอุ้มบาตรกำลังจะเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน จึงได้นำเอาเมล็ดงาที่บดเป็นน้ำมันมอบให้เป็นทานแก่พระมหาเถระรูปนั้น เมื่อพระมหาเถระได้นำมันงาแล้วได้นำไปจุดบูชาพระพุทธเจ้าที่บังกร พระพุทธเจ้าที่บังกรได้พิจารณาสอดส่องด้วยพระสัพพัญญุตญาณทรงรู้เหตุแล้ว ได้ทรงพยากรณ์ว่า พระกนิษฐภคินีผู้ชื่อว่า พระอังคิรสเทวีนี้จะได้พ้นจากอติภาพผู้หญิง และได้บังเกิดเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต จะมีชื่อว่าสิทธัตถะกุมาร ได้เกิดในราชตระกูลของพระเจ้าสิริสุทโธทนะอย่างแน่นอน และเพราะเหตุที่พระโพธิสัตว์ได้เกิดเป็นผู้หญิง

ไป ๑ ภาวนั้น พระสิทธัตถกุมารจึงได้ชื่อว่าอัครราชากุมารแล องค์พระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดังนี้

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๓ ลาน จ้ว-จ)

๔.๓.๓.๑.๓.๒ เนื้อเรื่องที่ปรากฏเฉพาะในปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานมีเนื้อเรื่องเฉพาะที่เพิ่มเข้ามา ๓ ตอน เป็นเนื้อเรื่องเกี่ยวแก่
พระนางพิมพา ๒ ตอน คือตอนพระนางพิมพาปฏิเสธที่จะอภิเษกกับพระสิทธัตถกุมารตอนหนึ่ง
กับตอนพระนางพิมพาคำครวญเมื่อรู้ว่าพระโพธิสัตว์เสด็จหนีออกผนวชอีกตอนหนึ่ง ส่วนเรื่อง
แทรกอีกตอนหนึ่งที่เพิ่มเข้ามาเป็นรายละเอียดเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปิตุฆาต

เนื้อเรื่องเกี่ยวแก่พระนางพิมพาที่เพิ่มเข้ามาทั้ง ๒ ตอน ช่วยขับเสริมให้บทบาทของ
พระนางพิมพายุโสธราเด่นขึ้น ทั้งในฐานะผู้มีส่วนสำคัญที่ช่วยให้พระโพธิสัตว์ได้ถึงพระโพธิญาณ
และในฐานะตัวละครเด่นที่สร้างอารมณ์และความสะเทือนใจแก่ผู้ฟังเรื่องปฐมสมโพธิภาษาไทย
อีสาน

ก. ตอนพระนางพิมพาปฏิเสธที่จะอภิเษกกับพระสิทธัตถกุมาร

เนื้อเรื่องตอนพระนางพิมพาปฏิเสธที่จะอภิเษกกับพระสิทธัตถกุมารเสริมเข้าไปในตอน
พระโพธิสัตว์แสดงศรศิลป์ พระเจ้าสุทโธทนะกับทั้งศากยชาติยะทั้งหลายทรงพระวิญญ์ว่าพระ
นางพิมพาเป็นผู้ที่เลิศที่สุดในบรรดาชาติยนาารี เหมาะสมจะอภิเษกให้เป็นที่อัศจรรย์แห่งพระสิ
ทธัตถะ จึงได้ทรงส่งขุนนางผู้ใหญ่ไปสุขอพระนางพิมพาให้พระโพธิสัตว์ พระนางพิมพาทรงปฏิเสธ
เพราะทรงเกิดบุพเพนิวาสานุสติญาณระลึกถึงเหตุการณ์ในชาติที่ทรงเกิดเป็นพระนางมัทรีได้ว่า
พระเวสสันดรโพธิสัตว์ได้เคยทำให้นางเดือดร้อนลำบาก จึงทรงปฏิเสธที่จะกระทำวิวาห์กับพระ
สิทธัตถกุมาร เหล่าขุนนางที่ถือสารของพระเจ้าสุทโธทนะมาสุขอพระนางจึงได้เดินทางกลับโดยมิ
ได้กราบทูลลาพระนางพิมพา เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบความ ก็ขอให้พระโพธิสัตว์เลือก
หญิงอื่นเป็นพระมเหสี แต่พระโพธิสัตว์ยืนกรานจะอภิเษกแต่กับพระนางพิมพา ในที่สุด พระ
โพธิสัตว์ต้องเสด็จไปหาพระนางพิมพาด้วยพระองค์เอง เสด็จโดยพระบาทเปล่าขึ้นสู่ปราสาทของ
พระนางพิมพา และทูลขอให้พระนางพิมพายอมอภิเษกด้วย หากพระนางยอมอภิเษกด้วย เท่า
กับว่าพระนางได้อนุเคราะห์ให้พระโพธิสัตว์ได้บรรลุประโพธิญาณ และได้เกื้อกูลให้สรรพสัตว์ได้
ข้ามพ้นสังสารตามอมตธรรมที่พระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้ พระนางพิมพาทรง-คล้อยตามเหตุผลที่
พระโพธิสัตว์ยกขึ้นมาโน้มน้าว จึงทรงยอมอภิเษกด้วย

บทบาทของพระนางพิมพาในตอนนี้อดเด่นมาก ผู้แต่งได้นำเรื่องราวในพระเวสสันดรชาดกมาผูกปมในปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน และสร้างพระนางพิมพาให้เป็นตัวละครที่มีชีวิตจิตใจ ต่างกับตัวละครในปฐมสมโพธิอื่นๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นตัวละครในตำนานที่ดำเนินบทบาทของตนไปตามที่ปรากฏในตำนาน พระนางพิมพาได้แสดงสิทธิที่สตรีในอดีตไม่มี สิทธิดังกล่าวคือสิทธิที่ทรงใช้ตัดสินพระทัยตอบปฏิเสธคำสวามิภักดิ์ของพระเจ้าสุทโธทนะอย่างเด็ดเดี่ยวโดยไม่เกรงพระราชอาชญา ในขณะที่เดียวกันก็แสดงให้เห็นว่า พระนางมิใช่สตรีที่ไร้เหตุผล ทรงคล้อยตามเหตุผลที่พระโพธิสัตว์ทรงแสดง กอปรกับพระเมตตาของพระนางที่ยินดีจะเป็นผู้อนุเคราะห์สัตว์โลกทั้งหลายให้ได้บรรลุนิพพาน หากพระนางได้มีส่วนอย่างสำคัญที่ช่วยให้พระโพธิสัตว์ได้บรรลุพระโพธิญาณ คำโน้มน้าวที่พระโพธิสัตว์ทรงโน้มน้าวให้พระนางพิมพาทรงยอมอภิเษกด้วยคล้ายคลึงเรื่องมหาเวสสันดรชาดกอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระโพธิสัตว์ทรงเปรียบพระนางพิมพาว่าเป็นเสมือนสำเภากที่ช่วยพาพระโพธิสัตว์ข้ามมหาสมุทรแห่งสังสารวัฏได้ถึงฝั่งแห่งพระ-โพธิญาณ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานพรรณนาไว้ดังนี้

แต่นั้นสิริสุทโธเจ้าบิดาตนพี่ พรักชุมลูกท้าวเพียงพ้อมคู่พรอง เรามายก
 สิธาดูขึ้นเสวยเมือง^๑ เปนใหญ่ พากันเล็ก^๒ หานางกะสัดผู้ชิวเป็นมิ่งเค้าเทียมช้าง
 ฝ่ายขวา แต่มันเชื่อลูกท้าวยังมีทูนบาด พวกข้าบ่อาดหาให้ได้ก่อยันบ่สม แต่
 ขงเขตกว้างนคองสี่เมืองใหญ่ เหนแต่พิมพาหนีให้ เฝียงเก็งกัน บ่สูงบ่ต่ำแท้เสม
 ลามพำกันรักชนบ่ย่อยเสมเฝียงทำกัน อันแต่ได้ล่อมฟ้าสีนางเปนที่ ๑ กะกุนบ่
 ต่ำแท้เสมเฝียงเก็งกัน คันชีสันหาเล็กความงามกำหากมีหลายยั้ง บ่อาดมีผู้
 เฝียงเสมแท้แห่งนาง อันว่าคังแกมไสงามปานแก้วส่อง สบงามปานมิดเฝง
 แดงเลีย บ่หลา^๓ สีมมเกดเก้าขำเนื่ออดอ่อนเส้นแลบเกียงบ่หมองเส้าดังเรา เล
 คิงเนื่อคมเปนสี่เหลี่ยม^๔ บ่คัดบ่เค่งแท้ นอนฟูบ่อ่อนเสม หนา^๕ เต้านมงามปาน
 เชียน สิ่งอันใดกบ่เทียมทัน ได้จอมพรวงจักสิ่ง บ่อาดมีกรสัดได้ว่าชีเปนแก้ว
 เทียมแท้ พรยอดนางเหนแต่มหาบุรุษราชเจ้าจอมบุน ผู้ประเสิด แต่ว่านางชี
 คืดชอบแท้ ใจนั้นส่องบ่เหน แต่ว่านางกสัดอื่นนั้นยืนดีเปนอันมาก กรสัดได้ว่า

^๑ เมือง

^๒ เล็ก

^๓ หลาม

^๔ สี่เหลี่ยม

^๕ ถัน

ซีเปนมิ่งแก้วเทียมเจ้าพรยอดนาง ได้ยื่นแต่ว่าพิมพาแก้วนั้นบียอมใจลงหมาย นางบียอมเป็นนักสนมนั่งเฝ้าแก้วอย่างนเื่อยกายสันแท้ ข้พรองให้คิดราเอา ทอนคำของนางได้ยื่นมาทั้นี้ซีความแท้ อยากรได้แมนซีติดข้าตายเสีย นางบับว่า คั้นซีเอาอำนาจเข้าเตงนั้นกัควน

แต่นั้นสิริสุทโธเจ้าจอมเม็งมีอาด ควนเรไ้ราชชทูตเข้าไปตามกล่าวข้ คั้นว่า นางมีความขัดข้องสันใด คงซีรู้เหต แต่มั้นพรบ้ข้า จัดฟ้าวเที่ยวพลัน จัดเล็กได้ เสนาผู้ใหญ่ทั้งลูกทำวไปพ้อมมากหลายตามถนุณกัวางกวงเม็งเดียรดาตถึง เขตค้อมกำแพงกัวางแห่งนาง ทหานนั่งเฝ้ากำแพงไนชั้นซีทหานกัถามเหตเลิง^๑ กานซีเขาล่วงไป แต่มั้น ขุนกัมีความต้านขานคำผู้ใหญ่ ทหานคิดอย่าน เลียให้ ปอຍไป ขุนกัจัดกานตั้งดาตีคาคเคิงนุงผ้าเปนเบียบ^๒แล้ว เลียดาอย่างไปถึง บันใดแก้ววิมานทองผาสดนักสนม นั่งเฝ้าเหนแล้ว หลีกทางขุน กัคอยอย่าง ขึ้นตามบันไดสันถึงสพานกัวางพรผาสดนางสนม กัเอาพมฟูป^๓แก้วบูไว้รับ รอง ขุนนั้งแล้วยมีกัฆบ นั้งให้เปนระเบียบแล้ว คอยเจ้าชือออกมา

แต่มั้น พิมพาแก้วมาแลส่องเบิงเหนเอกผู้พรยาเจ้าแตงมาจักว่ากานใดแท้ ควน เราไปถามหาเหตเสลด พรนางกัตกแตงเนื้อดีแล้ว ออกมานั่งกันั่งพิบ เพียบแล้ว ยมีรับแขกขุน กัเหนนางขนาดน้อย จิดใจหลังหลาหันใจ บัรอดท้อง ความเว้ากับมี แต่มั้นฉมเฉลาเจ้าพิมพาด้านกล่าวพรองมาเหตด้วยกาน แท้สิ่งใด ขุนกัยมีไหว้ขานความตามถี อันว่าสิริสุทโธเจ้าจอมเม็งผู้ใหญ่กับทั้ง ผูกคึดเชื้อแนวเจ้าคู้ พรองพรหากมีจิดเกียวข้องจอมพรนางเปนอันมากกว่า อยากรเขินเสลดพรยอดฟ้าไปเปนไ้^๔มิ่งเม็งเทียมแทบชั้นชมขุนพรสีธาตุ เพาะว่าเป็นเจ้าพรองเปนนักปาดแท้ ขุนกัวางแผ่นผายพายบนฟ้า อีนพรหม ขามอ้อนจักกวานไใหญ่กัวางกว่าอย่างนเดด^๕ พรองเขินพรองไปสมลั้งนำพรอง เปนคูฝิดบ้ขอบแท้เขิน เจ้าโผผาย

^๑ เรือง

^๒ ระเบียบ

^๓ ฟูก

^๔ = สะไ้

^๕ อย่างนเดด “เกรงกลัวพระเดช”

แต่นั้นพืมหาแก้วฟังดูถ้วนถี่ อันว่าบุพเพนี้เวียนวนมารอดเลียมมาลวน เขา ตัสสรู้เหตุหลัง นางจึงคิดเหน็บพายหลังแต่ซาดก่อน เหนว่าพระสีธาตุดูท่านทำ ความทุกให้หลายที่ลำบาก ข้าหาหนีซีเปนแท้อย่างใดบรู๊ แต่ว่านางบ่ได้เว้าให้ ไผฟังรู้เหตุ นางหากคิดเหน็บ ไตหากทุกยากแทนนี้ ผัวแสนยากยากบ่เห็ดหน้า แสนบมีเวตหนา ลางเทือเปนคนกำพ้อนาถาเงินซาด เกี้ยวขี้กินน้ำ พวก เพื่อนบ้านพ่ได้ไสแลง คืดอยากหนีไปแท้ เบนรัสสมีกบับอกปรโให้เราเลี้ยงลูก กำพ้อแสนบมีเวตหนา กะทำให้เราเปนแม่ร้างแสนที่นับบขวยย ข้าหาหนีซีชาย หน้าไฟเหมือนแท้แล้ว นางก็คิดหัวขี้หลายอันเข้ามาไส กำหากอันออกแค้นน้ำตา ย้อยยังไหล นางจึงตั้งสันติ^๑ได้ ก็จึงปากกล่าวด้านจาขุนคำม่วน เซินพรองไป ไปหาใหม่ถ้วนเปนเหล่ามิ่งชวานก่อน ทอนตัวของเรานี้ปัดติฎานยังบ่แน่ เรา กั้วพระสีธาตุดูทำทุกให้เหมือนแท้ตั้งหลัง

แต่นั้นขุนเอกผู้เสนาผู้ใหญ่ปากบ่ได้ลาเจ้า ล่วงลงพากันตามทางเข้าวังหลัง ของพระบาดขึ้นซาบเจ้าตามเล็งเหตุกานเหน็บสมหวังแท้ คำพรไม่จางจิต นางบ่คิดอัยันแก้วแท้แห่งไผ แต่ว่าน้ำตานางหากไหลหลังย้อยความซัดวาด นางว่าพระสีธาตุดูนี้ท่านหากทำความลำบากให้หลาย คั้งบ่อยากเอาความผิด เจ้านางงามถึงคนชาติ^๒บุรุดราชเจ้าเห็นแท้อย่างใด แต่นั้นสิริสุทโธเจ้าทั้งเมือง ภูวนาตมหาราชเจ้าเสลดล้าลาลวงมา พรจึงวาจาด้านขอบพรองตนลูกเดียว นี้ พืหมานางกบมีมีความเกี่ยวแท้ขอมเจ้าเส้าไฟพรกสัตตาอื่นพุนต์สมควน ซีเอาเปนยี่งกำหากหลายปากลมพัสมความแท้คุณาง ๖ หมั้นแท้ พืซีมาให้เล็ก ยังซีดีกว่าแก้วพืหมานันผู้เดียว ฯ นี้พานบัดใจโย โหตุ ขี้ได้มาก ๒ ก็ข้าเทิน

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๕ หน้า ๑๖-๒๒)

แต่นั้นมหาบุรุดราชเจ้าโพธิยานตนปรเส็ด ปากบ่ได้คาแค้นคั้งใจ คับบ่ได้หน้ เชือพืมหาเปนคู่ โภทิตยาน ส่วนซีร่างบัสมแท้ตั้งหมาย พรก็คิดขอขบค่านาง คัดวาดกำหากสมเหตุแท้ นางแก้วคู่อัน เราควนตอบนางไว้เอาความดีเข้าไส แสนพัน นางกำหากสั่งมาแท้มากหลาย บุนนางล้นเวียนมาซึ่งช่วยมก ก็จึงสม เจ้าปราถนา พรก็พิจารณาดูแท้ไนใจถ้วนถี่แล้ว จึงได้ปากด้านขอบเจ้า

^๑ สติ

^๒ ขนาด

พรวอดเม็ง อันว่ายิ่งในห้วงจักกะวานในโลกเรานี้หาน้ำใจเหม็นดังแก้วพิมพาน์
นั้นก็มี ยากคนซี่บัตติลมิได้มาเป่นส่องเทียมคู่ เว้นแต่ตัวข้าพเจ้านี้บมีได้
ไป

แต่นั้น มหาบุรุษราชเจ้าโพธิญาณตนประเสียดพรกัจัดบอกให้ขุนนายผู้ใหญ่ห่าง
รดแก้วเทียมม้าคู่หลัง ๒ นึ่งเทียมด้วยม้าสีนทิวาขาวเผือกเป่นญานคำอัน
ประเสียดแท้เทียมไว้ใส่พรวนาง มบุรุษราชเจ้าดีคาดเค็งขึ้นรดแก้ว พนล้อมแห่
นำ งามเหลือล้น รัสสมีย้อยยอาดแล้ว จึงถึงควงวิมานแก้วแห่งนาง พรกัลง
รดแก้วเสลดไปตีนเป่าขึ้นสู่ผาสาดกว้างวิมานแก้วแห่งนาง พวคนางสนมแก้ว
พิมพานางขนาดเหนพรบาดเจ้าเสลดขึ้นช่วงมาเข้า กัพูนขนาดพินพิมพานางเอก
อันว่ามหาบุรุษราชเจ้าเสลดมาผาสาด กम्म^๒ หลวงใหญ่่น้อยเต็มคุมช่วง
สนาม

แต่นั้นพิมพาคาใจแค้นคั้งเมื่อซิดขึ้นลิ^๓ คองบ้านเพินพัดมี นางกัอดขันตี
เยนปรัดบกายตกแต่งนาง กัถูกย่ำย่ำผายเชิงไว้วาดบได้กัอำนาจคนวัน
หลีกโก นางกัไปจนโกจำจนหัตถบาด พิมพานาต^๓ น้อยเลยกัมขาบลง ๓ ที
แล้วยังมีเสกนางบมีปากด้านจาแท้ อย่างใดเดดเจ้าสมพานจิตอ่อนเหม็น
บุรุษราชเจ้าเป่นผัวแท้แก้วแต่นาน

แต่นั้นมหาบุรุษราชเจ้าลมนางน้อยอ่อน เดียวนี้ที่หากมาหมายหมั้นจอม
พรวนางเป่นมิ่งหวังว่าซิดให้โพธิญาณให้สำเดดแล้วควานี้ เทียนจึงอย่าได้คิดยาก
แท้สงสานมันบ่เที่ยงร้างแล หมายบมีไผแท้แต่งมาวันมันหากบันตนเข้าจำ
เป่นมันได้จากสงสาน มันหากเป่นอย่างนี้ ไผซิดห้ามว่าฟังเดียวนี้เราทั้งสอง
หากได้หวังปรโยชนกว้างเอาดีเป่นใหญ่ สัดอญุ่นเอนหมื่นโลกกธาตูกว้างซิดหมาย
แท้เพ็งบุน เปียบเหม็นปา^๔ ชาติชว่นคอยฝนปีใหม่ สัดทังหลายเขากัว่าพีซิดได้
เป่นพรพุทธเจ้าหวังเข้าเพ็งบุนให้ถึถ้วนโพทียานสั่งยากแสนทุก กัหากได้ช้อย
ร้างพากันสั่งตมาหมายว่าซิดเอาสัดข้ามสงสานให้หายโสก ซิดเอาโพธิญาณ

^๑ มหาบุรุษราชเจ้า

^๒ กรม

^๓ = หรือ

^๔ = นาง

^๕ = ปลา

เป็นพา^๑ใหญ่กว้างพาสัดข้ามล่องลอยมาคาวนี้ ก็หากสมหวังแท้โพธิญาณ
อันประเลิด อื่นพรหมอยู่ฟ้าเหนดีพ้อมคู่ออง คั่นว่าน้องคือช้อยแท้โพธิญาณ
ซีเหิงหน้าย ชให้น้องอดขาดซ้ำคาวนี้บับว่าสัง

แต่นั้นพิมพาแก้วยมีไผ่เกิดคิดไปเหมินคำบุรุดราชชเจ้าหมดถ้วนคู่อัน แต่่นั้น
พรกัเขินจอมเจ้าพิมพาน้องนาถ อันว่าบิดตาทั้งโคดเชื้อมาแล้วคู่อัน แต่่นั้น
นางบ้ข้าดาตนทุกสิ่ง นางก็ไปลาพ่อแม่เจ้าทั้งเชื้อเผ่าวงสาไผ ๒ กิ่งนดี^๒ด้วย
ดอมนางทุกปาก นางบ้ข้ากับเข้าสู่สนาม นางก็ส่งโคดเชื้อให้แทนที่สังทั้งนาง-
นักสนมพ่าพ้อมเลียขึ้นรดทองสองกะสัดเจ้าเพียงสมเสมิพากันแล้วบ้สูงบ้ต่ำ
แท้เอนันหลัง สองก็ขึ้นรดแก้วยานคำอันประเลิด คนแห่ล้อมสองข้างแห่
พรองถึงช่วงคุมสนามไซของพรบาดคนมีดกุมคอยถ้ำรับพรอง คั่นหากถึง
สนามแล้วลงยานย้ายอย่างขึ้นสู่ผาสาดแก้ว นางนักสนมพ้อมแห่ตาม แต่่นั้น
สีสิริสุทโธเจ้าบิดตาตนพ้กะชมขึ้นแท้ดอมเจ้าพรยอดนางพรจึงหามี่วันคืนโดย
รีบ เราชีอุพี่เสกมหาบุรุดราชชเจ้าเอาขึ้นนักเม็งให้พากันหามาพ้อมนาง
นักสนมหกหมื่น ชีอุพี่เสกพ้อมยขึ้นเพื่อเดียว

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๖ หน้า ๑-๔)

ข. ตอนพระนางพิมพาคร่ำครวญเมื่อรู้ว่าพระโพธิสัตว์เสด็จหนีออกผนวช

เนื้อเรื่องเกี่ยวแก่พระนางพิมพาตอนที่ ๒ ที่เพิ่มเข้ามา เป็นเหตุการณ์ความวุ่นวายใน
นครกบิลพัสดุ์ เมื่อคนทั้งปวงรู้ว่าพระโพธิสัตว์หายไปพร้อมกับนายฉันทะและมัทนัญญะ ผู้แต่ง
ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานบรรยายให้เห็นว่าทุกคนในนครกบิลพัสดุ์เมื่อทราบข่าวพระโพธิสัตว์
หายไป ก็เสียใจและคร่ำครวญจนขาดปัญญาพิจารณาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ผู้ที่เป็นทุกข์มากที่สุด
คือพระนางพิมพา พระนางเศร้าเสียใจและแค้นใจที่พระโพธิสัตว์หนีไปโดยไม่ล่ำลาจนสิ้นสติไป
ผู้ที่ครองสติได้มากที่สุดเป็นพระนางปชาบดีโคตมี พระนางปชาบดีขอให้พระนางพิมพาอดห้าม
ความเสียใจและคอยฟังข่าว ต่อเมื่อนายฉันทะกลับมา ยังไม่ทันเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้ผู้ใดฟัง
ชาวเมืองทั้งหลายก็อุปาทานไปต่างๆ นานา ฝ่ายพระนางพิมพาเองก็คร่ำครวญและตัดพ้อ
พระโพธิสัตว์จนไม่อาจดำรงพระสติอยู่ได้ พระนางปชาบดีผู้มีสติมากที่สุดในตอนนี้ได้เตือนพระ

^๑ = สำเนา

^๒ ยินดี

นางพิมพาเป็นครั้งที่ ๒ ขอพระนางครองสติฟังเรื่องราวจากปากนายฉันนะ เมื่อทุกคนทราบความจริงว่า พระโพธิสัตว์เสด็จหนีไปผนวช ไม่มีอันตรายแต่อย่างใด ก็พลอยอนุโมทนาแต่พระโพธิสัตว์ เว้นแต่พระนางพิมพาผู้เดียว พระเจ้าสุทโธทนะพยายามปลอบพระนางและอธิบายให้พระนางเข้าใจว่า ที่พระโพธิสัตว์เสด็จหนีออกผนวชนั้น ใช้ว่าไม่รักพระนางพิมพา แต่ทว่าทรงรักพระโพธิญาณมากกว่า อย่างไรก็ตามพระนางพิมพาไม่อาจหักใจได้ พระนางเสด็จกลับขึ้นสู่ปราสาทและทรงจมอยู่ในความทุกข์โศกแต่เพียงลำพัง

ควรสังเกตว่าเหตุผลที่พระเจ้าสุทโธทนะยกมาแสดงแก่พระนางพิมพาคล้ายกับเหตุผลที่พระเวสสันดรแสดงแก่พระชาติหลังจากที่พระชาติเสด็จขึ้นมาจากที่ซ่อนองค์ในสระบัว ผู้วิจัยคิดว่า วรรณคดีเรื่องมหาชาติ น่าจะมีอิทธิพลต่อความคิดของผู้แต่งปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานในตอน que เพิ่มเข้ามา

เนื้อเรื่องตอนพระนางพิมพาคร่ำครวญถึงพระโพธิสัตว์ที่เสด็จหนีออกมหาภิเนษกรมณ์นี้ ผู้แต่งให้ชื่อตอนไว้ในตอนท้ายว่า “พิมพาคิดโศก” เนื้อเรื่องตอนนี้ทิ้งปมไว้แต่เพียงเท่านั้น ผู้แต่งปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานได้เปลี่ยนกลับไปบรรยายถึงพระโพธิสัตว์ ปมที่ทิ้งไว้มาคลี่คลายในตอนพระพุทเจ้าเสด็จกลับนครกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพระญาติ และได้เทศน์ชาดกเรื่องจันทกนิรีโปรดพระนางพิมพา พระนางพิมพาจึงได้ระงับความทุกข์โศกเสียได้ และได้บรรลุโสดาบัน เป็นอันยุติ “บันทมพิพาทหายสก^๒แล้ว” (ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๑๙ หน้า ๕) เนื้อเรื่องตอนพิมพาคิดโศกและพิพาทหายโศกนั้นอยู่ห่างกันมาก คือพิมพาคิดโศกอยู่ในใบลานผูกที่ ๘ ส่วนพิพาทหายโศกอยู่ในผูกที่ ๑๙ คำนวณเป็นระยะเวลามากกว่า ๖ ปี ตั้งแต่พระโพธิสัตว์เสด็จหนีออกมหาภิเนษกรมณ์จนถึงเมื่อพระพุทเจ้าเสด็จเยี่ยมนครกบิลพัสดุ์ ผู้อ่านหรือฟังปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานย่อมรู้สึกได้ว่า พระนางพิมพานั้นต้องจมอยู่ในความทุกข์แสนสาหัสเป็นเวลานานกว่าที่พระนางจะพ้นจากความทุกข์อันเนื่องมาจากความเสนาหาที่มีต่อพระโพธิสัตว์ เนื้อเรื่องตอนพระนางพิมพาคิดโศกที่แทรกเข้ามานี้ นอกจากช่วยเพิ่มสีสันให้กับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานแล้ว ยังช่วยเสริมเนื้อเรื่องตอนพิพาทพิลาปให้เด่นขึ้น และเสริมให้เห็นบทบาทของพระนางพิมพาเด่นขึ้นว่าพระนางเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยอนุญาติให้พระโพธิสัตว์ได้บรรลุพระโพธิญาณ และสมควรอย่างยิ่งที่พระพุทเจ้าจะต้องไปโปรดพระนางเป็นการเฉพาะเพื่อตอบแทนคุณของพระนาง ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานพรรณนาความตอน que เพิ่มเข้ามาตอนที่ ๒ นี้ไว้ดังนี้

^๑ อาจเป็นมหาชาติสำนวนท้องถิ่นของอีสานมากกว่าเป็นสำนวนราชสำนักอยุธยาหรือรัตนโกสินทร์

^๒ โศก

บัดนี้จักกล่าวถึงบิดาให้ชาวเมืองสากก่อน ค้นหากินรุ่งขึ้นปางแก้วเปาแปน นางสนมฟ้าวามหาของพรবাদ ต่างคนต่างถามหาพรবাদเจ้าไปแต่แห่งใด อุกคหลุกเอาทั้งเมืองคับคั่ง ไปส่องคอกม้าหายเสียงบ่เหน ไปส่องเบิงห้องนาย ฉั่นกัแปนเปา จักว่าภากันลักลอบดั้นไปแต่แห่งใด บักตุดตายกำแพงหลวงกั เปิดออก ผู้ใดม้างขึ้นได้เปิดให้ จึงได้ไปกำหากจนใจแท้ ชาวเมืองอันอ้ง ปากบ่ได้ คาแค้นคู้คน จักว่าเปนกานใดแท้ สันโดบู้เหตุหนีหากเคียดให้พรพ่เจ้าจึง เขียวดั้นรักหนี หรือหากพีมามาแก้วมีความหมิ่นปรหมาด หน้าอายขาดเชื้อบ มีด้านต้ไผ

อันว่าบิดาเจ้าทั้งสองพ่แม่ ให้ยังย้อยหาเจ้าบ่ขาดสาย ก้าวามหาบุรูดราชช- เจ้าหนีไปตายเสียจาก ค้นหากออกไปบวดแท้ ควนชี่ด้านสังวรา หลีหากพีมพา แก้วซังผัว บ่ปากต้้นั้น ลีพระจิงชมเคียดให้บ่มีด้านสังไผ พรคิดแล้วคิ่งไนใจ ถ้วนถี่ เวลาเอยนคนชี่เหนชอดแท้ พู้ช่าวसान

อันว่าพีมพาแก้วสมงามผู้ประเลิดรู้ช่าวว่าพรবাদเจ้าลักหนีแท้ บ่สังลาพีมพา แก้วคาทวง^๑ แค้นคิ่งพรลีธาตุดานทำบวดอ่อนหมิ่นแท้ดั่งตาย นางกัคิดคิ่ง แค้นไนใจเคียดสัน แขงใจว่า ชีบ่ให้อดไว้ กีบ่ฟัง นางยกมีขึ้นตีทวงกึ่งเกิน^๒ สลบท่าวล้ม ได้เอาน้ำเป่าคินมีนตา^๓ขึ้น เหนคนพัดสหลบท่าว พีมพานี้สังมีกำ มากล้นเปนร้างอยู่บ่เซา ค้นหากตายแท้พิฤเลา บ่คืดรอดหนี หากมีความบ่ทุก ต้องหนีแท้ บ่ว่าสังเจ้าเรีย ๗ ชีให้ได้ถึงสุกสามปรกานมีรพพานเปนที่แล้ว กั เทิน นิพพานบัดโตโเหตุ สาทุ สาทุ สาทุ ๒ อนุโม ทามี

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๗ หน้า ๑๙-๒๐)

อันนี้ หลีหากแมนคำกินแห่งแท้ หนีไปบ่มีเหตุ หลีหากว่าพีมพานี้รูปชี่ร้าย อายบานรักหนี สังมาทำหลายคิ่ง ทารกา เลี้ยงลูกอ่อน หลีหากว่าพรทอนท่าว ไอยะโกตณปู ว่าพีมพานี้บ่บอกให้รู้ จำให้รักหนี นางกัตีต้องให้เสลดไปวังย่า นางกักัฆาบไหว้ทั้งร้องวีนวอนความผิดซ้ำพีมพาอย่างใดแหน จึงได้สังพรลูก

^๑ = คาทวง

^๒ = กลิ้งเกลือก

^๓ “ลีมตา”

เจ้าหนีแท้บ่สังธา หลีหากว่าพีมพานี้ไปนยั้งเกเล บ่ถักโสก^๑ คันชิบอกให้รู้ความ
 อาย ทำวถูกขุนจึงได้ชุกเข็งนั้น กางคีนบ่ให้รู้ เหตุพีมพากัหากสังเวดแท้ พน
 ทำวถูกพรยา พีมพานี้นากัหากสมรูปเพียงกรกฎบ่ได้ดำความงามพรองกบ่สิ้น
 แท้ เสมิเพียงรูปเดียวสั่งมา ทำขายหน้าเหม็นพีมพาเป็นคนชั่ว

แต่นั้นนางโคตมีกัปากบ่ได้น้ำตาย้อยยังไหล ลูกเอียก่าจำเปนแท้ บ่มีใผรู้เล็ง
 ยากัถูกอั้งเอาเหมือนแท้ตั้งตาย คันหากได้ยีนข่าวว่า มุดมอดเมี้ยนชิตาย น้ำ
 ให้มันสงชาติอันนี้จักว่าไปเหตุด้วยกานแท้สิ่งใด นางจึงอดสำไว้คันรุน^๒ คงชิ
 ได้ยีนข่าว คันหากตายเที่ยงแท้คงเหลือมาแต่ผู้ ๑ มาบอกเรื่องให้พู้ข่าวกาน

แต่นั้นพีมพาแก้วนางงามคิดรำ น้ำตาดกหยาด้อยพรนางเจ้าขาบลามีเซด
 หน้านางสนมแห่นแท้ ขึ้นสู่ผาสดกวาง นางให้บ่เซา ทั้งเล่าเหนหน้าเจ้าราหุน
 ลูกอ่อน กัหากสมเพดแท้บิตตาเจ้ารักหนี มานดานี้คิดว่า เปนคนดีแท้ดอมผัว
 บ่ได้ยาก หวังชิบให้เจ้าเปนกัพตาหายปานไผ^๓ เม็ง

บัดนี้ จักกล่าวถึงนายฉันนามาตทำวเดินทางตันดุง หนทางไกลยั้งลำเดินฟ้า
 ดั่งลม เพราะวาเทวดาหย่นหนทางไฟ ๓๐ โยชน์แท้ ควสองเดือนสามเดือนจึง
 รอดบาดว่านายฉันคนดุงย้ายวันเดียวมารอดถึงราดแห่งห้องนอนกว้างแห่ง
 พรอง นายสันพายน้ำตาให้น้ถนุสส้อยยังย้งชาวเม็ง ฉันเจ้าผาเม็งไผ ๒ คำ
 หากถามหาเจ้าไปทางใดมาพัดพากเด หลีว่าพรหากตายสอดเสียนเสี้ยนแล้ว
 จึงบ่มาต่างคนต่างรู้ให้ถามนายฉันบ่ปากไผ ๒ กัว่าพรองรอดชั่วเมี้ยนหมดแท้ผู้
 คน เพราะวาเหนนายฉันให้เดินทาง ถามบ่ปากทั้งเล่า เหนแท้เคื่องส้อยสังวาน
 พ้อมพ้าทั้งเคื่องม้าอานพ้อมพ้ามวนเปนที่สงแท้ ใจบ่ดีเหนหลากชาวเม็งจึงได้
 ร้องให้หาเจ้าคุณคน นายฉันจึงพายถงเข้ารงหลวงของพรบาด เสนาบ่ชาทูนเจ้า
 พรยอดเม็ง พรกัรู้ข่าวว่านายฉันมารอด พรจึงจัดลวนขึ้นมหา^๔ นายฉันกัพาย
 หนีผ้าของพรองย้งแล้ว จึงกัฆาบไหว้ทูนเจ้าชันเซนเปนได้แท้

^๑ “ไม่ถูกใจ”

^๒ วันลุน

^๓ = ไพร่

^๔ มหา

ฉันเอียพรลูกเจ้าไปแท้ที่ใด นายฉันก็ก้มหน้าให้ บิजाไปจักอย่าง พรองก็อดอด บิได้เลียให้ตักัน แต่ฉันสากคยะราดเจ้ามารมพ้อมพ่า นางพิมพาฐั่วแล้ว เสลดล้าลวาน^๑มา ตีอกแค้นคาทวงทั้งแค้นคั้ง เสลดลวงขึ้นปางแก้วปุตุน นาง ก็ถามเหตุเรื่อง ฉันเอียอย่างใดแน่ นางก็หยับ^๒เข้าไ้ ทางให้พองถาม ฉันเอีย พิมพานี้ผีตพาดพังสันได จึงหนีจากความผีตมาบมาบอกให้รู้ เอาขึ้นสั่งสอน สั่งมาหลอนหนีแท้กางคีนเปนตาหนาย หลีหากว่าพิมพาฐั่วรายบิมีฐู๋หอมสั่ง นางก็ตองให้กานสนามกั้งเกือก พรยาสิสุทโธอดบิได้ เลียให้ย่าวยม นางโคตมี ก็ยมเอาลูกสไฟพิมพาลูกนั้ง ลูกเอีย สั่งมาให้สา^๓นี้ อุกอ้งเอาชีตายพ้อมพ่ากัน นี้เด เปนสันไดแท้ ให้นายฉันเล่าเหตุก่อน แม่เจ้าแม่สาไดฟ้าวมุดมอดเมี้ยน พังเล็งเหตุกาน

แต่นั้นนางก็ค่อยสะตี่ขึ้นเมินตาเบ็งยา ความคิดมันหากมาแล่นเข้า พรนางเจ้า วึ่งไฟ ไผ ๒ ก็หากเปนนำเจ้าพิมพาล้มถ้าว เอานำมาเป่าล้าง พรนางเจ้าจึง ค่อยคีน

แต่นั้นนายฉันจึงเล่าเหตุเล็งกานพรองไปบวต เล่าให้รู้ผองเทารอดบาย สิ่งอัน ไตนายฉันก็เอามาเว้าบิมียังจักบอน พรนางจึงค่อยหันใจขึ้นได้ บิเขา

อันว่า บิตตาเจ้าทั้งสองพี่แม่ ก็จึงหายความทุกร้อนใจเจ้าขึ้นบาน พรก็คิดเหิน ตั้งแต่พรามทายให้หลายทีคิงซีแน ลูกเราซีได้เป็นพรพุทธเจ้าจึงแท้บิส่ง^๔ พรจึง โลมใจเจ้าพิมพาสไ้มิ่ง ลูกเอียเจ้าค่อยอุตสห^๕ เลี้ยงลูกน้อยอานนที^๕ เจ้าใหญ่ สูง คิงซีได้เห็นหน้าเจ้าหลายปีหากซีต้าว พรองหากซีมีความรักเจ้าเหลือล้น กว่าสูนาง แต่ว่าโพธิญาณเจ้าจำเปนมารอด ไผก็หากหวังเฟิงเจ้าบุนกวางค์คุณ

แต่นั้นนางนั้นก็ยังมีไหว้ไยยะโกตนปู เสลดไปสู่อ้องห้แก้วแห่งนาง ๒ ก็เสลด ลวงขึ้นมนเทียนขึ้นยอด ไปนั้งให้ยมย้อมอยู่ผู้เดียวเหมิตสยองแล้ว นอนลงพึง เกิกว่า ไอนี้ สามีสั่งมาทำบานหล้าคาใจอยู่ทุกอย่าง หลีกูชีเอาแพมดค้องค้ให้

^๑ ล้าลวง

^๒ = ขยับ

^๓ สงไส

^๔ = อุตสาหะ

^๕ จารมิต ควรเปน ราหูน คือ "พระราหุลกุมาร"

ถ้าวตาย ก็เสียแท้ ลาหุนลูกอ่อนเป็นกำพ้ามานดาพัดตายจาก นางก็ปากบ่ได้นอนให้ย่าววม นางจ่มแล้วไนใจคือรำ คันซีไปบวดกับอกให้รู้ฟ้ได้ยกมี จึงซีสมความแท้ผิวเมียดตั้งแต่ก่อน อันนี้สั่งมาทำตังคนบู้หนึ่งแท้บ่สิ่งไผ่ ไจเราก่หากสงไสแท้ คีซีซังเปนแน่ นางก่คิดบ่แท้ ทางเว้าก่บ่มี **อยู่ตติกาบั้นพิมพาคิด**
โสก

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๘ หน้า ๑-๕)

สาเหตุที่ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานมีเรื่องพิมพาคิลาละเอียดกว่าในปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ อาจจะเป็นเพราะได้คัมภีร์เรื่อง **พิมพาคิลาล** ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่แยกเป็นเอกเทศเสริมเข้าไปในเรื่อง ในอาณาจักรทั้งล้านนาและล้านช้าง พบว่าเรื่อง พิมพาคิลาล เป็นเรื่องที่แพร่หลายเรื่องหนึ่ง ในบัญชีรายชื่อเอกสารโบราณที่สำรวจพบในล้านนาทั้งของสถาบันวิจัยสังคม และศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบรายชื่อคัมภีร์ พิมพาคิลาล จำนวนหลายฉบับ บางฉบับเช่นฉบับที่พบที่วัดแม่กะ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เรื่องพิมพาคิลาลเป็นเรื่องขนาดยาวถึง ๓ ผูกโบราณ ในบัญชีโบราณของโครงการปกป้องรักษาหนังสือโบราณลาวพบเรื่องพิมพาคิลาลในอาณาจักรล้านนาจำนวนไม่น้อย เรื่องพิมพาคิลาลทั้งของอาณาจักรล้านนาและล้านช้างนี้ บางทีก็เรียกว่า **พิมพาชะนูนจิว**

เนื้อความตอนนายฉันทกลับถึงนครกบิลพัสดุ์เพื่อแจ้งข่าวพระโพธิสัตว์ทรงออกมหาภิเนษกรมณแต่พระเจ้าสุทโธทนะและตอนพระนางพิมพาทรงทุกข์โศกถึงพระโพธิสัตว์เมื่อทรงทราบข่าวว่าพระโพธิสัตว์เสด็จหนีออกมหาภิเนษกรมณ นอกจากปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานดังแสดงมาข้างต้นแล้ว ยังปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรองด้วยความพ้องกันนี้มีใช้ด้วยเหตุบังเอิญ เพราะมีรายละเอียดคล้ายคลึงกันมาก ปฐมสมโพธิทั้ง ๒ สำนวนนี้จึงน่าจะมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่สำนวนใดสำนวนหนึ่งมีอิทธิพลด้านเนื้อหาแก่อีกสำนวนหนึ่ง ปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรองพรรณานาเนื้อเรื่องตอนนี้นำไว้ดังนี้

บัดนี้	จักกล่าวก้า	อามาตย์นายฉันทน์	ก่อนแล้ว
นับแต่	ไถภูธร	ดวนไปไผ่ฟ้า	
	มรรคาได้	ทางไกล ๓๐ โยชน์	
	เทวดาหยังให้อให้	ประมาณได้เค็งวัน	แท้แล้ว

นายฉันทน์	กลับฟังฟ้า	รีบเร่งเร็วไว
ทั้งเล่า	ชลทาไหล	หลังลงอำหน้า
	เลยถึงเท้า	นครหลวงเมืองใหญ่
นายฉันทน์	กลับฟังฟ้า	รีบเร่งเร็วไว
เมื่อนั้น	คนหลังกุ่ม	มัวมืดโกลาหล
	ขอแว่เสียด	ทั่วนครสะเทือนเคঁา
อันว่า	ภูธรทำว	ทรงธรรมเดินประเทศไฉน
	พระเสด็จแห่งห้อง	นครด้าวที่ใด นั้นเด
อันว่า	อามาตย์ทำว	ตนชื่อนายฉันทน์
บ่อาจ	เจรจาไซ	ต่อชาวเมืองได้
มีแต่	ชลทาลัน	อัสสุชลนองเนตร
	ในเนตรหน้า	ศรีเจ้าบ่เบิกบาน แท้แหล่ว
	ทุกที่พร้อม	คับคั่งชาวนคร
นึกว่า	ภูธรตาย	ลวงเมื่อเมืองฟ้า
เขาก็	พากันให้	ทั้งเมืองดั่งสนั่น
คือตั้ง	จักจั่นร้อง	ฤดูแล้งก็ตั้งกัน เจ้าเฮย
เมื่อนั้น	นายฉันทน์ขึ้น	เมื่อทูลภูวนารถ
	ปิตุเรศ	บุญกว้างพอพระองค์
นายฉันทน์	ยกยื่นนิ้ว	ถวายเครื่องสังวาลย์
กับทั้ง	อานพาชี	แก่พระองค์บุญกว้าง
	สิริสุทโธทำว	ถามหาต้นเหตุ
อันว่า	พระลูกเจ้า	ไปแท้แห่งใด นั้นเด
	นั่งเฝ้าเจ้า	บ่มีเว้ากล่าวไซ ได้แล้ว
	พระบาทเจ้า	เห็นท่านนายฉันทน์ ตั้งนั้น
พระก็	ชลทาไหล	พระเนตรนองยมย้อย
อันว่า	พิมพาเจ้า	สายสมรรู้ข่าว
	เสด็จลวงเข้า	ปางกว้างปฐญา
คราวนั้น	ฝูงล่าเชื้อ	ประยูรญาติวงศา
พากัน	ถามนายฉันทน์	ตั้งใดเดเจ้า

ส่วนว่า	พิมพาแก้ว สองพระเนตรย่อ	สลบตายกลิ้งเกลื่อน ทั้งให้พ้องถาม
เมื่อนั้น	ฉันทน์เน่งน้อม ยอคำไข เก็บมาเว้า	กลอยกล่าวทูลถวาย ชู้ประการเยื้องถ้อย ทูลถวายแถลงเหตุ
บให้	เหลือเศษค่าง	พระนางรู้ชู้ประการ แท้แล้ว
เมื่อนั้น	นางนารถน้อย	โฉมสะอาดพิมพา
ก็จึง	โมทานาคอม	มิ่งสมรผ้าแก้ว
อันว่า	บิดาให้	พระทัยมวงซ้อยขึ้น
ขอให้	ลูที่แม่้ง	เป็นพระแก้วหน่อพุทธโร แต่แม่
พระจึง	โลมแจ่มเจ้า	โฉมสะอาดพิมพา
เจ้าจง	เพียรกุมาร	ให้ใหญ่สูงสอนหน้า
คงได้	เป็นพระพุทธเจ้า นางเน่งน้อม	เสมอด้ามดั่งทวย หลกเฮย ถวายบาทไอยะโก
พาเอา	กุมมารคืน ผายตนขึ้น นางคลังแค้น	สู่สถานปางแก้ว มุนเฑียรผาสาท มโนเศร้าอั่งทวง
ภูนี้	ทุกขบ่มัว	ผิวพรากพลอยหนี
คือตั้ง	หญิงสามานย์	ชิวทรามนามซ้ำ
พระหาก	ไปทรงสร้าง	ศีลธรรมถือเพศ จริงนั้น
อดพอ	ต้านสิ่งน้อง	ค่าน้อยบ่ว่าสัง ดอกนา
อันนี้พระหาก	ลักดุงดิน	ยามเมื่อนอนหลับ
คือตั้ง	เป็นหญิงโง่ ยุตติกาบัน	หน้ายสะอางผางร้าย พิมพาทรงไศก

(ปฐมสมโพธิ ลาว-กลอน ๒๕๔๒: ๘๙-๙๑)

มีหลักฐานชัดเจนดังได้แสดงหลักฐานมาแล้วแต่ ๓.๒.๘.๑ ว่า ผู้ประพันธ์ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานได้อุทิศสาหะคั่นคว่าจากคัมภีร์หลายฉบับ ผู้วิจัยพบว่า เนื้อเรื่องตอนพ้องกับเนื้อเรื่องในลลิตวิสตระ (๒๕๑๒: ๒๔๗-๖๑) อธิบายที่ ๑๕ อภินิษกรรมณปริวรรต และในมหากาพย์

พุทธจริต (Buddhacarita VIII) ของอัศวโฆษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธจริตบรรยายความรู้สึกของพระนางยโสธราว่าทรงมีทั้งความรู้สึกโกรธและเศร้าเสียพระทัย (Buddhacarita VIII.31) เช่นเดียวกับที่บรรยายไว้ในปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ดังนั้นจึงมีโอกาสปฏิเสธเด็ดขาดลงไปได้ว่า ผู้เรียบเรียงปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานไม่เคยได้อินเนื้อเรื่องตามที่ปรากฏมาก่อนหน้าในคัมภีร์ของพุทธศาสนานอกสายบาลีทั้ง ๒ เล่มนั้น ผลการค้นคว้าของผู้แต่งปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานทำให้ปฐมสมโพธิสำนวนนี้มีเนื้อเรื่องมีรายละเอียดสมบูรณ์มากที่สุด เป็นรองก็แต่ปฐมสมโพธิกถาเท่านั้น ดังนั้นปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานจึงเป็นข้อมูลอย่างดีให้กวีชาวลาวนำไปประพันธ์แปลไว้ในรูปบทร้อยกรอง ผู้วิจัยจะได้วินิจฉัยประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานกับปฐมสมโพธิชาวลาว สำนวนร้อยกรองโดยละเอียดอีกครั้งในบทที่ ๕ (ดู ๔.๓.๒)

ค. ตอนพระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปิตุฆาต

ในปฐมสมโพธิกถาไม่ปรากฏเนื้อเรื่องตอนพระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปิตุฆาตเพราะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพุทธประวัติ กล่าวถึงแต่สาเหตุที่พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปิตุฆาตไว้ว่า พระเทวทัตตีฆูกอฆาตพระพุทธเจ้า เพราะเข้าไปทูลขอปกครองภิกษุสาวกแทนพระพุทธองค์ แต่ไม่ทรงอนุญาต จึงยุให้พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปิตุฆาต ส่วนตนจะทำปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าเพื่อให้ทั้ง ๒ ได้ครองอำนาจ พระเจ้าอชาตศัตรูได้ครอบครองเศวตฉัตรเหนืออมคชนบท ส่วนตนได้ครอบครองพุทธจักร เป็นพระศาสดาแทนพระพุทธองค์ ปฐมสมโพธิบรรยายไว้ดังนี้

พระเทวทัตก็ดำริการว่า อาตมะจะกระทำอันตรายแก่พระสมณโคดมให้พินาศฉิบหาย ในกาลบัดนี้ จึงเข้าไปสู่สำนักพระอชาตศัตรูราชกุมารแล้วกล่าวโดยอุบายว่า แต่ก่อนมนุษย์ทั้งหลายมีอายุยาวยืน ในกาลทุกวันนี้มีอายุถดถอยน้อยลง ผิวพระองค์ที่วงศ์เสียก่อนพระราชบิดาแต่กาลตรุณภาพอยู่ นั้น ไหนจะได้ราชาภิเษกเสวยมโหฬารวิสมบัติ จงพิฆาตฆ่าเสียซึ่งบรมกษัตริย์ราชชนก ยกพระองค์ขึ้นเป็นขัตติยาธิบดี อาตมะก็จะฆ่าเสียซึ่งพระชินสีห์สมณโคดม ก็จะได้เป็นบรมศาสดาจารย์ เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารเชื่อถ้อยอุบาย คำ กระทำปิตุฆาตฆ่าเสียซึ่งกรุงพิมพิสารราชชนก ยกพระองค์ขึ้นเป็นจักรวรรดิราชาสำเร็จปรารถนา

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๓๓๕)

ในปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานนอกจากเล่าว่าพระเทวทัตทูลยุให้พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปิตุฆาตแล้ว ยังได้แทรกรายละเอียดเหตุการณ์ที่พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปิตุฆาตไว้ว่า พระเทวทัตวางแผนให้พระเจ้าอชาตศัตรูใส่ความพระเจ้าพิมพิสารตามคำร้องขอของเจ้าประเทศราชทั้งหลายให้จงจำพระเจ้าพิมพิสารไว้ แล้วให้ทรมานอดอาหารจนสิ้นพระชนม์ ระหว่างที่พระเจ้าพิมพิสารถูกจองจำ พระมเหสีได้ทำอุบายหลายประการเพื่อนำข่าวไปส่งให้พระเจ้าพิมพิสาร จนพระเจ้าอชาตศตรูมีโองการสั่งห้ามเด็ดขาดไม่ให้พระราชมารดาเสด็จเยี่ยมพระราชบิดา พระเจ้าพิมพิสารจึงใช้วิธีเดินจงกรมเพื่อบรรเทาความหิว พระเจ้าอชาตศตรูสั่งให้ทรมานไม่ให้พระเจ้าพิมพิสารทำงานจงกรมได้อีก ในที่สุดพระเจ้าพิมพิสารก็สิ้นพระชนม์ แต่ทรงได้บรรลุนิเสถปัตติผลก่อน วันที่พระเจ้าพิมพิสารสิ้นพระชนม์เป็นวันที่พระมเหสีแห่งพระเจ้าอชาตศตรูประสูติพระราชโอรส พระเจ้าอชาตศตรูทรงบังเกิดความเสียดใจในพระราชบุตร จึงรำลึกถึงความรักที่พระเจ้าพิมพิสารมีต่อพระองค์ เมื่อดำรัสถึงพระราชบิดาก็สายเสียแล้ว พระเจ้าอชาตศตรูได้ทรงคิดว่า ทรงหลงเชื่อคนผิด ได้ทรงทำผิดมหันต์ ความรักความเสียพระทัยทำให้พระเจ้าอชาตศตรูทรงถึงแก่วิบัติญูญภาพ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานแทรกความพรรณนาความตอนนี้อย่างยาว เพราะมีรายละเอียดมากดังนี้

แต่นั้น พรเทวทัตก็สดงจิตขึ้นเบนไปต่าง ๒ พรายาเหริทธิแล้วใจนั้นขึ้นบาน พรเทวทัตจึงมีปณหาเว้าหลายอันให้เชื้อ ดูรามหาราด บุคคลผู้ใดมีใจกำช้า^๑ บิดตาตนพี่ เรียนวิชาอันใดก็สำเลดได้เสมิลามดังเรา พรายากังจิตหล่มใจนำเปนอันมาก ตันหาเข้าก้อมกึ่งใจนั้นกำดำ แล้วจึงกับมาห้องปางทองผาสาท มาฝิจจรรณาเหตุเล็งหมดถ้วนสุอัน ตกลงว่าชีข้าพได้บิดตาตนพี่ แต่หาบองทาง ๒ ชีข้ามี วันลุนจึงกับไปหาเจ้าอาจันเล่าเหตุ พรเทวทัตจึงบอกเล็งกานชีข้าพที่ตน ดูรามหาราด พรองจึงจับพรบิดตาไปเข้าไนกง^๒ เขกอัดแจบ บั้ให้บุคคลผู้ใดไปส่งเข้าน้ำ ชังไว้กล้าตาย อุบายอันนี้เปนของบมีเหตุ บอกว่าบิดตาทำ ความผิดแก่กรสดปรเทออื่นจำให้ใส่ชัง เพาะว่ากรสดอื่นเขามีหนังสือมาคอบให้จับชังตามเหตุ มันจึงชิบมีเหตุร้อนไภนั้นเข้าใส่โต^๓

แต่นั้นพรายากังเหนดีแท้ตามคำทุกสิ่ง ก็จึงกับสู่ห้องปางแก้วแห่งตนแล้ว จึงจัดทหานเฝ้าเจ้าม่วนเปนอันมาก แล้วจึงมีปณญาบอกเหตุเล็งบิดตาคำ

^๑ = ซ่า

^๒ กรง

^๓ ตัว

ข้าชอบ ดูราทหาน เดียวนี้พรบิดตาเรานี้มีความผิดแท้ ประเทศอื่นเขามีความ
 สั่งว่า ให้จับใส่โซ่ก่อนไว้ชั่วเดือน ท่านรีบไปจับขังไว้ตามกานอันมีมีโทษ ทหาน
 ได้ลับคำสั่ง พลันฟาวออกไปถึงวังเจ้า บิดตาตนพี่ ทหานลงเข้าล้อมจับเจ้า
 เทียวพรลน^๑ พรยาพิมมสานก็บรูเหตุเล็งกานได้จักสิ่ง พรยากปากบได้ใจนั้น
 เทียงจัน เปนผู้มีชั้นเทียงหมั้นทหานจับไปใส่ห้องกงเหล็ก อัดแจบ^๒กะใส่ไว้ให้
 แหน่น แล้วกับฟ้าวเทียวพลัน พรยาจึงมีบันชาห้ามชาววังพวกไฟ บังให้ผู้ใดไป
 ฝ้าเจ้าบิดตาตนพี่ ไผหากขึ้นไปแท้ ตัดคัมตามอำนาจ เว้นเสียแต่พรแม่เจ้า เว้น
 เสียแต่พรแม่เจ้าไปแท้บว่าสั่งห้าม บังให้เอาอาทานเข้าพาเสวียไปถวายพี่

แต่นั้น พรมาดา^๓รู้เหตุเรื่องสลบล้มท่าวลง ปากบได้บมีทางรู้เหตุ จักว่าสามีทำ
 เหตุเรื่องกานแท้สิ่งใด จึงได้มีโทษร้ายถึงตายเข้าใส่คอก นางก็ชนรเนดให้ นำ
 แก้วมิ่งผัว นางจึงเสลดไปหาเจ้าพิมมสานผัวมิ่ง จึงกัมขาบไหวยนี้ไว้ใส่หัว ข้า
 ต้องเปนเจ้าสามีโกผู้ประเลิด เหตุสิ่งใดพรลูกจึงได้จับใส่คุกไว้จำกวน^๔เปนนัก-
 โทด ทั้งบให้เข้าน้ำ เปนกานแท้สิ่งใด พรยาจึงได้ปากตำนานแก้วมิ่งเมียว่า
 ดูราน้อง กำหลังพี่ได้สั่งไว้เหนทันตาให้ลำบาก ความนี้ ชีวิตของพี่เหนซบ
 เทียงหมั้นยืนแท้ต่อไป น้องจงอดสหา^๕ตั้งคำสอนพูดทบาท สิ้นทานนี้เปน
 ประเลิดแท้ อดหาเพียนอย่าได้ขาด แต่นั้นสลดพรนางเจ้าดีท้องกึ่งเคิน ปากบ
 ได้เหมินแท้ดังตาย นางก็อำราเจ้ายมีไสเกด ทั้งเล่าชนรเนดย้อยทวงสบันหลา
 เหลือง มาถึงห้องปางทองผาสาด นางก็คิดรู้ ความนี้กำของพรองมาถึงแล้ว
 ตายยอนลูกตน ฯ

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๒๐ หน้า ๑๖-๑๗)

หม้ทวาย^๖เขาบอกไว้แล้วพรองเจ้าบั้ง เขาบอกว่าพรโอรดที่ประสูตจากท้อง
 นางนาดไปฝิเข้าพัตน อันนี้พรองหากบเชื่อแท้ มีความรักลูก พรองอดสหา^๗

^๑ พลัน

^๒ = กุญแจ

^๓ ตรวน

^๔ = กรวม

^๕ = อุตสาหะ

^๖ ทาย

^๗ = อุตส่าห์

เลี้ยงสารพัด^๑ไว้ เอาไทรอดเข้าใส่โต นางจ่มแล้วชลลทา^๒ไหลหลัง คือนำพรอง
 บิได้เสวีย^๓เข้าน้ำ ใจนั้นเมื่อลง นางกั๊ง^๔ทุกกัน นำผัวตนแสนยิ่ง นางจึงมี
 ปันหาเอาบ้านข้าวติดรองไว้ได้เก็^๕เท้า ไปเฝ้ามิ่งผัวแล้ว กีบเท้าไปเฝ้ามิ่งผัว
 แล้วจึงแก้เอาเข้ายถวายผัวมิ่งพริมาพิสานได้บรโภกเข้าแล้ว ใจนั้นขึ้นบาน
 พริมาก็มีขันตีตั้งเจริญทำบิได้ขาด คู่เขาเดินจกมบิมีความเกียดค้ำน ใจนั้น
 ตั้งตำ เลียเล่มมีปีติบิได้เสวีย^๓หากบิมีบิได้ลับบรโภกเข้าน้ำ ทำนั้นก็อ้อมเอ็ง
 ได้ก็นรน้อยมสี^๖เอามาส่ง ก็หากบังเกิดขึ้นเป็นอาหานอ้อยแท้ เอยนเนื้อชุ่ม
 คิง นับแต่มหากรสดทงทุกได้อยู่ในห้องกงเหลืองหลาล่างกายยังพุ่มงอ่อน บิมี
 ได้จ่อยผอม

พริมาอัสตัตต^๗จึงถามถึงเจ้าบิตตตายหลิวว่าบิ คนทั้งหลายบอกเหตุเล็ง
 พรองเจ้าบิตตตาย เหตุว่ามเหสีเจ้าเอาอาหาน^๘นำส่ง เอาเข้าสูกติดเก็เท้าไป
 เฝ้าพรองเจ้าสุวัน พริมาอัสตัตต^๗รู้เหตุเล็งมีบัญชา^๙สั่งแม่ ห้ามบิให้ใส่เก็
 เท้าไปเฝ้าพัตน วันลุนนางกั๊งนุ่งผ้าเอาสไบกุมหม่ม เอาข้าวสุกแข็งไว้ในหันท่ม
 ไปยกยื่นให้ถวายเจ้าผัวดั่งเก่า พริมาพิสานได้บรโภกข้าวแล้วเอยนเนื้ออยู่
 สบาย

พริมาอัสตัตต^๗รู้เหตุเล็งมาดาทำเหตุ พริมาก็จึงห้ามแม่ไว้บิให้ลวง ทำให้
 มาณดาทงคาคผ้าผืนเดียวบั้งเบียง เสดดพริมาทำเป็นน้ำเข้าทาสไปให้
 รเยียดตากให้แห้ง แล้วจึงถีบเบียงไปยกยื่นให้สามโกผัวมิ่ง พริมาพิสานกั
 ดูดกินน้ำเข้าในสไบนางนาค น้ำเข้าก็ซิบเข้าตามเนื้อแห่งตน

^๑ = อสรพิษ

^๒ ชลลนา

^๓ เสวีย

^๔ = ทรง

^๕ = เก็อก

^๖ มเหสี

^๗ อชตัตต

^๘ อาหาน

^๙ บัญชา

^{๑๐} พริมาอัสตัตต

พรายาสัตตสัตตผู้รู้เหตแล้ว มีบ้นยา^๒ห้ามแม่ เสดล พรนางกัทงโสกร้อนนำแก้ว
มิ่งผัว นางจึงทำเปนแบ่งทากายไสหมองหม่นเสลดเข้าสู่ห้องไปเฝ้าผัวแก้ว
แห่งนาง ๒ กัแกงคิ่งเข้าในกงซอนซึกให้พรายาพิมพิสานเลียดูกินแบ่งทาเนื้อ
แห่งนาง พรายาก่อสสหา^๓กัมเลียคิ่งนางนาด พให้มีชีวิตซึบ^๔ไว้หลายมีบให้ตาย

พรายาสัตตสัตตผู้รู้เหตเล็งมาดาทำเหต พรจึงห้ามเหตนั้น บให้มาดาเจ้าเสลด
พรนางกัหมดบ้นยาแล้ว บมีทางคิดอ่าน นางกักึ่งเก็กให้ใจนั้นชิตาตาย นางกั
เรว้าร้องคัณรนา^๕ไปหลายสิ่ง นับแต่มีชโก^๖มิ่งตัน บเหนเจ้าเมื่อชิตาย โทธอัน
โตบได้ทำผิดไว้ ขพรองจงผายโผด เวนพรองหากได้ทำไว้เปนมหาขันอย่างไ
ยจึงแล้วจึงได้ตายด้วยลูกชอดทอ้ง บมีรู้อมนำกำแต่ก่อนพุนนำมาใช้ บมีไ
ชดสวาย^๗ได้ กำเจ้าแต่หลัง นางจ่มแล้วเรให้ร่ำหาเพาะว่าเวทนานำเจ้าผัว
ขวาน^๘หิวหอด บได้กินเข้าน้ำเลียชิตแห่งเหียวตาย

นับแต่นางบได้ไปส่งเข้าพิมพิสานผัวมิ่ง ๗ พ้ามี่พรองเจ้าหอดหิว พรายา
พิมพิสานกัมีขันตีเดินจมกมบได้ขาด พรวิติทำ^๙กับังเกิดขึ้นเต็มใจบหนักเหนย
พทุเลาอยู่แท้ มีให้หอดหิว แต่ั้นพรายาสัตตสัตตผู้กัถามเหตเริงบิตดาตนพ
พรองตนตมุดมุดมอดเมี้ยนตายแล้วรู^{๑๐}ว่ายัง คนทั้งหลายจึงบอกเหตเริงเกา
กาน พรองหิวหิวหอด พรองยังเดินจมคมอยู่ พรทำเลียงบิตาย

^๑ พรายาสัตตสัตตผู้

^๒ บัญชา

^๓ = อุตสาหะ

^๔ = สืบ

^๕ พันรนา

^๖ = ไกล

^๗ ชดช้อย

^๘ = ขวัญ

^๙ = พระปิตธิธรรม

^{๑๐} หรือ

พรยาสตัดตัสตตุ^๑จึงบันยาดัตตบอกรึ้นายโกณณมผู้สลาด ให้ท่านเอามีดแถบไป
 บาดแลงฝ่าเท้าตีนทั้งสอง เอาเกลือเปียฝ่าเท้า ให้พรองเดินบได้หลายลี้ส่วน
 ตาย นายกณณมบ้เข้าไปลึงโดยรีบ มืดแถบบาดฝ่าเท้าสองเบื่องให้หมุ่นมันทั้งเล่า
 เอาเกลือเปียเท้าทั้งสองกามดงป่า^๒ พรยาพิมพิสานเลียชหลบ^๓กั้นตายไปควา ๑
 เจบแสบร้อนปานปี้งป็นป่า^๔ พรยากัเรณกั้นน้ำตาพังไหลหลังลุกเดินบได้
 นอนกั้นท่าวไป พรองกั้แข่งใจตั้งเดินจกมบได้ขาดคุเค่า^๕หันเก็กกั้อดสหาตั้ง
 คำเพียนน้ำจิต กั้ยังมีกั้มถานขึ้นเจดีย์ทำเปอนอันยั้ง เหนว่าสงสานมันบ้เที่ยง
 หมั้น ใจนั้เที่ยงชัน อันว่าความเจบร้อนเบาบางหายสวง อำนาจพรทำบาง
 เกิดขึ้นใจนั้อยู่ชบาย หลายวันได้บมีหิวหอด

แต่นั้น พรยาอัสตตัสตตุกั้จึงถามเหตุเล็งบิตตาให้พ่ตน พรองกั้ดับพรชันแล้ว
 หลียังเหม็นเก่า คนทังหลายบอกเหตุเล็งพรอง พรองเจ้าบ้ตายเหตุพรองคุ
 เค่าเดินจกม ได้บิตทำยั้งบังเกิดอำนาจพรทำชูปเลียงพรองเจ้าบ้ตาย แต่นั้น
 พรยาสตัดตัสตตุจึ้มีบ้น^๖สั่งให้นายกณณมอย่างใหม่ ให้เอาเหล็กตาปูไปตอกฝ่า
 เท้าติดกะดานให้แน่น ฝ่ามือก็ให้ตอกให้ตอกใส่เท้าติดไม้ไว้คู้ทาง อย่าให้พรอง
 เดินจกมได้ทางใดจกบ่อนสองสามวันคู้งชิมุดมอดเมียนตายแท้บ้ส่ง นาย-
 โกณณมกรับคำสั่งแล้วไปเบ็งดยรีบ เอาเหล็กตาปูไปตอกจับตีนเจ้าใส่กรดาน
 มีสองก้าตาปูตีใส่เท้าติดแบนแผ่นกรดานหนาหนักหมั้น พรยาพิมพิสานตั้งบได้
 ใจนั้ขาดตายน้ำจิตเลียล่ำเลดขึ้นได้พรโสคาอันปรเส็ดหลังเหนสวันชันฟ้า
 เหลิมรุ่งเรืองแล้ว จึงดับชันเข้าเมื่อเม็งสวันเทวโลก ราคบ^๗ไว้เหมือนไม้แลเฟิน

^๑ พรยาอัสตตัสตตุ

^๒ ตามดั่งว่า

^๓ = สลบ

^๔ “เจ็บแสบร้อนราวกับปลาที่ถูกปี้ง”

^๕ คุกเข่า

^๖ บังเกิด

^๗ บันชา

^๘ = โดย

^๙ = ละคราบ

วันนั้นเป็นวันดีแท้ มหาไชอันประเลิดจำเพาะเป็นวันพรโสดพริยาอาศัยตัสตทุ
 ปร^๑จากท้อง วันนั้นลึกดีคนรักสามเหสีเจ้าเปิดวันจนออก^๒ขึ้นมาทูนเหตเรื่อง
 มเหสีประสูตลูก คนรักสามเจ้าพิมพิสานมรณาชิเอาพิมพิสานตายมาทูนเหตเรื่อง
 ให้พริยารูปร่างาน^๓ คนทั้งหลายจึงปิกสาต้านแรงเหต เราชิเอาเหตเรื่องอันได้ขึ้น
 ทูนก่อน หลีชิเอาเรื่องพรโสดของพรองมนจากท้องทูนพรองเสียก่อน หลีชิเอา
 เหตเรื่องพริตตามรณาเมี้ยนทูนขึ้นจึงชิตี คนทั้งหลายจึงเหนดีว่าเรื่องพรโสด
 มนจากท้องทูนพรองเสียก่อน จึงเอาเรื่องพริตตาตายขึ้นขาบไหว้วายทำยจิงจิงชิตี
 ควน

ขุนทั้งสองกัปากันขึ้นทูนพรองเล่าเหตเอาเรื่องพรโสดมนจากท้องทูนขึ้นตู่
 พริยา ๒ จึงถามเหตเรื่องพริตตาที่ประสูตมานั้นเป็นยิ่งหลี่ ๒ ว่าเป็นชาย ให้บอก
 คนตอบด้านขานเจ้าว่าผู้ชายสมรูปเพียงงามปานบ้ำาหลี่ แต่ั้นพริยากัชมขึ้น
 แท้ ไจนั้นเบิกปานได้หน่วยแก้วมหานินอันประเลิด ยังบัพันเหนหน้าพรโสดเจ้า
 มีความรักยิ่งล้ำเหลือล้นกว่าสุแนว พริยาจึงนึกถึงพิมพิสานตนพัดคิดเหนว่า
 พริตตาชิมีความรักยิ่งล้ำเมี้ยนแก้วหน่วยตา พริยาจึงคิดรู้กรัตัญญของขุนพัด
 แล้ว จึงถามเหตเรื่องถึงแก้วพัดตนว่า ดูราอามาต พริตตาที่เราซังไว้เนองเหล็กยัง
 ค่อยอยู่ดีหลี่

แต่ั้นคนตอบด้านขานเจ้าว่าตาย พรองวันนี้มีร^๔ลัดชั่ว พริยาสัดตัสตทุกัปาก
 บัได้ไจสบันหลาเหล็งคิดถึงขุนพริตตาเลี้ยงตนมาแต่ก่อนพูน สลบล้มท่าว
 ลงทรงตนกึ่งเกินร้อร่าให้ถึงไทพัดตน โอนพบคนพานนี้เป็นมหาไพอย่างไหย่
 โมโหโโสเข้าคอมกึ่ง^๕บมีรู้อมสัง จนว่าหลังลิมแท็กัตัญญของพัด พริสัดตัสตทุ
 กัอยู่บัได้ ไจสบันหลาเหล็ง

แต่ั้นกัเกิดอนรหน^๖แท้ ราชคี่หาไหวหวันเทวทัดกรู้ว่าพิมพิสานมุดมอดเมี้ยน

^๑ ประสูต

^๒ วังขึ้นนอก

^๓ รูปร่างาน = รูปร่างการณ

^๔ มรณา

^๕ = กลุ่มมกลิ่ง “ครอบงำ”

^๖ = โกลาหล

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๒๑ หน้า ๑-๘)

เนื้อเรื่องตอนพระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปีศาจที่แทรกไว้ในปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานนี้สอดคล้องกับเจตนาของผู้แต่งซึ่งแถลงไว้ตั้งแต่ต้นว่า “อธิบายความไทยให้แจ่มแจ้ง” (ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๑ หน้า ๑) (ดู ๓.๒.๘.๑)

๔.๓.๓.๒ เนื้อเรื่องที่พ้องกัน

๔.๓.๓.๒.๑ เนื้อเรื่องที่พ้องกันแต่ปฐมสมโพธิกถาพรรณนาความไว้ละเอียดกว่าปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติ

เนื้อเรื่องที่พ้องกันระหว่างปฐมสมโพธิกถากับปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติแต่ปฐมสมโพธิกถาพรรณนาความไว้ละเอียดกว่านั้นมีหลายตอน ส่วนใหญ่ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติรวมกล่าวไว้ในปริเฉทเดียวกัน แต่ปฐมสมโพธิกถาแยกออกเป็นปริเฉทเฉพาะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื้อเรื่องตอนพระยศกุลบุตรและสหายออกบวช ทอนพระพุทธเจ้าทรมานชฎิล ๓ พี่น้อง ตอนอัศวินบวช ทอนพระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพระญาติที่นครกบิลพัสดุ์ ตอนพระนางพิมพาพิลาป ตอนศักระชาบวช ทอนพระเจ้าสุทโธทนะสิ้นพระชนม์ และตอนพระพุทธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์ ในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม และในปฐมสมโพธิภาษามอญรวมไว้ในปริเฉทเดียวกันชื่อปัญจสาทิยปัพพชชาปริวัตต์ แต่ในปฐมสมโพธิกถาแยกออกมาพรรณนาโดยพิสดารเป็นปริเฉทเฉพาะหลายปริเฉทได้แก่ ยสบรรพชาปริวรรต อรุณเวลคมนาปริวรรต อัศวินบวชปริวรรต กบิลพัสดุคมนาปริวรรต พิมพาพิลาปปริวรรต ศักระชาบวชปริวรรต พุทธปิณฑุณิพพานปริวรรต และยมกปาฏิหาริยปริวรรต ตามลำดับ ส่วนปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานและปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง แม้จะไม่ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นปริเฉทๆ อย่างปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม และปฐมสมโพธิภาษามอญ แต่ก็พบว่าเนื้อเรื่องส่วนใหญ่สอดคล้องกับปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติ ๒ สำนวนหลัง คือบรรยายไว้ไม่พิสดารเท่าปฐมสมโพธิกถา ยกเว้นเหตุการณ์ตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จนครกบิลพัสดุ์ถึงโปรดพระนางพิมพา มีเนื้อเรื่องพิสดารพอๆ กับปฐมสมโพธิกถา นอกจากนี้ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิมและปฐมสมโพธิภาษามอญ ยังได้รวมเนื้อเรื่องตอนพระอัศวินนิพพานไว้เป็นส่วนหนึ่งของปริเฉทนิพพานสุดตปริวัตต์ แต่ปฐมสมโพธิกถาได้แยกออกมาเป็น ๒ ปริเฉทคือ ปริเฉทอัศวินนิพพานปริวรรตปริเฉทหนึ่งและมหานิพพานสูตรปริวรรตอีกปริเฉทหนึ่ง

ปฐมสมโพธิกถานั้น นอกจากแยกปริชเฉทอัครสาวกนิพพานบริวารตเป็นปริชเฉทเอกเทศแล้ว ยังได้พรรณนาความไว้พิสดารกว่าปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติมากนัก

ผู้วิจัยขอแสดงตัวอย่างเนื้อเรื่องซึ่งพรรณนาไว้โดยพิสดารในปฐมสมโพธิกถาแต่บรรยายไว้เพียงสังเขปในปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติแต่เพียงตอนอัครสาวกบรรพชาเพียงตอนเดียว ส่วนตอนอื่นๆ ขอให้อ่านเปรียบเทียบจากปฐมสมโพธิสำนวนและฉบับต่างๆ ที่ผู้วิจัยแสดงรายการไว้ในบรรณานุกรมและแสดงรายละเอียดของต้นฉบับต่างๆ ไว้ใน ๓.๒.๑.๒, ๓.๒.๑.๘; และ ๓.๒.๙

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม บรรยายเนื้อเรื่องตอนพระอัครสาวกบรรพชาไว้แต่เพียงรวบรัดว่าพระพุทธเจ้าได้ยังให้พระอัครสาวกกับทั้งบริวารได้บรรพชาธรรม ณ เวฬุวนารามในนครราชคฤห์ในวันที่ ๔ นับแต่ที่ทรงได้รับบิณฑบาตอารามแห่งนั้นจากพระเจ้าพิมพิสาร ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ปรากฏข้อความดังนี้

จตุตถทิวเส ทเว อคฺคสาวเก อพฺผตฺตฺยปรีพฺพชาทสฺเตหิ สทฺธิ อรหตฺตมคฺเค
ปตฺติภฺจฺเจสฺส ๕ เหว ภาควา ทฺวิ อคฺคสาวกปมฺุเขหิ อพฺผตฺตฺยสฺเตหิ ภิกฺขุสฺสทฺสเสหิ
ปรีวฺตุโต^๑ ทเว วาเร สทฺธมฺเมภี^๑ นินฺนาเทนฺโต โลกานุคฺคหฺรณตฺถาย เวฬุเว
วิหาลิ ๕

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ขอม ผูก ๑๓ ลาน ๘)

แปลว่า

—ในวันที่ ๔ พระพุทธเจ้าได้ทรงประดิษฐานพระอัครสาวกทั้ง ๒ กับด้วย
บริพชาทผู้บริวาร ๒๕๐ ในมรรคาแห่งพระอรหันต์ พระผู้มีพระภาคผู้แวด
ล้อมไปด้วยพระภิกษุ ๑,๐๐๐ ภิกษุ (ผู้อดีตบริพชาท) ๒๕๐ และพระอัคร
สาวกทั้ง ๒ ผู้เป็นประมุข ได้ให้เหล่าพระสาวกลั่นสังฆกรรมภี^๑ ๒ วาระ ฝ่าย
พระองค์ประทับอยู่ ณ เวฬุวนารามเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลก

^๑ ควรเป็น ปรีวฺโต

ปฐมสมโพธิภาษามอญ

ปฐมสมโพธิภาษามอญพรรณานี้เนื้อเรื่องตอนนีไว้เหมือนกับที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ดังปรากฏความดังนี้

พระพุทธเจ้าจัดแจงสาวกให้บรรลอรหัตผลกับบริษัทประมาณ ๑ พัน ฝ่ายพระสารีบุตร ๕๐๐ ฝ่ายโมคคัลลานะ ๕๐๐ รวบรวมเป็นอัน ๑ แล้ว เป็นบริษัท ๑ พัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีเอหิภิกขุสงฆ์ ๑๐๐๐ ทั้งพระสาวกกับบริษัท ๒๕๐ แวดล้อม เอาบริษัทแล้วให้ตีกลองใบใหญ่เพื่อให้เห็นธรรม ๒ ประการ แล้ว พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเวฬุวันนั้นเพื่อสั่งสอนสัตว์โลก

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๘ ลาน เตา-ดาว)

ส่วนปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง และปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานพรรณานี้เนื้อเรื่องตอนนีไว้พิสดารกว่าที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม และปฐมสมโพธิภาษามอญ กล่าวคือได้พรรณนาตั้งแต่อุปติสสปริพาชกได้พบและได้ฟังสารัตถธรรมสำคัญจากพระอัสสชิ แล้วนำมาบอกแก่สหยาโกธิตะ ทั้งสองจึงได้ชวนบริวารไปหาพระพุทธเจ้าทั้งหมดได้เป็นเอหิภิกขุและได้บรรลอรหัตผล โกลิตะได้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายมีนามว่าโมคคัลลานะ ส่วนอุปติสสะได้เป็นอัครสาวกเบื้องขวา ได้ฉายาใหม่ว่าสารีบุตร อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิกถา ทั้งปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง และปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานก็ยิ่งพรรณนาไว้ไม่พิสดารเท่าที่พรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิกถา โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ปรากฏเรื่องพระพุทธเจ้ายกอดีตชาติของพระอัครสาวกทั้ง ๒ ขึ้นมาเทศนา ดังเปรียบเทียบความเพียงส่วนหนึ่งในตอนอัครสาวกบรรพชาระหว่างปฐมสมโพธิกถากับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานดังนี้

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน
ในกาลนั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ตรัสพระสังฆกรรมเทศนาในท่ามกลางจตุบรรพชา ได้ทรงทัศนากการปริพาชกทั้งสองพาบริวารมาแต่ไกลก็ตรัสเรียกพระภิกษุทั้งหลายแล้วก็ตรัสบอกว่าคูกรสงฆ์ปริพาชกทั้งสองสหยาโกธิตะคืออุปติสสะแลโก	แต่นั้นสัมมาพรพุทธเจ้าตัสสาวู้สองญาณ พรองจึงบอกให้คนทั้งหลายรู้เหตุ ดูราสาวกเจ้า สองสหยาได้มารอด สองสหยาได้ปรธนาเปนสาวกเอกตันเทียมแห่งแห่งเราๆ

<p>ลิตอันมานั้น เป็นคู่แห่งอัครสาวกแห่งตถาคต ลำดับนั้นก็ตรัสเทศนาโดยสมควรแก่จริตแห่ง ปริพาชกบรรพชิตทั้งปวง พอจบลงปริพาชก ทั้ง ๒๕๐ ซึ่งเป็นบริวารนั้นก็บรรลุพระอรหันต์ทั้ง สิ้น เว้นไว้แต่พระอัครสาวกทั้งสองจึงเหยียด พระทักษิณหัตถ์ตรัสเรียกว่า เอถ ภิกขโว ขณะ นั้นอันว่าเกศาแลหนวดก็อันตรธานสิ้น แลไตร จีวรบาตรบริวาร อันเป็นทิพย์สำเร็จด้วยบุญ ฤทธิ์ก็เลื่อนลอยมาจากอากาศ สวมทรงองค์ พระอัครสาวกทั้งสองกับทั้งบริวาร ๒๕๐ นั้น สำเร็จอุปสัมปทากรรมเป็นภิกษุภาวะในพระ พุทธศาสนา</p> <p>จึงมีพระพุทธรูปปฏิมาตรีสบัญญัตินามพระอัคร สาวกทั้งสองตามนามแห่งมารดา พระอุปติส เป็นบุตรแห่งนางสารี ตรัสเรียกนามว่า สารีบุตร พระโกทิตเป็นบุตรของนางโมคคัลลี ตรัสเรียก นามว่ามหาโมคคัลลานะ</p> <p>จึงมีคำปุจฉาว่าไฉนพระอัครสาวกทั้งสองจึงมี ได้สำเร็จในกิจแห่งอุปริมรรคทั้ง ๓ นั้นด้วยเหตุ ประการใด ? วิสัชนาว่า เหตุสาวกบารมีญาณ นั้น เป็นภูมิอันใหญ่หลวงมีอาจสำเร็จโดยพลัน ได้ แลพระมหาโมคคัลลานเถระนั้น</p> <p>จำเดิมแต่บรรพชาได้ ๗ วัน ถึงวันเป็นคัมภี ๗ ผู้เป็นเจ้าอาศัยอยู่ในอรัญญิกเสนาสน์ โกลี</p>	<p>พรองจึงซีเหยียดมีไปรับเอาสองสหายโดยด่วน แล้วจึงบวชให้เป็นเอหิภิกขุภาวะแล้วหมดทุกคน กับทั้งบริวารเจ้าเสมิกันพร้อมพว้า พรองจึง เทศนาปริสัด ๔ ให้แจ่มแจ้ง^๑ เหน้ถ้วนคู้ัน บันดาบริวารมานั้นปมาณสองพันบ่เสดล้าเหลด เปนอรัหันหมดคบถ้วนบ่มีเสด เหลือ</p> <p>(ไม่มี)</p> <p>แต่นั้นโกริดเจ้าอุปปติตทั้งคู้ันนะสาวกพรอง ใหญ่กว้างตัสสารู้เมื่อหลัง</p> <p>โกริดนั้น ๗ วันเปนเขตจึงได้ล้าเลดอรัหันภูมิ ใหญ่กว้างตัสสารู้ถ้วนไป อุปปติตนั้น ๑๕ เปน เขตจึงได้ล้าเลดอรัหันตาภูมิใหญ่ นามเดิมพัต</p>
---	--

^๑ แจ่มแจ้ง

<p>บ้านกัลลวาลคามในแคว้นแคว้นมคธราชฏฐินัน เจริญสมณธรรมหยั่งสู่ถิ่นมัทธามณ</p> <p>พระบรมครูทรงทราบด้วยพระญาณ จึงกระทำ พระปาฏิหาริย์ให้เห็นปรากฏดุจเสด็จอยู่ในที่ เฉพาะหน้า บันเทาเสียดิ่งถิ่นมัทธให้ อันตรธาน แล้วโปรดประทานพุทโธวาทีในธาตุ กรรมบานภาวนา ได้สดับพุทธานุศาสนาก็ได้ สำเร็จกิจในอุปริมรรคตรัย ได้บรรลुพระอรหัต ในขณะนั้น ส่วนพระสารีบุตรเถระเจ้า จำเดิมแต่ บรรพชาล่องไปได้กึ่งเดือนพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าตาม เสด็จพระสัพพัญญูไปอยู่ในคูลาสุกรณะใกล้ กรุงราชคฤห์ ได้สดับพระสัทธรรมเทศนา ปริศนาคถา อันพระสุคตโปรดประทานแก่ที่สม นขปริพาชกซึ่งเป็นนาคดาของพระผู้เป็นเจ้าของ เจ้า พระ ผู้เป็นเจ้าของส่งญาณพิจารณาไปตามพระสูตรนั้น ก็บรรลुพระอรหัตถึงซึ่งที่สุดสาวกบารมีญาณ ปานประหนึ่งว่าบริโภคภัตตาหารอันคดีให้แก่ผู้ อื่น แลปริพาชกผู้เป็นนาคดานั้นก็ตั้งอยู่ในพระ ไสดาปัตติผล สมเด็จพระทศพลเสด็จอยู่ ณ เมืองราชคฤห์ยังพระอัครสาวกทั้งสองให้สำเร็จ กิจแห่งสาวกบารมีญาณแล้ว ก็โปรดประทาน ตั้งที่พระอัครสาวกทั้งชายชวาในกาลนั้น</p>	<p>แม่ก็จึงตั้งสาวกให้ทั้ง ๗^๐ เป็นเอกแท้เทียมข้าง แห่งภะพรอง</p> <p>(ไม่มี)</p> <p>เพราะว่าท่านมีอิทธิทธิแก่กาพรวิชาญาณจบเพด บมีผู้เหิมขามทั้งสองแมนจักยแผ่นพื้นพรสุทธา พายุลุมกทำให้บันคน ให้เสมแท้ปาสสนาบาด คันรนาได้ ปัญญาไวเหลือยั้ง ฝนตกอยู่แผ่นพื้น คันรนาคู้เมตฝนนารกดับมอดเสี้ยงเหมือนแท้</p>
--	--

^๐ ควรเป็น ๒ น่าจะจารผิด

<p>(ไม่มี)</p> <p>(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๒๘๐-๑)</p>	<p>แม้ไม่มี ชี้นำวิธีให้สันโดษก็บิณฑกสมดังคำ ปาสสนาของพรอง ก็สันรเสนแก่สรวินุด โมกคราพำพ้อมสันรเสนให้อรหันตานั่งอยู่ล้อม ได้ ยืนถ้วนคูอง ทั้งเล่าชักเอาวัตถุพ้อมนี้ทานตั้ง แต่ก่อนตั้งแต่พรสรวินุดเป็นสาวกดาบด ปรารถนาอัครสาวกพรพุทธเจ้าเทียมข้างฝ่าย ขวา พรโมกคลาปรถนาเป็นอัครสาวกชาวเดิม เค้าต่อมา บริบูรณ์แล้ว</p> <p>(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๑๗ หน้า ๕-๗)</p>
<p>(พระพุทธเจ้าตรัสเล่าอดีตชาติของพระอัคร สาวก)</p>	<p>(ไม่มี)</p>
<p>ในวันอันพระธรรมเสนาบดีสรวินุดสำเร็จพระ อรหันต์นั้น เป็นวันมาฆปุณณมีเพ็ญเดือน ๓ จึง กระทำสาวกสันนิบาตสวดอุโบสถ ทรงสวดพระ ปาติโมกข์ในท่ามกลางพระชีนาสพทั้งปวง</p> <p>(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๒๘๗)</p>	<p>(ไม่มี)</p>

ส่วนข้อความในปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง เฉพาะที่ตรงกันกับปฐม
สมโพธิกถาและปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานซึ่งยกมาแสดงไว้ในตารางข้างต้นมีดังต่อไปนี้

เมื่อนั้น	อุปติสสะได้	ยินคำช้อยขึ้น
	รูปร่างข้อ	ญาณแจ้งส่องใส
เลยเล่า	นบเน่งน้อม	กลับตัวคืนมา
พาเอา	โกลิตะไป	พร่ำสหายเพรียงพร้อม
	ทั้งปวงได้	บริวารมีมาก

แยงสู้	อวาสกกว้าง	องค์ลำหน่อพุทโธ	
	ทุกสำพร้อม	ทรงเทศบรรพชา	
เนาอยู่	นำสัตถา	ศาสดาองค์ล้ำ	
	องค์พุทโธตั้ง	สองสหายทั้งคู่	
เป็นเอก-	อัคคสาวกแก้ว	ขวาว้ายแห่งพระองค์	
	อุปติสสะนั้น	ได้ชื่อสารีบุตร	
เป็น	สาวกก้าขวา	แห่งองค์พุทโธเจ้า	
	โกลิตะนั้น	โมคคัลลาน์เป็นชื่อ	
เป็น	สาวกก้าซ้าย	ฤทธิกล้ากว่าคน	เจ้าเฮย
แม่นจัก	ทวายมือหิ้ว	ปลถพีพื้นแผ่นดิน	
คือตั้ง	ยอนุ่นจิว	ปล่อยฝ้ายตั้งเดียว	เจ้าเฮย
	ทุกสำพร้อม	พวกหมู่บริวาร	
	เป็นอรหันตา	ชู้องค์เพรียงพร้อม	
นับแต่	องค์พุทโธยัง	นครหลวงนัคเรศ	
	หลายพวามื้อ	เดือนล้ำวงฤดู	
พระก็	สอนสั่งให้	พวกไผ่ประชากร	
	มโนใจใส	ต่อธรรมหมายหมั่น	
	ผากฎเค้า	ชุมพูทั่วทวีป	
	แข็งข้าย่อง	คุณเจ้าหน่อพุทโธ	แท้แล้ว

(ปฐมสมโพธิ ลาว-กลอน ๒๕๔๒: ๑๔๕-๖)

๔.๓.๓.๒.๒ เนื้อเรื่องที่พ้องกันแต่ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทโธชีวิตประวัติพรรณนาความไว้ละเอียดกว่าปฐมสมโพธิกถา

เนื้อเรื่องที่พ้องกันระหว่างปฐมสมโพธิกลุ่มพุทโธชีวิตประวัติกับปฐมสมโพธิกถาแต่ความ-
ในปฐมสมโพธิกลุ่มพุทโธชีวิตประวัติพรรณนาไว้ละเอียดกว่าในปฐมสมโพธิกถานั้นพบน้อยมาก ที่
เห็นได้ชัดได้แก่ ตอนพรรณนาอดีตชาติของพระนางมาया และตอนบุพกรรมที่ทำให้พระ-
โกณฑัญญะได้เป็นปฐมสาวก

ก. ตอนพรรณนาอดีตชาติของพระนางมายา

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ปฐมสมโพธิภาษามอญ และปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม พรรณนาความตอนนี้อย่างละเอียด โดยเล่าตั้งแต่อดีตชาติของพระนางมายา ตั้งแต่ครั้งที่ทรงอธิษฐานในสำนักของพระวิปัสสีพุทธเจ้าขอให้ได้เป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอนาคต อดีตชาติในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้าซึ่งได้บำเพ็ญบุญเพื่อเพิ่มพูนพระอานิสงส์ จนได้บังเกิดร่วมพระชาติกับพระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรอันเป็นชาติที่จะทรงกระทำบารมีให้เปี่ยมสมบูรณ์ พระนางได้เป็นพระมารดาของพระโพธิสัตว์องค์นั้น เมื่อทรงจุติจากอภิปถังกล่าวก็ได้บังเกิดในสวรรค์และจุติลงมาเกิดเป็นพระนางมายาพระธิดาในพระเจ้าชนาธิปแห่งนครเทวทหะ และจะได้ทรงเป็นพระมารดาแห่งพระสิทธัตถโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระโคตมพุทธเจ้า ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานพรรณนาความตอนนี้อย่างนี้

บัดนี้จักกล่าวถึงสิลิมหามยาแก้วเมียขวัญกับปรทีปก่อนแล้ว กล่าวมาตั้งแต่ นางมีความปราถนาตั้งเปนมานดาพุทธบาท ตั้งแต่สาสนาพรเจ้าวิปัสสีพรพุทธเจ้าปางนั้นต่อมา นางได้ทานจันแกล่ของหอมอันประเสียด เปนของแพงค่าล้ำนยให้ทอดทาน คั้นนางหากออกจากชาตินั้นแล้ว ไปเกิดในสวัน กับมีโภยไฟสิ่งใดมาไ้ อยู่ทางสนุกสั่งสินทานบิได้ขาด เกิดขาดใด ๒ ทำบุญแต่น้อย^๑ ใจตั้งตบูน บิได้มีนปรหมาดแท้ ทำเพียรจนหมดชั่วชีวิตแล้ว

คั้นมาถึงสาสนาพรพุทธเจ้าตนชื่อว่ากัสสาปะ นางก็เอาปัตติสนเข้าคั้นทอนคัพพวิก เปนลูกพรยากิสสลาดเจ้าองล้ำโลกคือ นามมกอนเจ้าสุธัมมาเปนชื่อนางได้เททอดให้ไชยทาน^๒ เปนอันมาก มีพรสง^๓ นับอ่านได้ปะมานแท้สี่แสนคั้นหมดชาตินั้นไปสวันของเก่า คั้นหากเปิดอายุแล้วกับลงมาเปนลูกเจ้าพรยามัททราสเจ้าบุญกว้างรุ่งเรือง นามมกอนผุสชาติเปนชื่อนี้ ได้เปนแม่พรเสสันตรเจ้าลงล้ำลก^๔

^๑ “ทำบุญตั้งแต่อายุยังน้อย”

^๒ ๒ ไทยทาน

^๓ = พระสงฆ์

^๔ = โลก

ค้นออกจากชาตินั้นไปสวันคงเจ้า ได้เป็นมิ่งเค้าเทียมข้างแห่งพรอิน มีบิ
 วานตนล้อมนางสวันนับด้วยโกศ สมพทธิ^๑เจ้าบุนกวางอยู่สวัน ค้นว่าสมควน
 แล้วลึงมาบังเกิด ฝูงหมู่อินทราสเจ้าเงินเจ้าด่วนลง เทวดาพ้อมโมทนาชม
 ชื่น เห็นว่าซีได้เป็นแม่พรเจ้าองล้ำโลกคน แต่นั้นนางก็อำลาเจ้าอินตาตน
 ประเสียด บัดนี้ ข้าจักลาจากเจ้ามหาคุณตนประเสียด ข้าจักลงไปสู่มนุสสาโลก
 กว้างพรองเจ้าให้ล้ำแลแต่ทอน ค้นหากมีโพยต้องสันได้ให้หลังล้ำแต่เนื้อ กำ
 อันได้มีนปรหมาดแท้ซ้เจ้าให้พอนผนแต่ทอน ค่อมว่านางสั่งแล้วเสลดลงโดย
 รีบ ฝูงหมู่เทพไท้เทียมข้างแห่ง นางกัแยงหนห้องวิเทหาเมืองใหญ่ ฝูงหมู่
 เทพไท้นำเฝ้าบวง นางกัเอาปัตติสนเข้าอุทอนคัพพวิกกับดอมสุนทานาส^๒
 ให้เป็นเจ้าแม่เม็ง แต่นั้นพรยาชนะธิปติราสผู้ เสวยเม็งเป็นใหญ่

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๑ หน้า ๘-๑๐)

ปฐมสมโพธิภาษามอญพรรณนาไว้ความคล้ายคลึงกัน ผิดกันก็แต่ปฐมสมโพธิสำนวนนี้
 เรียกชื่อนครเทวทหะเป็น **นครเทวลังการปุระ** โดยตลอด^๓ ปฐมสมโพธิภาษามอญพรรณนาไว้
 ตามความดังนี้

พระนางสิริมหามายา ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวิปัสสี ในเมือง
 หนึ่งชื่อว่าพันธูดี ก็เกิดเป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าพันธูดีแล้ว รูปว่าผิว
 พรรณเหมือนอย่างทองคำ ด้วยราชาศักรกฎ ประพรมด้วยของหอมแก่นจันทน์สี
 แดง บูชาแล้วด้วยไม้แก่นจันทน์ที่เหลือจากนั้นในพระคันถกฏีแห่งพระพุทธ-
 เจ้าพระองค์นั้น นางโปรยแก่นจันทน์ด้วยความเคารพอย่างสุดซึ้ง แล้วจึง
 กล่าวด้วยคำพูดอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญผู้เป็นที่พึ่งของโลกทั้ง ๓ ใน
 อนาคตขอให้หม่อมฉันได้เป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ให้โอรส
 ของหม่อมฉันได้เป็นพระพุทธเจ้าเหมือนอย่างพระองค์ ขอให้พื่อนี้สำเร็จ
 สมความปรารถนาเทอญ พระราชาบุตรีทรงปรารถนาไว้อย่างนี้ ดังนั้น พระ-
 พุทธเจ้าทรงพระนามว่าวิปัสสีทรงอนุโมทนาให้นางแล้ว นางทรงกราบพระ-
 พุทธเจ้าแล้ว ก็เสด็จเข้าไปสู่เมืองของนางนั้น

^๑ = สมโภช

^๒ = สุนันทานาฏ

^๓ ปฐมสมโพธิภาษาไทยเป็นปฐมสมโพธิอีกสำนวนหนึ่งที่เรียกชื่อนครเทวทหะว่า **นครเทวลังการปุระ**

จำเดิมแต่นั้นมนุษย์กับสวรรค์ สวรรค์กับมนุษย์เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสมัย พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะนั้น ก็ได้มาเกิดเป็นพระราชบุตรของพระเจ้ากีกิ ทรงพระนามว่าสุธรรมมา ในขณะที่นั้นได้สดับรับฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทรงนามว่ากัสสปะ พระพุทธองค์กับพระอรหันต์ ๔ หมื่น ทานอันประเสริฐ ได้ถวายแล้ว

จากนั้นพระนางจตุติไปจากมนุษย์ได้เกิดในสวรรค์ และเกิดมาเป็นมนุษย์สวยสมบัติอันเป็นโลกียสุข เกิดเป็นพระราชบุตรของพระเจ้ามัทระ ทรงพระนามว่า ผุสดี ทรงเป็นมเหสีของพระเจ้าสิริสญชัย เมื่อได้อภิเษกแล้ว มีพระราชโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่าเวสสันดร

จากนั้นจตุติไปบังเกิดในเมืองสวรรค์ และจตุติจากเมืองสวรรค์มาสู่เมือง เทวลังการปุระ ก็ได้เข้าสู่ปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางแห่งพระเจ้าชนาธิป

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๑ ลาน ข-ชา)

เนื้อความของปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานกับปฐมสมโพธิภาษามอญตอนนี้ตรงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม เมื่อได้เปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสด้วยก็พบว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีทั้ง ๒ จำนวนนี้ใกล้เคียงกันมาก มีเพียงบางช่วงเท่านั้นที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ใช้คำมากกว่าเล็กน้อย ดังได้ยกข้อความจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ มาเปรียบเทียบกับจำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสดังตารางต่อไปนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนกรมพระปรมานุชิตชิโนรส	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม
ตทา สิริมหามายาเทวีปิ วิปสุสิสุส สมมา- สมพุทฺธกาเล พนฺธุมนตีนคเร พนฺธุมนมหา- ราชเชฎฺฐกถิตา หุตฺวา อตฺตโน ปีตฺวา	ตทา สิริมหามายาเทวีปิ วิปสุสิสุส นาม สมมา- สมพุทฺธสุส กาลे พนฺธุมนตีนคเร พนฺธุมน- ราชสุส ^๑ เชฎฺฐกถิตา หุตฺวา อตฺตโน ปีตฺวา

^๑ พนฺธุมนหาราชสุส

พณฺธุมรณญา ทินฺนํ อคฺคจฺนฺทนสํวํ อติ-
สุขุมจฺจนฺณํ กตฺวา

มหาสุวณฺณสมฺมุคฺเค ปฺปุเรตฺวา อาทาย
ที่ปฐฺมคฺคณฺธมาลาทีนํ คาหาเปตฺวา สหสฺสปริวารเ
หิ สทฺธิํ นครา นิกฺขมิตฺวา เขมฺมิกทายวิหารํ
คฺนฺตฺวา ตถาคตฺตสฺส สุวณฺณวณฺณณฺํ สรีรํ จนฺทน-
จฺจนฺเณน ปฺปุเชตฺวา เสสจฺนฺทนจฺจนฺณานิ คฺนฺตฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺก
วิกิรฺตฺวา ตโต **ปจฺจาสาทเรน สทฺพญฺญพฺพุทฺธํ**
วณฺทิตฺวา ฆนฺเต โลกนายก

อหํ อนาคเต กาเล ตุมฺหาทิสฺสสฺส พุทฺธสฺส มาตา
ภเวยฺยนฺติ ปตฺถนํ อกาสิ วิปสฺสิภควาปิ
ตสฺสา อนุมฺทหนํ กตฺวา **ปตฺถนํ วรํ** อทาสี
สาปี ภควนฺตํ **วณฺทิตฺวา ปทกฺขิณฺํ** กตฺวา
ขมาเปตฺวา นครํ ปาวิสิ สํ ยาวตายุกํ
จตฺวา อายฺหปฺริโยसानเ ตโต **จวิตฺวา ตฺสฺสิตทเว-**
โลกे นิพฺพตฺตติ ทเวโลกโต มนุสฺสโลกํ
มนุสฺสโลกโต ทเวโลกํ สํสรนฺตี กสฺสปทสพฺพลสฺส
กาเล กิํกิสฺสรณฺโณ ธีตา หุตฺวา สฺสมฺมา
นาม **สฺตถุ ธมฺมกถํ สุตฺวา**

จตฺสฺตสฺสสฺสวาทเกหิ สทฺธิํ ภควโต มหา-
ทานํ อทาสี สาปี อตฺตมารํ อติกฺกมิตฺวา **มนุสฺส-**
โลกํ

อาคตา **มทฺทราชธีตา** หุตฺวา
มุสฺสตี นาม กุมาริกา **สญฺชยกุมารเณ**
สทฺธิํ อภิสํกํ ฌมิตฺวา เวสฺสนฺตรสฺส
มาตา อโหสิ ตโต **จวิตฺวา ตฺสฺสิตทวเน ปฏฺิสนฺธิ**

พณฺธุมตฺติราเชน ทินฺนํ อคฺคจฺนฺทนสํวํ อติ-
สุขุมจฺจนฺณํ กตฺวา ตํ

สุวณฺณสมฺมุคฺเค ปฺปุเรตฺวา อาทาย
ที่ปฐฺมคฺคณฺธมาลาทีนํ คาหาเปตฺวา สหสฺสปริวารเ
หิ สทฺธิํ นครา นิกฺขมิตฺวา เขมฺมิกทายวิหารํ
คฺนฺตฺวา ตถาคตฺตสฺส สุวณฺณวณฺณณฺํ สรีรํ จนฺทน-
จฺจนฺเณน ปฺปุเชตฺวา เสสจฺนฺทนจฺจนฺณานิ คฺนฺตฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺก
วิกิรฺตฺวา ตโต **ปจฺจาผลิกตเล ภควโต**

ปตฺถิจิเตน ตนินฺนตปโปณตปปภาวา หุตฺวา
นมสฺสิ อติอาทเรน สทฺพญฺญพฺพุทฺธํ **วณฺทิตฺวา**
เอวมาย ๙ ฆนฺเต โลกนายก อิมาย ปุชฺชาย
ผลเณ

อหํ อนาคเต กาเล ตุมฺหาทิสฺสสฺส พุทฺธสฺส มาตา
ภเวยฺยามิติ ปฏฺจณํ อกาสิ ๙ **ตทापि วิปสฺสิ-**
ภควา ตสฺसानุมฺทหนํ กตฺวา **ปฏฺจนา** วรํ อทาสี
๙ **สาปี ตํ ภควนฺตํ**

ขมาเปตฺวา นครํ ปาวิสิ ๙ **สา ตตฺถ** ยาวตายุกํ
จตฺวา อายฺหปฺริโยसानเ ตโต **จวิตฺวา ทเว-**
โลกे นิพฺพตฺตติ ๙ **สา** ทเวโลกโต มนุสฺสโลกํ
มนุสฺสโลกโต ทเวโลกํ สํสรนฺตี กสฺสปทสพฺพลสฺส
อุปาทนกาเล กิํกิสฺสรณฺโณ ธีตา หุตฺวา สฺสมฺมา
นาม **อโหสิ ๙** **ตตฺถปิ** กสฺสปสฺสมมาสมฺพุทฺธสฺ
ส กถิตธมฺมกถํ **สุตฺวา ปสฺสนนฺจิตฺตา**

จตฺสฺตสฺสสฺสวาทเกหิ สทฺธิํ ภควโต มหา-
ทานํ อทาสี ๙ **สาปี** อตฺตมารํ อติกฺกมิตฺวา **ทเว-**
มนุสฺสโลกํ **วिवตฺตมานาย** **อปรภาเค** **สทฺกสฺส**
ทเวรณฺโณ **อคฺคเมหสิ** หุตฺวา **นิพฺพตฺติ ๙**
ตโต จุตฺวา **อาคตา** **มทฺทราชสฺส** **ธีตา** หุตฺวา
มุสฺสตี นาม กุมาริกา **อโหสิ ๙** **สา** **สญฺชย-**
นามราเชน สทฺธิํ อภิสํกํ ฌมิตฺวา เวสฺสนฺตรสฺส
มาตา อโหสิ ๙ **ตโต** **จวิตฺวา** **ตฺสฺสิตทวเน** **ทเว-**

<p>คณหิตฺวา ทสฺมาสจฺเจเนน มาตุ กุจฺฉิตฺ</p> <p>ชนาธิปฺรณฺโถ อคฺคมฺหเสฺยยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏฺิ- สนฺธิ คณหิตฺวา ทสฺมาสจฺเจเนน มาตุ กุจฺฉิตฺ นิกฺขมิตฺวา</p> <p>อติลฺกฺขณสมฺนฺนาคตา อโหสิ</p> <p>(ปฐฺมสมฺโพธิ บาลี ปรมา ๒๕๓๗: หน้า ๔-๕)</p>	<p>ปุตฺตภาวํ หุตฺวา นิพฺพุตฺติ ตโต จิตฺวา เทวทหนฺนฺคร อธิปฺติโน</p> <p>ชนาธิปฺติรณฺโถ อคฺคมฺหเสฺยยา กุจฺฉิมฺหิ ปติ- สนฺธิ คณฺหิ ฯ ทสฺมาสจฺเจเนน มาตุ กุจฺฉิตฺ นิกฺขมิตฺวา สภา ปุตฺตปฏฺฐจฺนาวเสน</p> <p>อติอฺตุตฺตริลฺกฺขณสมฺนฺนาคตา อโหสิ ฯ</p> <p>(ปฐฺมสมฺโพธิ บาลี-ขอม หอสมฺมุต ผูก เอกํ ลาน ฎ-ฎ)</p>
--	---

อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิกถาพบว่า ปฐมสมโพธิกถาพรรณนาความต่อนี้ไว้รวบรัดเป็นอย่างยิ่ง แม้ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจะทรงชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลีโดยคงข้อความตามปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษร จำนวนเดิม ไว้มาก แต่เมื่อทรงถ่ายถอดเป็นพากย์ไทยคือเป็นปฐมสมโพธิกถา กลับมิได้ทรงถือปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนของพระองค์เองเป็นต้นฉบับเคร่งครัด ทรงบรรยายความต่อนี้ในปฐมสมโพธิกถาไว้แต่ให้พอทราบความ แล้วโยงให้ผู้อ่านหาอ่านจากคัมภีร์มหาเวสสันดรชาดก เพราะได้กล่าวถึงอดีตชาติของพระนางมายาไว้ละเอียดแล้ว ปฐมสมโพธิกถาบรรยายไว้ดังนี้

ในกาลนั้น พระสิริมหามายาราชาเทวี มีมุลปณิกุศลได้ทรงบำเพ็ญมาแต่ศาสนาพระพุทธวิปัสสีศาสดาจารย์ **แลในทีนี้แสดงเรื่องความพิสดารดู**
ในมหาเสสันดรชาดก ครั้นจุติจากชาติเป็นพระมุลดีก็ขึ้นไปอุบัติบังเกิดในดุสิตเทวพิภพ แล้วกลับจุติลงมาถือปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งอัครมเหสีพระเจ้าชนาธิปราช ผู้เสวยสมบัติในเมืองเทวทหนนคร

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๙-๑๐)

ข. ตอนบุพกรรมที่ทำให้พระโกณฑัญญะได้เป็นปฐมสาวก

ในตอนพระเจ้าทรงปรารภหาบุคคลเหมาะสมที่จะฟังพระอริยธรรมจากพระองค์เป็นผู้แรกนั้น ปฐมสมโพธิกถาได้ให้เหตุผลว่า พระพุทธเจ้าดำริอยู่เป็นนิตยว่าจะสนองคุณแก่ปัญจวัคคีย์ เนื่องจากปัญจวัคคีย์มีคุณคอยอุปฐากระหว่างที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา และได้แสดงเหตุผลแต่เพียงย่อว่า เหตุที่พระโกณฑัญญะจะได้บรรลุพระธรรมตามพระองค์เป็นผู้แรก ก็

เพราะในอดีตชาติเคยถวายข้าวสาละเป็นทานแด่พระวิปัสสีพุทธเจ้ากับทั้งพระสาวกรวม ๙ วาระ และได้ตั้งจิตอธิษฐานขอให้ได้รับบรรลุพระอมตธรรมก่อนศากยตระกูลทั้งหลาย เมื่อเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิภาษามอญพบว่า ทั้งปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิภาษามอญพรรณนาความไว้เหมือนกัน แต่ปฐมสมโพธิภาษามอญได้แสดงรายละเอียดซึ่งปฐมสมโพธิกถาไม่ได้แสดงไว้ว่า ทานข้าวสาละที่พระโกณฑัญญะถวายเป็น ๙ วาระแด่พระอดีตพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก ประกอบด้วยทานที่กระทำในวาระใดบ้าง ควรสังเกตว่า ปฐมสมโพธิภาษามอญกล่าววาทะอดีตพุทธเจ้าที่โกณฑัญญะถวายทาน ๙ วาระในครั้งอดีตชาติทรงพระนามว่า **ปฐม** ไม่ใช่พระวิปัสสีอย่างที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา เปรียบเทียบความตอนนีในปฐมสมโพธิกถากับปฐมสมโพธิภาษามอญดังในตารางต่อไปนี้

ปฐมสมโพธิกถา	ปฐมสมโพธิภาษามอญ
<p>ในพระบาลีนี้ว่ามีพระหฤทัยกรุณาในพระราหุลกับพระเทวทัตต์เสมอกัน คำอันนี้ก็ผิด</p> <p>ผิดว่าพระทศพลบพิตรเฉพาะจะเลือกเทศนาโปรดแต่ผู้ซึ่งมีคุณอุปการ เป็นไหนจึงไม่เสด็จไปโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาแก่พระพุทธบิดาก่อน</p> <p>แลซึ่งจะประกอบด้วยกตัญญูรู้คุณพระบิดามารดาบุคคลใดที่จะเสมอด้วยพระพิชิตมารก็มีได้มี</p> <p>แลเหตุซึ่งรงพระจินตนาว่า จะไปตรัสเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ก่อนนี้ เพราะทรงพระพุทธานุญาตว่า จะสนองคุณอยู่เป็นนิจ พระกมลจิตกอบปรด้วยกตัญญู</p> <p>ทั้งทรงรู้อุปนิสัยว่าในพุทธอาณาเขตนี้ ที่จะบรรลุปฐมธรรมาภิสมัย เท่าเว้นไว้แต่พระโกณฑัญญะ ผู้อื่นนอกกว่านั้นอาจจะกระทำให้แจ้งซึ่งอัคกรรมกรรมก่อนนั้นมิได้มี</p> <p>เหตุพระโกณฑัญญะนี้มีทานวิบาก ครั้งได้บริจาคอัครสส์ทานถึงนวารเป็นกำหนด แก่</p>	<p>อีกประการหนึ่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีใจโปรดปรานในองค์ราหุลกุมารและพระเทวทัตต์ ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่บุคคลผู้มีอุปการะสมควรแสดงธรรมแก่พระเจ้าสิริสุทโธทนะซึ่งเป็นพระราชบิดาของพระพุทธองค์ก่อน</p> <p>สภาวะบุคคลใดบุคคลหนึ่งรู้คุณพระราชมารดา จะเหมือนอย่างพระโพธิสัตว์ไม่มี</p> <p>บุญคุณอุปการะภิกษุปัญจวัคคีย์ประเสริฐกว่าบุญคุณพระราชมารดาพระราชบิดาไม่เป็นอย่างนั้น</p> <p>ในศาสนานี้บุคคลใดผู้ควรตรัสรู้เวยยธรรมก่อน อัญญาโกณฑัญญะไม่มีเลย</p> <p>เพราะเหตุว่าในกาลอดีต ๑ พันกับปีล่วงมาแล้ว ภายหลังอัญญาโกณฑัญญะเกิดเป็นเศรษฐีใน</p>

<p>พระวิปัสสิสูคตกับทั้งภิกษุสงฆ์ชีนาสพสาวก แต่อดีตกาล กระทำปณิธานไว้ว่า ขอจงได้ตรัสรู้ อัคกรมรรคก่อนสรรพสัตว์อื่น ในพระศาสนากาล อนาคต</p> <p>(ไม่มี)</p> <p>เหตุตั้งนั้น จึงดำรัสด้วยบทพระคาถาว่า อคฺคฺสฺส ทาทา เมธาวิ เป็นอาทิ</p> <p>อรรถาธิบายความว่า เทพตามนุษย์เป็น ปราชญ์ เมื่อได้ถวายแก่พระอัครบุทคลก็บรรล มรรคผล ตั้งมั่นในอัครธรรมปราโมทย์ในกมล สันดาน</p> <p>(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๒๑๖-๗)</p>	<p>ศาสนาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ ได้ให้ ทานโภชนาหาร ๙ ครั้ง เวลาไถหว่าน ได้ให้ทาน ครั้ง ๑ ในเวลาข้าวอุ้มท้องในกาลครั้ง ๑ เวลา ข้าวเป็นน้านมได้ให้ทานครั้ง ๑ เวลาข้าวออก เป็นรวงได้ให้ทานครั้งหนึ่ง เวลาเกี่ยวข้าวได้ให้ ทานครั้ง ๑ เวลาทำเป็นฟ่อนได้ให้ทานครั้ง ๑ เวลานำข้าวมาเก็บไว้ในยุ้งฉางได้ให้ทานครั้ง ๑ เวลานวดข้าวได้ให้ทานครั้ง ๑ เวลาเอาข้างใส่ ยุ้งได้ให้ทานครั้ง ๑ ได้ตั้งใจปรารถนาในศาสนา ของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าปทุมด้วย อานุภาพอุบนิสัย ข้าพเจ้าได้ให้ทานข้าวเปลือก ๙ ครั้งนี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้ตรัสรู้ธรรมก่อนศาก ยวงศ์ทั้งหลายหนอยเถิด โทณทัณฺฑะได้ตรัสรู้ ธรรมก่อนศากยวงศ์ทั้งหลาย</p> <p>อคฺคฺสฺส ทาทา เมธาวิ อคฺคฺธมฺมสมาหิตา เทวภูโต มนุสฺโส วา อปฺปตฺโต^๑ ปโมทติ^๒</p> <p>เมธาวิ อันว่าบุคคลผู้มีปัญญา ทาทา ผู้ให้นั้น มนุสฺโส วา บังเกิดเป็นมนุษย์ด้วย เกิดเป็น เทวดาด้วย ได้ไปถึงธรรมอันประเสริฐแล้ว ปโมทติ ย่อมบันเทิงในธรรมอันประเสริฐ เพราะ เหตุตั้งนั้น พระพุทธเจ้าพิจารณาเห็นพระปัจจุ วัตคีย์ซึ่งมีโทณทัณฺฑะเป็นประธานอยู่ใน อุทยานอิสิปตนมิตทายวันอันเป็นที่อยู่ของพระ อรหันต์ทั้งหลายอยู่นอกเมืองพาราณสีในกาล นั้น</p> <p>(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๘ ลาน เถ-ถัว)</p>
--	---

^๑ อคฺคฺปฺปตฺโต

^๒ ปโมทติ

ในปริกเขมทานิพนพานสูตรปริวรรตแห่งปฐมสมโพธิกา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้กล่าวถึงอดีตชาติของพระโกณฑัญญะอีกครั้ง คราวนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงแจ่มแจ้งว่าทานข้าวสาละหึ่ง ๙ วาระที่โกณฑัญญะ ทำนั้นได้แก่ทานที่ทำในวาระใดบ้าง ปฐมสมโพธิกาได้กล่าวถึงทานกรรมของพระโกณฑัญญะ อีกครั้งก็เพื่อเปรียบเทียบกับบุพกรรมของพระโกณฑัญญะปฐมสาวกกับของพระสุภัททะผู้เป็น ปัจฉิมสาวก ปฐมสมโพธิกากล่าวว่า ในกาลอดีตพระโกณฑัญญะกับพระสุภัททะเป็นพี่น้องกัน ได้ทำนาในที่นาแปลงเดียวกัน เนื่องจากทั้ง ๒ มีความเห็นขัดแย้งกันเรื่องนำข้าวสาละมาทำเป็น ทานถวายพระอดีตพุทธเจ้า จึงได้แบ่งที่นาที่นั้นออกเป็น ๒ แปลง โกณฑัญญะได้นำข้าวในนาส่วน ของตนมาถวายเป็นทานในวาระต่างๆ กัน ๙ ครั้ง จึงได้เป็นพระปฐมสาวก ส่วนสุภัททะถวายทาน ครั้งเดียวภายหลังจากการทำนาเสร็จสมบูรณ์ จึงได้อานิสงส์เป็นพระปัจฉิมสาวกในศาสนาของ พระสมณโคดม

ปฐมสมโพธิภาษามอญแม้จะได้จาระไนทานทั้ง ๙ วาระของพระโกณฑัญญะไปแล้วใน ปริกเขมถัมมจักกัปปวัตนสูตรปริวรรต แต่ก็ได้แสดงไว้อีกครั้งในปริกเขมนิพนพานสูตรปริวรรตด้วย เปรียบเทียบเนื้อเรื่องระหว่างปฐมสมโพธิกากับปฐมสมโพธิภาษามอญตอนพระพุทธรูปเจ้าแสดง อดีตชาติของพระสุภัททะซึ่งเป็นเหตุให้พระสุภัททะได้เป็นปัจฉิมสาวกดังนี้

ปฐมสมโพธิกา	ปฐมสมโพธิภาษามอญ
<p>กาลหนึ่งนั้นจึงมีคำปุจฉาว่า ไฉนพระสุภัทท ภิษุจึงมาสำเร็จพระอรหันต์ในกาลอันพระบรม ครูจะใกล้เข้าสู่พระปรินิพพาน</p> <p>วิสัชนาว่า แต่ในอดีตกาลก่อน พระสุภัททภิษุ นี้บังเกิดมีพี่น้องสองคน ได้บำเพ็ญการกุศลไว้ ด้วยกัน</p>	<p>มีคำพูดของอาจารย์นันทาวา สุภัททะนี้ ในอดีต ก่อนโน้น บำเพ็ญธรรมกุศลเป็นอุปนิสัยแล้ว ขณะนี้บรรลุเป็นพระอรหันต์ปฏิสัมภิทาญาณ เมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จปรินิพพาน มาเป็นปัจฉ ิมสาวกขณะนี้</p> <p>วิสัชนา ได้ยินในก่อนกาลอดีตโน้น มาณพ สุภัททะได้เห็นโกณฑัญญะเป็นพี่น้องซึ่งกันและ กัน ในกาลนั้นชักชวนกันทำนา อัญญา- โกณฑัญญะเป็นผู้ใหญ่แล้ว ทำเป็น ๒ ส่วน</p>

^๑ คือ พระปฐมุตตรพุทธเจ้า

แลเชษฐานันได้ถวายอัครสังฆทานสิ้นวาระถึง ๙ ครั้ง ตั้งแรกทำนาเข้ากันเป็นส่วนอันเดียว กาลเมื่อข้าวกล้าตั้งท้อง จึงปรึกษากับน้องชาย ว่า เราจะผ่าท้องข้าวสาธิตออกกระคนปนด้วย สัปปิผลผาณิตถวายทานแก่พุทธปมุขสงฆ์ ใน กาลพระพุทธศาสนา**พระปฐมบุตร**°สัมมา- สัมพุทธเจ้า

ฝ่ายน้องชายนั้นไม่ยอมให้ผ่าท้องข้าวสาธิต จึง แบ่งปันที่นาออกเป็นคนละส่วน

แลพี่ชายนั้นจึงถวายสังฆทานในกาลเมื่อข้าว ตั้งท้อง แลเมื่อเป็นน้านมแลเป็นลูกหวาย แล กาลเมื่อเกี่ยว เมื่อมัดฟ่อน เมื่อขนเข้าลาน เมื่อ นวด เมื่อตวงนับ แลเมื่อขนขึ้นยุ้ง สิริเป็น ๙ ครั้งด้วยกัน ส่วนน้องชายนั้น ค่อยแล้วเสร็จการ นากลับเข้าบ้านแล้ว จึงถวายทานเมื่อภายหลัง แลกาลเมื่อพุทธรูปบาทศาสนานี้

พี่ชายนั้นมาบังเกิดเป็นพระอัญญาโกณฑัญญ เถระ ได้บรรลुพระอรियมรรคก่อนเวไนยชนทั้ง ปวง ด้วยผลที่ได้ถวายสังฆทาน ๙ ครั้ง ตั้งแต่ ข้าวสาธิตมีท้องเป็นต้น แลได้เป็นปฐมเวไนย ฝ่ายน้องชายนั้นมาบังเกิดเป็นสุภัททปริพาชก รอข้าวอยู่มาได้สำเร็จอรหัตในที่สุดภายหลังต่อ ครั้งจะเข้าสู่ปรินิพพาน ด้วยเหตุผลที่ถวายทาน ในภายหลัง แลเป็นปัจฉิมเวไนยในพระพุทธ ศาสนานี้

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๔๕๖-๗)

อัญญาโกณฑัญญะนั้นได้บำเพ็ญนทาน ๗ ครั้ง ในปีนั้น ภายหลังทำอีก อัญญา- โกณฑัญญะนั้นคิดกับสุภัททะซึ่งเป็นน้องนั้น บำเพ็ญกรรมกุศลอย่างนี้แล้ว

สุภัททะนั้นไม่ได้บำเพ็ญกรรมกุศล

อัญญาโกณฑัญญะแบ่งที่นาไร่ออกเป็น ๒ ส่วน เวลาหว่านนานนั้นให้ทาน ๑ ครั้ง เวลาข้าวอุ่ม ท้อง นำข้าวมาบีบเอาน้ำผสมกับนมและน้ำผึ้ง แล้วให้ทาน ๑ ครั้ง เมื่อข้าวเป็นน้านมมาให้ทาน ๑ ครั้ง เวลาข้าวออกรวงนำมาตำให้ทาน ๑ ครั้ง เวลาเกี่ยวข้าวนั้น ให้ทาน ๑ ครั้ง เวลามัดฟ่อน ข้าวให้ทาน ๑ ครั้ง เวลानำข้าวมาสู่ยุ้งฉางให้ ทาน ๑ ครั้ง เวลानวดข้าวให้ทาน ๑ ครั้ง เวลา นำข้าวเข้ายุ้งให้ทาน ๑ ครั้ง

ด้วยอานุภาพบุญกุศลของตนได้บำเพ็ญมา ให้ ทานแก่ภิกษุมากๆครั้ง ในกาลนั้นเป็นพระ อรหันต์บรรลุสัมภิตาญาณก่อนสาวกทั้งหลาย

สุภัทโท สุภัททะซึ่งเป็นน้องในกาลนั้น นำ ข้าวเปลือกเข้าบ้านหมดแล้วจึงให้ทาน เพราะ เหตุนี้จึงได้บรรลุธรรมเป็นปัจฉิมสาวก

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๑๑ ลาน ผัว-เผ่า)

ในปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานปรากฏลักษณะตรงข้ามกับปฐมสมโพธิกถา คือแสดงรายละเอียดทานข้าวสาละที่ ๙ วาระไว้ในตอนพระพุทธเจ้าทรงแสดงอัมมจักกัปปวัตตนสูตร พอถึงตอนแสดงบุพกรรมของพระสุภัททะกลับกล่าวไว้อย่างย่อที่สุด นอกจากนี้ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานยังกล่าวไว้ต่างกับปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิภาษามอญว่า ผู้ที่ทำทานข้าวสาละ ๙ วาระคือปัญจวัคคีย์ทั้งคณะ หาใช่พระโกณฑัญญะแต่ผู้เดียวไม่ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานแสดงเหตุที่พระปัญจวัคคีย์เป็นบุคคลกลุ่มแรกที่มีโอกาสฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

พรกัพิจารณาไปหน้าหากคนมีบุญหายาก ในชมพูประเทศนี้บ่เหนแท้ผู้ใด เหนแต่ภิกขุทั้ง ๕ รักสาเรามาแต่ก่อน ท่านหากมีคุณมากล้นเพียรเรา บ่ได้ขาดตั้งแต่ก่อนท่านหากได้ปราถนาพบพระเจ้าตรัสรู้ก่อนคน ตั้งแต่คั้งสาตสนาพรวิปัสสีเจ้าปางนั้น ต่มาภิกขุทั้ง ๕ ท่าน ได้ทาน^๑เข้าในนาถึง ๙ เทื่อ ทานเมื่อเข้าเป็นน้ำนมเทื่อหนึ่ง ทานเข้าพ่หมาที่ ๑ ทานเมื่อเข้าสูงกุ่มที่ ๑ ทานเมื่อเข้าเกี่ยวจากต้นเตมนาที่ ๑ ทานเมื่อเข้าเป็นฟอนโนนาที่ ๑ เมื่อเอาฟอนเข้าทอนกันทานที่ ๑ เมื่อเอามารวมกันแล้วทานที่ ๑ เมื่อฟาดแล้วกัทานที่ ๑ เมื่อเอามาใส่^๒เสียแล้วกัทานที่ ๑ รวมกันเข้าเป็น ๙ คั้ง ใจตั้งต่ทาน แล้วจึงปาณาตหน้าพรวิปัสสีตนปรเส็ด ถ้าพวกข้าทั้งหลายหากได้หมายพรพุทธเจ้าแล้ว ข้ให้ได้ตัสสรู้ก่อนคนบุญกุศลอันนั้นมาทุกชาติมาถึงสาตสนาของเราจึงได้เป็นผู้ปรเส็ดแท้ ตัสสรู้คน^๓

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๑๓ หน้า ๕-๖)

อย่างไรก็ตามพอถึงตอนบุพกรรมของพระสุภัททะกลับกล่าวเหมือนปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิภาษามอญว่า ในอดีตชาติสุภัททะเคยเป็นน้องชายของพระโกณฑัญญะ ตอนนี้ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานกล่าวไว้ดังนี้

อันนี้ก็เป็นเพราะสุพุทธภิกขุได้ล้างบารมีมาแต่ก่อน พรพุทธเจ้าทำนายสุพุทธภิกขุว่าเป้นพุทธเวในบาดหล้าพายทำยเมื่อลุน พรพุทธองจึงชักนี้ทานเล็ง

^๑ ใช้คำว่า ทาน เป็นคำกริยา หมายถึง “ทำทาน”

^๒ ควรเป็น “ใส่ยั้ง” น่าจะจารคำว่า “ยั้ง” ตกไป

^๓ ควรเป็น “ตัสสรู้ก่อนคนอื่น”

สุทธํภิกขุมาตั้งแต่ก่อน ก็ได้เป็นน้องชายแห่งโกณฑัญญะเถน ได้ทานข้าวใน
นา ๙ ครั้ง ปางนั้นต่อมา พัดแต่หมดนี้ทานแล้วเดิน^๒สง^๓ให้รู้เหต

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๒๔ หน้า ๑๐)

เมื่อเปรียบเทียบปฐมสมโพธิกถากับปฐมสมโพธิภาษามอญพบว่า ปฐมสมโพธิกถา
พรรณานำเรื่องแสดงบุพพานกรรมของพระโกณฑัญญะไว้ได้กระชับกว่าปฐมสมโพธิภาษา
มอญ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมราชูปถัมภ์ทรงจาระไนทานทั้ง ๙ วาระในอดีต
ชาติของพระโกณฑัญญะซ้ำ ๒ ครั้ง ได้กล่าวแต่เพียงย่อในปริเฉทมัจกกับปวัตตสูตร
ปริวรรต แล้วขยายความในปริเฉทมหาปรินิพพานสูตรปริวรรต แต่ปฐมสมโพธิภาษามอญได้
กล่าวไว้ทั้ง ๒ ที่ เมื่อเปรียบเทียบกันปฐมสมโพธิกถาจึงมีเนื้อเรื่องกระชับและประณีตกว่าปฐม-
สมโพธิภาษามอญ

อย่างไรก็ตามได้พบข้อพิรุธในปฐมสมโพธิกถาประการหนึ่ง ในปริเฉทมัจกกับป-
วัตตสูตรปริวรรตกล่าวว่า ชาติที่ได้กระทำนาคคัสสทานหรือ “การให้ทานด้วยข้าวอันยอดเยี่ยม ๙
วาระ” นั้น พระโกณฑัญญะเกิดในศาสนาของ**พระวิปัสสี** แต่ในปริเฉทมหาปรินิพพานสูตร
ปริวรรตกลับกล่าวขัดแย้งกันว่า พระโกณฑัญญะและพระสุภัททะเกิดในศาสนาของ**พระปฐมุต
พุทธเจ้า** ในปฐมสมโพธิภาษามอญกล่าวไว้ในปริเฉทมัจกกับปวัตตสูตรปริวรรตว่า
โกณฑัญญะเกิดในศาสนาของ**พระปฐมพุทธเจ้า** ส่วนในปริเฉทนิพพานสูตรปริวรรตไม่ได้เอ่ย
พระนามของพระปฐมพุทธเจ้าไว้สักครั้งหนึ่ง

ชื่อ **พระปฐมพุทธเจ้า** ที่เอ่ยไว้ในปฐมสมโพธิภาษามอญมีเสียงใกล้เคียงกับ **พระ-
ปฐมพุทธเจ้า** แต่ในปฐมสมโพธิภาษามอญอาจต้องการหมายถึง **พระปฐมุตตรพุทธเจ้า** มาก
กว่าจะหมายถึง **พระปฐมพุทธเจ้า** พระนามของพระอดีตพุทธเจ้าทั้งสองนี้ใกล้เคียงกันมาก แต่
ก็เป็นพระปฐมพุทธเจ้าคนละองค์กัน ตามคัมภีร์พุทธวงศ์ พระปฐมุตตรพุทธเจ้าอุบัติในสวภกับปี ส่วน
พระปฐมพุทธเจ้าอุบัติในวภกับปี ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี^๔ เถรคาถา (ปรมตฺถ. เถร. ๒/๔๐๒-๓)

^๑ สุพุทธะ คือ สุภัททะ

^๒ เตือน

^๓ สงฆ์

^๔ **คัมภีร์ปรมัตถทีปนี** เป็นอรรถกถาแห่งคัมภีร์วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา และเถรคาถาในชุกทก
นิกาย สันนิษฐานว่าพระธัมมपालเถระเป็นผู้แต่ง

กล่าวว่า พระโกณฑัญญะเคยเกิดทั้งในศาสนาของพระเจ้าวิปัสสีและในศาสนาของพระเจ้า-
 ปทุมุตตรพุทธเจ้า ในศาสนาของพระวิปัสสีพุทธเจ้า โกณฑัญญะเกิดเป็นคนบดได้ทำนวัตค-
 ส์สถานแด่พระวิปัสสีพุทธเจ้า ส่วนในศาสนาของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า โกณฑัญญะเกิดเป็น
 คนบดผู้ไพศาล ได้เห็นภิกษุผู้แก่พรรษาว่าภิกษุสาวกอื่นๆ ของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ปรารถนา
 จะได้เป็นปฐมสาวกของพระอนาคตพุทธเจ้าบ้าง จึงได้ประกอบกุศลมากมายรวมทั้งได้สร้าง
 สุวรรณาการเพื่อบรรจุพระธาตุของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ส่วนในคัมภีร์อุปทาน (ขุพุทธก. อุปทาน.
 ๑/๙) เล่าว่า พระโกณฑัญญะเกิดเป็นเทพบุตรได้ถวายปฐมภักตแด่พระปทุมุตตรพุทธเจ้าภาย
 หลังที่พระพุทธรูปองค์นั้นได้ปฐมภักตมีโพธิ มีพุทธพยากรณ์ว่า โกณฑัญญะจะได้เป็นปฐม-
 สาวกในศาสนาของพระสมณโคตม ส่วนเรื่องพระโกณฑัญญะกับสุภัททะเกิดเป็นพี่น้องกันและ
 ได้เถียงกันเรื่องเวลาที่ควรนำข้าวสาลีไปเป็นทานปรากฏในคัมภีร์สุมังคละวิลาสินี^๑ (สุมังคละ.
 ๓/๓๑๘-๙) ในสุมังคละวิลาสินีไม่ได้ระบุว่า พระโกณฑัญญะกับพระสุภัททะได้ถวายทานข้าวสาลี
 แก่ผู้ใด ข้อมูลที่ไม่ลงรอยเดียวกันในพระไตรปิฎกกับอรรถกถา เป็นเหตุให้เกิดความสับสนขึ้นใน
 ปฐมสมโพธิกถา

๔.๓.๒.๓ เนื้อเรื่องที่สอดคล้องกันแต่แตกต่างกับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ

เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องของวรรณกรรมที่ใช้ชื่อ **ปฐมสมโพธิ** ๓ กลุ่ม เปรียบเทียบกัน ได้
 แก่ปฐมสมโพธิกถา ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติ และปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ พบว่ามี
 เนื้อเรื่องตอนหนึ่งปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติพรรณนาไว้สอดคล้องกัน
 แต่แตกต่างกับปฐมสมโพธิในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ เนื้อเรื่องดังกล่าวได้แก่เนื้อเรื่องในตอนพระ-
 อินทร์บรรเลงพิณ ๓ สาย

ผู้วิจัยได้แสดงหลักฐานมาแต่ ๔.๒.๓.๑.๖ แล้วว่า ปฐมสมโพธิเกือบทุกสำนวนในกลุ่ม
 โพธิสัตว์ประวัติ ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ปฐม-
 สมโพธิภาษาไทยยวน และปฐมสมโพธิภาษาไทย ล้วนพรรณนาไว้ตรงกันว่า ภายหลังจากที่พระโพธิสัตว์
 ได้บำเพ็ญทุกกรกิริยามานานถึง ๖ พรรษา ก็ได้ทรงดำริด้วยพระปัญญาของพระองค์เองว่า
 ทุกกรกิริยาไม่ใช่หนทางเพื่อความตรัสรู้ธรรม จึงได้ทรงละทิ้งทุกกรกิริยาแล้วทรงหันมาเสวย
 อาหารเพื่อให้ทรงบังเกิดกำลังพอที่จะใช้พิจารณาธรรมเพื่อความตรัสรู้ ปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ

^๑ คัมภีร์สุมังคละวิลาสินี เป็นอรรถกถาแห่งพระสูตรต้นตปิฎก ที่สมณิกาย เชื่อกันว่าพระพุทโธโฆษาคจารย์เป็นผู้แต่ง

ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติไม่ปรากฏเรื่องพระอินทร์บรรเลงพิณนิมิตถวายพระโพธิสัตว์ มีแต่ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนเพียงฉบับเดียว ที่กล่าวถึงเรื่องพระอินทร์บรรเลงพิณสายเดี่ยวเป็นนิมิตถวายพระโพธิสัตว์ ผิดกับปฐมสมโพธิภาษาบรรยายว่า พินที่พระอินทร์บรรเลงเป็นพิณ ๓ สาย

ผู้วิจัยพบว่าเรื่องพระอินทร์บรรเลงพิณ ๓ ถวายถวายพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นนิมิตให้พระโพธิสัตว์ทรงละทิ้งทุกกรกิริยาซึ่งเป็นทางสุดโต่งสายหนึ่ง แล้วให้ทรงดำเนินในทางสายกลางนั้นตามที่พรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิภาษานั้น ปรากฏในปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติทุกสำนวนด้วย หากไม่พิจารณาปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติตอนนี้พรรณนาไว้เข้ารอยเดียวกัน คือไม่กล่าวถึงบทบาทของพระอินทร์ ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติเองก็พรรณนาเนื้อเรื่องตอนนี้เป็นเอกภาพเป็นอย่างยิ่ง คือพระอินทร์มีบทบาทอย่างสำคัญที่ช่วยให้พระโพธิสัตว์ทรงเปลี่ยนวิธีปฏิบัติเพื่อความตรัสรู้ คือเปลี่ยนจากการบำเพ็ญทุกกรกิริยามาเป็นการดำเนินทางสายกลางและหันมาเสวยอาหารอีกครั้ง สอดคล้องกับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสพรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิภา^๑ ปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธชีวประวัติพรรณนาเนื้อหาตอนพระอินทร์บรรเลงพิณ ๓ สายไว้ดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม

เอวํ ตชฺเชตฺตฺวา มารํ ปรลาเปตฺวา จินฺเตสิ ๕ เย อิมสฺมี โลกเ อติทุกฺกรกิริยํ
 กโรนฺติ เต มยา สมนํ วา กโรนฺติ หนีเน วา อิตฺโต อุตฺตฺริ กาทฺถ สมนฺตฺโต นาม นตฺถิ นายํ
 โพธิยา มคฺโค นฺน นุ โข โพธิยาติ ๕ อถ สกฺโก วิณํ คเหตุวา วิณฺนา ชียํ
 วิหฺนฺนฺติ. ๓๗ ๓ ชียํ ฉินฺทิตฺถ มุทฺธิยํ อสากฺ มชฺฌิมํ สทฺทํ สุนฺทํ ๕ โส วิณฺนาสทฺทํ
 สุตฺวา นิมิตฺตํ คณฺหาติ ๕ ตโต โส สยํ ชมฺพฺพชฺยา ย นิสินฺโน ภาเวสิ อิทานิ นามํ
 โพธิยา มคฺโคติ ๓๗ ๓ กณฺนุ โข อหํ ตสฺส มุชฺส^๒ ภายามิ อญฺญเตจฺจ กามฺเห
 อญฺญตฺร อกฺุสเลหิ ตํ ปน สมารี เอวํ ทุพฺพลสฺรีเรเนว น สกฺกา ภาเวตฺถ หนฺทาทํ
 ออาหารเสวเนน กายํ สนฺนุปฺ-เปตฺวา ตํ สมารี ภาเวยฺยนฺติ จินฺเตตฺตฺวา ปตฺตํ
 จปิตฺถจฺจานโต คเหตุวา เสนานิคเม ปิณฺฑชฺยา จริตฺวา โอบุทฺวาริกํ ออาหารํ คเหตุวา
 ปริภุชฺชิ ๕ กติปาเหเนว พลํ สจฺจคณฺหิ. ๓๗ ๓ อถ สทฺทํ ทวตฺตํ สมหาบุริสสฺสคฺขณานิ
 ปากติกาณิ อหฺเส ๕ กายิ สฺวณฺณมวณฺณโณ อโหสิ ๕

^๑ ดูตัวอย่างตอนพระอินทร์ตีพิณ ๓ สาย ในปฐมสมโพธิภาที่ ข้อ ๔.๒.๓.๑.๖

^๒ ทุกขสฺส

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ขอม หอมณเทียร ผูก ๓ ลาน เซ-ไซ)

ปฐมสมโพธิภาษามอญ

ในกาลนั้น บัณชุกัมพลศิลาอาสน์ของพระอินทร์ห้วนไหว ทรงแทคพระเนตร ด้วยทิพจักขุเห็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมี บำเพ็ญวิริยะทุกขจริยาอดอาหาร สงบนิ่งไปนั้น พระอินทร์ถือเอาพิณมีสาย ๓ สาย ลงมาจากเมืองสวรรค์ เข้าไปสู่สำนักพระโพธิสัตว์แล้ว ดัดพิณบุพนิมิตเพื่อให้พระโพธิสัตว์ได้สติได้ยินเสียงของพิณนั้น สายพิณสายที่ ๑ พระอินทร์ดีดแล้ว สายพิณนั้นตั้งเกินไป เสียงพิณไม่ไพเราะ พระอินทร์ตัดสายพิณที่ ๑ ออก พระอินทร์ก็ดีดพิณสายที่ ๒ สายพิณนั้นหย่อนเกินไป พระอินทร์ดีดสายพิณนั้นออก สายพิณอันหนึ่ง เป็นมัจฉิมาในท่ามกลางนั้น เสียงพอสสมควร มีเสียงไพเราะอย่างที่สุด พระอินทร์ดีดพิณอยู่ด้วยสายพิณเดี่ยวนั้น

โพธิสัตว์โต พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีได้ยินเสียงจากพิณทั้ง ๓ สายที่พระอินทร์ดีดนั้น พระโพธิสัตว์จดจำเอาสายพิณกลางนั้นเป็นนิมิต ครุ่นคิดในพระทัยว่า เรานี้บำเพ็ญวิริยะทุกขจริยาให้เหมือนกับสายพิณในท่ามกลางนั้น พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมี ทำความเพียรให้เหมือนสายพิณในท่ามกลางนั้น พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ที่โคนต้นสาละ บำเพ็ญกุศลภาวนา สุขวิปัสสนาเห็นแล้วจึงคิดในใจว่า นู โข คิดอย่างนี้แล้ว อหิ อันว่าเรานี้ สมควรบริโภคอาหาร ให้เต็มเปี่ยมด้วยพระวรกายจะได้มีกำลัง เว้นจากกรรมคือกุศลทั้งกามคุณ ๕ ประการแล้ว บำเพ็ญวิริยธรรม บำเพ็ญกสิณ มุ่งสู่พระธรรมจักรเป็นประเพณีของพระโพธิสัตว์ครั้งก่อนๆ นั้น จะได้ตรัสรู้ในกาลดั่งนี้แล

โส ปตฺตํ จปีตภูจฺจานโต คเหตุวา เสนานิคามะ ปิณฺฑทาย จริตฺวา ปริภุชฺชิตี พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีคิดอย่างนี้แล้ว ถือเอาบาตรจากที่เก็บไว้นั้น เพื่อเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านเสนาคาม ได้บิณฑบาตแล้วก็ฉันในสถานที่นั้น พระโพธิสัตว์ฉันบิณฑบาตแล้วก็เต็มเปี่ยมด้วยพระวรกายมีกำลังมีพระวรกายเหมือนสีทองคำอันเต็มเปี่ยมด้วยลักษณะ ๓๒ ประการ สถานที่อันกล่าวไฉน

(ปฐมสมโพธิ มอญ ผูก ๕ ลาน ญุ-ญุ)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน^๑

แต่นั้น มหาบุรุษราชเจ้าจาต้ามาน ดูรามาน ท่านอย่ามจาต้ามความบั้ง
 มาใส่ตัวท่านหากเป็นคนมีดีแต่บั้งมีรู้อมสังเพาะว่ามีวิภิสสาในใจหลายสิ่ง
 โมโห โทโส โลโห เข้าคอมกิงใจบั้งมีรู้อมสัง แต่วาซิทำทุกให้ฝูงคนลำบาก ที่
 นานมีที่^๒ มันหากเปนเหตุแท้ความนอนบั้งตื่น อุดจุกกุกจัจ มันหากทำให้จิต
 ฟุ้งซ่าง แล้วอย่ามาต้ามกล่าวเตียนเรา ซึทำเพียนให้สมใจเป็นนักบวช คั้น
 หากตายเมื่อชนะสมคาม^๓ อย่างนี้ดีล้ำกว่าสูอัน ให้ท่านกับหนีแท้ อย่านาน
 โดยรีบ มานบั้งเข้าเลยพาวด่วนหนี แท้แล้ว

อันว่ามหาบุรุษราชเจ้าทำเพียนบั้งได้หย่อน กัจจร้อนรอดให้พระอินเจ้าอยู่เทิง
 พระอินจึงปายเอาได้น้ำพินทองลงมาติด สายหนึ่งมันหากดั่งแจ่มแจ้ง^๔ เสียง
 ชั่ว^๕แท้ ก็เพาะยาน สายที่ ๓ นั้นเสียงหวาวอนหลายเลยขาด สายกาดัง
 ม่วนแมวบั้งมีไต่หลายเสียง

เมื่อนั้นสมเด็จมหาบุรุษราชเจ้าฟังเสียงพินดูประหลาด ความเพียนของเรา
 มันหากอย่อนมากล้นบั้งามแท้ดั่งเสียง คั้นหากเพียนเหลือล้นเกินประมาณ
 ภาย ส่วนอาหารบั้งอยู่ห้อง เลยซี้ล้มขาดตาย อุบปมาแท้เหมือนดั่งเสียงพิน
 อันขาด เราต้องเอี้ยมอย่างเสียงกาดังม่วนแมงพอให้พ้าเสมอ พอให้เป
 มัชชิมมแท้บานก่าง จึงซี้บเค่งบั้งหย่อนแท้งามล้นดั่งเสียงเรา แสวงหาแท้
 ภิกขาจันเลี้ยงซี้บ พระคิดแล้วก็เลยแจ่มแจ้งรุ่งมา พระก็ทงนุ่งปิดกายตุ้มหม่มพาย
 बाद แล้วเลยลาล่วงไป ขอกบ้านคาเมมดั่งแต่ก่อน ชาวชนนนาบดเห็น

^๑ ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ฉบับวัดบ้านดอน อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ที่ผู้วิจัยใช้
 ศึกษาในงานวิจัยนี้ ไบลานผูกที่ ๔ ซ้ำรูป มีไบลานหลุดหายไปประมาณ ๕-๗ ไบ เนื้อเรื่องที่ขาดหายไปคือตอน
 พระอินทร์ตีตีพิณ ๓ สาย ผู้วิจัยจึงได้คัดข้อความมาจากฉบับวัดใหม่ทองสว่าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัด
 อุบลราชธานี ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานฉบับนี้ อาจารย์จรรยา (จิระวรรณ) คงเจริญ อาจารย์ประจำ
 โรงเรียนโกรกพระ อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ เป็นผู้ปริวรรตไว้ ผู้วิจัยได้คงอักขรวิธีตามที่อาจารย์
 จรรยาปริวรรตไว้ทุกประการ

^๒ = ถิ่นมีทระ

^๓ = สงคราม

^๔ บั้งแจ่มแจ้ง อาจารย์คำว่า บั้ง ตกไป

^๕ ชั่ว

สมเด็จพระบรมราชาเจ้าเลยทวงข้าวแซว สมมณเจ้าผอมหลายแก้วแต่เก่า เขาก็
หาของควรสนในใส่บาต แล้วพระองค์เจ้าออกมา คั้นหากถึงที่แล้วสนอาทาน
เลี้ยงขีบล่างกายจึงค่อยมีพื้กข้วนสบายเนื้ออยู่เย็น หลายวันได้พระองค์งาม

เหมือนเก่า รัศมีหยาดย่อยเหลือองแท้ดังพระจัน

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดใหม่ทองสว่าง ผูก ๑๐ หน้า ๗-๙)

ปฐมสมโพธิภาษาลาว ส่วนวรรณร้อยกรอง

- บัดนี้ จักกล่าวถึง

	อินทรีราชไท่	เนาอยู่เมืองสวรรค
	สรญานเห็น	ส่องลงภายใต้
	มือถือได้	พิณสามสายเสียงม่วน
ทำให้	พระบาทเจ้า	ชอมสิ่งล้ำแล
	อินทร์ต่อยต้อง	พิณพาทย์ตุริยางค์
ปุ่นเปรียบ	การบำเพ็ญ	พรั่ภาวนาน้อม
สายหนึ่ง	ครัดเคร่งข้อน	พิณขาดสายทลาย
ทั้งบ่	ฟังนวลหู	ห้าวเห็นเสียงแห่ง
	สายสองนั้น	ยานเสียงฮามประโยชน์
	ยามต่อยต้อง	พิณเจ้าก็บ่ดั่ง เจ้าเฮย
- อินทร์จึง กลับตัวตั้ง คึงเคร่งสายกลาง

เฮ็ดให้	เพียงพอดี	ดีดพิณเสียงห้าว
	สุระเสียงจ้าว	นวลหูทิพย์โสด
ทั้งบ่	บายบ่เคร่ง	ดั่งแม่ม่วนหู
	พระบาทเจ้า	จิงทรงรำหวนเห็น
	มัชฌิมาปฏิบัติ	จิงปองทางธรรมได้
ควรดู	ทำเพียรสร้าง	แต่พอดีดูประเสริฐ
	มัชฌิมาบอกแจ้ง	ห้าวข้อแห่งธรรม นั้นแล้ว
- พระจิง กลับตัวตั้ง เสวยโภชนาโภชนะนา

	มีพระกายผิว	ผ่องใสเหลืองเหลือง	
พวกที่	บัวระบัดเจ้า	รัศมีสังเกต	พระองค์แล้ว
เห็นว่า	ฉันท้ำน้ำ	บ่มีรู้ฮ่อมธรรม	
	ศรีธารถทำว	มักมากพาโล	
เลยเล่า	ไลความเพียร	บ่บำเพ็ญได้	
ควรเฮา	หนีไกลเว้น	วางเสียปละปล่อย	
ปละให้	ศรีธารถเจ้า	เนาห้องอยู่ผู้เดียว	นั่นท่อน

(ปฐมสมโพธิ ลาว-กลอน ๒๕๔๒: ๙๙-๑๐๐)

นอกจากเนื้อเรื่องที่พ้องกันและที่แตกต่างกันระหว่างปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติกับปฐมสมโพธิกถาตั้งได้แสดงมาแล้วข้างต้นนั้น ยังพบว่าเนื้อเรื่องอีกมากที่ปรากฏในปฐมสมโพธิฉบับหนึ่งแต่ไม่ปรากฏในอีกฉบับหนึ่ง เนื้อเรื่องที่ปรากฏหรือขาดไปในนี้อาจเป็นด้วยสาเหตุสำคัญ ๒ ประการ ประการแรกผู้แต่งปฐมสมโพธิแต่ละสำนวนเห็นสมควรตัดทอนออกหรือเพิ่มเนื้อเรื่องใหม่บางอย่างเข้าไป หรืออาจเป็นเพราะแต่งหรือจารตกล่นมาแต่ฉบับเริ่มแรก ผู้วิจัยได้ลองสอบกับฉบับอื่นในสำนวนเดียวกันดู ก็พบว่าลงรอยเดียวกันโดยตลอด เช่น ปฐมสมโพธิภาษาหมอญทั้งฉบับของวัดศาลาแดงเหนือ อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี (ฉบับหลักที่ผู้วิจัยใช้ศึกษา) และฉบับของวัดคงคาราม อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ต่างก็ไม่ปรากฏเนื้อเรื่องตอนพระเจ้าสุทโธทนะประกอบพิธีวิปสมงคล และตอนนางกิสาคโคตมีกล่าวสรรเสริญความงามของพระโพธิสัตว์ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานฉบับวัดบ้านดอน อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี (ฉบับหลักที่ผู้วิจัยใช้ศึกษา) และฉบับวัดใหม่ทองสว่าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ต่างก็ไม่มีเนื้อเรื่องตอนพระเจ้าสุทโธทนะตรัสถามถึงนิมิตที่ทำให้พระโพธิสัตว์เสด็จหนีบวช ตอนขมุกการพรมถวายอัญฐูบริหาร และตอนกษัตริย์ไมเร็นครขอแบ่งพระธาตุ เป็นต้น เนื้อเรื่องตอนใดปรากฏหรือไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชิวประวัติสำนวนใดได้แสดงไว้ในตารางที่ ๙ ดังนี้

ตารางที่ ๙: แสดงเนื้อหาที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกาพย์เปรียบเทียบปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ
ในกลุ่มพุทธชีวประวัติ

ทป = ปฐมสมโพธิกาพย์ภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

บด = ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลข
ทะเบียน ๒๑๙๕

ม = ปฐมสมโพธิภาษามอญ

อ = ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน

ลก = ปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง

X = ปรากฏ

O = ไม่ปรากฏ

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	อ	ลก
พระเจ้าชาตศัตรูขอให้พระมหากัสสปะแสดงธัมมจักกัปปวัตน สูตร / ประวัติพระพุทธเจ้า / นิทานวิเวกมงคล	O	X	X	X	O
พระมหากัสสปะขอให้พระอานนท์เป็นผู้แสดง	O	X	X	X	O
พระอานนท์ขึ้นธรรมาสน์แสดงธรรม	O	X	X	X	O
พระโฬิสต์ว์เกิดเป็นพระเจ้ามหาสมมติเทวราช	X	O	O	O	O
มีพระมหากษัตริย์ทรงสืบสันตติวงศ์ต่อเนื่องมาจนถึงพระเจ้า โสกกากราช	X	O	O	O	O
พระมหะสีของพระเจ้าโสกกากราชที่ ๓ ทูลขอรบัลลังก์แก่ พระโอรส	X	O	O	O	O
พระโอรสและพระราชธิดาของพระเจ้าโสกกากราชเสด็จไป สร้างนครแห่งใหม่	X	O	O	O	O
สร้างนครกบิลพัสดุ์	X	O	O	O	O
เกิดศากยตระกูล	X	O	O	O	O
ศากยวงศ์มีกษัตริย์สืบต่อกันมาจนถึงพระเจ้าสีวี-พระเจ้า สญชัย-พระเวสสันดร-พระชาติ	X	O	O	O	O
ศากยวงศ์มีกษัตริย์สืบราชวงศ์ต่อๆ มาจนถึงสมัยพระเจ้าสีห- หนุ	X	X	X	X	X
พระเจ้าสีหหนุให้ ๘ พราหมณ์ตามหานางรัตนนารีเพื่ออภิเษก กับพระสุทโธทนะ	X	X	X	X	X
ประวัติของพระนางมาया	X	X	X	X	X

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	สี่	ลก
พราหมณ์ทำนายว่าพระนางมาयाจะได้เป็นพุทธมารดา	X	X	X	X	O
พราหมณ์ ๘ คนมาพบพระนางมาया	X	X	X	X	X
พระนางมาयाมีจิตปฏิพัตรด้วยพระสุทโธทนะ	X	X	X	X	O
พราหมณ์ถวายสังวาลแด่พระนางมาया	X	X	X	X	X
แปดพราหมณ์เข้าเฝ้าพระเจ้าชนาธิป	X	X	X	X	O
พระเจ้าชนาธิปถามถึงคุณสมบัติของพระสุทโธทนะ	X	X	X	X	O
พระเจ้าชนาธิปทรงยกพระนางมาयाให้อภิเษกกับพระสุทโธทนะ	X	X	X	X	O
พระเจ้าสี่หนุมี่พระสุบินนิมิต	X	X	X	X	X
พราหมณ์ทำนายพระสุบินนิมิต	X	X	X	X	X
แปดพราหมณ์กลับถึงเมืองกบิลพัสดุ์สรรเสริญสมบัติของพระเจ้าชนาธิป	X	X	X	X	X
พระเจ้าสี่หนุมี่ประชุมศากยวงศ์เพื่อเตรียมการวิวาหะ	X	X	X	X	O
พระเจ้าสี่หนุมี่เสด็จถึงนครเทวทหะ	X	X	X	X	X
พิธีวิวาหมงคล	X	X	X	X	X
พระเจ้าสี่หนุมี่โปรดให้สร้างปราสาท	X	X	X	X	O
พระเจ้าสุทโธทนะได้อภิเษกขึ้นครองนครกบิลพัสดุ์	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์	X	X	X	X	O
ทำความถึงพระชาติพระเวสสันดร	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ประทับในสวรรค์ชั้นดุสิต	X	X	X	X	X
อัครจรรย ๕	X	X	X	X	X
ปัญญาบุพพนิมิต	X	X	X	X	X
เทวดาทูลเชิญจุติลงมาเกิดในโลกมนุษย์	X	X	X	X	X
ปัญจมหาวិโลกนะ	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงรับคำเทวดาทูลเชิญจุติ	X	X	X	X	X
พระนางมาयाมีพระสุบินนิมิต	X	X	X	X	X
คำทำนายพระสุบินนิมิต	X	X	X	X	X
บุพนิมิต ๓๒ ประการ	X	X	X	X	O
เทวดาอารักขาครมภ์พระพุทธมารดา	X	X	X	X	O
ธรรมดาแห่งพระโพธิสัตว์มาตา	X	X	X	X	O
พระนางมาयाโปรดเสด็จเยี่ยมนครเทวทหะ	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ประสูติ	X	X	X	X	X
ปาฏิหาริย์ขณะพระโพธิสัตว์ประสูติ	X	X	X	X	X

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	สี่	ลก
พระโพธิสัตว์ทรงดำเนน ๗ ก้าว	X	X	O	O	O
พระโพธิสัตว์ทรงเปล่งอาสภิวาจา	X	X	O	O	O
สหชาติของพระโพธิสัตว์	X	X	O	O	O
เทวดาสรรเสริญ	X	X	O	O	O
กาลเทวินฤๅษีกระทำอัณฺชลี	X	X	X	X	O
พระพุทธรูปดากกระทำอัณฺชลี	X	X	X	X	X
นาลกะบวช	X	X	O	O	O
พิธีนามกรรม	X	X	X	X	X
พราหมณ์ทำนายพระกุมาร	X	X	X	X	X
มงคล ๑๐๘ ประการที่ฝ่าพระบาท	X	X	X	X	X ^๑
มหาบุริสสลักษณะ ๓๒ ประการ	X	X	X	X	X ^๒
คำทำนายของโกณฑัญญะ	X	X	X	X	X
ปัจจุวัคคีย์ออกบวช	X	X	X	X	X
ปัจจนิมิต	X	X	X	O	O
พระพุทธรูปโรดให้ป้องกันพระกุมาร	X	X	X	O	O
พระกุมารได้พระนามอังกีรส	X	X	X	O	O
บุพกรรมที่พระโพธิสัตว์ได้พระนามว่าอังกีรส	O	O	X	O	O
พระโพธิสัตว์ได้พระนามว่าสิทธัตถะ	X	X	X	X	X
พระพุทธรูปจัดหานางแม่นมแก่พระโพธิสัตว์	X	X	X	X	O
พระนางมายาสวรรคต	X	X	X	X	X
พระนางประชาบดีโคตมีทรงครรภ์และประสูติพระนันทกุมาร	O	O	O	O	X
พิธีวิปสมงคล	X	X	O	X	X
พระโพธิสัตว์ได้ปฐมฌาน	X	X	O	X	X
พระพุทธรูปดากกระทำอัณฺชลีเป็นคำรบสอง	X	X	O	X	X
สระโบกขรณี	X	X	X	X	X
พระอินทร์โปรดให้พระเวสสุกรรมช่วยสร้างสระโบกขรณี	X	X	X	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้สร้างปราสาท ๓ หลัง	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์แสดงศิลปวิทยา	X	X	X	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะทรงส่งทูตสู่ขอพระนางพิมพา	O	O	O	X	O
พระนางพิมพาทรงปฏิเสธการวิวาหะ	O	O	O	X	O

^๑ กล่าวแต่เพียงย่อ

^๒ กล่าวแต่เพียงย่อ

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	สี่	ลก
พระโพธิสัตว์เสด็จไปพบพระนางพิมพา	○	○	○	X	○
พระโพธิสัตว์ทูลขอให้พระนางพิมพายอมอภิเษกด้วย	○	○	○	X	○
พระโพธิสัตว์อภิเษกกับพระนางพิมพา	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์เสวยสุขอยู่ในปราสาท ๓ หลัง	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์เสด็จประพาสอุทยาน	X	X	X	X	X
เทวทูต ๔	X	X	X	X	X
พระเวสสุกรรมตบแต่งพระโพธิสัตว์	X	X	X	X	X
ราहुลประสูติ	X	X	X	X	X
ราहुลได้พระนาม	X	X	X	X	X
นางกัสาโคตมีชมรูปพระโพธิสัตว์	X	X	○	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้บำเรอพระโพธิสัตว์	X	X	○	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงตื่นบรรทมกลางดึก	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นภริยาไม่สำรวมของเหล่านางนักร้องดนตรี	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงเบื่อหน่ายโลกีย์สุข	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงตัดสินใจออกผนวช	X	X	X	X	X ^๑
พระโพธิสัตว์เสด็จทอดพระเนตรราहुล	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ นายฉันทะ ม้ากัณฐกะรำพึงจะกระโดดข้ามกำแพงนครกบิลพัสดุ์	X	X	X	X	○
เทวดาเปิดประตูกำแพงพระนคร	X	X	X	X	X
พญามารห้ามพระโพธิสัตว์ออกผนวช	X	X	X	X	○
แผ่นดินหมุนเป็นจักรให้พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรนครกบิลพัสดุ์	X	X	○	X	○
เทวดาอำนวยพร	X	X	X	X	○
เทวดาบูชา	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์เสด็จถึงฝั่งแม่น้ำอนิมา	X	X	X	X ^๒	X
พระโพธิสัตว์ทรงตัดพระเมาลี	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงเสียดพระเมาลี	X	X	X	X	○

^๑ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวน (สังเขป) กล่าวโดยย่อแต่เพียงว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ได้เห็นเทวทูต ๔ ก็ทรงสละราชสมบัติออกผนวช ณ ริมฝั่งแม่น้ำอนิมา

^๒ ปฐมสมโพธิภาษาภาษาไทยอีสาน (ผูก ๗) กับปฐมสมโพธิภาษาลาว จำนวนร้อยกรอง (๒๕๔๒: ๘๒) กล่าวตรงกันว่า พระโพธิสัตว์ออกผนวชที่ฝั่งแม่น้ำนันทอุทยาน

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	ชี่	ลก
พระอินทร์นำพานมารับพระเมาลี	X	X	X	X	X
ปฏิบัติการพรหมนำอัฐบริวารมาถวาย	X	X	X	O	X
พระโพธิสัตว์โปรดให้นายฉันทะนำม้ากัณฐกะกลับพระนคร	X	X	X	X	X
นายฉันทะของบวชตามเสด็จ	X	X	X	O	O
พระโพธิสัตว์ทรงชู้ทำร้ายนายฉันทะหากไม่กลับคืนพระนคร	X	X	X	O	O
ม้ากัณฐกะถึงแก่กาลกิริยา	X	X	X	X	X
เหตุอุณวยในนครกบิลพัสดุ์เมื่อรู้ว่าพระโพธิสัตว์เสด็จหนีบวช	O	O	O	X	O
พระนางพิมพาพิลาป	O	O	O	X	X
นายฉันทะกลับถึงนครกบิลพัสดุ์	O	O	O	X	X
พระโพธิสัตว์เสด็จไปตามลำพังเป็นครั้งแรก	X	X	X	X	X
เสด็จถึงนครราชคฤห์	X	X	X	X	X
ชาวนครราชคฤห์ชื่นชมความงามของพระโพธิสัตว์	X	X	X	X	X
พระกระยาหารมื้อแรกหลังจากที่ทรงออกผนวช	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ได้พบพระเจ้าพิมพิสาร	X	X	X	X	X
พระเจ้าพิมพิสารเสนอเวณนครให้กึ่งหนึ่ง	X	X	X	X	X
พระเจ้าพิมพิสารทูลอาราธนาให้เสด็จนครราชคฤห์ภายหลังที่ทรงตรัสรู้แล้ว	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ศึกษาในสำนักอาฬารดาบสและอุทกดาบส	X	X	X	O ^๑	X
ปัญจวัคคีย์เฝ้าอุปัฏฐาก	X	X	X	X ^๒	X
พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา	X	X	X	X	X
มหาบุริสลักษณะเลือนหาย	X	X	X	X	O
เทวดาบอกข่าวพระพุทธบิดาว่าพระโพธิสัตว์ถึงแก่กาลกิริยา	X	X	X	X	X
นายโคบาลตีเตียนพระโพธิสัตว์	X	X	X	O	O
พญามารขอให้พระโพธิสัตว์ทรงเลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยา	X	X	X	X	X
พระอินทร์ตีตีพิณ ๓ สายเป็นนิมิต	X	X	X	X	X

^๑ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน กล่าวว่าพระโพธิสัตว์ศึกษาอยู่กับดาบสองค์หนึ่ง และไม่ได้เฝ้าพระนามพระดาบสนั้น ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน (ผูก ๘ หน้า ๕) ใช้ข้อความว่า “ก็จึงไปพบพ่พรดาบดอง ๑ พรกัขอพักยังเรียนรู้อุตไป”

^๒ ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ฉบับวัดบ้านดอน ไบลานครั้งผูกหลังของผูกที่ ๘ ขาดหายไป จึงไม่ปรากฏเนื้อเรื่องตั้งแต่ตอนปัญจวัคคีย์เฝ้าอุปัฏฐาก ถึง ตอนปัญจวัคคีย์ทอดทิ้งพระโพธิสัตว์ แต่ที่ลงรายการไว้ว่าปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานปรากฏตอนดังกล่าวด้วยเพราะอาศัยเทียบจากฉบับวัดใหม่คงคารามที่จรรยา คงเจริญปริวรรตไว้

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	สี่	ลก
พระโพธิสัตว์ทรงเลิกบำเพ็ญทุกกกริยา	X	X	X	X	X
ปัญจวัคคีย์ทอดทิ้งพระโพธิสัตว์	X	X	X	X	X
นางสุชาดาบวงสรวงเทวดา	X	X	X	X	X
นางสุชาดาเตรียมข้าวมธุรปายาส	X	X	X	X	X
นางสุชาดากระทำพิธีปริวรรต	X	X	X	X	X
นางสุชาดาหุงข้าวมธุรปายาส	X	X	X	X	X
ปัญจมหาสุบินนิมิต	X	X	X	X	X
นางสุชาดาถวายข้าวมธุรปายาส	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงลอยภาคทอง	X	X	X	X	X
พญากาฬนาครู้ว่าพระพุทธเจ้ากำลังจะบังเกิดขึ้นในโลก	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์เสด็จเข้าสู่ป่าไม้รัง	X	X	X	X ^๑	X ^๒
พระโพธิสัตว์เสด็จขึ้นสู่อโศกนิเวศ	X	X	X	X	X
โสณทัตถาถวายหน้าผาก	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงตั้งสัตยาธิษฐานก่อนเสด็จขึ้นสู่อโศกนิเวศ	X	X	X	X	X
เทวดาบูชาเมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จขึ้นสู่อโศกนิเวศ	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ผนวชเป็นฤๅษี	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ผนวชเป็นฤๅษีและกบฏพมมาร	X	X	X	X	X
เทวดาพากันหนีหาย	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ขอศบารมีช่วยปกป้อง	X	X	X	X	X
พญามารทำร้ายพระโพธิสัตว์ด้วยท่าฝน ๙ ชนิด	X	X	X	X	O
พญามารขว้างจักรใส่พระโพธิสัตว์	X	X	X	O	X
พญามารต่อสู้เอาอโศกนิเวศ	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์อ้างนางธรรณีเป็นพยาน	X	X	X	X	X
นางธรรณีบีบมวยผม	X	X	X	X	X
กบฏพมมารจมน้ำ	X	X	X	X	X
กบฏพมมารประลาดหนี	X	X	X	O	X
พญามารยอมแพ้	X	X	X	X	X
พญามารจักได้เป็นพระอนาคตพุทธเจ้า	X	X	X	O	O
เทวดาบูชาภายหลังที่พระโพธิสัตว์ทรงชนะพญามาร	X	X	X	X	X

^๑ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน (ผูก ๙) กล่าวว่าพระโพธิสัตว์เสด็จเข้าสู่ป่าไม้อันร่มรื่น แต่ไม่ได้ระบุว่าป่าไม้รัง

^๒ ปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง (๒๕๔๒: ๑๐๘) กล่าวว่าพระโพธิสัตว์เสด็จเข้าสู่ป่าไม้โพธิ์ไทร

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	สี่	ลก
พระโพธิสัตว์ได้บุพเพนิวาสานุสติญาณ	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ได้ทิพพจักขุ	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาท	X	X	X	X	X
พระโพธิสัตว์แปลงอุทานคาถา อเนกชาติสังสาร	X	X	X	O	X
ปาฏิหาริย์ขณะตรัสรู้	X	X	X	O	O
พระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์ในจักรมเจติยะ	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าพิจารณาพระไตรปิฎกในรัตนฆรเจติยะ	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าประทับ ณ อชปาลนิโครธ	X	X	X	X	X
พญามารขีดเขียนแผ่นดิน	X	O	O	X	O
พระพุทธเจ้าประทับควงไม้มุจลินท์	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าประทับควงไม้ราชายตนะ	X	X	X	X	X
พระอินทร์ถวายผลสมอ	X	X	X	X	X
นายพาดินช ๒ พี่น้องถวายข้าวสัตตตุ	X	X	X	X	X
ท้าวจตุโลกบาลนำบาตรมาถวาย	X	X	X	O	X
นายพาดินช ๒ พี่น้องประกาศตนเป็นพุทธมามกะ	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้ามีพระทัยไปทางไมเทศนารวมแก่สัตว์โลก	X	X	X	X	X
สหัมบดีพรหมทูลอาราธนาให้เทศนารวมแก่สัตว์โลก	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าทรงเปรียบบุคคลกับบัว ๔ เหล่า	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาผู้สมควรฟังธรรมเทศนา	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าทรงระลึกถึงปัญจวัคคีย์	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าทรงพบอุปกาสีวก	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าทรงพบปัญจวัคคีย์	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าทรงเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร	X	X	X	X	X
ปัญจวัคคีย์บรรลุนิโรธดับ	X	X	X	X	X
ปัญจวัคคีย์ออกบวชในพุทธศาสนา	X	X	X	X	X
ปัญจวัคคีย์บรรลอรหันต์	X	X	X	X	X
โปรดพระยสะ ^๑	X	X	X	X	X
ทรงส่งภิกษุไปประกาศศาสนา	X	X	X	X	X
โปรดภททวัคคีย์กุมาร	X	X	X	X	X
โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง	X	X	X	X	X

^๑ ปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธชีวประวัติมีเนื้อเรื่องตอนโปรดพระยสะ โปรดภททวัคคีย์กุมาร โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง และตอนอัครสาวกบรรพชาเช่นเดียวกับปฐมสมโพธิกถา แต่ไม่มีรายละเอียดพิสดารเท่า

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	สี่	ลก
โปรดพระเจ้าพิมพิสาร	X	X	X	X	X
พระเจ้าพิมพิสารถวายเวฬุวัน	X	X	X	X	X
เปרטญาติพระเจ้าพิมพิสารขอแบ่งบุญ	X	○	○	X	X
อัครสาวกบรรพชา	X	X	X	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะส่งอมาตย์ไปนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จนิวัต กรุงกบิลพัสดุ์	X	X	X	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะส่งกายูทายีไปนิมนต์พระพุทธเจ้า	X	X	X	X	X
กาลุกายูออกบวช	X	X	X	X	X
กายูทายีพรรณนาคุณของการเดินทาง	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าเสด็จเยี่ยมนครกบิลพัสดุ์	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าปราบมานะของศายกษัตริย์	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าเที่ยวบิณฑบาตในเมืองกบิลพัสดุ์	X	X	X	X	X
พระนางพิมพาทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้า	X	X	X	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะตำหนิพระพุทธเจ้าเรื่องเสด็จออกบิณฑบาต	X	X	X	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะบรรลู่ไสดาบัน	X	X	X	X	X
พระนางปชาบดีให้นางกำนัลทูลเชิญพระนางพิมพามาเฝ้า พระพุทธเจ้า	X	X	X	X	X
พระนางพิมพาปฏิเสธคำทูลเชิญ	X	X	X	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระนาง พิมพา	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าเสด็จที่ประทับของพระนางพิมพา	X	X	X	X	X
พิมพาพิลาป	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าโปรดให้บรรพชานันท์กุมาร	X	X	X	X	X
พระนางชนบทกัลยาณีต่อว่าพระพุทธเจ้าและขอพระนันท กุมารคืน	X	○	○	X	○
พระนันทภิกษุคิดถึงพระนางชนบทกัลยาณี	X	○	○	X	○
พระนางพิมพาขอให้พระราหุลไปขอทรัพย์มรดกจากพระพุทธ เจ้า	X	○	○	X	○
พระพุทธเจ้าบรรพชาพระราหุลกุมาร	X	x	x	X	○
พระเจ้าสุทโธทนะขอให้พระพุทธเจ้าวางสิกขาบทที่ไม่บวช กุลบุตรหากบิดามารดาไม่อนุญาต	X	○	○	X	○
อนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายเชตวันาราม	X	○	○	X	X
พระพุทธเจ้าพาพระนันทะไปชมนางฟ้าบนสวรรค์	X	○	○	X	○

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	ชี่	ลก
พระนันทะถูกภิกษุที่เป็นเพื่อนเล่นล้อ	X	O	O	X	O
พระนันทะหนีไปบำเพ็ญเพียรตามลำพังจนตัดกิเลสได้	X	O	O	X	O
ภิกษุเพื่อนเล่นของพระนันทะไม่เชื่อว่าพระนันทะตัดกิเลสได้	X	O	O	X	O
พระพุทธเจ้าห้ามปรามเหล่าภิกษุ และกล่าวว่าพระนันทะตัดกิเลสได้จริง	X	O	O	X	O
ศากยราชบรรพชา	X	O	O	X	X
พระมหานามะและพระอนิรุทธ์ปรึกษากันว่าผู้ใดสมควรออกบรรพชา	X	O	O	X	O
พระอนิรุทธ์เห็นว่าการออกบรรพชาเป็นเรื่องลำบากจึงขอให้พระมหานามะออกบรรพชา	X	O	O	X	O
๖ กษัตริย์ศากยะสงฆ์ที่มาของโภชนาหาร	X	O	O	X	O
อมาตย์อธิบายว่าโภชนาหารได้จากการทำนา	X	O	O	X	O
พระอนุรุทธเห็นว่าเป็นกษัตริย์ต้องทำนา จึงเปลี่ยนใจขอออกบรรพชา	X	O	O	X	O
๖ กษัตริย์รวมทั้งอุบาลีอมาตย์ออกบวช	X	O	O	X	X
พระพุทธเจ้าให้อุบาสิวบวชก่อน ๖ ศากยกษัตริย์	X	O	O	X	
พระเทวทัตทูลให้พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปีติสมาต	X	O	O	X	X
พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปีติสมาต	O	O	O	X	X
พระเทวทัตกระทำสังฆเภท	X	O	O	X	X
พระเทวทัตถูกรรณีสูบ		O	O	X	X
พระเทวทัตจะได้เป็นพระอนาคตปัจเจกพุทธเจ้า		O	O	X	X
พระนางประชาบดีโคตมีถวายผ้าสาฎกะ	X	O	O	X	X
พระอชิตนวกภิกษุได้รับผ้าสาฎกะ	X	O	O	X	X
พระพุทธเจ้ามีพุทธพยากรณ์ว่าพระอชิตภิกษุจะได้เป็นพระเมตไตรยพุทธเจ้า	X	O	O	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะประชวรหนัก	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าช่วยบรรเทาอาการประชวร	X	X	X	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะบรรลูลุอรหัตผล	X	X	X	X	X
พระเจ้าสุทโธทนะนิพพาน	X	X	X	X	X
ศากยวงศ์โคกเศร้างถึงพระเจ้าสุทโธทนะ	X	X	X	X	X
พิธีศพพระพุทธบิดา	X	X	X	X	X
พระนางประชาบดีโคตมีขอบรรพชา	X	X	X	X	X
พระนางพิมพาออกบรรพชา	X	X	X	X	X

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	สี่	ลก
เศรษฐีลของฤทธิพระสาวก	X	O	O	X	X
พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุแสดงปาฏิหาริย์	X	O	O	X	X
พระพุทธเจ้าประกาศแสดงยมกปาฏิหาริย์	X	X	X	X	X
เดียรถีย์ขัดขวางการแสดงปาฏิหาริย์	X	X	X	X	O
นายคันทะกับผลมะม่วง	X	X	X	X	O
พระจันทเทพบุตรและพระสุริยเทพบุตรโค่นปราสาทของ เดียรถีย์	X	X	X	X	O
พระเวสสุกัมมมีประดับต้นมะม่วง	X	X	X	X	O
มนุษย์และเทวดามาเฝ้าดูพระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์	X	X	X	X	O
พระสาวกทูลขอแสดงปาฏิหาริย์แทน	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าย่าง ๓ ก้าวขึ้นบนสวรรค์	X	X	X	X	X
พระอินทร์เชิญพระพุทธรูปมารดาเข้าเฝ้า	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าเทศน์พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์โปรดพระพุทธรูปมารดา	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าบันดาลพระพุทธรูปมีตแสดงพระธรรมเทศนา	X	X	X	X	X
พระคุณของบิดามารดา	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลก	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าเปิดโลก	X	X	X	X	X
พระสารีบุตรทูลถามถึงพระวิคมี	X	X	X	X	X
สรรเสริญปัญญาของพระพุทธเจ้า	X	X	X	X	X
๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า	X	X	X		X
พระสารีบุตรเข้ามานพิจารณาคุณสถานที่นิพพานของอัคร สาวก	X	X	X	X	X
พระสารีบุตรโปรดพระมารดา	X	X	X	X	X
ใจรล่อมจับและสังหารพระไมคคัลลณะ	X	O	O	X	X
อัครสาวกนิพพาน	X	X	X	X	X
พระอานนท์สังเกตเห็นสังขารเสื่อมโทรมของพระพุทธเจ้า	X	X	X	X	O
พระพุทธเจ้าโปรดกษัตริย์ลิจฉวี	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าแสดงนิมิตให้พระอานนท์ทูลอาราธนาให้ทรง ดำรงอยู่ชั่วกัปปี	X	X	X	X	X
พญามารอาราธนาให้ปรินิพพาน	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขาร	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าเสด็จสู่หมู่บ้านภัณฑคาม	X	X	X	X	X

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	สี่	ลก
พระพุทธเจ้าฉันในบ้านนายจุนทะแล้วลงพระโลหิต	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าเสด็จสู่นครกุสินารา	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าเทศน์เรื่องเมืองกุสาวดี	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าให้พระอานนท์แจ้งข่าวแก่กษัตริย์มัลละ	X	X	X	X	X
ปัจฉิมสาวก	X	X	X	X	X
พระอานนท์แอบร้องไห้	X	X	X	X	X
ปัจฉิมโอวาท	X	X	X	X	X
พระพุทธเจ้าเข้ามานสมาบตีก่อนปรินิพพาน	X	X	X	X	X
พระอนรุทเข้าสมาบัติตามพระพุทธเจ้า	X	X	X	X	X
เกิดอัศจรรย์ตามพุทธปรินิพพาน	X	X	X	X	X
พระอนรุทพลอบเหล่าภิกษุ	X	X	X	X	X
กษัตริย์มัลละประดับพระศพ	X	X	X	X	X
กษัตริย์มัลละจุดเพลิงเผาปนกิจพระศพไม่ติด	X	X	X	X	X
พระมหากัสสปะทราบข่าวพุทธปรินิพพาน	X	X	X	X	X
สุภัททะกล่าวจ้ำจวนพระพุทธเจ้า	X	X	X	X	X
พระมหากัสสปะสักการะพระศพ	X	X	X	X	X
กษัตริย์มัลละเก็บพระธาตุ	X	X	X	X	X
ลักษณะพระธาตุ	X	X	X	X	O
ชาวเมืองกุสินาราสวมโภชพระธาตุ	X	X	X	X	X
พระเจ้าอชาตศัตรูทราบข่าวปรินิพพานสิ้นสมประฤติ ๓ ครั้ง	X	X	X	X	X
พระเจ้าอชาตศัตรูทรงปริเทวนาการถึงพระพุทธเจ้า	X	X	X	X	X
อมาตย์กราบบังคมทูลพระเจ้าอชาตศัตรูให้เสด็จเมืองกุสินาราเพื่อขอแบ่งพระธาตุ	X	X	X	X	X
กษัตริย์ ๗ นครยกทัพมาขอแบ่งพระธาตุ	X	X	X	X	X
พระเจ้ามัลลราชตอบปฏิเสธคำขอของกษัตริย์ ๗ นคร	X	X	X	X	X
โศคนพราหมณ์หย่าศึก	X	X	X	X	X
โศคนพราหมณ์ลักพระธาตุมหาธาตุ	X	X	X	X	X
โศคนพราหมณ์แบ่งพระธาตุ	X	X	X	X	X
พระอินทร์ลักพระธาตุมหาธาตุจากโศคนพราหมณ์	X	X	X	X	X

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	สี่	ลก
โทณพราหมณ์ขอทษะนันทองตวงพระธาดู	X	X	X	X	X
กษัตริย์โมรีนครมาขอแบ่งพระธาดู	X	X	X	○	X ^๑
พระเจ้าอชาตศัตรูนำพระธาดูกลับนครราชคฤห์ โปรดให้สมโภชไปตลอดทาง	X	X	X	X	X
พระอรหันต์ขอให้พระมหากัสสปะกล่อมให้พระเจ้าอชาตศัตรูนำพระธาดูมานครราชคฤห์โดยไว	X	X	X	X	○
พระมหากัสสปะขอให้พระอินทร์ช่วย	X	X	X	X	○
พระอินทร์แปลงเป็นปีศาจมาหลอกประชาชน	X	X	X	X	○
พระเจ้าอชาตศัตรูปродให้นำพระธาดูมาบูชาในนครราชคฤห์	X	X	X	X	X
พระมหากัสสปะปรึกษากับพระเจ้าอชาตศัตรูว่าควรรวมพระธาดูไว้ที่เดียว	X	X	X	X	X
พระมหากัสสปะอัญเชิญพระธาดูจากที่ต่างๆ มารวมกัน	X	X	X	X	X
พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำอาตุนิธาน	X	X	X	X	X
พระอินทร์ให้พระเวสสุกรรมช่วยกระทำอาตุนิธาน	X	X	X	X	X
พระเจ้าอโศกปรารถนาจะหาพระธาดูมาบรรจุไว้ในพระสถูป	X	X	○	X	X
พระเจ้าอโศกค้นหาพระธาดู	X	X	○	X	X
ภิกษุเฒ่าช่วยค้นหาพระธาดู	X	X	○	X	X
พระเจ้าอโศกบวงสรวงพระอินทร์	X	X	○	X	X
พระเจ้าอโศกพบพระธาดู	X	X	○	X	X
พระเจ้าอโศกฉลองพระธาดู	X	X	○	X	X
พระเจ้าอโศกป้องกันพระธาดู	X	X	○	X	X
เณรน้อยอาสาเฝ้าพระธาดู	X	X	○	X	○
เณรช่วยชีวิตพญานาค	X	X	○	X	○
พระมหาเถรขอโทษเณร	X	X	○	X	○
เณรเล่าเรื่องพระอุคุปต์	X	X	○	X	○
พระอรหันต์เชิญพระอุคุปต์มาป้องกันมาร	X	X	○	X	X
พระเจ้าอโศกฉลองฤทธิ์พระอุคุปต์	X	X	○	X	X
พระมารสู้กับพระอุคุปต์	X	X	○	X	X
พระอุคุปต์บันดาลเป็นศพหมาเฝ้าคลังคอมาร	X	X	○	X	X
พญามารขอให้เทวดาและพระพรหมช่วย	X	X	○	X	X

^๑ ปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง (๒๕๔๒: ๒๓๗) กล่าวว่า มีกษัตริย์นครหนึ่งมาไม่ทันแบ่งพระธาดู จึงขอผงธุลีที่เหลือจากการถวายพระเพลิงไปบูชา แต่ไม่ได้ระบุนามโมรีนคร

เนื้อเรื่อง	ทป	บด	ม	สี่	ลก
พระอุปัชฌาย์บันดาลไยมัดพญามารไว้กับภูเขาก	X	X	O	X	X
พญามารสรรเสริญพระพุทธคุณ	X	X	O	X	X
พระอุปัชฌาย์ปล่อยพญามาร	X	X	O	X	X
พระอุปัชฌาย์ขอให้พญามารเนรมิตเป็นรูปพระพุทธเจ้า	X	X	O	X	X
พญามารอธิษฐานขอให้ได้เป็นพระพุทธเจ้า	X	X	O	X	X
พระเจ้าอโศกทรงปรารภเฝ้าร่างบูชา	X	X	O	X	X
พระเจ้าอโศกให้พระมหินท์และนางสังฆมิตตาบรรพชา	X	X	O	X	X
อันตรธานแห่งพระปริยัติ	X	O	O	O	O
อันตรธานแห่งการปฏิบัติ	X	O	O	O	O
อันตรธานแห่งปฏิเวธ	X	O	O	O	O
อันตรธานแห่งสมณเพศ	X	O	O	O	O
พระธาตุประชุมกัน	X	O	O	O	O
เทวดาประชุมกันเฝ้าพระธาตุครั้งสุดท้าย	X	O	O	O	O
เกิดเตโชธาตุเผาผลาญพระธาตุ	X	O	O	O	O
พระธาตุนิพพาน	X	O	O	O	O

๔.๔ เปรียบเทียบสาระสำคัญของปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธศาสนาประวัติ

ผู้วิจัยได้แสดงหลักฐานพร้อมทั้งตัวอย่างโดยพิสดารมาแล้วแต่บทที่ ๓ (ดู ๓.๒.๕) ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงแปลปฐมสมโพธิกถามาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนที่พระองค์เองทรงเป็นผู้ชำระจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนเดิม และแสดงหลักฐานว่าภายหลังเขมรได้ถ่ายทอดปฐมสมโพธิกถาสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสออกเป็นพากย์ภาษาเขมรอีกต่อหนึ่ง ยังคงใช้ชื่อคัมภีร์ว่า **ปฐมสมโพธิกถา** ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงใช้ (ดู ๓.๒.๑๐) และเมื่อได้สำรวจเนื้อหาของ **คัมภีร์ปฐมสมโพธิ** ทั้ง ๓ สำนวน ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิกถา ภาษาไทย สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น และปฐมสมโพธิกถาภาษาเขมร ก็พบว่าเนื้อเรื่องโดยตลอดแต่ต้นจนจบตรงกัน ไม่มีเนื้อเรื่องตอนใดที่จะปรากฏในสำนวนหนึ่งแล้วจะขาดหายไปหรือมีเนื้อเรื่องอื่นเพิ่มเข้ามาในอีกสำนวนหนึ่ง

อย่างไรก็ตามเมื่อศึกษาปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้พบข้อแตกต่างบางประการ ไม่ใช่ข้อแตกต่างด้านเนื้อเรื่อง แต่เป็นข้อแตกต่างที่เกิดแต่พระพระวินิจฉัยแห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่า ไม่ควรแปลทั้งข้อความร้อยแก้วและคาถาเพราะมีเนื้อความซ้ำกัน และพระวินิจฉัยว่าความตอนใดควรบรรยายให้เรื่องกระชับขึ้น ดังที่ผู้วิจัยได้แสดงตัวอย่างมาแล้ว ใน ๓.๒.๕.๗ และ ๔.๓.๑.๓

ส่วนปฐมสมโพธิกถาพจนานุกรมภาษาไทยกับปฐมสมโพธิกถาพจนานุกรมภาษาเขมรนั้นมีใช้เพียงมีเนื้อเรื่องเหมือนกันเท่านั้น แต่ผู้ถ่ายถอดออกเป็นพจนานุกรมภาษาเขมรยังได้คงลีลาภาษา และศัพท์สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสผู้ทรงรจนานปฐมสมโพธิพจนานุกรมภาษาไทยไว้โดยตลอดเรื่อง (ดู ๓.๒.๑๐.๗)

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิสำนวนและฉบับต่างๆ กับปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสโดยตลอดแล้วพบว่า เนื้อเรื่องเกือบทั้งหมดของวรรณกรรมที่ใช้ชื่อ **ปฐมสมโพธิ** นั้น สอดคล้องกัน เนื้อเรื่องที่มีมาแต่ปฐมสมโพธิสำนวนที่เก่าที่สุดที่พบในปัจจุบันคือปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ได้สืบทอดและรักษาไว้ไม่แต่เฉพาะในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเท่านั้น แต่ได้คงอยู่ในปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติและพุทธศาสนประวัติด้วย เนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติที่เพิ่มขึ้นจากเนื้อเรื่องดั้งเดิมของปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ ก็เป็นสมบัติตกทอดมาถึงปฐมสมโพธิกถาสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสด้วย จึงได้พบว่าเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของปฐมสมโพธิสำนวนและฉบับต่างๆ สอดคล้องกับปฐมสมโพธิกถา อย่างไรก็ตาม มีเนื้อเรื่องสำคัญตอนหนึ่งคือตอนพระโพธิสัตว์ผจญดาพญามาร ปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ทั้งในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติและกลุ่มพุทธชีวประวัติ มีรายละเอียดของเนื้อเรื่องและการลำดับเรื่องแตกต่างกับปฐมสมโพธิกถาและรวมถึงปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสและปฐมสมโพธิกถาภาษาเขมรซึ่งเป็นปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธศาสนประวัติด้วย ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิแต่ละสำนวนและกล่าวถึงพัฒนาการของคัมภีร์ปฐมสมโพธิตั้งแต่ปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลี สำนวนล้านนาเรื่อยมาจนถึงปฐมสมโพธิกถาภาษาไทย สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และปฐมสมโพธิฉบับภาษาเขมร

บทที่ ๕

ที่มาปฐมสมโพธิ แนวคิดในการใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” และความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิฉบับต่าง ๆ

๕.๑ ปฐมสมโพธิฉบับเก่าแก่ที่สุด

แม้ว่าจะพบคัมภีร์ที่ใช้ชื่อ **ปฐมสมโพธิ** อยู่จำนวนมากดังได้กล่าวมาแล้วแต่บทที่ ๓ นอกจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีและปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานูชิตชิโนรสแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีต้นฉบับใดต้นฉบับหนึ่งลงไว้เป็นหลักฐานแน่นอนว่า ผู้ใดเป็นผู้แต่ง แต่งในสมัยใด และแต่งครั้งแรกที่ไหน หลักฐานที่มีอยู่ขณะนี้มีเพียง ต้นฉบับปฐมสมโพธิที่เก่าแก่ที่สุด คือปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ ต้นฉบับนี้พบเพียงจำนวน ๑ ผูก ระบุว่าจารในปี จ.ศ. ๘๓๙ (พ.ศ. ๒๐๒๐) (ดู ๓.๒.๑.๑.๒) หลักฐานอีกที่หนึ่งเป็นหลักฐานทางอ้อม ปรากฏชื่อ **ปฐมสมโพธิ** อยู่ในคัมภีร์คันทรวงส์

คันทรวงส์เป็นคัมภีร์เล็กๆ แต่มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะรวบรวมรายชื่อคัมภีร์พุทธศาสนาไว้จำนวนมาก J. Minayeff (1886b) เชื่อว่า คันทรวงส์แต่งในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ (พุทธศตวรรษที่ ๒๒) แต่ M. H. Bode (1909: 10) และ W. Geiger (1978: 48) เชื่อว่าแต่งในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ (พุทธศตวรรษที่ ๒๔) ปัจจุบันพบต้นฉบับคัมภีร์คันทรวงส์เพียง ๒ ฉบับ^๑ ในประเทศพม่า ต้นฉบับทั้ง ๒ นี้จารเป็นอักษรพม่า

เมื่อเปรียบเทียบอายุของคัมภีร์คันทรวงส์ตามที่นักวิชาการด้านวรรณกรรมพุทธศาสนาสันนิษฐานไว้กับอายุของต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ที่เก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่พบว่า ต้นฉบับปฐมสมโพธิฉบับเก่าแก่ที่พบในประเทศไทยเก่าแก่กว่าคัมภีร์คันทรวงส์ถึงประมาณ ๒๐๐-๔๐๐ ปี ที่เดียว

^๑ ต้นฉบับหนึ่งเป็นภาษาบาลีและมีคำแปลภาษาพม่าอยู่ด้วย ผู้แปลเป็นภาษาพม่าคือภิกษุ U-khyen (มุนินุท) พบที่ Schwedowg ใกล้กับเมือง Prome ส่วนอีกฉบับหนึ่งเป็นภาษาบาลีไม่มีคำแปล ต้นฉบับทั้ง ๒ นี้ จารด้วยอักษรพม่าเหมือนกัน (Minayeff 1886b: 54-5)

ในคัมภีร์คัมภีร์คัมภีร์กล่าวไว้ ๒ ครั้ง มีเนื้อความทำนองเดียวกันว่า ปฐมสมโพธิรวมทั้งคัมภีร์อื่นๆ ทางพุทธศาสนาอีกหลายชื่อ เป็นคัมภีร์ที่บัณฑิต (หรืออาจารย์) ในประเทศทั้งหลายมีลังกาเป็นต้นได้แต่งไว้ คัมภีร์คัมภีร์คัมภีร์ปรากฏข้อความดังนี้

...Paṭṭhasambodhi, Lokanīti ca Buddhaghosācariyanidānaṃ,...iti
ime Buddhapaṇāmagāthāyo paṇ ḍitehi Lamkāḍīpādīsu ṭhānesu kathā
ahesuṃ.

(Minayeff 1886b: 65)

และ

...Paṭṭhasambodhi, Lokanīti, Buddhaghosācariyanidānaṃ,...ṭhitiya
ca Lamkāḍīpādīsu visuṃ visuṃ ācariyehi katāni.

(Minayeff 1886b: 75)

Coedès (1966: 223) แสดงความเห็นในประเด็นคัมภีร์ปฐมสมโพธิซึ่งมีอ้างอิงอยู่ในคัมภีร์คัมภีร์คัมภีร์ไว้ดังนี้

L'ouvrage est cité dans le Gandhavaṃsa comme ayant été composé à Ceylan. S'il n'est pas impossible *a priori* qu'une première version ait été composée à Ceylan, elle semble être complètement oubliée dans l'île, l'ouvrage n'est plus connu que dans les pays bouddhistes indochinois de culture indienne,...

— (คัมภีร์ปฐมสมโพธิ) อ้างไว้ในคัมภีร์คัมภีร์คัมภีร์ ดูประหนึ่งว่า คัมภีร์นี้แต่งขึ้นในลังกา ก็ไซ้ว่าจะเป็นไปไม่ได้เสียทีเดียวว่า คัมภีร์นี้แต่งขึ้นครั้งแรกในลังกา แต่ดูเหมือนว่าชาวลังกาจะลืมคัมภีร์นี้ไปโดยสิ้นเชิงเสียแล้ว ปฐมสมโพธิรู้จักกันก็แต่ในหมู่พุทธศาสนิกชนในอินโดจีนซึ่งได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย...

Coedès (1966: 227) ไม่ค่อยคล้อยตามที่คัมภีร์คัมภีร์คัมภีร์เสียเท่าใด เพราะเขาเห็นว่า ปฐมสมโพธิเป็นพุทธประวัติฉบับของชนชาติในอินโดจีนมากกว่า อย่างไรก็ตาม

ตามเขาก็มิได้วางประเด็นว่าปฐมสมโพธิอาจแต่งขึ้นในลังกา เมื่อพิจารณาข้อความใน คัมภีร์คันธวงส์ให้ละเอียดพบว่า คันธวงส์มิได้ใช้คำระบุชัดลงไปว่า ปฐมสมโพธิ (รวมทั้ง คัมภีร์อื่น) แต่งขึ้นในลังกาทั้งหมด คันธวงส์กล่าวหลวมๆ โดยใช้คำว่า Lamkāḍīpādīsu (= ลุงกา-ที่ป “ลังกาทวีป” + อาที “เป็นต้น”) ทั้ง ๒ ที่ คือ “paṇḍitehi Lamkāḍīpādīsu ṭ hānesu—บัณฑิตทั้งหลายในดินแดนมากมายมีลังกาทวีปเป็นต้น” และ “ṭhitiyā ca Lamkāḍīpādīsu viṣuṃ viṣuṃ ācariyeḥi katani—และอาจารย์ทั้งหลายในสถานที่ ต่างๆ ในลังกาทวีปเป็นต้น” เมื่อเป็นเช่นนั้น อาจตีความว่า คัมภีร์ปฐมสมโพธิอาจแต่งขึ้น ในลังกาหรืออาจแต่งในดินแดนอื่น เช่น ในพม่า ไทย กัมพูชา หรือลาว ก็ได้

ผู้วิจัยได้สอบถามชาวไทยใหญ่หลายคนทั้งที่อาศัยอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน และที่อพยพมาจากรัฐชานของพม่าว่า รู้จักวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องปฐมสมโพธิหรือไม่ ก็ได้ รับคำตอบทำนองเดียวกันว่า ปฐมสมโพธิเป็นวรรณกรรมของชาวล้านนา ไม่ใช่ของชาวไทยใหญ่ และไม่เคยพบคัมภีร์ชื่อปฐมสมโพธิในดินแดนของชาวไทยใหญ่ในรัฐชานของประเทศพม่า นาย ทูนเซ่ง (๒๒ เมษายน ๒๕๔๕, สัมภาษณ์) ชาวไทใหญ่สูงอายุ ผู้อำนวยการวรรณกรรมไทใหญ่อย่าง มาก^๑ ให้ข้อมูลว่า ชาวไทใหญ่ไม่รู้จักคัมภีร์ปฐมสมโพธิ วรรณกรรมพุทธประวัติที่ชาวไทใหญ่รู้จัก แพร่หลายคือ **ชินตถปกาสินี**^๒

ส่วนพม่ามีวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่ง ชื่อ **มัลลาลังการวัตถุ** (ดู ๒.๓.๒.๑.๔) คัมภีร์นี้พบที่ วัดก้ำก่อ^๓ อำเภอเมืองฯ จังหวัดแม่ฮ่องสอนด้วย (โครงการอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานล้านนา ๒๕๓๔) แต่มีชื่อแปรไปว่า **มัลลาลังกา**^๔ ส่วนปฐมสมโพธิภาษามอญ อักษรมอญที่พบ ก็ไม่ได้แต่งขึ้นใน พม่า แต่ปรากฏหลักฐานทางภาษาระบุว่า แต่งขึ้นในประเทศไทย (ดู ๓.๒.๙) นอกจากนี้เนื้อเรื่อง ของปฐมสมโพธิภาษามอญยังใกล้เคียงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม มาก (ดู ๔.๓) ปัจจุบันยังไม่มีรายงานว่าพบต้นฉบับปฐมสมโพธิในประเทศไทย

^๑ นายทูนเซ่งเคยได้ช่วยศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่สำรวจใบลานและ พับสภาษาไทใหญ่ในวัดไทใหญ่หลายวัดในจังหวัดเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน ปัจจุบันนายทูนเซ่งอาศัยอยู่ที่วัด ลอยเคราะห์ อำเภอเมืองฯ จังหวัดเชียงใหม่

^๒ สารบัญรายชื่อคัมภีร์และดัชนีคัมภีร์วัดปางหมู อำเภอเมืองฯ จังหวัดเชียงใหม่ ของโครงการอนุรักษ์ คัมภีร์ใบลานล้านนา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๑ พบคัมภีร์ ชินตถปกาสินี จำนวน ๑ ผูก จารเมื่อ จ.ศ. ๑๒๗๖ (พ.ศ. ๒๔๗๕)

^๓ วัดก้ำก่อเป็นวัดไทใหญ่

^๔ พบจำนวนทั้งสิ้น ๓ ผูก

เป็นอันสรุปได้ค่อนข้างแน่ชัดว่า ปฐมสมโพธิเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่ไม่พบในลังกา พม่า และเป็นวรรณกรรมที่ชาวไทยใหญ่ไม่รู้จัก ข้อมูลในปัจจุบันทำให้ทราบว่า คัมภีร์ปฐมสมโพธิพบดาษดื่นในอาณาจักรล้านนา อาณาจักรสิบสองพันนา อาณาจักรล้านช้าง และเมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นดินแดนที่ชนชาติไทส่วยวัฒนธรรมล้านนา-สิบสองพันนา-ล้านช้าง ได้แก่ ชาวไทยยวน ไทเขิน ไทลื้อ และลาว ซึ่งหมายความรวมถึงคนลาวในประเทศลาวและคนไทยอีสานในประเทศไทย ส่วนปฐมสมโพธิของชาวไทยอยุธยา-รัตนโกสินทร์ มีหลักฐานว่าได้พัฒนามาจากปฐมสมโพธิฉบับที่เก่าแก่กว่าของอาณาจักรล้านนา ดังนั้นวรรณกรรมพุทธประวัติที่ชื่อปฐมสมโพธิ น่าจะแต่งขึ้นที่ใดที่หนึ่งในดินแดนซึ่งเป็นที่ตั้งของอาณาจักรล้านนา อาณาจักรสิบสองพันนา อาณาจักรล้านช้าง และนครเชียงตุง เมื่อพิจารณาจากต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับเก่าแก่ที่สุด ได้แก่ฉบับที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ น่าเชื่อว่าอาณาจักรล้านนาน่าจะเป็นแหล่งกำเนิดของวรรณกรรมพุทธประวัติชื่อ **ปฐมสมโพธิ**

อันที่จริงต้นฉบับปฐมสมโพธิที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่มิได้พบแต่เพียงต้นฉบับที่ระบุว่าจารในปี จ.ศ. ๘๓๙ (พ.ศ. ๒๐๒๐) เท่านั้น ยังได้พบต้นฉบับอีกจำนวน ๑ ผูก อยู่ร่วมกับต้นฉบับที่จารปี จ.ศ. ๘๓๙ (พ.ศ. ๒๐๒๐) ด้วย ฉบับที่ระบุปีที่จาร หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษกฯ เลขทะเบียน ช.ม.บ. ๖๖๗/๒ ส่วนฉบับที่ไม่ระบุปีที่จาร เลขทะเบียน ช.ม.บ. ๖๖๗/๓ ป ต้นฉบับหลังแม้จะไม่ลงปีที่จารไว้ แต่ก็มีข้อความระบุสถานที่สร้างไว้ว่า “*กับวัดศรีบุญเรืองท่าส้อย*” (ดู ๓.๒.๑.๗)

ต้นฉบับทั้ง ๒ นี้มาจากต้นฉบับต่างชุดกัน เพราะเนื้อเรื่องทั้ง ๒ ผูกเกยกันอยู่ แต่มีลักษณะตัวอักษร และสภาพของใบลานที่เก่าแก่พอๆ กัน น่าเชื่อว่าสร้างขึ้นสมัยใกล้เคียงกัน และเป็นไปได้อย่างยิ่งว่า ฉบับเลขทะเบียน ช.ม.บ. ๖๖๗/๒ ซึ่งระบุว่าจารในปี จ.ศ. ๘๓๙ (พ.ศ. ๒๐๒๐) ก็เป็นฉบับที่ได้มาจากวัดในเมืองท่าส้อยเช่นเดียวกับฉบับเลขทะเบียน ช.ม.บ. ๖๖๗/๓ ป

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนาทั้ง ๒ ฉบับนี้ อาจใช้เป็นกุญแจที่นำไปสู่คำตอบเรื่องสถานที่แต่งและใช้อธิบายความสัมพันธ์กับปฐมสมโพธิภาษาบาลีอีก ๒ ฉบับที่พบที่วัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ได้ ผู้วิจัยจะได้พิจารณาถึงสถานที่ตั้งของ “*วัดศรีบุญเรืองท่าส้อย*” ที่ระบุไว้ในต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ เลขทะเบียน ช.ม.บ. ๖๖๗/๓ ป เป็นลำดับแรก แล้วจึงพิจารณาประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างต้นฉบับที่สร้างไว้ที่ “*วัดศรีบุญเรืองท่าส้อย*” กับต้นฉบับที่พบที่วัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็นลำดับต่อไป

ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร (๒๕๔๒: ๗๕) กล่าวว่า เมืองท่าส้อย คือเมืองท่าส้อย กับ เมืองส้อย ส่วนคำว่าส้อย เขียนต่างเป็น ๒ แบบคือ <ส้อย> กับ <สร้อย> ในตำนานเมืองส้อย ซึ่งบันทึกไว้ในโบราณ พบที่วัดดอยชัยมงคล ตำบลแม่ตื่น อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ มีข้อความกล่าวถึงเมืองส้อยในตอนพระพุทธเจ้าเสด็จไปตามแม่น้ำระมิงค์^๑ ครั้นเสด็จถึงบริเวณที่มีต้นรัง ๗ มีก้อนหินกว้าง ๖ ศอก ประทับรอยพระบาทไว้ ชาวลัวะพากันนำดอกส้อย^๒ มาถวาย ทรงมีพุทธทำนายว่า ต่อไปภายหน้า สถานที่แห่งนี้จะมีชื่อว่าเมืองส้อย พระพุทธศาสนาจะรุ่งเรือง ตำนานเมืองท่าส้อย (อ้างใน ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร, ๒๕๔๒: ๗๖) ว่าดังนี้

ยังมีลัวะหมู่ ๑ ไปป่าจึงมารอดบ้าน เมื่อลุนเขาก็เด็ดเอาดอกส้อยแต่ป่ามาแล้ว ลัวะทั้งหลายฝูงใดได้ไหว้สาปฐาพระเจ้าแล้วนั้น ก็บอกแก่ลัวะทั้งหลายฝูงนั้นว่า พระเจ้ามาเห็นแต่ก็เดว่าอัน ลัวะทั้งหลายฝูงนั้นถามว่า พระเจ้าไปไหนใดชา บอกว่าพระเจ้าไปหนเหนือพันแล ลัวะฝูงนั้นก็เอาเครื่องบูชาเป็นต้นว่าดอกส้อย ก็แล่นไปตามหลังพระเจ้า ไปทันกับพระบาทที่นั้น ลวดได้ไหว้สาปฐามากนักแล พระเจ้าจึงทำนายทายว่า คามะนครที่นี้ภูตถาคตะก็จักได้อาบน้ำสงเคราะห์ ๑ ได้ฐูปินนาพระเกศาธาตุที่ ๑ ได้ทำนายถ้ำที่ ๑ ได้ฐูปินนาพระบาทที่ ๑ เป็นสี่ที่ ลัวะทั้งหลายก็เอาดอกสร้อยมาบูชาภูมากนัก

เมื่อภูตถาคตะนิพพานไปแล้วศาสนาภูก็จักมาตั้งที่นี้หมื่นชะแล นิคามานะที่นี้จักได้ชื่อว่า เมืองส้อย หมื่นชะแล

ส่วนตำนานจากคำบอกเล่ากล่าวว่า เมืองส้อยเป็นชุมทางค้าขาย มีประชากรมาก เป็นศูนย์กลางที่สำคัญของพระพุทธศาสนา ภิกษุผู้ซึ่งขึ้นมาจากสุโขทัย นครศรีธรรมราช หรือมาจากพม่าและลังกา หรือลงมาจากเชียงใหม่ จะต้องผ่านเมืองนี้ บรรดาพระอารามต่างๆ ริมฝั่งแม่น้ำ มีตู้พระธรรมอยู่มาก มีสามเณรมาศึกษาพระไตรปิฎก (ยุทธ เดชคำธณ, ๒๕๑๐: ๖๒๗-๘) แต่เมืองนี้ร้างไปเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทางยกทัพไปตีนครเชียงใหม่ เมืองสร้อยซึ่งเป็นเมืองของพวกเขาถูกรื้อทิ้ง และตกเป็นเมืองออกของอยุธยา (๒๕๑๐: ๖๒๗)

^๑ คือ แม่น้ำปิง

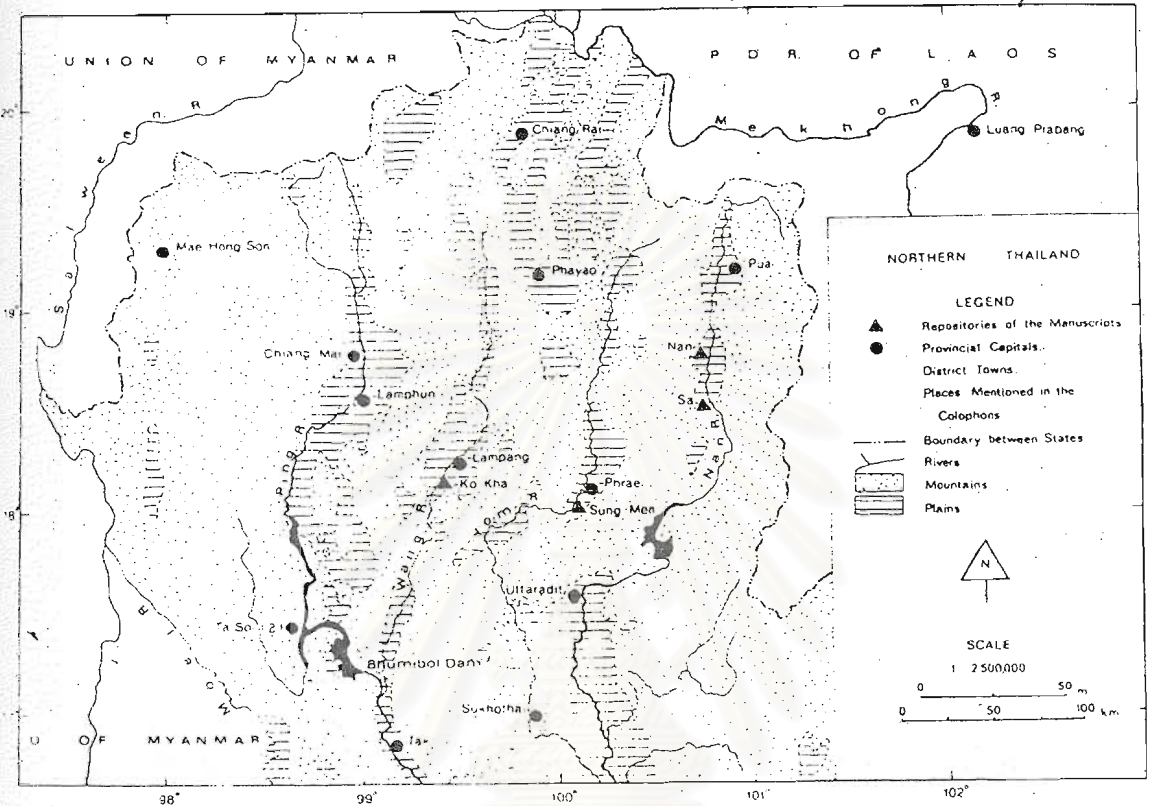
^๒ คือ ดอกสร้อย ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร (๒๕๔๒: ๗๕-๖) ได้ค้นคว้าจากพจนานุกรมหลายเล่ม แล้วสรุปว่า ดอกส้อย หรือ ดอกสร้อย คือ “ดอกพุทธรัง”

นอกจากนี้ในตำนานพระเกสธาตุเมืองส้อย ฉบับวัดบ้านช่าง ตำบลท่าเตื่อ อำเภอคอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ ได้ระบุว่าสร้างไว้ที่ “วัดบ้านซังแก้วร้างท่าท่าวศรีบุญเรือง” ควรสังเกตว่าชื่อ **ศรีบุญเรือง** ตรงกับชื่อ “วัดศรีบุญเรืองท่าส้อย” ที่ระบุไว้ในปกต้นฉบับโบราณปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับหอสมุดแห่งชาติรัชมังกลาภิเศก จังหวัดเชียงใหม่ เลขทะเบียน ช.ม.บ. ๖๖๗/๓ ป ด้วย ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร (๒๕๔๒: ๗๗) แสดงความเห็นที่ตำนานพระเกสธาตุเมืองส้อยเป็นเรื่องเดียวกับตำนานเมืองส้อย ตำนานทั้ง ๒ นี้ต่างก็กล่าวถึงการสร้างพระเจดีย์ที่เมืองส้อย

Harald Hundius (1990: 67) ได้ศึกษาเส้นทางที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีเสด็จทางชลมารคไปตามลำน้ำปิงสู่นครเชียงใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ พบว่าได้กล่าวถึงเมืองท่าส้อยไว้ เมืองท่าส้อยเป็นเมืองโบราณตั้งอยู่บนฝั่งขวาแม่น้ำปิง ฝั่งตรงข้ามกับแก่งท่าส้อย อยู่ห่างเขื่อนภูมิพลไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ๒๒ กิโลเมตร ที่ตั้งของเมืองท่าส้อยในปัจจุบันจมอยู่ใต้ทะเลสาบเหนือเขื่อนภูมิพล อยู่ลึกลงไปใต้น้ำประมาณ ๕๐-๖๐ เมตร บาลี พุทธรักษา (๒๕๔๓: ๑๑๙) กล่าวว่าบริเวณนี้เป็นรอยต่อของจังหวัดตาก ลำพูน และเชียงใหม่ ส่วนไพฑูรย์ พรหมวิจิตร (๒๕๔๒: ๗๔) วินิจฉัยว่าเมืองส้อยตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง ในเขตอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ภายหลังพื้นที่บางส่วนได้แยกออกไปเป็นอำเภอคอยเต่า Hundius (1990: 8) ได้ให้แผนที่ที่ตั้งเมืองสำคัญในอาณาจักรล้านนา แผนที่ดังกล่าวได้แสดงที่ตั้งของเมืองท่าส้อยไว้ด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๓: แผนที่ที่ตั้งเมืองสำคัญในอดีตของอาณาจักรล้านนา (ภาพจาก Hundius 1990: 8)

สรุปว่า ชื่อวัดสรวิบุณเรืองท่าส้อย ที่ระบุในต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ เลขทะเบียน ช.ม.บ. ๖๖๗/๓ ป เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในเมืองท่าส้อยซึ่งเป็นเมืองโบราณริมฝั่งแม่น้ำปิง เมืองท่าส้อยเป็นเมืองที่ครั้งหนึ่งพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางปริยัติ มีความเป็นไปได้สูงยิ่งว่าปฐมสมโพธิฉบับที่ระบุชื่อวัดสรวิบุณเรืองท่าส้อยรวมทั้งฉบับที่ระบุศักราช จ.ศ. ๘๓๙ เป็นปฐมสมโพธิฉบับดั้งเดิมที่สุด

ส่วนประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ กับฉบับวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ต้องพิจารณาจากคำว่า ท่าส้อย หรือ ท่าสร้อย เช่นกัน

von Hinüber (1987: 48) ได้ศึกษาข้อความในปกใบลานคัมภีร์ภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนาจำนวนมากพบว่า มีใบลานหลายฉบับที่เก็บรักษาไว้ที่วัดไหล่หิน จังหวัดลำปาง และบาง

ส่วนเก็บรักษาไว้ที่สยามสมาคม ปรากฏชื่อ **ทำส้อย** หรือ **ทำสร้อย** ในปกปิดใบลาน ใบลานเหล่านี้มีอายุในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ แสดงให้เห็นว่า ใบลานของวัดไหล่หินจำนวนมากนำมาจากวัดในเมืองทำส้อย และคงมีจำนวนไม่น้อยคัดลอกต่อมาจากใบลานเก่าแก่ที่ได้มาจากวัดทำส้อย ภายหลังใบลานเดิมชำรุดไป คงเหลือแต่ใบลานที่คัดลอกหรือชำระขึ้นใหม่ และในจำนวนนี้รวมถึงปฐมสมโพธิภาษาบาลี ๒ ฉบับ ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับสมบุญณ์ จำนวน ๔ ผูก จารเมื่อ จ.ศ. ๙๕๔ (พ.ศ. ๒๑๓๕) และฉบับ จ.ศ. ๙๓๖ (พ.ศ. ๒๑๑๗) จำนวน ๓ ผูก (ดู ๓.๒.๑.๑.ข)

เมื่อเปรียบเทียบข้อความในตอนเดียวกัน พบว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หินทั้ง ๒ ฉบับ ใกล้เคียงกันมากที่สุด และส่วนใหญ่เป็นข้อความเดียวกับฉบับวัดสร้อยเรื่องทำส้อย แต่มีบางตอนฉบับวัดไหล่หินทั้ง ๒ ฉบับแตกต่างกับฉบับวัดสร้อยเรื่องทำส้อยพอสมควร แสดงให้เห็นว่า ฉบับวัดไหล่หินมิได้คัดลอกโดยตรงมาจากฉบับของเมืองทำส้อย อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้หมายความว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับของวัดไหล่หินจะชำระหรือคัดลอกมาจากฉบับของวัดสร้อยเรื่องทำส้อย ผู้วิจัยเชื่อว่าที่เมืองทำส้อยอาจมีปฐมสมโพธิภาษาบาลีคัดลอกไว้แพร่หลาย และฉบับที่ระบุชื่อวัดสร้อยเรื่องทำส้อยรวมทั้งฉบับที่ระบุว่าจารในปี จ.ศ. ๘๓๙ (พ.ศ. ๒๐๒๐) และฉบับที่ตกไปถึงวัดไหล่หินก็อยู่ในจำนวนนั้นด้วย

น่าเชื่อว่าผู้คัดลอกฉบับวัดไหล่หินได้นำปฐมสมโพธิฉบับของเมืองทำส้อยซึ่งเป็นฉบับเก่าแก่กว่ามาชำระแล้วจารขึ้นใหม่ เมื่อเปรียบเทียบข้อความทั้ง ๓ ฉบับ ได้แก่ฉบับวัดสร้อยเรื่องทำส้อย ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖ และฉบับ จ.ศ. ๙๕๕ ในตอนพิธีวิปมังคละ จะเห็นว่าฉบับวัดไหล่หินทั้ง ๒ ฉบับคล้ายคลึงกันมาก แต่แตกต่างกับฉบับวัดสร้อยเรื่องทำส้อยพอสมควร ดังนี้

เปรียบเทียบปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง จ.ศ. ๙๓๖ (พ.ศ. ๒๑๑๗) กับฉบับวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง จ.ศ. ๙๕๔ (พ.ศ. ๒๑๓๕) ตอนพระเจ้าสุทโธทนะประกอบพิธีวิปมังคละ

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔
<p>อถกทิวส์ ฌญโธ วปุปมฺงคฺลํ นาม อโหสิ ๕ ตํ ทิวส์ สกลกปิลวตฺถุ นครํ เทว-นครํ วีย อถฺกการาเปสิ ๕ สพุเพ ทาสกมฺมกราทโย อหตวตฺถุณิวตฺถา คนฺธมาลา-ปติมณฺฑิตา ราชกุเล สนฺนิปตฺนติ ๕ ฌญโธ กมฺมานนฺตเร นนฺคฺลสฺสฺสฺ โยชฺชนฺติ ๕ ตสฺมี ปน ทิวเส เถกฺกณฺนุจาสตนฺคฺลานิ สทฺธิพลิปทฺท- รสมฺมโยตฺเตหิ รัชตปริกฺขิตานิ โหนฺติ ๕ ฌญโธ โอลมฺพนนฺคฺลํ ปน รัตตสฺวณฺณปริกฺขิตํ โหติ ๕ พลิปทฺธานสิ วา รสมฺม ปโตทาปิปฺนุณ- วณฺณวาปริกฺขิตฺตาว โหนฺติ ๕ ราชฯ สพุพากรณ- ปติมณฺฑิตโต อมจฺจพฺุราหฺมณคฺหปติโตหิ อหตนิ วตฺถุณิ วตฺเตหิ มาลาคนฺธวิภูสิเตหิ ทาส- กมฺมกราทหิ ปริวฺตุโต กมฺมนฺตฺมฺจานํ คจฺจนฺเต โพธิสฺตตํ คาหาเปตฺวา อคฺคมาสิ ๕</p> <p>(ผูก ๒ หน้า ๒๓-๔)</p>	<p>อถกทิวส์ ฌญโธ วปุปมฺงคฺลํ นาม อโหสิ ๕ ตํ ทิวส์ สกลกปิลวตฺถุ นครํ เทว-นครํ วีย อถฺกโรติ หิ ๕ สพุพทาสกมฺมกราทโย อาหรวตฺถุณิวตฺถา คนฺธมาลา-ปติมณฺฑิตา ราชกุเล สนฺนิปตฺนติ ๕ ฌญโธ กมฺมานนฺคาคงลํ^๑ สหฺสฺสฺ โยชฺชนฺติ ๕ ตสฺมี ปน ทิวเส เถกฺกณฺนุจาสตนฺคฺลานิ สทฺธิพลิปทฺท- สิกวารสมฺมโยตฺเตหิ รัชฏปริกฺขิตานิ โหนฺติ ๕ ฌญโธ โอลมฺภนนฺคฺลํ ปน รัตตสฺวณฺณปริกฺขิตํ โหติ ๕ พลิปทฺธานสิ วา รสมฺม ปโตทาปิปฺนุณ- วณฺณวาปริกฺขิตฺตา จ โหนฺติ ๕ ราชฯ สพุพากรณ- ปติมณฺฑิตโต อมจฺจพฺุราหฺมณคฺหปติโตหิ อหตนิ วตฺถุณิ มาลาคนฺธวิภูสิเตหิ ทาส- กมฺมกราทหิ ปริวฺตุโต กมฺมนฺตฺมฺจานํ คจฺจนฺเต โพธิสฺตตํ คาหาเปตฺวา อคฺคมาสิ ๕</p> <p>(ผูก ๒ หน้า ๒๐-๑)</p>

เปรียบเทียบปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง จ.ศ. ๙๓๖ (พ.ศ. ๒๑๑๗) กับฉบับหอสมุดแห่งชาติรัชมิ่งคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ เลขทะเบียน ช.ม.บ. ๖๖๗/๓ ข (ระบุว่าสร้างไว้ที่วัดศรีบุญเรืองท่าส้อยตอพระเจ้าสุทโธทนะประกอบพิธีวิปสมงคล

^๑ กมนานตฺรนฺคฺลํ

^๒ พุราหฺมณ

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดศรีบุญเรืองท่าส้อย
<p>อเถกทิวส์ รัญโถ วัปฺปมฺงคฺลํ นาม อโหสิ ๙ ตํ ทิวส์ สกลกปิลวตฺถุ นครํ เทว-นครํ วิว อถํการาเปสิ ๙ สพฺเพ ทาสกมฺมกราทโย อหตวตฺถุนิวตฺถา คนฺธมาลาปติมณฺฑลิตา ราช- กุเล สนนฺิปตฺนติ ๙ รัญโถ กมฺมานนฺตเร นงฺคลสฺสสุสิ โยชยนฺติ ๙ ตสฺมี ปน ทิวเส เอญฺณอญฺจาสตฺนงฺคลานิ สทฺธิพลิปทฺททฺรสุมิ- โยตฺเตหิ ราชตฺปริกฺขิตานิ โหนฺติ ๙ รัญโถ โอลมฺพนงฺคลํ ปน รัตตสฺวณฺณปฺริกฺขิตฺตํ โหติ ๙ พลิปทฺธานสิ วา รสุมิ ปญฺเฑทาปิสฺวณฺณมา- ปฺริกฺขิตฺตาว โหนฺติ ๙ ราชฯ สพฺพาภรณ- ปติมณฺฑลิต อมจฺจพฺุราหฺมณคฺนปติโตหิ อหตฺนิ วัตฺถุนิ วัตฺถเอหิ มาลาคนฺธวิภูสิเตหิ ทาสกมฺมกราทฺหิ ปฺริวตฺโต กมฺมนฺตฺตฺจฺจํ คจฺจนฺตฺ โพิธิตฺตํ คาหาเปตฺวา อคฺมาสิ ๙</p> <p>(ผูก ๒ หน้า ๒๓-๔)</p>	<p>อเถกทิวส์ ราชฯ วัปฺปมฺงคฺเล สมนฺตฺเต สก- ลกปิลวตฺถุนครํ เทวนครํ วิว อถํการาเปตฺวา เอญฺณอญฺจสฺตนํคฺลปโตทฺรสุมิ- โยตฺตพลิปทฺททฺสีคานิ ราชฺวปฺริกฺขิตานิ กาเรตฺวา ๙ อตฺตโน อาลมฺพนงฺคลปโตทฺรสุมิโยตฺต- พลิปทฺททฺสีคานิ สฺวณฺณ- ปฺริกฺขิตานิ กาเรตฺวา ๙ สพฺพาภรณ- ปติมณฺฑลิต สพฺพาลงฺการปติมณฺฑลิต- อมจฺจพฺุราหฺมณคฺนปติเกหิ อาหตวตฺถุนิ วัตฺถเอหิ มาลาคนฺธวิภูสิเตหิ ทาสกมฺมกราทฺหิ ปฺริวตฺโต ๙ สกมฺมนฺตา ถานํ กมฺมนฺตถานํ^๑ คจฺจนฺตฺ ๙ โพิธิตฺต คาหาเปตฺวา อคฺมาสิ ๙</p> <p>(ผูก ๓ หน้า ๔๖-๗)</p>

ผู้วิจัยพบว่า ข้อความในต้นพระเจ้าสุทโธทนะกระทำพิธีวัปฺปมฺงคฺลํดังที่พรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ของฉบับวัดไหล่หินตรงกับนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถาเป็นอย่างมาก เฉพาะข้อความที่คัดมาแสดงไว้มีเพียงประโยคสุดท้ายเท่านั้นที่แตกต่างกับที่ปรากฏในปฐมสมโพธิ ฉบับวัดไหล่หิน นอกจากนี้ยังน่าสังเกตว่า ข้อความในนิทานกถาตรงกับปฐมสมโพธิฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖ (พ.ศ. ๒๑๑๗) มากกว่าจะตรงกับฉบับ จ.ศ. ๙๕๔ (พ.ศ. ๒๑๓๕) อาจเป็นไปได้ว่า ปฐมสมโพธิฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖ เป็นฉบับที่ชำระขึ้นใหม่โดยตรงจากปฐมสมโพธิฉบับวัดที่เมืองท่าส้อย ส่วนฉบับ จ.ศ. ๙๕๕ นั้นคัดลอกต่อออกไปภาย

^๑ กมฺมนฺตฺตฺจฺจํ

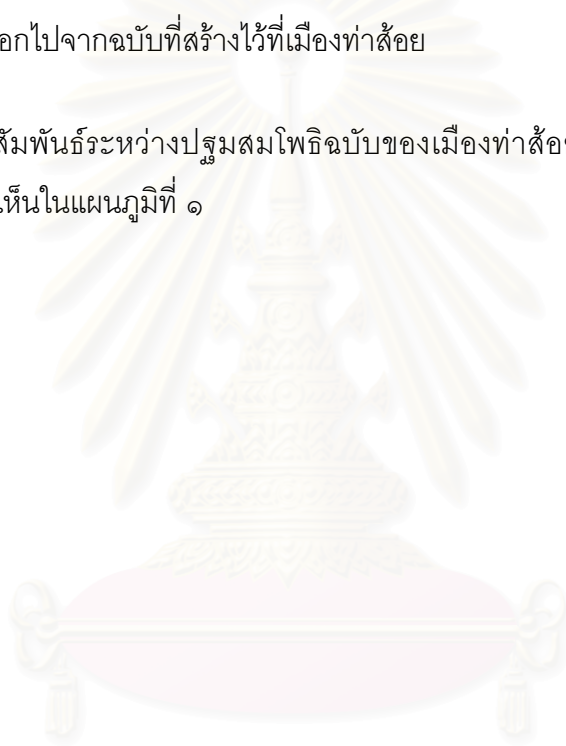
หลัง ผู้ที่ชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลีจนเกิดเป็นฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖ คงแตกฉานภาษาบาลี ไม่น้อย ในขณะที่ผู้ที่คัดลอกออกเป็นฉบับ จ.ศ. ๙๔๕ คงเป็นเพียงอาลักษณ์และไม่รู้ภาษาบาลีดีพอ จึงปรากฏว่าข้อความในฉบับ จ.ศ. ๙๔๕ วิปลาดไปจากฉบับ จ.ศ. ๙๓๖ ไม่น้อย นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นว่าผู้ที่ชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับ จ.ศ. ๙๓๖ คงชำระ จากต้นฉบับที่ได้จากเมืองท่าส้อย และได้ชำระไปตามคัมภีร์นิทานกถา เปรียบเทียบข้อความตอน เดียวกันนี้ในปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖ กับนิทานกถาแห่ง ชาติกัฏฐกถาดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖	นิทานกถา แห่งชาติกัฏฐกถา
<p>อเถกทิวลั รญโถ วปฺปมฺงคฺลํ นาม อโหสิ ฯ ตํ ทิวลั สกลกปิลวตฺตุน นครํ เทว-นครํ วिय อลัการาเปสิ ฯ สพฺเพ ทาสกมฺมกราทโย อหตฺตถนินฺวตฺตธา คนฺธมาลาปติมณฺฑลิตา ราช- กุเล สนฺนิปตฺนฺติ ฯ รญโถ กมฺมานนฺตเว นงฺคฺลสฺหสฺสํ โยชฺยนฺติ ฯ ตสฺมี ปน ทิวเส เอกฺกณอญฺจาสตนงฺคฺลานิ สทฺธิพลิปทฺทท- รสมฺมโยตฺเตหิ รัชตปริกฺขิตฺตานิ โหนฺติ ฯ รญโถ โอลมฺพนงฺคฺลํ ปน รตฺตสฺวณฺณปฺริกฺขิตฺตํ โหติ ฯ พลิปทฺททานฺสิ วา รสมฺม โปฏฺททาปิสุวณฺณปฺริกฺขิตฺตาว โหนฺติ ฯ ราชา สพฺพาภรณปติมณฺฑลิตो อมจฺจพฺุราหฺมณคหปติโตหิ อหตฺนินิ วตฺตฺตฺนินิ วตฺเตหิ มาลาคนฺธวิภูสิเตหิ ทาสกมฺม- กราทินิ ปฺริวตฺโต กมฺมณฺตญฺจานํ คจฺจนฺเต โพธิสฺตตํ คาทาเปตฺวา อคฺคมาสิ ฯ</p> <p>(ผูก ๒ หน้า ๒๓-๔)</p>	<p>อเถกทิวลั รญโถ วปฺปมฺงคฺลํ นาม อโหสิ ฯ ตํ ทิวลั สกลกนคฺรํ เทววิมานํ วिय อ ลักรโหนฺติ หิ ฯ สพฺเพ ทาสกมฺมกราทโย อหตฺตถนินฺวตฺตธา คนฺธมาลาปฏฺิ-มณฺฑลิตา ราช- กุเล สนฺนิปตฺนฺติ ฯ รญโถ กมฺมณฺตเว นงฺคฺลสฺหสฺสํ โยชฺยติ ฯ ตสฺมี ปน ทิวเส เอกฺกณ อญฺจานานิ อญฺจาสตนงฺคฺลานิ สทฺธิ พลิปทฺทท- รสมฺมโยตฺเตหิ รัชตปริกฺขิตฺตฺตานินิ โหนฺติ ฯ รญโถ โอลมฺพนงฺคฺลํ ปน รตฺตสฺวณฺณปฺริกฺขิตฺตํ โหติ ฯ พลิปทฺททานํ สิงฺคานินิ รสมฺมโยตฺตโปฏฺททานินิ สุวณฺณปฺริกฺขิตฺตาว โหนฺติ ฯ ราชา มหาปฺริวารเณ นคฺรา นิกฺขมฺนโต ปุตฺตํ คเหตุวา อคฺคมาสิ ฯ</p> <p>(ชาติกัฏฐกถา ๑/๑๐๕)</p>

อย่างไรก็ตาม ข้อความที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดศรีบุญเรืองทำส้อยแตกต่างกับฉบับวัดไหล่หินทั้ง ๒ ฉบับพบไม่มากนัก ส่วนใหญ่ข้อความของปฐมสมโพธิทั้ง ๓ ฉบับจะคล้ายคลึงกันอย่างมาก

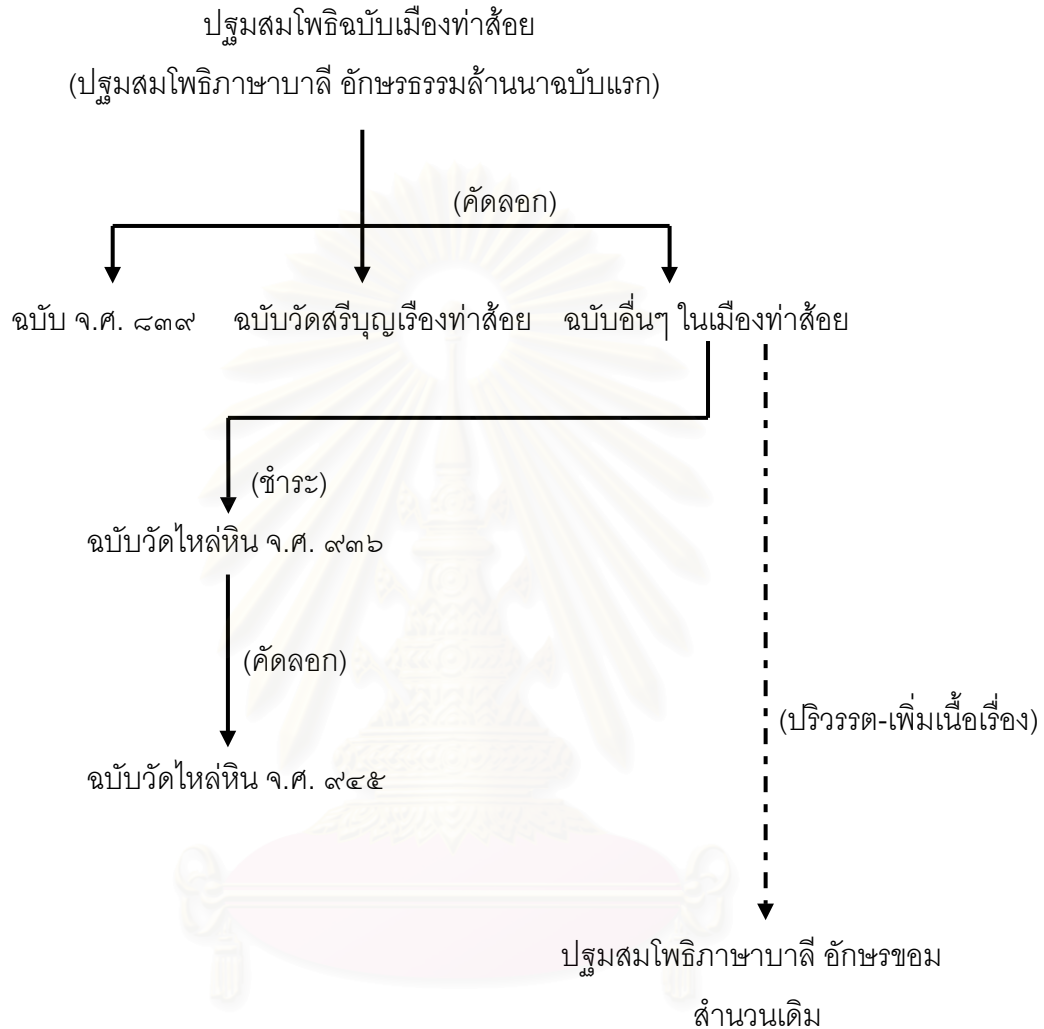
อนึ่ง ผู้วิจัยยังได้พบอีกว่าข้อความตอนพิธีอุปมงคลของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม ล้านนาฉบับวัดศรีบุญเรืองทำส้อย ตรงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ล้านนาเดิม แสดงว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม ล้านนาฉบับที่ภายหลังได้นำไปปริวรรตเป็นอักษรขอมและขยายเนื้อเรื่องต่อไปจบจนเรื่องในปริจเฉท ปรีณิพพานปริวัตต นั้น เป็นฉบับใดฉบับหนึ่งซึ่งคัดลอกไปจากฉบับที่สร้างไว้ที่เมืองท่าส้อย

ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิฉบับของเมืองท่าส้อยกับปฐมสมโพธิฉบับของวัดไหล่หิน แสดงให้เห็นในแผนภูมิที่ ๑

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภูมิที่ ๑: แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับเมืองท่าส้อยกับฉบับวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๒๓๘๕ จะผ่านการชำระ และคัดลอกต่อมาอย่างน้อย ๑ ครั้ง ทำให้ข้อความบางตอนแตกต่างกับปฐมสมโพธิฉบับไม่สมบูรณ์อีก ๒ ฉบับ ที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ และสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นที่เมืองท่าส้อย และเป็นปฐมสมโพธิสำนวนเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับแรก อย่างไรก็ตามปฐมสมโพธิฉบับนี้เป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาฉบับสมบูรณ์เพียงฉบับเดียวที่พบในปัจจุบัน

ปัจจุบันพบปฐมสมโพธิทั้งสำนวนนิสสัย และสำนวนภาษาไทยถิ่น ทั้งในอาณาจักร สิบสองปันนา อาณาจักรล้านช้าง และเมืองเชียงตุง แต่ก็ยังไม่มีรายงานที่พบปฐมสมโพธิภาษา

บาลีในดินแดนดังกล่าว แม้ว่าจะเป็นไปได้ว่าน่าจะมีหรือเคยมีอยู่ก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฐม-
สมโพธิสำนวนนิสสัย บาลี-ลาว ของอาณาจักรล้านช้าง แปลมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี
สำนวนเดียวกับสำนวนที่พบในอาณาจักรล้านนา (ดู ๓.๒.๓.ค และ ๕.๓) แสดงว่าครั้งหนึ่งใน
อาณาจักรล้านช้างย่อมต้องมีปฐมสมโพธิภาษาบาลีอยู่อย่างแน่นอน

หากปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับอักษรธรรมล้านนา ที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ
รัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ ทั้ง ๒ ฉบับ แต่งขึ้นในเมืองท่าส้อย ของอาณาจักรล้านนา และมี
อายุเก่าแก่พอๆ กันคือตกในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งเก่าแก่กว่าคัมภีร์คันทรวงส์ถึง ๑
ศตวรรษ ไม่น่าแปลกใจเลยที่ชื่อ **ปฐมสมโพธิ** จะไปปรากฏอยู่ในคัมภีร์คันทรวงส์ เนื่องจากเมือง
ท่าส้อยอยู่ไม่ห่างอาณาจักรพุกามของพม่ามากนัก อีกทั้งเมืองท่าส้อยก็ยังเป็นศูนย์กลางพุทธ-
ศาสนาที่สำคัญ และมีชาวต่างชาติรวมทั้งพม่าเดินทางไปเยือนอยู่เสมอ นอกจากนี้อาจมีต้นฉบับ
ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา คัดลอกไปไว้ที่อารามในเมืองพม่า อาจคัดลอกออก
เป็นอักษรอมฤต หรืออักษรธรรมล้านนา หรือคัดลอกไปทั้งอักษรอมฤตและอักษรธรรม ผู้ที่อ่าน
อักษรแบบหนึ่งออกก็ย่อมอ่านอักษรอีกแบบหนึ่งออกได้ไม่ยากนัก เพราะอักษรทั้ง ๒ แบบนี้ต่างก็
วิวัฒนาการมาจากอักษรต้นกำเนิดเดียวกัน ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนาที่เรียบ-
เรียงขึ้นในเมืองท่าส้อย อาณาจักรล้านนา อาจเป็นคัมภีร์ที่ไม่ปรากฏนามผู้แต่งมาแต่เริ่มแรก เนื้อ
เรื่องทั้งหมดไม่ใช่เนื้อเรื่องใหม่ หากแต่มีมาแล้วแต่ในนิทานกथाแห่งชาติภูกูฎกา ผู้เรียบเรียง
อาจเห็นว่าปฐมสมโพธิเป็นเพียงวรรณกรรมเรื่องใหม่ที่แตกหน่อมาจากต้นธารวรรณกรรมเก่า จึง
มิได้เอ่ยนามผู้เรียบเรียงไว้ และยกให้ปฐมสมโพธิเป็นผลงานของบูรพาจารย์ เมื่อกาลเวลาผ่านไป
ปฐมสมโพธิฉบับที่คัดลอกไว้ที่พม่ากลายเป็นวรรณกรรมที่ไม่รู้ทั้งชื่อผู้ประพันธ์และสถานที่แต่ง
ดั้งเดิม ผู้แต่งคัมภีร์คันทรวงส์จึงยกให้ปฐมสมโพธิเป็นวรรณกรรมที่แต่งในลังกาเช่นเดียวกับอรรถ-
กथाอื่นๆ ในคัมภีร์คันทรวงส์จึงอ้างว่า ปฐมสมโพธิแต่งขึ้นในลังกาเช่นเดียวกับคัมภีร์พุทธศาสนาที่
สำคัญเรื่องอื่นๆ

๕.๒ ที่มาของเนื้อเรื่องปฐมสมโพธิฉบับที่เก่าที่สุด

นอกจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนายังมีปฐมสมโพธิสำนวนภาษาบาลีอื่นอีก
อย่างน้อย ๒ สำนวน คือสำนวนปลายอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ กับสำนวนของสมเด็จพระมหา-
สมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิภาษาบาลีทั้ง ๓ สำนวนนี้มีความสัมพันธ์กัน
อย่างมาก แม้ว่าเนื้อเรื่องของ ๒ สำนวนหลังจะขยายไปจากสำนวนแรกมาก แต่ก็เห็นได้ชัดว่า
เนื้อหาเดิมที่มีมาแต่ในสำนวนล้านนาซึ่งเป็นสำนวนที่เก่าที่สุด ยังคงรักษาไว้ นอกจากนี้ยังมี

ปฐมสมโพธิอีกหลายสำนวนที่แปลโดยตรงหรือเก็บความไปถ่ายทอดเป็นภาษาไทยหลายภาษา ปฐมสมโพธิภาษาไทยเหล่านั้น ล้วนแต่รักษาลักษณะเฉพาะของเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนาไว้ทั้งสิ้น เพื่อให้เห็นลักษณะเฉพาะของเนื้อเรื่องของวรรณกรรมพุทธประวัติที่ใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” ผู้วิจัยเห็นว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสืบสวนที่มาของเนื้อหาของปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ซึ่งเป็นสำนวนที่เก่าแก่ที่สุดนี้ด้วย ผลการศึกษาพบว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา มีเนื้อเรื่องพ้องกับคัมภีร์ต่างๆ หลายคัมภีร์ ได้แก่ นิทานกถาและอรรถกถาหลายเรื่อง รวมทั้งคัมภีร์พุทธประวัติของพุทธศาสนานอกสายบาลี คัมภีร์เหล่านี้เป็นที่มาที่สำคัญของเนื้อเรื่องที่ประกอบกันขึ้นเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ดังจะแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนากับคัมภีร์ต่างๆ ดังกล่าวเป็นลำดับไปดังนี้

๕.๒.๑ ที่มาจากนิทานกถา

ผู้วิจัยได้พยายามแสดงให้เห็นมาหลายครั้งว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ซึ่งเป็นปฐมสมโพธิสำนวนที่เก่าแก่ที่สุด มีเนื้อหาตรงกับเนื้อหาส่วนอวิทูเรนิทานของนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา กล่าวคือเป็นชีวประวัติของพระพุทธเจ้าเฉพาะส่วนประวัติของพระโพธิสัตว์หรือชีวประวัติในช่วงรอยต่อระหว่างชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดรกับชีวประวัติภายหลังที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า แม้ว่าเนื้อเรื่องตอนนี้ตลอดจนเรื่องธรรมดาแห่งพระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๖ ประการ พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต มีพระสติสัมปชัญญะ เสด็จลงสู่ครรภ์ของพุทธมารดา เป็นต้น และพระโพธิสัตว์เสด็จออกจากครรภ์พระมารดา จะเกิดแสงสว่างขึ้นในโลกทั้งหลาย หมื่นโลกธาตุดุสะเทือนไหว เป็นที่สุดนั้น (ดู ๒.๓.๑.๑.๒.ก) รวมทั้งมหาปริสัลลักษณะ ๓๒ ประการ และประวัติของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพระกุมารได้รับคำทำนายจากพรหมณ์เป็น ๒ คติ พระโพธิสัตว์ได้เสวยสุขอยู่ในปราสาท ๓ ฤดู พระโพธิสัตว์ได้ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ แล้วออกมหาภิเนษกรรม พระโพธิสัตว์พิจารณาปฏิจักษุสมบัติแล้วจึงได้ตรัสรู้ ล้วนมีแบบปรากฏมาแต่พระสูตรต้นตอปฏิภิกขุ ที่มหายาน มหาวัคค์ มหาปทานสูตร^๑ ก็ตาม แต่มหาปทานสูตรก็มีได้มีอิทธิพลต่อปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนเก่าที่สุด โดยตรงอย่างนิทานกถา

^๑ ในตอนพระโพธิสัตว์เสด็จประพาสอุทยาน ในนิทานกถาระบุชัดเจนว่า ได้เล่าตามเนื้อเรื่องตามที่ปรากฏในมหาปทานสูตร นิทานกถา (ใน ชาตกกุฏกถา ๑/๑๐๘) ว่าดังนี้ “ตโต โภทิสตุโต สารถิ สมมุ โภ นามโส ปุริโส เกสาปิสฺส น ยถา อญฺเณสนฺติ มหาปทานเ อาคตฺนเยเนว ปุจฺฉิตฺวา...—แล้วพระโพธิสัตว์ก็มีรับสั่งถามนายสารถิตามนัยที่มีมาแต่มหาปทานสูตรว่า สหาย! ชายผู้นี้มีนามว่าอะไร แม้แต่ผมของเขาก็หาได้เหมือนผู้อื่นไม่...”

นิทานกถามีอิทธิพลอย่างมากต่อปฐมสมโพธิกถา ประเด็นที่ควรพิจารณามี ๒ ประเด็น ได้แก่ประเด็นภาษากับเนื้อหา

ก. ประเด็นภาษา

บางตอนของปฐมสมโพธิกถามีภาษาใกล้เคียงกับนิทานกถามาก นอกจากตัวอย่างตอนพิธีวัปปมงคลที่ได้แสดงมาแล้วใน ๕.๑ ยังมีตอนอื่นๆ อีกหลายตอนโดยตลอดเรื่องที่ภาษาของคัมภีร์ทั้งสองใกล้เคียงกันมาก ดังตัวอย่างเพิ่มเติมในตอนเวทดาตกใจกล้วกกองทัพพญามาร และทอดทิ้งให้พระโพธิสัตว์ผจญมารแต่เพียงลำพังดังนี้

นิทานกถา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา
<p>มารพเล ปน โภธิมณฺฑุ อฺปสงฺกมฺนฺตุ เตสุ เอโกปี จาตุณาสกฺขี ฯ</p> <p>สมมุขสมมุขญฺจานเนว ปลายี่สุ ฯ</p> <p>กาลนาครราชา ปจฺวิยํ นิมุขชิตฺวา ปญฺจโยชนสติกมฺนุทึรํ นาคภวณํ คนฺตุวา อุโกหิ</p> <p>หตฺเถหิ มุขํ ปิทฺทิตฺวา นิปฺนฺโน ฯ สกฺโก วิชฺยุตฺตรสงฺขํ ปิฏฺฐิจิยํ กตฺวา จกฺกวาฬํมุขวณฺณิ ยํ อฏฺฐจาสิ ฯ</p> <p>มหาพฺรหฺมา เสตฺจจฺตตํ โกฏฺฐิยํ คเหตฺวา พฺรหฺมโลกเมว อคฺมาสิ ฯ</p>	<p>ตสุมี ขณฺณ ฉณฺเนวสํ คเหตฺวา โภธิสฺตฺตํ ปรีวาเร วา จิตฺตา ทสฺสทสฺสจกฺกวาฬํเทวตา มารเสนาย นิโฆสํ สุตฺวา อุตฺตรทิสํ โอลิกิยมานา มารเสนํ ทิสฺวา มาโร กิราคโทตาติ ฌตฺวา ภูตตสีตา- สมมุขสมมุขญฺจานโต เยว มหาสฺตฺตํ เอกกํ ปหาย ปฺลยิตฺตุ อารภีสุ ฯ สกฺเก วิชฺยุตฺตรนฺนาม สงฺขํ ปิฏฺฐิจิโต กตฺวา ปฺลยิตฺตุ ฯ มหากาฬนาคร- ราชา ปจฺวิยํ นิมุขชิตฺวา ปญฺจโยชนสติกํ มณฺฑิรนาคภวณํ คนฺตุวา สิริคพฺภํ ปวิสิตฺวา อุโกหิ</p> <p>หตฺเถหิ มุขํ ปิทฺทิตฺวา นิปฺชฺชิตฺติ ฯ</p> <p>มหาพฺรหฺมา เสตฺจจฺตตํ โกฏฺฐิยํ คเหตฺวา พฺรหฺมา ภวํ อคฺมาสิ ฯ</p>

^๑ เสตจจตต

นิทานกถา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา
เอกเวทตปิ จาตุ สมตถา นาม นาโหสิ ฯ มหาปุริโส เอกโกว นิสิติ ฯ (ชาติภูกกฐกา ๑/๑๓๒-๓)	เอกา เวทตา จาตุ สมตถานาม นาโหสิ ฯ โพธิสโตโต เอกโก นิสิติ ฯ (ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๓ หน้า ๑๑-๒)

ข. ประเด็นเนื้อหา

เมื่อเปรียบเทียบอภิวุทธนิทานแห่งนิทานกถากับปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนาพบว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนามีเนื้อเรื่องตรงกับเนื้อเรื่องที่พรรณนาไว้ในนิทานกถาทุกประการ เนื้อเรื่องที่ปรากฏทั้งในนิทานกถาและในปฐมสมโพธิแต่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก ได้แก่เนื้อเรื่องต่อไปนี้

- ๑) พระนางมายาทรงพระสุบินนิมิต
- ๒) บุพนิมิต ๓๒ ประการ^๑
- ๓) พระโพธิสัตว์ประสูติที่ลุมพินีวัน
- ๔) เรื่องกาลเทวินฤๅษีและนาลกะหลานชาย
- ๕) พระเจ้าสุทโธทนะประกอบพิธีอุปสมบท
- ๖) เรื่องพระอินทร์ช่วยพระเจ้าสุทโธทนะสร้างสระโบกขรณี^๒
- ๗) พระเวสสุกรรมตบแต่งพระโพธิสัตว์ก่อนพระโพธิสัตว์ออกผนวช
- ๘) พระราหุลกุมารประสูต
- ๙) เรื่องนางกัสาโคตมี
- ๑๐) พระโพธิสัตว์เสด็จหนีผนวชกลางดึกมีเทวดาบูชาไปตลอดทาง
- ๑๑) พระพุทธเจ้าทรงปลงพระเกศาที่ริมฝั่งแม่น้ำอนิมา
- ๑๒) สมุฏิกการพรมถวายเป็นบริวาร ๘
- ๑๓) เรื่องนายฉันทะและม้ากัณฐกะ
- ๑๔) พระพุทธเจ้าเสด็จเข้านครราชคฤห์ได้พบพระเจ้าพิมพิสาร

^๑ ดูเนื้อเรื่องของนิทานกถาใน ๒.๓.๑.๒

^๒ ปรากฏในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาแห่งขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ด้วย

^๓ ปรากฏในคัมภีร์มโนรถปุรณี อรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย เล่ม ๒ ด้วย แต่ไม่มีพิสดารเท่า

- ๑๕) นางสุดาชาถวายข้าวมธุปายาส^๑
 ๑๖) พระโพธิสัตว์ทรงลอยถาดทองเสียงอภิชฐาน
 ๑๗) พระโพธิสัตว์เสด็จขึ้นสู่โพธิบัลลังก์
 ๑๘. โสถถียพราหมณ์ถวายหญ้าคา
 ๑๙) พญามารเตรียมทัพ
 ๒๐) พระโพธิสัตว์ผนวชและกบฏพมาร

๕.๒.๒ ที่มาจากรรถกถาอื่นๆ

ผู้วิจัยพบว่า นอกจากผู้แต่งปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนาจะได้อาศัยนิทานกถาเป็นอุปกรณ์วางโครงเรื่องและเรียบเรียงรายละเอียดของเนื้อหาส่วนใหญ่แล้ว ยังน่าจะค้นคว้าจากคัมภีร์อื่นทั้งคัมภีร์สายบาลีและคัมภีร์นอกสายบาลีประกอบด้วย เพราะปรากฏว่าเนื้อเรื่องของปฐม-สมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนามิได้เดินตามแบบนิทานกถาไปเสียทั้งหมดโดยตลอดเรื่อง มีทั้งเนื้อเรื่องที่ไม่ปรากฏในนิทานกถาแต่กลับปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา ได้แก่ ตอนพระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้สร้างสระโบกขรณี เนื้อเรื่องนี้นิทานกถากล่าวไว้เพียงย่อแต่ปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนาได้ขยายความออกไปโดยพิสดาร ได้แก่ ตอนพระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้สร้างปราสาท ๓ ฤดู และพระโพธิสัตว์แสดงศิลปศาสตร์

เนื้อเรื่องทั้ง ๓ ตอนดังกล่าวลำดับต่อเนื่องกันอยู่ นิทานกถากับปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนา พรรณนาไว้เหมือนและต่างกันดังนี้

นิทานกถา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา
(ไม่มี)	พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้อามาตย์สร้างสระโบกขรณีสำหรับพระโพธิสัตว์ทรงลงเล่นสำราญ เมื่อพระอินทร์ทราบเหตุ ก็มีเทวบัญชาให้พระเวสสุวรรณลงไปเนรมิตสระโบกขรณีให้ พระราชาบิดากับทั้งบริวารได้เห็นสระนิมิต พวกกันคิดว่าเกิดขึ้นเพราะบารมีแห่งพระโพธิสัตว์

^๑ ปรากฏในคัมภีร์มโนรถปฐณี เล่ม ๑ ด้วย

นิทานกथा	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา
พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้สร้างปราสาทสำหรับพระโพธิสัตว์ประทับในฤดูต่างๆ ๓ ฤดู ได้แก่ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว	พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้สร้างปราสาทสำหรับพระโพธิสัตว์ประทับในฤดูต่างๆ ๓ ฤดู มีรายละเอียดลักษณะของปราสาทแต่หลังจากที่อำนาจคุณอย่างใดแก่พระโพธิสัตว์ขณะที่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่
พระโพธิสัตว์เสวยสุขอยู่ในปราสาท ๓ หลัง มีนางนารีนาฏคอยปรนนิบัติ ในปราสาทปราศจากบุรุษอื่น มีพระนางยโสธราเป็นพระอัครมเหสี	(พรรณนาไว้ตอนท้าย)
เหล่าศากยราชกล่าวตำหนิว่าพระโพธิสัตว์ไม่ชวนชวาศึกษาศิลปศาสตร์ เมื่อเกิดสงครามจักไม่รู้วิธีแก้ไขสถานการณ์บ้านเมือง	เมื่อปราสาทสร้างสำเร็จ ได้โปรดให้ประชุมเหล่าศากยราช มีพระประสงค์จะอภิเษกพระโพธิสัตว์ให้ดำรงอยู่ได้เสวยตถาคต และขอให้เหล่าศากยราชส่งราชธิดามาถวายแต่พระโพธิสัตว์ เหล่าศากยราชมิทรงยินดี ด้วยเห็นว่าพระโพธิสัตว์ยังมีได้ศึกษาศิลปศาสตร์
พระโพธิสัตว์ให้ประชุมศากยราชเพื่อแสดงธนูศิลป์	พระโพธิสัตว์ให้ประชุมศากยราชเพื่อแสดงธนูศิลป์ พระโพธิสัตว์ทรงยกสหัสถามธนูได้โดยง่าย และแสดงธนูศิลป์ลักษณะต่างๆ ๑๒ ประการที่นักการธนูไม่รู้และไม่อาจทำตามได้ นอกจากนี้พระโพธิสัตว์ได้ยิงธนูตัดขนหางจามรีซึ่งอยู่ไกลออกไป ๑ โยชน์ในยามค่ำตามที่ชนทั้งหลายทูลขอรับรอง
(ไม่มี)	ศากยราชประจักษ์ว่าพระโพธิสัตว์มีศิลปศาสตร์เลิศล้ำ ได้ส่งนางศากยกำถัญญามาให้คนละนางรวม ๔ หมื่นนางเพื่อเป็นพระสนม พระโพธิสัตว์ได้อภิเษกเป็นได้มหาเสวยตถาคต มีพระนางยโสธราเป็นพระอัครมเหสี

นิทานกถา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา
(พรรณนาไว้ตอนหลังตอนพระเจ้าสุทโธทนะสร้างปราสาท ๓ ฤดูแก่พระโพธิสัตว์)	พระโพธิสัตว์เสวยสุขอยู่ในปราสาท ๓ หลัง มีนางนารีนาฏคอยปรนนิบัติ ในปราสาทปราศจากบุรุษอื่น มีพระนางยโสธราเป็นพระอัครมเหสี

เนื้อเรื่องทั้ง ๓ ตอนดังกล่าวเรียงลำดับต่อเนื่องกัน และปรากฏอยู่ในคัมภีร์มโนรถปุรณิตกนิบาต สุขุมาลสุดตวัณณนา (มโนรถปุรณิ ๒/๒๐๒-๗) เมื่อเปรียบเทียบระหว่างคัมภีร์มโนรถปุรณิกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา พบว่าทั้งเนื้อเรื่องและภาษาที่ใช้ใกล้เคียงกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนสร้างสระโบกขรณีและตอนแสดงศิลปศาสตร์ เห็นได้ชัดเจนว่า คัมภีร์มโนรถปุรณิไม่เพียงมีอิทธิพลต่อปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาด้านเนื้อหา แต่ยังมีอิทธิพลด้านภาษาด้วย ส่วนตอนสร้างปราสาท ๓ หลังนั้น เห็นเพียงพอเป็นเค้าว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา เรียบเรียงโดยค้นคว้าจากคัมภีร์มโนรถปุรณิ แต่ก็ไม่ได้ถือคัมภีร์มโนรถปุรณิเป็นแบบโดยตรง ดังจะยกตัวอย่างบางส่วนจากทั้ง ๓ ตอนมาเปรียบเทียบกันดังนี้

ก. ตอนพระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้สร้างสระโบกขรณี

มโนรถปุรณิ ตกนิบาต สุขุมาลสุดตวัณณนา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา
โพธิสตฺตสฺส กิร สตตฺตฎฺฐวสุสิกกาเล ราชชา อมจฺเจ ปุจฺฉิ ตฺรฺรณทวารกา กตฺริ กิพิกิ สมฺปิยายนฺตติ ๙ อุทกทิกิ เทวาทิ ๙ ตโต ราชชา กุฑฺฑทาลกมฺมการเก สนนฺนิปาเตตฺตวา โปกฺขรณฺนิจฺจานานิ คณฺหาเปสิ ๙ อถ สกุโก เทวราชชา อวชฺชเชนฺโต ตํ ปวฺตติ ฌตฺตวา น ยุตฺโต มหาสฺตฺตสฺส มานุสิกปริโฆโค ทิพฺพปริโฆโค	อถ ไซ โพธิสตฺโต สตตฺตวสุสิโก ชาโต ๙ ราชชา อมจฺเจ ปุจฺฉิ ๙ สตตฺตวสุสิกกาเล กิ ^๑ ปิยายนฺติ ๙ อุทกทิกิลิ มหาราชชาติ ๙ ราชชา นคฺรวตฺตมิกิอาทโย ปกฺโกสาเปตฺตวา ๙ อสุกฺถาเน มม ปุตฺตสฺส อุทกทิกิลนฺตติ โปกฺขรณฺนโยกฺถาธาติ ^๒ ๙ เต ตํ จานํ ตโต ภูมฺิยา สญฺญานํ คณฺหิสุ ๙ ตสฺมี ชเณ สกุกฺสุส ภวนํ กปฺปิ ๙ สกุโก อวชฺชมาโน ตํ การณฺ ฌตฺตวา ๙

^๑ กิ

^๒ โปกฺขรณฺนิ กโรธาติ

<p>ยุคโตติ วิสสุกมมํ อามนุเตตวา คจจ ตาต มหาสตุตสฺส กิฬากุมมิมํ ไปกุขรณิโย มาเปหิติ อาห ๕ (มโนรตปุรณี ๒/๒๐๐-๑)</p>	<p>วิสสุกมมํ อามนุเตตวา ๕ คจจ มหาปุริสสฺส อุทกกิลนตุถํ สตุตฺตรตฺตนมยํ ไปกุขรณิ เณิ^๑ มาเปหิติ ๕ (ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๒ หน้า ๒๓-๔)</p>
--	--

ข. ตอนพระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้สร้างปราสาท ๓ หลัง

มโนรตปุรณี ติกนิบาต สุขุมาลสตุตตวัณณนา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ล้านนา
<p>คิมุหิโก ปญจภูมิโก อโหสิ ๕ สีตอุตุคาหาปนตุถํ^๒ ปนเนตฺตภูมิโย อุจฺจา อสมุพาธา อกัสมุ ๕ ทวาร- วาทปานานิ นาติสฺมุสฺสิตานิ สวิวรานิ สขาลานิ อหเส ๕ จิตฺตกมุเม อุปฺปลานิ ปทุมานิ ปุณฺทุทธิ กานิเยว อกัสมุ ๕ ภูมฺมตฺตรณํ ปเนตฺถ ทฺกุลมยํ ๕ ยถา สภาณิวิตานนิวาสนปารุปน- เวจนานิ ๕ วาทปานสมิเปสฺส เจตฺถ นว จาภฺวิโย จเปตฺวา อุทกสฺส ปุเรตฺวา นิลุปฺปลาทีนึ สญฺจาเทนฺติ ๕... (มโนรตปุรณี ๒/๒๐๓)</p>	<p>ปญจภูมิกาปาสาเท อุปลมฺมุสตุตปฺตต^๒- โสคนฺธิกมณฺฑล^๓กาทีนึ ปญฺญาเปสฺส ๕... ปญจภูมิกา ปาสาเท ตถารูเป สีตอุตุ^๔สมุ- ปทายิเก อติสฺมุวิทานานิ สภาณิปาการเห ปริกฺขิวิสุ ๕ (ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๒ หน้า ๒๖-๗)</p>

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ เตหิ

^๒ อุปปลกมุสตุตปุตต

^๓ มณฺฑาล

^๔ อุตุ

ค. ตอนพระโพธิสัตว์แสดงศิลปศาสตร์

มโนรณปุรณิ ติกนิบาต สุขุมาลสูตตวันณนา	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา
<p>โพธิสตโต กิ ลิปโป ทสเสตฺ วฏฺฏติ ตาตาติ อาห ๗</p> <p>สหสฺสตามณฺ อโรเปตฺ วฏฺฏติ ตาตาติ ๗ เตนฺหิ อาหาราเปถาติ ๗ ราชา อาหาราเปตฺวา อทาสี ๗ ธนุ ปุริสสหสฺสํ อโรเปติ ปุริสสหสฺสํ อโรเปติ ๗ มหาปุริโส ธนุ อาหาราเปตฺวา ปลฺลงฺเก นิสินฺโนว ชียํ ปาทงฺคฺกุจฺเจ เวเจตฺวา กพฺพตฺมฺนโต ปาทงฺคฺกุจฺเจเนว ธนุ อาหาราเปตฺวา วาเมน หตฺถเนน ทณฺฑํ คเหตุวาทิกฺขิณฺน หตฺถเนน กพฺพตฺติวาทิ ชียํ โปเจติ ๗</p> <p>สกลนฺครํ อูปฺปนากการปฺปตฺตํ อโหสิ ๗</p> <p>กิ สทฺโท เอโสติ จ วุตฺเต เทโว คชฺชตีติ อาหํสุ ๗ อญฺเฎ ตฺมฺเห น ชานาถ น เทโว คชฺชตี อํคิรฺสสฺส กุมารสฺส สหสฺสตามณฺ อโรเปตฺวา ชียํ โปเจนฺตสฺส ชียปฺปหารสทฺโท เอโสติ อาหํสุ ๗</p> <p style="text-align: right;">(มโนรณปุรณิ ๒/๒๐๕)</p>	<p>โพธิสตโต ปิตฺรา สทฺธี^๑ มหนฺเตน ปรีวาเรน ตํ จานํ คนฺตฺวา ปลฺลงฺกมชฺเช นิสิตฺติวาทิ ๗ อกฺขณ- เวธิวาทิเวธิสรเวธิณฺคฺคเห ปกฺโกสาเปตฺวา สหสฺสตามณฺ อาหาราเปตฺวา^๒ เหมจฺจ ฐนฺโกฏฺฐิ วามปาตงฺคฺคเก^๓ จเปตฺวา กปฺปาสกิตฺถนํ ธนุ อโรปนํ วีย อโรเปสิ ๗ เขตฺตเกเนว ปรีสา หตฺถตฺตฺถา อเหตุ ๗ ตโต ชียํ อปฺโปฏฺฐสิ ๗</p> <p>อสุสนิสหสฺสปตฺนํ สทฺเท วีย ปจฺวิ อุตฺติรีย น สทฺโท วีย จ มหนฺเต สทฺโท อโหสิ ๗ สกฺลโยชนิกํ ^๔ กปฺปิลวตฺถนฺครํ กมฺปนากการปฺปตฺตํ วีย อโหสิ ๗ เอกจฺเจ กิณฺนามโส สทฺโทติ วทิสฺสุ ๗ เอกจฺเจ อสุสนิปาตสทฺโทติ ๗ อญฺเฎ ตฺมฺเห กิ วิลปฺปิถ ๗ อํคิรฺสสฺส กุมารสฺส ชยฺมปฺโปฏฺฐิต^๕ สทฺโทติ อาหํสุ ๗</p> <p>(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๒ หน้า ๒๙๙-๓๐)</p>

^๑ สทฺธี^๒ อาหาราเปตฺวา^๓ วามปาตงฺคฺคินฺตฺเร^๔ สตฺตโยชนิกํ^๕ ชยฺมปฺโปฏฺฐิต

นอกจากนี้ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนายังได้กล่าวถึง **พระติปิฎกจุฬามงกุฎ**^๑ ผู้เป็นอรรถกถาจารย์มีชื่อของลังกาไว้ในตอนอธิบายปาฏิหาริย์ที่พระโพธิสัตว์กัวย่าง ๗ พระบาทผู้วิจัยพบว่า ข้อความในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาตอนนี้กล่าวไว้ใกล้เคียงกับที่ปรากฏในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาแห่งคัมภีร์สุดตันตปิฎก ทีฆนิกาย เปรียบเทียบข้อความจากคัมภีร์ทั้ง ๒ พบว่าเป็นข้อความเดียวกัน มีเพียงบางข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีแต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา นอกจากนี้ทั้ง ๒ คัมภีร์ต่างก็อ้างถึงพระติปิฎกจุฬามงกุฎเหมือนกัน ดังนี้

สุมังคลวิลาสินี	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา
<p>อัย ปณ ปญฺโห เหมจฺจาโลหปาสาเท สมฺภูจฺโติ ติปิฎกจุฬามงกุฎเถเรน วิสขุชิตฺว ฯ</p> <p>เถโร กิร เอตถ นียติปฺพุเพกตกมฺมุขิสฺสรนินฺมมาน วาทวเสน ตํ ตํ พหุ วตฺวา อวसानเ เอวํ พุยากริ มหาปุริโส ปจฺวิยา คโต มหาชนสุส ปน อากาเสน คจฺจนฺโต วิย อโหสิ ฯ ทิสฺสมานิ คโต มหาชนสุส ปน อากาเสน คจฺจนฺโต วิย อโหสิ ฯ ทิสฺสมานิ คโต มหาชนสุส ปน อากาเสน คจฺจน นฺโต วิย อโหสิ ฯ ทิสฺสมานิ คโต มหาชนสุส ปน อทิสฺสมานิ วิย อโหสิ ฯ</p> <p>อเจลกิ คโต มหาชนสุส ปน อลงฺกตปฏฺิยตฺโต วิย อฺปฏฺจาสฺสิ ฯ ททโรว คโต มหาชนสุส ปน โสฬสวสุทฺเทสิโก วิย อโหสิ ฯ ปจฺฉา ปน พาลทวารโกว อโหสิ น ตาทิโสติ ฯ ปริสา จสุส</p>	<p>อัย ปณ ปญฺโห เหมจฺจาโย ปาเท^๒ สมฺภูจฺโติ ติปิฎกจุฬายเถเรน^๓ วิสขุชิตฺว</p> <p>มหาปุริโส ปถวิยา คโต มหาชนสุส ปน อากาเส คจฺจนฺเต วิย อโหสิ ฯ</p> <p>อเจลก มหาชนสุส ปน อลงฺกตปฏฺิยตฺโต วิย อฺปฏฺจาสฺสิ ฯ ทสวโรว^๔ คโต มหาชนสุส ปน โสฬสวสุทฺสิกกาโล วิย อโหสิ ฯ ปจฺฉา ปน พาลทวารโกว อโหสิ น ตาทิโสติ ฯ ปริสาจสุส</p>

^๑ G. P. Malalasekera (1960: 907-8) กล่าวถึง **พระติปิฎกจุฬามงกุฎ** หรือ **พระจุฬามงกุฎเถระ** ว่าเป็นพระเถระลังกา เป็นอรรถกถาจารย์ที่นามอูโฆษ และมีปัญญามาก ชื่อพระเถระองค์นี้กล่าวไว้ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาหลายเล่ม

^๒ โลหปาสาเท

^๓ ติปิฎกจุฬามงกุฎเถเรน

^๔ ททโรว

สุ่มงคลวิลาสินี	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา
พทุธเนน วีย หุตฺตวา สุนฺทโร เถเรน ปญฺโห กถิตฺติ อตุตฺตมฺนา อโหสิ ฯ (สุ่มงฺคฺล. ๒/๖๐-๑)	พทุธเนน วีย หุตฺตวา ^๑ โส เถเรน ปญฺโห กถิตฺติ อตุตฺตมฺโน อโหสิ ฯ (ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๑ หน้า ๓๕-๖)

ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้แน่นอนว่า ผู้แต่งปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา คงต้องอาศัยคัมภีร์สุ่มงคลวิลาสินีเป็นอุปกรณ์สำคัญอีกคัมภีร์หนึ่งเพื่อใช้เรียบเรียงปฐมสมโพธิขึ้นมา

๕.๒.๓ ที่มาจกคัมภีร์นอกสายบาลี

แม้ว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาจะอาศัยนิทานกถาเป็นคัมภีร์หลักในการเรียบเรียง ทำให้ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาดำเนินเนื้อเรื่องไปตามคัมภีร์นิทานกถา ส่วนอวิทูเรนิทานตั้งแต่ต้นจนตลอดเรื่อง อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้พบว่า นิทานกถากับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนามีเนื้อเรื่องที่ผิดกันมากที่สุดอยู่ ๒ เรื่อง ดังนี้

๑) นิทานกถาไม่ได้เล่าเรื่องพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารไว้ในอวิทูเรนิทาน แต่เล่าไว้ในสันติเกนิทาน และมีรายละเอียดแตกต่างกัน ในนิทานกถาธิดาทั้ง ๓ ของพญามารไม่ได้เข้ามาอยู่เฉพะพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์และตรัสเล่าโลมพระโพธิสัตว์อย่างในปฐมสมโพธิ และเหตุการณ์ที่ธิดาทั้ง ๓ ของพญามารมาล่อลวงพระโพธิสัตว์เป็นเหตุการณ์ที่เกิดก่อนเหตุการณ์พญามารยกกองทัพมารบกับพระโพธิสัตว์

๒) นิทานกถาไม่ได้สมมติให้พระธรณีมีตัวตนเป็นนางวสุนธราวนิตามาบีบมวยผมเกิดเป็นน้ำท่วมขังไล่พญามารและกองทัพอย่างในปฐมสมโพธิ นิทานกถาเล่าว่าพญามารและกองทัพพญามารพ่ายหนีเพราะพระธรณีก็องกัมปนาทขึ้นมาภายหลังที่พระโพธิสัตว์ทรงกระทำสัตยาธิษฐานว่าได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาจนบริบูรณ์และพระองค์เป็นผู้ที่คู่ควรแก่โพธิบัลลังก์

^๑ หุตฺตวา

คงไม่ใช่เรื่องบังเอิญนักที่เนื้อเรื่องทั้ง ๒ ตอนของปฐมสมโพธิกถาภาษาบาลี จำนวนล้านนาดังกล่าวข้างต้นไปพ้องกับเนื้อเรื่องหลายเรื่องในวรรณกรรมพุทธประวัติของพุทธศาสนาสายอื่นๆ นอกพระบาลี ดังจะแสดงให้เห็นเป็นลำดับไป

ก. เรื่องพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารก่อนได้ตรัสรู้

เรื่องพญามารให้ธิดาทั้ง ๓ มาล่อลวงพระโพธิสัตว์ก่อนหน้าที่พญามารเองจะยกกองทัพมารบพระโพธิสัตว์ด้วยตนเอง และเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนที่พระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้ นั้น ไม่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกภาษาบาลี ในพระไตรปิฎกบาลีแม้มิได้กล่าวเรื่องพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารไว้อย่างชัดเจน แต่ก็ยังมีหลักฐานปรากฏในมารจิตสูตร ในพระสุตตันตปิฎกสังยุตตนิกาย สคาถวรรค มารสังยุตต์ (สังยุตต. ๑/๕๐๕-๒๑) ว่าพระพุทธเจ้าได้ผจญกับธิดามารภายหลังที่ทรงตรัสรู้ได้ไม่นาน ขณะนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ สอดคล้องกับลำดับเหตุการณ์ที่พรรณนาไว้ในนิทานกถา และวรรณกรรมพุทธประวัติสายบาลีหลายเรื่อง เช่น ชินมทานิทาน (กรมศิลปากร, ๒๕๓๐: ๙๓-๗) มาลาลังการวัตถุ (Bigandet, 1866: 96-9) ส่วนเรื่องพระโพธิสัตว์ได้ผจญธิดาทั้ง ๓ ของพญามารก่อนที่ตรัสรู้มีปรากฏในคัมภีร์พุทธประวัติของพุทธศาสนานอกสายบาลีหลายคัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์พุทธจริต คัมภีร์สังฆเภทวัตถุ คัมภีร์ลลิต-วิสตระ และคัมภีร์ Arban qoyar'jokiyangyui (ดู ๒.๓.๒.๑.ก) ของมองโกล

คัมภีร์พุทธจริตกล่าวว่า ธิดาพญามารติดตามไปในกองทัพมารเพื่อร่วมรบพระโพธิสัตว์ พุทธจริตฉบับภาษาสันสกฤตและคัมภีร์ Fo-Sho-Hing-Tsan-King (ดู ๒.๓.๒.๑.ข) ซึ่งเป็นพุทธจริตฉบับแปลภาษาจีนกล่าวถึงธิดาทั้ง ๓ ของพญามารไว้น้อยพอๆ กัน ในพุทธจริตธิดาพญามารแทบจะไม่มีบทบาทใดๆ คัมภีร์ทั้ง ๒ เล่มนี้ให้รายละเอียดแตกต่างกันเล็กน้อย พุทธจริตฉบับภาษาสันสกฤต (Johnston, 1972: 145-7) กล่าวว่า โอรสมารและธิดามารได้ตรัสถามบิดาถึงเหตุที่ทำให้รู้สึกหวาดหวั่น พญามารบอกเรื่องพระโพธิสัตว์ กล่าวว่าพระโพธิสัตว์เป็นภัยต่อบัลลังก์และวิสัยของพญามาร เมื่อพญามารยกทัพออกไปรบพระโพธิสัตว์ ทั้งโอรสและธิดาพญามารก็ติดตามไปในกองทัพด้วย ส่วนพุทธจริตฉบับแปลภาษาจีน ไม่ได้กล่าวถึงโอรสของพญามารไว้ และกล่าวเพิ่มเติมจากฉบับสันสกฤตว่า ธิดาทั้ง ๓ ของพญามารยืนดาอยู่หน้ากองทัพ ผู้วิจัยขอคัดข้อความจากคัมภีร์พุทธจริตฉบับภาษาสันสกฤตและฉบับแปลภาษาจีนเฉพาะตอนที่กล่าวถึงธิดาทั้ง ๓ ของพญามารมาลงไว้ ฉบับภาษาสันสกฤตใช้ฉบับที่ E. H. Johnston (1972) ตรวจชำระ ส่วนฉบับแปลภาษาจีนใช้ฉบับที่ Samuel Beal (1968) แปลเป็นภาษาอังกฤษ พิมพ์ไว้ในชุด The Sacred Books of the East เล่มที่ ๑๙ โดยจะลงเทียบไว้ทั้ง ๒ ฉบับเป็นโคลงๆ ไป โคลงจาก

พุทธ-จิตวิทยาสันสกฤตจะให้คำแปลภาษาไทยไว้ด้วย ส่วนฉบับแปลภาษาจีนจะยกคำแปลเป็นภาษาอังกฤษของ Samuel Beal (1968) มาลงไว้โดยไม่แปลเป็นภาษาไทยอีก เพราะได้แปลต่อกันมาถึง ๒ ชั้นแล้ว

ตสฺยาตมชา วิกรมหฺรุษฺทฺรปา-

สฺติสฺโตทร 'รติเปราติตตฺยสฺจ กนฺยาะ ।

ปฺปรจฺจฺเรนฺ มนฺโส วิการํ

ส ตาสฺจ ตาสฺไจว วโจ 'ภฺยวฺจ ॥ ๓ ॥

(พุทธจิต ๑๓/๓)

—โอรสทั้ง ๓ ของพญามารผู้นั้น คือ วิกรมะ หรรษะ ทรรปะ และธิดาทั้ง ๓ คือ นางอรตี เปราติ และตฤษ ถามพญามารผู้นั้นถึงจิตใจที่แปลกไปไม่เป็นการ และพญามารผู้นั้นตอบพวกเขาว่า...

เทียบคัมภีร์ Fo-Sho-Hing-Tsan-King

Now this Māra rāga^o had three daughters, mincingly beautiful and of a pleasant countenance, in every way fit by artful ways to enflame a man with love, highest in this respect among the Devīs. 1039

The first was named Yuh-yen (lust-pollution), the second Neng-yueh-gin (able to delight a man), the third Ngai-loh (love joy). These three, at this time, advanced together, 1040

And addressed their father Pisuna and said: 'May we not know the trouble that afflicts you?' The father calming his feelings, addressed his daughters thus: 1041

(Fo-Sho-Hing-Tsan-King 13/1039-40)

ตโต ธฺนุชะ ปฺชฺปมยํ คฤเหตฺวา ศฺรานู ชคนฺโมหฺกราสฺจ ปญฺจ ।

โส 'ศฺวตฺตมฺมฺลํ สฺสฺโต 'ภฺยคฺจฺจทสฺวาสฺตฺยกาเรว มนฺสชะ ปฺรชานาม ॥ ๗ ॥^o

^o คือ rāja

(พุทฺธจริต ๑๓/๗)

—จากนั้น พญามารนั้นกำแล้วซึ่งธนูประกอบด้วยบุปผาและลูกศรทั้ง ๕ ซึ่ง
กระทำให้โลกลุ่มหลง

พญามารนั้นเป็นผู้กระทำความปั่นป่วนแห่งใจของสัตว์โลก ได้เข้าไปใกล้
ดวงไม้ธัสสตถัพทฤกษ์พร้อมด้วยบรรดาบุตรทั้งหลาย

เทียบคัมภีร์ Fo-Sho-Hing-Tsan-King

Seizing then his bow and his five arrows, with all his retinue of male
and female attendants, he went to that grove offortunate rest' with
the vow that the world (all flesh) should not find peace. 1046

(Fo-Sho-Hing-Tsan-King 13/1046)

อตฺตเยวมุกฺโต ปิ ยทา นิราสุโถ โนวาสนํ ศากยมนฺริพิเภาท ।

ศรํ ตโต 'สุไม วิสสฺรุช มาระ กนฺยาสฺจ กฤตฺวา ปุรตตะ สุตาสฺจ ॥ ๑๔ ॥

(พุทฺธจริต ๑๓/๑๔)

—แม่คำ (อันพญามาร) กล่าวแล้วดังนี้ ฝ่ายพระศากยมุนีมิได้ใส่พระทัยและมี
ได้ทรงเปลี่ยนพระอิริยาบถ

จากนั้น พญามารได้นำหน้าบุตรและธิดาทั้งหลายไปก่อน ได้สาดไซรมศร
ไปที่พระมุนีนั้น

เทียบคัมภีร์ Fo-Sho-Hing-Tsan-King

But Bodhisattva's heart remained unmoved; no doubt, no fear was
present. Then Māra instantly discharged his arrow, whilst the three
women came in front;

(Fo-Sho-Hing-Tsan-King 13/1057)

๑ ในฉันทบทนี้ เห็นได้ชัดเจนว่า มาร นั้น คือ พระกามเทพ นั้นเอง กามเทพนั้นมีบุษปศร ๕ เล่ม และได้
ชื่อว่าเป็น มันทะ หรือ “ผู้ปั่นป่วนหัวใจ (ของผู้คน)”

ในคัมภีร์สังฆเภทวัสตุซึ่งส่วนหนึ่งของพระวินัยของนิกายมุลสรวาสติวาทินเล่าว่า พญามารเรียกธิดาทั้ง ๓ ของตนไปช่วยชวนชดชวางมิให้พระโพธิสัตว์บรรลุธรรมวิเศษได้ แต่ก็ไม่เป็นผล จากนั้นพญามารจึงยกกองเสนามารรบกับพระโพธิสัตว์ด้วยตนเอง คัมภีร์สังฆเภทวัสตุบรรยายเนื้อเรื่องตอนนี้ไว้ดังนี้

ตตสุ เตน ติสฺสุโร ทูหิตระ เปฺริชิตาเ ตฤษฺฐนา จ รตา จ รติสุ จ; ตา รูปเยวาน-
มทมตฺตา ทิววสุตฺราลงการวิภูษิตา โพธิสฺตฺตฺวสุย ปฺรสุตฺตาตฺ สุตฺริสาธฺยานิ
วิทฺรศฺยิตฺตุม อารพฺฐา; ตโต โพธิสฺตฺตฺเวโนปายเกาศเลน ตถาธิษฺฐิตา ยถา
วฤทฺฐาเ สํชวตฺตา; เยน มารสุ เตโนปสงฺกฺรานฺตฺตา...

(สังฆเภทวัสตุ ๑: ๑๑๕)

คัมภีร์ Arban qoyar'jokiyangyui เป็นอีกคัมภีร์หนึ่งที่เล่าเรื่องราว พระโพธิสัตว์ผจญธิดาก่อนที่จะได้ตรัสรู้ แต่ไว้เล่าไว้คล้ายนิทานกถาว่า ธิดาของพญามารได้เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ภายหลังที่พญามารบิดาของตนได้พ่ายแพ้แก่พระโพธิสัตว์แล้ว แต่ต่างกับนิทานกถาที่ เล่าเรื่องพระโพธิสัตว์ผจญพญามารและผจญธิดาพญามารได้ต่อเนื่องกัน ไม่ได้นำไปเล่าไว้หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้แล้วอย่างในนิทานกถา เนื่องจาก คัมภีร์ Arban qoyar'jokiyangyui ได้ถ่ายทอดมาหลายทอด จากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาทิเบต ภาษามองโกลเลีย และภาษาอังกฤษตามลำดับ ผู้วิจัยจึงขอยกคำแปลของ Nicholas Poppe มาแสดงไว้ โดยไม่แปลออกมาเป็นภาษาไทยอีก

After that, the sinful Šimnu became very sad and felt ashamed, but then he put his shame aside again, and spoke to his companions: "Why are you dispersing in [such] a hurry? Is it not a pity to go and kill such a young person? Let us go, and, using ingenious ruses, let us make him get up, and lead [him where we want him to go]!" Saying this he spoke to his daughters:

"Daughters, go!

Show [him] your abilities

and come and bring

that little youth, [that] monk!”

When he had spoken so, his daughters said: “We will make him acknowledge our abilities, we will do so!” With these words, they went to the Bodhisattva and, when they proceeded [in front of him] in various ways, some of them pretended to be ashamed, [and] some of them showed themselves, their faces covered. Some of them were not covered. Some of them showed their breasts which were hanging out. Some of them had covered their faces.

Each of them demonstrated the thirty-two kinds of feminine tricks which provoke lust, [such as] staring [at the Bodhisattva] with their eyes, making signs with their fingers [put against] their lips, including throwing of flowers and adornments. however, the Bodhisattva did not change a bit. They saw him sit motionless, in this way, like Mount Sumeru, resplendent like the risen sun, peaceful like the full moon, and smiling distinctly, like an open lotus. The Maiden Ānandita, and those other daughters of Śimnu, strongly burning with the fire of lust, were like inebriates, not knowing what to do, and attempted to allure [him] still more. They moved their limbs like branches of trees shaken by the wind and, beating cymbals, they sang while dancing:

...”It is difficult to attain Bodhi-sanctity.

Don't hesitate because you are going to become Buddha!

It is difficult to meet us, even if we make an appointment!

Come while we are agreeable. Let us be happy now!”...

When they had danced and sung, in this and many other ways, the Bodhisattva, calm and firm, self-possessed, with his smiling appearance [the same], unafraid, and separated from ignorance and other [kinds of] *kleśa*, spoke in the voice which pleases the heart and

is more melodious than the voice of Brahmā and [the singing of] the *kalvinka* bird:

“Such lust is the root of suffering.

It leads such fools into evil!”

“When one enjoys happiness with beautiful women,
it is like drinking salt water and becoming still more thirsty!”...

“Even if the [whole] world were filled with beauties like these,
even if I spent ten eons together with them,
there will be no lust in me, the one who has a pure mind
which is like the pure and clear sky!”

When he said this, and other words with many particulars, the lust of those maidens, who were strongly burning with the fire of desire, was put out by the coolness of Bodhisattva’s compassionate thought, and fearful and ashamed, they folded hands, and spoke:

“Possessor of face which is like a wondrous lotus void of
impurity,
possessor of a body which is like a golden mountain that
comes under the beams of fire!
Let your wish of yore, to save yourself and others, be
fulfilled to-day!”

Thus they praised him, circumambulated, turning from the left to the right, and worshipped him. And after returning, they bowed to their father’s feet, and spoke:

Father, no matter whether we apply our tricks in this way,
with laughter,
that leader of the men and gods cannot be possessed by
women,
because he has seen the evils of these three worlds.

Therefore it would be better if you calmed your anger!...

(Poppe, 1967: 157-60)

ส่วนคัมภีร์ลลิตวิสตระนั้นดูเหมือนว่าได้รวบรวมเนื้อเรื่องตอนพระโพธิสัตว์ผจญพญามารและผจญธิดาพญามารซึ่งแตกต่างกันเป็น ๒ แนวเข้ามาไว้รวมกัน เพราะได้เล่าเหตุการณ์พระโพธิสัตว์ผจญพญามารและผจญธิดาพญามารไว้ถึง ๒ ครั้ง ครั้งหนึ่งเล่าไว้คล้ายคลึงกับคัมภีร์สังเภทวัสตุ แต่อีกครั้งหนึ่งเล่าไว้คล้ายคลึงกับในนิทานกถา รายละเอียดเนื้อเรื่องของลลิตวิสตรทั้งหมด ๒ ตอน มีความโดยย่อเป็นลำดับดังนี้

พระโพธิสัตว์ผจญพญามารครั้งที่ ๑ (อยู่ในมารตรรชนปริวรรต)

พระโพธิสัตว์ทรงเปล่งรัศมี โลกธาตุวันไหว พญามารยกไพร่พลมารถืออาวุธและสำแดงเดชต่างๆ เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ บุตร ๑๐๐๐ ของพญามารแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายเลื่อมใสพระโพธิสัตว์อยู่ทางขวาของพญามาร ฝ่ายเข้าข้างบิดาอยู่ทางซ้าย บุตรมารทั้ง ๒ ฝ่ายมีวาจาโต้ตอบกัน ฝ่ายหนึ่งว่าจะทำร้ายพระโพธิสัตว์ด้วยวิธีต่างๆ เป็นต้น อีกฝ่ายต้านว่าพระโพธิสัตว์มีอาจถูกทำร้ายด้วยวิธีใดๆ เป็นต้น เสนาบดีมารผู้หนึ่งกล่าวสรรเสริญพระโพธิสัตว์ทำให้บุตรมารผู้หนึ่งโกรธ พญามารกลัวพระโพธิสัตว์ แต่แล้วก็กลับมาอีก กลับไปมาดังนี้ถึง ๒ ครา เมื่อพญามารขวางเครื่องประหารต่างๆ ไปที่พระโพธิสัตว์ เครื่องประหารเหล่านั้นก็กลายเป็นดอกไม้เสียดิ้น พญามารคุกคามให้พระโพธิสัตว์ทรงลุกจากโพธิบัลลังก์ แต่พระโพธิสัตว์มีทรงสะทกสะท้าน ในที่สุดนางวสุนทรวานิดาได้ช่วยขับไล่พญามารและกองทัพมารไป (ลลิตวิสตร ๒๑/๓๒๕-๔๘)

พระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารครั้งที่ ๑ (อยู่ในมารตรรชนปริวรรต)

พญามารเรียกธิดาให้ไปล่อลวงพระโพธิสัตว์ ธิดาพญามารเข้าที่สุสานของพระโพธิสัตว์ ได้แสดงอิตถิมาया ๓๒ ประการ และกล่าวยั่วยวนพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ตรัสตอบธิดาพญามารกล่าววาจาไพเราะแสดงโทษของกาม ธิดาพญามารพ่ายแพ้แก่ความดีงาม จึงกล่าวสรรเสริญพระโพธิสัตว์ เมื่อพญามารกล่าวตำหนิที่ธิดาไม่อาจทำให้พระโพธิสัตว์ทรงลุกจากโพธิบัลลังก์ ธิดาพญามารอธิบายเหตุผล และกล่าวสรุปแก้บิดาว่าพญามารไม่อาจชนะพระโพธิสัตว์ได้ (ลลิตวิสตร ๒๑/๓๔๘-๖๐)

พระโพธิสัตว์ผจญพญามารครั้งที่ ๒ (อยู่ในมารตรรชนปริวรรต)

พญามารไม่ยอมแพ้ สั่งเสนามารให้กลุ่มรุมทำร้ายพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์อธิษฐานถึงทศบารมีและใช้พระหัตถ์แตะพื้นดิน แผ่นดินเกิดก้องกัมปนาท พญามารและเสนาทกใจ ปลอดภัยหนีไปสิ้น ตลอด ๗ วันเมื่อพอมารรวมกันไม่ได้ กองทัพมารก็เสื่อมสูญไป (ลลิตวิสูตร ๒๑/๓๖๓-๗๐)

พระพุทธเจ้าผจญพญามารครั้งที่ ๒ (อยู่ในตระกูลภิกษุภริวารต)

หลังพระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ไม่นานนัก เวลาล่วงเข้าสู่สัปดาห์ที่ ๔ พระพุทธเจ้าทรงเดินจงกรมยึดเส้นสายจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก พญามารเข้าไปสู่สำนักของพระพุทธเจ้า แล้วทูลอาราธนาให้บรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ เพราะศาสนาของพระองค์ยังไม่ถึงพร้อมด้วยพุทธบริษัท ๔ ทรงยังมีได้แสดงธรรมและปาฏิหาริย์ พญามารหลีกหนีไป เสียใจจึงเอาไม้ขีดเขียนแผ่นดินวิตกว่า พระพุทธเจ้าได้หลุดพ้นจากวิสัยของตนไปแล้ว ธิดาทั้ง ๓ ของพญามาร ได้แก่ นางรตี อรตี และตฤชณา รับอาสามัดพระพุทธเจ้าให้มาอยู่ในวิสัยของบิดา นางทั้ง ๓ ได้แสดงอิตถิมายา และแปลงเป็นสตรีวัยต่างๆ เมื่อพระโพธิสัตว์ไม่ทรงไยดี ร่างของธิดาทั้ง ๓ ของพญามารก็กลายรูปร่างเป็นหญิงชรา นางทั้ง ๓ หนีไปฟ้องบิดา พญามารแนะนำให้ธิดาทั้ง ๓ ขอโทษพระพุทธเจ้า (ลลิตวิสูตร ๒๔/๔๐๙-๑๑)

เนื้อเรื่องในลลิตวิสูตรตอนพระโพธิสัตว์ผจญพญามารและธิดาพญามารครั้งที่ ๑ คล้ายคลึงกับเนื้อเรื่องในคัมภีร์สังฆเภทวัสตุ และตรงกับเนื้อเรื่องที่ปรากฏในคัมภีร์ Arban qoyar'jokiyangyui^๑ ส่วนเนื้อเรื่องตอนพระโพธิสัตว์ผจญพญามารครั้งที่ ๒ กับตอนพระพุทธเจ้าผจญธิดาพญามารครั้งที่ ๒ ใกล้เคียงกับเนื้อเรื่องในนิทานภกตมาก ผิดกันที่นิทานภกต (ใน ชาตกรฎจ-ภกต ๑/๑๔๓) กล่าวว่าเหตุการณ์ที่ธิดาพญามารเข้าไปรังควาญพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในขณะที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขหลังตรัสรู้ในสัปดาห์ที่ ๕ ขณะที่ประทับอยู่ที่ใต้ต้นอชปาลนิโครธ แต่ลลิตวิสูตร (๒๔/๔๐๘) กล่าวว่า เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นขณะที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๔

เนื้อเรื่องตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารดังที่ปรากฏในคัมภีร์ Bkah-Hgyur คัมภีร์ Arban qoyar'jokiyangyui และคัมภีร์ลลิตวิสูตรจะใกล้เคียงกับเนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิภาษาบาลี

^๑ เหตุที่คัมภีร์ Arban qoyar'jokiyangyui มีเนื้อเรื่องตรงกับลลิตวิสูตรเพราะแปลไปจากลลิตวิสูตร (ดู ๒.๓.๒.๑.๗)

จำนวนล้านนา มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคัมภีร์ลลิตวิสตระและคัมภีร์ Arban qoyar 'jokiyangyui มีบทสนทนาโต้ตอบระหว่างธิดาพญามารกับพระโพธิสัตว์เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี จำนวนล้านนา

แม้ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าพุทธจริต คัมภีร์สังฆเภทวัสตุ คัมภีร์ลลิตวิสตระ และคัมภีร์ Arban qoyar 'jokiyangyui มีอิทธิพลโดยตรงต่อปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา ทำให้ปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนาแก้ไขลำดับเนื้อเรื่องตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารมาอยู่ก่อนพระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า แต่หลักฐานที่มีอยู่ก็ทำให้สรุปได้ว่า ความคิดว่าเนื้อเรื่องตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารควรลำดับอยู่ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะตรัสรู้แพร่หลายมีอยู่ในหมู่ชาวพุทธสายซึ่งมิได้ใช้ภาษาบาลีบันทึกคัมภีร์ทางศาสนา ก่อนที่จะปรากฏในคัมภีร์ภาษาบาลีอย่างปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา ผู้แต่งปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา แม้ว่าอาจมิได้ศึกษาคัมภีร์พุทธจริต คัมภีร์สังฆเภทวัสตุ คัมภีร์ลลิตวิสตระ และคัมภีร์ Arban qoyar 'jokiyangyui โดยตรง แต่ก็คงจะทราบอยู่ว่า ลำดับเหตุการณ์ตอนพระ-โพธิสัตว์ (หรือพระพุทธรเจ้า) ผจญธิดาของพญามารมี ๒ แนว คือ แนวที่เล่าว่า พระพุทธรเจ้าผจญธิดาพญามารภายหลังที่ได้ตรัสรู้แล้วดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีและนิทานกถา กับแนวที่เล่าว่าพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้างดที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธจริต คัมภีร์สังฆเภทวัสตุ และคัมภีร์ Arban qoyar 'jokiyangyui ประกอบกับผู้แต่งปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนาต้องการเน้นคุณธรรมล้ำเลิศของพระโพธิสัตว์แต่เพียงลำพัง จึงได้เลือกลำดับเหตุการณ์ตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารมาไว้ในเวลา ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าตามแนวที่มาแล้วแต่ในวรรณกรรมพุทธประวัติของพุทธศาสนาสายอื่นๆ นอกภาษาบาลี ภายหลังที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนาเผยแพร่ออกไป โดยถ่ายทอดออกเป็นภาษาไทยหลายภาษา และพัฒนาต่อไปเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนปลายอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอมจำนวนเดิม ความคิดว่าพระโพธิสัตว์ได้ผจญธิดาพญามารก่อนที่จะได้ตรัสรู้จึงค่อยๆ แพร่ไปในหมู่ชนชาติไทยหลายกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มไทยยวน ไทจีน ไทลื้อ ไทยีสาน ไทยสยาม และลาว

ข. เรื่องแผ่นดินแดงบุคลาธิษฐานในรูปนางวสุนธรวานิดา

ทำนองเดียวกับเรื่องพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารในเวลาก่อนจะทรงได้ตรัสรู้ เรื่องแผ่นดินปฐวีแสดงบุคลาธิษฐานในรูปนางวสุนธรวานิดาซึ่งปรากฏในตอนพระโพธิสัตว์ผจญ-

มารนั้น ไม่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายบาลี แต่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัตินอกสายบาลีอย่างในคัมภีร์ลิลิตวิสตระ และคัมภีร์ Arban qoyar-jokiyangyui ด้วย

ในลิลิตวิสตระกล่าวว่ นางวสุนธรวานิदानามีนามว่า **สถาวรา** ได้ทำให้แผ่นดินไหวและข้าแรกแผ่นดินขึ้นมาครั้งกายปรากฏอยู่ใกล้ๆ พระโพธิสัตว์ ลิลิตวิสตระพรรณนาไว้ดังนี้

อล ชลฺ ยสุยา ตริสาหสฺรมหาสาหสฺรโลกธาเตา สธาวรา นาม มหาปถิวี-
เทวดา สา โภกิตตปถิวีเทวดาปริวารา สรวา มหาปถิวี° สมฺปรกมฺบุย นาติทุ
เร โพธิสฺตตฺตวสุย ปถิวีตลฺ ภิตฺตวาวุทธกายาภฺยุนฺนามฺย สรวาลํการปฺรติ-
มณฺฑิตาเยน โพธิสฺตตฺตวสุเตนาเวนตกายา ปฺราณชฺลิกฤตา โพธิ-
สฺตตฺตวเมตทโวจตุ—เอวเมตฺตมฺหาปฺรุชฺ เอวเมตฺต ยถา ตฺวยาภิหิตมฺ । วยมตฺร
ปฺรตฺยกฺษาะ । อปี ตฺ ภาควํสฺตฺตวเมว สเทวกสุย โลกสุย ปฺรมสาทุกฺษีภูตะ ปฺรมาณ-
ภูตศฺเจติ । เอวมุกฺตฺวา สธาวรา มหาปถิวีเทวดา มารํ ปาปียาสมเนกปฺรการํ
นิรฺภรตฺตฺย โพธิสฺตตฺตวํ จาภฺยภิสฺตฺตฺย วิวิธํ ๑ สฺวกํ ปฺรภาวํ สํทฺรศฺย สปริวารา
ตฺไตรวานฺตฺรธาตฺ ॥

ตํ ศฺรตฺตว เมทินิรํวํ ส ศฺจะ สไสนุยะ

อุตฺตรสฺต ภิณฺนหฤทโย ปฺรปลาน สรวเอ ।

ศฺรฺเตว สีนทิตํ วนเ นิ ศฤคาลา

กากา ว โลษฺฏปฺตเน สหสา ปฺรณษฺฎา ॥ ๘๙ ॥

(ลิลิตวิสฺตร ๒๑/๓๔๗-๘)

—เมื่อนั้นแล นางมหาปถิวีเทวีในมหาสาหสฺรโลกธาตฺและในตริสาหสฺร-
โลกธาตฺ ผู้มีปริวารเป็นเทพแห่งแผ่นดินทั้งภุภิวรี้อย มีนามว่า สธาวรา ได้ยัง
มหาปถิวีทั้งหมดให้ก้องกัมปนาท ข้าแรกแผ่นดินปถิวีตลขึ้นมาถึงกายาอยู่
ไม่ไกลพระโพธิสัตว์ ตบแต่งด้วยสรรพพลังการ น้อมกายลงแต่พระโพธิสัตว์
กระทำกฤตยาณฺชลี แล้วทูลแต่พระโพธิสัตว์ดังนี้ว่า “พระมหาปฺรุชฺ คำที่พระ-
องค์มีดำรัสนั้นชอบแล้ว ณ ที่นี้ ข้าทั้งหลายประจักษ์แล้ว แต่ทว่า พระผู้-
ภควาน ท่านนั้นเทียวที่เป็นบรมสักขี และได้ปรากฏเป็นหลักฐานในโลกกับทั้ง
เทวโลก” เมื่อได้กล่าวอย่างนี้แล้ว เทวีแห่งมหาปถิวีนามว่าสธาวราได้ตีเตียน
มารผู้มีบาปเป็นอนเกประการ และกล่าวอภิสฺตฺดีแต่พระโพธิสัตว์ แลสำแดง

อานูภาพของตมมีประการต่างๆ ให้เห็น นางกับด้วยบริวารทั้งหลายก็
อันตรธานไป ณ ที่นั้นนั่นเทียว

(๘๘) พญามารผู้โหดข้านั้นกับด้วยเสนามารครั้นได้ยินเสียงแตรร้องแห่งแผ่นดิน
ดินนั้น ก็ประหวั่นพรั่นพรืน ใจหาย ทั้งหมดก็ประลาดหนีไป

อุปมาดังศฤงคาลในป่าได้ยินเสียงคำรามของราชสีห์ หรือไม่ก็ดังอีกา
ได้ยินเสียงก้อนดินตกก็แล่นหนีไปโดยพลัน

ในคัมภีร์ Arban qoyar'jokiyangyui ก็ปรากฏข้อความทำนองเดียวกับลลิตวิสตระ แต่
ออกนามนางวสุนธรวาณีดาว่า ยโสธรา Poppe (1967: 157) แปลเป็นภาษาอังกฤษปรากฏตาม
ข้อความดังนี้

...with [his] right hand which held a conch and [bore] other blissful
body, hit the earth [with his right hand] with a pleasant sound, and
spole: "This earth, the support of everything, is my witness, which
does not discriminate between those who act and those who do not
act. If [what I have said] is true, you be my witness here!" As soon as
he had spoken so, this great world shook in six different manners,
and a loud noise was heard.

After that, the goddess of the lands of three thousand worlds,
Yaśodharā, surrounded by one million, one hundred million
goddesses, showed one half of her body from a place not very far
from the Bodhisattva, folded her hands and spoke: "That is exactly
so! Great saint, that is exactly true! I am the witness to that as you
have said! If that is so, are you not the testimony and example for all
who live in the world, including the gods?" She praised the
Bodhisattva in many ways, insulted the Śimnu in many ways, and
then she disappeared from sight.

At the time when those words were heard [Simnu], together with his crafty and wily army, became as frightened as a fox that hears the roar of the lion, and they fled in all directions.

ในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาแตกต่างกับลลิตวิสตระและคัมภีร์ Arban qoyar^๑jokiyangyui ๒ ประการ^๒ ดังนี้

ประการแรก ไม่ได้ระบุนายละเอียดย่านางวสุนทรานิดาปรากฏกายออกมาเพียงกึ่งกายหรือปรากฏกายออกมาทั้งร่าง ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา (ผูก ๔ หน้า ๒๑) ใช้คำว่า “ตทา วสุนทราน นิดา โพธิสตุตตสสุ สมนุภาณูภาเวณ อตุตตานํ สตุถาเรตุ อสกุโกนุติ ปจวีตลโตอุภูจหิตวา อิตถึ สามญตวา วีย” น่าจะเป็นว่าได้ปรากฏกายมาทั้งเรือนร่าง

ประการที่ ๒ ในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา นางวสุนทรานิดามีใช่แต่เพียงส่งเสียงร้องก็ก่อกัมปนาท^๓ นางยังได้บีบมวยผมเกิดเป็นมหาสาคร

๕.๓ ความหมายของชื่อ “ปฐมสมโพธิ” และความสัมพันธ์ระหว่างชื่อเรื่องกับเนื้อหาของเรื่อง

๕.๓.๑ ความหมายของ “ปฐมสมโพธิ”

ที่มาของคำว่า **ปฐมสมโพธิ** หรือ **ปฐมสมโพธิกถา** ดูจะไม่มีปัญหา เห็นได้แจ้งในคำทั้งสองว่า คำว่า **ปฐมสมโพธิ** มาจากคำภาษาบาลีว่า **ปจฺม** ประสมกับคำว่า **สมโพธิ** ส่วนคำว่า **ปฐมสมโพธิกถา** ก็มาจากคำว่า **ปจฺมสมโพธิ** ประสมกับคำว่า **กถา** อีกต่อหนึ่ง แต่ความหมายของคำว่า ปฐมสมโพธิ และ ปฐมสมโพธิกถา นั้น นักวิชาการให้ไว้มีข้อแตกต่างในรายละเอียด

Henry Alabaster (1971: xiv) ผู้ถ่ายทอด ปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นพากย์ภาษาอังกฤษ^๓ ให้ความหมายของคำว่า Pathamma Somphothiyan (= ปฐมสมโพธิญาณ) ว่า “*Initiation, or First Festival of Perfect Wisdom—ปฐมบทหรือมหุสสวะแรกแห่งพระสมโพธิญาณ*”

^๑ ดูข้อความตอนนั้นของปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนาใน ๔.๒.๓.๒.ข

^๒ เป็นบุคคลาธิษฐานแสดงว่าเกิดแผ่นดินไหวรุนแรง

^๓ Alabaster ให้ชื่องานแปลของตนว่า The Wheel of the Law—พระธรรมจักร

สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ (๒๕๒๕: ๑) ให้ความหมายของคำว่า ปฐมสมโพธิกถา ว่า “เรื่องราวเกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หรือข้อประพันธ์เกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า”

เสมอ บุญมา (๒๕๓๖: ค) ให้ความหมายคำเดียวกันนี้ว่า

การกล่าวถึงการตรัสรู้พร้อมตั้งแต่ต้น...ถ้าจะพูดให้เข้าใจอย่างง่าย ๆ ก็ได้แก่ พุทธประวัติหรือเรื่องราวของพระพุทธเจ้า เริ่มตั้งแต่การเข้าถือนิพพานในพระครรภ์ของพระมารดาเป็นต้น มาจนถึงการเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานนั่นเอง

ส่วนศักดิ์ศรี แยมันดดา (๒๕๓๖: ๑๔๙) แสดงความเห็นที่เห็นว่า คำว่า **ปฐม** ในคำว่า **ปฐมสมโพธิกถา** ไม่ควรแปลว่า “ครั้งแรก, ที่แรก, แรกเริ่ม” ด้วยจะทำให้แปลคำว่า **ปฐมสมโพธิกถา** ได้ว่า “เรื่องราวของการตรัสรู้พร้อมครั้งแรก” คำแปลดังกล่าวจะทำให้เกิดข้อสงสัยว่า “เมื่อมีการตรัสรู้ครั้งแรกแล้ว ก็น่าจะมีการตรัสรู้ครั้งที่สอง ครั้งที่สามอีก” ศักดิ์ศรี แยมันดดาแสดงความคิดเห็นว่า คำว่า **ปฐม** ในปฐมสมโพธิกถา ควรแปลว่า “ยอดเยี่ยม, เลิศที่สุด” ดังคำแปลซึ่ง T. W. Rhys Davids และ William Stede (1972: 402) ให้ไว้ใน The Pali Text Society's Pali-English Dictionary หน้า ๔๐๒ ว่า “foremost” และที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (๒๕๑๓: ๔๕๙) ให้ไว้ในปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ว่า “foremost, principal, chief, best” เหตุนี้ศักดิ์ศรี แยมันดดาจึงแสดงความคิดเห็นว่า ปฐมสมโพธิกถาควรแปลว่า “เรื่องราวของการตรัสรู้พร้อมอันยอดเยี่ยม”

ในปทานุกรม ของกรมตำรา กระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๕๗๐ (๒๕๗๐: ๔๒๓) บรรจุนำว่า **ปฐมสมโพธิกาล** ไว้ด้วย และให้บทนิยามคำนี้ว่า “เวลาแรกตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า”

ผู้วิจัยเห็นว่า ก่อนจะสรุปความหมายของคำว่า **ปฐมสมโพธิ** หรือ **ปฐมสมโพธิกถา** จำเป็นต้องพิจารณาความหมายของคำว่า **ปฐม** (< บ. ปฐม) และ **สมโพธิ** (< บ. สมโพธิ) โดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง

คำว่า สมโพธิ มาจากรากศัพท์ √พฺฐ ประกอบกับหน่วยหน้าศัพท์ สฺ- รากศัพท์ √พฺฐ มีความหมายว่า “ตื่น, รู้, เข้าใจ, แจ่มแจ้ง” ส่วนหน่วยหน้าศัพท์ สฺ- โดยทั่วไปมักแปลว่า “รวม, ร่วม, พร้อม” T. W. Rhys Davids และ William Stede (1972: 655), A. A. Macdonell (1979: 335) และ Monier Monier-Williams (1998: 1152) กล่าวตรงกันว่า สฺ- ใช้แสดงความหมายของสิ่งที่

ประกอบรวมเข้าด้วยกันหรือใช้แสดงความสมบูรณ์ ดั่งนั้นรากศัพท์ √พุทฺฐ ซึ่งมี ลໍ- ประกอบเป็นหน่วยหน้าศัพท์จึงควรมีความหมายว่า “เต็มเต็มที่, ฐึ้นแจ่มแจ้ง, เข้าใจสมบูรณ์” ลໍ- + √พุทฺฐ เมื่อเป็นคำนาม จะใช้รูป **สมพุทธิ** หรือ **สมโพธิ**

S. K. Nanayakkara (1971: 178) แสดงความคิดเห็นเกี่ยวแก่คำว่า สมโพธิ ไว้ดังนี้

บางครั้ง คำว่า **สมโพธิ** ใช้เรียกการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก ยังมีคำว่า **อภิสมโพธิ** และ **สมมาสมโพธิ** ซึ่งเป็นคำที่สงวนไว้ใช้เรียกการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และบางทีคำทั้ง ๒ นี้ ก็ใช้เพื่อแยกการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าออกจากการตรัสรู้ของพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันต์”

คำว่า **สมโพธิ** และ **อภิสมโพธิ** แตกต่างกันที่คำหนึ่งไม่มีหน่วยหน้าศัพท์ อภิ- “เหนือ, เด่น, เกิน” ขณะที่อีกคำหนึ่งมีหน่วยหน้าศัพท์ อภิ- ประกอบอยู่ข้างหน้า หน่วยหน้าศัพท์ อภิ- เมื่อเติมเข้าไปจะช่วยเน้นย้ำความหมาย ทำให้คำว่า อภิสมโพธิ มีความหมายพิเศษหรือเจาะจงกว่า คำว่า สมโพธิ ดังความหมายของ อภิสมโพธิ ที่ Nanayakkara อธิบายไว้ กล่าวคือใช้เน้นความสำคัญของการตรัสรู้อันสมบูรณ์ของพระพุทธเจ้าว่าเหนือการตรัสรู้ของพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันต์ ดั่งนั้น อภิสมโพธิ จึงมีความหมายว่า “การตรัสรู้ที่สมบูรณ์ของพระโคตมพุทธเจ้าซึ่งเหนือกว่าหรือยิ่งใหญ่กว่าการตรัสรู้ของพระปัจเจกพุทธเจ้าและของบรรดาพระอรหันตสาวก”

ส่วนคำว่า **ปฐม** ซึ่งเป็นที่มาคำซึ่งเป็นองค์ประกอบส่วนต้นของคำว่า ปฐมสมโพธิ นั้นตรงกับคำภาษาสันสกฤตว่า ปฐม (prathama) Macdonell (1979: 178) และ Monier-Williams (1988: 678) กล่าวว่า เป็นคำเดียวกับคำว่า ปฐ-ตม (pra-tama)^๑ ซึ่งเป็นรูปขั้นสุด (superlative)^๒

^๑ ในทางสัทศาสตร์ คำว่า ปฐม (prathama) กับ ปฐตม (pratama) ต่างกันที่เสียงลมหายใจท้ายเสียงกัก (aspiration) กล่าวเสียง [th] ในคำว่า ปฐม (prathama) เป็นเสียงกักที่มีลมหายใจตาม ในขณะที่เสียง [t] ในคำว่า ปฐตม (pratama) เป็นเสียงกักที่ไม่มีลมหายใจตาม ทั้งเสียง [th] และเสียง [t] ต่างก็เป็นเสียงที่เกิดที่ฟัน (dental) เหมือนกัน

^๒ รูปขั้นสุด (superlative) ในภาษาบาลีและสันสกฤตแสดงด้วยหน่วยท้ายศัพท์ -ตม (-tama) ดังคำว่า ปฐ-ตม (pra-tama) ส่วนรูปขั้นกว่า (comparative) แสดงด้วยหน่วยท้ายศัพท์ -ตฺร (-tara) ดังในคำว่า อุตตฺร (ut-tara)

ของบุพบท^๑ ปฺร (pra) “ข้างหน้า” ดังนั้นคำว่า ปฺร-ถม (pra-thama) จึงมีความ-หมายตรงตามรูปศัพท์กับคำภาษาอังกฤษว่า fore-most เหตุนี้เอง คำว่า ปจฺม ในภาษาบาลี และ ปฺรถม ในภาษาสันสกฤต จึงมีความหมายว่า foremost หรือ “อยู่หน้าที่สุด” ความหมายว่า “อยู่หน้าที่สุด” นี้เองเป็นที่มาของความหมายว่าอื่นๆ ได้แก่ “แรก, แรกเริ่ม, ก่อน, เลิศ, ยอดเยี่ยม, โดดเด่น” นอกจากนี้ Macdonell (1979: 178) และ Monier-Williams (1988: 678) ยังกล่าวว่า เมื่อใช้ในรูป ปฺรถมฺ (หรือ ปจฺมฺ ในกรณีภาษาบาลี) ซึ่งเป็นรูปประกอบวิภัติที่ ๒ เอกพจน์ ใช้เป็นคำขยายกริยา จะมีความหมายว่า “แรก, เพิ่งจะ, ก่อนหน้า” Macdonell (1979: 178) ให้ความ-หมายของ ปฺรถมฺ ไว้ดังนี้

first, first of all, for the first time; only just; forthwith; formerly, previously—แรก, แรกสุด, ครั้งแรก; หยกๆ (หรือ เพิ่งจะ หรือ ใหม่ๆ); ฉับพลัน; เดิมหรือเก่าก่อน; ก่อนหน้า

T. W. Rhys Davids และ William Stede (1972: 402) ก็ให้ความหมายของ ปจฺม ไว้ทำนองเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อใช้ในรูป ปจฺมฺ จะมีความหมายว่า “ลำดับแรก, ครั้งแรก” นอกจากนี้ยังกล่าวว่า เมื่อใช้เป็นส่วนต้นของคำประสม ปจฺม จะมีความหมายหลายประการรวมทั้งหมายถึง “เพิ่งผ่านไปได้ไม่นาน” ด้วย Rhys Davids และ Stede ว่าไว้ดังนี้

often as first part of cpd. °-, meaning either first or newly, recently, just—(คำว่า ปจฺม) มักใช้เป็นส่วนต้นของคำประสม หากไม่มีความหมายว่าแรก ก็มีความหมายว่า หยกๆ (หรือใหม่ๆ), (เพิ่งผ่านไป) ไม่นาน, เพิ่งจะ

คำว่า **ปจฺม** ในความหมายว่า “หยกๆ , (เพิ่งผ่านไป)ไม่นาน, เพิ่งจะ” นี้เอง สอดคล้องกับความหมายของคำว่า ปฐฺมสมโพธิกาล ที่ปทานุกรม กรมตำรา พ.ศ. ๒๔๗๐ (๒๔๗๐: ๔๒๓) ให้ไว้ว่า “เวลาแรกตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า”

ผู้วิจัยเห็นว่า คำว่า **ปฐฺม** ในคำว่า **ปฐฺมสมโพธิ** น่าจะมีความหมายว่า “แรก, หยกๆ , (เพิ่งผ่านไป)ไม่นาน, เพิ่งจะ” และมีความหมายว่า “เลิศ, ยอดเยี่ยม” ซ้อนอยู่ด้วย ดังนั้น **ปฐฺม**

^๑ ในภาษาบาลีและสันสกฤต อุปสรรค หรือหน่วยหน้าศัพท์กริยา (verbal prefix) ทำหน้าที่เช่นเดียวกับบุพบทในภาษาอังกฤษ ในภาษาสันสกฤตสมัยพระเวท คำประสมนี้มีฐานะเป็น post-position บุพบทชัดเจนและไม่จำเป็นต้องประกอบอยู่หน้ารากศัพท์ทุกครั้งอย่างในภาษาสมัยหลัง

สมโพธิ จึงควรมีความหมายว่า “การตรัสรู้โดยแจ่มแจ้งและเลิศล้ำของพระพุทธเจ้าซึ่งเพิ่งจะบังเกิดผ่านพ้นไป” และ **ปฐมสมโพธิกถา** ก็มีความหมายว่า “เรื่องราวเกี่ยวแก่การตรัสรู้โดยแจ่มแจ้งและเลิศล้ำของพระพุทธเจ้าซึ่งเพิ่งจะบังเกิดผ่านพ้นไป” พิจารณาจากความหมาย **ปฐมสมโพธิ** ควรเป็นวรรณกรรมที่เน้นเรื่องราวการตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์มากกว่าจะเป็นประวัติที่สมบูรณ์ของพระพุทธเจ้า ประเด็นนี้จะได้พิจารณาต่อไปใน ๕.๕.๒

ในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏคำว่า **ปฐมสมโพธิ** ปรากฏแต่คำที่ใกล้เคียงกัน คือ **ปฐมภิกขุสัมพุทธ** คำว่า **สมโพธิ** และ **สมพุทธ** เป็นเพียงรูปที่แตกต่างทางไวยากรณ์ แต่ใช้ในความหมายเดียวกัน ในพระไตรปิฎกพบคำว่า **ปฐมภิกขุสัมโพธิ** รวม ๒๒ ครั้ง ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ ดังนี้

คัมภีร์วินัยปิฎก มหาวรรค พบ ๒ ครั้ง (วินย. ๔/๑, ๖)

คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค พบ ๒ ครั้ง (ทีฆ.๒/๑๐๒, ๒๔๙)

คัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรค พบ ๕ ครั้ง (สังยุตต. ๑/๔๑๖, ๔๑๙, ๔๒๒, ๕๕๕, ๕๕๙)

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค พบ ๕ ครั้ง (สังยุตต. ๕/๔๘, ๕๐, ๗๕๔, ๘๒๐, ๑๐๔๗)

คัมภีร์อังคุตตรนิกาย พบ ๒ ครั้ง (อังคุตตร. ๒/๒๑, ๒๒)

คัมภีร์อุทาน แห่งขุททกนิกาย พบ ๖ ครั้ง (อุทาน. ๓๘, ๓๙, ๔๐, ๔๑, ๕๑, ๘๔)

ความหมายของคำว่า **ปฐมภิกขุสัมพุทธ** ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกสอดคล้องกับสอดคล้องกับความหมายของ **ปฐมสมโพธิ** ที่ผู้วิจัยให้ไว้ข้างต้น กล่าวคือมักใช้กับพระพุทธเจ้าภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้ใหม่ๆ เช่น

เตน สมเยน พุทโธ ภควา อรุเวลาโย วิหริติ นชฺชา เนรญชราย ตีเร โพธิรุกขมูเล
ปฐมภิกขุสัมพุทธ.

(วินย. ๔/๑)

—กาลครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงตรัสรู้ใหม่ๆ ประทับอยู่ ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ณ ตำบลอรุเวลาเสนา นิคม

เยน สุวาหุ ภิกขเว วิหาเรณ **ปจมาภิสมฺพุทโธ** วิหรามิ ตสฺส ปเทเสน วิหาสี...

(สงฺยุตฺต. ๕/๕๐)

—ท่านภิกษุทั้งหลาย เราผู้ตรัสรู้ใหม่ๆ เราอาศัยอยู่ด้วยวิหารซึ่งเป็นสถานที่แห่งวิหารนั้น...

เอกํ สมัยํ ภควา อรุเวลาโย วิหริติ นชฺชา เณรบุชฺชราย ตีเร มุจฺฉลินุทฺมฺล **ปจมาภิสมฺพุทโธ**. เตน โข ปน สมเยน ภควา สุตตานิ เอกปุลฺลงฺเกน นิสฺสินฺโน โหติ วิมุตฺติสุขํ ปฏิสฺสเวที.

(อุทาน ๕๑)

—สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค เป็นผู้ทรงตรัสรู้ใหม่ๆ ประทับอยู่ใต้ต้นมุจลินท์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในเวลานั้น พระผู้มีพระภาค เจ้าประทับเสวยวิมุติสุขด้วยบัลลังก์เดียวตลอด ๗ วัน

ในคัมภีร์สังคีตยวงศของสมเด็จพระวันรัตน์ (๒๕๒๑: ๑๙) ปรากฏคำใกล้เคียงกับ ปฐมสมโพธิ คือ **ปฐมโพธิ** (มณฑล) ข้อความในสังคีตยวงศมีดังนี้

ปฐมโพธิมณฑล นิสฺสินฺโน โลกนาถ สพุทฺถญฺตวาเณน มชฺฉิมปจฺจนฺตปเทเส
สุ สาสนญฺจานํ โอลเณนโต

—สมเด็จพระโลกนาถประทับอยู่ในปฐมโพธิมณฑล (= มณฑลที่พระพุทธเจ้าเพิ่งตรัสรู้) ทรงพิจารณาการประดิษฐานพระศาสนาในมัธยมประเทศและปัจฉิมประเทศด้วยพระสัพพัญญุตญาณ

คำว่า **ปจมาภิสมฺพุทโธ** เป็นอีกคำหนึ่งที่คล้ายคำว่า ปจมสมฺพุทโธ มาก ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า คำว่า **ปจม** อาจแปรสับกับคำว่า **ปจ** ได้ ดังที่ผู้วิจัยพบต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยฉบับหนึ่งใช้ชื่อว่า **ปฐมโพธิ** (๓.๒.๖.๓) Oskar von Hinüber (Interview, January 5, 2002) แสดงความเห็นสนับสนุนผู้วิจัยว่า วรรณกรรมภาษาบาลีโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาจใช้คำว่า **ปจ** กับ **ปจ** สับกัน

เหตุที่คำ ๒ คำนี้อาจสับสนกันได้เป็นเพราะคำว่า **ปรม** มีเสียง รูปศัพท์ และความหมายใกล้เคียงกับคำว่า **ปรม** (หรือ ปรม ในภาษาสันสกฤต) มาก

ด้านเสียง คำว่า **ปรม** [parama] กับ **ปฐม** [pathama] ต่างกันที่เสียง ร [r] กับ เสียง จ [th] เสียงทั้งสองนี้ปรากฏอยู่ในศัพท์บริบท (circumstance) เดียวกัน ต่างก็เป็นเสียงพยัญชนะลิ้นม้วน (retroflex) เหมือนกัน ด้านรูปศัพท์ ปรม เป็นรูปขั้นสุด (superlative) เช่นเดียวกับคำว่า ปจ-ม ผิดกันแต่ ปรม เป็นรูปขั้นสุดของคำบุพบท ปร- “ไกล” ในขณะที่ ปจ-ม เป็นรูปขั้นสุดของบุพบท ปร- “หน้า” ส่วนด้านความหมาย ทั้งคำว่า ปรม และ ปจ-ม ต่างก็มีความหมายร่วมกันว่า “เลิศล้ำ” หรือ “ยอดเยี่ยมที่สุด”

คำว่า **ปรมภิสัมโพธิ** พบในนิทานกถาแห่งชาตกัฏฐกถา ตอนพระโพธิสัตว์พบพระเจ้าพิมพิสาร พระโพธิสัตว์ได้มีพระดำรัสตอบพระเจ้าพิมพิสารถึงมูลเหตุที่ออกบวชว่าทรงปรารถนาที่จะได้ตรัสรู้ นิทานกถาปรากฏข้อความดังนี้

โพธิสตุโต มยเห มหาราช วตถุกาเมหิ วา กิเลสกาเมหิ วา อตุโถ นตฺถิ อหํ
ปรมภิสัมโพธิ ปตฺถยณฺโต นิกฺขณฺโตติฯ

(ชาตกัฏฐกถา ๑/๑๒๒)

—พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า มหาราช อาตมะหาได้ปรารถนาว่าตถุกามหรือกิเลสกามทั้งหลายไม่ อาตมะปรารถนาพระปรมภิสัมโพธิ จึงได้ออกผนวช

ผู้วิจัยพบว่า ข้อความข้างต้นในนิทานกถา เป็นแบบอย่างให้ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา^๑ และชินมหานิทาน^๒ ใช้คำว่า **ปรมภิสัมโพธิ** ตาม เพื่อใช้บรรยายพระดำรัสของพระโพธิสัตว์ที่ตรัสตอบพระเจ้าพิมพิสารถึงมูลเหตุที่มุ่งใจให้พระองค์ออกผนวช คำว่า **ปรมภิสัมโพธิ** ซึ่งปรากฏในข้อความตอนนี้ เมื่อใช้ในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาแล้ว ก็ได้ใช้ต่อเรื่อยมาในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม^๓ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวน

^๑ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ฉบับวัดโตนดหิน จ.ศ. ๙๕๔ ข้อความก่อนนี้ปรากฏในใบลานผูกที่ ๓ หน้า เจา

^๒ ชินมหานิทาน (๒๕๓๐) ภาษาบาลี ข้อความก่อนนี้ปรากฏในหน้า ๖๘

^๓ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับของหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ข้อความก่อนนี้ปรากฏในใบลานผูกที่ ๖ หน้า เจา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส^๑ และในปฐมสมโพธิกถาตามลำดับ ปฐมสมโพธิกถาบรรยายไว้ดังนี้

อาตมะมละเสยซึ่งจักรพรรดิสมบัติ อันพลันจะมาถึงเจ็อพระหัตถ์ดุจก้อนเขพะ
อันถ่มจากพระโอษฐ์ เพราะปรารภนาพระ**ปฐมสมโพธิ**จึงออกบรรพชา

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑๒๙)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่าในปฐมสมโพธิกถายังปรากฏคำว่า **ปฐมสมโพธิ** อีก ๓ ครั้ง และปรากฏคำว่า **ปฐมภิษกสมโพธิ** ซึ่งเป็นคำที่ใกล้เคียงกันอีก ๑ ครั้ง ดังนี้

แท้จริงแต่กาลเมื่อปัจฉิมราตรี**ปฐมสมโพธิ** รุ่งขึ้นจะได้ตรัสเป็นองค์พระ-
สัพพัญญูทรงตรัสรู้ทิพจักขุญาณ กาลขณะนั้นก็ทอดพระเนตรเห็นซึ่งอเนก-
เวไนยสัตว์ อันมีภูมิลือคืออวิชาบางหนาคอบงำสันดาน

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๒๑๐)

ในขณะนั้นอันว่าพื้นแผ่นดินพสุธาเกิดกัมปนาการ อเนกมหัศจรรย์ก็บังเกิด
ปรากฏต่างๆ ดุจปาง**ปฐมสมโพธิ**สมัย

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๓๙๒)

แท้จริงกาลเมื่อพระบรมสรรเพชญเสด็จลงจากเทวโลก ครั้งนั้นอันว่า
มหัศจรรย์ต่างๆ มีพสุธาที่ปนาการเป็นต้น ก็ปรากฏมีเหมือนดุจกาล
ปฐมสมโพธิสมัยโดยนัยพรรณนามาแล้วแต่หลัง

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๔๑๖)

ในกาลนั้น พอพระสัพพัญญูได้ตรัสแก่พระ**ปฐมภิษกสมโพธิ**ญาณ เสด็จ
ไปตรัสเทศนาพระธรรมจักรโปรดปัญจวัคคีย์ ราชเท่าจนมีพระอรหันต์ในโลก
๖๑ พระองค์

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๒๗๖)

^๑ ในปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับคณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (๒๕๓๗) ข้อความที่ขอนี้ปรากฏในหน้า ๗๗ นอกจากนี้ในบทปณามคาถาของปฐมสมโพธิ (๒๕๓๗: ๑) ฉบับนี้ ก็ยังปรากฏคำว่า **ปฐมสมโพธิ** อีกครั้งหนึ่ง

ข้อความทั้งหมดในปฐมสมโพธิกถาที่ยกมาแสดงไว้ข้างต้นชี้ให้เห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสใช้คำว่า **ปฐมมาสัมโพธิ** และ **พระปรมาภิ(เชก)สมโพธิ** ปนๆ กันไปในความหมายว่า “การตรัสรู้อันเลิศล้ำ (ที่อีกไม่นานจะเกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้)”

๕.๓.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างชื่อเรื่องกับเนื้อหา

ทั้ง Alabaster (1971), สุฉิวศ์ พงศ์ไพบุลย์ (๒๕๒๕), เสมอ บุญมา (๒๕๓๖) และศักดิ์ศรี แย้มนงค์ดา (๒๕๓๖) มีความเห็นสอดคล้องกันว่า **ปฐมสมโพธิ** หรือ **ปฐมสมโพธิกถา** เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ประเด็นที่ชวนตั้งข้อสงสัยมีว่า เมื่อคำว่า **ปฐมสมโพธิ** มีความหมายเจาะจงไปที่ “เรื่องราวการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า” เหตุใดปฐมสมโพธิสำนวนที่รู้จักกันแพร่หลายมากที่สุด ได้แก่ **ปฐมสมโพธิกถา**สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงมีเนื้อเรื่องครอบคลุมเนื้อหาประวัติทั้งหมดของพระพุทธเจ้าและรวมทั้งประวัติเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาภายหลังที่พระพุทธเจ้าได้ปรินิพพานไปช้านานแล้ว ด้วย วรรณกรรมพุทธประวัติที่แต่งหลังปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน จนกระทั่งคำว่า **ปฐมสมโพธิ** หรือ **ปฐมสมโพธิกถา** มีความหมายเหมือนกับคำว่า **พุทธประวัติ**^๑ ข้อสงสัยดังกล่าวจะไม่เกิดขึ้น หากผู้ศึกษาปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ศึกษาปฐมสมโพธิในกลุ่มโพธิสัตวประวัติด้วย

ดังได้กล่าวมาแล้วใน ๕.๑ ว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จารด้วยอักษรธรรมล้านนา ทั้ง ๔ ฉบับ ได้แก่ ฉบับที่ระบุแผ่นปกโบราณว่า “กับวัดสิริบุญเรืองท่าส้อย” ฉบับที่พบอยู่ด้วยกันแต่ระบุ จ.ศ. ๘๓๙ ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๓๖ และฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๕ เป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่ใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” ที่เก่าที่สุด ปฐมสมโพธิทั้ง ๔ ฉบับนี้แม้ว่าจะจำแนกได้เป็น ๒ สำนวนย่อย คือ สำนวนเดิม ได้แก่ ฉบับวัดสิริบุญเรืองท่าส้อย และฉบับ จ.ศ. ๘๓๙ กับสำนวนที่ชำระขึ้นใหม่ ได้แก่ ฉบับของวัดไหล่หินทั้ง ๒ ฉบับ แต่ทั้ง ๒ สำนวน รวม ๔ ฉบับ มีข้อความที่สอดคล้องกันมากกว่าข้อความที่ต่างกัน จึงสามารถรวมกันเป็นสำนวนหลักเดียวกันได้ เหตุนี้จึง

^๑ คำว่า **พุทธประวัติ** มีความหมายหลายประการ อาจหมายถึง “ประวัติของพระพุทธเจ้า”, “ประวัติของพุทธศาสนา” หรืออาจหมายถึง “ประวัติของพระพุทธเจ้าซึ่งรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติของพระพุทธศาสนา” ก็ได้

อาจให้ฉบับวัดไหลหิน จ.ศ. ๙๔๕ ซึ่งเป็นฉบับที่มีเนื้อเรื่องสมบูรณ์เป็นตัวแทนของปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาได้

เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ฉบับวัดไหลหิน จ.ศ. ๙๔๕ ไม่ใช่เรื่องราวทั้งหมดเกี่ยวกับพุทธประวัติ เป็นเรื่องราวที่สมบูรณ์ของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ เริ่มตั้งแต่จุดจากสวรรค์ดุสิตมาเกิดในศากยตระกูล และเกิดเหตุการณ์ต่างๆ ตามประเพณีของพระโพธิสัตว์ที่มีมาแต่ในมหาปทานสูตรแห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค จนไปยุติเรื่องเมื่อพระสิทธัตถโพธิสัตว์ได้ตรัสพระสัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อพิจารณาสัดส่วนเนื้อหาของเรื่อง จะพบว่า เนื้อเรื่องทั้งหมดของปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ช่วง ดังนี้

ช่วงแรก เน้นพรรณนาให้เห็นพระเมตตาและพระกรุณาของพระโพธิสัตว์ที่ปรารถนาจะยังสัตว์โลกให้ข้ามพ้นสังสารวัฏอันก้นดาร์ รับอาราธนาพรหมและเทวดาลงจุดเป็นมนุษย์ แสดงอัศจรรย์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์เพื่อนำให้เห็นลักษณะอัศจรรย์บุคคลรวมทั้งมงคลบุรุษลักษณะของผู้ที่จะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า

ช่วงหลัง เน้นพรรณนาเรื่องราวของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ตั้งแต่ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ เรือไปจนตัดสินพระทัยเสด็จออกมหาภิเนษกรรม ทรงศึกษาทั้งกับครูและศึกษาด้วยตนเองเพื่อให้ได้ตรัสแจ้งซึ่งพระโพธิญาณ ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาจนเกือบถึงแก่ต้องกระทำกาลกิริยา ทรงผจญมารอุปสรรคและเอาชนะธิดามาร พญามาร และเสนามารลงได้ ได้ค่อยๆ ตรัสรู้ไตรวิชชาเป็นลำดับจนได้ตรัสพระปรมาภิไธยโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าและเปล่งปฐมอุทานตามพุทธประเพณี

เนื้อเรื่องทั้งหมดที่พรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนานี้ มีจุดมุ่งหมายเพียงประการเดียวคือ แสดงพระเมตตาและคุณธรรมล้ำเลิศของพระโพธิสัตว์ซึ่งได้บำเพ็ญบารมีจนเต็มเปี่ยมจนได้ตรัสรู้พระโพธิญาณอันยอดเยี่ยม

เมื่อพิจารณาจุดสูงสุดขั้นของเรื่อง (climax) พบว่า เหตุการณ์ในปัจเจกมารวิชัยซึ่งพระโพธิสัตว์ทรงชนะธิดาพญามารและพญามารพร้อมด้วยกองทัพมารด้วยพระคุณธรรมและพระบารมีธรรมของพระองค์เป็นจุดสูงสุดขั้นของเรื่องนำไปสู่การคลี่คลายเรื่องเมื่อพระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้ในปัจเจก **ปฐมสมโพธิปริวัตต์** ซึ่งเป็นชื่อเดียวกับชื่อคัมภีร์ **ปฐมสมโพธิ** และยุติเรื่องลงเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานกถา “อเนกชาติสัมมา...” ภายหลังที่ “เพ็ง” ตรัสรู้ “ใหม่” ในปัจเจกนี้เอง

ทั้งเนื้อเรื่องและจุดสูงสุดของเรื่องแสดงให้เห็นว่า เรื่องปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา เป็นเรื่องที่มีเอกภาพเป็นอย่างยิ่ง เป็นเอกภาพที่มุ่งแสดงเรื่องราวเกี่ยวแก่พระโพธิสัตว์ผู้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าสอดคล้องกับความหมายของชื่อเรื่อง **ปฐมสมโพธิ** “การตรัสรู้แจ้งอันล้ำเลิศซึ่งพึงจะเกิดแก่พระพุทธเจ้า” เนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติก็เป็นทำนองเดียวกัน เพราะส่วนใหญ่ต่างก็แปล (ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม) มาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา (ดู ๕.๓.๑)

ในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน หลังปริเฉท **ปถมสมโพธิปริวัตต** แม้จะมีเนื้อเรื่องต่อไปจากเนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาอีก ๒ ปริเฉท ได้แก่เนื้อเรื่องตอนพระโพธิสัตว์เสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ สัปดาห์ ตอนพรหมอาราธนา ตอนได้สาวกคู่แรก และตอนเทศนาธรรมจักร เนื้อเรื่องส่วนที่เพิ่มขึ้นทั้งหมดนี้ ยังคงเป็นเหตุการณ์ที่เกิดเมื่อพระโพธิสัตว์ “ได้ตรัสรู้แล้วไม่นาน” ดังนั้นเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนที่เพิ่มขึ้นนี้ก็ยังคงไม่ทำให้เอกภาพของเรื่องเสียไปและไม่ทำให้ชื่อเรื่องกับเนื้อเรื่องขัดกัน

หนึ่งในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ปฐมสมโพธิภาษามอญ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีและปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ล้วนแต่ใช้ชื่อปริเฉทในตอนที่พระโพธิสัตว์ตรัสรู้ว่า “อภิสัมโพธิปริวรรต” สอดคล้องกับชื่อเดิมที่ใช้ในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติว่า **ปถมสมโพธิปริวัตต**

เนื้อเรื่องเดิมของปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาเป็นเรื่องประวัติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ แต่ภายหลังได้รับการต่อเติมจนกลายเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวแก่พุทธชีวประวัติโดยสมบูรณ์ดังในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ปฐมสมโพธิภาษามอญ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน และปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรอง และยังได้ขยายต่อออกไปจนกลายเป็นเรื่องราวเกี่ยวแก่ประวัติทั้งหมดของพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทย และปฐมสมโพธิกถาภาษาเขมร แม้เนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ที่ขยายออกไปจะแตกต่างกับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนามาก แต่ปฐมสมโพธิฉบับต่างๆ เหล่านี้ยังคงชื่อ **ปฐมสมโพธิ** ตามชื่อของฉบับภาษาบาลีสำนวนล้านนาไว้

ปฐมสมโพธิทั้งกลุ่มพุทธชีวประวัติและพุทธศาสนประวัตินั้น มีเนื้อเรื่องเพิ่มขึ้นจากเนื้อเรื่องเดิมในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนามาก เรื่องที่ได้เพิ่มเติมเข้าไปนั้นมีจำนวนมากจน

ผิวดัตถุประสงค์ของเรื่องเดิม คือเปลี่ยนจากเรื่องที่มีความมุ่งหมายพรรณนาคุณธรรมเลิศล้ำของ พระโพธิสัตว์และพระบารมีสมบุรณ์ของพระองค์ซึ่งทำให้พระองค์ได้ตรัสรู้พระสรรรเพชญดาญาณ กลายมาเป็นเรื่องที่เน้นประวัติที่สมบุรณ์ของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ธรรม จนถึง ปรินิพพาน และกลายมาเป็นเรื่องที่มีได้มุ่งเล่าแต่เพียงประวัติของพระศาสดา แต่มุ่งเล่าประวัติ พระศาสนาตั้งแต่ที่ศาสนาพุทธถือกำเนิดขึ้นโดยสมบุรณ์ คือ มีรัตนะครบทั้ง ๓ ประการ การดำรง อยู่ของพุทธศาสนา การเผยแผ่พุทธศาสนาจากอินเดียสู่ลังกา จนในที่สุดความสูญสิ้นแห่งพุทธ ศาสนาในโลก แม้จะมีเนื้อเรื่องเพิ่มเข้าไปมากถึงเพียงนี้ ปฐมสมโพธิทั้ง ๒ กลุ่มก็ยังคงรักษาชื่อ **ปฐมสมโพธิ** ไว้ ดังนั้นหากพิจารณาความหมายของชื่อ ปฐมสมโพธิ กับเนื้อเรื่องของทั้งปฐม สมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติและพุทธศาสนาประวัติแล้ว ย่อมพบว่าไม่อาจเข้ากันได้อย่างกลมกลืน ผิดกับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ ทั้งชื่อเรื่อง ชื่อบริเฉทท้าย และเนื้อเรื่อง สอดคล้องกัน เป็นอย่างดี

ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” เป็นชื่อเดิม และนิยมใช้ตามกันเรื่อยมา แม้แต่ฉบับที่สมเด็จพระ มหา-สมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระจากต้นฉบับภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ก็คงชื่อ “ปฐมสมโพธิ” ไว้เช่นกัน จนเมื่อทรงถ่ายถอดจากพากย์ภาษาบาลีจำนวนที่ทรงชำระด้วย พระองค์เองออกเป็นพากย์ภาษาไทย จึงได้เพิ่มคำว่า **กถา** เข้าไปท้าย ปฐมสมโพธิ เป็น **ปฐม สมโพธิกถา** สันนิษฐานว่าที่เพิ่มคำว่า กถา เข้าไปเพื่อให้แตกต่างกับชื่อในฉบับภาษาบาลี ช่วย ป้องกันความสับสนได้ดี ภายหลังเมื่อมีผู้ถ่ายถอดปฐมสมโพธิกถาออกเป็นพากย์เขมร ชื่อ **ปฐมสมโพธิกถา** ก็ได้นำไปใช้ต่อด้วย

ผู้วิจัยเห็นว่า คำว่า **ปฐมสมโพธิ** และ **ปฐมสมโพธิกถา** มีความหมายแตกต่างกัน และไม่สามารถใช้แทนกันได้ คำว่า **ปฐมสมโพธิ** นั้น เดิมเป็นชื่อเฉพาะเรียกวรรณกรรมที่มีเนื้อ หาเกี่ยวแก่ประวัติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ แต่เป็นภาษาบาลี จารเป็นอักษรธรรมล้านนา และ สันนิษฐานว่าแต่งในเมืองท่าส่วยซึ่งเป็นศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียง ใต้ (ดู ๕.๑) เมื่อปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับนี้ทางหนึ่งถ่ายถอดเป็นภาษาไทย(ย)ถิ่นต่างๆ ได้แก่ ภาษาไทยยวน ภาษาลาว ภาษาไทเขิน และภาษาไทลื้อ และอีกทางหนึ่งขยายเรื่องราวออกไปต่อ ออกไปจนกลายเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับจารอักษรขอม จำนวนเดิม ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่ง ชำระ และคัดลอกกันเรื่อยมาในปลายอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แล้วภายหลังปฐม สมโพธิภาษาบาลีฉบับนี้ถ่ายถอดออกไปเป็นฉบับภาษามอญ และไทยอีสาน และจากฉบับภาษา ไทยอีสานได้แปลงออกเป็นฉบับภาษาลาว จำนวนร้อยกรองอีกฉบับหนึ่ง อีกทั้งฉบับภาษาบาลี อักษรขอมจำนวนเดิมได้ชำระต่อจนเกิดปฐมสมโพธิภาษาบาลีและปฐมสมโพธิกถาภาษาไทย

ล้านนวมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส คำว่า **ปฐมสมโพธิ** ได้ค่อยๆ กลายจากชื่อเฉพาะมาเป็นคำกลาง (generic name) เรียกวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวแก่ประวัติของเจ้าชายสิทธัตถะ ประวัติของพระโคตมพุทธเจ้า และประวัติศาสตร์ของพระพุทธเจ้าองค์นั้นโดยตรง คำว่า **ปฐมสมโพธิ** กลายมาเป็นชื่อสามัญโดยสมบูรณ์เมื่อเกิดวรรณกรรมพุทธประวัติอีกหลายเรื่องใช้ชื่อว่า **ปฐมสมโพธิ** หรือ **ปฐมสมโพธิกถา** ในภายหลัง ผู้วิจัยพบว่า แม้แต่งานของโบราณจารย์ซึ่งไม่ได้ระบุชื่อเรื่องไว้ เมื่อคนสมัยหลังพบ ก็ได้ลงชื่อไว้ว่า “ปฐมสมโพธิ” ดังกลอนสวดบางฉบับของทางภาคใต้ หรือในบัญชีรายชื่อเอกสารโบราณ (สมุดไทย) ของหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ก็มีรายการหนึ่งลงไว้ว่า “ที่อุบัติแห่งพระพุทธเจ้าและเรื่องปฐมสมโพธิที่ได้มาจากเมืองจีน” ดังนี้ แสดงให้เห็นว่าคนไทยเห็นว่าคำว่า **ปฐมสมโพธิ** มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า **พุทธประวัติ** โดยแท้

๕.๔ ประเภทวรรณกรรมของปฐมสมโพธิและปฐมสมโพธิกถา

๕.๔.๑ ประเภทวรรณกรรมของปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ

ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติมีลักษณะที่แตกต่างกับปฐมสมโพธิกถา เพราะไม่มีลักษณะเป็นวรรณกรรมประเภท **วงส์** แต่เป็นวรรณกรรมประเภท **อวทาน**

ความหมายที่แน่นอนของอวทานซึ่งเป็นศัพท์ทางพุทธศาสนานั้น เป็นหัวข้อถกเถียงมานานกว่าค่อนศตวรรษ พระภิกษุ K. Dhammajoti (1987: 189) กล่าวว่า ความหมายของคำว่าอวทาน ที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง มี ๓ ประการ ได้แก่ ๑. กรรมอันบริสุทธิ์หรือวิกรรม ๒. (กุศล) กรรม และ ๓. เรื่องที่ฟังแล้วช่วยยกระดับจิตใจ

Biswanath Bhattacharya (1987: 290) ได้อธิบายถึงลักษณะของวรรณกรรมประเภทอวทานไว้ค่อนข้างชัดเจนว่า

งานประเภทอวทานเกี่ยวข้องกับวิบากของทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรมของสรรพสัตว์ในชาติปัจจุบันซึ่งเกี่ยวเนื่องกับกรรมในอดีตชาติและในอนาคตซึ่งอยู่ภายใต้กฎของสังสารวัฏ นักสอนศีลธรรมมุ่งความสนใจไปที่กรรมที่ส่งผลต่อเนื้อเป็นลูกโซ่นี้และแสดงออกในรูปของตำนานซึ่งนับถือกันว่าเป็นเหตุการณ์จริง อันเป็นเรื่องราวเกี่ยวแก่อดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ทรงบังเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ และยอมรับกันว่าเป็นเรื่องจริงเช่นเดียวกับพระสูตรหรือพระ-

พุทธวจนะ เหตุนี้ อวทานจึงเป็นเรื่องทางพุทธศาสนาที่กล่าวถึงสถานที่หรือโอกาสที่ทรงเล่าเรื่องไว้ในตอนเริ่มเรื่อง และให้คติธรรมไว้ในตอนท้าย มีอยู่หลายกรณีทีเดียวเป็นเรื่องเกี่ยวแก่นุพกรรมหรือปรัตยुบันกรรมของพระโพธิสัตว์แล้วให้คำสอนทางศีลธรรมเพื่อปรับปรุงพฤติกรรม บางกรณีพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตโดยอาศัยกรรมในปัจจุบัน เป็นเหมือนประทีปส่องทาง เรื่องที่เกี่ยวข้องกับทั้งอดีตภพและอนาคตชาติก็มีบ้าง และมีหลายครั้งที่เดียวที่วิบากกรรมของอดีตส่งผลมาในกาลปัจจุบันซึ่งทรงเล่าเรื่องอยู่

ตามที่ Biswanath อธิบายมา จะเห็นว่า อวทานมีความหมายที่คล้ายคลึงกับชาดกมาก เหตุนี้เอง เรื่องที่มีลักษณะเป็นชาดกอย่างแท้จริง เช่น ชาดกมาลาและมหาวัสตุ สำหรับชาวพุทธ บางสายถือว่าคัมภีร์ทั้ง ๒ นี้เป็นวรรณกรรมประเภทอวทานด้วย^๑

นักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นลงรอยเดียวกันว่า^๒ คำว่า **อวทาน** ในภาษาสันสกฤต กับ **อปทาน** ในภาษาบาลีน่าจะเป็นคำเดียวกัน ทั้ง ๒ ภาษา ใช้คำนี้ในความหมายแรกว่า “ตัดออก” แต่ใช้ต่างบริบทกัน ในภาษาบาลีใช้ในบริบททั่วไป แต่ในภาษาสันสกฤตใช้ในบริบทพิธีกรรมทางศาสนา ภายหลัง คำว่าอปทานหรืออวทานมีความหมายว่า “เรื่องราวที่ตัดตอนมา” ในภาษาบาลีใช้หมายถึง “เรื่องราวของพระอรหันตสาวกและพระพุทธเจ้าซึ่งหมายความรวมถึงพระโพธิสัตว์ในปัจจุบันชาติด้วย”^๓ ส่วนในภาษาสันสกฤตนั้น อวทานเป็นชื่อประเภทวรรณกรรม (genre) หมายถึง “เรื่องราวในปัจจุบันชาติของพระโพธิสัตว์ พระพุทธเจ้า หรือของพระสาวก” หรือหมายถึง “เรื่องราวเกี่ยวแก่การกระทำที่ห้าวหาญอันแสดงถึงความเป็นวีรบุรุษ”

^๑ อวทานที่สำคัญ ได้แก่ มหาวัสตุวทาน (มหาวัสตุ + อวทาน), ลลิตวิสตรวทาน (ลลิตวิสตร + อวทาน), โพธิสัตววทาน หรือ ชาดกมาลา, อวทานศตกะ, ทิวยานทาน, อโศกาวทาน นอกจากนี้ Biswanath Bhattacharya (1987: 290-2) ยังได้รวบรวมรายชื่ออวทานอื่นๆ ไว้อีกหลายชื่อ ได้แก่ กัลปทรมวทานมาลา, รัตนวทานมาลา, อโศกาวทานมาลา, มหาชาติกมาลา หรือ พุทธชาติกมาลา, ทวาวิมศตริยวทาน, อวทาน-กัลปต หรือ โพธิสัตววทานกัลปตตะ และหริภตชาติกมาลา

^๒ ดูข้อวินิจฉัยเรื่องความหมายที่มาของคำว่า **อวทาน** และ **อปทาน** ใน Bimala Churn Law (1933), Hirakawa (), K. Dhammajoti (1987), L. A. Waddel (), M. Winternitz (1923), Speyer (), T. W. Rhys David และ William Stede (1972), V. Trenckner, (1924-1948) และ W. G. Weeraratne (1966)

^๓ เช่น มหาปทานสูตร (< มหาปทานสูตร < มหา + อปทาน + สุตต) หมายถึง “เกี่ยวแก่พระพุทธเจ้า ๗ พระองค์” ส่วนในคัมภีร์ **อปทาน** แห่งชุตทกนิกาย มีความหมายว่า “เรื่องราวของพระอรหันต์”

เนื่องจากเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติไม่ครอบคลุมประวัติทั้งหมดของพระพุทธเจ้า ไม่รวมประวัติของพระสาวกสำคัญและพระญาติสนิทซึ่งเข้าบวชในพระพุทธศาสนา และไม่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอดีตและในอนาคตอย่างในคัมภีร์พุทธวงศ์ นิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา ชินมหานิทาน ฯลฯ เนื้อหาทั้งหมดของปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติครอบคลุมแต่เพียงประวัติทั้งหมดของพระโพธิสัตว์ในพระชาติที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แต่ไม่เล่าเนื้อเรื่องประวัติภายหลังที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ารวมไว้ด้วย ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติจึงมีลักษณะเป็นงานประเภท **อวทาน** มากกว่าเป็นงานประเภท **วงศ์** อย่างในปฐมสมโพธิกถา ในปฐมสมโพธิภาษาไทยมีข้อความระบุชัดเจนว่าปฐมสมโพธิเป็นงานประเภท อวทาน ปฐมสมโพธิภาษาไทยใช้คำว่า **ปถมสัมโพธิชินวทาน** ซึ่งมีความหมายว่า “(คัมภีร์ชื่อ)ปฐมสมโพธิอันเป็นเรื่องราว (ของพระสิทธัตถโพธิสัตว์) ผู้ชำระ (กิเลสมาร)” ไปถึง ๓ ครั้งดังนี้

อาจณเจ้าตรัสรู้มัตตัญญจักแตงกัมพีอันชื่อว่า**ปถมสัมโพธิชินวทาน**อันมี
อาจณเจ้าทั้งหลายจุงไหวแก้ว ๓ ปรกานเพื่อจักใคร่รู้ยังอันรับหับอุทรายทั้ง
หลาย มีต้นว่าชีวิติทร คัจจจักไหว้พรพุทธเจ้าว่าดังนี้ อหิ อันว่าข้าตนเปนเถียน
จักทำ**ปถมสัมโพธิชินวทาน**

(ปฐมสมโพธิ ไทยลื้อ ผูก ๑ หน้า ๒)

และอีกที่หนึ่งว่า

ข้าคัจจกล่าวยังกัมพีอันชื่อว่า**ปถมสัมโพธิชินวเพนทาน**เพื่อเพนกำแล
คุณณวิเสดแก้ลกวกทั้ง ๓

(ปฐมสมโพธิ ไทยลื้อ ผูก ๑ หน้า ๓)

เนื่องจากปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติเป็นวรรณกรรมต่างประเภทกับปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติและพุทธศาสนประวัติ ดังนั้นมีเนื้อเรื่องแตกต่างกับปฐมสมโพธิ ๒ กลุ่มหลังอย่างเห็นได้ชัด ที่ปกหน้าและหลังของต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยในหลายผูกได้ระบุเนื้อเรื่องย่อไว้ชัดเจนว่า “เปนสิทธาทธา^๑ออกบวดแล” เนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติก็นับเป็นหลักฐานแจ้งอยู่ว่า มุ่งพรรณนาแต่ประวัติของพระสิทธัตถพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่มีเจตนาจะให้ปฐม-

^๑ สืธาต /sii⁴thaat²/ < สิทธิตฺถ /siddhattha/ หรือ สิทธิธาธฺ /siddhaartha/ (เทียบสันสกฤต สรวารุทธสิทธ /sarvaarthasiddha/)

สมโพธิเป็นพุทธประวัติที่สมบูรณ์ในตัวในปฐมสมโพธิหลายสำนวนที่ขยายเนื้อเรื่องออกไปในภายหลัง

๕.๔.๒ ประเภทวรรณกรรมของปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติและกลุ่มพุทธศาสนประวัติ

ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติและกลุ่มพุทธศาสนประวัติไม่มีลักษณะเป็นงานประเภทอวทานอย่างปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ แต่มีลักษณะเป็นงานประเภท **วงส์** หรือ **วงส** มากกว่า กล่าวคือ เป็นตำนานเกี่ยวแก่มหาบุรุษผู้ก่อปรด้วยคุณลักษณะเป็นเลิศเหนือบุรุษใดๆ อุบัติขึ้นมาใน **วงส์** หรือ **ตระกูล** บริสุทธ์ซึ่งสืบมาแต่พระเจ้ามโหสถมหาราชซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์ผู้ปกครองทั่วสกลชมพูทวีป ได้ทรงถือกำเนิดในครรภ์ของนางกษัตริย์ผู้ประเสริฐผู้เป็นศิลาวันต์ มีกษัตริย์ผู้อยู่ในธรรมเป็นพระบิดา

ทั้งปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติและพุทธศาสนประวัติมิได้เน้นเล่าแต่ประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ได้เล่าประวัติของพระสาวกทั้งอยู่ในเทศมรवासและที่ออกบวชในพระพุทธานุชาวมถึงประวัติพระญาติใกล้ชิด โดยเน้นไปที่เรื่องราวเกี่ยวแก่มารับบัพถ์และเข้าบวชในพระพุทธานุชาของบุคคลเหล่านั้น รวมทั้งพรรณนาพุทธทำนายถึงพระอนาคตพุทธเจ้าด้วย ผิดกันก็แต่ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธศาสนประวัติได้เพ่งเล็งรายละเอียดเรื่องราวของพระญาติและบุคคลต่างๆ ที่ยอมรับพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในพุทธบริษัทได้ละเอียดกว่าที่บรรยายไว้ในปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติ

ปฐมสมโพธิกาเป็นวรรณกรรมที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนที่สุดว่าเป็นงานวรรณกรรมประเภทพงศาวดารหรือตำนาน ในบทประณามพจนาคาของปฐมสมโพธิการะบุไว้ชัดเจนว่าพระผู้ทรงนิพนธ์มีความมุ่งมาดจะแสดงตำนานของพระผู้ทรงชนะกิเลสผู้มีวงส์อันบริสุทธ์ ดังนี้

ตถาคตัม ชินัม พุทฺธัม	สุทฺถวํสํ ชินุตฺตมัม
ปารคฺ สพุทฺธมฺมานัม	นตฺวา ปาปุปฺผาตกัม
วุกฺขามิ ตสฺส พุทฺธสฺส	ชนกานัม มโนหรี
วํสํ วํสุตฺตมัม เหยยฺยัม	ปีติปาโมทฺทวทฺตมณัม

(ปฐมสมโพธิกา ๒๕๓๗: ๑)

—ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระตถาคต ผู้ชนะ ผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้มีวงศ์บริสุทธิ์ ผู้ชนะสูงสุด ผู้ข้ามถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ผู้ประหารแล้วซึ่งบาป ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงวงศ์แห่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ซึ่งเป็นวงศ์ที่สูงสุด อันจะยังปีติปราโมทย์ให้เพิ่มพูน นำความเบิกบานมาสู่มหาชน

คำว่า “วงศ์แห่งพระพุทธเจ้า” นี้ แม้ว่าชวนให้นึกถึงวรรณกรรมพุทธศาสนาประเภท วงศ์ หรือ วงส แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงใช้คำว่า วงศ์ ในความหมายว่า ตำนาน หรือ พงศาวดาร มากกว่า ในชั้นแรกนี้ผู้วิจัยขอพิจารณาความหมายของคำว่า วงศ์ ในภาษาบาลีก่อน จากนั้นจึงพิจารณาประเด็นอื่นๆ เป็นลำดับไป

T. W. Rhys Davids และ William Stede (1972: 590) ให้ความหมายของคำว่า วงศ์ ในภาษาบาลี^๑ ไว้หลายประการ ได้แก่ “ไม้ไผ่; เผ่าพันธุ์, เชื้อสาย, ตระกูล; ประเพณี, ประเพณีที่ ตกทอดมา, ชื่อเสียง; ราชวงศ์; ชลุ่มไม้ไผ่”

ประเด็นงานเขียนประเภท วงศ์ หรือ วงส นั้น Kumar Bimalendra (1992: 1) กล่าวถึง วรรณคดีประเภทวงศ์ของภาษาบาลีไว้โดยพยายามหาความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับวรรณคดี สันสกฤต เขากล่าวว่า

วงศ์เป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของวรรณคดีบาลี แม้ในวรรณคดี สันสกฤต และวรรณคดีของภาษาอินโด-อารยันเก่า (Old Indo-Aryan) อื่นๆ จะไม่มีงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งใช้ชื่อที่ว่านี้ แต่ในคัมภีร์พราหมณะก็มีข้อความ ตอนหนึ่งเรียกว่า วิศ-พราหมณ บรรยายถึงประเพณี (tradition) ของ พราหมณ-อาจารย์ และยังมีเรื่องเก่าแก่ที่รู้จักกันดีชื่อ หรือวิศ-ปุราณ นอกจากนี้ ในบางบทของคัมภีร์ พุทธทรรณุก-อุปนิษทุ ได้อ้างถึงประเพณีเกี่ยวกับวิทยา วิเศษของฤๅษี เช่น ใน พราหมณ ที่ ๖ ของบทที่ ๒ มีคำบรรยาย วิศ ของ มฤกา ณุฑ หรือประเพณีของ มฤ-วิทยา ใน พราหมณ ที่ ๖ ของ ยชุสวฤกย-กานุฑ มีการอ้างถึงรายละเอียดของประเพณีของ วิศ ใน อิติहाส-ปุราณ ใน ฉานูโท คย-อุปนิษทุ ก็ใช้คำว่า วิศ ซึ่งอาจเทียบได้กับ วงส ของบาลีในความหมาย เกี่ยวกับเรื่องและลีลาการประพันธ์ ความแตกต่างระหว่าง อิติहाส-ปุราณ กับ วงส ของบาลี ได้แก่ เนื้อหาของปุราณเป็นเรื่องเกี่ยวกับวาทะเก่าแก่ ขณะที่ วง

^๑ ตรงกับคำว่า วิศ ในภาษาสันสกฤต

ส ของบาลี เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์มากกว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับวาทะ
ของบุคคล

Kumar Bimalendra (1992: 3) ให้อรรถาธิบายประเภท วงศ์ ไว้ ๑๕ รายชื่อ ดังนี้ ๑. ที
ปวงศ์ ๒. มหาวงศ์ ๓. จุลวงศ์ ๔. พุทธโฆสุปัติติ ๕. สัทธัมมสังคหะ ๖. มหาโพธิวงศ์ ๗. ญูปวงศ์
๘. อัฏฐนคคฤวิหารวงศ์ ๙. ทาฐาวงศ์ ๑๐. ฌกเสฐาตุงวงศ์ ๑๑. นลาฐาตุงวงศ์ ๑๒. สันเทศกถา ๑๓.
คัณฐวงศ์ ๑๔. สาสนวงศ์ และ ๑๕. สังคีตวงศ์ (สังคีตียวงศ์)

พิจารณาจากความหมายและรายชื่อประเภทวงศ์ข้างต้นจะเห็นว่า งานเขียน
ประเภทวงศ์มีความหมายใกล้เคียงกับ “ตำนาน” หรือ “พงศาวดาร” วงศ์เป็นตำนานที่ผสม
ตำนานศาสนากับตำนานที่เป็นประวัติศาสตร์เข้าเป็นงานเดียวกัน

ควรสังเกตว่า Bimalendra ไม่ได้จัด **พุทธวงศ์** และ **อนาคตวงศ์** เข้าเป็นส่วนหนึ่งของ
งานวรรณกรรมประเภท **วงศ์** ด้วย พุทธวงศ์ มีลักษณะห่างไกลกับคำว่าตำนานหรือพงศาวดาร
พุทธวงศ์เป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่พรรณนาถึงพระโพธิสัตว์ผู้จะได้เกิดเป็นพระโคตมพุทธเจ้า
ในกาลปัจจุบัน ได้เสวยพระชาติในอดีตภพซึ่งมีพระพุทธเจ้าอุบัติ และพระโพธิสัตว์ได้ตั้งจิต
อธิษฐานขอเป็นพระ-พุทธเจ้าด้วยพระองค์หนึ่ง และได้รับคำพยากรณ์ในสำนักพระพุทธเจ้าองค์
ต่างๆ เรื่อยมา ส่วนอนาคตวงศ์ ได้กล่าวถึงพุทธพยากรณ์ของพระโคตมพุทธเจ้าถึงพระพุทธเจ้าที่
จะอุบัติในอนาคต

ส่วนคำว่า “วงศ์” ใน “วงศ์แห่งพระพุทธเจ้า” ซึ่งปรากฏในบทประณามพจน์ของปฐม-
สมโพธิกถา อาจมีความหมาย ๒ ความหมายซ้อนกัน

ความหมายแรก **วงศ์** หมายถึง “เชื้อสายของพระพุทธเจ้า”^๑ ความหมายนี้เป็นความ-
หมายเปรียบเทียบสะท้อนความคิดเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชซึ่งแพร่หลายในอินเดียแต่ครั้ง
โบราณ นอกจากนี้ยังสะท้อนโลกทรรศน์ของพุทธศาสนาว่า วงศ์ตระกูลที่ประเสริฐที่สุดในสกล
พิภพ ไม่ใช่ “วงศ์” ของพระมหากษัตริย์ผู้ปรารถนาจะปราบแว่นแคว้นต่างๆ ให้อยอมลงอยู่ใต้เอก
ฉัตรเพื่อให้ได้บรรลุถึงความ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช หากแต่เป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้า ผู้สามารถ

^๑ ชวนให้นึกถึงความคิดแบบมหายานว่า พระอาทิพุทธ เป็นพระพุทธเจ้าตั้งต้นเพียงหนึ่งเดียว พระชนยานี้
พุทธเจ้าและพระมานุสสุพุทธเจ้า ล้วนแต่สืบมาแต่พระอาทิพุทธทั้งสิ้น พระอาทิพุทธจึงเป็นเหมือนต้นวงศ์ของ
พระพุทธเจ้าทั้งหมด

ปราบและขจัดต้นเหาและอวิชชาไปจากวิสัย “วงส์” ทั้ง ๒ นี้ “วงส์” หนึ่งเป็นวงส์ทางโลก และอีก “วงส์” หนึ่งเป็นวงส์ทางธรรม “วงส์” ทั้ง ๒ นี้ไม่ต่อเนื่องรวมเข้าเป็นหนึ่งเดียวกัน พุทธศาสนามี ทรรศนะว่า วงส์แห่งพระพุทธเจ้าจึงเป็นวงส์ที่ประเสริฐกว่าวงส์ของพระมหากษัตริย์หรือพระเจ้า จักรพรรดิ ความคิดนี้ปรากฏชัดเจนในปฐมสมโพธิกถาดังนี้

กาลเมื่อพระตถาคตประสูติ ณ ภายใต้มงคัลลสาปฤกษ์ในป่าลุมพินีวัน บังเกิดบุพนิมิตมหัศจรรย์ ๓๒ ประการ ก็ยังประดิษฐานอยู่ในสมมติวงส์ กาล เมื่อออกสู่มหาภิเนษกรรมณั กระทำปธานทุกกริยาจนนิสัสนาเหนือวรวชิร บัลลังก์ ยังมารพลให้ปราศัย แลได้ตรัสรู้บุพเพนิวาสานุสติญาณในปฐมยาม ครั้นล่วงเข้ามัชฌิมยามได้ทิพยจักขุแลทิพยโสตญาณ ก็ยังประดิษฐานอยู่ใน มหาสมมติวงส์บมิได้ขาด ต่อล่วงเข้าปัจฉิมยาม พิจารณาพระปฏิจสมุปบาท ทวาทศปัจจยการโดยอนุโลมปฏิโลม เมื่อเพลาอรุณสมัยก็ได้ตรัสแก่พระ- สััพัญญุตญาณ กาลนั้น อันว่ามหาสมมติวงส์ก็ขาดสูญ ประดิษฐานอยู่ใน พระพุทธวงส์อันประเสริฐจำเดิมแต่นั้นมา

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๓๐๘-๙)

ความหมายที่ ๒ วงส์ หมายถึง “ประเพณีที่ปฏิบัติเป็นปรกติสืบต่อกันมา” “วงส์แห่ง พระพุทธเจ้า” ก็หมายถึง “ประเพณีตามที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตเคยปฏิบัติ” สมเด็จพระ- มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ใช้คำว่า “ประเพณี”^๑ หลายครั้ง เมื่ออธิบายถึงการ- กระทำบางอย่าง หรือเหตุการณ์บางอย่างที่คนทั่วไปไม่เข้าใจหรือไม่ยอมรับ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ประมาณพระชนมายุพระมารดาพระโพธิสัตว์กำหนดสิ้นเท่านั้นก็ทิวงคต ไซ้ จะสิ้นพระชนม์เพราะเหตุประสูติพระโพธิสัตว์นั้นหามิได้... ทรงพระกรรมภ ิระสูติพระมหาสัตว์แล้วทิวงคต อันนี้เป็นประเพณีพระพุทธรามารดาทุกๆ พระองค์^๒

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๘๔)

^๑ ในปฐมสมโพธิกถาภาษาบาลีของพระองค์ มีทั้งที่ใช้คำว่า ธรรมดา บ้างและ วิส บ้าง

^๒ “...โกฏฐาเส จิตา วิชยิตฺวา กาลั กโรตีติ อยเมตฺถ ธมฺมตาติ.” (ปฐมสมโพธิ บาลี ปริมา ๒๕๓๗: ๕๔)

ความคิดเรื่อง “วงศ์ตระกูลแห่งพระพุทธเจ้า” และ “ประเพณีที่พระพุทธเจ้าปฏิบัติเช่นเดียวกันตามกันมา” ปรากฏอย่างชัดเจนในปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีที่หนึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงคำว่า **วงศ์** และ **ประเพณี** ด้วยกัน

ดูก่อนพระราชสมภาร อันว่ามหาสมมติวงศ์นี้ใช้วงศ์แห่งตถาคต แลสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งปวงจำเดิมแต่พระพุทธที่บังกรเป็นต้นจนตราบเท่าถึงพระพุททกัสสป ย่อมสำเร็จกิจอันเลี้ยงชีวิตด้วยสพทานจาริกภิกขาจาริกวัตรทั้งสิ้น อันนี้เป็น**วงศ์ประเพณี**ของพระตถาคต^๑

(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๓๐๘)

เป็นธรรมดาพระสัพพัญญูเจ้าทั้งปวงมาเหมือนกันทุกๆ พระองค์ เมื่อทรงพิจารณาซึ่งปฏิเวธธรรมอันคัมภีร์ภาพ ก็มีพระทัยน้อมไปสู่อัปสูภยกรรม คือ มีขวนขวายน้อยทอดอจะจะไม่แสดงพระสัทธรรมเทศนา ทำมหาพรหมจึงลงมาทูลอาราธนาให้บังนุชพระสัทธรรม จะยังสัตว์ทั้งหลายให้มีจิตเคารพในพระสัพพัญญูโดยยิ่งเหตุฉะนั้น จึงเป็น**พระพุทธประเพณี**มาทุกๆ พระองค์

(ปฐมสมโพธิ ภาษาไทย ฉบับกรมปรมาฯ: ๒๐๕-๖)

ความหมายของคำว่า **วงศ์** ทั้ง ๒ ความหมายข้างต้น เข้าได้กับความหมายของคำว่า **วงศ์** ในพุทธวงศ์และอนาคตวงศ์ มากกว่าคัมภีร์ประเภท **วงศ์** ทั้ง ๑๕ รายชื่อที่ Kumar Bimalendra (1992: 3) เคยถึง แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้แปลปฐมสมโพธิกถาจากปฐมสมโพธิสำนวนภาษาบาลีของพระองค์เอง ทรงมีทรรศนะว่า ปฐมสมโพธิกถาเป็นงานประเภท **วงศ์** ในลักษณะเดียวกับคัมภีร์พุทธวงศ์และคัมภีร์อนาคตวงศ์ด้วย เหตุนี้เอง ปฐมสมโพธิกถารวมทั้งปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนที่พระองค์ทรงชำระ จึงมิได้มีเนื้อจำกัดเพียงประวัติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ แต่รวมประวัติของสาวกที่สำคัญ ได้แก่ สาวก ๕ องค์แรก สาวกกลุ่มแรกๆ อัครสาวกชายชวา และสาวกคนสุดท้าย ประวัติของพระญาติใกล้ชิด

^๑ “อถ ภควา อย์ มหาสมมุติวิไล น อมหากั วิไล ที่ปงฺกรโต ปฏฺจาย ยาว กัสสปิ ภควา สพุเพ เต มหาราช พุทฺธา ภควนฺตา สมฺปทานจาริเกน ชีวิตํ กปฺเปสุ อย์ มหาราช มม วิไล นาม” (ปฐมสมโพธิ บาลี ปรมา ๒๕๓๗: ๑๗๗)

โดยเฉพาะในตอนเช้าที่เข้าร่วมพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธบิดา พระพุทธมารดาเลี้ยง พระชายา พระโอรส พระญาติซึ่งเป็นรุ่นพี่รุ่นน้อง รวมทั้งเรื่องพุทธทำนายถึงพระพุทธเจ้าองค์ถัดไป เรื่องเสด็จไปโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ ประวัติความสำเร็จของพุทธศาสนา นับตั้งแต่สามารถหยั่งรากลงมั่นคงในแคว้นมคธและแคว้นโกศลโดยมีชนวรรณะสูงได้แก่กษัตริย์และเศรษฐีไพศาลเป็นผู้อุปถัมภ์สำคัญ มีพรหมณ์สละวรรณะเข้าร่วมพระพุทธศาสนา ส่วนประชาชนทั่วไปก็ได้ละความเชื่อตามทิวาธิที่นิยมในสมัยนั้นหันมานับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนารักษาคำสอนและเผยแพร่ออกไปนอกชมพูทวีป ไปจนถึงพญามารซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญในการนับถือพุทธธรรมประกาศยอมแพ้แก่พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าโดยสิ้นเชิง

๕.๕ ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ

๕.๕.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ

เมื่อพิจารณาอายุของต้นฉบับฉบับสมบูรณ์ของปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติที่พบในปัจจุบัน เรียงลำดับจากต้นฉบับที่เก่าแก่มากที่สุดถึงฉบับที่เก่าแก่ที่สุด ปรากฏดังนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง
จ.ศ. ๙๔๕ (พ.ศ. ๒๑๒๖)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ฉบับวัดบ้านหลุก อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง จ.ศ. ๑๑๔๒
(พ.ศ. ๒๓๒๓)

ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว ฉบับวัดใหม่สุวรรณภูมาราม แขวงหลวง-พระบาง นครหลวงพระบาง จ.ศ. ๑๑๙๕ (พ.ศ. ๒๓๗๖)

ส่วนปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน และปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อ ไม่ปรากฏปีที่จาร

พิจารณาจากอายุของต้นฉบับ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา เก่าแก่กว่าปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน และปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย และเมื่อเปรียบเทียบข้อความเดียวกันในปฐมสมโพธิทั้ง ๓ สำนวนนี้ดังที่ได้แสดงมาจำนวนมากในบทที่ ๔ ข้อ ๔.๒ เห็นได้ชัดว่า ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนและปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยแปรไปจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยได้ยกข้อความภาษาบาลีสลับกับคำแปลภาษาลาวโดยตลอดแต่ต้นจนจบ ข้อความภาษาบาลีที่ยกมาแสดงไว้ในปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย

ล้วนแต่เป็นข้อความเดียวกับที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา	ปฐมสมโพธิจำนวนนิสสัย
<p>เทวดานํ ปน พุทธกาโลหลํ นาม อุทปาติ ๓</p> <p>ตทา มหาพฺรหฺมโน^๑ พฺรหฺมาภรณปติมณฺฑิตา ทสทหฺสฺสโลกธาตุ อาหิทนตมาริสํ</p> <p>มาริสฺสา</p> <p>อิโต วสฺสสตสทหฺสฺสจฺเจยน สพฺพญฺญพฺพุโ อุปฺปชฺชิสฺสตี</p> <p>โลกตี อุกฺโขเสนฺตี เตสฺ พุทฺโธ โกลาหเลสุ ทสทหฺสฺสพฺรหฺมาโน ตตฺตกาเยว สกุทฺสุยามสนฺตุสฺสิตานิมฺมานรตีปรนนิมิตวสฺสวตี เนเทวราชาโน เอเกกฺสมํ จุกฺกวาเพ</p> <p>จตุตาโร จโรตี^๒ จตุตาฬีสฺสสมหาราชาโน เสสเทวปฺตุเตหิ สทฺธี อิมฺสมํ จุกฺกวาเพ</p>	<p>ตทา ในกาลเมื่อนั้น พุทธโกลาหลํ นาม ซึ่งว่า พุทธโกลาหลว่า พระพุทธเจ้าจักเกิดมีในโลกนี้ แล ว่าดังนั้น อุทปาติ ก็เกิดมีแก่เทวดาทั้งหลาย แล</p> <p>ตทา ในกาลยามนั้น มหาพฺรหฺมา อันว่า มหาพฺรหฺมทั้งหลายอันประดับปรดาด้วยเครื่อง ถนิมอาพอน้อยสังฆวานทิบแล้ว อาหิทนต กัตรเดินก้าวไปในหมื่นโลกธาตุดังมวณ อุโขเสนฺตี ก็ร้องเอนกล่าวด้วยคำว่า มาริสฺ สุราเจ้าทั้งหลายผู้งหาทุกบ่ได้</p> <p>อิโต วสฺสสตสทหฺสฺสจฺเจยน ในกาลเมื่อเลี้ยง แห่งแสนปีตั้งแรกแต่ปีนี้ไปเมื่อหน้า สัพฺพญฺญ เจ้า พุทฺโธ อันพระสัพฺพญฺญเจ้า อุปฺปชฺชิสฺสตี กัจักเกิดมี โย โลก ในโลกนี้แล ว่าดังนั้น ทสฺสทหฺสฺสพฺรหฺมาเน อันมหาพฺรหฺมทั้งหลาย ได้หมื่นตนอันอยู่ในจักกวานทั้งหมื่นโลกธาตุนั้น กัดี เทวราชาโน อันพรญาเทวดาทั้งหลาย คีว่า พรญาอินท กัได้หมื่นตน คีในจักกวานแล อันมี พรญาอินทแลตนพรญาสุยามาเทวบุตราชกัได้ หมื่นตน พรญาสันตุสฺสิตเทวราชกัดี พรญา นิมานรตตีเทวราชกัดี พรญาปรนนิมิตวสฺสวตี เทวราชกัดี กัได้หมื่นตน จตุตาฬีสฺสสมหา ราชาโน อันพรญาใหญ่คีว่าทำวจตุโลกกบาน ทั้งหลายได้ ๔ หมื่นตน คีอ ๔ ตนอยู่ในจักกวาน</p>

^๑ มหาพฺรหฺมาโน

^๒ จตุตาโรตี

<p>สนธิปติตวา อิมสฺมี จกฺกวาเพ สกฺกาทโย คเหตุวา ตุสฺสิตกวนํ คนฺตวา ตํ อฺปาสงฺกมิตฺวา ยาจฺนติ ๙</p> <p>(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๑ หน้า ๒-๓)</p>	<p>และอันทั้งหมื่นจักกวานนั้นได้ ๔ หมื่นตนแล พรญาเทวดาทังหลายฝูงนี้ อาคตุวา ก่มาทับ ด้วยหมู่เทวบุตรทังหลายฝูงอื่นอันเสสเหลือกว่า นั้น</p> <p>สนธิปติตวา ก่ประชุมนุมาในจักกวานอันนี้ คเหตุวา ตาพรญาอินทเพนต์ัน กตุวา เมื่อสู่ขึ้น ฟ้าตฺสลิตา อฺปาสงฺกมิตฺวา ก่เข้าไปสู่สำนักแห่ง มหาปริสเจ้าแล้ว ยาจฺนติ ก่ข้ราทธานานันแล</p> <p>(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๑ หน้า ๗-๘)</p>
---	---

ส่วนปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนนั้น แม้จะมีได้ยกภาษาบาลีมาแสดงและแปลร้อยสลับกับข้อความภาษาบาลีอย่างในปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย แต่ทั้งภาษาและเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนแสดงให้เห็นว่า ได้แปลมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาในลักษณะแปลเคารพภาษาของต้นฉบับเดิมเป็นอย่างมาก หากไม่พิจารณาเนื้อเรื่อง ๒ ประจุแห่งท้ายของปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนที่เพิ่มขึ้นจากเนื้อเรื่องดั้งเดิมที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา จะพบว่าข้อความที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนล้วนแต่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาทั้งสิ้น กระทั่งสามารถใช้ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนเป็นคำแปลที่สมบูรณ์ของปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาได้^๑

ผู้วิจัยพบว่า ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนและปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยแปลไปจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีในลักษณะต่างฝ่ายต่างแปล และแปลผิดถูกหรือตีความความหมายของคำศัพท์บางคำไปตามความสามารถภาษาบาลีของผู้แปล ผู้แปลปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนและปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยต่างฝ่ายต่างไม่เห็นสำนวนแปลอีกสำนวนหนึ่ง ไม่ได้ใช้ฉบับแปลฉบับหนึ่งมาเรียบเรียงอีกฉบับหนึ่ง ปฐมสมโพธิทั้ง ๒ สำนวนนี้ จึงไม่มีความสัมพันธ์กันโดยตรง ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิ ๒ สำนวนนี้ เป็นความสัมพันธ์ที่มีปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาเป็นฉบับเชื่อมโยง เมื่อเปรียบเทียบปฐมสมโพธิสำนวนแปลทั้งสอง จึงพบว่า มีคำแปลบางคำขัดกัน ดังตัวอย่างคำแปลของคำว่า **จลฺกุกฺกุฏอุสุราราชา ลฺกฺกิมธฺกวน** และ **มารชาล** ดังนี้

^๑ ดูตัวอย่างเปรียบเทียบปฐมสมโพธิภาษาบาลีกับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนได้ในบทที่ ๔ ข้อ ๔.๒

ก. จลกุกุกุอุสุภราชา

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา

อุโปสถวารณราชา ๕ สทนต์วารณราชา ๕ พาสูกิอุรัครราชา ๕ หงฺสราชา

ตจลกุกุกุอุสุภราชา^๑ ๕

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๒ หน้า ๓)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน

รูปข้างอุโปสถแลข้างสัททนต์ อุรัครา^๒ รูปพรยานาคพาสูกิ ชื่อพาสูกิ หังสราชา
รูปพรยา หง **จลกุกุกุอุสุ^๓ราชา รูปพรยาวิวอุสุภะอันมีหนอก**

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๒ หน้า ๔๐)

ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย

พาสูกิอุรัครราชา รูปพรยานาคตัวชื่อว่าพาสูกิ **จรกุกุกุกุอุสุภราชา รูปพรยา
วิวอุสุภราชตัวชื่อว่าจรกุกุกุอุสุภะกัตี**

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๓ หน้า ๔๘)

คำว่า จรกุกุกุอุ แปลว่า “ไก่ที่ท่องเที่ยวไป” หรือ “ไก่ป่า” ดังนั้น จรกุกุกุกุอุสุภราชา จึงควรแปลว่า “ไก่ป่าและพญาวิว” แต่ในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนแปลว่า “พญาวิวที่มีหนอก” และปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยแปลว่า “พญาวิวชื่อจรกุกุกุอุสุภะ”

ข. ลุกุจิมุกุกวน

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา

^๑ จรกุกุกุกุอุสุภราชา

^๒ อุรัครราชา

^๓ อุสุภ (ต้นฉบับจารแต่ส่วนต้นของอักษร <ภ> ลืมจารส่วนหลัง จึงกลายเป็น <ว>)

มหาสมุทรสุด ทุกกรการิกิ กโรนุตสุด ฌฎุเจ วสุเส ปริปฎุณเณ เวสาขปฎุณเณมายิ
พลิกมมึ กาดุกามา หุตวา ปุเรตรเมว เณุสหุสสิ **ลฎุจิมฎุทวเน ปิฎุจเปตวา**

(ปฐุมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๓ หน้า ๒๙)

ปฐุมสมโพธิภาษาไทยยวน

ในเมื่อปลีอันถ้วน ๖ แล เตมบัวรวมวณแกโพธิสัตเจ้าอันได้ กทำทุกกริกัมมอัน
นั้นตั้งอัน ในเดือนวิสาขาทเพงแล นางสุชาดาคุมักไคร่กทำพลิกัมมบุชาเทพดา
ตั้งอัน มีหมุแม่บัววมพันตนคี่อยู่ป่าไม้ซาเอม^๑แล้ว

(ปฐุมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๔ หน้า ๔๕)

ปฐุมสมโพธิล้านนนวนิสสัย

ในวันเดือนหกเพงนั้น คาหาเปตวา นางกัให้ถิดา เณุสหุสสิ ยังแมงบัววมพันตัว
จเปตวา ไปไว้ **ลฎุจิมฎุทวเน ในป่าอันมีเผ็ง ให้ได้กินยังน้ำเผ็งทั้งหลาย**
อันอยาด อย้อยตกทุกหย้า ทั้งหลายนั้นก่อนแล

(ปฐุมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๗ หน้า ๓๙)

T. W. Rhys David & William Stede (1972: 580) แปล ลฎุจิจิ ว่า “sprout of a plant, offshoot—ยอดอ่อน, หน่ออ่อน” และแปล ลฎุจิมฎุทก ว่า “cane-honey i.e. liquorice—ช้อย-น้ำผึ้ง คือ ชะเอม” สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (๒๕๓๗: ๑๓๗) ทรงแปลว่า “ชะเอมเครือ” และทรงแปล ลฎุจิมฎุทวณ ว่า “ป่าชะเอมเครือ” ปฐุมสมโพธิภาษาไทยยวนแปลคล้ายกันว่า “ป่าไม้ชะเอม” แต่ปฐุมสมโพธิล้านนนวนิสสัยแปลต่างออกไปว่า “ป่าที่มีเผ็งและน้ำผึ้งหยดติดบนยอดหญ้า”

ค. มารชาล

ปฐุมสมโพธิภาษาบาลี ล้านนาล้านนา

^๑ ชะเอม

อหิ เต ตทา สกฺขีติ วิราวสเตน วิราวสหัสเสน วิราวสตสหัสเสน มารชาเล
 อวตฺถรมานา วีย อุนฺนทิตฺวา

(ปฐมสมโพธิ บาลี-ล้านนา ผูก ๔ หน้า ๒๑)

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน

นางธรรณีว่าอันแล้ว **ครั่งหีพอร้อยทีพันทีหมื่นทูแสนที** เปนดังจักหี
ครอบงำยังหมู่แห่งเสนาพรยามานตนนั้น หี้ก้องดังสนั่นหวั่นไหวไพมา
 มากนักแล ที่นั้น

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๕ หน้า ๔๔-๕)

ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย

เมื่อนางธรรณีมีเสียงแข่งร้องดาเปนปรดุจดังฟ้าจักผ่าห้วงมาน

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๙ หน้า ๓๙)

คำว่า **ซาล** ในภาษาบาลีอาจแปลว่า “ตาข่าย” (เทียบ ส. ซาล) หรือแปลว่า “แสงแวบ
 วาบ, แสงจ้า” (เทียบ ส. ซวาล) ก็ได้ ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนเลือกแปล มารชาล ว่า “เสียงที่
 เป็นดังตาข่ายปกคลุมเสนามาร” แต่ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยเลือกแปลว่า “เสียงที่เหมือนฟ้าจะ
 ผ่าห้วงมาร”

ส่วนปฐมสมโพธิภาษาไทยเชินกับปฐมสมโพธิภาษาไทยล้านนา แม้ว่าจะมีเนื้อเรื่องแทรก
 ตรงกับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา แต่ก็ไม่อาจสรุปได้แน่นอนว่า ปฐม-
 สมโพธิทั้ง ๒ สำนวนหลัง แปลมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาโดยตรง หรือถ่ายทอด
 ผ่านปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนหรือปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย อาศัยแต่เนื้อเรื่องเพียงลำพังไม่
 สามารถตอบคำถามข้างต้นได้ เพราะปฐมสมโพธิภาษาไทยและภาษาไทยทั้ง ๔ สำนวนข้างต้น มี
 เนื้อเรื่องพ้องกัน คือเนื้อเรื่องตามที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา มีเพียงปฐม-
 สมโพธิภาษาไทยเชินเท่านั้นที่มีเนื้อเรื่องบางตอนแตกต่างออกไป (ดู ๔.๒.๓.๑ และตารางที่ ๘) แต่
 เมื่อเปรียบเทียบสำนวนภาษา ผู้วิจัยพบว่าปฐมสมโพธิภาษาไทยเชินมีข้อความบางตอนมีสำนวน
 ภาษาคัดลอกกับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนมาก ส่วนภาษาของปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย

คล้ายคลึงกับปฐมสมโพธิภาษาไทยในจินตนาการที่จะเชื่อว่า ฉบับหนึ่งไม่ได้อิทธิพลมาจากอีกฉบับหนึ่ง ดังจะแสดงตัวอย่างให้เห็นดังนี้

เปรียบเทียบสำนวนภาษาของปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนกับปฐมสมโพธิภาษาไทยในในตอนพระโพธิสัตว์ทมนันทวโนทยานบนดุสิตสวรรค์ก่อนที่จุติลงมาเกิดในโลกมนุษย์ ดังต่อไปนี้

ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน	ปฐมสมโพธิภาษาไทย
<p>ในกาลนั้นมีหมู่เทวดา พรหมทั้งหลายในโลก ทั้งมวลก็มาแวดล้อมเปนบริวารโพธิสัตว์เจ้า แล้วก็เข้าไปในสวนนันทวนุทยาน อันมีใน ตูสิตาสวรรค์เทวโลกที่นั่นแล มหาสัตว์เจ้า อันหมู่เทวะทั้งหลายมีใจชื่นชมยินดีมากนัก ก็ สักเสียนยกยอคุณบุญสมพารมหาสัตว์เจ้า แล้ว ก็แวดล้อมโพธิสัตว์เจ้าแล้ว ก็ระเดิน แอ่วไฟในนันทวนุทยานในที่นั่นสิ่งเดียวแล</p> <p>(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๑)</p>	<p>ตथा ในกาลเมื่อนั้น เทวดาโย อันว่าหมู่เทวดา ทั้งหลาย ก็เอากันมาแวดล้อมเป็นบริวาร อุปุบัติ ก็เข้าไปสู่นันทวนุทยาน อันมีใน ตูสิตาสวรรค์เทวโลกนั้นก็มิแล มหาสัตว์ ส่วนอันว่ามหาสัตว์เจ้า อันเทวดาหากมา ยกยอยังบุญสมภาร แลมาเป็นบริวารมหา สัตว์เจ้าแล้ว ก็เสด็จไปสู่ป่านันทวนุทยาน อันควรสนุกชมชื่นยินดีกับหมู่เทวดาแล้ว</p> <p>(ปฐมสมโพธิ ไทยจีน ผูก ๒ หน้า ๑๑)</p>

เปรียบเทียบสำนวนภาษาของปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยกับปฐมสมโพธิภาษาไทยในเรื่องในตอนพระโพธิสัตว์เสด็จมาถึงฝั่งแม่น้ำอนินมา

ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย	ปฐมสมโพธิภาษาไทย
<p>อถ ในกาลเมื่อนั้น มหาสัตว์โต อันว่ามหาสัตว์ เจ้า จตุวา ก่อฮินอยู่ นทีตีเร แทบฝั่งน้ำอนิน มาแล้ว</p> <p>ปุจจติ ก็ถามซึ่ง ฉันทอามาตว่า ฉนุน ตุราเจ้า ฉันทอามาต อัย นที อันว่าแม่น้ำอันนี้ ก็ นาม มีชื่อตั้งรึนั้นจา อันว่าฉันทอามาตจึงกล่าววว่า เทว ข้าแต่มหาราชาเปนเจ้า อัย นที อันว่าแม่น้ำอันนี้คนทั้งหลายฝูงอันรู้หากเล่าลือมาปรากฏ</p>	<p>อถ มหาสัตว์โต ในกาลเมื่อนั้นพระมหาสัตว์ เจ้าคยีนอยู่แต่ฝั่งน้ำอนินมานที่ที่นั่น</p> <p>คำถามซึ่งอามาตว่า ตุราสันทอามาตแม่น้ำ อันนี้ชื่อตั้งฤฯ ซาว่าอัน สันทอามาตจึงไว้ว่า เทว ข้าแต่มหาราชา เปนเจ้า อันข้า่น้อยได้ยยินมานิ</p>

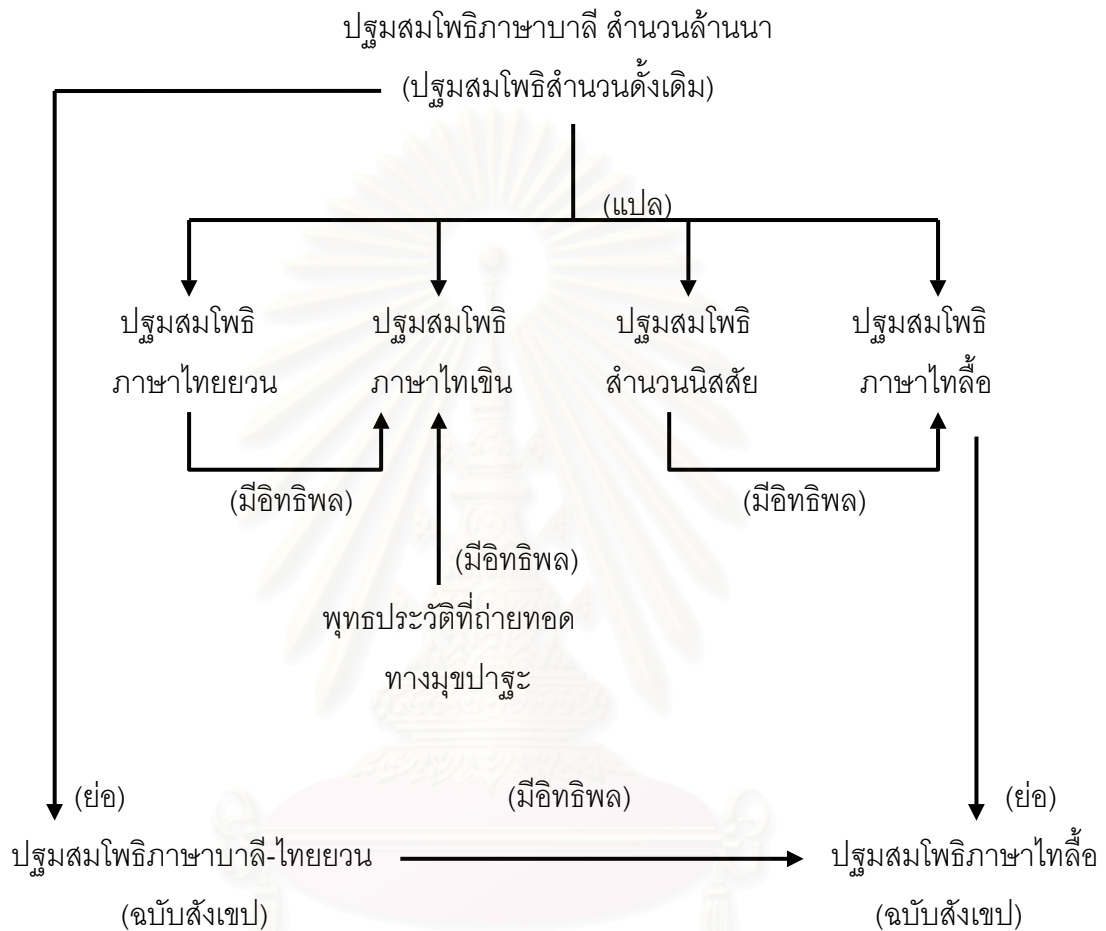
<p>ว่าไว้ได้ชื่อว่าแม่น้ำอโนมานทีที่ข้าแล มหา- สตุโต อันว่ามหาสัจเจ้า วตุวา กักกล่าววว่า อัย นที น้ำอันนี้มีชื่อว่า อโนมานทีนั้นก่ดีแท้แล (ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๖ หน้า ๔๘)</p>	<p>น้ำอันนี้ชื่อว่าอโนมนาที มีที่สูตวิไลบ้านเมือง แห่งมหाराชเปนเจ้าแล ที่นั่นพระบรมมโพธิ- สัจเจ้าคักกล่าววว่า ดูราสันทอามาตคั้นว่าแม่น้ำ อันนี้ไซ่อโนมานทีแท้ดังอัน ค่เปนนิมิตอันดีแท้ แล (ปฐมสมโพธิ ไทลื้อ ผูก ๕ หน้า ๑๒)</p>
--	--

เมื่อเปรียบเทียบกัน ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนและปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยกับปฐม-
สมโพธิภาษาไทยจีนและปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อตามลำดับ เห็นได้ชัดว่า ปฐมสมโพธิ ๒ สำนวน
แรก เรียบเรียงได้สมบูรณ์ ไม่ค่อยมีข้อความตกหล่น ใช้ภาษาได้ประณีตกว่า และบันทึกข้อความ
ภาษาบาลีได้ถูกต้องมากกว่าปฐมสมโพธิ ๒ สำนวนหลัง (ดู ๓.๒.๖.๖ และ ๓.๒.๗.๓) ดังนั้นผู้-
วิจัยจึงเห็นว่า ถ้าปฐมสมโพธิ ๒ สำนวนแรก กับ ๒ สำนวนหลังจะมีอิทธิพลแก่กัน น่าจะเป็นว่า
ปฐมสมโพธิ ๒ สำนวนแรกมีอิทธิพลต่อปฐมสมโพธิ ๒ สำนวนหลัง มากกว่าที่ปฐมสมโพธิ ๒
สำนวนหลังจะมีอิทธิพลต่อปฐมสมโพธิ ๒ สำนวนแรก

ทางสันนิษฐานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนและปฐมสมโพธิ
ภาษาไทยลื้อกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน และปฐมสมโพธิ
สำนวนนิสสัยมีว่า ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนและปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้ออาจแปรไปจากปฐม-
สมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนและปฐมสมโพธิสำนวน
นิสสัย แต่ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนและปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้ออาจได้รับอิทธิพลทางภาษามา
จากปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนและปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัยตามลำดับ นอกจากนี้ ชนชาติไท
อาจมีวรรณกรรมพุทธประวัติอีกสำนวนหนึ่งซึ่งถ่ายทอดกันทางมุขปาฐะและเล่ากันอยู่เฉพาะใน
บางกลุ่มชน เช่น เรื่องพระอินทร์ตีตพินถวายพระโพธิสัตว์อาจเล่าและแพร่หลายอยู่มากในกลุ่ม
ไทจีน ภายหลังจึงได้ผนวกเรื่องนี้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของปฐมสมโพธิภาษาไทยจีนด้วย ส่วนปฐม-
สมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวนฉบับสังเขป สันนิษฐานว่าเก็บความมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี
สำนวนล้านนา และปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวนฉบับสังเขปอาจเป็นแบบให้ชาวไทลื้อย่อ
ปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อฉบับวิถิตารลงมาเป็นฉบับสังเขปอีกฉบับหนึ่ง

ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติแสดงไว้ในแผน-
ภูมิที่ ๒

แผนภูมิที่ ๒: แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มโพธิสัตว์-ประวัติ

๕.๕.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิในกลุ่มพุทธชีวประวัติ

ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิในกลุ่มพุทธชีวประวัติเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่ปฐมสมโพธิสำนวนหนึ่งแปลไปจากอีกสำนวนหนึ่งเช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิหลายสำนวนในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ ปฐมสมโพธิกลุ่มนี้มีปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม เป็นแกน

สันนิษฐานว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับนี้ได้แปลออกไปเป็นปฐมสมโพธิภาษามอญ เพราะมีเนื้อเรื่องตรงกันอย่างมาก อีกทั้งในปฐมสมโพธิภาษามอญก็ระบุไว้ชัดเจนว่า **เสกัปกมฺ-****สมฺโพธิ** หรือ **เสกัปกสมฺโพธิ** ซึ่งแปลว่า “ปฐมสมโพธิแปลโดยอรรถ” ที่ชี้ชัดว่า ปฐมสมโพธิภาษา

มอญเป็นสำนวนที่แปลเอาความมาจากภาษาบาลี เมื่อเปรียบเนื้อเรื่องพบว่า ปฐมสมโพธิภาษามอญมีเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกับ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ มากที่สุด

ส่วนปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานก็น่าจะแปลมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอมสำนวนเดิมเช่นเดียวกัน เพราะปรากฏความตรงกันโดยมาก อย่างไรก็ตาม ข้อความตอนนำเรื่องกลับชวนให้น่าขบคิดถึงที่มาของปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานนี้เป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากระบุไว้ชัดเจนว่า ได้แปลมาจากปฐมสมโพธิฉบับกลอนภาษาไทย ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานว่า ดังนี้

นโม อันว่าความนบน้อมอันประเลิด นับถือว่าเป็นรัตนอันเลิศล้ำหาสิ่งเปรียบมิ
 บัดนี้ ข้าจักสำแดงเรื่องอวิหามงคนตั้งแต่เก่าเป็นตำลาของพรพุทธเจ้าเดิม
 ตั้งแต่ปรตม แต่ก่อนมันหากปนกอนเรื่องพาสาไทฟังยาก จึงบมีผู้รู้วง
 พรเจ้าต่อมา บัดนี้ ข้าจักแปลปนเรื่องกอนไทให้ปนลาวฟังง่าย อธิบาย
ความไทให้แจ่มแจ้ง ปนพาสาราวฟังง่าย ข้แก่นักปาดเจ้า ฟังแล้วอย่า
 กล่าวเตียนแดทอน

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบ้านดอน ผูก ๑ หน้า ๑)

ผู้วิจัยค้นไม่พบปฐมสมโพธิฉบับภาษาไทยที่แต่งเป็นคำประพันธ์^๑ เดิมพิเคราะห์ว่า อาจหมายถึงปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่เมื่อได้ศึกษาเปรียบเทียบเนื้อเรื่องแล้วก็ต้องเปลี่ยนใจ เพราะเนื้อเรื่องปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานคล้ายกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ และสัมพันธ์กับปฐมสมโพธิภาษามอญ มากกว่าปฐมสมโพธิกถามากนัก ที่สำคัญแม้ว่าต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานจะเป็นต้นฉบับที่ใหม่เป็นอย่างมาก แต่กลับไม่ได้รับอิทธิพลเนื้อเรื่องจากปฐมสมโพธิกถา ด้วยปรากฏว่ายังคงเนื้อเรื่องพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารก่อนผจญพญามาร เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ และปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ ในกลุ่มพุทธชีวประวัติ ไม่เล่าเนื้อเรื่องตอนนี้ไว้ในตอนพระพุทเจ้าเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๕ อย่างปฐมสมโพธิกถา และปฐมสมโพธิสำนวนอื่นๆ ในกลุ่มพุทธศาสนประวัติ ประเด็นว่า “กอนเรื่องพาสาไทฟังยาก” จะหมายถึงปฐมสมโพธิสำนวนใด คงยังต้องค้นคว้าเพิ่มเติมเพื่อหาคำตอบต่อไป แต่อย่างไรเสีย ตัวอย่างเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุด

^๑ คำว่า กอน ใน “กอนเรื่องพาสาไทฟังยาก” นี้ หมายถึง “คำประพันธ์”

แห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ที่ฟ้องกันจำนวนมาก มากเกินกว่าที่จะเป็นความบังเอิญ ทำให้ไม่อาจปฏิเสธ ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิ ๒ ส่วนนี้ได้

แม้ผู้แต่งจะกล่าวว่า ได้แปลปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานมาจากฉบับกลอนภาษาไทย แต่ผู้แต่งก็แสดงเจตนาธรรมณ์ว่าจะ “อธิบายความไทยให้แจ่มแจ้ง” ดังนั้นผู้แต่งปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานจึงจำเป็นต้องค้นคว้าคัมภีร์อื่นประกอบ ในผู้ที่ ๑๕ และ ๒๑ มีหลักฐานว่า ผู้แต่งได้ค้นคว้าเพิ่มเติมเรื่องพุทธประวัติจากคัมภีร์อรรถกถา ดังนี้

บัดนี้จักกล่าวข้้นีพานสอนเสด บางอาจันกกล่าวรัดหัวข้้นีเพนทางสาเรส
บางอาจันกรสหัวข้้นีให้กว้าง พให้ส่องเหนหมดปรเทดแท้ยังกว้างมากหลาย
ค้นชื้อย้ายอัยเรื่องยังกำพีแต่บ่อนชื้อได้กล่าว อันนี้ถาอาจันเพ้นหากกล่าว
มาแต่ละน้อย พรู้รวมทางแท้แล้ว

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบ้านดอน ผูก ๑๕ หน้า ๑๒-๑๓)

แต่นั้น เทวทัตกรำพรพุทธเจ้าแล้ว ใจนั้นกำดำ คืดว่าชื้อทำสังฆโศดให้สัพพัญญู
ลำบาก ก็จึงเข้าไปหาสงฆเจ้าเพนภิกขุบวตใหม่ มีวาจากกล่าวด้านดูรามต่าง
หลัง ทั้งเล่าหมีนปรหมาดเทความของพรองเพนคำข้้นี กล่าวความยกย่องโต
ข้้นีว่าดี ภิกขุบวตใหม่ยังบ้้นมีความรู้ ยินดีนำทุกฐบ ทั้งเล่ากั้วอำนาจแท้เพน
เชื้อหน้พรยาเทวทัตกำภิกขุหนึจากที่นั่น ดูปรมาณร้อยรูป^๑ หนึจากที่นั่นไป
แท้อยู่โก บ้้นเต็มใจแท้กับมาสับชื้อ^๒ กล่าวคำเพนสังคเพดแท้ให้พรสงฆ้างจาก
กัน สารพันแต่เทวทัตทำกำให้สัพพัญญูฟังทุกสิ่ง บ้้นอดชื้อคัณนา^๓ น้บบ้้น
เหลือล้นมากหลาย ค้นชื้อ อธิบายตามเรื่องหลายกำพี แต่บ่อนชื้อได้กล่าว
เรื่องพรยาสัตตสัตตุ หากหลายมากล้นพันถ้วนบ้้นถ้วมาถึงมาเถิง มาชื้อรัดหัวข้้นีเพน
นิทานพอฟังง่าย ตามคาถาอาจันเพ้นกล่าวไว้ หัวข้้นีบ่อนรวมแท้แล้ว

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบ้านดอน ผูก ๒๑ หน้า ๑๐-๑)

^๑ ควรเป็น “ปรมาณ ๕ ร้อยรูป” คงจารเลข ๕ ตก เทียบกับข้อความที่ตามมา “เทวทัตพาภิกขุ ๕ ร้อยหนึไปทางอื่น”

^๒ สอเสียด

^๓ พรณนา

นอกจากนี้ผู้แต่งยังใช้วิจารณ์ญาณว่าตอนใดเนื้อความเย็นเยือกสมควรลดข้อความให้ กระชับขึ้น ตอนใดควรขยายความให้ชัดเจน และยังได้กล่าวว่า อรรถกถาจารย์แต่ละคนอธิบาย พุทธประวัติไว้ยาวสั้นแตกต่างกัน ดังนี้

บัดนี้ มาจักรัดหัวข้อใจความให้น้อยอีกตาม**คาถา**กล่าวอ้างเป็นความพึงหน่าย ค้นข้อที่บายตามนี้ทานให้กว้าง ก็มีแต่่มากหลายบ่อาดจักพันรนาถ้วนหลาย **ก่าพี**บ่อนชีกกล่าว **บางอาจ**านกล่าวให้กว้างตามแต่แบบแผน **บางอาจ**านพี เปนมชิมพ่ปานกางฟังหลาย **บางอาจ**านก็กล่าวใจความให้น้อยหัวข้อให้รวม ใน **กัมพี**นี้ พ่เปนมชิม^๒แท้พ่ปรมาณพ่งห่งข่แก่นักปาดเจ้าพ่งแล้วให้เห็นตอง ด่พ่อน

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ฉบับวัดบ้านดอน ผูก ๒๖ หน้า ๓)

จากที่แสดงมาจะเห็นว่า ผู้แต่งปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานน่าจะมีปฐมสมโพธิสำนวน วิจารณ์สำนวนหนึ่งเป็นแบบและได้เดินเรื่องปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานไปตามนั้น นอกจากนี้ยัง ได้ตรวจสอบค้นคว้าจากคัมภีร์ต่างๆ ประกอบให้เป็นปฐมสมโพธิสำนวนที่เหมาะสมแก่ผู้ฟังด้วย

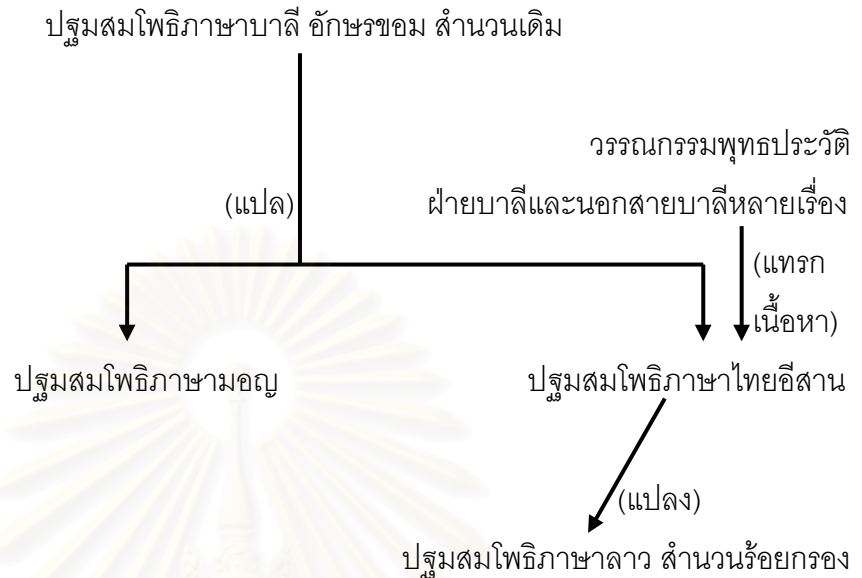
ผู้วิจัยพบว่า เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานตรงกับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิ ภาษาลาว สำนวนกลอนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพบว่า เนื้อเรื่องตอนใดที่ปรากฏในปฐมสมโพธิ สำนวนหนึ่งก็จะพบในอีกสำนวนหนึ่ง ในทำนองเดียวกัน หากไม่ปรากฏในสำนวนหนึ่ง ก็ไม่พบใน สำนวนหนึ่ง ทั้งยังบรรยายเนื้อเรื่องในรายละเอียดที่เหมือนกัน ทำให้สันนิษฐานว่า ปฐมสมโพธิ ภาษาลาว สำนวนกลอน น่าจะแปลงไปจากปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน

ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธชีวประวัติแสดงไว้ในแผน-
ภูมิที่ ๓

^๑ = อรรถกถาจารย์

^๒ มัชฌิม

แผนภูมิที่ ๓: แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธชีวประวัติ

๕.๕.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิในกลุ่มพุทธศาสนาประวัติ

ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิในกลุ่มพุทธศาสนาประวัติมีหลักฐานชัดเจนว่าเป็นความสัมพันธ์ด้านการแปล สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงปฐมสมโพธิกถามาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี ดังปรากฏหลักฐานตอนต้นเรื่องว่า “จะได้รับพระราชทานอรรถาธิบาย โดยพระบาลีในพระคัมภีร์ปฐมสมโพธิ” (ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงใช้วิธีแปลรักษาความตามภาษาบาลี แต่เมื่อแปลมาถึงคาถาจะทรงเว้นไม่แปลคาถาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเห็นว่ามีความซ้ำกับข้อความในร้อยแก้ว ส่วนคาถาที่ในร้อยแก้วไม่ปรากฏก็จะยกเพียงคำแรกขึ้นมาอ้างอิงเท่านั้น และบางครั้งก็ใช้คำทับศัพท์ตามที่ปรากฏในฉบับภาษาบาลี เช่น

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี	ปฐมสมโพธิภาษาไทย
...ปจฺมยาเมว สมฺปตฺเต อฏฺฐสฺมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตตฺตฺวา อภิญญาพเลน ปุพฺเพ นิวาตํ อนฺุสฺสริตฺตุ อารพฺภิ...มชฺฌิมิยาเม ทิพฺพจกฺขุ วิโสเธติ...ปจฺจุสกาลे สพฺพพฺพุธานํ อัจฉินฺเณ ปจฺจุยกาการเ ญาณํ โธตาเรตฺตฺวา ปฏฺิจฺจสมฺบุปฺปาทำ สมฺมุสิ...เตน วุตฺตํ	...เหตุตั้งนั้น พระคันถรจนาคารยจึงกล่าววพระ-

<p> ยามสุมี ปจเม พุทุเถ นิवासญจ นรุตตโม วิโสเถตฺวาน ยามสุมี มชฺฌเม ทิพฺพโลจโน โส ปฏิจฺจสมุปฺปาเท อถ ปจฺฉิมยามเก โอตฺวาเรตฺวา สกํ ฅาณํ สมฺมสนฺโต อเนกชาติ </p> <p> ตาพฺรุโณทยสมเยเยว อจฺฉริยพฺภุตสฺสเสหิ สทฺธิ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏฺลิภิตฺวา พุทฺธสีหนาทํ นทฺธิ </p> <p> อเนกชาติสํสารี สฺนุถาวิสุตฺตํ อนิพฺพิตฺตํ คหการํ คเวสนฺโต ทฺกฺกชา ชาติ ปฺนปฺปฺนํ คหการกทฺธิฏฺโฐจฺสิ ปฺน ฅนํ น กาทฺสิ สพฺพา เต ฅาสฺกกา ภคฺคา คหญฺญํ วิลฺลขตํ วิสฺขวารคตํ จิตฺตํ ตณฺหานํ ขยมชฺฌคคาคติ </p> <p>(ปฐมสมโพธิ บาลี ปรมา ๒๕๓๗: ๑๐๓-๕)</p>	<p> คาถาอรรถาธิบายความก็ซ้ำเหมือนนัยหนหลัง (ไม่ทรงแปล) </p> <p> ในขณะนั้น พอเป็นเวลาตัมพารุณสมัยไข แสงทองส่องอร่ามฟ้า สมเด็จพระมหาสัตว์กวีศรีสุ พระสัพพัญญุตัญญาณ ดับสูญสิ้นอาสวกิเลส เป็นสมุจเฉทประหาณ พร้อมกันกับมหัศจรรย์ทั้ง ปวง จึงเปล่งพระพุทธสีหนาทปฐมอุทานตรัสทัก ตัณหา โดยสารพระคาถาว่า อเนกชาติสํสารี เป็น อาทิ อรรถาธิบายความว่า แต่ตถาคตท่องเที่ยวมา ในชาติสังสารประมาณเป็นอันมาก สืบเสาะแสวง หาช่างอันกระทำเรือน กล่าวคือตัณหาอันก่อสร้ง นามรูป ก็มีได้พบพาน ทรมานเสวยชาติทนทุกข์ ลำบากแล้วๆ เล่าๆ ดูก่อนตัณหาผู้เป็นช่างกระทำ เรือนให้ตถาคต กาลบัดนี้ตถาคตพบท่านแล้ว เห็น ตัวท่านแล้ว ตั้งแต่นี้สืบไปเบื้องหน้า ท่านมิได้ กระทำเรือนให้ตถาคตสืบไปอีกแล้ว แลกถอนเรือน ทั้งปวงของท่าน ตถาคตก็ภินทนาการหักทำลาย เสียสิ้นแล้ว ซ่อฟ้าเรือนของท่าน ตถาคตก็ประหาร ขจัดขบขายสิ้นแล้ว แลจิตของตถาคตก็ปราศจาก สังขารทั้ง ๓ ซึ่งจะตกแต่งให้บังเกิดในไตรภพสืบ ต่อไปอีกนั้นหามิได้แล้ว แลสันดานแห่งตถาคตก็ ถึงซึ่งสิ้นสูญจากตัณหาเป็นนิรวาเสชโดยแท้ </p> <p>(ปฐมสมโพธิภาษาไทย ๒๕๓๗: ๑๘๒-๓)</p>
--	--

จะเห็นว่า ในปฐมสมโพธิกถา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มิได้
 ทรงแปลคาถาที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า **ยามสุมี ปจเม...** แต่ทรงแปลคาถาที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า **อเนก-**

ชาติสังสาร... นอกจากนี้ ยังทรงใช้คำว่า ตัมพารุณสมัย, สัพพัญญุตัญญาณ, พระพุทธสีหนาท และ ชาติสังสาร ตามภาษาบาลีว่า ตาพฺรุณทยสมเย, สพฺพญฺตญฺญาณํ, พุทฺธสีหนาทํ และ ชาติสังสารํ ตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม พบว่ามีบางคาถาที่ทรงแปลข้าม ทั้ๆ ที่ความในคาถานั้นไม่ปรากฏใน ร้อยแก้ว เช่น

ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี	ปฐมสมโพธิกถา
<p>โพธิสตุโต อุมฺมาเร ปาเท จเปตฺวา จิตโก ว โอ โลเกนฺโต ตํ ทิสฺวา จินฺตฺเตสิ สฺจจํา เทวียา หตฺถํ อปฺปนฺตฺวา มม ปฺตฺตํ คณฺหิสฺสามิ เทวํ วุฏฺฐ- หิสฺสตี ตโต มม คมนนฺตฺราโย ภวิสฺสตีติ. โพธิ- สตุโต จ อุมฺมาเร ปาเท จเปตฺวา จิตโก ว โอโลเกตฺวา อหํ โพธิํ ปตฺวา ปฺน ตํ ปสฺสิสฺสามีติ จินฺตฺเตสิ.</p> <p>อิทานิ เอวํ อาทินฺวณฺณํ อฺปปาเทตฺวา สยนา วุฏฺฐาย คตฺถาวํ ทสฺเสนฺโต ปาท- สณฺจํนยมกคาถมาห</p> <p>อาทิตฺตเคหา วีย เภรวํ รวํ รวํ สฺสุจาย คโต มฺเหสิ มฺเหสิ มา โลกย ปฺตฺตมตฺตโน ตโน สิโน เปมํ มโหสมตฺตโน อุมฺมารอุมฺมารคโต มฺเหสิ อนฺจคกฺกํ สฺมจินฺตฺยิตฺถ ก็ เม ชรามจฺจุมฺเข จิตฺสฺส น เม วเส กามวเส จิตฺสฺส กามฺเนน กามฺเนน น สํสฺสยโมกฺขํ</p>	<p>ทรงหยุดยืนเหยียบบนธรณีพระทวารเล็งแล พระราชบุตรแลพระราชเทวี แล้วทรงพระราช- ดำริว่า แม้อาตมาจะยกหัตถ์ผู้ชนนี้จะอุ้มเอา องค์โอรส นางก็จะตื่นพื้นจากนิทราภรณ์ อันตรายแห่งมหาภินษกรรมก็จะพึงมี อย่าเลย ต่อเมื่อได้สำเร็จแก่พระศรีสรรเพชญดาญาณแล้ว จึงจะกลับมาทศนาการพักตร์พระลูกแก้วเมื่อ ภายหลัง</p> <p>ลำดับนี้พระคันถรจนาคารย จึ่งกล่าว พระคาถาส้าแดงอาที่นวงฺณอันเกิดในสันดาน แห่งพระมหาสัตรี อรรถาธิบายก็คล้ายกับข้อ ความเบื้องต้น แต่ทว่ากล่าวความพิสดารออก ไป</p> <p>(ไม่ทรงแปล)</p>

<p> มาเนน มาเนน มมตฺถิ กิณฺจึ มาโร สเสนาหิ อวารนีโย ยนฺเตน อฺจฺจฺ วีย มพฺพติ มํ อาทิตฺตมฺยุยาตปฺยาตมฺนํ อตฺตานเลณาสฺรเณ ชเนเต ทิสฺวาน ทิสฺวาน สิวมฺมยา เต กาเมน กาเมน กถํ วินฺยุยา จิรํ กิเลसान สฺมฺชฺชฺลนฺตํ ฌตฺวาน สตฺตฺตานุสฺยํ สยมฺภู โสเธมิ โฟธี วินฺยามิ สตฺเต ปสฺสฺสามี ปสฺสฺสามี สฺสฺตํ สฺสฺตฺนฺตฺนฺตํ. </p> <p> ปุตุตฺตสิเนหฺสฺส พลวภาวํ สลฺลฺกฺเขตฺวา อเนกกาณฺโณวสุ อาทินวญฺจ เนกฺขมฺเมสุ อานิสฺ สํ สลฺลฺกฺเขตฺวา อุมฺมาเรสุ จิตฺปาทํ อากฺขฺเมตฺ วา ปาสาทา โอตฺริ. ยถาห </p> <p> โย ตีสุ ปาสาทวเรสุ เตสุ สกฺโข ว เทวาทิปตี วสนฺโต ยโสธรรํ ปิณฺปิโยธรรารํ หิตฺวา คโต ตํ สฺสฺคตํ นมามีติ. อิทานิสุสา จิรํ ปาริวาสิกสิเนหภาวญฺจ กามราคฺสฺส พลวภาวญฺจ ทสฺเสนฺโต อาห สภาวนิจฺจนฺติ ปตฺตี ปภาวตี ภโต กุโส สํหริ ภตฺตกาหํ </p>	<p> แลกกาลเมื่อพระโพธิสัตว์กำหนด พิจารณาร่างบเสียซึ่งความเสนาหาในราชบุตร แลกกำหนดเห็นซึ่งโทษในกามภพเป็นอันมาก เห็นอันสงสฺในมหาภิเนษกรรมณ์อุดมยิ่งโดยแท้ ก็ยกย่องพระบาทจากธรรณีพระทวาร เสด็จคณา การโดยด่วนลงจากปรางค์ปราสาท ลำดับนี้ พระคันถรจนาคารย ก็กล่าวพระคาถาสรรเสริญ พระคุณพระมหาสัตว์ อรรถาธิบายก็ข้อความ- หลัง </p> <p>(ไม่ทรงแปล)^๑</p>
---	--

^๑ ในปฐมสมโพธิฉบับภาษาขอม (ผูก ๓ หน้า เขา) ได้แปลทั้งคาถาที่ขึ้นว่า “โย ตีสุ ปาสาทวเรสุ...” และ “สภาวนิจจนฺติ ปตฺตี...” ไว้ด้วย

<p>ตายสิริรูปี ยโสธรี วรี หิตวา คโต โส สุคโต ว นูน ปุเร ปุเร สญจริ ชคคหตุโถ วรมุปริตุถินมนิตุคินโธ สิริ สิริญจาปี นริญจ นารี หิตวาน มนุทานิ คโต ตถาคโตติ. อสุสสมี่ปี คนตุวา ทกขินหตุเถน กณฺจกั ปรามสิตุวา เอวมหา ตาต กณฺจก ตู อชฺช มั เอกรตุตี ตาเรยฺยาสิ อหิ ปน สมฺมา- สมฺพุทฺโธ หุตฺวา สเทวเก โลกเ ตาเรสุสามีติ. (ปฐม. บาลี ปรมมา ๒๕๓๗: ๖๕-๗)</p>	<p>เมื่อพระมหานบุรุษเสด็จเข้าไปใกล้พระยา อัครวราช จึงยกพระหัตถ์ชวาปรามาสกาย กัณฐุกสินธพ แล้วตรัสว่า ดูก่อนพ่อกัณฐุก- มโนมัย ท่านจงพาอาตมะไปให้ตลอดในราตรี เดียวนี้ อาตมะจะได้ตรัสเป็นองค์พระศรี- สรรเพชญพุทธเจ้า จะได้ชนข้ามเวไนยสัตว์ใน มนุษยโลกกับทั้งเทวโลก ให้พ้นจากจตุ- โอบมสงสารบรรลุถึงฝั่งพระปรินิพพานในครั้งนี้ (ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑๐๗-๘)</p>
---	---

นอกจากนี้ การแปลโดยอิงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีเช่นนี้ หากผู้อ่านฉบับแปลภาษาไทยต้องการรู้ว่า คาถาภาษาบาลีว่าอย่างไร จะต้องกลับไปหาฉบับภาษาบาลี นั่นหมายความว่า ฉบับภาษาบาลีจะใช้เป็นฉบับอ้างอิงของฉบับแปลภาษาไทย ดังนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจึงต้องทรงชำระปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลีสำเร็จสมบูรณก่อนที่จะทรงแปลออกเป็นพจนานุกรมภาษาไทย แต่โดยมากเนื้อความของปฐมสมโพธิฉบับภาษาไทยสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตรงกับฉบับภาษาบาลีที่พระองค์ทรงชำระโดยตลอด

ส่วนปฐมสมโพธิภาษาเขมรนั้นพบหลักฐานจากภาษาว่า แปลมาจากปฐมสมโพธิกถา เพราะใช้ภาษาใกล้เคียงกับปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสมาก ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างประโยค การเลือกใช้คำ และลีลาการใช้ภาษา ปฐมสมโพธิภาษาเขมรใช้คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตรวมทั้งคำศัพท์ที่ภาษาไทยและภาษาเขมรใช้ร่วมกันตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้ และใช้คำ

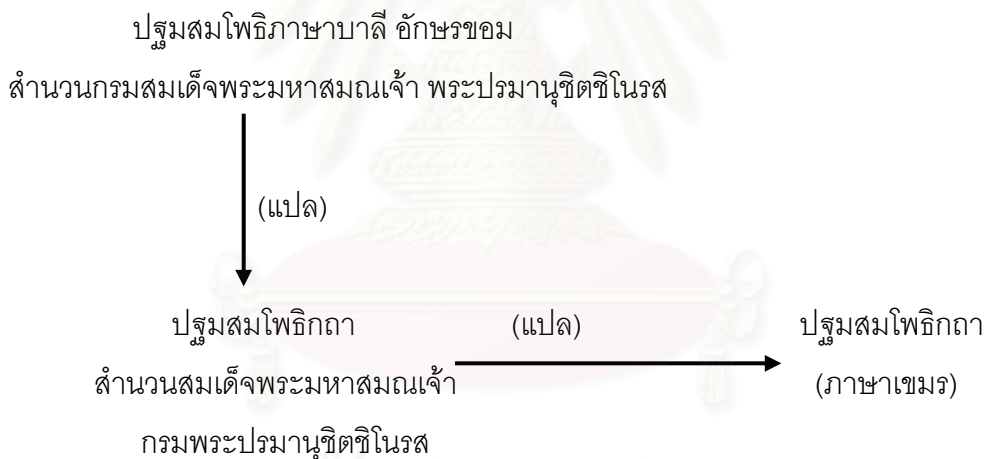
ภาษาไทยทับศัพท์จำนวนมาก จะต่างก็แต่เพียงผู้แปลฉบับภาษาเขมรใช้คำศัพท์พื้นฐานของ ภาษาเขมรแทนคำศัพท์พื้นฐานของภาษาไทยเท่านั้น ดังจะยกตัวอย่างจากปริเฉททุกกรกิริยา ตอนพระอินทร์บรรเลงพิณ ๓ สายจากปฐมสมโพธิกถาทั้ง ๒ ส่วนวนเปรียบเทียบกันดังนี้

ปฐมสมโพธิกถา ภาษาไทย	ปฐมสมโพธิกถา ภาษาเขมร
ขณะนั้น สมเด็จจอมรินทราธิราช	ขณะนุละ ส้มมูจ้อมรินทราธิราช
ทราบในข้อ	ชราบกนุงผูลว
ปริวิตก	ปริวิตุก
ดังนั้น	พระโพธิญาณภูเจนาะทิพย
จึงทรงซึ่ง	ทรงยกเนา
พิณทิพย์	พิณทิพิย
สามสาย	มานแฮส ๓
ลงมาติด	จะมกฏีญ
ถวายพระมหาสัตว์	ถวายพระมหาปุรัสสรภูส
สายหนึ่งเครื่องนัก	แฮส ๑ ตังณาส
พอดิดก็ขาดออกไป	ฏีญเทา(...)
สายหนึ่งหย่อนนัก	แฮส ๑ ฐวณาส
ติดเข้าก็ไม่บันลือเสียง	ฏีญเทา ก็มีนสิวญสเนียง(...)
และสายหนึ่งนั้น	แฮส ๑ นุละ
ไม่เครื่องไม่หย่อน ปานกลาง	มินตังมินฐวา กนุฎาล
ติดเข้า	ฏีญเทา
ก็บันลือศัพท์ไพเราะเจริญจิต	ก็ภาสเนียงพิรสจเร็นจิตต
พระมหาสัตว์	พระบรมโพธิสตุต
ได้สดับเสียงพิณ	มานทรงพระสนุดาบสเนียงพินท
	กนุฎาลนุละ
ก็ถือเอาเป็นนิมิตอันนั้น	ก็ทรงยกตามนิมิตนุละ
ทรงพิจารณา	ทรงพิจารณา
เห็นแจ้งว่า	เม็ญจุลัสชา
มัจฉิมปฏิบัตินั้น	มชฉิมปุรบัตตินิละ
เป็นหนทางพระโพธิญาณ	ชาผูลวพระโพธิญาณพิตย

จึ่งเสด็จนิสังฆนการ ณ ภายใต้อายาชมพูปฤษ ทรงพระอาโศกทราบเหตุตระหนักว่า กิจแห่งทฤกรกิริยานี้ ใช่วิถีพระโพธิญาณเป็นแน่แท้ (ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๑๓๔-๕)	เทียบเสด็จนิวัตนาการยางยาตุราร เทากุรัมมุลุมชูปฤษ ทรงชุราบเหตุชา กิจในทฤกรกิริยานี้ มินแมนชาวิธีผลูวพระโพธิญาณเพี้ย (ปฐมสมโพธิ เขมร ผูก ๗ หน้า ฉ-๖)
--	--

ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธศาสนประวัติแสดงไว้ในแผนภูมิที่ ๔

แผนภูมิที่ ๔: แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธศาสนประวัติ

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิวัฒนาการของวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่อง “ปฐมสมโพธิ”

ในบทความเรื่อง *Une Vie Indochinoise du Buddha: La Paṭhamasambothi* ซึ่ง George Coedès (1968) เขียนไว้เมื่อเกือบ ๔๐ มาแล้ว เป็นงานศึกษาวิจัยชิ้นแรกที่ศึกษาต้นฉบับปฐมสมโพธิหลายฉบับเปรียบเทียบกัน และ Coedès เป็นบุคคลแรกที่ตั้งข้อสมมติฐานเกี่ยว-แก่วิวัฒนาการของวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องปฐมสมโพธิ Coedès (1968: 222) แสดงความ-เห็นว่า ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนนั้น เป็นปฐมสมโพธิที่คัดลอกต่อมาจากต้นฉบับอายุเก่าแก่หลายร้อยปี ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนที่ Coedès ศึกษาเป็นต้นฉบับที่เก็บรักษาที่หอ-สมุดหลวงแห่งกรุงโคเปนเฮเก้น (Bibliothèque Royale de Copenhague) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ (ค.ศ. ๑๘๑๒) นับว่าเป็นต้นฉบับที่ยังใหม่เมื่อเปรียบเทียบกับฉบับภาษาบาลี อักษรขอม ซึ่ง Coedès ชี้ได้จากกรุงเทพฯ แล้วนำไปเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ นครฮานอย ประเทศเวียดนาม^๑ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับดังกล่าวที่ต้นฉบับระบุว่าจารในปี พ.ศ. ๒๓๒๙ (ค.ศ. ๑๗๘๖) ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนฉบับที่ Coedès ศึกษาเป็นฉบับไม่สมบูรณ์ เนื้อเรื่องในปริจเจต ลกฺขณ (ปริวัตต) กับ ปฐมสมโพธิ (ปริวัตต)^๒ ขาดหายไป แม้ กระนั้น สมควรยกย่อง Coedès เป็นอย่างยิ่งที่แม้จะมีข้อมูลอยู่อย่างจำกัดแต่ก็สันนิษฐานได้ถูกต้องว่า นามีเนื้อหาจบเพียงตอนพระโพธิสัตว์ตรัสรู้ในปริจเจต ปฐมสมโพธิปริวัตต Coedès (1968: 222) กล่าวไว้ดังนี้

ที่ข้อความท้าย (colophon) จารบอกว่า ธรรมจกุปปวัตตตณสุโต นวโม นิภูจิตโต (ตามด้วยข้อความภาษาไทยยวนมีความหมายเดียวกัน) และลง-ประโยคสุดท้ายไว้ว่า ปฐมสมโพธิปกรณํ นิภูจิตโต ปริปัญฺณํ ซึ่งยืนยันว่าเป็นสำนวนที่จบลงในปริจเจตว่าด้วยปฐมเทศนาที่นครพาราณสี เป็นไปได้หรือไม่ ว่า ปฐมสมโพธิสำนวนดั้งเดิมอาจจบลงที่ปริจเจต สมโพธิ ซึ่งเป็นที่มาของชื่อเรื่อง หากเป็นเช่นนั้น เราอาจเรียบเรียงประวัติคัมภีร์นี้ได้ดังนี้

^๑ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับต้นฉบับปฐมสมโพธิฉบับนี้ในบทที่ ๓ ข้อ ๓.๒.๑.๒

^๒ George Coedès (1968: 222) ให้ชื่อปริจเจตนี้ว่า อภิสมโพธิ (ปริวัตต) คงเทียบจากต้นฉบับปฐม-สมโพธิภาษาบาลีอักษรขอมจำนวนมากที่ Coedès ศึกษา แต่ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ฉบับวัดขัน-แก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ระบุชื่อปริจเจตที่ถูกต้องเป็น ปฐมสมโพธิปริวัตต

แต่เดิม กล่าวคือ เป็นยุคที่เราจะสืบค้นได้หลังจากนี้ ถ้าหากว่าจะสามารถ กำหนดลงไปได้ ต้นฉบับปฐมสมโพธิฉบับสมบูรณ์อาจมีเพียง ๘ ปริเฉท พรรณนาประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประทับที่ดุสิตสวรรค์เรื่อยไปจนได้ตรัสรู้ จากนั้นไม่นาน ได้เพิ่มเนื้อเรื่องเข้าไปอีก ๒-๓ ปริเฉทจนไปจบที่การแสดงปฐมเทศนาที่นครพาราณสี

หลังจากที่ได้ศึกษาต้นฉบับปฐมสมโพธิจำนวนมาก ผู้วิจัยพบว่า ข้อสมมติฐานของ Coedès ถูกต้องอย่างยิ่ง ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม จำนวนล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ซึ่งจารเมื่อ จ.ศ. ๙๕๕ ซึ่งเป็นต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา ฉบับสมบูรณ์เพียงฉบับเดียว กับทั้งปฐมสมโพธิจำนวนนิสสัย ปฐมสมโพธิภาษาไทย และปฐมสมโพธิภาษาไทย ยืนยันมั่นคงว่า เนื้อเรื่องเดิมของวรรณกรรมชื่อปฐมสมโพธิ เริ่มที่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ที่สวรรค์ชั้นดุสิตและไปจบลงที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้และทรงเปล่งปฐมอุทานภายหลังที่ได้ตรัสรู้แล้วใหม่ๆ ปฐมสมโพธิภาษาไทยและปฐมสมโพธิภาษาไทยไม่แบ่งเนื้อหาออกเป็นปริเฉท อย่างไรก็ตามปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนาและปฐมสมโพธิจำนวนนิสสัยยืนยันว่าเนื้อเรื่องเดิมของปฐมสมโพธิมี ๖ ปริเฉท (Coedès สันนิษฐานไว้ ๘ ปริเฉท) ประกอบด้วยปริเฉทต่างๆ ดังนี้

ปริเฉทที่ ๑ คพุภานิกุขมนปรีวตุต

ปริเฉทที่ ๒ ลกขณปรีวตุต

ปริเฉทที่ ๓ มหาภานิกุขมนปรีวตุต

ปริเฉทที่ ๔ ทุกุกรจริยาปรีวตุต

ปริเฉทที่ ๕ มารวิชัยปรีวตุต

ปริเฉทที่ ๖ ปฐมสมโพธิปรีวตุต

ผู้วิจัยพบว่า นอกจากข้อสันนิษฐานของ Coedès เรื่องเนื้อเรื่องดั้งเดิมของปฐมสมโพธิ จะถูกต้องแล้ว ข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งของเขาที่ว่า ชื่อปริเฉทสุดท้ายของปฐมสมโพธิอาจตรงกับชื่อเรื่องของคัมภีร์ ก็ถูกต้องเช่นกัน ด้วยมีหลักฐานเป็นประจักษ์อยู่ในต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา ฉบับวัดไหล่หิน จ.ศ. ๙๕๕

ชื่อปริเฉทของปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิจำนวนนิสสัย และปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนปรากฏดังนี้

ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี สำนวนล้านนา	ปฐมสมโพธิ สำนวนนิสสัย	ปฐมสมโพธิ ภาษาไทยยวน
(๑)° คพุภานิกุขมนปวิวัตต	(๑) คัพภานิกุขมนปวิวัตต	(๑) คพุภานิกุขมนปวิวัตต
(๒) ลกขณปวิวัตต	(๒) ลักขณปวิวัตต	(๒) ลกขณปวิวัตต (๓) ราชาภิเสกปวิวัตต
(๓) มหาภินิกุขมนปวิวัตต	(๓) มหาภินิกุขมนกัณท์	(๔) มหาภินิกุขมนปวิวัตต
(๔) ทุกกรจริยาปวิวัตต	(๔) (ไม่ระบุชื่อปวิวัตต)	(๕) ทุกกรจริยาปวิวัตต
(๕) มารวิชัยปวิวัตต	(๕) มารวิชัยกัณท์	(๖) มารวิชัยปวิวัตต
(๖) ปถมสมโพธิปวิวัตต	(๖) (ไม่ระบุชื่อปวิวัตต)	(๗) ปถมสมโพธิปวิวัตต
(ไม่มี)	(ไม่มี)	(๘) พุทธมุขุเมสนปวิวัตต
(ไม่มี)	(ไม่มี)	(๙) ธมมจกุกปวิวัตต

Coedès ได้ข้อสันนิษฐานเรื่องเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิฉบับดั้งเดิมและเรื่องชื่อปวิวัตตสุดท้ายกับชื่อเรื่องที่สัมพันธ์กันจากการศึกษาเปรียบเทียบปฐมสมโพธิจำนวน ๔ สำนวน ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ปฐมสมโพธิภาษาบาลี และปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นับว่าไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับต้นฉบับปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ที่สำรวจพบในปัจจุบัน ดังนั้น Coedès จึงมิได้แสดงความเห็นว่า ปฐมสมโพธิฉบับดั้งเดิมที่เขาคาดว่าเป็นที่มาของปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน นั้น แต่งไว้เป็นภาษาอะไร อย่างไรก็ตามเขาเชื่อว่าปฐมสมโพธิสำนวนดั้งเดิม ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม และปฐมสมโพธิและปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีวิวัฒนาการต่อเนื่องเป็นลำดับมา

นอกจากนี้ Coedès (1968: 220-2) ยังสันนิษฐานว่าเนื้อเรื่องดั้งเดิมของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนดั้งเดิม ควรมีเนื้อเรื่องแต่เพียงเนื้อเรื่องตั้งแต่ปวิวัตตสุติตาปวิวัตตเรื่อยไปจนถึงมหาปวิวัตตปวิวัตตซึ่งครอบคลุมประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติจนปวิวัตตเท่านั้น ส่วนปวิวัตตวิหาหมงคลปวิวัตตที่อยู่ตอนต้นเรื่อง และปวิวัตตธาตวิภักชนปวิวัตตและมารพันนปวิวัตตอยู่ท้ายเรื่องเป็นปวิวัตตที่เพิ่มเติมเข้าไปภายหลัง เมื่อเขาชำระ

° ตัวเลขในเครื่องหมายวงเล็บ () คือตัวเลขแสดงลำดับของปวิวัตต

ตรวจสอบปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม^๑ เขาก็ได้ตั้งใจทำไว้ ๑๔ ประจักษ์ ได้แก่ ตูลิตปริวัตต คพภาณิกุขมนปริวัตต ลกขณปริคคาหกปริวัตต ราชากิเสกปริวัตต มหาณิกุขมนปริวัตต ทุกกรกิริยาปริวัตต มารวิชัยปริวัตต อภิสมโพธิปริวัตต โพธิสพพญญุฑุทธิปริวัตต พุทธมธุสมณปริวัตต ธมมจกุกปริวัตต ปณฺจสทสกุยราชปพพชฺชาปริวัตต เทสนาปริวัตต และ ปรินิพพานกถาปริวัตต Coedès (1968: 220) ประมวลว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ทั้ง ๑๔ ประจักษ์นี้มีอายุอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ (พุทธศตวรรษที่ ๒๓) งานค้นคว้าด้วยความอุตสาหะของ Coedès (1968, in press) กับทั้งงานศึกษาวิจัยของพระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ (๒๕๔๑, ๒๕๔๒) เป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยติดต่อภาพวิวัฒนาการแห่งคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ได้ชัดเจนขึ้น

ปฐมสมโพธิมีวิวัฒนาการเป็นลำดับจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาที่สร้างขึ้นอย่างช้าในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ มาจนถึงปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานซึ่งไม่พบต้นฉบับที่เก่าขึ้นไปกว่ากลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ตลอดระยะเวลาประมาณ ๔๐๐ ปี วรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องปฐมสมโพธิมีวิวัฒนาการเป็นช่วงใหญ่ๆ ๓ ช่วง สอดคล้องกับลักษณะเนื้อเรื่องซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น ๓ กลุ่ม ระหว่างวิวัฒนาการจากช่วงหนึ่งไปสู่อีกช่วงหนึ่ง อาจเห็นความเปลี่ยนแปลงเป็นรอยต่อสั้นๆ ได้ ดังจะได้กล่าวเป็นลำดับไปดังนี้

๖.๑ วิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๑

เป็นช่วงที่ปฐมสมโพธิได้เริ่มวิวัฒนาการจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาออกเป็นปฐมสมโพธิภาษาไทย(ย)หลายภาษา และเห็นร่องรอยแห่งวิวัฒนาการว่าได้วิวัฒนาการออกไป ๔ ทาง ในลักษณะแตกกระจายออก (divergent) ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับที่ George Coedès ชำระตรวจสอบนี้ Jacqueline FILLIOZAT เป็นผู้ตรวจทาน และเขียนคำนำ และ Oskar von Hinüber เป็นผู้ตรวจซ้ำ The Pali Text Society เป็นผู้ดำเนินการจัดพิมพ์ เดิมคาดว่าจะเตรียมต้นฉบับและพิมพ์เสร็จในปี ค.ศ. ๒๐๐๑ แต่เนื่องจากต้นฉบับยังบกพร่องอยู่มาก เวลานี้ผ่านมาถึงบัดนี้ (พ.ศ. ๒๕๔๖) ก็ยังไม่สามารถพิมพ์เผยแพร่ได้ ต้นฉบับที่ผู้วิจัยใช้ เป็นฉบับเตรียมพิมพ์ที่พิมพ์ผิดพลาดอยู่มาก ต้นฉบับนี้ผู้เขียนได้รับความเอื้อเฟื้อจาก Jacqueline FILLIOZAT, Olivier de BERNON และ The Pali Text Society ผู้เขียนรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง

ก. ทางที่ ๑

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาได้แปลออกเป็นสำนวนนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว และแปลออกเป็นภาษาไทยเขิน และภาษาไทยลื้อ ไม่ว่าจะแปลไปจากภาษาบาลีโดยตรงหรือแปลผ่านภาษาอื่นอย่างภาษาไทยยวนหรือภาษาลาวก็ตาม

ข. ทางที่ ๒

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาได้ย่อลงเป็นปฐมสมโพธิฉบับสังเขป บรรยายและจบเรื่องลงในใบลานเพียง ๑ ผูก ดังที่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลี-ไทยยวนฉบับสังเขป และปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อฉบับสังเขป

ค. ทางที่ ๓

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาได้ขยายเนื้อเรื่องต่อออกไปอีก ๒ ปริเฉท เนื้อเรื่องปริเฉทแรกพรรณนาเหตุการณ์ในขณะที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขอยู่ตลอด ๗ สัปดาห์ เกิดพระสาวกฝ่ายฆราวาสคู่แรก และพระสัทมบดีพรหมเสด็จลงจากพรหมโลกเพื่อทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้ามีจิตใจชวนชวายเป็นทางเทศนาพระธรรมเพื่อโปรดสัตว์โลกทั้งมวล ในขณะที่ขยายเนื้อเรื่องออกไป ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาก็ได้แปลออกเป็นภาษาไทยยวนด้วย อย่างไรก็ตามไม่มีหลักฐานชัดเจนว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาได้แปลออกเป็นภาษาไทยยวน และขยายเนื้อเรื่องต่อออกไปอีก ๒ ปริเฉทในคราวเดียวกันหรือไม่ ทางสันนิษฐานที่เป็นไปได้มี ๓ ประการดังนี้

๑) ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาจำนวน ๖ ปริเฉทตั้งแต่คัพภานิคมจนปริวรรตถึงปฐมสมโพธิปริวรรตได้แปลออกเป็นภาษาไทยยวนฉบับที่มีจำนวนเนื้อหาเท่ากับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาก่อน ภายหลังจึงได้ต่อเรื่องในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนตั้งแต่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าไปจนถึงปัจจุวัคคีย์สำเร็จอรหันต์

๒) ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาได้ขยายเนื้อเรื่องของตนออกไปจนจบในตอนเทศนาธรรมจักรกลายจากฉบับที่มี ๖ ปริเฉทเป็นฉบับที่มี ๘ ปริเฉท และอาจแยกปริเฉทลักษณะปริวรรต ออกเป็น ๒ ปริเฉท คือ ลักษณะปริวรรต กับ ราชาภิเสกปริวรรต กลายเป็น ๙ ปริเฉทด้วย จากนั้นจึงแปลออกเป็นฉบับภาษาไทยยวน

๓) ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาจำนวน ๖ ปริเฉทที่ได้แปลออกเป็นปฐมสมโพธิภาษาไทยยวณมีเนื้อความเท่ากันและได้ขยายเรื่องในปฐมสมโพธิภาษาไทยยวณต่อออกไปอีก ๒ ปริเฉทจนจบเนื้อเรื่องในตอนธัมมจักกัปปวัตตนปริวรรตในคราวเดียวกัน

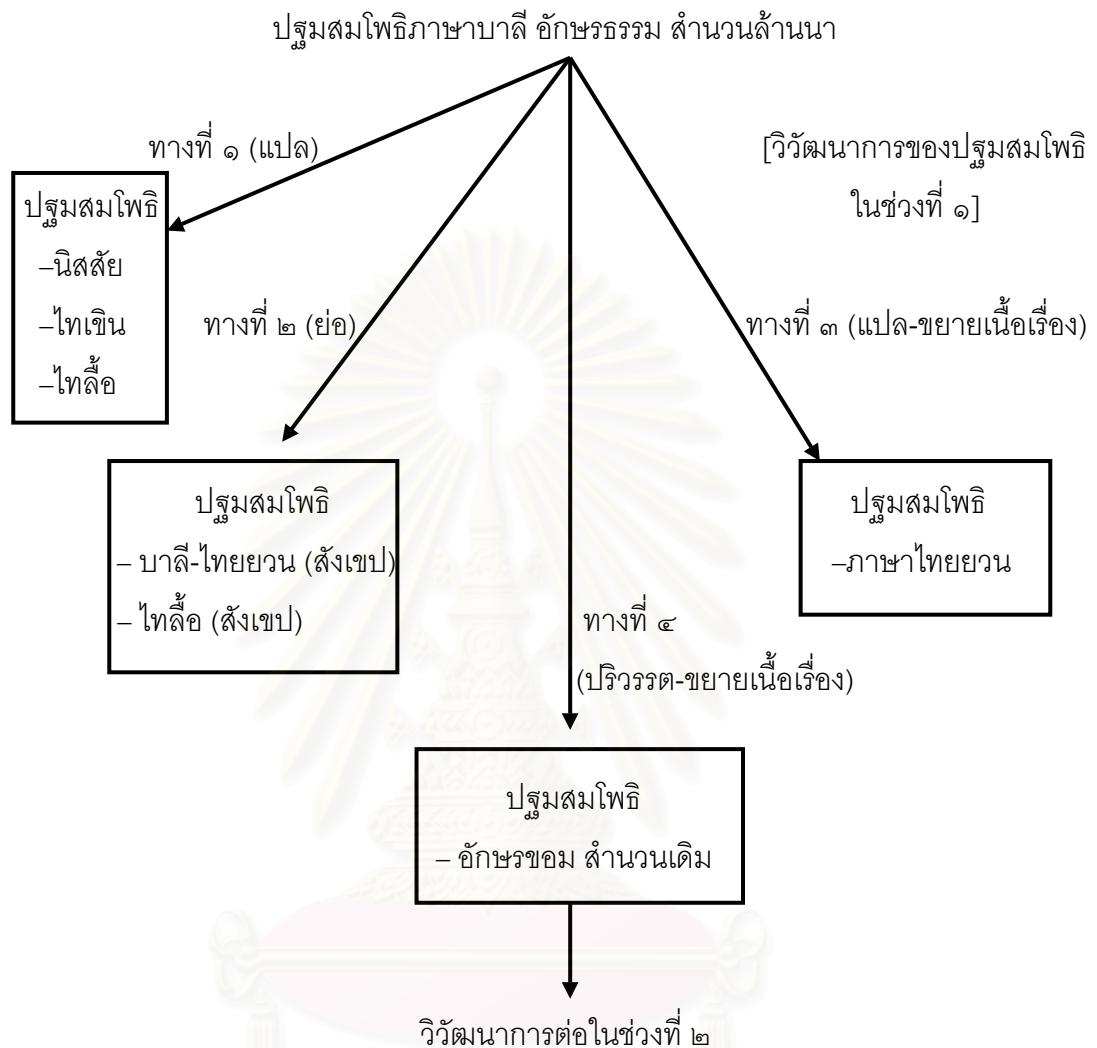
ปัจจุบันไม่มีรายงานว่าพบปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาที่มีเนื้อเรื่องจบในธัมมจักกัปปวัตตนปริวรรตตรงกับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวณและไม่พบปฐมสมโพธิภาษาไทยยวณฉบับที่มีเนื้อเรื่องจบลงเพียงเนื้อเรื่องในปริเฉทปฐมสมโพธิปริวรรตอย่างปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา พบก็แต่เพียงปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาที่มีเนื้อเรื่องจบบริบูรณ์ในปริเฉทปฐมสมโพธิปริวรรตและปฐมสมโพธิภาษาไทยยวณที่มีเนื้อเรื่องจบลงในปริเฉทธัมมจักกัปปวัตตนปริเฉทเท่านั้น ต้นฉบับปฐมสมโพธิทั้งภาษาบาลีสำนวนล้านนาและปฐมสมโพธิภาษาไทยยวณที่มีอยู่ในปัจจุบันดูเหมือนจะให้อำนาจทางสันนิษฐานข้อ ๓ น่าจะถูกต้อง อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ชาวพุทธเถรวาทไม่มีธรรมเนียมแก้ไขเปลี่ยนแปลงคัมภีร์ภาษาบาลียิ่งกรณีคัมภีร์ฉบับแปลจากภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทยแล้วเพิ่มเติมเนื้อเรื่องจากคัมภีร์ภาษาบาลีเพิ่มเติมเฉพาะในตอนท้าย ขณะที่เนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นมาได้แปลเคารพต้นฉบับภาษาบาลีมาโดยเคร่งครัดนั้น ไม่มีธรรมเนียมปฏิบัติมาก่อน ดังนั้นดูเหมือนว่าข้อสันนิษฐานข้อแรกดูน่าสมเหตุสมผลมากกว่า ข้อสันนิษฐานของผู้วิจัยนี้อาจพิสูจน์ได้ ถ้าสำรวจพบต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาและปฐมสมโพธิภาษาไทยยวณฉบับใหม่ๆ เพิ่มขึ้นในอนาคต และนำต้นฉบับปฐมสมโพธิทุกฉบับที่พบในอาณาจักรล้านนาทั้งที่พบอยู่เดิมและพบใหม่มาศึกษาโดยละเอียด

ง. ทางที่ ๔

ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาได้แพร่ลงมาสู่ภาคกลางและได้ปริวรรตออกเป็นอักษรขอม ทางวิวัฒนาการทางที่ ๔ นี้สัมพันธ์กับวิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๒

ลักษณะวิวัฒนาการของปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาในช่วงที่ ๑ ปรากฏดังในแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๕: แผนภูมิแสดงวิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๑

๖.๒ วิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๒

วิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๒ ค่อนข้างซับซ้อน ผู้วิจัยจึงขอแบ่งพิจารณาเป็นระยะต่างๆ ๔ ระยะ ดังนี้

ก. ระยะที่ ๑

วิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๒ ระยะที่ ๑ เป็นช่วงที่ปฐมสมโพธิวิวัฒนาการจากวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเป็นประวัติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์กลายเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่พรรณนาชีวประวัติที่สมบูรณ์ของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยเนื้อเรื่องประวัติของพระโพธิสัตว์ตาม

ที่พรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนา และประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่หลังตรัสรู้เป็นต้นไปจนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ทำให้เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิขยายความจากเนื้อเรื่องเดิมของปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนาไปมาก จากเดิมที่มีเนื้อเรื่องเพียง ๖ ปริเฉท ได้ขยายความออกไปอีกเท่าตัว คือ ๖ ปริเฉท ใน ๖ ปริเฉทที่เพิ่มขึ้นนี้ ๓ ปริเฉทแรกมีเนื้อเรื่องเหมือนกับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนเฉพาะส่วนที่ขยายเนื้อเรื่องต่อจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนา คือเนื้อเรื่องในปริเฉท พุทธมยุเรสนปริวัตต และ ธมฺมจกุกปฺวตฺนปริวัตต แต่ได้แยกเนื้อเรื่องตอนพระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ สัปดาห์จนจบเรื่องรับสองนายพานิชเป็นอุบาสกคู่แรกในพระพุทธศาสนาออกไปเป็นปริเฉทใหม่ชื่อ โพธิสพฺพญฺญปริวัตต ส่วนอีก ๓ ปริเฉทท้ายที่เพิ่มขึ้นคือ สากิยปพฺพชฺชาปริวัตต เทสนาปริวัตต และ นิพฺพานสุตฺตปริวัตต นอกจากนี้ยังได้แยกเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นเรื่องคือตอนพระโพธิสัตว์ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต ไปจนถึงทรงจุติลงมาเกิดในพระครรภ์ของพระนางมาया เป็นปริเฉท ตฺลุติปริวัตต แยกออกจากปริเฉท คพฺพานิกฺขมฺนปริวัตต และแยกปริเฉท ราชากิเสกปริวัตต ออกจาก ลกฺษณฺมปฺปิกฺคาหกปริวัตต เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ทำให้ได้ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ซึ่งมีจำนวนปริเฉทรวมกันทั้งสิ้น ๑๔ ปริเฉท

Coedès (1968: 220) แสดงหลักฐานต้นฉบับ ๒ ฉบับ ได้แก่ ต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส (Bibliothèque Royale de Paris) ประเทศฝรั่งเศส เลขทะเบียน ๓๐๐ และต้นฉบับหอสมุดหลวงกรุงพนมเปญ (Bibliothèque Royale) ซึ่งได้ต้นฉบับมาจากวัดโรคา เมืองพระตะบอง ประเทศกัมพูชา ยืนยันว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ มีเนื้อเรื่องรวมกันทั้งหมด ๑๔ ปริเฉท พรรณนาชีวประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติจนถึงปรินิพพาน

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม นี้มีอยู่ก่อนปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้วิจัยจึงได้เรียกว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม เป็นปฐมสมโพธิที่แต่งขึ้นในปลายอยุธยาและคัดลอกต่อกันมาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ ปฐมสมโพธิจำนวนนี้ได้นำปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนามาปริวรรตจากอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรขอม และแต่งเนื้อเรื่องเพิ่มเติม ผู้วิจัยไม่พบหลักฐานว่า ผู้ที่ปริวรรตจากอักษรธรรมล้านนามาเป็นอักษรขอม เป็นผู้เดียวกับผู้ที่ขยายเนื้อเรื่องต่อออกไปจนจบปริเฉท นิพพานสุตฺตปริวัตต หรือไม่ นอกจากนี้ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับอักษรธรรมล้านนาจะได้ปริวรรตออกมาเป็นฉบับอักษรขอมก่อน แล้วปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอมซึ่งมีเนื้อเรื่องเท่ากับฉบับอักษรธรรมล้านนาได้คัดลอกออกไปจนแพร่หลายไปตามพระอารามต่างๆ ในภาค

กลางเป็นเวลาช้านาน แล้วจึงได้ค่อยๆ ขยายเนื้อเรื่องออกไปหรือไร ก็ไม่อาจทราบได้ เพราะขาดหลักฐาน

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่ผู้วิจัยศึกษาเปรียบเทียบปฐมสมโพธิสำนวนและฉบับต่างๆ จำนวนมาก ทำให้ทราบแน่ชัดว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับอักษรขอมได้รับการรักษาทั้งเนื้อเรื่องและภาษาของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สำนวนล้านนาไว้ทั้งหมด ที่สำคัญรักษาลำดับเหตุการณ์ตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารไว้ก่อนตอนพระโพธิสัตว์ผจญพญามารและกองทัพมาร ข้อแตกต่างของเนื้อเรื่องปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สำนวนล้านนา กับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม มีเนื้อเรื่องตอนพระอินทร์บรรเลงพิณ ๓ สาย ในขณะที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สำนวนล้านนา ไม่มี นอกจากนี้ยังทราบแน่ชัดลงไปว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สำนวนล้านนาฉบับที่กลายมาเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม เป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สำนวนที่ตรงกับสำนวนที่ระบุว่าสร้างไว้ที่วัดศรีบุญเรืองท่าส้อย เมื่อเปรียบเทียบภาษาทั้งหมดของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม ฉบับวัดศรีบุญเรืองท่าส้อย กับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม ฉบับวัดไหลหิน ทั้ง ๒ ฉบับ และปฐมสมโพธิ อักษรขอม ฉบับที่ Cœdès (in press) ตรวจชำระ รวมทั้งปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอมณเฑียรธรรม และฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ พบว่า ภาษาในเนื้อเรื่องตอนพระเจ้าสุทโธทนะทรงประกอบพิธีอุปสมบทในต้นต้น พบว่า ข้อความตอนนี้เป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิมบรรยายไว้ตรงกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สำนวนล้านนา ฉบับวัดศรีบุญเรืองท่าส้อย แต่แตกต่างกับปฐมสมโพธิฉบับวัดไหลหินทั้ง ๒ ฉบับ ซึ่งพรรณนาตามนิทานกถาแห่งชาติ ปรากฏแสดงว่าปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สำนวนล้านนา ที่วิวัฒนาการกลายมาเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สำนวนเดิม คือปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สำนวนล้านนา ฉบับใดฉบับหนึ่งที่คัดลอกจากฉบับดั้งเดิมที่สันนิษฐานว่าสร้างไว้ในเมืองท่าส้อย ไม่ใช่ฉบับที่คัดลอก ชำระ และเก็บรักษาไว้ที่วัดไหลหิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง (ดู ๕.๑) นอกจากนี้ยังพบว่า เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนเฉพาะส่วนที่ขยายเพิ่มเติมจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ตรงกับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม อย่างยิ่ง อีกทั้งปฐมสมโพธิทั้ง ๒ สำนวนนี้ยังได้แบ่งเนื้อเรื่องครึ่งหลังของ ลกขณปริวัตต์^๑ ออกมาเป็น ราชาภิเสกปริวัตต์ เหมือนกัน แต่ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนไม่ได้แบ่งเนื้อเรื่องตอน

^๑ ปรินิพพาน ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวนเรียกว่า ลกขณปริวัตต์ แต่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิมเรียกว่า ลกขณปฏิคาหกปริวัตต์

ต้นของ พุทธมณฑลประวัตต ออกเป็น โภธิสัพพัญญุประวัตต อย่างในปฐม-สมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนดั้งเดิม การเปรียบเทียบชื่อปฏิเจตระหว่างปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิภาษาไทยวน และปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม จะช่วยให้เห็น วิวัฒนาการของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ว่า แท้ที่จริงเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ที่มีกว่าปฐมสมโพธิภาษาไทยวน ๕ ประเจตนั้น แท้ที่จริงขยายเพิ่มเข้าไปเพียง ๓ ประเจตเท่านั้น ส่วนอีก ๒ ประเจตเป็นแต่เพียงแยกประเจตที่มีเนื้อเรื่องยาวมากๆ ออกเป็นประเจตเล็กๆ ๒ ประเจตเท่านั้น นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นลักษณะที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม สืบทอดมาจากปฐมสมโพธิอีก ๒ จำนวนดังกล่าว

ตารางที่ ๑๐: เปรียบเทียบประเจตระหว่างปฐมสมโพธิ จำนวนล้านนา กับปฐมสมโพธิภาษาไทยวน และปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา	ปฐมสมโพธิ ภาษาไทยวน	ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม
(๑) ^๑ คพุภานิกุขมนประวัตต	(๑) คพุภานิกุขมนประวัตต	* (๑) ตุสสิตประวัตต ----- (๒) คพุภานิกุขมมประวัตต
(๒) ลกขณประวัตต	(๒) ลกขณประวัตต ----- * (๓) ราชาภิเสกประวัตต	(๓) ลกขณปฏิคคาหคประวัตต (๔) ราชาภิเสกประวัตต
(๓) มหาภานิกุขมนประวัตต	(๔) มหาภานิกุขมนประวัตต	(๕) มหาภานิกุขมมประวัตต
(๔) ทุกกรวิริยาประวัตต	(๕) ทุกกรวิริยาประวัตต	(๖) ทุกกรวิริยาประวัตต
(๕) มารวิชัยประวัตต	(๖) มารวิชัยประวัตต	(๗) มารวิชัยประวัตต
(๖) (ไม่ระบุชื่อประเจต)	(๗) ปถมสมุโพธิประวัตต	(๘) อภิสมุโพธิประวัตต
(ไม่มี)	(๘) พุทธมณฑลประวัตต	(๙) โภธิสัพพัญญุ ----- * (๑๐) พุทธมณฑลประวัตต
(ไม่มี)	(๙) ธรรมจกุกปวัตตตณประวัตต	(๑๑) ธรรมจกุกปวัตตตณประวัตต
(ไม่มี)	(ไม่มี)	** (๑๒) สากิยปพพชฺชาประวัตต
(ไม่มี)	(ไม่มี)	** (๑๓) เทสนาประวัตต
(ไม่มี)	(ไม่มี)	** (๑๔) มหาปรินิพพานประวัตต

^๑ ตัวเลขในเครื่องหมายวงเล็บ () คือตัวเลขแสดงลำดับของประเจต

- หมายเหตุ: * = ปริจเฉทใหม่ที่แยกมาจากปริจเฉทเดิม
 ** = ปริจเฉทที่เพิ่มขึ้นใหม่
 ↓ = เนื้อเรื่องส่วนหลังแยกออกเป็นปริจเฉทใหม่
 ↑ = เนื้อเรื่องส่วนแรกแยกออกเป็นปริจเฉทใหม่

คงไม่ใช่เรื่องยากที่จะต่อเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิหลังตอนปฐมเทศนา เพราะมีเนื้อเรื่องเป็นแบบปรากฏอยู่ในคัมภีร์วินัยปิฎกมหาวรรค คัมภีร์นิกายนิกายแห่งชาติกัฏฐกถา และคัมภีร์ชีนาลังการ เนื้อเรื่องเพิ่มขึ้นได้แก่เนื้อเรื่องตอนโปรดพระยสะ พระภัททวัคคิยะ และชฎิล ๓ พี่น้องโปรดพระเจ้าพิมพิสาร ได้พระอัครสาวก โปรดพระพุทธบิดาที่นครกบิลพัสดุ์ โปรดพระนางยโสธราพิมพา โปรดให้บวชพระราหุลกุมาร ส่วนเรื่องโปรดให้บวชพระนันทกุมาร และเรื่องศากยกุมารทั้ง ๖ ออกบวรพชา เรื่องพระนางประชาบดีโคตมีและพระนางพิมพาบวชเป็นพระ-ภิกษุณี เรื่องพระพุทธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์ และโปรดพุทธมารดาในสวรรค์ชั้นดุสิต ก็มีเรื่องอยู่ในคัมภีร์กัฏฐกถา และบางเรื่องมีในคัมภีร์พุทธวงศ์ ส่วนเนื้อเรื่องในตอนพระพุทธเจ้าปรินิพพานนั้นมาจากมหาปรินิพพานสูตรอย่างไม่ต้องสงสัย อีกทั้งต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลีบางต้นฉบับก็ให้ชื่อปริจเฉทนี้ว่า มหาปรินิพพานสูตรตปวิวรรต ตรงกับชื่อพระสูตรในคัมภีร์ที่ขนิทาย มหาวรรค

ข. ระยะเวลาที่ ๒

เป็นระยะที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวน ๑๔ ปริจเฉท มีเนื้อเรื่องปริจเฉทใหม่ๆ แทรกเข้ามาในตอนต้นเรื่อง และ/หรือ ในตอนท้ายเรื่อง

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ๑๔ ปริจเฉทได้วิวัฒนาการต่อไป คือได้แยกเนื้อเรื่องตอนท้ายของปริจเฉท ทุกกรกิริยาปวิวัตต ออกเป็นปริจเฉทใหม่ชื่อ พุทธบูชาปวิวัตต และได้เพิ่มเนื้อเรื่องในปริจเฉทใหม่เข้ามา ๒-๔ ปริจเฉท เนื้อเรื่องเพิ่มเข้ามา ได้แก่เนื้อเรื่องในปริจเฉท วิวามงฺคฺลปวิวัตต เพิ่มเข้ามาในตอนต้นก่อนปริจเฉท ตุสิตปวิวัตต แต่บางฉบับอาจแทรก วิวามงฺคฺลปวิวัตต เข้าไประหว่างปริจเฉท ตุสิตปวิวัตต กับปริจเฉท คพฺภาภินิภฺขมนปวิวัตต นอกจากนี้ยังอาจเพิ่มปริจเฉท ธาตุวิภฺชนปวิวัตต หรือเพิ่ม ธาตุวิภฺชนปวิวัตต กับ มารพฺนฺธนปวิวัตต หรือเพิ่ม ธาตุวิภฺชนปวิวัตต กับ มารพฺนฺธนปวิวัตต และ ปญฺจานฺตรธานปวิวัตต เข้ามาในตอนท้ายเรื่องต่อจากปริจเฉท มหาปรินิพพานปวิวัตต ทำให้ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิมในช่วงนี้มีลักษณะหลากหลายเป็นอย่างยิ่ง ดังที่เป็นอยู่กับฉบับต่างๆ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๑: เปรียบเทียบการเพิ่มปริจเฉทในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนปลาย
อยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ฉบับต่างๆ

		ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ปารีส, หอสมุดหลวง พนมเปญ				
		วิวาห- มงคล	ตุลิต ถึง มหาปรินิพพาน รวม ๑๔ ปริจเฉท	ธาตุ- วิภังคน	มาร- พญูธ	ปัญจानุตร- ธาน
ฉบับเจ้าหญิง โสมาวดี (ฉบับวัดปทุมวดี)	ไม่เพิ่ม	แยก พุทธบูชา ออกจาก ทุกกรกิริยา กลายเป็น ๑๕ ปริจเฉท	เพิ่ม	เพิ่ม	ไม่เพิ่ม	
ฉบับ EFEO นครฮานอย	เพิ่ม		เพิ่ม	เพิ่ม	เพิ่ม	
ฉบับหอสมุดเซียร์- ธรรม พระบรม- มหาราชวัง	ไม่เพิ่ม		เพิ่ม	เพิ่ม	ไม่เพิ่ม	
ฉบับหอสมุดแห่ง- ชาติ กรุงเทพฯ เลข- ทะเบียน ๒๑๙๕	เพิ่ม		เพิ่ม	เพิ่ม	ไม่เพิ่ม	

ทั้งปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับ EFEO นครฮานอย และฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ มีหลักฐานชัดเจนว่า ได้เพิ่มปริจเฉท วิวาหมงคลปริวัตต เข้าไปภายหลัง กล่าวคือ ในฉบับ EFEO ปริจเฉท วิวาหมงคลปริวัตต ที่เพิ่มเข้าไป ไม่มีหมายเลขกำกับผูก ในขณะที่ผูกอื่นๆ มีหมายเลขเรียงลำดับต่อเนื่องกันไป โดยเริ่มปริจเฉท ตูลิตปริวัตต เป็นผูกที่ ๑ ส่วนฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ ก็เป็นทำนองเดียวกัน คือเริ่มปริจเฉท ตูลิตปริวัตต เป็นผูกที่ ๑ ส่วนปริจเฉท วิวาหมงคลปริวัตต ที่เพิ่มเข้ามาใช้ชื่อผูกว่า เอก์ ดูเหมือนว่า วิวาหมงคลปริวัตต อาจเป็นคัมภีร์เอกเทศมาก่อนที่จะผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ในปฐมสมโพธิภาษามอญซึ่งแปลจากฉบับภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม ฉบับใดฉบับหนึ่ง ไม่ได้เรียง วิวาหมงคลปริวัตต เป็นปริจเฉทที่ ๑ แต่แทรกไว้ระหว่างปริจเฉท ตูลิตปริวัตต กับ คพฺภาณิกุมนปริวัตต ปฐมสมโพธิภาษามอญ ไม่ใช้คำว่า ปริวัตต กับ

ชื่อปริจเฉท วิวาหมงคล แต่ใช้คำว่า ปกรณ หรือ ปกรณ ซึ่งแปลว่า “เรื่องราว, คัมภีร์” เป็น มงคล-
 วิวาหปกรณ^๑ แสดงให้เห็นชัดเจนว่า เรื่อง วิวาหมงคล หรือ มงคลวิวาหะ เป็นปกรณพิเศษต่าง
 หาก

ค. ระยะเวลาที่ ๓

เป็นระยะที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม มีนิทานเรื่องพระอานนท์
 แสดงพระธรรมเทศนาเพิ่มเข้ามา และเป็นช่วงที่ได้แปลออกเป็นภาษามอญและภาษาไทยอีสาน

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลข
 ทะเบียน ๒๑๙๕ ได้แทรกนิทานนำไว้ตอนต้นเล่าถึงพระอานนท์ได้รับพระพุทธพยากรณ์ว่าจะ
 สำเร็จเป็นพระอรหันต์และจะได้เข้าร่วมการสังคายนาที่จะทำเป็นปฐมภายหลังที่พระพุทธเจ้า
 ปรีณิพพานไปไม่ช้านาน จากนั้นจึงเล่าเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูมีพระราชประสงค์จะฟังเทศนา
 ธรรมจักร จึงทรงนิมนต์ให้พระมหากัสสปเถระเทศน์ถวาย พระมหากัสสปเถระเทศน์ไม่ได้ เพราะ
 ไม่เคยฟังพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร จึงขอพระราชานุญาตให้พระอานนท์เป็นผู้แสดงพระธรรม-
 เทศนา พระอานนท์จึงได้ขึ้นธรรมาสน์เทศน์ถวายเฉพาะพระพักตร์ มีมนุษย์ เทวดา และสงฆ์ทั้ง
 หลาย ร่วมรับฟังอยู่ด้วย พระอานนท์จับความแสดงพระธรรมเทศนาแต่วิวาหมงคลปริวรรตเป็น
 ลำดับมา (ดู ๔.๓.๑.๓) นิทานเรื่องพระอานนท์เทศน์ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้เป็นเรื่องน่าสนใจมาก
 เพราะสะท้อนให้เห็นความคิดดังนี้

๑) พระอานนท์มีได้เทศน์แต่สาระของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นธรรมะเรื่องแรกที่พระ
 พุทธเจ้าเทศน์โปรดคนมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย แต่ได้เทศน์ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรในฐานะที่เป็น
 ส่วนหนึ่งของพุทธประวัติ กล่าวคือ พระธรรมของพระพุทธเจ้ากับประวัติของพระพุทธเจ้าเป็นอัน
 หนึ่งอันเดียวกัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เมื่อเกิดพระโพธิสัตว์จึงได้เกิดพระพุทธเจ้า แล้วจึง
 เกิดธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เกิดภิกษุสาวกองค์แรก เกิดพระอรหันต์องค์แรก เกิดพระรัตนตรัย และ
 เกิดพระพุทธศาสนา ตามลำดับ และเมื่อพระพุทธเจ้าปรีณิพพานไปแล้ว พระพุทธธรรมยังคงดำรง
 อยู่ ความดำรงอยู่แห่งพระธรรมย่อหมายถึงความดำรงอยู่แห่งพระพุทธเจ้า ความดำรงอยู่แห่ง
 พระพุทธเจ้าแสดงในรูปของพระธาตุ เมื่อพระธาตุแพร่ออกไป ณ สถานที่ใด ย่อมหมายถึงพระ-
 พุทธธรรมได้แผ่ไป ณ สถานที่นั้นด้วย วาระที่ถึงที่สุดของความเสื่อมแห่งพระพุทธธรรม คือวาระที่

^๑ มงคลวิวาหปกรณ

ถึงกาลสูญสิ้นแห่งพระบรมธาตุ ดังนั้นพระธรรม พระศาสนา และพระธาตุจึงได้อันตรธานไปด้วยกัน

๒) ข้อความในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม จำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ (ผูก เอก หน้า ก) ที่ว่า “อิหิ ฐมฺมจกฺกปวตฺตณํ สุตํ ภควโต สมฺมุข เอเก นากาเรน มยา ต สุตํ มยา อุปลกฺขิตํ มยา อุปราริตํ ฯ” มีนัยว่า พุทธประวัติ (หรือ ปฐมสมโพธิ) เป็นส่วนหนึ่งของพระอัมมจักกัปปวัตตนสูตร ปฐมสมโพธิเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเอง พระอานนทได้มีโอกาสฟังและจดจำมาแล้วถ่ายทอดแก่นุชย เทวดา และพรหมทั้งหลาย ปฐมสมโพธิซึ่งมีสาระของพระอัมมจักกัปปวัตตนสูตรบรรจุอยู่ด้วยมีฐานะเสมอกับพระสูตรอื่นๆ ที่พระอานนทได้สดับมาจากพระโอรสผู้ของพระพุทธเจ้า แล้วถ่ายทอดแก่บุคคลอื่น

ความคิดเรื่องพุทธประวัติเป็นพระสูตรหนึ่งไม่ใช่ความคิดใหม่ มีปรากฏมาแต่ในลิลิตวิสตรระแล้ว (ดู ๒.๓.๒.๑.ก) ส่วนในมาลาลังการวัตถุ พุทธประวัติของพม่า ก็มีความคิดทำนองเดียวกันว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าเรื่องราวที่เป็นพุทธประวัติด้วยพระองค์เอง หากแต่ไม่ได้ทรงเล่าแก่พระอานนท แต่ทรงเล่าประทานแก่พระสารีบุตร ตอนต้นของมาลาลังการวัตถุ ผู้แต่งคัมภีร์ได้อ้างว่าเรื่องมาลาลังการวัตถุเป็นพระพุทธรวณะดังนี้

It is stated that all the following particulars were narrated by Gaudama himself, to the great disciple Thariputra.

—กล่าวกันว่า เรื่องราวในลำดับต่อไปนี้ พระพุทธสมณโคดมได้ตรัสเล่าด้วยพระองค์เอง แก่พระสารีบุตร พระอัครสาวก

ในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม จำนวนล้านนา ไม่ปรากฏในทีใดที่หนึ่งอ้างว่า พระพุทธเจ้าทรงเล่าพุทธประวัติแก่พระอานนทหรือพระสารีบุตรหรือบุคคลอื่น อย่างไรก็ตาม ในปฐมสมโพธิจำนวนนิสสัยและปฐมสมโพธิภาษาไทย เมื่อแปลมาถึงคาถา มักอ้างอยู่บ่อยๆ ว่า คาถานั้นๆ เป็นคาถาที่พระพุทธเจ้าทรงเทศน์แก่พระสารีบุตร เช่น

พรพุทธเจ้าอันจักเทศนาธัมมหิมมหาสารีบุตรตตนเปนปรกาน^๑แก่ปริสทั้งหลาย มีอุปาสกอุปาสิกาทั้งหลาย ภิกขุแลภิกขุณีมีมากนัก จึงว่าแก่สารีบุตรตตดังนี้

^๑ ปรกาน

ดูรามหาสารีบุตรต พรตภาคตได้ยังปารมีธัมม ได้พำเพงเปนดังพรพุทธเจ้าทั้ง
หลายแต่ก่อนเทียน...

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ผูก ๑ หน้า ๗-๘)

เตน วุตต์ เหี้ยดตั้งอัน ผูกพันธนคาถาอันนี้ อันพรพุทธเจ้าหากเทศนาแก่ธัมม-
เสนาสารีบุตรตเถียรในจรียาปิฎก^๑ว่า ยโสธรา อนนุโท^๒ จ...

(ปฐมสมโพธิ ไทเขิน ผูก ๗ หน้า ๕๕)

เตน เหตุ ดูราดังนั้น อย์ คาถาพณันน์ อันว่าคาถาพันธนอันนี้ ภควตา อันพร
พุทธเจ้า วุตต์ ก่หากเทศนาแก่มหาสารีบุตรตเถียรเจ้าว่า ฯ ปฏิสนธิขณ
ตสุส...

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๒ หน้า ๑๒-๓)

เตน วุตต์ ตั้งอันผูกพันธอันนิพระพุทธเจ้าเทศนาแก่มหาสารีบุตรตเถียรว่า
สุวาทวา พิมพิสาเร นารีเนรสพโภ นิมนติโต สารีบุตรต ดูราสารีบุตรตตา อันว่า
พิมพิสาน เข้าไฟพแล้ว ค่นิมนยังพระตถคัตตาเมื่อส่วยราสมบัตติบ้านเมือง
ด้วย

(ปฐมสมโพธิ ไทลื้อ ผูก ๖ หน้า ๖)

ในปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา เมื่อยกคาถาขึ้นมา จะกล่าวแต่เพียงว่า เป็น
คาถาที่มีผู้กล่าวไว้เท่านั้น คือใช้แต่เพียงว่า “เตน วุตต์ คาถาพณันน์—การร้อยเรียงเป็นคาถาซึ่งมี
ผู้ได้กล่าวไว้แล้ว” อย่างไรก็ตาม หลักฐานในปฐมสมโพธิภาษาไทย(ย)ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติและ
ในมาลาลังการวัตถุแสดงว่า มีความคิดว่าเรื่องราวที่เป็นพระพุทธรประวัติเป็นพระพุทธรวณะที่
ทรงเล่าแก่พระสาวก

^๑ ทั้งปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ปฐมสมโพธิภาษาไทยเขิน และปฐมสมโพธิ
ภาษาไทยลื้อ มักอ้างว่า คาถาที่ยกมามีที่มาจากคัมภีร์จรียาปิฎก เมื่อตรวจสอบแล้วปรากฏว่าอยู่ในคัมภีร์อื่น
หรือไม่พบในใดๆ การอ้างที่มามีที่มาจากคัมภีร์จรียาปิฎกคงเป็นประเพณีนิยมของอาณาจักรล้านนา
อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรสิบสองพันนา และของนครเชียงใหม่

^๒ อานนุโท

นอกจากนี้ เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูโปรดฟังพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรซึ่งหมายความรวมถึงพระพุทธประวัติอาจตีความได้ว่า อาจมีพระมหากษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่งในสมัยที่สร้างปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ โปรดสดับเรื่องปฐมสมโพธิ เนื่องจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับนี้มีข้อความเกือบทั้งหมดเหมือนกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอพระมณเฑียรธรรม ซึ่งชำระในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงสันนิษฐานว่าน่าจะชำระและคัดลอกต่อมาอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้นพระเจ้าอชาตศัตรุอาจหมายถึงพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งใน ๓ รัชกาลต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็เป็นได้ หากสันนิษฐานให้เจาะจงลงไป น่าจะหมายถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงใฝ่พระทัยพระศาสนาอย่างมาก อีกทั้งมีหลักฐานว่าโปรดเรื่องปฐมสมโพธิเป็นพิเศษ ดังโปรดให้เขียนภาพปฐมสมโพธิไว้ที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพน (นิเวศน์วิจิตร, ๒๕๓๘: ๔๗๕) โปรดให้เทศน์ปฐมสมโพธิแทนเทศน์มหาชาติของหลวง (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๐๓: ๗๑) นอกจากนี้ยังได้มีรับสั่งให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระปฐมสมโพธิของเก่าอีกด้วย

ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม ฉบับเดียวกับฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ นี้ น่าจะแพร่หลายพอสมควร และคงจะเป็นต้นฉบับที่ได้แปลเป็นปฐมสมโพธิภาษามอญและภาษาอีสาน เพราะมีเนื้อเรื่องและภาษาคล้ายคลึงกันมากที่สุด^๑

ระยะเวลาที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม แปลเป็นปฐมสมโพธิภาษามอญอาจตกอยู่ในราวรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระครูโชติธรรมสุนทร (ช่วงโชติปาโล) ให้สัมภาษณ์ว่า ชาวมอญอพยพมาอยู่ที่อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานีประมาณรัชกาลที่ ๓ และได้สร้างวัดศาลาแดงเหนือขึ้น วัดแห่งนี้เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระปริยัติของชาวมอญ ปฐมสมโพธิภาษามอญฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาในงานวิจัยนี้ ก็พบที่วัดแห่งนี้ ปฐมสมโพธิภาษามอญมีลักษณะที่แตกต่างกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสอย่างเห็นได้ชัด (ดู บทที่ ๓ ข้อ ๔.๓) ดังนั้นปฐมสมโพธิภาษามอญจึงน่าจะแปลสำเร็จลงก่อนหน้าปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำเร็จ ก่อนหน้าที่จะมีปฐมสมโพธิภาษาบาลี

^๑ ดูตัวอย่างในบทที่ ๔ ข้อ ๔.๓

สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนที่แพร่หลายอยู่ก็คือ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม หรือสำนวนปลายอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์

ส่วนปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานไม่มีหลักฐานว่าเปลี่ยนในสมัยใด แม้ต้นฉบับทั้งหมดที่พบในปัจจุบันจะปรากฏชัดว่า มีอายุไม่เกิด ๑๐๐ ปี แต่ก็พบว่า ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานมีลักษณะแตกต่างกับปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสอย่างเห็นได้ชัด ที่สำคัญ ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานเล่าเนื้อเรื่องตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารไว้ก่อนที่จะทรงผจญพญามารและกองทัพ เช่นเดียวกับเนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม และปฐมสมโพธิภาษามอญ (ดู บทที่ ๔ ข้อ ๔.๓) นอกจากนี้ยังปรากฏนิทานเรื่องพระอนันท์ได้รับอาราธนาจากพระมหากัสสปะแสดงพุทธประวัติเช่นเดียวกับในปฐมสมโพธิภาษามอญ และปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิมนั้นเนื้อหาปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานจึงเก่าแก่กว่าอายุของต้นฉบับที่พบในปัจจุบันมาก ต่อมาปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสานได้แปลงออกเป็นปฐมสมโพธิภาษาลาว สำนวนร้อยกรองด้วย

ง. ระยะเวลาที่ ๔

เป็นระยะที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม วิวัฒนาการต่อไปจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม หลายฉบับซึ่งผู้วิจัยกล่าวถึงในวิวัฒนาการช่วงที่ ๒ ระยะเวลาที่ ๒ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนใหม่นี้ มีจำนวนปริจเฉททั้งสิ้น ๒๒ ปริจเฉท หากไม่พิจารณาปริจเฉทวิวาหมงคลปริจเฉทต้น และ ธาตุนิพพานกถา ปริจเฉทท้าย ก็จะมีปริจเฉทเพิ่มขึ้นใหม่ ๓ ปริจเฉท ได้แก่ ปริจเฉทชื่อ อฏฺฐเกสธาตุกถา, พิมพาวิลาปกถา และ เทโวโรหนกถา

เนื้อเรื่องของทั้ง ๓ ปริจเฉทนี้ไม่ใช่เนื้อเรื่องใหม่ สันนิษฐานว่าอาจเพียงนำเนื้อเรื่องบางส่วนของเดิมไปขยายความ กล่าวคือ นำเนื้อเรื่องนายวาณิช ๒ คนชื่อตปฺสสะและภทฺทียะ ถวายข้าวสัตตฺตุงและข้าวสัตตฺตูก้อน นายวาณิชทั้ง ๒ ขอลี้ซึ่งพระพุทฺธและพระธรรมเป็นสรณะ พระพุทฺธเจ้าได้ประทานเกสธาตุแก่นายวาณิชทั้ง ๒ ไปบรรจุในพระธาตุที่นครของตน เนื้อเรื่องตอนนี้เดิมอยู่ในท้าย โภติสพฺพญฺญปริวตฺต ได้กลายมาเป็นปริจเฉทใหม่ชื่อ อฏฺฐเกสธาตุกถา และนำเนื้อเรื่องตอนพระพุทฺธเจ้าเสด็จนิวัตินครกบิลพัสดุ์โปรดพระพุทฺธบิดา และได้โปรดพระนางพิมพาบรรเทาความทุกข์เศร้า เป็นปริจเฉทใหม่ชื่อ พิมพาวิลาปกถา และนำเรื่องพระพุทฺธเจ้าเสด็จจาก

สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ภายหลังที่ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระพุทธมารดา ซึ่งอยู่ทำย เทสนาปริวตุด ออกมาเป็นปริจเฉทชื่อ เทโวโรหนกตา^๑

มีนักวิชาการที่กล่าวคือปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับ ๒๒ ปริจเฉท ได้แก่ พระยาอนุমানราชชน (เสฐียรโกเศศ) และพระพิณิจบรรณการ (ส. สาลิตุล) (๒๕๓๗) สุภาพรรณ ฦ บางซ้าง (๒๕๓๓) และพระมหาสุรพล สิงคิรต์น (๒๕๔๒)

เสฐียรโกเศศ และ ส. สาลิตุล กล่าวว่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับ ๒๒ ปริจเฉท มีอยู่ ในหอสมุดแห่งชาติ

ส่วนสุภาพรรณ ฦ บางซ้าง (๒๕๓๓: ๑๕๗-๙) เข้าใจผิดว่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับ ๒๒ ปริจเฉทนี้ เป็นสำนวนเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม ฉบับวัดโหล่หิน จ.ศ. ๙๕๔ นอกจากนี้สุภาพรรณ ยังอ้างว่ต้นฉบับที่อยู่ในหอสมุดแห่งชาติอีก ๓ ฉบับ ได้แก่ ต้นฉบับ หมายเลขทะเบียน ๖๖๓๙ (จ.ศ. ๑๐๒๔) จำนวน ๑๓ ฦก หมายเลข ๒๒๖๗ (พ.ศ. ๒๒๓๒) จำนวน ๘ ฦก และหมายเลข ๒๑๘๕ (ไม่ระบุปีที่สร้าง) จำนวน ๙ ฦก ว่เป็นสำนวนเดียวกันกับ ฉบับภาษาบาลี ๒๒ ฦกที่เสฐียรโกเศศ และ ส. สาลิตุล กล่าวถึง และเป็นสำนวนที่แต่งขึ้นใน อาณาจักรล้านนา แน่อนว่ สุภาพรรณเข้าใจผิดว่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ของภาค กลางเป็นสำนวนเดียวกับปฐมสมโพธิ อักษรธรรม สำนวนล้านนา

นอกจากนี้มีข้อนำสังเกตเกี่ยวแกข้อมูลของสุภาพรรณอยู่ ๒ ประการ

ประการแรก ต้นฉบับที่ระบุว่สร้างใน จ.ศ. ๑๐๒๔ (พ.ศ. ๒๒๐๕) และ พ.ศ. ๒๒๓๒ อยู่อายุเก่าแก่มาก ตกอยู่ในรารัชสมัยพระนารายณ์มหาราชและพระเพทราชาตามลำดับ ถ้าต้น ฉบับทั้ง ๒ เก่าแกจริงตามที่สุภาพรรณระบุ ก็น่าจะเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ที่ ปริวรรต ชำระขึ้นใหม่ และแต่งเพิ่มเติมจากปฐมสมโพธิสำนวนล้านนา กล่าวคือ น่าจะเป็นปฐม- สมโพธิภาษาบาลี ซึ่งอยู่ในวิวัฒนาการช่วงที่ ๒ ระยะที่ ๑ มากกว่าจะเป็นปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับ ๒๒ ปริจเฉทซึ่งอยู่ในวิวัฒนาการช่วงที่ ๒ ระยะที่ ๔ เมื่อเปรียบเทียบปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับ ๒๒ ปริจเฉทกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอมณเฑียรธรรม ซึ่งระบุปีที่สร้าง ชัดเจนว่ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับหอมณเฑียรธรรม ยังมี

^๑ ข้อมูลทั้งหมดเกี่ยวแกรายละเอียดปริจเฉทต่างๆ ของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับ ๒๒ ปริจเฉท ผู้วิจัยถือตามข้อมูลที่พระมหาสุรพล สิงคิรต์น (๒๕๔๑, ๒๕๔๒) ให้ไว้

โครงสร้างที่เก่าแก่กว่าฉบับ ๒๒ ปริจเฉท จึงเป็นไปได้ที่ฉบับที่เก่าแก่ในสมัยปลายอยุธยาจะเป็นสำนวนเดียวกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับ ๒๒ ปริจเฉทซึ่งมีวิวัฒนาการต่อออกมาในช่วงหลัง

ประการที่ ๒ สุภาพรรณ ณ บางช้าง สำนวนไม่พบว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับ ๒๒ ปริจเฉทที่เสฐียรโกเศศ และ ส. สาลิตุล ให้ข้อมูลไว้ ตรงกับต้นฉบับในหอสมุดแห่งชาติเลขทะเบียนเท่าไร

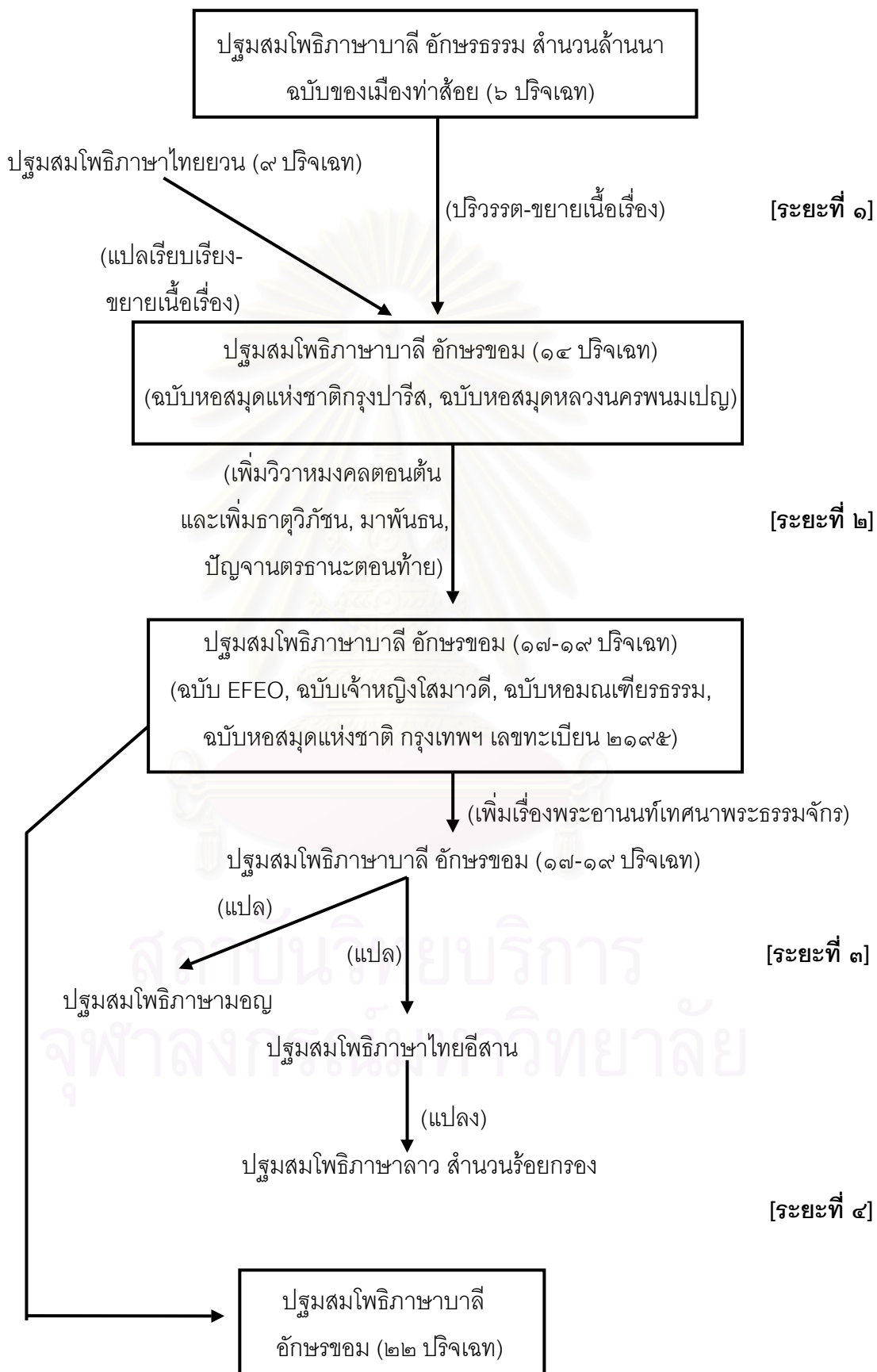
พระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ (๒๕๔๒: ๒๗) กล่าวว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับ ๒๒ อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ที่ตู้ ๑๐ ชั้น ๒/๒ และให้รายละเอียดว่า ใช้ชื่อว่า ปฐมสมโพธิ วิตถาร เป็นฉบับของน้อย ร. ๓ เส้นจารอักษรขอม ภาษาบาลี มี ๒๒ ผูก ขารหน้าละ ๕ บรรทัด บรรทัดละ ๘๐-๙๐ ตัวอักษร ขนาดใบลานกว้าง ๕.๕ เซนติเมตร ยาว ๕๘.๕ เซนติเมตร ฝ่าห่ออัดลัด ไม่ประกบลายทองเงิน เมื่อผู้วิจัยไปสำรวจซ้ำ ปรากฏว่าไม่พบต้นฉบับนี้

เนื่องจากผู้วิจัยยังไม่พบต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับ ๒๒ ปริจเฉท และไม่ปรากฏว่ามีนักวิชาการใดเคยได้คัดข้อความแม้ตอนหนึ่งตอนใดจากต้นฉบับนี้มาแสดงไว้ ผู้วิจัยจึงไม่อาจกล่าวถึงต้นฉบับนี้ได้มากไปกว่าที่นักวิชาการทั้ง ๓ ข้างต้นได้กล่าวไว้

ดูเหมือนว่า ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับ ๒๒ ปริจเฉท อาจจะมีเพียงฉบับเดียว ปฐมสมโพธิฉบับนี้อาจชำระในเวลาใดเวลาหนึ่งระหว่างรัชกาลที่ ๑ ซึ่งโปรดให้ชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลี ฉบับหอมณเฑียรธรรม (พ.ศ. ๒๓๓๑) และรัชกาลที่ ๓ ซึ่งโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ชำระปฐมสมโพธิภาษาบาลี ซึ่งได้ชำระสำเร็จลงใน พ.ศ. ๒๓๘๘

วิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๒ ทั้ง ๔ ระยะ สรุปไว้ในแผนภูมิที่ ๖

แผนภูมิที่ ๖: แผนภูมิแสดงวิวัฒนาการของปฐมสมโพธิช่วงที่ ๒ ระยะเวลาที่ ๑-๔

๖.๓ วิวัฒนาการช่วงที่ ๓

วิวัฒนาการของปฐมสมโพธิช่วงสุดท้ายเป็นช่วงที่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอมหลายสำนวนซึ่งชำระกันเรื่อยมาระหว่างปลายอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ ดังได้เห็นมาแล้วในวิวัฒนาการช่วงที่ ๒ ว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ที่อยู่ในวิวัฒนาการในช่วงที่ ๒ นั้นมีความหลากหลายเป็นอย่างยิ่ง บางฉบับมีปริชเฑนั้นปริชเฑนี้เพิ่มเติมเข้ามา บางฉบับไม่มี ส่วนจำนวนปริชเฑก็มีหลากหลายตั้งแต่ ๑๔ ปริชเฑ จนถึง ๒๒ ปริชเฑ ด้านเนื้อเรื่อนั้นพบว่า เนื้อเรื่อเดิมของปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ได้คงไว้ทั้งหมด ที่สำคัญทุกฉบับยังคงเล่าเหตุการณ์พระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารไว้ในช่วงเวลาก่อนพระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้ ชัดแย้งกับที่มีมาแต่ในพระบาลีและพระอรรถกถา ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะได้สังเกตเห็นข้อพิรุณนี้ และทรงเห็นว่า ปฐมสมโพธิภาษาบาลีมีหลากหลาย เนื้อเรื่อบางตอนมีทั้งที่พรรณนารบรัดและที่ขยายความโดยพิสดาร จึงมีพระประสงค์จะใคร่ได้ปฐมสมโพธิฉบับสมบูรณ์ มีเนื้อเรื่อสมบูรณ์และสอดคล้องกับพระบาลี จึงรับสั่งให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสแต่ครั้งที่ยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงชำระพระคัมภีร์ปฐมสมโพธิสำหรับพระนครขึ้นใหม่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้สนองพระราชประสงค์ได้ใช้เวลาไม่ถึงปีชำระและเรียบเรียงคัมภีร์พระปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำเร็จสมบูรณ์ เกิดเป็นคัมภีร์พระปฐมสมโพธิภาษาบาลี มีจำนวนปริชเฑมากถึง ๓๐ ปริชเฑ

พระมหาสุรพล สิงศิริตัน (๒๕๔๒: ๕๕-๗๑) สันนิษฐานว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงนำปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับหอมณเฑียรธรรม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ และฉบับภาษาบาลี ๒๒ ปริชเฑมาชำระ ผู้วิจัยเห็นด้วยว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงใช้ต้นฉบับหลายฉบับ แต่ยังไม่ปักใจเชื่อว่า ทรงได้ใช้ปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนาด้วยเหตุผลต่างๆ ดังนี้

๑) จะมีปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา ตกมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์หรือไม่ยังเป็นข้อกังขา ดูเหมือนว่าจะเป็นไปได้ได้น้อยมาก

๒) พระมหาสุรพล กล่าววว่า ข้อความบางข้อความในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษร

ขอม ฉบับหอสมณเจียรธรรม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕ และฉบับ ๒๒ ปริจเฉท ซึ่งพระมหาสุรพลเรียกว่าเป็นฉบับอยุธยา ฉบับรัตนโกสินทร์สำนวนที่ ๑ และฉบับรัตนโกสินทร์สำนวนที่ ๒ แต่ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา แสดงว่า พระองค์ได้นำข้อความดังกล่าวมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา เช่น คาถา เสด็จจตุต... และข้อความอธิบายคาถาดังกล่าวซึ่งขึ้นต้นว่า “กปาธุโน หิ ภควโต สมมาสมพุทตสส...” เรื่อยไป (ดูพระมหาสุรพล สิงคีรัตน์ ๒๕๔๒: ๕๘) ผู้วิจัยพบว่า ข้อความดังกล่าวก็ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับอื่นด้วยเช่นกัน เช่น ปรากฏในฉบับ EFEO นครฮานอย ฉบับหอสมุดหลวง นครพนมเปญ และฉบับของเจ้าหญิงโสมมาดี (ดู Coedès, in press: 1-2) ดังนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส อาจจะนำข้อความดังกล่าวมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับอื่นๆ ซึ่งหาได้ง่ายในสมัยของพระองค์ มากกว่าจะทรงใช้ปฐมสมโพธิสำนวนของอาณาจักรล้านนาซึ่งจารด้วยอักษรธรรมล้านนาซึ่งพระองค์อาจจะไม่ทรงคุ้นเคย

อย่างไรก็ตาม เห็นได้ชัดเจนว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงขยายเนื้อเรื่องซึ่งกล่าวไว้อย่างรวบรัดในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิม^๑ ให้กลายเป็นปริจเฉทใหม่ซึ่งไม่ปรากฏมาก่อน ได้แก่ปริจเฉทต่างๆ ๙ ปริจเฉทต่อไปนี้ ยสปปุพชชาปริวัตต, อรุเวลปริวัตต, อคฺคสาวกปพฺพชชาปริวัตต, กปิลวตฺตคฺคมนปริวัตต, เมตฺเตยฺยพฺพชชาปริวัตต, พุทฺธิตฺตนิพฺพานปริวัตต, ยมกปาฎิหาริยปริวัตต และ อคฺคสาวกปรินิพฺพานปริวัตต

ปริจเฉทชื่อ ยสปปุพชชาปริวัตต, อรุเวลปริวัตต, อคฺคสาวกปพฺพชชาปริวัตต และ กปิลวตฺตคฺคมนปริวัตต ทรงนำเนื้อเรื่องมาจากตอนต้นของปริจเฉทชื่อ ปญฺจสากิยปพฺพชชา ของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิมมาขยายความ และทรงนำเนื้อเรื่องในตอนท้ายของปริจเฉทชื่อ ปญฺจสากิยปพฺพชชา ของปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม สำนวนเดิมเช่นกันมาขยายเป็นปริจเฉทใหม่ ๓ ปริจเฉท คือ เมตฺเตยฺยพฺพชชาปริวัตต, พุทฺธิตฺตนิพฺพานปริวัตต, ยมกปาฎิหาริยปริวัตต ส่วนปริจเฉท อคฺคสาวกปรินิพฺพานปริวัตต นั้นทรงขยายความจากเนื้อหาตอนต้นของปริจเฉท นิพฺพานสุตฺตปริวัตต เดิม

ปริจเฉทชื่อ พิมฺพาพิลาปปริวัตต เป็นปริจเฉทที่มีอยู่เดิมใน ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับ ๒๒ ปริจเฉท นอกนั้น ปริจเฉท วิวาหมงคลปริวัตต, ธาตุวิภชฺชนปริวัตต, มารพฺนุณปริวัตต และ อนฺตรธานกถาปริวัตต ก็ล้วนแต่เป็นปริจเฉทที่มีอยู่เดิมในปฐมสมโพธิภาษา

^๑ ดู ๔.๓.๓.๒.๑

บาลี อักษรขอม ฉบับต่างๆ หลายฉบับ ด้านปริเฉท วิวาทมงคลปริวตุด ได้ทรงแบ่งออกเป็น ๒ ปริเฉท คือ ปุพฺพภาค และ ปจฺจิมภาค

ควรสังเกตว่าปริเฉทต่างๆ ที่เพิ่มเข้ามาในปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ล้วนแต่เป็นประวัติที่เกี่ยวข้องกับพระสาวกรุ่นแรก พระสาวกสำคัญ พระญาติ และ อนาคตพุทธเจ้า

ข้อความตอนที่เพิ่มเข้ามาใน ยสปปุพฺพชฺชาปริวตุด, อรุเวลปริวตุด, อคฺคสาวกปฺพชฺชาปริวตุด เป็นข้อความเดียวกันทั้งในวินัยปิฎก มหาวรรค และในคัมภีร์ ชินมหานิทาน แต่ผู้วิจัยเชื่อว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้คัมภีร์ชินมหานิทานเป็นข้อมูลมากกว่าจะอ้างอิงจากพระไตรปิฎกโดยตรง เพราะในปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลีของพระองค์ปรากฏหลักฐานการเอ่ยชื่อคัมภีร์ชินมหานิทาน ไว้ ๒ แห่ง ใน ตฺลุติตปริวตุด แห่งหนึ่ง และใน กปิลวตฺถุคฺคณปริวตุด อีกแห่งหนึ่ง ในปริเฉท ตฺลุติตปริวตุด นั้น ทรงคัดคาถาจำนวน ๘ คาถา มีเนื้อความกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ทรงได้รับพระพุทธรูปพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ มีพระที่บึงกรพุทธรเจ้าเป็นต้น และมีพระกัศสปพุทธรเจ้าเป็นที่สุด (เทียบ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับคณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ หน้า ๒๕ กับ ชินมหานิทาน ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๐ หน้า ๒๗) นอกจากนี้ยังคัดคาถาแสดงอานิสงส์ที่พระโพธิสัตว์ได้รับ (เทียบ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฯ หน้า ๒๕ กับ ชินมหานิทาน หน้า ๒๘) และเรื่องการบำเพ็ญพระทศบารมีและพระชาติสุดท้ายที่ทรงเกิดเป็นพระเวสสันดร (เทียบ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฯ หน้า ๒๕-๘ กับ ชินมหานิทาน หน้า ๒๘-๓๑) มาลงไว้ทั้งหมดด้วย ดังจะคัดมาแสดงโดยสังเขปดังนี้

ชินมหานิทาน	ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี จำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
<p>อมฺหากมฺปิ ภควา ทีปงฺกราทีนํ จตฺวีสฺติยา พุทฺธานํ สนฺติเก พุยากรณํ ลภิตฺวา กปฺปสฺต- สหฺสฺสสาธิกานิ จตฺตารี อสงฺเขยฺยานิ อาคโต. เก ปเนเต พุทฺธา</p> <p>ทีปงฺกรโ จ สมฺพุทฺโธ โภณฺทญฺโธ ทีปฺพุตฺตโม</p>	<p>อนนฺตุ วิตฺถาโร ชินมหานิทาน.</p> <p>อมฺหากมฺปิ ภควา ทีปงฺกราทีนํ จตฺวีสฺติยา พุทฺธานํ สนฺติเก พุยากรณํ ลภิตฺวา กปฺปสฺต- สหฺสฺสสาธิกานิ จตฺตารี อสงฺเขยฺยานิ อาคโต. เก ปเนเต พุทฺธา</p> <p>ทีปงฺกรโ จ สมฺพุทฺโธ โภณฺทญฺโธ ทีปฺพุตฺตโม</p>

มงคล โฉมโน โฉมโน เรวัต โสภิต มุณี (ชินมหานิทาน ๒๕๓๐: ๒๗)	มงคล โฉมโน โฉมโน เรวัต โสภิต มุณี (ปฐมสมโพธิ บาลี ปริมา ๒๕๓๗: ๒๕)
--	---

แม้แต่ข้อความที่คัมภีร์ชินมหานิทานอ้างถึงคัมภีร์จริยาปิฎกไว้ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี
สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสก็ทรงว่าตามทุกประการ

ชินมหานิทาน	ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
<p>เอว อากจฺจนฺโต ว โภธิสฺตฺโต เวสฺสนฺตรตฺตภาเว จิตฺ อฏฺจวสฺสึกกาเล หทยมฺสํทินิปี ยาจกานํ ทเทยฺยนฺติ ทานชฺฎาทยสฺสฺสุปริปาสาเท มงฺคฺลหตฺติทานเ ปพฺพาชนกาเล ปวตฺติตฺตมหาทานเ ปุตฺตทานเ ภริยทานเ วงฺกตปพฺพเต ภาติสฺมาคเม นคฺรี ปวิฏฺจทิวเส สตฺตรตฺตนวสฺสกาเล ติทานานุกาเวน สตฺตกฺขตฺตุมหาปจฺวี กมฺเปลี เตน วุตฺตํ จริยาปิฎก (ชินมหานิทานภาษาบาลี ๒๕๓๗: ๓๐)</p>	<p>เอว อากจฺจนฺโต ว โภธิสฺตฺโต เวสฺสนฺตรตฺตภาโว จิตฺ อฏฺจวสฺสึกกาเล หทยมฺสํทินิปี ยาจกานํ ทเทยฺยนฺติ ทานชฺฎาทยสฺสฺสุปริปาสาเท มงฺคฺลหตฺติทานเ ปพฺพาชนกาเล ปวตฺติตฺตมหาทานเ ปุตฺตทานเ ภริยทานเ วงฺกตปพฺพเต ภาติสฺมาคเม ตลฺลี ปวิฏฺจทิวเส สตฺตรตฺตนวสฺสกาเล ติทานานุกาเวน สตฺตกฺขตฺตุมหาปจฺวี กมฺเปลี เตน วุตฺตํ จริยาปิฎก (ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ๒๕๓๗: ๒๘)</p>

ส่วนใน กปิลวตฺตคฺคณปวิวตฺต ซึ่งเป็นปริจเฉทที่ทรงเพิ่มเข้าไปใหม่นั้น พบว่า ทรงเริ่มคัด
แต่ คธา ๖๔ บทที่กาฬุทายีเถระสรรเสริญคุณแห่งการเดินทางเพื่อโน้มนำให้พระพุทธเจ้ามีพระ-
ประสงค์เสด็จกลับไปยังนครกบิลพัสดุ์เพื่อสงเคราะห์พระบิดาและบรรดาพระญาติ นอกจาก
คธาทั้ง ๖๔ คธา ข้อความที่เหลือทั้งหมดในท้ายปริจเฉท กปิลวตฺตคฺคณปวิวตฺต เรื่อยไปจนถึง
ตอนต้นของปริจเฉท พิมฺพาพิลาปวิวตฺต ก็เป็นข้อความเดียวกับคัมภีร์ชินมหานิทาน (เทียบ
ปฐมสมโพธิภาษาบาลีฯ หน้า ๑๖๔-๗๗ กับ ชินมหานิทาน หน้า ๑๕๖-๘๒) ดังจะค้ดมาแสดงแต่
เพียงบางส่วนดังนี้

ชินมหาริทาน	ปฐมสมโพธิ ภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระ- มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
<p>ภควโต กุลนครี คมนตถาย คมนวณฺณํ วณฺณเณโต จตุสกุจฺมตฺตา คธาโย อภาสิ.</p> <p>(๑) องฺคาริโนทานิ ทุมมา ภทฺนเต ผลสิโน จทฺทน วิปฺพาย เต อจฺฉิมฺโต ว ปภาสยฺนฺติ สมโย มหาวีร ภงฺคิรฺसानํ. ฯลฯ</p> <p>อโยโย กิร สิทฺตตฺถกฺมาโร ปิณฺฑาย จรตีติ ทฺวิภูมิกตฺติภูมิกาทิสฺส ปาสาทะ สึหปฺบชฺรํ วิวริตฺวา มหาชนโน ทสฺสพฺยาวโฏ อโหสิ.</p> <p>ราหุลมาตาปี เทวี “อโยโยปฺตฺโต กิร</p> <p>อิสฺมีเยว นคเร มหนฺเตน ราชานฺุภาเวน สุวณฺณ- สิวิกาทีหิ วิจริตฺวา อติวีย โสภติ, อิทานิ เกสมฺสุ สุ โอบาเรตฺวา กาสายวตฺถนินฺวาสิโน กปฺปาลหตฺถิ ปิณฺฑาย จรติ. โสภติ นฺุ โช”ติ</p>	<p>ภควโต กุลนครี คมนตถาย คมนวณฺณํ วณฺณเณโต จตุสกุจฺมตฺตา คธาโย อภาสิ. อโยเมตฺถ สงฺเขโป. วิตฺถาโร ตฺ ชินมหาริทา เน</p> <p>(๑) อฺคาริโนทานิ ทุมมา ภทฺนเต ผลสิโน จทฺทนวิปฺพาย เต อจฺฉิมฺโต วปภาสยฺนฺติ สมโย มหาวีร ภงฺคิรฺसानํ. ฯลฯ</p> <p>อโยโย กิร สิทฺตตฺถกฺมาโร ปิณฺฑาย จรตีติ ทฺวิภูมิกตฺติภูมิกาทิสฺส ปาสาทะ สึหปฺบชฺรํ วิวริตฺวา มหาชนโน ทสฺสพฺยาวโฏ อโหสิ.</p> <p>กปิลวตฺถกฺมนปฺริวตฺโต สมโต (จป กปิลวตฺถกฺมนปฺริวตฺต)</p> <p>(ขึ้น พินาพิลาปฺริวตฺต)</p> <p>ตทา ราหุลมาตา พิมฺพาเทวี มหนฺตํ ภีสํนํ ตฺมุลํ นครโกลาหลสทฺทํ สุตฺวา กิมิทํ อมฺเมติ ปฺริจาริเก ปฺุจฺฉิ. สามิโก เตสํ กปิลวตฺถปฺุริ อนุปฺปตฺโต ปตฺตหตฺถิโยปี ปิณฺฑาย จรตีติ. สฺุณฺิตฺวา สา พิมฺพาเทวี อชาตสมฺพวิมานา อโยโยปฺตฺโตปี เม อิสฺมีเยว นคเร มหนฺเตน ราชานฺุภาเวน สุวณฺณ- สิวิกาทีหิ จริตฺวา อิทานิ เกสมฺสุสุ โอบาเรตฺวา กาสายวตฺถนินฺวาสิโน กปฺปาลหตฺถิ นินฺตเตโช จณฺุทาลเวโส วิย จรติ</p>

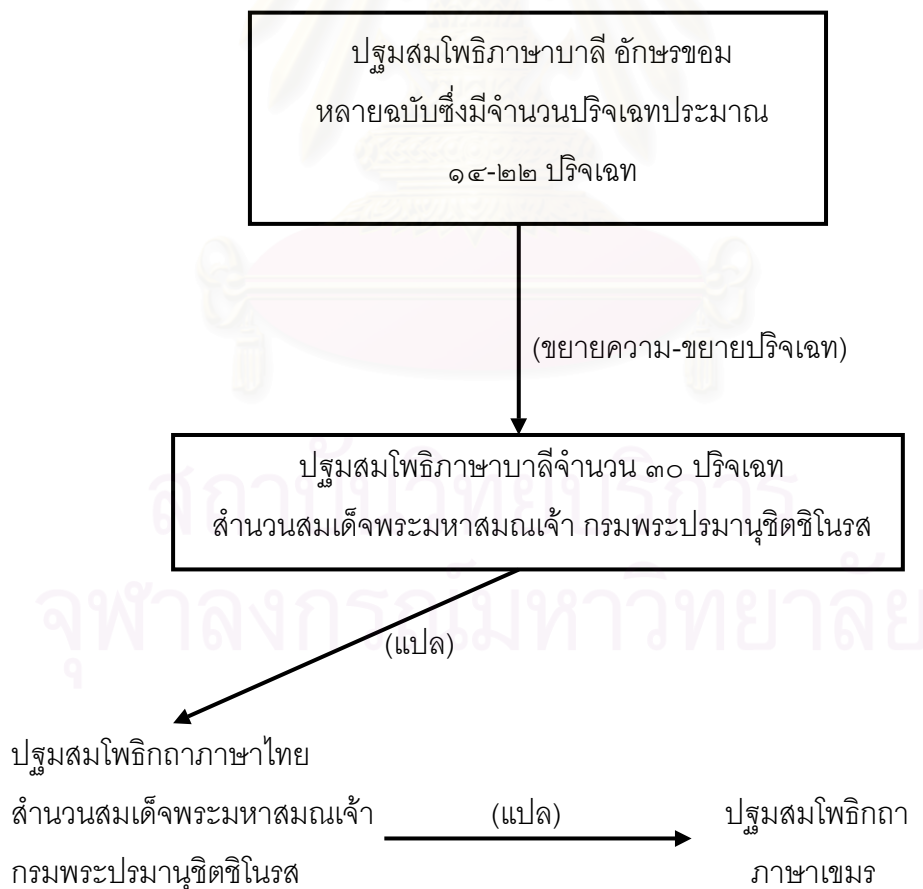
<p>สีหปญฺชร์ วิวริตฺวา โอลิภยมานา ภควนฺตํ นานาวิราศสมุชฺชลา ย สร์รปฺกาย นคฺรวธิโย โอลิภยเตวา พุยามปฺภาปริกฺเขปสมฺภูจาย อสตีตฺยานุพฺยณฺชานาปภาสิตาย ทฺวตฺตีสมหา- ปฺริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตาย อโนปมาย พุทฺธลีลา อโนปเมน พุทฺธสิริวิลาเสน วิโรจมานํ ทิสฺวา อฺญหิสโต ปฺภูจาย ยาว ปาทตลา อภิตฺถวณฺตี อตฺตโน ปฺตฺตํ ราหุลกุมารํ อามนฺเตตฺวา อฏฺจนร สีหคาลํ อภาสิ</p> <p>สินิทฺถนีลฺมฺทุกฺกฺชิตเกโส สุริยนิมฺมิลตลาภินลาโก อายตฺตุงคฺมฺทุกฺกายตนาโส รัสิชาลวิตโต นรสีโห</p> <p>๗๗</p> <p>(ชินมหานิทาน ๒๕๓๐: ๑๕๖-๘๐)</p>	<p>กา นฺุ โข ตสฺส อวตฺถา กถนฺุ ตสฺส ฐปฺวิลาโส มยฺหเมกํ อปฺนฺุณํ มยฺหเมว กาลกิณิ เมยฺหเมเวกา อภพฺภา ยสฺสา มยฺหํ ทฺหราย ฐปฺโกคสีลาจฺรสมฺปนฺโน สีเนหวตฺราย อีทิสฺ อยฺยปฺตโต เม ปตฺิพลวตฺรํ วต เม ปฺราณกตกมฺมิ นิราลย์ วต มณฺเฑติ วตฺวา อสฺสูนิ ปวตฺตมานา สีหปญฺชร์ วิวริตฺวา โอลิภยมานา ภควนฺตํ นานาวิราศสมุชฺชลา ย สร์รปฺกาย นคฺรวธิโย โอลิภยเตวา พุยามปฺภาปริกฺเขปสมฺภูจาย อสตีตฺยานุพฺยณฺชานาปภาสิตาย ทฺวตฺตีสมหา- ปฺริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตาย อโนปมาย พุทฺธลีลา อโนปเมน พุทฺธสิริวิลาเสน วิโรจมานํ ทิสฺวา อฺญหิสโต ปฺภูจาย ยาว ทานพลา อภิตฺถวณฺตี อตฺตโน ปฺตฺตํ ราหุลกุมารํ อามนฺเตตฺวา อฏฺจนร สีหคาลํ อภาสิ</p> <p>สินิทฺถนีลฺมฺทุกฺกฺชิตเกโส สุริยนิมฺมิลตลาภินลาโต อายตฺตุงคฺมฺทุกฺกายนาโส รัสิชาลวตฺตโก จ นรสีโห</p> <p>๗๗</p> <p>(ปฐมสมโพธิ บาลี ปริมา ๒๕๓๗: ๑๖๔-๗๖)</p>
---	---

ข้อความที่เหมือนกันระหว่างปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสกับคัมภีร์ชินมหานิทานปรากฏอยู่โดยตลอดเรื่อง ดังนี้จึงสรุปได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงนำข้อความที่บรรยายไว้โดยพิสดารในคัมภีร์ชินมหานิทานเข้ามา เติมแต่งให้เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของพระองค์มีความยาวขึ้น

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้แก้ไขลำดับเหตุการณ์ผจญธิดาพญามารเสียใหม่ให้สอดคล้องกับที่พรรณนาไว้ในพระไตรปิฎกและในนิทานกถาแห่งชาติกวีสุภกา (ดู ๕.๔.๓.๓.๑.๑)

วิวัฒนาการของคัมภีร์ปฐมสมโพธิสิ้นสุดลงในปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แม้ภายหลัง ปฐมสมโพธิภาษาบาลีจำนวนนี้จะถ่ายทอดออกเป็นภาษาไทยและถ่ายทอดต่อเป็นภาษาเขมรเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิก็ได้เพิ่มขึ้นอีกเลย ด้วยว่าได้วิวัฒนาการมาจนสมบูรณ์ตามเนื้อเรื่องที่มีมาในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทก่อนหน้านี้ทั้งคัมภีร์พระบาลี อรรถกถา และปกรณ์พิเศษต่างๆ แล้ว วิวัฒนาการช่วงที่ ๓ ซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายของปฐมสมโพธิสามารถสรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๗: แผนภูมิแสดงวิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๓

หากเปรียบเทียบปฐมสมโพธิฉบับดั้งเดิมกับวรรณกรรมพุทธประวัติที่เล่าอย่างต่อเนื่อง อยู่ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค และบางพระสูตรในสุตตันตปิฎกแล้ว จะพบว่าปฐมสมโพธิฉบับดั้งเดิมมีเนื้อหาตรงกันข้ามกับพุทธประวัติที่ปรากฏอยู่ในวินัยปิฎก มหาวรรคอย่างสิ้นเชิง ในขณะที่ปฐมสมโพธิฉบับดั้งเดิมบอกเล่าแต่เรื่องราวของพระสิทธัตถโพธิสัตว์อย่างละเอียดทุกแง่มุม ตั้งแต่ความมุ่งมาดในการถือกำเนิดขึ้นมาในโลก ภูมิหลังของวงศ์ตระกูล ชาติกำเนิด สถานที่เกิด การได้พระนาม ชีวิตในวัยเยาว์ การศึกษา ชีวิตสมรสและครอบครัว อุปสรรคที่พบบพบในช่วงชีวิตที่สละทิ้งความสุขเพื่อแสวงหาหนทางพ้นทุกข์เพื่อประโยชน์สุขของสัตว์โลกทั้งมวล การผจญกับความเฝ้าขวานให้กลับไปแสวงหาความสุขซึ่งมาในรูปของมาร ส่วนวินัยปิฎก มหาวรรคกลับไม่ปรากฏเรื่องราวของพระสิทธัตถกุมารแม้แต่เล็กน้อย กลับเป็นเรื่องเกี่ยวแก่พระพุทธเจ้า พระสาวก และความสัมพันธ์ที่พระองค์ที่ต่อพระสาวก และการประกาศศาสนาในช่วงต้น ส่วนวรรณกรรมที่มีเนื้อหาต่อเนื่องในสุตตันตปิฎก ได้แก่ มหาปรินิพพานสูตรซึ่งเป็นประวัติของพระพุทธเจ้าในช่วงสุดท้ายก่อนปรินิพพาน

อย่างไรก็ตาม เมื่อกาลเวลาผ่านไป ทั้งเนื้อหาพุทธประวัติที่อยู่ในพระวินัยปิฎก และมหาปรินิพพานสูตร ของพระสุตตันตปิฎก ก็ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในเนื้อหาของปฐมสมโพธิฉบับดั้งเดิม แต่อาจจะไม่ได้เข้ามามีอิทธิพลโดยตรง หากแต่ผ่านเข้ามาทางวรรณกรรมพุทธประวัติในยุคของอรรถกถาอย่างนิทานกถา และวรรณกรรมพุทธประวัติที่เป็นวรรณกรรมในชั้นปกรณ์พิเศษ เรื่องอื่นที่แพร่หลายน้อยกว่าอย่างชินมหานิทานด้วย

๖.๔ สาเหตุแห่งวิวัฒนาการของปฐมสมโพธิ

วิวัฒนาการของปฐมสมโพธิในช่วงที่ ๒ นี้เป็นวิวัฒนาการในช่วงที่สำคัญ เพราะปฐมสมโพธิได้เปลี่ยนจากวรรณกรรมที่พรรณานาเนื้อหาประวัติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์มาเป็นวรรณกรรมที่พรรณานาเนื้อหาชีวประวัติที่สมบูรณ์ของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังเห็นผลวัดที่ปฐมสมโพธิกำลังจะวิวัฒนาการต่อไปเป็นวรรณกรรมที่พรรณานาเนื้อหาของพุทธศาสนาประวัติ

คำถามที่น่าสนใจมีว่า ทำไมปฐมสมโพธิจึงได้วิวัฒนาการจากวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวแก่โพธิสัตว์ประวัติไปเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติ พระมหาสุรพล สิงศิริตัน (๒๕๓๒: ๖๗) ให้เหตุผลว่า เหตุที่วรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องปฐมสมโพธิได้แต่งต่อกันมาทุกยุคทุกสมัยเป็นเพราะคนไทยนิยมฟังเทศน์ปฐมสมโพธิในวันสำคัญทางศาสนา ส่วนนิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๘: ๔๗๓-๕๐๐) กล่าวว่าความเคลื่อนไหวทางความคิดในแนวเหตุผลนิยมและมนุษยนิยมที่มีมาตั้งแต่ในแผ่นดิน

แรกแห่งรัตนโกสินทร์ ทำให้เกิดกระแสนิยมใหม่ คือ ให้ความสำคัญแก่คัมภีร์พระบาลีมากกว่า คัมภีร์อรรถกถา ความเคลื่อนไหวดังกล่าวมีผลอย่างสำคัญทำให้ธรรมยุติกนิกายค่อยๆ วิวัฒนาการขึ้นและสอดคล้องกับลักษณะพุทธประวัติที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา กล่าวคือ นิธิ เห็นว่า เหตุที่ปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เน้น พรรณนาแต่เฉพาะประวัติของพระสมณโคดม ไม่นำประวัติพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ เข้ามาผนวกไว้ในคัมภีร์เดียวกัน ไม่ผนวกเนื้อหาพุทธประวัติเข้าเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์อื่นอย่างชินกาลมาลินี และสังคีตยวงศ์ เป็นผลมาจากความเคลื่อนไหวทางความคิดในแนวเหตุผลนิยมและมนุษยนิยมที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ผู้วิจัยเห็นว่า เหตุผลที่ พระมหาสุรพล สิงค์วิรัตน์ ให้ไว้ยังไม่หนักแน่นพอที่จะอธิบาย พลวัตแห่งวิวัฒนาการของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ส่วนความเห็นของนิธินั้น ชัดกับข้อเท็จจริงโดยสิ้นเชิง

ประการแรกปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ- ปรมานุชิตชิโนรส ไม่ใช่วรรณกรรมพุทธประวัติสำนวนแรกของไทยที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวแกชีวิตประวัติ ของพระพุทธเจ้าโดยไม่นำประวัติพระพุทธเจ้าในอดีตมาพรรณนาไว้ด้วยกัน วรรณกรรมพุทธ- ประวัติที่มีลักษณะตรงกับลักษณะที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า เป็น ชีวิตประวัติ ไม่ใช่ ธรรมประวัติ คือ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ที่เพิ่งวิวัฒนาการมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษร ธรรม สำนวนล้านนา ได้แก่ ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส เลขทะเบียน ๓๐๐ และฉบับหอสมุดหลวงกรุงพนมเปญ (ฉบับวัดโรคา) ซึ่งมี ๑๔ ปริเฉท ปฐม- สมโพธิทั้ง ๒ ฉบับนี้มีเนื้อเรื่องตั้งแต่ปริเฉทตติยปริวรรตถึงปริเฉทมหาปรินิพพานปริวรรต ปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ฉบับนี้เป็นปฐมสมโพธิที่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ หมายความว่า ปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ฉบับนี้มีอยู่ก่อนตั้งราชธานีแห่งรัตนโกสินทร์ คือ มีอยู่ก่อนหน้าที่จะเกิดกระบวนการเคลื่อนไหวความคิดทางเหตุผลนิยมและมนุษยนิยมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกตามที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าว

ประการที่ ๒ ปฐมสมโพธิไม่ใช่วรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องแรกที่เน้นพรรณนาเฉพาะ ชีวิตประวัติของพระสมณโคดมพุทธเจ้า คัมภีร์พุทธจริตของมหากวีอัสวโฆชะซึ่งแต่งขึ้นในอินเดีย และคัมภีร์ชินาลังการสำนวนของพระพุทธรัชชิตาจารย์ซึ่งแต่งในลังกา เป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยว- แก่พระชีวิตประวัติของพระสมณโคดมพุทธเจ้าโดยเฉพาะ ทั้ง ๒ คัมภีร์นี้ก็มีอยู่ก่อนปฐมสมโพธิ และปฐมสมโพธิกถา

ประการที่ ๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงชำระคัมภีร์ปฐมสมโพธิภาษาบาลี ทรงคงสำนวนของคัมภีร์ฉบับเดิม และเนื้อเรื่องของเดิมไว้มาก ทั้งเนื้อหาและภาษาที่พบในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของพระองค์ และปรากฏในปฐมสมโพธิกถาล้วนแต่เป็นชนบดั่งเดิมที่พระองค์ทรงรักษาไว้ ทั้งคำอธิบายเรื่องพระบาท ๗ ก้าวซึ่งเป็นบุพนิมิตว่า พระโพธิสัตว์จะสำเร็จโพชฌงค์ ๗ และคำอธิบายว่า ขณะที่พระโพธิสัตว์ก้าวย่าง ๗ พระบาทเมื่อแรกประสูติว่าทรงเปลือยกายหรือทรงภูษาอยู่ ไม่ใช่จารีตที่สืบทอดมาจากพระสูตรตามที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๘: ๔๗๙) เข้าใจ หากแต่มีมาในอรรถกถาแห่งคัมภีร์ที่ขนิทาย และปรากฏมีมาแล้วแต่ในปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรม สำนวนล้านนา และสืบทอดเรื่อยมาในปฐมสมโพธิภาษาบาลีทุกฉบับ รวมทั้งปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสด้วย มิใช่ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเรียบเรียงปฐมสมโพธิกถาให้สอดคล้องกับแนวโน้มความเคลื่อนไหวทางศาสนาซึ่งโน้มเอียงไปทางเหตุผลนิยม ซึ่งปรากฏอย่างเด่นชัดตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์แต่อย่างใด

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า กระบวนการเพิ่มเติมเนื้อหาของคัมภีร์ปฐมสมโพธิจากวรรณกรรมที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวแก่ประวัติของพระลัทธิตถโพธิสัตว์ให้กลายเป็นประวัติของพระพุทธเจ้ามีสาเหตุหลายประการดังนี้

ประการที่ ๑ ปฐมสมโพธิภาษาบาลีของอาณาจักรล้านนาเป็นวรรณกรรมที่ดีเด่นและใช้ภาษางดงามจับใจผู้ที่มีโอกาสได้อ่านหรือฟัง จึงมีผู้ปริวรรตปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรธรรมให้กลายเป็นปฐมสมโพธิ อักษรขอม ผู้ปริวรรตหรืออาจเป็นผู้อื่นภายหลังคงไม่เข้าใจความประสงค์เดิมของผู้รจนาคัมภีร์ปฐมสมโพธิว่า ปฐมสมโพธิ เป็นพระประวัติของพระโพธิสัตว์ จึงได้เห็นปฐมสมโพธิเป็นพระประวัติของพระพุทธเจ้าที่ไม่สมบูรณ์ จึงอุตสาหะนำคัมภีร์ต่างๆ ในชั้นพระบาลีและอรรถกถามาเรียบเรียงเรื่องออกไปจนจบความในมหาปรินิพพานสูตร

ประการที่ ๒ สันนิษฐานว่าสมัยก่อน พระภิกษุผู้เป็นพระธรรมกถึกคงได้เทศน์พุทธประวัติปนไปกับแสดงพระธรรมเทศนา และคงจะได้เทศน์ไว้เป็นท่อนๆ ดังที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและพระอรรถกถา แม้แต่ในนิทานกถาก็ไม่ปรากฏเรื่องพุทธประวัติที่สมบูรณ์ จึงน่าจะเกิดความต้องการขึ้นในสังคมไทยที่ปรารถนาใคร่รู้ประวัติของพระศาสดาโดยตลอดเรื่อง ประกอบกับปฐมสมโพธิซึ่งมีเนื้อเรื่องจบเพียงพระโพธิสัตว์ตรัสรู้หรือพระพุทธเจ้าแสดงปฐมสมเทศนาพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร คงได้แพร่หลายอยู่แล้ว จึงมีผู้เห็นว่า เป็นเรื่องไม่ลำบากจนเกิดไปที่จะ

อุตสาหกรรมบันเทิงเรื่องมาต่อให้ปฐมสมโพธิกลายเป็นพุทธประวัติที่สมบูรณ์ เนื่องจากได้เพิ่มเติมให้กับเนื้อเรื่องซึ่งเดิมจารไว้เป็นอักษรธรรมล้านนา เมื่อขยายเรื่องจนเป็นพุทธประวัติที่สมบูรณ์ก็ได้จารลงใหม่เป็นอักษรขอม ผู้เพิ่มเติมจึงไม่รู้สึกรู้ว่าได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงคัมภีร์เดิม เมื่อได้ขยายเนื้อเรื่องให้แก่ปฐมสมโพธิเดิมแล้ว ก็ไม่ได้ให้ชื่อผู้ต่อเติมเรื่องไว้ คงยกให้ทั้งหมดเป็นของโบราณจารย์ จึงไม่ปรากฏว่ามีปฐมสมโพธิเรื่องใดระบุนามผู้แต่งไว้ แม้ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ก็ทรงออกนามพระองค์ว่าเป็นเพียงผู้ที่ชำระคัมภีร์เก่าซึ่งวิปัสสนาคลาดเคลื่อนให้มีเนื้อเรื่องต้องตามพระบาลี พระอรุณกถา และปกรณ์พิเศษอื่นๆ ที่นิยมกันในสมัยนั้น ส่วนปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาไทยนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (๒๕๓๗: ๑) ก็ได้ทรงแถลงไว้ว่า ทรง “รับพระราชทานอรรถาธิบายโดยพระบาลีในพระคัมภีร์ปฐมสมโพธิ”

ประการที่ ๓ ปฐมสมโพธิใช้เทศน์ในวันสำคัญทางศาสนาอยู่เสมอ อาณาจักรล้านนา ล้านช้าง สิบสองพันนา และเมืองเชียงตุง มีประเพณีเทศน์หรือฟังขับลำเรื่องปฐมสมโพธิหรือเรื่องสี่ภาคออกบวชกันเป็นประจำ ชาวไทลื้อและไทเขินนิยมฟังเทศน์เรื่องปฐมสมโพธิหรือเรื่องสี่ภาคออกบวชในช่วงเข้าพรรษา (เจ้ามหาขันธวงศ์, สัมภาษณ์) ในประเทศลาวมีประเพณีในการฟังเรื่องพุทธประวัติจากหมอลำขับลำเรื่องราวให้ฟัง ลำนำพุทธประวัติที่หมอลำขับลำให้ฟังนี้เรียกว่า **ลำสี่ภาค** ชาวลาวส่วนใหญ่รับรู้เรื่องราวพุทธประวัติผ่านหมอลำซึ่งขับเล่าเรื่องราวพุทธประวัติตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งตรัสรู้ (de Berval, 1959: 240-1) แม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยก็มีประเพณีขับลำสี่ภาคเช่นกัน (สุกัญญา สุขฉายา, ๑๖ ตุลาคม ๒๕๔๒, สัมภาษณ์) ส่วนในอาณาจักรล้านนามีการขับขอเรื่องพุทธประวัติ (ประคอง นิมมานเหมินท์, สัมภาษณ์) นอกจากนี้มีหลักฐานกล่าวไว้ในปฐมสมโพธิเกือบทุกฉบับว่า ปฐมสมโพธิแต่งขึ้นมาเพื่อใช้เทศนาแก่ประชาชน ดังนี้

อดีตในกาลนั้น มหาชนอันว่าคนทั้งหลายอันมาก คีผู้งข้อยไนใจแคว่นเคียดลูก
แล่นนาน ปริกขิปิตัว เขาก่มากกลางยังผาตั้งเวียนแวดกับังนางแล้ว ปติณณ
มิ เขาก่หลีกอยู่ที่ควนแล ลำดับธัมเทศสนาควนแก่กาละเท่านี้ก่อนแล ฯ

(ปฐมสมโพธิ นิสสัย ผูก ๒ หน้า ๒๑)

กิริยาอันกล่าวเทศนายังปฐมสมโพธิผูกถ้วน ๕ กัมปังคมสมเวจเสจรปราย
แสดงบัวรวมวลเท่านี้ก่อนแล

(ปฐมสมโพธิ ไทยยวน ข้อความท้ายผูก ๕)

กิริยาเทศนายังปถมสมโพธิผูกต้นก่เศศจบัวรวมวลกาลควรเท่านี้ก่อนแล

(ปฐมสมโพธิ ไทยจีน ผูก ๑ หน้า ๘)

สาธโว พังดูราสปริสะทั้งหลาย ปถมโน ธัมมเทศนาพระพุทเจ้าอันนี้
คือว่า อปปทํ เป็นการอันจักสำแดงยังปวัตตินิเมตด้วยเนยยอันพระเจ้าออก
มากทำมหาภินิกขมุทวานสิงเคยเสี้ยง ๕ สีบวสาแล เจ้าคตวัดปรญาฐ์ยัง
ญะยธัมมทั้งมวนวัสเสศสลแล มีตั้งอัน

(ปฐมสมโพธิ ไทลื้อ ผูก ๑ หน้า ๑)

อาตมพาสังวันนาเรื่องไนธัมมปถมสมโพธิ กล่าวเรื่องพรพุทธบาทชาติ
วิเสศแท้ปนพรพุทธเจ้าเที่ยงจึง เพาะว่าพรองจำสิ้นสร้างอาณิสงยู่สง ทั้งเล่า
ภาวนาทำใจให้มั่นกุสนกัวงเลื่อมงำทางสวันแลนิพพานยากยิ่งแท้ ปรสงเอื้อ
อ่าวคณิง กานของหมุ่นนี้ดีได้ตั้งปรสง อย่าได้โลสิมถ่อนคุณุณพุทธบาท ได้เป็น
ญาดเขื่อนำเจ้าหน่อพุทโธเจ้าเอย ยุติกาบั้น **นิฎฐิต จบเทศ แล้วท่อนี้เมื่อ**
หน้าก่มีเจ้าเอย เอว ก่มี ด้วยปรกานฉนี้ ๕

(ปฐมสมโพธิ อีสาน ผูก ๓๑ หน้า ๗)

ประการที่ ๔ เนื้อเรื่องพุทธประวัติเช่นเดียวกับที่ปรากฏในปฐมสมโพธิมีอยู่ในคัมภีร์
ต่างๆ จำนวนมาก ทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์พิเศษที่แต่งขึ้นล้านนา พม่า และไทย
พุทธประวัติจึงเป็นงานวรรณกรรมที่ต่อเติมได้ง่ายที่สุด คำเพียงคำเดียว หรือข้อความสั้นๆ ก็นับ
ว่าเพียงพอที่จะนำมาขยายความ เสริมแต่ง และต่อเติมเรื่องออกไป

ปฐมสมโพธิไม่ได้มีลักษณะเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติมาแต่เริ่มแรก กระบวนการ
วิวัฒนาการให้ปฐมสมโพธิเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติและพุทธศาสนประวัติค่อยๆ เกิดขึ้น และ
ใช้เวลาประมาณ ๒๐๐-๓๐๐ ปี ผลของวิวัฒนาการทำให้เกิดปฐมสมโพธิฉบับที่มีเนื้อหาเป็น
ชีวประวัติของพระพุทธเจ้าโดยไม่เล่าประวัติพระพุทเจ้าองค์อื่นและไม่เล่าประวัติพระศาสนา
ร่วมด้วย ซึ่งนับว่าเป็นลักษณะวรรณกรรมพุทธประวัติที่หาได้ยาก อย่างไรก็ตามความคิดเรื่อง
ประวัติของพระพุทธเจ้าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์คงจะมีอิทธิพลอยู่อย่างมาก ปฐมสมโพธิ

จึงวิวัฒนาการต่อไปจนผนวกเอาเรื่องประวัติการเผยแพร่และการดำรงอยู่ของพุทธศาสนาเข้ามา รวมไว้ด้วย แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเนื้อเรื่องที่เป็นส่วนเนื้อหาพุทธชีวประวัติก็นับว่าเป็นส่วนน้อย ปฐม-สมโพธิเป็นเหมือนวรรณกรรมที่มีชีวิต ได้เติบโตจากช่วงหนึ่งของชีวิตในวัยที่ถือกำเนิดซึ่งมี รูปลักษณะอย่างหนึ่ง กลายมาเป็นวรรณกรรมในวัยที่เจริญขึ้น มีรูปลักษณะอีกอย่างหนึ่งในสมัยต่อมา เมื่อแรกกำเนิดปฐมสมโพธิเป็นวรรณกรรมที่พรรณนาแต่พระประวัติในปัจจุบันชาติของพระ สิทธัตถโพธิสัตว์ดังปรากฏหลักฐานในปฐมสมโพธิหลายสำนวนในกลุ่มโพธิสัตว์-ประวัติ ต่อมา ปฐมสมโพธิได้ขยายเนื้อเรื่องออกไปจนกลายเป็นประวัติที่สมบูรณ์ของพระโคตม-พุทธเจ้า และ ประวัติพระพุทธานุชาตหรือหนึ่งเป็นประวัติการดำรงอยู่แห่งพระธรรมคำสั่งสอนของพระโคตม พุทธเจ้าตามลำดับ ผลแห่งวิวัฒนาการทำให้ **ปฐมสมโพธิ** เป็นวรรณกรรมพุทธ-ประวัติที่มีเอกลักษณ์พิเศษ เป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่มีสำนวนและเนื้อหาหลากหลายที่สุด ปฐมสมโพธิเป็น วรรณกรรมพุทธประวัติที่ครองใจของคนในสังคมมากที่สุด เริ่มจากที่นิยมในหมู่ชนชาติไทบาง กลุ่ม ได้แก่ ชาวไทย ชาวไทจีน ชาวไทลื้อ และชาวลาว ต่อมาก็ได้รับความนิยมในหมู่ชนชาติที่มี อาณาเขตติดกับอาณาจักรไทยอย่างเขมร และได้รับความนิยมในหมู่ชาวมอญที่เข้ามาพึ่งพระ บรมโพธิสมภารของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชของไทยด้วย เหตุนี้ต้นฉบับคัมภีร์ปฐมสมโพธิที่ พบจึงได้พบที่จารเป็นภาษาแตกต่างกันมากถึง ๙ ภาษา ใช้ตัวอักษรแตกต่างกันถึง ๓ กลุ่ม พบ ต้นฉบับจำนวนมากเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบัน แม้ในปัจจุบันคนไท(ย)จำนวนมากยังนิยมอ่าน หรือฟังเรื่องปฐมสมโพธิอยู่ มีปฐมสมโพธิสำนวนใหม่ๆ เกิดขึ้นเรื่อยๆ พลวัตแห่งวิวัฒนาการของ วรรณกรรมพุทธประวัติยังเรื่องนี้ยังคงมีพลังอยู่ตราบเท่าพุทธศาสนายังอยู่คู่สังคมของคนไท(ย) และรวมไปถึงชนชาติเพื่อนบ้านของไทย(ย)อย่างเขมรและมอญด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๗

ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะระหว่างปฐมสมโพธิกถา กับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น

วรรณกรรมที่มีความมุ่งหมายแสดงเรื่องราวเกี่ยวแก่ประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าโดยตรงมีจำนวนน้อยเรื่อง ส่วนใหญ่เรื่องราวที่เป็นพุทธประวัติมักเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์พระวินัยและพระสูตรทั้งสายบาลีและสายนอกคัมภีร์บาลี คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์หรือตำนานเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติพระศาสดาและพระศาสนาดังที่ผู้วิจัยได้จัดประเภทและแสดงให้เห็นภาพรวมของวรรณกรรมพุทธประวัติทั้งหมดมาแล้วในบทที่ ๒

ในบทที่ ๔ บทที่ ๕ และบทที่ ๖ ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างปฐมสมโพธิกถากับวรรณกรรมพุทธประวัติต่างๆ มาบ้าง แต่ทั้งหมดได้พิจารณาผ่านปฐมสมโพธิอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชาติชินโนรส เพื่อประโยชน์แก่ผู้ศึกษาวรรณคดีไทยโดยตรง ในบทนี้ผู้วิจัยจะแสดงความสัมพันธ์ทางด้านสารัตถะระหว่างปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชาติชินโนรสกับวรรณกรรมพุทธประวัติสำคัญต่างๆ ของสายบาลี โดยไม่พิจารณาผ่านปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของพระองค์อีก เหตุที่เลือกเปรียบเทียบกับวรรณกรรมพุทธประวัติสายบาลี เพราะปฐมสมโพธิกถาก็อยู่ในสายนี้ด้วย เนื่องจากแปลมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลี ส่วนความสัมพันธ์ทางเนื้อหาระหว่างคัมภีร์ปฐมสมโพธิกับวรรณกรรมพุทธประวัตินอกสายบาลีได้พิจารณามาพอสมควรแล้วในบทที่ ๕

คัมภีร์ทางฝ่ายบาลีที่มีสาระเป็นเรื่องพุทธประวัติหรือมีเนื้อเรื่องแทรกปนอยู่มาก มีเนื้อเรื่องทั้งหมดหรือเนื้อเรื่องส่วนใหญ่สอดคล้องกับเนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิกถามีดังนี้^๑

ก. พระวินัยปิฎก

เนื้อเรื่องพุทธประวัติในวินัยปิฎกมหาวรรคไม่ได้เริ่มที่สุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์จากพระอัสติพุทธเจ้า หรือเริ่มจากพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตอย่างไรในวรรณกรรม

^๑ มิได้หมายความว่า คัมภีร์นั้นๆ จะต้องเข้ามามีอิทธิพลต่อเนื้อหาในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา

พุทธประวัติสายบาสิเรื่องอื่นๆ หลายเรื่อง เนื้อเรื่องพุทธประวัติในพระวินัยปิฎกมหารวรรค เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นช่วงระยะเวลาสั้นๆ คือตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้จนถึงได้พระอัครสาวก เนื้อเรื่องดังกล่าวสอดคล้องกับเนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิกถาตั้งแต่ปัจเจกทอภิสัมโพธิปริวรรตเรื่อยไปจนถึงปัจเจกทอัครสาวกบรรพชา จะผิดแผกกันอยู่บ้างก็ที่วินัยปิฎกมหารวรรคเล่าเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขหลังตรัสรู้ไว้เพียง ๓ สัปดาห์เท่านั้น ในขณะที่พระพุทธรูปประทับอยู่ที่คองไม้ชปาณนิโครธ คองไม้มุจลินท์ และคองไม้ราชายตนะตามลำดับ

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่คองไม้มุจลินท์ตรงกับที่บรรยายไว้ในปฐมสมโพธิกถาคือระหว่างนั้นเกิดฝนตกพำ พญามาลินทนาคราชได้ออกจากที่อยู่ของตนมาแผ่พังพานป้องละอองฝนแด่พระพุทธเจ้า

วินัยปิฎกไม่ได้บรรยายว่ามีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกิดขึ้นในระหว่างที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่คองไม้ราชายตนะ แต่หลังจากเวลา ๗ วันผ่านไป นายวาณิช ๒ คนคือตปัสสะและภททียะก็ได้เดินทางผ่านมา ได้ถวายข้าวสัตตุดแด่พระพุทธเจ้า ในปฐมสมโพธิกถานอกจากเล่าเรื่องนายวาณิชทั้ง ๒ แล้ว ยังเล่าเรื่องพระอินทร์ถวายผลสมอเพื่อเป็นโอสถระบายแด่พระพุทธเจ้าด้วย

ส่วนเหตุการณ์ที่เกิดในระหว่างที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ต้นชปาณนิโครธนั้น วินัยปิฎก มหารวรรคกับปฐมสมโพธิกถาว่าไว้ต่างกัน ในพระวินัยปิฎกมหารวรรค เล่าว่ามีพราหมณ์ผู้หนึ่งเข้าไปสู่สำนักของพระพุทธเจ้า ได้ถามถึงธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นพราหมณ์ ส่วนในปฐมสมโพธิได้เล่าเหตุการณ์ธิดาของพญามารมายั่วยวนพระพุทธเจ้าไว้ในตอนนี้

ข. พระสูตรต้นปิฎก

พระสูตรสำคัญของพระสูตรต้นปิฎกที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวแก่พุทธประวัติและมีเนื้อเรื่องสอดคล้องกับเนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิกถาได้แก่ มหาปทานสูตร มหาปริณิพพานสูตร สัตตวัสสสูตร มารธิตสูตร และปธานสูตร

มหาปทานสูตร

อันที่จริงเนื้อเรื่องในมหาปทานสูตรไม่ใช่พระประวัติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์และไม่ใช่ว่าประวัติของพระสมณโคดม แต่เป็นประวัติของพระวิปัสสิโพธิสัตว์ อย่างไรก็ตามเนื้อเรื่อง

เป็นเรื่องเดียวกับประวัติของพระสิทธัตถโภทิสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องธรรมดาของพระโภทิสัตว์ เรื่องมหาปฐิสลักษณะ เรื่องพระโภทิสัตว์ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตก่อนจึงออกมาภิเนษกรมณ์ ฯลฯ เนื้อเรื่องเกี่ยวแก่พุทธประวัติในมหาปทานสูตรนั้นสอดคล้องกับเนื้อเรื่องตั้งแต่ปัจเจกตฤติตาปริวรรตจนถึงธัมมจักกัปปวัรรต

มหาปฐินิพพานสูตร

เนื้อเรื่องทั้งหมดในมหาปฐินิพพานสูตรแห่งอรรถกถาสอดคล้องกับเนื้อเรื่องในปัจเจกตฤติตา มหาปฐินิพพานสูตรปริวรรตของปฐุมสมโภทิกถา มหาปฐินิพพานสูตรเป็นแหล่งข้อมูลเดียวในวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ให้ข้อมูลพุทธประวัติในพรรษาสุดท้ายของพระพุทธเจ้าได้ละเอียดที่สุด คัมภีร์พุทธประวัติที่แต่งในสมัยหลังล้วนแต่อ้างอิงจากมหาปฐินิพพานสูตร คัมภีร์ปฐุมสมโภทิกถา เช่นกัน ชื่อปัจเจกของปฐุมสมโภทิกถาเป็นหลักฐานสำคัญว่า มหาปฐินิพพานสูตรเป็นต้นกำเนิดของเนื้อหาในปัจเจกตฤติตาของปฐุมสมโภทิกถา

สัตตวัสสสูตรและมารธิตสูตร

สัตตวัสสสูตรและมารธิตสูตรเป็นพระสูตรที่ต่อเนื่องกัน กล่าวถึงพญามารเสรำโคกที่พระพุทธเจ้าหลุดจากวิสัยของตน เมื่อธิดาทั้ง ๓ มาพบเข้า จึงอาสาทำให้พระพุทธเจ้ากลับมากอยู่ในอำนาจของบิดา เนื้อเรื่องในพระสูตรทั้ง ๒ พระสูตรนี้สอดคล้องกับเนื้อเรื่องในโภทิสัพพัญญุ ปริวรรตของปฐุมสมโภทิกถา และสอดคล้องกับเนื้อเรื่องในนิทานกถา แต่แตกต่างกับเนื้อเรื่องในปฐุมสมโภทิกถาในสายโภทิสัตว์ประวัติและสายพุทธชีวประวัติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชิตชิโนรส อาจใช้พระสูตรทั้ง ๒ พระสูตรและนิทานกถาสอบเทียบกับปฐุมสมโภทิกถาภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิมที่ทรงชำระ จึงได้ชำระให้ปฐุมสมโภทิกถาภาษาบาลีของพระองค์มีเนื้อเรื่องเปลี่ยนมาสอดคล้องกับพระสูตรทั้ง ๒ นี้ ทำให้ปฐุมสมโภทิกถาซึ่งเป็นพากย์ภาษาไทยของปฐุมสมโภทิกถาภาษาบาลีของพระองค์ มีเนื้อเรื่องสอดคล้องกับพระสูตรทั้ง ๒ นี้ด้วย

ปธานสูตร

ปธานสูตรเป็นพระสูตรเล็กๆ แต่มีเค้าของเนื้อเรื่องพุทธประวัติตอนสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ในปฐุมสมโภทิกถา คือ เรื่องพญามารเกณฑเสนามารไปรบกับด้วยพระพุทธเจ้า เนื้อเรื่องตอนนี้สอดคล้องกับเนื้อเรื่องในปัจเจกตฤติตาปริวรรตในปฐุมสมโภทิกถา

ค. นิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา

นิทานกถาเป็นพุทธประวัติเรื่องสำคัญของพุทธศาสนาเถรวาท เพราะเป็นวรรณกรรมภาษาบาลีเรื่องแรกที่น่าเนื้อเรื่องพุทธประวัติจากที่ต่างๆ ในพระไตรปิฎกและที่อื่นๆ ซึ่งไม่รู้ที่มาแน่ชัด บางส่วนอาจเป็นพุทธประวัติที่ถ่ายทอดมาทางมุขปาฐะและนิยมกันในสมัยที่เรียบเรียงนิทานกถาขึ้น เนื้อเรื่องของนิทานกถาในตอนอวิหุเรนิทานตรงกับเนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิกถาตั้งแต่ปริจเฉทสุตติปริวรรตจนถึงปริจเฉทภิสัมโพธิปริวรรต ส่วนเนื้อเรื่องในตอนสันติเกนิทานตรงกับเนื้อเรื่องในปริจเฉทโพธิสัตว์ปัญญาปริวรรตจนถึงเนื้อเรื่องตอนต้นในอัครสาวกนิพพาน

ในนิทานกถามีเนื้อเรื่องสำคัญอยู่หลายตอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ปรากฏในนิทานกถาเป็นเรื่องแรกในบรรดาคัมภีร์สายบาลี เช่น เนื้อเรื่องตอนพระเจ้าสุทโธทนะประกอบพิธีวัปปมงคล ตอนพระพุทธเจ้าโปรดพระนางพิมพา ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่าเนื้อเรื่องตอนดังกล่าวของพุทธประวัติในสายบาลีมีที่มาจากนิทานกถาเป็นที่แรก และได้ปรากฏในพุทธประวัติที่แต่งขึ้นในสมัยหลังหลายเรื่องรวมทั้งปรากฏในปฐมสมโพธิกถาด้วย

ง. รัมมปัทฏฐกถา

อันที่จริงรัมมปัทฏฐกถาไม่ใช่วรรณกรรมพุทธประวัติ แต่ก็มีเนื้อเรื่องพุทธประวัติปนอยู่มาก บางตอนก็ไม่ใช่เนื้อเรื่องที่ใหม่ เป็นแต่เพียงเก็บความจากคัมภีร์อื่นมาเล่าซ้ำ เช่น สัตถุชยวัตตุในยมกวัคควัณณนา มีพุทธประวัติตั้งแต่สุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้าองค์ต่างๆ เรื่อยไปจนถึงพระพุทธเจ้าได้พระอัครสาวก แต่จะเน้นพรรณนาเนื้อเรื่องตอนพระอัครสาวกพิสดารกว่าตอนอื่นๆ

นอกจาก สัตถุชยวัตตุ แล้ว เรื่อง นันทเถรวัตตุ และ เทวทัตตวัตตุ^๑ ในวรรคเดียวกัน ก็มีเรื่องเนื้อเรื่องพุทธประวัติอยู่เช่นกัน ในนันทเถรวัตตุมีพุทธประวัติตอนพระเจ้าโปรดให้บวชพระราหุลและพระนันทะ และเรื่องพระนันทะอยากสึก ส่วนในเทวทัตตวัตตุมีเรื่องเหล่าศากยกษัตริย์ออกบวชพร้อมอุบาสิกาญาติญาติมาลา เรื่องตอนบวชพระราหุลกุมาร บวชพระนันทกุมาร พระนันทะอยากสึก และตอนศากยกษัตริย์ออกบวช เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จนครกบิลพัสดุ์ เรื่องพระอัครสาวกออกบวชและเรื่องพระพุทธเจ้าให้บวชพระราหุลกุมาร

^๑ ในยมกวัคควัณณนาแห่งรัมมปัทฏฐกถามี เทวทัตตวัตตุ ๒ แห่ง เนื้อเรื่องไม่เหมือนกัน แห่งหนึ่งอยู่บนหน้า สัตถุชยวัตตุ อีกแห่งหนึ่งอยู่บนหน้าสุมนาเทวีวัตตุ เทวทัตตวัตตุที่กล่าวถึงนี้เป็นเทวทัตตวัตตุที่ ๒

นั้น ไม่เป็นเรื่องใหม่ ด้วยมีมาแล้วแต่ในพระไตรปิฎกมหาวรรค แต่เรื่องบวชพระนันทะ พระนันทะ
 อยากสิก และสาकยกษัตริย์ออกบวชนั้น พบในธัมมปทัฎฐกถาเป็นที่แรก ในปฐมสมโพธิกถานั้น
 พรรณานาเนื้อเรื่องตอนอัคระสาวกทั้ง ๒ ออกบวชในบริเวณอัคระสาวกบรรพชาปริวรรต และเล่า
 เรื่องตอนบวชพระราหุลและพระนันทะ พระนันทะอยากสิก และเหล่ากษัตริย์ศากยะออกบวชใน
 สักยบรรพชาปริวรรต แน่แน่นอนว่าที่มาของเนื้อเรื่องพุทธประวัติตอนดังกล่าวในปฐมสมโพธิกถา
 ย่อมมีที่มาแต่คัมภีร์ธัมมปทัฎฐกถา แต่ทว่าปฐมสมโพธิกถาไม่ได้รับเรื่องมาจากธัมมปทัฎฐกถา
 โดยตรง แต่รับผ่านปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ-
 พรมานุชิตชิโนรส และปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนที่มีอยู่ก่อนหน้าด้วย

จ. ชินาลังการ

แม้ว่าเนื้อเรื่องของชินาลังการจะพรรณนาประวัติที่ของพระสมณโคดมตั้งแต่ต้นจนจบ
 แต่ก็ไม่ได้มุ่งพรรณนาสารัตถะของเรื่องมากเท่ากับมุ่งแสดงความสามารถทางการประพันธ์ของผู้
 แต่ง เนื้อเรื่องในทั้งหมดที่ปรากฏในชินาลังการพบในปฐมสมโพธิกถาด้วย ยกเว้นเนื้อเรื่องในฉันท
 บทที่ ๙๗ ๙๘ และ ๙๙^๑ ซึ่งไม่ปรากฏความในปฐมสมโพธิกถา ฉันททั้ง ๒ บทในชินาลังการว่าดัง
 นี้

ฉันทบทที่ ๙๗

ยโสธรมุปีณปิยธรรธรี	อนนุคภงคทุชชภูตมุงค์
เทวจุฉรวราชุชสิตํ ปติพุดํ	หิตวา คโต โส สุกโต จ ญน

— (พระมหาบุรุษองค์นั้น) ทรงละพระนางยโสธราผู้มีถิ่นและพระโอรสผู้มี
 พระวรกายประดุจหนึ่งจะงวงษ์ของพระอนงค์ ผู้งดงามเฉิดฉายประดุจเทพ
 อัปสรผู้เคารพพระสวามี เสด็จไปได้จึงได้เป็นพระสุคตเจ้าแน่นอน

ฉันทบทที่ ๙๘

สภามิจุฉนุตมตี ปภาวตี	ภตฺโต กุโส สํหริ ภตฺตกาหํ
ตยาภาวิฐูปมปี ยโสธรวํ วรี	หิตวา คโต โส สุกโต จ ญน

^๑ ถัดตามชินาลังการฉบับชำระตรวจสอบของ วลัยเกียรติ์ กิงคารวัฒน์ (๒๕๒๒)

— (พระมหาบุรุษของคัมภีร์) ทรงละพระนางยโสธราผู้ประเสริฐผู้มีรูปงามยิ่งกว่าพระนางประภาวดีผู้ปรารถนาความเป็นตนเอง ซึ่งเป็นเหตุให้พระเจ้ากุสราท^๑ ผู้เป็นสวามีต้องขนหาอาหารไปให้ พระองค์เสด็จไปได้จึงได้เป็นพระสுகตเจ้าแน่นอน

ฉันทบทที่ ๙๙

บุเร บุเร สบฺจวิ ชคฺคหฺตโถ วมฺปิรฺตฺถินฺมฺนิตฺถิคนโถ
สิริญฺจ ธิญฺจาปี นริญฺจ นารี หิตฺวานิมนฺทานิ คโต ตถาคโตติ

— ในครั้งก่อน พระมหาบุรุษเกิดเป็นพระอนิตถิคนโถ ถือพระขรรค์เที่ยวตระเวนไปในพระนคร แสวงหาสตรีผู้ประเสริฐในหมู่สตรีของบุรุษอื่น แม้ต้องสละราชสมบัติก็ไม่ยอมสละนารี^๒ ในครั้งนี้ทรงสละพระนางยโสธราไปได้ จึงได้เป็นพระตถาคต

อย่างไรก็ตาม ฉันทบทครั้งแรกของบทที่ ๙๗ และฉันทบทที่ ๙๘ และ ๙๙ ปรากฏในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสด้วย แต่เมื่อทรงถ่ายถอดออกมาเป็นปฐมสมโพธิกถา ทรงไม่ได้แปลฉันททั้ง ๓ บทนี้ไว้ (ดู ๕.๕.๓)

ฉ. ชินจริต

เนื้อเรื่องของชินจริตตรงกับนิทานภาคคือประกอบด้วยพุทธประวัติ ๒ ส่วน ส่วนแรกเป็นอดีตชาติของพระโพธิสัตว์เริ่มตั้งแต่เกิดเป็นสุเมธดาบส ได้พบพระที่บึงกรพุทธเจ้า ได้รับพุทธพยากรณ์ในสำนักของพระที่บึงกรและพระพุทธรูปเจ้าองค์อื่นๆ อีกส่วนหนึ่งเป็นพุทธประวัติตั้งแต่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ที่สวรรค์ชั้นดุสิตเรื่อยไปจนถึงอนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างเขตวันวิหารเพื่อถวายแด่พระพุทธรูป เนื้อเรื่องตอนนี้ตรงกับเนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิกถาตั้งแต่ปัจฉิมตสุตปิฎกวรรคถึงปัจฉิมตสุตปิฎกวรรค ทำยเรื่องชินาลังการเป็นประวัติพระพุทธรูปเจ้าในตลอด ๔๕

^๑ กุสชาตก ชาตกลำดับที่ ๕๓๑

^๒ มหาปโลภนชาตก ชาตกลำดับที่ ๕๐๗ เป็นเรื่องเดียวกับ จุลปโลภนชาตก ซึ่งเป็นชาตกเรื่องที่

พรรษา ความตรงกับเนื้อเรื่องในตอนต้นของปริเฉทอัครสาวกนิพพานปริวรรตของปฐมสมโพธิ-
กถา

ข. ชินมทานิทาน

ชินมทานิทานเป็นพุทธประวัติที่มีประวัติของพระสมณโคดมที่สมบูรณ์มากเรื่องหนึ่ง แม้
ว่าคัมภีร์นี้จะไม่ได้พรรณนาแต่เฉพาะประวัติของพระสมณโคดมแต่เพียงลำพังอย่างปฐมสมโพธิ-
กถา แต่มากกว่าร้อยละ ๘๐ ของพื้นที่ของเนื้อเรื่องใช้พรรณนาประวัติของพระสมณโคดมตั้งแต่
ทรงเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงเรื่องแบ่งพระธาตุ เนื้อเรื่องเกี่ยวแก่ประวัติของพระสมณ-
โคดมเกือบทั้งหมดที่ปรากฏในชินมทานิทานตรงกับที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ชินมทานิทานไม่
มีเรื่องวิวาทหึงระหว่างพระพุทธรูปกับพระพุทธรูป เรื่องเมตตโยพยากธม เรื่องพระพุท-
ธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์ปราบครุฑทั้ง ๖ เรื่องพระพุทธรูปเจ้าเทศนาโปรดพุทธรูปในสวรรค์ชั้น
ดาวดึงส์ เรื่องพระพุทธรูปเจ้าเปิดโลกตอนที่เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู
กระทำอาตุนิธาน เรื่องพระเจ้าอโศกค้นหาพระธาตุ เรื่องพระอุปคุตต์ทรมานพญามาร และเรื่อง
ปัญจกานทรธานอย่างปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ส่วนเนื้อเรื่องในชินมทานิทานที่ไม่ปรากฏใน
ปฐมสมโพธิกถาได้แก่เรื่องประวัติของพระมหากัสสปะก่อนที่ออกบวชในสำนักของพระพุทธรูปเจ้า
และเรื่องพระกัสสปะบรรพชา นอกจากนี้เนื้อเรื่องตอนพระพุทธรูปเจ้าปราบขมวด ๓ พี่น้อง และเรื่อง
อนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างและถวายเชตะวันวิหารของชินมทานิทานยังมีรายละเอียดที่พิสดารกว่าที่
พบในปฐมสมโพธิกถา ทั้งชินมทานิทานและปฐมสมโพธิกถาปรากฏคาถาที่กาลุทายีเถระ
สรรเสริญคุณแห่งการเดินทางแด่พระพุทธรูปเจ้าครบทั้ง ๖๔ คาถาเหมือนกัน คาถาสรรเสริญคุณ
แห่งการเดินทางนี้ ในนิทานกถาอ้างว่ามี ๖๐ คาถา และได้ให้ไว้เพียงคาถาแรกกับคาถาสุดท้าย
เท่านั้น

ข. สัมภารวิปาก

เนื้อเรื่องในคัมภีร์สัมภารวิปากตั้งแต่พุทธรูปมาตุสัมภารกถาจนถึงโพธิสัตัพัญญุกถาตรง
กับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกถาตั้งแต่ปริเฉทวิวาทหึงคลปริวรรตจนถึงโพธิสัตัพัญญูปริวรรต
ในมาตุสัมภารกถาเป็นเรื่องพระนางมายาตั้งความปรารถนาจะได้เป็นพระพุทธรูป เรื่องพระ-
ชาติสุดท้ายของพระพุทธรูป และเรื่องพระเจ้าชนาธิโปรดให้พราหมณ์ทำนายพระลักษณะ
ของพระนางมายา เนื้อเรื่องตอนนี้ทั้งหมดตรงกับเนื้อเรื่องในปริเฉทวิวาทหึงคลปริวรรตของ
ปฐมสมโพธิกถา แต่ปฐมสมโพธิกถาเว้นไม่ได้เล่าเรื่องพระชาติสุดท้ายของพระนางมายา (ดู

๔.๓.๓.๒.๒.ก) เนื้อเรื่องในวิเวกขณิกถกตรงกับวิเวกขณิกถกปริวรรต แต่ในสัมภวารวิปากไม่มีเรื่องประวัติของศากยตระกูลเหมือนอย่างปฐมสมโพธิกถา ส่วนเนื้อเรื่องทั้งหมดในตูลิตปริวัตต-กถา คัมภากนิคมกถา ลักษณะปริคคาหกถา ราชากิเสกกถา มหาภิกขมกถา ทุกกรกิริยา-กถา พุทธบูชากถา มารวิชัยกถา อภิสัมโพธิกถา และโพธิสัตตัญญูกถาของสัมภวารวิปาก ตรงกับปริเฉทตูลิตปริวรรต คัมภากนิคมกถาปริวรรต ลักษณะปริคคาหกถาปริวรรต ราชากิเสกปริวรรต มหาภิกขมกถาปริวรรต ทุกกรกิริยาปริวรรต พุทธบูชาปริวรรต มารวิชัยปริวรรต อภิสัมโพธิปริวรรต และโพธิสัตตัญญูปริวรรตตามลำดับ ยกเว้นเรื่องพระโพธิสัตตัญญูธิดาพญามารก่อนที่จะได้ตรัสรู้ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา อย่างไรก็ตามสัมภวารวิปากได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขที่ได้ตื่นชลาณีโคจรเรื่องธิดาพญามารอาสาบิดาจะมัดพระพุทธเจ้าให้กลับมาอยู่ในวิสัยของพญามารเช่นเดียวกับที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา

ญ. ญาโณทัยปกรณ์

ญาโณทัยปกรณ์จับความบรรยายพุทธประวัติในช่วง ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้าภายหลังที่ทรงได้ตรัสรู้แล้ว บางพรรษาก็บรรยายไว้ละเอียด บางพรรษาก็กล่าวรวบรัด เรื่องพุทธกิจตลอด ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้านี้ ปฐมสมโพธิกถาว่าไว้ในตอนต้นปริเฉทอัครสาวกนิพพานปริวรรต ความที่บรรยายไว้แต่ละพรรษาในคัมภีร์ทั้ง ๒ นี้ บางพรรษาก็ตรงกัน บางพรรษาก็ต่างกัน ดังนี้

ปฐมสมโพธิกถา	ญาโณทัยปกรณ์
ความที่แตกต่างกัน ในวัสสาที่คารบ ๑๑ พระองค์เสด็จไปจำวัสสาอยู่ที่ใกล้บ้านนาลายพราหมณ์	ความที่แตกต่างกัน เอกาทสเม วสุเสฯ เจตียปพุพเต วิหรนุโต เวเนยชนสูส สคคโมกษสมุปาหนิ กโรนุโต ตตุเถว วสุสั วสิฯ —ในพรรษาที่ ๑๑ ประทับอยู่ที่เจตียบรรพต ทรงทำให้เวไนยชนได้ถึงซึ่งสวรรค์และโมกษะ ทรงจำพรรษาอยู่ในสถานที่นี่
ความตรงกัน วัสสาที่คารบ ๑๕ พระองค์เสด็จไปประทับ ณ นิโครธารามริมฝั่งแม่น้ำโรหิณีนที่ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ สงเคราะห์ห้ามหมู่พระประยูรญาติอันจะ	ความตรงกัน ปญจทสเม วสุเสฯ กปิลวตถุนคริ อุนนิสูสาย โรหิณีนทียา ตีเร นิโครธาราเม ภาติสุงคหิ กโรนุโต ตตุเถว วสุสั วสิฯ

ทำยุทธวิฆาตแก่กันให้ระงับ	(ญาณทัชปกรณ ๒๕๓๔: ๖) —ในพรรษาที่ ๑๕ ในนครกบิลพัสดุ์ ทรง สงเคราะห์พระญาติ จึงได้เสด็จเข้าไปจำ พรรษาในนิโครธารามริมฝั่งแม่น้ำโรหิณี ณ สถานที่นั้น
---------------------------	---

ฎ. มาลาลังการวัตถุ

เนื้อเรื่องของมาลาลังการวัตถุส่วนที่เป็นพุทธประวัติปรากฏอยู่เฉพาะเนื้อหาส่วนครึ่งแรกของเรื่อง ส่วนเนื้อหาครึ่งหลังเป็นประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎก ประวัติพุทธศาสนาเข้าไปในพม่า

เฉพาะเนื้อเรื่องส่วนพุทธประวัติอาจแยกพิจารณาได้เป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกคือเนื้อเรื่องตอนต้นของมาลาลังการวัตถุตั้งแต่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุเมธดาบสเรื่อยไปจนกระทั่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีสั่งสร้างและถวายเขตวันวิหาร ส่วนเนื้อหาส่วนหลังเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังอนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายเขตวันวิหารแต่พระพุทธเจ้าแล้วเรื่อยไปจนถึงเรื่องแบ่งและบรรจุพระธาตุ

เนื้อเรื่องพุทธประวัติส่วนแรกของมาลาลังการวัตถุนั้น เกือบทั้งหมดตรงกับเนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิกถาตั้งแต่ปริเฉทตฺถุสิตปริวรรตจนถึงปริเฉทสัถยบรรพชาปริวรรต ส่วนเนื้อเรื่องพุทธ-ประวัติส่วนหลังของมาลาลังการวัตถุกับเนื้อเรื่องในปริเฉทหลังสัถยบรรพชาปริวรรตจนถึงปริเฉทธาตุมุขปริวรรตนั้นมีหลายส่วนผิดกันอย่างเห็นได้ชัด

เนื้อเรื่องส่วนที่เป็นพุทธประวัติตั้งแต่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุเมธดาบสจนถึงอนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายเขตวัน ซึ่งคัมภีร์ทั้งมาลาลังการวัตถุพรรณนาไว้ตรงกันมากนั้น มีปรากฏมาก่อนหน้าแล้วในนิทานกถาแห่งชาติกัฏฐกถา เนื้อเรื่องตอนในปฐมสมโพธิกถาแตกต่างกับมาลาลังการวัตถุก็จะแตกต่างกับเนื้อเรื่องในนิทานกถาด้วย เนื้อเรื่องตอนสำคัญได้แก่ ตอนพระอินทร์ติดพินสามสาย และตอนนางธรรณีปีบมวยผม ปรากฏเฉพาะในปฐมสมโพธิ ไม่ปรากฏในมาลาลังการวัตถุและนิทานกถา

มีรายลำดับเรื่องบางตอนปฐมสมโพธิบรรยายไว้แตกต่างกับมาลาลังการวัตถุและนิทานกถา ในมาลาลังการวัตถุและนิทานกถาพระโพธิสัตว์ได้อภิเษกกับพระนางยโสธราใน

ปราสาท ๓ หลังจากนั้นที่จะได้แสดงศิลปศาสตร์แก่พระญาติ แต่ในปฐมสมโพธิกถา การแสดงศิลปศาสตร์เป็นเงื่อนไขให้พระโพธิสัตว์ได้อภิเษกกับพระนางยโสธราและได้อภิเษกให้ได้ส่วยขัตติยสมบัติส่วยสุขอยู่ในปราสาท ๓ หลัง^๑

ข้อที่มาลาลังการวัตถุและปฐมสมโพธิตรงกันแต่แตกต่างกับนิทานกถาอย่างมากได้แก่รายละเอียดเนื้อเรื่องในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ซึ่งเกิดร่วมสมัยกับพระอติตพุทธเจ้าองค์ต่างๆ และได้รับพุทธพยากรณ์ในสำนักพระพุทธเจ้าเหล่านั้นว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าด้วยองค์หนึ่ง นิทานกถาพรรณานาเนื้อหาส่วนนี้ไว้เกิดครั้งหนึ่งของเนื้อหาทั้งหมดในนิทานกถา แต่มาลาลังการวัตถุได้บรรยายไว้แต่เพียงย่อแต่ได้ออกนามพระอติตพุทธเจ้าทั้งหมด ส่วนปฐมสมโพธิกถาเอ่ยพระนามไว้แต่พระนามพระที่บังกรพุทธเจ้าเท่านั้น

ส่วนเนื้อเรื่องที่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายเซตวันมหาวิหารนั้น เนื้อเรื่องสำคัญที่มาลาลังการวัตถุตรงกับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกถาได้แก่เนื้อเรื่องตอนพระเวททัตกระทำอนันตริยกรรม ตอนอัครสาวกนิพพาน ตอนพุทธปรินิพพาน ตอนถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้า ตอนโทณพราหมณ์แบ่งพระธาตุ และตอนพระเจ้าอชาตศัตรูและพระมหากัสสปะกระทำธาตุนิธาน ส่วนเนื้อเรื่องอื่นๆ นั้นต่างกันมาก เช่น มาลาลังการวัตถุไม่มีตอนเมตไตยพยากรณ์ ตอนโปรดพุทธมารดา ตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์ ตอนพระพุทธเจ้าเปิดโลก ฯลฯ ส่วนปฐมสมโพธิกถาไม่มีตอน โปรดองค์ลีมาล เรื่องบุตรเศรษฐีหลงรักนายพรานหนุ่ม เรื่องบุตรของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ฯลฯ เนื้อเรื่องในมาลาลังการวัตถุมีจำนวนมากที่ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถาและคนไทยมักไม่คุ้นเคย ส่วนใหญ่มาลาลังการวัตถุจะพรรณานาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่าง ๔๕ พรรษาที่พระพุทธเจ้าเทศนาโปรดสัตว์โลก ส่วนใหญ่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เวฬุวันวิหารในนครราชคฤห์หรือเซตวันวิหารในนครสาวัตถี มีมนุษย์และเทวดาเข้าไปถามปัญหาพระพุทธเจ้า หรือมีบุคคลประสบปัญหาในชีวิต แล้วพระพุทธเจ้าได้เทศนาโปรดจนเห็นทางสว่างของชีวิต

ฎ. ชินกาลมาลินี

มีเนื้อเรื่องพุทธประวัติตั้งแต่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุเมธดาบสเรื่อยไปจนถึงแบ่งพระบรมธาตุ เนื้อเรื่องไม่มีอะไรแปลกหรือแตกต่างกับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกถา ชินกาลมาลินีเล่า

^๑ เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นปฐมสมโพธิกถาสอดคล้องกับเนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิจำนวนอื่นๆ ดู ตารางที่ ๘-๙

พุทธประวัติตอนต่างๆ ใกล้เคียงกันน้อยต่างกัน บางตอนก็กล่าวรวบรัดอย่างยิ่ง เช่น ตอนพระโพธิสัตว์ประสูติ แต่บางตอน เช่น ตอนโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง ก็บรรยายไว้ค่อนข้างยาว เมื่อเทียบกับเนื้อเรื่องตอนอื่นๆ ชินกาลมาลินีมีเรื่องประวัติศากยตระกูลซึ่งสืบเชื้อสายมาแต่พระเจ้ามโหสถมหาราชจนถึงพระยาอโศกกราช พระเจ้าสีหนุ และพระเจ้าสุทโธทนะ เช่นเดียวกับที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา แต่ไม่มีเรื่องวิวาหมงคลระหว่างพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางมายา เหมือนอย่างปฐมสมโพธิกถา นอกจากนี้ ไม่มีพุทธประวัติตอนพระยามารยกกองเสนามารมารบด้วยกับพระโพธิสัตว์ มีแต่ตอนพญามารห้ามพระโพธิสัตว์มิให้ออกมหาภิเนษกรรม

ฐ. โลกบัญญัติ

อันที่จริงโลกบัญญัติ^๑ ไม่ใช้วรรณกรรมพุทธประวัติ แต่คัมภีร์นี้มีเนื้อเรื่องตรงกับเนื้อเรื่องของปริเฉทमारพันธิวรรตในปฐมสมโพธิกถา ได้แก่เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูและพระมหากัสสปะบรรจุพระธาตุ เรื่องพระเจ้าอโศกค้นหาพระธาตุ และเนื้อเรื่องโดยละเอียดในตอนพระอุคุปต์ปราบพญามาร เรื่องพระอุคุปต์ปราบพญามารนี้พบปรากฏในคัมภีร์สูตราลังการของอัสวโฆษะและคัมภีร์ทิวยาวทาน แต่เนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิกถาใกล้เคียงกับเนื้อเรื่องในคัมภีร์โลกบัญญัติมากกว่า ดังยกตัวอย่างต่อไปนี้

ปฐมสมโพธิกถา	โลกบัญญัติ
พระมหาเถระจึงไปสูที่ใกล้แห่งพญามารแต่บังพระกายอยู่ เพื่อสดับซึ่งเสียงแห่งพระยามารจะว่าขานประการใดบ้าง	เอว จีรกาโล วตตติ. มหุมนิฏฐิต สมานะ เถโร ปุน ตตถ คนุตวา มารสุส สทฺท โสตุกาโม นิลิโน อจฺจติ.
ฝ่ายพระยามารอิราชก็เสียพยศอันร้าย	โส มาโร นิพฺพินฺทฺโต สมานะ
จึงอนุสรณ์คำนี้ถึงพระคุณสมเด็จพระ-	ภควโต คุณะ
สัพพัญญูแล้วออกจาวาว่า...แต่ปางก่อนข้าผู้	อนฺุสริตฺวา เอวมาห ปุพฺเพ โข มยา
ชื่อว่าวิสวดีกระทำภัยอันตรายแก่พระพิชิตมารมี	ภควโต สนฺุติเก พหุวิวิธานิ วิการกฺมฺมานิ กทาจิ
ประการต่างๆ เป็นอันมาก	อเหตุ

^๑ ผู้แต่งคัมภีร์โลกบัญญัติคือ พระสังฆธรรมโฆษเถระ ยังไม่มีชื่อยุติแน่นอนว่าพระเถระผู้นี้เป็นชาวพม่าหรือชาวลังกา งานประพันธ์ของพระเถระผู้นี้ นอกจากโลกบัญญัติแล้วก็ได้แก่ **ชคตีปิณี**

ปฐมสมโพธิกถา	โลกบัญญัติ
<p>พระผู้มีพระภาคก็มิได้กระทำโทษตอบแก่ข้า มาตรว่าสิ่งใดหน้อยหนึ่งบพึงมี</p> <p>พระมหาเถรจึงไปอยู่ที่ใกล้แห่งพญามารแต่บัง พระกายอยู่ เพื่อสดับซึ่งเสียงแห่งพระยามาร จะว่าขานประการใดบ้าง</p> <p>ฝ่ายพระยามารอิราชก็เสียยศอันร้าย จึงอนุสรณ์คำนึงถึงพระคุณสมเด็จพระ- เจ้าพิชิตแล้วออกกวากว่า...แต่ปางก่อนข้าผู้ ชื่อว่าวัสวัตติกระทำภัยอันตรายแก่พระพิชิตมารมี ประการต่างๆ เป็นอันมาก</p> <p>พระผู้มีพระภาคก็มิได้กระทำโทษตอบแก่ข้า มาตรว่าสิ่งใดหน้อยหนึ่งบพึงมี</p> <p>กาลบัดนี้ พระสาวกแห่งพระพุทธองค์กระไร ช่างไม่มีความกรุณากระทำโทษแก่อาตมาให้ เสวยทุกข์สาหัสเห็นปนดังนี้</p> <p>แลพระยาวัสวัตติมารยังทุกข์โหมนัส ก็ถิซึ่งบรรพตนั้นด้วยพระบาททั้งสองให้ จลาการห้วนไหวต่างๆ โดยเบื้องต่ำก็จะทำลาย ลงด้วยพลัน...</p> <p>(ปฐมสมโพธิกถา ๒๕๓๗: ๕๐๗-๘)</p>	<p>น จ ภควา กิณฺจึ โทสํ กโรติ อิทานิ เอวํ จิรกาโล วตฺตติ. มหุมนินฺนุจฺเจเต สฺมานเณ เถโร ปนฺน ตตฺถ คนฺตฺวา มารสฺส สทฺทํ โสตุกาโม นิลินฺโน อจฺจติ. โส มาโร นินฺนุพินฺนุโต สฺมานเณ ภควโต คุณเณ อนุสฺสริตฺวา เอวมาห ปุพฺเพ โข มया ภควโต สนฺติเก พหุวิธานิ วิการกฺมฺมานิ กทาจิ อเหตุ น จ ภควา กิณฺจึ โทสํ กโรติ อิทานิ ปนฺน สาวโก อการุณฺนิโก เอวํ มมํ ทฺวํ กิริสฺสตีติ. โส ทฺวํ สฺมานเณ สนฺตเสณ ตํ ปพฺพตํ ปาเทหิ มทฺทนฺโต อุตฺถมโร...^๑</p> <p>(โลกบัญญัติ ๒๕๒๘: ๓๑๑)</p>

^๑ ข้อความในโลกบัญญัตินี้ใกล้เคียงกับข้อความในปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (๒๕๓๗: ๒๗๐) มากดังนี้ “เอวํ จิรกาโล วตฺตติ. มหุมนินฺนุจฺเจเต สฺมานเณ เถโร ปนฺน ตตฺถ คนฺตฺวา มารสฺส สทฺทํ โสตุกาโม นิลินฺโน อจฺจติ. โส มาโร นินฺนุพินฺนุโต สฺมานเณ ภควโต คุณเณ อนุสฺสริตฺวา เอวมาห...ปุพฺเพ โข มया ภควโต สนฺติเก พหุวิธานิ วิปฺการกฺมฺมานิ กทานิ อเหตุ น จ ภควา กิณฺจึ ปฏฺวิโทสํ อิทานิ ปนฺน สาวโก อการุณฺนิโก เอวํ มมํ ทฺวํ อการิสฺตีติ. วตฺวา ทฺวํ สฺมานเณ ปพฺพตํ ปาเทหิ มทฺทนฺโต อุตฺถมโร...”

เนื้อเรื่องของพุทธประวัติอาจที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ ดึงยกมาแสดงเทียบกับปฐมสมโพธิกถาข้างต้น หลายตอนยากที่จะระบุให้แน่ลงไปว่า ปรากฏในวรรณกรรมใดเป็นที่แรก ด้วยวรรณกรรมต่างๆ มีเนื้อเรื่องส่วนใหญ่น่าจะใกล้เคียงกัน และหลายกรณีภาษาที่ใช้ก็เป็นภาษาเดียว แสดงให้เห็นว่าชาวพุทธมีทรรศนะว่า พุทธประวัติเป็นสมบัติร่วมของพุทธศาสนิกชนทั้งปวง แม้ปัจจุบันพุทธประวัติฉบับใหม่ๆ ก็ยังเกิดขึ้นอยู่เรื่อยๆ อย่างไรก็ตาม

อย่างก็ตามมีคัมภีร์จำนวนไม่น้อยที่ให้รายละเอียดหรือเนื้อเรื่องของพุทธประวัติบางตอนแตกต่างกันไป แม้จะเป็นคัมภีร์ในสายบาลีด้วยกันก็ตาม ทำให้เนื้อเรื่องทั้งหมดของพุทธประวัติในคัมภีร์ภาษาบาลีไม่เป็นเอกภาพเดียวกัน อีกทั้งก็ค้นคว้าได้ลำบากยิ่ง เพราะกระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่างๆ วรรณกรรมที่รวบรวมเนื้อเรื่องที่ต่อเนื่องของพุทธประวัติเข้าไว้ด้วยกันอย่าง วินยปิฎกมหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร นิทานกถาแห่งชาติภูกฐิกถา มาลาลังการวัตถุ และปฐมสมโพธิ จึงเป็นงานวรรณกรรมที่มีค่ายิ่ง และเป็นอุปกณ์ที่ใช้ค้นเรื่องราวเกี่ยวแก่พุทธประวัติได้อย่างดี ในประเทศไทยปฐมสมโพธิกถาได้ทำหน้าที่ดังกล่าวมาอย่างยาวนาน ด้วยว่าเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่เน้นพระประวัติของพระสมณโคดมมากกว่าประวัติในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ และแยกพระประวัติของพระสมณโคดมออกจากพระประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต นอกจากนี้ปฐมสมโพธิกถารวมทั้งปฐมสมโพธิภาษาบาลีพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่สมบูรณ์มากที่สุดเรื่องหนึ่ง ผลพระวิริยอุตสาหะของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทำให้เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกถาสอดคล้องกับเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาบาลี เนื้อเรื่องบางตอนซึ่งปฐมสมโพธิฉบับอื่นสอดคล้องกับเนื้อเรื่องของพุทธประวัติในอกสาบายาลี (ดู ๕.๒.๓) ได้แก้ไขให้ต้องตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาบาลี รวมทั้งให้สอดคล้องกับปกรณ์พุทธประวัติอื่นๆ ที่มีอยู่ก่อนหน้าด้วย ในประเทศไทยซึ่งนับถือพุทธศาสนาเถรวาทเป็นส่วนใหญ่จึงนิยมว่า ปฐมสมโพธิกถาเป็นงานวรรณกรรมพุทธประวัติที่สำคัญและใช้เป็นคู่มือศึกษาพุทธประวัติมายาวนานกว่าร้อยปี ผู้วิจัยเห็นว่าปฐมสมโพธิกถาจะยังได้รับความนิยมในสังคมไทยไปตราบนานในฐานะที่เป็นวรรณกรรมชิ้นเอกที่แสดงเรื่องพุทธประวัติได้สมบูรณ์อย่างยอดเยี่ยม

บทที่ ๘

สรุปและเสนอแนะ

๘.๑ สรุป

ปฐมสมโพธิเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่แพร่หลายมากที่สุดในประเทศไทยและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การศึกษาเปรียบเทียบต้นฉบับปฐมสมโพธิจำนวนมากได้แก่ต้นฉบับตัวเขียนจำนวน ๑๓ ต้นฉบับ และต้นฉบับที่ตีพิมพ์แล้วอีก ๕ ฉบับ พบวรรณกรรมพุทธประวัติที่ใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” เขียนด้วยภาษาต่างๆ มากถึง ๙ ภาษา ได้แก่ ภาษาไทย (สยาม) ภาษาไทยยวนหรือไทยล้านนา ภาษาไทยอีสาน ภาษาไทเขิน ภาษาไทลื้อ ภาษาลาว ภาษาบาลี ภาษามอญ และภาษาเขมร ต้นฉบับตัวเขียนปฐมสมโพธิจารด้วยตัวอักษรแตกต่างกันไป ได้แก่ อักษรไทย อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน อักษรธรรมลาว อักษรเขิน อักษรลื้อ อักษรมอญ อักษรขอม และอักษรเขมร การศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาของต้นฉบับปฐมสมโพธิจำนวนมากทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิฉบับต่างๆ และเห็นร่องรอยวิวัฒนาการจากปฐมสมโพธิจำนวนที่เก่าที่สุดมาถึงจำนวนที่ใหม่ที่สุด

ปฐมสมโพธิฉบับที่เก่าที่สุดได้แก่ปฐมสมโพธิภาษาบาลี จารด้วยอักษรธรรมล้านนา มีหลักฐานเป็นรูปธรรมทำให้สันนิษฐานได้ว่า ปฐมสมโพธิฉบับที่เก่าแก่ที่สุดนี้แต่งขึ้นเมื่อทำส้อย ซึ่งครั้งหนึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางการศึกษาพระปริยัติของอาณาจักรล้านนา ข้อความที่ระบุไว้ในต้นฉบับ ทำให้รู้อายุของของคัมภีร์ว่า แต่งขึ้นมากกว่า ๕๐๐ ปี เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิฉบับดั้งเดิมหรือฉบับที่เก่าที่สุดนี้เรียบเรียงจากคัมภีร์หลายคัมภีร์ ทั้งพระบาลี อรรถกถา และอาจได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ของพุทธศาสนานอกสายบาลีด้วย

วรรณกรรมพุทธประวัติที่ใช้ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” และ “ปฐมสมโพธิกถา” ทุกฉบับล้วนมีความสัมพันธ์กัน อาจเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ได้แก่ ฉบับหนึ่งแปลมาจากฉบับหนึ่ง ฉบับหนึ่งนำเนื้อเรื่องของอีกฉบับหนึ่งมาย่อให้กะทัดรัดเป็นฉบับสังเขป หรือนำเนื้อเรื่องของฉบับเดิมมาขยายเนื้อเรื่องออกไปโดยพิสดาร

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิฉบับต่างๆ พบว่า เนื้อเรื่องเกือบทั้งหมดสอดคล้องกัน ความแตกต่างทางด้านเนื้อหาของปฐมสมโพธิจำนวนหนึ่งกับอีกจำนวนหนึ่ง มักเป็น

ความแตกต่างในแง่มีเนื้อเรื่องตอนใดตอนหนึ่งหรือหลายตอนปรากฏอยู่หรือไม่ มากกว่าจะแตกต่างเพราะมีเนื้อเรื่องซ้ำกัน

ผู้วิจัยได้อาศัยเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิเป็นเกณฑ์ จัดคัมภีร์ปฐมสมโพธิออกเป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ กลุ่มพุทธชีวประวัติ และกลุ่มพุทธศาสนประวัติ ปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติประกอบด้วยปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา ปฐมสมโพธิจำนวนนิสสัย ปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน ปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน และปฐมสมโพธิภาษาไทยลื้อ เนื้อหาของปฐมสมโพธิกลุ่มนี้ไม่ใช่ประวัติทั้งหมดของพระพุทธเจ้า แต่เป็นประวัติทั้งหมดในปัจจุบันชาติของพระโพธิสัตว์ พรรณนาเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่ประทับอยู่ที่ดุสิตสวรรค์เรื่อยไป มายุติเรื่องลงเมื่อพระโพธิสัตว์ได้บรรลุโลกุตตรธรรมเป็นพระพุทธเจ้า ปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธชีวประวัติประกอบด้วยปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนปลายอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ (ปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม จำนวนเดิม) ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน ปฐมสมโพธิภาษามอญ และปฐมสมโพธิภาษาลาว จำนวนร้อยกรอง เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกลุ่มนี้เป็นประวัติที่สมบูรณ์ของพระสมณโคดมตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งปรินิพพาน ส่วนปฐมสมโพธิกลุ่มพุทธศาสนประวัติประกอบด้วยปฐมสมโพธิภาษาบาลีและปฐมสมโพธิภาษาไทย ทั้ง ๒ จำนวนนี้เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และปฐมสมโพธิภาษาเขมร เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกลุ่มนี้ ไม่เพียงแต่พรรณนาชีวประวัติของพระสมณโคดม แต่ยังได้พรรณนารายละเอียดประวัติการเผยแผ่พระศาสนาในสมัยแรกๆ รายละเอียดประวัติการได้พระอัครสาวก รายละเอียดประวัติพระญาติใกล้ชิดเข้ามาบวชในพระศาสนา รายละเอียดพระอนาคตพุทธเจ้า และมีเรื่องการแบ่งพระธาตุ การสมโภชพระธาตุ การทำธาตุนิธาน การค้นหาพระธาตุ เรื่องพระอุคบุตต์พยศพญามาร เรื่องพระศาสนาไปลังกาทวีป และเรื่องพระธาตุอันตรธาตุเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อเรื่องในตอนท้ายของทุกฉบับ

คัมภีร์ปฐมสมโพธิค่อยๆ วิวัฒนาการจากคัมภีร์ที่มีสารัตถะเกี่ยวแก่ประวัติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ มาเป็นประวัติของพระสมณโคดม และประวัติของพระพุทธศาสนาตามลำดับ เนื้อเรื่องดั้งเดิมของปฐมสมโพธิภาษาบาลี จำนวนล้านนา มีเพียง ๖ ปริจเฉท ได้วิวัฒนาการไปเรื่อยๆ เกิดเป็นปฐมสมโพธิฉบับที่มีจำนวนปริจเฉทเพิ่มขึ้นเป็น ๘ ปริจเฉท ๑๔ ปริจเฉท ๑๗-๒๒ ปริจเฉท และ ๒๙-๓๐ ปริจเฉทตามลำดับ

การศึกษาชื่อคัมภีร์และวิวัฒนาการของของคัมภีร์พบว่า คำว่า **ปฐมสมโพธิ** มีความหมายว่า “เรื่องราวการตรัสรู้ธรรมอย่างแจ่มแจ้งยอดเยี่ยมของพระโพธิสัตว์ซึ่งเพิ่งจะเกิดขึ้น” สอด

คล้องกับเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ แสดงให้เห็นว่า เนื้อเรื่องดั้งเดิมของปฐมสมโพธิเป็นเรื่องเกี่ยวแก่ประวัติของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แม้ภายหลังปฐมสมโพธิจะวิวัฒนาการไป จนเนื้อเรื่องเปลี่ยนไปเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวแก่ชีวประวัติของพระพุทธเจ้า และประวัติของพระพุทธศาสนาตามลำดับ แต่ชื่อ “ปฐมสมโพธิ” ก็ยังคงใช้สืบต่อเรื่อยมา เช่นเดียวกับเนื้อหาทั้งหมดของปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนล้านนาซึ่งเป็นฉบับดั้งเดิมยังคงอยู่ครบถ้วน ส่วนชื่อ “ปฐมสมโพธิกา” นั้นเป็นชื่อที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้เรียกปฐมสมโพธิสำนวนที่พระองค์แปลมาจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีเพื่อให้แตกต่างกัน ภายหลังพบว่าชื่อนี้ใช้เรียกปฐมสมโพธิของเขมรซึ่งเขมรแปลไปจากปฐมสมโพธิกาภาษาไทยสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสด้วย ปัจจุบันคำว่า “ปฐมสมโพธิ” กลายเป็นนามสามัญมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “พุทธประวัติ”

ปฐมสมโพธิแต่งขึ้นในประเทศไทยและเป็นสมบัติทางภูมิปัญญาของคนไทยอย่างแท้จริง แต่ภายหลังก็ได้แพร่หลายในกลุ่มคนไทยอาศัยอยู่นอกประเทศไทยและแพร่ไปในสังคมของชนชาติเพื่อนบ้านของไทยอย่างชาวมอญและชาวเขมรด้วย

เนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของปฐมสมโพธิสอดคล้องกันและสอดคล้องกับวรรณกรรมพุทธประวัติภาษาบาลีหลายเรื่องทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์พิเศษอื่นๆ แต่มีเนื้อเรื่องบางตอนสอดคล้องกับเนื้อเรื่องของวรรณกรรมพุทธประวัตินอกสายบาลี

ปฐมสมโพธิทุกสำนวน (ยกเว้นสำนวนสังเขป) ในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติและกลุ่มพุทธชีวประวัติได้เล่าเหตุการณ์สำคัญตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาของพญามารไว้ก่อนเหตุการณ์พระโพธิสัตว์ผจญพญามารและเสนามาร ธิดาของพญามารได้เข้าไปสู่สำนักพระโพธิสัตว์ที่ละคน นางมารแต่ละคนได้คุกคามพระโพธิสัตว์ให้ทรงสละโพธิบัลลังก์ แต่ก็ต้องพ่ายแพ้พระบารมีของพระโพธิสัตว์ ผู้วิจัยพบว่าไม่มีวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องใดในสายบาลีเล่าเนื้อเรื่องและมีลำดับเนื้อเรื่องตอนพระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารไว้เช่นที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติและกลุ่มพุทธชีวประวัติ แต่เหตุการณ์พระโพธิสัตว์ผจญธิดาพญามารก่อนผจญพญามารปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัตินอกสายบาลีหลายเรื่อง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ค้นคว้าคัมภีร์ภาษาบาลีทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์ต่างๆ แล้วได้แก้ไขเนื้อเรื่องและลำดับของเรื่องในตอนพระพุทธรูปผจญธิดาของพญามารให้สอดคล้องกับคัมภีร์เหล่านั้น ทำให้ปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนที่ทรง-

ชำระมีเนื้อเรื่องสอดคล้องกับคัมภีร์ภาษาบาลี และมีผลให้ปฐมสมโพธิทุกสำนวนในกลุ่มพุทธศาสนาประวัติเล่าเหตุการณ์ตอนนี้แตกต่างกับปฐมสมโพธิในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติและกลุ่มพุทธชีวประวัติ เนื้อเรื่องและลำดับของเนื้อเรื่องตอนพระโพธิสัตว์ (หรือพระพุทธเจ้าในกรณีกลุ่มพุทธศาสนาประวัติ) ทำให้สับสนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่างๆ ในกลุ่มพุทธชีวประวัติและกลุ่มพุทธศาสนาประวัติ และทำให้รู้ว่าปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติและกลุ่มพุทธชีวประวัติทุกสำนวนไม่ได้รับอิทธิพลจากเนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิภาษาบาลีและปฐมสมโพธิภาษาไทยพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แม้ว่าต้นฉบับส่วนใหญ่ของปฐมสมโพธิกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติและกลุ่มพุทธชีวประวัติจะใหม่กว่าปฐมสมโพธิทั้ง ๒ สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสก็ตาม

เนื้อหาส่วนใหญ่ของปฐมสมโพธิสอดคล้องกับเนื้อหาของวรรณกรรมพุทธประวัติสายบาลี โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาปริณีพพานสูตร นิทานกถาแห่งชาติภิกษุภิกษา บางตอนของธรรมปัทมสูตร ชินจริต ชินมหานิทาน ฯลฯ แต่มีเนื้อเรื่องบางตอนสอดคล้องกับเนื้อเรื่องของวรรณกรรมพุทธประวัตินอกสายบาลี

แม้เนื้อเรื่องของปฐมสมโพธิสอดคล้องกับเนื้อเรื่องที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติทางสายบาลีเป็นสำคัญ แต่ก็ไม่สามารถกล่าวได้ว่าวรรณกรรมพุทธประวัติหลายเรื่องในสายวรรณกรรมบาลีเป็นที่มาโดยตรงของปฐมสมโพธิกถา เนื่องจากปฐมสมโพธิกถาผ่านวิวัฒนาการมายาวนาน โฉมและช่วงของวิวัฒนาการได้ทำให้เรื่องปฐมสมโพธิมีขนาดใหญ่ขึ้น มีเนื้อเรื่องเพิ่มมากขึ้น และมีรายละเอียดมากขึ้น ปฐมสมโพธิกถาเป็นเพียงปลายทางของพัฒนาการดังกล่าว ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมพุทธประวัติดังกล่าวกับปฐมสมโพธิกถาจะเห็นได้ชัดเจนเมื่อมิได้พิจารณาแต่เฉพาะปฐมสมโพธิกถาเท่านั้น แต่จะเห็นได้เมื่อพิจารณาคัมภีร์ทั้งหมดที่เข้าชื่อ “ปฐมสมโพธิ”

๘.๒ ข้อเสนอแนะ

ขณะที่ทำงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยหาต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับ ๒๒ ปริเฉทไม่พบ ใดๆ ที่มีนักวิชาการมากกว่า ๑ คนยืนยันตรงกันว่า มีต้นฉบับอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ หากค้นพบต้นฉบับฉบับนี้ และนำมาเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลีอักษรขอมฉบับที่เก่าแก่กว่าและเปรียบเทียบกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนสมเด็จพระมหาสมณ-

เจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จะทำให้ภาพความสัมพันธ์และวิวัฒนาการของคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ชัดเจนกว่าที่ได้ศึกษาในงานวิจัยนี้

ยังมีต้นฉบับปฐมสมโพธิอีกจำนวนมากที่ยังไม่เคยนำมาศึกษามาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นฉบับที่สำรวจพบในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในประเทศแห่งนี้ ได้มีรายงานว่าได้พบต้นฉบับปฐมสมโพธิฉบับ ๓๐ ผูก จำนวนมากกว่า ๑ ฉบับ พิจารณาจาก จำนวนผูก พบว่าใกล้เคียงกับจำนวนผูกของปฐมสมโพธิภาษาบาลี ส่วนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิกถา และปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน จึงน่าสนใจ คำนวณต่อไปว่า ต้นฉบับปฐมสมโพธิฉบับ ๓๐ ผูกที่พบในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ตรงกับปฐมสมโพธิของไทยฉบับใดฉบับหนึ่งดังกล่าว หรือเป็นปฐมสมโพธิอีก จำนวนหนึ่งที่ยังไม่มีผู้ศึกษา

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าในอาณาจักรล้านนาและล้านช้างมีคัมภีร์ที่มีเนื้อเรื่องพุทธประวัติเป็นตอนๆ แยกอยู่เป็นเอกเทศ เช่น คัมภีร์ชื่อสรืมหาบายา สรืสุทโธทนนินพพาน พญามารรบเอาแท่นแก้ว พิมพาขุ่นงิ้ว ฯลฯ น่าจะได้ศึกษาต่อไปว่าคัมภีร์ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับคัมภีร์ปฐมสมโพธิหรือไม่ อย่างไร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฤษณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, ผู้แปล. ๒๕๔๔. **มหากาพย์พุทธจริตของมหากวีฉวีโฆษะ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: สุภาพใจ.

กลอนสวดพุทธประวัติ. (ภาษาไทย อักษรไทย) หนังสือบุตชาว. ศูนย์ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ตำบลเกาะยอ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช. เกษม บุญศรี. ๒๕๐๐. "หนังสือพระปฐมสมโพธิกถา," ใน **คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง**, หน้า ๑๘๒-๓๖๖. พระนคร: ครุสภา.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. ๒๕๔๒. **สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี**. ๒ เล่ม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสาร ทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. ๒๕๒๕. **สมุดภาพไตรภูมิโบราณฉบับกรุงธนบุรี**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.

คุณะ สุบันโน, พระภิกษุ. ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๔๕. ภิกษุวัดดอยสะเก็ด อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่. สัมภาษณ์.

โครงการวิจัยคัมภีร์ไบเบิลในภาคเหนือ งานวิจัยด้านนาคดีศึกษา, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๒๔. **บัญชีรายชื่อคัมภีร์ไบเบิลจังหวัดลำปาง (งานสำรวจปี ๒๕๒๓-๒๕๒๔)**. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

โครงการศึกษาวิจัยคัมภีร์ไบเบิลในภาคเหนือ ฝ่ายวิจัยด้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๓๔. **รายชื่อหนังสือโบราณล้านนา: เอกสารไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปี ๒๕๒๑-๒๕๓๓**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

โครงการอนุรักษ์คัมภีร์ไบเบิลล้านนา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๓๑. **สารบัญรายชื่อกัมภีร์และดัชนีคัมภีร์วัดป่าเป้า อ. เมือง จ. เชียงใหม่**. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

โครงการอนุรักษ์คัมภีร์ไบเบิลล้านนา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๓๒. **สารบัญรายชื่อกัมภีร์และดัชนีคัมภีร์วัดหลวง อ. ปาย จ. แม่ฮ่องสอน**. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

โครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณล้านนา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

๒๕๓๒. **สารบัญรายชื่อคัมภีร์และดัชนีคัมภีร์วัดม่วยต่อ อ. ขุนยวม จ.**

แม่ฮ่องสอน. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

โครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณล้านนา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

๒๕๓๔. **สารบัญรายชื่อคัมภีร์และดัชนีคัมภีร์วัดก้ำก้อ อ. เมือง จ. แม่ฮ่องสอน.**

(เอกสารไม่ตีพิมพ์)

จรรยา คงเจริญ. **การศึกษาเรื่องปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสานจากต้นฉบับวัดใหม่ทอง**

สว่าง จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก

ออกบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒.

จันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. ๒๕๑๓. **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ**

สันสกฤต. ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรี นฤนาถ. กรุงเทพฯ: มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย.

จิระวรรณ (จรรยา) คงเจริญ. ๔ มีนาคม ๒๕๔๓. อาจารย์ประจำหมวดวิชาภาษาไทย โรงเรียน

โกรกพระ อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์. สัมภาษณ์.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๓๓. **พระราชพิธีสิบสองเดือน.** ๒ เล่ม. พิมพ์

ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.

เจ้ามหาขันธวงศ์ (Dao Zhing Xiang). ๒๖ เมษายน ๒๕๔๕. ผู้เชี่ยวชาญศิลปวัฒนธรรมลื้อ หมู

บ้านบ้านถีน (Man Ting) นครเข็ญรุ่ง เขตปกครองตนเองสิบสองปันนา ประเทศ

สาธารณรัฐประชาชนจีน. สัมภาษณ์.

เจ้าอาวาสวัดหมากมี. ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๓๕. เจ้าอาวาสวัดหมากมี ตำบลกระโสม อำเภอเมืองฯ

จังหวัดอุบลราชธานี. สัมภาษณ์.

ชนะ ธมฺมธโช, พระมหา. ๒๕๔๒. **โคลงสารปถมสมโพธิฉบับล้านช้าง.** กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

เชอวาเลีย เดอ ฟอร์แบง. ๒๕๑๓. **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๐. จดหมายเหตุฟอร์บิง.** แปล

โดย ม.จ. ดำรัสดำรง เทวกุล. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๑๒.

โชติธรรมสุนทร, พระครู (ช่วง โชติปาโล). ๒๒-๒๓ กรกฎาคม ๒๕๔๕. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดอาวู-
วิกสิตาราม. สัมภาษณ์.

ซีมอง เดอ ลาลูแบร์. ๒๕๐๕. **จดหมายเหตุลาลูแบร์.** แปลโดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ

นราธิปประพันธุพงศ์. เล่ม ๒. พระนคร: คุรุสภา.

ซีมอง เดอ ลาลูแบร์. ๒๕๑๐. **จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, ราชอาณาจักรสยาม.**

แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. เล่ม ๒. พระนคร: ก้าวหน้า.

ณัฐลินี พรหมเกิด. ๒๕๓๐. **การศึกษาเรื่องปฐมสมโพธิจากต้นฉบับวัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ณัฐลินี พรหมเกิด. ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๔๔. อาจารย์ประจำหมวดวิชาสังคมศึกษา โรงเรียนจันทร์ประดิษฐารามวิทยาคม. สัมภาษณ์.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. ๒๕๑๕. **พระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส.** กรุงเทพฯ: อักษรบริการ.

ตำรา, กรม; กระทรวงธรรมการ. ๒๔๗๐. **ปทานุกรม กรมตำรา กระทรวงธรรมการ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. (ม.ป.ท.)

ตรีศิลป์ บุญขจร. ๖ พฤษภาคม ๒๕๔๐. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สัมภาษณ์.

ทวี สว่างปัญญางกูร. ๒๕๓๒. **วัฒนธรรมล้านนา แม่กาบใจ (ระบบหนไท).** (ม.ป.ท.)

ทუნเซ่ง. ๒๒ เมษายน ๒๕๔๕. ชาวไทใหญ่ วัดลอยเคราะห์. สัมภาษณ์.

ธีร์ พุ่มทับทิม. ๒๕๔๓. **การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ลลิตวิสตรและคัมภีร์ปฐมสมโพธิ.**

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

นาคะประทีป. ๒๔๙๙. **สัมภารวิปาก.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: ส. ธรรมภักดี.

นิธิ เขียวศรีวงศ์. ๒๕๒๗. **พระปฐมสมโพธิกับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์.**

ใน **ปากไก่และใบเรือ.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, หน้า ๔๕๐-๕๐๔.

บัดมมสมพด. (ภาษาไทยอีสาน อักษรธรรมอีสาน) ใบลาน ๓๑ ผูก. ฉบับทองทึบ ไม่ประทับ ธรรมดา วัดบ้านดอน หมู่ ๓ ตำบลกระโสบ อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.

บัดมมสมพด. (ภาษาไทยอีสาน อักษรธรรมอีสาน) ใบลาน ผูก ๓, ๕-๗, ๙, ๑๐-๕, ๒๕-๖. ใบลานดิบ วัดบ้านจิว หมู่ ๑๙ ตำบลสาวตี่ อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น.

บาลี พุทธศึกษา. ๒๕๔๓. **วรรณกรรมบาลีในล้านนา.** เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บำเพ็ญ ระวิน. ๒๕๓๒. **ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา.** เชียงใหม่: ศูนย์ส่งเสริมตำราและเอกสารวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บำเพ็ญ ระวิน. ๒๕๓๕. **ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

- บำเพ็ญ ะวิน. ๒๕๔๑. **ปถมสมโพธิ**. เอกสารประการการประชุมวิชาการเรื่องวรรณกรรมพุทธศาสนาในด้านนา ครั้งที่ ๒. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๕ มิถุนายน ๒๕๔๑. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)
- บำเพ็ญ ะวิน. ๒๕๓๕. **โสดตถกีสำนวนล้านนา**. เชียงใหม่: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตเชียงใหม่.
- บำเพ็ญ ะวิน. ๒๕๓๕. **อนาคตวงศ์ เมตเตยยสูตร และเมตเตยยวงศ์สำนวนล้านนา**. เชียงใหม่: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์. ๒๕๓๖. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาษาสันสกฤตในคัมภีร์ลิลิต-วิสูตร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปถมสมโพธิ**. (ภาษาอีสาน) ๒๙ ผูก. จรรยา คงเจริญปริวรรตจากใบลานที่ได้จากวัดใหม่ทองสว่าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. (ต้นฉบับลายมือ)
- ปรมาณูชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ๒๕๓๘. **พระปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา)**. พระพิมพ์ธรรม (ดิษ) ชำระสอบทาน. พระนคร: วัชรินทร์.
- ปรมาณูชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ๒๕๓๗. **พระปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา)**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. ๒๕๔๔. **พระพุทธรูปเจ้าในตำนานและนิทานพื้นบ้านไทย-ไท**. **วารสารราชบัณฑิตยสถาน**. ๒๖ ฉบับที่ ๓ (มิ.ย.-ก.ย.): ๕๙-๘๑.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. ๑๔ สิงหาคม ๒๕๔๔. **ข้าราชการบำนาญทบวงมหาวิทยาลัย**. สัมภาษณ์.
- ประจักษ์ อัครวิรุฬห์การ. ๒๕๒๓. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและมหายาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประภาส สุระเสน, ผู้แปล. ๒๕๔๐. **พระคัมภีร์อนาคตวงศ์**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ประเสริฐ ณ นคร และ ปวงคำ ต้อยเขียว. **ตำนานมูลศาสนา เชียงใหม่ เชียงตุง**. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ ในพระบรมราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี.
- ปฐิสสเทว, สมเด็จพระสังฆราช. ๒๕๖๘. **ปฐมสมโพธิ หนังสือเทศน์**. พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร.

- ปูลีสเทว, สมเด็จพระสังฆราช, ผู้ทรงรจนา. วชิรญาณวโรรส, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น, ผู้ทรง
เรียบเรียง. ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๙). **พระปฐมสมโพธิแบบธรรมยุตต์.** (ม.ป.ท.)
มุดพรรณ ศุภพันธุ์. ๒๕๒๙. **การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในพุทธ
ปรัชญาเถรวาทกับพุทธปรัชญามหายาน.** วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต ภาควิชา
ปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ผ่าน วงษ์อ้วน. ๒๕๒๒. **คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศที่ ๑-๑๐: การตรวจชำระและการศึกษาเชิง
วิเคราะห์.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรหม ขมาลา และสุต ศรีสุมวงศ์. ๒๕๑๙. **ตำนานมูลศาสนา.** กรุงเทพฯ: พระจันทร์. (พิมพ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘)
- พิฑูร มลิวัดย์. ๒๕๒๘. **คู่มือการศึกษาพระปฐมสมโพธิกถา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ:
กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.
- พินิจวรรณการ, พระ. (แสง ศาลิตุล), ผู้แปล. ๒๕๗๖. **ลลิตวิสูตร: ปฐมสมโพธิฝ่ายมหายาน.**
โสภณพิพรรฒธนากร. (ม.ป.ท.)
- พุทธโฆสเถระ. ๒๕๒๙. **นิทานกถา.** แปลโดย ธนิต อยู่โพธิ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๓๔. **พระพุทธประวัติจากพระโอษฐ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
อรุณวิทยา.
- ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว. ๒๕๔๕. **คัมภีร์โบราณอายุ ๕๐๐ ปี จากเวียงส่วย. วารสารเมืองโบราณ.**
๒๘ ฉบับที่ ๒ (เม.ย.-มิ.ย.): ๒๕-๙.
- ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร. ๒๕๔๑. **ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา. วารสารศิลปวัฒนธรรม ๑๙ ฉบับที่ ๕**
(มี.ค.): ๗๒-๔.
- ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร. ๒๕๔๒. **เมืองส่วย: ชุมชนโบราณอันรุ่งเรืองในล้านนา. วารสารเมือง
โบราณ. ๒๕ ฉบับที่ ๒ (เม.ย.-มิ.ย.): ๗๔-๙.**
- มณี พันทวี. (ม.ป.ป.) **การปริวรรตหนังสือโบราณ.** มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒน-
ธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- มูลนิธิภูมิพลภิกขุ. ๒๕๒๔. **แบบเรียนอ่านและเขียน อักษรขอม อักษรธรรมล้านนา อักษร
ธรรมอีสาน อักษรขอม อักษรพม่า อักษรสิงหล อักษรโรมัน.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิ-
พลภิกขุ.
- ยูทธ เดชคำรณ. ๒๕๑๐. **ล่องแก่งแม่น้ำปิง.** คลังวิทยา: พระนคร.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. ๒๕๓๐. **พุทธประวัติ.** เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่
๔๙. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

- วชิราภรณ์ วรณดี. ๒๕๒๒. **ศัพทคลังการในเรื่องพุทธจริตของอัครโฆษ**. วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- วงเดือน สุขบาง. ๒๕๒๔. **การศึกษาปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ**. วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- วัลลีย์ ภัทราวัฒน์. ๒๕๒๒. **ชีนาลังการ: การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์**. วิทยา
นิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- วาสน์ มุขยานวงศ์. ๒๕๓๑. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ชินจริต**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
ามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิทย์ พิณคันเงิน. ๒๕๓๘. **พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ของฝ่ายมหายานและฝ่ายเถรวาท**. **วาร
สารราชบัณฑิตยสถาน**. ๒๐ ฉบับที่ ๔ (ก.ค.-ก.ย.): ๒๒-๓๒.
- ศักดิ์ศรี แยมนัดดา. ๒๕๒๙. **ปริทรรศน์แห่งปฐมสมโพธิ**. **วรรณวิทยา**, หน้า ๑๔๖-๕๔.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิลปากร, กรม. **พระคัมภีร์ทีปวงส์**. กรุงเทพฯ: ไทยมิตรการพิมพ์, ๒๕๒๖. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพพระครูธรรมโฆษาชฌนกิจ วันที่ ๙ เมษายน ๒๕๒๖)
- สมหวัง อินทร์ไชย. ๒๕๔๔. **การศึกษาเปรียบเทียบปฐมสมโพธิภาษาบาลีฉบับล้านนา กับ
ฉบับภาคกลาง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้าน
นา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมุทรรุณาทาร, พระ. ๒๔๙๓. **พุทธประวัติในนิบาต**. พระนคร: อักษรเจริญทัศน์.
- สำนักข่าวสารอเมริกัน. ๒๕๐๐. **สมุดภาพพุทธจริยาประวัติตามภาพบนผนังโบสถ์วิหารใน
ประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักข่าวสารอเมริกัน.
- สิงหนเสนี, พระยา. ๒๔๖๑. **ความเห็นตอนท้ายพุทธประวัติ**. พระนคร: ไสภณพรหมณนากร.
- สุกัญญา ภัทราชัย, บรรณาธิการ. ๒๕๓๒. **จิตรกรรมฝาผนังอีสาน**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์-
พริ้นติ้ง.
- สุกัญญา สุขฉายา. ๑๖ ตุลาคม ๒๕๔๒. **รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษร-
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. สัมภาษณ์.
- สุวิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. ๒๕๒๕. **คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา: อุปกรณ์วรรณคดีพุทธศาสนา**.
พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สุภณ สมจิตรศรีปัญญา. ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๐. **ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม**. สัมภาษณ์.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ๒๕๒๖. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ๒๕๒๙. **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึกตำนาน พงศาวดาร สาสน์ ประกาศ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิวัดมхамกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ๒๕๓๓. **วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรพล สิงศิริรัตน์, พระมหา. ๒๕๔๑. **ปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ ๑-๗: การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันตก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรพล สิงศิริรัตน์, พระมหา. ๒๕๔๒. **ปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ ๑-๗: การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

เสฐียร พันธงชัย. ๒๕๙๘. **พระพุทธประวัติและปรัชญาบางประการ**. พระนคร: เขษมบรรณกิจ.

เสมอ บุญมา. ๒๕๓๖. **อรรถาธิบายและวิเคราะห์ศัพท์ในปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ: ปรกาศพริ้ง.

เสาวณิต วิงวอน. ๒๕๔๐. **วิเคราะห์พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส**. กรุงเทพฯ: คณะวัดพระเชตุพน.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. ๒๕๔๕. **ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง. วารสารอักษรศาสตร์ ๓๑ ฉ. ๑ (ม.ค.-มิ.ย.): ๕๔-๘๒**.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. ๒๕๔๕. **พระอินทร์กับพิน ๓ สายและการละทิ้งทุกกรกิริยาของพระโพธิสัตว์. วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ๑๙: ๗๑-๑๑๑**.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และนฤมล เรืองรังษี, บรรณาธิการ. ๒๕๓๗. **เรื่องเมืองเชียงตุง**. เชียงใหม่: สุรวงศ์บุ๊คเซนเตอร์.

ภาษาเขมร

พระปถมสมโพธิ. (ภาษาเขมร อักษรเขมร). ไบลาน ๓๑ ผูก. (สมบุญธรรม) วัดปวามปีโอม, พ.ศ. ๒๔๘๙. หอสมุดแห่งชาติพนมเปญ (รหัสไมโครฟิล์ม FEMC b/32 iii 1)

ปถมสมโพธิกถา. (ภาษาเขมร อักษรเขมร). ไบลาน ๓๐ ผูก. (สมบุญธรรม) วัดสวารวันเตโช, พ.ศ. ๒๔๗๓. หอสมุดแห่งชาตินครพนมเปญ. (รหัสไมโครฟิล์ม FEMC I/2 iii 1)

ภาษาบาลี

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. **ชินมหานิทาน.**

กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. ๒๕๒๕. **ธรรมบท**

วิจารณ์ ฉบับภูมิพลโลกิขุ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. **บาลีสัมภारวិภาสสูตร.**

กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. **ปฐมสมโพธิ.**

กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. ๒๕๒๒. **มรุตถ-**

วิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์ ฉบับภูมิพลโลกิขุ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. **พุทธานุประวัติ.**

กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. **สัมปิณฑิตมหานิทาน.**

กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

ปถมสมโพธิ. (ภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา) ไบลาน ผูก ๑, ๒, ๓. (ไม่สมบูรณ์) วัดไหล่หิน
จังหวัดลำปาง, จ.ศ. ๙๓๖. (สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รหัส
ลป. ๐๑๐๔๐๐๖๐๐)

ปถมสมโพธิ. (ภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา) ไบลาน ผูก ๑. (ไม่สมบูรณ์) วัดไหล่หิน จังหวัด
ลำปาง, จ.ศ. ๙๕๔. (สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รหัส ลป.
๐๑๐๔๐๔๔๐๕)

ปถมสมโพธิ. (ภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา) ไบลาน ผูก ๒, ๓, ๔. (ไม่สมบูรณ์) วัดไหล่หิน
จังหวัดลำปาง, จ.ศ. ๙๕๔. (สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รหัส
ลป. ๐๑๐๔๐๓๖๐๕)

ปถมสมโพธิ. (ภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา) ไบลาน ผูก ๒. (ไม่สมบูรณ์) วัดศรีบุญเรืองท่า
ฮอย หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ (เลขที่ ชม.น. ๖๖๗/๒)

ปถมสมโพธิ. (ภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา) ไบลาน ผูก ๓. (ไม่สมบูรณ์) จ.ศ. ๘๓๙ หอสมุด
แห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดเชียงใหม่ (เลขที่ ชม.น. ๖๖๗/๓ ป)

ปถมสมโพธิ วิตุถาร. (ภาษาบาลี อักษรขอม) ไบลาน ๑๗ ผูก. (สมบูรณ์) หอพระมณฑปธรรม
วัดพระ-ศรีรัตนศาสดาราม พ.ศ. ๒๓๓๑ (เลขที่ ๘๒๕ ตู้ ๘)

ปถมสมุโพธิ วิตุถาร. (ภาษาบาลี อักษรขอม) ไบลาน ๑๘ ผูก. (สมบุรณ์) หอสมุดแห่งชาติ (เลข
ที่ ๒๑๙๕ ตู้ ๑๐)

ปรมาณุชิตินโรธ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ๒๕๓๗. **ปฐมสมุโพธิ (ภาษาบาลี) ฉบับ
คัดลอกจากคัมภีร์ไบลานอักษรขอม.** กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.

พุทธทัตตะเถระ. ๒๕๒๒. **มธุรัตถวิลานี พุทธวิสุฏฐกถา.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **มหาจุฬาทะปิฎกั สุตตนะตปิฎกเก ชุททกนิกาย
ชุททก-ปาส ฐมมปท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิปาตปาลี.** ไทย-รฎุเจ: มหาจุฬาลง
กรณ-ราชวิทยาลัยบาลเยน ปกาสิตา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **มหาจุฬาทะปิฎกั สุตตนะตปิฎกเก ชุททกนิกาย สุตต-
นิปาตปาลี.** ไทย-รฎุเจ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยบาลเยน ปกาสิตา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **มหาจุฬาทะปิฎกั สุตตนะตปิฎกเก ชุททกนิกาย
วิมานวตถุ เปตวตถุ เถรคาถา เถรีคาถาปาลี.** ไทย-รฎุเจ: มหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัยบาลเยน ปกาสิตา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **มหาจุฬาทะปิฎกั สุตตนะตปิฎกเก ชุททกนิกาย
อปทานปาลี (ปฐมภาค).** ไทย-รฎุเจ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยบาลเยน ปกาสิตา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **มหาจุฬาทะปิฎกั สุตตนะตปิฎกเก ชุททกนิกาย
อปทาน (ทุติยภาค) พุทธวิส จริยาปิฎกปาลี.** ไทย-รฎุเจ: มหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัยบาลเยน ปกาสิตา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **มหาจุฬาทะปิฎกั สุตตนะตปิฎกเก ทิฆนิกาย
สิลกขนะวคคปาลี.** ไทย-รฎุเจ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยบาลเยน ปกาสิตา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **มหาจุฬาทะปิฎกั สุตตนะตปิฎกเก ทิฆนิกาย มหา-
วคคปาลี.** ไทย-รฎุเจ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยบาลเยน ปกาสิตา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **มหาจุฬาทะปิฎกั สุตตนะตปิฎกเก ทิฆนิกาย ปาฎิก-
วคคปาลี.** ไทย-รฎุเจ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยบาลเยน ปกาสิตา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **มหาจุฬาทะปิฎกั สุตตนะตปิฎกเก มชฌิมนิกาย มูล-
ปณณาสกปาลี.** ไทย-รฎุเจ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยบาลเยน ปกาสิตา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **มหาจุฬาทะปิฎกั สุตตนะตปิฎกเก มชฌิมนิกาย
อุปริปณณาสกปาลี.** ไทย-รฎุเจ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยบาลเยน ปกาสิตา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **มหาจุฬาทะปิฎกั สุตตนะตปิฎกเก สัฎุตตนิกาเย
สคาถวคคปาลี.** ไทย-รฎุเจ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยบาลเยน ปกาสิตา.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. **สยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกฏจกถา ปรมตถทีปนี นาม เถร-
คาถาอฏฺฐจกถา.** ทุตติโย ภาคโค. สยามรฏฺฐสฺส ราชธานี: มหามกุฏราชวิทยาลัยเยน ปกาสิ-
ตา.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. **สยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกฏจกถา มธฺรตถวิลาสิณี นาม ชุททก-
นิกายฏจกถา พุทฺธวํสวณฺณนา.** สยามรฏฺฐสฺส ราชธานี: มหามกุฏราชวิทยาลัยเยน
ปกาสิตา.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. **สยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกฏจกถา สมฺนตปาสาทิกถา นาม
วินยฏจกถา.** ตติโย ภาคโค. มหาวคฺควณฺณนา จุลลวคฺควณฺณนา ปวิวารวณฺณนา จ. ส
ยาม- รฏฺฐสฺส ราชธานี: มหามกุฏราชวิทยาลัยเยน ปกาสิตา.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. **สยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกฏจกถา สุมงฺคลวิลาสิณี นาม ทีฆ-
นิกายฏจกถา.** ตติโย ภาคโค. มหาวคฺควณฺณนา. สยามรฏฺฐสฺส ราชธานี: มหามกุฏ
ราช- วิทยาลัยเยน ปกาสิตา.

วันรัตน, สมเด็จพระ. ๒๕๒๑. **สังคิตติยวงศ์.** กรุงเทพฯ: (พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทาน
เพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ (วน จิตฺติญาณมหาเถร)).

ศิลปากร, กรม. ๒๕๓๐. **ชินมหานิทาน.** เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

Bimalendra, K., ed. 1992. *The Gandhavaṃsa (A History of Pali Literature)*. Delhi:
Eastern Book Linkers.

Cœdès, George., ed. in press. *The Paṭhamasambodhi*. Oxford: The Pali Text Society.

Fausbøll, V., ed. 1963. *The Jātaka together with Its Commentary, Being Tales of the
Anterior Births of Gotama Buddha*. vol. 1. 1st reprint. London: the Pali Text
Society.

Minayeff, J., ed. 1886a. *Anāgata-Vaṃsa*. *Journal of the Pali Text Society* 2: 33-53.

Minayeff, J., ed. 1886b. *Gandha-Vaṃsa*. *Journal of the Pali Text Society* 2: 54-80.

Oldenberg, H., ed. 1969. *The Vinaya Piṭaka*: One of the Principal Buddhist Holy
Scriptures in the Pāli Language. 3rd reprint. London: the Pali Text Society.

Puññabhidha, D. 1925. *Pathamasambodhi Vitthara*. Bangkok: (n.p.)

ภาษาบาลี-ไทย

จุฬาราชวิทยาลัย, พระ. ๒๕๒๖. **โสดตถกิมหานิทาน.** แปลโดย บรรจบ บรรณรุจิ. กรุงเทพฯ: มิตร-
สยาม. (พิมพ์ในงานออกเมรุสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เสงี่ยม จันทสิริมหาเถร) วัดสุทัศน์
เทพวราราม ๑๒ ธันวาคม ๒๕๒๖)

ฉาโนทยปกรณ. ๒๕๓๔. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: คณะสงฆ์วัดสระเกศ. (พิมพ์ในงานสมโภช พระอารามหลวงครบ ๒๐๕ ปี และงานสมโภชสุพรรณบัฏสมเด็จพระพุฒาจารย์ อุปเสตนมหาเถระ ๒-๓ มีนาคม ๒๕๓๔).

นันทปัญญาจารย์, พระ. ๒๕๒๗. **จุฬคันธวงศ์.** แปลโดย สิริ เพ็ชรไชย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

รัตนปัญญาเถระ, พระ. ๒๕๔๐. **ชินกาลมาลีปกรณ์.** แปลโดย แสง มนวิฑูร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สัตธรรมโฆษเถระ, พระ. ๒๕๒๘. **โลกบัญญัติ.** แปลโดย แยม ประพัฒน์ทอง. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

ภาษาบาลี-ไทยยวน

ปถมสมุโพธิ. (ภาษาบาลี-ไทยยวน อักษรธรรมล้านนา) ไบลาน ๙ ผูก. (สมบุรณ์) วัดบ้านหลุก อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง, จ.ศ. ๑๑๔๒ (สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รหัสสำรวจ ๐๒๐๐๑๐๐)

ปถมสมุโพธิ. (ภาษาบาลี-ไทยยวน อักษรธรรมล้านนา) ไบลาน ๗ ผูก. (สมบุรณ์) วัดขันแก้ว ตำบลหารแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่, จ.ศ. ๑๑๙๖ (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รหัสไมโครฟิล์มเลขที่ ๘๔๑๓๐๐๑H๐๐๑-๐๐๑)

ภาษาบาลี-ไทเขิน

ปถมสมุโพธิ. (ภาษาบาลี-ไทเขิน อักษรเขิน) ๒๖ ผูก. (สมบุรณ์) Collection Anatole Peltier 93.

ภาษาบาลี-ไทลื้อ

ปถมสมุโพธิ. (ภาษาบาลี-ไทลื้อ อักษรลื้อ) พับสา ๘ ผูก. (สมบุรณ์) มินวู้ย () เมือง-หล้า เขตปก-ครองตนเองสิบสองพันนา ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน. (เลขทะเบียน 85-32)

ภาษาบาลี-มอญ

ปถมสมุโพธิ. (ภาษาบาลี-มอญ อักษรมอญ). ไบลาน ๑๒ ผูก. (สมบุรณ์) ฉบับทองทึบไม้ ประกับธรรมดา วัดศาลาแดงเหนือ ตำบลเชียงรากน้อย อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี.

ປຄມສມຸໂພຕິ. (ພາສາພາລີ-ມອນ ອັກສອນມອນ). ໃບລານ ໗ ຜູກ. (ໄມ່ສມບູຣຸນ) ຈຸນບັທອງສ່ອງຂາດ ໄມ້
ປະກັບຮຽນມາ ວັດດຸງຄາຣາມ ອຳເກອໂພຮາຣາມ ຈັງຫວັດຣາຊບຸຣີ.

ພາສາພາລີ-ລາວ

ປຄມຸສມໂພຕ. (ແປລນິສັດ ພາສາພາລີ-ລາວ ອັກສອນຮຽນລາວ) ໃບລານ ໑໐ ຜູກ. (ສມບູຣຸນ) ວັດ
ສຸວັນນະພູມາຣາມ ບ້ານປາຊາມ ຫລວງພະບາງ, ຈ.ສ. ໑໑໙໕ (ໂຄງການປົກປັກຮັກສາໜັງສືໃ
ບລານລາວ ໄມໂລລຟິມເລກທີ 0101291363100)

ພາສາພາລີ-ອັງກຸສ

Rouse, W. H. D., ed. and tr. 1904-5. Jinacarita. *Journal of the Pali Text Society* 5: 1-65.

ພາສາມອງໂກລ-ອັງກຸສ

Poppe, N. 1967. *The Twelve Deeds of Buddha: a Mongolian Version of the Lalitavistara.* Seattle: University of Washington Press.

ພາສາລາວ

ໂຄງການອັບບັນຊີໃບລານ. ໑໙໙໔. ບັນຊີໜັງສືໃບລານທີ່ສຳຫລວດແລ້ວໃນສົກປີ 1989-92
ກຳແພງບະຄອນ. ເຫ້ລມ ໒. ເວງຈັນ: ໂຮງພິມເວງຈັນ.

ໂຄງການອັບບັນຊີໃບລານ. ໑໙໙໔. ບັນຊີໜັງສືໃບລານທີ່ສຳຫລວດແລ້ວໃນສົກປີ 1992-94
ແຂວງສະຫວັນນະເຂດ. ເວງຈັນ: ໂຮງພິມເວງຈັນ.

ໂຄງການປົກປັກຮັກສາໜັງສືໃບລານລາວ ກະຊວງຖະແຫຼງຂ່າວແລະວັດທະນະທຳ. (ມ.ປ.ປ.) ບັນຊີໄມໂລ
ພິມວັດໄທສຸວັນນະພູມາຣາມ. (ມ.ປ.ທ.)

ໂຄງການປົກປັກຮັກສາໜັງສືໃບລານລາວ ກະຊວງຖະແຫຼງຂ່າວແລະວັດທະນະທຳ. (ມ.ປ.ປ.) ບັນຊີໄມໂລ
ພິມຫໍພິມທະພັນແຂວງຫລວງພະບາງ. (ມ.ປ.ທ.)

ໂຄງການປົກປັກຮັກສາໜັງສືໃບລານລາວ ກະຊວງຖະແຫຼງຂ່າວແລະວັດທະນະທຳ. (ມ.ປ.ປ.) ບັນຊີໄມໂລ
ພິມຫໍສະໝຸດແຫ່ງຊາດ. (ມ.ປ.ທ.)

ບໍ່ແສງຄຳ ວົງດາລາ. ວັນນະຄະດີລາວ. ເວງຈັນ: ສະຖາບັນຄົ້ນຄ້ວາວິທະຍາສາດ ສັງຄົມ. 1987.

ສິລາ ວິຣະວົງ, ພຣະມຫາ. ໒໕໑໘. ພຣະປະຖົມມະສິມໂພດຄຳກອນ. ເວງຈັນ: (ມ.ປ.ທ.)

ธาดุขบัณฑิตสงฆาลาว. (ม.ป.ป.) **ฉบับมะละกา**. (ม.ป.ท.)

สะพานับถึบถว้าสิละปะฉบับมะละกาแ่ต่งๆาด. ๑๑๒๒. ส้ามะนาใบลานท้อปะเขต ถึ้งที่ ๑. วนที่
๑๐๑๖ นิบา ๑๑๒๒ ที่มะลอบทวองเวรงจัน. เวรงจัน: (ม.ป.ท.)

ภาษาสันสกฤต

Gnoli, Raniero., ed. 1977. *The Gilgit Manuscript of the Sanchabhedavastu, Being the 17th and Last Section of the Vinaya of the Mūlasarvāstivādin. Part I.* Roma: Istituto Italiano per el Medio ed Estremo Oriente.

Senart, E. 1882. *Le Mahavastu: Text Sanskrit.* Paris: Imprimerie Nationale.

Vaidya, P. L., ed. 1985. *Lalitavistara.* Bihar: Mithila Institute Darbhanga.

ภาษาสันสกฤต-ไทย

เกษเมนทร. ๒๔๖๖. **พุทธาวตาร**. แปลโดย หลวงพินิจวรรณการ (แสง ศาลิตุล). พระนคร:
โสภณพิพรรฒธนากร. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์เอก พระยาอรรถกวี-
วจาก พุศิจิกายน ๒๔๖๖)

ศิลปากร, กรม. ๒๕๒๓. **คัมภีร์ลลิตวิสตร**. พระนคร: กรมศิลปากร.

ภาษาสันสกฤต-อังกฤษ

Johnston, E. H., ed. and tr. 1972. *The Buddhacarita or Acts of the Buddha.* 2nd ed.
Delhi: Motilal Banarsidass.

Johnston, E. H., ed. and tr. 1995. *The Buddhacarita or Acts of the Buddha.* ent. ed.
2nd ed. Delhi: Motilal Banarsidass.

ภาษาญี่ปุ่น

久美子 加藤 研究代表者 中国・ラオス・タイにおけるタイ・ルー族史料の研究
平成13年3月

ภาษาฝรั่งเศส

Coedès, George. 1968. *Une Vie Indochinoise du Buddha: La Pathamasambodhi.* In *Mélanges d'Indianisme à Mémoire de Louis Renou*, pp. 217-27. Paris: Ed. De Boccard.

Duroiselle, Charles. 1904. Upagutta et Māra. *Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient* 4: 414-28.

EFE0-FEMC. 2001. *Les Leçons Khmères de la Paṭthamasambodhi dans les Bibliothèques du Cambodge*. (Unpublished Manuscript)

Filliozat, Jacqueline. (n.d.) *A Selected Bibliography for Further Studies on Paṭthamasambodhi*. École Française d'Extrême-Orient.

Finot, Louis. 1917. Recherches sur la Littérature Laotienne. *Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient* 17: 1-218.

Foucaux, P. E., tr. 1988. *Le Lalitavistara*. Paris: Les Deux Océans.

Kéne, Thao. 1958. *Catalogue des Manuscrits de la Littérature du Lao*. Ministère de l'Éducation Nationale Comité Littéraire Lao.

Lafont, Pierre-Bernard. 1959. *Inventaire des Manuscrits des Pagodes du Laos*. Vientiane.

The Royal Library, Copenhagen. 1966. *Catalogue of Oriental Manuscripts, Xylographs etc. in Danish Collections Founded by Kaare Grønbech*. vol. 2. part 2. Copenhagen: The Royal Library Copenhagen.

ภาษาอังกฤษ

Alabaster, Henry. 1971. *The Wheel of the Law*. Taipei: Ch'eng Wen.

Asvaghosha Bodhisattva. 1968. *The Fo-Sho-Hing-Tsan-King: A Life of Buddha*. Translated from Sanskrit into Chinese by Dharmaraksha, Translated from Chinese into English by Samuel Beal. Delhi: Motilal Banarsidass.

Banerjee, A. C. 1979. *Sarvastivada Literature*. Calcutta: World Press.

Barth, A. A. 1921. *The Religions of India*. Translated by Wood, J. 5th ed. London: Trubner.

Beck, L. A. 19-? *The Life of the Buddha*. London and Glasgow: Collins Glear-Type Press.

Bennett, A. 1923. *The Wisdom of the Aryas*. London: Trübner.

Bhattacharya, B. 1987. Avadana. *Encyclopaedia of Indian Literature* 1: 290-2.

Bigandet, P. 1866. *The Life or Legend of Gaudama: the Buddha of the Burmese*. 2nd ed. Rangoon: American Mission Press.

- Bode, M. H. 1909. **The Pali Literature of Burma**. London: Royal Asiatic Society.
- Brewster, E. H. 1956. **The Life of Gotama the Buddha: Compiled Exclusively from the Pali Canon**. London: Routledge & Kegan Paul.
- Burlingame, E. W. 1969. **Buddhist Legends**. Hertford: The Pali Text Society.
- Center for the Promotion Arts and Culture, CMU. 1992. **The Project for the Preservation of Northern Thai Manuscripts Lists of Microfilms for Lampang Province**. (n.p.)
- Conze, E. 1959a. **Buddhism: Its Essence and Development**. New York: Harper Torchbooks.
- Conze, E. 1959b. **Buddhist Scriptures**. Harmondsworth: Penguin Books.
- Cowell, E. B. 1968. The Buddha-karita of Asvaghosha. **Buddhist Mahayana Texts. Sacred Books of the East 49: 1-207**
- Cowell, E. B. and Neil, R. A., eds. 1886. **The Divyavadana: a Collection of Early Buddhist Legends, Sanskrit Text in Transcription, Edited from the Nepalese Manuscripts in Cambridge and Paris, with Comparison of Other Manuscripts, with Variant Readings, Appendices, Notes to the Text and an Index of Words and Proper Names**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davids, C. A. F. Rhys., ed. and tr. 1929. **Stories of the Buddha: Being Selections from the Jataka**. London: Chapman and Hall.
- Davids, R. 1976. The Northern Thai Calendar and Its Uses. **Anthropos 71: 1-32**.
- Davids, T. W. Rhys. (n.d.) **Buddhism: a Study of the Buddhist Norm**. New York: Henry Holt.
- Davids, T. W. Rhys. 1920-3. What Has Buddhism Derived from Christianity. **Journal of the Pali Text Society : 37-53**.
- Davids, T. W. Rhys. 1928. **Gotama the Man**. London: Luzac.
- Davids, T. W. Rhys. 1971. **Buddhist India**. Delhi: Motilal Banasidass.
- Davids, T. W. Rhys. 1973. **Buddhism: A Sketch of the Life and Teachings of Gautama, the Buddha**. Delhi: Indological Book House.
- Davids, T. W. Rhys. 1975. **The History and Literature of Buddhism**. Delhi: New Era Offset Printers.
- Davids, T. W. Rhys. 1976. **Early Buddhism**. Delhi: S. B. Singh for Bharatiya Publishing House.

- Davids, T. W. Rhys. and Stede, William. 1972. **The Pali Text Society's Pali-English Dictionary**. London and Boston: The Pali Text Society.
- Dayal, Har. 1975. **The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- de Berval, René . 1959. **Kingdom of Laos**. Limoges: A. Bontemps.
- Dhammajoti, Bhikkhu K. 1987. The Mahāpadāna Suttanta and the Buddha's Spiritual Lineage. **Sri Lanka Journal of Buddhist Studies** 1: 87-196.
- Dowson, John. 2000. **A Classical Dictionary of Hindu Mythology & Religion, Geography, History, and Literature**. 11th impression. New Delhi: Rupa.
- Duroiselle, C. 1906. **Jinacarita or the Career of the Conqueror**. Rangoon: British Burma Press.
- Eliot, C., Sir. 1962. **Hinduism and Buddhism: an Historical Sketch**. 3 vols. London: Lund Humphries.
- Farquhar, J. N. 1967. **An Outline of the Religious Literature of India**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Fausböll, V., ed. 1880. **Buddhist Birth-Stories or Jātaka Tales, the Oldest Collection of Folklore Extant: Being the Jātakatthavannanā**. Translated by T. W. Rhys Davids. vol. 1. London: Trübner and Ludgate Hill.
- Feer, Léon. 1882. List of Pāli MSS. in the Bibliothèque Nationale, Paris. **Journal of the Pali Text Society** 1: 32-7.
- Foucher, A. 1963. **The Life of the Buddha**. Translated by Simone Boas. Westport: Conn.
- Fozdar, J. K. 1973. **The God of Buddha**. New York: Asia Publishing House.
- Geiger, W. [1943] 1978. **Pali Literature and Language**. Translated by Batakrisna Ghosh. New Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Hare, E. M., ed. 1953. **Pali Tipitakam Concordance**. London: The Pali Text Society.
- Herold, A. F. 1929. **The Life of Buddha According to the Legends of Ancient India**. Translated by Paul C. Blum. London: Thornton Butterworth.
- Hilliard, F. H. 1956. **The Buddha: the Prophet and the Christ**. New York: Macmillan.
- Hopkins, E. W.. 1895. **The Religions of India**. Boston: Ginn.

- Hundius, H. 1990. The Colophons of Thirty Pāli Manuscripts from Northern Thailand.
Journal of the Pali Text Society 14: 1-173.
- Ikeda, Daisaku. 1979. **The Living Buddha: an Interpretative Biography**. Translated by
 Burton Watson. Tokyo: Weatherhill.
- Jain, K. C. 1992. **Lord Mahavira and His Time**. New Delhi: Motilal Banarsidass.
- Jayawickrama, N. A. 1951. **The Nidānakathā of the Jātaka Commentary**. Colombo.
- Jayawickrama, N. A., ed. 1974. **Buddhavamsa and Cariyapitaka**. London: Pali Text
 Society.
- Jones, J. J., tr. 1952. **Sacred Book of the Buddhists vol. XVIII. The Manāvastu**. 3 vols.
 London: Luzac.
- Karetzky, P. E. **Early Buddhist Narrative Art**. Lannham: University Press of America.
- Karunaratna, Upali. 1971a. Carita. **Encyclopaedia of Buddhism** 3: 671-2.
- Karunaratna, Upali. 1971b. Cariyā. **Encyclopaedia of Buddhism** 3: 673-4.
- Khosla, S. 1989. **Historical Evolution of the Buddha Legend**. Columbia: South Asia
 Books.
- Khosla, S. 1991. **Lalitavistara and the Evolution of Buddha Legend**. Columbia: South
 Asia Books.
- Krom, N. J. 1974. **The Life of Buddha on the Stupa of Barabudūr According to the
 Lalitavistara-Text**. Delhi: Bhartiya Publishing House.
- Laulertvorakul, A. 2003. Paṭṭhamasambodhi in Nine Languages: Their Relation and
 Evolution. **Manusaya** 6 no. 1 (Mar): 11-34.
- Laver, J. 1995. **Principles of Phonetics**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Law, B. C. 1923. **The Life and Work of Buddhaghosa**. Calcutta: Thacker.
- Law, B. C. 1930. **A Study of the Mahavastu**. Calcutta: Thacker.
- Law, B. C. 1933. **A History of Pāli Literature**. 2 vols. London: Kegan Paul, Trench,
 Trubner.
- Likhitanon, Likhit. 1969. **The Pali Literature of Thailand**. Ph.D. Thesis, Faculty of Arts,
 Magadh University.
- Lillie, A. 1974. **The Life of Buddha, Containing an Answer to the "Hibbert Lectures" of
 1881**. Delhi: Seema Publications.

- Macdonell, A. A. 1979. **A Practical Sanskrit Dictionary**. Oxford: Oxford University Press.
- Mackenzie, D. A. 1971. **Indian Myth and Legend**. New Delhi: Sona Publications.
- Malalasekera, G. R. 1958. **The Pali Literature of Ceylon**. M. D. Colombo: Gunasena.
- Malalasekera, G. R. 1971. Buddha. **Encyclopaedia of Buddhism**. 3: 357-80.
- Malalasekera, G. R. 1974a. **Dictionary of Pali Proper Names**. vol I. London: The Pali Text Society.
- Malalasekera, G. R. 1974b. **Dictionary of Pali Proper Names**. vol II. London: The Pali Text Society.
- Malalasekera, G. R. 1990. Gotama (1). **Encyclopaedia of Buddhism** 10: 364-76.
- Martini, G. 1969. Dasa-bodhisatta-uddesa. **Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient** 36: 287-413.
- Monier-Williams, Sir Monier. 1998. **A Sanskrit-English Dictionary**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Nakamura, Hajime. 1989. **Indian Buddhism: A Survey with Bibliographical Notes**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Nanayakkara, S. K. 1971. Bodhi. **Encyclopaedia of Buddhism** 3: 178-80.
- Ñānamoli, Bhikkhu. 1972. **The Life of the Buddha as It Appears in the Pali Canon the Old Authentic Record**. Ceylon: Buddhist Publication Society.
- Niwano, Nikkyo. 1982. **Shakyamuni Buddha: a Narrative Biography**. Charles E Tuttle.
- Noble, M. E. and Coomaraswamy, Ananda K. 1992. **Myths of the Hindus and Buddhists**. New Delhi: Sagar Publications.
- Norman, K. R. 1983. **Pali Literature**. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Oldenberg, H. 1971. **Buddha: His Life, His Doctrine, His Order**. Delhi: Indological Book House.
- Pande, G. C. 1974. **Studies in the Origins of Buddhism**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Peltier, Anatole-Roger. 1987. **The Khoeun Literature**. Bangkok: Duang Kamol.
- Peltier, Anatole-Roger. 2002, 22 April. Independent Researcher. Interview.
- Pent, H. 1997. Buddhist Literature of Lān Nā on the History of Lān Nā's Buddhism. **Journal of the Pali Text Society** 23: 43-81.

- Percheron, M. 1954. **Buddha and Buddhism**. Translated by Edmund Stapleton. New York: Harper.
- Perera, H. R. 1966. Apadāna. **Encyclopaedia of Buddhism** 3: 2-3.
- Pye, M. 1994. **Macmillan Dictionary of Religion**. London: Macmillan.
- Rahula, T. 1978. **A Critical Study of the Mahāvastu**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Rapson, E. J. 1962. **The Cambridge History of India**. Delhi: S. Chand.
- Rockhill, W. W. 1884. **The Life of Buddha and the Early History of His Order**. London: Trübner.
- Saddhatissa, H. 1974. Pali Literature of Thailand. **Buddhist Studies in Honour of I.B. Horner, Dordrecht**, pp. 211-25. Dordrecht, Boston: D. Reidel,
- Saddhatissa, H. 1975. **Ten Birth-Stories of the Ten Bodhisattas and the Dasabodhisattuppattikathā**. London: The Pali Text Society.
- Saddhatissa, H. 1979. Pali Literature from Laos. in Narain, A. K. and Zwilling, L., eds. **Studies in Pali and Buddhism**, pp. 327-40. Delhi: B. R. Pub. Corp.
- Saddhatissa, H. 1981. Pali Literature in Cambodia. **Journal of the Pali Text Society** 9: 178-97.
- Saddhatissa, H. 1989. A Survey of the Pali Literature of Thailand. **Amalā Prajñā: Aspects of Buddhist Studies**, pp. 41-6. Delhi: Sri Satguru Publications.
- Saunders, K. J. 1978. **Gotama Buddha: a Biography, Based on the Canonical Books of the Theravadin**. New Delhi: Light & Life.
- Schober, J. 1997. **Sacred Biography in the Buddhist Traditions of South and Southeast Asia**. Hawii: University of Hawii Press.
- Seth, V. 1992. **Study of Biographies of the Buddha: Based on Pāli and Sanskrit Sources**. New Delhi: Book Corperation.
- Skilling, P. 1997. The Advent of Theravāda Buddhism to Mainland South-east Asia. **Journal of the International Association of Buddhist Studies**. 20 no. 1: 93-107.
- Strauss, C. T. 1923. **The Buddha and His Doctrine**. London: William Hider.
- Strong, S. J. 1992. **The Legend and Cult of Upagupta: Sanskrit Buddhist in North India and Southeast Asia**. Princeton: Princeton University Press.
- Thomas, E. J. 1933. Avadāna and Apadāna. **Indian Historical Quarterly**. 9: 32-6.

- Thomas, E. J. 1949. *The Life of Buddha as Legend and History*. 3rd ed. London: Routledge & Kegan Paul.
- Thomas, E. J. 1963. *The History of Buddhist Thought*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Trenchner, V. 1924-1945. *A Critical Pāli Dictionary*. vol. I, II. Copenhagen: The Royal Danish Academy of Science and Letters.
- Vajira Thera, Kumburugamuwe. 1994. The Origin and Development of the Concept of Relics. *Sri Lanka Journal of Buddhist Studies*. 4: 15-35.
- von Hinüber, Oskar. 1987. The Pali Manuscripts Kept at the Siam Society, Bangkok: a Short Catalogue. *Journal of Siam Society* 75: 9-74.
- von Hinüber, Oskar. 1996a. Chips from Buddhist Workshops Scribes and Manuscripts from Northern Thailand. *Journal of the Pali Text Society* 22: 35-57.
- von Hinüber, Oskar. 1996b. *A Handbook of Pāli Literature*. Berlin: Walter de Gruyter.
- von Hinüber, Oskar. 2000. Lān Nā as a Centre of Pāli Literature During the Late 15th Century. *Journal of the Pali Text Society* 26: 119-137.
- von Hinüber, Oskar. 2002, 5 January. Professor, Oriental Seminar, Freiburg Universität. Interview.
- Watters, T. 1904. *On Yuan Chwang's Travels in India AD 629-645*. Royal Asiatic Society.
- Warren, H. C. 1978. *The Life of the Buddha*. Delhi: Eastern Book Linkers.
- Weeraratne, W. G. 1966. Avadāna. *Encyclopaedia of Buddhism* 2: 395-8.
- Wickremesinghe, K. D. P. 1972. *The Biography of the Buddha*. Colombo: Gunaratna.
- Winternitz, M. [1927] 1977. *History of Indian Literature*. Translated by Subhadra Jha. vol. 1. 2nd ed. 1st reprint. New Delhi: Munshiram Manoharlal.

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา อักษรธรรมล้านนา
ฉบับวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

จ.ศ. ๙๓๖ (พ.ศ. ๒๑๑๗)

ผูกที่ ๑ (คัพภานิกขมนปรีวรรต)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

၁ ဖက် ၁

ပစ္စယသတ္တဝါ ခါးစစ်

အာရုံစိုက်ခြင်း အာရုံစိုက်ခြင်း

မာရ်ဗွားစွဲအောင်လက်စွဲ

1

ပစ္စယသတ္တဝါ ခါးစစ် အာရုံစိုက်ခြင်း အာရုံစိုက်ခြင်း မာရ်ဗွားစွဲအောင်လက်စွဲ

2

တက္ခဏ်ပစ္စယသတ္တဝါ ခါးစစ် အာရုံစိုက်ခြင်း အာရုံစိုက်ခြင်း မာရ်ဗွားစွဲအောင်လက်စွဲ

3

တက္ခဏ်ပစ္စယသတ္တဝါ ခါးစစ် အာရုံစိုက်ခြင်း အာရုံစိုက်ခြင်း မာရ်ဗွားစွဲအောင်လက်စွဲ

4

တက္ခဏ်ပစ္စယသတ္တဝါ ခါးစစ် အာရုံစိုက်ခြင်း အာရုံစိုက်ခြင်း မာရ်ဗွားစွဲအောင်လက်စွဲ

11

<p>အသွယ်အားကိုးဝေပေးသော... ပညာပေးပေး... ပညာပေးပေး... ပညာပေးပေး...</p>	<p>... </p>	<p>... </p>
--	---	---

12

<p>... </p>	<p>... </p>	<p>... </p>
--	--	--

13

<p>... </p>	<p>... </p>	<p>... </p>
--	--	--

14

<p>... </p>	<p>... </p>	<p>... </p>
--	--	--

15

<p>... </p>	<p>... </p>	<p>... </p>
--	--	--

16

<p>... </p>	<p>... </p>	<p>... </p>
--	--	--

23 ပတ်ဝန်းကျင်အရပ်အဝန်း...
ပတ်ဝန်းကျင်အရပ်အဝန်း...
ပတ်ဝန်းကျင်အရပ်အဝန်း...

24 ကောက်စား...
ကောက်စား...
ကောက်စား...

25 ငွေ...
ငွေ...
ငွေ...

26 ငွေ...
ငွေ...
ငွေ...

27 ငွေ...
ငွေ...
ငွေ...

28 ငွေ...
ငွေ...
ငွေ...

29 ကာသာပုတုစာဝတ်အစိတ္တုဗ္ဗဝေဝါရ်ဇေဝါရ်
 ဇဝ်ဒေဝိယံ ယာဟေသကာဝါဒက္ခရာဒေဝါရ်
 ဣကံ ၂ ယာဝတာလောကဋီကာဒေဝါရ်
 ယာဝတာလောကဋီကာဒေဝါရ်
 ကာသာပုတုစာဝတ်အစိတ္တုဗ္ဗဝေဝါရ်
 ဣကံ ၂ ယာဝတာလောကဋီကာဒေဝါရ်
 ယာဝတာလောကဋီကာဒေဝါရ်

30 သတ္တဝါဒကောဝုဒ္ဓကဋီကာဒေဝါရ်
 ဒုမ္မာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဒုမ္မာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣကံ ၂ ဒုမ္မာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 သတ္တဝါဒကောဝုဒ္ဓကဋီကာဒေဝါရ်
 ဒုမ္မာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဒုမ္မာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣကံ ၂ ဒုမ္မာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ

31 ဟာဂါဒကောဝုဒ္ဓကဋီကာဒေဝါရ်
 ဝေယျာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဝေယျာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣကံ ၂ ဝေယျာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဟာဂါဒကောဝုဒ္ဓကဋီကာဒေဝါရ်
 ဝေယျာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဝေယျာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣကံ ၂ ဝေယျာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ

32 ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣကံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣကံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ

33 ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣကံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣကံ ၂ ဣန္ဒြိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ

34 သိက္ခာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ သိက္ခာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 သိက္ခာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ သိက္ခာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣကံ ၂ သိက္ခာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 သိက္ခာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ သိက္ခာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 သိက္ခာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ ၂ သိက္ခာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ
 ဣကံ ၂ သိက္ခာပိယဝဂ်ဂဗ္ဘံ

ภาคผนวก ข

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนล้านนา อักษรธรรมล้านนา
ฉบับวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

จ.ศ. ๙๕๔ (พ.ศ. ๒๑๓๕)

ผูกที่ ๔ (มาวิชัยปริวรรต)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

6 မိသားစုဝင်များ၏ စိတ်နှလုံးကို ဝေးကွာစေရန် ကြံစည်တော်မူသော သူ၏ နာမည်ကို ဝှောက်ဖော်ရန် နှစ်ခြင်းစွာ ဆုတောင်းတော်မူပါ။

7 မိသားစုဝင်များ၏ စိတ်နှလုံးကို ဝေးကွာစေရန် ကြံစည်တော်မူသော သူ၏ နာမည်ကို ဝှောက်ဖော်ရန် နှစ်ခြင်းစွာ ဆုတောင်းတော်မူပါ။

8 မိသားစုဝင်များ၏ စိတ်နှလုံးကို ဝေးကွာစေရန် ကြံစည်တော်မူသော သူ၏ နာမည်ကို ဝှောက်ဖော်ရန် နှစ်ခြင်းစွာ ဆုတောင်းတော်မူပါ။

9 မိသားစုဝင်များ၏ စိတ်နှလုံးကို ဝေးကွာစေရန် ကြံစည်တော်မူသော သူ၏ နာမည်ကို ဝှောက်ဖော်ရန် နှစ်ခြင်းစွာ ဆုတောင်းတော်မူပါ။

10 မိသားစုဝင်များ၏ စိတ်နှလုံးကို ဝေးကွာစေရန် ကြံစည်တော်မူသော သူ၏ နာမည်ကို ဝှောက်ဖော်ရန် နှစ်ခြင်းစွာ ဆုတောင်းတော်မူပါ။

11 မိသားစုဝင်များ၏ စိတ်နှလုံးကို ဝေးကွာစေရန် ကြံစည်တော်မူသော သူ၏ နာမည်ကို ဝှောက်ဖော်ရန် နှစ်ခြင်းစွာ ဆုတောင်းတော်မူပါ။

ภาคผนวก ค

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนวนปลายอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ อักษรขอม

ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เลขทะเบียน ๒๑๙๕

(ไม่ระบุปีที่สร้าง)

ผูกที่ ๘ (มารวิชัยปริวรรต)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ឯកសារសម្រាប់ ការសិក្សាស្រាវជ្រាវ ៧
ឆ្នាំ ១៩៧៥

ស្នាដៃ ប្រយោជន៍ ប្រជាជន កម្ពុជា

ក្នុងឯកសារនេះ បានបញ្ជាក់ពីស្ថានភាព និង លទ្ធភាព ក្នុងការ
កែលម្អ និង គ្រប់គ្រង ឯកសារ ឱ្យ មាន លក្ខណៈ ប្រសើរ ជាង មុន
ដោយ យោង ទៅ លើ ការ វាយតម្លៃ និង ការ កែលម្អ ឯកសារ ទាំង
ស្រុង ។ ឯកសារ ទាំងនេះ ត្រូវ បាន រៀបចំ ឡើង ជា មធ្យម
ក្នុង ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។

២/១

ក្នុងឯកសារនេះ បានបញ្ជាក់ពីស្ថានភាព និង លទ្ធភាព ក្នុងការ
កែលម្អ និង គ្រប់គ្រង ឯកសារ ឱ្យ មាន លក្ខណៈ ប្រសើរ ជាង មុន
ដោយ យោង ទៅ លើ ការ វាយតម្លៃ និង ការ កែលម្អ ឯកសារ ទាំង
ស្រុង ។ ឯកសារ ទាំងនេះ ត្រូវ បាន រៀបចំ ឡើង ជា មធ្យម
ក្នុង ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។

២/២

អង្គការ ។ កិច្ចការ យុទ្ធសាស្ត្រ ប្រយោជន៍ ប្រជាជន កម្ពុជា ។ ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។
ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។ ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។ ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។
ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។ ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។ ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។
ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។ ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។ ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។
ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។ ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។ ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។
ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។ ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។ ឯកសារ គ្រប់គ្រង ឯកសារ ។

ภาคผนวก ง

ต้นฉบับปฐมสมโพธิสำนวนนิสสัย ภาษาบาลี-ลาว อักษรธรรมลาว
ฉบับวัดใหม่สุวรรณภูมาราม บ้านป่าขาม แขวงหลวงพระบาง
ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

จ.ศ. ๑๑๙๕ (พ.ศ. ๒๓๗๖)

ผูกที่ ๙ (มารวิชัยปริวรรต)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

... 47

... 48

... ๑๐๘

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก จ

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยยวน อักษรธรรมล้านนา
ฉบับวัดบ้านหลุก อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

จ.ศ. ๑๑๔๒ (พ.ศ. ๒๓๒๓)

ผูกที่ ๖ (มารวิชัยปริวรรต)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

11) 11
 1) 11
 2) 11
 3) 11
 4) 11
 5) 11
 6) 11
 7) 11
 8) 11
 9) 11
 10) 11
 11) 11
 12) 11
 13) 11
 14) 11
 15) 11
 16) 11

12) 12
 1) 12
 2) 12
 3) 12
 4) 12
 5) 12
 6) 12
 7) 12
 8) 12
 9) 12
 10) 12
 11) 12
 12) 12
 13) 12
 14) 12
 15) 12
 16) 12

13) 13
 1) 13
 2) 13
 3) 13
 4) 13
 5) 13
 6) 13
 7) 13
 8) 13
 9) 13
 10) 13
 11) 13
 12) 13
 13) 13
 14) 13
 15) 13
 16) 13

14) 14
 1) 14
 2) 14
 3) 14
 4) 14
 5) 14
 6) 14
 7) 14
 8) 14
 9) 14
 10) 14
 11) 14
 12) 14
 13) 14
 14) 14
 15) 14
 16) 14

15) 15
 1) 15
 2) 15
 3) 15
 4) 15
 5) 15
 6) 15
 7) 15
 8) 15
 9) 15
 10) 15
 11) 15
 12) 15
 13) 15
 14) 15
 15) 15
 16) 15

16) 16
 1) 16
 2) 16
 3) 16
 4) 16
 5) 16
 6) 16
 7) 16
 8) 16
 9) 16
 10) 16
 11) 16
 12) 16
 13) 16
 14) 16
 15) 16
 16) 16

... 23 ... 23 ... 23 ...

... 24 ... 24 ... 24 ...

... 25 ... 25 ... 25 ...

... 26 ... 26 ... 26 ...

... 27 ... 27 ... 27 ...

... 28 ... 28 ... 28 ...

ကောသိန္ဒရဝတ် ယုဒနာမ် ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်...

အရဟံ ဝတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်...

ယုဒနာမ် ဝတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်...

ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်...

ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်...

ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်... ဝတ်တော် မှတ်တော်...

ภาคผนวก ฉ

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยสี่ อักษรสี่

ฉบับม้วน (民委) เมืองหล้า (勐腊) เขตปกครองตนเองสิบสองพันนา

ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน

(ไม้ระบู่ที่สร้าง)

ผูกที่ ๗ (มารวิชัยปริวรรต)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

#/1

พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ช

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยจีน อักษรจีน
ฉบับที่ Anatole-Roger PELTIER คัดลอกมาจากเมืองเซียงตุง รัฐชาน
ประเทศสหภาพพม่า
(ไม่ระบุปีที่สร้าง)
ผูกที่ ๒๔ (มารวิชัยปริวรรต)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรมการปกครอง
จังหวัด...

จดหมายแจ้ง...

เรื่อง...
ตามที่...
จึง...
ขอ...
ขอ...
ขอ...
ขอ...
ขอ...
ขอ...
ขอ...
ขอ...

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

199

108

สถาบันทฤษฎีบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

၎င်းတို့၏အားကိုးအားထားမှုကို ချုပ်နှောင်ပေးရန် အစွမ်းထက်စွာ ကြိုးပမ်းဆောင်ရွက်ရမည်။
 ဤသို့ ဆောင်ရွက်ခြင်းဖြင့် နယ်လုံးပေါ်တွင် အေးချမ်းသာယာမှုကို ဖြစ်ထွန်းစေရမည်။
 ဤသို့ ဆောင်ရွက်ခြင်းဖြင့် နယ်လုံးပေါ်တွင် အေးချမ်းသာယာမှုကို ဖြစ်ထွန်းစေရမည်။
 ဤသို့ ဆောင်ရွက်ခြင်းဖြင့် နယ်လုံးပေါ်တွင် အေးချမ်းသာယာမှုကို ဖြစ်ထွန်းစေရမည်။
 ဤသို့ ဆောင်ရွက်ခြင်းဖြင့် နယ်လုံးပေါ်တွင် အေးချမ်းသာယာမှုကို ဖြစ်ထွန်းစေရမည်။
 ဤသို့ ဆောင်ရွက်ခြင်းဖြင့် နယ်လုံးပေါ်တွင် အေးချမ်းသာယာမှုကို ဖြစ်ထွန်းစေရမည်။
 ဤသို့ ဆောင်ရွက်ခြင်းဖြင့် နယ်လုံးပေါ်တွင် အေးချမ်းသာယာမှုကို ဖြစ်ထွန်းစေရမည်။
 ဤသို့ ဆောင်ရွက်ခြင်းဖြင့် နယ်လုံးပေါ်တွင် အေးချမ်းသာယာမှုကို ဖြစ်ထွန်းစေရမည်။
 ဤသို့ ဆောင်ရွက်ခြင်းဖြင့် နယ်လုံးပေါ်တွင် အေးချမ်းသာယာမှုကို ဖြစ်ထွန်းစေရမည်။

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

၎င်းတို့ကားကုန်ပစ္စည်းပေးပို့ပေးရာတွင် ထိုစေကစီကုန်ပစ္စည်းပေးပို့ရာတွင် လေ့ကျင့်ထားသော သို့မဟုတ် သို့မဟုတ်
 ကုန်ပစ္စည်းပေးပို့ရာတွင် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက်
 ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက်
 ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက်
 ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက်
 ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက်
 ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက်
 ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက် ငြင်းခုံရန်အတွက်

201

สถาบันทนายบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ซ

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน อักษรธรรมอีสาน
ฉบับวัดบ้านดอน ตำบลกระโสม อำเภอเมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานี
(ไม่ระบุปีที่สร้าง)
ผูกที่ ๑๐ (มารวิชัยปริวรรต)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ฅ

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษามอญ อักษรมอญ
ฉบับวัดศาลาแดงเหนือ อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี
(ไม่ระบุปีที่สร้าง)
ผูกที่ ๗ (มารวิชัยปริวรรต)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ญ

ต้นฉบับปฐมสมโพธิภาษาเขมร อักษรเขมร (อักษรมูล)
ฉบับวัดสารวันเตโช ประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย
(ไม่ระบุปีที่สร้าง)
ผูกที่ ๙ (มารวิชัยปริวรรต)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล เกิดวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ ที่อำเภอเมืองฯ จังหวัดชลบุรี สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ ๑) สาขาภาษาบาลี-สันสกฤต จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา ๒๕๔๕ และสำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ในสาขาและมหาวิทยาลัยเดียวกัน เมื่อปีการศึกษา ๒๕๓๘ ปัจจุบันรับราชการที่ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย